PUBLII VIRGILII MARONIS OPERA

NOTIS EX EDITIONE HEYNIANA EXCERPTIS

ILLUSTRATA.

ACCEDIT INDEX MAITTAIRIANUS.

OXONII,

TYPIS HENRICI COOKE,

IMPENSIS J. VINCENT.

MDCCCXXX.

MONITUM.

Quid in hac Cl. Heynii operis abbreviatione præstitum sit paucis exponere liceat.—Eorum qui antehac munus illud obire conati sunt videtur hoc fuisse commune vitium, ut, nimio forte brevitatis studio, notarum multas quæ ad poetæ sensum illustrandum sunt perutiles deleverint, dum non paucas minoris pretii retinuerint: adde quod plurima naturæ reconditioris loca, quæ interpreti docto visum est fusius tractare in Excursibus, his omissis, inexplicata et prorsus intacta prætermittuntur. In hac editione notarum quamplurimæ ex majore opere revocantur; et quædam Wunderlichii, Amari, aliorumque adjiciuntur ad Heynii mentem suffectæ. Excursibus perlectis, seliguntur loca multa, eruditione eximia instructa, et ad obscuriora illustrandum accommodata, præcipue quæ ad rem mythologicam, chorographicam, et criticam spectant; ac, vel transcripta vel in breve redacta, inter notas sua in sede collocantur. In contextu orthographia Heinsiana, ex scriptura codicis

Medicei petita, sed minus Heynio probata, et in notis ab eo immutata, ad rationem solennem et nobis usitatam plerumque redigitur. Asterisco notantur versus omnes qui mendo vel mendi suspicione laborant; et eorum unicuique sunt suffixæ rationes quare adulterinus aut supposititius habeatur. Notæ, neque hoc nihili est ducendum, ita paragraphis modicis sunt dispositæ, ut uniuscujusque versus interpretationem facile assequatur oculus legentis. Denique, in votis fuit, quantum pro arctis limitibus fieri potuit, omnia quibus lectorum commodo consuli posse visum est congerere atque dilucide ordinare; et omnino sperare licet hunc *in tenui laborem*, utcunque parum laudis editori, Virgilii studiosis, qui volumen hoc inspicere dignentur, utilitatis non parum esse allaturum.

Oxonii, Cal. Feb.
MDCCCXXX.

VIRGILII VITA.

Anno
U. C.

684. Ante Christum natum 70, Id. Octobr. Virgilius Andibus, agri Mantuani vico, nascitur.

689. Q. Horatius nascitur.

691. C. Octavius nascitur.

705. Catullus obiit. Tibullus nascitur.

710. Ante C. N. 44, Id. Martiis Julius Cæsar occiditur. C. Octavius, Cæsaris hæres institutus, Apollonia Romam rediit.

711. Ludi in Julii Cæsaris honorem habiti: vid. Ecl. ix, 47.
Ovidius et Propertius nascuntur.
Bellum Mutinense.
V Cal. Decemb. M. Lepidus, M. Antonius, et C. Cæsar Octavianus sub Triumvirorum nomine Remp. occupant.
V Id. Decemb. Cicero occiditur, annos 64 natus.
Asinius Pollio Galliæ Cisalpinæ (adeoque agro Mantuano) ab Antonio præfectus est.

712. Cal. Januar. D. Julii Cæsaris ἀποθέωσις solenniter instituta est; a quo tempore Octavianus *Divi Filius* dictus: vid. Æn. vi, 793.
Anno fere exeunte, pugnatur ad Philippos. Cæsare in Italiam redeunte, agrorum municipalium inter veteranos distributio facta est: unde ingentes per Italiam turbæ. Calamitas ista etiam ad Mantuanos et Virgilium pervenit.
Sequente anno Virgilius Romam profectus est, et Cæsari commendatus, agros suos recepit: vid. Ecl. i et ix.

714. Pollione Consule, Cæsar Scriboniam uxorem duxit; et

U. C.

sequente anno filiam suscepit ex ea Juliam. Huc spectare videtur Ecloga quarta.

Pax Brundusina. Octavia, Cæsaris soror, (cujus maritus C. Claud. Marcellus nuper obierat,) M. Antonio in matrimonium data est.

715. Pollio de Parthinis, Illyrici populo, triumphat: vid. Ecl. viii, 7.

717. Vid. ad Geo. i, 505.—M. Agrippa, Consul, cum exercitu Rhenum trajecit, (cf. Ecl. x, 46 sqq.) e Romanis post Julium Cæsarem primus.—Eodem anno portus Julius ab Agrippa factus est, lacu Averno et Lucrino cum mari commissis: vid. Geo. ii, 161.

718. Sextus Pompeius pugna navali victus, et Lepidus in deditionem receptus.

723. Pugna apud Actium, iv Non. Septemb.: vid. Æn. viii, 675 sqq.

724. Cæsar, Alexandria potitus, per Syriam in Asiam provinciam profectus est, et hiberna ibi agens, subditorum omnia negotia et Parthica composuit, filio Phraatis obside accepto. Huc referenda sunt Geo. ii, 171 sq. Geo. iii, 26 sqq. Geo. iv, 559 sqq. Sunt tamen qui istum Georgicorum Epilogum Maroni abjudicant.

M. Crassus Dacos aliosque ad Danubium populos repressit: cf. Geo. ii, 497.

725. Cæsar, trinis diebus de Macedonia, Dalmatia, et Ægypto triumphavit, (vid. Æn. viii, 714 sqq.) et divinis honoribus jam coli cœpit.

Decreto senatus templum Jani clausum est, usque ad annum 727: cf. Æn. i, 294.

Ad hunc annum pertinet Cæsaris de imperio deponendo cum Mæcenate et Agrippa habita consultatio.

726. Apollinis in Palatio templum cum bibliotheca Cæsar dedicavit. Ludos Actiacos quinquennales instituit: cf. Æn. iii, 280.

U. C.

727. 'Cæsar, ex ante diem xvi Cal. Feb., sententia L. Munatii 'Planci, a senatu cæterisque civibus *Augustus* appellatus 'est; septimum ipso et M. Vipsanio Agrippa tertium 'Coss.' Censorin. c. 22: vid. Æn. vi, 793.

Bello in Britannos parato sed mox seposito, Cæsar ab Urbe in Gallias et Hispanias proficiscitur.—Messala de Gallia triumphat.

728. Apuleius de Hispania triumphat.

729. Expeditio Augusti in Cantabros.

Ælius Gallus exercitum ex Ægypto in Arabiam Felicem ducit: cf. Æn. vii, 605.

730. Templum Jani clausum, Augusto ex Hispania reduce.

731. M. Marcellus, Octaviæ et C. Cl. Marcelli filius, obiit: vid. Æn. vi, 870.

Augustus captivos et signa militaria, Crassi et Antonii cladibus amissa, a Parthis reposcit: vid. Æn. vii, 606. Res tamen non perfecta est ante annum U. C. 734.

732. C. Petronius, Ægypti præfectus, Æthiopiam præsidiis occupat: vid. Æn. vi, 796.

733. Augustus Siciliam profectus, inde in Græciam transmisit: in Samo hiemavit.

734. Augustus in Asiam et Syriam perrexit, ibique omnia constituit. Iterum in Samo hiberna agens, pacem cum Indis fœdere confirmavit.

Hoc anno Garamantes victi sunt, quod poeta tanquam in vaticinio ominatur Æn. vi, 795.

735. Ante C. N. 19, xix Cal. Septemb. celebrantur Eleusinia, quibus Augustus initiatus est.

'Virgilius, anno quinquagesimo secundo, ut ultimam ma'num Æneidi imponeret, statuit in Græciam et Asiam 'decedere, triennioque continuo omnem operam limationi 'dare, ut reliqua vita tantum philosophiæ vacaret. Sed 'cum, ingressus iter, Athenis occurrisset Augusto ab 'Oriente Romam revertenti, una cum Cæsare redire sta-

'tuit. At cum Megára, vicinum Athenis oppidum, visendi 'gratia peteret, languorem nactus est; quem non inter-'missa navigatio auxit, ita ut, gravior indies, tandem 'Brundusium (al. Tarentum) adventarit, ubi diebus pau-'cis obiit x Cal. Octob. C. Sentio Saturnino, Q. Lucre-'tio Vespillone Coss.' Donatus in Vita Virgilii.

Narrat idem, ossa Virgilii Neapolin, prout ipse voluerat, translata esse, et ibi in via Puteolana sepulta; ubi sepulchrum ejus etiam hodie monstrari notum est.

Ab eodem Donato traditur, Virgilium Æneida suam tanquam imperfectum opus comburere voluisse; deinde vero Vario et Tuccæ legasse, qui eam, jubente Augusto, emendarunt sub ea lege, ut nihil adderent.

BUCOLICON

LIBER.

ECLOGA I. TITYRUS.

ARGUMENTUM.

Melibœus, agris suis exutus, dum patria extorris capellarum gregem ante se agit, in Tityrum incidit; quem cum in communi calamitate summa securitate et otio frui videret, miratus hominis sortem, cui acceptam eam ferat, rogat. Narrat Tityrus, v. 20 sqq., quomodo et a quo agros suos gregesque salvos recuperaverit; scilicet se, jam ætate provectum, libertatis consequendæ causa Urbem adiisse, ibique ab heri facilitate hoc obtinuisse, ut greges suos tuto ac libere pascere liceret. Putandus est adeo Tityrus esse unus ex pastoribus servis in fundo a domino habitis: cf. ad v. 28. Interea alter de malis ac molestiis migrationis suæ conqueritur; tandemque aperte de veteranorum immissione in agros loquitur, v. 71. Subsistit dialogus in eo, ut Tityrus miserum exulem in suo tugurio pernoctare jubeat.

Communis omnium temporum opinio, veterum grammaticorum fide firmata, obtinuit, eclogæ hujus rationem ad illa tempora et Virgilii fortunam accommodatam esse; eoque anno (U. C. 713) eam scriptam esse, quo Triumvirorum pactione decreta nefanda illa agrorum inter veteranos divisio ab Octaviano facta est. Inter eos quorum agri assignati sunt veteranis, fuere Cremonenses, qui et ipsi Cassii Brutique partes erant secuti; quorum agri cum pro militum immissorum numero nimis angusti essent, vicinos Mantuanorum agros additos esse narrant. Inter Mantuanos qui hanc injuriæ indignitatem subirent, Virgilium fuisse tradunt; eum tamen, sive suo sive Asinii Pollionis consilio, Romam profectum, ab Augusto obtinuisse ut agri sibi restituerentur.

Locus in quo pastores conveniunt, est ad umbrosam fagum in loco arboribus consito, sub qua Tityrus recubans pastoritio cantu otium consumit, dum gregem errantem prospicit. Versu tamen 52—59 accuratius describitur loci prospectus: et ad tanto majorem rei jucunditatem facit contraria alterius pastoris fortuna; quæ miserationem movet, et qua nihil disertius ad Tityri felicitatem illustrandam commemorari poterat.

Sunt tamen multa in hac ecloga, in quibus subtilius poetæ judicium desideres. Primum ipsum hoc genus argumenti, quod ad allegoriam accedit, adeoque in perpetuo rerum ac verborum lusu versatur, vix satis magnam gravitatem ac dignitatem unquam habere potest. Nec in eo potuit vitæ rusticæ propria vis ac

ratio (characterem vocant) recte servari. Vix e persona pastoris apotheosis illa heri satis placere potest. Comparatio autem seu allegoria non ubique commode procedit. Sic v. 28 Tityrus, ut libertatem suam impetret, Romam proficiscitur; obtinet ab hero libertatem greges pascendi: quid mirabimur hoc factum, si quidem ille heriles greges pascit? In sententiis autem ac verbis plurima sunt ab hoc rerum et hominum genere aliena. Ita plures versus sunt fere epici, ut 7, 8, 60 sq. 65 sq. Cum tamen semel poeta suum sibi bucolici carminis genus constituerit, quo a vitæ pastoritiæ simplicitate recedendum ei esset, licuit et hæc et alia in carmen suum recipere.

MELIBŒUS. TITYRUS.

MELIBŒUS.

Tityre, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui musam meditaris avena:
Nos patriæ fines et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida silvas.
Tit. O Melibœe, deus nobis hæc otia fecit.
Namque erit ille mihi semper deus; illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Carminis bucolici, ἀπὸ τῶν βουκόλων dicti, origo varie traditur. Sunt qui ejus initia in ætate aurea, sunt qui in Arcadia aut in Sicilia quærant. Apud Hebræos et Arabes carmina fuere pastoritia ad veram vitam expressa; et regum principumque filii, cum inter ipsos, tum inter Trojanos et Helenes memorantur, qui greges et armenta paverunt: ita potuere Arcades et Siculi, invitante ipsa locorum amœnitate, cœli clementia, et animi a curis vacuitate, carmina pastoritia condere et vulgari usu habere.

Ecloga: ἐκ et λέγω. An quod hæc bucolica e Theocriti Idylliis excerpta sunt? ut vult Turnebus: an potius quod, ex incondita turba eorum quæ subito excidissent calore, selecta quædam et concinniora ἐκλογὰς appellare placuit? ut censet Scaliger.

Tityrus, aptum argumento nomen; est enim *aries major, dux gregis, otiosus, rusticanus.* Sic et *Melibœus,* ὅτι αὐτῷ τῶν βόων μέλει.

1. Melibœum puta, agendo gregem ante se, accedere ad Tityrum, βουκόλον, sub fago sedentem et fistula canentem. *Fagus* dicta ἀπὸ τοῦ φαγεῖν, h. e. a manducando: antea enim homines glandibus vescebantur.

2. Tityrum *silvestrem musam,* carmen pastoritium, *meditari,* exercere, μελετᾷν, h. e. cantui eum vacare, indulgere, ait; et quidem *tenui avena,* ut culmus pro fistula sit: vid. Ecl. iii, 27. Quod, nimis forte argute, ad genus carminis humile et *tenue* referunt; quamvis ejus notio ipsi naturæ carminis bucolici subsit.

4. *Fugit,* φεύγει, et is qui expellitur et exulat, ut h. l. Melibœus. *Lentus,* otiosus et securus.

6. *Deus,* dominus Tityri, quem Romæ adierat, quemque infra, v. 43, *juvenem* appellat. Octavianum Cæsarem declarari, Divi Julii filium, dubitari nequit; quatenus Virgilius suam fortunam adumbravit sub Tityri persona. Nunc tamen herus Tityri *deus* ipsi est beneficiis. Pronior autem veterum sermo in hunc vocis usum fuit; ut eos a quibus servari essent deos et σωτῆρας appellarent. Per *otia* intelligit securitatem inter tantas turbas et tumultus bellicos.

7, 8. Observa poeticam orationem, pro, ei sacrificabo, sollennem tamen. *Ab ovilibus,* nostri ovilis; et tum *ovile* pro grege.

Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.
Mel. Non equidem invideo; miror magis: undique totis
Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
Protenus æger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
Hic inter densas corulos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit.
Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
De cœlo tactas memini prædicere quercus.
Sæpe sinistra cava prædixit ab ilice cornix.
Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.
Tit. Urbem, quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hædos
Nôram; sic parvis componere magna solebam.
Verum hæc tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
Mel. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
Tit. Libertas; quæ, sera, tamen respexit inertem;

10. *Ludere*, animi causa cantare; ut inf. Ecl. vi, 1 dictum de carmine tenui.

11. *Non equidem invideo; miror magis.* Non tam invideo quam miror; *usque adeo totis agris turbatur.* In prosa per *nam* vel *cum* efferendum erat: Miror te tam tranquille agere, cum tantæ undique in nostris agris turbæ et calamitates exortæ sint; cum immissi in nostras possessiones coloni nostros agros occupent, nosque depellant.

12. *Ipse*, ejectus paternis bonis, affecto quamvis corpore, (nisi *æger* pro *ægre* accipias,) ago capellas, dum hinc migro. Vel *æger* intelligi potest mœsto animo; et hoc oppositum Tityro tranquillo et læto.

13. *Protenus*, porro tenus, longe a finibus. Vel simpliciter accipiendum pro, ante se agere: opp. τῷ errare, vagari, quod fit dum pascendi causa aguntur; at hic abiguntur. Unam vero *ducit*, fune trahit.

15. *Connixa reliquit:* non modo enixa est; *reliquit*, quod majorem miserationem excitat, quia nec lacte alere nec secum ducere potuit. *Silice in nuda*, non substratis herbis: vid. Geo. iii, 297.

16, 17. Bene hæc ad superstitionem talium hominum dicuntur, cum adversi aliquid iis accidit. Debuisse se hanc calamitatem prævidere ait ex arboribus frequenter fulmine tactis; quod est inter ostenta. *Læva mens*, stupida, tarda: Hor. Art. 301.

18. Versus hic a vetustioribus fere abest, etiam a multis serioribus; assutus et adumbratus ex Ecl. ix, 15.

19. *Da*, ede, dic, edissere; ut *accipe*, audi, Æn. ii, 65. Notent in iis quæ sequuntur tirones, longas narrationis ambages, pastoris imperitiæ non male convenientes.

20. Adiit Tityrus Romam, cum alias tantum ad vicinum oppidum excurrere soleret.

21, 22. *Huic nostræ*, Mantuæ, *quo* agnos agere solemus. *Depellere* forte nimis violentum videatur; nam portantur a pastoribus agni tenelli. Servius a lacte removere interpretatur, qua de re proprie *depellere* Ecl. vii, 15; iii, 82; Geo. iii, 187. Sed *depellere*, dixit pro pellere, agere: sic *compellere* Ecl. ii, 30; ἐλαύνειν toties ap. Theocr. pro ἄγειν.

26. *Viburna* sunt fruticis s. virgulti genus flexile et lentum in sepibus obvium, viendis h. ligandis fasciculis utile.

28 sqq. *Libertas*, h. libertatis obtinendæ spes ac desiderium. Ut nihil de ineptis hujus loci interpretationibus dicamus, quanquam vix omnia ad liquidum perduci possunt, verba tamen nullum alium sen-

Candidior postquam tondenti barba cadebat:
Respexit tamen, et longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculî.
Quamvis multa meis exiret victima septis,
Pinguis et ingratæ premeretur caseus urbi,
Non unquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
Mel. Mirabar, quid mœsta deos, Amarylli, vocares;
Cui pendere sua patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat. Ipsæ te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta, vocabant.
Tit. Quid faeerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.
Hic illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.

sum suppeditant quam hunc: Tityrus intelligendus est esse aliquis ex servis, quorum Romani tantum numerum in fundis suis et agris habebant, quibus sive agrorum sive pecudum cura mandata erat. Hoc pastorum genus isto tempore, quo latifundiis occupata erat Italia, per omnem Italiam erat frequentissimum. Neque alius Corydon, Ecl. ii, 1. Qui homines an recte in pastoritio carmine, quod sensibus nostris nil præterquam amœnissimam quamque et suavissimam vitæ rusticæ speciem exhibere debet, a poeta excitari potuerint, nunc non disputo; sed ii homines, si peculium sibi satis magnum parassent, pretio dominis soluto in libertatem se vindicare poterant. Nota res, de qua nemo facile dubitet. Tityrus, qui per multos annos, dum Galateæ amori indulserat, peculii parum diligentem rationem habuerat, jam senex factus, cum Amaryllidem, quæ frugalior et parcior erat, amicam haberet, ut libertatem sibi compararet, Romam ad herum suum profectus est. Jam de libertate quidem quam obtinuerat, v. 28, 29, 30 meminit; facilitatem simul heri et humanitatem maximam expertum esse se significat, inprimisque illud obtinuisse ait, v. 46, ut tuto ac libere greges suos pascere posset. *Quæ, sera, tamen respexit:* quæ, etsi sero, tamen aliquando mihi contigit, ut v. 30 repetitur. *Respicere* de Libertate, ut proprie *Fortuna respiciens.*

29. *Candidior.* In senectute *barbam* memorat, quia libertatem consecutus eam deponit.

30. *Respexit tamen, et longo post tempore venit.* Singula ad declarandum tempus, quo libertatem obtinuit, valere debent. Contigit tamen, inquam, libertas; et multo post mihi data est, *postquam*, ex quo tempore, a Galatea relictus, in Amaryllidis, conservæ, contubernio sum. Fatendum tamen, insidere his nescio quid invenusti et incomti: quanquam et alia nonnulla in hoc primo carmine paullo jejunius dicta videri possunt. Multo vero magis inficeta hæc sunt, si cum aliis per alteram amicam, Mantuam, per alteram, Romam declarari pronunties.

33. *Peculî*, pro *peculii;* quod a *pecu*, sive *pecore;* unde et *pecunia* dicta.

34, 35. Quamvis juvencus unus et alter ex meis armentis deductus venderetur in urbe, aut eo deportarentur a me casei. *Ingratæ*, quod nihil inde argenti referret, v. sq.

37—39. Nunc in animum revocat mœrorem Amaryllidis; cujus causam ignorabat tunc Melibœus, nunc facile assequitur. *Ipsæ te, Tityre*, etc. bucolici carminis nota figura, (Theocr. iv, 12,) ab hoc tamen loco, si recte judico, aliena.

41, 42. *Quid facerem?* Necessario mihi Romam proficiscendum erat, nulla Amaryllidis querelarum ratione habita, cum neque libertatem recuperare alibi, neque tam *præsentes*, h. propitios, faventes *deos*, tam præsens eorum beneficium, alibi experiri possem.

43, 44. Hac in urbe herum meum vidi, tam munificum et lenem, ut eum pro deo colere decreverim. Dicta hæc esse re-

Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, ut ante, boves, pueri; submittite tauros.
Mel. Fortunate senex! ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua junco.
Non insueta graves tentabunt pabula fœtas;
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex! hic inter flumina nota
Et fontes sacros frigus captabis opacum.
Hinc, tibi quæ semper vicino ab limite sepes
Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;

spectu ad Cæsarem Octavianum habito, dubitari vix potest. Ei se menstruis sacris litare velle ait. *Fumant* pro fumabunt.

45. *Hic*, cum Romæ essem, primum tuli responsum illud, h. facultas nobis data est, ut nos pueri, vernæ, servi, libere pasceremus et tauros submitteremus.

46. *Submittere* est alere ad gregem supplendum; nam subjuguntur reliquis et aggregantur ii tauri quibus grex suppletur: Geo. iii, 73: cf. 159. *Submittere* enim esse mittere in alterius locum, supplere, dubitandum plane non est. An dictum esse possit pro *tauros admittere*, dubitare licet.

47—49. *Ergo tua rura manebunt* tibi, non eripientur; *et* ea quidem *satis magna*, ad pascenda armenta. Quæ sequuntur varie interpungi et exponi possunt. Aut ut nova sententia fiat: *Quamvis—obducat pascua junco; Non* (tamen) *insueta graves.* Aut ut cum antecedenti jungas: *et tibi magna satis, quamvis lapis—junco. Non insueta.* Ut sit sensus: Manebunt tua pascua, satis tibi magna, quamvis lapis et palus omnia obducat. Jam hoc duplici potest modo dictum esse: aut ut ager ille Tityri saxosus et palustris sit; aut ut inter aliorum agros saxosos et palustres pascua Tityrus habeat satis bona et tolerabilia. Hoc præferam, ut neglectum culturæ agrorum colonis suis ereptorum ea res arguat. Scilicet haud dubie hæc dicta sunt cum respectu fortunæ istorum temporum. Prioribus dominis erepti agri a veteranis male culti sentibus horrebant, lacunis et paludibus erant obducti: id quod multo magis ita se habere debuit in agris ad Mincium fluvium sitis, cujus et stagnatione et frequenti exundatione paludes facile existere poterant; erant autem Maronis agri a clivo inde collis ad eum fluvium siti, quibus adjacere debuere alii eodem situ eademque conditione: Ecl. ix, 7; vii, 12; Geo. iii, 14, 15; ii, 198, 199; Æn. x, 205, 206.

50 sqq. Nunc igitur Melibœus pergit comparare suam calamitatem cum sorte istius. Cum, inquit, a meis agris discedendum mihi sit; neque ex partu male affectas capellas conveniente pabulo reficere, neque, cum mihi illæ qua sors dabit agendæ sint, satis cavere iis possum, ne in greges contagio, quod *malum* h. noxium dicitur, tactos, aut in infecta septa incidant. *Graves fœtas* dixit, ut fœtas intelligas enixas, partu liberatas, ut sæpe. *Tentare* de morbis proprie.

52, 53. *Flumina nota* sunt Mincius et Padus. Mincius, ex lacu Benaco ubi processit, non longe a Mantua lacus fit quinque mille passuum, mox aliquantum progressus Pado se jungit. Jucundus vero ille tractus et bonus pascuis: vid. Geo. ii, 198, 199. *Frigus opacum* est frigus loci opaci, nemoris umbræ: Ecl. ii, 8.

54—56. Hunc locum, uti nunc se habet, ita expedire, ut nihil supersit quod offendat, quamcunque rationem ineas, non adeo facile est. Inter cæteras tolerabilior ratio hæc est, quam Burmannus quoque iniit, verbis in hunc modum jungendis: *Hinc sepes a limite vicino*, h. agrum vicinum a tuo disterminans, *quæ semper depasta* est *florem salicti apibus*, cujus salices, e quibus ipsa structa est, semper depascuntur ab apibus, (quas epitheto ad ornatum facto *Hyblæas* a monte Siciliæ appellat,) *suadebit sæpe tibi susurro levi* apum (καλὸν βομβεῖν Theocr. dixit i, 107) *inire somnum.* Ultima expressit Auson. Ep. xxv, 12. *Hyblæis apibus sepes depasta susurrat.*

57—59. *Frondator*, qui vites amputat, et vitium folia stringit, decerpit: vid. Geo.

Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.
Tit. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in littore pisces;
Ante, pererratis amborum finibus, exsul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim;
Quam nostro illius labatur pectore vultus.
Mel. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros;
Pars Scythiam et rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En, unquam patrios longo post tempore fines,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?
Impius hæc tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? En, quo discordia cives

ii, 365 sqq., 400, 407, 410; Ecl. ii, 70; ix, 60. *Ad auras*, uti de clamore, eum *exire in auras, tolli ad æthera* etc. *Sub rupe* h. in rupe. *Gemere* turturum ac columbarum proprium; et *aeria ab ulmo*, perpetuo arborum epitheto.

60, 61. *Ante leves ergo.* Quasi dicat: Recte utique hæc bona mea enumeras, Melibœe; et propterea grato per totam vitam in patronum meum ero animo. *Pascentur in æthere cervi*, pro volabunt; *et freta destituent pisces*, h. et pisces in sicco vivent; itaque *nudos* dixit.

62, 63. *Pererratis amborum finibus*, ad ornatum spectat; ita ut alter alterius fines pererraverit, ad alterius sedes pervenerit: h. antea Parthi migrabunt in Germaniam, et Germani sedes Parthorum occupabunt; quod, nisi victis et subactis Romanis, fieri non poterat. *Exsul* hic non urgendum: simpl. apud poetas, qui ad alienas terras proficiscitur; ut v. 4 *fugere* dicitur qui discedit.

63. *Aut Ararim Parthus.* Reprehenduntur hæc nomina merito, tanquam aliena a pastorum memoria, nimisque longe petita. Sed recessit Virgilius ab antiqua simplicitate in moribus quos pastoribus suis tribuit. Porro *Germania* et *Arar* sibi respondere debebant; hic vero Galliæ fluvius est, qui in Rhodanum se immittit. Defendunt poetam sic, ut dicant, hanc ipsam locorum inscientiam indoctum servulum non male decere. Verum, populos Gallos et Germanos vulgari sermone fere confundi, satis constat. Et fit hoc eadem fere ratione qua Tigris, qui Parthorum fines facit, Parthorum fluvius appellatur.

65. *Ibimus Afros:* elisum *in;* quod in epico carmine melius fieret, Homerico more. *Alii* et *pars*, pro alii et alii.

66, 67. *Rapidum Cretæ veniemus Oaxem:* alii adibimus Cretam. Totus locus alienus a pastoritii carminis indole: nec modo tragicum quid spirat, verum adeo ἀπροσδιόνυσον; quomodo enim pastores, sua armenta agentes, per Africam et Scythiam errare, aut Britanniam et Cretam insulas adire poterant? Expressit tamen locum Nemes. Cyneg. 67, 68.

68. *En, unquam*, pro unquamne: inf. Ecl. viii, 7, *En, erit unquam Ille dies.*

70. Vulgo *aristas* de annis exponi notum est. In hunc sensum jam Claudianus accepisse videtur, qui, iv Cons. Honor. 372, *decimas emensus aristas* dixit. Huc etiam Rhiani, χείματά τε ποιάς τε δύω καὶ εἴκοσι πάσας, advocari possunt, ap. Pausan. iv, 17 extr. Enimvero *mea regna* subjiciuntur *patriis finibus* v. 68, ac *tugurio* v. 69; et eosdem agros et possessiones miseri Melibœi denotant: hæc itaque videns *post*, posthac (ex v. 68 *longo post tempore*), h. quando eos aliquando iterum adspicere mihi continget, raræ in illis aristæ aliquot oculis occurrent? hi tam culti agri (*novalia* dixit v. 71, omnino pro agris quibusvis) per novos suos colonos inculti neglectique jacebunt? In sequentibus poeta sui obliviscitur: pastor de segetibus, de civibus, de pomorum insitione, de vinea agit.

71—72. *Impius*, sceleratus, nefarius; utpote in bello civili: etsi omnino perpetuum epitheton est *impius hostis, impia bella.* *Barbarus*, Galli, aliique, qui in legionibus Romanorum tum erant.

Produxit miseros! en, queis consevimus agros!
Insere nunc, Melibœe, piros, pone ordine vites.
Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ!
Non ego vos posthac, viridi projectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo:
Carmina nulla canam; non, me pascente, capellæ,
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.
TIT. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
Fronde super viridi; sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis:
Et jam summa procul villarum culmina fumant;
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

73. *En, queis consevimus:* quibus, in quorum utilitatem agros coluimus.
74. Ironice dictum accipies. Quid juvat nunc insevisse!
76. E Theocr. i, 116, 117.
79. De *Cytiso* vid. ad Ecl. ii, 64.
80. E Theocr. xi, 44 sqq.
82. *Castaneæ molles* varie explicantur, ut sint maturæ, vel tostæ; vel de genere quodam quod echinum seu corticem minus durum habet. Fit id inprimis, si amygdalis inseruntur. Laudant ex Palladio lib. xiv, 155, *Castaneamque trucem depulsis cogit echinis Mirari fructus lævia poma sui.* Potuit tamen improprie pro maturis *molles* appellare. *Pressi copia lactis*, h. casei, quia serum e coagulo sive concreta lactis parte exprimitur, et *adjectis* etiam *pro soliditate acquirenda ponderibus*, ut Palladius loquitur, *eliquatur.*
83. *Et jam:* nox ingruit: cf. Ecl. ii, 67.

ECLOGA II. ALEXIS.

ARGUMENTUM.

Corydon pastor, Alexidis pueri, qui a communi utriusque domino amabatur, insano amore cum fureret, miserum sui animi affectum hoc carmine exponit. In votis habet, ut ille ruri secum habitet. Enumerat copias suas et opes rusticas v. 20, suam oris speciem 25, suam artem canendi 31, sua munera puero parata, fistulam 36, et duo capreolos 40, tum corollas variorum florum 45; mox tamen damnat ipse amorem suum 58. Dominus per Iolæ nomen declaratus esse videtur v. 57. Idem Corydon amaverat Amaryllidem, asperam puellam, et Menalcam puerum v. 14 sq. 52.

Etiam in hujus eclogæ allegoria retexenda misere se torquent interpretes, cum a Servio et aliis traditum accepissent, Alexin sive Asinii Pollionis sive Mæcenatis puerum fuisse, a Virgilio amatum; quanquam ejus rei non satis constans fama fuit. Quæ ita secusne sese habeant, scire utique nihil refert; neque de castis Virgilii moribus disputare hoc loco attinet; etsi ille in delectu talis argumenti morum suorum castitatem parum nobis approbavit. In interpretatione tamen satis est aut tenere aut statuere, Virgilium ingenii causa, forte ut Theocritum imitatione exprimeret, hæc scripsisse; et exprimi hac ecloga egregio cum artificio æstum et

furias amoris, quo pastor, verna Iolæ, nomine Corydon, in Alexin misere exarserat, qui domini amasius erat.

Locus autem, in quo ille animi cruciatus carmine mitigat, convenientissime describitur v. 3—5. Amant amantes solitudines silvarum; in quas æstu diei medii ferventissimo ille se confert. Siculos in hac ecloga pastores inducere videtur poeta, v. 21. Quo ipso argutiæ allegoricæ concidunt; quæ plane corruunt, si expressa pleraque e Theocrito cogites, inprimis ex Idyll. xi, xxiii, et iii; quæ tamen, si cum his compares, multo dulciora esse vix inficiari possis. Transtulit poeta in Corydonem nonnulla quæ melius de Polyphemo dicta erant, ut illud v. 25 sq.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexin,
Delicias domini; nec, quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat; ibi hæc incondita solus
Montibus et silvis studio jactabat inani:
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
Nil nostri miserere? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos;
Thestylis et rapido fessis messoribus æstu
Allia serpyllumque herbas contundit olentes:
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius, tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcan?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori.

1. *Ardebat Alexin:* ut Hor. iii Od. 9, *aliam arsisti.* Simile exordium carminis Theocritei xxiii.

2. *Delicias;* qui suo domino in deliciis erat. *Nec habebat:* omni spe illius amore potiundi destitutus erat.

4, 5. Vid. Theocr. xi, 17, 18. *Jactabat,* ut *verba, voces, jacere:* cf. Ecl. v, 62. Nunc silvis et montibus conqueritur spretum amorem suum.

7. E Theocr. iii, 9.

8. *Nunc etiam.* Sub calidiore sole greges hoc ex more facere puta. Suaviter e vita rustica adumbrata sunt sequentia: cf. Geo. iii, 327 sqq.

9. E Theocr. vii, 22.

10. *Rapido æstu,* h. vehemente, magno; quia sol *rapidus* dicitur, ducto vocabulo ab iis qui rapido cursu, h. magno et incitato, feruntur, adeoque incalescunt, fervent.

11. *Herbas olentes.* Ornat epitheton a natura rei ductum; nec definit, bene an male, modo graviter ac valde. *Allia* vero *serpyllumque* memorantur simpliciter, quia talium hominum in illis terris quotidianus cibus erant; nam, quod ideo manducasse aiunt, ut odoris gravitate serpentes et scorpios fugarent, id vero, ne subtiliter magis quam vere dictum sit, vereor.

13. *Arbusta resonant cicadis mecum:* h. me cantante, illis una stridentibus. Nam ita *mecum* Geo. i, 41; ii, 8; Æn. i, 675.

15. *Nonne Menalcan?* nonne pati satius erat Menalcæ fastidia? quod v. sq. confirmatur.

17. *Ne crede colori,* ne confide formæ. Servius e Sallustio laudat, *virtuti satis credebant.*

Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum, nec qui sim quæris, Alexi;
Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:
Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.
Canto, quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis: nuper me in littore vidi,
Cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnin
Judice te metuam, si nunquam fallat imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
Hædorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera conjungere plures
Instituit: Pan curat oves oviumque magistros.
Nec te pœniteat calamo trivisse labellum:

18. *Cadunt*, decidunt neglecta, adeoque jacent. *Vaccinia nigra* esse eundem florem cum hyacinthis ferrugineo colore, satis convenit inter viros doctos: cf. inf. v. 50; x, 39. Theocr. Idyll. x, 28, Καὶ τὸ ἴον μέλαν ἐντί, καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος. Vid. Geo. iv, 183; ubi Martinus *hyacinthum poetarum lilium floribus reflexis* sive *Martagon* esse putat.

19. E Theocr. iii, 7, et reliqua e Theocrit. xi, 29 sqq.

21. *Siculis.* Revocatur adeo hoc carmen ad pastores Siculos, vid. Argumentum; nec potuit Corydon esse verna Iolæ, sed pastor sui juris.

22. Suppetere sibi per totum annum vaccas ait, quæ bonam lactis copiam præbeant, ut quotidie lac recens apponi possit. Theocritus pro lacte *caseum* posuerat Idyll. xi, 36, etiam hoc ex more harum regionum: vid. Geo. iii, 400, 401.

23, 24. *Armenta vocabat*, revocabat, compellebat, ut imprimis fit vesperi, ut domum pastor gregem reducat. *In Actæo Aracyntho.* Hujus nominis nobilis mons est Acarnaniæ sive Ætoliæ; non longe ab urbe Pleurone. Quod Aracynthus *Actæus* vocatur, puta eo spectare, quod mons ille fuit in finibus Bœotiæ et Atticæ, unde *Actæus;* omnis enim Attica *Actæa* dicitur, h. e. littoralis, ab *acte*, quæ pro *littore* dicitur.

25, 26. E Theocr. vi, 34 sqq. Verum in eo commode hæc de Cyclope dici poterant; non æque nunc de pastore, qui melius fonte, rivo, amni, pro speculo utitur. Alb. Gentilis de lacu Mantuano accipere maluit, ut Æn. i, 246, mare de Timavo. *Quum placidum ventis staret mare*, h. a ventis, per ventos: vid. inf. Geo. iv, 484.

28. *O tantum libeat*, ut Theocr. xi, 65. *Sordida rura* h. l. non in vitium dictum, sed pro vilis, pauper. Servius *tibi sordida* jungit, quæ tibi sordent.

29. *Figere cervos*, si feræ sunt, telo, jaculo, Geo. i, 308, Æn. v, 516; vi, 803. Venationis tamen studium a vita pastorum alienum esse videtur. Præstat hactenus alterum, quod Servius habet: *aut furcas, quæ figuntur ad casæ sustentationem; quæ dictæ sunt cervi, ad similitudinem cornuum cervinorum.* In re militari obvia est vox. In vita communi aut pastoritia vox non æque occurrit, et omnino poeta non satis caute dilogiam intulit, dum *figere cervos* dixit.

30. *Hibisco.* Hibiscus e malvarum agrestium genere esse creditur, Græcorum *althæa:* etsi, quæ de ea disputantur a viris doctis, parum certa sunt. Jam h. l. duplici modo ejus notio constituitur: aut ut sit, *ad hibiscum*, tanquam ad herbam pabularem; aut ut hibisci caulis et virga intelligenda sit, qua pastor utitur ad compellendum gregem. Haud diffiteor mihi nunc præferendum videri prius illud; est enim hibiscus pabuli genus et planta esculenta: Calpurn. Ecl. iv, 32, *viridique famem solarer hibisco.*

33. *Ovium magistri* sunt pastores: vid. iii, 101; Tibull. ii, 5, 35.

34. *Nec te pœniteat*, pigeat, molestum

Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Aymntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens, Te nunc habet ista secundum:
Dixit Damœtas; invidit stultus Amyntas.
Præterea duo, nec tuta mihi valle reperti,
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
Jam pridem a me illos abducere Thestylis orat:
Et faciet; quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphæ calathis; tibi candida Nais,
Pallentes violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem jungit bene olentis anethi:
Tum, casia atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.
Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,

videatur aut parum te dignum: cf. Tibull. i. 4, 47. Sensus est: Tu, amori meo obsecutus, artem fistula canendi, qua excello, a me disces.

35. *Quid non faciebat.* Omnia fecisset, nihil intentatum relinquens. Nota formula. Corydon igitur cantu fistulæ excellebat; ejusque artis æmulus erat Amyntas.

36. *Cicutis* pro cannis. Ecl. v, 85. Expressa quidem hæc a multis, satis ingeniose tamen ab uno Popio, Pastor. ii, 39, si expendas ac compares versus 43, 44.

40. E Theocr. xi, 40 sqq.; iii, 34 sqq. *Nec tuta mihi valle reperti.* Commendat donum a difficultate; periculo a feris contemto capreas has silvestres ceperat: cf. Ovid. Met. xiii, 834 sqq., quo toto loco hanc eclogam ante oculos habuit. Ovem præbere ubera capreolis, exemplo non caret.

41. *Sparsis pellibus albo,* ut maculæ fuerint albæ. Ducta res e Theocr. xi, 41. *Etiam nunc* vero, quia accessu temporis mutant colorem, ait Servius: nisi, durius quidem, ad *siccant* referas; etiamnum lactent.

42. *Die,* quotidie, Ecl. iii, 34; Æn. xi, 397.

44. *Et faciet,* abducet; e Theocr. iii, 36.

45. Cf. Theocr. xi, 47, 56, 57.

46. *Ferunt Nymphæ.* Repente a vita vera et communi aberrat poeta, et transit in vitam mythicam et poeticam; quod vix bene fit. Forte tamen non nimium in hoc argutandum; ita enim loqui, et deos deasque agrestes lusibus pastorum interesse dicere, genus carminis bucolici fert. Splendidi autem hi versus 46—55.

47. *Pallentes violas,* sunt violæ flavæ inter vernos flores numerandæ; *λευκόϊον* s. albam violam, flore sive albo sive flavo sive purpureo, vocant veteres. *Pallens* vero pro flavo; si corpora hominum calidiore in plaga viventium reputes, quæ, cum pallent, subflavescunt. *Papavera* sunt ex genere silvestri, flore rufo, quod in arvis cum hordeo maxime nascitur.

48. *Narcissus* ex eo utique genere est quod nos ita appellamus. *Anethum* in nostris hortis visitur, flore flavo: *ἄνηθον* etiam Theocritus cum rosis et violis jungit vii, 63. Cum malvis et apio jungit *τό τ' εὐθαλὲς οὖλον ἄνηθον* Moschus Idyll. iii, 101.

49. *Casia* a Plinio inter herbas ac flores recensetur coronarios, et inter eos quos circa alvearia serere jubet. Vulgo *lavendulam* nostram esse putant. Sed Martinus, comparatis inter se Plinio, Dioscoride, ac Theophrasto, docet, *casiam* hanc esse *cneoron* Græcorum, s. *Thymelæan lini folio, quæ grana cnidia* fert.

50. *Pingit vaccinia,* variat; *caltha,* tanquam flore diversi coloris, *intexens herbis* n. violas et reliqua. Cf. Æn. vii, 488. *Mollia,* tenera, ut Ecl. v, 38; vi, 53.

51. *Cana legam tenera lanugine mala.* *Χνοάοντα.* Intelligunt vulgo mala Cydonia, s. cotonea, quæ cana lana, s. lanugine, obduci satis constat. Cum tamen ea palato puellæ parum grata fuisse videri possint, conjicit Martinus significari a poeta *præcocia.* Sed vulgata interpretatio confirmari etiam potest ex Alcimi Epigrammate Antholog. Burm. T. i, n. 211.

Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna; honos erit huic quoque pomo:
Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte;
Sic positæ quoniam suaves miscetis odores.
Rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis;
Nec, si muneribus certes, concedat Iolas.
Heu, heu, quid volui misero mihi! floribus Austrum,
Perditus, et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah demens? habitârunt dî quoque silvas,
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit, arces
Ipsa colat: nobis placeant ante omnia silvæ.
Torva leæna lupum sequitur; lupus ipse capellam;
Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Adspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras:

53. *Cerea pruna*, sive flava sive matura: hoc sensu dictum illud Alcmanis, quod h. l. laudat Fabric., *κηρίναν ὀπώραν*, illo videtur accipere Ovid. Met. xiii, 818. Cf. Intpp. ad Hor. i. Carm. 13, *cerea Telephi brachia.*

54. *Proxima myrte*, quæ in calatho proxima laureis frondibus ponetur; et junguntur fere: vid. Hor. Od. iii, 4, 19. *Laurus* vero non est accipienda de eo genere quæ accuratius *laurocerasus* dicitur, et versus finem sæculi xvi, e Trapezunte et Constantinopoli ad has terras allata fuit: sed de ea lauro, quæ in silvis et sepibus passim per Italiam visitur.

56. *Rusticus es*, stultus; nisi poeta exprimere voluit Theocr. xx, 3, *Βωκόλος ὢν ἐθέλεις με κύσαι τάλαν*; quod tamen paullo argutius esset dictum.

57. *Iolas*, dominus Corydonis et pueri hujus delicati. Fluctuat autem in sqq., et jactatur variis curis animus miseri amantis ab alio ad aliud abreptus.

58, 59. Duo proverbia rusticorum hic legi, statuit H. Vossius, de *Austro* vento in Italia pernicioso, hodie *Scirocco* appellato, perite agens. *Austrum floribus*, et *apros liquidis* prius *fontibus immisi*. Ita intelligo: Me miserum! qui munerum mentionem feci, quibus te expugnare et mihi conciliare vellem: quam meæ causæ male ipse consului, cum, ut munerum rationem habeas te horter; habes enim herum tuum, amatorem, qui multo majoribus te corrumpere possit. *Perditus*, n. amore, amens. Ecl. viii, 88.

60—62. *Habitârunt dî quoque silvas.* Notum exemplum Phœbi. Ovid. Art. ii, 239; Tib. ii, 3, 11. Paris autem inter pastores adolevit. Pallas vero *πολιὰς, πολιοῦχος, ἀκραία*, satis nota. Enimvero quid est, *quas condidit?* An plures arces, *ἀκροπόλεις*, Minervam condidisse constat? Scilicet revocanda res ad solas Athenas. Etiam hæc paullo doctiora, quam pro pastorum ingenio, videri debent. Ornavit hæc Popius Pastor. ii, 59 sqq.

63. E Theocr. x, 30; quo loco, quidquid grammatici pro Virgilio dicunt, multo commodius et elegantius positum est. Hic Corydon, inter alias animi æstuantis curas, ardoris sui incredibilem vim et impetum sive exponere sive excusare putandus est. *Torva* est truculenta, ipso adspectu terribilis, *βλοσυρά*. *Sequi* autem non uno sensu ponitur; alio enim modo Corydon Alexin sequitur, quam lupus capram.

64. *Cytisus* fruticis genus, rhamno similis, colore albicante, ramis fere cubitalibus, jucundo foliorum odore et sapore, apibus et capris gratum.

65. *Trahit sua quemque voluptas;* amor, libido. Theocr. x, 31, unde hæc conversa, *ἐγὼ δ' ἐπὶ τὶν μεμάνημαι.*

66. *Aratra* ex *jugo suspensa*, inverso vomere, ut solum verrant, protracta. Hor. Epod. ii, 63, *Videre fessos vomerem inversum boves Collo trahentes languido.* Color horum versuum petitus e Theocr. ii, 38, 39. Græcis una voce est *βουλυτός*.

67. Cf. Ecl. i, 84.

Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
Ah Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem, potius quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere junco.
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexin.

68. Theocr. vii. 56.

69. E Theocr. xi, 72 sq.

70. *Semiputata tibi frondosa.* Cf. ad Ecl. i, 57, et Geo. ii, 410. Objurgat se ipsum, quod amori indulgens curam operis rustici negligit. Servius ad h. l. superstitionem veterum commemorat, *in sacris dici furore corripi eum qui sacrificaverit de vino quod est de vitibus imputatis;* atque talis lex inter Numæ leges memoratur: *Diis ex imputata vite ne libanto.* Cujus opinionis ad acuendam rusticorum industriam summa vis esse debuit. Amputantur autem vites bis in anno, primum æstate, deinde post Idus Octobres, ut maturitatem capere fructus et sole coqui possint. De altera hac amputatione accipiendus locus Theocriti vii, 134, quod apparet, si conferas ib. vss. 24, 25. Idem in arboribus fieri necesse est, quibus vites se adjungunt et sustinentur, ne æmula umbra viti noceat.

71. *Quorum indiget usus:* quæ ad usum vitæ rusticæ necessaria; scil. vas aliquod, vel calathum. *Mollis,* flexilis, ὑγρός.

ECLOGA III. PALÆMON.

ARGUMENTUM.

Disceptant hoc carmine alternis versibus duo pastores, Damœtas mercenarius, Ægonis oves pascens, et Menalcas, puerili ætate constitutus, et puerili petulantia alterum lacessens; cujus carminis, *amœbæum* illud dicitur, ea lex est, ut is qui respondet, iisdem versibus ac numeris aut contrarium aut majus et pulchrius aliquod dicat, aut ulla alia ratione simile quid subjiciat. Neque ex eodem omnia argumento necesse est esse petita, sed a variis ac diversis plane rebus arcessita; cujus quidem rei bene memores esse debemus, ne argutemur in constituendo sententiarum ordine et nexu. Etiam nostro tempore ejus generis carmina apud Italos in pretio haberi, et laudari poetas *Improvisatori,* nota res est.

Occasio hujus certaminis parum feliciter a conviciis mutuis et probris, quibus se invicem lacessunt, petitur; in quibus non modo honesti et decori nulla ratio habita, verum ne id quidem, quod poetæ nomen et naturam efficit, spectatum est, ut non nisi gratæ et jucundæ res exhiberentur. Nec omnino inventi magna laus esse potest; non modo in summa carminis, est enim petitum argumentum e Theocrito Idyll. iv et v; verum et in singulis versibus pastorum sibi respondentium: nihil enim in illis est quod, naturali aliquo sententiarum ordine vinctum, vim ad animum habeat. Singula disticha sunt singula carmina; scopæ solutæ. Agitur res inter pascua et greges per agros gramen carpentes: cf. v. 55.

MENALCAS. DAMŒTAS. PALÆMON.

MENALCAS.

Dic mihi, Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
DAM. Non; verum Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.
MEN. Infelix o semper, oves, pecus! ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur,
Hic alienus oves custos bis mulget in hora;
Et succus pecori, et lac subducitur agnis.
DAM. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.
MEN. Tum, credo, quum me arbustum videre Miconis
Atque mala vites incidere falce novellas.
DAM. Aut hic ad veteres fagos, quum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos; quæ tu, perverse Menalca,
Et, quum vidisti puero donata, dolebas;
Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
MEN. Quid domini faciant, audent quum talia fures!
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum

1. E Theocr. iv, 1 sq. *Cujum* jam desueta vox erat; *sic rure loquuntur*, addebat Virgiliomastix, ut Pseudo-Donatus § 61 memorat.

3—5. Dum ipse Ægon Neæræ assidet, hic mercede conductus gregem perdit. Fere ut ap. Homer. Odyss. ρ, 246, *ἀλαλήμενος αἰὲν Ἄστυ κατ'· αὐτὰρ μῆλα κακοὶ φθείρουσι νομῆες.*

7. *Parcius ista viris.* Convicium convicio opponit Damœtas, et Menalcæ infamiam pathicæ libidinis exprobrat. *Viris*, qui sunt puris moribus, h. mihi.

8. *Novimus et qui te:* scil. corruperit. Non me latet, te inter greges, intuentibus hircis, et in ipso sacello Nympharum turpi libidine pollutum esse.

9. *Sed faciles Nymphæ risere*, n. sacrilegum hoc facinus, cum alii dii severiores id graviter ulturi fuissent. Potest itaque *faciles* hactenus ad lasciviam Nympharum referri, quæ causa hujus facilitatis erat.

10. *Tum, credo*, hoc factum, cum Nymphæ viderunt me etc. Noto ironiæ genere de se prædicat flagitium alterius. Imitatus est hoc, ut solent homines digna indigna imitari, Calpurnius vi, 84 sq.

11. *Mala falce*, obtusa, rubigine exesa, qualis falx ramis et vitibus tanto magis nocet. Ita exponit Burm. docte utique, ut tamen nihil huic loco insit quod ad istam argutam rationem ferat. Damœtam furtim per malitiam vites præcidisse ac corrupisse sufficit. Accipiamus itaque simpl. nocivam, perniciosam.

12, 13. Recriminatur hic, simileque ejus, quo se petitum videbat, malitiæ et invidiæ flagitium objicit Menalcæ. *Quæ donata*, sc. *arcum* et *calamos*. Arcus non alienus a pastorum vita ad defendendos greges a feris.

16. *Fures*, servi, ex oppos. *domini*, et vetere interpretatione Servii; cum nunc ille mercenarius pastor conviciari audeat. Usum vocis in vulgari sermone arguunt comici, qui *fures* pro servis improbis ac de scelesta plebe adhibent.

Excipere insidiis, multum latrante lycisca?
Et quum clamarem, Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.
DAM. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit: et mihi Damon
Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
MEN. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cera
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?
DAM. Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? Ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fœtus)
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
MEN. De grege non ausim quidquam deponere tecum:
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et hædos.
Verum, id quod multo tute ipse fatebere majus,
(Insanire libet quoniam tibi,) pocula ponam
Fagina, cælatum divini opus Alcimedontis;
Lenta quibus torno facili superaddita vitis

20. *Tityre, coge pecus,* quod dispersum vago discursu palabatur; tacite vero eo ipso indicabat, furem adesse, qui caprum ex grege dolo interciperet. Tityrum vero Damonis servum intelligere debemus, aut eum certe qui ejus pecus pasceret. *Carex* apud Catull. cum *junco,* apud Colum. cum *filice* jungitur; Geo. iii, 231, *acuta* appellatur: videtur itaque *junci* genus esse commune.

21. *Non redderet ille.* Non furtum factum, sed debitum a Damone esse exactum profitetur Damœtas.

23. *Si nescis,* h. ut hoc scias, ne hoc ignores. Ovid. Epist. xx, 150.

25—27. *Cantando tu illum* vicisse te ais? cf. Theocr. v, 5. *In triviis—miserum* addita intellige, ut ostendat ea esse quam vilissima; uti *disperdere* invidiose pro canere. *In triviis,* multo minus in certamine.

28—31. *Vicissim* h. l. per vices, alterne; ad amœbæum carmen referendum: cf. Ecl. v, 50. Damœtas vaccam in sponsione collocat: cf. Theocr. viii, 11 sqq. *Bis venit:* e Theocr. i, 25, 26. Est autem juvenca διδυματόκος· aliter quam apud Theocritum, in quo ἐς δύο πέλλας positum est, ut tantum lactis ex uno mulctu proveniat, quantum ad duo mulctralia replenda satis sit. *Pignus* dictum pro sponsione: cf. Theocr. viii, 14 sq.

34—36. *Bisque die numerant.* Hinc ductum est illud, *Pauperis est numerare pecus:* Ovid. Met. xiii, 824. *Alter et hædos:* fœtum pecoris h. matrum caprarum, numerat. *Insanire,* scil. mecum certando. *Pocula ponam.* Aut pluralis pro singulari positus, aut sunt duo pocula: præferam tamen prius.

38. *Lenta quibus torno.* Hoc loco agitur de pastoris opere, qui nec *torno* tornare poculum, nec *cælo* uti potuit, sed scalpello, quo et excavavit illud et cælavit, exsculpsit in poculi exteriore area opus anaglyphum. Est adeo tornus h. l. parum proprie dictus pro scalpro, seu cultro pastoritio, ad scalpendum adhibito. Jam reliqua ita jungenda: *quibus,* h. cui poculo, *vitis lenta superaddita,* exsculpta, *torno facili,* ope scalpelli, quod facili h. e. docta et perita manu tractatur. *Vestit corymbos diffusos hedera pallente:* explicat se supra hederam, cujus corymbi diffusi sunt, eamque adeo implicat suis racemulis. Scilicet anaglyphum erat ita factum, ut, collocatis in medio duorum hominum signis, oras ambiret vitis hederæ implicita.

Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon; et, quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem;
Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
DAM. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho;
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentes.
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.
MEN. Nunquam hodie effugies; veniam quocunque vocâris.
Audiat hæc tantum, vel qui venit, ecce, Palæmon.
Efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
DAM. Quin age, si quid habes, in me mora non erit ulla;

39. *Corymbi* sunt racemi hederæ in orbem circumacti, ut Plin. 16, 34, et acinis ac baccis, qui fructus hederæ, quas uvas vocant, graves. Hedera dicta *pallens*, quia genus ejus albo colore conspicitur; namque est alia nigro colore, et nigro aut croceo fructu. *Vitis* autem explicare se et serpere super *racemos diffusos hedera*, h. hederaceos, adeoque super hederam, putanda est, atque ita ambire duas cælatas imagines Cononis et Arati.

40, 41. *In medio duo signa, Conon.* Fuit Conon celeberrimus mathematicus et astronomus, qui circa Ptolemæi Philadelphi tempora vixit, cujus Archimedes aliquoties, tanquam sibi amicissimi et doctissimi hominis, et Catullus de Coma Beren. v. 7, ex Callimacho mentionem fecit. *Quis fuit alter*—de celebri astronomo loqui eum necesse est, qui cœli plagas, ortus occasusque siderum, et anni tempora in agricolarum usum descripserit. Ad Aratum, (male Ptolemæus interponitur, qui CL annis serius vixit,) Eudoxum, Servius; alii ad Hesiodum, Anaximandrum, Archimedem, referunt. Jam Archimedem familiarem Cononis fuisse, et sphæram e vitro confecisse, constat vel ex Claudiano epigr. 86: verum, eum rem rusticam sua arte adjuvisse, memoriæ tradidit nemo; quod contra in Aratum cadit, qui astronomicas rationes ad usum agricolarum transtulit, cujusque *phænomena et prognostica*, propter utilitatem magis forte, quam propter poetæ ingenium, celeberrima inter veteres fuere, et, cum Fastorum et Calendariorum usus non tantus nec tam frequens esset, utilissima esse debuere. Forte tamen *radius* melius tribuitur Eudoxo, quippe astronomo. Radius vero proprie geometrarum virga est, qua in pulvere formas delineabant; nec in aliam rationem intelligendum videtur, quando Uraniæ signis, aut, uti sollenni more fit (cf. Æn. vi, 851) astronomis tribuitur, cum et figuris et numeris opus habeant.

44, 45. Invidia punctus hic duo pocula pro uno commemorat, verum ambo, ut apparet, eodem exemplo facta. Pro vite hederæ implicita nunc ambit ora acanthus; in media poculi area Orpheus cantans effictus. Est autem acanthus apud Virgilium et plantæ Ægyptiacæ, ex acaciarum genere, vid. Geo. ii, 119, et herbæ silvestris hortensisque ac topiariæ genus, hic et Ecl. iv, 20; Geo. iv, 123 et 137. *Mollis* ad artificis facilem et levem manum referri contendit Burm. nimis docte; nam *mollis* est proprium ex acanthi lubrica et flexuosa natura epitheton: vid. modo laudatum locum Geo. iv, 137, et ap. Theocr. i, 35, unde hæc expressa, *ὑγρὸς ἄκανθος*.

48. *Si ad vitulam spectas:* h. si tamen poculum tuum ad juvencam exigis, cum ea comparas; non est quod illud vitula potius habeas; nec opus est ut ego, etsi duo pocula et ipse habeo, alterum ex iis pro sponsione ponam.

49, 50. *Nunquam hodie effugies:* verba a Nævio mutuata esse ap. Macrob. vi, 1 asseritur. *Veniam quocunque vocâris:* quod vulgo, descendere ad omnia, h. l. omni conditione proposita tecum certabo: modo arbiter certaminis adsit.

50. *Audiat hæc tantum*—volebat subjicere *aliquis*, vel nomen pastoris alicujus, cumque circumspicienti se offerret Palæmon, *vel* hic *Palæmon*, inquit, *audiat, qui ecce venit:* cf. Theocr. v, 62; viii, 25 sqq.

52. *Si quid habes.* Eadem formula Ecl. ix, 32; v, 10, 11.

Nec quemquam fugio: tantum, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.
Pal. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herba;
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent silvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damœta; tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis; amant alterna Camœnæ.
Dam. Ab Jove principium Musæ: Jovis omnia plena.
Ille colit terras; illi mea carmina curæ.
Men. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.
Dam. Malo me Galatea petit, lasciva puella;
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
Men. At mihi sese offert ultro, meus ignis, Amyntas;
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
Dam. Parta meæ Veneri sunt munera; namque notavi
Ipse locum, aeriæ quo congessere palumbes.
Men. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi; cras altera mittam.

53. *Nec quemquam fugio*, judicem recuso.

56 sqq. *Et nunc omnis:* ex Bione Idyll. vi, 17, *εἴαρι πάντα κύει, πάντ' εἴαρος ἁδέα βλαστεῖ.* Cf. Popius Pastor. iv, 5.

59. *Alternis*, *δι' ἀμοιβαίων*, Theocr. viii, 61. *Amant alterna Camœnæ:* notum Homeri Iliad. *α*, 604, *Μουσάων θ', αἳ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ.* Cf. Ecl. vii, 18, 19.

60. Esse hunc versum ex principio Phænomenorum Arati translatum, jam Servius monuit; quanquam colorem e Theocr. v, 80—83, mutuatus esse, et quoad prima verba respexisse ad Idyll. xvii, 1, videri potest; et a laudibus Jovis carminum initium facere sollenne antiquioribus: vid. Pindar. Nem. Od. 2 princ. Dixerat vero Aratus, *Jovis omnia plena esse*, ex Stoicorum mente, dum animam mundi intelligeret, quæ universum hoc permearet, cf. Geo. iv, 220; audiverat enim Stoicos, Dionysium Heracleotam, et Persæum Citieum. Attamen in indocti pastoris ore videntur hæc nimis esse subtilia. Omnino illud *πάντα θεῶν πλήρη εἶναι* varia sententia dictum occurrit, saltem inter philosophos; ut difficile sit definire, quo sensu a poeta pastoris ore dictum sit.

61. *Colere terras* idem dicitur h. curare, seu, cum Servio, amare, frequentare, et sæpe in iis versari, ut Æn. i, 15, 16. Nisi philosophicum illud in animo habuit poeta: Jupiter, s. mens et anima mundi, omnes terras penetrat; per eas diffusus est: cf. Æn. vi, 724 sqq. *Curæ* vero *illi carmina.* Novum hoc, si bene memini, certe non vulgare, Jovem carmina curare. Forte dictum respectu Musarum in Olympo canentium.

64, 65. E Theocr. v, 88 sq. ubi *λεῖος ὑπαντῶν* ex hoc ipso Virgilii loco defenditur; et vi, 6 sqq. ubi admodum suaviter expressum.

67. *Delia* nomen amicæ, quæ frequenter pastorem suum conveniebat, more antiquo: cf. Ecl. vii, 40; cui alter suam opponit, nominans eam *Venerem.*

69. *Quo congessere palumbes.* Notandum absolute dictum pro vulgari *nidum congerere.*

71. *Aurea mala*, Theocr. iii, 10, unde hæc petita, simpl. *μῆλα* dicit; ut epitheton adeo tantum ornatus causa adjectum, et *aurea* pulchra esse videri possint. De malis tamen Cydoniis (vid. ad ii, 51), melle condiri solitis, accipi potest. Mala citrea, s. medica, intelligi non possunt, quoniam, cum ea arbor Mediæ propria esse dicatur Geo. ii, 126, nondum ea *silvestris* Italiæ *arbor* esse potuit. Ea quæ Galli *Oranges* appellant, veteribus plane ignota. Martinus, poma Punica, seu granata, significari non temere contendit.

DAM. O quoties, et quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam venti divûm referatis ad aures.
MEN. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?
DAM. Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iolla:
Quum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
MEN. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit;
Et, Longum formose vale, vale, inquit, Iolla.
DAM. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.
MEN. Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix fœto pecori, mihi solus Amyntas.
DAM. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
MEN. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.

72, 73. Certat cum Theocr. v, 132—135. *Partem aliquam*, n. eorum quæ locuta est, *o venti*, etc. Vota irrita, et verba ac promissa quæ ad nihilum recidunt, noto loquendi more ferre venti dicuntur. Jam pastor ex omnibus iis blande dictis ac promissis partem saltim ratam esse et eventum habere precatur; dum addit *divûm referatis ad aures*. Burm. eum velle ait ad deorum aures promissa illa pervenire, ut puellæ perfidiam ulciscantur.

75. *Ego retia servo.* Ferebat mos, ut hoc esset obsequii genus. Ut vero, uti nonnullos accipere video, pericula sibi cum eo communia esse velit, id ex nostrorum hominum elegantiis est. Scilicet hoc vult pastor, obsequium suum fructu carere, cum puer venationi intentus sit, non suo amori. Cæterum hæc a pastoris persona ne aliena sint, vereor.

76. Intelligenda est Phyllis fuisse sive serva sive amica Iolæ; quam Damœtas, quasi præsentem, ad sacrum natalitium venire jubeat: alter, Menalcas, ut ejus dictis obtrectet, se etiam amari ab ea dicit, quia se discedente fleverit, ac, tanquam ipsi comes adhæsura, Iolæ amatori valedixerit: *Longum vale, vale, o formose Iolla.* Hac ipsa interpretatione sententia de h. l. nostra satis intelligitur. Ea certe ratio unice ferri potest.

77. *Cum faciam vitula pro frugibus.* Sacrum Ambarvale. Geo. i, 345. *Facere pro frugibus: ῥέξαι ὑπὲρ Δαναῶν*, Iliad. *α*, 444.

79. *Longum vale, μακρὰ χαῖρε.* Claud. Rap. Pros. 234, *Sis memor, o, longumque vale.*

82, 83. *Depulsis hædis*, h. a lacte remotis. *Arbutus*, in Italia valde frequens et obvia arbor, fructum habens fragis similem, ut tenuiorum victus esse possit. Frondes ejus ac folia grata capellis: vid. Geo. iii, 300; Hor. Carm. i, 17, 5; quæ iisdem a lactis materni desiderio levantur: Calpurn. Ecl. ii, 47. *Salix*, vid. Ecl. i. 79.

84, 85. *Pollio* gratia apud Augustum, amicitia M. Antonii, ingenio, tragœdiis, studiisque suis in Virgilium Horatiumque notissimus: cf. Hor. Od. ii, 1. Ei alter, tanquam judici carminum suorum intelligenti et eleganti, vitulam, alter, tanquam poetæ nobili, juvencum decernit. Non vero in alterutro horum munerum argutandum; sed res simpliciter ad amœbæi carminis naturam exigenda est, cum, quod primus posuisset, alteri amplificandum et augendum esset. Cum itaque ille judicem carminum et vitulam posuisset, hic poetam et juvencum commemorat simpliciter, ut hoc et judicii et ingenii præmium esse debeat. Quod vero *lectorem* carminum memoravit, parum scite fecisse, et personam in hoc pastoris male sustinuisse, videri debet Maro: pastor canit carmina, et auditur ejus cantus; non vero scribit carmina et legitur.

86. *Nova carmina*, h. præclara, qualia nunquam ante facta; ut Hor. Od. i, 26, 10, *fides novas* dixit. Pollionis autem laudem ex tragicis studiis tenemus ex Hor. Carm. ii, 1, 9, 10; Serm. i, 10, 42, *Pollio regum facta canit pede ter percusso*, h. tragœdias scribit senariis.

DAM. Qui te, Pollio, amat, veniat quo te quoque gaudet.
Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
MEN. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi;
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos.
DAM. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.
MEN. Parcite, oves, nimium procedere; non bene ripæ
Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat.
DAM. Tityre, pascentes a flumine reice capellas;
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves, pueri; si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
DAM. Heu, heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!
Idem amor exitium pecori, pecorisque magistro.
MEN. His certe neque amor causa est: vix ossibus hærent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
DAM. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.
MEN. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum

88. *Veniat quo te quoque gaudet.* Quod primum occurrit, est, ut suppleas, *pervenisse;* utque ad felicitatem omnino referas, quam apprecetur ei qui Pollioni faveat. Cum quo convenit v. 89, in quo adeo aurei sæculi felicitas exprimitur: vid. Ecl. iv, 25, 30. Si tamen Menalcæ verba compares, et, quem expressit Maro, locum Theocr. i, 20, *καὶ τᾶς βωκολικᾶς ἐπὶ τὸ πλέον ἵκεο Μοίσας*, apparere arbitror, hoc, *quo te quoque gaudet* pervenisse, esse referendum ad cantus facultatem: illi, tam bonum poetam contingat esse, quam Pollio est; ut contra, qui Bavium non odit, tam malus judex carminum esto, ut Mævium probet.

89. Adumbratur ad ductum Theocr. v, 124 sq. *Amomum* fruticis genus Indici, quod tamen quale fuerit parum constat. Salmas. ad Solin. p. 284, amomum fere de omni aromate sincero dictum docet.

90. *Qui Bavium.* Nihil his quæ alter subjicit cum Pollione commune esse, aut huic Bavium opponi, censendum est; sed, cum iste bonum poetam laudasset, ipse malum memorat, ejusque studiosis mala maxima precatur, n. amare Mævium, pejorem etiam poetam. Creditur idem esse quem exagitat Hor. Epod. 10.

91. *Jungat vulpes.* Qui malis et trivialibus delectatur poetis, Bavio et Mævio, delectetur æque rebus absurdis; ita ut jungat aratro seu currui vulpes, mulgeatque hircos.

93. *Frigidus anguis* dictus ex natura horum reptilium: sic et Ecl. viii, 71.

94, 95. *Parcite,* cavete, nolite, *oves, nimium procedere;* o oves, ne procedite: ex Gr. *φεῖδου προελθεῖν.* *Non bene creditur:* Hor. ii Serm. 4, 21,—*aliis male creditur.* Adumbrata autem hæc e Theocr. v, 100, etc.

96. *Reice* antique pro *rejice,* h. e. abige.

98. *Cogite* ad umbram et frigus captandum. *Præcipit lac æstus* siccato ubere.

100. *Ervum* leguminis genus, bubus jam olim pastum dari solitum, ut ex Columella docent Intpp. Versus expressus e Theocr. iv, 20; ut 102 e iv, 15.

101. *Idem amor.* Amor et mihi, aut etiam Ægoni domino pecoris istius, maciem parit.

102. Elegans Heinsii et jam Stephani conjectura est, *Hi certe (neque amor causa est) vix ossibus hærent.* Vossius vulgatam lectionem bene defendit.

105. Simpliciter intelligam cujuslibet loci puteum, in quem cum quis descenderit, tantum cœli prospicit spatium, quantum puteus patet, h. e. putei latitudo permiserit. In talibus grammatici crucem sibi fixam esse putare non debebant.

106, 107. Nota res de hyacintho, de quo sup. ad Ecl. ii, 18; in cujus foliis

Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.
PAL. Non nostrum inter vos tantas componere lites:
Et vitula tu dignus, et hic; et quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

passim literas AI inscriptas, sive ut Αἶ, Αἶ, *heu! heu!* quæ Apollinis de Hyacintho lamenta adumbrarent, sive ut *Αἴαντος* s. Ajacis nomen expressum esset, veteres memorabant: cf. Ovid. Met. xiii, 398. *Reges*, duces Græcorum voce Homerica. Apud Ciceronem Agamemnon *rex regum*. *Phyllida*, quam uterque amicam sibi vindicarat, v. 76 sqq.

108. *Non nostrum*, scil. est. Servius tamen contendit interpungendum esse: *Non:* quasi interloquatur judex, *Non*, non habebit Phyllida etc. *nostrum* est arbitrium ferre. Sed hoc durum: nec satis potest confirmari e Theocr. v, 138, *παύσασθαι κέλομαι τὸν ποιμένα*.

109, 110. Ut hæc verba per se sensum satis obvium habeant, non tamen, quid ad reliquam sententiam faciant, ab ullo interprete monitum aut dictum est, neque unquam dici posse existimo. Referre interpretum commenta nil attinet; frigere enim ea cum ipso carmine necesse est. Verum Palæmon ejusmodi arbitrium facit, ut utrumque parem esse dicat, ut adeo alter, Menalcas, *vitula*, ab Damœta in sponsione posita, Damœtas autem *poculo* fagino Menalcæ dignus videri debeat. Jam, quorsum reliqua hoc et sq. versu spectent, non facile dicas. Quorsum enim repente *amores?* De cantu agebatur; præmium debebatur ei qui cantu superior esset: nunc autem ambo cantu erant pares, non amore felices aut infelices. Mihi itaque satis liquere videtur duo hos versus esse fœtum grammatici, qui supplere volebat sententiam breviter a poeta enuntiatam. Melius Theocr. vi extr. *Νίκη μὰν οὐδ' ἄλλος, vicit neuter, ἀνάσσατοι δ' ἐγένοντο*. Meliorem quoque viam iniit Popius Pastor. i, 92 sqq.

111. *Claudite jam rivos*. Exisse Palæmon intelligendus, ut servis suis imperaret, ut rivos seu canales ad irriganda prata aperirent; interea a Menalca et Damœta arbiter advocatus, nunc, finito certamine, ad servos suos iterum se convertit. Alii intelligunt hoc allegorice dictum, et explicant: Cantare desinite, satiati enim audiendo sumus.

ECLOGA IV. POLLIO.

ARGUMENTUM.

In hac ecloga interpretanda dici vix potest, quam inanem operam et olim grammatici et hinc viri docti vana religione capti navaverint.

Carmen bucolicum ad consulem, quem v. 11 Pollionem nominat, se exorsurum esse profitetur Maro, 1—3. Agi nunc ultimam ætatem a Sibylla memoratam: inde melioris ætatis vitam humano generi redituram esse pronuntiat; idque eventurum esse puero aliquo nato, in Pollionis quidem consulatu, 4—14. Ille adscriptus erit heroibus, et orbis terrarum pacati erit regnator, 15—17. Jam vero melior illa ætas, ætati aureæ ac Saturniæ similis, per gradus succedet, ita ut puero nato exordia, 18—25; incrementa vero sua habitura sit quando ille adoleverit, 26—36; cumulata autem ut sit et perfecta ubi ille ad virilem ætatem pervenerit, 37—45. Reliqua sunt exultantis lætitia et vota facientis ac gratulantis poetæ, 46 ad fin.

Jam in his facile agnoscas primo poetam phantasmata ab aureæ ætatis narrationibus petiisse: tum vero, eum illa cumulasse in certo aliquo sui temporis eventu declarando, quem paullo obscurius designavit, quoniam in vaticinium rem mutavit,

adeoque vaticinantis verbis et phantasmatibus sensa sua exposuit. Summa sententiarum hæc est: insecuturam esse temporum felicitatem magnam; eamque initium habituram esse a natalibus pueri, Pollione cos. nati. Quinam ille puer fuerit, et quid poetam adduxerit ut tantam rerum conversionem eo nato insecuturam polliceri possit, hoc est quod quæritur.

Potest novi sæculi felicitas, ex pace Brundusiana ducta, simpliciter, tanquam epochæ, alligari natalibus pueri qui tum expectabatur. Fuit enim annus U. C. 714, coss. C. Asinio Pollione et Cn. Domitio Calvino. Eo itaque anno Mæcenatis et Pollionis opera Brundusii pax composita fuit, cujus quasi pignus Octavia, Octaviani soror, Antonio in matrimonium tradita est. Erat ea ex priore marito, Marcello, gravida, id quod disertis verbis Dio memorat, lib. xlviii, c. 31; infantem illum M. Marcellum, generum mox Augusti, de quo Æn. vi locus nobilis est, fuisse putant.

Aliam magnæ expectationis prolem eidem anno assignari posse viderunt alii viri docti, ex nuptiis Octaviani cum Scribonia, quacum tamen anno sequente divortium fecit, suscepta ex ea Julia. Cum in expectatione esset Roma quam prolem Scribonia editura esset, potuit Virgilius filium ominari, et meliorem inde rerum conditionem augurari.

Vaticinationem Sibyllæ de Christi natalibus expressam esse, quam Virgilius ingeniose ad natales nobilis pueri transtulerit, Lactantius statuit, et Constantinus M. in Orat. ad Sanctorum Cœtum demonstrare voluit: atque ejus auctoritatem cum ista ætate plerumque Christiani homines, tum ætatibus nostris viri docti secuti sunt plerique; de via ac ratione tantum solliciti, qua reconditum hujusmodi vaticinium ad Romanos pervenire potuerit.

Etiam Lowthius, Summe Ven. Episc. Londin., Prælect. xxi, erudite de hac ecloga agit, eamque omnino expediri posse negat; nec multum abest quin sibi persuadeat non sine veri Dei afflatu eam scriptam esse. Si quis tamen animo reputet, aliorum quoque populorum, præter Judæos, vates et vaticinia olim fuisse permagno numero; eorum porro vatum ingenia non minus incaluisse phantasmatibus et visis poeticis, seu poeticum ornatum admittentibus; quotiesque in eodem argumento seu calamitatum prædicendarum, seu felicitatis publicæ privatæque ostendendæ versarentur, necessario in eadem rerum phantasmata eos incidere debuisse: non adeo mirabitur, adumbratas esse in hoc carmine, ut in tot aliis, rerum species ac formas ex ætate aurea, iisque similes, quæ in Hebraicis vatibus occurrunt; ut illud taceam, in magno illo Sibyllinorum oraculorum numero, multa esse debuisse a Syris et Judæis hominibus propagata.

Sicelides Musæ, paullo majora canamus;
Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ:
Si canimus silvas, silvæ sint Consule dignæ.
  Ultima Cumæi venit jam carminis ætas;
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.

1. *Sicelides Musæ*, pastoritii carminis præsides, Theocriteæ, omninoque bucolicæ. Σικελὸν μέλος Bion Idyll. vii, 1. Σικελικαὶ Μοῖσαι Moschus Idyll. iii. Paullo altius se pro bucolico carmine aggredi argumentum bene præfatur. Idem genus bucolicum porro *arbustis*, *myricis*, et *silvis* exprimit.

2. *Myrica* virgulti genus in Italiæ oris, quod ripas fluminum obsidere solet. Tamariscum esse docent post Julium Sabinum viri docti.

3. *Silvæ sint Consule dignæ:* sit carmen hoc bucolicum satis ex dignitate Pollionis cos.

4 sqq. Agitur jam ultima ætas carminis Sibyllini; iterum procedent sæcula quæ fuerunt: 6, 7, adeoque redit nunc primo

Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta, fave, Lucina: tuus jam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit,
Pollio; et incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent, sceleris vestigia nostri
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille deûm vitam accipiet, divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis;
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

loco sæculum Saturnium, et cum eo hominum genus, quale sæculo illo aureo fuit. Itaque v. 8, 9 subjicitur, puero nato ferream ætatem desinere, auream exoriri. Hæc sunt ipsa poetæ phantasmata, si nihil aliunde adsciveris. Igitur carmen tum supererat, quod ad Sibyllam Cumanam referri solebat, in quo, ubi *ultima ætas* advenisset, quam de sua ætate interpretatur poeta, meliorum temporum ordo, per ἀποκατάστασιν aliquam, denuo procedere nuntiabatur. Si quem vero illud male habet, quod, cum Cumanæ Sibyllæ libri in Capitolio servarentur, nihil ex iis a poeta sciri aut vulgari potuerit; tenendum est, auctoritate senatus, qua quidem talia agi fas erat, multa passim ex libris Sibyllinis vulgata, et præterea magnum effatorum Sibyllinorum numerum, undecunque acceptum, et ex cunctis gentibus apportatum, vulgo inter homines jactatum fuisse.

6. *Virgo*, Δίκη, Justitia, ut Hesiod. Ἔργ. 256. Nota res vel ex Ovid. Met. i, 149, et Geo. ii, 414. Hesiod. Ἔργ. 200. *Saturnia regna* ut Romanus poeta laudat: Græci tamen et auream ætatem ἐπὶ Κρόνου memorant: Hesiod. Ἔργ. 109 sq. Attigit noster eandem Geo. i, 125 sq. ii, 536 sq.

7—9. *Nova progenies*, novum hominum genus, nova successio, nascitur, νέα πληθὺς ἀνδρῶν, h. meliores et justiores, ut in novo rerum ordine et aurea ætate. Eadem mox, v. 9, *gens aurea.* Hesiod. Ἔργ. 109 χρύσεον γένος μερόπων ἀνθρώπων. *Surget*, procedet, ortum et initium habebit hoc puero nato.

10. *Lucina.* Diana, partus dea, Apollinis soror. *Tuus jam regnat Apollo.* Servius: *Ultimum sæculum ostendit, quod Sibylla Solis esse memoravit.* Scilicet ut Saturni, ut Jovis regnum fuit, sic nunc Apollinis. Videtur hoc tenendum esse.

11. *Decus hoc ævi*, præclara hæc ætas. *Inibit:* simplicissima esset ratio, ut *inibit* sit pro, cursum inibit, incipiet; eamque Servius et vulgo interpretes sequuntur. *Inire* quidem absolute ita positum non occurrere, bene monet Burmannus; participium tamen nunquam non ita dicitur: *ineunte anno, mense; iniens ætas:* quidni etiam *annus init?* et eodem modo dictum *ingredi* pro incipere, ut Geo. i, 42 *ingredere.*

12. *Magni menses*, illustres, insignes, memorabiles, ut v. 5, utpote sæculi aurei. Nimirum *magnus annus* est, utique hinc et *magni menses.*

13. *Te duce*, auspice, a tuo inde consulatu: expiabitur primo omne scelus, quo contaminatum est hoc hominum genus; scilicet ut sanctior et castior ætas succedere possit. *Sceleris vestigia nostri:* belli civilis reliquias spectari, manifestum est. Nam perpetuum hoc, ut de bello civili ἄγος, *scelus*, prædicetur: cf. Hor. i Od. 2, 29.

14. *Irrita*, abolita. *Formido* est propter τὸ ἄγος et reatum ex scelere conceptum.

15. *Ille deûm vitam accipiet:* aget vitam deorum, et inter deos heroesque. Adumbratum ex iis quæ prædicantur de aurea ætate: cf. Hesiod. Ἔργ. 112 sqq. Erat enim hoc inter aurei sæculi bona, ut dii præsentes inviserent homines. Ovid. Fast. i, 251, et passim.

16. *Et ipse videbitur illis*, scil. permixtus iis, h. e. admixtus erit: ἀναμὶξ ἐκάθητο, Aratus Phænom. 104, quem ante oculos habuit.

17. *Pacatum orbem reget:* etiam hoc ex aurea ætate, quod in ea pacata omnia sunt. Obscurius est, quod addit, *patriis virtutibus*, omnino, majorum: et ad hoc, tanquam ad scopulum offendit quælibet opinio de puero nascituro. Marcellorum quidem nomen in annalibus Romanis clarissimum: hactenus puer qui ex Octavia, Octaviani sorore, Marcello nupta, nunc autem An-

At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare, tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera; nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.
At, simul heroum laudes et facta parentis
Jam legere, et quæ sit poteris cognoscere virtus;
Molli paullatim flavescet campus arista,

tonio desponsa, patriis virtutibus ornatus esse poterat: at quæ spes esse potuit ut ille *orbem regeret?* Non magis in puero ex Octaviano et Scribonia id locum habebat. Multo minus hæc cadunt in Pollionis, viri consularis, prolem. *Regit orbem* terrarum populus Romanus, regit postea princeps, at nec senatus nec magistratus. Manet igitur illud, quod omnium maxime probabile est, ut simpliciter nova progenies aurei sæculi intelligatur. Cætera ad vaticinia, quæ tum vulgo ferebantur, composita esse puta; inprimis ad famosum illud de rege seu heroe nascituro.

18. Felicitatis aureæ hujus ætatis, initia cum pueritia procedere facit, incrementa vero cum adolescentia, cum virili tandem et perfecta ætate vitam perfectissimam. *Nullo cultu,* uti omnia in sæculo aureo nascebantur, Hesiod. Ἔργ. 118, *καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.* Hic tamen, utpote in infantia ejus pueri, herbas tantum et flores sua sponte terra editos memorat; at fruges cum adolescentia, v. 28; cum virili tandem ætate omne genus proventus terræ sponte nascetur, v. 39. Ovidius adeo, *sine semine,* addit, Met. i, 108.

19. *Baccare.* Plin. xxi, 6, s. 16, *Bacchar quoque radicis tantum odoratæ est; a quibusdam nardum rusticum appellatum.—Odor est ei cinnamomo proximus.* Formam Dioscorides satis accurate descripsit; sed, qualis illa sit, inter recentiores nondum constat. Fascinum depellere creditum esse, discimus inf. Ecl. vii, 27.

20. *Colocasium,* s. *colocasia,* planta palustris Ægyptia, latissimis foliis, caule spectabili, quo quidem non minus ac radicis bulbo vesci solent; fabas esu gratas pro fructu habet. Circa hæc demum tempora in Italia seri cœpisse, ex Plinio colligere licet; non tamen post victam demum ab Augusto Ægyptum. Notissima etiam nunc hæc planta est inter Ægyptios nomine *Culcas.* *Acanthus* h. l. est Ægyptia arbor, acaciæ genus: cf. ad Ecl. iii, 45. *Ridens* est florens, pulcher; notissimo usu vocis *ridere, γελᾷν, γάνος, γανοῦσθαι,* et similium, etiam in vernaculo sermone.

21—23. *Ipsæ,* sponte, nullo ducente, ut satis notum. Sic *αὐταὶ* pro *αὐτόματοι* Theocr. Idyll. xi, 12; et mox *ipsa cunabula.* Quod ex his flores sponte nascuntur, ductum est ex iis quæ de deorum præsentia et *ἐπιφανείᾳ* passim narrantur: tellurem sub eorum gressu et obtutu virescere ac florescere.

24, 25. *Herba veneni,* Græco more pro venenata; eadem *fallax,* ut Geo. ii, 152, *nec miseros fallunt aconita legentes.* *Occidet,* verum ut herba moritur. *Assyrium—amomum:* quod genus fruticis aromatici est: vid. ad Ecl. iii, 89. *Assyrium* vero, cum Armeniæ et Mediæ ea planta esset.

26. Ubi adoleveris. Hoc splendide enuntiatum. *Heroum laudes* sunt facta laude digna, ut *κλέα ἀνδρῶν ἡρώων* apud Homer. Iliad. χ, 520. *Parens,* cujus *facta* legere poterit, aut ipse Octavianus est, si de Scriboniæ puero agitur; aut, si de Octaviæ partu, C. Marcellus, ut forte infans ille ab Octaviano adoptatus, aut certe in pacis conditionibus aliqua ratione ei insigniter prospectum fuerit. Cum tamen et hujus rei fides laboret, altera lectio, scil. *facta parentum,* h. majorum, tanquam tutior amplectenda erit.

27. *Quæ sit—virtus,* pro, virtutem cognoscere: frequenti poetarum, inprimis Homerico, usu. Nimis argute ad philosophiæ disciplinam trahunt.

28. Ubi puer adoleverit, major jam terræ cultus et felicitas erit (cf. ad 18); nascentur sponte fruges, uvæ, mel. Quod sponte hæc fiunt, ex omni consilio poetæ manifestum; etsi non satis diserte expressum est. Disertius Hor. Epod. xvi, 43, *Reddit ubi Cererem tellus inarata quotannis,*

Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
Et duræ quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
Delectos heroas; erunt etiam altera bella;
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet et ipse mari vector; nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem;
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti

Et imputata floret usque vinea, Germinat et nunquam fallentis termes olivæ, etc. Hæc ornate extulit. *Mollis arista* quo sensu dicta sit, ambigitur: communi usu et ratione erit, quæ adhuc est in herba, gramen tritici, herba. Sic Seneca Epist. 124, *cum folliculo se exserit spica mollis.* Ita *arista* improprie dicta. Atque ita poetam sensisse nullus dubito: nova segete sponte enata paullatim ager efflorescet.

30. *Sudabunt*, stillabunt, eliquabunt. Videntur antiqui hoc ætatis aureæ bonum dupliciter extulisse, ut aut mel, quod in quercubus apes faciunt, tam copiosum esset ut in terram deflueret; aut ut folia ilignea mel eliquarent et sudarent pro glutine, quod nunc illa folia certis temporibus obsidet. Sic Ovid. Met. i, 112; Geo. i, 131, *mellaque decussit foliis*, de Jovis ætate; et hunc in sensum dictum h. l., quare et *roscida mella* accipio, quæ roris more per folia guttatim se colligebant. Ejusmodi mel ex certis arboribus, v. c. palma, in Media, Arabia, variisque Asiæ locis legi memoratur. Esse id ἄγριον illud μέλι quo Joannes usus est, putant nonnulli; et sub Mannæ nomine ex Suida complexus est Salmas. in Diss. sua de Manna.

31 sqq. *Pauca tamen.* Heroum erit hæc ætas, nondum illa Saturnia, ad quam per istam exactam rerum orbis redibit. Enarrat adeo poeta illa quæ ab heroica vita non abfuere. *Vestigia fraudis*, sceleris, προτέρας ἄτης, ut v. 13, *sceleris vestigia nostri*, h. mala et vitia nonnulla, ex serioribus ætatibus inolita, quæ cum Saturniorum temporum simplicitate et innocentia non satis conveniunt.

32, 33. Significat enim homines, nondum penitus erasis pravæ cupiditatis elementis, adhuc inhiaturos esse majoribus divitiis, et eam ob rem navigaturos, bella gesturos, agros culturos.

34—36. Indulget sibi poeta, dum adolescentiam pueri heroicæ ætati assimilat, ea, quæ illa ætate evenisse narrantur, commemorando; Argonautarum scilicet navigationem, et Achivorum ad Trojam expeditionem. *Tiphys*, gubernator navis Argus, qua Jason, cum delectis Græciæ heroibus, Colchos, ubi aureum illud vellus erat, navigavit. *Argo* dicta est navis, vel ab architecto, vel a celeritate.

37—39. Cum virili ætate perfectum ab omni parte redibit sæculum Saturnium, aurea ætas. Ab hac itaque aberunt omnes pestes et mala vitæ, quæ per cupiditates hominum inferuntur. Contra omnium rerum ubique per terrarum orbem copia erit summa, *omnis feret omnia tellus*, ut navigatione externa bona ne petere quidem necesse sit. Nulla adeo erit navigatio; erit contra frugum omniumque e terra nascentium proventus sine cultu, quæ est perpetua laus ætatis aureæ, ex antiquo sermone petita.

40, 41. Nulla opera humana indigebit ager. Genus operæ in vitium cura est amputatio: vid. ad i, 57. ii, 70.

42 sqq. Novum ac mirum phantasma in vaticinio: pecudis color nativus erit purpureus, croceus, ac roseus. Hoc ita declaravit, ut tingendi necessitatem abfore dicat. *Mentiri lana* dicitur, dum fucum imbibit, alieno colore tingitur. Poetæ satis esse potuit, ut lanæ pulchritudinem in gregibus inter fausta et læta adspectu aureæ ætatis numeraret.

Murice, jam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Talia sæcla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere o magnos (aderit jam tempus) honores,
Cara deûm soboles, magnum Jovis incrementum!
Adspice convexo nutantem pondere mundum;
Terrasque tractusque maris cœlumque profundum;
Adspice, venturo lætantur ut omnia sæclo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!

44, 45. *Mutabit vellera luto:* permutabit, adeoque tinget, inficiet, naturalem velleris colorem *ipse*, sponte, naturæ beneficio, non opera hominum, purpura et luto, ut naturalis color jam purpureus sit et aureus. *Luteum* seu *lutum*, ac *lutea*, herbæ genus, qua tincta lana flavo et croceo colore inficitur. *Sandycem* a Virgilio pro herbæ genere habitam esse, post Plinium xxxv, 6. credunt interpretes; de natura tamen coloris nihil dixit poeta; coloris tantum genus indicare voluit, quo vellus ovillum splendeat: ut *sandyx* sit color sandycis, et ornate dixit, quod erat; habebunt agni vellus rubrum nemine tingente.

46. Dixerunt Parcæ suis fusis, *O talia sæcla currite!* pro vulgari, o fila. Pro filo ex colo deducto fata sunt, seu sæcla: hæc neri dicuntur; ut apud Homerum toties ἐπικλώθειν fata alicui destinare, nendo scil.

47. *Concordes stabili fatorum numine Parcæ. Fata* sunt *stabilia*, immutabilia; iisque *numen* h. vis et potestas æque ac voluntas divina tribuitur. *Parcæ concordes fatis*, h. in fatis hominum rerumque definiendis et constituendis. Solent autem poetæ modo in nuptiis modo in natalibus Parcas, *Moίρας*, adhibere fata canentes.

48. Dicere hæc ἐνθουσιῶν de puero, jam ad virilem illam ætatem adulto, existimandus est poeta, impatienter ferens moram, et jam animo providens præsagia ac prodigia, quæ magnam rerum mutationem portendunt.

49. *Magnum Jovis incrementum!* alumnus et nutricius, θρέμμα Διὸς, διοτρεφής.

50—52. Horum versuum ambigua est et structura et sententia. Potest prior versus, *Adspice convexo nutantem pondere mundum*, per se accipi, tanquam phantasma propheticum seu visum prodigii, quod instantem rerum inversionem portendit: universi terrarum orbis motus ac tremor. *Mundus nutans convexo pondere* ornate dictus, pro, mundus convexus, cœlum convexum, nutans. Bene tribuitur cœlo moles, pondus, inprimis in motu. *Nutat* autem et concutitur orbis terrarum, tanquam adventu et apparitione numinis, quod in ἐπιφανείαις deorum fieri sollenne est. Quæ sequuntur, cum antecedente jungere licet, ut et ipsa terra, mare, cœlum, nutent; utque subjiciatur sic ad declarandam causam: *Adspice ut omnia lætantur venturo sæclo*, instante magna illa rerum inversione. Ita nutatio mundi futuri lætum ac faustum signum habendum. Quemadmodum in dei præsentia terra moveri ac contremiscere et quasi exultare ac tripudiare solet: quod adeo ad deum agrestem Horatius retulit, iii Carm. 18, 14, *Spargit agrestes tibi silva frondes*, haud dubie nutantibus cacuminibus. Alter modus jungendi verba est, ut unicum prædicatum sit, *Adspice ut lætentur omnia:* et ut in enumeratione partium mundus epitheto ornetur, *convexo nutantem pondere mundum*, h. e. simpliciter libratum mole sua æqualiter. Est vero sic Græca structura, *Adspice mundum, terras* etc. *ut lætentur*, pro, aspice ut mundus etc. omnia lætentur. Et vastæ utique cuivis moli ac ponderi tribui hoc potest, ut *nutare* cum vi et δεινότητι dicatur, ut de ruina tamen aut dissolutione nihil significetur. Quo minus hanc interpretationem præferam, movet me, quod ita *mundus* et *cœlum*, 50, 51, non bene discerni possunt. Nonnullis videtur *Terrasque——profundum* explicatio *mundi;* atque cum vi et *Adspice* repetitum, et *omnia* ad *terras, tractus, cœlum* relatum; post *ut lætantur* insertum esse.

53, 54. *O mihi tam:* adumbratum ad Hesiodi ductum Ἔργ. 174 sqq. Sit mihi tam longa vita! cumque ejus non nisi extrema pars ea tempora attingere possit, pro eo dixit, *longæ pars ultima vitæ. Spiritus*, ingenii vis vigorque poeticus: et mihi sit tantus, *quantum* ejus spiritus sat

Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus; huic mater quamvis, atque huic pater adsit:
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer: cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

erit ad facta tua dicenda. *Sat erit* cum infinitivo, more Græcorum.

55, 56. *Non me carminibus.* Tanta erunt tua facta, tanta erit tamque magnifica ac divina materia tuæ laudis, ut ingenium meum ab ea excitatum, inflammatum, et diviniore spiritu actum, supra omnes excellere, et ipsos deos canendo vincere possit. *Adsit*, uti invocati dii adsunt, opem ferunt, favent poetis.

58, 59. Arcades, quanquam Panis sui studiosi, mihi tamen palmam tribuent.

60, 61. *Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.* Desiderii impatientia poeta *ἐνθουσιῶν* vix moram fert. Vulgari ratione esset, Nascere, puer! nam decimus jam mensis agitur, justumque adeo matri utero ferenti tempus expletum. Omnia hæc ornavit, ut poeta: cum decem menses memorat, *fastidia* addit, cum temporis hujus decursu satis jam magna oneris sui tædia ei sint. Exprimit porro rem a signo valde jucundo, a voluptate et lætitia matris, cum qua recens natum infantem intuetur; ut eo risu se quasi matrem probare videri possit. Vix dici potest, quantum h. l. trepident interpretes, qui ab antiquissimis inde temporibus (verum tamen Julius Sabinus vidit) ad risum pueri matri arridentis hæc retulerunt. At hoc non admittunt sqq. *cui non risere parentes.* Scilicet poeta volebat, Incipe in dias auras prodire, et oculos in matrem conjicere, eamque quasi ex hoc, quod tibi ea arridet, agnoscere.

62, 63. *Cui non risere parentes, Nec.* Exprimit id quod jam dicendum erat, risum hunc matris ad puellum natum lætitiam matris arguere, eumque expectandum esse ei puero nato, qui matri gratissimus sit, quippe qui aliquando inter heroes et deos locum sit habiturus. Quem infantem recens natum tali cum risu non excepere ulnis suis parentes, adeoque de nato puero non lætati sunt, est is ingratus et invenustus homo, adeoque ad deorum vitam et consortium admitti non potest, quod puero promiserat v. 15. Designari autem recepti inter deos herois vita duabus rebus solet, convictu cum Jove, et deæ alicujus conjugio. Sic de Hercule Hor. Od. iv, 8, 30, *Jovis interest optatis epulis*, idemque Heben conjugio accipit: cf. Geo. i, 31. Hæc interpretatio uti simplicissima, ita verissima est. Ad Vulcanum hactenus respici potest, quod, cum ejus deformiter nati aspectu Juno parum delectata fuisset, ita ut eum de cœlo præcipitaret, Hymn. in Apoll. 316 sqq. exclusus ille est (ad tempus certe, nam aliis locis in consilio Jovis nominatur,) deorum consessu et convivio, et a dea Minerva spretus, cujus ille conjugium appetierat.

ECLOGA V. DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

Convenerant Mopsus et Menalcas, pastores, ille fistula, hic cantu excellens, et se ad canendum mutuo invitant, 1—19. Postquam sub antrum concesserant, prior Mopsus, 20—44, Daphnidis mortem luget; inde Menalcas succedens, 56—80, ejusdem Daphnidis tanquam diis adscripti laudes persequitur. Mutuis hinc sibi muneribus datis discedunt.

Etiam in hujus eclogæ allegoria exsculpenda molesti fuere interpretes. In Daphnide plerique Julium Cæsarem, ejusque necem et apotheosin; nonnulli Maronis fratrem Flaccum, mox etiam Quinctilium Cremonensem, sive etiam Quinctilium Varum, item Saloninum, Pollionis filium, quæsiverunt; ut Catrœi aliorumque somnia taceam. Quod si altiorem quam verborum ratio fert sententiam quærendam putes, ad Cæsarem ut putes poetam respexisse, feram equidem; modo non singula allegorice interpretari ausis: inferre enim de suo aliquid alieni, quod non in ipso carmine habetur, non est boni interpretis; cui satis esse debet, elicere ea quæ in carmine sunt, non ea quæ sunt extra carmen inferre. Si carmen animo ab opinione vacuo et intacto legimus, nihil aliud poeta spectasse videri potest quam ut Theocritei Idyllii i et xix imitationem institueret; et, ut Ecloga tertia duos pastores a conviciis ad cantum progressos, ita hic duos alios pastores a mutuis laudibus ad cantus certamen procedentes induceret. Noster vero poeta argumentum pastoritium heroico generi propius admovit, idque ita tractavit, ornavit, et amplificavit, ut generosum poetæ epici spiritum facile in eo agnoscas; quanquam singulæ rerum imagines et characteres ex antiquissimorum carminum indole et colore ducti sunt.

Locus, in quo se conveniunt pastores, statim ab initio magna suavitate describitur: successerant antro agrestis vitis palmitibus obducto. Carmen ad annum 712 referri solet.

MENALCAS. MOPSUS.

MENALCAS.

CUR non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corulis mixtas inter considimus ulmos?
MOP. Tu major; tibi me est æquum parere, Menalca,
Sive sub incertas Zephyris mutantibus umbras,
Sive antro potius succedimus. Adspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.
MEN. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MOP. Quid, si idem certet Phœbum superare canendo?

1, 2. *Boni—inflare—dicere:* ἀγαθοὶ, ἐσθλοὶ, συρίζειν, ἀείδειν. Theocr. Idyll. viii, 3, Ἄμφω συρίσδεν δεδαημένω, ἄμφω ἀείδεν. *Convenimus* in unum locum. *Calamos leves*, ita junge, ut sit fistula e tenui arundine facta: sic *levis* est epitheton culmi, stipulæ. In vss. 3, 6, 12, color ductus e Theocr. Idyll. i, 12 sqq.

4. *Major* natu. Sic *maximus* absolute Æn. vii, 532. Quanto hæc jucundiora sunt Eclogæ tertiæ principio! Ἀλλὰ πίθεσθ'· ἄμφω δὲ νεωτέρω ἐστὸν ἐμεῖο, Iliad. α, 259.

5. *Mutantibus* (eas) *Zephyris* reddit rationem τοῦ *incertas*, quod non pro vituperio umbræ haberi debebat, cum sit longe elegantissima rerum imago. Sic *umbræ tremulæ* apud Calpurn. Ecl. v, 101.

7. *Labrusca*, vitis silvestris, ἀγριάμπελος. Vitibus obductæ speluncæ, utpote quæ amœnitate se commendant, passim laudantur. Habent scilicet poetæ ex Homeri splendida descriptione antri Calypsus, Odyss. ε, 68: cf. 63. *Raris* autem hic non urgendum; alias in vitio hoc esset, quod rari sunt racemi; sed simpliciter notat naturam racemorum sive uvarum, passim e palmitibus per antri ostium serpentibus pendentium, ut adeo per intervalla dies intret. Ita et Ecl. vii, 46, *Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra.*

9. *Quid, si idem certet.* Aut dictum hoc cum sensu modestiæ, ut Amyntam unum omnes superare dicat; aut est invidiose dictum, ut pungat pastorem laus æmuli,

MEN. Incipe, Mopse, prior: si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
Incipe: pascentes servabit Tityrus hædos.
MOP. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, et modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas.
MEN. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis;
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MOP. Sed tu desine plura, puer; successimus antro.
Exstinctum Nymphæ crudeli funere Daphnin
Flebant: vos coruli testes et flumina Nymphis:
Quum, complexa sui corpus miserabile gnati,
Atque deos atque astra vocat crudelia mater.
Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri silvæque loquuntur.

eamque adeo ille elevet, ut ex audacia potius, quam artis confidentia, certare eum cum melioribus significet: Hoc eum audere, ut se mihi æquiparet, mecum certet, nihil mirum, cum idem ille satis temerarius sit, ut vel cum diis congrediatur. Firmes hoc ex v. 15, *tu deinde jubeto certet Amyntas.* Apud Theocritum, dictum est sine obtrectatione et invidia, iv, 8, *φαντί νιν Ἡρακλῆϊ βίην καὶ κάρτος ἐρίσδεν.*

10, 11. E Theocr. i, 19 sq. Nil nisi nota aliqua pastoritiorum carminum argumenta h. l. memorari et vulgaria pastorum nomina recitari puta. Male hic aut Phyllis a Demophoonte amata, aut Codrus, Athenarum rex, nominaretur. De Codro pastore infra quoque vii, 22, 26. *Jurgia Codri,* carmen respiciunt, quo is cum alio pastore cantu contenderat. Ita Ecl. iii inscribi posset, Jurgia Damœtæ et Menalcæ.

14, 15. *Alterna notavi,* per alterna, alternatim canens versiculum, et eundem mox incidens in corticem. Etsi non levis opera esse debuit, totum hoc, quod sequitur a v. 20, carmen incidere cortici. *Tu jubeto.* Hæc cum irrisione arrogantis Amyntæ.

17. *Saliunca,* herba ignota, forte nardus Celtica: vid. Martin. Julio Sabino genus virgulti asperi est.

20 sqq. Luctus super Daphnidis antiqui istius pastoris Siculi morte, quem poeta nunc carminis argumentum facit, satis declarat lusum ingenii, non verum affectum et sensum ex funere vero. Itaque luctus declaratur phantasmatibus antiquorum poetarum: sentire eum et armenta et feras, 25—29, et ipsos agros ac pratra, 35—39. *Mater* ejus fuit Nympha, a Mercurio oppressa. *Crudeli funere,* simpliciter, acerba morte.

23. *Astra vocat crudelia:* h. invocat, inclamat, deos et astra incusat. Jejunum est quod vulgo aiunt: dicit astra esse crudelia.

24, 25. Non pastores præ luctu armenta ad pascendum, et post pastum ad flumina egerunt. Adeoque ea fuere impasta per eos dies.

26. *Graminis herbam* puta hic, et Ovid. Met. x, 87, Liv. i, 24, dictam esse, ut cytisi, loti, herbam, nempe cum de virenti germine fruticis cujuscunque agitur; nisi noto poetarum more pro herba graminea dictum malis, cum *gramen ipsum inter herbas vulgatissimum sit:* Plin. xxiv, 19.

27, 28. *Montesque feri silvæque loquuntur.* Montibus et silvis vocem dari, satis notum est; et si ingemuisse montes silvasque dixisset, aut queri, aut loqui, eodem cum isto sensu, nihil offenderet: solet enim rebus inanimatis sensus adeoque et vox tribui: sic inf. 62, *Ipsi lætitia*

Daphnis et Armenias curru subjungere tigres
Instituit; Daphnis thiasos inducere Bacchi,
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo.
Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium et steriles nascuntur avenæ.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,

voces ad sidera jactant Intonsi montes. Sed hic est, *montes et silvæ* memorant, narrant, *leones ingemuisse.* Nam pro *resonare* accipi *loqui* non potest, cum præteriti temporis rem *τὸ ingemuisse* indicet. Itaque dicendus est poeta paullo durius expressisse idem illud quod ante dixerat, *coruli testes et flumina Nymphis:* si sunt testes, si meminerunt, nunc etiam narrant audita. *Leones Afros* pastorem in Sicilia extinctum deflere vix poeta credi voluit; sed est epitheton ornans; ut mox *Armeniæ tigres,* et supra *Cydonia mala, Sithonia nix;* et, quod multo magis mireris, Ecl. x, 29, *libet Partho torquere Cydonia cornu Spicula.* Sunt tamen leones sequentibus tigribus adjungendi, ut et ipsi a Bacchi leonum domitoris fabulis petiti et hic memorati sint.

29. Hæc et sqq., paullo abruptius posita, simpliciter eo interpretanda sunt, ut, ad augendas ejus laudes et amplificandam dignitatem, Daphnidem suum unum ex Bacchi commilitonibus et sociis fuisse fingat, qui sacra Bacchi instituerit inter pastores, atque adeo cærimonias inter Liberalibus sollennes exhibuerit, inter quas Bacchi res gestæ inprimisque ad Indos expeditio repræsentari solebat. Quam convenienter hæc de Daphnide pastore narrentur, non dicam. Bacchum autem curru tigribus juncto vehi, innumeris monumentis constat.

30. *Thiasos inducere Bacchi* accipio pro simplici ducere choros bacchantium, quales sæpe in anaglyphis et gemmis.

32—34. E Theocr. vii, 79. Ornavit hunc luctum Moschus Idyll. iii, 66. *Fata tulerunt,* abstulerunt. Hom. Iliad. β, 302, *οὓς μὴ κῆρες ἔβαν θανάτοιο φέρουσαι.*

35. *Pales et Apollo* Nomius *agros reliquerunt,* deliciis suis, Daphnide inquam, sibi ereptis et ablatis, ut solitudinem agrorum fugerent. Summo cum affectu hæc, ad jacturæ magnitudinem dolorisque gravitatem, dicta sunt. Cum ea tamen morte eorumdemque deorum discessu, agros summa sterilitas occupare debuit; itaque versuum sequentium sententia inde exoritur.

36, 37. In iis sulcis quibus *hordea,* quod hic omnino pro quovis frumenti genere dictum, serebamus, *infelix lolium* (infœcundum, ut contra *felix seges*) et *avenæ,* vani culmi vitiosi frumenti, nascuntur.

38, 39. Vid. Theocr. i, 132 sq. *purpureus narcissus,* a purpureo calyce. *Paliurus* fruticis spinei et rubi seu rhamni genus.

40. *Spargite humum foliis,* si proprie accipias, hoc non nisi de florum ac frondium sparsione per humum exponi potest. Hor. Od. iii, 18, 14, *Spargit agrestes tibi* (Faune) *silva frondes.* Fieri hoc putandum est in honorem Daphnidis. *Inducite fontibus umbras,* multo magis vagum et indefinitum est; sive sic accipias, ut arbores ponantur circa fontes, sive ut rami frondentes. An vero hoc circa omnes fontes fieri debet, et quorsum? Aiunt ritum funebrem esse; sed quis eum usquam memoravit? Circa tumulum arbores seri mos fuit (v. c. Iliad. ζ, 419), non vero circa fontes. Si porro de arboribus ponendis ac serendis accipias, accommodatum erit, ut priore quoque loco *spargere humum foliis* de satione florum accipiamus. Firmat hanc rationem locus Eclogæ ix, 19, *quis humum florentibus herbis Spargeret, aut viridi fontes induceret umbra?* Neutrum tamen inter honores mortuis habitos memorari usquam vidi; quanquam ad fontes et in viretis olim sepulchra facta esse, et frondes ferre inter honores et munera mortuorum habitum esse, non ignoro. Nihil quod ad rem faciat, afferunt inter-

Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
MEN. Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
Quale sopor fessis in gramine; quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum:
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus; Daphninque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MOP. An quidquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus; et ista
Jam pridem Stimicon laudavit carmina nobis.
MEN. Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
Ergo alacris silvas et cætera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipsi lætitia voces ad sidera jactant
Intonsi montes; ipsæ jam carmina rupes,

pretes; neque locus Horatii Carm. iii, 13, 2, *O fons Bandusiæ—Dulci digne mero, non sine floribus*, recte huc refertur. Videtur mihi res sic expedienda, ut tumulum juxta fontem factum intelligamus. Sic in honorem defuncti pastoris, noto more, humus floribus et frondibus spargitur, ac circa tumulum arbores seruntur. Incusandus tamen vel sic poeta, quod ad sensum animi et oculi non satis diserte rem exposuit.

43. *Hinc usque ad sidera notus*, epicum est, nec in pastoritio carmine satis placere potest.

45—47. Vid. Theocr. i, 1 et 7 etc. viii, 78—83. Compara Popium Pastor. iv, 1—4. *Aquæ rivo* poetis perpetuum: vid. Ecl. viii, 87.

48. *Sed* etiam *voce*, cantu, magistro par es.

49. Cf. Theocr. i, 3, 4, 5.

51. *Tollemus ad astra*, potest esse in cœlum et inter divos sublatum canam. Est tamen verius ex usu loquendi et simplicius, celebrabimus, ut ix, 29, *Vare, tuum nomen —Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.*

54, 55. Et argumentum mihi placet, et tua argumenti tractatio per laudes aliorum jam mihi nota est.

56 sqq. Jam Daphnis deus factus celebratur, atque adeo ei, tanquam novo numini agresti, ea omnia tribuuntur, quæ sive deorum olim in terris præsentiæ tribuebantur, sive deorum honoribus institui solebant; summa scilicet lætitia etiam ferarum et rerum inanimatarum, 58—64. Inde sacrum annuum ei instituendum narrat, 65—80. *Candĭdus*, splendens, micans, ut sidus. Locus dulcissimus.

58. *Alacris* ratio poetica cum *voluptas* jungi docet.

60, 61. Non scilicet illa silvarum et agrorum lætitia esse poterat sine securitate; quam per otia declarat. Et omnium adeo rerum naturæ ea lætitia communis esse ponitur. Ductum autem e Theocr. xxiv, 84, 85, videtur, ubi, Hercule inter deos recepto, lupus non amplius insidiatur hinnulo.

63. *Intonsi montes* sunt silvosi, incædui, ut Serv. Paullo aliter *tonsæ valles*, Geo. iv, 277, sunt quas pecudes tondent, depascunt: *tonsa humus* Ovid. Rem. 192,

Ipsa sonant arbusta, Deus, deus ille, Menalca!
Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras;
Ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phœbo:
Pocula bina novo spumantia lacte quotannis
Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi.
Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
Vina novum fundam calathis Ariusia nectar:
Cantabunt mihi Damœtas et Lyctius Ægon;
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt, et quum sollemnia vota
Reddemus Nymphis, et quum lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ;
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.

desecto gramine vel fœno. Non uno itaque modo hoc dicitur.

64. O Menalca, ipsa arbusta resonant, Deus, deus ille!

65. Nunc sacrum ei annuum decernit. Primo eum invocat. *Felix* est propitius, ut Æn. i, 330. Mox sacrum ejus cum alio sacro Phœbi conjungit; quod observatu dignum est: heroi igitur cum deo, forte tanquam cantus præside. Porro novum hoc quod non utrique una ara fit, ut *σύμβωμοι* sint; sed quod utrique sua ara, et quidem utrique *duæ aræ*, adeoque *quatuor* ponuntur.

66. *Duas altaria Phœbo*, duas aras Phœbo, quæ sint altaria; ut, quod discrimen inter utrumque faciunt grammatici, poeta sequatur, Phœboque adeo, tanquam ex superis diis, altare, Daphnidi, heroi, aram dedicet. Non tamen placet in poeta ista grammatici subtilitas. Observandum autem, Daphnidi ut heroi sacrum fieri lacte, oleo, vino, adeoque *λοιβῇ, σπονδῇ*· non victima cæsa. Idem Nymphis et Pani fit apud Theocr. v, 53, 54, et 58, 59, unde hæc expressa sunt.

67. *Novo lacte*, ut Ecl. ii, 22. *Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.*

69 sqq. Ex multo suaviore loco Theocr. vii, 63 sqq. adumbrata. Ambiguitas est in sqq. sintne omnia revocanda ad festos dies in Daphnidis honorem habendos, an ad honorem et memoriam ejus recolendam in quibusvis sollennibus, ut ei tanquam heroi seu deo libatio fiat; etsi nonnulla interponuntur, quæ sacrum in ejus honorem instituendum arguant. Videtur itaque sic statuendum esse, ut v. 69 sqq. de cæteris sollennibus ac festis diebus memoret, quibus inter epulas festas Daphnidi quoque libatio fiat; hoc est v. 71 *fundam.*

70. *Ante focum, si frigus erit:* quod sane et ipsum oblectationem facit; unde poetæ et hoc memorant: cf. ad Tibull. ii, 1, 29.

71—73. *Vina Ariusia* ex promontorio et tractu Ariusio in insula Chio. Etiam horum mentio a pastore facta reprehensione digna visa Klotzio Opusc. p. 287; defendi tamen potest, cum inter Chium et Siciliam commercia satis multa fuerint, cumque in carmine majoris spiritus versetur poeta. *Novum nectar*, fuit scilicet vinum dulce. *Calathus* h. l. vasis et calicis genus. *Saltantes Satyros imitabitur:* simpliciter pro saltabit, scil. Satyrorum more, incondite; ut Geo. i, 350.

74, 75. Ea quæ antea omnibus diebus festis se facturum esse dixerat, nunc ad duo sollennia insigniora revocat; alterum Nympharum, alterum lustrationis agrorum. Lustratio agrorum, sive Ambarvalia, moribus quidem Romanis fiebant sub casum hiemis, jam vere sereno: vid. Geo. i, 340. Fatendum igitur est, ad Siculos hæc potius ritus accommodata haberi debere: itaque cogitandum simpliciter de festo Nympharum, et altero festo agrorum lustrandorum.

76—78. Fastiditum nunc hoc, quod delectare debuit novum dictum in poeta, h. l., Æn. i, 607 sq., et Ecl. i, 60 sqq., ut temporis duratio per ejusmodi inductiones declaretur. *Dum rore cicadæ:* antiqua opinio.

Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolæ facient; damnabis tu quoque votis.
Mop. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona!
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam littora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
Men. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta:
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexin;
Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Melibœi?
Mop. At tu sume pedum, quod, me quum sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes, et erat tum dignus amari,
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca.

79, 80. Referetur ergo Daphnis in deorum agrestium numerum. *Damnabis tu quoque votis*, h. eo, quod homines earum rerum, quas a te precati erant, compotes facis, obligabis eos ad vota, quæ ea quasi sub conditione fecerant, solvenda. Res sæpe obvia: sic *voti reus* Æn. v, 237. Formula sollennis: *damnatus voti*, sed et *voto*. Spectat autem hoc ad numen declarandum, ut non modo sacra, verum ut etiam preces et vota, ad eum qui inter deos relatus est fiant, utque vota, re impetrata, ei persolvantur. Simili modo numen declaratur per jusjurandum: Hor. Epist. ii. 1, 16. *Jurandasque tuum per numen ponimus aras.*

82. *Veniens Auster* est oriens, flare incipiens.

85. *Ante*, quam tu me dono ornes: versus 81 respicitur.

86, 87. Commendat fistulam, ut magistram carminum ii et iii, quorum exordia hic posita. Unde haud temere suspicio nata, voluisse Maronem sub Menalcæ persona agnosci. Cf. Ecl. ix, 10.

88. Cf. Theocr. vii, 43, 44.

ECLOGA VI. SILENUS.

ARGUMENTUM.

Exordio præmisso poeta se, parum feliciter tentato carmine epico, redire ait ad carmen bucolicum; Vari tamen laudibus celebrandis et hoc haud impar fore, 1—12. Inde narrat, duo Satyros cum Nympha Ægle Silenum jacentem aggressos adegisse, ut sibi carmen caneret—30. Exponit inde summatim poeta, 31—63, carminis argumentum, quod mythicum est: attigerat Silenus fabulas primo e cosmogonia, 31—40; inde alias, promiscue memoratas, inter quas copiosius exponit Pasiphaes infaustum amorem tauri, 45—60. Repente inde ad Gallum carmen deducitur, et ad ejus laudem poeticam et carmina inchoata, 64—73. Tum iterum ad fabulas redit,—84. Vespere ingruente facit Silenus finem canendi, 85, 86.

Felix in hujus eclogæ argumento et ejus tractatione fuit poeta. Jucundissimis enim, dulcissimis, ac pulcherrimis rerum imaginibus omnis hæc narratio distincta est, qua Silenus ex antiquissimorum poetarum ac philosophorum rationibus originem rerum canit, atque inde per fabulas ornatum poeticum maxime admittentes vagatur.

Non enim, quare ad Epicuri potissimum placita v. 31 sqq. referam, video. Quid, quod quatuor elementa, e quibus universum ibi construitur, quæ ad Empedocleam rationem pertinent, ab Epicureorum principe Lucretio, i, 717, exagitantur? Et nititur tota de Virgilio Epicureæ philosophiæ sectatore fabula fide Pseudodonati et Servii, aut potius vanissimorum hominum qui nomina ista sunt mentiti. Fuit autem antiquissima aliqua fabula de Sileni philosophia et reconditioribus disputationibus super natura et moribus.

Quæ de Varo, cui ecloga inscripta, ex hac et Ecl. ix, si modo in utraque ecloga de eodem Varo agitur, colligi possunt, hæc sunt: fuisse hominem Maroni amicissimum; Musis gratum et jucundum nomen: eum rebus bellicis clarum fuisse: fuisse quoque aliquam ejus gratiam ac meritum apud Mantuanos, in vindicandis iis a veteranorum injuriis.

PRIMA Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit silvas habitare, Thalia.
Quum canerem reges et prœlia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.
Nunc ego; namque super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella;
Agrestem tenui meditabor arundine musam.
Non injussa cano. Si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget; te nostræ, Vare, myricæ,
Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.

1. *Syracosio—versu*, Theocriteo: vid. Ecl. iv, 1. *Prima* intelligunt vulgo, e Romanis; e quibus se primum ad tenue hoc carminis genus descendisse significet: ut Geo. ii, 175. Ita accipiebat quoque Popius Pastor. i pr. Melius de ætate accipias, quod in adolescentia iis carminibus se dederat, non epicis, v. 3, a quibus revocabat eum Apollo.

2. *Silvas habitare*, ad genus bucolicum refertur: vid. ad Ecl. iv pr. *Thalia* omnino pro Musa dicta videri potest; etsi ea proprie hic memorata, quia bucolicum carmen ejus fidei ac præsidio creditum habebatur.

3. Voluit igitur Maro adolescens aggredi statim epos, *reges et prœlia*. *Aurem vellit;* notus admonendi mos, qui adeo in gemmis expressus.

5. *Deductum carmen*, ex ipsa sententia apparet esse tenue, ut pastoritium; oppositum grandiori epico. Ita tamen adjectum expectes, tenui filo, ut ap. Hor. Ep. ii, 1, 225, *tenui deducta poemata filo*. Est enim petitum hoc a lana in filum deducta. Ausus igitur est poeta *deductum* absolute pro tenui ponere.

6, 7. *Qui dicere laudes tuas cupiant;* qui carmen epicum condant. Magna vero cum venustate rem ad Vari laudes trahit; ac si hoc epici carminis argumentum constitutum habuisset. Varum autem res bello gessisse necesse est, ut ejus *bella condi*, carmen de iis componi posset.

9 sqq. *Non injussa cano*, sed ab Apolline jussa: *jussis carmina cœpta tuis*, Ecl. viii, 11: *tenui* ea quidem carmine; si *tamen* non infeliciter a me elaborata erunt, ut sint quibus placeant, hæc ipsa quoque laudes tuas ornabunt.

10, 11. *Myricæ—nemus* pro rure et pastoribus qui carmen repetunt: cf. ad v. 2, et Ecl. iv, 2.

12. *Pagina* nunc primum a poeta pro carmine dicta, ut *chartæ* Horatio, hoc tamen Ennii exemplo. Vox a pastoris persona aliena adhiberi h. l. in bucolico carmine potuit, cum e poetæ persona hæc dicta sunt.

Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylos in antro
Silenum pueri somno videre jacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho:
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant;
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
Aggressi, nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat, injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque supervenit, Ægle;
Ægle, Naiadum pulcherrima; jamque videnti
Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri; satis est potuisse videri.

13. *Chromis et Mnasylos.* Faunorum vel Satyrorum nomina esse necesse est. Rem poeta hic adornavit in artis quoque antiquæ operibus obviam.

14. *Silenum* ita *ἔνθεον* a Baccho redditum esse narrarunt poetæ, ut vaticinaretur, utilia moneret, tandem et vatum more caneret. Sileno a Virgilio tribuitur hoc quoque, quod vaticinantium erat proprium, ut non nisi inviti et reluctantes deum reciperent: nam Silenus ad carmina sua recitanda non nisi invitus accedit; itaque vi cogunt eum Satyri. *Somno jacentem: καθ' ὕπνον κατακλιθέντα,* Soph. Philoct. 30.

15. *Inflatum:* venas habentem inflatas et turgidas ex ebrietate pridiana. *Iaccho,* unum ex Bacchi nominibus, pro vino.

16. *Serta procul tantum capiti.* Hoc in loco me adhuc hærere fateor, nec, *procul tantum* quomodo bene jungi possit, video. *Tantum delapsa* jungunt, et *tantummodo* exponunt Turnebus et Cerda: ita vero quomodo *procul* jacet, si *tantummodo* delapsa sunt? Dicas *procul* relative dici, nec semper remotum ac longinquum significare; definiri quoque ac circumscribi per *τὸ tantum;* ut sit, *procul,* nempe a *capite tantum delapsa,* prope caput. Ita Servius accipiebat Æn. x, 835, *Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis Dependet galea.* Ita *serta procul jacebant;* cum restrictione tamen, quam vocant, ut essent *capiti tantum delapsa.* Verum etiam hæc jejuna sunt, et quovis bono poeta indigna; quod sensus quemque suus docebit. Nec minus coacta sunt, si interpungas, *Serta procul. Tantum capiti:* aut si ita jungantur verba, *videre jacentem, inflatum. Tantum serta capiti delapsa procul jacebant;* ut Ecl. ii, 3, *Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos assidue veniebat;* ut supprimantur reliqua, scilicet eos illi soli, neminem comitem, nullum Faunum vel Satyrum, habenti, supervenisse, ut adeo vincire sertis potuerint. Tantum serta a capite pendentia et cantharus cum eo erant. Melior ratio videtur ad Græcam rationem refingere; ita, aut esset *πόῤῥωθεν ὅσον,* ut ap. Theocr. i, 45; aut *τῆλε τόσον, τῆλε τοῖον,* ut sit *δεικτικῶς* dictum, cum gestu, ut sæpe Homericum *τοῖον* vel *τόσον,* v. c. Odyss. *o,* 404, 450, h. e. tantillum, non adeo longe, paullulum. *Capiti* esse a capite, nemo dubitet, Græce dictum: Silius xvi, 468, *veluti delapsa corona Victoris capiti foret.*

17. *Gravis cantharus,* vas magnum et capax. Nam *pendebat,* sc. semisupinus, tantum non eversus. *Attrita,* frequenti usu. Variavit rem auctor Epithal. Auspicii: *Ecce pater pando recubans Silenus asello; Cui lacer a summo pendebat cantharus armo.*

18. *Ambo* et *duo* sæpe apud veteres pro *ambos* et *duos* usurpantur.

19. *Vincula:* spectat ad notam antiquitatis opinionem, vates, qui canere recusent, per vincula ad id cogi posse.

21, 22. *Jamque videnti,* expergefacto. Causam pingendi afferunt sive jocum ac petulantiam; sive honorem, quod antiquissimo more, qui deinceps in diis agrestibus perstitisse videtur, deorum simulachra minio pingerentur: cf. Ecl. x, 27. Præferendum prius, petulantiam Nymphæ representari.

24. *Satis est potuisse videri,* ut videamini me vincire potuisse. Petitum autem hoc, ut vincire vellent Silenum, quo ad canendum quod vellent eum cogerent, ab eo quod de vatibus memorari solet, qui repugnabant, nolebant *κάτοχοι* fieri, deo impleri. Notum de Pythia. Furor enim ille, qui mentem occupat, spasmos haud mediocres afferre corporibus debuit: cf. Æn. vi, 47 sqq. Inde etiam in diis

Carmina, quæ vultis, cognoscite; carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes;
Nec tantum Rhodope mirantur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque animæque marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis;
Tum durare solum, et discludere Nerea ponto
Cœperit, et rerum paullatim sumere formas;
Jamque novum terræ stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant submotis nubibus imbres;
Incipiant silvæ quum primum surgere, quumque
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
Caucasiasque refert volucres, furtumque Promethei.
His adjungit, Hylan nautæ quo fonte relictum

vaticinantibus hoc idem locum habuit; itaque Proteus vinculis constrictus apud Homer. Odyss. δ, 414 sq. et Geo. iv, 396, 439. Et Silenus ad Midam vinctus adductus diu renuit ac repugnat.

26. *Huic aliud mercedis erit;* secundum illa, *vis haud ingrata puellis.*

27. *In numerum,* ad rhythmum saltare, ut παίζειν. *Faunis* saltantibus adjungit *feras* saltantes et subjicit *quercus motantes cacumina,* aut omnino, aut moventes in numerum. Tanta scilicet e cantu audito est voluptas, tanta carminis dulcedo.

31—34. Ex Apollonii Argonaut. i, 496 sqq. petitum hoc exordium: adde Lucret. v, 453 sq.: argumentum frequens vetustissimorum carminum, de rerum origine ex elementis, iisque antea confusis. *Semina* sunt elementa, non atomi Epicurei, ad quas ea revocant grammatici, inducti per voc. *inane;* sed sunt elementa per chaos sparsa: itaque *coacta* dixit semina, quæ passim per vacuum ferebantur, nunc ad quatuor rerum genera redacta. *Magnum inane,* et *anima* pro aere, et *liquidus ignis,* Lucretiana oratio. *Tener orbis,* ut *teneræ res* Geo. ii, 343.

35, 36. *Tum durare solum.* Cecinit tum, ut terra cœperit indurescere et solidari, adeoque aquas discretas et a superficie intra certos fines et littora depulsas mari includere, et paullatim herbis arboribusque vestiri. Eæ enim sunt *formæ rerum,* quæ, exclusis aquis, in superficie telluris apparuere: cf. Lucret. v, 781.

37—40. *Stupeant—cadant—Incipiant:* tempus præsens pro præterito: canebat, ut stupuerint, ceciderint etc.; sed valet hoc ad vividiorem orationem. Dicta vero hæc ornate pro, ut sol et cœlum factum sit; levatis a terra, quam obsidebant, vaporibus et nebulis, collectus aer facit atmosphæram; unde mox iterum pluviæ in terras descenderent. *Incipiant,* cum primum silvæ inciperent enasci cum animantibus. *Montes ignotos,* in quibus tum primum feræ vagabantur.

41, 42. Hominum originem jam exponere debebat; sed, et poeticam rationem et vetustissimorum philosophorum morem secutus, fabulis eam involutam exponit; quas qui singulas vult cognoscere adeat Nasonem aliosve mythologos, etiam Apollodorum. Delectare porro narratione pueros et puellam Æglen instituerat. *Saturni regnum* ad diversum mythorum genus diversumque mythorum ordinem spectat, ut et subductus a Prometheo et hominibus impertitus ignis; suntque hæc diluvio Deucalionis anteriora: sed in tali enumeratione ordinem temporum servare non necesse erat.

43, 44. Ex insignioribus antiquitatis

Clamâssent, ut littus, Hyla, Hyla, omne sonaret;
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen nivei solatur amore juvenci.
Ah, virgo infelix, quæ te dementia cepit!
Prœtides implêrunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in levi quæsîsset cornua fronte.
Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas;
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite, Nymphæ,
Dictææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus;
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia: forsitan illum
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
Tum Phaethontiadas musco circumdat amaræ

mythis sunt Argonautica et res Herculis; ex his unus laudatur Hylas, Argo ad Mysiam appulsa, a Nymphis raptus, et frustra ab Hercule quæsitus: vid. Apollon. ii, 1207 sqq.

45—47. Ad antiquiores mythos referendi Cretenses, inque his Europæ genus, Minos, cui nupta fuit Pasiphae. Ejus amor tauri inter phantasmata est quæ poetica copia ornari possunt; itaque arripuit poeta et in eo moratur. *Solatur amore juvenci:* elegantissima conversio, pro eo quod simpliciter erat, *Pasiphaes amores canit;* quæ fabula magna cum arte ad rerum præsentissimas imagines revocata apponitur. Sic poetæ dicuntur *conqueri* eos quorum fata canunt, nunc *solari. Virgo* h. l. ut puella, omnino pro femina; nam nupta illa erat Minoi.

48—51. *Falsis mugitibus.* Prœti filiæ insania correptæ videbantur sibi in vaccas mutatæ esse, mugiebant, et aratro jungi se putabant. Est hic inter antiquiores mythos historici generis: primumque exemplum morbi hysterici; a quo liberatæ sunt Prœtides alvo purgata Melampodis opera.

52—54. *Erras,* vagaris per montes, tauri amati insequendi causa. At ille spreto tuo amore, tanquam superbus aliquis puer, inter herbas ac flores recubans etc. *Pallentes — herbas,* χλωρὰς, virides; jam Ecl. ii, 47; iii, 39; v, 16. *Ilex* vero *nigra* a nigricante virore.

55—60. *Claudite, Nymphæ.* Ut concitatior et acrior reddatur narratio, ingeniosa orationis conversione Pasiphae exclamans inducitur. Observare jubet silvæ exitus, ne taurus, quem illa quærit, elabatur; forte illum vaccam sequendo aberrare ad stabulum alienum. *Dictææ* a monte Cretæ, Dicte. *Nemorum saltus* sunt hic aditus ad silvas, angusti fere, asperi et confragosi, quæ loca proprie *saltus* dicuntur. *Errabunda bovis vestigia,* h. gressus bovis errantis; πλανοδίας βοῦς dixit Auctor hymni Homerici in Merc. 75. *Gortynia stabula* a Gortyne, Gortyna, Cretæ urbe, ut sic, spreta Pasiphae, aliam amicam secutus, ad stabulum vaccæ perducatur, cum ille e Gnossicis armentis esset. Vix tamen cogit poetica ratio *Gortynia* tam anguste accipere; est enim omnino ornatus causa appositum, quia res in Creta agitur.

61. Atalantam canit, Schœnei filiam. Potest poeta *Hesperidum mala* omnino dixisse pro aureis; potest etiam secutus esse veterem poetam, qui vere ex Hesperidum pomis fuisse illa Hippomenis poma aurea inter decursum projecta aut finxerat aut crediderat. Vulgatius est, a Venere fuisse apportata illa poma.

62, 63. *Musco circumdat,* h. canit, quem-

Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum;
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis;
Ut Linus hæc illi, divino carmine pastor,
Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit, Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
Ascræo quos ante seni; quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynei nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
Quid loquar, ut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexâsse rates, et gurgite in alto
Ah! timidos nautas canibus lacerâsse marinis?

admodum Phaethontis sorores muscoso cortice circumdatæ et in alnos mutatæ fuerint. Dicunt enim poetæ ea *fieri*, quæ *facta* narrare volebant; et tribuitur poetæ ac vati, tanquam auctori, id quod contigisse carmine suo exponit. Cæterum Phaethontis sorores mutatas esse in larices, communior fabula fert; populos noster ipse substituit Æn. x, 190.

64 sqq. Intertexit his mythis Gallum suum ad Musarum chorum deductum, et a Lino fistula Hesiodea donatum: an loco satis commodo, recte dubites; dum antiquissimis rebus immisceatur homo ævi Virgiliani. Est Gallus inter eos homines qui aliorum potius laude, quam sua virtute, nomen ad posteritatem propagatum habent. Per se quidem præclarum est poetæ commentum ad Galli laudem ab ingenio et poetica facultate. Ut poeticis studiis eum teneri significaret, ait eum errasse in Musarum recessibus. *Permessus* fluvius Bœotiæ, ex Helicone monte descendens: declaratur hic mons per *Aonas montes* ab Aonibus, primis Bœotiæ incolis: vid. Strabo ix, p. 615. Finxit autem poeta hæc ad exemplum Hesiodi in Helicone oves pascentis et in Musas incidentis, Theog. 22 sqq.

66. Quod *omnes Musas Gallo assurrexisse* ait, honoris testificatio est, non tam ex suæ ætatis elegantia a poeta illata, quam ævo jam heroico frequentata. Sic Jovi venienti assurgunt dii Iliad. *α*, 533 sqq.

67—69. *Ut Linus.* Duplici modo hæc jungi possunt: aut, ut *divino carmine pastor* sit Linus, pro vulgari, pastor divini carminis seu cantus; seu ut *dixerit* hæc *divino carmine:* quod præferam. *Linum*, supra iv, 56 cum Orpheo junctum memorat, nomen inter vetustissimæ memoriæ vates clarum, servatum illud partim fama ac mythis, partim carminibus, quæ ejus esse ferebantur. Nunc ille cum Musis versari narratur, et earum jussu fistulam Hesiodi Gallo dare. Cur apio coronatum dixerit, causa non constat.

70. *Ascræus senex*, Hesiodus, a vico Bœotiæ Ascra. Novum vero hoc, quod nunc Hesiodo tribuitur id quod de Orpheo sollenne est, silvas ejus cantum esse secutas.

72, 73. *Grynium* seu *Grynia* oppidum Æolidis in Asia minore, fano et oraculo Apollinis, quod in luco amœnissimo situm erat, nobile. In magnas difficultates impegit interpretes, quanquam ipsi satis sensisse non videntur, Serviana aliqua lacinia ad h. v. *Hoc autem* (quod de Gryneo nemore narratum fuerat) *Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum, unde est illud in fine Ecl. x, 50, Ibo, et Chalcidico quæ sunt mihi condita versu Carmina.* Si tamen, interpretum nulla ratione habita, verba ipsa sequi in animum induxeris, nihil aliud dici videas, quam, Linum fistulám Hesiodi Gallo dedisse, quo Gryneum nemus cantaret. Quo nihil aliud significari potest, quam, Gallum aut carmine tractasse fabulam ab Hesiodo in parte aliqua τῶν ἡοιῶν memoratam, aut ad Hesiodi imitationem seu scripsisse seu molitum esse opus, quo oraculi Grynei aut Apollinis Grynei fabulæ seu historiæ exponerentur.

74—77. *Quid loquar.* Pergit comme-

Aut, ut mutatos Terei narraverit artus;
Quas illi Philomela dapes, quæ dona parârit,
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
  Omnia quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
Ille canit; pulsæ referunt ad sidera valles:
Cogere donec oves stabulis, numerumque referre
Jussit, et invito processit Vesper Olympo.

morare Sileni carminis argumentum, non Galli versuum; brevitatis autem studio strictim tantum fabulas percenset. Quid loquar, ut narraverit Scyllam, aut ut Tereum mutatum narraverit, h. fabulas de Scylla et Tereo. Scyllam nunc facit poeta Nisi filiam, quæ aliis poetis alia ac diversa est, Phorci quidem filia. De Ulyssis, dum præterveherentur, sociis a Scylla devoratis nota fabula: vid. Odyss. μ, 265. *Quam fama secuta est:* simpl. quam ferunt habentem inguina succincta canibus marinis, ex alvo ejus prodeuntibus. A poetis fere canes memorantur, eæque veræ ac terrestres. Dubitari tamen vix potest, eos qui primi fabulam commenti sunt, cum de monstro marino narrarent, belluas quoque marinas ei adjunxisse. Sic et Homerus: et probabile fit de phoca eum cogitasse; quam vitulum marinum jam veteres appellarunt, qui idem etiamnum modo *canis* modo *lupi marini* nomine venit. Versum 75 et formam monstrosam Scyllæ illustrant numi, gemmæ, et alia monumenta. *Dulichias,* h. e. Ulyssis: Dulichium sive Dulichia, ex Echinadibus, pro Ithaca. *Vexâsse,* vocabulum paullo majoris atrocitatis apud veteres. Videtur poetæ animo insedisse Homericum βλάπτειν.

78—81. Nota vel ex Ovid. Met. vi extr. fabula. Poeta, puto, eos sequitur qui Philomelam in hirundinem mutatam esse memorarunt, ut multi fecere. Appositis autem epulis, ex Ityis filii membris paratis (*dapes—dona*), illa cum sorore statim profugit, insequente cum ferro Tereo; hinc illud, *quo cursu deserta petiverit.* Mox, Tereo instante, sorores in aves mutantur; tum Philomela hirundo facta sedes suas circumvolat, quasi pristinæ sedis desiderio. *Quo cursu* et *quibus alis* dicta eleganter pro quomodo: sic Æn. i, 751, *Nunc quibus Auroræ venisset filius armis.* *Tecta ante sua* jungenda sunt, ut in Ovidii loco, *quondamque suis in agris,* etsi parum suaviter adjectum sentio. Attamen alterum, ut *ante* sit antequam deserta peteret, non minus molestum est.

82—84. Amavit Hyacinthum, Œbali filium, Spartanum, Phœbus: vid. Ovid. Met. x, 162 sqq.: ad Eurotæ itaque, qui Laconicæ fluvius est, ripas sæpe lyra cecinit; quæ ille cecinerat, nunc repetit Silenus. *Meditante:* vid. ad Ecl. i, 2. *Pulsæ* sc. vocibus, sonis, ut resonarent.

85, 86. Silenus usque ad noctem canit. Sed quam ornate hoc poeta extulit! *Numerum referre:* cf. Ecl. iii, 34. *Vesper* est Hesperus, Veneris stella. *Invito Olympo,* quod cœlum ægre ferebat, nocte ingruente carmen finiri.

ECLOGA VII. MELIBŒUS.

ARGUMENTUM.

Melibœus pastor narrat, se, cum aberrantem caprum quærebat, in Corydonem et Thyrsidem incidisse, qui, assidente Daphnide, cantu erant decertaturi: obtemperasse se Daphnidis hortatibus, ut ipse assideret et cantantes audiret—20. Inde Corydon primas, Thyrsis secundas partes carmine amœbæo ita sustinent, ut, quemadmodum Ecl. iii distichis, sic nunc tetrastichis, seu quaternis versibus, compre-

hensa carmina decantent, sena uterque, Corydon diversi quæque argumenti exorsus, Thyrsis, aut similia ac paria aut contraria afferendo. Habet adeo carmen non nihil ex dramatico genere, quo ipso majorem delectationem facit. Locus, in quo consederant, est sub umbrosa quercu a Favonio leviter agitata, inter apum susurros, in vicinia Mincii fluvii, et quidem ea parte qua armenta potum ducebantur.

Etiam in hoc carmine putidum esset referre allegorias quas commenti sunt interpretes, cum haud dubie nihil aliud spectarit poeta, quam ut ad Theocr. Idyll. vi imitationem illud carminis amœbæi genus exprimeret, quod narratione alicujus pastoris, qui interfuerat certamini, continetur. Nec omnino magnam inventi laudem Maro habet in hoc carmine.

MELIBŒUS. CORYDON. THYRSIS.

Melibœus.

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum;
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas;
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati.
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnin
Adspicio: ille ubi me contra videt, Ocius, inquit,
Huc ades, o Melibœe; caper tibi salvus, et hædi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra:
Huc ipsi potum venient per prata juvenci;

1—3. *Arguta ilice*, levi cum susurro ac murmure, seu sibilo venti, agitata. Sic Græcis arbor *ᾄδει, συρίζεται, μελίζεται, ψιθυρίζει.* Expressum vero hoc initium carminis e Theocr. Idyll. vi, 1 sq. et viii, 1 sqq. Ipsa Melibœi narratio habet summam et *ἀφέλειαν* et suavitatem. *In unum*, subaudi locum.

4, 5. *Florentes ætatibus* ut poeta dixit, ambo florente ætate. *Et cantare pares*, h. pares cantando, et uterque amœbæo carmine præstans: hoc expressit *paratus* ad *respondendum*, quod in eo genere difficillimum est. Nemes. Ecl. ii, 16, *ambo ævo cantuque pares*. Similes adeo ii qui nunc Italis *Improvisatori* dicuntur. Quod vero *Arcades ambo* sunt, id per se otiosum non esset, cum is populus musica maxime delectaretur: ipsa etiam legum disciplina, ad molliendos hominum nullis urbibus habitantium mores, ea arte erudiebantur pueri; erant itaque inter eos plures qui in ea excellerent.

6. *Defendo a frigore*, vindico, tegendo eas stramine, sarmentis etc. ne frigore urantur. Sed hic ea difficultas jam antiquis animadversa oritur, quod æstivo tempore tota hujus eclogæ res agi videatur, in quo, inprimis clementi Italiæ cœlo, a frigore nullus metus esse potest. Descenderunt adeo viri docti ad emendationem. Enimvero agi hic de verno tempore ut statuamus, et *umbra quercus* et *arundinis teneræ* mentio, et *apum susurrus* permittit, *depulsi* vero a lacte *agni* et *distentæ lacte capellæ* etiam jubent; exitu enim auctumnali oves in Italia parere notum est. Adderem versus 46, 47; sed vid. ad 53. Ineunte autem vere non raro uri arbores nocturno frigore videmus, et *myrtos* frigoris impatientes esse docet Martinus; et regio ista ultra Padum frigidior.

7. *Vir gregis ipse caper* habet a Theocr. viii, 49: *ipse caper* deerraverat, adeoque et hædi totusque grex; hinc, versu 9, *caper tibi salvus, et hædi.* Animadverterat eos et in tutum locum compulerat Daphnis. Sed idem Melibœus armenta pascebat; quibus adjunctum capellarum et ovium gregem habebat: cf. v. 11, et 15.

Hic virides tenera prætexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos;
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere: alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
Cor. Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite; proxima Phœbi
Versibus ille facit: aut, si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
Thyr. Pastores, hedera crescentem ornate poetam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro:
Aut, si ultra placitum laudârit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
Cor. Sætosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota

12. Mincius enim non longe a Mantua lacum efficit, et palustres ripas habet: cf. Ecl. i, 49, 52, et Notas; Geo. iii, 13—15. Ea facie a nostris quoque hominibus describitur: cf. Æn. x, 205.

13. *Sacra quercus*, respectu quercus Dodonææ: Geo. ii, 16, *habitæ Graiis oracula quercus*. Ornamenta sunt petita e Theocr. i, 106, 107: cf. Ecl. i, 54 sqq.

15. *Depulsos a lacte agnos*, h. a matribus: vid. Ecl. i, 22; iii, 82: atque adeo infirmos et curæ diligentioris egentes.

19. *Alternos Musæ meminisse volebant.* Si hæc vera lectio est, in hunc modum exponenda forte sit: Musæ, *quæ amant alterna*, Ecl. iii, 59, hanc legem carminis dicebant, ut alternos versus meminissent, seu recitarent; h. e. ut versibus alternis canerent.

21. Quæ sequuntur, parva sunt carmina quaternorum versuum (*Quatrains* dixeris), sui ac diversi singula argumenti. *Libethrus* fons est cum antro in Helicone: vid. Strabo ix, p. 629 A, *τὸ τῶν Λειβηθρίδων νυμφῶν ἄντρον*· alius, isque antiquior, in Pieria. Videri possunt Musæ h. l. inter Nymphas referri, ut vulgo statuunt. Possunt tamen deæ loci, Nymphæ, non minus a pastore h. l. invocari quam Arethusa Ecl. x pr.

22—24. *Codrus* nomen pastoris, quem jam supra memoravit cantu certantem Ecl. v, 11. *Aut, si non possumus* versus facere proximos (ita exp. *τὸ proxima*, neutrum absolute positum) ejus versibus; pro, si eum æquare carmine non licet. *Proximus* h. l. dignitate et præstantia. *Sacra:* vid. ad v. 13; Ovid. Met. x, 103, 104.

25—28. *Crescentem poetam.* De se loqui Thyrsin puta. Obtrectat scilicet laudibus Codri. *Ultra placitum*, si plus quam ipsi placet, h. videtur, laudamur ab eo; si Codrus nos immodice et præter veritatem laudat. Est autem fascini genus notum, ut immodica laude efferantur ea quibus quis invideat. De *baccare*, vid. ad Ecl. iv, 19.

30. Mirantur, quod de alieno pastore agat Corydon, non de se. Verum sunt hæc, ut diximus, parva carmina promiscue cumulata. Nunc id, quod sequitur, est epigrammatis genus, seu votum a pastore Micone Dianæ factum, cui similia sunt in Anthologia Græca. Supplendum vero, Micon tibi dicat, quod, te propitia, feliciter venatus fuerit.

31. *Si proprium hoc* ac perpetuum *fuerit*, si tam felici venatu perpetuo uti contigerit etc. Hoc sensu Æn. vi, 872, *propria hæc si dona fuissent.* Ut reddas, Si qui-

Puniceo stabis suras evincta cothurno.
THYR. Sinum lactis, et hæc te liba, Priape, quotannis
Exspectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto.
COR. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cycnis, hedera formosior alba;
Quum primum pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
THYR. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projecta vilior alga,
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.

dem habitus iste tibi proprius est, fieri vix potest; nam et friget hoc, et deberet ita esse *est* non *fuerit*. Alii apud Servium *proprium hoc* ad gregem quem pascebat (ita responderet v. 36), alii ad id quod v. 21 sqq. petierat, ut carmen sibi, quale Codro, contingeret, referunt. Volunt scilicet hæc ex Corydonis persona dicta esse, ut comparationem instituere dicatur Corydon: Micon tibi hæc capita cervi et apri dicavit, o Diana; at ego statuam marmoream, quod majus est, tibi ponam, si proprius ac perpetuus grex hic fuerit. Enimvero sic impedita hujus versus manet ratio; et adversatur hoc, quod mox alterum epigramma, etiam ex alterius pastoris persona subjicitur. De *protomis* ferarum Dianæ consecratis et ex arbore suspensis nota res. Cf. Æn. ix, 407, 408.

32. Antiquo more in statuis etiam marmoreis vestitus coloribus pingi solitus; ita h. l. pedum indumentum. In Epigr. in Æneidem: *Marmoreusque tibi, dea, versicoloribus alis In morem picta stabit Amor pharetra.* *Cothurno*, quod calceamentum venatorium est, Diana fere conspicua in signis et gemmis. *Evincta* potest esse, a pede ad suras usque; nisi est simpliciter vincta, ut Æn. i, 337. *Stabis*, vox sollennis: tibi statua ponetur. Expressit locum hunc Statius ii Theb. 725 sqq.

33—36. Etiam hoc, ut dixi, epigramma est, Priapi signo affixum, ut innumera alia; idque votum ei factum. Signum ejus est ex marmore (sane a pastore ligneum expectabas), ad quod sacra quotannis fiunt pastoritia: ponet ex voto auream statuam, si deus propitius fuerit. Sat est tibi hæc a me quotannis offerri. *Pro tempore*, ut tempus et res ferebat, ἐκ τῶν παρόντων, ἐνόντων, ὑπαρχόντων. *Si fœtura:* si bona ovium fœtura fuerit.

37, 38. *Nerine Galatea.* Nerei et Doridis filia fuit, Nympha illa marina a Polyphemo adamata, quam tamen hic Corydon tanquam suam amicam, ut vesperi ad se veniat, appellat. Scilicet poeta tantum in hoc elaboravit, ut Theocriteum carmen exprimeret Idyl. xi, 19 sq. Sic sup. v. 26, *Arcades* pastor memorat, qui inter Mantuanos vivebat. Quanquam hoc ipso minor carminis suavitas esse debet, quod in vera vita istæ fabulæ minus jucundæ sunt. De *Hybla* cf. Ecl. i, 55. *Hedera alba:* vid. ad Ecl. iii, 39.

41, 42. Thyrsis suam et ipse amicam invitat, ut vesperi ad se veniat; desideriique sui impatientiam declarat. Per *Sardoas herbas*, batrachii, s. ranunculi genus intellige, cujus magnus in Sardinia erat proventus: vis ejus caustica, ut, si cruda folia cuti imponantur, pustulas, ut ignis, faciat, Plin. xxv, 13; succus autem potus insanire facit, et inter alias membrorum contractiones eos oris spasmos efficit, ut ridere videantur: hinc de risu Sardonio res notissima: cf. Tzetz. ad Hesiod. p. 26. ed. Heins. quem male in ipsum Homerum intulerunt Odyss. υ, 302. *Amarior*, nam δριμύτατον appellat Dioscorides; et hinc amaror mellis Sardoi. *Ruscus* virgultum breve, acutis foliis et pungentibus. Iterum memoratur Geo. ii, 413. *Alga* herba marina vario genere, quæ tempestate in littus ejici solet.

43, 44. Quanta venustas in illo Theocr. xii, 2, οἱ δὲ ποθεῦντες ἐν ἤματι γηράσκουσι. *Si quis pudor:* increpat boves, quasi dicat, Pudeat vos pastos tam tarde domum procedere, et me ab amicæ amplexu distinere.

Cor. Muscosi fontes, et somno mollior herba,
Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite; jam venit æstas
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.
Thyr. Hic focus, et tædæ pingues, hic plurimus ignis
Semper, et assidua postes fuligine nigri:
Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
Cor. Stant et juniperi, et castaneæ hirsutæ;
Strata jacent passim sua quaque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at, si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.
Thyr. Aret ager; vitio moriens sitit aeris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit;
Jupiter et læto descendet plurimus imbri.
Cor. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,

45 sqq. Felicior fuit poeta in hoc et altero tetrasticho: alter frigus et umbram per æstivum tempus laudat, alter focum hiberno tempore. *Somno mollior herba*, ex Theocr. expressum, Idyll. v, 50, *εἴρια ὕπνω μαλακώτερα.* *Τάπητες ὕπνω μαλακώτεροι* xv, 125. *Mollis somnus* sollenni epitheto Geo. ii, 470, non minus ac *mollis herba;* hinc comparatio ducta. Cæterum v. 45—60 cum Theocrito certavit Idyll. viii, 33 sqq.

46. *Arbutus*, vid. ad Ecl. iii, 82. *Rara* vero *umbra*, aut ut ad naturam arboris humilis nec admodum patentis respiciatur; aut pro anni tempore, verno, necdum adulto; aut, quod præstat, ut *rara* non urgendum sit, ut Ecl. v, 7. Dictum vero pro, Et o arbute, quæ tegis eos etc. h. et o arbuti, quæ tegitis fontes cum herba.

47, 48. *Solstitium pecori defendite*, h. calorem ac vim solis in solstitio constituti, s. simpliciter, æstivi, a pecore prohibete. Hor. Od. i, 17, 2, *Faunus igneam defendit æstatem capellis* etc. Cic. Cat. Maj. 53, *uva vestita pampinis nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores.* Sic ἀρκεῖν, ἐπαρκεῖν, ἀμύνειν, ἀλέξειν, ἀλάλκειν. *Turgere*, ὀργᾷν.

49—52. *Tædæ*, ligna, e picea seu pinu. Versus e Theocr. xi, 51. *Postes fuligine nigri*, utpote in paupere tugurio sine καπνοδόκῃ. *Hic tantum:* e Theocr. ix, 12, 13, et 19, 20. *Numerum lupus:* numerus eum non deterret. Ita nec torrens curat ripas, quin imbribus auctus exundet; nec ad focum curat frigus pastor.

53—56. Corydon hoc eloqui vult: esse quidem ejus loci ac montis jucundissimam naturam, cum sit arboribus consitus iisque frugum plenis; at Alexidis absentia omnem istam rerum suavitatem obscurari. *Stant* simpl. est sunt. Expressa sunt Theocritea viii, 41—49: cf. sup. Ecl. v, 32 sq. Jam satis monitum, in his carminibus, quæ per alterna eduntur, singulis tetrastichis singulas easque inter se diversas sententias memorari; neque adeo illæ ex cantantis persona dictæ sunt: alioqui non posset post æstatem et hiemem 45, 49, nunc de auctumno agi; aut ab eodem pastore Galateæ, Alexidis, Phyllidis amores jactari. Nec tamen aut ingenii multum aut delectationis in his est. Majore cum arte et suavitate Popius Pastor i, 68 sqq. *Castaneæ hirsutæ* exteriori cortice, seu echino.

57—60. *Vitio aeris*, int. æstum et nimium calorem. *Liber pampineas:* dixit ut poeta. Servius: *aret vinea; exsiccatæ sunt nimio æstu vites, et folia amiserunt.* *Jupiter*, de aere, ut Geo. ii, 325, ubi vide; (hinc διϊπετὴς ex aere veniens, ut de pluviis sæpe;) ex mythis physicis, in quibus Jupiter et Juno aerem superiorem et inferiorem designant; quod et ipsum vereor ut pastoris ingenio accommodatum sit. *Jupiter plurimus* dictum est, ut Geo. i, 187 *nux plurima.*

Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo:
Phyllis amat corulos; illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corulos, nec laurea Phœbi.
THYR. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis:
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
MEL. Hæc memini, et victum frustra contendere Thyrsin.
Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

62. *Myrtus Veneri.* Myrtum ideo dicatam Veneri volunt, quia cum e mari exisset latuit in myrto, ne nuda conspiceretur; vel quia fragilis est, ut amor inconstans.

65. *Pinus in hortis*, pinus sativa, seu domestica et hortensis, Ovidio Art. iii, 692, *pinus culta*, *πίτυς ἥμερος*, arbor semper virens, et apibus grata.

68. Præferam te fraxino et pino.

69. Operose docent viri docti per totam eclogam, quantopere in singulis versibus superior Thyrsi sit Corydon, iis tamen fere argumentis, ut, si poeta Thyrsin victorem pronuntiasset, iidem hujus judicii causas et probationes ab iisdem locis ducturi fuisse videantur. Hoc facile perspicio, Thyrsin esse perpetuum Corydonis obtrectatorem; id quod ipsa lex carminis amœbæi postulat: hujus tamen versus qua tandem in re Thyrsidos numeris præstent, qui tardus meus sensus est, equidem non percipio.

70. *Ex illo Corydon*, accipiendum: Ex eo tempore animo meo Corydon nobilis ille et præter omnes excellens cantu pastor habetur. Sed indignus Marone est versus, et tam iners, ut vix eum a Virgilio profectum esse mihi persuadeam. Quantum præstat Theocriteum, Idyll. viii, 92. *Κἠκ τούτω Δάφνις παρὰ ποιμέσι πρᾶτος ἔγεντο.*

ECLOGA VIII. PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

Duorum pastorum carmina, alterum e Theocriti Idyll. iii, alterum ex Idyll. ii expressa, recitantur a poeta, tanquam qui ea audierit, v. 1—5, 62, 63. In Damonis carmine, 17—61, gravis dolor et ægritudo alicujus pastoris, cui Nisa, amata puella, Mopsum rivalem prætulerat, præclare exponitur; in Alphesibœi carmine, 64 ad fin., mulier Daphnin, amantem suum, a quo se desertam esse putabat, incantationibus magicis ad se revocat. Putandi enim hi sunt esse lusus utriusque pastoris, qui amores aliorum commemorant, non suos. Utrumque carmen per se sibi constat; nec vinculo ullo ea tenentur, nisi quod a binis pastoribus recitantur, qui inter se certasse videntur, si proprie dixit poeta, v. 62, *responderit*. Artem et spiritum poetæ in neutro desideres. Nam ipsa incantationis magicæ descriptio non abhorrens ab hoc poetices genere argumentum videri debet; recte enim et ex natura nostra, quandoquidem agrorum et silvarum solitudine mire affici animi nostri et ad religionem componi solent, pastoribus proclivius paullo et pronius in superstitiones et magicas rationes ingenium tribuitur.

Inscripta vero est ecloga Asinio Pollioni, v. 6—13, qui tum in Illyricum exercitum

ducebat, et jam sive pedestri itinere Istriam emensus erat, sive maris Illyrici oram legebat, ut ad Parthinos perveniret, qui versus Macedonicos fines non longe a Dyrrhachio sedes habuere. Ad extrema enim anni 714, quo Pollio consulatum gesserat, referenda esse res videtur; nam sequenti anno triumphum de Parthinis habuit.

DAMON. ALPHESIBŒUS.

PASTORUM musam Damonis et Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requiêrunt flumina cursus;
Damonis musam dicemus et Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis æquoris; en erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium; tibi desinet: accipe jussis
Carmina cœpta tuis; atque hanc sine tempora circum

Pharmaceutria inscribitur hæc ecloga, id est, *Venefica*. Φάρμακον enim vox ambigua est, quæ modo remedium, venenum modo significat; unde *φαρμακεὺς veneficus*, et *φαρμακευτρία venefica*.

1—5. Mansit hoc ex priscorum hominum sermone in pastoritii carminis simplicitate, ut cantus præstantiam ita declararent poetæ, ut pecudes, feras, et inanimata eo moveri aut delectari dicerent.

3, 4. Flumina requierunt *mutata suos cursus*, Græce pro, mutato suo cursu, h. l. inhibito. Quanquam, *requiescere* cum casu quarto nonnunquam jungi, docuit jam Servius. *Lyncas* vero nolis in tali carmine memoratas, quod ad Siciliam pertinet. Certat cum Virgilio Popius Pastor. ii, 5 sq.

6 sqq. Asinio Pollioni, a quo jussus erat carmen bucolicum condere, eclogam hanc inscribit: pollicitus aliquando carmen majus, quo ejus laudes comprehendat; quæ duplicis generis sunt, et rerum gestarum, v. 8, et ingenii operumque poeticorum, 9, 10. Quod nomen Pollionis adscriptum non est, forte sic excuses, quod in fronte voluminis illud adscriptum erat. Incœptam orationem deserit, interponens ἐνθουσιῶν illa: *en erit unquam—tibi desinet*. Sententia illa verba *Tu mihi* ad *accipe* referri postulat; et constructio *accipe mihi* Græco usu firmatur. *Timavus* in ora Adriæ non longe ab Aquileia fluvius, ex terra novem fontibus seu capitibus progressus, brevi cursu in unum alveum collectus, lato altoque flumine in mare exit: cf. Æn. i, 244 sqq. Pollio exercitum seu terra per Istriam, Illyricum, Dalmatas, versus Parthinos duxisse, seu mari Adriatico oram Illyrici præternavigasse, putandus est. Si prius illud, montes erant trajiciendi in quibus Timavi fontes sunt.

10. *Sola Sophocleo:* tragœdias tuas Sophocle dignas, sive Sophocleam gravitatem ac majestatem exprimentes, ut ix, 35, *Vario et Cinna digna dicere*. Asinium Pollionem tragœdias composuisse, supra vidimus Ecl. iii, 84 sq. et Hor. Od. ii, 1. Eas tamen illo tempore nondum in vulgus exiisse, ex his verbis intelligas; etsi non satis commode Maro Pollionis carmina, si tam præclara sunt, suis tamen laudibus in notitiam hominum adducere vult.

11. *Tibi desinet*, carmen in te desinet; laudes tuæ perpetuum meorum carminum argumentum erunt: ita simpliciter exponere malim, etsi dura oratio est: cf. Theocr. xvii, 1.

12. Permitte, ut inter laudes tuas bellicas etiam hic ex poetico encomio honos tibi accedat, nec Musam meam dedignare. Hæc vero quam eleganter expressit poeta!

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba;
Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ:
DAM. Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, almum;
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, et divos, quanquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet; semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis; ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Œtam.

16. *Incumbens — olivæ;* Wartonus, *against an olive's trunk reclin'd;* hunc enim mœrentis hominis statum esse. Recte vero, modo usus loquendi ferret, ut *incumbere arbori* diceretur qui ejus trunco acclinis stat vel recumbit; et alienum tum epitheton *tereti.* Sed nec alterum absonum, ut stet pastor nixus baculo; et baculus oleagineus ex more.

17, 18. *Præque diem:* præveniens diem age, s. adduc. Æn. ii, 801, *Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ, Ducebatque diem.* Vigilarat vero noctem miser amator. *Conjugis,* simpl. amicæ: cf. infr. 66; Ecl. vi, 52; Æn. iv, 536. *Indigno amore,* h. perfido, quo ejus fides digna non erat; adeoque pro puellæ perfidia.

19. *Testibus illis,* ab amica, Nisa, sæpe amori testando aut jurejurando vocatis. *Alloquor,* incusandi eos causa.

21. Versus intercalaris, ad imitationem Theocr. i, 64; ii, 17 etc. factus: in eo interponendo non certum versuum numerum servat Maro. *Mænalios,* intell. Arcadicos, pastoritios, quales a pastoribus cani soliti in monte Arcadiæ, Mænalo; unde sqq. versus 22—24 subjicit, nam in Mænalo inter pineta pastorum carmina ipsiusque Panis assiduo audiuntur.

22—24. *Pinosque loquentes,* idem quod *argutæ,* vento sonoræ: cf. Ecl. vii, 1; aut, quod cum Servio melius statuas, resonantes cantu. *Non passus inertes* esse, sed canoros; quod Ecl. ii, 32, *Pan primus calamos cera conjungere plures Instituit.* Color idem Geo. i, 124.

26. *Quid non speremus amantes,* sc. fieri posse? nihil non nunc expectare licet. *Omnia nunc fient, fieri quæ posse negaram.* *Sperare* generali notione, ut ἔλπεσθαι pro οἴεσθαι. Dicta hæc cum indignatione et dolore videri possunt, ut illa v. 30, etiam cum sarcasmo.

27, 28. *Jungentur* amore. Color ductus e Theocr. i, 132 sqq. *Gryphes* poeta novo exemplo induxit; fabulosum monstrum ex hieroglypho ductum, quod ad Apollinem spectabat. *Ævo sequenti,* simpl. in posterum. *Ad pocula,* ad potum.

29, 30. *Novas incide faces,* incisis lignis para tædas ad novam nuptam domum ducendam. Epitheton *novas* ornat simpliciter. *Sparge, marite, nuces,* qui antiquus in nuptiis Romanorum mos erat; eumque adeo poeta ad pastorum vitam traduxit. Spargebantur autem nuces nupta jam in domum et thalamum deducta, adeoque nocte jam orta: quam sponsi in gratiam solito citius oriri ait; hoc enim est, *tibi deserit Hesperus Œtam.* Itaque in votis novæ nuptæ ac sponsi tam frequens est Hesperi mentio. Est autem hoc, quod ab Œta Hesperus oriri dicitur, ab aliquo poeta Græco ductum, qui aut in locis Œtæis montibus subjectis vixit, aut rem in iis locis gestam, si recte conjicio, Pelei et Thetidis nuptias, narravit; inde hoc in sollennem poetarum usum versum est, et

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro! dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, promissaque barba;
Nec curare deûm credis mortalia quemquam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus;
Jam fragiles poteram a terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio, quid sit Amor: duris in cotibus illum
Aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum nec sanguinis, edunt.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sævus Amor docuit gnatorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque, mater.
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer: crudelis tu quoque, mater.

quidem promiscue modo in ortu modo in occasu solis ac diei: cum uterque ab Hespero et a Lucifero designari soleat, ut sidus illud ab Œta in conspectum venire dicatur. Porrigitur illud montium jugum ab oriente versus occidentem. In iis itaque, qui illum tractum habitabant, fuere, quibus Veneris seu Hesperi stella, quoties post solis occasum in conspectum veniebat, ab Œtæis montibus oriri videri potuit heliace. Vulgari enim more loquendi, quem poetæ sequuntur, astrum *oriri* dicitur, quod in conspectum venit. Luciferum ab Ida oriri Trojanis dixit noster Æn. ii, 801.

32. *O digno conjuncta viro*, cum contemtu irrisio; nam non minus rusticum et multo se deformiorem esse eum innuit, cujus tamen illa causa perjura fieri sustinuerat.

37. *Roscida mala*, rore matutino adspersa, *δροσόεντα*. *Sepibus in nostris*, h. in horto prope sepem; adumbrata suavissima hæc in toto hoc genere *ῥῆσις* e Theocr. xi, 25—29.

39. *Alter ab undecimo:* h. duodecimus, ut Ecl. v, 49, *alter ab illo*, secundus. *Me ceperat.* Uti *anni accedere, addi*, aut nos *ad annos pervenire, annos attingere*, dicimur, ita h. l. *annus capit*, *accipit* eum, qui annum duodecimum ingreditur.

41. *Ut vidi, ut perii*, e Theocr. ii, 82; iii, 42: cum vidi, tum statim amore exarsi: *ὡς—ὡς* pro *ὡς—οὕτως* seu *ὥς*: ut—ita: *ex quo,—confestim.* *Error* vero pro insania, et hinc pro amore.

43—45. *Nunc scio*, sero scil. E Theocr. hæc, Idyll. iii, 15 sq., sed multo is modestius et ex imperiti pastoris persona decentius; quanquam sagacissimus Popius Virgilii rationem sequi maluit. *Cotes* pro cautibus. *Tmaros* Epiri mons, sub quo Dodona: Strabo vii, p. 505. *Rhodopen* Thraciæ nemo ignorat; at *Garamantes*, extremas, ut veteres credebant, Africæ supra Gætuliam partes incolentem populum, a pastore jactari quis quæso ferat? cf. Æn. iv, 365 sqq. *Edunt*, pro ediderunt, genuerunt, ut in prosa oratione dicendum fuisset.

47—50. Haud dubie Medeam suos filios ex Jasone perfido marito mactantem respicit; cujus dum immane facinus ad Amorem refert, refugit simplicis pastoris animus horrore ad memoriam tanti sceleris; itaque ad corrigendum id quod dixerat, subjicit, *crudelis tu quoque mater*. Etsi enim ad ultima mala impellere infelix amor possit; at tale tamen scelus nemo, nisi ipse immani ingenio sit, suscipiat. Cum tamen semel contra Amorem causam suscepisset, neque omnem prop-

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et oves ultro fugiat lupus; aurea duræ
Mala ferant quercus; narcisso floreat alnus;
Pinguia corticibus sudent electra myricæ;
Certent et cycnis ululæ; sit Tityrus Orpheus;
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare. Vivite, silvæ:
Præceps aerii specula de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
Desine, Mænalios jam desine, tibia, versus.
Hæc Damon: vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
ALPH. Effer aquam, et molli cinge hæc altaria vitta;
Verbenasque adole pingues et mascula thura;
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus: nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam;

terea, ab eo culpam removeri vellet, in dubitationem incidit, ita tamen, ut tandem culpam utrique communem esse decernat. Hæc recte, ut feci, defendere me posse arbitror; tamen ut præclare dicta extollere nolim. Inest enim jejuni et inepti lusus nescio quid; nec tollitur illud, si mater Venus sit. *Improbus* vero nil aliud, quam *crudelis*, *sævus*, Æn. ii, 80; x, 727; unde fere permutatur cum *impius*. Etsi audacter dictum videbitur, suspicari licet hos duo versus 49, 50, ab inepto homine ex margine illatos fuisse.

52—56. E Theocr. i, 132—136. Nihil est præter naturam factum quod nunc non expectes. *Myricæ:* vid. ad Ecl. iv, 2. *Aurea mala:* vid. ad iii, 71. *Orpheus in silvis:* h. Tityrus, rudis cantu, nunc inter reliqua quæ contra rerum naturam fient, erit alter Orpheus et Arion.

58—60. *Medium mare*. *Medium* interdum non ita definite sed paullo pinguius dici, dudum docuere viri docti. *Vivite*, valete etc. Ducta hæc e Theocr. i, 115—118. *Præceps.* Nimis subtile est, quod respicere volunt pastorem ad scopulos Leucatæ, promontorii, Sapphus jactu nobiles. *Specula* pro cacumine, ex σκοπία. Expressit autem Theocr. Idyll. iii, 25. *Hoc munus*, int. carmen, quod cecinit; non mortem, quæ non possit esse *munus morientis*.

63. *Non omnia possumus omnes.* Alphesibœi carmen, tanquam doctius, recitandum ad Musas refert. Causam per proverbium reddit: se ei recitando non æque ac superiori carmini parem esse; quia *non omnia possumus omnes*.

64. Hoc, quod sequitur, carmen e Theocr. Pharmaceutria Idyll. ii adumbratum. Mulier aliqua venefica inducitur amatorem suum, a se abalienatum, et ex agro in urbem profectum, magicis sacris ad se revocans. Loquitur vero cum Amaryllide, sacrorum horum administra. Apparatum sacri magici curare jubet venefica: stat ara, affertur aqua lustralis, coronatur ara, verbena in ara accenditur, cum thure. *Vitta molli*, quia lanea: Theocr. Idyll. ii, 2, οἰὸς ἀώτῳ.

65—67. *Verbena* modo de omni herba e sacro loco petita, modo de genere aliquo dici videtur. *Masculum thus* vocabant veteres optimum ac præstantissimum. *Sanos avertere—sensus.* Recte Serv. a sanitate mutare, pervertere; παρατρέπειν. Est pro vulgari, in amoris insaniam vertere, insanum amore reddere. Puellæ mentio nulla fit, a cujus amore eum avertere et avocare possit. *Sani* vero ornandi causa adjectum; quia ad insaniam et amorem vertebat. *Conjux* simpl. amator, ut sup. 18, et sic Gr. ἀνήρ, ut Theocr. *Carmina* de magica formula accipe.

69 sqq. De his teratologiis magicarum

Carminibus Circe socios mutavit Ulyxi;
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Terna tibi hæc primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco: numero deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo; et, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit
Uno eodemque igni; sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros:
Daphnis me malus urit; ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Talis amor Daphnin, qualis, quum fessa juvencum
Per nemora atque altos quærendo bucula lucos
Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva,
Perdita, nec seræ meminit decedere nocti;

artium vid. Hor. Epod. v et xvii. Interea ad superstitionum causas attendere velim animum, ut intelligas, esse fere eas aut a rebus insolitis et præter naturæ morem fieri creditis, aut ab aliqua similitudine, modo tropica, modo allegorica, petitas; rebus physicis plerumque ad animorum sensus traductis.

71. *Cantando* pro incantando, fascinando. *Frigidus* ex natura anguium dictum, ut supra iii, 93; et male alio trahitur. *Rumpitur*, disrumpitur. Gesnerus Thes. h. v. malit *a nocendo cohibetur* exponere, quia fere *rumpi* dicuntur qui defatigantur, conficiuntur. Scilicet insederat viro exquisitæ doctrinæ hoc, quod sisti fere serpens, ac detineri carmine aut torpere, solvi ac rigere, dicitur. Sed et alterum memorari solitum fuisse, nunc uno Ovidii loco docebimus, Am. ii, 1, 25, *Carmine dissiliunt, abruptis faucibus, angues;* in quem sensum *rumpi* ut accipiamus, suadet sermonis ratio et usus.

73—78. Dum hæc loquitur maga imagunculam Daphnidis tenere, eamque tribus filis, diversi quoque coloris, circumdare et circa aram portare putanda est. *Deus* universe, cum proprie sit Hecate cui magica sacra fiunt. Tum illa jubet ancillam *ternos colores tribus nodis*, h. e. tria fila diversi coloris, unumquodque suo nodo nectere, verba præfatam, Veneris hoc vinculum se esse velle.

80, 81. Duas Daphnidis imagines, alteram e limo, e cera alteram, igni admoveri puta: Theocr. ii, 28. *Sic nostro Daphnis amore*, scil. liquescat molliaturque in amorem mei, obdurescat vero et obfirmetur animo ad constantiam amoris.

82, 83. Aliud venefica nunc aggreditur: laurum incendit ut Daphnis eodem modo amore incendatur. *Molam*, far et salem, ut etiam Theocr. v, 18 et 21. *Fragiles* Lucretii vi, 111 auctoritate a sono ex fragore explicant, *crepitantes in flamma*, quod ominis loco in hac arbore observabatur. *In Daphnide*, ἐπὶ Δάφνιδι, in Daphnidem, quod in Daphnidem vertat, ut is eodem modo flamma amoris consumatur. Theocr. l. l. v. 23. Hor. Epod. v, 81. Scilicet magicæ hæ rationes fere symbolicæ sunt, quarum congruentiam et similitudinem physicum aliquem affectum habere, stultitia hominum aut credidit, aut aliis persuadere voluit.

87. *Propter aquæ rivum:* ex usu poetarum, Horatii, Tibulli, præeunte Lucretio: cf. Ecl. v, 47.

88. *Nec seræ—decedere nocti*, elegantius ad poeticam rationem, quam *sera nocte.* Locus omnino pulcherrimus; in quo Varium expressit noster, docente Macrob. Sat. vi, c. 2. Dixerat ille de cane cervæ vestigiis insistente: *Non amnes illam medii, non ardua tardant, Perdita nec seræ meminit decedere nocti.* Est Ho-

Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui; quæ nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando: debent hæc pignora Daphnin.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena,
Ipse dedit Mœris: nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri, et se condere silvis
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulchris,
Atque satas alio vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti
Transque caput jace; nec respexeris: his ego Daphnin
Aggrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Adspice: corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!
Nescio quid certe est; et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

mericum *πειθώμεθα νυκτὶ*, ut Odyss. μ, 291.

91. Simillima hæc sacris magicis a Didone institutis Æn. iv, 495 sqq.

92, 93. *Debent hæc pignora Daphnin.* Expectat hoc a defossis sub limine vestibus, ut ad eas Daphnis vel invitus retrahatur et redire cogatur. Variavit Theocriteam rationem l. l. 53, 54, 59, 60. *Liminis* autem sollennis mentio in poetica oratione, cum aut admittuntur, aut admitti cupiunt, aut excluduntur amantes.

95—99. Lecta in Ponto venena commendantur, quia Medea iis usa erat. Magica quæ sequuntur miracula nimis nota sunt, quam ut aliquis in iis hæreat.

101, 102. Novum et fortissimum præter cætera incantationis genus aggredi videtur, ut cineres ex ara in aquam fluentem et pone caput jaciat; quod partim cum expiationis, fluminis aqua viva fieri solitæ, ritu, partim cum eo more conjunctum esse puto, quo diis inferis aliquid devovetur: cf. Theocr. xxiv, 92, 94.

103. *Nihil ille deos*, deos qui inter incantandum vocati fuerant. Quandoquidem omni magico ritu nihil adhuc effeci, experiar novissimum. Et ecce, v. 105, hoc effectum habet.

105, 106. Non necesse hæc ex alia quam ex veneficæ persona dici. Ipsa illa simul cum ministra admovere cineri manus poterat. *Cinis corripuit tremulis flammis*, h. flammæ ex cinere moto corripuere aram; h. e. exarserunt in ara: res ominosa, ut notum. *Cinis ipse, αὐτὸς*, sponte.

107. *Nescio quid* est, certe aliquid: evenit quod veneficio efficere volui.

ECLOGA IX. MŒRIS.

ARGUMENTUM.

Ad urbem Mantuam hædulos deportanti Mœri, villico, (qui homines et ipsi servi erant, vid. Ecl. i, 28; Cic. Verr. iii, 50,) adjungit se in itinere Lycidas, ætate florente pastor, et carminum studio flagrans; a quo viæ causam rogatus Mœris calamitates suas, dominique Menalcæ injurias ac pericula, inter eundum, id quod aliquantum jucunditatis habet, commemorat: cumque sermo ad Menalcæ carmina deductus esset, recitat uterque nonnulla ex iis fragmenta ac locos, qui fere e Theocrito conversi sunt, uti tota carminis forma ex ejus Idyllio septimo ducta est.

Totum carmen ad certum poetæ consilium compositum, ejusque, sub Menalcæ nomine, fortunam ac temporum calamitatem in eo adumbratam esse, manifestum fit. Virgilius, cum anno U. C. 713 agri Mantuani a veteranis, quibus Cremonenses non sufficerent, occuparentur, agellum suum beneficio Octaviani, pro quo ecloga prima gratiam retulit, primo quidem obtinuerat, illiusque incolumitatem fore perpetuam vicini crediderant, v. 7—10. Sed non ita multo post a militibus illis, Octaviani etiam jussa spernentibus, inscio patrono, possessionibus suis, non sine magno vitæ periculo, ejectus est, 2—4, 16. Sua igitur ut recuperaret, composuit hanc eclogam Maro. Hæc si ponas, et cur maxima pars eclogæ, 19—50, in laudibus præstantiæ poeseos Menalcæ versetur, et cur Octaviano ille Cæsarem inter deos beneficos referendo aduletur, v. 47, et Vari etiam gratiam quærat, v. 27, sponte patebit.

Carmina ipsa quæ intexta sunt, numero quatuor, sunt partim e Theocrito versa, partim ad temporum conditionem accommodata, v. 46 sqq. Lycidæ pueri studium et cupiditas audiendi delectat, 56 sqq. Omnino carmen spiritum Maronis et dignitatem epicam prodit; etsi in summa argumenti equidem non multum ingenii agnoscam.

LYCIDAS. MŒRIS.

LYCIDAS.

Quo te, Mœri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
MŒR. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt: veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hædos.

1. Forma ducta e Theocr. vii, 21 sqq. ᾗ *πόδες ἄγον*, Theocr. xiv, 42. *Pedes*, scil. ducunt.

2—6. *Vivi pervenimus*, scil. eo, *ut possessor advena agelli diceret*. *Victi*, oppressi, afflicti, quibus id, quod victis evenire solet, contingit, ut fundos amittant. *Quod nec bene vertat:* quod male ei sit; cum imprecatione novi heri, cui hædi ex agro in urbem apportandi sunt.

LYC. Certe equidem audîeram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteres, jam fracta cacumina, fagos,
Omnia carminibus vestrum servâsse Menalcan.
MŒR. Audîeras; et fama fuit: sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt, aquila veniente, columbas.
Quod nisi me quacumque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix;
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
LYC. Heu! cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
Pæne simul tecum solatia rapta, Menalca!
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Quum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
"Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas;
Et potum pastas age, Tityre; et inter agendum
Occursare capro, cornu ferit ille, caveto."
MŒR. Immo hæc, quæ Varo nec dum perfecta canebat:
"Vare, tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)
Cantantes sublime ferent ad sidera cycni."

7—9. Situm agri Virgiliani puta fuisse hunc, ut ille inde a collium clivo usque ad Mincium fluvium et fagos ibi satas pertingeret: vid. Ecl. i, 52. *Subducere* se colles dicuntur, qui ex alto in planum deducuntur, decrescunt: iidem colles *demittunt jugum molli clivo*, cum dorsum collis molliter declive lenem ad planitiem et fluvium Mincium descensum præbeat. *Fagos* fractas puta, seu vi hostili, seu procella et vetustate, quod præstat.

13—16. *Aquila veniente*, irruente, hostili et infesto animo. In animo habuit poeta Lucret. iii, 751. *Chaoniæ* vero *columbæ* sollenni epitheto, a Dodonæo luco et oraculo per columbas s. palumbes edito. Erat autem Dodona urbs Epiri, vetustissimis temporibus a Chaonibus habitatæ. Nisi augurio monitus fuissem, ut *quacunque* via ac ratione, jurgia cum veteranis in agros immissis præciderem; capitis periculum una cum hero Menalca adiissem.

18. *Solatia rapta*, carmina erepta.

20. *Spargeret—induceret*, dicta poetico acumine quod Ecl. vi, 62, 63 vidimus; h. caneret, ut sparguntur—ut inducuntur; aut ut sparsa floribus sit terra, utque fontes arboribus umbrosis consiti sint. Respicit autem Eclogam quintam, inprimis v. 40, *Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras*. Utrumque vero dici, et, *fontibus inducere umbras*, et *fontes inducere umbris*, docet Burm. ad h. l.

21—25. *Vel quæ:* sc. quis caneret, quis cecinisset vel ea quæ nuper, te non sentiente, cum caneres, ex te didici, quando ad Amaryllidem te conferebas. Tum subjicitur, vss. 23—25, breve carmen e Theocr. iii, 3—5, ad verbum conversum. *Amaryllida, delicias nostras:* aut communem utriusque amicam dicere voluit, aut pro, meam amicam. Neutrum placet; hoc tamen magis consentaneum, quandoquidem Mœris jam senio fractus est, v. 51.

27—29. Aliud breve carmen. Aut quis hæc caneret, quæ etc. *Vare, tuum nomen cantantes—superet modo.*—Nexus sententiarum esse videtur hic: Si modo Mantua ab interitu servata fuerit, nomen tuum per totum agrum Mantuanum celebrabitur. Poetico, si non pastoritio, phantasmate, quo omnis natura sensu rerum ju-

Lyc. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos;
Sic cytiso pastæ distendant ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes. Et me fecere poetam
Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
Vatem pastores: sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Vario videor, nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
Mœr. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse; neque est ignobile carmen:
" Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
Hic ver purpureum; varios hic flumina circum
Fundit humus flores; hic candida populus antro
Imminet, et lentæ texunt umbracula vites.
Huc ades: insani feriant sine littora fluctus."
Lyc. Quid, quæ te pura solum sub nocte canentem
Audîeram? numeros memini, si verba tenerem.
Mœr. " Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?

cundarum et molestarum imbuitur, ad olorum cantum id revocavit; quandoquidem cantus tribui iis solet: ipsi cygni tuum nomen celebrabunt. Commemorat hos quia Mincius iis abundat: Geo. ii, 198, 199. Ut *cycni* poetæ sint, etsi illud aliis locis occurrit, vid. Hor. iv Carm. 2, 25, vix video quomodo commode fiat. Ita esset: poetæ Mantuani Varum celebrabunt; saltem dictum erit de uno Marone. Cygnorum cantum, saltem silvestrium, nostra quoque ætate rerum experimento vindicarunt plures viri docti, in his Abb. Mongez. *Superet modo Mantua;* h. incolumis et salva sit, agris redditis; quo facto, ipsi Virgilio suæ possessiones conservabantur. *Væ miseræ:* scilicet cum Cremonensium, qui Cassii et Bruti partes secuti fuerant, agri militum numero cui assignati fuerant non sufficerent; proximi agri Mantuani additi sunt, licet ea urbs in Augusti partibus fuisset.

30—32. *Sic* nota obtestandi formula: cf. Ecl. x, 4. *Incipe* canere, *si quid habes* quod canas, aut potius, quod memineris ex Menalca auditum: sic apibus et gregibus tuis bene eveniat. *Cyrneas taxos,* Corsicanas, ex *Κύρνος.* Taxus omnino mellificio exitiosa: Geo. iv, 47, *Neu propius tectis taxum sine.* *Cyrneas* ergo non aliter accipies, quam ut a notiore ac famosiore genere epitheton taxis dederit. *Mel amarum* in ea insula confectum, satis notum post tot de Corsica virorum doctorum commentationes.

35. *Varius* nobilis Thyestæ, tragœdiæ, auctor. *Cinna* Smyrnam scripserat, carmen, quod decem annis elimaverat. Ruæus parum validis rationibus ad Cornelium Cinnam magnum, Pompeii ex filia nepotem, refert. Poetas esse hic intelligendos, versus sequens arguit, *inter olores.*

36. *Anserem* aliquem ejus temporis poetam, de quo Ovid. Trist. ii, 435, et ad quem Cic. Phil. xiii, 5, respicere putatur, hic tacite vellicari, docet Servius. Sed anserem ex opposito olorum natum esse, et expressisse nostrum Theocritea, probabile fit Idyll. vii, 47. *Arguti* sunt canori.

39, 40. E Theocr. xi, 42—49, 63 sq. cf. v, 45 sq. ductum, sed oratione variata: nobile vero bucolici generis argumentum Cyclopis amor, et Galateæ in eum asperitas. *Ver purpureum* pro pulchro, a splendore purpuræ petitum, non a colore; ut notum.

44. Aliud Menalcæ carmen, quod Mœrin canere meminerat Lycidas. *Pura sub nocte,* serena.

46—50. Persuasione vulgi, quæ tum erat, stellam crinitam, quæ inter ludos D. Julio ab Augusto habitos apparuerat, U. C. 711, animam Cæsaris in cœlum recepti esse, ingeniose poeta ita utitur, ut eum inter deos ruris relatum esse fingat: cf. Geo. i, 26, 27. Cæterum istam stellam in numis gemmisque conspici, notum est. *Dionæi,* quod Cæsar genus ab Iulo, adeoque Anchisa et Venere, ducere credebatur; mater autem Veneris *Dione.* *Ju-*

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum;
Astrum quo segetes gauderent frugibus, et quo
Duceret apricis in collibus uva colorem.
Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes."
Omnia fert ætas, animum quoque. Sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles:
Nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Mœrin
Jam fugit ipsa: lupi Mœrin videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.
Lyc. Causando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet æquor; et omnes,
Adspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via; namque sepulchrum
Incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas
Agricolæ stringunt frondes, hic, Mœri, canamus;
Hic hædos depone; tamen veniemus in urbem.
Aut, si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
Cantantes licet usque (minus via lædat) eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.

lium sidus Hor. Od. i, 12, 47. *Processit*, orta est stella. Ecl. vi, 86, *invito processit Vesper Olympo.* Alio modo *menses procedunt* Ecl. iv, 12. Laudant Homer. Iliad. κ, 252, *ἄστρα δὲ δὴ προβέβηκε*; verum hic alio modo dictum est, et petitum a motu et progressu siderum ad occasum vergentium ad oculorum sensum notato. Ejus vero stellæ ortus bonum frugum proventum ominari et maturare fingitur. *Insere*, seu proprie, seu omnino, planta.

51, 52. *Omnia fert ætas, animum quoque.* Memoria deficiente Mœrin subito obticuisse, nec quod cœperat implere potuisse, puta; addit itaque cum dolore, Omnia aufert, eripit, atterit ætas, etiam animi vires, memoriam. Atqui sæpe ego me, dum puer essem, memini, totos dies æstivos cantando exigere; nunc tot carminum oblitus sum, ipsa etiam vox me deficit. *Condere soles*, ut Hor. iv Carm. 5, 29, *Condit quisque diem collibus in suis;* pro vulgari, videt diem condi. Quod fit in tempore, tribuitur alteri tanquam actio: exigit diem, peragit, fugat, finit, adeoque quoque condit.

54. *Lupi Mœrin videre priores:* in prosa extulisses, Obticui (subito destituente me memoria), quasi lupus me primus vidisset; ex opinione ac proverbio vulgari, cui ratio a metus subiti contactu subesse potuit. Habet et hoc a Theocr. xiv, 22.

56—58. *Causando:* causas et excusationes afferendo differs meum desiderium canentem te audiendi: Lucret. i, 399. *Quapropter, quamvis causando multa moreris, Esse in rebus inane, tamen fateare necesse est. Æquor*, int. lacum, in quem non longe a Mantua fluvius Mincius diffunditur. *Sterni* et *στορεῖσθαι, καταστορεῖσθαι*, de tranquillitate maris sollenne, ut Theocr. vii, 57; ut et *silere* de ventis cessantibus, ut Theocr. ii, 38. *Ventosi ceciderunt murmuris auræ:* in soluta oratione, murmur auræ cecidit, et hoc pro ipsa aura: aura, ventus cecidit. Scilicet, *aura murmuris* dictum est pro aura murmurans, sollenni poetarum Græcorum et Romanorum, atque etiam Orientis, more, adjectivum vel participium in substantivum mutandi; unde existit *aura murmuris.* Diversa est ratio, qua ætheris aura, luminis aura, et sic alia dicuntur; de quo vid. ad Geo. ii, 47. Epitheton proprie ad auram spectabat.

60. *Bianorem* eundem cum Ocno, et conditorem Mantuæ, facit Servius hic et ad Æn. x, 198—200. Destituitur tamen totum hoc assertum idonea auctoritate; nec alius quam aliquis ex illustribus viris vel ex heroibus Mantuanorum fuisse videtur ille Bianor. Vestigia autem pressit Theocrit. vii, 10, 12.

61—65. *Stringere* simpl. int. decerpere,

MŒR. Desine plura, puer; et, quod nunc instat, agamus.
Carmina tum melius, quum venerit ipse, canemus.

amputare: cf. ad Ecl. i, 57; Geo. ii, 368. *Tamen veniemus*, etiamsi paullulum quiescentes dederimus operam cantilenæ. *Nox pluviam ne colligat ante*, ne cum vespera nubes in pluviam colligantur. *Usque*, assidue, perseveranter *eamus*. *Hoc fasce*; hædorum, quos portat, onere.

66, 67. *Desine plura* dicere. *Ipse*, Menalcas.

ECLOGA X. GALLUS.

ARGUMENTUM.

C. Cornelius Gallus amicam Lycoridem habuit, quam etiam elegis celebravit. Is a perfida amica desertus, magno dolore oppressus, in hoc carmine tanquam pastor aliquis in Arcadiæ montibus ac silvis, sub antro aliquo projectus, amores suos deflere fingitur. Objurgat poeta Naidas, quod solæ non adfuerint Gallo amoris curis confecto, 8—12: cum tamen amoris et miserationis affectum testatæ ei sint ipsæ inanimatæ res, arbores et saxa, 13—15; tum greges cum pastoribus, 16—20. Miserandi et consolandi causa accessere ipsi dii: Apollo 21—23; Silvanus 24, 25; Pan 26—30. Tum Gallus, in lamenta et questus erumpens, suam sortem et infaustum amorem conqueritur; malle se pastoris vitam agere, 31—43. Nunc in castris versari amicam in Gallias profectam, 44—49. Videtur tamen vel sic sibi repente in rus migrasse, et aliis curis amoris tormenta levare, 50—61; sed amoris mox impatientia victus nulla inde solatia expectat, 62—69. Præmittitur exordium poetæ, cum epilogo, quo singularem Galli amorem testatum facit.

Habet hoc carmen miram artem ac suavitatem; primum in eo, quod omnia ad majorem Galli dignitatem, non modo ad vitam pastoritiam, sed ad tempora heroica, in quibus permisti mortalibus dii viverent, relata, et ex sensibus et opinionibus istorum sæculorum adumbrata sunt. Quare etiam ferre debemus, si quæ paullo altiore ac graviore spiritu hic dicta reperiamus; deinde vero quoniam impotentis et spreti amoris æstus ille ac furor, in omnes partes animum rapiens, ipsum legentis animum commovere videtur; quanquam hac in parte Theocriti vestigiis institit, Idyll. i, unde quæ de Daphnide dicta erant in Gallum transtulit, ut multa tantum Latinis verbis reddiderit, in aliis autem cum eo certaverit; universe vero a simplicitate et venustate pastoritii carminis et Theocritea suavitate in plerisque recesserit.

Jam de Lycoride addunt interpretes, Servio duce: fuisse ejus verum nomen Cytheridem, et esse eam eandem cum Antonii amica illa, mima, ex Ciceronis Philipp. ii, 24, 25 infami, cujus nomen verum fuit Volumnia, quoniam Volumnii Eutrapeli liberta esset.

EXTREMUM hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,

1, 2. *Arethusam*, Nympham Siciliæ, ut in carmine bucolico, pro Musa invocat: cf. Ecl. vii, 21. *Sed quæ legat ipsa Lycoris*: scil. ut et erubescat de levitate sua ac perfidia, et tam bonum ac constantem amatorem indigne deseruisse eam pœniteat.

Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, quum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe: sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis: respondent omnia silvæ.
  Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ
Naides, indigno quum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
Illum etiam lauri, etiam flevere myricæ;
Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
Mænalus, et gelidi fleverunt saxa Lycæi.
Stant et oves circum: (nostri nec pœnitet illas;
Nec te pœniteat pecoris, divine poeta;
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.)
Venit et upilio; tardi venere bubulci;
Uvidus hiberna venit de glande Menalcas.

4, 5. *Fluctus subterlabere Sicanos*, maris Siculi, Ionii; unde *Doris amara*, pro aqua salsa ac marina. Videtur hoc primus aliquis ex Alexandrinis poetis novasse, ut Nerei conjugem hanc Nereidum matrem (Met. ii, 268, 269) pro mari diceret. Nota est vel ex Moschi frag. vii de fonte hoc Siciliæ et ejus cum Alpheo, flumine Elidis, intercursu fabula: vid. Ovid. Met. v, 513 sqq. cf. Æn. iii, 694.

6—8. *Sollicitos amores*, qui animum sollicitum reddunt, cruciant, *πολυκηδὴς*, *πολυμέριμνος*. Theocr. x, 20, *φρόντιστος Ἔρως*. *Respondent*, resonant per echo: cf. Popius Pastor. ii, 13 sqq.

9 sqq. Solæ Naides non adfuistis Gallo mœrenti. E Theocr. Idyll. i, 66 sqq. Miltonus in Monodia, Lycida: *Where were ye, Nymphs*, etc. *Indigno—amore*, quo dignus non erat; cum meliore flamma, ut Hor. Od. i, 27, dignus esset tam obnoxius, tam constans amator, non ut a perfida et levi puella sperneretur. Naides fontium et amnium deæ sunt, itaque *Parnassus* et *Pindus* respectu fontium memorantur; ut in Helicone *Aganippe* est. *Aonas* olim Bœotiam incoluisse obvia res est.

14, 15. Si montes Arcadiæ, *Mænalus* et *Lycæus* (*τὸ Λύκαιον*), Gallum deflerunt; necesse est, in Arcadia nunc fingi Gallum *sola subrupe jacentem;* Arcadiæ etiam accommodata sunt reliqua.

16—18. *Nostri nec pœnitet illas*. Omnino hanc sententiam afferre voluisse videtur: Etiam ipsi ovium greges, pascuorum immemores, tuum dolorem miserari visi sunt. Hoc e Theocr. l. l. v. 74, 75; quod cum nude ponere poetam dedeceret, adjunxit alterum, commendatos eo nomine greges esse, adeoque nec petitum ab iis carminis argumentum Gallo displicere debere: ut sup. Ecl. vi, 2, *nostra nec erubuit silvas habitare Thalia*. Scilicet *nostri nec pœnitet illas* proprie est, contentæ sunt nobis pastoribus; sed cum vi dictum, pro, gaudent nobis; cantibus nostris delectantur, et nunc etiam nobiscum lugere sortem nostram non dedignantur; nec tu itaque aut curam eorum te indignam judica, nec in meo carmine sub pastoris persona exhiberi dedignare: etiam Adonis pastoris munus ac nomen non detrectavit. Est hæc de *Adonide pastore* paullo reconditior fabula; sed est a Theocr. i, 109.

19. In repetito *venit* colorem orationis similem Homericæ Odyss. *θ*, 322, agnoscebat Ernesti ad e. l. *Venit et upilio*. Ad consolandum Gallum accessere etiam pastores; et primum quidem venere ovium custodes, tum bubulci, *tardi* a lento et tardo ingressu boum quos pascunt.

20. *Uvidus*. Venit etiam subulcus Menalcas; de quo, id quod maxime in subulcum conveniret, addit hoc: eum modo de nocte in silvis glandibus ad pastum gregis hibernum legendis vacasse: hinc *uvidus*

Omnes, unde amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo:
Galle, quid insanis? inquit: tua cura Lycoris
Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore
Florentes ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Ecquis erit modus? inquit. Amor non talia curat:
Nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
Tristis at ille, Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris; soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ!
Certe, sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicunque furor, (quid tum, si fuscus Amyntas?

a rore matutino. *Hiberna glande:* in hiemem a poetis Italis referri solet glandium colligendarum tempus. Geo. i, 305, *genialis hiems:—Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus.* Hic vero Maronis sagacitatem desideres. Nam, si hiberno tempore Menalcas e silvis redux h. l. fuit, reliquorum quæ memorantur ratio parum constat. Ut poetam ex his laqueis expedias, esto glans in hibernum usum parata; etsi sic iterum hærere possis in florentibus ferulis et liliis, v. 25.

21. *Unde amor iste?* h. a qua puella? quam puellam amas?

24, 25. *Agresti capitis Silvanus honore*, ornatus serto e ferulis et liliis. Ita scilicet et a poetis et in priscis monumentis Silvanus exhibetur, ut coronam ex frondibus arboreis aut grandibus floribus et arundinibus gerat, manu (cf. Geo. i, 20) cupressum aut alium arboris truncum teneat. *Ferula* autem frutex, foliis fœniculo, specie et usu arundinibus quibus pro baculis utimur, similis.

27. *Rubentem:* cf. sup. ad vi, 22. *Ebulum* herbæ genus, baccas rubras, in similitudinem sambuci, producens.

29. *Nec lacrimis crudelis Amor.* Amor h. l. de deo accipiendum, si sanam sententiam conficere volumus. Amor *χαιρέκακος* non modo dolorem et cruciatum miserorum amantium nil curat, sed etiam ridet, *ἄγρια παίσδει*, ut Moschus Idyll. i, 11, voluptatemque ex eo capit; nec lacrimis amantium crudelis ejus animus unquam satiatur atque expletur, aut ad miserationem vertitur: cf. v. 60, 61; id quod deinde pastoritia rerum assimulatione ornat.

31. *Tamen cantabitis, Arcades.* Etsi Amor talia nil curat, neque querelis quicquam præsidii contra ejus superbiam inest, tamen ad leniendum dolorem meum ac levandum faciet, si cantabitis hæc; s. quæ sequuntur, s. fortunam suam, amores suos, ut subjicit ipse v. 34; erunt adeo inter argumenta pastoritii carminis Galli infelices amores.

35 sqq. Ductum e Theocr. vii, 86; et ibi locum habet suum. At hoc loco confunduntur notiones vitæ pastoritiæ et militaris: Gallus, quem adhuc videbamus pastorem in Arcadia, cubantem in antro et amores deflentem, repente in sqq. fit miles in aliqua expeditione versans. Judicio recto ac simplici vix hæc se satis probare possunt: at condonanda ea sunt Maroni, et adolescenti, et id agenti, ut viris potentibus placeret.

38. *Seu quicunque furor.* Quamcunque sive puellam sive puerum amarem, eum amplexibus tenerem sub vite; nec in amorem perfidæ Lycoridis incidissem. Characterem autem miseri amantis hic expressum meminisse debemus, qui, cum ipsis querelis suis in imaginem rei gratæ et animi affectum illudentis incidisset, in ea sibi placet, ei inhæret, eam prosequitur. Mox tamen, v. 42, iterum ad Lycoridem redit.

Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra,)
Mecum inter salices lenta sub vite jaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes; hic mollia prata, Lycori;
Hic nemus; hic ipso tecum consumerer ævo.
Nunc insanus amor duri te Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostes.
Tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum)
Alpinas, ah dura! nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo, et, Chalcidico quæ sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.
Certum est in silvis inter spelæa ferarum
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus: crescent illæ; crescetis, amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros; non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula: tanquam hæc sint nostri medicina furoris,
Aut deus ille malis hominum mitescere discat.

39. Cf. Ecl. ii, 16, 18: e Theocr. x, 28; sed ibi venustius et opportuniore loco.

43. *Ævo*, senectute, quod Tibull. iii, 3, 8, *inque tuo caderet nostra senecta sinu;* pro vulgari, tecum senectam consumerem.

44, 45. Ad Lycoridem hæc spectant in castris cum amatore versantem. *Amor te detinet.* Antea erat *me.* Ita vero versabatur eodem tempore Gallus in aliqua expeditione; nisi sub Augusto ad Pompeianas classes ab Italiæ littoribus arcendas eum in armis fuisse dixeris. Atqui omnia hæc aliena sunt ab eo qui in Arcadia inter pastores desidere fingitur v. 14. Servius *me*, meum animum, interpretatur; mente et animo cum Lycoride esse.

46. *Nec sit mihi credere*, h. utinam liceat mihi non credere: *εἴη μοι μὴ πείθεσθαι*, ne cogar credere. *Tantum*, tantam, tam atrocem rem. Cæterum in Servianis ad h. l. *Hi omnes versus Galli sunt, de ipsius translati carminibus.* Nec improbabile hoc fit, e Galli carmine Maronem nonnulla expressisse. Qui tamen aut quot versus Gallo debeantur, nemo dixerit.

50. *Chalcidico versu*, h. Euphorionis, sive Latine reddito, sive imitatione expresso; quod Probus firmat: *Euphorion—cujus in scribendo colorem secutus videtur Gallus.* Vid. sup. ad Ecl. vi, 72. Jam ea carmina fistula canere instituit. Egregie autem misere cruciati et in omnes partes rapti animi inconstantia exprimitur. Nunc enim, v. 52, in solitudinem sese abdere constituit, mox venari; tum, v. 62, omnia ista aspernatur.

53, 54. *Pati*, amores; h. durare et vivere. Sic *pati* absolute positum. *Crescent illæ; crescetis, amores:* hoc vero, si quid aliud, Virgiliana elegantia dignum. Compara Ovid. Epist. v, 23, 24.

55—57. *Mixtis—Nymphis*, pro vulgari permixtus Nymphis: cf. Bentl. ad Hor. Od. iv, 1, 24. *Acres* autem proprie de apris; h. animosi, iracundi, *θυμώδεις, θερμοί.* *Parthenium*, montem Arcadiæ, bene memorat, nunc ipse in Arcadia constitutus. Ante oculos hic locus erat Claudiano de R. Pros. ii, 148.

58—61. *Lucosque sonantes*, resonantes sive a latratu canum ac clamore venantium, sive omnino cum vento silva agitatur; hoc

Jam neque Hamadryades rursum, nec carmina nobis
Ipsa placent; ipsæ rursum concedite silvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores;
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosæ,
Nec si, quum moriens alta liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.
Hæc sat erit, divæ, vestrum cecinisse poetam,
Dum sedet, et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo;
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra;
Juniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite, capellæ.

quidem cum sermonis poetarumque usu conjunctius. Sic sup. vii, 1, *arguta ilex;* et *silvæ sonantes* passim. *Cydonia spicula* a Cydonia, urbe Cretæ: cf. Æn. xii, 858. *Gnossia spicula* Æn. v, 306. *Lyctios arcus* Apollinis Callim. H. in Ap. 33 memorat. *Mitescere*, ad miserationem flecti, adeoque dolores miseri amantis finire.

62 sqq. Iterum mentem ac consilium mutat, nec curarum remedia a vita pastoritia expectat; ne tum quidem, si in extremo septentrione vel austro versetur.

63—68. *Concedite*, valete. *Labores* ad venationem refer, quam incassum susceptum a se iri ait, cum amorem nil sit quod animo eximere possit. *Nec si:* e Theocr. vii, 112—114: cf. Hor. Od. i, 22 extr. *Frigoribus mediis*, media hieme, χείματι μέσσῳ, Thraciam si adeam. *Sithones*, gens Thraciæ. Theocritus Edonos Ἠδωνοὺς dixerat vii, 112. *Subeamus*, duremus, frigus Thraciæ. Burm. de cadente in caput magna nivis vi et copia accipiebat. *Liber*, pars corticis interior, omnino pro cortice atque arbore. *Æthiopum versemus*, pro in Æthiopia. *Versare* h. l. agere, pascere, ex πολεῖν, unde αἰπόλος, οἰοπόλος etc. *Sub sidere Cancri*, sub tropico.

69. Nexus sententiæ est paullo durior: Nihil est, quod ab amoris curis solvat animum: vincit ille omnia remedia; ergo mihi succumbendum est.

70 sqq. De se jam poeta loquitur, ad Musas conversus: hæc se lusisse pastoritio carmine; petit vero ab iis, ut, quæ ipse minima in Galli honorem fecerit, ipsæ faciant ut pro maximis Gallo sint, h. eam et gratiam et dignitatem habeant quam carmina gravia.

71—74. *Fiscella*, calathus in usum cogendi lactis: cf. Tibull. ii, 3, 15. De *hibisco* vid. sup. ii, 30. *Gallo, cujus amor:* cujus in dies magis amore teneor. *Viridis se subjicit alnus*, tenera crescit: cf. Geo. ii, 19: est ab iis quæ se attollunt, sursum erigunt, emicant, ductum; hæc enim *se subjicere* dicuntur, ut flamma Geo. iv, 385. Ab eadem re duxit imaginem famæ Hor. Od. i, 12, 45, *Crescit occulto velut arbor ævo Fama Marcelli.*

75, 76. *Gravis—umbra*, nociva; physicis de causis, ut rheumatismos arcessat nimio calore solutis membris: cf. Lucret. vi, 783 sqq. *Juniperi* vero molestæ exhalationes, inprimis sub noctem. Inde ap. Apollon. iv, 156, ramus quo medicamenta sua soporifera draconis oculis inspergit Medea, juniperi est. *Nocent et frugibus umbræ:* cf. Geo. i, 121, 156, 157.

77. *Venit Hesperus*, in conspectum venit, sole occidente: cf. ad Ecl. viii, 30; ut Hor. Carm. ii, 9, 10, *Vespero surgente;* et minus definite *surgentibus astris* noster Geo. i, 440. *Venit:* sic εἶσιν apud Hom. Iliad. χ, 27, Ἀστέρα—ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν.

GEORGICON

LIBRI IV.

AD C. CILNIUM MÆCENATEM.

LIBER I.

ARGUMENTUM.

Georgica, seu de re rustica præcepta, arationem, arborum, inprimis vitium et olearum, culturam, pastionem, et mellificium, e Romanorum notione complectuntur. Ordinem dicendorum ducit propositio et argumentum operis, v. 1—5. Inde invocatio numinum agrestium cum ipso Cæsare Augusto—42. Nunc de prima operis rustici parte, quæ est de aratione: primo quidem quando illa incipienda sit—49. Ante omnia cœli solique natura est exploranda—63. Unde leges culturæ diversæ proficiscuntur, inprimis arationis—99, et sationis—121. Cum in his multum laboris et ærumnæ tolerandum sit, digreditur ad causas hujus rei mythicas inde a Saturni ætate—159. Inde de instrumento rustico—175; tum de aliis ad opus rusticum faciendum curandis, in his de area ad terenda grana paranda—186. Judicium de futuro anni proventu unde facere liceat—192, de semine medicando—196, de seminum dilectu faciendo—203. Sequitur locus de temporibus operum rusticorum diserte tractatus. Tempus sationis—230. Digressio de solis cursu annuo et quatuor anni tempestatibus—256. Quæ curanda sint tempore pluvio—267, diebus festis—275. Dierum lunarium, qui fausti vel infausti sint, observatio—286: nonnulla noctu melius tractanda—296; alia per calorem aeris—299; alia hieme—310. Parat sic sibi viam ad duas anni tempestates poetica arte describendas, alteram auctumni, alteram veris ineuntis, utramque procellosam: observanda itaque esse earum tempora—337; et religionibus deos exorandos—350.

Esse etiam certa tempestatum per vices succedentium prognostica. In his exponendis et ornandis copiosus est poeta—463. Multo ornatius est episodium, ad quod aditum sibi struxit de prodigiis, Julii Cæsaris nece facta, bellum civile subsecutum portendentibus—497. Subjunguntur vota pro Augusto—ad fin.

Quid faciat lætas segetes, quo sidere terram
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat; quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori; apibus quanta experientia parcis;
Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus

Γεωργικὰ: γέα et ἔργον. *Georgicon:* alii *Georgicorum;* sed Græca in his titulis regnant.

Hesiodi opus, Ἔργα καὶ Ἡμέραι inscriptum, a Virgilio imitatione esse expressum, constans fere a Servio inde est opinio; quam poeta ipse fecisse videtur, dum se *Ascræum carmen Romana per oppida canere* ait, Geo. ii, 176. Qui tamen hoc primus affirmavit, eum non admodum recentem ab Hesiodi lectione fuisse necesse est. Vix enim in tribus aut quatuor locis Hesiodeæ sententiæ sunt expressæ: carminum ipsorum forma non convenit; diversa utriusque natura, diversus genius, diversum consilium. Hesiodus non Georgica, h. e. de re rustica, scripsit aut scribere voluit, sed totius vitæ domesticæ, qualis tum erat, conjunctæ scilicet vel maxime cum agricolatione, rationes tradere, prudentiæ etiam et morum præcepta proponere. Comparatione denique instituta, nihil exilius, jejunius, et aridius Hesiodo, nihil copiosius et plenius Virgilio.

Primis quatuor versibus argumentum operis exponitur: agricultura et rusticatio, lib. i; vini et omnino arborum cultura, lib. ii; res pecuaria, lib. iii; res apiaria, lib. iv.

1, 2. Ait se agere velle primo loco de agri et vitium cultura. *Lætas segetes,* quod Hesiod. εὔφορα καρπὸν dixerat, Ἔργ. 775, epitheto proprio. *Vites* pro omni arborum genere ponit. *Ulmisque adjungere vites.* Servius: *secundum Italiæ situm loquutus est, in qua vites altius elevantur.*

3, 4. De re pecuaria agam: *qui cultus habendo sit pecori;* pro vulgari, quæ cura sit pecoris quod quis habet, sive alit: sollenne vero in re pecuaria est *habere. Cultus,* pro cura, ut Cic. de N. D. ii, 158. *Quanta,* quæ, *experientia apibus* sc. habendis, seu apum habendarum ad mellificium sit. Pro *cura* subjunxit aliud, quod apum cultui accommodatum esset, *experientiam* et usum, quo mellificationis ratio exculta est: cf. Geo. iv, 316, *Unde nova ingressus hominum experientia cepit?* Nam apum experientia, etsi iis aliqua tribui potest, vid. inf. iv, 156 sq., huc vocari nequit. *Parcis,* apum commune epitheton: *parca laborat apis.* Mart.

5. *Hinc,* post bucolica, aiunt. Omnino initium designat; ut alias *nunc.* Quæ sequitur ad v. 42 invocatio, est haud dubie inter partes carminis ornatissimas ac splendidissimas.

6. *Labentem cœlo quæ ducitis annum;* h. quorum decursu tempora anni efficiuntur. Sidera *annum,* ejusque tempora, vicissitudines ac partes, *ducere,* tanquam regant et moderentur, sollenne est. Scilicet quoniam ortu illa et occasu suo vices istas temporum designant. *Ducunt* autem *annum cœlo,* h. in cœlo, in quo ipsa oriuntur et occidunt; et pro cursu anni, dixit *annum labentem,* procedentem, quod proprium de temporis fuga seu decursu est.

7 sqq. Incerta est interpretatio, sintne *lumina—Liber et alma Ceres* per epexegesin dicta et juncta, an sint diversa. Est in utraque ratione quod juvet et quod premat. Si diversa sunt, ita ut *lumina labentem cœlo quæ ducitis annum* sint Sol et Luna, utque subjungantur, tanquam diversa, *Liber* et *Ceres;* dura est oratio, quod nulla interposita est copula. Nisi forte sic oratio continuata sit: *Vos, o lumina*—, (et vos) *Liber et alma Ceres, et vos Fauni Dryadesque, ferte pedem,* adeste. Sin alterum sequi placet, quod ipse probo, ut *Sol et Luna* mox per *Liberum et Cererem* declarentur; poetam h. l. philosophicam opinionem eorum qui Solem

Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis;
Et vos, agrestum præsentia numina, Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ:
Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci;
Ipse, nemus linquens patrium saltusque Lycæi,
Pan, ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis, o Tegeæe, favens; oleæque Minerva
Inventrix; uncique puer monstrator aratri;
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum;

et Lunam sub Liberi et Liberæ nomine coli contenderant, non popularem, sequi dicendum est. Num vero doctrinæ copia, an poetæ Græci imitatione, hæc posuerit, non definiam. Cæterum pro diversis culturæ generibus diversa numina invocare putandus est. Ad lib. i spectat Ceres; ad lib. ii Bacchus, Fauni, et Nymphæ, cum Silvano, Minerva autem propter oleæ culturam; ad lib. iii Neptunus, quippe cum de equorum cura agatur, tum Aristæus et Pan; tandem ad lib. iv idem Aristæus mellificii auctor. *Vestro si munere:* quandoquidem vobis arationis ac vitium sationis inter homines initia debentur, *ferte pedem*, adeste vos mihi canenti. *Tellus* permutavit *glandem arista;* ut ei tribuatur, tanquam actio, ea res cujus tantum causa et instrumentum fuit: pro glandibus vesci cœperunt homines frumentis.

8, 9. *Chaoniam:* vid. ad Ecl. ix, 13. *Pingui*, ἁδρᾷ, granis tumenti, grandi. Vestro beneficio homines vini usum invenerunt. Nam *miscere vinum*, sollenne pro bibere; sic κεράσαι pro ἐγχέειν, πίνειν. *Miscuit pocula tellus*, h. vitibus editis effecit ut misceri possent. *Pocula Acheloia* pro aqua; at quam splendide! *Acheloum*, Ætoliæ fluvium, pro quovis flumine et aqua quacunque, tanquam priscis carminibus celebratissimum, more antiquorum Græcorum, dixit.

10, 11. *Præsentia numina*, et potentia et propitia: vid. Ecl. i, 42. *Ferte simul pedem*, adeste, Fauni Nymphæque simul. *Dryades*, tanquam deæ silvarum et saltuum, in quibus greges pascuntur.

12, 13. Sequuntur Neptunus, Aristæus, Pan, Minerva, cum Silvano: vid. ad v. 7. *Munera vestra*, ex anteced. frumenta, vitem, armenta, greges. *Cui prima frementem Fudit equum*, cujus jussu primum e terra equus editus est. Nota fabula de Neptuni cum Pallade certamine, cum dii arbitrium tulissent, ut, uter rem mortalibus utilissimam produxisset, ejus nomine nova urbs (Athenæ) appellaretur. Neptunus inde ἵππιος. *Fundere* proprie de partu felici ac facili; hinc omnino, procreare. *Percussa tridenti*, sollenni deorum more, quoties aliquid e terra provenire volunt.

14, 15. *Cultor nemorum* est Aristæus, Apollinis et Cyrenes filius, qui, Cycladibus magna siccitate et fame afflictis, cum, Ceam arcessitus, Sirium placare monstrasset, quo facto etesiæ aerem temperare cœperant, Jovis Aristæi et Apollinis Nomii nomine cultus fuit. Hic propter pascuorum et saltuum curam invocatur. *Nemora* dicta sunt pro saltibus, in quibus pascua sunt. Etiam *dumeta* pro saltibus, loco arbustis consito. *Pinguia*, herbosa. *Tondent*, pascunt herbas inter arbusta natas. In sqq. ante oculos erant versus Theocriti Idyll. i, 123, 124.

17—19. *Tua si tibi Mænala curæ*, quandoquidem Mænalus, Arcadiæ mons, pascuis egregius, tibi est longe gratissimus, tu mihi rem pecuariam tractanti propitius, precor, adsis. *Tegeæus* Pan ab Tegea oppido Arcadiæ, in qua et montes Lycæus et Mænalus. *Si* in invocationibus et obtestationibus frequentissimum. *Uncique puer monstrator aratri*, Triptolemus Eleusinius a Cerere arationem edoctus. In gemmis æque atque in aliis monumentis occurrit modo puer, modo bigis draconum vectus. Quod nomen non apposuit, fecit ut poeta. Cæterum observatu dignum, quod Triptolemus heros nunc inter deos invocatur.

20. Tali habitu *Silvanus*, tenerum cupressi truncum ferens, in marmore apud

Dîque deæque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem;
Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura deorum
Concilia, incertum est; urbesne invisere, Cæsar,
Terrarumque velis curam, et te maxumus orbis
Auctorem frugum tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto;
An deus immensi venias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter Chelasque sequentes
Panditur: ipse tibi jam brachia contrahit ardens

Boissardum occurrit. *Cupressum ab radice*, h. truncum cupressi.

21—23. Dii agrorum, silvarum, et tempestatum præsides. Nam hi sunt, *studium quibus arva tueri; quique—quique,*—Videtur sane deos Romanorum agrestes, miris nominibus ab omni re rustica petitis, declarare voluisse. *Fruges* latius pro plantis dixisse videtur. *Non ullo semine*, nulla satione, sua sponte, provenientes: opp. *sata;* sic et Geo. ii, 10, 11, 14: vid. Ovid. Met. i, 108.

24 sqq. Omnibus diis invocatis, adeo et tu, o Cæsar, adsis propitius, tanquam mox deus futurus, quanquam incertum est cujus ordinis ac generis; quicunque tamen deus futurus es, adsis, v. 40.

25—28. *Urbesne invisere, Cæsar, Terrarumque velis curam, et—*. Multis modis hæc inter se et cum cæteris jungi possunt. Omnibus tamen tentatis, nulla est ratio tutior, quam ut *invisere urbes* proprie dictum accipiamus, tumque in altero membro substituamus ex voc. *invisere* generalem notionem, habere, suscipere *terrarum curam.* Bene Cæsar inter deos urbium et terrarum tutelares referri potuit: uti dii sunt πολιοῦχοι. Notanda vero copia orationis, qua, splendore cum summo, idem toties effert, *velisne deus esse. Maxumus orbis*, seu cœlum, seu, quod verius nunc esse arbitror, orbis terrarum. *Maxumus* pro magnus. *Accipiat:* habeat *auctorem*, moderatorem, proventus agrorum et tempestatum, adeoque tutelam agricolationis. *Tempestatum*, non de procellis accipiendum, sed de cœli aerisque mutationibus et anni temporibus, quia cum frugibus illa jungi mos est. *Materno myrto*, Veneri sacra, ad quam et Anchisen Julios genus suum retulisse notum est. At, quorsum myrti hujus mentionem hic injectam dicemus? Ut scilicet Augusto e divino sanguine orto locus inter deos tributus tanto minus admirationis habeat.

29. An tu inter deos marinos princeps recipiaris: *venias*, futurus sis.

30. *Thulen* ad nostras insulas Shetlandicas, a septentrione Britanniæ objectas, referendam esse nunc satis constat. *Servire* ea dicitur deo marino, quatenus ejus potentia et majestas per omnia maria patet, quæ per insulas ultimas bene declarantur.

31. *Teque sibi generum Tethys emat*, pro vulgari, et una ex Oceanitidibus tibi nubat. Eos, qui inter deos adscripti essent, deabus jungi fas erat; sic Hercules Hebæ. Itaque Augusto, maris deo, una Nympharum, filiarum Oceani et Tethyos, dabitur; sed pretio proposito et dote numerata. Splendide adjectum, *omnibus undis.*

32. An novum sidus cœlo accessurus sis. Annorum, mensium, ac dierum mensuram siderum decursus facit; itaque *menses* memorat. *Tardos* dixit poetico more, tantum ut epitheto ornaret; nam anni, dies, menses, modo longi, modo breves, tardi, celeres, pro consilio poetæ appellari possunt ac solent.

33. *Qua locus*, h. inter signa Virginem et Scorpium, qua nunc Libra est; quæ antiquitus ab omnibus astrologis inter signa non habebatur, locum vero ejus Chelæ seu Scorpionis brachia occupabant; quo respexit Ovid. Met. ii, 195—197. *Chelæ* autem *sequentes*, vel quia Scorpius Virgini a tergo est, vel poetico epitheto, ut hederæ flexiles dicuntur sequaces.

34, 35. *Ardens Scorpios*, tanquam sidus:

Scorpios, et cœli justa plus parte reliquit:
Quidquid eris; nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido;
Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem;
Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis,
Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes,
Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit,
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
At prius ignotum ferro quam scindimus æquor,
Ventos et varium cœli prædiscere morem

hoc simplicissimum. *Justa plus parte* eleganter: ad signum majoris reverentiæ, plus quam justum ac necesse erat de loco decessit.

36. Exquisita orationis conversione exprimit ultimum illud, an inferis diis adscribi velit; quod aversatur poeta. *Tartara* omnino pro locis inferis dixit, non proprie; substituit paullo post campos Elysios, in inferorum parte sitos.

38, 39. Etsi a Græcis poetis multa præclara de campis Elysiis narrata sunt: *mirari* est celebrare, multis verbis ornare. *Nec—curet;* nolit, noluerit. Nec Proserpina nunc, etiamsi a matre revocetur, redire inde velit: adeo amat nunc loca infera.

41, 42. *Mecum miseratus* junge interpretando; opem enim ferre rogatur. *Ingredere*, incipe, ut Geo. ii, 175; inprimis de dicturo: vid. Æn. iv, 107. *Jam nunc assuesce*, utpote deus futurus.

43—46. Cum primo vere aratio instituenda est, ad ductum Hesiod. Ἔργ. 458 sqq., cum nix liquescit, et terra, a frigore constricta, tepidæ auræ afflatu resolvitur. *Putris—gleba*, emollita tepore, resoluta et tenera: vid. ad ii, 204. *Depresso incipiat.* Quam ornate pro, jam tum arationis initium faciendum est.

47—49. *Illa seges. Seges* h. l. est terra, ager. Trepidant in h. l. interpp. jam inde a Probo, ut componant hæc cum aratione tertia, qua vulgo constat seri solitum fuisse, ita ut vere ineunte ager proscinderetur, æstate iteraretur, auctumno tertiaretur, atque ita sementis fieret. At enim ii agricolæ, qui in terra rite subigenda summam culturæ ponebant, quater arabant, semel quidem jam sub finem auctumni, tum vere anni sequentis, mox æstate, tandem auctumno, cum sationis tempus instaret: *bis* vero, quia bis in hibernum, bis in æstivum (vere et æstate) tempus, aratio talis incidit. Vulgarior tamen tertiationis usus, isque jam Hesiodi ætate; et νεῖον τρίπολον ipse Homerus memorat Iliad. σ, 541, 542, et Odyss. ε, 127. Plinii locus xviii, 20, unica hujus versus interpretatio: *quarto seri sulco Virgilius existimatur voluisse, cum dixit, optimam esse segetem quæ bis solem bis frigora sensisset;* cum scilicet vulgo trina aratione defungerentur aratores Itali, h. tertiatione. Mox tamen v. 64 sqq. poeta in communi more acquiescere videtur, cum pingue solum vere, tenue auctumno arare jubet, ut scilicet sub hiemem conseratur. Nec vero prorsus ignota fuit satio frumenti verna: *trimestrem* appellabant: *cum cogit necessitas*, addit Columella ii, 9, 7. *Illius*, seu segetis, seu agricolæ. Prius melius. *Ruperunt horrea*, replent: præclare ad magnam copiam significandam.

50—63. Ante arationem et omne opus rusticum, natura cœli solique consideranda est. *Ignotum æquor*, agrum cujus natura nobis ignota sit.

51—53. *Cœli—morem*, aeris naturam, temperiem. *Varium*, pro diversa regionum natura ac situ diversum. *Habitus locorum*, h. naturam, genium agri, ex præcepto om-

Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum;
Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ;
Arborei fœtus alibi, atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabæi;
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri, glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas.
At, si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ;
Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.

nium qui de re rustica tradidere. *Patrios cultus*, colendi rationem usu majorum probatam. Plin. xviii, 47 extr. *In omni quidem parte culturæ—valet oraculum illud: quid quæque regio patiatur.*

54 sqq. In iis quæ sequuntur agnosce poeticam rationem, propositionem generalem per singula exempla declarandi et ornandi.

55—57. Per *gramina* declarari puta pascua: *injussa*, sponte. *Nonne vides* est inter formulas enumerationum; pro, præterea, porro; et habet *ἐνάργειαν*. *Οὐχ ὁράας* Arat. Dios. pr. *Crocei odores* pro croco. *Tmolus* Lydiæ mons, vino generoso nobilis: vid. ii, 98. Potuit et Tmolus crocum ferre cum aliis terris apud Plinium xxi, 6, 17 memoratis, et Virgilius Græcum aliquem poetam exprimere. *Molles—Sabæi;* perpetuum epitheton populorum Asiaticorum, effeminatorum cœli indulgentia et soli bonitate. *Mitti* vero, h. e. exportari, sollenne de mercibus, ex eo loco petitis, ubi præcipuus earum mercatus est: est adeo idem ac provenire.

58, 59. *Chalybes nudi,* utpote in ferro cudendo occupati: Æn. viii, 425, *nudus membra Pyracmon.* Porro *castoreum,* h. castoris s. fibri testes. *Virosa castorea,* tetri odoris, graveolentia; quo sensu potissimum *virus* et *virosum* dici solet. *Castoreum Ponticum* præstantissimum sui generis habebatur. *Eliadum palmas Epiros equarum.* Epirus mittit, alit, equos præstantissimos. Præstantia declaratur ab eo, quod antecellunt alios equos in certamine cursus. Posuit poeta certum certamen, Olympicum. *Palma,* ut *victoria,* pro victore dicitur. Sic Æn. v, 339, *tertia palma.* Etiam boves Epiri passim memorantur. Scilicet omnino bonis pascuis illa abundavit. *Eleus campus* inf. iii, 202. *Eleo carcere missus equus* Tibull. i, 4, 32. Olympia enim in Elide erat.

60, 61. *Continuo,* statim a rerum initio. *Has leges,* ut cuique terræ suum ingenium, sua ratio colendi, sit: eas natura imposuit statim tum, cum primum etc. *Fœdera* h. l. conditiones, leges; ut Æn. i, 62, et al.

63—66. *Ergo age,* refer ad v. 43, *Vere novo.* *Terræ solum,* *γῆς πέδον.* *Maturis solibus,* calore æstatis. *Sol maturus* adultæ æstatis, quo maturescunt fruges. *Coquat* adeoque emolliat et rarefaciat, ut salibus ex aere imbibendis solum idoneum sit. Vid. Geo. ii, 260.

67—69. *Si non fuerit tellus fœcunda,* h. si tenuis, si gracilis. Interpretatur locum Colum. ii, 4 extr. *Sub ipsum Arcturum:* Colum. xi, 2, 63, *Non. Septemb. Arcturus exoritur:* de matutino exortu agi puta. *Suspendere,* leviter proscindere, vomere non alte descendente. *Illic,* in pingui solo. Nam *humida majores herbas alit:* Geo. ii, 251.

Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flava seres, mutato sidere, farra,
Unde prius lætum siliqua quassante legumen,
Aut tenuis fœtus viciæ, tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenæ;
Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arva;
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas vires et pabula terræ
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem

71—159. Recreatur ager et vires sumit variis modis et hominum studiis, et primo ipsa cessatione cultus. *Tonsas novales.* *Novale* arvum, *novalis* ager, proprie est qui silvis excisis primum colitur: nunc terras *novales* dixit Maro de agro qui alternis annis vacat et novatur; id quod perpetuum erat veteri Italiæ, quæ triticum serebat. Hinc nec stercorationis magnus usus; nam ipsa cessatio satis recreat agrum in his locis. *Tonsæ* eæ terræ, h. demessæ.

72, 73. *Situs* pro otio, cessatione; unde epitheton *segnem.* *Durescere* pro requiescere. *Mutato sidere,* anno altero. *Sidus* pro sole, ut sæpe; *sol* pro anno et pro anni tempore. Igitur altero quoque anno legumina in agro serenda esse ait, et tertio iterum far.

74—76. Ornate: unde prius messueris vicias et lupinos. *Legumen siliqua quassante:* quod habet siliquam quassantem se; seu vento seu alio impetu agitatum, inprimis cum exaruit: unde mox *silva sonans* de agro siliquis consito. *Tenuis vicia,* quia tenui semine, si cum faba compares; nam tenuem culmum cum cæteris communem haberet. *Tristis lupini,* amari, ut sæpe; contristatur enim degustantis vultus: est genus leguminis, pauperum et Cynicorum victus, *θέρμος*: non confundendum cum lupulo. *Fragiles calamos,* quia aridi, ut Ecl. viii, 82; et propter hoc, si moventur, sonantes. *Silvam* poetica ratione, qua etiam florum, herbarum silva grata similitudine dicitur. Sic herbarum malarum silva inf. v. 152. *Sonantem,* quia calami aridi sunt, ut diximus.

77, 78. Poetica suavitate pro, *lino* enim vel *avena* vel *papavere* seri nolim agrum interquiescentem; nam ea urunt h. exsiccant agrum. Hinc linum in agro humido seri solet. *Perfusa somno papavera:* vim soporificam, quæ natura nigri præcipue papaveris est, habentia.

79—83. Quæritur de junctura sententiarum: sintne ad superiora inde a v. 73 referenda, an proxime ad solos vss. 77, 78. Si ad proxima refers, sensus est: possunt tamen etiam illa nimirum lina et avenæ et papavera alternis recte seri, modo satis stercoratione ager reficiatur. Et hic est sensus quem naturalis verborum junctura suppeditat, et Columellæ locus ii, 14, 3 firmat. Sin prius, dicendum est sensum esse: attamen satis est terram alternis vicibus cessare, dummodo ager bene stercoretur; etiamsi enim ager plane non cesset, aliis autem interea frugibus ferendis exerceatur, ut leguminibus v. 74 sqq., modo tamen stercorationi largiter indulgeas, ager vel sic requiescere aliquo modo videri potest; fimo enim novas vires, novos sales recipit, atque interea etiam utilitatem aliquam ex agrò percepisti. *Facilis labor,* s. ipsius agri, ut ei tribuatur labor, quemadmodum fatigari, defetiscere, recreari ille dicitur, s. agricolæ in agro colendo, si alternis ille cessat: hoc facilius, illud doctius.

84—90. Aliud præceptum de stipulæ incensæ ad agrum beneficio. *Steriles*

Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias, et cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas;
Seu durat magis, et venas adstringit hiantes,
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, rastris glebas qui frangit inertes,
Vimineasque trahit crates, juvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequidquam spectat Olympo;
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
  Humida solstitia atque hiemes orate serenas,
Agricolæ: hiberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager; nullo tantum se Mysia cultu
Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.

agros, stipulas agri, ut v. sq. explicatur. *Sive—sive.* Pro varia soli, vel macri vel uliginosi vel densi vel rari, natura, varias causas subjicit. *Pabula* sunt succi, qui nutriunt semina ac plantas: puta ex cinere crematarum stipularum et lixivio. *Inutilis humor*, noxia uligo. *Cæca spiramenta*, meatus occultos et latentes, nos *poros* dicimus: mox *venas*.

91—93. *Adstringit;* sc. condensando molle et lutosum solum. *Adurere* convenit proprie frigori tantum et æstui solis. Sed, sollenni figura, generalior inde notio *τοῦ nocere* elicienda, et ad illud, *ne tenues pluviæ*, referenda est. *Tenues* ex natura pluviæ petitum epitheton, quod hic nullam vim habere debet, ut sæpe epitheta ponuntur, utque *rapidus* sol, frigus *penetrabile* hoc ipso loco. Alioqui *pluviæ tenues* in vitio esse possunt.

94—99. Omnibus omnino modis terram frangendam, comminuendam, et a sole excoquendam esse, omnes monent de R. R. auctores. *Glebas inertes* dicit poeta, quæ, nisi comminuantur, nil generant. Agit autem sqq. verss. de occatione et pulveratione: cf. Plin. xviii, 49, 3 (20); etiam in vinea, Colum. xi, 2, 60, Varro i, 29. *Trahit crates*, Colum. ii, 18, 4, *tum glebas sarculis resolvemus, et inducta crate coæquabimus* etc. Ex *vimine* autem factæ satis validæ sunt crates in solo raro ac pulverulento; alioqui sunt dentibus ferreis. *Flava* Ceres, ut *ξανθὴ Δημήτηρ* jam in Homero. *Neque—nequidquam*, h. non sine fructu, ut Æn. vi, 117, *nec te Nequiçquam lucis Hecate præfecit Avernis. Spectat*, propitia est, respicit. *Et qui, proscisso:* etiam ille multum juvat arva, qui etc. Frequentibus autem his sulcis perficitur tandem hoc, quod demum *recte subactum esse* aiunt *ut non intelligatur utro vomer ierit:* Plin. *Exercetque*, tractat, versat. Post hæc illud, *atque imperat arvis*, quanquam eleganter dictum, paullo otiosius positum videri potest. Sed habet *τὸ imperare* vim coercitionis, acerbitatis, et iniquitatis: cogit quasi ille agrum, ut si fœcundus.

100, 101. De tempestate monet quæ sementem jactam excipit; pro natura tamen soli Italici. *Humida solstitia*, æstates, ut Ecl. vii, 47. *Solstitium* proprie de æstivo Latine dicitur; hiemale *bruma* vocatur. *Humidum* tempus, ut pluviarum irrigatione fervidi caloris vis temperetur. Exagitat hunc nostri versum nobili loco Plin. xvii, 2, ubi tandem subjicit: *Hiberno quidem pulvere lætiores fieri messes, luxuriantis ingenii fertilitate dictum est.* Contra quæ tamen defendi poeta potest; inprimis ex antiquo carmine: *Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.* Scilicet omnia hæc pro regionum et agrorum situ, forte et temporum decursu, variant. Virgilius ad agrum Mantuanum respicere putandus.

102, 103. *Nullo tantum se Mysia cultu. Nullo*, non ullo, *cultu Mysia*, cultissima regio, *tantum se jactat*, tam insignis est, quam tali cœli temperie; quæ in illis locis est. *Jactat—mirantur*, h. e. cultu non efficitur, sed tempestate, ut jactet—mirentur.

Quid dicam, jacto qui semine comminus arva
Insequitur, cumulosque ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluvium inducit rivosque sequentes?
Et, quum exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam
Elicit? illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Quum primum sulcos æquant sata? quique paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, et obducto late tenet omnia limo,
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
  Nec tamen, hæc quum sint hominumque boumque labores
Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, et amaris intuba fibris

104—106. *Quid dicam* de eo *qui*; h. præclare haud dubie et is facit qui: transitus formula, etiam in pedestri oratione. In hac autem varianda Maro felicissimus. Alius hæc omnia præcipiendo extulisset: Faciendum est hoc et illud, et sic porro. *Arva Insequitur*, sulcos factos in arvo prosequitur, alium post alium rastris frangendo, et cumulos seu nimium seu inutiliter pinguis, h. duri, soli, glebas tenaciores, contundit et evertit et omni parte æquat. Fit hoc alias sarritione. *Insequi* idem atque urgere, instare, et sine intermissione aut mora rem statim aggredi, aut prosequi: inf. 155, *insectari terram rastris*. *Fluvium rivosque*: aquis obducat agrum ad supplendum pluviæ defectum, quæ post arationem in votis habetur.

107. Totus scilicet versus translatus ab animantium sensu: isque ornatissimus cum sqq.

108—110. *Clivosi tramitis*, pro montis molliter clivosi, in quo rivulis tramitem facit. *Supercilium*, ut ὀφρὺς, pro superiore montis parte. *Scatebris* simpl. pro aqua, ut v. 106 *fluvius* et *rivi*.

111 sqq. Depascenda quoque est a grege pecudum herba segetis nimis luxurians; et colluvies aquarum stagnans ex agro deducenda per collicias.

112. Pro interpretatione sit Plin. xviii, 45: *Luxuria segetum castigatur dente pecoris in herba duntaxat; et depastæ quidem vel sæpius nullam in spica injuriam sentiunt.* Vid. Theophr. Hist. Plant. viii, 7. Fit idem falce inter nos.

113. *Quum primum sulcos æquant sata.* Scilicet sulcus nunc designat terram inter duos sulcos proprie dictos elatam, *porcam* dictam.

114—117. Spectat præceptum ad agros in quibus aquarum colluvies facta locis cavis ac depressis: *paludis collectum humorem.* Collecta et stagnans lacunæ aqua, putris colluvies, deducitur sulcis aquariis factis. Hic vero ejus generis sulcus seu fossa exprimitur, qua aqua *arena*, h. e. per vel ad arenosum locum, deducitur, ubi in sabulum se insinuans tandem exarescit. Simile fossarum genus est in solo adhuc inculto, ut cultui idoneum reddatur: eæ vel patentes sunt vel cæcæ. Solet quoque solo humido arena admixta humor subduci. *Incertis mensibus* veris et auctumni, quod anni tempus incertæ tempestatis est. Hic tamen de vernis potissimum agitur. *Exit*, evagatur ripas, ut Æn. ii, 496, *aggeribus ruptis quum spumeus amnis Exiit.* Tum *obducto tenet* pro obducit. *Sudant*: madent, loca in quibus lacuna existit. *Humore tepido*, adeoque putrido et noxio.

118—120. *Nec tamen nihil.* Vides transitum ad aliam rem, ea quæ noceant segeti. Multum etiam officiunt, obsunt, anseres. *Improbus*, insatiabilis, avidus, et hoc ipso noxius. Scilicet, ut post varias virorum doctorum disputationes semel moneatur; *probum* est id quod verecunde fit, intra modum est, moderatum; adeoque justum, modicum, æquum. *Improbum* autem, quod modum et mensuram excedit, adeoque immodicum, nimium; iniquum, in-

Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit; primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda;
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni;
Nec signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant; ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Prædarique lupos jussit, pontumque moveri;
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit:
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paullatim, et sulcis frumenti quæreret herbam;
Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas;
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleiades, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.

justum; nimis magnum, et omnino magnum, grande, vehemens: sic ἀναιδής. *Strymoniæ grues.* E Thraciæ finibus, cujus flumen Strymon, veniunt grues in Græciam, cum hieme ingruente migrant. *Intubum* e cichoreorum genere, erraticum, fibris seu radicum minutis filis late serpens. Id prosequuntur anseres et aliæ aves domesticæ.

121 sqq. Jam principio rerum natura ita constitutum est, ut dii vendant sua bona labore. Non invitum lectorem ad digressionem hanc duci intelligis: redit ad propositum v. 150, 155. Tribuitur Jovis jussis, quod sub ejus imperio contigit: stimulando igitur hominum animos curis, *Movit agros*, h. fecit moveri, arari, necessitatem colendi imposuit. *Sua regna*, homines quibus imperabat. *Veterno* pro ignavia, inertia.

126—128. Expressit hæc Ovid. Met. i, 136; Am. iii, 8, 42. *Nec fas erat*, h. sollenne, solitum, ut sæpe.

127. *In medium:* quicquid acquirebant, parabant, in commune parabant et afferebant.

128. *Liberius*, quam nunc; aut omnino pro positivo libere, satu non coacta, sponte. Hor. iii Carm. 24, 12. *Liberas fruges—immetata ferunt jugera.* Expressum ex Hesiod. Ἔργ. 118.

129—135. Serius subnata sunt vitæ nostræ mala. Sub Jove serpentes facti sunt venenati, lupi rapaces etc. *Malum virus* incidit, noxium. *Serpentium* aliqua genera sunt *atro* colore: *atras viperas* Hor. Carm. iii, 4, 17. Efferavit *lupos; pontumque moveri*, ventorum scilicet vi et procella, jussit. *Mellaque.* Non jam, ut ante, folia rorem aliquem melleum eliquabant: detersum hoc mel est foliis; ut *silvis decussus honor*, inf. ii, 404. *Ignem removit* Jupiter, quem jam ante Saturnio ævo usibus hominum adfuisse necesse est statuere. Nunc eum Jupiter *removit*, ita ut ejus usus ignoraretur, utque adeo necesse esset mox eum iterum reperire, et silicum attritu elicere; cum ab eo reperto omnium artium initia, omnisque vitæ cultura deducta sit. Hactenus ignis in venis silicum tanquam absconditus, abstrusus, latuit: Κρύψε δὲ πῦρ Hesiod. Ἔργ. 50. *Rivis currentia vina:* h. e. rivos vini fluentes. Sic copiam vini eloquebantur veteres, ad magnam copiam declarandam. Omnia hæc Jupiter ita moderatus est, eo consilio, ut usu invenirentur artes, utque ingenium et industriam acuerent homines. *Meditando*, exercendo, experiundo. *Frumenti herbam*, noto more poetarum pro herba frumentacea, h. e. frumento, segete: cf. Ecl. v, 26. *Quæreret sulcis*, aratione produceret.

136—138. Tum primum navigatio inventa. Multis modis variatum phantasma apud poetas. *Sensere* tanquam onus novum ipsi adhuc intacti. *Alnum* vero nominat, quia palustribus et littoribus gaudet: Geo. ii, 451. Sidera locis suis et nominibus notari cœpere. *Arctos*, ursa

Tum laqueis captare feras et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus.
Atque alius latum funda jam verberat amnem;
Alta petens pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ,
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum;
Tum variæ venere artes: labor omnia vicit
Improbus, et duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit; quum jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent silvæ, et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus; ut mala culmos
Esset robigo, segnisque horreret in arvis
Carduus: intereunt segetes; subit aspera silva,
Lappæque tribulique; interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.
Quod nisi et assiduis terram insectabere rastris,

major, Helice, olim Callisto, *Lycaonis* filiæ. *Clara* vero tanquam sidus: ut sup. v. 5, *clarissima mundi Lumina.*

139—142. Venatio et aucupium inventum. Aves hic inter *feras* comprehensæ latent. Inventa piscatio. *Funda*, βόλος, Ovidio A. A. i, 763 *jaculum*, rete, in fluvium projectum: itaque *verberat amnem* qui jacit. Sed audet jam piscator *alta petens pelago*, in ipso mari, in altum evectus, everriculis piscari: ita audaciæ notio augetur ipsa voce, *alta* petens.

143—146. *Ferri rigorem* poeta pro ipso ferro rigido dixit. Intelligitur tamen h. l. usus ferri ad instrumenta procudenda, securim inprimis, durati; adjicitur serra, ferro jam in laminas cudi cœpto. *Venere*, provenere, inventæ sunt. *Labor improbus*, pervicax, qui nulla ærumna vinceretur: vid. sup. ad v. 119.

147—149. Inventa aratio Cereris beneficio, cum ad homines in cœtus coactos glandium victus haud sufficeret. Cum cultura labores et ærumnæ natæ sunt. *Ferro*, vomere ac ligone. *Quum jam silvæ*, quæ poetice diis *sacræ* dicuntur, *deficerent* quoad *glandes et arbuta;* et cum quercus, cujus generis nobilissimæ apud *Dodonam* silvæ, non amplius satis magnam glandium copiam suppeditarent.

150—155. Redit ad propositum v. 121. Mox etiam noxæ, mala et damna (*labor*, ut πόνος pro πῆμα, βλάβη) invasere frumenta, h. factum ut segetes variis malis ac morbis laborarent; invasit eas *robigo mala*, exitiosa, quæ culmos exedit; *carduus*, qui et late serpere et semen quaquaversus disseminare solet; ex uno enim seminis grano viginti quatuor millia, primo, adeoque quinquies millies septingenties sexagies centena millia (576,000,000) granorum seminalium altero anno produci possunt. *Segnis carduus*, inutilis, infœcundus. Nam segnis a motu ductum, ad motus effectus traducitur. Sic *segnes terræ* Geo. ii, 37, quæ non moventur, coluntur, adeoque nec fruges ferunt. *Horreret*, cum vi, pro cresceret; quatenus horrere poetis dicuntur omnia quæ erecta stant aut eminent, ut pili in metuentis corpore, itaque et spinosa virgulta. *Silvam* vocat lappas, lolia etc. ut, v. 76, leguminum *silvam sonantem:* ea *subit*, succedit in segetis locum. *Lappæ* Plinius ἀπαρίνην ita reddidit. *Tribuli*, spinæ genus, in Italia frequens. *Lolium*, lolium temulentum Lin. *Infelix*, sterile, ut *felix* arbor pro frugifera. *Avena* pro frumenti vitio olim habita, ut et hordeum in eam degenerare crederent; sed peculiarem herbam, sui seminis, esse docent recentiores. Constructionem notes suaviter variatam in verbis *intereunt segetes;* cum priora, *ut esset robigo—horreret*, a verbis *labor additus frumentis* pendere fecisset. Sed nemo in sententiis et temporibus variandis felicior Virgilio.

155 sqq. Pergit, sed variata oratione, alia segetum mala commemorare; glebarum tenacitatem, avium rapinas, arbustorum umbras, et aquarum inopiam; et singulis malis sua remedia subjungit.

Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem;
Heu, magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et quæ sint duris agrestibus arma,
Queis sine nec potuere seri nec surgere messes:
Vomis, et inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ Matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheæque, et iniquo pondere rastri;
Virgea præterea Celei vilisque supellex,
Arbuteæ crates et mystica vannus Iacchi:
Omnia quæ multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in silvis magna vi flexa domatur
In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri:
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo;
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus
Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos;
Et suspensa focis explorat robora fumus.

Terram insectabere rastris: de sarritione loquitur; quæ fit sarculo, quod h. l. *rastrum,* semente facta, ante occationem. *Insectabere* pro insectatus fueris, ut et reliqua: ita solent poetæ. Non de tenacitate glebarum agitur; sed hic versus ad herbas inutiles et noxias est referendus.

156—159. Frondes arborum umbram facientium amputandas esse dicit: *falce premitur* id quod secatur. Nisi accipere malis *premere umbras* comprimere, coercere. Verum et Hor. i Carm. 31, 9, *premant Calena falce—vitem. Rus opacum* h. arboribus consitus ager, adeoque pro arboribus. *Votisque vocaveris imbrem:* suaviter, nisi votis obtinueris; pro vulgari, nisi tempestivæ pluviæ obtigerint. Messem parcam fore ominatur poeta ornate. Ex Hesiod. Ἔργ. 394, 395.

160—163. De instrumentis operis rustici agit: primum vomer s. *vomis,* et aratrum robustum; *robur aratri,* ut *τὸ μένος*: tum *plaustra* bobus juncta; unde *volventia* se, *tarda,* pro tardum, tarde quæ volvuntur, tracta a bubus, et aguntur tarde; forte rotis parvis, iisque solidis, sine radiis: tympana appellant; cujusmodi rotæ etiamnum passim visuntur etiam in Lombardia. *Eleusinæ Matris:* Cereri sacra, quippe a qua omnino operis rustici ratio profecta; non vero, quod eorum usus in pompa Eleusinia præcipuus fuerit, ut inter instrumenta orgica essent.

164—166. *Tribulum* fit *e tabula lapidibus aut ferro asperata, quo* (quæ) *imposito auriga aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ut discutiat e spica grana.* Varro R. R. i, 52, 1. Usus ejus adhuc inter Turcos. *Trahea,* s. traha vehiculi genus sine rotis. *Rastri* admodum magno pondere; puta dentibus ferreis: item, pergit poeta, reliqua *supellex* quæ ex *viminibus et materia rustica,* ut Varro ait i, 22, 1, adeoque *vili* fit; *Celei* appellatur, Eleusinii, cujus filius Triptolemus, a Cerere, hospitio excepta, sationem frugum acceperat. Referuntur autem ad illam supellectilem *crates* et *vannus,* cujus usus erat in mysteriis Eleusiniis; portabatur enim in pompa Iacchi, quæ certo Eleusiniorum die ex Ceramico Eleusinem ducebatur. Cæterum Hesiodi locum ante oculos habebat Virgilius, Ἔργ. 493 sqq.

167. Ex Hesiod. Ἔργ. 457. *Memor,* providus, ut ibid. v. 422, *μεμνημένος,* non omittens et obliviscens. *Provisa repones,* ornate pro, providebis.

168. Si satis magnam ex opere et re agresti laudem consequi cupis. *Divini ruris,* ut *θεῖος, δῖος,* præclarus.

169—175. De partibus aratri singulis agitur. Principio ulmus in *burim* inflec-

Possum multa tibi veterum præcepta referre;
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu, et creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat;
Tum variæ illudant pestes: sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos atque horrea fecit;
Aut oculis capti fodere cubilia talpæ;
Inventusque cavis bufo, et quæ plurima terræ
Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, quum se nux plurima silvis
Induet in florem, et ramos curvabit olentes;

tenda est, quod statim in ipsis silvis fit, cum ulmus a rustico ita incurvatur, ut curva adolescat. *Curvum aratrum* est nunc pars aratri, buris. De vomere ipso nihil monet poeta. Sed burim accuratius descripsit. Jam esse burim partem aratri posticam, tignum illud incurvatum, cui et temo junctus est et vomer ipse, h. e. lignum seu ferrum rostratum, aduncum, glebas eruens, non dubitatur.

171—174. Fuit buris aliquando pro temonis tanquam basi ac fundo; postea ei inserta est et injuncta trabs seu pertica, quæ pro temone esset: ita huic buri, *a stirpe*, in inferiore parte trunci, temo, *ἱστοβοεύς*, pedum octo, tum aures et dentalia junguntur et aptantur. *Aures* esse videntur prominentiæ duæ, sive affixi utrimque asserculi aut ferramenta, quibus sulcus latior efficitur, et lira seu porca altior. Hinc Palladius tit. i, 43, 1, *aratra aurita* memorat. *Dentale* accipiebam cum aliis, duce Servio, de ligno quod vomerem recipit, cui vomer includitur; sed quomodo aut *duplici dorso* aptari, aut ipsum *duplici dorso* esse possit, difficile dictu erat. Nunc meliora edoctus lubens in eam sententiam concedo, ut sit ipse vomeris dens, qui solum infringit. *Duplex* autem ejus *dorsum* ad duo crura vomeris referemus. Mox *jugum* ac *stiva* s. manica conficienda esse dicitur, *quæ currus imos a tergo torqueat*, h. aratrum ipsum, rotis subnixum; quod Gallis peculiare.

175. *Robora* vero, h. materia, seu lignum, unde hæc conficiantur *fumo* durata esse debent: cf. Hesiod. Ἔργ. 45, 629. *Explorat* videtur exprimere naturam fumi, dum lente per minutas particulas sese insinuat; ut *item*, *vias*, *tenebras explorare* dicimur. Potest tamen etiam dictum esse, ut poetis alias, *probare*, ut de bonitate ligni inde constet; nisi enim firmum et probum sit, exarescens rimas aget.

176, 177. Nova transitionis formula. Multæ res tenues, per se non magni momenti, curandæ sunt in re rustica.

178. De *area*, ἀλωῇ, veterum cogitandum est; qui erat locus in ipso agro patens et editus, qua ventus perflare posset, solidus ac complanatus, quo frumentum ex agro congestum statim terebatur et ventilabatur; tum purgatum corbe in horrea deportabatur.

180 sqq. Observa quanto cum ornatu et copia hæc dicta sint: alioqui mures, talpæ, bufones aliaque reptilia, item curculiones et formicæ, nocent frumento. *Neu pulvere victa fatiscat*, h. neu æstu, quo terra in pulverem solvitur, dehiscat rimis, adeoque et in *rimis grana oblitescant, et recipiant* illæ *aquam, et ostia aperiant muribus atque formicis*, ut Varro i, 51. *Fatiscere* dicitur quicquid viribus fractis deficit, ita ut solvatur, dissolutum dilabatur, proruat. Inde Æn. i, 123, *naves rimis fatiscunt*, h. e. solvuntur, ita ut rimæ fiant. *Victa* ornatus causa adjectum.

181—185. *Tum variæ illudant pestes*, h. varia animalcula nociva invadant, clam subeant, quod eleganter *illudere* dicitur, quia clam, et quasi per fraudem et insidias faciunt, hacque ratione eludunt operam et curam agricolæ. *Exiguus mus* non de certo genere, sed est epitheton ornans. *Posuit*, ponere solet. *Quæ plurima*, qualia multa, οἷά τε πολλά. *Populat acervum* expressit Columella ii, 20, ubi de amurca, qua aream conspergere solebant veteres, *nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit.*

187—192. Ornatus locus. Ut de futuro anni proventu judicari possit, observan-

Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore;
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequidquam pingues palea teret area culmos.
  Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius et nigra perfundere amurca;
Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset;
Et, quamvis igni exiguo, properata maderent.
Vidi lecta diu, et multo spectata labore,
Degenerare tamen; ni vis humana quotannis
Maxuma quæque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri:
Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
  Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Hædorumque dies servandi et lucidus Anguis,
Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.

dum esse dicit, an nux amygdala, quæ primo vere floret, abundet multo flore; ita enim magnam fertilitatem anni fore; sin pro flore arbor foliis luxurietur, messem fore malignam. Æmulatur autem Maro Aratum, qui in Prognost. 315 sqq. signa arationis faciendæ a lentisco et ilice (σχῖνος et πρῖνος) petierat. Ab eodem formulam novam præcipiendi petiit: *contemplator; φράζεο, σκέπτεο, τεκμαίρου. Nux induet se in florem*, ut Æn. vii, 20, *quos—Induerat Circe in vultus atque ora ferarum. Nux plurima*, vel nux, quæ multa est in silvis, h. quibus silvæ abundant; vel ut sit, quando nux *plurimum*, h. cum maxime, se induit: Geo. ii, 166, Italia *auro plurima fluxit;* atque hoc poeta dignius. *Fœtus* nunc flores sunt, mox in nuces, fœtus arboris, abituri. Exquisite dicta sunt: si *superant*, si eorum major copia est: et pro altero, etiam frumenti major erit copia, *pariter frumenta sequentur. Tritura*, nunc dicta est pro messe. *Area teret culmos*, poetica ratione non infrequente, pro, culmi terentur in area: inf. 298. *Umbra* est arbor ipsa umbrosa, frondosa. Reliqua sic jungere præstat: *Area nequidquam teret culmos*, utpote *pingues*, abundantes, *palea*, non granis.

193—196. *Semina* leguminum intellige, nam paullo post, *siliquis fallacibus;* et confirmat Plin. xviii, 17 (45), et Colum. ii, 10, 11; iii, 10, 18. Etsi verum est, in aliarum quoque frugum seminibus hoc idem tentatum esse. *Medicare* est inficere, macerare alienis succis. *Siliquæ fallaces*, quia sæpe folliculi, cum inanes sunt, majores videntur. Humectanda semina serenda ait, ut eo citius in agro progerminent.

197 sqq. *Spectata*, dum leguntur, explorata. *Vis humana*, hominum opera, h. homines. *Maxuma.* Grandissima semina legere nostri poetæ auctoritate jubet Colum. ii, 9, § 11, 12: cf. Varro i, 52, 1. *Sic omnia fatis.* Suaviter a poeta in re tenui gravissima sententia generalis interponitur: omnia mortalia in deterius vergunt, nisi continuam curam iis tuendis adhibueris.

200—203. Æn. ii, 169, *Ex illo fluere et retro sublapsa referri Res Danaûm. Atque* jam Gell. x, 29, et Serv. interpretati sunt, *statim.* Et est haud dubie ea antiqua loquendi ratio. Etsi ita facere necesse non duco, modo suppleas, *Non aliter, quam is retro sublapsus refertur*, qui navigium agit, *—atque illum in præceps prono rapit alveus amni.* Malo sequi simpliciora ap. antiquos interpretes.

204—207. Agricolis siderum ortus et occasus non minus sunt servandi quam navigantibus. Hoc ornat: iis qui in Pontum et Hellespontum navigant. *Tentare*

Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividit orbem;
Exercete, viri, tauros, serite hordea campis
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem;
Nec non et lini segetem et Cereale papaver
Tempus humo tegere; et jamdudum incumbere aratris,
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura,
Candidus auratis aperit quum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.

est adire: Geo. iii, 8, *Tentanda via est* etc. quanquam proprie ad iter ignotum et periculosum referri debuit. Maluit memorare redeuntes in patriam, quam iter longinquum facientes: *in patriam vectis*, redeuntibus ex ponto Euxino per Hellespontum in mare Ægæum. *Abydus* ostreis nobilis. Ex sideribus vero poetico more sigillatim aliquot septemtrionalia enumerat, quorum cum ortu procellæ ingruunt.

208, 209. Ab æquinoctio auctumnali usque ad brumam hordei sationem esse ait. Pulchritudo loci, ex forma signi *Libræ* petita, obvia, quam multi imitando assequi studuerunt. Horæ autem *pares:* quia dies tam æstivus quam hibernus duodecim horis, sed longioris modo, modo brevioris spatii, absolvebatur; adeoque horæ, uti etiamnum in Italia, pro dierum spatiis erant impares. *Somnus* pro nocte. *Libra*, h. sol in Libra, *dividit orbem*, h. cœlum, *medium luci atque umbris*, h. inter diem et noctem dividit, in linea æquinoctiali constitutus, dum nec versus Arcticum neque ad Antarcticum polum processit, neque adeo alterutri parti longiores dies noctesve attulit. *Die*, pro *diei*, antiquorum more.

211. *Bruma intractabilis*, dura, aspera, alias indomita, quæ vix vinci, superari, tolerari potest. Sic melius quam ut sit, in qua propter frigoris rigorem nulla res tractari, agi, potest. *Extremum imbrem* noli urgere: est dictum pro, *usque ad brumam;* solstitium brumale. Extrema ea anni est pars. Est cogitandum de cœlo Italiæ, in quo hiemale tempus magni sui parte pluvium est; adeoque pro, usque ad brumale frigus, dici potest usque ad brumales imbres.

212—214. *Papaver Cereale*, quia Cereris ornamentum symbolicum esse solet, in signis et apud poetas. *Incumbere aratris:* omnino mature arandum esse præcipit: etiam ad lini et papaveris sationem terra aratur. *Nubila pendent*, eleganter e natura rei, nubibus nondum in imbres solutis.

215, 216. Vere seritur faba, s. legumina, medica, et milium. *Medica*, herba a Medis advecta per bella Persarum Græcis illata, pabuli genus præstantissimi. Est idem ὠκύθοον τριπέτηλον ap. Callim. in Dian. 165. *Fabæ*, cujus diversum a nostra faba genus, et rotundum ac parvum legumen veteribus in usu erat. Sed quam varie, quam copiose, extulit singula hæc poeta! *Putres sulci*, fractis et comminutis, crebra aratione, stercoratione, et frigoris penetrabili vi, glebis. *Milium* non vere modo, sed et æstate et hieme serebatur. Vere tamen commodissima satio. *Milio venit annua cura* poetica copia dictum quidem pro, milium seritur; sed cum respectu medicæ, quæ ex uno satu denis annis durat.

217, 218. Ineunte vere, sole in Taurum ingresso. Ad tempora designanda poetæ amant siderum motum commemorare, quoniam ea ratio poeticum ornatum admittit. *Taurus* est signum verni temporis; eum sol illo tempore adibat iv Cal. Maias. *Candidus*, quatenus sidera fulgentia candida dicuntur, *auratis cornibus*, rutilantibus propter lucidissimas in fronte stellas, *aperit annum*, cum anni tempus id quo tellus resoluta flores herbasque effundit, tum incipiat; sed quam suaviter! Emergere sidus Tauri et adscendere cœlum tum videri potest; cornibus itaque et capite quasi nixus viam sibi facit, qua specie in asterismis et tabulis orbis cœlestis exhiberi solet, et multo magis olim exhibitus fuit. *Canis* vero, Sirius, tum occidit heliace, h. occultatur, conspici amplius non potest, sole nimium vicino. *Cedit adverso astro* simplicissimum est accipere poetica ratione de Cane occidente, eoque ipso fugienti simili inprimis cum retro cedere videatur occidendo: nam in sphæra sedet Canis, adversam ha-

At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis;
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,
Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ,
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpere; sed illos
Exspectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:

bens Tauri frontem, qui instat cornibus minacibus.

219, 220. Tritici et farris satio non fit nisi post matutinum occasum cosmicum Pleiadum, et post ortum heliacum Coronæ, h. mense Octobri. *Triticum* veterum diversi a nostro generis fuisse inde colligit Martinus, quod v. 220, et ap. Varr. de R. R. i, 48, 1, *arista* h. acus tenuis a gluma prominens ei tribuitur. Verum sunt omnino plures, quas vocant, species. *Far robustum*, sive cujus præstantia e pondere censetur, ut apud Colum. ii, 6, 1, *tritici genus robur dictum, quoniam et pondere et nitore præstet;* sive, et hoc verius, quod aeris, ventorum, pluviarumque ac frigoris injuriam melius quam alia frumenti genera ferre possit: in quam sententiam apud Theophrast. de Causis plant. iv, 6, toto capite *πυρὸς ἢ κριθὴ* inter *τὰ ἰσχυρότατα* referuntur. *Solis instabis aristis*, frumenti solius, tritici et farris, curam et rationem habebis.

221. Pleiades seu Vergiliæ, *Atlantis filiæ, absconduntur Eoæ*, matutinæ, h. occidunt matutino tempore, mane submerguntur in occidentali parte, dum sol interea ab oriente emergit. *Absconduntur* autem, ita laudatis verbis poetæ nostri interpretationem subjungit Columella ii, 8, 1, *altero et trigesimo die post auctumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono Cal. Octobris: propter quod intelligi debet tritici satio dierum sex et quadraginta ab occasu Vergiliarum, qui fit a. d. ix Calend. Novembr. ad brumæ tempora.* Columellæ sementem etiam citra Cal. Octobr. fieri placet. Sed vid. loc. Idem lib. xi, 2, 77, *xiii et xii Cal. Novemb. solis exortu Vergiliæ incipiunt occidere; tempestatem significat—v Cal. Novembr. Vergiliæ occidunt.* Plin. xviii, 56 (24) *Virgilius triticum et far a Vergiliarum occasu seri jubet: hordeum inter æquinoctium auctumni et brumam; viciam vero, faseolum et lentem, Boote occidente.* Sed idem diversa fere agricolarum hac in re esse instituta deinceps exponit. Omnino tenendum, Græcos a Pleiadum ortu, medio Maio, æstatem ac messem, ab occasu hiemem cum aratione ac semente duxisse.

222. *Gnosia stella Coronæ ardentis* est sidus Coronæ, novem stellarum, a corona Ariadnes, quam Bacchus cœlo affixit, appellatum: erat autem Ariadne Minois, regis Cretæ, filia, in qua *Gnosus* urbs. *Ardet stella*, dum lucet, fulget; *stella Coronæ* memoratur, aut quia inter cæteras hujus sideris stellas una est luculentissima, omniumque prima conspicitur; aut *stella* h. l. pro sidere. Si *stella decedere* dicitur, id nihil aliud, quam occidere aut occultari, est. Ad hanc tamen anni partem, medium Octobrem, non occasum sideris hujus pertinere, sed ortum, docent astronomi, et qui inde sua petiere. Perpetuo usu loquendi sidus, quod oritur, *subire, succedere*, uti *ascendere, emergere*, dicitur; non vero *decedere*. Nullus dubito Virgilium in erroneum calculum incidisse, dum Democriteam rationem sequebatur, quam servavit Geoponicorum auctor ex Didymo lib. ii, 14.

223, 224. Ornatissimi versus! *Invitæ* terræ, quandoquidem aratione subigenda est.

225. *Ante occasum Maiæ*, h. Pleiadum, e quibus una Maia est.

227—229. Viciæ, faseli, et lentis satio sub initium mensis Novembris usque ad multam hiemem. In his autem omnibus clementioris cœli nos memores esse fas est. *Faselus* est genus fabarum, quod nobis *Bona porcina* et *Turcica*, propter frequentiam *vilis* dicta. *Lentis* magna præstantia et copia apud Ægyptios; igitur epitheto ab Ægypti urbe petito ornatur. *Bootes*, qui et Arctophylax, cum stella Arcturo, occasu suo tempus serendæ viciæ certum indicat.

Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper sole rubens, et torrida semper ab igni;
Quam circum extremæ dextra lævaque trahuntur,
Cærulea glacie concretæ atque imbribus atris.
Has inter mediamque duæ mortalibus ægris
Munere concessæ divûm: via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam Rhipæasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyæ devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, Manesque profundi.
Maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
Circum, perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes æquore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
Semper, et obtenta densantur nocte tenebræ:

231—256. De zonis cœli et Zodiaco. Ut ad anni vices et siderum ortus et occasus operis rustici tempora definiri possint, solem certum per cœlum cursum tenere ait.

232. Ambiguum, fere, ut versu 6 in voce *cœlo*, cui verbo *τὸ mundi* jungendum sit. Cæteris tamen modis ponderatis, præstat jungere, *Astra mundi* h. cœli, ut passim *sidera cœli*, ut inf. 335, *cœli menses et sidera*. Etsi post *dimensum certis partibus*, scil. spatiis, quæ eadem xii signa occupant, *orbem* h. cœlum illud apponit. Cœlum *regit Sol per duodecim signa*, quatenus cursu ejus per illa facto constituuntur ea quæ in cœlo sunt siderum motus ac tempora.

233—237. *Cœlum* nunc proprie tellus est, cœlo subjecta. *Extremæ* sunt in extrema parte positæ; et *trahuntur* est plenius pro *sunt;* nos vulgo, extendunt se. Ducuntur enim circuli paralleli. *Concretæ* proprie quidem tantum *glacie;* sed eadem tempestas *atros imbres*, *ὄμβρους ζοφόεντας*, affert, et recte adjuncta ad idem verbum referuntur. *Ægris* cum dilectu h. l. positum epitheton pro miseris: *δειλοὶ βροτοὶ* Homeri.

238, 239. *Via secta*. Zodiaci descriptio; et mox poli Arctici et Antarctici. Quæ sequuntur, facile e sphæræ cœlestis doctrina intelliguntur. *Per ambas*, inter, ut *v. 245, per duas Arctos.*

240—242. *Mundus* et hic pro cœlo. *Arces* poetis omnino pro locis excelsis, adeoque et pro montium jugis: vid. inf. iv, 461, et sæpe. *Premitur devexus* ornate pro vergit, ut *consurgit*, elevatur. *Hic vertex*, polus Arcticus, *nobis semper sublimis*, adeoque conspicuus.

243. Pulcherrime pro, polus Antarcticus latet, *οὐκ ἐκλίοντος*, non cernitur; ut *ἀΐδης*: vident illi subter se polum Antarcticum, ei insistunt. Præstat accipere, *illum* alterum *sub pedibus*, qui nobis sub pedibus est, *Styx videt:* inferi suspiciunt, ut nos cœlum.

244—246. Circumlabitur, circumflectitur Draco, Ursæ utrique implicitus. Tota sententia conversa ex Arato Phæn. 45—48, *οἵη ποταμοῖο ἀπορρὼξ* etc. Septemtrionalia illa sidera, interque ea Ursam majorem et minorem, Helicen et Cynosuram, nunquam occidere, infra *ὁρίζοντα* seu finitorem non descendere, semper nobis conspici, notum. Iis intervolvitur Draco. *Metuentes tingi*, qui nunquam tinguntur, occidunt: quasi ab hoc sibi caveant, quod nunquam faciunt. *Ἄρκτοι κυανέου πεφυλαγμέναι ὠκεανοῖο* dixerat Aratus.

247, 248. *Illic*, sub polo Antarctico, aut nox est perpetua, aut dies ibi est dum nostro cœlo nox exoritur, et vice versa. Parum subtiles erant veterum opiniones de terris australibus, et altero hemisphæ-

Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit;
Nosque ubi primus equis Oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi;
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat; quando armatas deducere classes;
Aut tempestivam silvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres;
Aut pecori signum aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.

rio. Quam vero ornate *intempesta silet* (pro est) *nox—tenebræ*, ut profundam noctem, altas tenebras, esse significet! *Nox* autem (ut tenebræ) obtenditur, obducitur cœlo et terræ. Homer. Odyss. λ, 19, 'Αλλ' *ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.*

249—251. *Redit Aurora* scil. ad eos; adit eos. *Equis anhelantibus* tribuitur, *afflare* id quod ante se habent; ut in cursus certamine eos quos ante se decurrentes cursu attingunt. *Afflant equi Solis* eas terras quas sol oriens illuminat. Jam poetica inversione dixit: Sol oriens afflat nos equis; ut et Æn. v, 739, *Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis. Vesper*, Hesperus, sole occidente, in conspectum venit, oritur, lumen suum profert. Ita accepit quoque Silius, qui hunc versum expressit xi, 516, 517.

252—256. *Hinc.* E solis hoc per Zodiacum decursu, a v. 231, atque adeo succedentibus sibi invicem anni partibus, instantem tempestatum mutationem discimus. *Tempestates* de quatuor anni partibus dici ex v. 258 patet, *Temporibusque parem;* conjunctam tamen mutati aeris ac cœli notionem esse, ex adjuncto patet. *Cœlum dubium*, scil. instantibus pluviis, procellis. Ad cætera compara Tibull. iv, 1, qui, eadem horum *limborum* ac *balteorum*, seu *zonarum*, enumeratione facta, cum in temperata substitisset, pergit v. 169, *Hinc placidus nobis per tempora vertitur annus. Hinc et colla jugo didicit submittere taurus* etc. Ex eadem observatione antiquus de Æolo mythus natus. *Armatæ classes*, *ὡπλισμέναι*, simpl. instructæ naves. *Tempestivam silvis evertere pinum*, h. ligna ac materiem tempestive cædere.

257 sqq. Habet etiam alias utilitates, si observes siderum ortus et occasus et vices anni temporum.

259—263. Si pluvium tempus *continet*, h. e. domi tenet agricolam; multa interea parare et facere licet, quæ mox sereno cœlo parum tempestive curanda essent. Potuit poeta verba simpliciter ponere pro vulgari, multa nunc facere licet, quæ mox essent facienda. *Vomeris dentem*, aut proprie quod sup. 172 erat *dentale*, aut dixisse videtur omnino pro vomere. *Lintres.* Si scaphas, et fluviatiles naviculas intelligas, possis agrum Mantuanum omninoque istam Italiæ oram Pado aliisque fluminibus perfusam cogitare. Convenientius tamen vitæ rusticæ esse videtur, ut vasa lignea concava et alveos interpreteris, qui inter rustica instrumenta sunt. Sic alveos, in quibus uvæ portantur in vindemia, *lintres* dixit Tibull. i, 5, 23. *Numeros impressit acervis.* Aut cum Servio tesseræ et tabellæ intelligendæ, acervis impositæ, quibus frumenti numerus designatur; aut *acervi* sunt frumenta saccis seu vasis condita, quibus vasis inscribat paterfamilias, quot modios contineant. *Impressit*, *ἐνέγραψεν*, imprimit.

264—267. *Vallos* esse palos in promtu

Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, segeti prætendere sepem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis; lapidemque revertens
Incusum, aut atræ massam picis, urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna

est. *Amerina salix* (erat Ameria, Umbriæ urbs, non longe a Tiberi) inter terna salicis genera memoratur Columellæ iv, 30, 4, ubi de pedaminum in vineis, jugorum ac viminum, prospiciendorum cura agit. *Fiscina*, calathus seu aliud vas vimineum, ad usus rusticos; *facilis*, aut quæ facili opera struitur, quia ex viminibus facta, aut quia hæc vimina flecti et texi possunt, adeoque ipsa sunt facilia. *Mollem juncum* dixerat Ecl. ii, 72. *Nunc torrete:* sic et Æn. i, 178, 179. Notum antiquos aliquando tostis igne granis vesci solitos fuisse; sed hic de eo more agitur, cum vita jam ad meliorem cultum perducta far igni torrerent, ut facilius mola, et quidem manuaria, qua utebantur, frangi et glumis exui posset.

268. Non mirum est rusticum aliqua facere debere per pluvias, cum sint quæ facere possit etiam festis diebus. *Quippe etiam:* nova transitus formula; ut *quid? quod.*

269—271. *Fas et jura*, h. divina humanaque jura, ut jam Servius monuit. *Nulla religio*, h. nullus respectus deorum, nullus metus peccandi, *vetuit*, vetare solet, vetat, ut sæpe jam factum vidimus. *Quod autem ait* deducere, *nihil aliud est, quam detergere; nam festis diebus rivos veteres sordidatos detergere licet, novos facere non licet:* Macrob. Sat. iii, 3. *Rivum* tamen *deducit* ac *ducit* is, qui aquam ex rivo vel lacu per prata irriganda ducit. *Satis fluvium inducit rivosque sequentes* supra v. 106 dixerat. *Deducitur* tamen etiam rivus sive aqua, cum fossa exsiccatur: ut *collectus humor*, supra v. 114, dum educitur et emittitur. *Quanquam Pontifices negent segetem feriis sepiri debere:* Colum. l. 1. *Insidias avibus moliri;* ut reliquis consentaneum sit, de avibus prædantibus et nocivis intellige.

272. *Fluvio salubri.* Cf. infra iii, 445 sqq. Macrob. Sat. iii, 3 extr. *Cavetur enim in jure Pontificio ut—festis diebus purgandæ lanæ gratia oves lavare non liceat; liceat autem si curatione scabies abluenda sit; ideo hoc quoque inter concessa numeravit,* Balantumque greges fluvio mersare; *quod si hucusque dixisset, licita et vetita confuderat, sed, adjiciendo* salubri, *causam concessæ ablutionis expressit.* Cf. Colum. l. i, § 2, Varro ap. Servium ad h. l.

273—275. Hæc ex duriorum patrumfamilias ratione. *Vilia poma* dicuntur ad magnam copiam denotandam. Sic v. 227, *vilis faselus. Lapis incusus*, sive rudis, asper, sive cusus et incisus. De mola manuali fere accipitur post Servium. *Pix* variis usibus agrestium inservit; ut mustis condiendis etc. Notetur et illa forma: *agitator aselli—onerat*, pro agricola; quem poma in urbem mittere dicturus, quoniam aselli opera in eo utitur, *agitatorem asini* poeta appellat; non enim de asinario agit. Cæterum hinc patet, feriatis diebus etiam mercatus in urbibus habitos esse, unde ex venditorum pomorum pretio picem et lapidem parare agricola posset.

276 sqq. Etiam dies lunares observandos esse dicit; esse enim alios faustos ad opus faciendum (hoc est, *felices operum*), alios infaustos. Plinius xviii, 32, s. 75, *His quæ sunt necessaria adjicientur de luna ventisque et præsagiis—. Namque Virgilius etiam in numeros* (tempora) *lunæ digerenda quædam putavit, Democriti sequutus ostentationem:* h. doctrinam variis a rationibus iisque vanissimis ductam, modo ab observatione eventi, modo a numero, modo ab auctoritate, fraude, aut stolida persuasione. Etsi autem mirari licet hæc a Virgilio in carmen recepta; est tamen laudanda prudentia, quod paucis ea tantum attigit; et observanda ars poetæ, qua fabulis intexendis locum facit ac parat. *Luna dedit* pro dat: ut Æn. ix, 266, *quem dat Sidonia Dido.* Sententia autem est: sunt dies lunares alii felices, alii minus.

Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus,
Eumenidesque satæ; tum partu Terra nefando
Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhœa,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter pater exstructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, et ponere vitem,
Et prensos domitare boves, et licia telæ
Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut quum sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hiberni ad luminis ignes

277—280. Quinto die ab lunæ ortu natos ait Orcum, Furias, Titanes, et Gigantes. Recedunt fere hæc ab Hesiod. Ἔργ. 802—804, qui non *eo die* Orcum et Furias natas memorat, sed Furias perjuria hominum ultum ire. *Cœus* et *Iapetus* sunt e Titanibus, Cœli et Terræ soboles. E Terra et Tartaro *Typhoeus*. *Creat* pro creavit. *Fratres:* seu Gigantes, seu Aloidas nunc memorat, Otum et Ephialten, similia illis molitos: Æn. vi, 580. *Hic—Titania pubes—Hic et Aloidas—qui manibus magnum rescindere cœlum Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.* Est autem *rescindere* pro exscindere cum notione perrumpendi, quod bene observat Wakef. ad Lucret. ii, 406.

281, 282. Ex Odyss. λ, 314, fonte hujus fabulæ, quæ inde nata, quod motu terræ graviore Ossa ab Olympo revulsa atque convallis saxis rupibusque constrata fuerat. *Involvere* hic est sursum, in altiorem locum volvere. *Scilicet* est δὴ poetarum, vel ῥὰ, quibus vis dictorum augetur.

284—286. Non satis definitum, sitne dies xvii intelligenda, an dies x felix illa quidem, sed secundum eam multo magis vii. Decimam faustam esse, affirmat etiam Hesiod. Ἔργ. 794, et septimam vss. 770, 805. At quæ hic v. 285 enumerantur, ad diem ille xiv refert v. 794—797. Quæri quoque potest, sitne *nona*, v. 286, post decimam, intelligenda, an mensis an cujusvis decadis. *Prensi boves*, qui libere, necdum jugo juncti, errabant. *Addere licia telæ*, est telam ordiri; ut adeo tela sit sive stamen et trama, sive ipsa machina textoria, cui illigatur jugum. Nonus dies servis fugitivis faustus, furtum tentantibus infaustus. Quorsum hoc? Scilicet cautionem tanto majorem adhibebit eo die diligens paterfamilias; ut contra de furtis parum sollicito esse licet, est enim is dies furibus parum faustus.

287, 288. Sunt etiam noctu vel summo mane nonnulla tractanda. *Dare se alii* dicitur is, qui ad ejus voluntatem se accommodat, gratificatur, concedit. *Res dant se*, ut sese offerunt, occurrunt. Sic et locus, occasio, tempus, se dare dicitur. *Dat se* et illud, quod impulsum inclinat se, flectitur, cedit. Itaque et h. l. *multa se dederunt*, h. dare solent, occurrunt agenda, perfici et peragi possunt. *Eous* ἠῷος scil. ἀστὴρ, ἑωσφόρος pro Lucifero, atque adeo pro ortu lucis. *Irrorat terras*, quam pulchre! quia aeris humor et in herbis ros tum sub sensum venit. *Solem novum* dicunt poetæ pro oriente. Dictum igitur, *sole novo*, h. e. mane, cum rore arva rigata sunt, madent.

289, 290. De fœno Plin. xviii, 67, § 4, *Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Noctibus roscidis secari melius*, quia sc. noctes sunt humidæ. Ergo *stipulæ* non ad frumentorum messem, sed ad legumina, *prata* ad fœnisecium erunt referenda? De stipulis tamen dubitare licet, an ita dicantur. Contra vero de frugibus sub diluculum metendis omnes auctores operis rustici præcipiunt; ita ut de iisdem accipiendæ sint stipulæ. Vir doct. Voss. operis rustici peritus, verba ad eum morem refert, quo post resectos messe facta culmos relictæ stipulæ serius secantur. *Non deficit humor.* Ratio hæc est cur prata melius noctu tondeantur.

291—294. Adeo hibernos noctes labori impendunt nonnulli diligentiores patres-

Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto:
Interea, longum cantu solata laborem,
Arguto conjux percurrit pectine telas;
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem,
Et foliis undam trepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur æstu;
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hiems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se læti convivia curant.
Invitat genialis hiems, curasque resolvit:
Ceu, pressæ quum jam portum tetigere carinæ,
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta;
Tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; tum figere damas,
Stuppea torquentem Balearis verbera fundæ;

familias. *Inspicare* novasse videtur poeta, ut sit in spicæ formam, adeoque in acutam cuspidem, concidere, ut facilius flammam concipiant. *Solata laborem:* vid. ad Æn. i, 239. *Arguto* et cantui mulieris tribui potest, et *pectini*, ut sit, qui stridorem inter texendum edit. Hoc quidem melius fieri, docet ratio poetica, ne alterum nomen nudum et sine epitheto sit, et poetarum usus: *Tela* est trama, cujus filis inseritur subtemen ope pectinis, s. radii aut spathæ. Patet autem ex hoc versu in Italia quoque matresfamilias rusticorum telarum texturæ vacasse.

295, 296. Geo. iv, 268, *igni pinguia multo Defruta.* Sedula in variis e musto defruti generibus conficiendis veterum fuit opera. *Dulce mustum* laudat Quint. Inst. viii, 2, 10, inter epitheta quæ id quod rei proprium sit exprimant. *Humor musti* poetica periphrasis. *Trepidum:* proprie mustum est trepidum, quia, quod ebullit, quasi tremere videtur. Æn. vii, 463, *undans ahenum*, hinc *undam* idem mustum dixit ebulliens et exundans. Fronde autem, forte pampinea, spumam auferunt, dum defrutum faciunt.

297, 298. Messem ait esse secandam et terendam *medio æstu. Ceres rubicunda*, quæ alias *flava*, quia rubent, flavescunt, aristæ. Columella ii, 21, 2, *æqualiter flaventibus jam satis, antequam ex toto grana indurescant, cum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est.* At de *medio æstu* dubitari potest: sitne media æstate, an medio die æstivo. Utrumque recte et vere diceretur. Prius, medio æstu, æstate dictum, ut Ecl. x, 65, *frigoribus mediis*, cum sqq. convenit, *Nudus ara, sere nudus*, cum mature, aere adhuc tepente, arationem et sationem faciendam esse ait. Et de messe mature facienda monent alii quoque. *Area terit fruges*, in qua illæ teruntur: vid. sup. ad v. 192.

299, 300. Ex Hesiodo petita esse satis constat, Ἔργ. 391, 392, γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοωτεῖν etc. Monet autem, mature, atque adeo auctumno, arationem et sationem esse faciendam: cf. sup. 208 sq. ii, 315, 316, cum tepor aeris satis magnus, ut arator veste non egeat. *Nudum* esse tantum tunica indutum, toga aut pænula rejecta, satis notum. *Hiems ignava colono* esse dicitur, quæ colonum otiosum esse jubet, et ab opere sub dio faciendo avocat. *Plerumque*, maxima hiemis parte. Bion vi, 5, ἢ καὶ χεῖμα δύσεργον.

302—304. *Genialis hiems;* conviviorum hilaritati, risibus jocisque apta, qua genio indulgetur. Grata poetis dictio. Faustum reditum ad Lares naves declarabant coronata puppi, in qua tutela navis collocata erat. *Pressæ carinæ* sunt mercibus onustæ naves.

305—309. Vid. ad Ecl. x, 20. *Cruenta myrta*, baccæ myrti nigræ succo rubicundo. *Auritos lepores* Afranio debebat Maro. *Figere*, telo transfigere. *Verbera fundæ*

Quum nix alta jacet, glaciem quum flumina trudunt.
Quid tempestates auctumni et sidera dicam?
Atque, ubi jam breviorque dies et mollior æstas,
Quæ vigilanda viris? vel quum ruit imbriferum ver,
Spicea jam campis quum messis inhorruit, et quum
Frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
Sæpe ego, quum flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere prœlia vidi,
Quæ gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent; ita turbine nigro
Ferret hiems culmumque levem stipulasque volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluvia ingenti sata læta boumque labores
Diluit; implentur fossæ, et cava flumina crescunt
Cum sonitu; fervetque fretis spirantibus æquor.

poeta pro funda dixit, e stupa facta, majore ornatu, quatenus ea verberat, ferit, emisso saxo, quod jacitur circumagendo, torquendo, fundam.

311—313. Tempestates subjungit, quæ duabus præcipue anni partibus frequentius ingruere solent, sub auctumni initium v. 311, 312, 313, et sub veris exitum v. 313, 314, 315. Quam vero ornate hæc dixit, et quam proclivis hinc ad ornatissimam tempestatis æstivæ descriptionem via! *Sidera auctumni*, quia ad sidera ortus et occasus tempestatum tempora atque etiam causas referebant: cf. v. 335. Atque quid dicam, *quæ vigilanda viris* sint, *ubi jam brevior?* quæ curanda et providenda ab agricolis sub auctumnum, inde a medio Augusto, ubi, *mollior æstas*, cum vehementior æstus jam remisit se; *vel quum ruit imbriferum ver*, mense Aprili, circa Vergiliarum exortum: videndum nunc, imbrium ingruentium vi ne anni spes a procellis profligetur, sementisque facta proluatur.

314, 315. *Horrere* (vid. ad v. 151) *agri* aut *segetes* et *sata* dicuntur fere, cum aristæ jam maturæ sunt; h. l. seges lactescens, in *stipula* h. culmo *viridi*. *Lactentia turgent* plenius etiam dictum quam lactent: amant vocem poetæ. Ovid. Fast. i, 351, *sata teneris lactentia succis;* et sæpe.

316, 317. Quid? quod, id quod multo majus est, in ipsa messe procellæ aut imbres sæpe ingruunt. *Fragili hordea culmo* dicit poeta, pro hordeis simpliciter, aut certe culmis fragilibus hordei; non de certo hordei genere: hos culmos *stringunt*, qui falce secant; dum falcem admovent, tangunt scilicet et stringunt. Solent autem poetæ id quod agitur, a variis actionis momentis designare.

318, 321. *Ventorum prœlia concurrere* plenius quam ventos concurrere; ut acies ad pugnam faciendam. *Seges gravida* proprie ex *agro gravido*. Sed poetæ omne id *gravidum* dixisse videntur, item *fœcundum*, quod succo plenum ac tumidum esset; ut *gravidum uber* Geo. iii, 317; *gravidæ fruges* ii, 143; *gravidæ messes* Ovid. Met. viii, 781. Venti segetem *eruunt*, et in aerem expellunt, extollunt, hoc ornatius effert, *sublime expulsam eruunt*, quia *sublimem, in sublime*, pro adverbio, sublimiter, ferunt. Reliqua, *ita turbine nigro* etc. difficultatem habent ex structura, quam, qui animadverterunt, varie tollunt. Sed aut variavit poeta orationem, cujus naturalis ordo hic erat, Vidi ventos concurrere et hiemem ferre culmos—*vidi concurrere*, et vidi ut *ita hiems ferret*—aut, quod probabile, dictum est comparative: *sic*, haud aliter, *hiems ferret*, hieme diripi videas stipulas, quam nunc media æstate radicitus aristas fert.

322—327. *Agmen aquarum* de imbre denso ingruente. *Venit*, ruit; *venire* enim etiam hoc sensu satis grave verbum. Veniunt hostes, barbari, qui impetum faciunt

Ipse Pater, media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra; quo maxuma motu
Terra tremit: fugere feræ; et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit: ingeminant austri et densissimus imber;
Nunc nemora ingenti vento, nunc littora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses et sidera serva;
Frigida Saturni sese quo stella receptet;
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
In primis venerare deos, atque annua magnæ
Sacra refer Cereri lætis operatus in herbis,
Extremæ sub casum hiemis, jam vere sereno.
Tunc pingues agni, et tunc mollissima vina;
Tunc somni dulces, densæque in montibus umbræ.

etc. *Ex alto nubes collectæ.* Simplicissimum est, *altum* de cœlo intelligere: ex aere descendunt contractæ nubes; itaque *ruit æther* h. nubes collectæ. *Cava flumina,* quia in alveis cavatis fluebant. *Freta spirantia* sunt æstuantia. *Freta* autem ut, *vada,* poetice simpl. aquæ, mare.

328—331. Præclarus locus de fulmine. *Corusca dextra.* Notum illud Hor. Carm. i, 2, 2, *rubente Dextera.* Habet tamen nec minus rationem suam si *corusca fulmina* jungas. *Moliri fulmen* est jacere; nam de omni motu ac conatu aut opere *moliri. Maxuma terra* est magna, γαῖα πελώρη. *Fugere* pro fugiunt; ut sæpissime. *Humilis pavor* poetica venustate; quod reddit attonitos, humiles. *Stravit,* sternit, prosternit, pavor, καταπλήττει, percellit; unde etiam *consternare* ductum.

332—334. Montes fulmine ferit, dicebas; at quam sublime, *dejicit! Flagranti telo,* Homeri et Hesiodi, ψολόεντι κεραυνῷ. *Alta Ceraunia,* Ἀκροκεραύνια, satis noti vel ex Hor. i Carm. 3, Epiri montes, qui in mare procurrunt; ut *Athos* in mare Ægæum, Macedoniæ mons. *Plangunt* h. l. plangorem edunt, resonant.

335. Propter has tempestatum mutationes observanda sunt anni tempora. *Cœli menses* simpl. tempora intelligam, quia astrorum, quæ in cœlo sunt, motu definiuntur: volebat subjungere solem et lunam: posuit pro iis sidera; *cœli sidera* erunt adeo de planetis accipienda, ut subjiciat duos alios planetas Saturnum et Mercurium. Esse porro verba depromta e Menandro, notat Nonius Marcellus in voce *servare.*

336, 337. Observet, Saturni stella in quod signum se recipiat, cum quo sidere se conjungat. Saturni motum tardissimum esse, et vix binis annis sexque mensibus unum signum transire, satis constat; ut adeo vix intelligas, quem usum observatio tam tardi sideris ad tempestatum prognostica habere possit. Ita tamen a veteribus judicatum est de stellis erraticis, ut pluviarum aliarumque aeris mutationum augurium ex iis caperent. Fuit in his inprimis Saturni transitus. Observare monet Mercurii motum; hoc enim est *errare ignem Cyllenium in orbes cœli.*

338, 339. Ad procellarum subinde ingruentium clades avertendas religionum quoque auxilium adhibere monet. Agit autem poeta de Ambarvalibus: vid. Tibull. ii, 1; et, si Suovetaurilia ejusdem generis sunt, Catonem de R. R. *Sacra refer,* repete, et hinc simpliciter fer, celebra. *Operatus* pro operans. Est autem hoc voc. sacrorum.

340—342. Vel hic locus docere potest, quam parum subtilis interdum sit poetica ratio. *Extremæ sub casum hiemis* putes esse primum veris initium; at subjiciuntur ea quæ adultum satis significant; quamvis non immemor sim, clementioris cœli in nostro poeta rationem esse habendam. Similiter, sup. 230, *ad medias pruinas;* quod sane severe exigi nequit. *Vina mollia,* scilicet, hiemis interjecta mora, mitia, lenia. Ita et Græcis οἶνος σκληρὸς et μαλακός. *Durus Bacchi sapor* Geo. iv, 102. *Somni dulces* propter adjectas *umbras* nulli alii esse possunt quam in herba vel sub arbore, ad concentum avium, florum odores, et sic porro.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho;
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri torta redimitus tempora quercu
Det motus incompositos, et carmina dicat.
  Atque hæc ut certis possimus discere signis,
Æstusque, pluviasque, et agentes frigora ventos;
Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret;
Quo signo caderent austri; quid sæpe videntes
Agricolæ propius stabulis armenta tenerent.
Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
Montibus audiri fragor; aut resonantia longe
Littora misceri, et nemorum increbrescere murmur.
Jam sibi tum curvis male temperat unda carinis:
Quum medio celeres revolant ex æquore mergi,
Clamoremque ferunt ad littora; quumque marinæ
In sicco ludunt fulicæ; notasque paludes

343—345. Diis agrestibus libatur ex more, lacte, melle, vino. *Terque eat.* Ducitur hostia, lustrandi agros causa, circa novam segetem. *Felix hostia,* h. fœcunda, quemadmodum *felix ager, arbor.* De his dubitat nemo; uti nec de hoc, hostiam sterilem sacris admoveri, nefas fuisse: sed usus perpetuus ita fert, ut accipiamus hostiam qua litari potest, quia pura et sacrificio apta diisque grata est; quæque adeo est felicis ominis, et bonum frugum proventum portendit, aut ipsa felicis proventus causa, placatis per eam diis, haberi potest.

346—350. *Chorus et socii,* est chorus sociorum. Int. autem socios operum, vernas, ut ii, 528. *Vocare in tecta,* ut adsit, invocare. Hor. Carm. i, 30, 2, *vocantis Thure tumulto Glyceræ Transfer in ædem.* De incondita saltatione, qua carmina messoria canuntur sup. Ecl. v, 73. *Quernam coronam* in memoriam victus prioris gestatam Servius tradit.

351—354. Hæc igitur omnia, has tempestatum cœli et aeris vices, de quibus adhuc egit, porro magnum calorem, pluviam et gelu, e lunæ phasibus et variis prognosticis, quæ experientia docuit, intelligunt agricolæ. Est hæc meteorognosia rustica. Ipse Jupiter *statuit,* h. fixum et constans esse jussit. Plerisque his prognosticis severiores physices rationes facile assignari possunt. (Vidimus id nuper factum a *W. Jones, Physiol. Disquisitions,* p. 619 sqq.; pro nostra ætate eadem retractavit *Thomson, Seasons, Winter,* 118 sqq.). *Monet* luna prognosticis quæ ab ea petuntur, et *menstrua Luna* præclare propter menstruas motus vices. *Quo signo caderent austri;* quod indicium esset venti mox cessaturi. Ita enim *cadere* pro residere, *cadit fragor pelagi,* Æn. i, 154; ut contra *surgere,* v. 356.

356—359. Imminentes procellas nuntiat surdus aeris motus terra marique increbrescens, quo exterriti alites marini ad littus se recipiunt. *Continuo,* principio: vid. sup. 60. *Ventis surgentibus:* mox, v. 365, *vento impendente:* vid. modo ad v. 354. *Aridus fragor,* qualis asper et acutus lignorum aridorum cum franguntur. *Littora misceri:* miscetur, h. perturbatur mare littora et saxa alluens, quibus alliduntur fluctus; et *resonantia miscentur* pro simplici *resonant.* De *nemorum murmure* seu mugitu cf. Æn. x, 97—99.

360—364. Jam tum satis gravis est tempestas in alto, ut navis vix resistat

Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis
Præcipites cœlo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus:
Sæpe levem paleam et frondes volitare caducas,
Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis quum fulminat, et quum
Eurique Zephyrique tonat domus; omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Nunquam imprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
Aeriæ fugere grues; aut bucula cœlum
Suspiciens patulis captavit naribus auras;
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo;
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter; et bibit ingens
Arcus; et e pastu decedens agmine magno

fluctibus, increbrescente procellæ vi, cum etc. *Sibi temperare* est se continere, sibi modum ponere. His addi potest tertius casus, si quæratur, *adversus quem* tibi temperes. *Quam medio celeres.* Expressa hæc ex Arato, nec tamen cum fide ac diligenter, sed permutatis avium nominibus forte quod communis earum hac in re est natura. Quod itaque Aratus de ardea dixerat, ad mergos transtulit Virgilius. Contra Aratus mergos in littore alis plangere memoraverat, unde videtur ductum quod h. l. de *fulicis* narratur, *ludere in sicco.*

365—367. Lucret. ii, 143, *Nocturnasque faces cœli sublime volantes Nonne vides longos flammarum ducere tractus;* quem locum Macrob. vi, 1, p. 754, Maroni præluxisse ait. *Albescere* elegantius quam existere, esse.

370—372. Jam præsagia pluviarum enarrantur. Primum est fulminum ex omnibus cœli partibus concursus. Quando ab omni cœli parte tonat, imbres ingruunt. *Domus Euri* suaviter dixit de parte cœli unde spirat. *Rura natant,* inundantur.

373. *Nunquam imprudentibus imber Obfuit:* non facile imber supervenire potest insciis hominibus: pluviæ venturæ observatio in promtu est; tam manifesta ejus signa sunt, quæ inde subjicit, ut neminem facile non ante provisa et animadversa pluvia opprimere possit. Sententia est eadem inf. 425, *Nunquam te crastina fallet Hora neque insidiis noctis capiere serenæ.*

375—378. Ante oculos poetæ fuere Aratea 299, e quibus et Aristot. H. A. ix, 10, patet solere *grues,* ubi in altum evolaverint, *in aerem,* ἠέριαι, animadversa tempestate, statim se demittere et imbrem fugere: grues imbrem fugiunt *vallibus imis,* recipientes se in vallem. *Captavit,* captare solet, captat, *auras,* h. ducit, olfacit. *Arguta* ad vocem refertur. Plin. xviii, 87, *hirundo tum juxta aquam volitans, ut penna sæpe percutiat. Veterem querelam* ad fabulam transformationis ranarum (vid. Ovid. Met. vi, 316 sqq.) referunt; sed verbis simpliciter inest notio clamoris continui semperque ejusdem. Poetis enim *querelam* de quacunque animalium voce dici notum est.

379, 380. *Tecta penetralia,* ut *adytum penetrale* Æn. ii, 267; *templa penetralia cœli* Lucret. i, 1098, ut in nonnullis legitur. *Angustum iter,* κοίλης ὀχῆς, foraminis; si modo Aratum reddere voluit: sin omnino naturam formicarum exprimere maluit, *angusto* calle incedentium, ut Æn. iv, 405, rectius *iter* de tramite isto quo eunt redeuntque intelliges.

381. *Arcus,* iris, *bibere,* h. haurire, attrahere, aquas suis cornibus pluvio tempore, etiam a nostris hominibus creditur. Alias *nubes* dicuntur *bibere.*

Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, et quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores;
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.
Ne nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hiemem; testa quum ardente viderent
Scintillare oleum, et putres concrescere fungos.
  Nec minus ex imbri soles et aperta serena
Prospicere, et certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur;
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna;

382. Arat. v. 231—237. *Increpuit densis alis* debebat exprimere *τιναξάμενοι πτερὰ πυκνά·* in hoc vero *πυκνὰ* (pro *πυκνῶς*) positum esse putes pro *crebro.* At Virgilius *πυκνὸς densus* transtulit et (nam *dense increpare* nihil esset) *πτερὰ πυκνὰ, alas densas* interpretatus est, sive ut alarum naturam exprimat epitheton, sive ut ad multitudinem corvorum referat. Jungenda vero, *increpuit alis densis;* non vero, *exercitus densis alis.* Cæterum ad hoc præsagium referenda Horatii verba Carm. iii, 27, 9, *antequam stantes repetat paludes Imbrium divina avis imminentum.*

383—385. Ex avibus marinis et cygnis præsagia pluviarum memorat. *Jam videas varias volucres—infundere* etc. Cygni hic dicuntur *in stagnis Caystri* (in stagnis quæ Cayster fluvius, egressus ripas, inundando vicina facit) *rimari prata Asia circumcirca;* pro vulgari, versari in iis: *rimari* autem de cygnis, pabulum et herbas quærentibus: cf. Geo. ii, 199. *Stagna* recte *dulcia,* utpote vivi et perennis fluvii, non situ putrescentis aquæ. *Asiam paludem* dixit Æn. vii, 701. At Homerus *Ἄσιον λειμῶνα.* Est autem *Asia* angustus tractus paluster Lydiæ ad Caystrum, non longe a Tmolo, satis notus ex Homer. Iliad. β, 461; quem h. l. expressit Virgilius.

386, 387. *Caput objectare fretis,* s. aquis immersant. *Studio gestire lavandi,* vehementer lavandi cupiditatem gestibus ostendere. *Gestit* præcipue dicitur de brutis animalibus.

388, 389. *Cornix improba,* sive infausti ominis; sive *improba vocat,* pro improbe, clamore improbo, nimio, continua crocitatione eaque odiosa: vid. sup. ad v. 145. *Plena voce,* e pleno gutture, voce crassa: *ταχέα κρώζουσα.* Eam *vocare pluviam,* quam denuntiat, jam Lucret. dixerat v, 1084, 1085. *Sola secum spatiari* dicitur, sola, non gregatim; fere ut secum esse, habitare.

390—392. Ornate. Etiam puellæ lanam ducentes tempestatem seu pluviam ingruentem ex scintillatione lucernæ et fungi, qui ex stuppa in fungi speciem excrescit, concretione divinare norunt. *Oleum scintillat,* h. flamma oleo nutrita. *Testa* est lucerna fictilis. Vides, quemadmodum rem vilem non ignobili oratione expressit.

393—414. Sequuntur præsagia serenitatis: et primo quidem ea declarata sunt per absentiam eorum quæ impendentes pluvias significabant: tum, v. 401, ea apposita sunt quæ nunc fiunt. *Serena,* ut *serenum,* absolute dictum, ut alia simili modo, h. serenum cœlum, quod *apertum* vocari potest, nullis nubibus obductum: vid. Arat. Prognost. 281 et 265; ubi ad unam stellam hoc præsagium retulit; cum Virgilius omnino stellarum obtusam et obscuratam lucem memoret.

395, 396. Non tunc acies stellarum cernitur *obtusa,* obscurata; nec tum *Luna,* quæ *fratris radiis obnoxia* est, surgere videtur, h. e. surgit, in conspectum venit, ita ut stellæ videri possint luce lunæ obtusæ, offuscatæ esse. Vossius ita interpretatur: Luna splendere videtur sua luce, non illam a *fratre* Phœbo mutuata. Id præter alia postulat divisio *neque—nec—nec.* Maronis verba, qui, e contrario, abesse tempestatis præsagia declarare vult, naturali vi et sensu posita sunt:

Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri;
Non tepidum ad solem pennas in littore pandunt
Dilectæ Thetidi alcyones; non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos:
At nebulæ magis ima petunt, campoque recumbunt;
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequidquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aere Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo:
Quacumque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant; et sæpe cubilibus altis,
Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant: juvat imbribus actis

nec videtur acies stellarum obtusa, nec *surgere*, surgit, oritur, *Luna radiis fratris obnoxia*, lucem suam a sole mutuari solita, mutuata, scil. non oritur, prodit, *ut luce sua stellas obscurare possit.* Ergo abesse poeta ait id quod tempestatis instantis signum esse posset, cum cœlum repente, nulla de causa apparente tanquam aere densato, obscuratur.

397. Ex Arato ibid. v. 306, 307. *Vellera lanæ*, sunt nubes per cœlum sparsæ mox in densiorem et obscuram nubem coituræ: Plin. xviii, 35, s. 82, *Si nubes, ut vellera lanæ, spargentur multæ ab oriente, aquam in triduum præsagient.*

399. Theocr. vii, 59, *Nereidibus dilectas* dixerat. Iis incubantibus mare tranquillum esse, unde dies Halcyonii dicti sunt, nota res est. Alienum tamen hoc ab h. l. est, quo præsagia ingruentis tempestatis memorantur, quæ abesse nunc ait poeta. Mutationem aeris sentientes alcyones, putandæ sunt ingruente tempestate alis expansis in littore conspici. Raro autem illæ in conspectum veniunt, nec nisi Vergiliarum occasu, tempore pluvioso, et circa solstitia brumæ: vid. Aristot. H. An. v, 9; Plin. x, 32, s. 47.

400. *Maniplos* non modo messæ frugis, sed herbarum, graminis, straminis etc. Eos *jactant solutos*, h. ita ut solvantur jactando.

401. Sequuntur ea quæ, cum adsunt, serenum cœlum portendunt: subsidentes nebulæ, noctuæ cantus etc.

403. Noctua observans solis occasum, atque adeo noctem, sedens in arboris cacumine, canit assidue, sed frustra: avis enim quamvis ominosa, tempestatisque alias nuntia, nunc tamen, quo minus serenitas redeat, non impedit. Plin. xviii, 87, *Sic noctua in imbre garrula* (præsagit serenitatem), *at sereno tempestatem.*

404 sqq. De Scylla, quæ patrem Nisum Minoi prodiderat, in avem una cum patre mutata, ipsa in cirin, pater in haliæetum, qui eam nunc pertinaci odio persequitur, si conspexerit, vid. sup. ad Ecl. vi, 74. *Liquidus* aeris naturam mobilem denotat.

407. *Inimicus, atrox*, potest ita accipi, ut alterum pro adverbio sit: atrox Nisus inimice insequitur: quandoquidem docent viri docti, non bene duo epitheta jungi, nisi alterum participium sit: vid. Geo. iii, 149; iv, 19; Æn. iii, 70. Ubi tamen orationi δεινότης aliqua inest, non male tum duo epitheta jungi putem ad augendam rei gravitatem, sive adjectivum sive participium sit; ut in illo, quod infra lib. iii, 149, *Asper, acerba sonans.* Idem etiam tum locum habet, cum res per plura attributa, adjuncta, aut alia, quæ rei propria sunt, declaranda ac describenda est: uti Æn. vi, 283, *Ulmus opaca, ingens, quam* etc. Ita si statuas, causas ex ipsa rei natura petitas teneas. Vel verba sic jungenda, *inimicus Nisus insequitur atrox*, h. e. atrociter, vehementer, δεινὸς ὤν. Ita Ecl. ix, 5, *victi tristes mittimus*, h. e. victi mittimus tristes, animo tristi.

410—413. *Presso gutture*, coarctato, acuto cantu, clangore, λιγαινομένοισιν ὁμοῖα. *Voces liquidæ* oppon. raucis, qui-

Progeniem parvam dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verum, ubi tempestas et cœli mobilis humor
Mutavere vias, et Jupiter uvidus austris
Denset, erant quæ rara modo, et, quæ densa, relaxat;
Vertuntur species animorum, et pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, et ovantes gutture corvi.
Si vero solem ad rapidum lunasque sequentes
Ordine respicies; nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
Luna, revertentes quum primum colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu,
Maxumus agricolis pelagoque parabitur imber.
At, si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit; vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor,
Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit;
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt;
Votaque servati solvent in littore nautæ

bus corvus imbres alias denuntiat. *Dulcedine læti* h. voluptate, gaudio: cf. inf. iv, 55. *Imbribus actis*, abactis, pulsis.

415, 416. Non hoc eos propterea facere videri ait, quia *illis divinitus sit ingenium*, h. e. ex Pythagoreorum, Platonicorum, ac Stoicorum placitis *pars divinæ mentis et haustus ætherii*, ut iv, 220, *aut rerum prudentia major fato*, h. quam fatum, hactenus scilicet, ut quid futurum sit fato ipsi prævideant et præsentiant: scilicet solet iis, qui divinandi facultatem habent, potestas aliqua et imperium in fatum poetica ratione tribui. Nec tamen habeo, quod alteram rationem reprehendam, quia rerum prudentia major (quam in hominibus esse solet) iis sit *fato*, ut ante, *divinitus*, a fato data.

417—419. Verum, ubi cœlum et aer mutatur, et aer humidus modo densatur, modo rarefit et tenuatur, naturæ harum avium mutationem aliquam subeunt, et motus diversos a prioribus sentiunt. *Jupiter—Denset.* Tribuitur Jovi quod nos de natura pronuntiamus. Is aerem rarum densat, densum ac gravem rarefacit.

420—423. *Vertuntur species animorum.* Paullo aliter ap. Homer. Odyss. σ, 135, 136, nobilissimis versibus: tales hominum mentes, ita homines animo affecti, adeoque læti ac tristes, uti sors cujusque diei rerumque externarum conditio ferat: at in Marone animorum habitus mutatur ex tristitia ad lætitiam versus. *Ovantes gutture* h. cantu, lætam vocem edentes.

424. Ad præsagia e lunæ phasibus, *lunas* dixit, et iis quæ in solis specie apparent, progreditur. Iis enim observatis, sequentis diei tempestatem ac cœlum facile prædisci posse, etiamsi noctis serenitas aliud promittere videatur.

427—435. Luna renascens, si obscura fuerit, est præsagium pluviæ; si rubicunda, venti. *Pelagoque*, pro nautis. *Vento rubet*, cum ventus futurus est. *Auctor*, qui pollicetur, h. e. præsagit. *Sin ortu quarto:* quarta dies a nova luna si puro nitore fulserit, serenitatem per totum mensem portendit.

436, 437. Secunda erit navigatio. Hunc Parthenii versum esse, ex Gell. xiii, 26, et Macrob. v, 17, novimus: Γλαύκῳ καὶ

Glauco et Panopeæ et Inoo Melicertæ.
  Sol quoque, et exoriens, et quum se condet in undas,
Signa dabit: solem certissima signa sequuntur,
Et quæ mane refert, et quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum,
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe:
Suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Heu, male tum mites defendet pampinus uvas,
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso quum jam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Cæruleus pluviam denuntiat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
Fervere: non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neque a terra moneat convellere funem.
At si, quum referetque diem, condetque relatum,
Lucidus orbis erit; frustra terrebere nimbis,
Et claro silvas cernes Aquilone moveri.

Νηρεῖ καὶ Ἰνώῳ Μελικέρτῃ. Panope vel *Panopeia* (Πανόπη, Πανόπεια) est inter Nereides: Æn. v, 240. *Melicertam* autem esse Palæmonem inter deos receptum, Inus filium, satis constat.

438—440. Jam de prognosticis ex sole agit, quæ ille et sub ortum et sub occasum dat, affert.

441—443. Sol oriens si maculosus, (cf. v. 452,) nubibus obductus, ab exteriore tantum sui parte conspicuus et quasi concavus est, imber portenditur. *Medio orbe refugere* simpliciter accipi posset, abdi, e conspectu subduci; nam poetis *medium* parum accurate dicitur; sed vetat Aratus Diosem. 96, *ὁππότε κοῖλος ἐειδόμενος περιτέλλῃ.* Et Plinius: *concavus oriens pluvias prædicit.* *Ab alto,* seu mari seu ex æthere: vid. ad v. 324.

445—447. Si sub ortum sol medio orbe obscurato radios quaquaversus exterius sparserit. Plinius: *si in exortu longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit.* *Tithoni:* versus Homericus, Odyss. ε, 1. Cum lux oriens erit pallida, grando ingruet.

448, 449. Ipsa structuræ conversione orationem exquisitam factam vides; et ornate *crepitans salit* pro, cadit: cf. Æn. v, 458, 459.

450—453. Si solis orbi prætexuntur nubes variæ, nigræ denuntiant imbres, rutilæ ventum. *Errare* doctius quam esse.

454—457. *Sin maculæ:* sin permixtæ inter se erunt et nigræ et rutilæ. *Fervere* elegantius quam, impleri. In illis autem, *non illa quisquam me nocte* etc. suavis orationis, inprimis tenuioris, variandæ color: similis illis, Geo. ii, 315, *Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor Tellurem—movere;* iii, 435, *Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos, Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbam.* Sublectus tamen et is Arato in Phæn. 287. *Moneat,* hortator, auctor sit.

458—460. Si mane et vesperi sol purus erit ac serenus, certum id serenitatis pignus puta; flante Aquilone, qui serenat cœlum.

Denique, quid vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
Ille etiam exstincto miseratus Cæsare Romam,
Quum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem.
Tempore quanquam illo tellus quoque, et æquora ponti,
Obscœnique canes, importunæque volucres,
Signa dabànt. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens; et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis; pecudesque loquutæ,

461—463. Verbo, ex sole præsagia omnino petimus certissima, quæ circa vesperam cœli facies, serena an nubila, futura sit; a qua cœli parte ventus dispellens nubes an adducens pluvias venturus sit. *Quid cogitet Auster*, præclare, vento in personam mutato: ut ap. Hor. *quodcunque minabitur Eurus.* Expressit tamen et ars artificum ventos: inque his Austrum, facie truculenta, minaci, superciliosa. *Solem quis dicere falsum.* Hinc color ductus Manil. ii, 134, 135, *Quod fortuna ratum faciat, quis dicere falsum Audeat, et tantæ suffragia vincere sortis?* Noster *falsum* pro fallenti dixit.

464, 465. Ingeniosus transitus ad emblema carminis, seu episodium, non inelegans, quanquam ad nostra tempora minus accommodatum; quo poeta et illud effecit, ut varietate aliqua distingueretur argumenti tenor, et esset ubi ingenium poetæ se jactare posset. *Cæcos tumultus* dixit bellicos ex occulto natos; eosdem mox *fraudes* et insidias conjurantium, et *operta bella* explicat. Nostrum ante oculos habuit Manil. i, 893, *Quin et bella canunt ignes subitosque tumultus, Et clandestinis surgentia fraudibus arma. Tumescere* vero elegantius quam oriri, surgere; trahuntur enim attributa maris ac procellarum ad bellorum motus. Sic *fluctus, æstus.* Sic et οἰδᾷν. Ruhnkenius ad Vellei. ii, 15, p. 115, ab arborum et plantarum gemmis ducere mavult.

466—468. Prodigia post Julii Cæsaris cædem, quæ eadem pro præsagiis belli civilis subsequentis habebantur, etiam historicis satis sunt celebrata, a poetis inprimis tractata. *Ferrugo* poetica oratione pro caligine. *Impia sæcula* homines istius ævi, quo impium facinus in Cæsarem commissum erat. *Sæcula* Lucretiano more dixit, ubi *sæcla ferarum* et alia. Præclare solem obscuratum per *caput velatum* præ mœrere propter instantes calamitates declarat.

470—473. *Obscœni* canes, ominosi, mala portendentes, ut *importunæ volucres*, odiosæ, molestæ, mali ominis cantu. *Cyclopum.* Igitur aliquoties Ætna illo anno ignibus arserat. Esset hactenus reperta causa caliginis totius anni. *Æstuantis* Ætnæ explosi ignes verbis a tempestate maris petitis describuntur. Omnino *undæ* flammis tribuuntur. *Liquefacta saxa*, quia massa tum liquescens mox lapidescit. Est quæ vulgo *lava* appellatur.

474. Arma in cœlo visa sæpe narrata sunt, nunc a Rheno. Videtur ei superstitioni aurora borealis originem dedisse.

475. Alpes sæpe tremuisse Plinius notavit lib. ii, sect. 82: mirum, hoc prodigium nunc raro nuntiari, sæpius de Apenninis. An forte veteres glaciei perennis ruinas et percussum inde solum et aerem pro terræ motu habuere?

477—480. *Simulacra* mirum in modum

Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt;
Et mœstum illacrimat templis ebur, æraque sudant.
Proluit insano contorquens vortice silvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit. Nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; et altæ
Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes.
Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura; nec diri toties arsere cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;
Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Hæmi pinguescere campos.

pallentia, e Lucret. i, 124, sunt defunctorum umbræ. Mentibus hominum magno imminentis calamitatis metu percussis spectra objecta esse in locis solis, non insolens res est. *Pecudesque loquutæ:* vid. Tibull. ii, 5, 78. Tum *sistunt amnes* se, consistunt. Ad rem refer Hor. Carm. i, 2, 13 sqq. *Vidimus flavum Tiberim retortis undis ire. Ebur æraque*, sunt signa ex ebore et ære; ea *illacrimari* credebantur, forte dum tepido sudabant humore per tempus pluvium collecto. Adeo in re alioqui satis obvia occæcati metu animi trepidabant.

481—483. Ut ira, rabies, sic furor et *insania* incitato flumini tribuitur. Locum ante oculos habuit Lucan. i, 408 sqq. Padi autem eluvies incredibiles sæpe agrorum hominumque strages fecisse narrata est.

484—487. *Fibræ minaces.* Frequenter exta inspecta portenderunt mala. *Resonare:* cave *cessaverunt* ex prioribus arcessas. Resonare est infinitivus historicus. *Non alias*, non alio tempore.

489, 490. Hæc prodigia insecutum esse ait bellum civile, prœlio ad Philippos, Macedoniæ adjectæ, olim Thraciæ, urbem commisso, et Bruti Cassiique nece nobilitatum. Poetica ratione Philippos dicit vidisse Romanas acies *concurrere*, et quidem *iterum* concurrere, Romanos alterum prœlium, post illud in priore bello civili ad Pharsalum habitum, inter se commisisse. *Paribus telis;* cum utrinque a Romanis pugnaretur.

491, 492. *Nec superis fuit*, visum est, *indignum*, iniquum, h. diis placuit, in eodem Macedoniæ regno, latius accepto, bis stragem Romanorum fieri. *Emathia* Macedoniæ est pars, ad quam proprie nec Pharsalus nec Philippi referri possunt; sed poetæ latius eo nomine etiam pro Thessalia utuntur. *Hæmus* mons est Thraciæ, cui poetica ratione urbs Philippi subjacere dici potest. Lucan. i, 675, *latosque Hæmi sub rupe Philippos;* ix, 271, *Emathios Philippos* dixit. Magna pars Thraciæ olim Macedonibus paruit. In Virgilio nemo hærebit, qui interpretationem recte instituerit. Manilius, qui hunc locum in extrema libri primi parte ante oculos habuit, eandem poeticam rationem amplexus paullo licentius extulit. Licuit poetæ, quanquam paullo crassius, in eodem loco prœlium factum dicere, quod in illis regionibus, in eo regno aut plaga, factum. Ut adeo ne tum quidem vitiose dictum videri debeat, si Philippis ipsis dicat iterum concurrisse Romanas acies. Quid, quod contendi potest, veteres, cum hæc Virgiliana carmina legerent, sententias non aliter constituisse? Ex imitatione Ovidii judices. Is Met. xv, 823, 824, de Cæsaris ultione; *Pharsalia sentiet illum, Emathiaque iterum madefacti cæde Philippi.* Et Lucanus, qui lib. vii, sub fin. totum hunc locum expressit: *Thessalia infelix!* v. 853, *Ante novæ venient acies, scelerique secundo Præstabis nondum siccos hoc sanguine campos.* Et tandem Petronius cap. 121 (de Bello Civ. 110), *Cerno equidem geminâ jam stratos morte Philippos.* Noli tamen propterea cum viris doctis existimare, veteres Pharsaliam cum Philippis confudisse. Latius *Emathiam, Thessaliam, Hæmum, Philippos,* et *Pharsalum* in poetis, qui de his prœliis agunt, dici, ac si ad eandem regionem omnia illa referenda sint, ex comparatione dictorum obvia res est. Decrevere dii, fatale fuit, bis cædes Romanorum in finibus Macedoniæ fieri.

Scilicet et tempus veniet, quum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra robigine pila,
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
Dî patrii Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
Quæ Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
Hunc saltem everso juvenem succurrere sæclo
Ne prohibete! Satis jam pridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jam pridem nobis cœli te regia, Cæsar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos:
Quippe ubi fas versum atque nefas; tot bella per orbem,

493—497. Natum phantasma ex vulgari: ossibus cæsorum Romanorum agros constratos esse. *Inanes* non otiosum galearum epitheton, cum *pulsabit* adjunctum sit; alias cavas et ab effectu *sonantes* dicunt. *Grandia ossa* ad communem de vastis priscorum hominum et heroum corporibus opinionem præclare dixit: cf. Æn. xii, 899, 900. Cum in istis prœliis fortissimi homines cecidissent, posteritas, quæ corrupto huic et decrepito sæculo successura est, eodem modo horum ossa mirabitur, ut nos priscorum hominum. Debuit autem hoc, jam Maronis temporibus, sæpe contingere, ut terra eruta aratores in magna ossa fossilia inciderent; quæ, cum belluarum ex priscis telluris ruinis essent, ad priscos tamen homines ac gigantes referrentur. Debuere quoque, post tanta Italiæ bella, sæpe agris motis in loca pugnarum factarum incidere homines, et ossa cum armis permixta reperire.

498. *Dî patrii* et *Indigetes* ab aliis pro iisdem, ab aliis pro diversis habentur. *Dî Indigetes* sunt ἐγχώριοι. Ex iis Æneas erat: vid. Liv. i, 2 extr. Idem Æneas *deos patrios* seu *Penates* a Troja in Latium advexerat.

500, 501. *Juvenem*, ut Ecl. i, 43, Romani sermonis noto usu appellat Octavianum Cæsarem, tum circa xxvii annum agentem. *Sæclo* (ut v. 468) *everso* dixit, quod in prosa, rebus perditis succurrere; ut *eversum imperium* pro labefactato, ad interitum ruente. Cæterum nonnulla in sequentibus sunt, quæ forte Romanis magis probari potuerunt, a nobis excusari forte satis est; etsi declarare videntur, jam tum poetæ animo insedisse Æneidis argumentum, ut a Trojanis rebus fata Romanorum apta et nexa faceret.

502. *Laomedontis* certe *perjuria* nimis longe petita videri possunt; nec sententiarum admodum commodus et naturalis ordo et junctura esse. Verum de Romanorum sensu quærendum erat, non de nostro. Scilicet magna aliqua calamitas non nisi deorum iris immitti potest: exarsere illæ magno aliquo scelere ac piaculo commisso. Ita bella civilia referuntur ad majorum magnum aliquod ἄγος: ab Horatio ad parricidium Romuli, Epod. vii, 17: a Virgilio ad Trojanorum, qui gentis Romanæ auctores fuere, facinora. Jam porro: bellorum civilium scelera novum sunt ἄγος, novum piaculum, quo obstricti homines deorum iras in se provocant. Verum reatus ille solvi nequit nisi certis ritibus et sacris piacularibus, non nisi ab homine puro ac sancto aut a deo aliquo curandis: hic erat Octavianus Cæsar, qui rempublicam unus restituere poterat. Hoc idem persecutus est Hor. i Carm. 2. Jam his notionibus imbutum animum si habueris, facile expedies singula: Permitte, dii, ut Cæsar rempublicam restituat, et belli civilis scelera expiet. Satis malorum experti sumus. Ne nobis eum eripite, tanquam unum illum qui culpam nostram expiare potest. Hæc omnia splendide ornavit et amplificavit.

503. Retrahendum est ad v. 500: unus est Cæsar, qui rempublicam labefactam restituere et mala tollere, deorum iras placare potest: at hic, ipse diis par et mox deus futurus, verendum est, ne ab hac scelerum contage subductus nobis eripiatur: fere ut Hor. i Carm. 2, 45, qui totus locus inde a v. 25 pro æmulatione hujus loci Maroniani haberi potest.

505—511. Ad annum ab U.C. 717, M. Agrippa et L. Gallo coss. hæc spectant;

Tam multæ scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
Vicinæ ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt; sævit toto Mars impius orbe:
Ut, quum carceribus sese effudere, quadrigæ
Addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

aut, quod melius fiet, ad apparatum pugnæ Actiacæ per sequentes annos sunt referenda. Anno illo 717 multis prodigiis turbati erant animi, dum inter triumviros parum firma fides, et paullo post graves inimicitiæ; inter Cæsarem et Sext. Pompeium bellum recrudescebat; Antonius exercitu adversus Parthos jam dudum Syriæ infestos ibat; ab Agrippa, qui Rhenum transierat, in Galliis bellum modo confectum erat. Hæc omnia in unum conferre potuit poeta, ut gravior esset sententia. *Ubi* h. l. apud quos. *Fas nefasque versum*, confusum.

507. *Dignus honos*, satis magnus.

510. De dissidiis civilibus accipe: *ruptis legibus*, pactionibus mutuis. Æn. viii, 540, *poscant acies, et fœdera rumpant:* adeoque pace rupta.

512 sqq. A Circo sumta comparatio tumultuantis orbis: semel emissi currus cum tanto impetu ruunt, ut ab auriga retineri nequeant.

513. *Spatia* hic de septem spatiis seu gyris accipiunt, quibus in circo decursus finiebatur. Nec tamen hoc necesse. *Spatia* pro spatio, h. ipso loco quo decurritur, et de decursu æque bene dicuntur, ut Geo. ii, 541; iii, 203; Æn. v, 316. *Addunt quadrigæ in spatia:* subintelligitur a doctissimis interpretibus *cursum*, h. intendunt, in ipsis spatiis currendi sumunt vires; in quo tamen durum omitti *cursum*. Accipiebam *addere* pro addere se; h. concitare se, concitato cursu ferri. *Dare se in fugam* etiam in pedestri oratione frequentamus; similia vid. Geo. iv, 528; Æn. xii, 633. *Addere se* pro simplici dare se, immittere se, ruere in decursum, cum impetu ferri *in spatia*, in decursum, nullo septem spatiorum respectu, habet analogiam. Scilicet *addere se* vulgari usu est, adjungere se, accedere; ut Ecl. vi, *Addit se sociam timidisque supervenit Ægle;* Æn. ix, 149, *Addunt se protinus omnes Etrusci socios.* Inde, si idem fit cum impetu, irruere, instare ἐπέχειν, ut Odyss. τ, 71. *Addere* pro mittere, immittere, injicere dictum esse etiam b. Gesnero probari video ad Quinctil. viii, 3, 78, et confirmari a Burm. ad e. l. *Teucris addita Juno*, pro infesta, in eos concitata et exasperata, Æn. vi, 90, hinc illustrari potest. Ita *addunt*, instant. Expressit nostrum Silius xvi, 372, *Jamque fere medium evecti certamine campum In spatia addebant.* Post omnia hæc fateor tamen, ad Virgilianam facilitatem nondum orationem videri esse adductam.

514. Nota figura *currum*, h. equos, *non audire habenas* dicit, qui regi non possunt. Hor. Ep. i, 15, 13, *equi frenato est auris in ore.* Pindarus ἅρματα πεισιχάλινα dixit, Pyth. ii, 21.

GEORGICON

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Propositio cum invocatione Bacchi 1—8. De arborum inprimisque vitium et olearum cultura acturus, primo loco varios arborum proventus, alios a natura alios ab arte profectos, exponit. Aliæ itaque arbores sponte nascuntur—21; aliæ arte parantur: et quidem avulsione—23; infossione 24, 25; propagine 26, 27; surculo 28, 29; concisione 30, 31; insitione 32, 33, 34. Nunc edocturus, studium esse adhibendum, et suam cuique arbori pro generis et soli natura culturam, Mæcenatis propitiam voluntatem implorat—46. Arbores quæ sponte proveniunt, cultu emendari possunt—56, quæ satu nascuntur, feliciora habent incrementa transplantatione, et aliis artificialis culturæ generibus—72, inprimis inoculatione et insitione proprie dicta—82. Deligendæ quoque arborum ejusdem generis species præstantiores—108. Cœlum quoque cujusque arboris naturæ idoneum est circumspiciendum; nam magna in hoc est varietas—135; et sic aditum sibi parat ad laudes Italiæ, omnium rerum proventu felicissimæ—176. Tandem soli natura est exploranda, cui proventus generi illa conveniat—225; subjiciuntur criteria soli cognoscendi et judicandi—258, et viæ ac rationes soli tractandi et naturæ ejus emendandæ, adeoque ipsa cultura cum omnino arborum, tum inprimis vitium. Scilicet primo docentur quæ in plantatione observanda sint—314; etiam de tempore plantationis faciendæ—345; de cura post illam adhibenda, inque hac de putatione (362—370), et de avertendis iis quæ nocere possunt novellis arboribus (371—379); cumque in his caper sit, excurrit in morem mactandi hirci in Bacchi sacro—396. In vitibus tamen inprimis assidua est cura per totum annum adhibenda—419. Minus operosa est olearum cultura—425, et pomorum—428; exigua aut omnino nulla sativarum arborum—457. Inde excursus in laudes vitæ rusticæ, pars carminis felicissima—ad fin.

HACTENUS arvorum cultus et sidera cœli;
Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
Virgulta, et prolem tarde crescentis olivæ.

1—3. Respicit ad lib. i, v. 1, 2. Nunc arborum curam exponam. Arbores memorat, ut poeta, *vites*, *virgulta*, h. e. arbores silvestres, et *oleas*. *Silvestria* dubito an ex vulgari usu dictum sit. *Silva* poetis omnino pro arboribus dicitur, ut sæpe hoc libro; v. c. 181, *silva vivacis olivæ:* videtur adeo *silvestris* epitheton ornans esse, et *virgulta silvestria* nil nisi silvæ, h. arbores omnis generis. *Tarde crescentis olivæ*. Oleæ e semine nasciturae tardissima esse incrementa, jam olim Hesiodo

Huc, pater o Lenæe: tuis hic omnia plena
Muneribus; tibi pampineo gravidus auctumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris:
Huc, pater o Lenæe, veni; nudataque musto
Tinge novo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis:
Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ
Sponte sua veniunt, camposque et flumina late
Curva tenent; ut molle siler, lentæque genestæ,
Populus, et glauca canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine; ut altæ
Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxuma frondet

auctore creditum, δυσαυξὴς dicta Theophrasto; hinc propagare eas, quam serere, maluit ætas posterior: cf. 31; eadem tamen propter hoc ipsum e naturæ lege firma ac *vivax:* cf. inf. 181.

4—6. Splendida invocatio. *Hic*, in iis quæ dicentur a me, in argumento carminis mei. *Tibi*, pro per te, Græcorum poetarum usu; beneficio tuo. *Florere* est hic, lætum esse, plenum esse. *Auctumnus pampineus* est proventus auctumni e vinea, vindemialis, ὀπώρα. Eadem tandem notione paullo post *vindemia*. *Labra* (Tibullo i, 1, 10, *lacus*) sunt vasa ad recipiendum mustum apta.

7, 8. Suavissima imago Bacchi uvas calcantis una cum poeta, dum auxilium sibi a deo ferendum in carmine de vinearum cultura expetit. *Cothurnatus* exhibitus fere olim Bacchus; quod etiam e signis aliisque monumentis constat. Calcare pedibus uvas etiamnum in Italia sollenne.

9 sqq. Arbores procreantur aut natura aut arte. *Arboribus creandis*, h. e. arborum creandarum, *natura*, ratio, *est varia:* et quidem naturalis ratio triplex, aut ut *sponte veniant*, h. proveniant (sup. i, 54,) aut semine, aut ab radice. Cæterum in iis quæ sequuntur ornandis quanta poetæ ars sit, facile sentiri potest, si ad nudam pedestris orationis narrationem ea redegeris.

11. *Sponte sua.* Parum subtiliter veteres ea *quæ sponte nascuntur*, αὐτομάτως, distinxere ab iis *quæ semine nascuntur;* cum tamen nec ista sine semine proveniant. Voluere scilicet declarare id genus et plantarum et arborum, quod primigenium dixeris, quod in loco quem occupat colonus jam natum repererat; quemadmodum vulgus herbas malas et inutiles sponte solo nasci dicit: semen, unde illæ gignuntur, vento et aere allatum ac projectum humique conditum, non in oculos incurrit, adeoque sine semine nasci illæ putantur. Jam sup. Geo. i, 22, *novas non ullo semine fruges* dixerat.

12, 13. *Siler* salicis forte genus; nec enim satis notus frutex est: vid. ad Plin. xvi, s. 35. *Genesta* fruticis viminei genus; hinc *lenta*, flexilis, ut *lenta vitis*, Geo. i, 265. *Salicta* pro salice, cujus natura pulchre expressa: γλαυκόχροα.

14, 15. Uti illæ arbores *nullo*, debebant dicere cæco et occulto, semine nascuntur; sic nunc alterum genus, etsi et ipsum sine hominum opera, *semine* tamen quod de arbore in terram fluxit et insinuavit se solo, nascitur. *Surgunt*, nascuntur, *posito de semine*, h. ex semine proveniunt quod decidit: ut castanea et ilex, si nux, glans, deciderit et ab humo recepta fuerit. Ex iis quæ dicta sunt, intelliges alienas esse a poetæ mente argutias, ut *sponte venire* dicantur arbores semine non projecto sed temere cadente; *posito de semine*, opera et industria hominum in terram sparso aut defixo. Scilicet h. l. naturales modi nunc enarrantur; de satione artificiali mox agetur. Iterum poeta sponte natas et ex semine quod deciderat (*seminibus jactis*) distinguit inf. 47, 57. Cæterum *semina* si apud poetam, etiam apud alios, audieris, latius illa, nec modo de granis, verum et de nucibus, nucleis, baccis, interdum de radicibus, plantis, stolonibus, et quovis propagandi genere, interdum de omni principio unde aliquid gignitur, cogitandum est. Ita *castanearum semina* sunt nuces. Simili modo *serere* de omni procreandi modo adhibetur. Sane hæc loquendi improprietas interdum obscuritatem facit. De *castaneis* vid. Columel. iv, cap. extr.

Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima silva;
Ut cerasis ulmisque: etiam Parnasia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.
Hos natura modos primum dedit; his genus omne
Silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi reperit usus.
Hic plantas tenero abscidens de corpore matrum
Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos;
Silvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Exspectant, et viva sua plantaria terra:
Nil radicis egent aliæ; summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis (mirabile dictu)
Truditur e sicco radix oleagina ligno.

16. *Æsculus*, arbos glandifera e quercuum genere, admodum procera, cf. inf. v. 291—297, Jovi sacra. Dicta ea *maxuma nemorum:* accipe pro, in nemoribus. Sic Græci casu secundo uti solent: *ὑψηλοτάτη ἀλσέων* pro *ἐν ἄλσεσι* dicerent. *Quercus habitæ oracula*, h. pro sede oraculi Dodonæi: vid. Homer. Odyss. ξ, 327, 328; quanquam modus edendæ sortis diverse traditus est.

17—21. *Viviradices* vocant; quanquam id nomen latius patet, et stolones ac truncos etiam designat, quos transferas in aliam terram. *Subjicit se*, adolescit, crescit. Sup. Ecl. x, 74, *Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.* Docte autem variata oratio pro, aliæ *ἀπὸ παρασπάδος*, radice infixa solo, gignuntur, ut cerasus, ulmus, et laurus. Hi sunt modi naturales.

22—34. Sunt alii modi arborum creandarum artificiales, h. quos usus ipse sibi reperit, *via*, id est arte, ratione, industria et experientia, ut centies *via* apud nostrum et alios. Cf. inf. iv, 315, 316; i, 133, et præclarus Lucretii locus, qui Maroni præluxit lib. v, 1360 sqq. Sunt autem modi hi: *avulsione, infossione, propagatione, surculo, concisione, insitione.* Ad rem tenendum hoc, pluribus modis eandem arborem gigni posse; ne putes singulis arboribus unum tandem modum convenire; est tamen alia alii ratio utilior.

23. Alius avellens *stolones* e radice (vid. v. 17,) fossis (sic *sulcis* inf. 289,) seu scrobibus mandat: vid. Plin. xvii, 10, s. 13. Idem, *Omnia*, inquit, *celerius adolescunt stolonibus ablatis, unamque in stirpem redactis alimentis*, ibid. 13, s. 20. Ita *avulsione* arbores proveniunt.

24. Alius modus est, quo quis truncos seu vastiores ramos ac taleas in pali modum, aut quadripartito fissas, cum radicibus, *in terram infodit.*

26, 27. Tertius modus fit *propagine.* Ut aliæ, inquit, arbores proveniant, incurvatas in terram scrobe facto demittere necesse est, et *in sua terra*, h. ea in qua mater crevit, plantare.

28, 29. Est hoc sationis genus, cum ex summa arbore recissa virga seu talea, tanquam *surculus*, scrobe facto in humum defigitur. *Referens*, quia jam ante illinc enatum fuerat. Nisi omnino ornate dictum putandum *referens mandat* pro simplici *mandat.* Nam fert, defert, *refert* illud *cacumen*, taleam, in illum locum.

30, 31. Nonnullæ arbores, et inter has inprimis olea, ita procreantur, ut *caudex* seu stipes, resecta radice et abscissis ramis, idemque dissectus ac fissus, terræ infodiatur. Ita ex ipso stipite radix *truditur*, trudit se, quæ terræ se affigat. *Caudex sectus*, per se simpliciter esse posset, resectus et abscissus; sed obtemperandum est viris peritis, caudicem seu truncum scindi in plures partes, diffindi ac concidi, ita ut ex medulla nova arbor procreetur. *E sicco ligno*, quia truncus rescissus est. Ab illo altero modo sup. 24, 25 memorato hic ita differt, ut infossio fiat truncis cum radicibus: quintus hic modus, resectis radicibus.

Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius; mutatamque insita mala
Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o, proprios generatim discite cultus,
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo;
Neu segnes jaceant terræ. Juvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
O decus, o famæ merito pars maxuma nostræ,
Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto;
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox: ades, et primi lege littoris oram:
In manibus terræ; non hic te carmine ficto,
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quæ se tollunt in luminis oras,
Infœcunda quidem, sed læta et fortia surgunt:
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque, si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint silvestrem animum; cultuque frequenti
In quascumque voces artes haud tarda sequentur.

32—34. De insitione agit. Tanquam poeta, mala et corna memorat, fructus pro arbore. Quod structuram verborum attinet, ambiguum est, pirusne ex insitione ferat mala et prunus corna, an inverse cornus pruna. Cum recte monitum sit, corna Æn. iii, 649 *victum infelicem dare* dici, posterius videtur amplectendum esse. Ex insitione cornus fert pruna rubentia, ut pirus mala.

35—38. Discite, qui per singula genera cuique generi cultus proprius sit. *Ismarus* mons Thraciæ, vitibus, et *Taburnus*, mons Samnii, olivis nobilis, quanquam uterque alioquin asper et horridus. Ismarum urbem Homerus memoravit, et vinum a Marone Ulyssi datum: Odyss. ι, 197. Inde urbs in propinquo Maronea et vinum Maroneum clarum habent nomen. Pertinent autem hi versus adhuc ad adhortationem agricolarum, ut arboribus idoneis in locis colendis operam dent.

39, 40. Proposito quasi argumento libri, ad ejus pertractationem Mæcenatem invocat; commodiore loco quam si paullo ante, v. 5—9, Baccho subjunxisset privatum hominem. Nam Cæsarem recte ultimo post deos loco ponebat Geo. i, 24 sqq. *Decurrere* recte quidem ad stadium aut circum refertur; sed propter v. 41 a cursu navigationis petitum videri debet. Maximam suæ famæ et gloriæ partem eo contineri ait, quod Mæcenatis amicitia utatur.

43—45. Jam ab Hostio poeta Latine expressa erant Homerica, cujus versus apud Macrobium Sat. vi, 3 sunt: *Non si mihi linguæ Centum atque ora sient totidem vocesque liquatæ.* Summa tantum rerum capita se leviter perstricturum esse significat; ea scilicet quæ tractari poetice ornarique possunt. Hoc dicit *littus legere*, radere; ut *terræ in manibus*, (ἐν χερσὶν, Apoll. Rh. i, 1113,) h. prope sint, vicinæ; non vela in altum dare.

47 sqq. Jam ad culturam arborum progreditur. Et primum quidem v. 47—60, de emendatione arborum silvestrium agit, cum respectu ad naturales modos quibus arbores nascuntur v. 9—21. Nunc primo loco primum modum attingit. Quæ sponte enasci solent in agro inculto, insitione aliisque modis mitiorem naturam consequi possunt. *In luminis oras*, in lucem, adeoque in ætherem.

49—52. *Quippe solo natura subest*, h. inest ea naturalis vis ac virtus (v. c. sales, calor, humor, temperies), quæ ad pro-

Nec non et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes et rami matris opacant,
Crescentique adimunt fœtus, uruntque ferentem.
Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram;
Pomaque degenerant, succos oblita priores;
Et turpes avibus prædam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus; et omnes
Cogendæ in sulcum, ac multa mercede domandæ.
Sed truncis oleæ melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus:
Plantis et duræ coruli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ,
Chaoniique patris glandes; etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos.

creandas illas arbores necessaria est ac propria. *Tamen hæc quoque, si quis* etc. Formula eadem sup. Ecl. vi, 9. Silvestres arbores fœcundarum naturam induunt, si iis arbores aliæ mites inserantur, aut si eæ transferantur. Simplicissimum est *mutata* accipere loco mutato, ex suo loco transposita et in scrobe plantata; nam sola transpositione arborum silvestrium natura mitescit, solo, cœlo, cultu. *Animus* eleganter pro natura, ingenio arborum. *Quascumque artes.* Suaviter: quascumque artes ad majorem earum cultum adhibeas, feliciter tibi succedere videbis.

53—56. Alius modus silvestribus arboribus mitem naturam induendi est, si stolones ab radice pullulantes (v. 17—19) in campum vacuum et in solem transferentur, cum ipsis nunc umbra matris noceat, ut adulti aut nullos fructus ferant, aut maligne. Quæ eadem res docuit plantaria et seminaria instituere: cf. Plin. xvii, 10, s. 12, 13, et c. 13, s. 21. *Fœtus,* arborum fructus, sæpe ut supra i, 55; infr. 429. *Urere* vero perquam accommodate de subducto succo.

57—59. Sequitur altera ratio naturalis procreandarum arborum (supra v. 14—16), ex semine in solum delato, una cum modis eam arte emendandi et adjuvandi. *Seminibus jactis,* seu temere, cadentibus iis in solum, seu manu jactis: utrumque enim nunc complectitur propter parem eventum. *Oblita:* de iis quæ aliam naturam induunt, suaviter; haustum ex perenni illo fonte poeticorum phantasmatum, cum transferuntur ad res inanimatas ea quæ animantium sunt. Cf. Ern. ad Callim. in Del. 34.

60. *Turpes racemi* præclare, deficiente cultu, squalidi, rugosi; ut contra *uvæ cultæ, nitentes, pulchræ. Uva* h. l. pro vite, quæ nostris quidem in terris ex acinulis non procreatur; at in insulis Americæ adhuc id fieri narratur.

61, 62. Artificiales modi arborum e semine procreatarum incrementa accelerandi; qui non minus locum habent in reliquis arboribus, sive sponte sive ex viviradice natis; itaque rem generalius proponit; nec tamen, ut poetam decebat, eundem ac vss. 22 sqq. ordinem anxie servat. Arbores, inquit, silvestres omnes transferendæ sunt in alium agrum, et in scrobibus (hi sunt *sulci,* vid. v. 24) defigendæ, et *multa mercede,* multi laboris impendio, colendæ.

63—68. Est tamen cuique arbori suum culturæ genus accommodatissimum. *Oleæ melius respondent,* votis, consilio, felicius proveniunt, e *truncis,* h. caudicibus sectis (vid. v. 30,) sive taleis oleaginis, in terram defixis; *vites, propaginibus* in humum demissis (v. 26); *myrti* autem, Veneri sacræ, *solido de robore,* h. trunco seu stipite aut vastiore ramo ad pali modum in terram infosso: vid. v. 24, 25, et Plin. xvii, 17, s. 27. At surculorum plantatione, optime proveniunt *corulus, fraxinus, populus,* Herculi sacra (supra Ecl. vii, 61), et quercus, Jovi Dodonæo consecrata; *palma* etiam, et *abies,* ædificandis navibus apta.

Inseritur vero et fœtu nucis arbutus horrida;
Et steriles platani malos gessere valentes;
Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
Flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.
Nam, qua se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus; huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via; deinde feraces
Plantæ immittuntur; nec longum tempus, et ingens
Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes et non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, neque Idæis cyparissis.
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ,

69—72. Insitio restabat ex v. 32 sq. Optime inseritur *arbuto*, in arbuto, in arbutum, (*horrida* ea dicitur a cortice hispido et aspero,) nux, *platano* malus, *fago* castanea, *orno* pirus, et *ulmo* quercus. Traduntur hic insitionis genera, quæ a nostris hominibus, qui in hac re aliquid se videre putant, negantur fieri posse: non enim inseri posse arborem arbori, nisi sui generis. Negat idem auctor præstantissimus Millerus, negat etiam du Hamel; cum tamen alii orno se insevisse pirum, castaneam quercui testentur. Verum et Columella, lib. v, 11, § 12, antiquos contendit male idem negasse, *et quandam quasi legem sanxisse, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro ac fructu consimiles iis arboribus quibus inseruntur.* Cujus ille *opinionis errorem discutiendum, tradendamque posteris rationem* existimabat, *qua possit omne genus surculi omni generi arboris inseri.* Quod ad verba attinet, tenendum, vulgari quidem ratione, *arbuto nucem inseri*, dici; at nec minus tamen rariore modo, *arbutum inseri nuce*, ut h. l. *nucis fœtu*, quod non tertio, sed sexto casu accipiendum. *Nux* autem generale vocabulum, ut sit nux juglans, nux avellana, nux amygdala, pinea, et al. *Fagus flore castaneæ, et ornus albo piri flore incanuit:* h. e. castanea inseritur in fago, et pirus in orno. *Ornus* enim fraxini silvestris genus.

73—77. Plures inserendi modos vid. ap. Colum. v, 11, de Arbor. 26. Ex his inserendi modis, qui sunt varii (*nec modus simplex* est, h. sunt varii), non nisi duos insigniores commemorat poeta, inoculationem et insitionem proprie dictam. Inoculatio fit, dum in ea parte qua *gemmæ*, h. nova germina seu oculi, *se trudunt*, erumpunt ex cortice, *ruptis tuniculis*, h. libro, interiore cortice, vulnus fit; sive *angustus sinus*, h. cavitas, avulsa gemma et cortice in modum scutuli, cujus loco *includitur novum germen*, ut *coalescat* cum vetere *libro*.

78—82. Jam de insitione proprie dicta. *Rami felices* sunt arboris feracis, cujus *plantæ* h. surculi silvestri arbori inseruntur. *Resecantur*, fit incisio seu fissura in trunci cortice, qua parte nullus nodus est. *Nec longum tempus.* Pulcherrima descriptio; quis non videat? Calpurn. Ecl. ii, 40, 41, *Non minus arte mea mutabilis induit arbos Ignotas frondes et non gentilia poma.*

83—108. Ad culturam, in qua poeta versatur, spectat dilectus cum generis præstantioris, tum cœli ac soli idonei: de hoc altero a v. 109 sqq. 117 sqq. Itaque varias arborum familias seu species ejusdem generis esse, exemplis, ut poeta, docet. Ornatissimus locus adjunctorum copia ac varietate.

84. *Lotus* modo herbæ pratensis genus est, jucundum pecudis pabulum, modo herba palustris ex nymphæarum genere, Nilo frequens; hoc vero loco est genus arboris Italiæ familiaris, dulcissimo fructu. In *Ida*, Cretæ monte, *cyparissi* s. cupressi sponte proveniunt.

85—88. Ex infinitis olearum generibus tria tantum, observante etiam Plin. xv, 2,

Orchades, et radii, et amara pausia bacca,
Pomaque, et Alcinoi silvæ; nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris, gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos:
Sunt Thasiæ vites; sunt et Mareotides albæ;
Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ;
Et passo Psithia utilior; tenuisque Lageos,
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam;
Purpureæ, preciæque; et quo te carmine dicam,
Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt et Aminææ vites, firmissima vina,
Tmolus et assurgit quibus, et rex ipse Phanæus;
Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, dîs et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus, neque enim numero comprendere refert:

enumerat poeta, *orchadas*, oblongi generis, *radios*, longioris, et *pausias*, quæ, dum adhuc virides et acerbæ sunt, (habent autem tum amarum succum, hinc *amara bacca*,) leguntur ac tunduntur. *Alcinoi silvæ* sunt ipsa *poma*, ut sæpe apud poetas. De ejus hortis Odyss. η, 112 sqq. *Volema pira* grandia, quæ volam facile impleant.

89—96. Italas vites diversas esse ab aliis ait. *Vindemia* proventus vitium, uvæ. *Pendet arboribus*, vel quia iis vites maritantur in Italia, vel ut arbores pro vitibus dictæ sint, ut alibi apud Virgilium et Horatium; et hoc præstat. *Mareoticum* vinum notum vel ex Hor. Carm. i, 37, 14, a locis circa lacum Mareoticum super Alexandriam: nunc deterius illud, quoniam Arabum latrocinia maturitatem uvarum intercipiunt. Vinum *passum* ex uvis passis, a pandendo, h. in sole coctis, ut exarescerent. *Psithia* vitis, *Lagea*, quæ facile inebriat, *olim*, cum aliquando vinum ex ea expressum fuerit, *purpurea* et *precia* vitis, apud Plin. xiv, 2, s. 4 sqq. et Colum. iii, 2 sqq. videnda. *Nec cellis.* Variatione nova dicta hæc pro vulgari: tametsi inferius sit vinum Rhæticum Falerno.

97—100. Vinum *Aminæum*, cujus, ut vinorum celebritas parum constans ac diuturna esse solet, cultu enim deficiente vites optimæ facile degenerant, nulla alia memoria, præter nominis, nobis restat. Græcæ originis et Italici cultus, cum in aliis tum in Falernis agris maturuisse videtur: cf. intpp. ad h. l. Multis utique in locis illud memoratur, maxime tamen in solo Campaniæ: Macrob. Sat. ii, 16, *Nam Aminæi fuerunt, ubi nunc Falernum est.* Ad colles Leucogæos, supra Neapolim versus Puteolos, refert et Aminæos colles et Falernos Martorellus. Atque ejus tantam ex diuturna inprimis bonitate præstantiam perhibet poeta, ut ei adeo vinum *Tmolium*, a Lydiæ monte vineis nobilissimo (sup. Geo. i, 56), et *Phanæum*, (fuere Phanæ, Φάναι, portus et promontorium Chii insulæ, quæ alias vino *Ariusio* nobilis est, in eo templum Apollinis Phanæi,) *assurgere*, cedere, vid. Ecl. vi, 66, dicat. Cum illis, *Sunt et Aminææ vites*, junge *Argitisque minor*. Est etiam Argitis vitis, uva. Ἀργῖτις ab ἀργὸς, quod vinum candidum reddit. Est autem *minor* et *major*. Ea vitis, vino inprimis abundans, πολύοινος, est, eoque firmo ac durabili.

101, 102. Vinum *Rhodium*, cujus in mensis secundis usus erat; cumque de eo antè omnia diis libaretur, hinc vitis *Rhodia dîs accepta*, grata, *et mensis secundis*, fere ut apud Hor. iii, 11, 7, lyra *Divitum mensis et amica templis.* Plin. xiv, 1, s. 3, *Tument mammarum modo bumasti*, βουμαστοί.

103—108. Locus ornatissimus. Respicit eum Plin. xiv, 2, s. 4 pr.

104. *Neque enim* positum pro, neque

Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere quam multæ Zephyro turbentur arenæ;
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nôsse quot Ionii veniant ad littora fluctus.
  Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur; steriles saxosis montibus orni;
Littora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
Adspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.
Divisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
Fert ebenum; solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum, molli canentia lana?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?

etiam, nec vero, numerum tenere necesse est; non numeratu opus est.

109—113. Uti diversa sunt arborum genera, ita etiam diversum solum, quo aut nascuntur arbores quæque aut felicius proveniunt.

112. *Littora myrtetis lætissima*, exquisitiore forma pro vulgari, myrti solent esse lætissimæ in littoribus; quod si fit, *littora* haud dubie et ipsa *læta* videri possunt. Geo. ii, 124, *et amantes littora myrtos. Apertos colles* itidem doctius dixit quam *apricos*, qui forte alicui in mentem venire possint.

114, 115. Exemplo etiam esse possunt arbores exoticæ; pro his memorantur ipsæ in extremo terrarum orbe sitæ regiones, ut Arabum et Gelonorum. Sunt autem *Geloni* e Sarmaticis populis, qui ultra Borysthenem vagabantur: *picti* appellantur, ut Æn. iv, 146 *Agathyrsi*. Scilicet communi plerique barbari et feri populi more corpora pingunt; sive quod in membrorum nuditate id unum vanitatis genus restat; sive quod obducta pigmentis et coloribus corpora culices, quorum infinita examina incultæ et paludosæ terræ alunt, nec non sentes, etiam frigus, minus sentiunt; sive quod horribili adspectu terrorem hostibus incutere volunt. Colorem autem aut cuti acu punctæ inungunt, aut inurunt. Hinc modo *pictum* corpus memoratur, modo *stigmatibus notatum*.

116, 117. Sunt arborum genera certis terris domestica et propria. *India* et de India proprie dicta accipi potest, nam et ibi nasci *ebenum*, narrant multi e veteribus, et, quod malim, de Æthiopia, cui ebenus propria arbor. Solet enim India latissime dici, ut satis notum: cf. inf. Geo. iv, 293. *Thus Sabæorum* jam Geo. i, 57.

118, 119. *Opobalsamum* Judææ, vallis inprimis Hierichuntinæ, et Arabiæ. Verba ipsa vulgari oratione sic efferrentur: ne memorem ligna seu arbores odoratas sudantes balsamo. Pro arboribus dixit *ligna*. Alias *exsudat, desudat* balsamum. *Acanthus* h. l. non herbæ, (ut Ecl. iii, 45 et al.) sed arboris, genus; nec tamen satis compertum quale genus illud sit. Spina est seu Ægyptia seu Arabica, nam et hæ inter se diversæ; communius *acantha*, vulgare nomen *acacia*, unde gummi Arabicum colligi solet. Habet quidem ea arbor siliquas, non *baccas;* sed bacca latiorem significatum habet. Arboris hujus usus etiam in sculptilibus fuit. Cæsaris triumphus Ponticus apparatum ex acantho habuit: Vellei. ii, 56, 2. De agrifolio cogitare non licet; laudantur enim plantæ peregrinæ.

120. Plin. xix, 1, s. 2, n. 3, *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui* gossypion *vocant, plures* xylon, *et ideo lina inde facta* xylina. Parata ex ea byssus.

121. Vulgaris olim usque ad Imp. Justiniani tempora, quibus primum vermi-

Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis? ubi aera vincere summum
Arboris haud ullæ jactu potuere sagittæ:
Et gens illa quidem sumtis non tarda pharetris.
Media fert tristes succos tardumque saporem
Felicis mali; quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos, faciemque simillima lauro;
Et, si non alium late jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis;
Flos ad prima tenax: animas et olentia Medi
Ora fovent illo, et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum, silvæ ditissima, terra,

culi quos nos *bombyces* vocamus Constantinopolin allati sunt, opinio fuit, Seres, Indicam gentem, Sericum ita parare, ut textam a bombycibus lanuginem ex certarum arborum foliis depecterent. Plinius vi, 17, s. 20, *Seres lanicio silvarum nobiles perfusam aqua depectentes frondium canitiem.*

122—125. Plin. vii, 2, *Arbores quidem* (in India) *tantæ proceritatis traduntur, ut sagittis superari nequeant.* Plurima vastarum et immanium arborum genera in India nasci, fidem faciunt recentiores rerum Indicarum auctores. *Extremi sinus orbis*, interior, adeoque remotior terra, extremæ orbis partis; cujus veram et explicitam notitiam non habuisse veteres, et pro temporum successu diversas et erroneas notiones aliis alias successisse, nunc inter notas res est. *Aer summus arboris* pro cacumine dictus. *Potuere* ex aoristo pro possunt. *Non tarda* ea gens: malim strenuam interpretari, quam non tardi ingenii, h. callentem, peritam.

126. *Malum Medicam* seu Assyriam, item Persicam. Ad citrorum genus, s. ad citria, eam esse referendam dubitari nequit. Quam autem familiam Maro respexerit, non satis liquet. Convenit locus maxime cum Theophrast. H. Plant. iv, 4 extr. et cum Plin. xii, 3, 7; adeoque aurantiæ genus aliquod poetæ ante oculos fuisse verosimile fit. Ita *tristes succi*, aut erunt acidi aut amari (ut Geo. i, 75 et al.), sive propter corticis ac granorum amaritudinem, sive succo, qui cultu deinceps assiduo mitigari cœpit. *Tardus sapor*, h. diu palato immanens, quia acerbus, pungens est.

127, 128. *Felix*, de arbore si dicitur, ad fœcunditatem proprie respicit. Et sane citri fœtus perpetua successione succrescunt. Nunc tamen ad salubritatem potius epitheton spectare videtur; ut contra infelix, infaustum, est quod nocet. Pro veneni antidoto habitum esse pomum Medicum constat; nec forte injuria in certis saltem venenorum generibus. *Novercæ.* Sollenne hoc antiquis, novercalia odia, fraudes, insidias, venena memorare: v. c. Hor. iii Carm. 24, 18.

129. *Verba non innoxia*, h. noxia, incantationes; et eodem sensu *herbæ non innoxiæ*, venenatæ. Sed hic versus, qui iii, 283 exstat, dudum suspectus, et nunc a Brunckio ejectus est.

134, 135. *Ad prima*, ut *in primis, cum primis, apprime*, inter alias arbores: non enim decidunt flores cito. Mederi Parthos iis pomis graveolentiæ oris, etiam Plinius monuit post Theophrast. *Fovent* h. curant, *θεραπεύουσι*; et mox *medicantur*. Est enim genus curæ, reficere modico calore, quod proprie est *fovere*.

136—176. Sequitur signatissimus locus, digressio in laudes Italiæ. Neque Media, malis suis felix, nec India proprie dicta, ad Gangem, aut Lydia, cujus est aurifer fluvius Hermus, e Phrygia descendens, et mox cum Pactolo eodem alveo profluens, nec Bactriana, neque Æthiopia, aut si mavis, reliqua India, neque Arabia cum Italia comparari potest; multo minus Colchis, monstris infamis v. 140.

136. Patet *silvæ ditissima*, jungendum esse: Medorum terra, ditissima silvæ, h. e. silvarum, pro, malorum, quas ante dixerat.

Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent; non Bactra, neque Indi,
Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri;
Nec galeis densisque virûm seges horruit hastis:
Sed gravidæ fruges et Bacchi Massicus humor
Implevere; tenent oleæ armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert;
Hinc albi, Clitumne, greges, et maxuma taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deûm duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas;
Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbor.
At rabidæ tigres absunt, et sæva leonum
Semina; nec miseros fallunt aconita legentes;
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subterlabentia muros.

137—139. *Auro turbidus Hermus,* per oxymori speciem pro aurifer. *Bactra:* Bactrianam, tanquam splendidum nomen memorare videtur; etsi et illa terra inter felicissimas est; etiam Oxus in ea aurum vehere dictus. *Panchaia,* Arabiæ regio, seu Arabia nunc est; proprie insula fabulosa Euemeri, Arabiæ ab Oriente objecta, quam ex Ennii Euemero norat Virgilius. *Pinguis,* aut propter thus pingue, quod resinæ naturam habet, aut fertilis, *thuriferis arenis,* solo arenoso, cui frutex thuris innascitur, h. pro thure. In prosa diceres: habens solum quod fert pingue thus.

140—143. Nota fabula de dentibus draconis ab Jasone ad expugnandum vellus Colchicum profecto satis, et viris armatis hinc enascentibus, qui Sparti dicti. *Tauri spirantes.* Versus translatus ex Lucretio v, 29, *Et Diomedis equi spirantes naribus ignem.* *Horruit,* ornatius quam extitit, exiit, nata est. *Fruges gravidæ,* lætæ: vid. ad Geo. i, 319. Mons *Massicus,* Campaniæ, ad Sinuessam, vitibus consitus.

145—148. Ornatissimi versus pro, in Italia equi et boves præstantes nascuntur. *Clitumnus,* Umbriæ Cisapenninæ fluvius, ubi juxta urbem Mevaniam Tiniæ se miscuit, cum eo ad Tiberim descendit. Campi adjacentes etiamnum armentis opulenti. *Albi greges,* quia fluminis aquis ea vis inesse putabatur, ut armenta candido colore essent. Simile quid creditum de Galæso in agro Tarentino; et Scamandrum opinio fuit rutilas reddere ovium lanas. *Taurus* ab his arvis adductus candidus *victima* in triumpho immolari solita. Sed ii tauri cum ante triumphantis currum ducerentur, hinc ipsi *ducere triumphos ad templa* dicuntur.

149. *Alienis mensibus æstas,* hibernis. Ex Lucret. i, 182, *Quod si de nihilo fierent, subito exorerentur Incerto spatio atque alienis partibus anni.*

150. Oves et arbores biferæ. Nota Italiæ laus. *Utilis* pro fertilis, ab effectu: infr. 323, *ver utile silvis.*

151—154. Ornate: caret Italia ferarum monstris, venenatis plantis et reptilibus. *Sæva leonum semina,* h. γένη, sævi leones, ex Lucretiano iii, 741, *triste leonum Seminium.* *Tanto,* tam longo quam alibi.

155—157. *Operum laborem,* h. opera, fabricas, ædificia. *Congesta manu* simpl. exstructa in rupibus. Fuere autem multa

An mare, quod supra, memorem, quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te, Lari maxume, teque
Fluctibus et fremitu assurgens, Benace, marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm Marsos, pubemque Sabellam,
Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
Extulit; hæc Deçios, Marios, magnosque Camillos,

per Italiam oppida, inprimis antiquiora, in editis ac præruptis locis sita; inque his ipsa Roma. *Fluminaque antiquos subterlabentia muros* esse possunt sive medias urbes permeantia, sive muros alluentia. Præfero nunc haud timide alterum hoc; *subter* est pro præter. Talis enim situs multarum fuit per Italiam urbium, ut ad amnem sitæ essent: idque nunc eo pertinet, ut Italiam multis fluviis rigari significet.

158—160. *Mare superum* et *inferum*, Adriaticum ac Tyrrhenum, miræ opportunitatis Italiæ ad rerum hominumque commercia. *Lacus Larius maxumus*, h. permagnus, sub Alpibus (nunc *Lago di Como*), in agro Mediolanensi, *Lacus Benacus* in Veronensi (*Lago di Garda*), propter magnitudinem ventis ac procellis obnoxius non aliter ac mare. Idem Mincium amnem medio alveo transmittens: cf. Æn. x, 205. *Assurgens*, tumescens.

161—164. M. Vipsanio Agrippa, L. Canidio Gallo coss. U. C. 717, cum contra Sext. Pompeium male rem gessisset Octavianus Cæsar, ut reficiendis classibus locum tutum haberet, Agrippæ consilio portum Bajanum in sinu Puteolano (inter Baias et Puteolos) commodiorem et tutiorem ita reddidit, aut verius novum portum aperuit, ut lacum Lucrinum, interjecto aggere a mari seclusum, cum lacu Averno, qui isti adjacebat, conjungeret, aggerem autem modo dictum, qui V stadiorum erat, latitudine vix quadrigis recipiendis par, postquam eo perfosso aditum navibus in portum fecerat, ita muniret, ut a fluctibus superari nequiret, navibusque tutus intra eum esset receptus. Hic *Portus Julius* vocatus. Vid. Sueton. Aug. 16. Excisæ tum silvæ, quæ loca vicina occupabant. Prælatus tamen sequenti tempore portus Misenus. Memorat itaque poeta portum Julium; quem sic ornavit: *portus, Lucrinoque addita claustra*, h. aggerem illum non tum primum factum, sed novis operibus adstructum, quo ipso portus effectus est. *Tyrrhenus æstus*, h. mare æstuans, immittitur, per os portus, *fretis Avernis*, h. lacui Averno, qui pro intimo portus recessu erat; et ad quem e Lucrino fossa ducta erat. Immutavere locorum faciem longa ætas, terrarum ruinæ, et subterranei ignes, inprimis Monte Novo exorto, ita, ut nunc adeo de situ et vestigiis hujus portus inter viros doctos disputetur.

165, 166. In eadem argenti, æris, aurique metalla. Copiam exprimit per *argenti rivos*; et *auro plurima fluxit*, poetica ratione, pro, plurimum auri in ea est: tametsi hoc ad Padum referri possit, nam apud Plin. xxxiii, 4, s. 21, in Pado *segmenta auri reperiri* traduntur. Ad montes ac silvas aliquando incensas, ut metalla excocta fluerent, referebat Jul. Sabinus. *Æris metalla Ostendit venis*, quod in vulgari oratione fuisset, venas æris ostendit. *Æris metalla* h. æs. *Ostendit* autem non otiosum; quia certis tantum vestigiis res credebatur; metalla autem Italiæ exercere senatusconsulto vetitum erat.

167—169. *Marsi* bellicosi, cum *Sabinis* severa disciplina nutritis, primo loco memorari solent inter Italiæ populos. *Assuetum malo*, pro malis, ærumnis, laboribus, *κακοπαθείᾳ* (cf. Æn. ix, 604 sqq.), *Ligurem;* colit enim agrum exilem et saxosum. *Inculta Alpium postrema possident*, ait Servius (cf. *Addison's Remarks on several Parts of Italy*, p. 6). *Volsci* autem *veruti*, h. hastæ genere, *veru* (*veru Sabellum* Æn. vii, 665, dixit), seu telo veruto, armati. Apparet autem, quod usu communi simpliciter *verutum* voca-

Scipiadas duros bello; et te, maxume Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virûm: tibi res antiquæ laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes,
Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis; quæ robora cuique,
Quis color, et quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ, collesque maligni,
Tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivæ.
Indicio est, tractu surgens oleaster eodem

tur, esse proprie verutum telum vel jaculum, veru instructum ac munitum. Mox *Scipiadas duros bello*, h. induratos ad bellum.

170—172. Ut horum versuum sententiæ fides constet, cum Ruæo et Catrœo Burmannus eos altera recognitione insertos esse credit, U.C. 734, quo Augustus in Asia signa a Parthis recepit et Medis pacem dedit. Est adeo vir doctus, qui vss. 171, 172 tollendos esse censeat, cum nec a. 724 nec 734 satis conveniant. Cogitandum tamen erat, nos in poeta, non in historico versari; versusque esse tam præclaros, ut vix ab aliquo interpolatore eos profectos esse arbitreris. Quod autem ad eam opinionem attinet, qua seriore manu ab ipso poeta inserti esse putantur; equidem in bono poeta vix hoc probandum putabo, si diversi temporis in eodem carmine vestigia reliquerit. At nec tali suspicioni locus est; spectantque et hi versus ad eosdem annos, quos in aliis Georgicorum locis subinnuerat, 724, 725 ab U.C., modo poetam, ut alibi facit, v. c. Geo. iii pr., magnifice efferre et ornare cogites id, quod vere nihil aliud erat, quam quod Cæsar ex Ægypto, quo paullo post pugnam Actiacam Brundusio trajecerat, per Syriam in Asiam iter fecit, et hieme ad Euphratem exacta Asiæ res constituit. *Indum imbellem*, ut Geo. i, 57 *molles Sabæi* et omnes Asiæ ad Austrum versæ populi. Novum esset *imbellem* accipere, nulla jam amplius bella tentantem, scilicet, quod arma tua reveretur. *Arces* de finibus scil., quatenus ii arcibus et præsidiis muniri solent.

173—176. Tanquam deam appellat Italiam. *Tibi*, in tuum honorem, aut tui gratia. *Ingredior*, aggredior, dicere instituo, *res antiquæ laudis et artis*, rem rusticam apud majores in honore habitam. *Sanctos ausus recludere fontes*, quia primus inter Romanos hoc argumentum versibus tractat: *sanctos*, quos accedere metuebant, reverentia quasi numinis alicujus; adeoque novos. *Ascræum carmen* omnino pro georgico, quia Hesiodus, ex Ascra, Bœotiæ vico, oriundus, opus de opere rustico condidit: non vero, quod vulgo putatur, ex Hesiodo adumbratum aut expressum.

177, 178. Nunc locum de varia ac diversa soli et agrorum indole et natura, et a v. 226—258 de notis ac criteriis cujuscunque soli tractat; et quidem universe, ut non modo arborum culturam respiciat, sed et frumentorum ac pascuorum curam habeat. Nunc locus, inquit, est opportunus ac proprius doctrinæ de arvorum ingeniis tradendæ, *quæ robora*, h. quæ præcipua vis ac virtus cujusque soli sit, qua potissimum valet (Claudian. xvii, 178, *Nosse soli vires*); *quis color*, quale ex adspectu judicium fieri possit, et quam naturam seu naturalem vim ad res ferendas habeat.

179—181. Solum argillaceum et calculosum ait esse idoneum oleis. *Terræ difficiles* parum feraces, quasi morosæ, parcæ, ut contra *faciles*, fertiles, quasi liberales, munificæ. *Frugum facilis terra* Claudian. xxix, 54. Junguntur etiam *colles maligni* eodem sensu et respectu ad liberalitatem soli ac fertilitatem: sic quoque *solum benignum*. Virgilius de regionibus Transpadanis cogitabat, aquarum eluviei obnoxiis. Ager λεπτὸς, λεπτόγειος, solo seu argilloso seu saxoso. *Tenuis argilla* est exilis, jejuna, adeoque sine succo, sterilis. *Vivacis olivæ*. Plin. xvi, 44, s. 90, *Firmissimæ ergo ad vivendum oleæ, ut quas durare annis CC inter auctores conveniat.*

182, 183. *Oleaster*, diversus ab eo quem

Plurimus, et strati baccis silvestribus agri.
At quæ pinguis humus dulcique uligine læta,
Quique frequens herbis et fertilis ubere campus,
Qualem sæpe cava montis convalle solemus
Dispicere; huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum; quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris;
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites; hic fertilis uvæ,
Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
Inflavit quum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vituloque tueri,
Aut fœtus ovium, aut urentes culta capellas;
Saltus, et saturi petito longinqua Tarenti,

nos eo nomine appellamus. *Plurimus:* ut Geo. i, 187, *Cum se nux plurima silvis Induet in florem:* ubi oleastri frequentes nascuntur.

184—191. Solum pingue vitibus colendis idoneum est. *At humus quæ pinguis* et uliginosa est, *et campus, qui editus Austro,* versus Austrum, est, *et—hic tibi sufficiet olim vites prævalidas,* vitibus colendis idoneus est. Pinguedinem et *uber* h. ubertatem soli colendis convenire vitibus, docet poeta: consentiunt rei rusticæ scriptores: vid. inprimis Colum. iii, 11, 8. Scilicet referendum et hoc ad diversa vitium genera et diversam cœli solique naturam.

187, 188. *Dispicere* pro vulgari, prospicere, videre: *huc summis liquuntur,—quique editus Austro:* in vulgari oratione fuisset, quo—liquuntur et limum trahunt; aut qualem eum campum videmus, qui editus Austro, h. versus Austrum, adeoque ei expositus est. *Felix limus,* ad fertilitatem faciens, fœcundans. Magnus auctorum, qui de vitibus colendis scripsere, in hoc dissensus, cum alii Austris infestari vineas tradant. Scilicet poetam de vineis in solo humili, pingui, uliginoso satis, alios de collibus loqui, tenendum est.

189. Plin. xvii, 4, s. 3, *Virgilius et quæ filicem ferat, non improbat vitibus. Invisa aratris* propter implexas inter se et late serpentes radices, easdem exstirpatu difficiles, πολύῤῥιζος.

190—194. Valde ornate effert illud, præstantissimum vinum in tali solo nasci. *Pateris et auro* notum est ad quam figuram soleat referri. Mihi tamen id grammaticorum commentum valde jejunum videtur. Scilicet poeta *aurum* simpliciter pro *patera aurea* dicere potest: sæpe hoc uno contentus est; interdum, ut h. l., hoc ipsum explicative apponit, cum generaliorem vocem primum posuisset. Similiter res sese habet in aliis exemplis. Tibicinem Etruscum sacrificiis adhibitum fuisse, vel ex Livio notum est. *Pinguis* in ludibrium gentis dictum esse videtur. Catull. xxxvii, 11, *Aut pastus Umber aut obesus Etruscus.* Nam ad buccas inflatas referre nolim. Habitum corporis ex assiduis sacrificiorum epulis, quibus adhibebantur tibicines, exprimi, non male Servius censebat. *Ebur* est tibia ex ebore. *Reddimus,* damus, diis offerimus. Sacrorum vocabulum esse etiam Servius notat. Æn. xii, 215, *viscera vivis Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.*

195, 196. Observetur præceptorum in his formis variatio et orationis copia. Agros saltuosos et irriguos pascuis idoneos esse monet. Exempla nunc in ipsum præceptum convertit. *Tueri,* ut servare, eo sensu quo est nutrire, alere, itaque et pascere. *Urentes culta capellas,* lædentes seu serrato dente seu saliva, ut exarescant. Ita *urere* dictum erat Geo. i, 77, et inf. 378, 379.

197—200. *Saturum Tarentum* propter insignem agrorum ubertatem (vid. Hor. Carm. ii, 6, 10 sqq.); a consequenti: ut *pinguis,* et 224 *dives Capua. Longinqua,* longinquos agros. *Mantua amisit:* notum ex Ecl. i argumento, et Ecl. ix, 27, 28. *Herboso flumine:* Mincius enim arundine et alga obsitus est.

Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos:
Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt;
Et, quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum, (namque hoc imitamur arando,)
Optuma frumentis: non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis:
Aut, unde iratus silvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit: illæ altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias roremque ministrat;
Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta, negant alios æque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, et curvas præbere latebras.

201, 202. Quantum graminis per diem depastum est, tantum nocte rorulenta succrescit. *Ros* causa fertilitatis; unde *θῆλυς ἐέρση*. Poetica quidem amplificatione dicta, nec tamen a vero plane abhorrentia: cf. Plin. xvii, 4 extr.

203—206. Tandem humus pulla seu nigra, pinguis, et *putris*, h. resoluta, tenera, adeoque solibus et imbribus penetrabilis, (vid. Geo. i, 44, et inf. 262, 263; *γῆ μανὴ, κούφη, λεπτὴ, εὔυδρος, εὐδίοδος*,) agrum frumentis serendis idoneum præbet. Arationis consilium est hoc ipsum, ut, quæ terra talis non sit, glebis fractis ac comminutis putri similis efficiatur. Colum. diserte h. l. interpretatus est x, 7: *Pinguis ager, putres glebas, resolutaque terga Qui gerit, et fossus gracileis imitatur arenas.*

206. *Tardis* et naturæ boum et oneris notionem, adeoque plaustri, quo frumentum ex agro devehitur, magnitudinem suggerit.

207, 208. Alterum genus agri frumentosi, est novalis, cæsa vetere silva. Versuum pulchritudinem vel me non monente sentis. *Iratus* suaviter, quod silvæ inutiles bonum solum occupabant. *Devexit* poetice; vulgari ratione id quod antecedit poneretur, excidit, exstirpavit.

209—211. Omnes laudant locum Lucret. i, 19, *Frondiferasque domos avium.* *Impulso vomere*, adacto, ut v. 203 *presso;* i, 45 *depresso aratro.* *Rudis campus*, nunc primum proscissus: *rudibus qua luceat orbita sulcis* dixit Nemesian. Cyneg. 14. *Enituit* autem, enitescit, magna cum vi; est enim bona terra *post vomerem nitescens*, ut Plin. ait xvi, 5, s. 3. Et omnino *nitent* quæ culta sunt, ut Geo. i, 153; Æn. vi, 677. Totam vero structuram in pedestri oratione sic institueres: antiquas domos avium eruit, quæ altum petunt, dum interea campus enitescit etc.

212. Notetur nova orationis connectendæ variatio, dum ad notas mali agri transit. At solum glareosum satis est si herbas apibus idoneas suppeditat: *jejuna glarea*, infœcunda; *λυπρά*. Diversum solum ab v. 180, ubi etiam tenue, sed argillaceum et calculosum; nunc sabulosum.

213. *Rorem*, quem apes e fioribus et herbis sugunt; nuncque flores ipsi, quibus ille inesse solet. *Ros marinus* quidem, frutex, a Servio intelligitur, quem alii sequuntur. Sed nondum locum vidi in quo ille simpliciter *ros* appellaretur. *Casia*, herba coronaria; de qua vid. sup. ad Ecl. ii, 49.

214—216. Sententia est, terra tophacea et cretosa serpentibus omnium est aptissima. Hoc ita extulisse videri debet: *tophus et creta negant alios agros æque ferre serpentibus cibum*, scilicet, ac ipsi, tophus et creta, ferunt. Sollenni poetarum more

Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres;
Et bibit humorem, et, quum vult, ex se ipsa remittit;
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie et salsa lædit robigine ferrum:
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos;
Illa ferax oleo est; illam experiere colendo
Et facilem pecori, et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
Ora jugo, et vacuis Clanius non æquus Acerris.
  Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem si densa, requiras;
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho;
Densa magis Cereri, rarissima quæque Lyæo:
Ante locum capies oculis, alteque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas æquabis arenas.
Si deerunt, rarum, pecorique et vitibus almis
Aptius, uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis,
Spissus ager; glebas cunctantes crassaque terga
Exspecta, et validis terram proscinde juvencis.

sic solet rebus vita carentibus, uti mens et consilium, ita loquela, tribui. *Exesa*, cavernosa, ut Æn. viii, 418, *exesa caminis antra Ætnæa:* non vero quasi serpentes terram exederint. *Curvas latebras* pro cavis. Sic et Geo. iii, 544.

217 sqq. Post terras singulis culturæ generibus aptas memorat agri genus optimum, vinetis, olivetis, frumentis, et pascuis æqualiter idoneum. Plin. xvii, 4, s. 3, *terra optima—quæ tenues exhalat nebulas.*

223—225. *Facilem*, liberalem, uberem, copiosum pabulum præbentem: cf. ad v. 179. *Vicina Vesevo:* antequam Vesuvii incendiis tractus ille erat vastatus; quod Titi Imp. tempore evenit: etsi etiamnum ea regio agros habet feracissimos, quotquot calamitatem experti nondum sunt. Utuntur hoc loco viri docti ad docendum, ante cladem illam anni C. N. 79 nullam contigisse aliam. Intelligitur tamen ex Strabonis aliorumque locis, ante omnem hominum memoriam, antiquissimis temporibus, incendio aliquo montem conflagrasse. *Clanius* arat, h. e. Clanii accolæ, qui fluvius est Campaniæ, juxta Linternum in mare se immittens, vicinis agris, et inter hos Acerranis, exundatione exitiosus. *Vacuæ* dicuntur *Acerræ*, non frequentes incolis. Dicas pro exemplo felicitatis parum commode agrum circa talem urbem laudari: potest tamen solum fluvio obnoxium, et tamen præclarum esse. Enimvero non agri Accerrani, quibus illa calamitas interdum accidit, sed ager ad Clanium, qui per multum agrorum tractum decurrit, donec Acerras attingit, laudatur. Duxit ex h. l. Silius viii, 537, *Clanio contemtæ semper Acerræ.*

226 sqq. Terra quomodo sit probanda (δοκιμασία γῆς), quibusque notis ejus natura densa, rara, salsa, pinguis, humida, gravis, levis, nigra, frigida cognoscenda.

227—232. *Si requiras* terra rara sit an densa, locum soli solidi eliges, in quo *puteum*, altam foveam, scrobem (βόθρον) facias, fodi jubeas etc.; at exquisitius, *demitti.* Porro τὸ *solidum* pro loco solido.

233—237. *Si deerunt*, scil. arenæ, terra, ad scrobem replendum:—*sin eæ negabunt posse ire in sua loca*, foveæ spatiis recipi, si non poterunt reponi, ut adeo supersit terræ egestæ aliquantum etc. *Uber*, ubertas, uber et fœcundum solum (vid. v. 185) h. l. simpliciter, humus, solum; *rarum uber erit*, (cui opp. spissus, crassus ager, Colum. iii, 12, 2,) et pascuis ac vineis aptum. *Vites almæ*, quia præbent quo alas

Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix, (ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat,)
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque prælorum fumosis deripe tectis;
Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ,
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttæ;
At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
Quæque levis. Promtum est oculis prædiscere nigram,

te; et in boni seu muneris parte sunt. *Terga* agri, de superficie in qua sulci fiunt.

238—240. Salsum et amarum solum sapore exploratur, aqua colo eliquata: cf. Colum. ii, 2, 20; et de Arb. 8, 6. *Quæ perhibetur amara*, quam vulgo amaram appellant; nisi est pro simpl. est. Vinum generosissimum et poma optima in tali terra degenerant. *Genus* et *nomina*, eleganter Burm. notat, ut in hominibus, ita hic, nobilitatem designare. Mox *specimen*, documentum, δεῖγμα, probatio, ἀπόδειξις.

241, 242. Qualos vimineos, seu calathos, ac *cola prælorum*, h. supponi prælis uvarum et olivarum solita, ut novum mustum aut oleum in iis exceptum percoletur ac liquetur. *Deripe tectis fumosis*, pro, sume. Ornatus inde petitus, quod ista vasa, ne humore corrumpantur, ad fumum reponi solent.

243—247. *Ager*, particula terræ ex eo agro: τῆς γῆς τι. *Huc—calcentur*, exquisitius quam *hic;* infert enim alterum, huc infundantur, et calcentur, subigantur. *Ad plenum*, plene, ut colum plenum sit. Hor. Od. i, 17, 15. *Hic tibi copia Manabit ad plenum benigno Ruris honorum opulenta cornu.* *Eluctabitur* pulchrius ac effluet. *Sapor* aquæ expressæ. *Manifestus;* in pedestri oratione vel manifesto, vel indicium manifestum. *Amaror torquebit sensu ora tentantum*, h. gustantium, ex Lucret. ii, 401, *At contra tetra Absinthi natura ferique Centauri fœdo pertorquent ora sapore.* Jam hic sensus haud dubie proprie *tristis* appellandus; quod de amaris rebus dici, supra v. c. i, 75 vidimus; et obvium erat poetæ jungere, *sensu* seu sapore *tristi;* at magis exquisitum, transferre epitheta ad adjuncta; hinc *tristia ora.*

248—250. Pingue et glutinosum (idemque dulce) solum tactu cognoscitur. *Manibus jactata*, versata, trita, *fatiscit*, atteritur, ut abeat in arenulas, solvatur in pulverem arida facta: vid. Geo. i, 180, *ad digitos lentescit*, lenta adhæret digitis, *habendo*, dum manibus habetur; ut Æn. xii, 88, *aptat habendo Ensem:* ut haberi possit ab eo, ut capiatur manu. *Habendo* passive, ut Lucret. i, 313, *Annulus in digito subtertenuatur habendo*, dum habetur, tractatur.

251—253. Humidum solum prodit se herbis nimium luxuriantibus. *Ah nimium ne:* egregia variatio ejus quod simpliciter efferrent nostri homines: quod terræ genus nemo sibi optet. Similis inversio Geo. i, 456, *Non illa quisquam me nocte per altum Ire jubeat.* *Primis aristis*, pro, herbis surgentibus.

254—256. Solum grave an leve, nigrum an alio colore, ipso oculorum usu cognoscitur. *Tacitam se prodit*, poetica ratione; vulgo diceres, *tacite;* at, pro adverbio *tacita* prodit se terra, argutius *tacitam se.*

Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantum taxique nocentes
Interdum, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.
His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes,
Ante supinatas aquiloni ostendere glebas,
Quam lætum infodias vitis genus. Optuma putri
Arva solo: id venti curant gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At, si quos haud ulla viros vigilantia fugit;
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur;
Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant;

256—258. Frigida terra ad cognoscendum difficilis est. *Sceleratum* pro noxio, pernicioso. Subest sane notio reatus ex scelere, cæde et sic porro: verum, ubi de poeta et de epitheto quæritur, in etymo non licet hærere, ita ut sit solum quod enecat. *Taxi* aut certum genus intelligendum, aut alio sub cœlo magis noxiam ejus naturam esse necesse est. De ea, item de *hedera nigra*, multa loca congessit Cerda. *Pandunt vestigia*, indicia præbent frigoris. Nisi ad radices referas, quibus solo sunt affixæ, ut adeo dictum sit pro simplici, ibi crescunt. Verum poetæ consilium et sententiæ tenor firmant priorem interpretationem; nam de cognoscendis et discendis soli naturis agitur.

259—262. Transit ad vinearum sationem, de quibus copiose agit ad v. 419; etsi multa interposita sunt, quæ vitibus communia sunt cum aliis arboribus: et primum quidem *de faciendis scrobibus;* sed quam pulchre et ornate hoc præceptum tribus his versibus 259—261 proposuit! Serendarum vitium tres sunt modi: aut in pastinato (agro in totum fosso, quo mox ferramento bifurco, pastinum dicitur, defigitur surculus), aut in sulco aut in scrobe. *Excoquere πέπτειν, πεπαίνειν*, macerare, adeoque excoquendum dare, sole, gelu, pruinis; ut ap. Colum. xi, 3, 13. Jam *concidimus* terram *scrobibus*, dum scrobes crebros facimus, incidimus in terra. Cum autem vineæ in collibus fere plantentur, *montes* memorat poeta. *Glebæ supinatæ*, terra ligonibus inversa. *Aquiloni ostendere*, exponere, ut flanti perviæ sint. Hesiod. Ἔργ. 612; Nemes. Cyneg. 208, *tepidoque ostendere soli;* et Stat. Theb. vi, 90, *lucos ostendere Phœbo*.

262—264. Causam coquendi soli apponi puta. Nam optimus vineis serendis ager *putris*, seu resolutus et tener est; *putris* autem fit ventis, pruina, et opere. *Jugera labefacta* pulchre pro terra vineæ quæ pastinatur seu foditur; fodiendo enim *movetur*, concutitur, mollitur.

265—268. Diligentiores patresfamilias in seminario (plantarium ac vitiarium etiam vocant) educant vites, quas deinde in vineam transferant. *Arbores* h. l. pro vitibus; ut ex tota oratione patet; etsi cæteroquin etiam aliarum arborum seminaria sunt. Curant illi, ut *locus, ubi prima paretur* vitibus *seges*, h. seminarium vitium, simili ingenio ac natura sit quam locus *quo mox digesta feratur*, nota loquendi forma ut alterum in participium mutetur, ut v. c. inf. 318; h. in quem transferatur et digeratur, sive vitiarium. In sermone pedestri diceres: locum similem ei quo mox feratur. *Seges*, quia *semina* dicit et *serere*, communi vocabulo, quo et scriptores rei rusticæ de vineis plantandis utuntur; sic et *σπέρματα*, et *σπείρειν*; adeoque *seges* est surculorum. Eadem ab agri cultura petita ratione paullo ante, *arva, glebas, jugera*, de vineis dixit, ut a vulgari sermone recederet poetica oratio. *Sationis autem duo genera, malleoli vel viviradicis*, Colum. iii, 14, 2; hæc sunt *semina*. *Mutatam subito matrem*, novam, ignotam terram: *ne ignorent*, adeoque nec assuescant, nec in ea proficiant, nihil ferant.

269—272. Provident quoque, qui vites plantant, ut restituant unamquamque eodem situ, cardinum cœli ratione habita, quo in seminario steterat. *Quæque* paullo altius ad *arbores*, v. 267, referendum.

Ut, quo quæque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
Restituant: adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vitem,
Quære prius. Si pinguis agros metabere campi,
Densa sere; in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive solum collesque supinos;
Indulge ordinibus. Nec secius omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.
Ut sæpe ingenti bello quum longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
Directæque acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prœlia, sed dubius mediis Mars errat in armis:
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
Non animum modo uti pascat prospectus inanem;

Axi, polo septemtrionali; vi oppositi. Signatur in planta meridiana cœli pars in cortice, ut translata vitis eadem parte austrum spectet, adeoque a tergo septemtrionem habeat.

273, 274. In vite serenda considera, utrum illa lætius in loco plano proventura sit an in colle. Ut vulgo hæc accipiuntur, hiat oratio: nec enim locus esse videtur huic quæstioni: et utrumque et recte fit, et fieri potest; et quanquam *campi largius vinum, colles nobilius ferunt*, Pallad. i, 6, 7; quod tamen hic subjicitur, nihil ad hoc facit. Sed dilectus ratio, pro cœli, regionum et tractuum diversa natura variare, et ea dubitatio existere potest, sub hoc vel illo cœlo, in tali vineæ situ, aut in certo genere vitium, quod habeas, utrum potissimum facere conveniat, campestrine an collino solo vineam serere. Colum. iii, 1. 5, *Exploratum tamen habebit prudens agricola genus vitis habile campo, quod nebulas pruinamque sine noxa perfert; colli, quod siccitatem ventosque patitur*.

274—277. Jam, si in plano vineam facis, densas, sin in colle, raras plantato vites. In præcepto hoc variant scriptores. *Metari agros*, finiendo, h. l. de eo quod consequitur intellige, nempe vineam instituere, facere. Hæc aut sic accipi possunt: *in denso ubere non segnior Bacchus est*; h. in solo denso vini non minus lætus proventus, etiamsi nimirum *densæ* h. dense plantes: aut, *in denso*, h. e. cum, minoribus spatiis relictis, densæ ponuntur vites, *Bacchus non segnior ubere*, h. ubertate est, scil. si in pingui solo vineam facis. Alterum hoc verius habendum. *Segnis*, de proventu: vid. ad Geo. i, 151. *Sin* metabere *solum acclive tumulis*, quia in tumulo situm est, ad tumulum assurgit. *Indulget ordinibus* et is qui simpliciter facit ordines, et is qui laxiores ac rariores facit, magnis spatiis relictis, ut delectari quasi iisdem videatur. Bene Servius *ordines effice largiores*.

277, 278. *Nec secius*, h. item, porro, etiam, *arboribus positis* (h. vitibus, nisi de arboribus cogites quibus maritantur vites), *omnis via quadret in unguem*, ad unguem (quod proprie de superficie lævi dicitur), viæ, h. e. ordines, exacte conveniant, congruant (pro simplici, parentur), *limite secto*, linea ducta, quæ ordines facit. Scilicet posteriora hæc poetica copia accedunt. *Limitem* ad transversam viam refert Martinus, nimis subtiliter. Idem non quincuncem, sed quadratum ordinem respici monet.

279—283. Jubet ordines vitium esse pares. Splendida comparatio, quacum cf. loca Homerica Odyss. ξ, 267 sq. Il. τ, 362 sq. *Longa*, eo ipso, quod se explicat. *Late tellus fluctuat ære*, pro eo, quod æs in tellure, h. arma, armorum fulgor, fluctuat, coruscat, dum moventur passim arma et convertuntur. *Mediis in armis*, inter duo exercitus. *Mars errat dubius*, egregie, cum incertum adhuc est, ab utra parte et quando pugna initium habitura sit. Nam de eventu pugnæ dubio hic non quæritur.

284—287. *Paribus numeris*, Colum.

Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
  Forsitan et, scrobibus quæ sint fastigia, quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco:
Altior ac penitus terræ defigitur arbos,
Æsculus in primis; quæ quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt; immota manet, multosque nepotes,
Multa virûm volvens durando sæcula, vincit:
Tum fortes late ramos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
  Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem;
Neve inter vites corulum sere: neve flagella
Summa pete, aut summa destringe ex arbore plantas;
Tantus amor terræ: neu ferro læde retuso

ordinetur vinea paribus intervallis. Jubet igitur Maro ordines vitium serere pares, non modo delectationis causa, quam animus ex prospectu capiat: *animus inanis,* pro animo ejus qui inanem voluptatem e prospectu capit, qui probat rem quæ tantum ad voluptatem facit, nullam utilitatem habet, quæ patrifamilias proposita esse solet. In tenui oratione tamen poeticæ indoles elucescit. Nam in prosa fuisset: *sed ut terra det* etc. *Vires dabit æquas,* pro, æque suppeditabit alimenta, succum; tandem addito, *in vacuum,* in aerem.

288. De altitudine scrobium in plantandis vineis et arbustis. Sintne scrobes in profundum agendi, quæritur. *Fastigium* pro profunditate e re rustica petitum. Rationem habet eam qua profunda *alta* dicuntur. *Sulcus* pro scrobe. Mensuram ipsam suppeditant Plin. xvii, 16, s. 35, 7; Colum. iii, 13 et 15. Est autem vitis ἐκ τῶν ἐπιπολαιοῤῥίζων.

290—292. At arbores, quibus vites jungantur, altius in terram et penitus defigendæ sunt; agitur enim de opera vinitoria; non de natura arborum. Ornatum poeta ex æsculi descriptione quærit. Illa, *quæ, quantum—in Tartara tendit,* iterum leguntur Æn. iv, 445, 446, de quercu.

294, 295. Optime ita junges: *multos nepotes durando vincit,* h. vita superat, *multa virorum sæcula volvens,* exigens. Homo, per aliquod tempus vivens, annos, menses, dies secum *agere, rapere, volvere* videtur. Illa imago h. l. ad arbores translata est.

296, 297. *Sustinet* pro vulgari, efficit, reddit; sed ornate, nam simul ramorum magnitudinem declarat poeta, oneris notione adjecta. Sunt igitur duo quæ radicum altitudine efficiuntur; primo, quod arbor firma et diuturna est, secundo, *tum,* quod ita truncum habet satis validum ad ramos latissimos sustinendos.

298. De situ vinearum; de quo dissensus fuit inter veteres. Colum. iii, 12, 5, *cœli—cujus regionem quam spectare debeant vineæ, vetus est dissensio—Virgilio de industria occasum repudiante.*

299. De arbusto, h. vitibus arboribus jugatis, Plin. xvii, 24, s. 37, *Necant invicem inter sese, umbra vel densitate, atque alimenti rapina—vitis—odit et corylum; ni procul absint, tristis et ægra.*

299—301. *Flagella* sunt vitium minorum sarmentorum capita, in quibus uva nascitur; majora capita sunt palmæ seu palmites. Aut utrumque, *flagella summa petere, et plantas summa ex arbore destringere,* unum idemque est, aut sunt duo diversa. Si utrumque præceptum eandem rem declarat, surculos, quos defigere velis, non ex superiore vitis parte petendos esse ait; melius enim proveniunt surculi ex inferioribus vitis partibus sumti: *Tantus amor terræ,* adeo magna, notabili aliqua consuetudine telluris tenentur illæ inferiores partes, ut lætiorem ubertatem ab iis quam ex summis partibus expectare possis. At alii ad duo præcepta locum redigunt: alterum, quod posteriore loco memoratur, surculos ex summa vitis parte non esse petendos; *aut* (nunc erit

Semina: neve oleæ silvestres insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui, furtim pingui primum sub cortice tectus,
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit; inde secutus
Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem:
Præsertim si tempestas a vertice silvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi; non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque ima similes revirescere terra:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
  Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor,
Tellurem Borea rigidam spirante moveri.
Rura gelu tum claudit hiems; nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optuma vinetis satio, quum vere rubenti

pro *nec*) *summa destringe ex arbore plantas:* alterum, ipsorum surculorum summam partem esse aspernandam: *ne flagella summa pete*, h. summam eorum partem, summa cacumina; quæ communi vinitorum usu solent recidi et rejici, tanquam parum firma, et dum spongiosa corticis mollitudine humorem nimis facile admittunt, luxuriosa: cf. Colum. iii, 10, 1—4 et sqq.

302—309. *Semina*, surculi; sarmenta, quæ modo *plantæ*. Nec *insere*, s. intersere oleastros inter vites; quia tanquam spissa et pinguis arbor facile ignem concipit, et incendio late sparso totam vineam vastat. *Robora*, h. truncum oleæ. *Cœlo*, ad cœlum, ut 309. *Secutus*, progressus, gliscens. *Ruit*, agit, emittit, ejectat. *Nemus* pro vineto. Loci pulchritudinem unusquisque facile sentit.

310, 311. *A vertice* poetica copia et ornatu adjectum, h. desuper, de cœlo. Sic fere Æn. i, 114, *ingens a vertice pontus In puppim ferit;* Geo. i, 324, *ex alto:* et sic *descendunt* venti. *Silvis* haud dubie de vinea oleastris consita intelligendum.

312—314. Quod si acciderit, vites quidem revirescere nequeunt, dum interea oleastri novas frondes agunt, adeoque soli totam tandem vineam obtinent. In verbis copia est, nec tamen otiosa. *Non valent a stirpe:* h. e. ægrotant et corruptæ sunt radicitus et penitus. *Cæsæ*, præcisæ, stipite seu trunco combusto, acciso, reciso. *Superat*, superest incendii calamitati, revirescit. *Infelix*, infœcundus.

315—345. De tempore serendarum vitium vid. Colum. iii, 14, et xi, 2, 22, 26, 79. Primo non esse sationem faciendam flante Borea. Plin. xvii, 22, 5, 33, 8. Tum vere non hieme vitisationem esse faciendam præcipit noster: et inter hæc in laudes veris excurrit. Nova variatione præceptum orditur: *nec tibi quisquam persuadeat:* cf. sup. ad i, 456. Quod addit, id orationi vulgaris formæ fastidium abstergit, *auctor tam prudens*, qui enim suadet, is est auctor.

316. Tellurem Borea spirante rigidam *movere*, pro, ut moveas. Movetur tellus aratro, rastris, ligone, sarculo; h. l. dum scrobes in superficie sua refodiuntur.

318. *Concretam*, poetica copia voci *affigere* appositum; ita ut cum terra concrescat, dum affigitur. Ex vulgari ratione accipitur sic, ut ad frigus glaciemque referatur, quasi radix concreta gelu esset; tum vero *concretæ terræ* legendum esset. Porro *et semine jacto* non *patitur* hiems, h. e. gelu, *affigere radicem terræ;* quæritur subjectum; debebat hoc peti ex *semine jacto:* atqui hoc vix Latine fieret. Sequor ergo alterum, ut *affigere* pro affigere se dictum sit, more poetico non infrequenti.

319—322. *Vere rubenti*, ut alias poetis *purpureum*, *φοινικόπεπλον*, pulchrum: cf. Geo. iv, 306. *Avis*. De ciconia intelligendum. *Quum rapidus Sol*. Supra Geo.

Candida venit avis, longis invisa colubris;
Prima vel auctumni sub frigora, quum rapidus Sol
Nondum hiemem contingit equis, jam præterit æstas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;
Vere tument terræ, et genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus Æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fœtus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager; Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus; superat tener omnibus humor:
Inque novos soles audent se germina tuto
Credere; nec metuit surgentes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem;
Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes.
Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat; ver magnus agebat
Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri;

i, 312, *ubi jam breviorque dies et mollior æstas.* *Hiemem*, signa hiemalia.

323, 324. Ver, non modo vitibus, sed omnibus omnino arboribus serendis idoneum ac commodum tempus. Pulcherrimus versus, ut totus locus. *Terræ tument*, ὀργῶσι, quod et ipsum a pubertate, cum pectus et mammæ turgent, cum ad tellurem tum ad fruges novas lacte ac succo turgentes transfertur. *Poscunt semina*, h. sationis tempus adest: *genitalia*, quibus procreantur fruges.

325—327. Ætheris connubium cum Terra, imbre fœcundante agros. Servatum hoc ex antiquo sermone, quo poetæ physicas res exponebant et ornabant, unde dehinc magna mythices pars fluxit. Æther h. l. cum Terra conjuge memoratur; alias plerumque Jovis nomine insigniebatur: interdum ut superior, Juno inferior, regio esset; interdum ut Jupiter omnino omnem aerem, adeoque atmosphæram designaret, ut h. l. Hinc natum antiquissimum phantasma, ut Amor, Conjugium, Concubitus, Naturæ, Ætheris, et Terræ, Jovis cum Junone, commemoraretur, quoties de fœcundatione terræ, quæ fit vere aut imbre agrum recreante, agitur. Nobilis priscorum poetarum mythus hinc ductus *ἱερὸς γάμος* Junonis. Ipse Homerus hinc Junonis suæ cum Jove congressum effinxit, Iliad. ξ, 346 sqq. Expressit vero noster proxime Lucret. i, 251 sq. *Magnum corpus* Terræ intelligendum, ut Æn. vi, 727, de hoc universo. Expressi ex h. l. veteris poetæ versus in Pervigilio Veneris: *In sinum maritus imber fluxit almæ conjugis, Unde fœtus mixtus omnes aleret magno corpore.*

331—334. Terra admodum est humida. *Superat humor*, abundat, cum respectu ad lac matris. *Laxant arva sinus*, quæ frigore adstricta erant. *Germina* communi ratione loquendi *se credunt soli.* Lucret. v, 780, *novo fœtu quid primum in luminis oras Tollere, et incertis tentârit credere ventis.* Sed totum locum in animo habuit noster, si utrumque compares. *Credunt* autem *se*, dum *in novum solem prodeunt*, hinc *credunt se in solem* nove dixit, exemplo tamen Lucretii vi, 1070. Transtulit hanc formam Seneca Herc. Fur. 147, de luscinia exoriente die: *Pennasque novo tradere soli Gestit.* *Magnis Aquilonibus*, vehementibus, procellosis. Lucretius v, 817, *At novitas mundi nec frigora dura ciebat, Nec nimios æstus, nec magnis viribus Austros.* Vides, unde noster hauserit.

336—340. Quanto cum ornatu exposuit hoc, mundi natales in vernum tempus incidisse! An ante Maronem ali-

Quum primæ lucem pecudes hausere, virûmque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ silvis, et sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque
Inter, et exciperet cœli indulgentia terras.
  Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra:
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas;
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti,
Qui saxo super, atque ingentis pondere testæ
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc, ubi hiulca siti findit Canis æstifer arva.

quis ita statuerit, nescio: potuit poeta in illud phantasma incidere dum versus Lucretianos recognoscebat v, 778 sqq. Quod poetæ fingere licuit, hoc alii disputationis theologicæ caput facere ausi sunt, num vere an auctumno mundus exordium habuerit. *Crescentis mundi*, pro vulgari, nascentis. *Tenorem* pro tempestate dixit, cum proprie, si ad tempus referatur, sit continuatio aliqua temporis, eaque æquabilis. Non aliam rerum conditionem, aliud tum anni tempus, fuisse putem, cum mundus creabatur. *Orbis agebat ver*, ut *agere festum*. *Magnus* vero *orbis*, *mundus*, *magna terra*, perpetua sunt poetis Græcis et Latinis; ex antiqua scilicet poesi, unde et nomen *Magnæ matris* fluxit. *Lucem pecudes hausere* Lucretiana loquendi forma, ut ii, 1038.

341. Et cum homines primi e terra nati sunt; notissima veterum opinione: Lucret. v, 803 sq. ii, 1150 sq. Quanta ornatus varietas hoc et sequente versu! *Ferrea progenies*, simpliciter pro, durum genus, propter labores et ærumnas tolerandas. *Arvis duris*, nondum cultu mitigatis. Alii, cum Bentleio ad Hor. Epod. ii, 18, præferunt *terrea progenies*, h. e. terrigenæ, homines.

343—345. Redit ad superiora inde a v. 330. *Res teneræ*, nova sata, frondes, gemmæ etc. *Laborem*, scil. ex frigore ac calore tanquam molestiam, πόνον. *Tanta quies*, de tranquilla anni temperie, moderata inter æstum et frigus. *Iret* pro esset, vulgari verbo. Alii vss. 343—345, cum antecedentibus de orbe terrarum in vere nato jungunt, ut *possent*, *iret*, *exciperet*, sint, pro *potuissent*, et sic porro dicta, nec male. *Excipiunt* sese invicem res quæ sibi succedunt: tum etiam res, casus, qui existunt, emergunt, aut succedunt, *excipere* nos dicuntur; ut in illo, *aliud bellum eum excepit*. Ita videtur h. l. dictum. Alioqui ex eo, quod *excipere*, benigne aliquem tractare, fovere, designat, petitum videri possit, ut Cœlum excipere dicatur Terram. Sed hoc argutius quam par est dictum esset. *Indulgentia* pulchrius quam temperatio, clementia.

346. Nunc de cura surculorum positorum. *Virgulta*, sarmenta intelligo, seu surculos vitium cujusvis generis, sive malleolos, sive viviradices, sive propagines. Enimvero *premere* poeta de omni plantatione recte dicere potest, cum surculus in scrobe ponitur, defigitur, infoditur. Tum Colum. iii, 15, 4, ubi hosce versus recitat, de transferendis de seminario vitium plantis, non de propagine aut traduce loquitur. Porro *per agros* est de vineis accipiendum; quod sermonis poetici ratio suadebat, ut vulgares modos vitaret; tum *serere*, *semina*, *segetem*, jam sæpe de vineis vidimus.

348. Dixit *lapidem bibulum*, pumicem, aut sabulosum; et *squalentes conchas*, mucosa aliqua saliva inductas; nam squalere dicuntur ea quæ madore, muco, sordibus, tum quocunque humore aut colore obducta sunt: cf. ad Geo. iv, 91.

349—353. *Tenuis halitus* venti, inter pumicum ac testarum fragmenta, tanquam per spiramina, penetrare potest, atque adeo radices fovere et recreare. *Animos tollent sata*, vigorem, vires, quam præclare! pro, vites lætissime efflorescent. *Jamque reperti*, h. fuere etiam, qui insuper etc. *Hoc—Hoc;* non est h. l. τοῦτο μὲν, τοῦτο δὲ, sed ad idem referen-

Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita, et duros jactare bidentes;
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos.
Tum leves calamos, et rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes;
Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris; et, dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis tentanda; sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Inde, ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum: tum denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentes.

dum; hoc munit surculos adversus imbres et adversus æstum.

354, 355. Nunc de iis quæ post vitisationem agenda; et nunc quidem primo loco de repastinatione. *Superest deducere terram*, fossione quæ quotannis est exercenda, et de qua omnes præcipiunt. *Seminibus positis*, pro surculis defixis. Fodiendo terra *deducitur ad capita*, adducitur, aggeritur ad radices. *Jactare bidentes* fossionem exprimit adacto ligone. Colum. iv, 14, 1, *Insequitur deinde fossor, qui crebris bidentibus æqualiter et minutim soli terga convertat.*

356, 357. Colum. iii, 13, *Aut scrobibus aut sulcis vineæ plerumque conseruntur,—vel aratro vel bidente insistunt—ut more novalium terra transversis adversisque sulcis proscindatur. Id genus vineti non conducit agricolæ, nisi ubi lætissimo solo vitis amplo incremento consurgit. Inter vineta*, ut aretur inter vitium ordines, ut inversa aratro terra glebæ utrimque versus vites insurgant. Nam olim, ut etiamnum in Italia, (cf. Spence Polymet. p. 253,) inter medios vitium aut olivarum ordines agri arabantur.

358—361. De pedatione vitium et jugatione ad vites, non maritatas arboribus, sustinendas palo aut jugo aut aliis modis. *Tabulata* in vineis sunt ordines ramorum in arboribus, ulmis inprimis, prominentium, quos, recisis aliis, ita in plana tendunt, dilatant, ac per gradus deflectunt agricolæ, ut robustiores palmites unum post alterum ramum attingere iisque sese applicare et se elevare tanquam per gradus possint.

362—370. Putationem seu pampinationem in nova fronde plane nullam, in tenero palmite non ferro sed ungue tentandam, in adultam vitem severe esse exercendam. *Frondibus:* de vite agit. Sic mox 366 et alibi. Itaque putavi etiam *frondatorem* ad vites spectare Ecl. i, 57, etsi et alias arbores amputari, et frondem pecori substernendam parari meminerim; et qui hoc facit, proprie *frondatorem* dici. Catull. lxi, (lxiv), 41, *Non falx attenuat frondatorum arboris umbram.* Servius tamen et ipse, ad Ecl. i, 57, *frondatorem* de utroque operæ genere frequentari docet.

364—366. *Laxis immissus habenis*, de celeribus et effusis incrementis, a Lucretio habet, v, 785. *Per purum*, per aerem; Lucr. *per auras;* et sup. v. 287, *in vacuum*, et alias *per inane*. *Ipsa*, scil. prima ætas, cui tribuitur tanquam actio id quod in ea fit. *Interlegere* videtur hoc novasse poeta, pro legere; quoniam per intervalla frondes, aliis omissis, carpuntur. Cæterum communia sunt hæc præcepta curæ aliarum arborum.

368. *Exierint*, in altum se sustulerint, excreverint: cf. sup. v. 81.

369, 370. *Dura imperia*, h. severa, a disciplina militari petitum; sive ab equis regendis vel pueris. *Ramos fluentes*, diffluentes, luxuriantes.

Texendæ sepes etiam, et pecus omne tenendum,
Præcipue dum frons tenera imprudensque laborum;
Cui, super indignas hiemes solemque potentem,
Silvestres uri assidue capræque sequaces
Illudunt, pascuntur oves avidæque juvencæ.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas,
Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, et admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, et veteres ineunt proscenia ludi,
Præmiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidæ posuere; atque inter pocula læti

371—419. Post opus sollenne cultus vineatici memorantur quæ adhuc vinitori curanda sunt. Primum avertenda sunt quæ novellæ viti nocere possint; pecudes, frigus, æstus: ducit ea res ad immolationem hirci Baccho fieri solitam. *Tenendum pecus*, h. continendum, coercendum, quo ipso efficitur vulgata interpretatio, arcendum, quo ipso vocabulo Plinius in eodem præcepto utitur xvii, 22, s. 35, 17.

372, 373. *Frons imprudens laborum*, h. frondes ignaræ et impatientes injuriæ ex dente pecudis. *Cui* frondi illudunt eamque depascuntur. *Super*, seu plus quam, seu præter. Plus quam frigoris vis et solis potentia, h. æstus, nocent vitibus novellis boves agrestes et capreæ et cæteræ pecudes. *Indignæ hiemes.* Quisquis *indigna*, h. quibus dignus alter non est, quæ immerito patitur, omninoque dura, sæva, injusta, injuriosa, facit, aut talia fert, eum poetæ *indignum* appellant: cf. Ecl. x, 10. Itaque *hiemes indignæ* h. l. recte explicantur *sævæ*.

374, 375. *Uros* proprie dictos in Italia nullos esse satis constat. Hercyniæ silvæ solitudines illo tempore eos incoluisse e Cæsare constat. At enim vel ex lib. iii, v. 532, manifestum est, *uros* poetæ improprie dictos esse pro feris bubus, quales Italia nunc nomine *Bufalo* frequentat. *Capreæ sequaces* poetica elegantia, quæ vites insectantur, persequuntur; unde ap. Hor. ii, Sat. 4, 43, *Vinea summittit capreas non semper edules.* Eadem fere vi *avidæ juvencæ. Illudunt* multo significantius quam lædunt, nova tanquam petulantiæ et injuriæ notione adjuncta, ut Geo. i, 181, *Tum variæ illudunt pestes.* Et communiter capris tribuitur lascivia, petulantia. *Pascuntur oves*, etiam, cum depascunt, carpunt oves frondem teneram.

376—378. Idem quod modo dixerat gravius ac disertius exponit. *Nec frigora concreta* (tributum *frigori* epitheton quod rebus proprie convenit per frigoris tempestatem congelatis et adstrictis) *nocuere tantum pruina cana*, nocent tantum gelu. *Gravis æstas*, molesta, exitiosa. *Scopuli arentes*, quibus æstas *incumbit*, h. e. sol assiduus cautes excandefaciens, accommodate hoc loco memorantur, cum de vitibus agitur. Sic *aprica saxa* inf. 522. *Venenum* pro saliva noxia. Sup. v. 196, *urentes culta capellas.*

380—389. Episodium de hirco in honorem Bacchi immolando. Varro de R. R. i, 2, 18, 19. Et notus est locus Ovid. Fast. i, 353 sqq.; et quoties non in gemmis caper vites aut arbores arrodens occurrit? Recte hæc; unde satis apparet primi versus sententia, ob hanc vitibus illatam noxam hircum in Bacchi sacris mactari: at enim eandem etiam ob causam ludi scenici facti? eandem ob causam ascoliasmus? hincne Liberalia? et reliqua? Hæc nemini molesta fuere. Scilicet poeticus ornatus sententiæ recte accipiendæ et interpungendæ obfuit, quæ ita procedere debet: Ea de causa caper in Bacchi sacris immolatur, et, cum hircus semel Baccho sacer esset, in vetere tragœdia Atheniensium caper poetis præmium erat propositum, *carmine qui tragico vilem certavit ob hircum* Hor. Art. 220; nec non hircinis pellibus utres facti, in quos oleo inunctos assilirent. Tum, quod poetæ licebat in ornatum captandum exspatiari, quomodo ex Græcorum illis sacris Latina ejusdem dei sacra fluxerint, commemorat. Illustris locus est; singula videbimus.

381—383. *Veteres ludi ineunt proscenia*, pro, olim, antiquis temporibus, ludi in

Mollibus in pratis unctos saluere per utres.
Nec non Ausonii, Troja gens missa, coloni
Versibus incomtis ludunt risuque soluto;
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis;
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu;
Complentur vallesque cavæ saltusque profundi,
Et quocumque deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque et liba feremus;

scenam inducti, facti, exhibiti sunt. *Proscenium*, proprie ante scenam versus orchestram pulpitum habebat, quo actores prodibant, h. l. omnino pro scena positum. *Thesidæ*, Athenienses, *posuere præmia*, pro præmio, hircum, *ingeniis*, h. poetis, *circum pagos et compita*. Nota de prima rei scenicæ origine fabula: vid. Hor. Art. 275 sq., quæ ad Dionysia ruralia, τὰ κατ' ἀγροὺς, per pagos, utique pertinet; e quorum genere cum ab initio essent τὰ ἐν Λίμναις, s. *Lenæa* (diversa quidem et hæc a Dionysiis urbanis seu majoribus), auctis tamen urbis opibus, ea præcipuam celebritatem consecuta sunt, ut diversa plane ab ruralibus habenda sint, ut cum exquisitæ doctrinæ copia ad Hesychium ad liquidum perduxit Ruhnkenius.

384. Ἀσκωλιασμὸς, in Dionysiis paganis, τοῖς κατ' ἀγροὺς, sollennis, lusus notissimus. *Utrium* fuit usus, quia in eosdem et vina e lacubus transfundere, et uvas ad torcular deportare mos erat.

385—389. Liberalia quidem Romæ mense Martio celebrabantur. Et hæc respexisse videri potest poeta, si v. 390 adverteris. Sed festum Bacchi celeberrimum vindemiam factam excepisse videtur. Fiebant, uti in festo post messem conditam (vid. Hor. Epist. ii, 1, 140), per pagos multa ludicra: pubes rustica, personata et larvis e cortice factis ora habens obducta, non modo jaciebat jocos et dicteria in prætereuntes; quam vindemiæ licentiam adhuc in Italia vigere observant qui ex oris illis ad nos veniunt; verum etiam *versibus incomtis*, ex tempore effusis (*improvisare* nunc appellant hoc idem Itali); et hæc est Fescennina licentia ap. Hor. Epist. ii, 1, 145; canebant porro hymnos in Bacchi honorem, et *oscilla*, αἰώρας, h. larvas e corticibus factas, quales etiam nunc in monumentis occurrunt, ex arboribus suspendebant: ea h. l. *mollia*, h. mobilia, pendula. Sunt gemmæ hæc *oscilla* referentes. Spencius originem et causam hujus ritus in eo reperiebat, quod eos Bacchi vultus appensos vento impelli quaquaversus et converti volebant agricolæ, quoniam, qua ille deus faciem converterat, summa agri ubertas sequi credebatur: cf. v. 392. Inprimis commentum fuit vulgare, quo ab Erigones suspendio oscillorum usus repeteretur. In verbis *Ausonii, Troja gens missa*, paullo licentius se jactat poeta. Ausonii, Itali h. l. sunt, cum proprie tantum Latini, inque his Albani ac Romani, dici possint oriundi ab iis qui cum Ænea, Troja *missi*, profecti erant.

390—392. Exoratus et placatus his sacris ac festis deus summam vindemiæ ubertatem votis reddit. *Vinea pubescit*, satis obvia translatione, vites exuberant *largo fœtu*, læto uvarum proventu. *Valles saltusque*, si vitibus consita loca, ut probabile videtur, hic expressa sunt, improprie dicuntur de vineis in plano et in collibus satis. *Et quocunque deus*, pulcherrimus haud dubie versus. Nihil imagine hac vividius, nihil jucundius. Præiverant tamen haud dubie Græci poetæ: compara v. c. Callim. in Apoll. 50 sq. Statuam dei per vineam circumferri solitam huc advocant interpretes; saltem oscilla poterant memorari. Probabilius tamen, universe poetam de dei adspectu cogitasse. Petitum autem ex antiqua religione, qua præsentia deorum, inprimis Apollinis et Bacchi, certis locis ac temporibus fieri solita ferebatur; et, quoties dii apparerent, omnia ridere, frondescere, progerminare, enthusiastica loquendi forma, narrabantur. *Caput honestum* est pulchrum, formosum, quale Bacchi expressum adhuc in monumentis conspicitur.

394—396. *Carminibus patriis*. Fuere adeo carmina antiqua Romanorum in Bacchi honorem cani solita. Alia fuere Fescennina, de quibus paullo ante. *Lan-*

Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
  Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhausti satis est: namque omne quotannis
Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
Æternum frangenda bidentibus; omne levandum
Fronde nemus: redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Ac jam olim, seras posuit quum vinea frondes,
Frigidus et silvis Aquilo decussit honorem;
Jam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito: bis vitibus ingruit umbra;
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ:

ces, et quidem in iis *liba* (cf. sup. ad v. 192) feruntur ad aras. *Cornu ducitur* victima ritu sacrorum. Sic et *stare* verbum sollenne. Victimæ partes, quæ non in ara adolebantur, sacris epulis apponebantur: hinc *colurna verua* ex corulo; quam arborem cum dilectu poni aiunt interpretes ex v. 299, *Neve inter vites corulum sere.*

397—407. Restat alius labor in cura vitium (est etiam *alter ille labor* curandarum vitium), qui nunquam finitur, ut vineam iterum iterumque repastines (fodias), pampines, vites, ablaquees ac putes.

398. *Cui nunquam satis exhausti* (pro exhaustionis), h. qui nunquam satis exhauritur. *Namque* pro vulgari, nempe quod. Ad rem Colum. iv, 4, 1, *Numerus autem vertendi soli bidentibus, ut verum fatear, definiendus non est, cum, quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conveniat.* Idem iv, 14, 1, *crebros fossoris bidentes* requirit.

399—402. *Versis bidentibus,* ligonibus duos dentes habentibus, qui vertuntur ad glebas frangendas et comminuendas. *Nemus* pro vinea, *levandum fronde,* quasi importuno onere; putandum; etiam arbores amputandæ sunt per vineam. *Labor,* qui *actus* erat, *redit in orbem;* et *annus,* h. annua opera, annuus labor, *volvitur in se,* revolvit se, redit, *sua per vestigia,* eadem ac superiore anno ratione, modo, tenore, ac progressu. *Sua se in vestigia volvere* de mundo Varius, ante Virgilium, et post hunc alii poetæ dixere.

403—407. Auctumno exacto statim in sequentem annum vinitoris cura et opera extendi debet. *Seras ponit quum vinea frondes,* cum vites frondes amittunt, quæ ad seriorem auctumnum duraverant. *Silvæ* ipsæ vineæ esse videntur; nisi sunt arbusta jugata vitibus. *Honorem* de frondibus arborum frequenter poetæ. *Rusticus* est vinitor: sed vides poetam semper recedere a vulgaribus. *Acer,* diligens, labori non parcens. *Dens Saturni* est falx amputatoria, notum dei insigne. *Relictam vitem,* et fructu et frondibus nudatam; quod itaque ejus reliquum est, jam nunc est putandum.

408—419. Subjicit nunc tempora operis vinitorii; ut moneat, tempestive omnia esse curanda: cf. Colum. iv, 27.

409—411. *Vallos,* h. pedamenta, ne imbribus putrescant. Quantum enim video, poeta promiscue modo vites altas ulmis aliisque arboribus jugatas, modo statuminibus, jugis, perticisve ac vallis firmatas, memorat. *Metere* pro vindemiare, ut supra *segetem, arva, serere, semina* ad vineas transferri vidimus: cf. ad v. 267. Porro bis in anno, vere et auctumno, pampinationem et runcationem fieri debere dicit poeta; sed rem ab antecedente designat: bis pampini excrescunt nimia copia, bis herbæ exuberant, adeoque eruendæ et evellendæ sunt. *Sentes* poetica copia adjecti; sunt hic omne id quod ex istis herbis enascitur et solum implicat.

Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Nec non etiam aspera rusci
Vimina per silvam, et ripis fluvialis arundo
Cæditur, incultique exercet cura salicti.
Jam vinctæ vites; jam falcem arbusta reponunt;
Jam canit extremos effœtus vinitor antes:
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus;
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.
Contra, non ulla est oleis cultura; neque illæ
Procurvam exspectant falcem rastrosque tenaces,
Quum semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.
Ipsa satis tellus, quum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentes,

412, 413. Cum tam assiduam ac perpetuam operam requirat vitium cultura, placeant aliis vineæ magnæ; tibi parva probetur, quæ recte et tanto majore cum fructu a te coli possit. Pallad. i, tit. 6, 7, *Ita in arbitrio nostro est, utrum plus habeamus, an melius — fœcundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta.* Vidit hoc sagacissimus quisque e nostris hominibus, latifundia perdidisse olim Italiam, nunc plerasque Europæ, inque his Germaniæ, provincias ac terras. Forma orationis ex Hesiodeo petita, Ἔργ. 643. Sic h. l. *laudato*, valere jube, aliis relinque, habeant illi sibi; ut *colito* pro præfer, potiori loco habe.

413—415. *Ruscus* virgulti genus, *oxymyrsine*, ruscus aculeatus: cf. Ecl. vii, 42.

415. *Salices* curandæ sunt, h. virgæ ex iis parandæ. *Incultæ*, quæ ipsæ per se nulla cura indigent, et sponte proveniunt.

416—419. *Jam arbusta*, h. vites jam satis putatæ sunt; aut cum vites jam memoratæ sint, arbores quibus vites jugatæ sunt: *reponunt falcem*, dum per eas reponere falcem licet; falcem non amplius requirunt. *Jam canit.* Pulcherrime perfectam et absolutam vinitoris operam putandi ac runcandi designat. Pervenit ad extremos *antes*, ordines vitium; canit eos, gaudet se eo pervenisse, et quidem *effœtus*, viribus exhaustus, qui jam defunctus esse labore sibi videbatur; iterum tamen ac denuo vinea fodienda seu pastinanda; quæ ipsa fossio *pulveratio* dicitur, ὑποκόνισις Græcis. Et post tamen hæc omnia novus labor ex tempestate iniqua et aeris injuriis oriri potest, ut adversus grandinem, pluvias, rubiginem, reliqua aeris vitia vitis munienda ac defendenda sit. Ita v. 419 accipiendus esse videtur: cf. Colum. iv, 3, 4.

420—422. Olearum contra nulla est cultura, h. oleæ nulla fere cultura indigent. *Levi cultu sustinetur olea* Colum. v, 8, 1. Porro *neque illæ Procurvam—tenaces*, h. nec putatione nec pastinatione opus est, scilicet non tam assidua ac perpetua. *Quum semel hæserunt arvis:* sup. 317, *semine jacto Concretam—radicem affigere terræ.* Et ad illa *aurasque tulerunt:* cf. v. 332 sq.

423—425. Potest quidem recte dici, *Ipsa tellus satis*, h. affatim, *sufficit* scil. oleis *humorem;* judicio tamen ac delectui Virgiliano consentaneum, *satis* ita accipere, ut oleas *sata* appellaverit, quemadmodum supra vineas: cf. ad v. 267; sic mox v. 436. Porro *dens uncus* ligonis et bidentis est; et sententia sic constituitur, ut, dum modo fodiatur et bidente aut sarculo subigatur humus, jam ipsam tellurem dicat suppeditare oleis humorem; si vero etiam aretur solum et aliquando magis frangantur glebæ, tellurem subministrare *gravidas fruges*, h. uberem olivarum proventum." Colum. v, 9. 15, *Nam veteris proverbii meminisse convenit: eum, qui aret olivetum, rogare fructum; qui stercoret, exorare; qui cædat* (putet), *cogere.* Tandem *cum vomere* potest ita accipi, ut sit, ducto vomere, aratione facta; sed verius est, ut suppleatur, *cum recluditur vomere. Hoc*, ex Homerico Τῷ pro διὰ τοῦτο, propter hoc, propterea. *Nutritor* pro vulgari *nutri.*

426—428. Commendat poeta reliquarum quoque arborum cultum. *Poma* vi-

Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisque haud indiga nostræ.
Nec minus interea fœtu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytisi, tædas silva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atque impendere curam?
Quid majora sequar? salices humilesque genestæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbras
Sufficiunt; sepemque satis, et pabula melli.
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciæque picis lucos; juvat arva videre
Non rastris, hominum non ulli obnoxia curæ.

dentur omnino pomiferæ esse arbores. *Truncos sensere valentes*, ubi semel adoleverint et robur habebunt. *Vires suas*, succos necessarios. *Vi propria*, natura sua.

429 sqq. Pergit in argumentatione usque ad v. 454; exornavit autem locum arte mirabili. Si oleæ et omne pomorum genus non eandem ac vineæ operam desiderant, multo minus reliqua arborum genera multum laboris exigunt, et magnos tamen fructus ferunt.

429—432. Silvestres arbores fructus et utilitates plurimas nobis ferunt, nec tamen ullam aliam curam exigunt, quam ut seramus. *Interea*, dum vitibus tam gravis labor impenditur, oleæque et poma minore cultu proveniunt. *Omne nemus*, omne arborum genus, *gravescit fœtu*, βρίθει; ut Ecl. iii, 56, *nunc omnis parturit arbos*: vid. Lucret. i, 253, 554. *Aviaria* sunt secreta nemorum quæ aves frequentant, ut Servius. A domibus poeta ad silvas traduxit. Sup. v. 328, *avia virgulta*. *Cytisus* inter arbusculas ap. Theophrast. et Plin. *Cytisum Marantæ* videri a poetis intelligi docet Martinus. Mox in pedestri oratione structura fuisset, *tædas silva ministrat*, quibus, seu unde, *ignes pascuntur*.

433. Quæ cum ita sint, nonne debebant homines serere eas arbores, et hoc quidquid operæ est iis impendere? Forma orationis ut in illo Æn. vi, 807, *Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?*

434—436. *Quid majora sequar?* vulgari ratione, Ne majora commemorem. Sed majora possunt esse utilitates majores et arbores majores: hoc Cerda, præeunte Servio sequitur: Quid insistam in narrandis commodis majorum arborum (de picea modo egerat), cum salices et genestæ etiam afferunt utilitates suas? *Genestæ*, vid. sup. v. 12. *Illæ* ex sermonis venustate abundat, et vulgaris structura ac ratio erat, Ita verbi causa salices et genestæ pabulum, umbracula, sepes, mel præbent. *Pecori*, capellis. *Sata* non modo agri arati, verum etiam, ut toties vidimus, modo 423, sunt arboreta, vineæ, oliveta. *Pabula* apibus, variata oratione et exquisitiore, *melli* dixit.

437. Locus ornatus. Primum formulam docte variavit poeta pro vulgari, Porro etiam buxus grata arbor est et picea. *Cytorus* Paphlagoniæ mons in tractu maritimo, buxo nobilis: Catull. 4, 13, *Cytore buxifer*. Adjacebat urbs ejusdem nominis. *Undantem buxo*, fluctuantem; qua imagine segetum, fruticum, et arbustorum læta facies frequentissime a poetis exhibetur. Docte porro *undantem buxo Cytorum*, pro, buxum undantem in Cytoro. *Buxi* autem quanta in aliis terris magnitudo sit, vel ex eo discas, quod Bion Idyll. ii, 3, parvum Amorem per ejus ramos huc illuc insilientem facit.

438, 439. Pix e plurium arborum resina fit, maxime ex pinu ac picea. *Naryx*, vel *Narycum*, et *Narycium*, Locrorum Epicnemidiorum urbs, Ajacis patria. Jam ab his Locris colonia in Italiam deducta Locros condidit: cf. Æn. iii, 399. Ad utram regionem *pix Narycia* referenda sit, dubitari posset, nisi *picis Bruttiæ* satis frequens inter antiquos mentio fieret. Petebatur ea inprimis e monte et silva Sila, de qua cf. Æn. xii, 715. *Arva* silvis consita, s. silvas, quæ nullo humano cultu indigent. *Non obnoxia*, nihil labori nostro debentia, non egentia cura nostra.

Ipsæ Caucasio steriles in vertice silvæ,
Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fœtus; dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque.
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, et pandas ratibus posuere carinas.
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi:
At myrtus validis hastilibus, et bona bello
Cornus; Ituræos taxi torquentur in arcus.
Nec tiliæ leves aut torno rasile buxum
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto.
Nec non et torrentem undam levis innatat alnus,
Missa Pado; nec non et apes examina condunt
Corticibusque cavis vitiosæque ilicis alveo.
Quid memorandum æque Baccheia dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros letho domuit, Rhœtumque Pholumque,
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.

440—443. Sunt multæ aliæ arbores, unde utilitates accipimus. *Caucasum* puta poetice pro quocunque monte ac silva nominari. *Steriles silvæ—dant fœtus;* oxymoron: sed priore loco *steriles* sunt sine fructu eduli; *fœtus* vero sunt usus; ut statim *utile lignum* subjicitur. Similiter inf. v. 446, *viminibus salices fœcundæ*. *Franguntque feruntque* in animo habuit, *agere ac ferre*, h. vexare. Juniperi certo generi, oxycedro, nomen *cedri* fere veteres tribuisse, observat Martinus: vid. inf. ad Æn. vii, 13.

444, 445. De arboribus rustici conficiunt rotarum *radios* et plaustrorum *tympana*, h. rotas ex solidis tabulis compactas, et navium *carinas*. *Hinc—hinc*, jungit Burmannus, ut sit ex alia—alia arbore, parum commode ad meum quidem sensum; sed *hinc* ex illis arboribus, ex illis fœtibus: v. 442. *Trivere*, h. terere solent, atterendo, tornando conficere. *Terere* pro tornare. *Posuere*, faciunt: ex *τιθέναι, θεῖναι*, pro *ποιήσασθαι*; ut toties Homerus.

446—448. *Frondibus ulmi.* Ulmus—*frondem jucundiorem bubus præbet:* Colum. v, 6, 8. *Myrtus:* cf. Æn. viii, 817; iii, 23. *Bona bello cornus*, h. sagittis, jaculis, hastis: *tota* enim *ossea* est, ut ait Plin. *Ituræa*, ultra Jordanem, vel inde, quod ea Philippi tetrarchia apud Lucam et Josephum fuisse memoratur, nota. Incolebant eam Arabes latrociniis infames, et sagittandi arte clari: latiore tamen nominis acceptione Ituræi etiam ad Syriam referri solent: hinc præstantissimos arcus poeta ab iis designat.

449, 450. *Nec non*, etiam tilia et buxus tornari et scalpi possunt. *Buxum* doctius poeta dixit, ea forma ut *malus, malum*.

451—453. Alnus navigiis utilis est. Padi ripæ *alnis* consitæ; itaque usus earum in faciendis navigiis promtus ac proclivis: Geo. i, 136, *Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas.* *Torrens* proprie ad Padi naturam. *Missa Pado*, immissa in amnem de navalibus. Expressum esse versum a Claudiano xxxv, 178, *missamque Pado qui remigat alnum*, jam alii notarunt. *Corticibus cavis*, intra corticem, et adeo intra truncos cavos arborum.

454—457. Sationem silvarum suadere poetam memineris ex v. 433. Tot tantisque utilitatibus multum cedunt fructus vinearum, quæ tamen tam assiduam operam exigunt; quin earum cultura multa adeo mala affert. Hoc, ut poetam decebat, a generali ac nuda enuntiatione ad facti exemplum deducit. *Ad culpam*, h. ad furores, ad facinora et crimina committenda incendit homines. *Centauros letho domuit.* Spectant hæc verba ad Centaurorum vino inebriatorum furores et pugnam cum Lapithis in nuptiis Pirithoi cum Hippodamia: vid. Ovid. Metam. xii, 210 sqq. Apud. Ovid. *Rhœtus* et *Pholus* non occisi sed fugati memorantur; quod nemo mirabitur qui quanta in his fabulis poetarum

O fortunatos nimium, sua si bona nôrint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam;
Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreiaque æra;
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:

variatio sit, et impune esse possit, meminerit.

458 sqq. Sequuntur laudes vitæ rusticæ, locus nobilissimus, cujus pulchritudinem qui non sentiat, is nec dignus sit cui enarretur. Qui dulcedine harum voluptatum captus diutius suis sensibus indulgere vult, is conferat Hor. Epod. ii; Carm. iii, 1, 21—24; Serm. ii, 6, 59 sqq.: ex recentioribus primo loco Thomsonum, Autumn 1232 sqq. Nobis quidem in ornatu hujus loci accuratius retexendo, fessum tantarum minutiarum recensu animum paullisper recreare liceat, inprimis cum in multis ejus pulchritudinem non assecutos esse videam interpretes, quos quidem vidi.

458—460. *Fortunatos nimium*, sollenni modo loquendi, pro multum, valde. *Procul discordibus armis.* Atqui sæpius quam vellent agricolas infestant arma, copiis agros insidentibus. Scilicet poeta ponit id quod in hac vita et agrorum longinquitate plerumque contingit; cum urbes opulentæ sæpius expugnentur et diripiantur. Alioqui sic esset accipiendum: ut ipsi agrestes militiam non sequantur, nec opes et divitias e præda. *Ipsa tellus*, *αὐτὴ αὐτομάτη*, lubens volensque. *Facilem victum*, qui facile paratur, ut infra v. 500, *fructus, quos ipsa volentia rura Sponte tulere sua*, non sunt tantum silvestres, sed amplificatione poetica dicuntur etiam ii fructus qui facili opera parantur. *Fundit*, sufficit, suppeditat; cum copiæ notione: cf. Ecl. iv, 20. Translatum inde ad partum, inprimis facilem ac felicem. *Justissima*, quia *creditum reddere* terra, *acceptum referre*, dicitur, eique *fides, fenus, æquitas* tribuitur. *Γήδιον δικαιότατον* etiam Xenophon dixit Cyrop. viii, 3, 38. At *tellus* fundit *humo*. Scilicet habet hoc poeticus sermo præcipui, dum copiam sectatur, ut synonymis ita utatur, ut alterius latior, alterius angustior ipso positu, significatus sit. *Humo*, h. ex solo, culta sua superficie; sic *rivos prætereuntis aquæ* Tibull. i, 1, 28. Sic supra v. 411, *segetem obducunt sentibus herbæ.* Mox 461, *domus totis vomit ædibus.* Sed et *humus* ex sermonis proprietate nunquam pro toto terrarum orbe ponitur, sed sive ad frugum culturam (Avien. Descr. Orb. 1193, *Dives humo tellus*), sive ad humationem corporum fere referri solet.

461, 462. Si fastus et luxus potentium abest. Primo loco clientium turbam memorat. *Vomere* sermonis Romani genius in aditu, qui magnam hominum copiam admittit, facile fert, cum et *vomitoria*, ut in theatro, dicantur. *Totis ædibus vomit*, ad majorem etiam multitudinis significationem, quæ totam domum, h. atrium, repleverit, et vomit *foribus*, per fores. Vix enim placet *domus alta foribus.* Eodem etiam *unda salutantum* facit; sic et *effusa* multitudo dicitur. Cæterum hæc eadem brevius, nec minus tamen graviter, expressit Hor. *Forumque vitat, et superba civium Potentiorum limina.*

463, 464. Si non superba palatia incolunt. Ad verbum, *Si non* habent; at quam splendidius pro eo, *inhiant*, habere cupiunt, si non habere curant, *postes varios pulchra testudine*, h. fores opere variegato, testudineo. Expressos hinc vides versus Lucani x, 120, 121. *Vestes* stragulas, *auro illusas*, h. pictas (*ludere, lusus, ludibrium*, *ὕβρις*, sunt artificii naturam imitantis vocabula); *Ephyreiaque æra*, signa et vasa ex ære Corinthio.

465, 466. Si porro nec purpuræ nec unguentorum usum habent. *Fucus* de adoptato colore quocunque frequentatum; ut et *venenum* de quovis succo, inprimis aut amariore aut acriore. *Assyrium* h. l. pro Syrio et Phœnicio, ut plerumque apud poetas fit: sic *Ἀσσύριον ξεῖνον* accipiendum puto de mercatore Phœnicio ap. Theocrit. ii, 162. *Usus olivi*, nova periphrasis, oleum quo quis utitur. Hor. Od. iii, 1, 42, *purpurarum usus. Casia*, h. l. intelligendus est frutex ille de quo Plin. agit xii, 43. Hujus casiæ ligna miscebant unguentis; cum vulgus oleo nativo uteretur. *Corrumpi* cum dilectu,

At secura quies, et nescia fallere vita,
Dives opum variarum; at latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
Non absunt: illic saltus ac lustra ferarum,
Et patiens operum, exiguoque assueta, juventus;
Sacra deûm, sanctique patres: extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant; cœlique vias et sidera monstrent;

pro misceri, temperari, quocunque modo; h. l. tamen cum adjuncta notione mutationis in deterius, a luxus pravitate profectæ.

467. *Secura quies*, quam quis agit secure. Sic in Bucol. *tuta valle*, in qua quis tutus versatur. At *nescia fallere vita*, nil aliud esse potest, quam *vita tuta*, ἀσφαλὴς, certa, nullis casibus adeoque nec metui obnoxia. Antecesserat *secura quies*. Scilicet *vita fallere nescia* est idem ac *vita non fallax*, vita certa, tuta, nullis vicissitudinibus obnoxia, quam tutus ac securus agas. Per se dicta *fallere nescia vita* pluribus modis accipi possit; ut h. l. quoque factum. Vulgo accipiunt sic, ut sit innocua (scil. ut sit vita hominum qui non fallunt): sententia quidem vera, quæ et in Culice occurrit 72, *Otiaque invidia degentem et fraude remota:* et sane vita βίος pro hominibus. Dura tamen interpretatio. Fuit vir doctus, qui malebat interpretari: vita, quæ non fallit, non latet, non effugit sine fructu. Ita tamen adjectum aliquid desideres, quod ad illam notionem ducat. Nam Horatii i Epist. 18, 103, *fallentis semita vitæ* alienum est; ibi est, quæ latet, obscura est. In hunc sensum expectares h. l. vitam quæ potest fallere, h. quæ fallit, latet.

468. *At* h. l. pro formula sententiæ continuandæ, ut in Græcis poetis δὲ, αὐτὰρ, et similia. *Latis otia fundis:* non de latifundiis cogitandum; sed sunt campi et colles aperti, unde prospectus patet late; quæ res ad animum et frontem explicandam magnam vim habet.

469—471. *Vivi lacus*, aqua perenni. *Frigida Tempe*, umbrosæ valles. *Molles somni*, lenes, tranquilli, et dulces: Ecl. vii, 45. *Saltus* proprie de pascuis. *Lustra ferarum*, silvæ, venationem designant.

472—474. *Operum*, int. opus rusticum; laboriosa juventus. *Exiguo assueta*, ut *parvo.* Tibull. i, 1, 25, *contentus vivere parvo.* Illic *sacra deûm;* pro vulgari, in agris est religio sacrorum, et sanctitas parentum et liberorum pietas. *Sancti* sunt *patres*, venerabiles, qui sancte ac pie coluntur, i. e. illic demum sanctitas senum existit. *Extrema per illos vestigia fecit*, cum scilicet jam multo ante aulas et palatia beatorum reliquisset. Supersunt adeo inter agrestes vestigia priscæ justitiæ et innocentiæ.

475—489. Ante omnia, studiis philosophiæ ac naturæ consecratam vitam agere se velle ait, quod si non licuerit, at certe rusticam. Utraque enim vita beata et exoptabilis: 490 sqq. alterius tamen deliciis ac bonis describendis immoratur. Comparandus Thomsonus in Hyeme 572 sqq.

475, 476. *Primum ante omnia accipiant me:* ita enim Latine dicitur, primo loco: ut cum verbo junctum sit *ante omnia;* ut Ecl. ii, *nobis placeant ante omnia sylvæ.* An *Musæ dulces ante omnia* bene dicantur dubito; saltem in poeta nondum legere memini *ante omnia* junctum cum adjectivo. In serioribus occurrit, ut in Plinio *ante omnia efficax. Dulces Musæ*, μειλίχιαι Arato Phæn. 16, 17, quem locum in animo habuit. *Musæ accipiunt* eum qui se iis tradit, consecrat. *Sacra ferre* proprie est sacrificantis, v. c. Æn. iii, 19, tum omnino sacerdotis. Jam autem poetæ *Musarum sacerdotes* frequenter appellantur. Notum Hor. Carm. iii, 1, 3; et Propert. iii, 1, 2. Porro *magno percussus amore* expressum ex Lucret. i, 922, 923. Ex quo loco satis patet, poetam duxisse phantasma ab orgiis deorum, quos qui colebant, ἐνθουσιῶντες sacra celebrabant; ut Bacchi, Cybeles.

477. *Cœlique vias et sidera*, quod in vulgari oratione, siderum cursum in cœlo. Quod vero poeta physicas quæstiones commemorat tanquam studii sui præcipuam partem, facit propterea, quia antiquiorum

Defectus solis varios, lunæque labores;
Unde tremor terris; qua vi maria alta tumescant
Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant;
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis:
Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes;
Flumina amem silvasque inglorius. O, ubi campi,
Spercheosque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta! o, qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!

vatum, ut Orphei, Lini, Musæi, proprium id studium fuisse traditum erat; porro quia Empedoclis, post Xenophanem et Parmenidem, περὶ φύσεως carmina inprimis magnam auctoritatem habebant, a Lucretio maxime commendatam, cujus studiosus admodum fuisse videtur Virgilius. Habent etiam physices capita hæc et argumenta hoc præcipui, quod poeticum vel maxime ornatum admittunt.

478. *Lunæ labores*, defectus. Lucretius v, 750, dixerat, *Solis item quoque defectus Lunæque latebras.*

479, 480. An ventus sit in concavis terræ, qui motus etiam terram moveat. *Qua vi maria*, h. causas accessus ac recessus maris æstuantis. Argumentum sane philosophicæ contemplationis sollenne. *Objices* sunt littora, inprimis in æstuariis.

481, 482. Causas varietatis in dierum noctiumque mensura intellige. Etiam hoc Lucretius exposuerat v, 679 sqq. *Quid tantum properent soles hiberni*, sol in hieme, hiemali tempore, *tingere se oceano*, occidere. *Tardis noctibus*, tarde venientibus, i. e. æstivis.

483—489. Si philosophus esse nequit, agricola saltem esse vult.

484. Stuporem animi a *frigore sanguinis* ducere recte potest poeta, qui tantum probabilia sequitur; inprimis cum e philosophis nonnulli ita sensisse videantur. *Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem*, Cic. Tusc. Qu. i, 9. Quod vero sanguinem *circa præcordia* memorat, ex antiqua Italorum philosophia petitum videri poterat, in qua *præcordia*, φρένας, πραπίδας, sedem non modo motuum animi, sed et mentis, faciebant. Sed et hoc ipsum Empedocleum est, cujus versus laudatur in Etymologo Magno in αἷμα et alibi: Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα. Notabilis locus Schol. Cruqu. ad Hor. Art. 465, Empedocles—*qui dicebat, tarda ingenia frigido circa præcordia sanguine impediri.* At quomodo ad hæc somnia homines delabi potuere? Scilicet, quod primis rerum ætatibus nullus erat sapiens qui non esset poeta, nullus poeta qui non majore animi motu atque æstu raperetur, aut, ut loquebantur, divino spiritu (ἐνθουσιῶν) ageretur. Calor itaque sanguinis cum animi vi, ingenii subtilitate, poetica facultate, naturæ aliquam conjunctionem habere videri poterat. Imitatus est versum Lucan. ii, 557, *Fervidus hæc iterum circa præcordia sanguis Incaluit.*

485. *Amnes rigui*, h. l. qui rigant. Hinc *riguum* pro aqua irrigante apud Plin. Similiter *irriguus* usurpatur Geo. iv, 32. Mox *inglorius*, comparatione philosophiæ et poeseos.

486—489. O quam vellem ruri vitam agere! Tanquam poeta nobiliora rura memorat, in Thessaliæ, Laconicæ, ac Thraciæ campis. *O ubi* non itaque est, ut situm locorum quærat, sed ut ibi degat. Habet tamen locus majorem δεινότητα, si ita jungis, *O* utinam sit *qui me sistat* ibi, *ubi* campi etc.: enthusiasmo abreptus sententiarum ordinem turbavit. *Campi Spercheosque* poetica structura enthusiasmo, et ipsa consentanea dixit, pro campis ad Sperchium, campis Thessaliæ, in cujus confiniis subter Œtam montem fluvius ille in sinum Maliacum exit. *Taygeta*, sc. juga, ὄρη, ut τὸ Ταΰγετον, montes ex Arcadia per totam Laconicam procurrentes; subjecta iis Sparta et Eurotas amnis. *Bacchata*, passive, quæ bacchando frequentantur, in quibus virgines Lacænæ bacchari, orgia Bacchi celebrare, solent. Sic *bacchata Naxos* Æn. iii, 125. Erat autem sub Taygeto Bacchi templum; ad

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas;
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, deos qui novit agrestes,
Panaque, Silvanumque senem, Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum,
Flexit, et infidos agitans discordia fratres;
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;

id solis mulieribus aditus patebat, et mulieres solæ sacra in operto faciebant: vid. Paus. iii, 20. Ita explicatus locus placere potest. *Hæmus* autem inprimis silvis abundabat: hinc vss. 488, 489.

490—492. Beata est, inquit, vita philosophi, at nec minus beata vita rustici: cf. ad v. 477. Columella in præf. *Res rustica—quæ sine dubitatione proxima et quasi consanguinea sapientiæ est.* Cicero in Cat. Maj. 15. *Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere.* Philosophiæ autem Lucretianæ capita hic proferri ex primis statim Lucretii paginis manifestum fit. Forte et Græcus poeta utrique ante oculos erat. Laudatur ex Empedocle: *Ὄλβιος, ὃς θείων πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον* ap. Clement. Alex. Stromat. v extr. Veris autem de natura rerum, deorum, et animæ rationibus ab Epicuro propositis, metus, terrores, ac cupiditates hominibus detractas et ad veram felicitatem viam patefactam esse, sæpe a Lucretio prædicatur. Cf. Cic. Fin. i, 13. *Qui potuit*, ad formam aoristi, qui potest. *Rerum cognoscere causas.* Natura rerum rite cognita, nec fatum nec mortem ille timet. *Metus* ex superstitionibus falsisque opinionibus natos, inprimis de fato et de inferis. Lucret. i, 69, *Quare Religio* (superstitio) *pedibus subjecta vicissim Obteritur. Metus subjectos* vide ibid. 67 sqq. 103 sqq. v, 1193 sqq. iii, 14, *Nam simul ac Ratio tua cœpit vociferari Naturam rerum haud divina mente coortam, Diffugiunt animi terrores, mœnia mundi Discedunt, totum video per Inane geri res, Apparet Divum numen sedesque quietæ—At contra nusquam apparent* Acherusia *templa. Strepitum Acherontis* ex Lucret. iii, 37, *Et metus ille foras præceps Acheruntis agendus Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo, Omnia suffundens mortis nigrore, neque ullam Esse voluptatem puram liquidamque relinquit.* Quam ornate hæc dicta sint intelliges, si reputes nihil aliud hæc esse, quam, Natura rerum rite cognita, nec fatum nec mortem a te timeri.

493—494. Vitæ rusticæ amœnitatem a splendidis et sanctis rerum imaginibus petit, ex primorum hominum, aureæ ætatis, vita sumtis; nempe cum innocuis et puris castisque illis hominibus dii versabantur, eos frequentabant et in medio eorum conspiciebantur. Itaque is qui silvas, valles, fontes, et antra frequentat, præclare deos agrestes nosse dicitur.

495—497. Vivit is animo imperturbato, atque, ut ab omni cupiditate, ita ab omni cura ac sollicitudine vacuo, et vere vitam beatam ex Epicuri formula agere videri potest. *Illum non populi fasces, non purpura regum flexit:* flectit, sic in sqq. *doluit, invidit, vidit:* nil curat honores ac magistratus, in quem transferantur, aut quibus regna sive reddantur sive eripiantur; quæ fortunarum conversiones annis proximis a profligatis Antonianis partibus satis frequentes haud dubie inciderant. *Et infidos agitans discordia fratres* potest sane ad bella civilia referri, quæ ille sapiens non curat, ut nec bella externa: *Aut conjurato descendens Dacus ab Istro.* Credere tamen par est, poetam etiam in priore membro, de fratrum discordia, certam aliquam personam ac nomen ex illo tempore memorare debuisse ac voluisse, ut in altero *Dacum.* Respexit utique Arsacidarum dissidia, quæ in illos annos incidunt quibus Georgica perscripta esse et feruntur et videntur, inter consanguineos, Phraatem et Tiridatem, quos per fratres declarat, agitata. *Daci* autem, qui montium juga trans Istrum incolebant, unde *descendens Dacus*, ut fere semper, *quoties concretus gelu Danubius junxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari*, Florus iv, 12, 18: ita illo tempore Mysiam et mox Thraciam vastabant. *Ister conjuratus*, h. populi ad Istrum, qui arma cum iis sociabant. Ex nostro Statius i Theb. 20, *Et conjurata dejectos vertice Dacos.* Iidem Daci cum Getis aliisque barbaris non cessarunt Istro glacie concreto Romanos fines vastare, donec, Q. Tuberone et Paullo Fabio coss. U. C. 743, et anno sequenti perdomiti sunt: cf. Suet. Octav. c. 21. Cæterum Epicuream sapientiam

Non res Romanæ, perituraque regna; neque ille,
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit; nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca; ruuntque
In ferrum; penetrant aulas et limina regum:
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
Ut gemma bibat, et Sarrano dormiat ostro;
Condit opes alius, defossoque incubat auro.
Hic stupet attonitus Rostris; hunc plausus hiantem
Per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
Corripuit. Gaudent perfusi sanguine fratrum,

ab omni republica homines avocasse, res est satis nota.

498, 499. *Peritura regna*, quæ pereunt, afflicta: in prosa, imperiorum ruinas, eversiones, interitus nil curat; quot enim regna non fuere a Romanis sublata! atque adeo *res Romanæ* intelligendæ vicissitudines et fortuna imperii Romani. Sunt autem hæc accommodate ad hypothesin Epicuri, et intra ejus placita accipienda. Alioqui enim, in cive Romano, impium hoc et sceleratum foret, reipublicæ sortem nil curare. *Neque ille aut doluit* (dolet) *miserans inopem, aut invidit habenti:* non duritie et ferocia animi, aut Stoica aliqua apathia; sed nec dolet nec invidet, quod in agro remotus ab omni pauperum miseria et divitum luxu ac fastu, animum ab omni perturbatione vacuum habere potest. Docent hoc antecedentia: *non populi fasces* etc., quos in agro qui degit non videt, ideoque nec curat quis illa opibus suis et artibus consequatur.

500, 501. Præiverat Lucret. v, 935. *Volentia rura* ex Græcismo ἡ γῆ θέλουσα. Præbebat tamen ipsa res poetæ hoc, si *ipsa, sponte sua*, sane etiam lubentia ac *volentia*, h. e. lubenter, ferunt fructus rura. Græca ratione poeta uti tum dicendus est, non, quoties uterque sermo in aliquam formam naturali sententiarum modo et ordine consentit, verum quoties aut a sermonis patrii genio et usu sollenni recedit, adoptatque formas Græcas, seu vulgares seu poeticas, ita ut, nisi ex lectione Græcorum scriptorum eas memineris, expediri locus nequeat; aut ubi manifesta studii et æmulationis signa et indicia prodit scriptor. Semel hæc dicta sint, cum toties Græcismos perperam memorari viderim.

501, 502. *Ferrea jura*, rigida, quæ nec gratia nec metu ullius flectuntur, nec miseratione. *Insanum forum*, insano clamore, litibus, perstrepens. Sic *rabies, furor*, foro et causidicis tribuitur. *Aut populi tabularia vidit*, h. nullum nec vectigal, nec portorium, nec pascua a populo tanquam publicanus conduxit, quarum redemtionum tabulæ, publica instrumenta, in tabulario servabantur; quod Romæ erat in atrio Libertatis: vid. Liv. xliii, 16.

503. *Freta cæca*, ignota, inexplorata esse videntur. Possunt freta *cæca* quoque dici et accipi, si quis malit, obscura. Ad pericula et discrimina navigationis respici patet. Scilicet cavere poetæ interdum vix possunt, quin, quod ad impellendam mentem ac feriendum sensum adjunctum est, propter diversos vocum significatus, ambiguum, adeoque obscurum maneat. Sunt hæc inter ea quæ sentiri debent, non subtiliter dilui.

505—507. Hic exscindit (exscindere parat) *urbem*, int. Romam, *Penates*, h. patriam suam (bella autem civilia respicit); ut luxu diffluat. Militia omnino illo tempore inter modos opum ac divitiarum quærendarum expeditiores, scilicet e præda et agris assignandis, multo magis in civilibus bellis, per præmia militiæ. *Gemma*, poculum gemmeum, ex gemma factum. *Ostrum Sarranum*, Tyrium, ab antiquo urbis nomine, Sarra seu *Tsor*. Ex Vario, *Incubet et Tyriis, atque ex solido bibat auro*, adumbratum esse versum notaverat Macrob. Sat. vii, 1. *Incubat auro:* sic Æn. vi, 610, *Aut qui divitiis soli incubuere repertis.*

508—510. Alius eloquentiæ forensis laudem appetit, dum pro Rostris dicentem audit; alius populi studia miratur, et cupit gratiosus apud populum haberi; *nimium gaudens popularibus auris* dixit Æn.

Exsilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor; hinc patriam parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos:
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut fœtu pecorum, aut Cerealis mergite culmi;
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hiems: teritur Sicyonia bacca trapetis;
Glande sues læti redeunt; dant arbuta silvæ;
Et varios ponit fœtus auctumnus; et alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati;
Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccæ
Lactea demittunt; pinguesque in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hædi.
Ipse dies agitat festos; fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,

vi, 817. *Hiantem* præ admiratione ac stupore, *corripuit*, percussit, animum commovit, *plausus per cuneos*, h. theatrorum ordines ac sedilia, quo excipiebantur qui gratiosi essent apud populum, ut de Pompeio, Cicerone, Mæcenate (vid. vel Hor. i Carm. 20; ii, 17, 25) res nota.

510—512. *Gaudent perfusi*, h. e. gaudent alii perfundi, ex Græco more. Ad veteranos autem et cæteros refero, quibus promissi per bella civilia (hinc *perfusi sanguine fratrum*) agri assignabantur: ita cum sequente versu sententias arte conjunctas videas: relictis agris patriis et solo natali in aliena prædia, alio sub cœlo sita, immigrant. Lucretii versus sunt iii, 70, Dum homines paupertatem fugiunt, *Sanguine civili rem conflant—Crudeles gaudent in tristi funere fratrum. Exsilio*, dum in colonias deducuntur. *Alio sub sole:* fere ut Hor. illud ii, 16, 18, *Quid terras alio calentes Sole mutamus?*

513—531. Suavissima bonorum quæ vita rustica habet descriptio.

514, 515. *Labor anni*, per annum, annuum opus rustici; nunc tamen subest simul notio proventus annui ex hoc labore; nam subjicitur, *hinc sustinet*, alit et educat inde, *nepotes*, liberos, et *patriam*.

516—518. Nullum anni tempus est quo cesset ager afferre aliquid fructus. *Pomis exuberet annus*, poetica ratione, sed sollenni, pro, poma exuberant in anno, h. auctumno. *Annus onerat sulcos proventu*, ante messem; *horrea vincit proventu*, messe facta. Sunt Tibulli iv, 1, 185, *Horrea fœcundas in deficientia messes;* et sup. Geo. i, 49, *Illius immensæ ruperunt horrea messes.*

519—522. Cum hieme, h. e. cum extremo auctumno, olivitatis tempus ingruit. Olivæ, ut poetarum mos, a præstante aliquo genere adjectum nomen habent. *Sicyonem oliviferam* etiam Ovidius memorat in Ibin 319. *Trapetum*, quo oleæ teruntur, mola olearia. *Ponit fœtus auctumnus*, dum poma matura decidunt. Ita *poni frondes* supra dixerat v. 403. Simili usu *ova* dicuntur *poni*, *partus poni*. *In apricis:* maturescit enim vinum in amphoris igni aut soli expositis.

523—525. Pergit ad gaudia domestica agricolæ; *pendent circum oscula* jucundius, quam si, circum ora; sunt enim ad osculandum porrecta. *Pudicitiam: pudicam mulierem* (Hor. Epod. ii, 39) designat. *Lactea demittunt:* ubera lacte abundantia ita distendunt, ut ad terram propendeant.

527—531. Quidquid in vita rustica jucunditatis esse solet, memorat poeta; itaque et festorum sollennia diis rusticis habita; inque his unum in Bacchi honorem.

528, 529. *Ignis ubi in medio*, scil. ara, in qua sacrum fit, ex quo epulæ parantur. Tibullus de sacris, messis tempore factis, ii, 1, 21, *Tunc nitidus plenis confisus rusticus agris Ingeret ardenti grandia ligna*

Te, libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo;
Corporaque agresti nudant prædura palæstra.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini;
Hanc Remus et frater; sic fortis Etruria crevit;
Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, et ante
Impia quam cæsis gens est epulata juvencis,
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor;
Et jam tempus equûm fumantia solvere colla.

foco, Turbaque vernarum, saturi bona signa coloni, Ludet. Socii: Hor. Epist. ii, 1, 142, *Agricolæ prisci—Condita post frumenta levantes tempore festo Corpus—Cum sociis operum pueris et conjuge fida.* Adumbratus e nostro locus Gratii Cyneg. 486 sqq. Nec aliter, quam de sacro Genio vel Lari facto, accipiendum carmen Hor. iii, 17, 13 sqq. *Crater,* unde libatio fit, corollis ornatur.

530, 531. *Certamina ponit, ἆθλα τίθησι,* certaminis præmia: cf. Æn. v, 66. *Agresti palæstra,* lucta.

532—534. Ornate: hæc vita fuit priscæ Italiæ. *Etruria crevit,* h. Etrusci potentes facti sunt; ad magnas opes agricultura pervenerunt. Fuere utique magnæ Etruscorum opes, et terrarum cultus egregius. *Rerum facta est pulcherrima,* nota forma, omnium imperiorum præstantissimum ac beatissimum factum est. Iisdem fere verbis Cicero pro Rosc. Amer. c. 18, § 50. Est scilicet Græcum *χρῆμα κάλλιστον, res pulcherrima,* et doctius *pulcherrima rerum.* Tum *scilicet* est *δή, ἄρα,* utique, sane.

536—540. Ante Jovem, sub rege Saturno, aurea ætate (unde poeta ipsum dixit *aureum*), sic vivebant homines. *Impia gens,* h. hominum genus, *impium,* quod naturæ legem violat, bovem mactando: cf. Arat. Phænom. 132; Cic. N. D. ii, 63, § 159. *Classica inflari,* cani inflato cornu, tuba, buccina. *Crepitare:* ornate pro, procudi enses.

541, 542. Sed finis faciendus est libro. *Æquor immensum spatiis,* immensa spatia, h. decursus, habens, immensorum spatiorum campus. De *spatiis* vid. ad Geo. i, 513. *Colla equorum solvere,* dum jugum solvitur, demitur. Sic *ὑφ' ἅρματος αὐχένας ἵππων λυσαμένη* Callimachus a Cerda laudatus H. in Pall. Lav. 10. Sollenne est *λύειν ἵππους, solvere equos.*

GEORGICON

LIBER III.

ARGUMENTUM.

Orditur poeta librum ab expositione argumenti, 1, 2: tractare se argumentum ab aliis intactum, unde novam laudem Mantuæ suæ sit paraturus—39. Inde favorem ac studium Mæcenatis sibi expetit—48.

Procedit præceptio a fœtura armentorum. Legendæ primo loco bonæ matres; notæ bonarum vaccarum—62: admissura ita curanda, ut et bos et taurus in juventa constituti sint—71. Notæ equi generosi et ad admissuram idonei—122. Tum ea, quæ ante admissuram sunt curanda—137. Cura matrum gravidarum—156. Cura vitulorum—178. Cura pullorum equinorum—208; inprimis arcendi illi a nimia Venere; inter quæ locum de Veneris stimulantis furore persequitur—282. Post curam armentorum progreditur ad curam pecudum; cum præfatione super difficultate argumenti cum dignitate pertractandi—294. Primo de ea cura quæ ad pecudes in stabulis habendas spectat—321; tum de pastione vere orto; cum excursione in narrationem de Nomadibus Afris et Scythis—383; præcepta de studio lanarum—393, et lactis—403. Cura canum—412. Monita de cavendis animantibus noxiis—439, et de avertendis morbis—473. Ita aditum sibi parat ad locum de peste auctumnali armentorum ac gregum nobilissimum—ad fin.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso; vos, silvæ amnesque Lycæi.
Cætera, quæ vacuas tenuissent carmine mentes,

1, 2. Nunc rem pecuariam aggrediar. Pro ea Palem, deam pastoritiam, et Apollinem Nomium, et Lycæum, Arcadiæ montem Pani sacrum, memorat. *Amphrysus* Thessaliæ, et quidem Phthiotidis, notum flumen; ad quod Apollo boves pavisse dicitur, cum Admeto, Pheræorum regi, serviret, ἐθήτευσε. *Pastor ab Amphryso* pro Amphrysius, more loquendi paullo doctiore. Græce diceres, Νομεὺς Ἀμφρύσηθεν. Mox *silvas amnesque Lycæi* memorat, pro deo Lycæum tenente, Pane; et hunc pro re pastoritia.

3. Pindarum Olymp. Ode ii pr. ante oculos habuisse, Cerda putabat; debebat saltem Isthm. vii pr. comparare; etsi et hoc nimis sedulo fieret; communis enim illa est ratio multorum poetarum, ut alia sibi prærepta esse, alia vulgaria a se omitti dicant. Magis certum est, nostrum multos imitatos esse. *Tenent mentes* ea quæ delectant, et exprimit hoc ipsum delectationis naturam. *Vacuæ* autem *mentes*, a curis, rebus ac studiis severis, vacantes, sollenne de iis qui poetarum carmina audiunt.

Omnia jam vulgata: quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virûm volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas;
Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenera prætexit arundine ripas.

4—8. Dum *Eurystheum* memorat, Herculis labores intelligit. Eodem referendi Busiris et Hylas. Commemorat autem fabulas quas a satis multis poetis tractatas esse constabat: hinc *Cui non dictus? Dicere* enim de poetis sollenne. Fuisse quoque necesse est carmina de Delo, et de Pelope, ejusque cursu curuli, quo Hippodamiam Œnomai filiam obtinuit. De *illaudato*, h. detestando, omni disputatione potiora sunt illa Gellii verba: *illaudatus est quasi illaudabilis et innominabilis, qui neque mentione aut memoria ulla dignus, neque unquam memorandus est.* Expressit autem Homeri *οὐκ ὀνομαστὸν* Odyss. *τ*, 260, 597. *Acer equis*, h. arte equestri, quadrigis ducendis strenuus, excellens, *δεινός*.

8, 9. Circumspiciendum mihi argumentum, cujus tractatione nomen consequar. *Victor* poetico ornatu adjectum, uti solent, si de magno aliquo opere peracto, magna re quam assecutus sis, agitur. Non male Servius, *victor, effector propositi et voti.* Lucret. i, 76, *Omne immensum peragravit Epicurus,—Unde refert nobis victor, quid possit oriri*, etc. *Virorum per ora volitare*, ornatius quam ferri per ora, in ore omnium esse. Notum autem Ennii illud: *volito vivus per ora virum.* Sollenne porro famam nominisque celebritatem per volatum declarari: ornavit notionem Hor. ii Carm. 20.

10—12. Primus ego inter Mantuanos nomen poetæ consequar. At hoc splendide elocutus est. Qui primus inter aliquem populum poeta clarescit, is Musas secum in patriam *deducere* dici potest, et ornatius ab Helicone, Bœotiæ, *Aonibus* olim habitatæ, monte; idem *referre* laudem, gloriam, præmia, victoriæ insignia, *palmam* dici potest, respectu certaminum musicorum, quæ inter Græcos haberi solebant. *Idumæas* autem *palmas* poetico plane epitheto appellavit, a nobili aliquo genere. *Idumen* poetæ pro Idumæa ac tota Judæa dicunt; quam quidem palmis frequentem fuisse notum est. Debet autem hujus versus suavitatem, ut unicuique obvium est qui utrumque poetam legit, noster Lucretio suo i, 118.

13 sqq. Quæ sequuntur, et templi hujus ædificatio, quam rationem ac conjunctionem cum cæteris habeant, omiserunt monere interpretes. Scilicet in eo substiterat poeta, ut laudem poeticam, quam in patriam suam redux referret, cum victoria compararet, quam aliquis inter Græcos ex sollenni certamine victor reportaret. Notum autem est, nullum sollennium ludorum in Græcia genus fuisse, in quo non eo tempore ingenii certamina, *ἀγῶνες μουσικοί*, eloquentiæ, poetices inprimis, instituerentur. De Olympiis et cæteris sollennibus æque certum est, ac de Dionysiis, Panathenæis etc. Victores autem ex Olympicis ac cæteris ludis non modo sollenni pompa urbem suam ingressos esse, verum etiam victoriæ præmia diis consecrasse, interdum etiam sive templum sive aram aliudve monumentum in victoriæ memoriam condidisse, multis ex antiquitate exemplis ac titulis adhuc superstitibus declarari potest. Quæ quidem si memineris, nihil quidem abhorrens aut insolens in toto poetæ carmine occurret. Laudis ac victoriæ suæ poeticæ monumentum exstruet templum, in quo præmia reportata tanquam donaria consecret: templum autem ingeniose satis ita ornat, ut Augusto non modo dedicatum, sed et omnibus iis instructum et excultum esse jubeat, quæ ad Augusti laudes prædicandas viam parare poterant. Cum autem inter divinos honores etiam ludorum sollennia sint, etiam hæc in Augusti hono-

In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego, et Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Græcia cæstu.
Ipse, caput tonsæ foliis ornatus olivæ,
Dona feram. Jam nunc sollemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridûm faciam, victorisque arma Quirini;

rem se editurum esse promittit. Victoriæ monumentum exstruam templum, Cæsaris titulo ornandum. *Ponere templum*, *τιθέναι*, satis notum. *Propter*, prope Mincium, de cujus inundantis vicina aquis stagnantibus supra vidimus ad Ecl. vii, 12.

16. Statua dei in medio templo, *ἐν τῷ ναῷ*, sacrario; ut sæpe in numis visitur.

17. *Victor ego*, qui carminis palmam ac gloriam in patriam retulerim; id quod absolutis Georgicis, quæ Neapoli scribebat, futurum erat; etsi hoc adjectum nimis angustum videri potest. *Purpura conspicuum* dixit se, tanquam eum qui ludos ederet, magistratuum exemplo, qui ludos curabant prætexta induti, purpura in togæ ora prætexta. At purpurea vestis non fuit nisi triumphantium, eaque picta, auro distincta. Nisi in Græcis civitatibus alium morem fuisse contendas.

18. *Agitabo currus*, non aliter accipiendum, quam poetam editurum ludos, in quibus quadrigæ mittantur, agitentur. *Centum* autem *quadrigas* tanquam poeta ponit. *Ad flumina*, ad Mincium.

19, 20. Suos ludos, proter majestatem numinis cui fiant, Græcorum Olympia et Nemæa celebritate superaturos esse dicit. *Alpheum* Olympiam præterlabi, et *Molorchum* excepisse hospitio Herculem, cum leone Nemæo interemto ludos Nemæos restitueret, satis notum est. *Crudus cæstus*, e corio crudo.

21, 22. Jam, quod ad se pertineat, se *ferre* velle *dona*, h. se sacrificia ad templum (paullo post, *ad delubra*), esse facturum dicit, capite corona oleagina redimito. *Tonsam olivam* appellat, quæ et Æn. v, 774 et 556 *tonsa corona* occurrit: attonsam vulgo esse volunt, ornatus causa; malim dicere simpliciter, quia decerptæ sunt frondes ex arbore. Neque aliud est Horatianum illud, *decerptam fronti præponere olivam.*

22. *Jam nunc juvat:* tanquam poeta, id, quod facere gestit animus, ad præsens tempus revocat, quasi actutum in eo occupatus sit. Rapitur animus æstuans in medias res, tanquam si coram gerantur.

24, 25. Priora ad sacra pertinebant, in quibus pompa ad templum ducta, et victima cæsa; hæc iterum ad ludos, inter quos etiam *scenicos*, editurus est. *Scena*, utpote versatilis, circumagitur. Velum autem sive *aulæum*, prodeuntibus jamjam actoribus, non, ut nunc, demissum, sed in altum sublatum fuisse, adeoque intextas seu pictas imagines, h. l. Britannos, procero corpore, et forte eo habitu pictos, tanquam qui ipsi vela tollerent, quasi ex terra surgere visas esse, vix opus est multis docere.

26, 27. Ad ornamenta templi in Augusti honorem condendi transit: anaglypha *in foribus*, et quidem ex ebore et auro: tum v. 34 signa ac statuas. *Pugnam Gangaridarum* (Indorum ad Gangis ostia ab occidentali parte) memorat, quia communis ille laudum locus in Augusto, ut Indos cum Parthis victos ei aut promitterent aut darent: cf. supr. Geo. ii, 171, 172; Æn. i, 289. Curabit itaque a sculptore effingi Indos victos, Ægyptum subactam post Actiacam victoriam, tum Asiam, Armeniam, et Parthiam ad obsequium redactam. Augustum autem per *Quirinum* designatum videri, obvium est. Melius hoc, quam *Quirinum* pro populo Quirini, Romanis, a poeta dici. *Arma Quirini* poetica consuetudine pro Quirino in armis, armato. Nisi *arma* pro bello, pugna, aut victoria, dicta accipias, quod et ipsum bene fieret.

Atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphaten,
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropæa,
Bisque triumphatas utroque ab littore gentes.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, et Trojæ Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues
Immanemque rotam, et non exsuperabile saxum.

28, 29. Ægyptum, victis Antonio et Cleopatra pugna Actiaca navali, in potestatem ab Augusto redactam memorat. *Undantem bello* et *magnum*, copiose, *fluentem* (nam *fluit magnus, multus*, fluvius, πολὺς ῥέει,) Nilum amnem magno spiritu appellat, propter magnos apparatus bellicos ab Antonio in Ægypto factos; ut populos aut provincias *bello tumentes* dicunt, cum animose bellum parant; ut omnino superbia, fastu *tumere* dicuntur homines. Quod cum ad fluvium transfertur, præclare ille fluctus volvere, aquas augere et incitare, bello undare dici potest. *Columnam rostratam* describit tanquam tropæum. Occurrit illa quoque in Augusti numis. *Surgunt* autem columnæ, ut ædificia, mœnia; vulgari sermone, stant.

30, 31. Victoriam de Armeniis, quos a monte Niphate designat, ad quem accolunt, et de Parthis promittit.

32, 33. Exprimet porro in iis foribus duo tropæa, alterum de Oriente extremo victo, alterum de Occidente. Ad meum sensum non hæc sunt historice explicanda; nam non ea quæ jam facta sunt, sed quæ ita fore auguratur, memorat; si tamen populum bello jam tum destinatum intelligere velles, de Cantabris, non de Britannis, hæc essent accipienda. Ad bellum Cantabricum etiam ipse tandem Augustus profectus est U. C. 728, quarto a Georgicis, ut vulgo creditur, ad finem perductis anno. Ei qui omnia in vss. 33—35 ad certa tempora revocare mavult, statuendum est alterum, Georgicis nonnulla serius inserta esse. Neque hoc absurdum esse dicam. *Tropæa rapta manu*, poetica ratione de victoria reportata; si tamen in *rapta* argutandum sit, celeritatem victoriæ exprimi dicas cum Philargyrio. *Diverso ex hoste*, in diversis terrarum partibus. Sic *diversos Celtas* appellat Gratius Cyneg. 156, cum Medum modo nominasset. Alter versus ejusdem sententiæ nova est exornatio: *gentes utroque ab littore*, h. extremi Orientis et Occidentis, *bis triumphatas*, de quibus bini triumphi habiti sunt (non vulgari usu, ut bis eædem gentes victæ sint); h. totum terrarum orbem victum ab Augusto.

34. *Spirantia æra, vivos vultus*, Æn. vi, 848, 849.

35, 36. Gentis Juliæ progenitores, ut vulgo ferebantur, ducta ab Iulo, sive Ascanio, Æneæ filio, origine. A Jovis et Electræ filio Dardano Erichthonius, cujus filius *Tros* Ilum, Ganymeden, et *Assaracum* genuit: vid. Homer. Iliad. *υ*, 215 sq. Ex Ilo Laomedon, ex hoc Priamus. Ex Assaraco Capys, ex hoc Anchises, ex hoc Æneas. Porro *Apollo*, Trojæ conditor, adjungitur, quia is, tanquam deus tutelaris, inprimis magna religione ab Augusto colebatur, quem adeo Apollinis filium vulgus ferebat.

37—39. Altera ex parte in hoc templo signum ponetur Invidiæ, sed debellatæ et ad Tartarum proturbatæ. Splendide autem omnia exornavit. Scilicet bella civilia omninoque discordiam civium jam plane coercitam esse, symbolice innuit; ut in simili imagine Æn. i, 294 sqq. *Metuere* Cocytum, Ixionis et Sisyphi supplicium, Invidia dicitur ornate, quæ in Tartaro versatur, ac si istarum rerum aspectu terreatur; ut alias *horrere* ac *terreri* dicitur pro simplici *videre*. *Severus*, perpetuum rerum infernarum epitheton, ut tristis, sævus. *Tortos Ixionis angues*, quibus, pro vinculis, religatus est ad rotam, postquam illicitos Junonis petivit amplexus. Sive poeta hoc ipse excogitavit, sive, quod probabilius fit, ex poeta Græco acceptum habuit; ingeniose pro vinculis

Interea Dryadum silvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa.
Te sine nil altum mens inchoat. En age, segnes
Rumpe moras: vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum;
Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.
  Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos;
Corpora præcipue matrum legat. Optuma torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent:
Tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
Pes etiam; et camuris hirtæ sub cornibus aures.

angues innexuit Ixioni. Vulgo simpliciter vincula et nexus memorantur. Indulsisse sibi poetas in Ixionis rota volvenda, videbimus inf. Geo. iv, 484. *Saxum* Sisyphi notari, obvium est; quod *exsuperari* non potest hactenus, quoniam ad summum montis verticem emoveri et adduci nequit: λᾶας ἀναιδὴς Odyss. λ, 597, improbus, ingens, qui pondere suo urget, nec submoveri potest, adeoque gravis.

40, 41. Interea argumentum se suum de armentorum cura prosecuturum esse ait. *Saltus intactos*, argumentum carminis, quod nullus adhuc inter Romanos poeta attigerat. *Haud mollia* jussa h. dura, rem non levem, difficilem imponentia.

42. Præclare illud, Ades, o Mæcenas! ex eo ornat, quasi rerum quas dicturus sit turba instet, nec ut multis eum exoret patiatur. Accipe igitur dicta pro vulgari, Verum ad ipsam rem accedendum est sine mora.

43, 44. *Vocat ingenti clamore Cithæron. Ingenti clamore* sic tuebor, ut non ad Cithæronem solum referam, verum ad omnia quæ sequuntur: ingenti clamore vocant me Cithæron, Taygetus, et Epidaurus. *Epidaurus* cum tota Argolide *equorum* cura nobilis: vide Intpp. Hor. Carm. i, 7, 9, *Aptum dicit equis Argos.*

47, 48. Sollenni poetarum hujus ævi more et artificio, Augusti laudes ampliores ad annos seriores majorique rerum et artis usu firmatos seponit. *Tithonus* et ipse ad gentis Juliæ origines pertinet. Erat enim Trois abnepos, Laomedontis filius. Tempus, quod ab hoc progenitore (nam *a prima Tithoni origine* est, a Tithono) effluxit ad Cæsarem, pro infinito tempore ponitur.

49—51. De fœtura armentorum acturus, vaccarum optimarum, quæ tauro submitti possint, notas enarrare incipit: cf. Varr. R. R. ii, 5; Colum. vi, 1 et 21. *Olympiacæ miratus præmia palmæ*, splendide pro, studio certaminum curulium.

52. *Turpe caput*, fronte lata; ut omnes scriptores laudati monent; unde et βοῦς εὐρυμέτωπος et πλατυμέτωπος. *Nec ab adspectu decoros* Columella Apenninum alere dixerat vi, 1, 2; et Plin. viii, 45, s. 70, *Non degeneres existimandi etiam minus laudato adspectu.* Nec tamen *turpis* et *magnus* propterea pro synonymis habenda. *Cui plurima cervix*, h. cervice longa et, quod notes, simul firma et crassa: nam in cervice robur tauri inprimis spectatur.

54. Lateribus porrectis, βαθυπλεύρους, esse vult eas vaccas. *Latus* autem pro toto corpore, perpetuo usu.

55. *Pes etiam* scilicet magnus est. Hoc naturalis orationis ordo offert. *Aures hirtas*, setosas, pilosas, in laude esse, dubitari nequit; et eas inter notas bonæ vaccæ omnes referunt: at *pedes hirtos* memorari non vidi. Varronis autem locus frustra huc vocatus, et *pes* nimis anguste ex vulgari ratione acceptus. Poeta totum crus eo nomine designare potuit. Crura autem etiam Varro *breviora potius quam longa* esse voluit, ut ex libris ibi legendum; sed dum brevia sunt, crassa,

Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut juga detrectans; interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior; quæque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
Ætas Lucinam justosque pati hymenæos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
Cætera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum læta juventas,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optuma quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit: subeunt morbi, tristisque senectus;
Et labor et duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
Semper enim refice; ac, ne post amissa requiras,
Anteveni, et sobolem armento sortire quotannis.
  Nec non et pecori est idem dilectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.

compacta, adeoque magna esse possunt. *Camura cornua* sunt incurva, introrsum conversa. Ἕλικας βόας εὐρυμετώπους Homeri (ut Odyss. λ, 288) non male comparat Ursinus.

56. *Nec mihi displiceat.* Litotes figura est, inquit Servius, id est, valde placeat, ut Æn. vii, 261, *Munera nec sperno. Maculis insignis et albo:* definire non ausim, utrum sint maculæ nigræ in albo corpore, an albæ in nigro rufove; præstat hoc junctura, maculis et albo.

60—62. Ætas justa admittendi taurum et pariendi. Colum. vi, 24, 1, *Ex his qui quadrimis minores sunt, majoresque quam duodecim* (noster decem) *annorum, prohibentur admissura*, etc. Vide quam caste et decore poeta hanc rem expresserit; ut et in sqq. *Justi hymenæi*, justa et matura ætate initi.

63, 64. *Interea*, in spatio hoc quinquennii, dum juvenili vigore utuntur boves, tauros *solve*, admitte. De tauris nunc non laborat; cum de iis alio loco mox dicturus sit, vss. 212 sqq. *Pecuaria* non loca h. l., sed ipsa pecora, boves, sunt. *Primus*, h. quamprimum mitte, dum juvenilis ætas superest, durat. Sic mox *Prima fugit*, vulgo, cito.

66. *Optuma dies*, ut *optima*, *melior*, *bona ætas*, de juventute. Ab armentis ad homines retulit brevem ac fluxam vitæ conditionem. Dicas, non satis cum cæteris junctam esse sententiam: id quidem fateor; fatendum tamen et hoc, sententiæ plus dignitatis ex hac ad mortales translatione accessisse.

69—71. Varro R. R. ii, 5, 17, *Item* (de bobus agebat) *ut in reliquis gregibus pecuariis delectus quotannis habendus, rejiculæ rejiciundæ, quod locum occupant earum quæ ferre possunt fructus.* Colum. vi, 22, 1, *Sed curandam est omnibus annis in hoc æque atque in reliquis gregibus pecoris, ut delectus habeatur; nam et enixæ et vetustæ, quæ gignere desierunt, summovendæ sunt,* etc. *Quarum corpora*, h. quas cum aliis permutari velis; alias iis submittere, substituere, sufficere. *Semper* enim *refice*, h. igitur, ut γὰρ pro ἄρα, δή. *Amissa* scil. corpora. *Sortiri* etiam sine sortis notione est eligere et substituere.

72—137. Sequitur locus de equorum cura, et quidem de admissura usque ad 208. Exquisita varietate, ut Servius notavit, cum de taurino genere ageret, matrem, nunc, cum de equino, patrem admissarium describit.

73. *Submittere* dicitur universe de iis qui substituuntur in aliorum locum, aut ad supplendum gregem aluntur; vid. sup. ad Ecl. i, 46; nunc proprie de equis qui ad admissuram aluntur, h. ut in locum aliorum, fœturæ inutilium, ipsi succedant.

Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit:
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti;
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga;
Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit; micat auribus, et tremit artus;
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.
Densa juba; et dextro jactata recumbit in armo:
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque

75, 76. *Continuo*, primo. De forma hac cf. Geo. i, 169. *Pecus*, h. l. equinum, v. 72. *Altius ingreditur*, Varro l. l. *Cruribus rectis et æqualibus.* Colum. vi, 29, *æqualibus atque altis rectisque cruribus;* nec ad spiritum et superbiam nunc referendum. *Mollia crura reponit*, poetica ratione pro molliter; fit autem hoc, dum crura et ipsa sunt mollia, h. quæ facile flecti et incurvari possint. Quod si ars accesserit, tum *sinuat alterna volumina crurum*, v. 192. Ab Ennio sumtum hemistichium, *et mollia crura reponit*, notavit Servius. *Πῶλον ὑγρῶς κάμπτειν τὰ γόνατα* dixit Xenoph. de re equestri, c. i, 6. Imitatur Silius xvi, 444, *tum mollia crura superbi Attollens gressus.* Versum etiam in animo habuit Gratius Cyneg. 503, *ardua fundet in auras Crura.*

80. *Argutum caput. Si caput habet non magnum* Varro R. R. ii, 7, § 5; *exiguum caput* Colum. vi, 29, 2; *breve* Hor. Sat. i, 2, 89. Ergo notio subest venustatis alicujus cum brevitate et alacritate; si ad animum transfertur, ingeniosæ subtilitatis et acuminis. *Brevis alvus*, h. venter substrictus. Varro ibid. *ventre modico, lumbis deorsum versum pressis.* Et Nemesian. 244, *Immodicumque latus, parvæque ingentibus alvi.*

81. *Luxuriat toris animosum pectus*, ornate pro, pectus est torosum et eminens pulpis, ut Serv. ait, h. *latum ac plenum*, ut Varroni ibid. Colum. autem, *lato et musculorum toris numeroso pectore.* Pallad. *pectus late patens.* *Luxuriari* vero ex more de lætioribus incrementis.

82. Inter pulchros equorum colores refert *spadicem glaucumque.* Quanquam de colorum apud veteres nominibus difficilis est disputatio, ex loco tamen classico Gellii ii, 26, satis apparet, esse spadicem, a spadice palma dictum, ex rufo genere, et convenire cum nostro fusco colore a castanea appellato: in equis color *badius, bai, baio* (a βαῒς, βαῒον ramus palmæ). *Nam phœniceus, quem tu Græce φοίνικα dixisti, et rutilus et spadix, phœnicei συνώνυμος, qui factus Græce noster est, exuberantiam splendoremque significant ruboris; quales sunt fructus palmæ arboris, non admodum sole incocti, unde spadici et phœniceo nomen est. Spadica enim Dorici vocant avulsum e palma termitem cum fructu.* Jam *glaucus* proxime ad cæruleum accedit. *Album* colorem hic pallidum, et a *candido*, nitente, quem ipse alibi commendat, Æn. xii, 84, diversum ponere potuit, etsi alias utrumque nomen promiscue adhibere soleat. Potest tamen et illa ratio probari, ut *candor* in equis quidem aliis laudari potuerit, at in aliis, ut in admissario, de quo hic agitur, improbari. *Gilvus* denique flavus color is esse videtur, qui ad mellis colorem proxime accedat.

83—85. Equus animosus et pugnandi ardore incensus *micat auribus;* in soluta oratione, aures micant in capite, celeriter moventur, arriguntur. *Agiles aures* Nemesian. Cyneg. 245. Et pro, tremit artubus, seu artus tremunt, magis poetice dictum *tremit artus. Ignem* præclare dixit ardentes anhelitus; ut et alii poetæ. Hinc *Diomedis equi spirantes naribus ignem* ap. Lucret. v, 29. *Fumant humentes calida de nare vapores* Nemes. Cyneg. 248. Multo magis res in Græcis obvia, *πῦρ πνέοντες.*

87. *Duplex spina* ab omnibus veteribus in bono equo laudatur. Innuere videntur spinam latam, crassam, ut maxime versus clunes tanquam cavum sulcum

Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminere poetæ,
Martis equi bijuges, et magni currus Achilli.
Talis et ipse jubam cervice effudit equina
Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
 Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis
Deficit, abde domo; nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad prœlia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos ævumque notabis
Præcipue; hinc alias artes, prolemque parentum,
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.

faciat, nec tamen ipsa spina appareat. Nemesian. Cyneg. 243, *Illis ampla satis lævi sunt æquora dorso.* Idem Calpurn. Eclog. vi, 54, expressit, *Terga sedent;* et forte hinc Ovidii Met. xii, 401, *Sic tergum sessile, sic stant Pectora celsa toris.* Contrarium vitium, *extans* spina apud Varronem, et Grat. Cyneg. 526, *si tenuis dorso curvatur spina.*

88. *Solido cornu:* vult ungulas duras esse; ut sollenne epitheton *μώνυχες, κρατερώνυχες ἵπποι.* *Sonat,* et hoc proprie: *et urbem Eques sonante verberavit ungula* Hor. Epod. xvi, 11.

89—91. *Cyllarus* equus communiter Castori soli tribuitur, qui *ἱππόδαμος* jam Homero Odyss. λ, 299 dictus. Nec minus tamen interdum uterque frater equis insidet. Sunt tandem et loca ab Intpp. excitata, in quibus Cyllarus Polluci tribuitur. *Amyclæ,* Laconicæ urbs, Tyndarei regia, in qua educati Castor et Pollux. Res nota. *Martis equi* ex Homero Iliad. ο, 119 noti. *Currus Achilli,* h. equi, ap. Homer. Iliad. π, 148 sq.

92—94. Talem formam habebat (at quam ornate hoc poeta extulit!) Saturnus, cum equi speciem assumsisset, ut furta sua cum Philyra, Oceani filia (unde Chiron natus), in Pelio Opem celaret.

95, 96. Parum diuturnus est vigor equi admissarii: hinc necessitas imposita, subinde submittendi alium. *Abde domo, nec turpi ignosce senectæ.* Varie tentatus ab Intpp. locus. Etsi non video quid impediat quo minus equus admissarius qui ab armentis removetur, et in stabulo ad opus faciendum habetur, *domo abdi* dici possit: Hor. i Epist. i, 5, de emerito gladiatore, *latet abditus agro.* *Abdere* est proprie dare abs se, amovere, rejicere. Jam autem potest aliquid *abdi* vel *a* loco, vel in alium locum, ut in eo servetur, abscondatur, ergo *in* loco. Unde duplex usus verbi *abdere* cum sexto casu: *abdi domo,* i. e. a domo, et vero etiam in domo. Res sic satis obvia. Jubet itaque poeta diligentem patremfamilias amovere, ablegare a prædio, quocunque modo, adeoque vel vendere, effœtum et inutilem ad admissuram (quanquam ille adhuc laboribus sufficere potest) equum, quamvis senectæ miseratio subeat; esse enim eam *turpem,* vel communi senectutis epitheto, respectu *juventæ, pulchræ, speciosæ, nitidæ;* vel ex sqq., qua ille se turpiter det, nec in Venerem satis animi ac virium habeat. Ovidius Trist. iv, 8, 19, *Ne cadat et multas palmas inhonestat adeptas. Turpi finem donate senectæ* ad nostri ductum Silius xv, 654. Alii *nec turpi* jungunt: *et ignosce senectuti non turpi.*

97, 98. Quanto cum dilectu voluptatem *laborem* (quanquam hoc proprium hac in re, vid. inf. ad v. 127) et *ingratum* et *trahere* pro perficere dixit! *Prœlia* non ad veram pugnam ac bellum, sed ad ipsam admissuram referenda. *Prœlia* Veneris frequenter: cf. Æn. xi, 736.

100—102. Procedit nunc Maro post illa, quæ in equo admissario eligendo observanda sunt inde a v. 72 ad alia in eo observanda, quo *animo* ac spiritu, qua *ætate* sit; tum demum altero loco etiam alias *artes,* virtutes, *prolemque parentum,* h. si quos alios jam pullos iidem paren-

Nonne vides, quum præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
Quum spes arrectæ juvenum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans: illi instant verbere torto,
Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aera per vacuum ferri, atque assurgere in auras;
Nec mora, nec requies; at fulvæ nimbus arenæ
Tollitur; humescunt spumis flatuque sequentum?
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Jungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithæ gyrosque dedere
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.

tes ediderint, qua ii sint indole, quo vigore. *Quis cuique dolor:* observandum quoque quem sensum victoriæ aut ignominiæ habeat.

103—112. Præclare hæc exemplo splendidissimo exornat. Nota et modum illud efferendi: *Nonne vides.* Deest tamen *ut.* Scilicet pergere volebat: *quantus amor laudum* sit. Cum vero tot alia interposita essent, v. 112 novam exorsus est sententiam. Expressus autem locus ex Homero Iliad. ψ, 362 sqq. cf. Æn. v, 144 sqq.

104—107. *Corripuere campum*, proprie, spatia per campum, campi, cf. inf. 142, noto usu poetarum. *Effusi carcere:* vid. Geo. i, 512. *Spes arrectæ juvenum*, h. aurigarum; in soluta oratione, animi sunt arrecti spe. Ita et exponenda Æn. xi, 452, *arrectæ stimulis haud mollibus iræ;* v, 138, *laudum arrecta cupido. Exsultantia corda*, h. micantia, trepidantia, non modo metu ignominiæ, ut dixit Lucret. iii, 142, *Hic* (in pectore) *exsultat enim Pavor ac Metus;* verum etiam omnino toto illo animi motu quo in tali tempore animus agitari solet. Arbitror enim, omnem illum animi tumultum et æstum spe, metu, expectatione, laudis studio, pudore subinde pectus vexante, a poeta per *pavorem* significari. *Pavor* autem *haurit corda*, exhaurit, dum sanguinis liberum meatum intercludit et impedit, quod sensus et experientia docet. Hinc pallor. *Verbere torto*, torti flagelli; aut *verber* pro flagello, ut sæpissime. *Volat vi*, cum impetu; nisi jungas, *vi fervidus.*

108, 109. *Jamque humiles*,—plane ex Hom. Iliad. ψ, 368, 369. Quam magnifica autem illa, *per aera* (nam *vacuum* ornat, ut sæpe), et *assurgere in auras!*

110—112. *Fulvæ nimbus arenæ Tollitur:* certavit cum Homer. l. l. 365. Vid. et Iliad. ψ, 380. *Amor laudum*, cupiditas, ut semper poetæ.

113—117. *Erichthonium*, Athenarum regem post Amphictyonem, quadrigas invenisse, Centauros primos equorum domitores fuisse, non quidem perpetua ac constans, plurimorum tamen narratio est. Poeta h. l. *Lapithas* nominat, (quos a saltu *Pelethronio* in Pelio monte Thessaliæ designat,) vel ut fabulam ad eos transferat a Centauris, vel ut hos inter Lapitharum genus referat, quod verum esse videtur. Frenorum inventum Bellerophonti Pindar. Ol. 13, 90 sq. tribuit loco præclaro. Scilicet non historica fide, sed aut fama obscura aut poetæ figmento talia nituntur. *Rotis insistere*, quadrigarum cursu certare. *Rapidus* (epitheto a cursu petito) et *victor* certamine: omnia ornate! *Gyros dedere*, h. invenere, docuere equum in gyrum flectere. *Equitem* veteres grammatici pro equo dictum volebant; perperam: cur *eques* non *insultare* dicatur, qui et incedere, decurrere? *Insultare docet campis* jam Varius ante Virgilium dixerat. Tum *eques sub armis*, armatus; idem eques *insultat solo* et *glomerat gressum*, quatenus equum id facere cogit. *Lapithæ* itaque insidentes equis, *docuere*, exemplo suo, *equitem insultare solo*, h. primi fuere hujus artis auctores.

Æquus uterque labor; æque juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, et cursibus acrem;
Quamvis sæpe fuga versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas,
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis instant sub tempus, et omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem, et pecori dixere maritum;
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes;
Atque, ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat, frondesque negant, et fontibus arcent.
Sæpe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,
Quum graviter tunsis gemit area frugibus, et quum
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.

118—122. In utroque equorum usu, nimirum et equestri hoc, cursus quadrigarumque, et admissionis illo, juventus omnium maxime et vigor juvenilis spectatur; nec refert eum jam multis prœliis interfuisse, et præclaro genere aut stirpe esse ortum, nisi scilicet juvenilis ætas adsit. Alii in verbis *æquus labor* usum equi ad equitandum et currum intelligunt. *Fuga versos* pro vulgari in fugam. *Epirus* (vid. sup. Geo. i, 59) et *Mycenæ* cum tota Argolide (vid. sup. v. 44) equos præstantissimos alebant. *Neptunique:* quamvis genus ducat ab ipso Neptuno, a quo et Cerere, in equum conversis, Arion ille notissimus in fabulis equus natus fuit. Variat tamen fabula.

123—134. De admissura ipsa præcipit. Equus et taurus (nam v. 49, 50 de utroque præcipere incipiebat) ea ingruente saginandi, equæ ac vaccæ sunt macerandæ. Commune præceptum omnium qui hac de re præceperunt.

124—126. *Pingue* pro pinguedine, sagina, ut in Lucretii versu i, 258. *Denso*, non laxo, quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consueverunt. *Dixere*, h. designavere: Hor. Od. ii, 7, 26, *Quem Venus arbitrum dicet bibendi? Fluvios*, aquam. *Pubentes herbas*, lanuginosas: pubes χνοῦς, unde ἄνθη χνοώδη.

127, 128. Ut possint sufficere; et ne pulli prodant patrum maciem et infirmitatem. Colum. vi, 27, 8, *eoque tempore, quo vocatur a feminis, roborandus est largo cibo; et, appropinquante vere, ordeo ervoque saginandus, ut Veneri supersit; quantoque fortior inierit, firmiora semina præbeat futuræ stirpi.* Varr. ii, 2, 13, *ordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendum.*

129—131. Ipsas autem feminas, equas et vaccas, ante admissuram instituto extenuare solent. *Voluptatem* hic stimulos, desiderium voluptatis esse, obvium. Ea voluptas *sollicitat concubitus*, magis poetice, quam sollicitat, stimulat eas ad concubitus. *Nota voluptas*, cujus jam sensum habent, quam sentire incipiunt. *Notum* enim latissime patet poetis ad ea non modo quibus assuevimus, verum etiam in quibus cum maxime versamur, quæ sentimus, quorum conscii sumus, et quæ quocumque alio modo nos attingunt.

132. *Quatiunt*, conficiunt, ut vires relaxentur. Nam, quæ quatiuntur, laxantur. *Sole:* medio æstu. Mense Julio admittuntur tauri; at equi jam inde ab æquinoctio verno.

135—137. Ne partes genitales sint obtusiores, nimia obesitate, ad usum quem habent in concipiendo fœtu. Inde *usus*

Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidæ quum mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum
Flumina; muscus ubi, et viridissima gramine ripa,
Speluncæque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, œstrum Graii vertere vocantes;
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta; furit mugitibus æther
Concussus, silvæque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.

pro ipsa re qua quis utitur, adeoque pro natura et habitudine rei, quatenus ea ad certum usum idonea est, dicitur. Sic supra ii, 466, *usus olivi* pro oleo. Et apud Hor. Od. iii, 1, 42, *purpurarum usus* pro purpura qua quis utitur. Hoc idem exprimitur altero membro: *ne luxus*, luxurians pinguedo, *oblimet sulcos inertes*, h. ne eæ partes (*sulcos* eadem metaphora appellat, qua, secundum Græcos qui *αὔλακας* dixere, jam Lucretius erat usus, ut *arvum* et alia dicuntur) oblimatæ sint, h. obductæ, pinguedine interclusæ; sed ut celeriter concipiant genitalem auram.

138—156. Admissura facta admissarii negliguntur, et tota cura in matres gravidas convertitur.

139—142. Cum vicinæ partui sunt, *exactis gravidæ mensibus errant.* Proprie *plaustra*, ducuntur a bobus jugo junctis. Sed poetica ratio vulgarem invertit. Quanquam vero idem præceptum ad equam quadrigis seu bigis jungendam pertinet, orationem tamen poeta, ut variet, ad genus bovillum magis deflectit. *Acri fuga*, celeri cursu. *Carpere prata fuga*, ductum ab eo, quod *carpere viam*, *spatia*, dicimur, dum singulis gressibus aliquid de spatio decerpitur, carpitur.

143, 144. *Saltus vacui*, in quibus solæ, quietæ, otiosæ pascantur: sine maritis, Philargyrius exponit. *Plena flumina*, ne, dum aquam ex alto hauriunt, fœtum elidant.

146—156. Arcendum esse a gravido pecore *asilum* ait, qui cum in omnibus pascuis, inprimis in pratis aquosis, obvius sit, maxime tamen in silvis montis Alburni, juxta Silarum, Lucaniæ fluvium, qui Tanagrum recipit, frequens esse solet; unde ab his locis a poeta declaratur. Etiamnum eas terras ab asilis infestari docent, qui de iis locis agunt aut narrant. Est autem *asilus*, noto inter Romanos nomine, Græco *οἶστρος* dictus: vid. Odyss. χ, 300.

147. *Volitans*, h. e. insectum, e vesparum genere (nec multum ab eo diversus *μύωψ*, forte et *tabanus* apud Varronem R. R. ii, 5, 14, quem eundem vulgo cum asilo putant), sine proboscide, at aculeo seu spiculo in cauda acutissimo, quo ova intra cutem armentorum demittit.

148. *Vertere vocantes*, poetica periphrasi, vocant, reddunt, in eorum sermonem versum. Monendum erat; nam argutantur in hoc jam veteres grammatici.

149. *Asper*, iracundus, qui facile exacerbatur. *Acerba sonans*, pro acerbe; edens alarum membranis sonitum et susurrum gravissimum. Ex Lucret. v, 34, ubi Hesperidum mala servans, *Asper, acerba tuens, immani corpore serpens*: vid. Æn. ix, 794.

150, 151. *Furit æther*, resonat repercussus furentum mugitu. Alias, furit mugitus per ætherem. *Siccus Tanager*, æstu solis exsiccatus in eundem Silarum defluens torrens. Sic *ξηρὸς Κράστις*, verius *Κρᾶθις*, ap. Herod. v, 45. Habuit autem poeta ante oculos Homer. Odyss. χ, 300 sq. Apollon. i, 1265 sqq.

152, 153. *Hoc monstro*, hoc asilo, quem immisit, *Inachiam juvencam*, Io, Inachi

Hunc quoque, nam mediis fervoribus acrior instat,
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,
Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cætera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint, ipsis e torquibus aptos
Junge pares, et coge gradum conferre juvencos:
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, et summo vestigia pulvere signent;
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et junctos temo trahat æreus orbes.

filiam, in vaccam mutatam, in furorem conjecit Juno. *Pestem meditata*, grave malum excogitavit.

154—156. *Mediis fervoribus*, medio die; at illud ornatius. Sic inf. v. 331, *mediis æstibus*. *Arcebis pecori* exquisitius, quam *arce a pecore*. *Astra ducunt noctem*, quæ iis in conspectum venientibus succedit. Alias noctem, *noctis currum*, *sequi* dicuntur *sidera*: vid. Tibull. ii, 1, 87.

157—178. A gravidis et enixis matribus cura ad pullos et vitulos transfertur. Orationem ut definite instituat, primo tantum de vitulis memorat.

158, 159. *Notas et nomina gentis inurunt*, *Et quos*. Priora nullam habent offensionem: inurere notas sollenne est; et possunt esse *notæ et nomina gentis* dicta esse explicative, ut sint *nomina* ipsa *nota*. At quæritur de altero quod sequitur, et de ejus junctura, *inurunt notas et quos*. Non enim poeta dicere potuit, *inurunt notas* vitulis, et *inurunt vitulos quos*. Ergo altero loco supplendum est, et inurunt notas *iis quos malint*, h. e. notas quibus designent eos quos malint. *Submittere*, in locum eorum quos ad fœturam torpere vident: vid. ad v. 73. *Habendo* ornat, quod habetur, alitur, ut Geo. i, 3.

160—162. *Aris servare* decentius erat quam lanio tradere. *Campum horrentem*, simpliciter novalem, pro quocumque agro glebas duras et asperas habente. *Cætera armenta*, reliqui quidem omnes vituli in communi grege pascuntur, præter eos qui operi destinantur rustico.

163—165. Transit ad aliud præceptum, quod nova formula orditur: *Tu quos*; ut et alibi fecit: quos tu autem ad studium agreste, h. opus rusticum, educare paras, jam vitulos assuefacere debes labori. *Viamque insiste domandi*, artem et rationem ingredere, curam suscipe domandi, h. e. jam tum mature doma. *Faciles animi*, molles, dociles: vid. ad Tibull. i, 1, 40. *Mobilis ætas*, in qua corpus mobile, *εὐκίνητον*, flexile, agile, vegetum.

166—168. Expressit versum Nemesian. Cyneg. 184, *Libera tunc primum consuescant colla ligari*, de catulis. *Aptos*, vinctos, nexos et illigatos invicem ex vimineis illis vinculis; non ex cornibus, ut jam tum stupor hominum multorum ferebat.

170—173. *Rotæ inanes*, vacua plaustra, quorum mox vestigia intellige leviter expressa in pulvere, quia levia sunt. Tandem plaustro ponderoso et onusto jungantur. At quam ornate hoc extulit! Pars ex Homeri illo Iliad. ε, 838, *μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων*, versa. *Temo*

Interea pubi indomitæ non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata. Nec tibi fœtæ,
More patrum, nivea implebunt mulctraria vaccæ,
Sed tota in dulces consument ubera natos.
  Sin ad bella magis studium turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ,
Et Jovis in luco currus agitare volantes;
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati; tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantes;
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
At tribus exactis ubi quarta accesserit æstas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis, sinuetque alterna volumina crurum;

æreus, ære, nunc ferro, firmatus. *Juncti orbes*, rotæ, h. currus, cui temo junctus est.

174—176. *Pubi indomitæ*, vitulis nondum domitis, donec domentur. *Vescas salicum frondes*, exiles, tenues, parum succosas: *vescum papaver* Geo. iv. 131, parva grana habens. *Ulva*, herbæ ac calami palustris genus, eadem cum *typha* nostra habetur. *Sed* etiam *frumenta sata*, herbas novellæ segetis.

176—178. Præceptum a multis veteribus et recentioribus, cum de bovillo, tum de ovillo genere repetitum: cf. Varro R. R. ii, 2, 7; Colum. vii, 4, 3; et pulchri versus Calpurnii Ecl. v, 36, jam ab aliis laudati: *Parce tamen fœtis; nec sint compendia tanti, Destruat ut niveos venalis caseus agnos; Nam tibi præcipuo fœtura colatur amore.* Addit *more patrum*, quod solebant majores facere, prisci patresfamilias et agricolæ. Ambiguum quidem per verba est, utrum fecerint; ex Varrone tamen videtur probabilius esse alterum, matribus olim mulgendo fuisse lac subductum.

179—181. Transit nunc ad curam pullorum: etiam horum dilectum mature esse faciendum primo loco præcipit. Sin magis est studium, *formare* (v. 163) pullos *ad bella turmasque*, h. usum bellicum, *aut prælabi*, s. præterlabi, pro, aut ut illi prælabantur, currant, cursu certent ad ripas Alphei *rotis*, quadrigarum certamine, et *agitare*, ut agitent, *currus*. De certamine Olympico eum loqui, satis patet, quod habebatur juxta Alpheum: vid. v. 19. *In luco Jovis* erat stadium, ut ex Strabone et Pausania apparet.

182—184. Ante omnia equus assuefaciendus est (hoc est, *primus equi labor est*) *videre*, ut videat, videre toleret, bellantes, seu pugnas, et lituos tubasque audire, aut strepitum curruum frenorumque *ferre*, perferre auribus; *rotam*, currum, *gementem tractu*, stridentem dum trahitur; et in *stabulo frenos audire sonantes*.

186. Expressit verba Nemes. Cyneg. 295, 296, *Cura sit, atque toros manibus percurrere equorum, Gaudeat ut plausu sonipes, lætumque relaxet Corpus.* Est hoc *palpare*, ποππύζειν.

187, 188. *Jam primo depulsus ab ubere*, pro, quam primum, statim ac. *Audeat*, pro faciat, præclare; quatenus pullus non expavescit ad plausus. *Invicem*, vicissim, quod his assuescit opera tua.

189. Equus ferox, indomitus, potest videri *conscius* esse *ætatis*, juventæ, vigoris, virium; itaque *inscius ævi*, virium, quas nondum nec habet nec expertus est. Valer. Fl. i, 771, *ævi rudis altera proles*, h. ævo, ætate rudi. Recte Servius: nondum habens ab annis fiduciam.

191, 192. *Carpere gyrum*, ut viam, campum, sup. 142; h. in gyrum seu orbem ire. *Sonare gradibus compositis*, incedere ungula sonante, gressibus numerosis. *Si-*

Sitque laboranti similis: tum cursibus auras,
Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summa vestigia ponat arena:
Qualis Hyperboreis Aquilo quum densus ab oris
Incubuit, Scythiæque hiemes atque arida differt
Nubila; tum segetes altæ campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
Dant silvæ, longique urgent ad littora fluctus:
Ille volat, simul arva fuga, simul æquora verrens.
Hic vel ad Elei metas et maxuma campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere jam domitis sinito; namque ante domandum
Ingentes tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.

uet alterna volumina crurum, h. alte tollat, jactet, crura alternis; at quam ornate!

193, 194. *Tum cursibus auras, Tum vocet;* h. provocet, ut recte interpretati sunt viri docti ex sollenni poetarum usu, etiam Græcorum. Paullo diversa ratione *ventos velis vocare* dicitur, qui extendit vela ad recipiendum ventum; et *alis ventos vocat*, advocat, avis quæ eas expandit ad volatum.

196 sqq. Cursus celeritatem cum vento comparat spirare incipiente: *volans—qualis Aquilo*, cum *incubuit* atque differt, (tum *segetes—fluctus*) *volat;* et quia tot ornamentis sententia erat intercepta, interponit v. 201, *Ille volat.* Porro *Hyperboreas oras* simpliciter pro borealibus et septemtrionalibus, ut infra v. 381, et iv, 517, dixit. *Aquilo densus*, non, ut volunt, qui denset nubila; sed qui magna cum vi et impetu late fertur; *densus* præterea pro dense.

197. *Differt hiemes* seu procellas, h. dissipat, ex Lucret. i, 273. *Arida nubila*, nubes sine pluviis.

198—200. *Campi natantes*, segetes undantes ac fluctuantes; illustratum dudum a viris doctis. *Lenia flabra* videntur ab Aquilone, qui densus incumbit, aliquantum esse aliena; enimvero segetes, utpote humiliores et cedentes, lenius, leniore cum strepitu, agitantur; arbores contra majorem venti impetum sustinentes, sonorem edunt ac fragorem. *Longi fluctus urgent*, pro longe, at multo exquisitius, fluctus *longi*, qui e longinquo veniunt; *urgent*, protrudunt se, volvuntur.

201. *Ille*, Aquilo, volat. De equo hunc versum parum commode accipias, cum sit *æquora verrens. Fuga*, de celeri cursu ac motu, ut sæpe poetæ. *Verrere* de ventis, ex more poetarum, pro perflare.

202—204. Hic vel bonus erit in certaminibus, e quibus Olympica, tanquam præstantius genus, memorat; vel agitandis curribus: at quam ornate singula! *Maxuma spatia*, pro magnis. De *spatiis* Geo. i, 513. *Sudabit*, plus quam decurret. E curribus *esseda Belgica* ponit. Cum de generosioris equi munere agatur, desiderari videtur nomen currus bellici, inprimis cum v. 179, *Sin ad bella magis* etc. dixisset. Jam Romani essedis vulgo usi sunt iter facientes: id quod poeta vix pro dignitate carminis memorare potuit; petierant autem usum a Britannis, qui ex essedis pugnabant. Aut itaque dicendum, poetam esseda pro nobiliore genere, bigis quadrigisque lautorum hominum, quibus generosiores equi jungi solent, posuisse; ut passim Cæsarum, curribus triumphalibus, thensis, de pompa triumphali in theatro exhibita etc.; aut, quod præferam, pro curribus bellicis esseda dixit, a nobiliore genere sive etiam ab origine, *Belgica;* apud Belgas enim, ut apud Britannos, usus eorum erat; et quidem bellicus, ut ex Cæsare de B. Gall. constat. *Feret*, ut v. 184, pro patietur, dicitur; sed potest equus etiam *ferre currum*, h. rapere, raptim auferre. *Molli collo*, domito.

206—208. *Ante domandum*, ante quam domentur, *πρὸ τοῦ πωλοδαμνεῖσθαι. Prensi* proprie: vid. Geo. i, 285, *Et prensos domitare boves. Verbera lenta*, lenti flagelli.

Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem et cæci stimulos avertere amoris,
Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata;
Aut intus clausos satura ad præsepia servant.
Carpit enim vires paullatim uritque videndo
Femina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris et sæpe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna Sila formosa juvenca:
Illi alternantes multa vi prœlia miscent
Vulneribus crebris; lavit ater corpora sanguis;
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu: reboant silvæque et longus Olympus.
Nec mos bellantes una stabulare: sed alter
Victus abit, longeque ignotis exsulat oris;
Multa gemens ignominiam plagasque superbi
Victoris, tum, quos amisit inultus, amores;
Et stabula adspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni cura vires exercet, et inter
Dura jacet pernox instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis et carice pastus acuta;
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit

Lupatum, frenum, lupis seu aculeis ferreis munitum.

209—283. Exspatiatur in locum præclarum de armentorum furore ex Veneris stimulis. Parat autem transitum commode commemoratione virium nimia Venere exhaustarum.

210—215. *Cæci amoris*, non, oculis capti, sed, occulti, clam per venas et ossa sævientis. *Tauros procul.* Habuit locum ante oculos Colum. vi, 27, 8; et versum sequentem Gratius Cyneg. 377, *trans altas ducere valles Admoneo; latumque fuga superabitis amnem.* Ovid. Art. ii, 487, *spatio remota per loca dividuos amne equos* dixit. Dum *mons* est interpositus inter duo, utrique est *oppositus*, objectus. *Lata* non otiosum est. *Satura præsepia* sunt plena, uti is qui saturatus est. *Uritque videndo*, passive, macerat, consumit, dum cernitur.

217, 218. Illa quidem sæpe amantes etiam pugnare cogit inter se. Loca alia poetarum de pugna taurorum congessit Cerda. Plura in Statio et Flacco passim reperias. Jactant se in hoc argumento poetæ. Apollon. ii, 89, *ταύρω φορβάδος ἀμφὶ βοὸς κεκοτηότε δηριάασθον.*

219—222. Pro ingrato et jejuno *silva* Servius memorat olim lectum fuisse *Sila*, quod poeta dignissimum. Erat ea silva et mons Bruttii in extrema Italia, nota vel e Cic. Bruto 20, Plin. iii, 10: cf. Æn. xii, 715. *Alternantes*, *ἀμειβόμενοι*, pro vicissim, invicem inter se: cf. Æn. xii, 720—723. *Lavit*, poeticum verbum pro tingit, perfundit, defluit de corpore. *Obnixos* cum dilectu et vi.

226—228. *Multa gemens*, propter vulnera a victore accepta. *Stabula adspectans*, respiciens, retorquens oculos; ut facimus in re quam inviti relinquimus. *Excessit* docte mutato tempore, pro excedit.

229 sqq. Præstantissimum hunc locum imitati sunt Lucan. ii. 601—607, præclaro loco; Statius Theb. ii, 323—330; Silius Ital. xvi, 4—10.

230—232. *Instrato* h. l. non strato cubili, in nudo solo. *Carex*, junci genus. *Irasci in cornua discit.* Iterum hoc Æn. xii, 104, *irasci in cornua tentat.* Cum sen-

Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi collectum robur viresque refectæ,
Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus uti medio cœpit quum albescere ponto,
Longius ex altoque sinum trahit; utque, volutus
Ad terras, immane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramque alte subjectat arenam.
  Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis; nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per silvas: tum sævus aper, tum pessima tigris.
Heu, male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virûm, neque verbera sæva,
Non scopuli rupesque cavæ, atque objecta retardant

tentia obvia sit, in ratione grammatica aliquis hærere possit. *Irasci in aliquem* nemo, puto, pro *alicui* dixerit; sic tamen accipi video. Quid ergo est *irasci in cornua?* Nemo *irascitur in ensem, hastam.* Sed in poetico sermone duos modos confundere licet: irascens exercet se in cornua, seu in cornuum usum; jam pro *iratus exercet se,* simpliciter *irascitur* dixit. Eadem forma jam Euripides usus erat Bacch. 742, Ταῦροι—κ' εἰς κέρας θυμούμενοι. Inf. Æn. x, 725, *surgentem in cornua cervum,* insurgentem in obvios cornibus. *Armenti modo dux vires in cornua sumo,* Ovid. Met. viii, 882.

236. Pulchre ex re militari, cum signa, aquilæ, inferuntur. Geo. iv, 108, de apibus, non—*Ire iter aut castris audebit vellere signa.* *Oblitum,* qui omnem jam adversarii sui memoriam animo demiserat, adeoque securum. Nil hic est cur æstues.

237—239. Comparatio, ex Homer. Iliad. δ, 422—426 expressa, repetita eadem Æn. vii, 528—530. *Albescere,* præclare pro existere, oriri, surgere. Potest duplici modo interpungi, vel sic ut feci, ut sit: *uti fluctus longius ex altoque sinum trahit, quum cœpit albescere ponto medio.* Solent poetæ notionem principem, ut ἐνάργειαν habeat, bis terve reddere; non itaque displicere potest *longius ex altoque sinum trahit:* nam in hoc comparationis cardo versatur. Martin. interpunxit cum aliis: *Fluctus uti medio cœpit cum albescere ponto Longius, ex altoque sinum trahit; utque volutus—sonat:* explendum erit ex antec. *signa movet et fertur in hostem.* Atqui *fluctus signa movere et in hostem ferri* miro modo dicerentur. *Sinum trahit fluctus,* facit, sinuatur, ex alto versus littus.

242 sqq. Multi poetæ varie hunc locum de furiis amoris in animantibus tractarunt, Sed proxime noster Lucretii vestigia pressit, inprimis i, 12 sqq. una cum Aristot. loco Histor. Anim. vi. 18.

246, 247. *Erravit,* pro est, esse solet. Poeticam orationem considera: dicta hæc pro, tum feræ, e quibus leænas et ursas primo loco nominat, efferatissimæ sunt. *Informes ursi,* deformes, turpes. Formam orationis vidimus jam sup. i, 448, *Heu male tum mites defendet pampinus uvas.*

251. *Si notas odor attulit auras,* exquisitiore ratione dictum, quam, *si odor allatus est,* aut, *si auræ odorem attulere;* modo teneas, *odorem* sic esse rem quæ olfactus sensum excitet, emittendo corpuscula quibus auræ ingravescunt. Vid. Hor. ii Carm. 8 extr.

Flumina, correptos unda torquentia montes.
Ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæca serus freta; quem super ingens
Porta tonat cœli, et scopulis illisa reclamant
Æquora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variæ, et genus acre luporum
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prœlia cervi?
  Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium; superant montes, et flumina tranant.
Continuoque, avidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis, quia vere calor redit ossibus, illæ
Ore omnes versæ in Zephyrum stant rupibus altis
Exceptantque leves auras; et sæpe sine ullis
Conjugiis vento gravidæ (mirabile dictu)

254—257. *Flumina torquentia unda,* fluctu et impetu suo, *montes,* fragmina, saxa ruentium montium. *Sabellicus sus,* ex montibus Sabinis. *Durat,* indurat. Plinius viii, 52, s. 78, *Sues feræ semel anno gignunt. Maribus in coitu plurima asperitas. Tum inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas lutoque se tergorantes.*

258—263. Ad Leandri Hellespontum tranantis, ut Hero potiretur, audaciam respici, obvium est. *Serus,* sero tempore. *Nocte cæca,* qua cæcutimus, nihil cernimus, tenebricosa: *νύχιον πλωτῆρα* dixit Musæus. *Procellæ abruptæ,* h. abrumpentes se, ut *proruptus, præruptus,* adeoque præcipites, cum impetu ruentes. Dum super eum tonat *Porta cœli,* pro cœlo, quod cœlo, Olympo, poetæ tribuunt regiam, adeoque etiam fores, limina, *portas:* cf. Hom. Iliad. ε, 749. θ, 393 sq. Nolim autem de Jove cogitari, qui intra portam cœli stet, et per ostium fulmina jaciat. Nec cogitatio de luctu parentum, et quod amata puella ejus morti superstes esse nolet eum retinet.

266—268. Quid hæc singula commemorem, cum omnium præsentissimum exemplum in equis ipsis sit, hinc τὸ *Scilicet,* utique. *Mentem* pro indole dixit, ut tam furioso amore rapiantur. Fabula de *Glauco* nota. Alebat ille equos *Potniis,* qui Bœotiæ vicus erat, non longe a Thebis, quibus Venus furorem immisit, ut ipsius domini membra dilaniarent, quoniam ab eo ab admissione arcebantur. Sed diversas causas alii memorant. *Ποτνιάδες πῶλοι* Eurip. Phœniss. 1130.

269, 270. Solito more poeta pro quovis monte ac fluvio certum montem ac fluvium ponit. *Gargara,* vertex quidam montis Idæ juxta Trojam. *Ascanius* lacus Bithyniæ sub Olympo monte, satis quidem notus, at hic fluvius ex eo exiens intelligendus; nam *sonantem* et equis transmittendum memorat. Meminerat autem ejus fluvii Euphorion, (vid. Strabo xiv, p. 999 C. D.) e quo non pauca mutuatum esse Virgilium suspicor.

273 sqq. Res vulgata, veteres credidisse, *ἐξανεμοῦσθαι,* vento gravidas reddi posse equas. Res jam Homeri ætate nota: vid. Iliad. π, 150, 151, ubi Harpyia Podarge ad Oceanum pascens Zephyro peperit equos Achillis. Apud eundem ex Borea suscepti equi Iliad. υ, 222 sqq.

Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt; non, Eure, tuos, neque solis ad ortus;
In Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, et pluvio contristat frigore cœlum.
Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum destillat ab inguine virus;
Hippomanes, quod sæpe malæ legere novercæ,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
  Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis. Superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem.
Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor: juvat ire jugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

277—279. *Non, Eure, tuos:* cum ita conceperunt, uti dixerat, non ad Zephyrum versæ diffugiunt ac discurrunt, non ad ortum, sed in Boream Caurumque et Austrum, h. e. septemtrionem et meridiem versus. Illustrantur hæc Aristot. verbis (H. A. vi, 18) θέουσι δὲ οὔτε πρὸς ἕω, οὔτε πρὸς δυσμὰς, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον ἢ νότον. *Caurus* seu *corus* hic septemtrionalibus ventis adnumeratur. *Pluvium frigus.* Notum satis est, poetico sermone *hiemem* et *frigus* simpliciter de pluvio tempore dici. Itaque et *frigidus auster* Geo. iv, 261, qui *humidus auster* Geo. ii, 462. Ductum autem ex Homero, qui suum cœlum respiciebat.

280—283. *Hippomanes,* humor, non venenum, ut male *virus* accipitur, ex equæ, ubi Veneris stimulis incaluit, locis eliquatus, quo pro philtro usæ esse videntur veneficæ: addit poeta, *vero quod nomine dicunt,* proprie, quia scilicet eo nomine etiam appellatur caruncula, fronti (et linguæ) pulli recens editi innasci, et ab equa enixa statim devorari credita. *Malæ,* impiæ, injustæ; supra Geo. ii, 128, *sævæ;* ubi hic idem cum sequente versus legitur. Videtur cogitandum de amore Phædræ in Hippolytum, aut simili alio novercæ in privignum. *Non innoxia verba,* incantationum, carmina magica.

284—403. Transitus a cura armentorum ad curam ovium et caprarum. Dum omnia hæc de armentorum cura sigillatim pertractamus, singula perlustramus, capti harum rerum studio. *Circumvectamur,* translate; circa singula describendo vagamur.

287, 288. *Agitare greges* proprie agere, pascere, hinc omnino curare. In hoc opera vestra posita esto; cura pecudum vobis inprimis cordi sit. *Fortes* h. l. ornat. *Laudem,* qualis boni ac prudentis patrisfamilias esse potest.

289—293. Satis quidem novi, quam difficile sit hæc poetica oratione commode exprimere, et res tam tenues pro dignitate carminis satis ornate commemorare. Sed studium hujus rei abripit me ad hoc carmen pertexendum; et inflammat me hæc ipsa cogitatio, quod in materia versor a nullo adhuc e Romanis poeta tractata. Ut pulchritudo carminis simul elucescat, ad vulgarem orationem singula revocabimus; ita enim demum intelligere poetam videri possumus. *Honorem* h. l. pro ornatu, dignitate. *Molli clivo,* ut facilis adscensus et descensus sit. *Devertitur,* devertit se, deflectit, ducit ad *Castaliam* κρήνην nullus trames quo prior alius incesserit.

294. *Veneranda Pales,* ut *sancta dea.* Videtur tamen ad religiones pertinere. Nam *cana Pales* ap. Stat. Theb. vi, 111; *grandæva Pales* Nemes. Ecl. i, 68. *Magno ore* respectu vss. 289, 290; quod rebus tenuibus dignitatem addere constituit.

Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas;
Et multa duram stipula filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat
Molle pecus, scabiemque ferat turpesque podagras.
Post hinc digressus jubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, et fluvios præbere recentes;
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem; quum frigidus olim
Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.
Hæ quoque non cura nobis leviore tuendæ;
Nec minor usus erit: quamvis Milesia magno
Vellera mutentur Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles; hinc largi copia lactis:
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Læta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci, sætasque comantes,
Usum in castrorum, et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas, et summa Lycæi,

295, 296. Primo loco per hiemem in stabulis tenendas et alendas esse oves et, v. 300, capras præcipit. *Incipiens* ἀρχόμενος, ut passim Græci, h. et primum præcipio: aliis locis, *principio, continuo;* et v. 300, *Post hinc digressus*, h. deinde vero. Observes et hæc eo facere, ut tenuitas carminis vitetur. *Stabula mollia*, in quibus molliter habentur, explicat vss. 297, 298. *Carpere herbam*, in præsepi appositam, h. ali, *dum mox frondosa reducitur æstas*, non vernum tempus, quo educi possunt in prata tantum vicina et campos, sed æstatem memorat, cum cœli constantia ea est, ut in silvis et saltibus sub dio agere possint.

297—299. De *filice* vid. ad Geo. ii, 189. Substernere jubet in humo stramina, ut adversus gelu tueatur: pro hoc dixit, exquisitiore forma, *substernere humum stipula. Turpes podagras.* Videtur *clavum* innuere, morbi genus, cum tubercula in ungulæ discrimine nascuntur. Reddit autem pedes *turpes*, deformes tuberibus et nodis.

300—304. Etiam caprarum cura est habenda; primo quidem per hiemem. *Arbuta* (vid. Ecl. iii, 82,) *frondentia*, pro *frondibus arbuti*. *Hiberno soli opponuntur* eo ipso, quod *sunt ad meridiem conversa*. Tandem *quum—anno*, h. hiberno tempore. Aquarius occidit medio Februario. *Extremo* autem *anno*, s. anni parte, si is a vere initium habet: cum hujus enim ortu, operis rustici novus ordo procedit. *Irrorat* absolute ponitur: sic Colum. ii, 2, *interdum Auster irrorat.*

305—307. Caprini generis curam non esse negligendam ait, etsi ditiorem proventum ex ovibus esse non neget. *Milesiam lanam* memorat poetico more, dum genus aliquod, et quidem præstantius fere, pro communi nomine ponendum est. *Magno mutentur*, permutentur, magno pretio emantur, *vellera incocta Tyrios rubores*, pro incocta ruboribus, lanæ coquendo tinctæ purpureo colore.

309, 310. Quo magis—eo magis. *Quam magis—tam magis*, ut Æn. vii, 787, 788. *Flumina* de magna copia, res in poetis obvia.

311—313. *Tondent*, scil. homines, pastores, ut jam aliquoties vidimus. *Cinyphii hirci. Cinyps* fluvius Libyæ, in ora nunc Tripolitana, exit in sinum Syrticum. *Hircus* h. l. ab eo dictus, dum e poetica ratione a præstantiore aliquo genere epitheton ducitur, ut toties jam notatum, et ut mox *Lycæus* pro quocumque monte, et v. 332, *quercus Jovis:* cf. v. 346. Ciliciorum autem ex hircinis villis usum respici obvium est.

314—317. Addit hoc, facilem esse ra-

Horrentesque rubos, et amantes ardua dumos;
Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
Quo minus est illis curæ mortalis egestas,
Avertes; victumque feres et virgea lætus
Pabula; nec tota claudes fœnilia bruma.
At vero, Zephyris quum læta vocantibus æstas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet;
Luciferi primo cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ;
Ad puteos aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam;
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum; quum frigidus aera vesper
Temperat, et saltus reficit jam roscida luna,
Littoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.

tionem alendi capras. *Pascuntur* seu depascuntur *silvas*, ut alibi prata, herbas (cf. ad 143); etsi accipi potest, per silvas, sc. *capræ* e v. 300 et 316 *ipsæ*. *Suosque ducunt*, de fœtibus accipio, quos matres educunt ac reducunt.

318—321. Eo magis frigus, cujus impatientissimum est hoc pecus, ab eo arcere stude, et hanc ei operam impende tanto magis, quo minus illud in cæteris omnibus rebus cura humana indiget: *est egestas* (h. egent) *curæ mortalis*. *Lætus* refer ad studium, si quis facit promte, lubenter. *Nec claudes:* interdum etiam per hibernum tempus fœnum iis appone.

322. Hæc quidem per hiemem; nunc —334, gregum cura per æstivum tempus. Locus ornatus digressione, primo 339, de Nomadibus Libyæ, et 349, de terris borealibus. Æstate itaque redeunte oves et capræ in pascua educuntur.

324—326. *Carpamus rura*, ipsi carpamus viam, iter, ad vel per rura. Alii, educamus greges ad carpenda rura, h. e. gramina, herbas. *Et ros.* Idem versus Ecl. viii, 15.

327, 328. *Hora quarta*, nobis fere nona. Nam in Italia quindecim horas habet longissimus dies secundum Plin. ii, 75, s. 77. *Cœli* adjectum est, quia temporis mensuram e solis in cœlo decursu cognoscimus. *Collegerit sitim:* æstu tum ingruente facta fuerit animantibus sitis. *Rumpent arbusta*, sollenne de magno clamore aut strepitu: cf. ad Geo. i, 49. Scilicet proprie rumpitur aer clamore per silvam; tum ipsa silva.

330—334. Junge *currentem canalibus*, ut Geo. i, 132 *rivis currentia vina*. *Nemus accubet*, adstet, in propinquo situm sit, inprimis si in clivo sit; ut sup. v. 145, *saxea procubet umbra*.

335—338. Tum poti greges iterum educendi et pascendi usque ad serum vesperem. *Tenues* simpliciter ornat, a natura *aquarum* petitum. *Reficit roscida luna*, h. ros cadens dum luna lucet, noctu; adscriptus vulgari opinioni lunæ, tanquam causæ. *Littora resonant alcyonen*, h. al-

Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?
Sæpe diem noctemque, et totum ex ordine mensem,
Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis; tantum campi jacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram:
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam quum carpit, et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiæ gentes, Mæotiaque unda,
Turbidus et torquens flaventes Ister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta; neque ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed jacet aggeribus niveis informis et alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas:
Semper hiems, semper spirantes frigora Cauri.

cyones cantum, memoratæ jam Geo. i, 398, 399. *Acalanthis* pro eadem habetur cum acanthide, seu cardueli.

339—383. In saltus et pascua educendos esse greges dixerat a v. 322. Dum poeta undique ornatum carmini et gratiam ex varietate quærit, ut ad hanc pascendarum ovium curam exemplo invitet, Afrorum nomadum morem memorat, qui per totam æstatem pecus in saltibus habent; at contra, 349, in septemtrionalibus plagis semper in stabulis pecus continetur. Cæterum locus est ex nobilissimis.

340. *Mapalia*, casæ seu tuguria cannis ferulisve confecta, in coni aut furni aut in carinæ speciem, ut apud Sallust. Jug. 21, seu sparsim solo fixa, seu plaustris circumferri solita, ut ap. Plin. v, 3. At h. l. prius locum habet; nam sunt *mapalia raris tectis*, h. mapalia rara, sparsa passim per agros, non in vicos collecta.

343—345. *Hospitia* pulchre certæ sedes ac domus, quo se recipiant. *Amyclæum* (sup. v. 89) *canem*, et *Cressam*, s. Creticam, *pharetram*, a præstantiore genere (vid. ad v. 312) nominat. Licet poetis ejusmodi ornamenta captare. Hor. *Non eget Mauris jaculis:* cf. eundem iii, 19, 8: iii, 26, 10.

346—348. Non secus ac Romanus omnia secum agit, cum armatus incedit. *Patriis—armis*, pulchro epitheto; quod patriam virtutem, disciplinam, in animum revocat. *Injusto sub fasce*, magno onere. Res est nota de Romano milite. *Ante exspectatum hosti*, antequam hostis expectaret, h. subito, repente, ἀπροσδοκήτως. *Stat in agmine*, adstat agmine, ut *incedere, ire, sequi, agmine*. Usitatiore modo diceres, *agmen stat*. Scilicet agmen ipse exercitus dum incedit. *Positis castris*, dum interea celeriter castra ponuntur. Nam, cum agmen hosti se ostendit, a tergo vallum fit.

349—351. *At non* ita pascitur itque pecus etc. Debet itaque major distinctio poni in fine versus 351. *Turbidus torquendo*, dum torquet. *Redit porrecta* simpliciter pro, it, procedit, est porrecta, dictum accipies. Vulgaris ratio erat, *jacet;* sed ut *flectit se*, de montibus dicimus, sic *redit* pro hoc ipso ponere potuit. *Sub axem*, polum, non geographica ratione poni, patet per se. Cæterum poeta latius septemtrionem declarat per Thraciam, quæ a meridie ejus fines constituere videri potest.

354, 355. *Sed jacet terra, late informis aggeribus niveis et alto gelu, septemque in ulnas assurgit*, scil. his ipsis aggeribus novis et alto gelu seu glacie. Poetica ratione extulit, quod communi erat, *nix*, qua obducta est terra, *assurgit in septem ulnas*.

356. *Semper hiems* et *Caurus*, et quæ sequuntur, de remotioribus versus septemtrionem plagis, etsi ad miraculum aucta, vera sunt, non de iis quas vss. 349, 350 posuerat. Sed poetæ hæc annumerant, non appendunt; hoc est, paullo crassius id quod volunt declarant, quoties rationem

Tum Sol pallentes haud unquam discutit umbras:
Nec quum invectus equis altum petit æthera; nec quum
Præcipitem oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ,
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
Puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris.
Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutæ, cæduntque securibus humida vina,
Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ,
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aere ningit:
Intereunt pecudes; stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum; confertoque agmine cervi
Torpent mole nova, et summis vix cornibus exstant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pinnæ;
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Comminus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Cædunt, et magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta

ac delectationem affert rei novitas vel magnitudo. Nec eo descendere necesse est, ut dicas, Thracicas oras olim graviore hieme laborasse; quod sane verum esse et ipse arbitror; verum in poeta tali subtilitate melius caremus.

357—359. Cf. illa Hor. Carm. i, 22, 17 sqq. *Pone me pigris* etc. Umbræ sunt nebulæ et caliginosum cœlum interdiu. Tres hi versus ex Homero versi Odyss. λ, 15—19. *Nec quum invectus equis*, curru, ἵπποις pro ἅρμασι, et ἱππεύειν curru vehi. *Per Siculas equitavit undas Eurus* ap. Hor. Carm. iv, 4, 44. *Rubro—æquore* non proprio vocabulo, sed ornante, pro rutilo, rubescente, igneo.

360—362. Ornatissimi versus de glacie, et quidem ex repentino gelu. *Mollesque lacti concrescere crustas* dixisse antea Lucretium notant interp. vi, 626. Idem *ferratos rotarum orbes*, vi, 555. Juvat conferre Plinium, Paneg. c. 12, dicentem, *Danubius—duratus glacie ingentia tergo bella transportat.*

363—366. *Hiems—frigore saxa rumperet*, Geo. iv, 135. De æreis vasis e gelu ruptis vid. Strab. ii, p. 126 (74). *Humida vina*, h. alias fluida. Vini usum in terris quæ cerevisia utebantur, vss. 379, 380, non satis commode memorasse Maronem, alii viderunt. *Vertere* se, verti solent. *Lacunas* dixit poeta pro lacubus et stagnis. Sed post *flumina* concreta glacie, et vim frigoris in *æra* et *vina*, quis scire laborat an stagna frigus sentiant? *Stiriaque induruit.* De impexis barbis pecudum pendens gutta duratur; vel de tectis et arboribus gutta horrida induruit in modum barbarum.

367—370. *Non secius, οὐδὲν ἧττον*, non minus atque ante; h. e. dum cuncta glacie stricta sunt non minus interea nix cadit. Sed si armenta stabulis tenentur v. 352, quid de his vss. fiet? Scilicet cogitandum nunc de repentinis nivibus per eos quoque dies quibus in pascua aguntur. Intervalla esse debent hiemis remissioris et sævioris, etsi 356 *semper hiems*. Nam 360, *Concrescunt subitæ—crustæ*; ergo non semper durant. Itaque sunt quoque tempora, quibus greges extra stabulam in agro habiti repentino gelu oppressi laborant. Neque in *cervis* hærendum; posuit ut poeta pro feris quibuscumque. *Mole nova*, insolenti, n. nivis.

372, 373. *Formidinem* hic funiculum illum venatorum plumis intextum esse, quo cervi territi in retia aguntur, obvium est: cf. Æn. xii, 750, *Cervum puniceæ septum formidine pennæ*. Dixit quoque suaviter nivis altam molem montem oppositum, quem urgent pecudes pectore, ut ex nive emergant.

376 sqq. Vita populorum borealium adumbrata ex iis quæ de Thracibus et

Otia agunt terra, congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis, Hyperboreo Septem subjecta trioni,
Gens effrena virûm Rhipæo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velatur corpora sætis.
  Si tibi lanitium curæ; primum aspera silva
Lappæque tribulique absint; fuge pabula læta;
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum; plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu adspernata vocantem.
  At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes
Ipse manu salsasque ferat præsepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, ac magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

Sarmatis narrari solebant, partim quoque de Germanis. *Defossos specus* pro fossis dixit: *defodere* est proprie alte fodere, mox et fodiendo aliquid condere.

378—380. *Advolvere*, pro advolvunt, ἀορίστως. *Noctem* appellat noctes longas hiemis: cf. vss. 357, 358. *Pocula vitea*, vinum, *imitantur fermento*, ζύμῃ, hordeo seu frumento fermentato, h. cerevisia *atque sorbis*. Hoc quidem vinum nullo Romanis usu frequentatum; nam ejus ne mentionem quidem faciunt R. R. antiqui auctores. Memorat tamen Plin. inter reliqua vini fictitii genera xiv, 16, s. 19. *Sorbis:* sorbum, fructus sorbi arboris.

381, 382. *Septemtrio* seu *septem triones*, h. boves, quasi *teriones* a terendo dicti (vid. Varro L. L. vi, 4, et Gell. ii, 21,) sidus, antiquis Græcis ἅμαξα appellatum, quoniam sub plaustri specie septem versus polum arcticum stellas repræsentabant; ut forte *septemtrio* sit *septem* stellarum *terio* seu currus; in plaustri locum mox Ursa major et minor, aut altera certe (Homer. Odyss. ε, 273,) successit. *Gens effrenorum virorum*, vulgari ratione; h. immanium, ferorum. *Eurum* iterum pro quocunque vento dixit; itaque *Rhipæo* adjecit, ut borealem ac frigidum declararet etsi, si arguteris, Rhipæi montes ab Oriente Scythiæ positi videri possunt.

384—393. Præcepta super lanarum studio: vid. Colum. vii, 3, 9; 4, 4.

385. De *tribulis* et *lappis* Geo. i, 153. *Fuge pabula læta.* Hoc poeta a conterraneis suis habet. Colum. vii, 2, 3, *pretiosiores lanæ habentur—quæ circa Parmam et Mutinam macris stabulantur campis.*

391. Fabula e Nicandro sumta, qui Georgica et ipse scripserat: vid. Macrob. Saturn. v, 22. Pan in arietem mutatus nivei velleris pulchritudine Lunam in nemorum recessus pellexerat. Plures Arcadum fabulæ fuerunt de Luna dea e cœlo vocata. Visum aliquod, opinatum, populare, (philosophema appello, quoniam aliud vocabulum magis aptum haud suppetit,) in fabula hac antiqua latere probabile fit; forte Lunæ deliquium. Pan Arcadum deus domesticus, quo naturam rerum declarasse videntur. *Munere* lanæ niveæ, h. pretio: *munus* appellare potest poeta simpliciter id quo inducimus et fallimus alterum.

394—403. Nunc de lactis studio. E Varr. ii, 2, 19. De *loto* herba, quæ et melilotus: vid. ad Geo. ii, 84.

396. *Tendunt* (s. distendunt, distentant, ut alibi) *ubera* lacte. Nam pinguescunt oves potissimum ex potu.

Multi jam excretos prohibent a matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt; quod jam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor;
Aut parco sale contingunt, hiemique reponunt.
   Nec tibi cura canum fuerit postrema; sed una
Veloces Spartæ catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui. Nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sæpe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens, montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
   Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros.

398—399. Ut lactis majorem copiam habeant, multi hædos non submittunt capellæ, sed statim a matre depellunt sobolem (et v. c. vendunt, mactant etc). *Jam* accipio pro porro. *Multi* (eadem orationis forma Geo. i, 225, cf. 193) *prohibent hædos a matribus* et *excernunt*, seu secernunt, amovent, hinc ornatius dictum *prohibent excretos*. *Capistra* autem int. περιστομίου genus aculeis insertis, quod non quidem os obturet, sed si uberibus os admoveant, matrem pungat, eamque recalcitrare faciat.

400—403. *Quod mulsere* mane et *diurnis horis, premunt nocte* in caseum; quod autem lac vesperi mulsere, aut mane in urbem vendendum mittunt, aut caseum inde faciunt, et quidem compactum et durabilem; ut contra priore loco, v. 401, de caseo qui recens consumitur loqui videtur. Sic satis expedita res videtur.

404. Procedit ad curam canum. Præiverat Hesiodus Ἔργ. 604, 605; proximo loco Varro ii, 9; adde Colum. vii, 12; Plin. viii, 11, s. 61 sq.

405—413. *Spartani canes* (qui v. 345 *Amyclæi*) *veloces*, inprimis sagacitate et odoratu præstantes, venationi, *Molossi* autem ex Epiro cum venationi tum gregum curæ adhiberi soliti.

408. Eodem, quem sæpe jam vidimus, poetarum more communi, pro quocumque abigeo et prædone *Iberum* posuit, quia ea gens rapinis et prædationibus infamis, inprimis cum nondum satis perdomita esset; hinc *inpacatos Iberos* appellat. *A tergo*, in vicinia habitantes et insidiantes.

409. *Onagros*, ferum asinorum genus, Phrygiæ et Lycaoniæ, Arabiæ, ut nunc Syriæ, nec non Africæ cum assignent veteres, nemo in Italiæ silvis esse memorat. Itaque poetico more, cum omnino feram, quæ canibus agitari posset, nominare vellet, certum quoddam, utque oratio esset doctior, minus notum genus posuit: sic supra *uros*, sic *cervos* alibi.

412. *Agens* ad ornatum adjectum; vocabulum venantium proprium, dum urgent feras: Æn. iv, 71 cerva quam *fixit pastor agens telis*. Ita et 413, *premere*, premendo, urgendo, instando, ad retia agere.

414—439. Sequuntur præcepta de cavendis noxiis animantibus. De *cedro*, forte junipero oxycedro, vid. ad Geo. ii, 443.

415. Plin. xii, 25, s. 56. *Dat et galbanum* (succum viscidum) *Syria in eodem Amano monte e ferula. Sincerum si oratur, fugat nidore serpentes.* Ejusdem *ferulæ* etiam radix adversus morsus serpentum adhibebatur. *Chelydrus* nomen est serpentis venenosi amphibii, cute prædura instar testudinis, qui sic vocatur a χέλυς testudo, et ὕδωρ aqua, vel, ut alii doceant, a χέλυς et δρῦς quercus, quia circa quercuum radices libenter degat. *Graves chelydros* dixit (ut inf. 451 *elleboros graves*, graveolentes) quia sunt fœtore intolerabili quasi putris ulceris.

Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere et umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique adspergere virus,
Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Dejice; jamque fuga timidum caput abdidit alte,
Quum medii nexus extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum;
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit; ripisque habitans, hic piscibus atram
Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet:
Postquam exusta palus terræque ardore dehiscunt,
Exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti atque exterritus æstu.
Nec mihi tum molles sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas;

416, 417. De *vipera*, sic dicta quia vivos parit, vid. Plin. x, 62, s. 82. *Mala tactu*, noxia si tangatur. *Cœlum fugit*, h. lucem, stratis motis admissam. Colum. vii, 4, 6, *Stabula vero frequenter purganda —nec tantum cœno et stercore, sed exitiosis quoque serpentibus tecta liberentur.*

418, 419. *Coluber:* latius colubrorum nomen patuisse videtur; nam etiam in aquis degere dicuntur colubrorum genera; et *mala gramina pastus coluber* occurrit Æn. ii, 471. Nec tamen h. l. ex mitium serpentum genere esse potest, quia *pecori adspergere virus* solet.

420. *Fovit humum.* Magis explicite Geo. iv, 42, 43, *effossis latebris sub terra fovere larem. Fovet locum* is qui multus et assiduus in eo moratur: sic *castra fovere* Æn. ix, 57, et sic, *fovere latebras in humo;* hinc magis poetice, *fovere humum.*

421—424. *Colla sibila*, quæ sibilum edunt, tumentem. *Dejice*, quia *tollentem minas*, h. sublato pectore et capite minantem. Variavit versum poeta Æn. ii, 381, *Attollentem iras et cærula colla tumentem. Caput abdidit alte*, in terræ latebras sese proripiens; tamen vel sic feriri potest parte extrema. *Extremæ agmina caudæ*, præclare ad magnitudinem. Omnino sunt ornati versus. *Orbes*, ut κύκλοι, et *nexus*, proprie de serpentibus.

425, 426. De *chersydro* seu *dryino* et *dryina* agit. Est et hic ex hydrorum genere, forma similis fere aspidi chersææ parvæ. Versus de eo Nicandri Theriac. 359 sqq. quos expressit Virgilius. Respicit locum Stat. Theb. v, 520 sq. *Sublato pectore*, erecto.

428—431. *Rumpuntur fontibus*, rumpunt se, erumpunt, prorumpunt se; ut Geo. iv, 368. *Ingluviem* improprie dixit pro ventre, nam proprie est πρόλοβος, ut in avibus, primum in gutture cibi receptaculum. *Atram* autem dixit, h. funestam, exitiosam, luctuosam. *Improbus*, immodice avidus, vorax: vid. ad Geo. i, 119.

434. *Sævit agris*, gravius, cum notione iræ, quam serpit, incedit per agros. *Exterritus*, interpretibus negotium fecit cum æstu junctum. Simplicissimum utique est, ut furens, insanus exponatur. *Asper siti*, exasperatus, furens sitis impatientia. Videtur, ut jam Guellius monuit, reddere voluisse Græcorum δίψῃ καρχαλέος.

435, 436. *Nec mihi tum:* de forma vid. ad Geo. i, 456. *Dorsum* proprie est mon-

Quum positis novus exuviis nitidusque juventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
Arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit, et horrida cano
Bruma gelu; vel quum tonsis illotus adhæsit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni;
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulfura,
Idæasque pices, et pingues unguine ceras,
Scillamque, elleborosque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis præsens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os. Alitur vitium, vivitque tegendo;
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, aut meliora deos sedet omina poscens.
Quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
Quum furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos æstus avertere, et inter

tium; hinc, si montes silvis consiti, etiam silvarum, nemorum. Hor. Sat. ii, 6, 91, *Prærupti nemoris—dorso.*

438, 439. *Catulos aut ova.* Scilicet alia serpentum genera sunt vivipara, alia ovipara. Melius tamen, quod Cerda et alii, ova aut catulos jam ovis exclusos. Cæterum necesse est, secundum poetam nostrum, ut eodem tempore serpens et pellem exuat et pariat ova aut catulos educet; quæ an vera ita se habeant non reperio. Communiori ratione *micat lingua,* dum celeriter movetur, vibratur; doctius, *serpens micat linguis* in *ore.* Tum *arduus ad solem,* erectus ad cœlum, sed cum dilectu, ad solem, cujus calore recreatur. Junctura est, *volvitur,* h. e. volvit se, *et micat arduus.*

440—442. De morbis ovium cf. Varr. R. R. ii, 1, 21 sq. et Colum. vii, 5. *Tentat,* afficit, infestat. *Persedit,* pervenit, penetravit.

445—447. E Varrone ii, 1, 23. Hinc sup. i, 272, *Balantumque gregem fluvio mersare salubri.*

448—451. Cf. Varr. ii, 11, 7; Colum. vii, 4, 7; 5, 7. *Tristi,* amara, ut sæpe. *Spuma argenti,* n. defervescentis dum coquitur. *Pix Idæa,* præstantius genus; intellige autem liquidam. *Scilla,* cepe marinum. *Elleborus gravis,* a gravi odore: album autem genus h. l. spectatur.

452—456. Sensus est apertus, nullum esse remedium efficacius. *Labores* putare possis esse ea quæ medendo morbo parantur. Verum usu loquendi *labores* sunt ærumnæ, mala, h. l. morbus. Fortuna est remedium; sed quomodo? Fortuna est etiam eventus fortunatus, successus; ergo etiam fortunatus exitus morbi: adeoque id quod eum affert, seu curatio seu medela et remedium. Ita *non ulla fortuna magis præsens est,* nullum præsentius auxilium, *laborum,* hujus mali, scabiei, nulla certior salus, quam si etc. *Rescindere ulceris os,* quod vulgo aperire ulcus. *Vitium,* ulcus, sanies. *Tegendo,* dum tegitur. *Meliora omina,* pro consequenti, auxilium deorum.

457—459. *Dolor,* morbus, exulceratio. *Depascitur* νέμεται, absumit. *Incensos æstus,* vulgarius, *fervidos.*

Ima ferire pedis salientem sanguine venam:
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Quum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
 Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et seræ solam decedere nocti;
Continuo culpam ferro compesce, prius quam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber, agens hiemem, ruit æquore turbo,
Quam multæ pecudum pestes. Nec singula morbi
Corpora corripiunt; sed tota æstiva repente,
Spemque gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aerias Alpes et Norica si quis
Castella in tumulis, et Iapydis arva Timavi,
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, et longe saltus lateque vacantes.
 Hic quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque auctumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum;
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.

461—463. *Bisaltæ*, Thraces, cis Strymonem in Macedoniæ oris habitantes; alii ex iis etiam ultra Strymonem. *Quum fugit*, sive expulsus a vicinis populis, seu simpl. migrat, et a Borysthene inde per Getarum deserta, cis et ultra Istri ostia, descendit in Thraciam et ad Rhodopen. Lactis equini usus in his aliisque populis notus est.

464—468. De lue pecudum. Signa pecoris febri pestilenti tentati enumerat. *Molli umbræ*. Umbra est grata, jucunda; at quomodo mollis? Sensuum vocabula permutat oratio poetica: ita grata et jucunda sunt blanda, dulcia, lenia, mollia. *Seræ decedere nocti*, ut Ecl. viii, 88, exquisitius ac *sera nocte;* ut adventanti aut accedenti de via decedimus. *Continuo culpam compesce*, h. statim occide. *Culpam*, h. causam morbi, malum, vitium, ἄτην. *Compesce*, coerce, ne latius serpat: *ferro*, ipsa pecudis cæde.

470—473. Infirmum pecus et variis morbis obnoxium pecus ovillum. *Turbo agens hiemem*, procellas, imbres; non tam *creber*, crebro, *ruit*, h. non tam crebri ac frequentes turbines in mari exoriuntur. *Pestes*, morbi. *Æstiva*, ut v. 64 *pecuaria;* pro gregibus. *Spemque gregemque*, agnos cum matribus.

474. *Tum sciat* aliquis, morbis totos greges abripi. Sequitur locus de peste auctumnali armentorum ac gregum celeberrimus. Respexit haud dubie poeta aliquam calamitatem, tum quidem satis notam, quæ ante aliquod tempus maxime afflixerat Noricum, h. terras quas nunc episcopatus Salzburgicus, magna Austriæ pars cum Stiria et Carinthia, occupat. *Aerias* Alpes vocat, perpetuo montium epitheto.

475—477. *Norica castella in tumulis* non esse possunt loca munita, nam agitur de gregibus, sed habitationes in locis editis, adeoque villæ, vici in montibus. *Timavum*, in Venetorum oris fluvium, a vicinis *Iapydibus*, Illyrici populo, appellavit. *Regna pastorum*, agros, notum vel ex Ecl. i, 70. *Post tanto*, tanto tempore post; Ecl. i, 30, *longo post tempore*. Pro saltibus et pascuis dixit ornate *castella in tumulis, arva, regna, saltus*.

478—481. *Morbo cœli*, vitio aeris: cf. Æn. iii, 137, 138. *Tempestas* h. l. tem-

Nec via mortis erat simplex: sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Sæpe in honore deûm medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejuna sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit ægros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix, studiorum atque immemor herbæ,
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram

peries. *Totoque auctumni incanduit æstu*, non tam exarsit, ortus est, aut duravit toto auctumno, sed aer inflammatus est tota æstus auctumnalis vi. Solet enim auctumni æstus inprimis gravis et intolerandus esse et morbos gignere. Ordinem, inquit Servius, secutus est quem et Lucretius tenuit vi, 1094 sqq. et Sallustius: primo aerem, inde aquam, post pabula esse corrupta. *Tabo*, veneno, miasmate aeris: cf. Lucret. vi, 1123, 1124.

482—485. *Nec via mortis erat simplex:* non unus, sed varii erant mortis modi. Accepere alii sic, ut mors non sit lenis, sed cum diris cruciatibus conjuncta. Sane *mors simplex* dicitur, quæ nullis tormentis ac doloribus geminatur. Primum æstu febris ingenti ac siti totum corpus torrebatur; mox contabescebat colliquatione ac resolutione omnium humorum. *Sitis* pro æstu, calore; unde sitis oritur. *Sitis ignea* ut Stat. Theb. iv, 699, *haurit sitis ignea campos;* ubi alii, ex interpretatione, *arida*. *Sitis acta omnibus venis;* per omnes venas, omnes humores, penetrans, se insinuans. *Adduxerat artus*, cute contracta, quod fit ea exarescente, ut in febri. *Liquor fluidus*, humores corrupti, colliquescentes, tabum. *Trahebat omnia ossa in se*, dum quasi in tabo natarent, *ossa minutatim morbo collapsa;* cujus generis liquationes et resolutiones ossium etiam in aliis morbis videmus.

486, 487. *Hostiam* intellige majorem, taurum, cujus exta inspiciebantur. *In honore deûm medio*, in medio sacrificio; noto usu voc. *honos*. *Dum* ei *circumdatur infula lanea vitta nivea*, poetica ratione, h. infula vittata. *Infula* est latius quiddam, et capiti, e quo fere pendebat, velando aptum, *vittis* alligari et constringi solita.

489. *Ante*, h. antequam moriens caderet. *Inde*, ex ea neque fibræ, h. exta, ardent impositæ altaribus; cum autem nec minus ipsa ara pro victima ei imposita ponatur: hinc, *altaria ardent*, exquisitius dixit. *Neque ardent*, h. e. *exta muta*, cum aliqua pars aut deesset, aut corrupta esset.

492, 493. Vix sanguis fluit ex vulnere. *Suppositi cultri*, e sacro ritu subter jugulum adacti: cf. Æn. vi, 248. *Jejuna sanie*, tenui ac exiguo humore, eoque corrupto.

494—496. Locum, quem poeta iterum tractavit Æn. iii, 137—141, ubi *Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant Corpora: μελίφρονα θυμὸν ἀπηύρα* est jam in Hesiod. Sc. Herc. 428. *Hinc—hinc* pro, porro.

497. De *angina* loquitur, Gr. *ὑάγχη* aut *βράγχος*, qui et morbus suum peculiaris.

498, 499. *Studiorum* (h. cursus simpliciter) *atque immemor herbæ:* ita malim jungere; nam *infelix studiorum*, h. infelicis studii, non est in hac re equus. Non enim nunc aut cursu infelix est aut certamine, sed morbo tentatus. At *infelix studii* est is

Crebra ferit: demissæ aures; incertus ibidem
Sudor; et ille quidem morituris frigidus; aret
Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus.
Sin in processu cœpit crudescere morbus:
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis; imaque longo
Ilia singultu tendunt; it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua:
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos; ea visa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos, jam morte sub ægra,
(Dî meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,
Mœrentem abjungens fraterna morte juvencum;
Atque opere in medio defixa reliquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt

qui in studio suo successum non habet, nullum præmium, aut potius ex eo noxam et malum. *Victor* ad indignitatem rei additur, cum nihil ei prosit vicisse cursus certamine. *Fontes avertitur*, potum aversatur.

500—502. *Crebra*, crebo, ut jam sæpe. *Incertus*, qui per vices accedit ac recedit, inconstans, *ibidem*, circa aures, capitis sudor; signate. *Ad tactum*, tactu, cum tangeretur; *tractanti*, tangenti, resistebat, *dura*, dum tenta ac sicca est.

504—509. Jungenda: *Sin in processu cœpit crudescere morbus: Profuit;* ut *Tum vero* v. 505 ad 508 sint tanquam interpositi. *Crudescere*, crudior ac sævior fieri; ut contra *mitescere, molliri*, dicuntur, quorum nimia vis imminuitur. *Tendunt* se, ut jam sæpe; aut *tendunt* sc. pecudes, ut modo v. 503 *dant:* hoc melius, ut nunc ad totum genus redeat armentorum. *Lingua aspera*, inflammatione: *premit*, quia simul intumuerat (ut Ovid. Met. vii, 556, *Aspera lingua tumet*), *fauces obsessas*, seu simpliciter constrictas, interclusas ipso tumore, seu ulceribus, quæ frequentia in hoc morbo, et a Lucretio etiam memorantur.

509—512. *Latex* proprie fons, aqua decurrens; sæpe autem dicitur de vino, ut in hoc loco, et de aliis liquoribus. Vini usum omnes fere veteres hac in calamitate commendant; tanquam antisepticum; etsi sæpius nocere debuit quam prodesse. *Ardebant furiis*, furore corripiebantur ii quos vinum infusum refecerat.

513. Versus eximio cum artificio insertus; abominatione hac ad miserationem et ipsa faciente: date *errorem*, furorem, mentis abalienationem, *hostibus*, profanis, impiis, scelestis, opp. *piis*. Æmulatus est Nicandrum, Ther. 86. Placet sibi in hac formula Ovidius; v. c. *Hostibus eveniant convivia talia nostris*. Sed et in sqq. mirare dilectum poetæ, quo omnia ea potissimum memorat quæ non tam horrorem, quam miserationem movere possint.

515—519. *Duro sub vomere.* Per hoc ostendit etiam fortes tauros repente morbo concidisse; nemo enim pestilentem ad aratra ducit juvencum. *Fumans*, sudore. *It tristis arator.* Lacrimosam imaginem sensit et expressit Statius Theb. ix, 82—85. Guellius alium locum laudat e Tryphiodoro, dignum qui comparetur, v. 14—16.

520—524. Alteriusne hujus juvenci superstitis, an tauri qui prociderat, an universe taurini generis fortunam deplorat

Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis; at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor, aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertisse graves? Atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repostæ:
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbæ;
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina; nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæsitas ad sacra boves Junonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos
Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat. Timidi damæ cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur.

poeta? Ambiguus hæreo. Si quod ultimo loco posui probabilius est, ad unum saltem taurum, i. e. ad alterum *abjunctum*, revocavit, ut poeta, quæ de toto genere pronuntiare voluit. *Electrum* metallum, non succinum, intelligendum puto, quia illud splendore nobilius; et commune fere poetis est, ab argento aquarum perlucidum candorem notare. *At* apodosi h. l. inservit: ut ἀτὰρ, ἀλλά. *Solvuntur latera ima*, flaccescunt, corrugantur. Sed et reliqua languorem denotant.

525—530. Sex horum versuum pulchritudinem ita admirabatur Poetices lib. v, cap. 11, pag. 264 b. Scaliger, ut eorum auctor fuisse mallet, quam Crœsum aut Cyrum dicto audientem habuisse.

526. *Terras graves*, spissum, pingue solum, unde difficilis aratio, *glebæ cunctantes*, ut Geo. ii, 236, quæque nec minus adeo *gravi vomere*, *gravi labore*, indigent. *Massica* vina: vid. Geo. ii, 143.

527. *Epulæ repostæ* in tam varia interpretatione malim accipere pro simplici, *positæ*, *appositæ*, ut Geo. iv, 378, *et plena reponunt Pocula*. Si tamen vis in composito quærenda, equidem inde petam, quod singuli ferculorum missus novis mensis apponi solebant; ut adeo sit iterum iterumque apponere.

529, 530. *Pocula*, potio. *Exercita cursu Flumina;* h. vexata, fatigata: ornatui servit epitheton, ut *fessæ erroribus undæ*, decurrentes aquæ.

531—533. Tum factum esse aiunt id, quod nullo alio tempore in istis terris contigit, ut penuria candidarum vaccarum esset ad rem sacram. *Sacra Junonis*, certum sacrum pro quibusvis sacris, ponit; sed in his nivearum boum usus inprimis insignis erat ad pompam deæ ducendam. Pro *bubus* itaque *bufalos* (nam hi sunt h. l. *uri*, ut sup. ad Geo. ii, 374,) currui junctos dicit. *Impares*, simpl. quod alter major, alter minor, diverso etiam, si placet, colore esset. *Donaria* h. l. pro donariorum loco, templo; ut *pulvinaria*, pro templis. *Alta* autem *donaria*, alte exstructa, ad notam copiæ et magnificentiæ donariorum; unde et ipsum *templum altum*.

534—536. Ipsi homines terram fodiunt, et *fruges*, h. semina, *unguibus*, digitis, *infodiunt*, terra occulunt. *Contenta cervice*, quæ intenditur. Usus vocis Lucretianus. Quam ornata hæc omnia!

537—539. Etiam feras lues tentat. *Insidias explorat ovilia circum*, exquisitius quam explorare, exquirere insidiis ovilia, aut observare circa ovilia id cui insidias facere possit, et insidiandi locum. Æn. ix, 59 sqq. *Ac veluti pleno lupus insidiatus*

**Jam maris immensi prolem, et genus omne natantum,
Littore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis adstantibus hydri.
Ipsis est aer avibus non æquus; et illæ
Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
Præterea jam nec mutari pabula refert;
Quæsitæque nocent artes: cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.
Sævit, et, in lucem Stygiis emissa tenebris,
Pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripæ collesque supini.
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo;
Donec humo tegere, ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus; nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma;
Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa**

ovili, Quum fremit ad caulas etc. *Nocturnus*, noctu, ut toties vidimus. *Acrior cura*, morbi.

541—543. Infectis aquis pisces contagiosis morbis vexari, res est inter historiæ naturalis auctores nunc satis explorata. *Phocæ*, vituli marini. *Insolitæ fugiunt*, pro insolito more.

544, 545. *Curvis latebris;* in quas propter anfractus et viarum curvitates non facile se insinuat aer corruptus. *Attoniti*, torpentes, rigentes. *Squamis adstantibus*, stantibus, erectis, horrentibus.

546, 547. *Aer non est æquus*, imo noxius est, *avibus ipsis*. *Præcipites alta:* altissime quidem volabant, seque ipsas a terrena contagione quantum fieri poterat removebant; sed frustra, quia etiam illic vitam relinquebant.

549, 550. *Quæsitæque nocent artes*, parata remedia. *Cessere magistri*, cedunt morbo, vincuntur, artem ei suam imparem esse vident medici, et quidem præstantissimi, quos nominibus clarissimis exornat, *Chironis* e Philyra Nympha et Saturno, et *Melampodis* ex Amythaone, Æsonis fratre, nati, quorum hic quidem auguriis et καθαρμοῖς maxime illustris apud poetas, alter vero herbis.

551—553. Versus longe præstantissimi, et pictura omni vividiores. *Et pallida Tisiphone* e *Stygiis tenebris in lucem* emittitur, aut, quod gravius est, *emissa sævit*, et *ante se agit Morbos ac Metus*, et more eorum deorum qui hominibus sive augusta sive terribili forma apparebant, fit major majorque, *surgitque* adeo et *effert caput avidum*, quia ipsa est mortis avida, *in dies altius*.

554—557. Interea undique circa ipsam armenta et greges ægrotant, mox toti greges pereunt; at quanto feralius ipsa dea *dat*, edit, *strages*, etc.!

558—560. Unicus modus restabat pestilenti morbo medendi (isque etiam nostrorum sapientum judicio unicus), ut tacta cadavera ex conspectu hominum auferrentur, ut humo tegerentur. Nihil enim ex toto animante usui alicui inservire poterat. *Coriorum* nullus erat usus, si quis ea deripere et corpora iis nudare in animum induxerat; *viscera* autem, h. e. corpora cute nudata, carnes, in tanta copia nec aqua nec igni consumi poterant; restabat adeo ut terra defoderentur.

561, 562. Nec lanæ ullus usus erat, corrupta pelle per ulcera et saniem, quæ est *illuvies;* nec tutum erat eas lanas

Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verum etiam, invisos si quis tentârat amictus,
Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur; nec longo deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

(*telas* a consequente appellat doctius), pestilenti putredine infectas, *attingere.*

563 ad fin. Si quis e lana vestem confecerat, *amictus invisos*, quos abhorreres, eamque induerat, *papulis*, pustulis, exanthematibus, carbunculis rodenti sanie tumentibus, et fœtido *sudore*, ac brevi tempore post, *sacro igni* corpus infestabatur. Est autem *sacer ignis* erysipelatis φλεγμονώδους genus. *Sudor membra sequebatur*, per omnes partes se diffundens, ut Æn. ix, 812, *tum toto corpore sudor Liquitur.* *Moranti* dixit ornate pro, ei, h. ejus artus seu corpus; scilicet non per longum tempus ei moras trahere licebat, cum sacro igni tentari cœpit.

GEORGICON

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

De re apiaria et mellificio in hoc libro acturus, primo loco exponit argumentum, Mæcenatisque propitiam voluntatem sibi exorat 1—7. Inde de alvearii situ, fabrica, et apparatu præcipit—50. Tum de examinum exeuntium cura, seu vere ineunte vagantur—66, seu ad pugnam exeunt discordibus inter se voluntatibus super rege creando—87. Tum alteruter rex est necandus—102; aut, si temere vagantur apes, partim regibus alæ sunt resecandæ, partim gratæ herbæ circa alveare serendæ—115. Cum attingeret locum de horto colendo, hoc argumentum aliis tractandum reliquit—148. De ingeniis, naturis, et moribus apum agit, revocata earum œconomia, quam vocamus, ad reipublicæ formam, quam enarrat—218; tam sollerter institutam illam, ut rationis illæ munere impertitæ esse videantur—227. Sequitur locus de exemtione favorum—238; sin relinquatur pars favorum, quæ tum curanda sint—250. De morbis apum et morborum cura—280. De examinis extincti reparatione et de progeneratione apum ex juvenco peremto et putrefacto—311. Quod cum inventum Aristæi esse perhibeatur, descendit ad enarrationem fabulæ; qua ille fertur extincto examine adiisse matrem Cyrenen, ab hac jussus consulere Proteum de causis calamitatis et ejusdem remediis, edoctusque, evenisse sibi rem ob piaculum contractum ex Eurydices, Orphei conjugis, raptu, inferias ei fecisse; quo facto boum corpora in luco relicta paullo post examinibus novis efferbuere—ad fin.

PROTENUS aerii mellis cœlestia dona
Exsequar. Hanc etiam, Mæcenas, adspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prœlia dicam.

1, 2. *Protenus*, hinc, deinceps, de mellificio se dicturum esse pollicetur. *Aerium mel*, quia ex rore (qui utique ex aere defluit, inquit Servius,) colligi ab apibus credebatur. Seneca Epist. 85, *Quibusdam placet non faciendi mellis scientiam apibus esse, sed colligendi. Hinc* mel aerium *Virgilio, quod ex rore aeris factum.* Eadem de causa, *cœlestia dona*, deorum munus, appellat mel: cf. Plin. xi, 12, s. 12.

3—5. *Admiranda*. Ab initio statim hujus libri adolescentes ad duo attendant: primum, ad artificium rem tenuem et exilem imaginibus cum gratis et jucundis, tum præclaris et magnificis, sine inepto tamen fastu, ornandi; deinde, ad calliditatem in inferenda varietate ac copia in argumentum quamvis jejunum et exile, quorsum maxime episodiorum opes referas. Ornatum quidem ac varietatem

In tenui labor: at tenuis non gloria; si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent), neque oves hædique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres;
Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis, fugiens per gramina, rivus;
Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret:
Ut, quum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus,

maxime modo ab majorum animantium, pecudum et armentorum, modo ab hominum attributis, inprimis iis, petitum videbis, quæ humanæ vitæ et hominum societati ac conjunctioni, rebus publicis adeo et exercitibus, propria esse videntur: unde *tecta, ædes, penates, lar, thalami, cunabula, stabula, oppida, urbs, aula, regna, prætoria, portæ*, et alia arcessita sunt, quorum quidem usum ipsa suppeditavit vulgaris hominum ratio; dum intelligentiam nescio quam et sollertiam apum ingeniis tribuunt, eamque mirificis rerum miraculis exornant, et quæ illæ occulto aliquo naturæ ductu et impetu, de quo mortalis mens nihil certi statuere potest, faciunt, ad voluntatem et prudentiam, virtutem animi ac pietatem, referunt. Poeta autem præclare his præsidiis usus est; habet enim insignem ad animos nostros suavitatem, si nostrorum morum ac consiliorum imaginem in aliis animantibus adumbratum videamus.

6, 7. Cf. Geo. iii, 289, 290. *Si quem Numina læva sinunt*, sc. dicere hæc; quod utique proximum est. *Numina læva* accepta sunt ab interpp. sinistra, adversa. Sensus est: non exiguam ex tali quamvis tenui argumento gloriam reportari posse, modo per adversa numina liceat, h. modo ne quod numen adversetur, et modo Apollo (pastoralis, Nomius) invocatus faveat. Fatendum tamen, leniorem esse rationem et juncturam, si admittas, *lævum* h. l. ex augurali disciplina petitum significare propitium. *Auditque vocatus. Vocatus audio* est formula sollennis de deo qui post preces factas favet. Mutata illa est Æn. iii, 395, *aderitque vocatus Apollo.*

8. De alvearii situ præcipit; quæ cavenda sint—17, quæ optanda—32.

12. *Surgentes herbas*, crescentes, ut Ecl. v, 39, Geo. i, 161, et alibi.

13, 14. Varia animantia apibus insidiantia ab alveari (*pinguia stabula* dixit) arcere jubet. Lacertorum varia genera sunt. *Merops*, nota avis, apibus inimica: *apiastrum* vulgo vocant.

15. *Procne* etiam habetur inter aves apibus infestas. Ovid. Met. vi, 669, *neque adhuc de pectore cædis Effugere notæ, signataque sanguine pluma est.* Scilicet maculas in collo hirundinis rubellas ab sanguine repetunt poetæ, quo respersit se Procne, cum filium manibus suis jugularet.

16, 17. Et ipsas apiculas rapiunt, ut pullis suis comedendas apponant. Ornatissimi versus. *Nidi* pro pullis.

18, 19. *Stagna virentia musco:* stagna intellige dulcis aquæ, sive ripa musco obducta, sive saxis musco coopertis extantibus. *Tenuis rivus* signate, nam profundus ac rapidus abriperet apes aquantes. *Tenuis fugiens rivus*, duplici epitheto: vid. ad Geo. i, 407.

21, 22. Cum primum evolaverint. *Vere suo*, sibi grato et aptissimo; seu, quo ipsæ natæ sunt aut adolevere, pri-

Vicina invitet decedere ripa calori;
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad æstivum solem; si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, et olentia late
Serpylla, et graviter spirantis copia thymbræ
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illæ
Nequidquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis, si vera est fama, latebris
Sub terra fovere larem, penitusque repertæ
Pumicibusque cavis exesæque arboris antro.
Tu tamen e levi rimosa cubilia limo
Unge fovens circum, et raras super injice frondes.

mumque volatum tentant, fructusque colligunt.

24, 25. Pulcherrimus versus: *arbos obvia teneat hospitio*, h. excipiat. *Seu stabit iners humor*, in stagno v. 18. Hoc *iners* sine motu, nec tamen putre ac situ corruptum; quod aversantur, v. 48 sq.

29. *Aut Eurus præceps*, ventus vehementior, cum impetu irruens, *immerserit Neptuno*, aquæ. Hoc vero est rem tenuem amplificare.

30, 31. *Circum hæc*, quæ modo enarravit, circa fontes et stagna, amœna prata esse debent. Colum. ix, 5, 6, *Conseri deinde debent circa totum apiarium arbuscula*. De *casia* herba coronaria, alias thymelæa, monitum jam est ad Geo. ii, 213; de *serpyllo* ad Ecl. ii, 11: *thymbra* eadem quæ satureia, aut ejusdem saltem generis: cf. Martin.

32. Violæ proveniant; at quam ornate! *Violaria*, loca violis consita, h. l. pro violis possunt accipi. *Irriguum*, h. l. qui irrigat.

33—36. De fabrica alvearis vid. Colum. ix, 6; unde, § 1, colligas, *suberis cortices* potissimum h. l. intelligi. Stramineorum alvearium usum notum fuisse Romanis, non reperio. *Liquefacta remittit*, ornatius pro, liquefacit: *remittere*, pro resolvere.

37—40. *Neque illæ Nequidquam*, h. ac propter hoc ipsum: *nequidquam* h. l. sine causa, frustra. *Spiramenta*, quæ v. 35 *angusti aditus*: cf. Colum. ix, 7, 5. *Fucus* est alga vel ulva marina vel palustris; quæ cum ad h. l. minus sit idonea alterum assumendum est, ut *fucus* sit quod allinitur, h. l. succus florum; pro quo dictum *fucus et flores*, quo oblinuntur rimæ alvei. *Floribus*, h. succo florum. Paratum ad hoc consilium *gluten*, s. glutinum: est *propolis* veterum de apibus magistrorum.

42—44. *Effossis*, non quasi ipsæ effodiant, ut Servius accipit. In ea se recipiunt vitandi frigoris causa. *Fovere larem*, habitant: vid. ad Geo. iii, 420, *fovit humum serpens*. *Penitusque repertæ*: et reperiri solent intus in pumicum, s. saxorum, arborumque cavitatibus.

45, 46. Apum diligentiam apiarii

Neu propius tectis taxum sine; neve rubentes
Ure foco cancros; altæ neu crede paludi,
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æstiva luce reclusit;
Illæ continuo saltus silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine lætæ
Progeniem nidosque fovent; hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc, ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces, et frondea semper
Tecta petunt. Huc tu jussos adsperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthæ ignobile gramen;
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum:
Ipsæ consident medicatis sedibus; ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.

opera adjuvandam dicit. *Levis limus*, lutum aqua subactum sane et tactu lubricum et visu nitidum. *Unge e limo* proprie dictum, ut medici solent. *Rimosa cubilia* in pedestri sermone, rimas cubilis, h. alvearis, *unge circum, fovens*, hoc poetico ornatu adjectum; nam ad calorem continendum alias id fieri solet, ut rimas obturemus.

47—50. Subjicit nonnulla, quæ in adornando alveari videnda sunt. De *taxo* vid. Geo. ii, 257; Ecl. ix, 30. De *cancri* nidore cum est ignibus adustus (uri autem solet in variorum morborum cura), vid. Gesneri notam ad Colum. ix, 5, 6. *Neu crede eas paludi aut* ejusmodo loco, *ubi—odor gravis*, molestus, quia fortis et teter est. *Offensa imago*, h. *solidis allisa locis*, ut Lucret. vi, 574. Sequitur poeta Varronem iii, 16, 12.

51, 52. Cæterum vere ineunte exire incipiunt apes. *Egit pulsam*, pepulit *hiemem Sol sub terras;* petita rei species aut a sideribus et ipso sole occidente, aut a sole ad alterum hemisphærium decedente. *Cœlum reclusit*, tectum adhuc et obductum nubibus ac nimbis, etiam constrictum gelu.

54—56. *Purpureos flores*, simpl. pulchros, ut sæpe; *croceos* alibi, ut v. 109. *Metunt*, elegantius, quam carpunt. *Leves* poetico ornatu, quo ipso indicatur, cur suspensæ in superficie se librare possint. *Hinc*, ex his floribus et fontibus, *fovent*, alunt, *progeniem nidosque* (ut v. 17, pro pullis), novos fœtus suos. *Nescio qua:* eadem verba Geo. i, 412.

58—60. Itaque etiam nova examina, cum primum se aeri credunt, fontes et arbores petere videbis. *Hinc* nunc saltem ad operis faciendi ordinem spectat. *Caveas*, de alveo, a theatri sedibus petita imagine. *Per æstatem liquidam*, per aerem liquidum, æstiva serenitate. *Nare*, volare, ut contra *navis volat* apud poetas. *Nubes*, perpetuum de exàmine.

61. *Contemplator:* de formula hac præcipiendi vid. sup. Geo. i, 187.

62, 63. *Huc*, in arborem, ut hinc in novum alveare condi possit, nec ulterius procedat agmen, *adsperge sapores jussos*, succos, quos adspergere moneo, jubeo. *Melisphyllum*, seu melissophyllum, apiaster, vulgo *melissa*. *Cerinthe*, nobis hortensis, in Italia silvestris ac valde frequens, hinc *ignobile gramen*, h. herba.

64—66. *Matris cymbala*, in Magnæ Matris deorum, Cybeles, sacris adhiberi solita, ut notum. Cæterum tinnitu æris apes cogi et in alvearia condi, res vulgari usu cognita. *Medicatis sedibus*, h. in loco succis adsperso et oblito. *Cunabula* pulchre, quia de fœtu apum.

Sin autem ad pugnam exierint; nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu,
Continuoque animos vulgi et trepidantia bello
Corda licet longe præsciscere: namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum;
Tum trepidæ inter se coeunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem:
Ergo, ubi ver nactæ sudum camposque patentes
Erumpunt portis, concurritur; æthere in alto
Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesque cadunt: non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis:
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant,
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos,
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit:
Hi motus animorum atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescunt.
Verum, ubi ductores acie revocaveris ambo,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,

67 sqq. Quem alii intpp. horum versuum nexum sibi finxerint, equidem non assequor. Solent enim illa, nam *sæpe duobus—discordia motu*, in parenthesi ponere, et quæ sequuntur, apodoseos loco habere; invito plane sensu, et particula *que* otiosa. Sed poeta negligentiore oratione usus est, et, dum in digressionem abripitur, præstantissimum omnium confessione locum, apodosin non nisi v. 86, 87, subjunxit; ita ut reliqua omnia in medio interjecta sint. Si nova examina alveari prodeunt, tinnitu æris revocantur; sin ad pugnam exierint, aspersione pulveris. *Regibus incessit discordia*, pro vulgari ratione, reges occupavit. *Reges*, quos nunc apum matres esse scimus. Dignitatem carminis in re tenui in sqq. admirari satis nequeas.

69, 70. *Corda bello trepidantia;* h. animos belli cupiditate, pugnæ ardore, trepidantium, festinantium, satagentium, dum se ad bellum accingunt, ut mox *trepidæ coeunt*, h. festinantes. Transtulit autem poeta ea quæ omnium apum migrationes antecedere solent, ad id quod illo maxime tempore accidere solet, cum bellum civile movetur.

71—76. Dum bombum faciunt. *Fracti sonitus*, h. non continui, modo fortiore, modo remissiore spiritu. *Pennisque coruscant*, ex frequenti motu πτερὰ ποικίλλα, ἄιολα. Idem est, *micare*. *Spicula rostrorum* (sic vulgari more effertur, pro simplici, rostra), aculeos, acuunt, seu cum Martino simplicius, rostris suis acuere videntur aculeos, quod muscas quoque facere videas. *Aptant lacertos* petitum a pugilibus, qui ante certamina explorant vires, brachia jactant, ut Æn. v, 376, 377. *Prætorium*, h. l. ex usu castrensi. *Miscentur* pro conveniunt.

77. *Ver sudum*, cœlum sudum verni temporis; idem sunt *campi patentes*, aer purus et liquidus, non nubibus clausus.

82—84. *Ipsi*, reges. *Obnixi non cedere, usque adeo dum;* in vulgari oratione, ita obnituntur, ut non cedant, donec.

86, 87. *Hi motus.* Ut jam ad v. 67 dictum, est hæc apodosis sententiæ generalis, variis ornamentis interpositis; nam, v. 77, *Ergo*, inquam, *ubi erumpunt portis* ad pugnam, adsperso pulvere dirimendæ sunt apes. *Compressa quiescunt*, comprimuntur.

88—90. Dissidium civile inter examina

Dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
Nam duo sunt genera; hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora plebis:
Namque aliæ turpes horrent; ceu pulvere ab alto
Quum venit, et sicco terram spuit ore viator
Aridus; elucent aliæ, et fulgore coruscant
Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles; hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes; nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
  At quum incerta volant, cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt;
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor. Tu regibus alas
Eripe. Non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti,

enecto altero rege sedandum; nunc de specie ac colore regum et cæterarum apium. *Melior*, fortior, victor. *Prodigus*, h. l. qui tantum mel consumit, nullum ipse parat.

91. *Maculæ squalentes*, tinctæ, obductæ, *auro*, h. maculæ aureæ. *Squalere*, etsi communiter de corpore illuvie et sordibus obducto dicitur, ex primo ac proprio significatu apud poetas de quacunque re cui aliquid illinitur, incrustatur, adeoque etiam de colore adscititio, usurpatur. Omnino *squalent*, quæ non sunt lævia ac nitida; quæ vero tantum ab asperitate spectantur, ea *horrere* dicuntur etiam sine sordium notione.

92—94. *Insignis ore*, forma; mox v. 95 *faciem* dixit. Plin. xi, 16, *Omnibus* (regibus) *forma semper egregia, et duplo quam cæteris major. Alter ille horridus*, fœdus adspectu (mox *turpes horrent*, eodem sensu v. 96). *Desidia*, incultu et negligentia, et hoc ipso *latam trahens alvum*, obesus, πλατυγάστωρ.

96—99. *Turpes horrent*, pro sunt, sed cum notione asperitatis: *ceu viator* horret *quum venit ab alto pulvere*, alte a vento in aerem levato, acto; pro simplici, a via pulverulenta. *Spuit terram*, aut in terram, ait Serv. pro compos. adspuit, inspuit; aut re vera terram, propter pulverem, sc. ut terra dicta sit pro pulvere: spuit, expuit pulverem. *Aridus*, siccus, sitiens. *Ardentes corpora*, corporibus, *lita*, illita, oblita, inducta, *auro et paribus guttis*, aureis maculis.

100—102. Ex his præstantissimi apum fœtus educantur: ex his optimum mel paratur: *cœli tempore certo*, vere et auctumno. *Premes* eliquando: cf. v. 140. *Mella liquida* et communi naturæ mellis epitheto, et vero etiam proprio quodam dicuntur. Tum autem et in vitio haberi possunt tanquam fluentia, ut v. 36, (opponuntur *tenacia* v. 57), et in laude, ut h. l., ut opponantur iis quæ fæce ac sordibus crassa sunt: cf. inf. 163, 164. Porro, quod sequitur, veteres vina melle condiisse, atque hinc etiam mulsum conficere consuevisse, satis notum est vel ex Hor. Sat. ii, 4, 24. *Durum saporem*, austerum.

103—115. Ut loco semel capto retineantur apes, et ad mellificium invitentur, enarratur quid factu opus sit.

104. *Frigida tecta* ex hoc ipso, quod alvearium ab apibus destitutum est; nam cum assidue incolunt, tum *fovent*, ut v. 43 *fovere larem*. Sic *frigidus torus* pro viduo. Nam opus, quod *fervet*, huc trahi nequit.

106—109. Rem eandem tradit Columella simulque modum ix, 10, 3, et ix, 9, 8. *Quisquam*, quasi de militibus loqueretur. *Altum iter*, de volatu. *Horti*, in quibus sunt flores halantes.

Et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curæ;
Ipse labore manum duro terat; ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram;
Forsitan et, pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti;
Quoque modo potis gauderent intuba rivis,
Et virides apio ripæ; tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, et amantes littora myrtos.
Namque sub Œbaliæ memini me turribus arcis,
Qua niger humectat flaventia culta Galæsus,

110, 111. Omnia hæc vulgo nota: quid tamen ad apes? dices. Scilicet Priapi signum, in hortis positum, arcere falce sua etiam ab alvearibus fures, et aves terrere videri poterat: cf. Hor. Sat. i, 8, 4 sqq. Eum Lampsaci ad *Hellespontum* potissimum cultum esse, nec minus constat. *Tutela Priapi*, pro *Priapus; custos*, pro quæ custodit hortos a furibus, observat fures.

112—115. De thymo apibus gratissimo res nota. Loquitur autem poeta Romanus de eo qui nunc *thymus capitatus*, in Italia et Græcia frequentissimus: cf. Martin. *Semper virens pinus* memoratur etiam Columellæ ix, 4, 2, et 5, 6; erat autem illa veteribus inter hortenses arbores. *Amici imbres*, aqua ex fonte aut fluvio. *Irriget imbres*, scil. plantis, vel in plantas, exquisitius, quam vulgare, *irriget plantas imbribus*.

116—148. De cura horti colendi argumentum aliis se relinquere tractandum dicit. Versus sunt longe ornatissimi, inprimis herbarum hortensium epithetis et aliis attributis.

118—119. Forsitan de cura hortorum dixissem. Jam ornatum contemplare. *Pingues hortos*, solo pingui adeoque fertili. *Quæ cura colendi ornaret hortos*, in vulgari oratione, *esset;* in qua etiam tempora aliter sibi responderent: *traherem, festinarem—canerem*.

119—122. *Pæstum*, s. Posidonia, Lucaniæ urbs, ad sinum Pæstanum, non longe a Silaro, rosis clara urbs apud poetas; nuper ruinis repertis celebrata. *Biferum* autem propter egregiam cœli clementiam, et ad imitationem Homeri de Alcinoi hortis Odyss. η, 117—121. Enarrat nonnulla olera hortensia et coronaria ex topiariis. De *intubo* vid. ad Geo. i, 120. *Apium*, σέλινον, varia habet genera, ut petroselinum. Sed hic palustre intelligendum videtur, quod locis riguis gaudet. *In ventrem:* usus eadem imagine Propert. iv, 2, 43, *Cæruleus cucumis, tumidoque cucurbita ventre*.

122—124. Videtur veterum Narcissus esse *Narcissus* noster albus circulo purpureo vel croceo minor. Sed *sera comantem*, sero florentem, appellat, quod sub clementiore cœlo etiam seriori anni tempore, Novembri ac Decembri, floret. *Acanthus* h. l. herbæ nomen: vid. ad Ecl. iii, 45; ubi *mollis*, ut inf. v. 137, ὑγρὸς Theocrito, quod hic *flexus*, quia adultior caulis reflectit se et vergit ad humum; propter hoc ipsum poetica ratione *vimen* ei tribuitur, quod proprie non habet, sed caulem. *Pallentes hederas:* ponit genus certum; nam sunt et nigræ.

125, 126. De Tarento loquitur: *arx Œbalia* dicta, h. Lacedæmonia, ab Œbalo, vetere Lacedæmonis rege, Tyndarei patre. Ager autem Tarentinus inter fertilissimos habitus; amne *Galæso* irriguus, noto ex Hor. Carm. ii, 6, *Dulce pellitis ovibus Galæsi Flumen, et regnata petam Laconi Rura Phalantho*.

Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus albaque circum
Lilia verbenasque premens vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis; seraque revertens
Nocte domum dapibus mensas onerabat inemtis.
Primus vere rosam atque auctumno carpere poma;
Et nunc quum tristis hiems etiam frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus frenaret aquarum;
Ille comam mollis jam tondebat hyacinthi,
Æstatem increpitans seram Zephyrosque morantes.
Ergo apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis; illi tiliæ, atque uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem auctumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum, et spinos jam pruna ferentes,
Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.

127. *Corycus* Ciliciæ oppidum, antro et croco satis notum; ex quo agro oriundus senex hic in agrum Tarentinum a poeta adducitur. Quid vetat quo minus certum hominem Cilicem intelligamus, quem poeta, quocunque tandem casu in Italiam ille traductus fuerat, in his terris hortum colentem noverat?

127—129. *Cui pauca relicti Jugera ruris erant. Relictum rus* cum absolute dicatur, vix aliter accipi potest, quam sive de subsecivo, h. in metatione, cum agri assignarentur, intra limites non recepto; sive de contemto omnino propter jejunitatem soli neglecto et deserto agro. *Nec fertilis illa juvencis,* h. juvencorum labore, aratione. *Seges* omnino pro agro, solo. Nec arationi, nec pascuis, nec vineis bonum solum fuisse dicit.

130, 131. *In dumis,* in solo spinoso ac dumis indulgenti, *premens,* plantans, ut Geo. ii, 346, *quæcumque premes virgulta per agros.* Ut *premere* sit legere, decerpere, metere, adjecta opus esset alia voce, manu, ungue, ut Geo. i, 157, *falce premes umbras,* resecabis. Tum *rarum olus* potest referri ad pauperem hortum, ut modicum olus inde provenisse dicat; sed verius est ita dici, quoniam proprium sationis et plantationis est, ut olera parvis inter se intervallis, raris ordinibus serantur; id quod in solo tenui multo magis fieri necesse erat. Saltem hoc malim quam porosum interpretari, ut spongia rara dicitur. *Circum,* in oris arearum oleribus consitarum. *Verbena,* hierobotane, h. l. apum causa sata. *Vescum papaver,* tenui grano: Geo. iii, 175, *vescas salicum frondes* dixit; ad quem versum vide.

134—137. *Carpere,* carpebat, historico modo, ut v. 140. *Frigore saxa Rumperet:* vid. ad Geo. iii, 363. Cum vix credas in locis his Italiæ extremæ circa Tarentum tantam hiemis sævitiam incidere posse, pro generali hiemis notatione hæc sunt habenda. *Comam mollis jam tondebat hyacinthi:* h. carpebat hyacinthos media hieme. *Coma hyacinthi* pro ipso flore.

138. Argutus versus. Ipse antevertebat præcocibus floribus æstatem et Zephyros, et idcirco increpare eorum traditatem ac moram videri poterat.

139—141. Mellificio antevertebat alios; mella maturius exprimebat favis. *Apes fœtæ* melle.

142, 143. Fidem præstabant arbores, nec frustrabantur spem ex flosculis et gemmis conceptam. Poma futura latent in floribus.

144—147. Ille etiam ulmos in ordinibus, *κατὰ στίχους,* h. e. ille ulmorum ordines posuerat; at elegantius *distulit,*

Verum hæc ipse equidem spatiis exclusus iniquis
Prætereo, atque aliis post me memoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit, expediam; pro qua mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
Dictæo cœli regem pavere sub antro.
Solæ communes gnatos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ et certos novere Penates;
Venturæque hiemis memores æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris; pars intra septa domorum
Narcissi lacrimam, et lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
Suspendunt ceras; aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fœtus; aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti;
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli;
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto

disposuit, *in versus:* cf. Geo. ii, 277. Accipi etiam possunt hæc de transplantatione arborum jam adultarum, quam ille Corycius senex felici eventu tentabat. Hinc *seræ* ulmi. *Ulmos* appellat *seras*, non tam sero adolescentes, sed jam adultas. *Piros eduras*, h. valde duras, validas. *Spinus*, oxyacantha, cui jam prunus insita erat; denique *platanus* jam umbrosa. *Spatiis iniquis*, spatio nimis angusto, intra quod cursum suum tenere cogitur.

149—152. De re privata ac publica apum agere orditur: πολιτείαν καὶ βίον dixit Arist. H. A. ix, 40. Fabula nota vel ex Callim. H. in Jov. 49 sqq. Obscuriora tamen sunt illa ad quæ Maro h. l. respexit; eoque interpretatio non satis tuta, inprimis propter verba *pro qua mercede.* Apponam quod jam olim prætuli. Jovem puerum apes, allectæ *cymbalis Curetum, sub antro* montis *Dictes* in Creta *paverant* melle; pro ea re, tanquam mercedis ac præmii loco, miram hanc, et humano ingenio similem naturam acceperunt. Extulit hæc poeta inverse: naturas has indidit Jupiter apibus pro mercede ejus, quod eum puerum olim *paverant.* Nunc relative redditum *pro qua re, pro qua mercede*, pro eo quod pavere, in mercedem ejus quod. Ita vulgo dicitur *pro quo*, ut sit, pro eo quod.

153 sqq. Hic locus est ex præstantissimis, propter dignitatem tenuitati rerum additam, ex translatis ab humano genere. *Tecta consortia* sunt quæ communi possessione tenentur.

157—159. *In medium*, in commune, in utilitatem omnium. Geo. i, 127, *In medium quærebant.* Partitæ inter se opus ac munera certo ordine (hoc est *fœdere pacto*), aliæ *victu invigilant*, victui quærendo, cibo congerendo, operam dant, et *exercentur agris*, discursu et vagatione vexantur, fatigantur, per agros; ut sæpe *exerceri laboribus, opere*, dicimur, quod tractamus.

160—164. *Narcissi lacrimam*, guttam, nectar, humorem dulcem seu melleum, quem imus florum calyx exsudat. *Favis*, cellulis mel recepturis; *fundamina*, propolin. *Distendunt nectare cellas*, ornatius quam replent, explent; nam majorem abundantiam repræsentare animo videtur, quod adeo cellularum latera tumere faciat.

166. An futuri sint imbres, ne reliquæ exeant.

Ignavum, fucos, pecus a præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti, lentis Cyclopes fulmina massis
Quum properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
Æra lacu; gemit impositis incudibus Ætna;
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:
Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et dædala fingere tecta:
At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis; nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo adventantibus Euris;
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,

168. *Fucos*, apes majores iis quæ mel faciunt.

170—173. Ut in officina Cyclopum per partes opus fit a pluribus; sic in alveari plurium studiis. *Lentis massis*, ferri, quod procudi ac duci potest: *properant*, properanter conficiunt, *σπεύδουσιν*, *ἐπείγουσι*, fulmen. *Lacus*, ut fontes, pro aqua positum. Hoc magis poeticum quam ut lacus ipsum vas sit.

175. *In numerum*: *κατὰ ῥυθμὸν*, *εὐρύθμως*, ut Ecl. vi, 27.

177—179. *Cecropias*, i. e. Athenienses, a Cecrope rege Atticæ, ubi optima mella nascuntur. *Amor habendi*, h. l. acquirendi studium, cum mel parant. *Munere suo*, pro cujusque vicibus, ut 158 sqq. partibus cuique assignatis. *Munire favos*, pulchrius quam fingere, facere, fabricari.

181—183. *Pascuntur*, depascunt, ut verbi usum vidimus Geo. iii, 314. De *arbutis* vid. Geo. iii, 300; *glaucas salices* Geo. ii, 13; *casiam*, ii, 213. *Pinguem tiliam*, a melle florum et foliorum quod exsudant, glutini apum idoneum. *Ferrugineos hyacinthos*, alias *purpureos*, *vaccinia nigra* Ecl. ii, 18.

188, 189. *Mussant*, murmurant, fremunt: vid. Æn. xi, 454. *Thalami*, cubicula, pro alveis.

190. *Sopor suus*, ex usu hujus nominis poetico, illis debitus et conveniens, quippe labore diurno paratus, aut illis solitus et usitatus.

191 sqq. Sequuntur nunc alia singularia ingeniis apum insita: præsensio tempestatis ingruentis; tum sobolis mira reparatio.

192. *Credunt cœlo*, fidem habent sereno cœlo.

Excursusque breves tentant, et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt:
Verum ipsæ e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt; ipsæ regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.
   Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat; neque enim plus septima ducitur æstas;
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes,
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsæ, et crates solvere favorum.
Ille operum custos; illum admirantur, et omnes

194—196. Observatum hoc multis, apes adverso vento volantes lapillis se onerare, ne a vento abripiantur. *Cymbæ instabiles*, levitate oneris fluctuantes.

197—202. Novus orationis color: *Illum mirabere;* h. e. alia, eaque nec minus mira, natura est, quod concubitui non indulgent, nec concipiunt, nec pariunt. Inter plures veterum de apum generatione opiniones erat etiam hæc, non gigni nec nasci eas, sed ex floribus legi. Nunc reginam, vulgo pro rege habitam, communem stirpis auctorem ac parentem, ovis pariundis solam vacare, communis opinio est; unde mox excludantur apes, cum novæ matres, tum mares seu fuci, tum mellificantes apes, in quibus nondum ulla sexus nota reperta est: ut adeo apes cum formicis novam animantium classem constituant, quæ triplicem sexum complectatur.

203—205. *Sæpe etiam.* Ex floribus apes et fœtum et fœtus cunabula et cubicula parare dixerat. Subjungit, mutato sententiæ ordine, Itaque tanto florum obeundorum studio tenentur, et tanta spe gloriæ ex mellis generatione, ut etiam alas interdum atterant acutis lapillis, et onere oppressæ deficiant.

206—209. *Ergo,* cum tam facili ac promta natalium ratione ex floribus se reficiant, *genus immortale manet,* quod copia poetica trinis modis enuntiat. *Excipiat,* ut fortuna, fors, calamitas, nos excipere dicitur; h. ut iis sit. Ut *λαβεῖν, λαχεῖν,* ita *excipere nos* dicuntur ea quæ obtingunt, eveniunt, inprimis certo ordine, tempore, sequela. *Fortuna domus,* ornatius quam domus, et hoc pro apum genere.

210, 211. Plures populi memorantur regum suorum inprimis observantes. *Lydia ingens,* non respectu ad reliqua imperia habito, sed ad Crœsi victorias et opes. *Medus Hydaspes.* Haud dubie poeta, forte Græci alicujus poetæ exemplo, designasse videtur imperium veterum Persarum, cujus fines ad Indiæ illam partem pertinebant in qua Hydaspes erat. Pro Persico itaque, *Medum* amnem poetico more appellavit, ut Hor. Od. i, 2, 51, et al.

214. *Crates favorum,* pro textis. Faciunt itaque, quod sæpe exercitus fecisse

Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes;
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.
His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis et haustus
Ætherios dixere: deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas:
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia; nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quando sedem augustam servataque mella
Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus, duo tempora messis:

legimus amisso duce suo: rumpunt, solvunt fidem, deficiunt.

217. *Corpora bello Objectant*, armis hostilibus, ingruentibus hostibus. Omnia hæc graviter et ornate.

219—227. Ex Pythagoreorum disciplina, quam deinde Platonici ac Stoici, quanquam diversis quique modis commentantes, amplexi sunt, hæc petita, de anima mundi, h. principio agente, per omnem naturam fusa, omnium animantium animas subministrante, et easdem, dissoluto corpore, iterum in se, tanquam sibi *συγγενεῖς*, recipiente. Cum autem illa mens subtilissimi ac purissimi ætheris aut ignis naturam habere crederetur; spiritus ex ea emanantes *ætherios haustus* dixit. Idem placitum exposuit Æn. vi, 724—751; et tenendum illud propter multa alia poetarum loca.

219. Ex his signis, *τεκμηρίοις*; *atque hæc exempla*, argumenta, *secuti*. Ornavit poeta vulgare: His apum factis quidam adducti sunt ut opinarentur etc.

222. *Cœlum profundum*, altum, in magnam altitudinem exsurgens; ut contra *altum mare* pro profundo.

224—227. *Tenues vitas*, animas, quippe ætheriæ naturæ, *arcessere*, accipere. *Omnia*, h. spiritum omnium, quæ vitam sibi ex æthere arcessiverunt. *Volare*, h. e. evolare in ætherem. *Sideris in numerum*, inter sidera, nam eadem mundi anima sidera movet: cum autem corpore soluta anima propter ætheriam suam naturam altum petit, redit ea in cœlum et astris admiscetur; unde successit mox illa opinio, qua justorum ac piorum animas in sidera reponi arbitrati sunt.

228—235. De castratione favorum præcipere incipit; et quidem cum præsidia contra apum iram et furorem, fumum et aquæ adspersionem, tum tempus mellationis vere et auctumno tradit.

228, 229. *Augustam* ad sanctitatem sedis spectat. *Servata mella Thesauris relines*, pro, thesauros mellis servati; qui *relinuntur*, resignantur: proprie amphoræ, dolia, et alia oblita pice et obducta, relini dicuntur.

229, 230. Si vera est hæc lectio, et si interpretandi regulas sequeris, sententia verbis efficitur hæc; ut *fovere ora haustu aquarum*, dicta sint pro, fovere aquam haustam ore, h. eam tenere, continere, habere; poetica copia addidit *sparsus*, sc. ora, quoad ora; habens os sparsum, adspersum, prolutum aqua. Expedita hactenus sententia; sed quæri nunc potest quorsum hoc factu opus sit. Statuebam causam esse, ne ora male olentia sint, quod fœtorem ferre nequeunt apes. Enimvero, vel sic non satis patet, quorsum gravi odori cavere opus esse creditum fuerit, cum fumos mellearius præ se ferat manu. *Fumum prætendere* h. ante se ferre; quo scilicet apes in vestibulum, vel cellam, aliamve alvei partem abigantur, favosque eximendos a mellario relinquant.

231—235. Sunt hæc interposita. Bis in anno mella eximuntur, vere transacto, et circa æquinoctium. Bene monentibus concedo: inprimis, quod nunc non ipsæ apes sunt graves melle, sed favi sunt gra-

Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias, et Oceani spretos pede repulit amnes;
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hibernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metuens hiemem, parcesque futuro,
Contusosque animos et res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes,
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio; et lucifugis congesta cubilia blattis;
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis;
Aut dirum, tineæ, genus; aut invisa Minervæ
Laxos in foribus suspendit aranea casses.

ves. Manendum igitur in altera Cerdæ, Ruæi, et Martini interpretatione, qui ad interpretum consensum provocat, *fœtus gravidos* esse ipsum mel: cogere mella vidimus supra v. 140. Dictum erit fœtus notione generali de quocunque proventu, nunc mellis; non modo pecudum, arborum, agri: ergo nunc absolute proventus mellis. *Gravidus* autem nunc est plenus, dives, ut *gravidas aristas, gravidos culmos*, dictos vidimus. *Duo tempora messis*, mellationis.

232, 233. h. e. sub ortum Pleiadum. *Simul ac Pleias*, seu *Plias*, ex Πλειὰς, *Taygete* (est ea una Pleiadum, quæ h. l. una cum ipsa intelligendæ sunt), *ostendit os honestum*, pulchrum, tanquam Nympha, *terris*, h. in conspectum venit, orta est. *Et repulit pede*, quod faciunt qui in altum enituntur, elevant se. *Amnes Oceani* (Homerico vocabulo, ut λ, 638, ambit enim terram amnis more), quia sidera cosmice orientia ex oceano assurgere videri possunt, ut sol. *Spretos*, ornatu poetico adjectum, quod convenit alioquin iis, quæ pede repellimus.

234, 235. Et sub occasum, qui in vi Idus Novembris refertur. *Aut ubi eadem* Pleias *descendit cœlo*, occidit, *tristior*, quia tristi, ingrato, anni tempore, *in undas hibernas*, tempestatibus vexatas, quippe mense Novembri. In mare autem se condere videri possunt sidera occidentia. *Fugiens sidus Piscis aquosi;* quandoquidem is Pleiadum situs est in cœlo, ut alter Piscium eas a tergo urgere et insequi videri possit.

236—238. Conjuncta hæc cum superioribus; nam, dum mel exscinditur, iras apum maxime experiare. *Spicula cæca*, h. occulta, brevia, quæ possunt latere. *Morsus* pro aculeorum ictibus dici, obvium. *Affixæ venis*, gravius quam cuti, corpori. *In vulnere*, in inferendo vulnus. Nam aculeis amissis mori creditæ sunt.

239—247. Sin apiarius, hiemis immitioris metu, curaque apum et miseratione, non omnes favos exscindat, et aliquam mellis partem apibus relinquat; at saltem, propter variorum insectorum insidias suffiendus est alveus, inanes cellæ exscalpendæ et recidendæ, ne quod in iis animalculum occultum lateat.

239, 240. *Parces futuro*, conditioni ac necessitati apum futuræ. *Contusos animos et res fractas*, spoliato alveo et cibi penuria, hiemali tempore.

241—243. *Ut omnes vitiosi favi tollantur*, curandum est. Colum. ix, 13, 8. *Ignotus Stellio*, non observatus, occulte adrepens. *Et blattis congesta cubilia*, h. blattæ, cubilibus eo, in favos vacuos, congestis, adedere favos. *Lucifugis*, per noctem vagantibus. Est vermium genus, ceram depascentium: ex erucis in chrysalides tandemque in blattas lucifugas transformari solent.

244—247. *Fucus immunis*, quod ipse nihil operæ ad mellificium confert. *Imparibus armis*, h. l. quibus apes pares non sunt. *Asper* vid. Geo. iii, 149. *Tineæ*, quarum papiliones enecare jubet Colum. ix, 14, 8. *Invisa Minervæ;* nota fabula de Arachne.

Quo magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est ægris alius color; horrida vultum
Deformat macies; tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt;
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in ædibus, omnes
Ignavæque fame et contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant:
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster;
Ut mare sollicitum stridit refluentibus undis;
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem, et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psithia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et grave olentia centaurea.

248—250. *Quo magis exhaustæ* apes sunt melle subducto (nec tamen eo usque, ut fame pereundem sit, nec alieno tempore), *eo acrius omnes* operam dant, ut jacturam tantam reparent; *ruinas generis lapsi*, ut paullo ante, *res fractas*, a republica et imperio aliquo sumtum. Notum autem inter meliturgos, ex mellis abundantia inertia et luxuria solvi apes; itaque etiamnum inter mellificii nostri noxas habetur, quod non satis mellis apibus subducitur, contra vero, vere ineunte, novus cibus apponitur. Hinc nec fucos omnes interimendos esse contendebant veteres. *Foros*, alveos, favos in alveis, sive a locis spectaculorum, sive a tabulatis navium: *et floribus horrea texent*, florum succo ac polline conficient favos; proprie cellulas, in quibus tanquam horreis mel reconditur.

251—280. De morbis apum et morborum cura. Versus 253 ad 263 interpositos esse memento, nec male forte parenthesi includas. Comparari possunt Varro iii, 16, 20; Colum. ix, 13, ubi, § 7, totum h. l. expressit.

252—254. *Vita tulit*, h. conditio, sors, natura apum, ut *βίος*, et sæpe *vita humana*. *Alius color*, ἀλλοχροῦσι.

259. *Ignavæ fame*, inedia. Sed proprie potest tamen accipi; est enim fames hiberna inter morbi causas: unde inter remedia, infra v. 280, cibi copia ponitur. *Contracto frigore pigræ*, proprie sunt ipsæ frigore contractæ. Sed transfertur hoc, poetico more, ad ipsum frigus.

260. *Tractim*, tractu, trahendo se, sive ad tempus referas, ut sit continuo, jugiter, sive ad locum, ab uno angulo ad alterum, per omnes alveorum et examinum ordines susurro continuato, *ἐπισεσυρμένως*, nil interest.

262. *Mare sollicitum*, sollicitatum, commotum, *ὀρινόμενον*, seu defluxu maris reciproco, seu, ut in Homero, fluctibus ad littus impulsis et allisis.

263, 264. *Fornaces* sunt fabrorum ap. poetas. Ternas comparationes ex Homero expressas esse post Servii indicium vidit jam Guellius, Iliad. ξ, 394—399. De *galbano* vid. ad Geo. iii, 415.

267—270. *Admiscere*, scil. illis mellibus

Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba;
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam,
Aureus ipse; sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ;
Sæpe deûm nexis ornatæ torquibus aræ;
Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum
Pastores et curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
  Sed, si quem proles subito defecerit omnis,
Nec, genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura faselis;

quæ infundis. Galla, excrescens ille in glandiferarum nonnullarum arborum foliis tumor, insectis gravidus, adstringentem habet naturam, (unde h. l. *sapor gallæ* pro galla,) adeoque profluvium sistit alvi, quo laborant vere ex certo pabuli verni genere apes: cf. Colum. ix, 13, 2; Varro iii, 16, 22. *Psithia* vitis utilissima passis uvis et conficiendo inde vino passo. *Defrutum*, vinum dulce ac coctum. *Cecropiumque thymum*, vid. sup. v. 112, 177. *Centaureum* sive centaurium, majus et minus, a Centauro Chirone nomen traxit.

271—275. Consentiunt viri docti in hoc, *amellum* esse Asterem Atticum cæruleum vulgarem, quem in Italia, Sicilia, et Gallia Narbonensi incultis et asperis convallibus passim nasci Raius testatur; unde *facilis quærentibus herba*. *Uno de cespite*, seu uno eodemque soli loco, seu una eademque radice, ut *cespes* sit radix cespitosa, seu radix fibris inter se in cespitis modum implexa. Flore flavo, foliis purpureis violaceo colore.

276—279. Solent aræ sertis ex hoc amello nexis ornari. *Tonsis in vallibus*, quas pecudes tondent (vid. Geo. i, 15, et al.); nam sequuntur *pastores*, qui inter pascendum herbam colligunt. *Mella*. *Brixia—Flavus quam molli præcurrit flumine Mella* Catull. lxiii. (67) 33. Fluvium itaque ex vicinia agri Mantuani memoratum vides. *Odorato Baccho*, simpl. ἀνθοσμίαν, εὔοσμον, εὐώδη, ut Theocr. xiv, 16, odorum vinum, adeoque generosum, intellige.

281. Ingreditur noblissimum locum de reparanda stirpe apum, cum morbo examina tota interierint. Sequitur autem opinionem veteribus communem, posse ex bove cæso nova apum examina excludi; quod Ægyptiorum inventum et artificium esse vulgo jactabatur. Experimentum rei qui instituerit, non memoratum vidi. Videtur illa Orientis olim communis opinio fuisse, ut omnino insecta, ita apes, ex putribus cadaveribus generari; cui illa observatio forte locum fecerat, quod apes in iis terris, ubi passim per silvas sine cultu vagabantur, mel interdum in cadaveribus, ut leonis Samsonii exemplo constat, sed exsiccatis, non vero quod narrant sanie diffluentibus, facere videbant.

282. *Genus novæ stirpis*, genus novum, a nova stirpe oriundum examen.

283. *Arcadii magistri* pastoris, Aristæi: vid. infra v. 317 et 539. Sequitur igitur in hoc Maro eos qui eum Arcadiæ heroem ediderant.

284—286. Et *quo modo* jam sæpe cæsis juvencis *cruor insincerus*, corruptus ex putredine, *tulerit*, protulerit, generarit *apes*. *Omnem famam*, rei memoriam, narrationem.

287—289. Per totam Ægyptum. *Gens fortunata*, a terræ felicitate, seu fertilitate

Quaque pharetratæ vicinia Persidis urget,
*** Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena,***
*** Et diversa ruens septem discurrit in ora ***
Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus,
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt arctis, et quatuor addunt,
Quatuor a ventis, obliqua luce fenestras.
Tum vitulus, bima curvans jam cornua fronte,
Quæritur: huic geminæ nares et spiritus oris
Multa reluctanti obsuitur, plagisque peremto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt, et ramea costis

ex Nili incrementis. *Canopus*, ὁ Κάνωβος, Ægypti urbs, non longe ab Alexandria; quæ occidentalem Ægypti partem designat (est enim Canopicum primum ab occidentali latere Nili ostium); unde Æschyl. in Prometh. v. 845, ἔστιν πόλις, Κάνωβος, ἐσχάτη χθονός. *Pellæum*, h. Macedonicum, a nobili Macedoniæ urbe Pella, unde *Alexander Pellæus*. Ex quo autem tempore Macedones Ægyptum obtinuere, a regibus ipsa terra *Macedonica*, adeo *Pellæa*, appellari potuit. *Stagnantem* pro inundanti dixit poetico usu. Et sane *effuso flumine* stagnat aqua in locis vicinis, etsi ipso alveo aqua concitatiore cursu fertur. *Pictis faselis*, pulchre; nam hoc proprium Ægyptiorum, ut certo navicularum genere, *Baris* nomen erat, per Nilum discurrerent.

290—294. *Quaque vicinia Persidis urget*, h. ab ea parte qua Ægypto Persis contermina est: quæ vicina sunt ac contigua, poetica oratione *urgent*. *Persis*, h. l. pro imperio Parthico, more sollenni Romanorum poetarum: sic *Medus Hydaspes* v. 211; hinc et *pharetrata*, quod de Parthis proprie dici solet; quis Parthorum pharetras ignorat? Multo tamen commodiorem verborum et sententiæ juncturam fore video si *vicinia* a *vicinium* ductum esse existimetur; hoc modo: *Quaque amnis usque a coloratis Indis devexus*, h. Nilus, vicinia loca, finitima, fines *Persidis urget*, attingit; ab orientali Ægypti parte seu versus ostium Nili Peleusiacum; *et viridem Ægyptum* etc. *Et* qua *amnis usque ab Indis coloratis devexus*, καταφερὴς, ex altis montibus proclivi descensu in planitiem dum defertur, pronus, *fœcundat Ægyptum, viridem* læto agrorum proventu, *nigra arena*, pro limo: est enim *arena* poetis simpl. solum, ut Geo. i, 105; *et ruens discurrit in septem ora diversa*. Igitur totus locus huc redit: Per totam Ægyptum, cum in occidentali latere, circa Canopum non longe ab Alexandria, tum in orientali, versus fines Parthici imperii, adeoque per totam inferiorem Ægyptum (Delta nomine celebratam), *omnis regio*, tota gens, *jacit salutem certam*, ponit salutis spem ac fiduciam, *in hac arte*, reparandi apes ex boum visceribus. Locum vexatissimum videor mihi sic satis commode interpretari posse. At si jam de ipsa sententia et poetica ratione judicium ferendum est, Virgilii acumen et verecundiam desiderare mihi videor. Nam et nimis protracta et impedita friget oratio, et paullo jejunius Nili natura bis describitur; quanquam singula membra suo ornatu ac lumine fulgere facile sentio.

295—298. *Contractus*, coarctatus, spatio angusto factus, ad hunc ipsum usum, *locus*, οἶκος, *decem cubitorum in altitudinem et latitudinem*, inquit Florentinus Geopon. xv, 2. *Hunc* locum et *angusti imbrice tecti*, h. angusto tecto (cujus fastigiis imponi solent cavæ tegulæ, *imbrices*), et *parietibus arctis*, angustis, *premunt* pro exstruunt, sed multo elegantius, quasi coercent; et quatuor relinquunt spiracula ad quatuor cœli cardines spectantia.

299—302. Τριακοντάμηνον βοῦν, Florentinus l. l. *Spiritus oris*, h. os. *Multa reluctanti*, πολλ' ἀεκαζομένῳ, ut apud Homer. Iliad. ζ, 458. *Solvuntur*, resolvuntur contusa, comminuuntur, ut in putredinem tanto citius abeant, *pelle* tamen *integra* manente. Sed et simpliciter *solvuntur tunsa*, pro tunduntur; *viscera* pro omni carne.

303, 304. *In clauso*, luto etiam denso

Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat; et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis
Miscentur, tenuemque magis magis aera carpunt;
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupere; aut ut, nervo pulsante sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prœlia Parthi.
  Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristæus fugiens Peneia Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
Multa querens, atque hac affatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes, quid me præclara stirpe deorum,

obducta janua et fenestris; sed, ut adjicitur, xxi die dies et purus aer admittitur, vento tamen excluso; et tum rursus omnia oblita occluduntur. Quo facto, undecimo inde die, aperta domo examina nova effervescere reperiuntur. Facile ex his apparet, quomodo mater apis in *οἶκον* penetrare potuerit. *Ramea fragmenta*, ramorum, h. ramos. *Casias*, vid. sup. ad Geo. ii, 213.

305, 306. Hæc faciunt ineunte vere. *Novis coloribus*, floribus. *Rubeant*, efflorescant, niteant. Geo. ii, 319, *vere rubenti.*

308, 309. *Humor*, vitiatus putredine sanguis, sup. v. 285, *insincerus cruor. Teneris* autem *ossibus*, qua hæc ipsa contusa colliquescunt. *Æstuat*, fermentescit. Narrata sunt hæc, etsi ex ovis excludi vermiculos, ex his evolare apes satis constat, fabulosa, fere ad eum modum, quo animantia primo esse nata opinati erant indocti physici inter Ægyptios.

310—313. *Trunca pedum* Græce pro *trunca pedibus*, et hoc pro, truncis pedibus. Locum expressit, sed suo more, Ovid. Met. xv, 382 sqq. *Aera carpunt*, ut *viam*, h. volant; quod idem est, *stridentia pennis miscentur. Erupere*, melius quam erumpunt; ut *sagittæ* erupere, *nervo* arcus *pulsante*, propellente sagittam.

316. *Unde nova hominum experientia cepit ingressus*, habuit exordia; unde processit: qua re homines adducti ad hanc artem ab experientia suppeditatam progressi sunt. De Aristæo vid. modo ad v. 283. Quod inventum reficiendarum apum ad eum refertur, ignoratur quo exemplo Maro fecerit; ignoratur quoque quo auctore Aristæo crimen tentatæ Eurydices impactum sit. Ex perpetuis fere exemplis Romanorum poetarum ad Græcos se componentium, inprimis Virgilii et Horatii, et ad sensum cujusvis viri docti, qui lectione varia animum ad hæc paravit et acuit, fit probabile, saltem suspicari licet, vel ex summo rerum ornatu, Maronem hic alium, eumque Græcum poetam, expressisse.

317—319. Aristæus ex mente poetæ tum in Thessalia degebat, necdum Ceam adierat. *Fugiens*, simpl. relinquens, *Tempe*, discedens inde ad *caput amnis*, Penei, fontem. Sic fons Timavi—novem ora Æn. i, 245, 246.

320—322. Aristæi mater erat Cyrene, una ex Nymphis hujus fluminis, eademque Penei filia seu neptis. Has querelas ex Homerica expostulatione Achillis cum Thetide Iliad. α, 349 sqq. expressas esse, nota. Sed mirifice exornavit Virgilius nude ab Homero primum tradita. Cf. etiam Iliad. σ, 70 sqq. et Calimach. in Cerer. 99.

Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo,
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, et ipsa manu felices erue silvas;
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes;
Ure sata, et validam in vites molire bipennem;
Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.
  At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore;
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,*
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias; altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores;
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambæ,

323—325. *Thymbra*, ager Troadis, fluvio Thymbrio irrigatus, qui in Scamandrum cum Simoente jam junctum se immittit; fano Apollinis nobilis. Est autem versus adumbratus ex Odyss. ι, 529, *Εἰ ἐτεόν γε σός εἰμι, πατὴρ δ' ἐμὸς εὔχεαι εἶναι.* *Quo tibi*: ita Æn. ii, 595, *quonam nostri tibi cura recessit?*

326—328. Exornavit poeta τὸ ἀτιμᾷν Homeri: hanc gloriam, quam mihi multo cum labore, longæ experientiæ molestia, ex agrorum cultu et pecudum (adeoque etiam ex apum) cura paraveram, hunc fructum amitto, et hoc quidem, cum te deam matrem habeam. *Frugum et pecudum*: nam eidem Aristæo tributa cura pecoris, ut Geo. i, 14, unde idem *Νόμιος*.

329—331. *Felices silvas*, arbusta fructiferarum arborum. *Inimicum ignem*; diu notatum, hunc esse τὸ δήιον πῦρ ap. Homer. et alibi. *Interfice messes*, perde. *Sata* post *messes* et cum vitibus juncta cum Martino dices esse arbores satas. *Molire*, vibra, jacta, ut excidantur vites.

333 sqq. Adumbrata hæc ex Homero, ubi Thetis in imo maris fundo luctum Achillis resciscit, Iliad. σ, 35 sqq. *Sonitum*, confusum, nondum disertam vocem, qua filium agnoscere posset.

334, 335. Quæ sequuntur, adumbrata sunt ad vitam priscorum hominum. Sedebant in thalamo puellæ, etiam regiæ, assidentibus seu comitibus et æqualibus seu famulis, ut opus facerent seu nendo seu texendo; nunc deabus assignatum opus e lana præstantissima, Milesia, colore cæruleo. *Vellera carpebant*, lanam ducebant fuso, nebant. *Hyali colore*: voluit colorem *hyalinum* exprimere, h. viridem, vitro, viridioris coloris puta, similem. *Hyalus*, ὕαλος, pro vitro, nove dictum; forte dum Græcum aliquem poetam sequebatur Virgilius. Sunt igitur *vellera fucata*, lana tincta, *colore hyali*, vitri, h. colore viridi, *saturo*, h. quo ipsa vellera saturata sunt; nam proprie *lana* est *satura* quæ satis colore imbuta est. Alias, ubi *vitreum mare*, *vitreus pontus*, et similia dicuntur, ad colorem cæruleum spectare id videtur; si *vitreus fons*, ad pelluciditatem. *Vitream Circen* alia audacia dixit Hor. i, Carm. 17, 20, pro marina: ut alias deæ marinæ solent dici *cæruleæ*. *Vitreum antrum* Ovid. Met. v, 48.

336—340. In hujusmodi enumeratione multorum nominum ex mythicis rebus petitorum videntur sibi valde placuisse veteres poetæ; forte quia eruditionis laudem res habebat, et varietatis copiæque gratiam nominum ex etymo significatus affundere potest. Nostris quidem sensibus periit illa suavitas. Cæterum hic locus et hæc nomina ex Homero petita Iliad. σ, 37 sqq. Versus 338 abest ex optimis codicibus, et potest ex Æn. v, 826 huc tractus esse videri.

341. *Oceanitides ambæ*: hæ igitur solæ

Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ;
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deiopea;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos et dulcia furta;
Aque Chao densos divûm numerabat amores.
Carmine quo captæ dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere; sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flavum caput extulit unda.
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus Penei genitoris ad undam
Stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.
Huic percussa nova mentem formidine mater,
Duc, age, duc ad nos; fas illi limina divûm
Tangere, ait: simul alta jubet discedere late
Flumina, qua juvenis gressus inferret. At illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genetricis, et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat, et, ingenti motu stupefactus aquarum,

Oceani filiæ, adeoque cæteræ Nereides; quas numero L, illas ter mille fuisse traditum. Communi tamen usu omnes dictæ Nereides.

342. *Ambæ cinctæ auratis et pictis*, h. variis, *pellibus*, tanquam Nymphæ, et quidem venatrices: cf. v. 344.

343. *Asia* a tractu Lydiæ: vid. sup. Geo. i, 383.

344. *Arethusa velox*, ergo et ipsa venatrix, cum Clio et Beroe. *Positis sagittis*, quæ tum deposuerat arcus; nam assidebat colo tum inter cæteras. Dicendum est, poetas omnino in Nympharum generibus discernendis non ubique esse solere satis subtiles ac diligentes, et Nymphas fontium et amnium silvis et saltibus, contra vero ex montibus et saltibus deductas Oreadas et Napæas venationi immisceri adeoque sagittis et arcubus instrui. Ita Diana Nymphas venatrices ex Oceaninis legit ap. Callim. in Dian. 42.

345, 346. *Curam inanem Vulcani*, studium in observando adultero et ultione sumenda, cum rete fabricaretur quo Martem cum Venere opprimeret. *Martis doli* haud dubie idem notant quod *dulcia furta*, cum clam Vulcano fierent.

347. *Densos—amores*, crebros, magno numero et longa narrationis serie pertexendos.

348. *Dum fusis mollia pensa Devolvunt.* Devolvere est volvendo deducere, scil. e colo fusis. *Pensum*, certum lanæ pondus, quod mulieri certo tempore nendum assignatur.

350, 351. *Vitrea sedilia*, nunc proprie, e vitro. *Sorores* poeta dixisse videtur, quatenus omnes Nymphæ Nereides vel Oceanides fuisse intelligi possunt.

355—357. *Penei genitoris* Cyrenes. Sed perpetuum magnorum fluviorum, *pater*, *genitor*. *Nomine dicit*, nominat, poetica periphrasi: cf. Æn. xii, 652. *Nova formidine*, repentina.

360—362. Qua se juvenis per fontem in aquas immittit, moles aquarum sinum facit et cavum arcum, ut tanquam per an-

Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et gnati fletus cognovit inanes
Cyrene; manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantelia villis.
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ:

trum descendat ad loca subterranea, in quibus aquarum sunt receptacula et fontes, et in his Penei. *Accipere* nos dicitur locus quem ingredimur; *mittere*, dum per eum transimus.

363—365. Hanc mirationem novarum rerum in juvenis animo, quanquam gravi cura oppresso, egregie memorari, unusquisque facile animadvertat. Poeta hic non fontem Penei, quem expectabas secundum v. 319, *Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis*, sed vastam aliquam cavernam sub terra narrat, e qua, tanquam e communi fonte, sed diversis partibus ac locis, omnia flumina orta diversis viis ad terræ superficiem et ad suam quodque originem properent, et ex terra prodeant. Est tamen eadem ista caverna tanquam aliqua regia, in qua dii fluvii, fontiumque Nymphæ, sua palatia, suos thalamos habeant, quorum unum Cyrene cum suis Nymphis tenebat. Secundum hæc facile erit intellectu, quid sint *speluncis lacus clausi*, s. inclusi, qui sunt in speluncis, h. magnæ illæ cavernæ recipiendis aquis; quas ipsi fontes scaturientes faciunt, et unde aqua exsuperans amnis fit: cf. Æn. viii, 74, 75. Cum ex illis cavernis orta flumina procedant aliquantum viæ subter terra, donec ad superas auras prodeant, huic viæ littora nemoribus obsita, quæ strepitu aquarum alluentium resonant, non incommode dari potuere.

366—370. *Flumina diversa locis*, quod in pedestri sermone, *diversis locis*. *Lycus* h. l. Ponti fluvius, quia cum *Phaside*, Colchidos fluvio junctus est, et uterque in Pontum Euxinum se immittit. *Enipeus* Thessaliæ, *Hypanis* Sarmatiæ, nunc *Bog* dictum, nota flumina. *Caput* h. l. fons: vid. ad v. 319.

371. Fluviorum dii cornibus taurinis res notissima. Padus vero habet *cornua aurata;* sive propter fertilitatem agri adjacentis, sive simpliciter quia deorum attributa sollenni epitheto sunt *aurea*. Impetuosissimum autem amnem olim Padum fuisse, ex aliis locis manifestum est: cf. Geo. ii, 451, 452; quanquam nunc ejus natura diversa esse narratur.

373. Εἰς ἅλα πορφυρέουσαν, nigrum, ut notum. Sane *purpureus* non semper ad colorem refertur; verum etiam ad splendorem ac nitorem purpuræ, ut adeo sit pro fulgens, nitens: ut *lumen purpureum*, *nix purpurea*.

374 sqq. Pervenit tandem Aristæus ad thalamum matris, *pendentia pumice tecta*, antrum pumiceum, ad cameræ morem curvum et fornicatum; ergo latera et tholus sunt *pumice pendenti;* unde poeticus sermo exquisitius etiam *tectum pendens pumice* dicit. Exceptus ille hospitio lavatur, et mensa apposita recreatur; fit libatio, in patris quidem Oceani et Nympharum honorem. Inter hæc mater, quam ex filio calamitatem didicisse et de remedio cogitasse puta, ex flamma, vino libato emicante, bono omine capto erecta filium ad Proteum ablegat, ut ex eo modum reparandorum examinum comperiat.

375—379. *Fletus inanes*, levi de causa susceptum dolorem, et cui facilis et parata medicina esset. *Fontes*, aquam. Excipitur puer ad veteris hospitii inter heroes morem. *Tonsis mantelia villis*, lanea, lanugine in texti superficie attonsa, adeoque lævia, ac tenuia, mollia. *Reponunt*, pro simplici ponunt, ut Geo. iii, 527 *epulæ repostæ*. Thura ardent in aris; translatum ab hominum conviviis, inprimis festorum dierum: peractis epulis fiebat libatio.

Et mater, Cape Mæonii carchesia Bacchi;
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ silvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit;
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Cæruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus patriamque revisit
Pallenen: hunc et Nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus; novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est; immania cujus
Armenta et turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiundus, ut omnem

380—383. *Bacchi Mæonii*, vini Lydii, Tmolii supra Geo. ii, 98, pro præstantiore vini genere. *Carchesium* vas oblongum, ansatum. *Oceano*, quippe communi omnium fluminum et fontium patri. Iliad. φ, 195 sqq. et alibi. *Oceanus* est *pater rerum*, parens naturæ. *Nymphæ, sorores* Cyrenes generali notione, ab Oceano genus ducentes, ut ipsa Cyrene: cf. ad v. 341. *Servant*, incolunt, ut sæpe poetæ.

384—386. *Vestam*, ignem. *Subjecta*, subjiciens se, emicans et lambens lacunar. Erat autem hoc fausti ominis, ut sæpe alias; quo omine firmata jam mater, ut consilii sui bonum eventum animo præciperet, ut Proteum adiret puero suadet, ex quo reparandorum examinum rationem comperiat.

387 sqq. Locum hunc ex Odyss. δ, 364—384 sqq. adumbratum esse, omnes viderunt interpp. Fabula de Proteo de Ægypto ducta haud dubie; sedes ejus apud Homerum ad Pharum insulam, in littore tum deserto; hinc in *Carpathio Neptuni gurgite*, h. mari, versatur; sed alterum illud, quod *Emathiam*, late h. l. dictam, et *Pallenen*, procurrentem illam Macedoniæ in formam peninsulæ partem pro *patria* ei assignet, hoc fabula aliqua antiquiore nititur.

388, 389. *Piscibus et curru bipedum equorum juncto*, pro curru piscibus et equis bipedibus juncto, h. equis marinis, qui posteriore sui parte in pisces desinerent, qualia monstra vel ex vulgaribus picturis nota sunt, *metitur*, pererrat, medium transit, ut sæpe poetæ.

392, 393. *Grandævus Nereus*, proprio epitheto, est enim ex antiquissimis diis. Præclari versus ad declarandam veram vatum notionem; quos non futura modo prædixisse, sed multo magis præsentia bonis consiliis rexisse, et præterita animo tenuisse dicendum est. Versi autem versus ex Iliad. α, 70. Antiquioribus his diis, ut Proteo, ita Nereo, Glauco, sic Terræ, Themidi, divinandi vis tribui solita; nec satis constat qua de causa, nisi forte quia de diis antiquioribus, tanquam natu majoribus, prudentia insignior prædicari solet.

394, 395. *Quippe ita Neptuno visum est:* h. Neptuni beneficio, ut sit γέρας a Neptuno acceptum. In hoc vero aut mythicam subtilitatem neglexit poeta; Protei enim, si quidem Oceani et Tethyos proles fuit, genus et honores Neptuno antiquiores sunt; aut sequitur eos qui Proteum Neptuni filium ediderant. *Immania Armenta*, monstra marina, inter quæ *phocæ*, nobis vituli seu boves marini. *Turpes*, fœda specie, ut sup. Geo. iii, 52, bovis *turpe caput*. Exornat autem his versibus illud Odyss. δ, 386 Ποσειδάωνος ὑποδμώς. Hinc Hor. Carm. i, 2, *Omne cum Proteus pecus* etc., et omnino poetis hinc pastio monstrorum marinorum. Nata autem videtur fabula ex observatione, quod certo diei tempore incredibilem phocarum copiam egredi in littus et apricari viderent homines; quæ res armentorum speciem habebat, quæ a pastore in pascua aguntur. Est autem ea phocarum natura etiam

Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes: vim duram et vincula capto
Tende; doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios quum sol accenderit æstus,
Quum sitiunt herbæ, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit; facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum, ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
Tum variæ eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leæna;
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed, quanto ille magis formas se vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla;
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret quum lumina somno.
  Hæc ait, et liquidum ambrosiæ diffundit odorem;
Quo totum nati corpus perduxit: at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento

aliis in locis, ut passim de insulis Americæ narratum legimus. Cæterum ex Homerico loco apparet, valde desertam illo tempore eam Ægypti partem esse debuisse, cum phocæ illud littus frequentare auderent.

397. *Eventusque secundet*, eventus secundos monstret, quomodo ii obtineantur; h. remedia fortunæ, modos reparandi amissas spes.

399, 400. *Vincula tendere alicui* est injicere, innectere vincula. Æn. ii, 236 *vincula collo Intendunt. Circum hæc*, ad hæc, his vinculis adhibitis. *Inanes*, ut inanes sint. Cæterum reluctatio hæc vatum, etiam Pythiæ et Sibyllæ, adumbrata est ex spasticis affectionibus, quibus corripi videbant ecstaticorum istorum corpora. Res non minus de prophetis Hebræorum nota. Recusabant itaque vates subire illos spasmos.

403. *In secreta senis*, secretam sedem. Adumbrata autem hæc quoque ad communem hominum antiquorum opinionem, in solitudine versari deos, inprimisque meridie, medio æstu, in agrorum silvarumque solitudine deos pastoritios et agrestes.

406—410. In varias formas se transformabit; at quanto exquisitius poeta! *Sus horridus*, horrentibus sætis: *atra tigris*, sæva. Fiet *flamma* vel *aqua*. At quam ornate! *Excidet*, elabetur, effugiet, ut ἐκπίπτειν. *Dilapsus abibit*, ornatius quam dilabetur.

412—414. *Contende*, intende, contrahe. Communior ratio fuerat, *cum somnus tegeret lumina*.

415. Hic vero cum Homerica simplicitate et veritate contendit Virgilii elegantia et ingenium: nam in Odyss. *υ*, 444 sqq. ambrosiæ odor quam maxime erat quidem utilis, rei tamen ipsius parum jucunda narratio; at in nostro juvenis corpus ambrosia inungitur, ut ille novas vires ad vinciendum senem acciperet.

416—418. *Perduxit*, h. illevit, perunxit; at istud exquisitius. Porro vulgari ratione *perduci ambrosiam per corpus;* exquisitius *corpus ambrosia* dicitur. *Aura dulcis*, h. odor. *Habilis vigor*, qui reddit habilem, aptum, idoneum rebus agendis, fortem.

418—420. Est antrum in rupe exesa,

Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos;
Deprensis olim statio tutissima nautis:
Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat: ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat; cœlo et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant;
Quum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat; eum vasti circum gens humida ponti
Exsultans rorem late dispersit amarum.
Sternunt se somno diversæ in littore phocæ.
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni,
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas;
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.

quo plurimum undæ penetrat; sed, postquam intravit, in plures sinus, h. cavitates antri et recessus, dispergit se, adeoque, *scindit sese.* Idem fere versus Æn. i, 161.

421, 422. Hæc ita intelligo, ut anteriore hujus recessus parte, patente sub dio, navium statio, in interiore, intra scopulos reducta, antrum fuisse dicatur; huic pro munitione ac foribus scopulus objectus erat, in quo Proteus v. 436 considet ad recensum armentorum. *Deprendi* naves tempestate notissimum. *Tegit*, tegere consuevit. *Objice*, in prosa, *objectu.*

423, 424. *Aversum a lumine*, in loco quo lumen ab ostio inde antri non permeat. *Ipsa procul nebulis obscura*, h. in nebula; *resistit*, stat.

425, 426. *Sirium*, pro sole h. l. accipi volunt. Equidem nondum victus do manus. Mediam æstatem et æstivum calorem per Sirium declarat ut poeta. Canicula enim seu Sirio, sub solis transitum in Leonem orto, Ægyptum et reliquam Africæ oram summo et intolerabili æstu premi, satis notum: itaque *ardebat* ἔφλεγε, *Sirius rapidus* (ut calor, æstus, sol, *rapidus*, celer ac vehemens), et *torrens sitientes Indos*, h. Æthiopes, vid. sup. v. 293, Geo. ii, 116; et tali anni tempore, medium diei tempus subjicit, *cœlo et medium Sol igneus orbem Hauserat*, peragraverat, emensus erat. *Siccis Faucibus*, alveis. Ornati versus: cf. Ovid. Met. ii, 262, 263, et 269.

432. *Diversæ*, in prosa, diversis locis, partibus: vid. v. 367.

434—436. *Vesper reducit vitulos*, poeticum, pro, pastor reducit vesperi, ut in Eclogis et alibi. Quam ornate expressit, reducit oves balantes! *Numerum recenset:* πεμπάζεται Homer., ex prisca vita petito verbo, ut numeraretur per quinarium numerum, ut nos per denarium.

437—440. Putandus nunc Proteus in antrum concessisse et ad somnum se composuisse. *Manicis occupat*, vincit, adjuncta notione celeritatis. Impatientiam præclare memorari in juvene, nemo non videt.

441—444. *In miracula rerum*, in miras res, formas. *Horribilemque feram*, possis *suem*, ex v. 437, intelligere: sic Gr. θὴρ. Sed hoc argutius. *In sese redit:* in suam formam. Nam agitur de corpore.

Verum ubi nulla fugam reperit pellacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domus? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quidquam:
Sed tu desine velle. Deûm præcepta secuti
Venimus, hinc lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco,
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit:
Non te nullius exercent numinis iræ.
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum pœnas, ni Fata resistant,
Suscitat; et rapta graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos

445. *Nam*, satis nunc quidem noto usu ex Gr. *γὰρ*, pro *δὴ*, *quis tandem? Nam quis*, pro *quisnam.*

447—449. Iliad. *α*, 365, *Οἶσθα· τίη τοι ταῦτ' εἰδυίῃ πάντ' ἀγορεύω*; *Neque est te fallere quidquam.* Est sane ambiguum hoc, et propter structuram, et quia *τὸ fallere* duplicem habet notionem et *latendi* et *decipiendi.* Potest esse, neque *est*, *δυνατόν ἐστι*, *quidquam latere te:* potest quoque esse, nec fieri potest ut quis fallat te *κατά τι*, *quidquam*, aliqua in re. Notionem fallendi, decipiendi, videntur postulare sequentia. *Desine velle*, scil. fallere me. *Quæsitum hinc oracula*, h. remedium sortis vice editum; *lapsis rebus*, calamitati ex apum internecione.

452. *Ora resolvit fatis*, ad edenda fata. Cæterum quod oculos glaucos ardentes torquet et ore frendet, non ad indignationem, sed ad furorem vaticinantis pertinet: cf. ad v. 400.

453 sqq. Sequitur episodium elaboratissimum de tentato ab Aristæo Eurydices pudore, et ejus, dum fugeret, morte ex hydri ictu, de Nympharum ex ejus morte luctu, inflictaque Aristæo pœna per diras ab Orpheo in eum factas et Erinnyas in eum concitatas. Interponitur Orphei conatus infaustus repetendi conjugem ex inferis. *Non nullius numinis:* profecto alicujus dei, Nympharum scilicet, *iræ exercent*, vexant, persequuntur, *te:* divinitus hæc calamitas tibi immissa est; ut solebant antiquitus pestes, morbi, agrorum sterilitates etc. civitatibus ira deorum infligi, ita h. l. Aristæi *ὕβρις* apum internecione divinitus vindicatur.

454, 455. *Magna luis commissa*, pro magno flagitio hæc tibi tanquam pœna inflicta est. *Ἄτην* describit, piaculum, in eo commissum, quod Eurydicæ causa fuit mortis; quæ postea Orphei morti causa fuit. *Orpheus*, Orphei umbra, manes Orphei, nam Orphei mors jam tum subsecuta erat inf. 520 sqq. *haudquaquam ob meritum*, merito suo, *miserabilis*, *suscitat tibi has pœnas*, forte *ποιητικώτερον Pœnas*, h. Furias; *ni Fata resistant*, h. Parcæ: nisi ita evenerit, ut tibi avertendarum dirarum et expiandæ culpæ ratio ac via monstretur.

456. *Rapta pro conjuge*, verecunde poeta vim narrat quam Aristæus inferre voluit Orphei conjugi. Fortasse obscuritas vatibus sollennis affectatatur a Marone. Saltem per ambages sciscitanti juveni id quod quæsierat aperit.

457—459. *Fugeret præceps*, præcipiti cursu; *per flumina*, h. ripam fluminis, præter flumen. Nomen fluminis poeta non pronuntiat: cogitabam de Peneo, ad quem Aristæus habitabat, v. 316; alii de Hebro. Hydrus servabat ripam, et latebat *in herba*, non in amne. *Servantem ripas*, incolentem, in iis latentem, ut paullo ante, *λοχήσαντα.*

460—463. *Chorus æqualis Dryadum*, pro

Implêrunt montes; flêrunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse, cava solans ægrum testudine amorem,
Te, dulcis conjux, te solo in littore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manesque adiit, regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues simulacraque luce carentum:
Quam multa in foliis avium se millia condunt,
Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimûm heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger, et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coercet.
Quin ipsæ stupuere domus atque intima Lethi
Tartara, cæruleosque implexæ crinibus angues

æqualium Dryadum, una cum ea nutritarum. Per totam Thraciam lamenta Nympharum audita sunt. *Arces*, ἄκραι, vertices, more poetarum, ut Geo. i, 240, *Rhipæas arces*. Enumerantur Rhodope et Pangæus, montes Thraciæ, quæ *tellus Mavortia*, Marti sacra, *Rhesi*, qui, post Orphei quidem tempora, ad Trojam duxerat Thracas. *Getæ* ex antiquiorum more, non ad geographicas rationes poetæ ætate satis notas, etiam h. l. memorari videntur. Memorati jam erant Geo. iii, 462. *Actias Orithyia:* tanquam Nympham regionis memorasse eam videtur. Erat Erechthei, Athenarum regis filia, (unde *Actias*, Attica terra littoralis, ἀκτική, olim *Acte*, quod nomen inter poetas hæsit,) a Borea rapta.

464, 465. *Solans amorem*, leniens: cf. ad Æn. i, 238, 239. *Solo in littore;* sic αὐτῷ ἐπ' ἀϊόνος Theocr. xi, 14. *Secum*, ut Geo. i, 389, *sola secum spatiatur*.

467—470. *Tænarias fauces*, specum in Laconica ad Tænarum, in promontorio Tænaro, forte h. l. simpliciter pro aditu dictum. *Nigra formidine*, ornate, pro tenebris. *Nescia mansuescere*. Expressit hoc versu ἀμείλιχον 'Αΐδην Iliad. ι, 158.

472—480. Ornatissimus locus per enumerationem cum judicio factam. Ψυχαὶ, εἴδωλα καμόντων Iliad. ψ, 72. *Ibant*, ad canentem confluebant.

474, 475. *Ubi vesper aut hibernus*, procellosus (ut χειμὼν et hiems), *imber* eas *agit e montibus* ad silvas et arborum tecta. *Corpora heroum* simpl. heroes.

478—480. Quos Cocytus et Styx a reditu prohibent, scil. qui in inferis versantur. Jam ornatum vide. Pro Cocyto, limoso et arundinoso fluvio, *limus niger et deformis arundo*, cujus, si late omnia obsidet, injucundus ac tristis adspectus est; adeoque *palus inamabilis*, ἀνέραστος pro μισητὴ, invisa, detestabilis, et *tarda unda*. Porro *circum*, ab omni parte, *alligat* et *coercet*, implicat, impedit, *Styx novies interfusa*, dum novies ambit Erebum.

481. *Ipsæ domus* Plutonis regia seu regnum esse possint; enimvero de Tartaro nunc agit; præmittitur quoque, *quin ipsæ domus Lethi et intima Tartara*, splendidius hoc quam intima loca, penetralia. Tartarum Lethi *domum* appellare potuit, ut alias Orci regia, Furiarum domus, audit. Aliter Æn. vi, 277, ubi *Lethum* in primo Orci aditu collocat.

Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Jamque pedem referens casus evaserat omnes,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens; namque hanc dederat Proserpina legem;
Quum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa
Immemor, heu! victusque animi respexit. Ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu,
Quis tantus furor? En iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas!
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa; neque illum,
Prensantem nequidquam umbras, et multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se rapta bis conjuge ferret?

484. *Rota orbis* est aut pro orbe, aut rotatio orbis, h. e. rotæ circumactæ. Jam quid est, *rota constitit vento? Ixioniæ rotæ* alii poetæ *turbinem*, ut Seneca Herc. Œt. 1069, *vortices*, ut Statius Theb. viii, 50, 51, tribuunt; *ventum* nemo tribuit, ut ne *auram* quidem, quæ rotationi proprie daretur. Expones, *rotam constitisse a vento*, cohibuisse se, quo minus a vento impelleretur: ut *consistere* aliquis *a cursu*, dum sistit cursum, recte dici videtur, ut in loco Ecl. ii, 26, *Quum placidum ventis staret mare.*

485 sqq. Mirum in sqq. narrationis artificium; quod facile sentias si ad vulgarem sententiarum juncturam revoces orationem. Legis autem, ne respiceret, excogitandæ consilium ex vulgari superstitione subnatum esse videtur, cum res aversandas, etiam in sacris magicis, respicere vetabantur: vid. sup. Ecl. viii, 102.

490, 491. *Jam luce sub ipsa:* i. e. ut supra, *superas veniebat ad auras. Victus animi*, noto Græcismo, pro *animo*, cupiditate.

492, 493. Tum omnis labor irritus; *effusus*, ut ἐκκεχυμένος. *Fœdera*, fœdus, conditio a Plutone imposita. At quorsum *fragor* ter auditur? Servius: *quasi exultarent umbræ redditam Eurydicen.* Quod recte Martinus explodit, et a prodigiis ominibusque magnæ alicujus calamitatis, aut rerum conversionis, sæpe per cœli fragorem ac tonitru significatæ, Jove quasi indignante, repetit. Est utique indignabundi potius Orci, quam lætabundi. Idem vir doctus Miltonum comparat, quem vid. *Paradise Lost* ix, 782 sqq. 1000 sqq.

494—496. *Quis, quis tantus furor perdidit?* quæ imprudentia, intemperantia, scil. amantis Orphei, qui respexerat. Sup. 488, erat *dementia*, et amantium insania quoties non est celebrata per voc. *furere, furor? Natantia lumina* moribundi, incerto jam motu fluctuantia, satis a viris doctis illustrata sunt.

499—503. *Fugit in auras tenues*, ut Æn. v, 740, *Dixerat et tenues fugit ceu fumus in auras; ceu fumus commixtus*, sc. cum aura. Petitum autem ex Iliad. ψ, 100. *Fugit diversa*, cum in diversam, ac qua Orpheus tendebat, partem, h. retro, auferretur; ut sup. v. 367, *flumina diversa locis. Objectam* poetico ornatu adjectum; ut Geo. iii, 233, *non objecta retardant flumina.*

Quo fletu Manes, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus:
Qualis populea mœrens Philomela sub umbra
Amissos queritur fœtus; quos durus arator
Observans nido implumes detraxit: at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et mœstis late loca questibus implet.
Nulla Venus, non ulli animum flexere Hymenæi:
Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
Arvaque Rhipæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen atque irrita Ditis
Dona querens. Spretæ Ciconum quo munere matres,
Inter sacra deûm, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque, marmorea caput a cervice revulsum
Gurgite quum medio portans Œagrius Hebrus

505, 506. *Quo fletu—qua voce*, pro quomodo fletu ac voce; ut Ecl. vi, 80, *quo cursu—quibus alis*. *Frigida*, morte, vecta retro per Stygem.

507—510. *Ex ordine*, continuos intellige: est ἑξῆς, καθεξῆς. *Volvisse*, διαπτύξαι, ἐξειλίσσειν: querendo enarrasse *hæc*, casus suos. *Tigres* in Thracia memorat, ut poeta, qui geographicam et physicam subtilitatem haud curat. Sic cervos Libyæ assignavit Æn. i, 184.

511—515. Fundus hujus comparationis nobilissimæ est ap. Homer. Odyss. τ, 518—524; adde π, 216 sq. *Umbra* tam proprium et perpetuum est arboris attributum, ut ad causas physicas ac tempora respectus plane non habeatur. *Populeæ* frondis mobilitatem ac lene murmur inprimis aptum esse cantus mœstitiæ nota. *Miserabile carmen Integrat;* iterat. Hoc quidem suavius Homerus: Ἧτε θαμὰ τρωπῶσα χέει πολυηχέα φωνήν· ubi variatos modulationis colores expressos vides.

517, 518. In his poetæ ingenium paullo licentius efferbuisse dicendum. Thraciam memorare voluit ac debuit; nunc per totam Scythiam vagatur Orpheus: adeo nomina tantum ornantia captabat Maro. Nec satis est dicere Thraciæ antiquioribus ætatibus nomen latius patuisse, ex ignoratione terrarum borealium. Illa tamen observatio huc non spectabat, quandoquidem mirationem facit hoc, quod inde ab Hebro idem homo errasse fertur per Hyperboreas glacies, per Tanaim, et per montes Rhipæos: quæ utique Maro ut poeta dixit, non ex geographicis antiquitatis rationibus.

520. *Quo munere*. Cum ipsi libri *quo munere* tueantur, videndum an interpretatione adjuvari ea lectio possit. Et vocis sane *muneris* significatus late patet. Servius nuptiale munus intelligit, quod durum est. Non minus durum est, ut *munus*, donum, sit ipsa Eurydice, *præ hoc munere* spretæ Ciconum matres. *Munus* pro officio, pro pietate in defunctum, inferiis, honore quo mortuos prosequimur, bene dicitur; eritque adeo *quo munere*, qua Orphei pietate in conjugem amorisque pertinacia, *spretæ*, sperni se putantes, dum eam, hoc desiderium ereptæ conjugis, in contemtum sui vertebant: quasi noluisset ille aliam mulierem aut alterius amorem admittere.

521. Primum genus ponit, ut poetica ratio fert, *Inter sacra deûm*, tum subjungit ex iis id sacrum in quo res acta: *inter orgia*, quo nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur, *Bacchi nocturni*, cujus sacra noctu celebrari solita.

523, 524. *Marmorea cervice*, candida, ut

Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro affata timentem:
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napæas;
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
Delige, et intacta totidem cervice juvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem;
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethæa papavera mittes,

sæpe alii poetæ. Lucretio deberi videtur et hoc, aut forte eo antiquioribus; nam jam Nævius in Cypria Iliade dixerat, *Collum marmoreum torques gemmata coercet.* *Hebrus Œagrius*, ab Œagro, Thraciæ rege, Orphei patre. Caput Orphei in mare et hinc in Lesbum delatum ibique sepultum, Hygin. Poet. Astron. ii, 7; unde ibi suavis lusciniarum cantus proditus ap. Antig. Caryst. 5. Quod de Orphei tumulo in Thracia tradidere alii ap. Paus. ix, 30, p. 769.

529. *Sub vertice*, non capitis, sed ut vulgo nunc pronuntiant, vortice, quem mota ejus insultu aqua ciebat: δίνη, contorta in se aqua. *Torsit sub vertice*, quod vulgari usu, vortice vel in vorticem; ita ut vortex fieret. Nec ratio deest, aut analogia.

530. *At non Cyrene* jactu se in altum dedit et filium reliquit consilii inopem. Respiciunt vss. 423, 424; namque ducto in specus et collocato in latebris filio, *ipsa procul nebulis obscura resistit* in ipso scopulo. Scilicet Proteus internecionis apum, *morbi causam* v. 397, tantum exposuerat, non vero fortunæ remedium. Hoc mater subjicit: scilicet culpæ expiationem, Nympharum placationem sacrificio certo ritu faciendo, et inferias Orpheo et Eurydicæ ferendas; quo facto ex victimarum visceribus nova examina exoritura essent. Fatendum est, ea, quæ a matre monentur, haud paullo graviora esse Protei monitis.

534—536. *Munera supplex Tende*, protende, offer *munera* autem, ut honores, quocunque deos placamus aut veneramur. *Petens pacem*, h. ut propitiæ sint. *Faciles*, placabiles. *Votis*, precibus factis.

538, 539. *Eximios* proprium de victimis; res nota. In *Lycæo*, Arcadiæ noto monte, quomodo Aristæus, Thessaliæ agros colens, armenta habere possit, jure miretur aliquis. Hactenus sui oblitus est poeta; etsi enim supra eum Arcadium heroem ediderat, v. 283, non tamen nunc ex Arcadia arcessendæ erant victimæ in Thessaliam.

540. *Intacta cervice*, jugo, ut toties. De numeri causis quærere non licet; non magis forte quam Ecl. v, 65, ut poeta, certum numerum posuit. At in novenario numero novendiale sacrum cogitare potuit.

541. *Dearum*, Nympharum, v. 532. Omnia in hoc versu proprie dicta. *Ad delubra* statuuntur aræ, ante templum, in προνάῳ ex more; *delubra alta*, quia gradibus adscendebatur ad templa.

545, 546. *Lethæa papavera* Geo. i, 78,

Placatam Eurydicen vitula venerabere cæsa,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
Haud mora: continuo matris præcepta facessit.
Ad delubra venit: monstratas excitat aras;
Quatuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice juvencas.
Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
Adspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis,
Immensasque trahi nubes; jamque arbore summa
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.

Hæc super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus; Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti;
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

Lethæo perfusa papavera somno. Orpheo inferiæ fiunt, cujus Manes immissa lue injuriam Aristæi ulti erant, v. 454. *Placatam,* quæ placatur, eo modo erit placata.

550 sqq. Iisdem verbis utitur quibus paullo ante usus erat, Homerico more: cujus ratio tenenda est hæc, ne semel bene et proprie enuntiata aut jejune aut perperam mutentur.

554—556. *Monstrum,* pro re monstrosa, mira. *Liquefacta per viscera,* tabe, putredine dissoluta. *Effervere* voc. Lucretianum ii, 929, ἐκζέσαι: vid. sup. v. 308. *Nubes trahi,* nova examina.

558. Βοτρυδὸν Iliad. β, 89, adhæsisse arbori.

559 sqq. Suspectum jam olim hunc, etsi ab homine satis ingenioso profectum, Epilogum habui; quia a poetarum more alienum est talia adjungere suis carminibus; contra grammaticos tali lusu delectatos esse ex pluribus exemplis patet. Vidi mox alios viros doctos non aliter statuere, etsi aliis de causis. Brunckius tanquam insulsum, et poematis ipsiusque Virgilii gravitate indignum, rejicit. Etiam Jo. Schrader. offensus erat inprimis illo, *hæc ego canebam—dum fulminat.* Addi possunt alia: *canere super aliqua re.* Alia præclara sunt.

561, 562. *Volentes Per populos,* quorum legati undique eum convenerant: ut ap. Xenoph. Œcon. 21, 12, ἐθελόντων ἄρχειν. *Olympo,* ad Olympum, ad immortalitatem nominis.

564. *Parthenope,* h. Neapolis. Sirenum dedit una suum et memorabile nomen. *Studiis floret* et is qui laudem inde et existimationem fert, ex iis inclarescit, et is qui iis cum maxime deditus est; *floremus* enim iis quorum copia et abundantia ad manum est. Hoc altero sensu h. l. accipiendum. *Otium* Romanis omne vitæ genus a reipublicæ negotiis domesticis bellicisque alienum; proprie tamen quodammodo de Musarum otiis: *ignobile,* respectu gloriæ bellicæ et gestarum magnarum rerum. Sic Geo. ii, 486, *inglorius.*

565. *Audax juventa,* qui omnino carmina vulgare auderet, rem poeticam aggrederetur; ut, *audacibus annue cœptis,* Geo. i, 40; non quod carminis genus tale esset quod magnos ausus posceret. Tenue enim genus est bucolicum.

ÆNEIDOS

LIBER I.

ARGUMENTUM.

Troja capta, Æneas, Anchisæ et Veneris filius, vir singulari pietate parique fortitudine præditus, cum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigat, immissa ab Æolo rege ventorum, rogatu Junonis, gravissima tempestate ad Libycum littus appellitur, 1—158; egressusque in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) æqualiter distribuit: socios deinde, longis jam erroribus fatigatos, spe futuræ quietis ad tolerandum quod reliquum erat laboris hortatur—222. Interea Venus Æneæ sui Trojanorumque causam apud Jovem agit, omniumque calamitatum illarum causam Junoni imputat. Jupiter contra, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiæque Romanorum dolorem filiæ consolatur—304. Cujus oratione confirmata Venus, Æneæ suo, locorum ignaro et explorandæ regionis causa huc illuc oberranti, sese obviam præbet; navesque dispersas salvas esse nuntiat; ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido—409. Æneas itaque, matris beneficio cava nube cinctus, una cum Achate Carthaginem ingreditur; ubi et socios salvos reperit, et a Didone benigne excipitur—656. Venus tamen, quod neque Junonio hospitio neque muliebri inconstantiæ satis fideret, sopito in Idaliæ lucis Ascanio, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus et oscula latenter reginæ amorem inspirat Æneæ.

ILLE ego, qui quondam, gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coegi,
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

ARMA, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinia venit

Ille ego sqq. Vulgaris sententia est, quatuor hos versus auctorem habuisse Virgilium, sed a Vario esse sublatos. Quod si ita res se habuit, acutior sane Varius Virgilio fuit. Sed totum illud commentum Pseudodonati fide nititur: nobis quidem verisimilius est, a grammatico aliquo versus hos esse assutos; et rejecti sunt doctissimorum virorum suffragiis. A carmine bucolico et georgico ad heroicum se procedere significat quisquis hos versus scripsit. Sententia integra: *Ille ego—nunc hor-*

Littora: multum ille et terris jactatus et alto,
Vi superûm, sævæ memorem Junonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque deos Latio; genus unde Latinum,

rentia Martis Arma virumque cano. Bene autem, tam longa oratione interjecta, poterat illud *at* in apodosi præfigi, quod toties factum videmus; quod adeo reprehendi, aut *at* in *et* mutari nolim. Reliqua sic jungenda: qui, *modulatus—et egressus silvis,* (re pecuaria relicta, Ecl. iv, 3,) *quondam coegi arva vicina, ut parerent colono quamvis avido;* ut, licet ille frugum terræ sit avidissimus, tamen agri, proventus ubertate, cupiditati ejus satisfacerent. *Parent arva, et arva coguntur parere,* agricolæ studio et opera, quæ declaratur a poetis per *imperium, vim,* et similia: dicuntur agri *domari, servire, parere.* Hoc loco id quod Maro, de re rustica præcipiens, rusticos facere docuit, *cogere arva ut pareant,* ad se commode transtulit. Arva *vicina* possint non incommode dicta videri, iisdem *silvis,* h. e. pascuis, subjecta. *Arma horrentia* si sunt horribilia, novatum hoc esse putabimus, forte ab ipso poeta; nam exemplum hujus usus adhuc desidero. Possunt tamen, ut *tela horrentia, hastæ horrentes,* dum erectæ, protensæ sunt, dicuntur, ita et *arma horrentia,* dicta accipi; nec aliter *horrens umbra* dicta inf. 165, si de ipsis arboribus accipias: cf. ad lib. x, 237. Notio tamen horroris et sic inest: nec repugnabo, si quis *horrens* more poetis haud infrequenti dictum esse contendat de eo *quod horrere facit;* ut ipsum hoc *horridum* esse dicitur. Ap. Pind. P. iv, 144, sunt *φρίσσοντες ὄμβροι.*

1, 2. *Arma,* h. e. bella (sub Æneæ adventum in Italia orta), *virumque cano, qui venit:* hoc est, et adventum viri a Troja profugi in Latio, eo quidem loco quo Lavinium posthæc ab Ænea fuit conditum. Est, autem hæc Æneidis summa, quæ absolvitur sede in Italia accepta, Turni cæde et ex fœdere cum Latino: xii, 187 sqq. *Arma virumque* melius ita nos et epici carminis dignitati convenienter interpretari putamus, quam pro *armato viro,* ut aliis locis recte dicitur, v. c. inf. xi, 747; aut, ut *vir* ad sex priores, *arma* ad sex posteriores libros pertineat. Videtur enim hæc loquendi forma aliena ab h. l., et gravitate epica haud satis digna esse. *Fato* præclare ponitur, ut ad deorum interventum poeta viam muniat: *profugus venit,* ornate illud adjectum; et melius jungitur, *Trojæ ab oris profugus venit.* *Primus* videri potest simpliciter dictum, respectu suæ stirpis ac gentis novæ in Italia, cujus ille fuit auctor ac princeps; primus etiam fuit qui veniret in hæc loca. Interpretes multa moliuntur in h. l. quoniam Antenor jam ante ad Italiam accesserat. Æneas tamen recte primus e Trojanis *in has certe Italiæ partes ad Lavinium* (quod jam auctor libri de Orig. G. Rom. c. 1, monuit) pervenit; nam Antenor ad Venetos in intimo sinu Adriatico, adeoque in alia Italiæ parte, quæ Galliæ Cisalpinæ erat, appulerat, cf. inf. 247; et qui ante eum Italiam frequentarant, Œnotrii, Evander, et Hercules, ex Græcia advenerant. Sed arguta hæc potius quam vera puto; et poetæ animo hoc unicum insidere debuit, quod ab antiquissima memoria repetita res est. Est autem *primus, primo,* simpliciter dictum pro, olim, antiquitus, ut mox 24, *belli prima quod ad Trojam gesserat:* h. e. antea olim Æn. viii, 319. *Primus ab ætherio Saturnus venit Olympo.* *Venit Italiam,* Homerica ratione; *ἧκε πόλιν* et innumera, omisso *εἰς.* Omnino hoc infigendum animo, ut semel monitus sis, poetam Græco more præposita ista, *in, per, ad,* negligere. *Italiam* et *Lavinia littora* declarative cumulata sunt; *Lavinia* autem *littora,* in quibus aliquando urbs Lavinium erat condenda, ut solent poetæ petere epitheta etiam a postmodo factis.

3 sqq. *Venit, jactatus, et passus;* interponitur ex more *ille:* postquam magnos labores maritimis erroribus, et tentata frustra variis in locis nova sede, toleraverat. Πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν. Odyss. α, 4.

4. *Vi superûm,* numine ac voluntate deorum: *ἐκ θεοῦ, ἐκ θεῶν.* *Memorem Junonis ob iram,* proprie *Junonis memoris;* cujus ira cum acceptæ injuriæ pertinaci memoria erat conjuncta, adeoque et ipsa *ira memor.* Sic et Græci: *μνάμων μῆνις* Æschyl. Agam. 161. Ad rem cf. Æn. v, 781 sqq. Revocatur autem hoc versu rerum narratarum ordo ad interventum Junonis et cæterorum deorum. Deorum interventum haud dubie magnam vim et utilitatem ad res epica cum gravitate expediendas habere apparet. Cæterum videmus Junonem inter et Venerem omnes has partes epicas esse distributas. Mirari licet Apollinis partes esse nullas, qui tamen Trojanis apud Homerum favebat, et Æneam ex pugna cum Diomede servaverat, Iliad. ε, 431 sqq. Verum Maro simplicia et inter se consona prætulit;

Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.
Musa, mihi causas memora, quo numine læso,
Quidve dolens, regina deûm tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit: tantæne animis cœlestibus iræ!
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni;
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli;
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam

Apollinis operam vaticiniis et oraculis variandis reliquit.

5—7. *Multa* quoque *passus*, etiam *bello*. Quanquam *quoque et* pro simplici *quoque* etiam alibi occurrit. *Dum conderet urbem*, donec Lavinium condidit, sedemque ibi imperii fixit; cujus rei signum certissimum, si patria religio instituta est: unde, *Inferretque deos Latio;* quo etiam splendidior facta est oratio, quam si in Latio eum consedisse audias. Cæterum in hoc et sqq. versu poeta operis characterem ex fine proposito satis declaravit: sedem novam in Italia, post toleratos in erroribus et in ipso accessu labores et discrimina. Importunum itaque est, Achillis irati vehementem affectum in Æneide desiderare, quem poeta exhibere noluit nec debuit. At illud præclaro cum judicio in prima statim fronte egit, quod rerum narrandarum summam ad Romanorum originem retraxit ac deduxit, adeoque popularium suorum studium audiendi excitavit. *Inferretque deos Latio*, inferret in Latium penates Troja advectos. A re quæ religionem et venerationem habet, accessum Æneæ præclare designat. *Unde*, alii ad *Latium* et ad *urbem* retulere, alii ad Æneam. Melius, qua ex re, quo factum est, ut Aborigines cum Trojanis æquati communi Latinorum nomine sint comprehensi (cf. Æn. xii, 823 sq.), ut ab Ascanio Alba sit condita, et ex ejus posteris urbis Romæ conditores ortum habuerint. Albam autem bene ab *Albanis patribus* designat, h. e. senatu, tanquam a nobiliore populi parte: cf. iv, 682; vii, 727. Romam autem per *altæ mœnia Romæ*, pleniore ore.

8—11. *Musa, mihi causas memora.* Nam quæ deorum interventu aut consiliis et machinationibus alicujus dei eventum suum habuerant, nisi a dea edoctus, poeta scire non poterat. Itaque ille munit viam sibi, ut iis commode uti possit. Summa sententiæ est aperta; sed hæremus in verbis, *quo numine læso.* Quod primum se offert, *quo deo læso*, non convenit cum altero, *quidve dolens* Juno. Omnibus tentatis et expensis, quanquam duriorem præfero rationem jam a Servio propositam: *quo*, qua re, qua in causa (exponuntur causæ v. 25—28) *numine læso*, majestate divina, h. e. ipsa Junone. Subjicitur pro explicatione, *Quidve dolens—Impulerit* dea virum (exquisite, h. e. coegerit) *tot casus volvere*, h. e. ut subiret, adiret. *Volvere* dicimur ea quæ molimur, atque ea quæ perferimus ac toleramus. Quæ enim gravia, difficilia, et molesta sunt, et quæ magna cum difficultate movemus, machinamur, molimur, perficimus, ea *volvi* poetis dicuntur; nunc et ea quæ tolerantur.

12. A Junonis odiis orditur, quippe per quæ objectæ sunt difficultates, quibus ab Italiæ aditu averteretur Æneas. Urbs *fuit*, quoniam illa tum erat eversa, a Tyriis condita et habitata. *Antiqua*, non tam quoniam nova Carthago deducta nuper a Cæsare colonia erat, ut fere interpretes; sed quoniam antiqua origo inprimis in urbium laude memoratur: inf. ii, 363, de Troja, *Urbs antiqua ruit;* et de Italia, iii, 164, *Terra antiqua, potens.*

13, 14. *Longe*, procul sita, magno interjecto mari, ex adverso Italiæ et quidem Romæ, quam per *Tiberim* designari puto. *Studiisque asperrima belli*, graviter dictum pro, *dedita, vacans studiis belli*, quod *asperum* dici solet; tum poetis studium dicitur asperum, tandemque *urbs aspera studiis belli.* Virtus bellica a poetis per iram exprimitur ejusque attributa. *Exasperatur* autem is qui offenditur et ad iram provocatur. Itaque *asper*, *τραχὺς*, modo iratus, vehemens, ferus, ferox, sævus, modo fortis, bellicosus, modo acer, ardens, concitatus, flagrans, ut h. l. Semel monuisse expedit ad poeticam orationem, quam inprimis perspectam esse volumus, declarandam.

15. Quam Juno fertur unam omnium maxime amasse, etiam Samo prætulisse, in qua antiquissima et celeberrima Junonis religio erat. Carthagine sub Uraniæ nomine h. e. ea appellatione quæ Græce

Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces;
Hinc populum, late regem, belloque superbum,
Venturum excidio Libyæ: sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis:
Nec dum etiam causæ irarum sævique dolores
Exciderant animo; manet alta mente repôstum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:

ita reddi posset, Juno fuit culta, aut coli credita. Nam comparatio illa deorum apud exteras gentes coli solitorum parum docte a Græcis et Romanis facta est: ita ab aliis hæc ipsa Pœnorum dea cum Venere comparata est.

16. *Hic illius arma, Hic currus fuit.* Ducta, puto, rei imago ab antiquis heroibus, qui curribus vecti ad pugnam egrediebantur, reduces autem eos in loco tecto collocabant ac reponebant: vid. Il. θ, 441; ε, 194. Traducta illa, ut alia, ad deos quibus currus sui essent, qui in iis locis, quæ potissimum frequentarent dii et colerent, reponerentur. Pro talibus locis habentur poetis eæ urbes, eaque templa, quæ celebriore aliqua religione eminent. Egregius hanc in rem locus Il. ν, 21 sqq. de Ægis Neptuno sacris. Junonis autem currus e nobili Homeri loco Il. ε, 720 sqq. notus est. Poetica tamen potius quam vera descriptione uti videri debet poeta. Nam Carthaginienses non currui sed leoni insidentem expressisse memorantur cœlestem suam deam. Porro *arma* debent h. l. esse aliquod proprium ac perpetuum; ut adeo de *Junone armata* cogitandum sit, qualis Ἥρα ὁπλοσμία fuit Elide culta, Lycoph. Cass. 610, 858, et ἱππία, h. e. curru vecta Olympiæ ap. Pausan. v, 15, p. 414. Hasta tamen ei quodam modo propria fuit, etiam ex Latinorum religione. Nota Sabinorum Juno Curitis. Locum nostri poetæ expressit Ovidius Fast. vi, 45.

17, 18. Carthagine, Romæ æmula, præclare utitur poeta h. l. ut ea urbs regnum gentium, caput imperii terrarum sit, Juno *jam tum*, prisca illa Æneæ ætate, ante Romam conditam, *tendit*, contendit, allaborat, operam dat, *fovetque*, pro vulgari studet: *fovet* hoc, hanc rem, hoc consilium, animo et cogitatione. *Si qua* ratione.

19—22. Enimvero e Trojana stirpe ortum habituram esse acceperat gentem (*progeniem* dixit) quæ Carthaginem aliquando esset eversura. Populum enim ab ea gente oriturum, ad exscindendam Carthaginem in Africam copias suas esse trajecturum. Jam expende rationem poeticam. *Hinc*, ex hac progenie, posteritate Trojanorum. *Populum late regem*, pro late regnantem. Comparant εὐρυκρείων Homericum et εὐρυμέδων: cf. inf. i, 235. *Bello superbum*, exquisitius quam potentem, ferocem, utpote victorem, κυδιόωντα, semel de hoc usu vocis apud poetas monemus. *Libya* nunc plenius pro Carthagine, in ea Africæ parte sita. *Venturum* duplici modo potest accipi: vel proventurum, oriturum, futurum; vel, quod præfero, *venturum excidio*, ad exitium, ut *auxilio, subsidio*. Audierat *Parcas sic volvere*, sive fila sua nere et cum iis fata, ἐπικλῶσαι; sive hæc *moliri, machinari*: hoc alterum verius.

23, 24. *Veteris belli*, paullo ante gesti, ut *vetus* et *antiquus* interdum. *Prima*, primum, prius. *Argi* pro *Argivis*.

25—28. In parenthesi esse positos puta. *Id metuens, et belli memor quod gesserat,—arcebat Troas.* Cum autem alias causas interposuisset, iniquum *Paridis judicium*, quo Junonis forma inferior pronuntiata fuerat, *et Ganymedis raptum*, addit v. 29, *His accensa super*, super cætera, insuper, etiam his sibi factis injuriis inflammata. Aliorum interpretum ratio, ut *id metuens* cum antec. *audierat* jungas, orationem efficit elumbem et languidam. Anacoluthum agnoscere satius esset, sed necesse non est. *Manet repôstum* pro vul-

His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaûm atque immitis Achilli,
Arcebat longe Latio; multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant, læti et spumas salis ære ruebant;
Quum Juno, æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem!
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivûm, atque ipsos potuit submergere ponto,

gari, est repositum in animo *alte*, profunde. Comparanda autem cum his Homerica Il. ω, 25—30. Formam adumbravit Statius Theb. i, 246. Hinc Ovid. Fastor. vi, 43, *Causa duplex iræ: rapto Ganymede dolebam; Forma quoque Idæo judice victa mea est.* Cæterum versus est ex ornatissimis. *Spretæ injuria formæ*, adjectum ad declarandam judicii indolem. *Spreta forma*, est Junonis pulchritudo pulchritudini Veneris posthabita; et, quandoquidem id cum Junonis injuria factum, hoc plenius, *spretæ formæ injuria. Genus invisum*, propter Dardanum, Jovis et Electræ, pellicis, filiæ Atlantis, filium, a quo Trojani ducunt originem. *Rapti* (vid. Æn. v, 255) *Ganymedis honores*, ministerium poculorum, ad quod Ganymedes raptus a Jove receptus est, remota Hebe.

29, 30. *His accensa super*, insuper; ut sit junctura: *Id metuens—memorque—et insuper his accensa, arcebat:* vid. ad v. 25. *Reliquias Danaûm*, a Danais et ab Achille relictos Trojanos; qui Achivorum manus effugerant. Mox *multos annos*, h. e. septem.

32, 33. *Acti fatis*, non tam quoniam hoc Junonis odium fatale erat; sed potius, quoniam hi ipsi Trojanorum errores fatales erant. *Molis*, molitionis, difficultatis. In prosa: tam difficile erat, ut Trojani in Latium pervenirent, ibique stirpis, e qua Romani orituri essent, auctores fierent.

34. Hic, ut in Odyssea, in medias res abripitur lector. Quomodo enim e Sicilia solverit, Æneas, qui tum classe in Italiam tendebat, infra videbimus sub finem libri iii. Sed tempestate mox orta a cursu avertitur, et ad littus Africæ, tantum non naufragio facto, ejicitur. Rerum autem ordinem ipsamque adeo dictionem ad Homeri exemplum instituit Odyss. ε, ubi Ulysses e Calypsus insula Ithacam petens, cum jam Phæaciam in conspectu haberet, tempestate a Neptuno excitata naufragus enatat. Quod ibi Neptunus facit, tributum h. l. Æolo, quodque Leucothea, hic Neptuno. In Homero tamen major rerum varietas narrationisque suavitas.

35. *Vela dabant*, cum per epexegesin hoc vellet explicare, saltem verbis erat ornandum, cum sententia eadem maneret; itaque *spumas salis*, ἅλμης, maris; occurrit et alibi. *Ære*, ærata navi, (nec modo *rostra ærata* sed et *puppes æratæ* et *æreæ*, ut Æn. v, 198,) *ruebant*, secabant, ut terra *ruitur* sulco facto, eruitur. *Læti*, alacres, Italiæ, laborum metæ, nunc tandem propiores, πρόθυμοι.

36—39. *Æternum vulnus*, qui v. 25 *sævi dolores*; i. e. ira: ita Gr. ἕλκος. *Mene—desistere:* nonne dolendum est me desistere? infinitivus ad indignationem declarandam usurpatus. Adumbrata autem Junonis indignatio ex Odyss. ε, 281 sqq. ubi similis oratio Neptuni. Hinc nullus fere est poeta qui non eundem ad modum iram alicujus dei finxerit. Similem prorsus locum videbis inf. lib. vii, 286—320, quem comparasse non pœnitebit. Cæterum legenda hæc sunt oratione per iræ et indignationis impetum intercepta; ut solemus in magno animi motu eloqui. *Victam* poetica copia adjicitur. *Teucrorum regem*, ducem. Exclamationis signum pro signo interrogationis post regem posui. *Quippe* ironice usurpatum vid. iv, 218. Ironia convenit indignanti.

39, 40. Potuit tamen Pallas, (quanto magis ego, 46,) vel contra fata (h. e. quamvis faustus reditus fato erat destinatus), Achivorum classem cœlesti igni comburere et fluctibus opprimere, unius Ajacis ulciscendi causa. Fabulæ fundus

Unius ob noxam et furias Ajacis Oilei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis;
Illum, exspirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ divûm incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
  Talia flammato secum dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca fœta furentibus austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro

est in Homero Odyss. γ, 135 sqq. et multo magis δ, 499 sqq.; sed ibi Neptuno tribuitur quod h. l. Minerva facit. *Ipsos*, Argivos; nisi doctiorem rationem vis sequi, ut post *classem* intelligas *nautas*; uti nonnunquam fit.

41. *Unius ob noxam.* Ergo dea, Achivis ante studiosissima, unius Ajacis scelere adeo exarsit ut nunc in *omne nomen Achivum* sæviret: cf. Tryphiod. 647 sq. Ob *Ajacis Oilei* filii insanam libidinem, stupro Cassandræ illato in Minervæ templo, in conspectu ipsius deæ. De Cassandra eique illata injuria vid. inf. ad lib. ii, 403. Facinus hoc honeste, graviter tamen, declaratur per *noxam* et per *furias*.

42. En exemplum deæ fulmine moderantis. Res etiam in gemmis obvia.

43—45. Facta navium dispersione ad Caphareum, Eubœæ (cf. inf. xi, 260) promontorium, Ajax Oilei filius ad Gyras petras, prope Myconum insulam, actus naufragium fecit. Ipsum vero Pallas fulmine percussum procellæ vi scopulo etiam illisit. *Illum, exspirantem—Turbine corripuit.* Homerum autem secuti poetæ cyclici, varie et copiose, inprimis in *Νόστοις* suis, tractasse videntur hanc narrationem.

46, 47. Cf. Æn. vii, 304—310. *Incedo*, h. e. quæ sum; sed illud majore cum dignitate. Incessus dearum, inprimis Junonis, gravitate sua notus. Propert. ii, 2, 6, *incedet vel Jove digna soror*, h. e. tanquam altera Juno. *Jovis soror et conjux* ex Homerico: *κασιγνήτην ἄλοχόν τε* Il. π, 432.

48. Præclare ad invidiam *bella gero*, pro, eam perdere cupio. *Numen Junonis*, me; at quanto gravius! Adumbrata autem hæc ex Odyss. ν, 128 sqq.

49. *Præterea*, post talia, in posterum: est Homericum *ἔπειτα*. *Honos*, sollenne poetarum de sacrificiis, libationibus etc. quæ in deorum honorem fiunt, aliquantum ornatus habet. Expressit versum Ovid. Am. iii, 8, 33, *Et quisquam pia thura focis imponere curet?* Jam vides *honorem* plus dignitatis epicæ habere. Majus etiam decus adjecto *supplex*, vocabulo religioso, quod omnino, ut *supplicare*, ad cultum deorum refertur, sacris vel precibus factis.

50. Nota narrandi artificium: non ante verbis consilium Juno exponit, sed statim quid ea peregerit subjicitur. Habuit autem poeta ante oculos Il. ξ, 230 sqq. ubi Juno Somnum adit.

51, 52. *Nimborum* h. l. ventorum, qui perturbati aeris, repentinarumque ac precipitum pluviarum causæ sunt. *Fœta* poeticum, ut *gravida*, plena *austris*, omnino ventis, sed austri sunt sævissimi in mari Mediterraneo; igitur melius hoc genus ponitur. Ad insulam *Æoliam* venit, h. e. unam ex Æoliis seu Vulcaniis et Liparæis. Unam memorat Virgilius, Homeri exemplo Odyss. κ pr. Cum plures et nunc sint et olim fuerint, septem veteres nominant: quænam ex iis Æoli sedes et regia fuerit, nec Homerus declaravit nec Virgilius. In Strongylen tamen (nunc *Stromboli*) consensisse videtur antiquitas: vid. Strab. vi, p. 424 B. et Plin. iii, 9, s. 14. Hieram autem (*Volcano* nunc dictam) Vulcano plerique assignant, alii Liparam: vid. ad Æn. viii, 416. Variasse in his veteres mirum non est, cum ipsa illa natura, a qua ductæ fabulæ sunt, pluribus insulis communis sit, sive flammarum erumpentium, sive ventorum subterraneorum fremitum cogites. Ut autem veteres ventorum, et Æoli qui eos regeret, sedem has insulas, seu unam ex illis, facerent, naturalis haud dubie eos

Luctantes ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Æolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras:
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens; molemque et montes insuper altos
Imposuit; regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
  Æole, namque tibi divûm pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosque Penates:

adduxit habitus; sive antra, quæ ex antiquioribus ignibus supererant, ventis subterraneis pervia; seu quod observatum erat, ex fremitus diversa ratione, flammæque, fuliginis, et efflationis, prænosci posse ventos surgentes; etiam, inquit Strabo, quis tertio post die spiraturus sit ventus: unde ventos Æolo paruisse existimatum.

52—56. Ornati versus. Æolus inclusos tenet ventos. *Vasto antro*, naturale enim est vaporem et spiritum per loca concava (subterranea) motum concitari, sicque fieri ventum: vid. Seneca Qu. Nat. vi, 18.

54. *Imperio premit*, gravius quam regit, et *frenat* plus quam tenet, cohibet. *Vincula* per *carcerem* declarantur; non enim compedes esse possunt. Sunt igitur pro custodia.

55, 56. Optime junges, *fremunt cum murmure montis*. Certe *murmur montis* recte jungitur; nam quæ oculorum auriumve sensu accipiuntur aliquo in loco, ea ipsi loco tribuuntur: cf. inf. 124. Præivit autem nostro Lucret. vi, 196, *Speluncas—venti cum, tempestate coorta, Implerunt, magno indignantur murmure clausi.* Virgilius vero Statio Theb. i, 347, *Jam claustra rigentis Æoliæ percussa sonant* etc. *Fremunt* autem venti *circum claustra*, spiracula, erumpere volentes.

56, 57. *Celsa* in *arce*, extra antrum, alto in montis cacumine, infra 140, *aula* dicta, s. regia. Sic apud Homerum Odyss. κ pr. habet regiam Æolus. *Mollit animos*, mitigat, h. e. domat, δαμᾷ, reprimit ac coercet eorum impetus, et *iras*, furores.

58, 59. *Ni faciat—quippe ferant* exquisitius quam vulgare, quod ni faciat Æolus, ferant utique. *Profundum cœlum*, altum: vid. ad Geo. ii, 288. Habuit poeta ante oculos, Lucret. i, 279, 280, *Venti—corpora cæca, Quæ mare, quæ terras, quæ denique nubila cœli Verrunt, ac subito vexantia turbine raptant.*

60—63. Primum ventos speluncis inclusit, *insuper*, præterea; *molem et* (quæ molis est explicatio) *montes altos* iis imposuit. Nisi præstat *insuper* ad *imposuit* referre, superimposuit montem altum. *Fœdere certo*, certa lege, ratione: non temere et pro eorum impetu. *Premere*, habenas inhibere, retrahere: opp. *laxas dare*, laxare: modo coercere (v. 54, *frenare*) modo liberiorem impetum concedere, omninoque moderari. *Jussus* a Jove: cf. 77.

65—67. *Æole, namque:* poetica ratio, qua (Homeri exemplo γὰρ v. c. Iliad. α, 334) formam pedestris orationis in causa reddenda relinquit, et simul orationi vehementiam affectus conciliat: *Æole*, quandoquidem tibi Jupiter, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, dedit hoc, ut possis tempestates excitare et sedare; concita ventos, ut aut obruatur fluctibus classis mihi invisa, aut disjiciatur. *Mulcere fluctus*, reprimere, *et tollere vento*, h. e. concitare, ut alte insurgant. *Navigat* per *æquor*.

68. Pulcherrimus versus verborum dilectu; ut in Italia novam sedem quærat:

Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversos; et disjice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ,
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo;
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchra faciat te prole parentem.
  Æolus hæc contra: Tuus, o regina, quid optes
Explorare labor; mihi jussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Jovemque
Concilias; tu das epulis accumbere divûm,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
  Hæc ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis

cf. viii, 12, quo ipso Ilium restitutum videri poterat in Italia. Ovid. Fast. iv, 251, *Cum Trojam Æneas Italos portaret in agros.*

69, 70. *Incute*, ut injicere, immittere, *vim*, impetum, iram, *ventis*, tertio casu: h. e. ventos concita auctis viribus. *Submersas obrue* gravius quam, submerge. *Age diversos*, dissipa, disperge per diversa, et *disjice corpora*, h. e. eos, sed præclare *corpora*, quippe naufragio facto mari mersos. Atque sic factum vides inf. 118, 128, 129.

71 sqq. Locus expressus ex Iliad. ξ, 267 sqq. Alias Junoni Charites vel Horæ adsunt; h. l. Nymphæ: quod observandum.

73—75. Verba *stabili, propriamque dicabo*, h. e. dabo simpliciter, ad ornatum et declarationem refer τῶν *connubio jungam.* Æmulatus poeta est illud *Δώσω ὀπυιέμεναι καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν.* Dicas forte, vss. 74, 75 sententiam nimis esse protractam ac verbosam. At oratoria arte moratur Juno in exponendis iis quæ vim ad Æoli animum habere possunt.

77. *Explorare*, recte secusne id fiat quod velis fieri, h. e. rectene hæc an secus a me postules, tu ipsa videris. Præmunit transitum ad Neptuni indignationem de Æoli audacia v. 130 sqq.

78—80. Verba hanc sententiam fundunt: Tuis in me officiis debeo totum hoc ventorum regnum, quod mihi a Jove impetrasti, quin et ipsum inter deorum ordines locum; is enim designatur antiqua poesi per istud, *epulis accumbere divûm.* Obscuriorem aliquam fabulam subesse necesse est; scilicet antiquiores poetæ, qui aerem, atmosphæram nos dicimus, per Junonem declararunt, ejus beneficio Æolum deum factum narrasse videntur; quandoquidem aer concitatus ventos creat. Certavit autem Maro cum Homero Iliad. ξ, 238, ubi Juno Somno θρόνον ab Vulcano affabre fabricandum promittit. Verba *concilias, das*, pro præteritis. *Conciliare* ad plura refertur. *Jovem* propitium reddendo, benevolentiam ejus, *regnumque* ab eo impetrando.

81—83. Hæc eadem ap. Quintum xiv, v. 479 sqq. *Æolus χερσὶν ὑπ' ἀκαμάτοισιν οὖρος μέγα τύψε τριαίνῃ—βίῃ δ' ἔῤῥηξε κολώνην.* Non male epitheton adjecit noster *cavum* montem, propter antrum. Egregie autem dei et potentia et impetuosum obsequium declaratur, uno sub ictu monte, (non, ut olim accipiebam, in latus dimoto, verum,) latere montis, percusso hasta dei, perrupto et sic patefacto. *In latus* est pro in latere, ut inf. v. 115. *Unam—in puppim ferit.* Alius poeta repagula ostiorum solvi jussisset. Simplicior Homerus Odyss. ε, 291 sq. nec tamen minus sublimis. Statius Virgilii vestigiis institit: *dubiamque jugo fragor impulit Œten In latus*, Theb. i, 119. *Conversa cuspide*, hastæ; quam diis gestare solenne est: hanc intorquet, immittit, ruptaque rupe viam ventis facit, qua erumpant.

84—86. *Incubuere*, incumbunt, *ἐνέπεσον, ἐπέχραον, ἐνέσκηψαν.* *A sedibus imis ruunt*, h. e. eruunt a fundo: inf. ii, 419,

Africus, et vastos volvunt ad littora fluctus.
Insequitur clamorque virûm stridorque rudentum:
Eripiunt subito nubes cœlumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus æther;
Præsentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra:
Ingemit, et, duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati!
Queis ante ora patrum Trojæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere! o Danaûm fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens

imo Nereus ciet æquora fundo. Sequitur tempestatis descriptio omnium fere post Virgilium poetarum imitatione nobilitata, in qua observandum, quomodo omnia sint ad terrorem et admirationem narrata. Quod undique venti erumpere narrantur, non eo spectat ut uno eodemque temporis momento omnes venti spirent; verum uti, quod natura tempestatis fert, crebræ aeris mutationes ab omnibus inde cœli plagis sibi succedant. Aquilonem cum his non memorari mirum videtur; nam ad classem Æneæ, quæ a Siciliæ littore occidentali evecta cursum ad Italiam tenebat, versus Africæ littora rejiciendam, Aquilonis sane, aut alterius venti ex vicino cardine, partes esse debuere præcipuæ. Ab Homero, Odyss. ε, 295, ubi Ulysses ex Calypsus insula redux gravi tempestate opprimitur, cum cæteris ventis Βορέης αἰθρηγενέτης memoratur. Et in altero loco, Odyss. ι, 80, 81, ubi Ulysses, qui ultra Maleas provehi non poterat, versus Libyæ littus, ad Lotophagorum insulam rejicitur, Borea vento, et quo alio vento fieri id potuisset? id factum narratur. Dicendum itaque, poetam ventos promiscue h. l. posuisse, nec ad subtiliorem aliquam rationem: semel saltem ipsum Aquilonem nominat, inf. v. 102.

87. Laudat Servius ex Pacuvio in Teucro: *armamentorum stridor et rudentum sibilus,* funium nauticorum.

88—90. Odyss. ε, 293, σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε Γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον· ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ: cf. Odyss. ι, 66—69, et inf. iii, 198, ubi *nimbi,* qui h. l. *nubes. Poli* pro cœlo simpl. Nec est ὕστερον πρότερον, quasi tonitru præcedat fulgur; sed cadunt crebra fulmina cum tonitru.

92. Naturæ veritatem secutus poeta, exemplo Homeri Odyss. ε, unde locus expressus, v. 297, καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ, Æneam suum metu vacare non jubet. Aliud est Achillis exemplum, qui mortem a Xanthi eluvie instantem similiter exhorrescit, Iliad. φ, 272. Antiquam sepulturæ religionem huc advocare, qua, cum inhumati jacerent qui mari absorpti essent, tanto gravior naufragii horror esse debebat, nimis argutum arbitror. Priscis heroibus et metuere et flere haud indecorum est.

93, 94. Ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμὸν, v. 298, Odyss. ε; et sequitur similis oratio Ulyssis, ut hic Æneæ.

94—96. Ibid. 306, Τρὶς μάκαρες Δαναοὶ etc. Compara locum: cf. Iliad. φ, 279 sqq. *Oppetere mortem,* vulgare; poeta absolute posuit; ut *obire mortem,* mox, *obire* simpliciter.

96—98. Diomedem, Tydei filium, potissimum inter Achivos memorat, quoniam cum eo congressus Æneas a Venere morti ereptus fuerat: vid. Iliad. ε, 239 sqq. 311 sqq. *Fortissimum* eum appellat ex Iliad. ζ, 98; ubi Helenus de eodem, Ὃν δὴ ἐγὼ κάρτιστον Ἀχαιῶν φημὶ γενέσθαι.

99. *Sævus Hector* simpl. pro fortis; ut *asper,* v. 14. Scilicet, ut semel moneamus, cum *sævus* proprie ad iram, furorem, ac vehementiam spectet; pro communi epitheto, sæpe tantum in ornatum, adhibetur in omnibus rebus quæ ad bella, pugnas, virtutem; ad imperia, regna, jussa; ad mare, ventos, tempestates, pertinent. Quo fit, ut nonnunquam per *fortis, magnus, potens,* declarari possit, ut Homerica δεινὸς, αἰνὸς, ἀπηνής. *Telo,* hasta: vid. Iliad. χ, 319.

Sarpedon; ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virûm galeasque et fortia corpora volvit.
   Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet:
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, Aras:
Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
In brevia et syrtes urget, miserabile visu,
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus

Jacet, periit, *κεῖται*; quanquam et corpus Hectoris sepulturam sub mœnibus urbis habuit, vid. Iliad. ω, 786; non vero Sarpedonis, qui in Lyciam fuit abductus. Sarpedon *ingens*, *πελώριος*.

100, 101. Contendit cum Homero Iliad. μ, 22 sq. *καὶ Σιμόεις ὅθι* (in cujus littore) *πολλὰ βοάγρια καὶ τρυφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι, καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν*. Inf. xi, 257, *Quos Simois premat ille viros.* Egregie autem reddita est Simoentis natura, qualem eam adhuc esse memorarunt ii qui hæc loca adierunt. Prœlia autem ad Simoentem facta respicit. Potest sane oratio nimis ornata videri ex Æneæ persona; sed innumeris locis poetæ, cum epici tum tragici ac lyrici, sibi indulgent in ornatu, etiam ubi alios loquentes inducunt.

102—104. *Jactanti* simpl. dicenti: vociferanti, abest notio jactantiæ: Homer. Odyss. ε, 313. *Stridens Aquilone procella*, h. e. ab Aquilone incitata, immissa; plus autem est in *stridens*. Magna igitur vis a septemtrione veniens *ferit velum* et lacerat, *adversa*, a prora irruens, excitatque fluctum ingentem, quo utrinque citra navis latera se provolvente *remi franguntur*, seu, quod proprie dicitur, detergentur: detersis remis jam obliquo cursu fertur navis, adeoque *prora avertit* se, incerta in hanc vel illam partem fertur, et navis *undis*, fluctibus, *dat latus*. Fundus est in Odyss. ι, 70 sqq. de Ulysse a Ciconibus progresso.

105, 106. *Insequitur mons aquæ præruptus cumulo*, h. e. præruptus, propter altitudinem cumulatæ aquæ. Intelligit autem decumanum fluctum (Græci *τρικυμίαν* dicunt, forte pro maris diversa natura), qui aliis minoribus ipse major succedit. Eo autem insequente alterum navis latus, aut altera pars, alte deprimitur, altera exstat. Itaque *Hi*, alii ex iis qui in navi sunt, v. c. in prora, aut in transtris dextris, *pendent summo in fluctu*; alii, qui sinistris, aut in puppi sunt, merguntur mari. Nisi placet v. 106 sejungere a superioribus, et de aliis navibus accipere. Posterius maxime gravitas narrationis postulare videtur.

109. *Aræ* sunt saxa, quæ tranquillo mari facile cerni possunt, sed agitato fluctibus latent. *Aras* proprie dictas seu Ægimuri insulas designat, ex adverso Carthaginis in mari sitas, in nostris quoque tabulis geographicis obvias. Hactenus de vocis *Aræ* interpretatione: nunc de toto versu. Quis poetam ferat in medio rerum æstu, cum omnia tempestate magna turbata sunt, grammaticam aliquam subtilitatem interserentem? Cum vix probabile fit poetam elegantissimi ingenii hoc alienum esse non sensisse, suspicioni locus est totum versum a mala manu esse illatum.

110, 111. *Dorsum* alias tænias appellant. *Mari summo*, sub maris superficie latentes scopuli, *Eurus* pro quocumque vento ponitur; ita et *Notus*, v. 108, qui ibi dicitur abripuisse tres naves in *Aras*; atqui ad eas *Aquilo* ferre debebat naves a Sicilia in altum evectas. *In brevia et syrtes urget*. *Syrtes* interpretatur poeta per *brevia*, *τὰ βραχέα*, vadosa loca, qualia littorum sunt: opp. *profunda*, *alta*, vel *aperta*. Inf. v, 221, de scopulis *brevia vada*; plerumque tamen arenosa loca dicuntur *brevia*; eadem mox *vada*. Jam vulgo omnes, quotquot vidi, interpretes *Syrtes* proprie ita dictas (de quibus vid. Sall. Jug. 78) intelligunt. Enim-

In puppim ferit: excutitur, pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto;
Arma virûm, tabulæque, et Troia gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ,
Et qua vectus Abas, et qua grandævus Aletes,
Vicit hiems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
  Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto

vero, ut taceam ab occidentali Siciliæ littore provectos *Eurum* non potuisse ad has partes abripere; omni, quantum video, geographicæ rationi hoc repugnat, ut tam ingenti marium spatio ad Syrtem minorem, multo magis ut ad majorem, delata Trojanorum classis pars fuerit, cum altera pars Aris, h. e. insulis Carthagini obversis, adhæsisset. Fuisse igitur in ea maris parte circa Aras, seu Ægimuri insulas, loca arenosa credendum est, in quæ pars navium Trojanarum incidit. *Syrtes* hic appellative de arenosis locis quibuscunque accipiamus; quemadmodum Syrtem illam in quam ἐκπεσεῖν timet navis Paulum vecta, Act. Apost. xxvii, 17, de loco aliquo arenoso circa Clauden insulam, non de magnis Syrtibus, accipiendam putamus.

113—115. *Unam—ingens pontus* (δεινῶς pro fluctus,) *ferit in puppim*, ictu in puppim delato, κατὰ πρύμναν, (non ἐπὶ πρύμναν quæ diversa plane res est, ἐπὶ πρύμναν ἐλαύνειν,) *a vertice*, h. e. desuper, vid. sup. ad Geo. ii, 310, (non vero a prora etsi a fronte fluctus ingruere debuit,) alte insurgens fluctus desuper in caput irruit. Puppi itaque depressa inclinatur gubernator, et in mare prolabitur: quanquam et ipse fluctus adjuvare satis casum hominis potuit.

115—117. Vid. Homerum Odyss. ε, 314. Observanda autem in Virgilio variatio in diversis navium casibus. *Pronus volvitur in caput* translatum est ex Odyss. μ, 413. *Vorat* est absorbet, καταπίνει. Videtur fluctus ingens irruendo in mare profundam voraginem effecisse; in quam dum revolutum mare fertur, navis lateri illud impingitur eamque circumagit et mersat.

118, 119. *Rari* epith. ornans, ut et *vastum*; nihil amplius. *Gurges*, μέγα λαῖτμα θαλάσσης. Conspiciuntur passim nantes (cf. Odyss. μ, 417, 418), et *arma* h. e. clipei, quos, cratibus textos corio indutis, quis dubitet aqua ferri potuisse? Laudant Liv. i, 37, *multique mortales—in flumine ipso periere, quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi.* Adde sup. v. 100 sqq. et Æn. viii, 539, *quam multa sub undas Scuta virûm galeasque et fortia corpora volves, Thybri pater!* Erant autem militum arma in puppibus religata: inf. v. 183; x, 80. Navium tamen armamenta alii malunt intelligere. Sed *arma virûm* dicit.

120, 121. Nomina sunt ex Homero, non autem ipsi homines. *Achaten*, Æneæ amicum video in Schol. Ven. A. accepisse nonnullos de eo qui Il. β, 701, est Δάρδανος ἀνὴρ, a quo Protesilaus cæsus est.

122, 123. *Vicit hiems:* tempestas, χειμὼν, labefactavit, solvit navium latera, ut aqua subiret. *Imbrem*, aquam maris post Ennium et Lucretium dixit; et post Virgilium sæpe alii poetæ, ut Stat. iii Theb. 250, 251. *Inimicum* gravius accipiendum pro *exitioso*. *Rimisque fatiscunt*, solvuntur, ut rimas agant: vid. ad Geo. i, 180.

124—156. Tempestas tandem deferbuit. Locus poetice Neptuni interventu ornatus. Apud Homerum Odyss. ε, 334, Ulyssem prospicit Leucothea, et offert suum κρήδεμνον, at servat eum Minerva v. 382 sqq. nam a Neptuno tempestas fuerat immissa. *Sensit* Neptunus *pontum misceri* magno cum murmure, et *sensit hiemem* emissam,—et *Stagna* refusa. Duplex structura, ut sæpe. *Stagna* pro mari, quod *refusum*, erutum et exturbatum erat ex *imis vadis*, fundo; quod v. 84, *ex imis sedibus*, βυσσόθεν, nisi per *stagna* profunda maris velis indicari. Sed *stagna* pro mari novasse videtur poeta ex λίμνῃ apud Homerum.

126, 127. *Graviter commotus*. Turbatus, συγχυθεὶς, rei novitate, sensit Neptunus tempestatem in mari commotam; tum ille e mari capite sublato prospicit. *Placidum*

Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas cœlique ruina.
Nec latuere doli fratrem Junonis et iræ.
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramque meo sine numine, venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego. Sed motos præstat componere fluctus.
Post mihi non simili pœna commissa luetis.
Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,
Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos: illa se jactet in aula
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida æquora placat;
Collectasque fugat nubes, solemque reducit.

caput. Aliis in locis, alio respectu ad maris furores habito, eidem Neptuno truculentas vultus tribuitur. At h. l. *placidum* adjectum est certo cum judicio; quod tempestatem non ab ipso deo, ex ira in Trojanos, commotam esse significare voluit poeta. *Extulit caput* placide; pro quo dictum poetico more *placidum caput. Alto prospiciens* int. ex fundo maris, in quo regia dei est.

128, 129. *Disjectam—oppressos:* vid. sup. v. 69, 70. *Cœli ruinam* gravissime dixit pro vento ac procella.

130. Statim Neptuno in animum veniebat, Junonis machinatione, ut exsatiaret odia sua erga Teucros, hanc tempestatem esse conflatam. Ita *dolos* et *iras* accipe. Habuisse fertur poeta ante oculos Homer. Iliad. α, 536, 537. Sed verba ex Apollon. iv, 753. Οὐδ' ἄλοχον Κρονίδαο Διὸς λάθον. Simile argumentum vide tractatum ab Ovid. i Met. 601 sqq.

131—134. Duo ventos *Eurum* et *Zephyrum* pro toto ventorum agmine manifeste ponit tanquam poeta; nam neutrius in hac tempestate partes debuere esse præcipuæ. *Generis vestri,* non tam originis, quam omnino gentis: tantumne vos confidentiæ in vobis, in vestris viribus, habetis? *Meo sine numine,* voluntate, jusso. *Tantas moles,* rerum perturbationes, tempestatem. Nam moles omnis magna molitio, magna res quam quis molitur.

135. *Quos ego* gravissime ulciscar, puniam; vel, punire possem, vel deberem. Notus locus. Scilicet intelligendum *(vos —audetis,) Quos ego* ulciscar gravissime: quod exquisitius est quam *Vos ego.* Similis comminatio, naturæ conveniens, est apud Terent. Eunuch. v, 6, 19, *Ego te, furcifer, si vivo:* intellige *ulciscar.* Propius ad nostrum accedit Val. Fl. i. 202, *Illum ego.*—

136. *Non simili,* sed graviore, *pœna.* Porro *post* et *commissa* sensu junge: si in posterum tale quid ausi eritis, non impune feretis.

137. *Maturate fugam,* accelerate receptum in antra vestra; *mature* h. e. ocyus discedite.

138. *Imperium—tridentem:* præclare, ut v. 78, *quodcumque hoc regni—sceptra.* Et sic sæpe poetæ. Hinc et *sævus tridens,* quia poetis *sævum imperium:* vid. ad v. 99.

139. *Sorte,* sortitione inter fratres: cf. Iliad. ο, 187 sqq. *Immania saxa,* vastum antrum, v. 52.

140. *Vestras, Eure, domos.* Nota figura, adscitis in regimen verbi sociis Euri. Ita ix, 525; xi, 686, 687. Totus autem locus adumbratus ex Homer. Iliad. α, 179. At ornatius noster extulit: *se jactet—aula,* regia: cf. ad 56.

142. Sedata tempestas. Aliter simile argumentum tractatum vides ab Ovidio i Met. 330 sqq. *Dicto citius,* non, antequam diceret, sed antequam orationem finiisset. Nondum omnia erat eloquutus, cum jam mare esset placatum. Quale illud vulgatum, Dictum factum, ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον.

Cymothoe, simul et Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti;
Et vastas aperit syrtes, et temperat æquor;
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac, veluti magno in populo quum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;
Iste regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
  Defessi Æneadæ, quæ proxima, littora cursu
Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus; insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.

144—147. Splendidi hi quatuor versus: quantarum scilicet rerum adumbratio! Habuit forte ante oculos Apollon. iv, 930 sqq., ubi Thetis cum Nereidibus navem Argo inter erraticas rupes salvam deducit. *Cymothoe* una ex Nereidibus, Apollod. i, 2, 7; inter Oceani filias ap. Hesiod. θ, 245.

145. *Detrudunt naves scopulo* refer ad eas, v. 108, quas *Notus in saxa latentia torquet.* Porro ipse Neptunus *levat* naves: itaque post *scopulo* nolim plene interpungi, ita ut Neptunus *syrtes levasse* dicatur; quod non bene fieret.

146. *Aperit syrtes*, via ex arenosis vadis facta, ut naves expedire se possent, ut sæpe poetæ de aditu facto; sic *mare aperitur.* Refer autem ad tres naves v. 110, 111. *Temperat undas*, fluctus placat.

147. Talis Neptunus quadrigis vectus etiam in gemmis occurrit. Pulchre autem singula celeritatem exprimunt, etiam τὸ *labi per undas.* viii, 91, *Labitur uncta vadis abies.*

148—153. Neptuni prospectu mare placatur, ut populi seditio aspectu viri auctoritate conspicui.—*Ac veluti silent tum, cum.* In prosa: ut sæpe in magno populo cum coorta est seditio silent. Comparatio seditionis cum mari satis frequens est, et ab Homero Iliad. β, 144—146 ducta; at h. l. inverse maris tumultus cum seditione fit comparatio; cujus novam ac præclare ornatam tractationem facile intelligis, inprimis in voc. *magno—coorta est, sævitque animis* (ira) *ignobile vulgus* (ut *vile*, epith. ornans). Nuda oratio esset: ardet ira vulgus, furit.

151. *Gravem*, venerabilem, *pietate ac meritis*, religione erga deos et sanctitate, beneficiisque in patriam ac cives collatis. Utrumque hominibus auctoritatem conciliat.

155, 156. *Cœlo aperto*, sereno, quod adhuc nubibus erat obductum, *invectus* per mare. *Equos* Neptuni vid. Homer. Iliad. ν, 23, 24. Seriores poetæ tribuunt Neptuno hippocampos, vid. Stat. Theb. ii, 45—47; ut Proteo Geo. iv, 389. *Curru secundo*, celeri: proprie cursus est secundus; ductum a navi, quæ *secundo amne* devehitur. *Genitor*, pater: sic proprie omnes seniores dii, mox et quicunque alii, ut Mars, Bacchus, Apollo, h. e. venerabiles, verendi, sancti.

157. Nunc Trojani ad Libyæ littus, haud longe a Carthagine, deferuntur. *Defessi*, fessi, jactati tempestate, ut sæpe poetæ; et mox 168, *fessæ naves.*

159—161. Tractum littoris remotum et infrequentem designat poeta, cujus aditum et conspectum intercipit navigantibus insula ex adverso objecta et continenti prætexta. Hæc *insula* efficit *portum objectu laterum* suorum; tam late illa prætenditur. *Portum* appellat tutam navium stati-

Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur
In cœlum scopuli, quorum sub vertice late
Æquora tuta silent; tum silvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus. Hic fessas non vincula naves
Ulla tenent; unco non alligat anchora morsu.
Huc septem Æneas collectis navibus omni
Ex numero subit; ac, magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabentes artus in littore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum

onem, quoniam insula objecta ventorum et fluctuum vim excipit: *lateribus* enim, ad insulæ latera, *omnis unda*, fluctus, *ab alto frangitur:* hoc ornavit. *In sinus scindit sese unda reductos;* sinuoso flexu fluctus recedunt; sese in sinus reductos volvunt: cf. ad Geo. iv, 420. Solent enim fluctus allisi longo tractu retrorsum acti dissolvi. Insula non est ap. Homer. in loco quem hic expressit, Odyss. ν, 97, sed est alius locus, quem et hic ante oculos habuit, in descriptione terræ Cyclopum, Odyss. ι, 116. Ex eodem loco cervi, inf. 184, poetæ in mentem venere.

162 sqq. Nunc ad *secessum*, s. interius littus, continentis nimirum, procedit. Est hoc rupibus consitum, prominentibus *hinc atque hinc*, ad dextram et sinistram, duobus scopulis; omnia silvis obsita. Ingressis recessum hunc ex adverso, 166, occurrit antrum subter littore scopuloso.

164, 165. Superior littoris ruposi ora silvis obsita est. Pro interpretatione sunt vss. 310, 311. *Scenam* nove dixit poeta de prospectu longo inter *silvas*, h. e. arbores. Hanc *scenam*, h. e. prospectum, *silvarum coruscarum*, tremula inter intervalla luce micantium dum vento moventur, et hoc *nemus*, Virgilius ex una olea ap. Homer. l. c. 102 propagavit, tanquam ex surculo.

166—168. Hoc antrum itidem ex Homero v. 103—112. Sed apud hunc tam augusta loci facies, tam veneranda antiquitatis sanctitas, ut Virgilius ab antro ornando plane abstineret. Atqui et hoc judicium magni poetæ est. *Fronte sub adversa:* de interiore continentis littore (non de insula) hoc est accipiendum; quod est adversum intrantibus sinum. *Nympharum domus* etiam Odyss. μ, 318, de antro in insula Solis: *ἔνθα δ' ἔσαν Νυμφέων καλοὶ χοροὶ ἠδὲ θόωκοι* (h. *planities*, quam ad choreas aptam diceres, *et sedilia*).

168, 169. *Hic*, non in *antro*, sed in loco inter littus et insulam, qui pro portu seu tuta navium statione erat, in sinu pone insulam, in *secessu* 159 memorato: cf. Odyss. μ, 100, 101. Vides ubique Virgilium, si sententia certare non poterat, verborum ornatu cum Homero contendisse. Vides *vincula et anchoram*, sed ornate: *unco non alligat anchora morsu;* translato epitheto anchoræ ad *morsum*. Simile Nymphæum ad Heracleæ Ponticæ agros transtulerant veteres poetæ, quod repetiit ex iis Quintus Cal. vi, 470, versibus non malis.

170. *Septem navibus:* una qua Æneas vehebatur, tres e scopulis a Tritone, tresque aliæ e syrtibus, seu vadis arenosis, a Neptuno expeditæ. Cæteras præter unam servatas mox videbimus; fuit enim (vid. v. 381,) tota classis xx navium.

171—173. *Arena*, littus: et *telluris amor*, *πόθος*, desiderium, soli attingendi cupiditas. *Tabentes artus sale;* unda marina respersos, madidos, simpliciter. Poetæ enim *tabem* proprie de humore corrupto, mox de quocunque, inprimis sordido.

174, 175. Reprehendit hic et in sqq. inprimis 210 sqq. poetam Homius (*Elements of Criticism*, T. iii, 282) quod eadem orationis gravitate res humiles narrat, qua grandes et sublimes. Voluit sane Virgilius hoc ipso verborum ornatu nobilitatem tenuibus rebus addere. Aliter Homerus, qui orationem rebus accommodat; et præceptum sane primum in tali re est, leves res leviter esse attingendas, ut obiter tan-

Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
Expediunt, fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit; Anthea si quem
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam, tres littore cervos
Prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates;
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit; tum vulgus, et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor

tum lectoris animum præstringant. Sed habet poeta unusquisque sæculi sui Genium, cui in nonnullis est litandum; et verborum ornamenta alia splendoris et sublimitatis sunt, alia elegantiæ et suavitatis, quæ, ut in hoc et similibus locis factum, recte rebus etiam humilibus accommodari possunt.

176. *Rapuitque in fomite flammam*, raptim excepit lignis aridis pro fomite subjectis: alias *fomes rapit flammam*, quam raptim concipit.

177—179. Hic vides priscorum hominum rationem et artem panis conficiendi, non ingratam illam et injucundam cognitu hominibus, qui, a quibus initiis vita humana ad hunc cultum progressa sit, quæri sciant a philosophis, qui humanæ vitæ annales aut condere aut cognoscere cupiunt. *Fruges*, h. e. grana, *receptas*, e mari servatas, *torrent*, ut exuant glumam et facilius comminui possint, tum *frangunt saxo*, ut multi populi etiamnum grana saxis contundunt. *Cerealia arma*, h. utensilia, instrumenta, ad pinsendum frumentum, et ad coquendum panem, puta esse hæc ipsa saxa; porro mactram, seu alveum, quo farina subigeretur. De fermento enim nondum cogitabant; sed farinam illam subactam, seu pultem, continuo in quadrarum forma sub cinere coquebant. *Fessi rerum*, ex calamitatibus et casibus quos subierant (ita *res* poetis), exhausti viribus, quæ propterea cibo erant reficiendæ.

180—182. *Omnem prospectum late petit pelago:* in prosa, prospectum capit, prospectat, quantum licet, per omne pelagus: cf. Odyss. *κ*, 146 sq. et 95 sq. *Si videat*, pro, ut videat, sollenni more, Homeri exemplo. In *biremibus* non est hærendum. Poeta simpl. pro navibus posuit.

183. *Aut Caicum* debebat dicere, vel Caici navem; nunc ponit *arma Caici in puppibus celsis*. *Arma* aut de aplustribus simpliciter, aut de tutela navis erat accipiendum; illud quidem melius. Verum poetico ornatu omnino dicta puto *arma in puppibus*, pro armis puppis s. navis Caici, ut arma navis, seu armamenta, dicta sint pro ipsa navi, quam prospicere volebat Æneas.

184. *Cervos* ex Homeri capreis fecit: vid. sup. ad 159. Nullos tamen cervos in Africa inveniri Herodotus, Aristoteles, et Plinius post illos viii, 33, s. 51, affirmaverunt. Firmat tamen se ipsum Virgilius Æn. iv, 154; et Lucan. ix, 921. Oppianum et Philostratum memorant præterea Cerda et alii. Forte eos cum adversariis ita in gratiam revoces, ut aut cervos post Aristotelem in Africam illatos, aut cervi nomen latius ab iis usurpatum dicas. Verum cervos etiam proprie dictos nunc per oras Africæ versus septentrionem sitas errare, affirmat *Shaw*, *Travels*, p. 243.

189, 190. *Cornibus arboreis*. Ecl. vii, 30, *ramosa cornua*. *Capita alta cornibus*, vulgari ratione, capita altis cornibus, vel alta cornua habentia. Etiam *ferentes* pro exili voce, *habentes*.

191—194. *Miscet agens turbam*, ornate, pro agit, agitat, perturbat, *κλονεῖ*, ut pro-

Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerârat Acestes
Littore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis mœrentia pectora mulcet:
O socii, neque enim ignari sumus ante malorum,
O passi graviora; dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllæam rabiem penitusque sonantes
Accêstis scopulos; vos et Cyclopia saxa
Experti. Revocate animos, mœstumque timorem
Mittite: forsan et hæc olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Trojæ.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert; curisque ingentibus æger

miscua fuga se ipsi invicem trudant, cum antea *longo agmine* incederent. *Septem ingentia corpora*, grandius quam *cervos*. *Victor*, ornatus poeticus. *Portum* non proprie dixit, sed pro statione navium: vid. sup. ad 159.

195—197. *Deinde vina quæ* etc. In Drepani portum, qui Siciliæ est, classis Trojana delata fuerat Æn. iii, 707; non longe aberat *Ægesta* vel *Segesta*, quam Græci et *Egestam* scribunt, condita ab *Ægesto* Troe, quem Virgilius *Acestam* appellat: cf. v, 30, 61. Benigne fuerant ab ipso excepti, ut etiam inf. i, 558, 570: hinc *bonus*. Idem iterum hospitio Æneam excipit Æn. v, 36 sqq. Quod vina commendat, ut Acestæ munus, ξεινήιον, id ut poeta, et Homeri imitatione, facit: Odyss. ι, 197 sqq. *Vina onerare cadis* quasi pro onere inferre, infundere cadis, pro vulgari *cados onerare vinis*.

198, 199. In prosa: O socii! satis meministis, vos graviora his, quæ modo experti sumus, passos esse: spem itaque retinete, habitura esse finem etiam hæc mala præteritis leviora. *Ante mala*, τὰ πρὶν κακά. Hor. i Carm. 7, 30, *O fortes pejoraque passi Mecum sæpe viri*. Locus autem expressus ex Odyss. μ, 208.

200—202. *Scyllæam rabiem:* seu quoniam Scylla canibus cincta, quorum *rabies* proprie dicitur; seu simpliciter, quatenus furor, sævitia, rabies, mari, tempestati, procellis, tribuitur. *Sonantes scopuli*, fluctibus allisis, et quidem *penitus*, in interioribus adeo rupis recessibus et antris, sunt ii ipsi quibus Scylla insidebat. *Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere*, iii, 566. *Accêstis* ad eos, hactenus, quod jam fretum Siculum ingressi non longe ab iis aberant, cum dati ab Heleno oraculi memores statim ad lævam convertunt cursum: vid. loc. cit. *Cyclopia saxa*, littus Cyclopum saxosum in Sicilia, cujus illi rupes et antra incolebant in Ætnæ vicinia, in orientali littore: vid. inf. iii, 569, 644, 675. Accesserant (doctius dixit, *experti erant*) scilicet et ad hoc littus et in portu escenderant, sed ad Achæmenide moniti fugiunt.

203. *Forsan et hæc olim:* nobilem sententiam illustrant Cerda et alii. Sed pertinet huc Euripideum, Ὡς ἡδύ τοι, σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων, Latine conversum a Cic. de Fin. ii, 32; et ante Euripid. Homeri locus Odyss. ο, 397—400. Ingeniosa imitatione hæc secutus est Statius i Theb. 472, *Forsan et has venturus amor præmiserit iras, Ut meminisse juvet*.

204—207. Per hos ipsos *casus*, per hæc *discrimina rerum:* pleonasmus poetis frequentatus. Possunt tamen *res* pro rebus adversis, periculis, accipi, ut v. 178. *Sedes ubi fata quietas Ostendunt*, h. e. oracula et auguria prædicunt, promittunt. *Ostendere* egregie, inprimis poetæ, hac in re. Iidem *fas* esse dicunt ea quæ fatis volentibus et oraculorum monitu fiunt. *Durare* pro durare se, animum suum, poetæ primum, mox alii scriptores, ut Tacitus. Τλῆτε, φίλοι· Iliad. ii. β, 299.

208, 209. *Magnanimum Ænean* videas. *Premit*, occultat, ut sæpe. *Altum* proprie, alto corde, h. e. intimo, sed docte poeta

Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris:
Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
Littore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires; fusique per herbam
Implentur veteris Bacchi pinguisque ferinæ.
Postquam exemta fames epulis, mensæque remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt;
Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et jam finis erat; quum Jupiter æthere summo

epitheton transfert ad *dolorem*, qui eo ipso fit intimus et altus dolor.

210—215. Sequentia censenda sunt ex ornatu rerum exilium: cf. Iliad. α, 459 sqq.

211, 212. *Tergora deripiunt costis* (artubus), *et viscera nudant. Viscera*, quicquid sub corio est, h. e. carnes. *Trementia*, adhuc palpitantia. Non equidem suavem in hoc epitheto imaginem sensui objici dixerim.

213—215. *Ahena locant:* quorsum? certe non ad elixandas carnes, quibus heroica tempora plane non utebantur, ut notum est. Et torreri carnes in antec. versu significatur. Igitur his ahenis aquam calefaciunt, cf. Æn. vi, 218, 219, ut se lavent ante epulas, ex more. Quærere velle, unde tot lebetes habuerint qui tanto hominum numero sufficerent, putidum esset in poeta. *Flammas ministrant*, ornate, ut omnia in h. l. pro, subjiciunt ahenis ignem. *Implentur:* satiant se et carne ferina et vino. Jam excute ornamenta verborum.

216. Hoc est Homericum: *Αὐτὰρ, ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο:* cf. inf. viii, 184. *Mensæ remotæ* noto vetere more, quo mensa cum epulis convivæ apponebatur et auferebatur. At h. l. fusi per herbam epulantur. Itaque improprie dictum.

217. *Longo sermone*, non tam qualis post cœnam esse solet, quam potius multis cum querelis. *Amissa sociorum parte dolentes, Multaque conquesti*, Ovid. Met. xiv, 242. *Requirunt socios:* declarant desiderium amissorum sociorum, lamentantur eos sibi ereptos.

219. H. e. sive jam esse mortuos. *Extrema pati* proprie dicuntur, qui crudeli supplicio affecti animam efflant, h. l. simpliciter, qui moriuntur morte violenta, fluctibus submersi. *Nec jam exaudire vocatos*, h. e. esse mortuos, quos invocari ab amicis et conclamari notus mos erat: inf. iii, 67; vi, 505: cf. Odyss. ι, 65. Ad prosaicam subtilitatem debuisset antecedere: num extrema eos *passos esse* credant, et jam conclamatos. Sed in poeta illa non requiritur.

223 sqq. *Et jam finis erat*, sc. longi sermonis, h. e. querelarum, aut omnino, cœnæ factæ. Pomp. Sabinus finem diei interpretatur; nam mox dormitum concedunt: vid. inf. 305. Quin omnino sic accipe: Postquam hæc finita erant, s. his factis, Jupiter prospexit, etc. Fateor nexum vel transitum mihi non videri esse felicissimi inventi. Cogitandum tamen de Jove stante et Trojanorum fortunam in Africa mente revolvente, et rationem qua succurri possit circumspiciente. Hoc habitu Jovem si semel ante oculos tibi constitueris, bene se habent reliqua; et totus qui sequitur locus, e præstantioribus est habendus, cum poeta hoc ipso et miraculum addat hospitio Æneæ apud Didonem, et, quod multo majus, Romanorum animos in carminis statim aditu in Æneam et totam adeo carminis fabulam advertat. Lineas primas hujus artificii videas Odyss. ε, 5 sqq., ubi Minerva apud Jovem (ut jam Odyss. α pr. fecerat) de intercepto Ulyssis reditu conqueritur, mittitur etiam tum Mercurius. In vss. 225—227 plura Homeri loca ante oculos habuit: inprimis Iliad. ν pr. et θ, 51, 52.

Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Littoraque, et latos populos, sic vertice cœli
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum, tales jactantem pectore curas,
Tristior, et lacrimis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: O qui res hominumque deûmque
Æternis regis imperiis et fulmine terres,
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere, quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quæ te, genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas

224. *Mare velivolum* exquisite, in quo vela volant, cum proprie naves sint *velivolæ*. *Terras jacentes* præclare, respectu quidem Jovis ex alto prospicientis, porrectæ sub ipso et late patentes; quanquam *terræ jacentes*, *gentes jacentes*, et alibi ap. poetas occurrunt simpliciter *positæ:* similiter *lati populi* sunt dicti.

225—227. *Sic*, *αὔτως*, non semper est temere vel frustra, sed, sic, uti res se habet, quo statu illa est. Non temere Jovem oculos in Africæ littora et Æneæ naufragium intentos habuisse, arguunt illa: *defixit lumina—tales jactantem pectore curas.* Igitur accipiendum, *sic*, ut erat, *despiciens constitit*, pro simplici, prospexit terras. Ornate, *constitit*, quod homines facere solent qui oculos animumque in aliquam rem intendunt, (stantem autem contra morem, non sedentem Jovem hic cogitare necesse est,) et *defixit lumina regnis Libyæ*, in littore Africæ, ad quod Æneas naves subduxerat. Notabili autem orationis brevitate Jovem cogitabundum stetisse declarat poeta, et *curas*, cogitationes et consilia, de Trojanorum calamitate agitasse. Itaque respectu *τοῦ sic* subjicit, *tales curas jactantem*, h. e. cum hunc in modum oculis animoque in Æneæ fatis esset defixus.

228. Observa artem poetæ. Ut miserationem faciat Venus, *tristis*, *flens*, et *pulchra* inducitur.

229 sqq. Macrob. vi Sat. 2, *Hic locus totus a Nævio sumtus est ex primo libro belli Punici. Illic enim æque Venus Trojanis tempestate laborantibus cum Jove queritur: et sequuntur verba Jovis filiam consolantis spe futurorum.* Comparari potest etiam Minervæ et Jovis super Ulysse altercatio Odyss. *α*, 44 sqq., et multo magis Thetidis alloquium Jovis Iliad. *α*, 497 sqq.

230. *Et fulmine terres*, possit otiosum videri post illa, *qui res—imperiis;* sed *fulmen* insigne summi imperii: gravius autem *fulmine terres*, quam, fulmen geris, jacis.

231 sqq. Manifesta adumbratio versuum ex Iliad. *θ*, 31 sqq.; ipsa autem orationis forma ex Odyss. *α*, 44 sqq. expressa, ubi Minerva apud Jovem de Ulyssis ærumnis conqueritur, et ubi tum Jupiter simili modo atque hic respondet.

232, 233. *Quibus, tot.* Agnosce poeticam orationem, pro, quid potuere committere, ut iis—clauderetur? *Tot funera* h. e. tot clades et calamitates. *Ob Italiam*, propter Italiæ aditum, ne ad Italiam accedant, in toto terrarum orbe nullus considendi locus iis relinquitur; nam septem annos omnibus terris et maribus erraverant, ut Æn. i extr.

234—236. *Hinc*, ab his Trojanis, *hinc*, *a sanguine Teucri revocato*, a stirpe Teucri instaurata per novam progeniem, (cf. sup. i, 19 sqq.) *fore*, orituros esse, *Romanos—ductores*, populum regnatorem, *qui mare—tenerent.* Si quidem sup. v. 21, *populum late regem* simili modo dixit. Alioqui *ductores Romanos* intelligeres Cæsarem et Octavianum. *Volventibus annis* sc. se, nota poetica ratio, quoniam annus in orbem redit *περιπλομένων ἐνιαυτῶν*. *Omni ditione*, Serv. omni potestate, pace, legibus, bello. Præstat dicere *omni*, hoc est, summa potestate.

237. *Quæ te sententia vertit* exquisite: quod novum consilium vertit te, mutavit animum tuum? Vulgari ratione *vertitur* sententia, animus, consilium.

Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur: quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi;
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti:
Hic tamen ille urbem Patavî, sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit

238. *Occasum Trojæ solabar* etiam exquisite, ut fere semper poetæ. Proprie *solamur animum*, solamur nos, h. e. fractos nos erigimus, recreamus: tum solamur dolorem, curam, luctum; sic *cantu longum solata laborem* Geo. i, 293; tandem earum rerum causas, mala et casus *solari* dicimur, h. e. solando aut tollimus aut minuimus seu mala, seu sensum malorum. Sic h. l. *excidium Trojæ* solatur Venus, dolorem inde animo conceptum levat.

239. *Fatis contraria fata rependens.* Etiam hoc docte: *rependens*, compensans, *fata contraria*, Trojanorum calamitates, *fatis* sc. melioribus, novo Italiæ regno; h. e. sperans, fortunam Trojanorum futuram esse tanto lætiorem. Plane aliter *contraria fata* dicuntur Æn. ix, 136.

241. *Quem das finem?* pro, facis, constituis. Poeticæ orationi et hoc propius: δοῦναι, dare, pro facere.

242 sqq. Antenor, et ipse Troja profugus, novas sedes nactus est condito Patavio; cur Æneas simili fortuna non potitur? Locus est valde ornatus. Livius i, 1,—*casibus deinde variis Antenora—venisse in intimum maris Adriatici sinum.* De Antenore perpauca ab Homero memorata sunt. Fuit inter seniores qui prudentia alios antecellebat: Iliad. γ, 148. Idem suadet ut Helena reddatur: η, 347 sqq.: et Ulyssem cum Menelao, antequam arma sumta erant, ad res repetendas Trojam missum hospitio exceperat: Iliad. γ, 205 sqq. Itaque Troja capta a Menelao servabatur cum sobole. Hoc tanquam fundo superstructæ sunt variæ fabulæ, inprimis de proditione urbis ab eo et a filiis facta. Ex his commentis unum fuit cæteris illustrius, quo profugus ex urbe capta in Italiam pervenisse narratus est, et secum duxisse Henetos, populum Paphlagoniæ, et Patavium condidisse. De Antenore Patavii sepulto vetus fuit opinio; et detectum Antenoreum sepulchrum a. 1274 inter recentiores fabulas satis vulgata est.

243. Hic sinus poetæ doctius *Illyrici sinus*, namque majori Adriatici sinus parti Illyricum prætenditur; idem *intima regna Liburnorum*, nam versus interiores recessus habitarunt Liburni, Illyrici populus, tum Istri, hinc Veneti et Euganei, in quorum sedes Veneti successerant. Spectat autem ad dignitatem orationis poeticæ, ut declarentur regiones non vulgari, sed exquisitiore nomine, v. c. a finibus ac finitimis populis petito. Quod vero *tutus*, seu incolumis, ad Venetos pervenit, hoc simpliciter ad errorum discrimina referam. Potuere tamen et alia esse Antenoris fata, quæ nunc ignorantur.

244—246. Poetarum more, qui a finitimis locis clarioribus aut notabilioribus multa designant, *Timavum*, quanquam paullo remotiorem fluvium, sed notiorem et veterum forte poetarum usu frequentatum, ad situm eundem declarandum commemorat. *Fontem Timavi superavit* Antenor, quatenus classe littora legens prætervectus erat sinum Tergestinum, in quem Timavus immittitur. Non longe a mari in Carnorum finibus ille inter rupium cavernas compluribus ingentibus aquarum fontibus erumpit, qui paullo post in unum alveum delati flumen faciunt, quod, ubi vix M passus emensum est, lato ostio in mare exit. Fontes olim habiti sunt *novem;* ex iis prorumpit aqua magno cum fragore, *vasto cum murmure montis;* statimque in unum flumen collecta maris speciem refert late agros inundantis: *It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.*

247, 248. *Hic tamen:* noli hærere ad fontem Timavi; sed latius, in oris his littoris Adriatici, et quidem, cum ad intimos sinus recessus penetrasset, inter Euganeos, qui tum hæc loca tenebant, Patavium ille condidit, et *genti nomen dedit; Venetorum* nomen, quod vulgo veteres ab *Henetis* Paphlagoniæ, quos Antenori viæ socios fuisse aiebant, ductum

Troia; nunc placida compôstus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Navibus, infandum! amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque deorum,
Vultu quo cœlum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea; manent immota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavinî
Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Æneam: neque me sententia vertit.

esse volunt. *Armaque fixit Troia*, pace sc. et tranquillo otio parto; quod suavi rerum imagine reddidit, petita illa ab iis qui militia missi arma suspenderent et figerent.

249. *Nunc placida compôstus pace quiescit:* quo sensu hæc dicta sint, dubitare licet; aut enim de morte aut de tranquillitate qua Antenor reliquam vitam exegit, accipi potest. Sane *componi* absolute mortui dicuntur, et iidem *quiescere;* Veneris tamen consilio, dum Æneæ calamitatibus Antenoris fortunam secundam comparare vult, parum conveniret Antenoris *mortem placidam* laudare. Dicendum itaque, aut poetam h. l. *compositum* novo exemplo adhibuisse, ut et voc. *quiescere*, pro vitam quietam exigere; quiescit *rebus compositis*, adeoque ipse *compositus;* aut manendum in priore significatu: ut a Venere interpositum hoc sit, tranquillitatem Antenori ad extremam usque vitam contigisse. Ita *pace* pro morte.

250—252. Magno cum artificio se ipsam facit unam ex Trojanis, qui injuriam tulerint: *Nos, tua progenies, quibus annuis arcem cœli*, h. e. cœlum: promittis Æneam post mortem inter deos iri relatum: cf. mox v. 259. Callide et invidiose etiam illa, *unius ob iram*, sc. Junonis; et *navibus amissis* pro navium parte; et *prodimur*, per fraudes perdimur, per insidias Junonis calamitatibus vexamur.

253. *Pietatis*, qua Æneas insignis. At ipsa suam personam interponens: Hæc pietatis et amoris erga te præmia? *In sceptra*, in promissum Italiæ regnum, cum Trojano exciderit: *reponis*, pro vulgari, restituis.

254—296. Sequitur nobilissimus locus, in quo sub vaticinii specie, arte non improbabili, explicantur Romæ origines, incrementa, splendorque imperii Augusti.

254—256. Aliter hæc Virgilius adstruxit quam Homerus sua, cum Thetidi annueret Jupiter, Iliad. α, 517 sqq., in quibus Jovis majestas augustior. At hic placidi, μειλιχίου, Jovis suavis imago. Osculum Veneris ori impressum ex Iliad. ε, 372 poetæ in mentem venisse videtur, ubi Dione mater Venerem amplectitur. In singulis tamen observa decorem. *Subridens*, μειδιόων. In v. 255, Ennium ante oculos fuisse notat Servius: *Jupiter hic risit; tempestatesque serenæ. Riserunt omnes risu Jovis omnipotentis.* Sed Ennius, utut oratio horrida sit, multo vividius rem expressit. Si *libare*, delibare, summo ore carpere, pro *osculum*, basium, sumere, eripere, accipias, poeticæ dictionis genio et carminis dignitati consules. *Libare* (ut xii, 434, *Summa per galeam delibans oscula*) *oscula*, libando, leviter attingendo, sumere; ut in illis, *amnem, fluvium, libare. Natæ* cum energia adjectum, licet jam *olli* antecessisset; ut revocaretur in animum persona ejus de quo agitur. Ita semper fere Homerus: τῷ δ'—Ἕκτορι, et al.

257, 258. *Parce metu*, parce metuere, noli—φείδεο τοῦ δεδοικέναι. *Cernes urbem;* sentis quam ἐνεργῶς sit expressum. *Manent* pro exili *sunt*.

259. Propter v. 250, *cœli quibus annuis arcem.* Bene addidit *feres*, ut gratius esset quod per ipsam fieret. Recipietur utique olim Æneas inter deos Æn. xii, 794, *Indigetem Æneam sc[i]s ipsa, et scire fateris, Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.* Utrumque ex Ennio i Annal. *Unus erit, quem tu tolles ad cærula cœli Templa.*

260. *Neque me sententia vertit*, ad v. 237, *quæ te, genitor, sententia vertit?* Cæterum *magnanimus*, ut semel moneamus, male de generosa animi indole accipiunt: est *fortis, animosus*, ex μεγάθυμος, μεγαλήτωρ,

Hic (tibi fabor enim, quando hæc te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
Contundet, moresque viris et mœnia ponet;
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
* Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno,) *
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavinî
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic jam ter centum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea; donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus

μέγα φρονέων, quæ omnia ad bellicam virtutem referenda.

261, 262. Quandoquidem hæc cura te mordet, cruciat, rem tibi exponam, et *longius volvens fatorum arcana movebo*, h. e. fata altius repetam. Usum *τοῦ movere* exemplis bene declaravit Bentlei. ad Hor. iii Carm. 7, 20. Ratio in eo inest, quod quæ *ἐκφέρομεν*, proferimus, promimus, manifesta facimus, declaramus, proprie *movere* dici possumus. *Longius volvens*, evolvens, repetens. Præclare autem poeta *e Jovis persona* fata Æneæ et posterorum potiora recenset.

263. *Italia*, in Italia, more Græcorum adoptato a Virgilio, et hinc ab aliis. *Populos*, viros, *feroces contundet*. Vides prœlia cum Rutulis et Etruscis per victoriam declarari.

264—266. *Moresque viris et mœnia ponet*, urbem condet Lavinium, et novum imperium fundabit legibus, (leges ponet, *νομοθετήσει*,) per illud triennium quo regnum tenebit. Hæc ornat: *Tertia dum*, h. e. *donec*. *Terna hiberna*, pro hibernorum temporibus, h. e. per tres hiemes, tres annos. *Rutulis subactis*, Turno victo ac cæso.

267. Inter Trojanos, dum Trojanum regnum fuit incolume, Ilus dicebatur.

268. Hunc versum ab aliena manu accessisse suspicor, sive totum, sive post *Additur*, cum a poeta scilicet imperfectus esset relictus. Nam interpretatio ista, *Ilus erat dum res stetit Ilia regno*, per se inepta, multo etiam magis a loco hoc aliena est. Tum an *regno* satis Latine adjectum sit, nescio. Certe judicio acutiori parum se probare potest versus tam jejunus.

269—271. Trigesimo regni anno Ascanius Albam Longam condidisse, sedemque regni a Lavinio in novam urbem transtulisse traditur. Antique locutus est poeta, pro, Ascanius triginta annos imperio explebit, *cum* regnum transferet. *Orbes*, annos; *magnos*, longos, ut alibi, epitheto ex natura anni depromto, quatenus plurium mensium spatia in se comprehendit. In Ecl. iv, 12, *magni menses* vim habere possunt ex reliqua oratione. *Volvendis mensibus*, qui volvuntur, volvunt se. *Muniet* exquisitius quam *exstruet*. *Multa vi*, magnis opibus, magno hominum rerumque apparatu.

272, 273. Per trecentos annos reges e Trojana stirpe Albæ Longæ esse regnaturos ait ad Romulum usque. *Gens Hectorea* est Trojana simpl. ut v, 190. *Hectorei socii*. Ex Trojana saltem stirpe, si forte non omnes ex Æneæ prosapia, oriundi fuerunt reges qui Albæ Longæ imperarunt, quamvis illa non modo Trojanos sed etiam Latinos Aborigines haberet incolas. *Regnabitur sub gente*, regnum durabit sub Trojanæ stirpis regibus. Æn. xii, 826, *Sit Latium; sint Albani per sæcula reges* etc.

274. *Ilia*, tanquam Trojana stirpe oriunda, poetis dicta, ab Ilio Trojæ, Rhea Sylvia, *sacerdos*, virgo Vestalis, *regina*, h. e. regio sanguine orta, ut *βασίλισσα*, *Marte gravis*, e Marte gravidâ, gemellos uno partu edet.

275—277. Romulus Romam condet. Quam ornate et splendide hoc poeta ex-

Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar,
Imperium oceano, famam qui terminet astris;
Julius, a magno demissum nomen Iulo:
Hunc tu olim cœlo, spoliis orientis onustum,
Accipies secura; vocabitur hic quoque votis.

tulit! Ut *lupam nutricem* attingeret, Romulum, antiquorum heroum more, pro casside lupæ exuvias, seu lupinam pellem, gessisse narrat. *Et galea hirsuta comta lupina coma*, etiam Propert. iv, 10, 20, de Romulo. *Lætus tegmine*, pro ornatus, aut, qui habet. *Tegmen lupæ* pro exuviis lupæ. Nec vero accipiendum, quasi lupæ ipsius a qua nutritus fuerat pellem detractam sibi imposuerit; sed ornat epitheton *nutricis lupæ*, quia ex eo genere fuit illa a qua ipse nutritus esset. *Romulus excipiet gentem*, imperium gentis Hectoreæ, s. Trojanæ; succedet in regno Albano Romulus. De voc. *excipere* vid. ad Geo. iv, 207. Sunt hæc omnia, vaticiniorum et oraculorum more, per ambages ac pleniore ore exposita, quam in oratione Jovis ad filiam exspectari poterat. *Mœnia Mavortia*, Roma a Martis filio condita; ut sæpe al.

278, 279. *Rerum metas*, h. e. limites *imperii*: *sine fine*, æterna urbs, ut in numis et monumentis. A poetis hæc innumeris in locis ornata et variata.

280. *Quæ mare—metu cœlumque fatigat.* Dicta hæc sunt ad vulgarem loquendi modum; Junonem omnia versare, miscere, ut Trojanos perdat: inf. xi, 400, *Proinde omnia magno Ne cessa turbare metu;* et vii, 301, *Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque. Fatigare*, ut *exercere*, de rebus, quibus vel abutaris, vel frequenter, multum, nimium utaris; unde turbare, affligere, vexare: cf. ad viii, 93.

281. Junonem animo mutato in meliorem partem, εἰς τὸ βέλτιον, jam consulentem (sic xi, 426, *Multa dies—Retulit in melius*, mutavit) Romanisque placatam ex Horatio reminisceris Carm. iii, 3, *Gratum elocuta consiliantibus Junone divis* etc.

282. Augusto frequentatum hunc versum, ex Sueton. Octav. 40 notum. Versus dignitatem in prima parte facile percipias. *Gentemque togatam* intelligas spectare ad togæ, h. e. pacis, artes ac virtutes. Et cogitandum, majorem dignitatem in toga olim fuisse quam nunc in ullo vestimenti genere.

283—285. *Sic placitum*, ita ego constitui, decrevi. Splendide Romanorum bella cum Græcis, et Achaiam in provinciam pop. Rom. redactam designat. *Lustris*, doctius quam annis. *Domus Assaraci*, Romani a Trojanis oriundi, inter quos Assaracus, Trois filius, ex Æneæ fuit majoribus. Græcia præclare per *Phthiam*, utpote Achillis patriam, et *Mycenas*, Agamemnonis regiam, declarata: nec non per *Argos*, quos tum Diomedes tenebat (Iliad. β, 559 sq.); erant tamen illi tantæ tum dignitatis, ut apud Homerum tota Græcia per *Argos*, et totus exercitus *Argivorum* nomine insigniretur: inf. vi, 839, *Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas.* Gravissima vocabula et ista, *Servitio premet—dominabitur.*

286—288. Ad Augustum referas haud dubie. Nam nec terrarum *imperium*, v. 287, facile Julio Cæsari tribuitur, neque is *spoliis orientis onustus*, neque ab eo pax restituta. Contra de Augusto illa ubique obvia. Is vocatur *Julius Cæsar*, jure adoptionis; *nomen* Julii *demissum a magno Iulo;* hinc *Trojanus*, ab Ascanio Trojano genus ducens. *Pulchra origine*, simpl. clara.

289, 290. *Hunc tu olim:* hæc illa perpetua poetarum, inprimisque Virgilii, de

Aspera tum positis mitescent sæcula bellis:
Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
Jura dabunt; diræ ferro et compagibus arctis
Claudentur Belli portæ; Furor impius intus,
Sæva sedens super arma, et centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait: et Maia genitum demittit ab alto;
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris; ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aera magnum
Remigio alarum; ac Libyæ citus adstitit oris.
Et jam jussa facit; ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente deo: in primis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
  At pius Æneas, per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos; quas vento accesserit oras,
Qui teneant, nam inculta videt, hominesne feræne,
Quærere constituit, sociisque exacta referre.

Augusti in Parthos expeditione vaticinatio. *Secura*, nemine intercedente, Junone placata. *Vocabitur hic quoque votis*, præclare honores divinos habendos Augusto ostendit, ut Geo. i, 42.

291 sqq. Ad Janum clausum, U. C. 725, et pacem per terrarum orbem restitutam recte refertur. *Sæcula aspera mitescent*, tempus illud erit pacatum, finitis bellis. Tribuitur tempori, quod hominum est. Quæ sequuntur, v. 292—296, magnifice expressa sunt: ait fidem, religiones patrias, et civium concordiam, exstinctis bellis et discordiis, rempublicam esse temperaturas. *Fides cana*, prisca, antiqua, qualis majorum fuit. *Vesta*, patria eaque antiquissima religione Romanis culta. Cum his *Romulus* et *Remus jura dabunt*, imperio Romano præerunt, ita ut ad pristinam illam temporum sanctitatem et integritatem, quæ ante parricidium Remi a Romulo commissum fuit, rediisse res videri debeat. *Bellum*, ὁ Πόλεμος, h. l. dei personam sustinet; idem mox *Furor*. *Belli portæ* respiciunt Jani templum (cf. Æn. vii, 607,) quod pace restituta clausum quasi pro carcere et custodia belli haberi potest. Reliqua vss. 294—296 ad terrorem animorum composita sunt.

297—304. Observa, quam succincta in sqq. narratio sit. Omittitur omnis sermo Jovis quo mandata Mercurio data erant: quænam illa fuerint intelligimus ex iis quæ Mercurius exsequitur. Mercurius autem animis, ut h. l. Didonis et Pœnorum, molliendis et flectendis inprimis idoneus deus, qui *feros cultus hominum recentum*, adeoque et barbarorum, quales Pœni erant, *formavit:* Hor. Carm. i, 10, 2.

299—301. *Fati*, seu, quo Trojanis Italia erat petenda; seu omnino numinis voluntate ac jussu, adeoque fato, Trojanos ad Libyæ littus esse delatos; quod ignorans Dido, ne advenæ in his littoribus sedem figere vellent, vereri, eosque ab escensu in terram prohibere poterat: cf. 527 sqq. *Remigio alarum* ornate. Alæ avium cum navium remis comparari solent: Lucret. vi, 743, et Græci, πτεροῖς ἐρέσσει. Eurip. Iphig. in T. 289.

302. Ponunt feroces animos; mites et placidos animos accipiunt, ne advenarum conspectu exterriti armis eos propulsent. Ingeniose autem hoc ad Mercurii operam refertur, cum ille sit deus commerciorum, persuasionis, et humanioris cultus: ut Hor. i Carm. 10, 2.

305—309. Paratur nunc accessus Æneæ ad Carthaginem; cui Venus mater intervenit. *Per noctem plurima volvens:* οὐκ Ἀτρείδην—Ὕπνος ἔχε γλυκερὸς, πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα, Iliad. κ, 3. *Lux alma*, grata, jucunda. *Explorare:* explorat loca

Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata,
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
Spartanæ; vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Eurum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis;
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.

nova, et quidem ad quas oras accesserit, venti vi, seu tempestate, appulsus. *Exacta*, quæ explorasset, comperisset, *referre*.

310, 311. Classem occultat sub convexa rupe nemoribus consita, 162—165. *Horrentibus umbris*, arboribus.

312, 313. *Crispans*, exquisitius quam, vibrans, habens. Crispantur quæ incurvantur, inflectuntur: est τὸ πτύσσεσθαι de hastis, Iliad. *ν*, 134. Binas hastas gerere, mos fere heroum, cum apud poetas tum apud artifices. *Achates* Æneæ comes datus, ut ap. Homer. θεράποντες heroum et ἑταῖροι: Idomenei Meriones, Diomedis Sthenelus, Achillis Patroclus.

314. Antequam silvam littoris esset egressus, *sese tulit*, se egit, incessit, facta *obvia* (cf. inf. 503) ei Venus, puellæ venatricis vultu et amictu.

315. Arcum cum sagittis habebat, et veste succincta, coma sinuque soluto erat, puellæ Spartanæ vel Thressæ more. Hoc structuræ forma variavit. De Spartanarum puellarum exercitatione palæstrica, quam huc vocant interpretes, nota res. Enimvero tum nudæ erant, ut tot loca docere possunt. In nostro autem poeta vestitæ illæ sunt, et arcu pharetraque instructæ. Itaque ad communem potius puellarum Lacænarum habitum erit referendum, cum militaria opera tractarent, atque ideo brevibus tunicis, iisque ad femur usque dissutis, uterentur, ut nudum femur in incessu appareret (unde φαινομηρίδες Spartanæ puellæ). Hic tamen, idque observatione dignum, ab eo potissimum Spartana virgo designatur, quod arcum cum sagittis gerit; et probabile fit, puellas Spartanas venationibus quoque operam dedisse, saltem sagittandi arti vacasse. Nam coma soluta ad eas non spectat; si vel Horatium memineris: *in comtum Lacænæ more comam religata nodum*, ii Carm. 11, 23.

316, 317. *Vel* (talis virginis) *qualis fatigat* (est, cum fatigat) *equos*, equo incedit: quod proprium Amazonibus. *Threissa Harpalyce.* Si omnino puella Thressa memoraretur, de Amazone hæc acciperem. Idem sequerer, si de Harpalyce Amazone mihi constaret. Cæteroqui Harpalyces in vetustis fabulis notum nomen. Alia est ab Iphiclo spreta, a qua cantilena Harpalyce dicta. Alia Clymeni filia, de qua ex Euphorione Parthenius Erotic. c. 13 narrat. Hic tertia, paullo notior illa cæteris, Harpalyci, Amymnæorum Thraciæ regis filia, quæ in silvis educta venatibus et cursibus sese duraverat. Ea nunc v. 317, ventos cursus velocitate superat. *Fuga*, φυγὴ, *fugere*, φυγεῖν, sollennia poetis de cursu celeri.

318, 319. *De more*, qui venantum mos esse solet. Vulgaris fuisset oratio, *more venatricis. Habilem arcum*, qui facile haberi, tractari, potest; εὖ ἀραρότα, h. l. levis, ut Valer. Fl. iii, 523, *levis omnibus arcus;* i, 109, *Tela puer facilesque humeris gaudentibus arcus Gestat Hylas.* Sane alias *habile telum* potest et de magno gravique dici, si scilicet is qui gerit sit robustior, v. c. de Æneæ clipeo Æn. xii, 432. *Dederat ventis comam diffundere*, δῶκεν ἀνέμοις φέρεσθαι, h. e. diffundendam; scilicet comam solutam habebat.

320. *Nuda genu*, adeoque succincta, ut venatrix, cothurno tamen suras revincta, ut v. 337 subjicitur. *Sinum collegerat nodo:* possis intelligere fibulam, ut inf. iv, 139, *aurea purpuream subnectit fibula vestem.* Sed fibula sinum non colligit in pectore, nec in tunica; nam, si bene meminimus, fibulæ in humeris, non in pectore, usus in tunica est. Nec in chlamyde et aliis vestibus tunicæ superinjectis, talem fibulæ usum memini; sed subjectum pectori est cingulum. Igitur melius de cingulo accipiemus. Scilicet *nodus* omnino pro quovis vinculo.

Ac prior, Heus, inquit, juvenes, monstrate mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetra et maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O, quam te memorem? virgo; namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat: o, Dea certe;
An Phœbi soror? an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves, quæcumque, laborem;
Et, quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrïos, et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.

321. Quo sermone ac lingua hic in Africæ oris, Venus et mox Dido, et sic alii in Sicilia et Italia, cum Ænea uti potuerint, ut, quæ dicerent ab hoc intelligi possent, aliena a poesi epica est quæstio, ne dicam inepta. Omnem enim ejus vim, illecebras, et gratam fraudem interciperet talis subtilitas. Conventum est inter poetam et lectorem tacite in hoc, ut communi sermone inter se uti putentur Trojani et Achivi et sic porro. Semel monuisse satis est.

323. *Succinctam pharetra*, ut gladio, ferro succinctum dicimus: scilicet non modo vestis succingitur adducta, sed *succingere* est interdum instruere, ita ut cinctus ope adjungamus rem. Pharetra autem humeris pendet cingulo vincta. Apud Homerum est ἀμφὶ vel περὶ—ἐβάλετο ξίφος, simili more. *Tegmen lyncis*, vid. ad v. 275.

324. Geo. iii, 412, *montesque per altos Ingentem clamore premes ad retia cervum.* Hic etiam doctius pro, aprum premere, *cursum apri premere*, insequi.

327 sqq. Lineas horum versuum videas in Odyss. ζ, 141 sqq. 149 sqq. ubi Ulysses in ignota terra Nausicaam simili modo alloquitur; et Nausicaa respondet fere v. 192 sqq. ut Venus v. 338.

328—330. Nec tibi vox humana est. *Homo* pro abstracto, humanum quid. *Sanguinis*, e genere Nympharum una. *Sis felix*, χαῖρε θεὰ, ἵληθι, sis propitia, cf. Ecl. v, 65; petitum ab auspiciis et ominibus. *Quæcumque*, qualiscunque dea es, nostris malis succurre, docendo sub qua parte cœli etc.

332, 333. *Jactemur*, versemur; nam et hoc exilius erat: et *erramus* pro sumus. Hæc et similia nisi observaveris, poetici sermonis vim et indolem non assequeris. Cæterum Odyss. π, 183 sqq. Telemachus Ulyssem, a Minerva augustiore forma ac corporis specie ornatum, tanquam deum aliquem alloquitur simili fere oratione.

335. *Tali honore*, ex v. antec. int. hostia, sacrificio. Vult enim mortalis virgo videri, non dea.

337. Ad venantum habitum spectat cothurnus. Res nota, ne a sentibus et filicibus læderentur crura. Versus ex Livio Andronico adumbratus: *Sed jam purpureo suras include cothurno.* Cf. Ecl. vii, 32.

338. *Agenoris urbem;* a progenie Agenoris conditam, quem Græcorum mythi Phœnicum conditorem, ex Ægypto oriundum, et ejus posteros Sidonis reges faciunt, non Tyri, quæ multo serius et floruit et Græcis innotuit. Sidonii—*Tyron urbem ante annum Trojanæ cladis condiderunt*, Justin. xviii, 3. Noli itaque mirari, Sidonem, non Tyrum, Homero memorari.

339, 340. *Sed fines Libyci* sunt, h. e. solum est Libyæ pars; simulque *fines* pro

Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. Longa est injuria, longæ
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sychæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore;
Cui pater intactam dederat, primisque jugârat
Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor. Ille Sychæum
Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ; factumque diu celavit, et ægram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis; ora modis attollens pallida miris,
Crudeles aras trajectaque pectora ferro
Nudavit, cæcumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat.

incolis, Libybus, dixit, qui erant populus indomitus, asper, et ferox. Nam ad Libyes, non ad Phœnices, hoc spectat: *genus intractabile bello*, indomitum, *ἀμαιμάκετον, ἄαπτον*. *Imperium regit* exquisitius quam tenet, habet.

341, 342. In prosa esset: longa esset narratio; sed rem summatim exponam. Etiam in talibus poeticam vim agnosce. *Fastigia* sunt rerum capita, *κορυφαὶ λόγων*: Pind. O. 7, 125.

343, 344. Narrationem quæ sequitur Justinus persequitur xviii, 4, 5. Sychæus ditissimus inter Phœnices agris s. agrorum possessione. *Miseræ dilectus*, *τῇ σχετλίᾳ*, pro *a misera*, Græce; et hoc pro, *ab ea*, ornate. *Misera* autem amore; uti aliqua *misere* amare dicitur pro, valde amare.

345. *Intactam*, Homericum *κουριδίην ἄλοχον* pulchre expressum, *primisque jugârat Ominibus*, h. e. nuptiis, pro quibus auspicia nuptialia dici solent; unde traxit *omina*. Propert. iii, 19, 14, *Contineant nobis omina prima fidem*, pro amore. *Ominibus* notantur h. l. fausta auspicia. *Pater* autem Belus, ex poetæ narratione v. 621.

346. *Germanus*, int. Didonis. Rem Justinus exposuit paullo aliter lib. xviii, 4 sq. *Quos inter*, int. Sychæum et Pygmalionem. Mox *furor* significantius quam ira, inimicitia.

349. *Ante aras*. Vulgo cum venatum exiisset a fratre uxoris insidiis petitus interiisse Sychæus traditur; sed, ut poeta ante aras id factum mallet, occasionem fingendi præbere potuit hoc, quod maritus Didonis sacerdotio Herculis functus esse memoratur: cf. Justin. xviii, 4.

350. *Ferro superat*, ut *δαμᾷ*, simpliciter cædit, nulla cum vincendi notione. *Securus amorum Germanæ*, nil curans; ne ea quidem cogitatione a scelere revocatus, quod sorori, quæ misere conjugem amabat, summos luctus crearet: vii, 303, *optato conduntur Tibridis alveo Securi pelagi atque mei*. Mox *malus* ad fraudem ac dolum spectat.

353—359. *Inhumati Conjugis:* auget rei atrocitatem et somnii narrati probabilitatem epitheton hoc, si memineris, insepultos, nisi humentur, quieti reddi non posse. In verbis ante oculos habuit notum Lucretianum, *simulacra modis pallentia miris*, h. e. miro modo pallida. *Crudeles aras*, h. e. scelus ad aras in se commissum, *trajectaque pectora ferro*, h. e. cædem suam, *Nudavit*, cum clam facta

Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat; naves, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem;
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
Quove tenetis iter? Quærenti talibus ille
Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum;
Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Nos Troja antiqua, si vestras forte per aures
Trojæ nomen iit, diversa per æquora vectos
Forte sua Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, fama super æthera notus.

esset manifestam fecit; nam *nudare*, exquisite pro retegere, recludere, monstrare. Hinc *cæcum scelus*, occultum; *domus*, a fratre in sororis marito commissum. Somni visum illud potest ita accipi, ut ipsum facinus somniantis animo fuerit objectum, ita ut illa ipsam cædem fieri cerneret; poeticæ tamen rationi magis consentaneum, ut quæ a Sychæi umbra verbis sunt exposita, tanquam gesta *nudentur*, enuntientur. Similiter umbra Sychæi *veteres thesauros recludit*, quo loco repositi sint. Sic Hectoris umbra, inf. ii, 297, *effert* sacra, efferenda esse gestu significat.

361, 362. *Odium crudele*, *μῖσος ἀπηνές*: proprie quale est immanis animi. Sic *sævus*, *crudelis*, *atrox*, et similia, poetis pro, magnus, ingens. *Metus* autem *acer*, *δριμὺς*, vehemens, proprie de animo exasperato.

364. In *Pygmalionis opes* vis et acumen inest; scilicet quas ille animo et spe jam præceperat; ut et in illis, *dux femina facti*, pro, *suadente Didone*.

366—368. Sane Didonem Byrsa arx conditricem habuit; urbem enim ipsam, illa adventante, jam stetisse probabile fit: at hic nolim ita argutari. *Arx Carthaginis* est Carthago. Ἰλίου ἄκρα. *Devenere—et mercati* sunt *solum*, *Byrsam* h. e. locum in quo Byrsam arcem condiderunt, seu *Byrsam* verius. Sed recte *βόειον βύρσαν*, fabulam a Græcis haud dubie ortam, poeta sequitur. In *taurinum tergum*, provide vulgare *corium* evitat.

369. *Qui tandem*, interrogationis vis augetur particula *tandem* (τί ποτε, τίπτε ap. Homer.), et desiderium sciscitantis intentius inde elucescit.

372—374. Si ego fata nostra ordine exponam, et tu ea audire velles, dies nos deficeret. Quam ornate singula! Homerus minus sobrie Odyss. γ, 113 sqq. et ξ, 196, *annos* pro *die* ponit. *Repetens pergam*, pro, si repetam. In *annalium* nomine argutatur Macrob. Sat. iii, 2. Gravius est vocabulum quam narratio, historia, adeoque magis epicum. *Vesper componet diem*. *Componere* simpliciter est *finire*. Ducta scil. notio a cogitatione Solis s. Diei quieti se reddentis et componentis se ad somnum, dum occidit.

375—377. *Troja antiqua*, epitheton cum dilectu positum; tanto clarior urbis fama esse debet, quo antiquior illa est. *Si per aures iit:* variavit vulgare, si pervenit ad aures vestras. *Diversa æquora*, simpl. alia via quam qua iter parabamus. *Forte sua*, casu, qualem tempestas afferre solet. Habuit in his quam sequeretur poeta orationem Ulyssis ad Polyphemum Odyss. ι, 259 sqq.

378, 379. Notati hi versus, quod Æneas

Italiam quæro patriam, genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus:
Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus medio sic interfata dolore est:
  Quisquis es, haud, credo, invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, et in tutum versis aquilonibus actam;
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Adspice bis senos lætantes agmine cycnos,
Ætheria quos lapsa plaga Jovis ales aperto
Turbabat cœlo; nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur:

egregie se ipsum commendat. Recte, nostris moribus si rem æstimes; secus, si heroicis, ut ex toto Homero satis constat. *Fama super æthera notus*, ex poeticæ orationis genio, nihil aliud quam simpliciter celeber et inclytus. Inclytum autem ac notum se calamitatibus suis dicere, minus habet offensionis etiam nostris moribus; et pietatis mentio facta hominum animos benevolos ipsi reddere poterat. Verum et *pius*, ut omnino in Æneide, perpetuum est Æneæ attributum, quod, Homerico more, proprio nomini tanquam aliud proprium adjungitur.

380. Fabulam poeta sequitur, qua Dardanus a Corytho Tyrrheno genus ducere ferebatur, cum Corythus Samothracicus in eum esset translatus similitudine nominis. Hinc lib. vii, 122, *Hic domus hæc patria est;* ii, 620, *tutum patrio te limine sistam.* Hactenus Italia est Æneæ patria; et hactenus *genus a Jove* ductum, h. e. stirpem et originem generis a Jove ducti, quatenus Dardanus, Jovis filius ex Electra, et generis auctor, ex Italia oriundus est. Hoc *quærit*, petit, h. e. terram, in qua progenitor ille ortum habuerat.

381. *Phrygium æquor*, littori Troadis seu Phrygiæ minoris prætentum. *Conscendi æquor navibus* doctius dictum, pro vulgari, conscendere naves. Qui enim in altum evehitur, is et æquor conscendere dici potest.

382. *Matre dea monstrante viam*, ex Æn. ii, 589 sqq. Nihil de via a Venere monstrata monetur, sed tantum de fuga v. 619, 620. Verum fuere aliæ in eam rem fabulæ: potuere insidere poetæ animo in libro ii, 693, *de cœlo lapsa*, etc. *Data fata*, monstrata cum per auspicia, tum per oracula iii, 95 sq. 163 sqq. 375 sqq.

384. *Ignotus*, in terra ignota, inter homines quibus ipse ignotus est.

385. Eam interpellavit, vel non *passa querentem*, pro, non passa eum queri plura, Græca ratione; vel *interfata querentem; non passa* sc. *queri plura: οὐδ' εἴα κλαίειν* Iliad. η, 427.

387, 388. Ornate. O carum te superis, cum Carthaginem delatus sis! *Vitales auras* ex antiquo sermone habet, v. c. ap. Lucret. iii, 406, et alibi.

390, 391. *Classem relatam*, reductam, reducem. *Versis aquilonibus*, h. e. ventis simpliciter.

392. *Vani* ad ornatum egregie. *Vanus*, non modo qui pollicetur quæ præstare nequit, sed et qui profitetur vel falsam vel inanem doctrinam.

393, 394. Duodecim naves cum Antheo, Sergesto, Cloanthoque servatas mox videbimus. Has totidem olores innuunt, quos, ab aquila modo agitatos et dispersos, hoste abacto ludibundos plaudentesque terram advolare ostendit Venus.

395, 396. *Turbabat* eleganter pro agitabat, insequebatur: *aperto cœlo*, libero, pervio volantibus. Quæ sequuntur varie accipiuntur. Difficultas est in voce *capere* et *captas*, cujus ea notio exquirenda

Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantusque dedere;
Haud aliter puppesque tuæ pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et qua te ducit via dirige gressum.
Dixit; et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit dea. Ille, ubi matrem

est quæ cum voc. *despectare* conveniat; siquidem terra *jam capta*, occupata, *despectandi* locus esse non videtur. *Capere* autem est aut occupare, aut oculis designare, eligere, petere. Jam si *despectari* aliquid dicitur, quod jam *captum* est, debuit utique *τὸ capere* antecedere; præferendumque adeo hoc, ut sit: cycnos terram aut petere, volatu ex alto deorsum facto; aut ad eam, petitam et oculis volatuque designatam, jam propius ferri, ideoque eam despectare, et nunc ludere in orbem facto volatu, donec humi considant aut amne mergantur. Scilicet cogitandum est, cycnos adhuc recto volatu per aerem fugisse, nunc deorsum ferri versus terram, littus puta maris vel fluminis, quod antea insederant; nam 397, *ut reduces illi.* Igitur hæc ratio per se optima esset, nisi id, ad quod mox comparatio transfertur, alio duceret; nam v. 400, classis *aut portum tenet* (atqui hoc erat *terras capere*), *aut pleno subit ostia velo* (hoc *despectare*). Hæc igitur satis declarant poetam aliter hæc non accepisse quam, cycnos aut *capere*, occupare, tenere, terram, aut eam *despectare*, volatu deorsum facto: *captas jam* videri debet adjecisse ornatus poetici causa, cum in eo essent ut jam caperent, et, tantum non captam, terram prospicerent. Conveniunt hæc cum participiorum usu apud poetas. Jam et ii qui devolabant, et ii qui consederant, ex terra evolando per aerem ludunt; quippe metu depulso.

397—400. *Stridentibus alis* exquisitius quam clangentibus. *Cœtu cinxere polum*, agmine facto *cingunt* (ad oculorum sensum, ut alias cœlum subducunt oculis in aere visa,) *polum*, cœlum, aerem; in hunc alis sublati ludunt volando in orbem, ut solent, vel gyrum. Cur autem augurio e cycnis utatur poeta, subtiles rationes afferunt interpretes. Præstat hoc unum monere, quod *Cycnus in auguriis nautis gratissimus ales: Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis*: ex 'Ορνιθογονίᾳ, Macri scilicet Æmilii. Nec prorsus alienus a Venere ales est cycnus; nam et curru cycnis juncto fertur Venus: ut alias columbis aut passeribus. *Dissident autem' olores et aquilæ*, auctore Plinio x, 74, s. 95. Et hinc ap. Homerum in cycnorum anserumve gentem irruens aquila inducitur, egregio v. c. loco Iliad. *ο*, 690 sqq. *Pubes tuorum* dictum puto ut *turba tuorum*. *Ostia* docte h. l. ut v, 281, aditus portus.

402 sqq. Quoties poetæ deos cum hominibus agere faciunt, si modum exponunt, quem tamen sæpe declarare negligunt, frequentissima ratio est ut ad eum quem volunt accedunt, eumque alloquantur, humana forma induti, noti fere alicujus et familiaris, sicque ei ludum faciant, ut cum mortali se agere ille putet. Tum dii, consecuti id quod volebant, interdum abeunt, ut nec agnoscantur: interdum ut numen suum manifestent, forma humana deposita, aut inter dicendum agendumque oculis, voce, toto corporis habitu mortali forma majori produnt se, ut divinæ naturæ indicium habita est oris corporisque majestas vel pulchritudo. Scilicet occurrit apud poetas tandem et illa ratio, ut non nisi sub discessum, modo ad terrorem faciendum, modo ad numen testandum, mortali forma exuta, divina specie numen spectantium oculos præstringat. Itaque h. l. divinam speciem numenque Veneris arguit pulchra cervix, coma suaviter spirans, palla deæ defluens, cum antea venatricis more esset succincta, tandemque incessus. Si in *rosea cervice* non tam Horatii i Carm. 13, 1, auctoritatem quam rationem desideras, aut puta *roseum* esse omnino suave vel pulchrum, aut colorem floridum exprimi in tenera cute etiam candidissima pellucentem.

403—405. *Ambrosias comas*, ambrosia, deorum hoc unguentum est, delibutas, ab Homero habet, Iliad. *α*, 528. Palla Veneris vel ex illo nota, quod legitur Iliad. *ε*, 315, *πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμα*; et 338, 'Αμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν οἱ Χάριτες κάμον αὐταί· habitum itaque deæ declarat.

Agnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties, crudelis tu quoque, falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradientes aere sepsit,
Et multo nebulæ circum dea fudit amictu;
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas; ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.
  Corripuere viam interea, qua semita monstrat:
Jamque adscendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque adspectat desuper arces.
Miratur molem Æneas, magalia quondam;
Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.

Incessum autem cogita levem illum et volatui similem, columbarum instar.

407. *Toties.* Sæpius igitur Venus jam ante nato visa fuerat. Sic Æn. ii, 589, *Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit Alma parens* etc.

409. *Ac veras audire et reddere voces;* non ex aliena persona adscita, sed ut mater manifesta.

412. Densa nube circumfudit eos. Ab Homero eum hoc traxisse notum est, apud quem sæpe hoc occurrit: inprimis compara Odyss. η, 14, 39—43, de Ulysse, quando Alcinoi regiam intrat; ad cujus exemplum totus Æneæ ad Carthaginem et Didonem aditus est expressus. Facile vero principes hujus phantasmatis auctores ipse oculorum sensus, nebulis ac nubibus vicina loca obducentibus, illud docere debuit; multo magis cum deos quoque nube amictos et oculis subductos vulgo narrarent.

413, 414. *Contingere*, vim, injuriam inferre iis tanquam advenis; barbarorum populorum more. *Moliri moram* ponderosius quam facere, excitare. Est enim struere vel movere poetis *moliri*.

415—417. Versus ex Homero, sed ornatius expressi Odyss. θ, 362 sq. At ex Virgilio Statius y Theb. 61, *Illa Paphon veterem centumque altaria linquens.* Quod autem thuris et sertorum odores exhalantium tantum fit mentio, non victimarum cæsarum, satis docte interpretes referunt ad morem sacrorum Veneris, quod aræ nullus sanguis offundebatur, maxime Paphiæ Veneri. Alius cum elegantiæ sensu ad id, quod deam deliciarum et voluptatis arbitram decere possit, referat: quomodo enim, inquit, aut victimarum nidore illa delectari, aut inter odores thuris et florum istum nidorem desiderare potest? *Læta* accipe, quoniam gaudet Papho. Lætabatur etiam quod de incolumitate filii bene sperabat. *Sabæo* vid. Geo. ii, 117.

418. *Corripere viam*, doctius quam, *iter*, h. e. celeriter, raptim, facere, exigere; sic *corripere gressum:* doctius etiam v, 144, *corripuere campum currus.* Similiter *rapere* dictum occurrit.

419, 420. *Qui plurimus urbi imminet* ad magnitudinem refero montis sub ipsis urbis mœnibus accubantis. Simpliciter in vulgari oratione dixisses, Imminet urbi collis aliquantum editus, et Byrsam despicit: hunc jam adscenderant. Pro *magno monte* poeta diceret *multum montem*, ut Geo. iii, 52, *plurima cervix*, longa et crassa. Cæterum poeta hoc sumsit ex topographia Carthaginis. Tales enim colles asperos et difficiles in ipso aditu isthmi in quo Carthago sita erat, describit Polyb. lib. i, c. 46. *Collis adspectat:* Tacit. Agr. c. 24, *Britannia Hiberniam aspicit*.

421, 422. Sic Ulysses Phæacum urbem, Odyss. η, 43 sqq. quem totum locum poeta ante oculos habuit. Magnum ædificii opus bene cum casis et tuguriis componitur: ea sunt *magalia.* Dixeritne autem poeta

Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa;
Pars optare locum tecto, et concludere sulco.
Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum.
Hic portus alii effodiunt; hic alta theatris
Fundamenta locant alii, immanesque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris:
Qualis apes æstate nova per florea rura
Exercet sub sole labor; quum gentis adultos
Educunt fœtus, aut quum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas;
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent:
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!
Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbræ,

hoc, *magalia quondam*, ex Æneæ persona an ex sua, dubitare possis; et si illud an recte dictum sit. Poterat tamen etiam Æneas auditu hæc accepisse; nec necesse poetæ ut hoc moneret. *Strata viarum* doctius quam viæ stratæ. Viarum autem cura in nova colonia satis est memorabilis: occurrit ea quoque in Cyrene recens condita apud Pindar. P. 5, 117—124.

423—425. *Instant* operi Tyrii; ut plene extulit Silius ii, 407 sq. in loco hinc expresso. *Subvolvere* bene, ut declaret, in altum educi arcem. *Optare*, ut iii, 109, est eligere. *Concludere sulco*, fossam ducere, definire ædium situm ac locum fossa facta, in quem fundamentum immittatur seu crepido. Male de aratro cogitant.

426. *Jura* sunt judicia, usu sollenni, adeoque h. l. ipsi judices. Habentur igitur comitia creandis judicibus, magistratibus, et senatoribus. Sed vel sic hic versus inter reliquos quasi alienigena aliquis habitat; quandoquidem neque grammatico aliquo vinculo cæteris annectitur, nec sententia ipsa colligatur; nam reliqua omnia ad ædificia nova, quæ excitantur, spectant.

427—429. An theatri structuram Phœnicibus recte, atque adeo in ipso rerum initio, dederit, viderit poeta: Græcarum sane civitatum coloniis hoc accommodatius. Sed res præclare ob oculos posita.

430—436. Expressa ex Geo. iv, 163—169, ubi vid. quæ ad interpretationem faciunt, inprimis de mellificio: cf. Æn. vi, 707—709. Præiverat Homerus Iliad. β, 87—90. Deest quod τῷ comparanti *qualis*, pro qualiter, respondeat: *tales*, eodem modo. *Sub sole* Burm. vult esse, sole oriente, summo mane. Geo. iv, 185, *mane ruunt portis*. Sane ita res fert; nec intercedo quo minus sic accipias. Alioqui *sub sole* per se est simpl. interdiu, per diem. Ita nec *sub die*, *sub nocte*, tam anguste accipitur a poetis. Supra Ecl. ii, 13, *sole sub ardenti* aliter dictum non est.

437. Egregia ad affectum hæc exclamatio; quid enim his rebus conspectis Æneæ, per maria et terras erranti ut novam sedem quæreret, nova urbe condita optabilius videri potuit?

439, 440. Observa, quomodo in singulis vulgarem formam evitaverit; etiam ipso Græcismo: *μίσγεται ἄνδρεσσιν*, immiscet se turbæ, nec cernitur ab ullo, *οὐδενὶ ὁρᾶται*. Confer tamen Homerica Odyss. η, 37—42.

441 sqq. Præclare poeta hoc adornavit, ut epica dignitas inesset omnibus, quod Didonem convenit Æneas in templo, ad quod eum via ipsa duxerat; regina autem in ejus vestibulo pro tribunali sedens, negotia publica curat. Templum in luco conditum, ex vetere more; et quidem eo

Quo primum, jactati undis et turbine, Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrârat, caput acris equi; sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per sæcula gentem.
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine divæ;
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes; foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit; hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, et afflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens; dum, quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur; videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam fama totum vulgata per orbem,

in loco quo portentum se obtulerat terram fodientibus, caput equinum, pro omine acceptum.

443—445. *Signum*, omen intelligam. Servatum inde in numis Carthaginiensium *equi caput*. Poetam agnosce in hoc, quod non simpliciter inventum, sed *a Junone monstratum*, objectum fodientibus, narrat. *Sic nam* (per hoc *signum*) portendebatur, fore Pœnos gentem bellicosam (cf. inf. iii, 539 sq. *Facilem victu.* Multas fidiculas interpretandis his verbis adhibuerunt viri docti. Si Carthaginiensium historiam inspicere meminissent, in multis hujus et quarti libri locis minus turbassent. Celebrata satis inter veteres res est, Carthaginienses agri colendi studiosissimos fuisse, et totum illum Africæ tractum lætissimo cultu summæ fertilitatis effloruisse. Itaque præclare iis portenditur perpetua victus copia; et *facilis victu* est is qui facilem et paratum victum habet: *εὔπορος*, ut agrum *frugibus* vel *frugum facilem* dixere veteres.

446, 447. *Templum donis opulentum et numine divæ. Dona* de vasis, utensilibus, totoque apparatu sacro intelligo: *numen* accipio de simulacro deæ ex auro aliave pretiosa materia facto, quod *τὸ opulentum* postulare videtur.

448, 449. Ad heroicorum temporum magnificentiam pertinet, quod omnia ex ære fecit. Unam laudabo Alcinoi regiam Odyss. η, 86 sqq. Homerus eandem elegantiam ad deorum sedem, Olympum, transtulit. Romæ talis magnificentia erat frequens, cujus adhuc in Pantheo vestigia deprehenduntur. Ornatissime autem singula extulit. *Ærea gradibus surgebant limina*, h. e. limen erat ex ære: seu ut *limen* pro foribus dictum accipias, seu ut proprie dictum sit, id quod malo; quia fores mox memorantur. *Surgere* non modo ædificium, sed et singulæ partes dicuntur quæ in eo sunt, inprimis editæ et altæ: surgunt itaque limina gradibus, per gradus, fiunt subjectis gradibus per quos ad ea adscenditur. Sed quid est alterum *nexæ ære trabes surgebant?* *Trabes* haud dubie sunt postes; *nexæque* liminibus, adjunctæ et impositæ limini *trabes*, postes, *surgebant*, erant ex, *ære*. Tandem *foribus cardo stridebat ahenis*, h. fores erant ahenæ. Quod autem toties materiam repetit, facit Homeri exemplo.

452. *Afflictis melius confidere rebus:* nunc magis fiduciam habere fortunæ suæ cœpit, bene de ea sperare.

455—457. *Artificum manus*, h. e. opera, et *operum labores*, opera affabre elaborata. *Inter se*, dum varii generis et artificii opera comparat. Picta autem in pariete fuisse ea putanda sunt, quorum argumentum mox exponitur, area dispertita in plures areolas, quæ singulæ singula argumenta capiebant. Commemorantur ex iis septem, observatu etiam pictorum ingeniis digna: 1, pugna Trojanorum et Achivorum, fortuna varia; 2, Rhesi noctu oppressi cædes; 3, Troilus fugiens; 4, matronarum Trojanarum pompa peplum in Palladis templum deportantium; 5, corporis Hectorei redemtio; 6, pugna Memnonis; 7, pugna Amazonum ad Tro-

Atridas, Priamumque, et sævum ambobus Achillem.
Constitit; et lacrimans, Quis jam locus, inquit, Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua præmia laudi:
Sunt lacrimæ rerum; et mentem mortalia tangunt.
Solve metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inani,
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Trojana juventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

jam. Occurrere autem in pluribus tabulis Achillis persona debuit, modo in acie pugnans, modo Hectoris corpus Priamo reddens, modo Troilum cædens, modo Memnonem, modo Penthesileam. De pictura vulgo hæc accipiuntur; et v. 464 *picturam* expresse appellavit. Quod si verum est, adversus temporum rationem peccare poeta maluit, modo gratis rerum imaginibus delectaret. Nam Iliacis temporibus non fuisse pingendi artem apparet: vid. Plin. xxxv, 6. Homerum sculpturæ opera in omni metallorum genere memorare, nulla picturæ, unicuique Homerum legenti facile succurrit. Virgilius igitur non de pictis tabulis, sed de anaglypho opere, et quidem ex ære, quod antiquissimum fuit genus, et quo ducunt fores ex ære factæ, v. 448, 449, agere dicendus est. Quod *picturam* dixit, hoc poetica elegantia bene memorare potuit de quovis opere quod figuras rerum ac signa repræsentat.

458. *Sævum ambobus Achillem.* *Sævus* fuit in Priamum, Hectore cæso; in Agamemnonem sæviit ira et pervicaci odio propter ereptam Briseidem: itaque sævum omnino accipiam, exquisite pro infestum, iratum. Si *Atridas* recte legitur, *ambobus* ita positum est ut et illos et hunc, adeoque tres designet; etsi non sine exemplo, cum alterum nomen collectivum sit duorum. Si tamen alteri ex Atridis infensus fuit, quidni et fratrem odio habitum dicat poeta?

460, 461. *Nostri laboris*, pro, laborum, *πόνων*, h. e. famæ de nostris calamitatibus. Est autem hoc rhetoricum. *Laudi* pro virtute, et rebus gestis quæ laudem merentur: ex Homerico *κλέος*; ut contra *ἀρετὴ* pro laude sæpe apud Pindarum. Virtuti etiam hic honos suus habetur.

462. *Sunt* etiam hic *lacrimæ*, h. e. miseratio, *rerum*; deflentur res, h. e. casus humani; sunt hic pectora quæ lacrimas impertiant casibus et calamitatibus aliorum. *Et mentem mortalia tangunt*, et res humanæ casusque, quibus jactari solent mortales, afficiunt hominum qui has terras inhabitant animos miseratione. Illud vero præclarum, quod humanitatis cultum ex conspectis artis operibus, ex eorumque argumentis, colligit.

463. *Solve metus*, doctius quam solve animum metu. *Hæc fama* quod Trojanorum calamitates in his ipsis terris innotuerunt, hoc nobis horum hominum animos reddet propitios. Sed, cum majore benevolentiæ significatione, ad Achatem amicum retulit, *tibi*.

464. *Pascit*, *βουκολεῖ*, ut spe vana *pasci* dicimur. *Inanem* appellat epitheto ornans a natura artis, non ipsas res, sed rerum imagines quocunque modo repræsentantis, petito. Cæterum in sqq. observa artificium poetæ in descriptione rerum et h. l. quidem tabularum, quando v. 474 tempestive transit ad eam orationis formam, qua res quasi ante oculos geri videntur, non pictæ adspici.

465. *Largoque humectat flumine vultum* ad nostri sermonis morem non est exigendum; non magis, quam Homericum, *δακρυχέων ὥστε κρήνη μελάνυδρος*: et *humectat* est exquisite pro irrigat; neque adeo *humectat* jejunum putandum post *largo flumine*. Tum *multa gemens*, *πολλὰ στενάζων*.

466—468. Respicit potissimum pugnam Patroclo occiso factam, cum versus castra fugerent Achivi, insequentibus Trojanis et instante Hectore, Iliad. ρ; quo facto die sequenti Achilles novis a Thetide acceptis armis prodit et Trojanos fugat, Hectorem occidit, Iliad. τ—χ. Cum adeo Rhesus mox sequatur, noluisse poeta temporum ordinem servare dicendus est. In *cristatus* Servius vim quærit; nam secundum Homerum in Achillis cristis terribile quiddam fuisse, Iliad. τ, 380.

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrimans; primo quæ prodita somno
Tydides multa vastabat cæde cruentus;
Ardentesque avertit equos in castra, prius quam
Pabula gustâssent Trojæ Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen; huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis:
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo;
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.

Verum id quidem; sed, ut ab cæteris armis, ita a galea et crista sæpe petunt epitheta poetæ. Sic κορυθαίολος Ἕκτωρ.

469—471. De *Rheso* Iliad. κ, 433 sqq. 470 sqq. *Tentoria primo somno prodita*, h. e. Thraces in tentoriis cubantes. Pulchre autem somno tributum τὸ *prodere*, quod per somnum factum. *Diomedem* sine Ulysse nominare, liberum erat poetæ. *Niveis tentoria velis.* Dixit ea poeta de serto priscæ ætatis more: erant enim Achivorum et Trojanorum κλισίαι potius tuguria, stipitibus viminibusque intertextis, et terræ aggere munita, adeoque tuguria potius.

472, 473. *Ardentes equos* acres dixit, si loquendi usum audias. *Avertit* est abigit, exquisite; non intercipit. Fatale hoc fuisse sive Rheso sive Trojanis, si equi gustassent herbam et aquam Scamandri, Homerus non habet; ut ex poetæ lectione promtum cuique esse potest.

474—478. Congressus hic Priami filius cum Achille, ante Iliadis tempora, vulnere accepto exciderat curru, pedibus inter lora impeditis, ita ut supina cervice traheretur. *Armis amissis*, clipeo ex manu dimisso; nam hastam tenebat, sed inversam, ut adeo per terram tracta illa sulcos faceret. Observa autem poetam recedere a more Homerico, quo heroes qui pugnant de curru, habent alium qui regat equos; nam Troilus solus et pugnare et regere equos debuit.

479—482. Ex Iliad. ζ, 269—312, ubi Heleno monente Hector ad urbem regressus Hecubam ad Minervæ templum in acropoli Trojanarum matronarum (*Iliadum*) pompam ducere, donariique loco deæ peplum egregie elaboratum consecrare jubet, ut Diomedis impetum illa reprimeret. *Interea* non ad tempus posse referri videtur; sed inter cætera tabularum argumenta, ecce, occurrit hoc, quod—. *Non æqua*, iniqua, Trojanis infensa, irata Pallas. *Diva solo fixos oculos aversa tenebat*, quippe in pictura expressa; at in narratione poetæ Homer. l. c. v. 311, Ὣς ἔφατ' εὐχομένη, ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη; sed in Virgilio ut picturæ accommodatior, ita suavior rei imago esse videtur, *aversa* dea facie, *oculis solo fixis*, quam in Homero *renuens caput*. Peplum autem illud interdum deæ signo injiciebatur pro amictu, interdum tantum ad genua apponebatur.

483—487. Novum argumentum in pariete expressum, redditio corporis Hectorei, ex Iliad. ω. Homerus raptati circa Trojam Hectoris non meminit. Ter circa urbis muros fugit Hector, Iliad. χ, 208; cæsus autem statim ad naves trahitur, Iliad. χ, 399 sqq., ubi ter quotidie circa Patrocli tumulum raptare eum solebat

Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exsertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
 Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno;
Regina ad templum; forma pulcherrima, Dido
Incessit, magna juvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi,
Exercet Diana choros; quam mille secutæ

Achilles, Iliad. ω, 14 sqq. Tractum igitur Hectoris cadaver circa muros aut uni ex cyclicis aut ex tragicis deberi puto. Bene vel ad artis rationem, *raptaverat;* nam hoc antecesserat, et corpus lacerum et fœdatum immanem eam contumeliam vel in tali opere arguere poterat. Expressum autem putetur Achillis tentorium, ipse Achilles sedens, supplex ei factus Priamus (vide Iliad. ω, 478 sqq.), et divinum illud, *Μνῆσαι πατρὸς σεῖο*—jamjam fari incipiens: in conspectu, adducta a Priamo redimendi corporis pretia; *ἀπερείσι' ἄποινα* (—*χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερε δέκα πάντα τάλαντα*; unde v. 484, *auro corpus vendebat Achilles*); adstant ex alia parte *spolia*, h. e. arma quibus cæsum Hectorem spoliaverat victor, *currus*, cui illigatum eum raptaverat, et *ipsum corpus amici*, sc. Hectoris, ex curru supinum, pulveri incumbens, quod die quoque orto ter circa Patrocli tumulum ductare solebat Achilles: vid. Iliad. ω, 14 sqq. *Manus inermes* noli inertem putare ornatum. Nam eo spectat, quod intraverat hostilia castra supplex ad genua victoris procubiturus. Totus hic locus est ex felicissimis.

488. Cum Achivis *permixtum* prœlio, *προμάχοις μιχθέντα*, seu pugnantem, Æneam sæpe ap. Homer. invenias.

489. Agnovit Memnonem pugnantem: quod autem *nigrum* appellat, et *Eoas acies* memorat, id eo pertinet, quod, quandoquidem auxilia ex terris Troadi ab oriente sitis, quæ tum sub Assyriorum ditione fuisse videntur, Auroræ ille filius adduxit, Indos et Æthiopes adduxisse fabulose dicitur.

490—493. De Amazonibus duce Penthesilea auxilium Ilio ferentibus vid. Quintum Smyrn. libro i. Induxerant Amazones in belli Trojani historias poetæ qui post Homerum scripsere, quia antiquiore aliqua fama celebratæ erant Amazonum irruptiones in Asiam minorem factæ, inprimis in Lydiam et Phrygiam; quarum una in Priami tempora inciderat. *Peltæ lunatæ* proprie Amazonum fuere. *Subnectens cingula mammæ*, s. mammis, exquisitius quam *subnectens*, subnexam habens, *mammam cingulo*, s. balteo. Dextra scilicet papilla erat nudata. Nota omnia. *Ardet*, furit, fortiter pugnat: *mediis in millibus*, doctius, quam in turba vel acie. *Audetque viris concurrere virgo* ex Homer. Iliad. ζ, 186, γ, 189 natum videri, notarunt jam alii. Totus hic de Amazonibus locus est pulcherrimus.

494—497. Interea, dum miranda hæc opera contemplatur Æneas, dum ab eo *videntur*, inspiciuntur, et dum unice intentus in ea quæ intuetur; Dido advenit.

498 sqq. Comparatio est splendida Didonis cum Diana, quam tractavit poeta post Homerum Odyss. ζ, 101 sqq. Probus ap. Gell. ix, 9, *nihil quidquam tam improspere Virgilium*, ait, *ex Homero vertisse*. Contra Jul. Cæs. Scaliger in Poetice v, 3, p. 219, *Virgilianos versus a magistro, Homericos vero a discipulo confectos* ostendere vult. Sed erat summus vir omnino Homero iniquior. Nobis quidem, ut in aliis, inventi laudem, quæ haud dubie est major, Homerus, majoris ornatus commendationem habere videtur Virgilius; et esse in utroque quod probes, quod mireris. *Qualis*, pro qualiter, quo habitu; pro qualis est cum *exercet choros*, ducit, instituit. Frequentantur autem a poetis Nympharum chori, ducente eos Diana. Colebatur illa præcipuo cultu Lacedæmone et in Delo insula.

Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnes;
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divæ, media testudine templi,
Septa armis, solioque alte subnixa, resedit.
Jura dabat legesque viris; operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
Quum subito Æneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios; ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
Lætitiaque metuque; avidi conjungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat.
Dissimulant; et nube cava speculantur amicti,
Quæ fortuna viris; classem quo littore linquant;
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant,
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
  Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
Maxumus Ilioneus placido sic pectore cœpit:

500—502. *Illa pharetram Fert humero:* debebat junctum esse, *ferens gradiensque;* adjecta autem hæc sapienter, obversatur quippe oculis nostris extans inter cæteras dea humeris tenus. Decus autem ejus potenter declaravit poeta per tacitam lætitiam matris Latonæ; *tacitum pertentant gaudia pectus*, h. e. gaudia tacita. Etiam *pertentant* feliciter pro, subeunt: cf. lib. v, 828; Geo. iii, 250.

504—506. Urbem condendam præclare *opus regnumque futurum* appellat. *Media testudine templi*, h. e. medio templo, Latino usu, quatenus intra fores consederat; cum omnia dicantur *media* quæ sunt post principia. *Septa armis*, armatis, satellitibus; quod vulgare est monitu; ut et mox *jura legesque dare* nihil esse aliud quam jus dicere. In templis senatum cogi, ad fores tribunalia poni, notus Romanorum mos, ad quem poeta hoc refinxit. *Solio alte subnixa, resedit* ornate. Erant autem throni excelsi, ideoque pedibus subjecta scabella.

507, 508. Opus ædificationis partiebatur inter cives suos vel de sententia vel sorte. *Sorte trahebat opus* doctius, quam trahere sortem ad assignandum opus, sorte ducta opus assignare.

509. *Concursu magno*, cum plurium concursatione; ut clamore, v. 519, ad multitudinem concursantium referendum.

510. Sunt sup. inter amissos memorati.

516. *Dissimulant*, pro vulgari, reprimunt se, continent se, quo minus prorumpant; quia rerum eventus et præsentem statum non satis perspectum habebant.

519. *Orantes veniam* simpl. propitiam et benevolam voluntatem, ut ne escendere ac littus tenere prohiberentur. Scilicet, ut sequens oratio v. 525 sqq. ad intelligendum expedita sit, cogitandum, naves illas, in littus quod raro adiri solebat rejectas, pro prædatoriis, λῃστρικαῖς, fuisse habitas. Aocurrerant itaque Pœni, prohibuerant Trojanos escendere; sin facerent, igni naves comburere velle minati erant.

521. *Maxumus*, sc. natu; ut 654 *natarum maxuma*, absolute; nisi intelligere mavis, princeps inter ipsos, et auctoritate eminens. Ita simpliciter alibi, Æn. iii,

O regina, novam cui condere Jupiter urbem,
Justitiaque dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignes;
Parce pio generi, et propius res adspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas:
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ:
Œnotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Huc cursus fuit;
Quum subito assurgens fluctu nimbosus Orion
In vada cæca tulit, penitusque procacibus austris,
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.

107, *Maxumus unde pater—Teucrus. Placido pectore*, h. e. nil turbatus, nullo rerum metu impeditus ac perculsus; nihil aliud.

522 sqq. Oratio egregie ad consilium et ad affectum dicentis audientisque comparata; cum qua non sine fructu compares alteram ad Latinum habitam Æn. vii, 213 sqq. Præclarum hoc, *novam cui condere Jupiter urbem.* Hæc enim ex Trojanorum sensu votorum summa; et grave ex altera parte ad humanitatis officia argumentum apud Didonem. Similiter expende reliqua. *Gentes superbas*, int. Afros, non Pœnos. *Justitiam* ad totum mitiorem vitæ cultum *legesque ac jura data* refer, quibus feritatem eorum mitigavit Dido.

525, 526. *Infandos ignes*, qui adversus fas jusque gentium inferuntur. *Pium genus* Trojani h. l., qui nullam injuriam, nullum nefas commiserant, prædas agendo. *Pietas* pro justitia interdum dicta, quatenus hæc a metu deorum et religione proficiscitur. *Propius adspice res nostras*, conditionem et locum quo sumus accuratius inspice: sc. deprecatur judicium de se ex primo rerum adspectu fortunæque specie, postulatque a regina, ut accuratius sibi, qui sint, exponi patiatur.

527—529. Non se ad deprædandas incolarum terras ac sedes venisse ait. *Vertere prædas* exquisite pro avertere, abigere: ut est lib. viii, 208, x, 78. *Ea vis*, audacia, ut alias: eadem mox *superbia*, insolentia.

530, 531. Ex Ennio, *Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant*, expressum esse, jam Servio notatum, et Macrobio vi, 1, elegantiore utique oratione. Est *locus* h. l. pro regione. Quod autem *Hesperiam* pro Italia dicit, majorem habet antiquitatis auctoritatem. *Terra antiqua*, a prima inde hominum memoria habitata, adeoque non ignobilis et obscura: *potens armis atque ubere glebæ*, incolarum fortitudine et soli ubertate excellens. *Uber glebæ* ductum videri potest ex Homerico οὖθαρ ἀρούρης; sed *uber* pro ubertate dictum.

532, 533. Italiæ nomina quæ tenemus Græcæ fere originis sunt. *Saturniæ* quidem nomen vix fuit commune ac vulgare, sed est poetarum; etsi primo ad locum aliquem circa Tiberim spectasse dicitur. *Hesperiæ* nomen, terram ad occidentem sitam declarans, commune fuit cum Hispania. *Œnotria* ab initio fuit ager qui serioribus temporibus Bruttiorum erat. Appulerunt enim Œnotri Pelasgi in littore hoc Italiæ inferiore, et fines suos latius protulerunt; hinc Œnotri totam Italiam obtinuisse dici possunt, et ipsa Italia *Œnotria*, uti a prioribus incolis *Ausonia*. *Minores*, proprie *natu*, Virgilius ad posteros vel seriores transferre solet, ut v. 733 et al. *Gentem* autem doctius posuit pro *terra* Homerico more: δῆμος Φαιήκων pro insula.

535—538. *Subito fluctu*, repentina tempestate commota: *assurgens*, ut *mare assurgit fluctibus*, cum proprie *fluctus assurgant in mari*. *Orion* dictus omnino pro tempestatibus ac procellis, quales fere ejus ortu vel occasu exoriri solent; alioqui

2 G

Quod genus hoc hominum, quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ:
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma;
At sperate deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter,
Nec pietate fuit nec bello major et armis:
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Ætheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris;
Non metus, officio ne te certâsse priorem
Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Arvaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes, et stringere remos.
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
Sin absumta salus, et te, pater optime Teucrûm,
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iuli;

Orion etiam cum judicio a poeta positus esse videri potest. Incidit enim ejus ortus, etiam in his Africæ plagis, in mensem Junium. Æstas autem agebatur tum: vid. inf. v. ult. *In vada cæca*, latentia: vid. v. 111. *Procacibus austris*, ornate; ventorum procellosorum vi ac tempestate victos, partim per altum, partim inter scopulos penitus nos disjecit: *procaces austri*, venti vehementes; Horatio *protervi*, Gr. ἀσελγεῖς. *Superante salo*, victa a maris ac procellarum vi navigantium arte et labore. Ita sup. *vicit hiems*, et inf. ii, 311, *Vulcano superante*. *Adnavimus*, appulimus, ut poetæ solent.

539. *Quæ tam barbara patria*, terra, *permittit?* Græco more pro, quæ terra tam barbara est hæc ut permittat?

540. *Hospitio prohibemur arenæ*, ornate, pro, a littore, ab escensu in littus: mox *primam terram* dixit.

542, 543. Agnosce poetici sermonis indolem; pro abstracto, si *humanitatem*, humanitatis jura et officia, et vindictam injuriæ, quam humana ira exigere a vobis potest, (hæc enim sunt *mortalia arma*,) pro nihilo ducitis; saltem illud reputate, deos esse justi injustique inspectores, injuriæque adeo ultores. In *sperate* inest notio τοῦ *metuere*, quod frequens est Græcis Latinisque poetis.

544, 545. Œconomia carminis in hoc occursu Æneæ et sociorum, et in horum laudibus Æneæ, quem ignorabant eas audire, est præclara. Præstat interpungere, *Quo justior alter, Nec pietate:* h. e. quo nec alter justior, nec major fuit pietate, bello, et armis.

546, 547. *Vesci aura* antiquum est, et ex Lucretio notum, pro *frui*. *Occubat umbris*, exquisite secundum illam formam, *occumbere morti* lib. ii, 62.

548. *Non metus, ne:* non metuendum est, ne pœniteat aliquando beneficiis nos provocasse.

549, 550. Sunt duo quæ per hunc et sq. versum præstruit. Ostendit, Trojanos in his terris sedes haud petere, nec ut petant necesse habere; sed aut superstite Ænea in Italiam trajecturos, aut eo interemto in Siciliam habitatum redituros esse. De *Acesta* cf. sup. ad 195. Ejusdem urbs *Ægesta* intelligenda.

552. In *silvis trabes aptare* navibus, et *stringere* ferro, amputare, dolare, adeoque, id quod antecedit, omnino incidere arbores, quæ pro *remis* sint, h. e. naves reficere. Mox *rex* pro duce, ut sæpe.

554. *Ut Italiam petamus:* docte omisso, ex Græcorum more, verbo a quo *ut* cum subjunctivo pendeat: curabimus, efficiemus, ut. Nam si continuares, *aptare transtra et stringere remos, eo consilio, ut Italiam petamus*, prosaicum id foret: similiter v. 557, 558, sed sine *ut;* quod communius.

555—557. *Sin absumta salus*, sin periimus, siquidem is periit in quo res nos-

At freta Sicaniæ saltem, sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ.
Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri; secludite curas.
Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem,
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni;
Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
Sive Erycis fines regemque optatis Acesten;
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse, Noto compulsus eodem,
Afforet Æneas! equidem per littora certos

træ positæ sunt, una cum Iulo: *spes Iuli* bene pro Iulo. *Freta Sicaniæ:* Siciliam iterum petere liceat.

559. *Premitus* h. l. ac murmur assensum commotis hominum animis indicat. Simplicius Homericum: Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί.

561. *Vultu demisso* et *breviter* fatur Dido. Adde hæc ad 496 sqq. et observa qua arte poeta descriptionem faciat; et vide quid adhuc desit, ut Didonem unice studio tuo dignam habeas. Jam in ipsa oratione pudor cum dignitate, prudentia cum summa humanitate, maxime elucescunt.

562—564. *Secludite curas:* exquisitius quam excludere, ejicere, deponere, sollicitudinem ac metum. *Res dura*, quod vulgo, res duræ, dura rerum conditio, quæ cogit aliquid vel invitos facere, *moliri*. *Custos* pro viris in custodia finium et præsidio locatis.

566. Possis sane per *virtutes virorum* exponere. Sed proprie tamen utrumque vim habet suam; nec amplectar facile jejunam figuram hendiadyein. *Virtutes*, res præclaræ, fortiter gestæ, ut ἀρεταὶ v. c. apud Pindar.

567, 568. Non adeo *obtusa pectora*, h. e. stupida ingenia, habemus; non tam barbari sumus, ut Trojanorum res præclare gestas et fata ignoremus. *Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe*, h. e. nec tam remotas a sole terras incolimus. Id quod tandem ad eandem sententiam redit, quatenus frigus ad animi stuporem adeoque ad feritatem et immanitatem transfertur, et remotiores a solis orbita terræ pati id creduntur. Extremæ terræ partes ita omnino designantur, ut *extra solis vias* esse dicantur, quatenus vel intra duo tropicos vel intra temperatiores zonas non comprehenduntur. Quo igitur magis terræ versus septentrionem vel versus austrum recedunt, eo magis *aversus*, h. e. simpliciter remotus ab iis *Sol jungit equos*, h. e. oritur iterque suum diurnum conficit. Hoc unum tenendum, Pœnos non esse barbaros, non adeo esse remotos a clementiore cœli terræque plaga, respectu Trojanorum.

569, 570. *Hesperiam magnam* simpl. potentem. Aliter *Græcia magna* dicitur. *Eryx:* vid. v, 759. *Optatis*, h. l. præfertis.

571. *Auxilio tutos*, quod in prosa, rebus necessariis instructos, munitos. Pedestris esset oratio, si acciperes, *dimittam tutos* cum *auxilio*. Mox *statuo* exquisite pro condo: ut ἱδρύω.

575—577. *Compulsus*, non, coactus; hoc

Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo;
Si quibus ejectus silvis aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, et fortis Achates
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Æneam compellat Achates:
Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente
Scindit se nubes, et in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis; namque ipsa decoram
Cæsariem nato genetrix, lumenque juventæ
Purpureum, et lætos oculis afflârat honores:

tenue esset; sed, huc depulsus, delatus. Mox *certos* exquisite, quibus fides haberi possit, non respectu perfidiæ Pœnis exprobrari solitæ; sed *certi* dicti pro iis qui certa nuntient. *Dimittam*, in diversas partes mittam.

582. *Animo sententia surgit*, ad eam formam, qua *stare*, *sedere*, *insidere* dicitur.

584. *Unus*, Orontes: v. 113 sqq.

585. Sup. 390 sqq.

586. Οὔπω πᾶν εἴρητο ἔπος, ὅτε. Odyss. π, 11.

587, 588. *Purgat* se, solvitur, extenuatur nebula: καὶ τότε δή ῥ' αὐτοῖο πάλιν χύτο (non λύτο, nam πάλιν Homero est pro ἀνὰ, refundi, resolvi) θέσφατος ἀήρ, Odyss. η, 143. *Ætherem apertum*, ut aer purus redderetur; et *clara lux*, remota nebula. Nunc puta Æneam *adstitisse* multo pulchriorem adspectu quam unquam alias: quod poeta per miraculum et Veneris interventum auxit. Declaratur Æneæ pulchritudo et dignitas per partes; sunt species corporis, juventus, et gratus oculorum vigor. *Refulsit* pro vulgari, apparuit; nihil amplius.

589. *Humeros* int. latos ac torosos, herois vel dei, v. c. Mercurii vel Martis, qui corporis robur viriumque efficaciam declarant; quod apparet in statuis veterum. Locum effictum ad Homericam formam Odyss. ζ, 229—235, et ψ, 156—162. *Os humerosque deo similis* tantum ornatius exprimunt formam augustam et divinam, quam Homerus simplicius, θῆκε Μείζονά τ' εἰσιδέειν καὶ πάσσονα: cf. Odyss. π, 174 sq.

590. *Ipsa decoram Cæsariem nato genetrix—afflârat*, non quasi comas ejus breviores in promissiores mutarit; sed si juvenili specie adstare dicendus erat Æneas, efficiendum erat, ut coma similis esset comæ promissæ Apollinis vel Bacchi, qui in vulgus notabiles cæsarie sua. *Lumen juventæ purpureum*, ornate pro juventa eximia et pulchra. *Lumen* est nitor; nitor autem juventæ proprie tribuitur. *Purpureus* aut pro pulcher, omnino, aut pro splendidus, nitens: vid. ad Hor. iv Carm. 1, 10; qui idem iii, 3, 11, 12, ad divinam formam retulit, *quos inter Augustus recumbens Purpureo bibit ore nectar*.

591. *Lætos oculis afflârat honores:* inerat oculis desiderabilis aliqua venustas, gratia, χάρις καὶ ἵμερος. Primum *lætos honores* dixit pro honore; *honos* autem pro pulchritudine, res nota. *Lætos* non tam ad hilaritatem, quæ adspersa fere est oculis nitidis et pulchris (ὄμματα φαιδρὰ), quam potius ad oculorum fulgorem, qualis in lucido juventæ et pulchritudinis flore esse solet, referes; nam *læta* poetis proprie lux, nitor. Sic *tempora læta*, fulgida, lib. viii, 681. *Afflare*, ab initio proprie dictum videtur de oris anhelitu, quo quis aut crederetur, aut, tanquam symbolico actu, videretur inspirare alteri vim aliquam, aut suam aut præternaturalem. Ita Apollo afflasse narratur ore nonnullos, quibus divinandi vim impertiret. Itaque et vates et poetæ *afflari* dicuntur, quippe *contacti*, *percussi*. Ita et *fulmen afflare* dicitur, ut lib. ii, 649. Alio sensu *afflare* et *adspirare* a navigatione et vento secundo ductum est. Etiam aliud est, si de exhalationibus corporis, ambrosiæ, *spirare* et *afflare* dictum occurrit.

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
Troius Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores,
Quæ nos, reliquias Danaûm, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo, socias! grates persolvere dignas
Non opis est nostræ, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Dî tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitia est, et mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet;
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt;
Quæ me cumque vocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, lævaque Serestum;
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
  Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:

592, 593. Comparatio retrahenda ad Æneam *nube circumfusum*, quod *clara in luce refulsit*, ut opus vel ornamentum eburneum, argenteum, vel marmoreum auro inclusum, aurea ora ambiente, qua ex auri splendore ipsum opus, quod inclusum est, auctum nitorem mutuatur: cf. Æn. x, 133 sqq. Verba autem sic interpretanda: *restitit et refulsit* tali cum decore, *quale manus* (artificis) *addunt ebori decus*, h. e. quale est decus operis eburni aut argenti marmorisve candidi auro circumdati.

595 sqq. Præclara et affectus plena oratio.

598—600. *Reliquias Danaûm*, a Danais relictos; passive, ut aiunt; stragi Trojanorum cædique ab Achivis perpetratæ superstites. *Exhaustos*, attritos, consumtos, vexatos. *Socias*, de conatu, recipere vis.

603. *Si quid Usquam justitia est:* si non inane nomen est; sed res, virtus, laude ac præmio digna. Ante oculos fuit Ulyssis ad Nausicaam oratio pulchrarum sententiarum plena, Odyss. ζ, 180.

605. Felix hominum ætas, in qua te tam generosam feminam nasci contigit! *Læta sæcula* sunt fausta, felicia.

607, 608. Quod Tibullus i, 4, 65 nude, *dum robora tellus—vehet*, hoc ornatius extulit Virgilius: donec in montibus umbræ silvarum *convexa* montium, h. e. latera et ambitus, obscurabunt, et ornatius, *lustrabunt*, umbra pro flexu solis procedente et circumagente se. *Polus dum sidera pascet*, pro tenui, habebit. *Polus pascere sidera* dici potest, pro sidera pasci in polo, quatenus stellæ errare et vagari per cœlum videntur. Cum tamen Lucretianum i, 232, *unde æther sidera pascit*, et alia loca videri possint animo poetæ insedisse; Servianam interpretationem non plane spernas, ut ad philosophorum opinionem referas, qua astra marinis terrenisque humoribus attenuatis (*ἀποῤῥοίαις*) ali putabantur, quemadmodum iris imbibere imbres.

609, 610. Quocunque abiero, beneficii accepti memor ero. *Manebunt*, animo meo; nunquam excident.

610—612. Lætus et gratus benevolentiæ et amicitiæ affectus in his versibus observandus.

614. *Casus* est fortuna, ut statim v. 615.

Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?
Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco.
Sic memorat: simul Ænean in regia ducit
Tecta; simul divûm templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad littora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingues centum cum matribus agnos,
Munera lætitiamque dii.

616. *Immanibus oris* Libyæ, cujus immanes et feri incolæ, sive etiam horridæ et asperæ incultæque terræ. *Applicat*, ita fert, ut navem applicueris; ut v. 377, *appulit*.

617, 618. Secundum versus Iliad. β, 820, 821. Sic Nympharum partus ad fluminum ripas collocant plerumque poetæ.

619 sqq. Teucer, a Troja redux, a patre Telamone non admissus (cf. Hor. i, 7, 21,) cum Cyprum petiisset, accessisse ad Belum, Sidonis ac Tyri regem, putandus est, ut, cum ab eo copiæ in Cypro haberentur, earum auxilio adversus incolas insulæ ipse uteretur, quos in nova sibi sede, Salamine, paranda alienos et infestos experiebatur. Multa cum arte et sagacitate hæc ex tragicorum fabulis ad majorem rei probabilitatem traduxit poeta.

624. *Reges Pelasgi*, pro Achivorum ducibus: etiam hoc licentius, et seriorum poetarum Græcorum exemplo; nam Homero Pelasgi diversus ab Achivis sunt populus.

625. *Teucros*, Trojanos; ab antiquiore illo Teucro, a quo Dardanus fuit exceptus, cum in terram Trojanam e Samothrace trajecisset. Ab his originem ducere videri volebat Teucer Telamonius, propter maternum genus. Erat enim ex Hesione Laomedontis filia natus, quam Telamon a sodali Hercule muneris loco acceperat. *Laude ferebat*, pro, efferre laudibus.

630. Nobilissimus versus; gravissima sententia; cujus cum v. 628, 629 vi percepta, si adolescentem non voluptate gestire videas, næ illum a poetæ lectione statim abigas, suadeo. Sensus: ipsa *οὐκ ἀπειρόκακος*, ipsa tot adversa experta, animum habeo pronum ad succurrendum aliis qui et ipsi fortuna adversa jactantur. *Disco*, teneo, novi.

632. *Simul divûm templis indicit honorem*. Si de supplicatione diis propter felicem Æneæ hospitis adventum decreta intelligas, nec aliam rationem iniri posse video, a more antiqui sæculi recedere dicendus est poeta, et deflectere ad suæ ætatis vitam. Nam, ut ex toto Homero satis constat, heroicis temporibus, hospitis adventu in domo statim sacrum fit, cæditur victima, et ex ea epulo sacro hospes excipitur.

634, 635. *Horrentia* setis seu pilis, et *terga suum* pro suibus. In toto loco ante oculos poeta habuit Odyss. θ, 59 sqq. Mittit Dido pecudes quæ pro munere sint, et quarum epulis dies hilariter exigatur.

636. *Munera lætitiamque dii*. Gell. ix,

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis:
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo;
Ingens argentum mensis, cælataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten,
Ascanio ferat hæc; ipsumque ad mœnia ducat.
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet; pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivæ Helenæ; quos illa Mycenis,
Pergama quum peteret inconcessosque Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum:
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,

14, *in illo versu nihil dubium est quin* dii *scripserit pro* diei; *quod imperitiores* dei *legunt, ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes. Sic autem* dies dii *a veteribus declinatum est; ut* pernicies pernicii, luxuries luxurii. Alii *lætitiamque dei*, ut vinum munus et γάνος Διονύσου, χάρμα Βάκχου dictum sit. Mihi *dii* unice vera lectio videtur: primum quidem quod exquisitior illa, et eadem antiquissimæ auctoritatis; tum autem quod lenius decurrit: *mittit tauros, sues, pecudes, munera lætitiamque diei*, quibus *diem* tam faustum ac festum exhilararent, ut hospitalibus donis fieri mos erat.

637. Jam Catullus dixerat lxi, 46, *Quacunque opulenta recessit Regia—Tota domus gaudet regali splendida gaza:* cf. reliqua. *Luxu* præclare pro apparatu regali.

639. Brevitatis, utpote in narratione, et poeticæ elegantiæ studium omissionem verbi peperit, *sunt*, vel *instruuntur*. Int. autem vestes stragulas purpureas magna cum arte textas. *Ostrum superbum*, splendidum: inf. 697, et 700, *aulæa superba*, et *ostrum stratum*.

640. Vasa magna argentea et aurea, eaque cælata, e more veterum admodum frequentato, et h. l. quidem factis majorum Didonis anaglypho opere, seu, extantibus figuris, expressis; de quo quidem constanter *cælare* et *cælatura* dici observavi.

642. *Ducta* non ad opus e metallo, sed ad *seriem* spectat.

645, 646. *Ferat*, nuntiet omnia hæc quæ accidissent. *Stat* pro *est*, vulgari verbo. *Cari parentis*, φίλου πατρὸς, h. l. pro amantis.

647. Apud Homerum munera fere ξεινήϊα hospitibus advenis dantur ab iis qui excipiunt. Hoc loco jubet Æneas apportare e navibus quæ Didoni donet.

448, 449. *Palla signis auroque rigens*, intextis rerum vel hominum formis ex auro. Æn. xi, 72, *Tunc geminas vestes—quas Dido—tenui telas discreverat auro. Rigentes togas* ex nostro duxit Claudian. i, 205. *Et velamen circumtextum acantho*, prætextum acanthi foliis, vestis oram ambientibus. De *acantho*, vid. ad Ecl. iii, 45. *Croceum* quidem ejus genus est; nam vulgare est flore albo. *Velamen* de peplo accipiunt; Servius *cycladem* reddidit; forte quod hoc inter feminea vestimenta inprimis est lautum.

650—652. Homerico vero more commendatur *velamen* illud ab Helena in cujus mundo fuerat. Abstulerat autem cum Helena (Ἀργείην Ἑλένην latiore sensu, etsi Spartanam jam Homerus appellaverat) Paris multas vestes et ornamenta, κειμήλια, quæ ipsa cum Helena repetebant Achivi: vid. Iliad. γ, 70 et al.

653. Habes sceptrum h. e. hastam vel scipionem, insigne puellæ regiæ, ut omnino hominum genere vel honore insignium. Sic ap. Eurip. Troad. 150. *Ilione* e Priami filiabus fuit, Polymnestori Thracum regi nupta, et ad eam frater Polydorus educandus mittitur.

Maxuma natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilingues:
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:
Nate, meæ vires, mea magna potentia, solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoia temnis;
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Littora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi; et nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus; et vereor, quo se Junonia vertant
Hospitia: haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis et cingere flamma

655. Coronam intelligo duplici materia, h. e. diadema, nam de eo agitur, aureum, gemmis distinctum, quo in monumentis, inprimis Italorum, sæpe deas ornatas videas. Ovid. Met. xiii, 704, *Dant pateram, claramque auro gemmisque coronam.* Neque aliter dictum, quam ad Virgilii imitationem (sententia tamen ex Homero expressa Iliad. χ, 470, 471) apud Valer. Fl. viii, 235, ubi Venus Medeam ornat.

657 sqq. Scilicet Venus, filio suo Æneæ timens, ne Junonis fraude Didonis ac Pœnorum voluntas mutetur, Didonem amore ejus inflammat; eodem metu impulsa in nuptias consentit, inf. iv, 107 sqq.

659, 660. *Donis furentem* vix nisi dure admodum dicas. Melius ut *donis incendat reginam furentem*, ut amore furat. *Ossibus implicet ignem*, exquisitiore forma, quam *ossa implicet igni*, h. e. ipsis ossibus ac medullis, ut de amore loqui mos est, flammas inserat, immittat, insinuet.

661, 662. *Domum ambiguam: domum* pro stirpe, gente Didonis dictum, et ad fraudulentum Pygmalionis ingenium respicit. Recte jungitur ipsius adeo populi ingenium, *Tyriosque bilingues* eodem sensu, h. e. fallaces. *Urit* infesta *Juno*, cogitatio de Junonis in Æneam odiis et consiliis eam cruciat. *Sub noctem:* narratum de dea secundum humanum morem, quo nocte ingruente curæ recrudescunt. Vesperi hæc geruntur: vid. inf. 726.

664—666. *Meæ vires, mea magna potentia*, splendide pro, per quem ego valeo et potens sum. Petiere hinc alii, ut Statius i Silv. ii, 137, *tu, mea summa potestas;* adde Ovid. v Met. 365, quod a poeta forte Græco Virgilius sumserat. Contemtus quo Amor Jovis fulmina habet, elegans poetarum et artificum veterum lusus, suavi cum varietate expressus passim occurrit, etiam in gemmis. *Tela Typhoia*, quibus Jupiter usus est in Typhœum, *εἰς Τυφωέα*. *Tua numina posco*, tuam opem et auxilium quod per *potentiam* et *numen* declarat.

667—670. *Nota tibi* sunt (ut Græci pro, notum tibi est,) quemadmodum Æneas frater. Magna autem cum arte et cum dilectu singula orationis membra sunt effecta; ut illud, *frater tuus.*

671, 672. Sollicita est Venus et metuit, ne hospitium hoc Æneæ in Junonia urbe ad ejus exitium vertat (cf. iv, 96 etc.), Junonis in Æneam odiis. *Tanto cardine rerum*, in articulo, ἀκμῇ, in tanto rerum momento, dum res summa agitur, an Trojani ab Italia fatalique regno averti possint, illa, sc. Juno, *non cessabit*, sed novas adversus Æneam machinas parabit, quibus eum perdat.

Reginam meditor, ne quo se numine mutet;
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxuma cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Trojæ:
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacrata sede recondam;
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus;
Ut, quum te gremio accipiet lætissima Dido,
Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Quum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliæ lucos; ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci adspirans complectitur umbra.

673, 674. *Cingere flamma;* ut x, 119, *mœnia cingere flammis.* Sic *flamma involvere, circumdare,* h. l. amore, ut *amore irretiti, illaqueati,* tenentur. *Ne quo se numine mutet:* ne Junonis machinatione aliqua animus ejus mutetur.

675. *Teneatur mecum,* pariter atque ego: amet Æneam, quem ego amo, tueor, tanquam mater.

677. Ascanius designatur per *regium puerum,* quatenus *rex Æneas* sæpe dictus. *Maxuma cura,* h. e. amor, carus Veneri.

680, 681. Inf. x, 86, *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.* Cythera, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicæ objecta, h. l. *alta* quatenus montosa est, hinc etiam *super;* nisi forte aliquis montes in ea designari malit, ut et Idalium τὸ Ἰδάλιον ὄρος in Cypro; et sequuntur utique, v. 692, *alti Idaliæ luci.* Erat autem templum in monte positum. Sed *super alta Cythera,* pro, super Cytheris (ut i, 295, *sedens super arma),* est pro *in;* ut ὑπὲρ simili modo dictum occurrit. Nisi malis ad motum referre, ut lateat notio τοῦ *abductum* super Cythera et Idalium. *Sacrata sede,* ἐν τεμένει.

682. *Ne qua,* ratione ac via; *scire* pro rescire dictum. *Medius occurrere,* in medio negotio, sup. 348, *Quos inter medius venit furor:* h. l. de eo qui impedimentum affert.

683, 684. *Faciem falle,* mentire, simula, falsam exhibe: *facies* pro toto corpore et habitu. *Notos vultus,* ex more poetarum, pro vultu cujusque suo ac proprio.

686—688. *Laticem Lyæum* pro vulgari, latex Lyæi. Sed poetarum more pro derivato adjectivo, *latex Lyæius,* quod ipsum vix usus ferret, ponitur. *Inspires ignem,* nonne paullo durius hoc? et jungitur etiam nova rei imago, *fallasque veneno,* h. e. per fraudem venenum instilles. Quod autem hoc ita adstruit poeta, ut Didonem inter convivii hilaritatem, quæ animum relaxat, amore inflammet, naturæ humanæ convenienter comminiscitur.

690. *Gaudens* suaviter adjectum, ut alias, *lætus paret,* h. e. lubens, et mox, 696, *duce lætus Achate.*

691—694. *Quietem irrigat,* ut *somnum infundere,* et, vulgatiore ratione, *perfundere somno, irrigare membra quiete,* habet ab antiquioribus poetis, Lucretio et Furio Antiate. Et hi duxere ex Homerico ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν· περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος. Nata autem loquendi forma ex notione humoris, primum *nocti,* tum

Jamque ibat dicto parens, et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Quum venit, aulæis jam se regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penates.
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt.
Nec non et Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.

somno adjuncta; unde ὑγρὸς ὕπνος. Ex eo ipso artificum ratio ducta, quod Somnus cornu defundit quietem vel somnia. *Fotum gremio*, ornatius quam, *positum:* cf. 718, *interdum gremio fovet. Amaracus*, sampsuchum vel *majorana*, quæ inter coronarias est: vid. Plin. xxi, 11, s. 35, 39: *in Cypro laudatissimum et odoratissimum*, ibid. c. 22, s. 93; et, ut *umbram* h. l. efficiat, luxuriantius ibi nasci debet.

697, 698. Accumbebat jam mensæ in toro Dido cum falsus Iulus advenit. *Aulæa* sunt vestes stragulæ, v. 639, spondæ et toro injectæ. *Se composuit*, pulchre pro consedit. *Sponda aurea* jungendum, ne *sponda* nude sit posita. Dicta autem *sponda* exquisitius quam lectus. *Mediamque locavit*, inter Æneam et falsum Iulum, in triclinio, aiunt. Verba tamen tantum hoc suppeditant, eam consedisse in lecto; et *mediam* se *locavit* ad poeticum sermonem referendum.

699—702. Postquam Dido consederat, discumbunt locis suis Trojani; instruuntur mensæ epulis; tum v. 707 etiam Pœni ad mensas accumbunt. Interea apportantur munera Æneæ v. 709; et Dido a falso Ascanio amore Æneæ accenditur. *Strato ostro*, super toro purpurea veste, stragula, strato. Post discubitum aqua affertur ad manus lavandas; afferuntur ad eas tergendas χειρόμακτρα lævia ac mollia; simulque instruitur mensa pane e canistris depromto et apposito. Apud Homerum panis in canistris apponitur, quod pressius sequitur noster Æn. viii, 180, 181.

703, 704. In interiore ædium parte erant feminæ, quæ panem in canistris struerent, ut circumferretur et distribueretur convivis; quod v. 701 fiebat. Nam hoc est, iis curam fuisse, *struere penum*. *Longo ordine*, quoniam L numero. *Et flammis adolere Penates*. Penates aut pro aris ac focis, aut pro ipso penetrali, omninoque pro domo accipi possunt. Jam *eos adolere flammis* dixit Virgilius poetico orationis more, pro, flammas adolere in Penatibus, s. ædibus, h. e. in aris. Jam autem quæras, quorsum, in vita utique heroica, inter epulas in foco ignis incendi solitus sit? Non sane frigoris depellendi causa, nec ad carnes coquendas. Verum perpetuus ille, etiam per sequiora tempora, religiosus mos fuit, ut in festis saltem epulis focus igni luceret, in deorum utique honorem, Penatium maxime vel Genii vel Laris; facta quoque in focum libatione vini, seu thure cremato; heroica vita etiam carnis prosectis in ignem injectis. *Adolere*. Videtur *olere* ab initio omnino notionem augendi habuisse, sed substitisse tandem in uno rerum genere, quod incrementum habet continuum, seu quod continuatur, scilicet flammæ in fomite nutritæ; unde *adolere* est cremare; tum fumi et odoris ex cremata victimæ carne vel thure; unde *olere* est odorem emittere.

705, 706. Ducentis aliis ministerium dapum et vini apponendi mandatum. *Pares ætate*, int. pueros, ex more. Valer. Fl. ii, 653, loco hinc expresso: *centumque pares primæva ministri Corpora*. Cibus apud Homer. statim ab initio apponitur; vina in poculis circumferuntur a pueris; majores calices ad libationem faciendam ad finem cœnæ.

707, 708. *Per limina læta*, simpl. in domo. *Tori picti* iterum sunt vestes stragulæ.

Mirantur dona Æneæ; mirantur Iulum,
Flagrantesque dei vultus, simulataque verba,
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa, et pariter puero donisque movetur.
Ille, ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit. Hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret; et interdum gremio fovet, inscia Dido,
Insidat quantus miseræ deus. At memor ille
Matris Acidaliæ, paullatim abolere Sychæum
Incipit, et vivo tentat prævertere amore
Jam pridem resides animos desuetaque corda.
  Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ;
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

710. *Flagrantes dei vultus.* Arbitror *oculos fulgentes* indicari, utpote Amoris: sæpe ap. Ovidium *igne, ignis fulgore micantes,* item *flagrantes oculi, flagrantia lumina amantum.*

712—714. *Pesti devota futuræ δεινῶς,* pro amori exitiabili destinata, eo amore jam contacta. Vis poetica mox in eo, quod *mentem* addit, et quod *ardescit,* et quod *tuendo* pro intuendo. Mox *movetur* cum dilectu plus quam, *delectatur, tenetur.*

716. Desiderium ex absentia, quo pater tenebatur, dixit *amorem magnum,* quem puer nunc explevit, satiavit, amplexu.

717—719. *Hæret* in puero—*gremio fovet,* noli ex nostro sedendi more æstimare. Accumbentium situs animo repræsentandus est: qui alteri proxime accumbit, applicat se ejus sinui ac gremio. Iulus jam tum pubescere debuit, si quidem ante septem annos patris ductu e Troja egressus est. Idem iv, *56,* exultat inter venantes; et lib. ix, ei summa rerum creditur in castris, absente patre. *Miseræ* pro *sibi,* quanta cum vi! et ex poetæ cogitatione et sensu, egregie est insertum, *inscia Dido—deus.*

720—722. *Acidalia* Venus ab Acidalio fonte, qui est in Orchomeno Bœotiæ civitate, in quo se Gratiæ lavant, quas Veneri constat esse sacratas. *Abolere Sychæum,* h. e. Sychæi memoriam, desiderium, amorem. *Prævertere* exquisite pro simplici, occupare amore. Nam, quod occupamus, in eo simul prævertimus alios, ne occupent. *Amore vivo,* ut *flamma viva;* opp. *resides animi,* animus ad amandum iners, et qui desuevit amare.

723. Epulis peractis, fit libatio, delectat cantus citharœdi, seruntur sermones; Æneas exoratur ut fata sua exponat. *Postquam prima quies epulis,* h. e. cum primum epulandi finis esset factus. Nam *libatio* ad finem cœnæ fiebat: vid. ad v. 705; viii, 273, 280. *Mensæ remotæ:* cf. ad v. 216.

724. Cf. Iliad. *α,* 470, 471. Meminisse autem necesse est ex Homero, statui ad cœnam majora vasa, crateras, et minoribus poculis ex iis hausta vina distribui inter singulos convivas, apud Homerum quidem per præconem ad singulos convivas accedentem. Sedebant enim convivæ in soliis parietem ambientibus, et unicuique apponebatur mensa cum cibo. *Vina coronant,* quo sensu dictum a poeta sit, vix satis definiri potest. Si ad Homeri locum unde reliqua adumbrata sunt respiciendum est, et si *κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο* expressum est, aliter quam de impletis usque ad ora poculis intelligi nequit. Sic Iliad. *θ,* 232, ubi de copia cibi potusque, *πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφέας οἴνοιο.* Vina tum dicta sunt pro poculis, quorum oram ambit, coronat, *στέφει,* vinum largiter infusum. Altera interpretatio est minus recondita, ut coronata sint pocula, sertis impositis. De his corollis cogitare heroici temporis mos sane non patitur: cf. Athen. i, 15. De sequiore vero ævo non dubitatur, ut Geo. ii, 528, *socii cratera coronant.* Hoc si tenemus,

Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
A Belo soliti; tum facta silentia tectis:
Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur,
Hunc lætum Tyriisque diem Trojaque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno.
Et vos, o, cœtum, Tyrii, celebrate faventes.
Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans. Ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro:
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maxumus Atlas.

dicendum, poetam maluisse sui temporis morem inferre quam antiquum retinere. Unice vera est posterior interpretatio. Nam *vina coronare*, pro crateras vini corollis cingere, ad intelligendum est pronum et rectum; at *vina coronare*, pro crateras vino ad oras usque implere, nemo dicere potuit.

725. Comparant illud: Μνηστῆρες δ' ὁμάδησαν ἀνὰ μέγαρα σκιόεντα, Odyss. α, 365, et alibi repetitum. Lectissimis verbis usus et noster, inprimis in *volutant:* loquuntur quæ audiri possent per totum cœnaculum.

726, 727. Continuatam in multam noctem cœnam indicare vult poeta. Observa et hic summum ornatum verborumque dignitatem in re tenui. Non lucernas vel candelabra posuit, sed *lychnos*, *funalia*, h. e. funiculos cera illitos, h. e. faces.

730. *Soliti*, sc. implere, h. e. qua usi fuerant. A Belo autem Tyriorum regum stirpem ducebant Græci.

731—735. Preces inter libandum ad Jovem ξένιον, hospitalem, factæ. *Hospitibus te dare jura*, præesse, sub tutela eos habere. Illud *nam* causam interponens Homericum esse satis constat. *Minores*, nepotes. *Bona Juno*, propitia, χρηστή, ἀγαθή. Invocatur autem hic, ut patrium Tyriorum numen: cf. sup. v. 15. *Cœtum*, convivium; *faventes* intersitis huic convivio.

736—739. *Laticum*, laticis, *honorem*, h. e. vinum in deorum honorem ac cultum libatione effusum. *Libato*, h. e. postquam libatum erat, vel libato laticum honore, alteri tradit poculum, unde primo loco gustaverat regina, ut et ille libatione facta biberet; quod et is lætus lubensque facit. *Summo tenus attigit ore*, primis labiis degustavit: προπίνειν illa et *dedit*, propinavit. Is enim vitæ heroicæ mos, ut singulis convivis deinceps poculum repletum præbeatur, unde libatur, tum vinum ebibitur. *Increpitans*, simpl. adhortans, invitans, ut et ipse biberet; nil amplius. *Bitias* Punicum nomen, quod et alibi occurrit. *Pleno auro se proluit*, poculum vini plenum epotavit, quod tantum labris attigerat Dido: *proluere se*, gulam, dictum puta, ut *vino perfundi*, *madere*, *tingi*, de ebriis; quæ omnia notiora sunt. *Multa prolutus vappa* Hor. i Serm. 5, 16.

740. Ad Homeri imitationem, inprimis Odyss. θ, 62 sq. Heroicis temporibus semper ἀοιδὸς conviviis, quæ fere cum re divina erant conjuncta, aderat. *Crinitus:* proprius is citharœdorum habitus, comam alere; forte Apollinis exemplo. Traduxisse tamen ex suis temporibus ad vetera videtur Virgilius.

741. *Personat*, canit cithara ea *quæ docuit*, cecinit prior, *Atlas*. Sic poetis *sonare*, et *docere*, διδάσκειν. Præclare et hoc ad rationes illorum temporum, quibus omnis philosophia naturæ qualicunque contemplatione continebatur, quod carminis argumentum ex cosmogonia et

Hic canit errantem lunam, solisque labores;
Unde hominum genus, et pecudes; unde imber, et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:
Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis:
Nunc, quales Diomedis equi; nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaûm, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus æstas.

ex physicis petitum est. Quod autem Atlantem cantus magistrum facit, fabulam alicujus poetæ Græci exquisitiorem redolet, veluti quod Ecl. vi, Silenus physica docebat. Atlanti vulgo tributa siderum notitia ac sphæræ inventum. Quanquam hæc omnia ad solum astronomiæ studium referri possunt. Cum Iopas Tyrius, nunc Pœnus, citharœdus inducendus esset a poeta, acute Atlantem, e vicinis Mauretaniæ montibus, auctorem carminum quæ caneret ei arcessivit. *Maxumus Atlas.* Æn. viii, 136, *maxumus Atlas—ætherios humero qui sustinet orbes.* Est autem simpliciter dictum pro magnus. Sic *maxuma Juno*, et alia.

742—744. *Errantem lunam*, pro *lunæ errores* seu cursus. *Solis labores*, defectus, eorumque causas. *Imber, et ignes*, h. e. fulgura, ex nubium afflictu. *Arcturus* stella pone caudam majoris Ursæ, posita in signo Bootæ, et *Hyades* stellæ in fronte Tauri. *Geminique Triones* sunt Helice et Cynosura, Ursa major et minor, *teriones*, h. e. boves, dictæ, quia ab antiquis hominibus sub boum, jugo junctorum, forma sidera hæc comprehensa fuisse videntur; hinc iisdem, et interdum majori Ursæ soli (ut Odyss. ε, 273), tributum nomen *ἅμαξα*, *plaustrum;* et hinc *Bootes*, qui deinde, Ursarum formis et nominibus subjectis, *Arctophylax* dici cœpit. Usus etiam tulit hoc, ut septem in altero horum *terionum*, Ursa majore, stellæ clarissimæ *septentriones* appellarentur.

745, 746. Cur dierum spatia decrescant ac crescant per diversas anni vices.

747. *Ingeminant plausu*, exquisitius dictum, quam *ingeminant plausum:* ductum ex eo, quod *ingeminare* absolute quoque dicitur.

748, 749. *Noctem sermone trahebat* doctius quam alterum, *sermonem trahere in noctem. Longum bibebat amorem*, imbibebat, quasi longo haustu. Metaphora per se frequens.

750—752. Ornate pro, super Hectore, Memnone, Diomede, et Achille. Debuit autem in armis Memnonis aliquid memorabile esse; sunt enim memorata sup. v. 489, *nigri Memnonis arma.*

753, 754. *A prima origine:* excidium Trojæ a simulato inde Achivorum reditu equoque fabricato.

755, 756. Annorum numerum vel ex ipso Ænea, vel ex Teucro scire potuit: cf. 619 sqq. Cæterum Homius c. xxii, Elem. Crit. reprehendit libri clausulam, cum ipsa *πραγματεία* nullum hic ad quod illa incidi potuerit momentum suppeditet. Monitum hoc, ut plura a summo viro, subtilius quam verius. Cum Æneæ narratione novus plane rerum ordo exsurgit, adeoque memorabilem interquiescendi locum subjicit.

ÆNEIDOS

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Didonis voluntati morem gerens Æneas, excidii Trojani seriem narrat. Ea est hujusmodi: Græci, decimo belli Trojani, anno attritis jam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt; nocteque ea quæ urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Trojano equo ligneo tantæ magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset, cujus utero lectissimum quemque procerum includunt. Trojani, partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, equum in arce statuunt 1—253. Nocte intempesta Græci a Tenedo reversi, et ab armatis quos Sinon, reserato equi utero, emittit, cæsis custodibus portarum, recepti, urbem invadunt—267. Æneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat—297. Ille tamen, honestam mortem turpi fugæ præferens, frustra in arma ruit; atque satis feliciter primus impetus succedit Trojanis, donec, Corœbi consilium secuti, sumtis Græcorum armis, suorum telis obruuntur—437. Interea Priami regia oppugnatur, Priamusque ipse a Pyrrho Achillis filio interficitur—558. Æneas itaque frustra tentatis omnibus, cum jam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisæ patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumtisque Ascanio filio Creusaque uxore, fugam arripit—725. Græci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit; cujus quærendæ causa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris umbra, virumque mortis suæ certiorem facit—794. Tum ad socios revertitur; quo jam magnus virorum mulierumque numerus confluxerat, ejus auspicium, quocunque terrarum abducere vellet, sequi paratus.

CONTICUERE omnes, intentique ora tenebant;
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:

Hic et tertius liber episodium de Trojæ excidio Æneæque erroribus complectuntur, quod præclare poeta intexuit, quippe cum Æneæ fatis inprimis conjunctum, et ad admirationem excitandam natura sua et magnâ rerum inter homines fama eximie aptum. Quod autem Æneæ narrantis partes tradidit, in eo illud commodi assecutus est poeta, ut tota narratio habeat majorem auctoritatem, magisque miserationem faciat, cum ab eo exponantur res, qui earum *pars magna* fuit ipse. Delectus porro rerum ita relictus erat poetæ, ut proferre tantum ea liceret, quæ vel movent inprimis vel ornatum admittunt. Denique ipse audientium consessus post sollennes epulas, et Didonis in Ænea hærentis vultus, habet quod legentis animum quodammodo afficiat. Noctem ipsam, jam provectam, habere quoque quod mentem teneat putabat Trappius. Est hic liber inter perfectissimas operis partes ipsius

Infandum, regina, jubes renovare dolorem;
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai; quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi,
Temperet a lacrimis! Et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed, si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem;
Quanquam animus meminisse horret, luctuque refugit;
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaûm, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Ædificant, sectaque intexunt abiete costas:
Votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.

poetæ judicio habitus; quippe quem cum quarto et sexto Augusto speciminis loco prælegerit. Antiquiorum poetarum carmina ante oculos habuit Virgilius in excidio Trojæ exponendo, præcipue Iliadem parvam cum Euripidis tragediis.

1, 2. *Intenti ora tenebant*, ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Æneam. *Altus* tantum ornat. Et erant tricliniares lecti magnificentiæ causa alti; accedebant pulvini.

3—5. Cf. Odyss. ι, 12 sqq. et η, 241, 242. Sed in Virgilio omnia ornatiora; ut v. 4, ornate pro, ut regnum Trojanum everterint Achivi, *eruerint*, et *Trojanas opes* dixit; et *regno* adjecit epitheton *lamentabile*, quod lamentabile exitium habuit.

6, 7. Reluctatur Æneas, narrationemque principio deprecatur; nimium enim sibi animum iri commotum harum calamitatum recordatione, quas ne Achivi quidem, cladis auctores, sine lacrimis narraturi sint; noctem præterea extremam vix adhuc longam narrationem ferre. *Quorum pars magna fui*, quarum calamitatum magna pars me ipsum attingit, ad me spectat. *Myrmidones* et *Dolopes* ad Achillem et Neoptolemum ejus filium spectant. *Durus* autem Ulysses, ut *sævus* iii, 273, (melius h. l. quam si *patiens*). *Miles Ulixi*, h. e. Ithacensium aliquis.

8, 9. Nox descendit in oceanum, quasi cursu per medium cœlum facto; inde et sidera *cadunt*, occidunt: cf. iv, 351, 352. *Suadent sidera cadentia* somnum, elegantius quam, invitant ad somnum.

11, 12. *Supremum laborem*, cladem, ipsum urbis excidium. *Refugit*, ad formam aoristi, exquisite, cum in re quæ per plura momenta durat, etsi vulgari usu præsens frequentetur, præteritum tamen non minus locum habeat. Locum expressere alii, v. c. Seneca Agam. 416 sqq. E Cicer. Phil. xiv, expressum esse versum volebat Muret. Var. Lect. v, 3. Saltem similia sunt: *Refugit animus, P. C., eaque formidat dicere quæ—*.

13. *Fatis repulsi:* quoniam fatale erat, non nisi post novem annos Trojam capi: vid. Iliad. β, 313 sqq.

15, 16. *Equum.* Summa arte poeta hanc fabulam, per se puerilem et ineptam, et nullam πιθανότητα habentem, ita tractavit, ut nihil nos in ea offendat, multa delectent. Hoc efficitur primum fabulæ antiquitate; tum in ea tractanda sapienter omnia ab oculis removendo quæ attenuare rem et officere dignitati epicæ poterant, contra multa apponendo quæ ad probabilitatem faciunt. *Instar montis*, ad montis magnitudinem; breviter magnam imaginem rei animo objecit, statim ab initio. *Palladis arte*, ὑποθημοσύνῃσι.—τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ, Odyss. θ, 493. *Intexunt costas abiete secta*, h. e. trabibus abiegnis, tantum ad declarationem ulteriorem τοῦ *ædificant* spectat. *Intexunt* simpl. est *texunt*. *Texere* autem de trabibus junctis et in fabrica e ligno, inprimis navium, frequens est.

17. Sparserant famam, equum hunc Palladi esse positum, votis pro reditu susceptis. Mirari licet cur non Neptuno, equestris rei auctori, Ἱππίῳ, hoc donum consecratum fuerit. An equus, navis symbolum, pro navigatione dedicatus fuit; Palladi autem, quia ea dea propter abla-

Huc delecta virûm sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cavernas
Ingentes uterumque armato milite complent.
  Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
Nunc tantum sinus, et statio male fida carinis.
Huc se provecti deserto in littore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portæ; juvat ire, et Dorica castra,
Desertosque videre locos, littusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles;
Classibus hic locus; hic acie certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi: primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.

tum Palladium erat placanda? Servius *votum* pro participio habet, id est, vovisse pro reditu. Ibidem: *Accius in Deiphobo inscriptum dicit: Minervæ donum armipotenti Danai abeuntes dicant.* Quod hic ex voto equus dicatus dicitur, non repugnat iis qui ad Palladem placandam exstructum dicunt. In idem etiam consentit Virgil. infra v. 162 sqq.

18—20. Ductores Danaum *sortiti*, sortitione facta, *includunt huc cæco lateri*, h. e. in latus, h. e. corpus equi occultum, in quo occulti latere poterant, *delecta virorum corpora* exquisite pro, *viros delectos:* hoc idem declarative exornavit in iis quæ subjicit, *penitusque cavernas—complent.* Ornate omnia pro, equo huic includunt delectos viros. Fuerunt autem Ulyssis præcipuæ ea in re partes. Odyss. θ, 494, Ὃν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν, δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεὺς, *duxit*, h. e. fecit ut duceretur in arcem. Tandem observasse non pœniteat, quam ornate poeta equum extulerit, ejusque notionem quam mirifice variaverit: ut *cavernam, uterum, latebras, curvam compagibus alvum*, et sic porro.

21—23. *Tenedos* insula, olim *Leucophrys*, agro Trojano prætenta xl stadiis a continente abest. *Dives opum* propter incolarum divitias: nisi ad templum maxime Apollinis Sminthei respicit, quod in insula erat, Iliad. α, 38. Eodem, quod *notissimam (fama* poetice ornat) vocat, pertinere puto. Nunc tantum *sinus et statio*, h. e. ea vastities in insula facta, ut ea hoc uno nota sit, quod naves tempestate jactatæ in littorum recessu, quem *sinum* appellat, *stationem*, etsi parum tutam, habeant. Eodem mox spectat *desertum litus*, quo condunt se Achivi.

25, 26. *Mycenas* exquisitius quam Græciam. *Vento*, vento secundo. *Omnis Teucria*, sc. *gens*, ait Serv., omnes utique Trojani. Malim de regione accipere. Sic *Dardania*, v. c. 282, pro ipsis Teucris. *Solvit se luctu* exquisitius quam solvere, deponere, finire luctum. *Solvere* autem de *luctu* dictum, quoniam dolor, tristitia, mœror, congelare, contrahere, adstringere, vincire, dicuntur.

27, 28. *Dorica castra.* Habet hoc a serioribus poetis. Homerus Achæos, Argivos, vel Danaos memorat. *Dorum* nullæ fuere opes, nisi postquam cum Heraclidis in Peloponnesum descenderant lxxx annis post Trojam captam. Porro observa poeticum ornatum pro, *castra deserta et relicta.* Homerus etiam hoc addit, castris ab ipsis Achivis fuisse ignem subjectum, Odyss. θ, 501. Sequitur id Quint. Cal. Tryphiod. et cæteri.

29, 30. *Classibus*, h. e. navibus in terram subductis. Sequitur autem poeta eos quos Eustathius memorat Dolopes Myrmidonibus Achillis accensos credidisse: vid. Iliad. ι, 480, et β, 684. *Tendebat*, tentorium habebat: militare verbum.

31—33. *Innuptæ*, epitheton manifeste expressum ex Eurip. Troad. 536, χάριν ἄζυγος (h. e. ἀγάμου, παρθένου), h. l. tan-

At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaûm insidias suspectaque dona
Præcipitare jubent, subjectisve urere flammis;
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce;
Et procul, O miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri.
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
Sic fatus, validis, ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata deûm, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras;

tum ornat; ad rem nihil facit. *Donum Minervæ*, h. l. quod oblatum Minervæ. Sapientius autem Virgilius de equo consilia inire Trojanos facit, antequam in arcem deductus erat, quam apud Homerum deducto jam in arcem equo, Odyss. θ, 504 sqq., e quo loco pleraque hic expressa. *Thymœten* nominat ex auctoritate Euphorionis, quantum quidem ex Serv. ad h. l. constat: fuit is inter senes Iliad. γ, 146 recensitos. *Arce locari*, puta in templo, tanquam manubias.

35—39. Ornate singula. Capys et quibus melius consilium placebat. *Tentare* exquisite pro explorare equi cavitatem. *Vulgus scinditur in studia contraria*, in diversas partes; additur ad ornatum, *incertum*. *Capys* videtur esse is qui mox inter Æneæ comites fuit: sup. i, 183; x, 145.

40, 41. De Laocoonte vid. inf. 201 sqq. *Primus ante omnes*, quia sequitur, *magna comitante caterva*, quam turbam ille decursantem *ardens* ira antevertebat. *Arx*, Πέργαμος ἄκρα· unde prospectus versus littus.

46, 47. Ut sit pro turri rotis subjectis muro admoveri solita; ut qui inclusi sunt, ex ea, tanquam ex turri, speculari urbem, et desuper ex altiore loco in muros desilire possint.

49. H. e. habeo Danaos suspectos, etiam cum ultro offerunt dona.

50, 51. *Validis viribus* pro magnis. Mox ornatissime iterum equum ligneum declarat. In *latus* et *alvus*, quæ in unum juncta, non est argutandum. Junguntur a poetis synonyma sine omni subtilitate; tantum ut ejusdem rei notio oculis animoque obversetur vividius. Infra v. 231, *tergum* ponitur. In partium ac formarum generumque designatione summam libertatem orationis poeticæ indoles ac ratio fert. *Ferum* exquisite dixit pro equo. *Alvus curva compagibus*, h. e. ex compage lignorum curvorum.

52, 53. *Stetit tremens*, pro contremuit. *Utero recusso*, repercusso. *Cavernæ* doctius quam caverna, h. e. equus cavus, κοῖλον δόρυ, Odyss. θ, 507. *Gemitus* pro sonitu resultante.

54, 55. *Et—Impulerat*, Et sane impulisset Trojanos, effecisset ut equi latera refringerent, puta securi impacta etc. et interiora aperirent. *Si fata deûm non fuissent*, h. e. si non fatale fuisset. *Mens læva*, stultitia Trojanorum: vid. Ecl. i, 16. Forte tamen melius junxeris, *mens non læva*, h. e. sana; si fatum et mens sana fuisset. *Argolicas latebras*, equum quo latebant Ar-

Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
 Ecce, manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ; qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaûm insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.
Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis,
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos usquam locus; et super ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat, memoret, quæ sit fiducia capto.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
 Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor

givi. *Fœdare*, exquisite pro lacerare, ut aliis in locis de vulnere, aut mutilato corpore, ut *αἰσχύνειν*, *λωβᾶσθαι*, sed et simpl. pro vulnerare: vid. inf. iii, 241, vii, 575; h. l. diffringere et dissolvere machinæ compagem.

57. Sequitur de Sinone episodium. Apud antiquos scriptores datum est ei genus maternum commune cum Ulysse. Ejus historia variis modis a poetis, inprimis tragicis, exornata fuit. Est omnino apud Virgilium totus hic locus de Sinone eximie elaboratus et ornatus, etiam ad probabilitatem magis quam apud cæteros.

58. Eum *trahebant*, cum festinatione adducebant, ut vi, 753, *Conventus trahit in medios*.

59, 60. Qui se iis ultro obtulerat. Reliqua amplificandi et ornandi studio adjecta. *Hoc ipsum ut strueret*, sc. ut adduceretur ad regem: *struere* voc. insidiarum et doli.

61, 62. *Fidens animi*, exquisitius quam *animo;* et hoc pro prosaico, animo fidenti; vel fidens, confidens. *Versare dolos*, ut consilia, curas, h. e. agitare, h. l. cum adjuncta notione, efficere, ad exitum perducere.

63, 64. Ornatius quam Quintus Cal. xii, 356, *ἄλλοθεν ἄλλοι Μέσσον ἐκυκλώσαντο περισταδόν*. *Circumfusa ruit*, ornate, pro circumfunditur. *Certant illudere capto*, h. e. certatim illudunt, contumeliis afficiunt, *αἰκίζουσι*.

65. *Ab uno crimine Disce omnes*, exquisite pro vulgari, ex unius scelere, et h. l. quidem fraude, ex uno exemplo, cognosce quales, quam perfidi, omnes Danai sint. Ita simpliciter accipio.

69. Quorsum confugiam?

71, 72. Et quem, tanquam hostem, insuper ipsi Trojani extremis afficient suppliciis. *Pœnas cum sanguine*, h. e. vita ipsa, *poscunt*.

73. *Conversi* h. l. mutati.

75. *Quæ sit fiducia capto*, pro *ei;* num habeat, quod ad veniam impetrandam afferre possit. Similis oratio inf. iii, 608 sq.

77. Hæc Sinonis oratio eximio artificio est composita, quod facile in singulis declarabit interpres, vel unusquisque sibi lector. A veris incipit dicere et in falsa desinit, ut bene Serv. Nota enim erant et confessa, quæ de Palamede et Ulyssis odiis narrat; verum, etiam Calchantis responsum; sed a tragicis fere ad Polyxenæ sacrificium in Achillis tumulo trac-

Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo:
Hoc primum: nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, et inclyta fâma
Gloria; quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regumque vigebat
Conciliis; et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris;
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.

tum. Præterea, ut animi audientium tanto magis capiantur, etiam miserationem movet; inprimis v. 137 sqq., quos sine motu animi vix perlegas. Videtur hæc oratio, nisi ex tragœdia est ducta, tota Virgilio deberi. *Cuncta fatebor vera,* vere; *fuerit quodcumque,* h. e. quicquid evenerit, mihique exinde acciderit. Bene Serv. *quicumque me sequatur eventus.*

79, 80. *Hoc primum,* sc. verum fatebor. Sic junge. Reliqua ex Accio in Telepho sumta, Macrobio teste Sat. vi, 1, *Nam si a me regnum Fortuna atque opes Eripere quivit, at virtutem non quiit.*

81—85. *Fando* h. e. narrando, aliorum narratione. Formula exordii etiam apud alios obvia. *Gloria inclyta* adjecto *fama* ornatum est. *Pelasgi* h. l. Achivi, seriorum Græcorum more. Nam Homerus nunquam ita: agnoscit ille tantum Pelasgos in Thessalia Larissam incolentes, Iliad. β, 840: porro Pelasgos inter Trojanorum socios cum Lelegibus, Cauconibus et aliis, Iliad. κ, 429. *Bella vetabat,* dissuadebat bellum et oppugnationem Trojæ. *Demittere neci,* exquisite, ad similitudinem alterius formæ, *demittere Orco, umbris,* h. e. ad loca infera, ex Homerico, ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν. *Falsa sub proditione* h. e. sub falso crimine proditionis, ut bene Serv.; nam literas ejus ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Ulysses. *Cassum lumine,* privatum vita, antique et docte. *Palamedes* hic Nauplii filius; *Belides* h. l., quoniam ejus avia Amymone, Danai filia, Beli neptis. Quæ ad h. l. illustrandum faciant, possunt fere ex Ovid. Met. xiii, 56—60 peti; nisi quod ibi alia odii causa.

86, 87. Ita plures apud Homerum comites dati heroibus. Sic Achilli Phœnix, Ajaci Telamonio Teucer. *Pauper:* versus eximiæ artis: cf. inf. iii, 614 sq. et copiosiorem locum Ovid. Met. iii, 583—596. *Misit in arma,* h. e. ad bellum. Quod *pater pauper* est, ad amplificationem Homericæ similem pertinet; uti aliis in locis, quod *pater dives* est; nec in eo argutandum. *Primis ab annis,* ab initio belli.

88, 89. *Dum stabat regno incolumis* Palamedes. Durior oratio: dum erat ipse incolumis, *regno,* per regnum, h. e. potestatem seu auctoritatem quam habebat; aut *dum regnum ejus stabat,* erat, *incolume,* ut *regnum* sit auctoritas qua quis regnare dicitur: quamdiu ille erat incolumi inter cæteros Achivorum principes auctoritate, unde ille quoque *vigebat,* valebat, in *conciliis regum;* etiam ego propter Palamedis cognationem in aliqua dignatione fui habitus. Summa autem Palamedis erat sapientiæ ac consilii in principum consessibus auctoritas; quippe σοφώτατος ἀνδρῶν, et multarum rerum, etiam literarum, inventis clarissimus. Etiam nos *aliquod nomen ac decus,* h. e. honorem, *gessimus,* habuimus.

90—93. *Pellax* Ulysses exquisitius quam fallax, qui in fraudem pellicit. Est Homer. πολύμητις, ποικιλομήτης. *Superis ab oris,* e vita, ad loca infera. Vss. 92, 93, pulchri versus. *In tenebris,* inclusus domi, vitatis hominum conventibus.

Nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeâssem victor ad Argos,
Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro—
Sed quid ego hæc autem nequidquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est; jamdudum sumite pœnas.
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari et quærere causas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello:
Fecissentque utinam! sæpe illos aspera ponti
Interclusit hiems, et terruit Auster euntes.
Præcipue, quum jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi

96. *Promisi ultorem*, minatus sum: ut alibi quoque. *Verbis odia aspera movi*, exquisite pro, Ulyssis odium exasperavi, exacerbavi.

97. *Prima mali labes*, elegantius quam origo vel causa: *κακοῦ δ' ἄρα οἱ πέλεν ἀρχή*, Iliad. λ, 603: sive ut *labes* serpentis ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet; sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit. Explicat Justinus xvii, 1: *Hæc prima mali labes, hoc initium impendentis ruinæ fuit.*

98, 99. *Criminibus terrere novis*, eleganter pro, crimina nova proferre, criminationibus exagitare. *Et quærere conscius arma. Arma* esse possunt consilia, quæ agitabat Ulysses ad depellendum imminens sibi a Sinone periculum, sic *conscius* sc. periculi imminentis: possunt etiam esse fraudes et insidiæ quas in Sinonem parabat, *conscius*, tacite intra se; aut *conscius* est cum aliis, communicato scilicet cum aliis consilio. Hoc verum videtur, cum statim Calchantem consiliorum socium assumsisse dicatur.

100. *Neque* sane (*δή, enim*) *requievit* etc. Mox reticere Sinonem summa cum arte, tum, quum maximam expectationem excitasset, facile quisque sentit.

102—104. *Uno ordine*, pro vulgari, *uno loco*. Servius *uno reatu*, et a causarum classibus vel ordinibus explicationem nimis docte petit. *Idque audire sat est*. Varie et hoc exponitur et exponi potest. Placet, *audire id*, esse me unum ex Achivis; et ad primam enuntiationis partem refero. Mox *jamdudum* ita positum, ut possit per *quam primum* exponi, ut sæpe. Vulgo diceremus, jamdudum sumere debebatis pœnas. *Ithacus* pro Ithacius Ulysses, ut *Itala gens* et similia. Alias Ἰθακήσιος, *Ithacensis*. *Mercentur* elegantius quam magno emant.

107. *Ficto pectore*, ad fraudem composito animo, h. e. subdole et fraudulenter.

108, 109. *Moliri fugam* grave vocabulum pro parare, vid. sup. i, 414; et *fessi longo bello* eleganter adjectum *τῷ discedere*.

111—113. *Terruit euntes*, ire volentes deterruit, vel quo minus irent, navigarent, ut Græci etiam poetæ. *Trabes acernæ*, supra v. 16, ex *abiete*. *Contextus* (vid. sup. v. 16,) *staret*, esset; ut *sonuerunt nimbi*, orti sunt turbines. Omnia ad ornatiorem orationem spectant.

114. *Suspensi*, solliciti, dubii quid facerent. *Eurypyli* plures; celeberrimus Telephi filius, qui Trojanis auxilio venit, et poetis cyclicis atque etiam tragicis argu-

Mittimus; isque adytis hæc tristia dicta reportat:
Sanguine placâstis ventos et virgine cæsa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras;
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuere animis, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quæ sint ea numina divûm,
Flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, et me destinat aræ.
Assensere omnes; et, quæ sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui, fateor, letho me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.

mentum nobile suppeditaverat. At h. l. intelligendus is qui fere aqud Homerum occurrit, Eusemonis filius, ex Ormenio Thessaliæ copias ducens: vid. Iliad. β, 734 sqq.

116—119. *Virgine:* expetita victima Iphigenia, substituta tamen mox cerva. Sed, cum hæc fabula post Homerum demum adscita et varie olim tractata fuerit, videntur etiam fuisse, qui Agamemnonis filiam vere immolatam traderent. Quod et Lucret. i, 85, sequitur: *Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turpârunt sanguine fœde* etc. *Quum venistis,* venire volebatis. *Animaque litandum Argolica,* verba cum dilectu, ex religionum formula.

121. *Cui fata parent,* h. e. metuentium cui hoc fatis, h. e. oraculo, destinatum sit, ut mactetur pro victima. Dictum uti, *quid fata parent,* et, *in quem. Poscere* proprium de fatis, oraculis, deorumque voluntate.

123. *Quæ sint ea numina divûm:* quod numen, h. e. quæ voluntas Phœbi et sententia oraculi sit. Recte Servius *numina divûm* pro oraculis posuit, id est, ut ambiguitatem oraculi interpretetur; et quærit modo, non quid dicant, nam planum; sed, quis debeat immolari.

124, 125. *Multi canebant,* vaticinabantur, divinabant; ut *videbant,* providebant. *Taciti,* apud se, secum; aut etiam secreto inter se.

126, 127. *Tectus,* ornate additum, est dissimulans, ut sæpe etiam apud Ciceronem; scilicet tanquam qui rem horrendam et in aliorum exitium vertentem eloqui detrectaret. *Prodere* cum dilectu pro edere, nominare.

129. *Vocem rumpit,* ut ῥήσσει, emittit. Sic sæpe Græci et Latini. *Destinare,* voc. proprium de damnatis. Exquisite etiam *composito* pro *ex* vel *de composito.* Cæterum Calchantis tergiversationem adumbrasse videtur ex Iliad. α, 69 sqq.

131. *Conversa tulere;* exquisite pro *converterunt.*

133. *Salsæ fruges,* mola salsa, h. e. far tostum contusum sale adsperso.

134. *Vincula* non sunt vittæ, sed, quibus ligatus servabatur, et ad aram adducebatur, etsi jam vittatus: vid. infra 156. Ante aram vero soluta stabat hostia.

Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos exoptatumque parentem;
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te, per superos, et conscia numina veri,
Per, si qua est, quæ restet adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum; miserere animi non digna ferentis.
His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus; dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios;
Noster eris; mihique hæc edissere vera roganti:
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos, aræ, ensesque nefandi,
Quos fugi, vittæque deûm, quas hostia gessi;
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.

137. Sequentia egregie ad miserationem ficta. In quibus respexisse videri potest Iliad. ε, 408, 409. *Patriam antiquam*, pristinam; nihil amplius. Omnibus colonis, exsulibus, transfugis prior patria est *antiqua patria*.

139, 140. *Ob nostra effugia*, plenius quam exile, ob fugam meam. *Piabunt*, h. e. expiabunt, pro punient, ulciscentur, exquisite.

141. *Quod*, qua in re, ut sæpe transitui servit: propter quod te oro. *Conscia numina veri*, inspectores ac testes me vera narrare.

143. *Fides*, quam hic inclamat, est justi rectique observantia, h. l. juris divini et humanitatis.

145, 146. *His lacrimis*, propter has lacrimas; quod vulgare esset, ipsi cum lacrimis hæc narranti. *Ultro* est libenter, facili promtoque animo. *Levari* est laxari proprie, sed tum poetis omnino de demtis vinculis. Sic et χαλᾶν.

148. *Hinc*, porro, in posterum. *Amissos Graios*, quorum contubernio nunc privatus est, dixit, ut liberos, amicos, *amissos*, quibus privati sumus, exquisite.

151. Quid in equo fabricando spectarunt? num religionis causa, ut deo alicui consecrarent, an ut machina bellica esset, fabricati sunt?

154. *Æterni ignes* vix alii esse possunt quam sol, luna, et sidera; nam paullo ante, *Sustulit ad sidera palmas*. Iis æternitatem, numen, et locum in jurejurando tribui, jam satis notum. Etiam *non violabile* bene ad perjurii ultionem retulit; per quos nemo impune pejerat.

157. *Sacrata Graiorum jura* sunt, nostro judicio, civitatis jus, saltem jus commune popularium, quod *resolvere* se dicit, ut patriis legibus solutus in civitatem Trojanam transeat, amplius jam Græcus non sit, sed unus e Trojanis: itaque subjicit, *patriæ teneor nec legibus ullis;* in hunc fere sensum, ut a sua quasi patria tanquam familia se abdicet.

158. Fas mihi sit ex justo odio in eos omnia arcana (hæc sunt, *si qua tegunt*) proferre. In inversione agnosces poetam.

Tu modo promissis maneas; servataque serves,
Troja, fidem; si vera feram, si magna rependam.
  Omnis spes Danaûm, et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulixes,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas;
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm, fractæ vires, aversa deæ mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum; arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit; terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas;
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.

160, 161. *Servata* egregie adjectum, ut, quod revelaturus sit, ad Trojanorum salutem pertinere videatur. *Si vera feram*, pro vulgari, dicam.

162 sqq. Fabulam instruxit Sinon hunc fere in modum: equum esse donarium Minervæ destinatum ad deam placandam, quod Palladium ex ejus templo fuerat subreptum. Iram deæ fuisse declaratam prodigiis, 171—175. Omni jam Trojæ capiendæ spe sublata, Calchantem monuisse ut domum redirent, novisque captis auspiciis Palladium Trojam reveherent, novamque profectionem instituerent—182. Interea dea videri debuit donario equi sibi dicato acquiescere. *Fiducia* est eadem quæ spes certa: *belli* docte adjectum, de belli exitu; ut et *stetit* pro vulgari, posita fuit in.

164. Diomedes h. l. *impius* propter Palladium ablatum. Celebritatem habet hoc Diomedis et Ulyssis facinus multo magis per gemmas artificio nobiles quam per poetas.

165—168. Gravissime singula, etiam quod *vittas virgineas* deæ memorat; nam est nihil aliud quam deam virginem (supra *innuptam*) attingere, contrectare, manibus impuris. *Vittæ* h. l. esse debent in capite Minervæ; adeoque fuit sine casside: nam, ne vittas signo vel aræ injectas intelligas, vetat epitheton *virgineas*, quod ad ipsam deam spectat.

169, 170. Ornate, ut jam Geo. i, 200. Ex illo tempore spes bona Achivorum evanuit: *fluere*, diffluere, dilabi: *retro sublapsa referri* pro prosaico, retro ferri, labi, de mole quæ in altum erat evecta.

171. Unde *Tritonia* Pallas dicta sit, jam veteres ignorarunt. E pluribus quæ memorantur causis maxime probabilis est, quod a τριτὼ, quod Æolibus caput est, sit appellata Τριτογένεια, capite Jovis nata. Alii modo ab amne, modo a palude seu Libyæ, seu Bœotiæ, seu Thessaliæ, seu Argolidis ductum nomen esse volunt. *Monstra* h. l. ostenta.

172—175. *Arsere coruscæ Luminibus flammæ arrectis*, ornate, oculi Palladii exarsere ira: *lumina arrecta* exquisitius quam erecta; ut semper poeta, v. c. v. 206: *erigere oculos, vultus*, ut contra, *demittere, dejicere*. Porro Palladium sudavit, subsiliit clipeo hastaque mota; quibus ipsis ejus habitus a poeta declaratur.

176—179. *Tentanda fuga æquora*, ornate, pro revertendum esse. *Omina ni repetant Argis* ductum videtur, ut Servius et Pomponius jam notarunt, ab imperatoribus Romanis, qui ad auspicia repetenda ac renovanda Romam nonnunquam ex castris reverti solebant, si v. c. malum

Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt: ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio, moniti, pro numine læso
Effigiem statuere; nefas quæ triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloque educere jussit;
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit,
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam si vestra manus violâsset dona Minervæ,
Tum magnum exitium (quod dî prius omen in ipsum
Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum.
Sin manibus vestris vestram adscendisset in urbem;
Ultro Asiam magno Pelopea ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis perjurique arte Sinonis
Credita res; captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
  Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.

omen inciderat. Itaque similiter statuit, esse Achivis Græciam repetendam, auspicia ibi instauranda, et cum ipso Palladio avecto, ut restituatur in sedem suam, revertendum.

180, 181. Et nunc quod in Græciam redierunt, hoc eo pertinet, eo consilio factum est, ut parent—sed poeta exquisite medium orationis membrum neglexit. *Arma parant*, h. e. opes et copias bellicas instaurant, *deos parant comites* factis sacris placatos.

182. *Ita digerit omina Calchas*, h. e. ita *omina*, monstra v. 171, h. e. ostenta, simulque eorum procurandorum rationem, *digerit*, ordinat, interpretatur Calchas.

183, 184. Interea *moniti*, Calchantis monitu, Palladii vice, quo rapto deæ sibi iram conflavere, ad sacrilegium expiandum, *hanc effigiem*, hoc equi signum, statuerunt. At Sinon rem hunc in modum interpretatur: Achivos ait hanc fraudem machinatos esse, ut Trojani vicissim ad sacrilegium committendum pellicerentur, donario Minervæ violato; quo facto ira deæ ab Achivis in Trojanos verteretur.

185—187. Quam ornate, si singula expendas! Ne tamen votivus hic equus in urbem inferri, et pro numine tutelari stătui possit, ad tantam magnitudinem equum fieri (ad tam ingentem molem, trabibus contextam, extollere, et tantam, ut ad cœlum pertingere videatur) jussit Calchas. Etiam in membrorum ordine et collocatione poetam agnoscis.

188. *Antiqua religione*, h. e. ea qua surreptum Palladium antea coluerant; ne nunc pro Palladio equus haberetur, quo cultu demerita et propitia reddita Pallas eandem, ut ante, tutelam colenti populo præstaret.

192—194. Sin a vobis in urbem inductus esset equus, Trojanos, conversis fatis, Argos esse bello petituros et excisuros.

195—198. Egregium epiphonema, inclusum sententia aliqua inprimisque ad miserationem aptum. *Achilles Larissæus* simpl. Thessalus; alias non satis accurate; nam Larissa tum Achilli non parebat, sed Letho, et a Pelasgis habitabatur: vid. Iliad. β, 840 sqq. *Mille carinæ*, numero paullo crassius expresso, ut solent poetæ: vid. Popium ad Iliad. β.

199, 200. Sequitur locus de *Laocoonte*, a Virgilio summa cum arte tractatus, in quo animadvertendum, quam accommodate poeta omnia ad terrorem extulerit,

Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad littora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exsuperant undas; pars cætera pontum
Pone legit, sinuantque immensa volumine terga.
Fit sonitus, spumante salo: jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora,
Diffugimus visu exsangues. Illi agmine certo
Laocoonta petunt: et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus;
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,

quem ostentum hoc injicere Trojanorum animis debebat. Homerici loci Iliad. β, 305 sqq. quo Nestor ostentum Achivis Aulide occlusis objectum memorat, simile est exordium. *Objicitur* eleganter, ut de ostentis et rebus miris vel inopinatis, pro, *evenit*. *Improvida pectora*, h. e. Trojanos improvidos, et a Græcorum dolo sibi non caventes.

201, 202. *Ductus sorte*. Sive ex historiis hoc habuit, interemto enim Neptuni sacerdote, ex aliis, ut mos erat, sacerdotibus Laocoon, qui Apollinis Thymbræi erat, sorte obtingente, Neptuni sacra curabat, cf. Serv. ex Euphorione; sive unum sacerdotii adipiscendi modum e pluribus posuit, ut poeta. Quod autem in his adjunctis paullo copiosior est, in eo artem poetæ agnosce; facit enim expectationem. *Aras sollemnes* dixit docte, ad quas sollenne sacrificium parabatur; ut *sollennis circus*, in quo sollennes ludi habentur, Ovid. v Fast. 697; *sollennia theatra*, i Art. 133; *campus sollennis* Claudian. de vi Cons. Hon. 5. Cæterum, quod in primo statim lætitiæ publicæ tumultu de sacro Neptuno faciendo cogitatur, mirum videri potest. Sed Neptunus cum Apolline Trojæ tutela est habitus; etsi Homerus solum Apollinem memorat. Illi igitur, soluta obsidione, sacra parantur, *χαριστήρια*, et quidem in ipso littore, ut et ap. Hygin. 135, *ut sacrum faceret Neptuno ad littus*; et sic alibi ap. Homer. Neptuno sacra fiunt.

203—208. Ornatissimus locus. *Incumbunt pelago*, præclare pro innatant, sed cum significatione magnitudinis. *Jubæ sanguineæ*, *φόνιαι*, hydrorum, nam hoc genus intelligendum, fulvæ barbæ seu comæ. Ap. Homer. Il. β, 308, *δράκων δ' ἐπὶ νῶτα δαφοινός*. *Exsuperant undas*, eminent supra mare. *Legit pontum* egregie de vestigiis incessus lenis, vel tractus in superficie. *Sinuantque immensa volumine terga*, h. e. pars posterior serpentum sinuat se in immensum volumen, spiram.

209—211. Etiam hæc valde ornata. *Arva* pro littore. *Suffecti*, h. e. habentes oculos suffusos sanguine, rubentes. Omnino erant ii oculis fulgore rubenti infectis, tinctis. *Ora sibila*, ut Geo. iii, 421, *colla sibila*, *συρίζοντα*. *Lingua vibrans* et *lambens*, *λιχμῶσα*, in præcipuis est ornamentis poeticis quoties de serpentibus agitur. De hoc ipso serpente, de quo noster loquitur, sed minus ornate, Quintus xii, 448. Cæterum similia de ingentium draconum allapsu plura sunt poetarum loca, ut de draconibus ab Hercule puero et a Cadmo interemtis; comparanda illa quidem non sine fructu.

212. *Agmine certo*, exquisita Latinitate, pro, uterque simul destinato in eum lapsu.

215, 216. *Implicat*, circumdat spiris seu nodis ac voluminibus. *Morsu depascitur*, *ἐπινέμεται*, ornate pro, admordet, devorat (sic poetæ, *morsu lacerare*, *consumere*); nec aliter intelligendus Lycophronis *παιδοβρῶς Πόρκης*.

216. *Tela ferentem*, cum telo in manu approperantem.

Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit quum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem;
Sub pedibusque deæ clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,

218, 219. *Bis circumdati collo squamea terga:* cum uterque serpens corpus et collum ejus, h. e. omnino superiorem corporis partem, tractibus inferioris corporis sui bis circumdedissent, super ejus caput eminent, emicant suis capitibus. *Bis* ita proprie accipio. At si *collo* proprie dictum habeas, quod *bis* ab utroque serpente circumdari vix potuit, *bis* esset, binis spiris, seu binorum serpentum spira.

220, 221. Pro serpentibus docte *nodos* ponit; et egregie ad miserationem facit v. 221, quod *vittas*, infulas sacerdotis, narrat.

222. In hoc nihil reprehendendum; nam in Laocoonte nec herois aut magni viri fortitudo omnino ullum habere potest locum. Agendum erat poetæ inprimis hoc, ut portentum terroris plenum offerretur, quo Trojani obstupefacti suspicionem fraudis animo dimitterent, et equum in urbem reciperent. In tali consilio *clamoris* ratio haberi a poeta poterat, quod ad terrorem augendum clamores ingentes facere possunt.

224. *Incertam securim*, non satis certo et valido ictu depressam. Sapienter autem bove non quocunque, sed, ut dignitatem res haberet, bove victima in comparatione usus est; quod jam in sacro Neptuni Heliconii fecerat Homerus loco quem ante oculos habuit, Iliad. υ, 403—405.

225—227. *Lapsu effugiunt* ornate pro labuntur, serpunt; ne *lapsu* nude stare putes. *Delubra ad summa*, Minervæ templum in arce summa. Minerva h. l. *sæva*, irata Trojanis. At Palladium ex arce abreptum supra vidimus, v. 164: unde ergo h. l. Palladis signum? Dicendum scilicet, fuisse aliud ac diversum ab illo arcanæ religionis Palladio. *Sub pedibus* h. e. inter pedes, et post clipeum.

229—231. *Scelus expendisse*, exquisite, pœnas meritas pro scelere, sacrilegio, in equum, Minervæ donum, commisso. *Tergum*, vid. sup. ad v. 51, ubi *latus* et *alvum* dixerat. At variavit ut poeta; et patet *tergum* latius.

232, 233. *Ad sedes* deæ, h. e. templum, quod in arce erat. *Simulacrum*, Homericum μεγ' ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον Odyss. θ, 509. *Orandaque divæ Numina*, numen ejus exorandum, placandum.

234—237. *Dividimus muros*, exquisite pro dissolvere et dirumpere, ut aditus fiat, aut ut h. l. latius pateat; nam de porta Scæa agitur, a qua non longe stabat equus;

Fœta armis. Pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, o divûm domus Ilium, et inclyta bello
Mœnia Dardanidûm! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores cæcique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra deûm miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cœlum, et ruit oceano nox,
Involvens umbra magna terramque polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucri
Conticuere; sopor fessos complectitur artus.

ἐν πύλαις, ut Eurip. Troad. 521. *Mœnia* h. l. proprio significatu, ut ædificia intra muros sint. *Rotarum lapsus* egregie pro simplici, *rotas*, quæ *labentes* dicuntur poetis, quando volvuntur; sic et *intendunt* exquisitius, quam illigant, innectunt: cf. iv, 506. In *collo* nolim argutari; cum fune ex eo nexo trahi equus vix commode posset. Intellige simpl. funem ex anteriore parte aptum. Cæterum poetam ad thensas Romanorum suorum sacramque pompam respexisse non improbabile est.

237, 238. *Scandit muros*, h. e. transcendit, major imago quam si portam *intrat*, quæ, murorum impositorum et attingentium parte dejecta, erat latior facta: cf. inf. vi, 514, 515. *Machina fatalis*, exitium fatale Trojanis afferens, et *fœta armis*, plena armatis viris: ut jam ἐγκύμον᾽ ἵππον τευχέων ap. Euripidem Troad. 11.

239, 240. *Sacra canunt*, h. e. hymnos, ut bene Serv.; scilicet quemadmodum alias apud poetas, *canere dulce, ferale*. *Mediæ urbi*, omnia media dicuntur post initia, adeoque tota urbs intra muros; etsi utique per mediam urbem ad arcem ductus est equus, ut Palladis in templo collocaretur. *Minans* simpl. ad altitudinem refer. Nam, quæ altitudine sua super cætera eminent, minari iis dicuntur: cf. Æn. iv, 88. Melius autem jungitur *illabitur urbi mediæ, minans*, quam *minans mediæ urbi*, quod tenuius.

241. *Divûm domus*, incertum esse potest, quo sensu dixerit poeta. Proprie tamen urbs ita appellari debet propter augusta templa et religiones; et ex persona pii Æneæ hæc acceptio est convenientissima. Cæterum hic versus totus Enneanus esse fertur apud Servium. Scilicet in verbis *O pater, O patria, O Priami domus*.

244, 245. *Instamus tamen immemores* h. l. improvidi, incogitantes, quippe quos monuerant dii tali omine, nec tamen Trojani eorum monitum intellexere. *Monstrum infelix* præclare de equo portentosæ magnitudinis, qui exitium urbi erat allaturus. Sic Ciceroni *fatale prodigium portentumque*, pro pernicioso homine.

246, 247. De Cassandra vate, cui ne nunc quidem creditum et fides habita, copiosius Quintus Cal. xii, 516 sqq. *Dei jussu*, Apollinis, cujus amores illa eluserat: res nota. *Tunc etiam* int. pro *etiam tunc*: alias languet.

248, 249. *Velare* proprium hac in re, suspensis super templorum postibus coronis ac sertis, etiam frondibus infulisque. Traduxit aliis locis poeta ad quodcunque coronandi genus, etiam victimarum vel sacerdotum, supplicum quoque, sola corona vel infula ac vitta.

250—253. *Vertitur cœlum*. Circumacto cœlo; ex vulgari persuasione, cœlum singulis noctibus circumagi. *Ruit* exquisite pro venit, surgit. *Umbra magna:* vid. ad Geo. ii, 338. *Myrmidonumque dolos*, quam ingeniose adjectum et vere tamen! *Fusi per mœnia* h. l. est per urbem dispersi. *Sopor fessos complectitur artus*. Non moratur poeta in comissationibus Trojanorum, quas attingit tantum v. 265.

Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia lunæ,
Littora nota petens; flammas quum regia puppis
Extulerat; fatisque deûm defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus; lætique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,
Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Cæduntur vigiles, portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono divûm gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus;
Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.

254, 255. *Phalanx* docte pro classe. *Tacitæ per amica silentia lunæ* ornate pro noctu. *Silentia noctis* sæpe apud poetas; eadem *tacita, silens, taciturna.* Nunc Virgilius *silentia* ad *lunam* transtulit, quod magis etiam poeticum: cumque *silentia lunæ* per se dici recte possint pro *nocte,* sive luna fulgeat sive lateat; poeta tamen versu 340, *oblati per lunam,* satis declarasse videtur, se *lunam* cum ratione posuisse, adoptata eorum opinione, qui Trojam plenilunio excisam tradiderant. *Amica silentia,* h. e. grata et faventia insidiis Achivorum.

256, 257. Fax sublata, signum profectionis, e navi prætoria; nunc reditus versus littus Trojanum. *Fata deûm* ex more. Nam modo fatis ipsi dii tenentur; modo deorum, inprimis Jovis, voluntate constituuntur; et pro *diis iniquis* fata iniqua dixit, sc. Trojanis infesta. *Defensus,* servatus Sinon a Trojanis.

258, 259. *Danaos et claustra* (in latere fores) *laxat,* solito more, uno verbo duobus nominibus accommodato, proprie diversis: aperit et Danaos emittit.

260—264. *Se promunt,* prodeunt. Thessandrus, seu verius Thessander, Polynicis et Argiæ filius, secundum Serv. Desideratur sane inter cæteros heroes nomen aliquod clarum; verum Thersander Polynicis filius locum vix tueri potest; cum ubique ille tradatur in pugna cum Telepho in principio belli Trojani cecidisse. Et sic Cypria carmina tradiderant. Aut itaque alius hic Thersander habendus, aut *Tisandrus* verior est lectio. In Homero neutrum nomen occurrit. De *Acamante,* altero Thesei filiorum et Demophoontis fratre, vid. interp. ad Hygin. f. 108, et h. l. Heins. de cæteris saltem Servium. *Demissum lapsi per funem,* h. e. delapsi fune demisso. Ex historia hoc acceperat; at egregie ad magnitudinem equi declarandam accommodavit. *Primusque Machaon:* intelligo, qui primus, inter primos, egressus est. *Doli fabricator:* sic δόλον pro equo ad insidias facto Hom. Odyss. θ, 494.

268 sqq. Locus, cui similes e pluribus poetis excitari possint, quoties per somnum species objicitur, adumbratus videtur ex Iliad. ψ, 62 sqq., ubi Patrocli umbra Achilli apparet. Virgilium plane expressit Stat. v Theb. 265 sq. *Mortalibus ægris,* sane ut alias miseris, *οἰζυροῖς, πολυπόνοις,* proprie tamen infirmis. *Serpit,* quando latenter membris infunditur.

271—273. *Visus adesse,* adstare sic, *ut quondam* visus erat *raptatus,* cum rapta-

Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
Vel Danaûm Phrygios jaculatus puppibus ignes!
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et mœstas expromere voces:
O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrûm,
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi adspicimus! quæ causa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil; nec me quærentem vana moratur;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros: ruit alto a culmine Troja.
Sat patriæ Priamoque datum. Si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra suosque tibi commendat Troja Penates:

batur: vid. sup. i, 483. *Ater* plus quam respersus, inquinatus: cf. versus Homericos Iliad. χ, 401 sqq. *Tumentes: οἰδᾷν* similiter in fabula Œdipodis.

274—279. Nobiles versus, ex eo loco ducti, qui magnos affectus habere solet, fortunæ pristinæ et præsentis comparatione. Ennii esse Servius docuit. Quam diversus ab ea specie, qua redibat victor Patrocli, et una jam antea nave Achivorum incensa. *Qui redit*, pro qualis redibat, paullo insolentius. *Exuvias Achilli*, arma Achillea Patroclo detracta. *Danaûm puppibus*, in naves Achivorum. Respicit *ναυμαχίαν* Iliad. ν sqq. et π, 122. *Concretos sanguine crines*, fœdum quidem, sed quod horrorem non minus quam miserationem facere queat. Porro *vulnera* omnino in pugnis cum Achivis factis accepta interpretabar; nunc intelligo hæc non convenire cum cæteris, quæ miserationem facere debent; meliusque referri ea ad *τὸ αἰκίζεσθαι*, vulneribus fœdato corpore cæsi Hectoris ab accurrentibus Achivis: vid. Il. χ, 369; simulque ad laniationes tracti circa muros corporis; quandoquidem adjectum *circum muros patrios*.

281—285. Quasi immemor cædis Hectoris, eum objurgat, quod tam diu abfuerit, et nunc demum ad auxilium Trojanis ferendum adveniat. Etiam in his Ennium ante oculos habuit, cujus versus ap. Macrob. vi, 2, *O lux Trojæ, germane Hector! Quid ita cum tuo lacerato corpore miser? Aut, qui te sic respectantibus tractavere nobis? Lux* autem non ad gloriam referendum, sed de salute accipiendum, si quidem ex Homerico *φάος* expressum, quo is hoc sensu plerumque utitur. *Defessi* cladibus, ut eleganter poetæ; v. c. Hor. ii Carm. 4, 11, *Tradidit fessis leviora tolli Pergama Graiis.*

290—292. *Ruit alto a culmine Troja* (etiam inf. v. 603,) ex Homerico, quod sæpius occurrit, *κατ' ἄκρης*. *Sat.* Habet patria et Priamus omnia quæ a te ad ipsum defendendum fieri ac præstari poterant. *Etiam hac, δεικτικῶς*, Hectoris manu, h. e. mea.

293—297. *Penates* sunt Trojæ publici, patrii dii, urbis tutela. *Sacra* et *Penates* possunt pro eadem re haberi, ut illa, quibus generis notio inest, declarentur per hos. Sic sæpe *sacra* universe, de deorum simulacris, etiam de his ipsis Penatibus. Mox tamen *vittas Vestamque et ignem sacrum* memorat, quæ cum Penatibus asportavit; hæc igitur per *sacra* declarare voluit? Potuit sane! Est tamen prior ratio

Hos cape fatorum comites; his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait; et manibus vittas Vestamque potentem
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
  Diverso interea miscentur mœnia luctu;
Et magis atque magis, quanquam secreta parentis
Anchisæ domus arboribusque obtecta recessit,
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Adscensu supero, atque arrectis auribus adsto:
In segetem veluti quum flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaûmque patescunt
Insidiæ. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam,
Vulcano superante, domus; jam proximus ardet
Ucalegon; Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virûm clangorque tubarum.
Arma amens capio; nec sat rationis in armis.
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem

præferenda, quippe poetis sollennis: ut primo ponant genus, tum adjungant speciem synonymice: ita oratio ipsa fit ornatior. *Vittas* religiose posuit, cum *Vesta vittata* aut *cum vittis* dicenda esset, vid. sup. ad v. 168, *Virgineas ausi divæ contingere vittas*. *Fatorum comites* quanto potentius, quam, *errorum, viæ, casuum!* *Mœnia* int. urbem Lavinium: *magna* dixit respectu Romæ inde oriundæ; ut et iii, 159. *Adytis penetralibus effert:* visus est Æneæ somnianti Hector ex ipsa Vestæ æde deæ simulacrum cum igne sacro efferre.

298—300. Interea *urbs miscetur luctu*, h. e. in urbe miscetur luctus, ejulatus, clamor, *diversus*, a diversis urbis partibus. *Domus secreta recessit* ornate pro, est secreta, remotior a littore et porta Scæa, eaque parte qua Achivi urbem ingressi erant.

303. *Adscensu supero*, pro adscendo, ornate, in re tenui.

304—308. Comparantis et comparati ratio primo intuitu non satis aperte declarata esse videtur. Latet autem in illis: *arrectis auribus adsto*, et *stupet accipiens sonitum*, ut sic componas: *adsto arrectis auribus*, aures arrigo, veluti pastor *accipit stupens sonitum, quum flamma in segetem incidit*. Quæ sequitur comparatio adumbrata est ex Iliad. β, 455, 456; λ, 155 sqq. et Iliad. δ, 452—455. Argutantur in locis comparandis Macrob. Scalig. Cerda. *Furentibus austris* dicit ut poeta pro, ventis flantibus. *Torrens*, χείμαῤῥος, *rapidus montano flumine*, auctus aquarum colluvie e montibus.

309—313. *Tum vero manifesta fides* ornate, uti *rebus fides fieri* dicitur eventu: manifesta jam res erat. Alii interpretes aliter. *Deiphobi* domus prima incensa; duxerat is Helenam post Paridis mortem. Proxima domus Ucalegontis, qui e principibus erat et in consilio Priami, Iliad. γ, 148. *Sigea relucent*, prospicienti ex urbe per tenebras. *Lata* cum dilectu h. l. positum; nam late relucet mare circa promontorium Sigeum. Denique *tubarum clangor*, Euripidis et tragicorum exemplo, memoratur, etsi Iliacis temporibus nondum fuere tuba et lituus.

314—317. *Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis;* nec mihi satis ipsi constabat quantum his armis profuturus essem

Cum sociis ardent animi. Furor iraque mentem
Præcipitant; pulchrumque mori succurrit in armis.
  Ecce autem telis Panthus elapsus Achivûm,
Panthus Othryades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ. Fuimus Troes; fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum. Ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit. Incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis unquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prœlia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt.

captæ et incensæ jam urbi. *Ardent animi glomerare manum bello:* ardeo, hic unus impetus erat, colligere milites ad pugnam, et cum iis, *cum sociis*, in arcem ad regem concurrere. Et illa una cogitatio animum subit, quam pulchrum sit fortiter pugnando mori: cf. Geo. iv, 218.

318—321. Panthus sacerdos Apollinis, cujus templum erat in arce. Ponunt autem poetæ primo loco continens, tanquam latius: *arcis Phœbique sacerdos*. Panthus inter primores Trojanorum est, Iliad. γ, 146; filii ejus Polydamas et Euphorbus, Πανθοΐδαι, sæpe Homero commemorati. Nunc Othryos filius ipse editur. Sacerdotis persona ducta ex Iliad. ο, 522, ubi Apollo Panthi filium, Polydamantem, tuetur. Adde inf. v. 430. Etiam mox genus primo loco, *sacra*, et tum finitius, *deos*, h. e. simulacrum Apollinis; ut v. 293, *Sacra suosque—Penates*. Non ignoro, vasa et utensilia sacra ab aliis intelligi. At *victos* quam invidiose! Deorum autem simulacrum in excidio templi et urbis ex more secum ferre et servare studet sacerdos, ut Æneas Penates, ne in hostium potestatem veniant. Nota res est, sed semel monenda. *Trahit* cum dilectu positum pro ducit. *Ad limina*, Æneæ.

322. Frustra laborant in interpretatione, qui *arcem* de Pergamo accipiunt. Optimum factu, ut *arcem* pro perfugio accipias: quo confugimus?

324 sqq. Admirabilis oratio, gravitatis et doloris plena, et ea quidem sacerdotis Apollinis, et in tali rerum conditione! Euripidis illa Troad. 581, si respexit poeta; Πρίν ποτ' ἦμεν. Βέβακεν ὄλβος. Βέβακε Τροία, quantum ille de suo attulisse videri debet! *Ineluctabile*, fatale. Euripideum fere convenit, τύχα, τύχα δυσπάλαιστος ἥκει. Alcest. 892.

326. *Ferus Jupiter*, ut alias *sævus*, h. e. iratus, crudelis. *Omnia Argos transtulit*, Argivis victoriam et rerum summam permisit, Troja nunc eversa.

328, 329. *Mediis in mœnibus*, in media urbe, nam in arce: cf. 240. *Incendia miscet*, plus, quam promiscue, passim, facit. Ita *miscere cædes*. *Victor* est effector propositi.

330, 331. *Alii,—millia quot*, h. e. tot millia, quot eorum etc. pro vulg. reliqui omnes. *Portis bipatentibus*, variatum pro simplici, patentes, apertæ. Intelligendæ autem portæ Scææ: cf. sup. v. 266, *portisque patentibus omnes Accipiunt socios*.

332—335. *Obsedere oppositi* ornate et hoc adjectum. *Stat—stricta* pro stricta est; *stat*, quippe sublatus et erectus ensis. *Cæco Marte*, nocturno prœlio, quo cerni ac discerni hostis nequit.

Talibus Othryadæ dictis et numine divûm
In flammas et in arma feror, quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Rhipeus, et maxumus armis
Epytus: oblati per lunam Hypanisque Dymasque;
Et lateri agglomerant nostro; juvenisque Corœbus
Mygdonides. Illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat:
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in prœlia vidi,
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi: quæ sit rebus fortuna videtis;
Excessere omnes adytis arisque relictis
Dî, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensæ: moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem; mediæque tenemus

336, 337. *Numine divûm*, tanquam a deo aliquo actus, in medium incendium et pugnas ruit Æneas. *Erinnys*, quæ ante *Furor*, h. e. animi impetus.

340—345. De Æneæ pugna lege Quintum xii, 300 sqq. *Per lunam* docte adjecit poeta. *Agglomerant*, docte, se adjungunt: sup. 315, *glomerare manum*, adjungere manus, sociare. Suaviter rerum miserabilis facies distinguitur episodio brevi de Corœbo Mygdonis filio. *Gener* autem h. l. spe. *Præcepta* h. l. sunt monita vatis a deo actæ: scil. ne communi Trojanorum cladi ipse tanquam pars accederet, nec suas nuptias speraret. *Infelix* suaviter, ut sæpe poetæ per epiphonema.

347 sqq. *Audere in prœlia* exquisite, cum audacia procedere in pugnam. *Super his*, simpl. pro posthæc, inde. Quæ sequuntur, sic ordinare juvat: O juvenes, frustra fortes! si vobis cupido certa est sequi me audentem extrema, h. e. extrema mortis pericula, agedum! moriamur, et in media arma ruamus; nam videtis, quæ sit rerum fortuna et conditio; videtis, deos tutelares ac præsides Trojæ nos plane deseruisse: *succurritis urbi incensæ.* Nihil superest, quam honeste mori.

351. Vetus superstitio satis nota, qua urbes captæ vel capiendæ a diis deseri credebantur.

354. *Una salus*, int. honestam mortem, qua se ab hostium potestate liberent.

355. *Furor additus:* incensi sunt eorum animi. Laudat Burm. Stat. v Theb. 33. *O miseræ, quibus hic furor additus.*

355—357. Homerus comparatione luporum sæpe utitur, v. c. Iliad. λ, 72, *οἱ δὲ, λύκοι ὣς, Θῦνον·* inde et alii, ut Apollon. ii, 123 sqq. *Lupi raptores*, ex epitheto *σίνται* Iliad. π, 353, natum videtur: et π, 56, *λύκοι ὣς, Ὠμοφάγοι·* item Odyss. ζ, 133, de leone, *κέλεται δέ ἑ γαστὴρ Μήλων πειρήσοντα—ἐλθεῖν.* Propius tamen est, *λύκοι ἁρπακτῆρες. Quos improba* (magna) *ventris Exegit* (egit, quia prodeunt ex latebris) *cæcos rabies;* quantum ornatius! ut etiam reliqua. *Atra in nebula*, ex observatione sagacitatis in talibus animantibus.

359, 360. *Vadimus:* impetum et furorem notat verbum, ut et ire, et *ἐλθεῖν*, et alia.

Urbis iter: nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus;
Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
  Primus se, Danaûm magna comitante caterva,
Androgeus offert nobis, socia agmina credens,
Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate, viri; nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis?
Dixit; et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, et cærula colla tumentem:
Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis;

Nox circumvolat, quippe alata. *Cava umbra*, quatenus ipsi ea circumdantur, quasi tecti.

361. Odyss. γ, 114, *τίς κεν ἐκεῖνα Πάντα γε μυθήσαιτο καταθνητῶν ἀνθρώπων*; imitatus Silius v, 421 sqq. et ii, 630 sqq., ubi plura in Sagunto eversa ex altero Æneidis libro petita sunt.

364—366. *Inertia corpora*, possunt esse sine vita et motu, si modo *sternuntur* est, *strata sunt, jacent*; verum *sternuntur corpora inertia*, malim accipere de imbellibus, senum, infantum, feminarum; non repugnantia, ut *inertia pecora*, inf. iv, 158. *Pœnas dant*, pro cæduntur, moriuntur.

367. Sententia eadem, aliter tamen expressa, Iliad. ξ, 480, 481. Petiit hinc Tacitus, in Agric. 37, de Britannis fugientibus, *et aliquando etiam victis ira virtusque.*

368, 369. *Crudelis luctus*, ut, *sævus dolor*, qui in nos sævit. *Plurima mortis imago*, h. e. *ubique* cædes facta cernitur; passim cæsorum cadavera projecta. Magis hoc accommodatum antecedentibus, quam varias cædis formas et genera intelligere.

371. *Androgeus* alibi non occurrit in Troicis. Pomponius Sabinus, *miles Mnesthei, ducis Athenarum*, nescio unde habeat. Diversus est Minois filius vi, 20.

373, 374. *Nam quæ*, quænam segnities tam *sera*, quæ seros facit, id est, tardos: vid. ad Geo. iv, 445. *Rapiunt feruntque*, ἄγουσι καὶ φέρουσι, ut notum.

376, 377. *Responsa non fida satis*, quibus fides haberi non potest, quæ fidem non faciunt, adeoque suspecta. Respexit versum Statius Theb. ii, 535—537. *Sensit delapsus*, ἤσθετ' ἐμπεσὼν, ut notum, ad formam Græcam; intellexit se in hostem incidisse.

379—381. Comparatio ab Homero petita, sed variata Iliad. γ, 33 sqq. Hinc alii certatim. Propius ad Homerum Juven. i, 43, noto versu: *Palleat; ut nudis pressit qui calcibus anguem.* *Humi nitens*, pedem figens. *Attollentem iras*, h. e. caput iratum, adeoque simpliciter, erigentem se vel ca-

Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus: adspirat primo fortuna labori.
Atque hic successu exsultans animisque Corœbus,
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clipeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immixti Danais haud numine nostro,
Multaque per cæcam congressi prœlia noctem
Conserimus; multos Danaûm demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, et littora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.

put præ ira et rabie: iii Geo. 421, *tollentemque minas et sibila colla tumentem.*

388. *Qua ostendit se dextra:* fortuna *se dextram*, faventem ac propitiam, ostendit.

389. *Insignia* nimis argute de clipeorum insignibus ac sculpturis, vel de galeis et crista. Poetica tamen ratione vel ipsi *clipei* sunt *insignia*, quatenus Danai his ipsis insigniuntur, ut mox *clipei insigne;* vel, ut malim, omnino arma, quibus Trojani a Græcis dignosci poterant. Illud tamen verum est, in tragicis, forte et in cyclicis, Achivorum et Trojanorum clipeos insignia habere; et ex tragicorum usu dictum esse 392, *clipei insigne*, pro clipeo qui insigne habet.

390—393. *Dolus, an virtus* adhibeatur. *Comantem galeam*, *ἵππουριν*, et *clipeum induitur*, loro super humeros injecto et inserta manu ansæ, *ὀχάνῳ*; ut *ἐνεδύσατο*, *ἐνδῦνε*: cf. inf. 671, 672.

395. *Spoliis recentibus*, exquisitius quam, novis, aliis quam quæ habuerant armis.

396, 397. *Haud numine nostro*, h. e. averso, nobis non propitio. *At si—Audiat aversa non meus aure deus*, Tibull. iii, 3, 28. *Nox cæca*, in qua nihil cerni potest, ut jam supra.

401, 402. *Scandunt rursus equum.* Forte dictum nolis a poeta: nimis enim portentosum hoc, et abhorrens a fama virtutis Achivorum; etsi *formidine turpi* adjecit. *Fidere* absolute pro audere, nimium rebus confidere.

403—406. Vim Cassandræ ab Ajace Oilei filio coram Pallade illatam esse vulgo memorant. Alii poetæ veteres abstractam tantum ab Ajace e Minervæ sacro Cassandram narrasse videntur. Ambiguum est utrum poeta noster declarare voluerit vim illatam an abstractionem captivæ: alterum hoc simplicius esse censeo. Verba per se spectata non aliquid de vi pudori illata innuunt. Si quis hoc ad poetæ pudorem trahere, et *lumina ardentia* ira et *crines passos* eo referre velit, ut stuprum jam passa esse arguatur, videndum est ne argute magis hoc fiat quam vere. Tenendum autem est, eam ad templum Minervæ confugisse, supplicem deæ factam. *Arcebant*, antique, continebant, coercebant. Versus 405 præclarus est; at

Non tulit hanc speciem furiata mente Corœbus,
Et sese medium injecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie et Graiarum errore jubarum.
Tum Danai, gemitu atque ereptæ virginis ira,
Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis:
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis: stridunt silvæ, sævitque tridenti
Spumeus atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Apparent; primi clipeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero: primusque Corœbus
Penelei dextra, divæ armipotentis ad aram,

406, *Lumina; nam teneras,* Ovidiano lusui propior est.

409. *Densis incurrimus armis:* vel ipsi densis ordinibus, denso agmine; vel irruimus in hostium densum agmen.

410. *Delubrum* int. Minervæ, ex quo Cassandra erat abducta: cf. v. 425. Erat autem illud in acropoli; ad hanc igitur jam pervenerat Æneas, mediam per urbem, v. 359.

412. Quod arma quæ induerant Græca erant, et cristæ Græcæ.

413—415. *Gemitu,* h. e. dolore; *atque ira ereptæ virginis,* propter Cassandram sibi a Corœbo cæterisque ereptam, *invadunt undique collecti.* Ajax est idem ille qui Cassandram abduxerat, Oilei filius. *Gemini Atridæ,* διττοὶ Ἀτρεῖδαι ap. Eurip. *Dolopes* vid. sup. ii, 7.

416—419. Ad Homeri ductum Iliad. ι, 4—7, sed multo ornatius et variate; porro Homerica cum arte, in comparationibus ei sollenni, effectum rei attexuit: *stridunt silvæ* etc. *Eurus lætus Eois equis,* ad ornatum spectat: *equi,* ut ἵπποι, Homerico usu, pro curru. Bigis vecti venti apud poetas et sculptores. Commune enim hoc omnibus diis, quoniam prisco illo tempore, quo religiosæ hæ notiones primum in hominum animos venerunt, bigis vecti reges vel quadrigis, nunquam equis insidentes, conspiciebantur. Itaque nemo vidit equitantem Jovem, et sic porro. *Lætus* autem, ut superbus, gestiens, ἀγαλλόμενος; pro tenui, vectus. *Nereo* h. l. tridens tribuitur, quod notandum. *Spumeus* h. l. spuma maris adspersus, spumosus. *Sævit tridenti* eleganter, ut alias *flagris, verbere,* infert tridentem mari, ad impellendum illud et fluctus excitandos.

420—422. *Illi etiam:* vid. sup. 370, 383 sqq. *Mentita tela,* falsa, quæ nos Græcos esse mentiebantur.

423. *Signant* h. l. agnoscunt. Sic *notare* etiam vulgari sermone, et σημειοῦσθαι, τεκμαίρεσθαι. Porro *ora sono discordia,* ad poeticæ orationis genium, pro discordia et discrepantia sermonis; quippe qui Trojani essent, diversaque uterentur dialecto. Trojanorum linguam a lingua Græcorum diversam fuisse, Homerus non commemorat; at poetæ seriores Græcorum et Latini, discriminis barbarorum et Græcorum memores, notare non neglexerunt.

425—428. *Divæ armipotentis ad aram,* in ipso adeo templo Minervæ, sup. 403; nisi ante templum in προνάῳ vel in περιβόλῳ. *Peneleus* hic alius esse debet quam Homericus Bœotorum dux: nam is ab Eurypylo fuit occisus, Telephi filio: Pausan. ix, 5, f. Dictys iv, 17. *Cadit et Rhipeus justissimus unus* omnium—*et servan-*

Procumbit; cadit et Rhipeus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus æqui:
Dîs aliter visum: pereunt Hypanisque Dymasque
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
Vitavisse vices Danaûm; et, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
Iphitus et Pelias mecum; quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi:
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
   Hic vero ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe;
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus; clipeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum

tissimus æqui, qui adeo cadere non debuisset, communi hominum judicio; sed *dîs aliter visum*, de causis et rationibus quæ nos homines latent.

431, 432. Quanto cum affectu, egregia orationis inflexione, se incolumem abiisse narrat! Potest dubitari, *Iliaci cineres* et *flamma extrema meorum* sintne de rogo, an de incendio urbis accipienda. *Iliaci cineres* ex loquendi usu ad Ilium in cineres versum ducunt: tum, et vos, *o mei*, quibus incendium urbis pro rogo fuit. Est tamen usui magis consentaneum, *flammam extremam meorum* de rogo et funere seu morte accipere; est quoque sollenne, *jurare et obtestari per cineres, rogum, flammam, carissimorum.* Testatur funus patriæ et funera suorum.

433, 434. *Vices* fortunæ, casus, et quidem h. l. pugnæ; quæ, ut vidimus, modo secunda modo adversa fuerat. *Manu meruisse*, virtute, strage quam inter hostes edebat.

436. Gell. ix, 12, laudato loco: *quum diceret vulnus, non quod accepisset Ulyxes, sed quod dedisset.*

438. Sequitur narratio de pugna in Pergamo acropoli ad Priami ædes facta, de ædium expugnatione, et Priami cæde. *Ceu nulla prius lamenta, nec atri Manassent imbres*, Statius, iii Theb. 122.

441. Haud facile est speciem locorum assequi qualem poeta apud animum suum finxerit. Puta ad ipsum ædium aditum fuisse, e more veterum, turrim eductam quam 460 nominat; hæc oppugnatur et a Trojanis desuper propugnatur. Aditum appellat nunc *limen. Acta testudine* scutorum haud dubie, συνασπισμῷ; nimis enim alienæ forent ab illa ætate machinæ bellicæ.

442—444. *Hærent*, in prosa, admotæ, sunt. *Postesque sub ipsos Nituntur gradibus.* Cum *scalæ* memoratæ sint, *gradus* vix alii esse possunt quam scalarum; per quos *nituntur*, enituntur, *postes sub ipsos*, simpliciter, in foribus ædium. *Fastigia* pro ipso tecto dicta esse possunt, aut pro turris summa parte; ita ἐπάλξεις ut murorum, sic turrium, sunt; alioqui erant *fastigia* in templis et palatiis in fronte ædium. Voluit poeta cumulare uno in loco plures pugnæ species. *Objiciunt sinistris clipeos ad tela protecti*, ut adversus tela superne missa protegerent se.

445, 446. *Culmina domorum tecta*, docte pro ipso tecto, iisque rebus quibus superior domus pars tegitur, h. e. tegulis: *tecta penetralia* eodem modo i Geo. 397. Etiam *turres* pro eodem tecto dicit, quia altum est. Agitur autem de una Priami domo; cui magnificentiorem speciem adjecit quam quæ apud Homerum erat.

Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores; has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
 Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo; infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis; unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim, in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaûm solitæ naves, et Achaia castra,
Aggressi ferro circum, qua summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis

449. Videntur hi stetisse intra fores: cf. inf. 484, 485.

451. Hoc ipso rerum adspectu renovatum in Ænea consilium ac propositum, quod jam pridem ceperat (v. 315, *concurrere in arcem*), ut regiæ Priamoque succurreret.

453—458. Cum aditus ad regiam obsideretur ab hostibus, postica porta eam intrat Æneas, et a tergo pervenit ad tectum regiæ, qua parte versus aditum a fronte domus pugnatur. Illa porta postica cum ornatu, quem tam vulgaris res vix videbatur capere posse, designatur per quatuor determinationes: est *limen*, sunt *cæcæ*, h. e. ignotæ aliis nec cognitu faciles et obviæ, *fores—pervius usus tectorum Priami inter se*, h. e. qua commeare et convenire se invicem commode poterant qui inhabitabant regiam, h. e. familia regia per plures domos, ut apud Homerum est, vel palatii partes dispersa. *Postes relicti a tergo*, h. e. porta quæ a tergo erat, opposita illi quæ est in ædium fronte. *Ad soceros*, Priamum et Hecubam; *trahebat*, accommodatum brevibus pueri gressibus, pro ducebat. Sic sup. v. 320, *parvumque nepotem Ipse trahit. Evado*, sc. hac porta ingressus regiam, in culmen et ad turrim pervenio.

460. *In præcipiti*, turrim in editiore loco positam, eandemque altissimam; hanc sive ipse adscenderat, et culmen in hostem dejicit; sive e vicinis locis, ut equidem arbitror, ferreis uncis et contis quassatam et labefactatam *altis sedibus*, e fundamentis, tandem in obsidentes dejiciunt.

461. *Unde omnis Troja.* Turris poetæ ex Iliad. ϕ, 526 sqq. nata esse videtur, ubi Hectoris fatum ex ea prospicit Priamus cum Trojanis. Egregia autem cum arte hæc inserta sunt a poeta ad rerum faciem variandam, quod etiam Wartono observatum.

463, 464. *Summa tabulata dabant juncturas labantes.* Scilicet turres habebantur quatuor et plurium tabulatorum adeoque et contignationum; quarum tigna vel trabes capitibus suis immissæ esse debent parietibus. Jam h. l. *summum tabulatum*, cur proprie dictum nolis, causa idonea non est: hoc facile admittebat uncos et contos in *juncturis* suis (h. e. qua parte trabes insertæ et fultæ erant pariete), quæ facilius cedebant, et insertum uncum recipiebant, quam solidus paries; itaque *labantes*, cedentes, laxantes se. Servius bene, *faciles ad resolutionem:* et *dabant juncturas*, plus quam *habebant;* præbebant scilicet aggredientibus turrim ferro. Quibus convulsis superior turris pars in oppugnantium capita decidit.

Sedibus, impulimusque: ea lapsa, repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaûm super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus ahena:
Qualis, ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat;
Nunc, positis novus exuviis nitidusque juventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Æratos; jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, et atria longa patescunt;
Apparent Priami et veterum penetralia regum;
Armatosque vident stantes in limine primo.

465—468. *Ruinam trahit* exquisitius quam *facit;* et sollenne hoc: solutis enim juncturis et evulsis trabibus, evelluntur et convelluntur reliqua, ut ruentia sequantur. Subeunt tamen alii in cæsorum locum; et interea ex posterioribus ordinibus tela e longinquo ingeruntur.

469, 470. Expugnatur tandem regia per Neoptolemum Achillis filium, qui ipsas fores erat aggressus. Nam hoc est *ante vestibulum ipsum,* h. e. januam qua illud intratur, *primoque in limine.* Egregie autem eum repræsentavit: *exsultat,* pro pugnat: *telis et luce coruscus ahena,* h. e. armis, thorace, clipeo, et galea æreis, splendentibus; ut sæpe ap. Homerum *λαμπόμενος* simili in re. Iliad. *ν*, 341, *ὄσσε δ' ἄμερδεν αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἄπο λαμπομενάων.*

471—475. Respexit locum Nicandri Ther. 31—34; simul tamen ad Homeri ductum, sed ornatius et cum variatione, Iliad. χ, 93—95. Porro *in lucem* trahendum aut ad *exsultat,* aut ad *convolvit. Tumidum,* quoniam *mala gramina pastus,* quibus novum vigorem sibi paravit; succis venenatis repletus, ex vulgari hominum opinione. Ap. Nicand. 285, *ἐπεί τ' ἐκορέσσατο φορβῆς·* at in Homero sunt *κακὰ φάρμακα.*

476—478. Occurrit Periphas apud Homerum, sed non hic; Automedontis *ἱπ-πηλάτου,* aurigæ Achillis, sæpius fit mentio. *Scyro,* insula de Cycladibus una, copias adduxerat Pyrrhus, ab avo Lycomede acceptas, cujus filia, Deidamia, Pyrrhi mater ex Achille: cf. Iliad. *τ*, 326 sqq. Odyss. λ, 505 sq. Sed fabulam de Achille apud Lycomedem latente Homerus non habet. *Succedunt tecto,* h. e. fores adoriuntur.

479—482. *Ipse,* Pyrrhus. *Dura limina,* ipsas fores e dura materia, ilice, factas; eas etiam per *postes,* et quidem ære obductos, *æratos,* intelligo, quos *vellit,* movet, labefactat, *a cardine,* e cardine ut emoveat annititur. Nunc enim adhuc de conatu agitur: cf. 492, 493. Tandem perruptæ et perforatæ fores, laxata asserum vel tignorum coagmentatorum compage: *jamque cavavit robora firma,* fores roboreas, *excisa trabe,* assere, et *dedit,* effecit, *fenestram,* aperturam, *ingentem lato ore,* foramine, quo prospectus intra atrium efficitur.

483—485. Ad affectum hæc magna cum arte traducta esse, jam alii post Scaligerum viderunt. *Armati* sunt ii qui v. 449, 450 memorabantur.

At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes
Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis, quum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas.
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,

486—490. Proprie *clamor, lacrimæ, gemitus miscetur*, quatenus promiscue a pluribus vel diversis fit; hinc, si quo in loco hoc factum significatur, ut h. l. in domo ipsa, *domus miscetur gemitu*, pro pedestri, *impletur*. *Cavæ* cum dilectu positum epitheton ad sonum. *Ululant* exquisitius quam *resonant;* exemplo Græcorum *βοᾷν* in re simili. Quod *matres* familias *errant*, discurrunt, per tecta, id ex veterum moribus tanto magis ad affectum, quod thalamo inclusæ alias latebant. *Osculantur postes* (cf. Ovid. Met. xiii, 412, 413), quippe ultimum vale dicturæ, jamjam ab hoste abstrahendæ.

491—495. *Vi patria.* Πατρὸς ἑοῦ κεκασμένος ἀλκήν, Quint. Cal. xiii, 219. *Sufferre*, sustinere Pyrrhi impetum non potuere nec *claustra*, h. e. fores roboreæ v. 481, 482, firmitate sua, *nec ipsi custodes*, qui v. 485 et 449 adstant foribus, pugnaturi. *Arietem* nolim accipere proprie; quippe quod inventum Trojanis temporibus serius est: sed de arietatione et pulsatione ac concussione forium ad arietis instar. *Rumpunt aditus*, faciunt sibi aditum; at quanto potentius illud! Tandem fores emotæ sunt, irruunt Achivi.

496—498. Irruunt fluminis instar exundantis rupto aggere: vid. sup. ad 305, ubi hujus comparationis semina in locis Homericis; sed ornatius omnia Virgilius suoque more. *Fertur cumulo* aqua cumulata: vid. sup. i, 105, *insequitur cumulo præruptus aquæ mons.*

499, 500. Καὶ τὸν φυτουργὸν Πρίαμον— τοῖσδε δ' εἶδον ὄμμασιν Αὐτὴ κατασφαγέντ' ἐφ' ἑρκίῳ πυρᾷ, Eurip. Troad. 481 sqq.

501. *Centum nurus* latius dictum, quinquaginta enim erant filiæ, totidem filiorum uxores seu nurus. Mox v. 503, *quinquaginta thalami* secundum Homer. Iliad. ζ, 243 sqq.

502. In toto loco ante oculos Enniana illa apud Ciceronem Tusc. Qu. i, 35, ex Andromacha: *O pater! o patria! o Priami domus—Vidi ego te, adstante ope barbarica* (ut hic v. 504) *Tectis cælatis laqueatis, Auro, ebore, instructum regifice—Hæc omnia vidi inflammarier,—Priamo vi vitam evitari, Jovis aram sanguine turpari.* *Fœdantem* plus quam cruentantem. *Sacraverat*, accenderat diis Penatibus.

503—505. *Quinquaginta illi thalami*, illi tam magnifice exstructi, prostrati jacent. *Barbaricum aurum*, h. e. Phrygium, ut sæpe poetæ; et modo Ennius, quem Maro expressit. Nec in eo argutandum, quod h. l. verba Trojani illa sunt: utitur enim ille sermone Romano, adeoque usum ejus sermonis sequitur. Petiere eum usum Romani a Græcis, quibus Trojani, et hinc Phryges, inprimis dicti barbari. *Postes spoliis superbi*, ornati, Romanorum notissimo more: vid. inf. vii, 183—186. *Tenent Danai*, h. e. occupata habent loca quæ ignis nondum pervadit.

Procubuere: tenent Danai qua deficit ignis.
   Forsitan et, Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis uti captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem;
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequidquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe,
Ingens ara fuit; juxtaque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba et natæ nequidquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et divûm amplexæ simulacra sedebant.
Ipsum autem sumtis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit: Quæ mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede; hæc ara tuebitur omnes:
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longævum in sede locavit.
   Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hasta.

506—511. Tota narratio, intexta inprimis Politis cæde, egregia cum arte elaborata est ad summam miserationem cum horrore: notatis scilicet cum delectu et ante oculos positis iis quæ, in fato multis communi, propria tamen inprimis huic seni et summopere miseranda. Commendat eum, quod herois personam grandævus adhuc servat: ubi vidit fores convulsas et dejectas, armat se; revocatur tamen ab uxore, et supplex sedet in ara.

512, 513. Virgilius aram, quam alii in atrio collocare solent, in impluvium transtulit, *nudo sub ætheris axe*, sub æthere, sub dio, ut Penatium ara esset; propius hoc ad Romanum morem. Notabis morem, aras sub arbore poni solitas; alibi in *media* area.

516, 517. *Sedebant ἱκετεύουσαι*, unde 523, *hæc ara tuebitur*, jure *ἱκετείας*; at sedebant *nequidquam*, nullum fructum salutis e loci sanctitate habituræ. *Præcipites*, devolantes ad loca tuta.

519. *Mens dira*, quæ dira, male ominata, abominanda consilia agitat.

525. *Sacra sede*, ara, v. 513, et *altare*, 515.

526. *Polites* inter Priami filios celeritate pedum insignis fuit: vid. Iliad. β, 791. Ejus filium, Priamum, videbimus inter Æneæ socios inf. v, 564.

528—530. *Porticibus longis*. Si Homerica et non sua potius tempora secutus est, *αἴθουσαν* expressit, quæ *αὐλὴν* ab utraque parte ornabat. *Lustrat* h. l. discursu; et *vacua* cum dilectu, ut significet Trojanos jam fuga dispersos. *Infesto vulnere insequitur*, infeste, hostili more, ut vulnus inferat; sed alterum multo magis poeticum. *Premit hasta*, exquisitius quam transfigit: cf. ix, 330. Proprie *premit hastam* is qui eam infigit, adigit, *ἐρειδόμενος*. Polites

Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Dî, si qua est cœlo pietas, quæ talia curet,
Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita; qui nati coram me cernere lethum
Fecisti, et patrios fœdâsti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit; rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clipei nequidquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, et in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitque comam læva; dextraque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.

igitur vulneratus fugit, alter insequitur, novum vulnus illaturus.

531, 532. Miseratio ad summum affectum adducta; quod concidit ille in parentum conspectu.

533—537. *Media morte*, præsenti mortis periculo. *Abstinuit* exquisite, continuit se. *Pietas* h. l. respectus ac miseratio ejus qui indigna patitur. *Grates* h. l. pœna; et sic *præmia* frequentius.

539. *Patrios fœdâsti funere vultus*, gravissimis verbis et atroci spectaculo accommodatis. Re funebri pollui et contaminari homines, religiosa erat opinio; et adsperso ejus qui cæditur cruore, fœdatur, cruentatur aliquis.

541—543. *In hoste* exquisitius quam *in hostem*. Respicit autem redditum Priamo cadaver Hectoris Iliad. extr. *Jura fidemque supplicis*, τὸ ὅσιον τῆς ἱκετείας, sanctitatem supplicis; nam de *fide* proprie dicta et supplici data h. l. agi nequit: sed est *fides* quam supplex habet in religione ejus cui supplex fit. Tum supplex in fidem alicujus, h. e. tutelam venit: debetur itaque ei incolumitas. Nunc *fides* est id quod alter facit, aut facere debet, propter fidem ab alio in se positam. *Sepulchro*, ad sepulturam. *In mea regna*, in regiam.

544—546. *Sine ictu*, quod vulnus non faceret, non penetraret; sed perforato corio, quo scutum erat inductum (nam *pependit*), ab ære resiliret. Κωφὸν βέλος dixit Hom. Iliad. λ, 390. *Rauco ære*, æreo clipeo, qui percussu raucum sonitum edebat; et, *nequidquam*, sine effectu et vulnere: *pependit* in clipei pelle, qua æs clypei inductum erat. Sin æream superficiem fuisse malis, dicendum est, hastæ aciem æs penetrasse quidem, sed impetu debilitato hæsisse, nec ulterius provectam. Sæpe de ictu imbelli talia apud Homerum, v. c. Iliad. γ, 347 sqq.

548. *Tristia facta*, atrocia h. l. De sarcasmo ex Homero ducto, *Referes ergo hæc* etc. videndus est Popius ad Iliad. xiii, Obs. 31.

550—553. In ipsa ara tanquam victimam immolavit Priamum Neoptolemus. *Implicuit comam*: ergo cum cæteris armis v. 509 sqq. galeam non sumserat. *Extulit ensem*, non, vagina extraxit, sed sustulit,

Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam, et prolapsa videntem
Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ. Jacet ingens littore truncus,
Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
  At me tum primum sævus circumstetit horror.
Obstupui: subiit cari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem; subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quæ sit me circum copia lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
  [Jamque adeo super unus eram; quum limina Vestæ
Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.

intentavit. Versu 529, 530, *hasta* utebatur Pyrrhus, cum eminus peteret Politen.

554—558. Epiphonema ad commiserationis affectum præclare compositum; simplex tamen et obvium. Placet non minus illud de Achille ap. Ovid. Met. xii, 615, 616: *Jam cinis est, et de tam magno restat Achille Nescio quid, parvam quod non bene compleat urnam.* *Sorte*, fatali necessitate abstulit. *Asiæ*, magnæ saltem partis Asiæ minoris. *Regnatorem populis*, pro populorum; nisi melius est, *regnatorem Asiæ superbum tot populis terrisque*, pro vulgari, tenentem terras. *Jacet ingens littore truncus.* Scilicet insepultum projectum fuit Priami corpus. Adjiciunt alii *littoris* notionem, ut adeo corpus ad littus tractum, et illic relictum sine capite fuerit, quæ unice vera interpretatio. Manil. iv, 64, 65, *Priamumque in littore truncum, Cui nec Troja rogus;* et Seneca ex hoc eodem loco Troad. 140, *magnoque Jovi victima cæsus Sigea premis littora truncus.* *Littus* de Troja, tanquam *littorali plaga*, accipere, durum arbitror. *Sine nomine corpus*, sine nota qua agnosci posset, quatenus sine capite et vultu erat.

559 sqq. Hic artem poetæ agnosce. Priami casu conspecto patris Anchisæ reminiscitur. Quis Æneæ in patrem, omninoque in suos, pietatem nunc eum rerum cardinem fore expectabat, quo narratio ad id quod rerum caput erat, Æneæ discessum, converteretur? Et quam accommodata hæc Æneæ personæ! et quam apta ad studia nostra animosque in virum tam eximiæ pietatis convertendos?

563—564. *Direpta domus*, in prosa, direptio domus meæ animo objiciebatur, quasi jam facta. *Casus Iuli:* quid Iulo accidere possit. *Copia* docte pro copiis, notant grammatici.

565. Æneam e turri pugnantem meminisse necesse est, supra v. 458, 460 sqq. Incendio jam per regiam Priami sparso desiliunt alii in terram; alii, dum vires ad fugam capiendam deficiunt, igni absumuntur. *Corpora ægra*, quia *defessi* pugnando, exhausti viribus.

567. Versus hi xxii, usque ad v. 588, a codicum parte absunt, etiam ab editionibus nonnullis antiquis, sed paucis. Jam hos versus Virgilianos esse, non est quod dubites, si eorum indolem et numerosam venustatem exquiras. At relictos mox ab ipso, vel ab aliis resectos esse, necesse est. Traditur illos resectos a Tucca et Vario; seu quia turpe esset viro forti manus mulieri injecisse, seu quia contraria his narrantur a Deiphobo Æn. vi, 509 sqq. Sed, his sublatis, et versus 589—601, quorum sententia ab illis pendet, immutandi erant. Accidere potuit Virgilio poetæ, quod historicis præclaræ fidei accidisse constat, ut in rebus e diversis fontibus haustis, quas duobus vel pluribus locis attigerunt, sibi discreparent. *Super unus eram: οἰώθην* Homericum, ut Iliad. λ, 401.

570. *Erranti:* ergo Æneas jam de turri vel tecto regiæ desiluerat, et per regiam errabat vacuam, ut sup. v. 528.

Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, et deserti conjugis iras
Præmetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Adspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudârit sanguine littus?
Non ita. Namque, etsi nullum memorabile nomen
Feminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumsisse merentis
Laudabor pœnas; animumque explêsse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiâsse meorum.
Talia jactabam, et furiata mente ferebar;]
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisque videri
Cœlicolis et quanta solet; dextraque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius adspicies, ubi fessum ætate parentem

574. *Invisa*, abdita. Sic melius, puto.

575, 576. Sequentia ex Euripideis expressa in Oreste v. 1132 sqq. *Exarsere ignes animo*, pro vulgari, animus ira exarsit. *Subit ira*, h. e. impetus ex ira, ut ulciscerer excidium patriæ. *Sceleratas pœnas*, paullo insolentius, pro, pœnas a scelerata femina sumtas; vel melius, pœnas sceleris.

579, 580. *Conjugium*, conjugem pristinum. *Patres*, parentes. *Phrygiis ministris*, Trojanis captivis illi in servitium addictis.

582. *Sudârit sanguine*, madefactum, humectatum. Ex Enniano, *Terra sudat sanguine*.

583—587. *Non ita*, *οὐ δῆτα*. Vulgo, absit hoc! nequaquam. *Nullum memorabile nomen*, nulla gloria. *Tamen laudabor* quod extinxerim. *Nefas*, h. e. nefariam feminam Helenam. *Merentis* Heinsius accipit pro *merentes*, comparans, v. 576, *sceleratas pœnas*. Enimvero vide annon malis *pœnas sumsisse merentis* exquisite, pro *a merente*. *Animumque explêsse juvabit Ultricis flammæ*. Duriter dictum videtur de ulciscendi ardore, sive jungas *animum ultricis flammæ* pro, flammam animi, ulciscendi cupiditatem; sive, quod præstat, *animum explêsse flammæ ultricis*, h. e. flamma s. ira ultrice, h. e. ultione.

589—593. Æneæ Venus apparuit, non nube obducta, aut alia forma assumta, sed specie sua divina. Imitatio Homeri manifesta, Iliad. α, 193 sqq., ubi Minerva Achilli soli in conspectum venit, eumque ab ira et impetu revocat. Ad 592, 593, cf. ibidem v. 361. Erat autem is temporis rerumque articulus, qui deæ præsentiam postularet, et quidem, ut tanto major consiliorum auctoritas esset, ipsa divina specie occurrentis.

595, 596. *Nostri cura* pietas esse vide-

Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiæ
Circum errant acies; et, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris; divûm inclementia, divûm,
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Adspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam. Tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic, ubi disjectas moles avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit; totamque ab sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva.

tur matri Veneri præstanda in eo, ut Anchisen, ab ipsa amatum, tueatur ac servet. Nisi reverentia est, quam Venus exigit in hoc, ne Helenæ, quam ipsa tuebatur, filius injuriam faceret. Verum sequentia ad prius illud revocant. *Adspicies*, ut poeta pro *circumspicies*.

600. *Hauserit ensis*, ut passim poetæ, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν Homer. ut Iliad. ξ, 517: primum hauritur sanguis ense; hinc ipse ensis haurit, penetrat, transfigit latus, corpus, ut x, 314.

601, 602. Non tam Paris et Helena Trojæ eversæ auctores sunt, quam repetenda calamitas a deorum ira. Sententia ex Priami verbis ap. Homerum petita, Iliad. γ, 164, 165; adde Odyss. α, 347, 348; et frequens apud veteres. *Tyndaridis facies invisa Lacænæ* ornate pro Helena, Οὐ γάρ τοι Ἑλένη πέλει αἰτίη etc. vid. ap. Quint. Cal. xiii, 412. *Culpatus*, pro graviore voc. nefandus, scelestus. Sic culpa pro scelere.

604 sqq. Pulcherrimus qui sequitur locus, dum causæ occultæ magni eventus a diis repetitæ oculis subjiciuntur tanquam manifestæ, (v. 622, 623,) partim Homeri auspiciis Iliad. ε, 127, 128, ubi Minerva Diomedis visum acuit, et in vss. 608 sq. Iliad. μ, 13 sqq. 27 sqq. ubi Neptunus et Apollo vallum Achivorum diruunt, partim aliorum poetarum ductu elaboratus. Nam in Trojæ excidio diis manifesta aliqua opera ab antiquioribus poetis est tributa, ut ex imitatoribus patet. *Nubem* int. caliginem, ut Hom. νέφος l. l. et Iliad. ο, 668, υ, 341, 342. Imitationes sublimis hujus loci passim in recentioribus observes. Miltonum lib. xi, 411, et Tassum Cant. xviii, Stanza 93, Wartonus laudavit.

606, 607. *Tu ne qua parentis Jussa time:* propter illa quæ v. 619 sqq. subjunget. Mox *undantem* pulchre: vid. viii, 257.

610. Ex loco Iliad. μ, 27 sqq., ubi Neptunus vallum Achivorum diruens describitur: h. l. æquat urbem solo. Sunt autem hi ex infestis Ilio diis præcipui, Neptunus, Juno, Athene. Vid. vel Iliad. υ, 33 sq.

612—614. Juno præit dux: *prima* quippe in urbis ingressu: *socium agmen* Achivos: *vocat*, ut apud Homerum Neptunus Iliad. ν, 83 sqq. et Apollo apud eundem Trojanos de muris Trojæ inclamat.

615, 616. Pallas insidet arci Pergamo, ut ap. Homerum Apollo Iliad. ε, 460, sed ibi ad tuendum, h. l. ad evertendum. *Nimbo effulgens et Gorgone sæva*, ægide. *Effulgens* est pro conspicua; aut *effulget illa ægide*, quia fulgentem ægidem tenet, a

Ipse pater Danais animos viresque secundas
Sufficit; ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat; et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna deûm.
Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja:
Ac veluti, summis antiquam in montibus ornum
Quum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat;
Vulneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostes
Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Atque, ubi jam patriæ perventum ad limina sedis
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,
Exsiliumque pati. Vos o, quibus integer ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,

qua relucet *nimbus*, nubes obscura, qua illa cingitur; quod sollenne est, ubi de diis iratis agitur. Possis forte *sæva Pallas Gorgone*, jungere, h. e. sæviens, vibrans ægidem: sed hoc nimis argutum. Sæva est Gorgo jam per se, truculento ore.

617, 618. *Vires secundas:* ut eventus sit optatus et ex voto. *In Dardana arma*, adversus Trojanos pugnantes.

619, 620. *Eripe* pro *fugam rape*, raptim capesse, accelera. *Labori*, pugnæ; discede ab armis. Ego te per hostes medios tutum reducam domum tuam: cf. 632.

622. Dum illa loquitur, Æneæ cernuntur dii occupati in urbe evertenda. Grande et mirabile phantasma!—*Diræ facies*, non monstra, sed, dirum visum.

626—631. Similia ex Homero Iliad. δ, 482 sq. sed ad occisos, non ad urbis excidium, instituta, verborumque ornatu cum h. l. neutiquam comparanda. Ab initio deficit commoda transitus formula: *Ac veluti;* non enim sequitur apodosis; quæ facile expectari poterat. Nunc explendum: *visa Troja verti*, everti, *ac* ruinam trahere, *veluti ornus traxit*, trahit, *ruinam*. Ornatum illud *Vulneribus supremum congemuit:* et *traxitque jugis avulsa ruinam*, plus quam *duxit, fecit;* et hæc pro, evellitur arbor, proruit.

632, 633. *Descendo* de arce; non de turri; nam hoc jam factum v. 570, 588. *Expedior*, liberum iter habeo inter hostium tela et flammas; ut contra *impedimur* obstante turba. Vulgari sermone *via* ipsa *expediri*, *expeditum iter*, dicitur. *Ducente deo* ex Gr. ἡ θεὸς, sæpe exquisite pro dea; aut *deus* absolute τὸ θεῖον, numen. *Dant tela locum;* intactus telis et igni iter facit: cf. Æn. vi, 110, 111.

638—640. *Exsilium pati*, ut φυγεῖν, graviter de patria relinquenda. Negat se esse Troja discessurum. *Integer ævi sanguis*, h. e. integri ævi, juventæ, adeoque pro, juvenilis vigor. *Agitare* (animo) *fugam* proprie est, de fuga deliberare.

Has mihi servâssent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic o, sic positum affati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam: miserebitur hostis,
Exuviasque petet. Facilis jactura sepulchri.
Jam pridem invisus divis, et inutilis, annos
Demoror; ex quo me divûm pater atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra, effusi lacrimis, conjuxque Creusa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in îsdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperâsti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ
Teque tuosque juvat; patet isti janua letho:
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

642, 643. *Satis superque una excidia vidimus*, exquisite; satis superque est, quod semel Trojam (ab Hercule propter Laomedontis perfidiam) expugnatam vidi et urbi captæ supervixi, ne bis idem experiar.

644. *Sic positum corpus*, pro me, *κείμενον*, quasi jam funus, sive jam efferendum, sive jam sepultum, *sic*, ut sum, me *affati* extremum illud Vale! Vale! Vide tamen, an vividior exeat oratio, *sic, sic discedite*, sic, ut estis.

645. *Manu*, non mea, sed hostis. *Miserebitur hostis*, ut vel miseratione motus me supplicantem, ut vita liberet me, occidat; vel *exuvias petet*, et occidet me ut spoliet me. Cadaver insepultum abjici, quod aliis tam horrendum, mihi grave non est.

647—650. Fundus fabulæ in Hymno in Venerem v. 287—289: afflatus fulmine et secundum alios excæcatus, juxta nostrum tantum debilitatus membrisque captus, Anchises, quod consuetudinem cum Venere evulgarat. *Annos demoror*, quasi festinantes diu vivendo detineo. Dictum pro morari in vita, *morari vitam* (ne decurrat), *annos*. *Fulminis afflavit ventis*, pro fulmine; quandoquidem aer fulminis jactu impulsus et rarefactus intercludit spiritum; saltem motus et impetus aeris cum fulmine sentitur. Verum docebat ipsa res, cum aeris impulsu fulmen cadere: hinc noto usu loquendi dicta *aura fulminis:* unde ipsum *afflare* ductum. *Fixus*, affixus loco, non discedens domo: cf. 699.

651—653. Lugubris sane et miseranda rerum facies, si singula cogites. *Nos contra* orare non desistimus, *effusi lacrimis*, exquisite pro *in lacrimas*. *Ne vertere* h. l. evertere, perdere, *fatoque urgenti incumbere*, vellet; h. e. exitium, quod vel sic imminebat, accelerare. *Urgent* quæ instant; ut, quæ casum minantur, his si *incumbimus*, ea impellimus ut proruant.

657, 658. Ad patrem Anchisen conversus hæc dicit. Affectus nota impetum, pulchre expressum abruptis etiam sententiis. *Tantum nefas*, ut suaderet rem tam nefariam.

661. *Patet isti janua letho*, ad talem mortem ab hoste accipiendam via patet; ea mors facile obtineri poterit. Idem quod 645, *ipse manu mortem inveniam*.

662, 663. Refellit ista v. 645, 646,

Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium, patremque meum, juxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Prœlia. Nunquam omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro accingor rursus, clipeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum:
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat:
Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter, mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molles
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit:
Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,

miserebitur hostis etc. *Multo de sanguine*, cum dilectu positum epitheton, quem effudit sine omni senis miseratione.

668. *Arma, viri*, sc. quæ ingressus domum deposuerat. *Vocat lux ultima victos*, quanto potentius quam, manet nos mors, moriendum est! Vocant nos quæ nos expectant vel excipiunt.

670. *Nunquam* pro non, ut Ecl. iii, 49. Sententiam gravius extulit Homer. Iliad. χ, 304, 305.

672—676. Ante oculos fuisse h. l. Homerum, notarunt jam viri docti: vid. Iliad. ζ, 394 sqq. 399 sqq. *Tendebat* doctius quam *ostendebat*, et *patri* quam *mihi*. *Expertus* additum: ex pristinis virtutis experimentis.

678. *Conjux quondam tua dicta*, h. e. quæ eram. Non argutandum: ut notum illud, *καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν*, h. e. esse. *Cui relinquor;* cum notione tutelæ: inf. iv, 323, *cui me moribundam deseris, hospes?*

680—684. Mutat Anchises consilium omine oblato. Flamma e capite micans ostenti et præsagii regiæ dignitatis genus vel ex narratione de Servio Tullio notum: cf. inf. vii, 73 sqq. Doctus autem Anchises auguralis scientiæ Veneris munere. *Apex*, flamma in apicem acuminata: visus is est *fundere lumen de vertice Iuli*, h. e. lucere; ut Ovid. Fast. vi, 636, *inque coma flammeus arsit apex*. Hanc rationem damnare equidem nolim; et sic *levis* bene de flamma. *Flamma visa lambere tactu*, contactu, ita ut *innoxia* esset, pro innoxie. *Lambere, pasci*, pro ardere, quam ornate! ex ignis natura.

686. *Fontibus*, docte pro fonte, et hoc pro aqua. Ornate autem singula dicta: cf. imitationem Valerii Flacci i, 570 sqq.

Adspice nos; hoc tantum: et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque hæc omina firma.
Vix ea fatus erat senior; subitoque fragore
Intonuit lævum, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere silva,
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque deos, et sanctum sidus adorat.
Jam jam nulla mora est: sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem!
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
  Dixerat ille; et jam per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ;
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit:
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sit comes, et longe servet vestigia conjux.
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum

690, 691. *Adspice nos*, pro vulgari, *respice*, ut animum ad Trojanos advertat; nam adhuc aversus ab iis esse videbatur. *Hoc tantum*, sc. plura a te non peto. *Hæc omina firma*, secundum auguralem disciplinam. Hoc statim fit, dum lævum tonat: cf. Odyss. *υ*, 97 sqq.

694—698. Stella cadens inter prognostica Geo. i, 365 sqq. habita, at nunc inter auspicia, et h. l. quidem inter læta, quippe fugæ suscipiendæ. Respexisse videtur poeta Homerum Iliad. δ, 75 sqq. Mirum tamen, quod h. l. cum tonitru conjuncta est, nec modo cum sulfureo halitu. Ad Luciferum, Veneris stellam, Æneæ conspectam, traxerant alii: vid. sup. ad i, 382. Nec de fulmine *stella* accipi potest. Non autem *cucurrit multa cum luce*, sed *stella ducens facem multa cum luce*, h. habet speciem facis longæ. Hinc, *longo limite sulcus Dat lucem.*

699, 700. *Victus*, expugnata tandem voluntate. *Se tollit ad auras* pro simplici, e strato se attollit, surgit. *Affatur deos*, precatur.

703. *Vestroque in numine Troja est* dubiam admodum interpretationem habet; et insolens est, *in numine esse.* Cum hæc verba conjuncta sint cum illis, *Vestrum hoc augurium*, poeta declarasse videtur, *numen* ipsi simili significatu esse dictum, h. e. pro *augurio, omine*, ut inf. vii, 119. Simplicissima itaque ratio hæc est: Troja hæc, quam ego deserere, cui ego superstes esse nolui (sup. 637), vestro hoc augurio declaratur mihi esse deserenda. *Troja est*, Troja mihi erit, non hæc, quæ nunc incensa est, sed, quocunque vestrum augurium, o dii, ducet nos.

705, 706. *Clarior ignis* h. l. clarior strepitus ignis, *propiusque incendia volvunt æstus*, h. e. calorem, ornatissime, pro flamma, incendium, propius adserpit.

711. *Longe servet vestigia*, h. e. observet gressus meos; e longinquo autem, ne, si multi una exirent, deprehenderentur

Desertæ Cereris, juxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos:
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates:
Me, bello e tanto digressum et cæde recenti,
Attrectare nefas; donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis;
Succedoque oneri. Dextræ se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum:
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis,
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse vicem; subito quum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus; genitorque per umbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant:
Ardentes clipeos atque æra micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque, avia cursu
Dum sequor, et nota excedo regione viarum;
Heu! misero conjux, fatone erepta, Creusa

ab hostibus. Itaque et famulos per diversas vias dimisit.

712. *Animis advertite*, pro vulgari, advertite animos ad ea quæ dicam.

714. *Deserta Ceres* exquisite dicta, cujus templum erat desertum vetustate, vel belli decennalis tempore.

716. *Ex diverso*, ex diversis partibus ac viis quibus dimittuntur.

717. *Sacra et Penates*, ut sup. ii, 293, sive ut *sacra* sint gemma, complexum cum Palladio, Vesta, igne sacro, inprimis Penates; sive ut sint diversæ res.

721—723. Instravit Æneas humeris vestem, vestique pellem. Superinsternor veste et pelle leonis (ante oculos habuit Iliad. κ, 326 sqq., ubi Agamemnon simili habitu inducitur) humeros et colla subjecta, h. e. collum, quod subjicio, submitto oneri imposito.

726—729. Suaviter et ex affectus veritate. *Glomerati ex agmine* (vid. sup. 414) doctior ratio; quamvis et ipsi in *agmen* colligebant se, ex hostilibus tamen copiis confluxerant.

730—734. *Portis*. Est porta ab hoste aversa, ad Idam ducens, et ad partes australes, unde littus peti poterat, et in eo Antandrus, iii, 6. *Omnem vicem*, fortunam, periculum. *Adesse ad aures* dictum potest videri pro accedere, vel accidere ad aures, allabi auribus, ut inf. ix, 474. Poeticæ tamen dictioni convenientius jungere, *creber ad aures* sonitus, qui crebro, clarius clariusque, auditur. *Prospiciens*, quippe in humeros filii sublatus. Non ad metum referendum. *Ardentes clipeos*, relucente flamma, quippe æreos.

735—740. *Numen male amicum*, inimicum, infestum, *δαίμων τις κακός*. *Mentem confusam eripuit*: duo junxit, quæ fere sigillatim poni solent: *eripere mentem*, *ἐξελέσθαι φρένας*; *mens confusa*, perturbata, *σὺν δὲ γέροντι νόος χύτο*; utrumque Homericum. *Nota regione viarum* pro excedo, deflecto, dè viis notis, frequentibus,

Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum; nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
Quam tumulum antiquæ Cereris sedemque sacratam
Venimus: hic demum collectis omnibus una
Defuit; et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portæ,
Qua gressum extuleram, repeto; et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. Irruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur: exsuperant flammæ; furit æstus ad auras.
Procedo, et Priami sedes arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis Junonis asylo
Custodes lecti Phœnix et dirus Ulixes
Prædam asservabant. Huc undique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. Pueri et pavidæ longo ordine matres

tum pro *via* poni possunt *loca, partes, regiones*, per quas viæ patent; hinc *regio viarum* poetis ducta. Jungi possunt, *fato erepta Creusa, substititne an erravit via, seu resedit. Non enim dubitat fato esse sublatam*: cf. inf. 777. Ita Servius. Melius tamen: *conjux mihi erepta Creusa fatone substitit, an erravit de via, an lassa resedit.*

742. *Tumulum antiquæ Cereris sedem*, collem in quo antiqua Cereris erat ædes, sup. 713. Male de sepulchro Potter. Gr. Ant. T. i, p. 174.

749 sqq. *Ipse urbem repeto—Principio muros repeto.* Quod in verbis ingratum est, mutaturus erat Maro. Declarat autem prius illud consilium generatim; constitutum ei erat urbem repetere.

750—752. *Stat*, decretum est apud me, ut sæpe. *Obscura limina portæ*, porta per noctem obscuram oculos fallens: sup. v. 725, *per opaca locorum.*

754. *Lumine lustro*, simpl. circumspicio.

761—766. A domo sua, quam expilatam et incensam ardere videt, ad arcem et regiam tendit: hic vero hostem videt asservare prædam et captivos; Creusa itaque nec hic reperta, discedit. *Porticibus vacuis*: cf. sup. 528. *Junonis asylo*, simpl. pro templo, quod in arce fuit: cf. sup. ad 567. Eurip. Troad. 32. simpl. ὑπὸ στέγαις ταῖσδ'. *Pueri et matres* captivæ abducendæ. Notatum tamen in h. l. Trojanis jam temporibus prædam non temere cui-

Stant circum.
Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, mœstusque Creusam
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusæ
Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine divûm
Eveniunt: nec te hinc comitem asportare Creusam
Fas; aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exsilia, et vastum maris æquor arandum:
Et terram Hesperiam venies; ubi Lydius, arva
Inter opima virûm, leni fluit agmine Thybris.
Illic res lætæ, regnumque, et regia conjux
Parta tibi: lacrimas dilectæ pelle Creusæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Adspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divæ Veneris nurus:
Sed me magna deûm genetrix his detinet oris.

que pro se parare licuisse, sed unum in locum fuisse congerendam, mox certis legibus dividendam; unde munera ἐξαίρετα locum habebant. Id quod inter cultioris vitæ elementa referri solet. Porro nondum illa ætate religioni habuisse victores fana expilare et incendere.

771—773. *Tectis urbis*, intra urbis mœnia. *Simulacrum*, εἴδωλον: *infelix*, infeliciter amissæ Creusæ. *Nota major*, h. e. pristina; igitur jam dea facta. Nota veterum opinio.

774. Ex Iliad. ω, 358—360.

777. Iliad. ε, 185. Οὐχ' ὅγ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται. Et similia alibi. Omnino hæc oratio est affectus plena.

779. *Fas*, fatum, seu voluntas deorum.

780. *Exsilia* pro *exsilium*, et hoc pulchre pro longo itinere vel errore, adjuncta notione, quod extra patriam fit.

781, 782. *Lydius Thybris* pro Etruscus, ex vetere opinione originis Etruscorum a Lydis ductæ. *Arva virûm* signate, exemplo Græci ἀνδρῶν. *Leni fluit agmine:* supra Geo. i, 322, *agmen aquarum* dixerat; at h. l. absolute Ennii exemplo Annal. v, *Quod per amœnam urbem leni fluit agmine flumen*, apud Macrob. vi, 4. Acceptum igitur novum vaticinium a Creusæ umbra de sedibus in Italia quærendis. Hic vero gravis censura poetæ occurrit; nam in sequenti libro Æneam in Thracia, mox in Creta considere videbimus, Hesperiæ et Tiberis plane immemorem, neque oraculum Apollinis in Delo acceptum, nec Penatium monitum in hunc sensum interpretantem; quod tamen facere necesse erat ei qui hæc ex conjuge sua audierat.

784. *Parta tibi*, nunc fato destinata. *Lacrimas Creusæ*, propter Creusam, ut alia.

785—787. Præclari versus: metuere autem debuit, ne illa in hostium manus incidisset, et captiva abduceretur. Similitudinem habent inf. iii, 321 sq. Andromachæ verba; et quoties non decantata est hæc calamitas in tragicis! Memorat autem Neoptolemi regiam, tanquam præcipuam præcipui inter Achivorum duces. *Sedes superbas*, regiam superborum dominorum.

788. *Magna deûm* mater. Videtur innui, a Cybele eam in consortium esse assumtam tanquam Nympham in patrio solo

Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrimantem, et multa volentem
Dicere, deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumta nocte reviso.
Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum; matresque virosque,
Collectam exsilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

789. *Jamque vale:* plenus affectus versus.

792—794. Versus ducti ex Homero Odyss. λ, 205—207; unde petierunt et alii: cf. sup. Geo. iv, 500.

798, 799. *Collectam exsilio,* ad fugam. *Pubem,* juvenes quoque. *Opes,* fortunas ad naves faciendas, instruendas, et sic porro.

801. Noto poetarum more sidera de montibus proximis oriuntur et occidunt; re ab oculorum sensu petita. Ida autem Trojæ imminens. *Lucifer,* stella Veneris, accommodate.

803, 804. *Limina portarum,* portas. *Spes opis,* auxilii patriæ ferendi, ut Serv.; aut simpl. salutis. Igitur discessi. *Montem,* int. Idæi jugi partem, qua ad Antandrum via ferebat: cf. ix, 80.

ÆNEIDOS

LIBER III.

ARGUMENTUM.

Eversa Troja, Æneas collectis suorum reliquiis, quæ cædi flammisque supererant, parataque apud Antandrum viginti navium classe, primum in Thraciam defertur; ubi, cum futuræ urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore cæsi prodigiis, Delum petit, 1—77; consultoque ibi Apollinis oraculo, cum antiquam gentis suæ matrem, hoc est, primam originis suæ terram, repetendam didicisset, falsa Anchisæ patris interpretatione adductus, Cretam contendit—120. Verum cum ibi quoque, positis jam mœnibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a diis Penatibus, relicta Creta, Italiam petit—192. In hac navigatione subito oborta tempestate, primum ad Strophades insulas appulsus, ab Harpyiis infestatur—268. Mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat—290. Inde, Corcyram prætervectus, Epirum tenet; quæ id temporis Heleno Priami filio parebat, cui post Pyrrhi cædem Andromache in conjugium cesserat. Helenus Æneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra marique periculorum certiorem facit—505. Æneas, relicta Epiro, Tarentum primamque Italiæ oram prætervectus, ad eam Siciliæ partem, quæ Ætnæ monti adjacet, appellitur. Ibi Achemenidem, ab Ulysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit, edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, inde anchoras solvit—683; memorque præceptorum Heleni, vitatis Charybdis et Scyllæ periculis, Siciliæ littora longo circuitu circumvectus, tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises, tum senio tum longæ navigationis jactatione fatigatus, fatis concedit—713. Inde Italiam petiturus, immissa ab Æolo subita tempestate in Africam ejicitur; quam partem libro primo exsecutus erat poeta.

Postquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja;

Rerum varietate et doctrinæ copia hic liber cæteris facile præstat, totus ille ad Odysseæ exemplum conscriptus. Quod tamen minus vulgo lectores suavitate sua detinet, non tam id facit, quod liber secundus gravissimi argumenti, nam de Trojæ excidio agit, antecedit, et Didonis amores suavissima narratione sequuntur; sed potius hoc, quod multarum rerum, inprimis quæ ad mythos veteres et geographiam antiquam spectant, notitiam habere debet is, qui omnia quæ poeta leviter tantum attingit et perstringit, intelligere velit.

1—3. Splendidum exordium, pro, Postquam Troja in hunc modum fuerat eversa. *Res Asiæ*, regnum Asiæ: vid. sup. ad ii, 556.

Diversa exsilia et desertas quærere terras
Auguriis agimur divûm, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ;
Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat;
Littora quum patriæ lacrimans portusque relinquo,
Et campos ubi Troja fuit. Feror exsul in altum
Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis dîs.
  Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et littore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
  Sacra Dionææ matri divisque ferebam

4, 5. *Diversa exsilia, desertæ terræ*, ad miserationem satis graviter, pro terris novis ac *diversis*, longinquis, inhabitandis. *Auguriis divûm*, sup. ii, 691 sqq., nisi addere malis prodigium flammæ v. 682, et Creusæ monitum v. 780.

6. In *Antandro* tenendum, versus meridiem ab Ilio, ad sinum Adramyttenum, fuisse, saltem serioribus temporibus, urbem Antandrum, navale, ad Idæi montis radices. Nihil igitur mirum, si poeta naves Æneæ in tam nobili et commodo loco ædificatas tradit. Materies classi ædificandæ ex monte Ida, et quidem ex jugis in mare procurrentibus, Gargaris (τὰ Γάργαρα sunt), suppetebat.

8, 9. *Vix prima inceperat æstas*, s. æstatis prima pars, h. e. ver. Nam Troja eversa fertur sub initium veris. *Fatis*, propter deorum jussa et monita, de quibus ad v. 5 dictum.

11, 12. *Et campos ubi Troja fuit:* pathos in brevitate jam Macrob. miratus est, v, 1. *Cum sociis:* vid. sup. ii, 796. *Penatibus et magnis dîs:* hi inter se discernendi quomodo sint, vix dicere habeo, cum et perpetuo pro iisdem habeantur, et nullos alios Æneas secum Troja abstulisse memoretur. Explicative igitur alterum adjectum: cum *Penatibus, magnis diis;* aut *cum magnis diis*, qui *nostri Penates* sunt: inf. v. 148, *Effigies sacræ divûm Phrygiique Penates.* Nisi simplicissimum est accipere dictum, *cum magnis diis Penatibus.* Nam *dii Penates* vulgari quoque sermone dicti sunt.

13, 14. Primum Thraciam universe designat, *Terra Mavortia* (nam Thraciam Marti sedem tribui jam ab Homero notum est, et cf. inf. 35). *Vastis campis, Thraces arant, acri*, sævo, *quondam regnata Lycurgo*, e fabulis de Baccho noto: vid. Homer. Iliad. ζ, 130 sqq. *Regnata*, passive, ut et alibi.

15. *Hospitium antiquum Trojæ* memorans, regem Thracum hospitii jure cum Priamo junctum indicat: neque *socios Penates* aliud quam declarationem ejus hospitii esse puto; debuerunt enim hospites eosdem deos tutelares habere: certe societate junctos reges innuit. Regem Thraciæ, qui tum erat, sequentia v. 49 sqq. declarant esse Polymnestorem. Jam hunc Chersonesum Thracicam tenuisse fabula vulgo narratum erat; quod inprimis Euripidis auctoritate constat in Hec. v. 8. Itaque Virgilius, dum ad Hebri ostia urbem ab Ænea, qui adeo in iis locis esse debuit, conditam memorabat, fabula a vicina regione petita narrationem ornare facile potuit; quod Polymnestoris ditio ad Hebrum usque extendi potuit. Certe Plinius iv, 11, *Oppidum Ænos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio.*

17. *Fatis iniquis*, sive propter ea quæ sequuntur, satis sinistra; sive quod iniqua fortuna decedere patria et alienis terris sedem quærere coegerat.

19, 20. Sacrum parans Æneas diis, inprimis Veneri et Jovi, dum frondes, quibus aram ornet, petit, ecce prodigium offertur: surculi quos solo evellit cruore stillant. Parat autem sacrum Æneas in

Auspicibus cœptorum operum; superoque nitentem
Cœlicolûm regi mactabam in littore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi; viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras:
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et causas penitus tentare latentes;
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis,
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nisu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ;
(Eloquar, an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;

novæ urbis primordiis et auspiciis; quorum religio ad Apollinem potissimum refertur. *Divi auspices operum* sunt qui opera juvant et secundant.

20. *Nitentem* candidum potius quam pinguem intelligo; candor enim spectatur in victima Jovi ferenda. Etsi etiam pro altero laudare possis Homerum Iliad. β, 403.

22—25. Ornata oratio. Sentis, si in vulgarem transferas: in cujus vertice cornus et myrtus stabant: cum inde frondes coronandæ aræ peterem. Porro *tumulus* h. l. simpl. collis; nam insepultus fuerat projectus, ut ex v. 62 sq. apparet, et cf. 45, 46. Arena autem, ventorum fluctuumque impulsu aggesta, in colliculi speciem, corpus erat tectum. In mare projectum corpus in littus fluctu ejicitur, apud Eurip. Hec. v. 26, 697 sqq. quem sequi maluit Ovid. Met. xiii, 437 sqq., ubi pleraque ex Euripide expressa. *Horrida* noli aliter accipere, quam myrtetum horrere densis virgultis; uti omnia prominentia *horrere* dicuntur. *Hastilia* pro virgis myrti, unde hastas et jacula faciebant veteres; quod jam vidimus Geo. ii, 447, *At myrtus validis hastilibus, et bona bello Cornus.* Jaculis enim confixus Polydorus inf. v. 45, 46, quæ infixa terræ radices egerant. Myrtus autem bene in littorali plaga: Geo. ii, 112, *Littora myrtetis lætissima. Tegerem:* tegere, velare, proprium in re sacra de coronis ac sertis: cf. sup. ii, 248, 249. *Myrtea* serta utpote in sacris Veneris.

28, 29. *Huic liquuntur sanguine guttæ* ornate pro, ex ea manant guttæ sanguineæ, pro succo scilicet: propric sanguis liquitur, τήκεται, solvitur in guttas: Geo. ii, 187, *liquuntur amnes rupibus,* fluunt. *Terram tabo maculant,* quanto ornatius quam, cadunt in terram! atque sic porro.

32. *Tentare* est explorare. Cæterum fabula, quam Virgilius et ipsam, ut tot alia, a poetis cyclicis accepisse videtur, satis probabilis videri debuit olim iis, qui in arbores mutari puellas, Nymphas Hamadryadas cum arboribus nasci, sacris arboribus succisis guttas sanguinis manare, legissent.

34—38. Valde animo æstuans super prodigii causis, adoro Nymphas Hamadryades et Martem Indigetem, ut malum omen avertant. *Visus* pro visum, h. e. ostentum, portentum, quod *secundum*, felix,

Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
Externum tulit; aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudeles terras, fuge littus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
Telorum seges, et jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
  Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandârat alendum
Threicio regi; quum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrûm, et fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra deûm refero, et, quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra;
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
Aggeritur tumulo tellus: stant Manibus aræ,
Cæruleis mœstæ vittis atraque cupresso;
Et circum Iliades, crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras; animamque sepulchro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.

esse, et *levari*, in bonum converti vult. *Obluctor*, ἀντιβαίνω, aut ἀντερείδω.

42, 43. *Parce scelerare*, h. e. noli, (ut apud Hor. et al.) polluere scelere manus. *Me tibi non externum Troja tulit*, protulit, genuit; h. e. Trojanus sum. Non *cruor de stipite*, sed de meo corpore *manat*.

45, 46. *Seges telorum increvit jaculis acutis*, h. e. tela, ut emissa erant in me, in hoc tumulo excreverunt in arbores, unde jacula petuntur. Ita *jaculis* est casus tertius, pro *in jacula*. Alioqui copia otiosa dictum esset, *seges telorum increvit ex jaculis*, h. e. *telis*. Igitur telis erat confossus; aliter atque apud Euripidem qui eum ferro concisum narrat.

47. *Pressus formidine*, puta positum pro vulgari, *oppressum*.

49 sqq. Cf. Eurip. Hecubam pr. quam sequitur Virgilius. Rex erat Polymnestor.

54. Rem et causam Agamemnonis potiorem factam; partes Agamemnonis.

55, 56. *Fas omne abrumpit*, paullo audacius dictum videtur, divina humanaque jura infringit, violat. *Quid non—cogis*, pro *ad quid*. Sed præpositio eleganter omittitur. Sic τί pro πρός τι.

59. *Refero* prodigium ad principes, et primo loco ad Anchisen, auspiciorum peritum.

61. *Dare classibus austros* non est hypallage, quam vulgo jactant, ut perversa ratione res efferantur; sed, ut vulgo *navis vento tradi* dicitur, sic exquisitiore ratione *navi ventus*, ut vela ventis pandantur, et sic porro.

62—68. Locus de inferiis classicus. Nota rerum ac verborum proprietatem.

Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat auster in altum,
Deducunt socii naves, et littora complent.
Provehimur portu; terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Ægæo;
Quam pius Arcitenens, oras et littora circum
Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam, Thymbræe, domum! da mœnia fessis,
Et genus, et mansuram urbem! Serva altera Trojæ
Pergama, reliquias Danaûm atque immitis Achilli!
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?

Instauramus funus, religioso vocabulo, pro facimus. *Tumulo*, ut tumulus vere dictus et rite paratus, isque, e more priscorum hominum, altissimus fieret, non temere aggestus, ut v. 22. *Stant aræ*, doctius quam, ara statuitur. *Ceruleæ* vittæ sunt nigræ. *Mœstæ vittis* mœstitiam declarantes, exquisite, cum *ornatæ*, *velatæ*, dicere deberet. *Cupressinis* frondibus coronatur h. l. ara. *Cupressus atra* non nativo colore, sed quia funebris arbor, Diti sacra. Matronæ Trojanæ solutis crinibus circumstantes tumulum plangunt et lamentantur. *Inferimus*, ἐπιφέρομεν χοάς, *cymbia lactis:* cf. Ecl. v, 67. *Sanguinis*, victima cæsa. *Animamque sepulchro condimus:* Manes placamus, ut quieti suæ reddantur; *et supremum voce ciemus*, h. e. vocamus. Ter acclamatum: Vale, Have. Corpore enim insepulto vagatur anima, sepulto autem redit ad quietem sepulchri.

69—72. Ornati versus. Cum primum ineunte vere navigari posset, iterum naves conscendimus. *Auster* h. l. non proprie, nam ex Thracia evectis is non potest esse secundus ventus; sed h. l. pro vento omnino. *Venti dant maria placata*, quatenus ipsi sunt placidi. *Lenis crepitans*, duplici epitheto. Probabile tamen videtur fuisse *lene crepitans*.

73—77. Delus olim mari vaga tandem inter Gyarum Myconumque, Cyclades, consedit, ἐστήρικται, fixa est: nihil amplius. *Mari medio* seu quia Cycladum media habita, seu simpliciter, in alto; modo loquendi Homerico Odyss. δ, 844, ut mox de Creta v. 104. *Nereidum matri*, Doridi; et *Neptuno Ægæo* dicto, quod ejus sedem in Ægæo mari poetarum narratio consecravit. *Gratissima* iis Delus ex antiqua fabula. *Pius*, gratus erga insulam, φίλην τιθήνην, in qua erat natus. Res vel ex Callimachi hymno in Delum nota. *Arcitenens* vox jam Nævio aliisque poetis ante Virgilium frequentata. *Oras et littora circum Errantem* illustrant illa apud Callimach. l. c. v. 41 sq. *Revinxit*, fixit, in medio inter Myconum et Gyarum; etsi hæc paullo remotior videri potest.

80. De Anio cf. Ovid. Met. xiii, 641 sqq. Est autem ille inter exempla regum, qui iidem, ex prisco more, sacerdotio fungebantur.

82. Ex antiqua fabula repetendum, cujus vestigia servavit Servius. *Ad Anium Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salamina peteret comes Priamo; unde et agnoscitur*, sc. nunc ab Anio.

83. *Jungimus hospitio dextras* hospitii pristini jure, propter hospitium, quod jam inter Anchisen et Anium fuerat.

84—89. Notabili cum brevitate, sed

Da, pater, augurium; atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque dei; totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia; et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt;
Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto;

quæ exemplo non caret (vide v. c. inf. v. 265, ubi etiam defit *inquit*), significat poeta Æneam esse ingressum templum, adorasse deum, et preces fecisse. Latius evolvere Virgilii verba videtur Ovid. Met. xiii, 633—637. *Templa saxo structa vetusto,* quis dubitet esse *vetustum templum? Da,* indica; *data fata* sup. i, 382. *Propriam,* perpetuam, stabilem, firmam. *Thymbræum* h. l. appellat nulla alia quam poetica ratione; etsi patrius erat deus. *Thymbra* erat Troadis vicus cum Apollinis luco ac templo. Et *genus* inter cætera, *domum, mœnia, urbem,* aliud esse nequit, quam locus generi futuro, sedes stirpis, a qua nova posteritas originem ducat. Respondet igitur, *τῷ domus,* quæ sine certa sede esse potest nulla. *Reliquias Danaûm:* cf. sup. i, 30. *Da pater augurium,* exemplo Priami iter in castra Achivorum parantis, Iliad. ω, 310 sqq. *Animis illabere nostris.* Proprie Phœbus descendit in mentem vatis sui; insinuat se, suam vim, ejus animo; h. l. etiam illis, quibus sorte data rem obscuram explicat et illustrat, *φράζει. Augurium* vero h. l. pro oraculo, ut etiam alibi. Oraculo autem proprie erat locus, veteri more, in novis sedibus quærendis.

90—92. Sollenne est poetis, numinis sortem edituri præsentiam ita declarare, ut totam rerum naturam numen sentire moverique fingant: commune id *ἐπιφανείαις* deorum, etiam in festis et sacris quæ in eorum honorem celebrantur. *Omnia* deinde per species redduntur: *liminaque laurusque. Mons circum,* Cynthus; nam templum in campo situm. *Cortina,* *ὅλμος,* operculum tripodis, *mugit,* vento subterraneo e specu, cui imposita est, surgente, siquidem credere licet, ad Delphici tripodis instar hæc fuisse adumbrata. *Adytis reclusis,* ipso templi penetrali per motum terræ patefacto.

93. *Submissi petimus terram,* exquisite, pro volvimur; Lucretiano loquendi more.

94—98. Oraculum, magna cum arte verbis sententiisque ambiguis et obscuris conceptum, Italiam, unde Dardanus originem habere ferebatur, respicit: vid. inf. 163: atque hinc *Dardanidas,* non *Teucros* aut alio nomine, nunc appellatos vult Macrob. *Duri,* labores tot experti, *πολυτλήμονες. Uber terræ* antiqua loquendi forma in ornatum versa: vid. ad. i, 531, h. l. pro ipso solo. Versus 97, 98, nobilissimi illi Homerici sunt Iliad. υ, 307, 308, *Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένοιντο,* ex Neptuni persona dicti; nunc feliciter in sortem Apollinis versi.

102. *Volvens,* revolvens animo veteres historias. Quod autem Anchisæ interpretis hujus oraculi partes tribuuntur, etsi nunc parum sollerter ea in re est versatus, fit illud idonea de ratione, quoniam sive senectutis auctoritate, sive munere Veneris singulari hoc sibi præcipuum habet Anchises.

103. Comparant illud Odyss. β, 229. *Κέκλυτε δὴ νῦν μευ, Ἰθακήσιοι, ὅττι κεν εἴπω.*

104. Expressus locus ex Odyss. τ, 172 sqq. *Cunabula,* origines vulgo; quæ communes fuere inter Cretam et Troadem.

Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
Maxumus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium, et arces
Pergameæ steterant; habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,
Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, et, divûm ducunt qua jussa, sequamur:
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo;
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ;
Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus,
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam,

106. *Centum urbes*, ἑκατόμπολις, Iliad. β, 649: res nota.

108. Ad promontorium igitur Rhœteum escendit Teucer, sive ex antiqua narratione, sive ut poetice pro Trojano littore omnino sit dictum.

109, 110. Ex Iliad. υ, 216—218. Dardanus Κτίσσε δὲ Δαρδανίην· ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ, Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων· Ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπιδάκου Ἴδης· hoc est, *habitabant vallibus imis* ad Idæ radices. *Optavit:* ut i, 425, *Pars optare locum tecto:* deligere, destinare.

111—113. Ex Creta traducta in Troadem sunt sacra Cybeles; declarata ea per partes: *mater* deum, quæ *colit*, inhabitat, montem Phrygiæ, *Cybelen* dictum; *Corybantum saltationes*, cum *cymbalis;* ex Ida Cretæ nomen ductum montis Idæ in Troade, in quo illa sacra habebantur; ipsa mysteria Idæa (hæc sunt *fida silentia sacris*, in sacris, hoc est, sacrorum), et in iis *Cybeles leonibus vectæ* repræsentatio.

115. *Placemus ventos*, sacra diis maris præsidibus faciamus, cf. v. 119, et petamus Cretam.

118. *Honores*, docte pro victimis quæ in deorum honorem mactantur in aris, ad aras.

119. *Neptunum* et *Apollinem* memorari, tanquam Trojanorum deos patrios, putarunt nonnulli inter veteres. Videtur tamen a sorte data et navigatione facienda causa sacrificii esse petenda.

120. *Tempestatibus* sacrum fieri agna videbimus Æn. v, 772, quod autem nigra, e natura earum petitum. Sed et Neptuno ταμμέλανας ταύρους mactant Pylii Odyss. γ, 6. Verba v. 120 fere eadem ac Iliad. γ, 103; et v. 119 ex λ, 727.

121—123. Idomeneus in Cretam redux factus iterum a suis fuit exactus, tandemque, ut inf. v. 400 videbimus, in agro Sallentino extremæ Italiæ consedit. Res et causa varie in Νόστοις tradita esse videtur. *Adstare* pleniore ore quam esse. Neque vero sine consilio hæc de Idomeneo sunt adjecta; nam alioqui Trojanis Cretam adire vix tutum fuisset.

124. *Ortygia* unum ex vetustis nominibus Deli. Cæterum discessum Æneæ ornatius exhibet Ovid. Met. xiii, 679 sqq., qui in cæteris Maronem ante oculos habet, et totum Æneæ cursum ex eo mutuatur.

125, 126. *Naxon*, insulam, in qua vel ipse Bacchus, ex India redux, aliquando *est bacchatus*, h. e. egit chorum Bacchi-

Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes,
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamque voco; et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductæ littore puppes;
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam: subito quum tabida membris
Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et lethifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.

cum, vel in qua insula, Baccho frequentari solita, Bacchica turba *bacchari* solet, h. e. sacra Bacchica celebrare in jugis insulæ, inde et ipse locus dicitur poetis bacchari, βακχεύεσθαι, βακχευθῆναι: vid. Geo. ii, 487. Imitatur Claudian. xxxiii, 205, *ululatibus Ide Bacchatur*, et Valer. Fl. iii, 20, *Dindyma sanguineis famulum bacchata lacertis:* loca jam aliis notata. *Donusam* insulam simpl. silvosam vel herbosam, qua specie præternavigantibus illa occurrere debuit. Et sic mox *niveam Paron*, a candidis marmoribus quæ in montium passim jugis longe conspici possunt; et ita *Cyclades* omnino *nitentes* et *fulgentes* Horatio iii Carm. 28, 14; i, 14, 19.

127. *Crebris freta concita terris*, Sporadas esse volunt. Sufficit respici angusta maris inter insulas spatia, quæ fluctus impediunt, quo minus explicari late possint; ut adeo illi tanto altius assurgant: hæc sunt *freta concita* propter insulas, *terris crebris*.

131. *Curetum oræ*, Creta. Varii de Curetibus et obscuri mythi: incerta interpretatio. Satis est tenere, spectare eos ad antiquissimas Cretæ origines, forte ad Phœnices incolas; fuisse auctores et interpretes sacrorum, quæ cum saltatione celebrabantur; et narratas de iis fabulas circa Jovis natales; dictos eosdem Dactylos Idæos. Traductum hinc nomen ad similia sacra Magnæ Matris Phrygum, quæ cum furore sacro peragebantur, et habitos Curetes, qui Corybantes dicti; hinc confusas religiones Creticas, Phrygias, Samothracicas. Altera ex parte confusi cum iis Curetes, Ætoliæ populus; et argutati sunt alii in etymologia. *Allabimur* jam Serv. ait ostendere, prosperam navigationem fuisse; etsi malim simpliciter accipere, adnavigamus, accedimus, *antiquis oris*, ut solent poetæ de locis antiqua fama celebratis.

132—134. Locum designat novæ urbi, Pergamo dictæ. *Gentem*, socios a Troja profectos, *lætam cognomine*, nomine urbis a pristina sua patria petito, *hortor amare focos*, domicilium sibi parare et privata tecta; sed major vis inest τῷ *amare*, libenter incolere, ut sedem perpetuam futuram; *arcemque attollere tectis*, acropolim condere. Proprie *attolli* de ædificiis in altum eductis: cf. sup. ii, 185. Attolluntur *tecta arcis*, et tandem *arx ipsa tectis*.

135—137. *Puppes.* Cum a parte sua declarandæ essent naves, proprie *puppis* dicta, subductarum *in siccum* navium, prora spectante in altum. *Operata* non ad rem sacram est trahendum; sed simpl. operam dare. *Jura domosque dabam:* domos h. e. locum domiciliis statuendis, agrosque assignabam; et dabam jura, h. leges et instituta, utpote in nova colonia.

137—142. Ornati versus, inprimis v. 140, qui tamen ex Lucretio, v, 987, et Ennio est adumbratus. *Venit* (quod fere de malis calamitatibusque ingruentibus

Rursus ad oraculum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Tentare auxilium jubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ divûm Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare jacentis
Insomnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit; et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor;
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes. Non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,

ponitur) *membris arboribusque satisque lues;* quod eleganter, ut mox *seges ægra,* ab aeris miasmate, ad arbores segetesque tetro solis æstu exustas tractum. *Corrupto cœli tractu,* aeris plaga, regione, ut alibi, h. e. aere. *Anima* dicitur *relinquere nos,* et *nos animam.* Sed exquisitius hoc, adeoque poeticæ dictioni accommodatius. Canicula autem et h. l. pro æstu cœli, qui cum ejus ortu ingruit: vid. sup. ad Geo. iv, 425; et hic pro pestilentiæ causa; quod toties apud veteres occurrit.

143—146. Forma est similis Iliad. *α,* 62 sq. *Veniam precari,* placare deum, cf. ad i, 519, ut ille vere edicat, *quam finem fessis rebus,* calamitatibus, *ferat,* oraculo monstret; *unde jubeat tentare auxilium laborum,* qua ex re petere remedium malorum, scilicet pestilentiæ.

147, 148. Viso nocturno a Penatibus edocetur Æneas, non Cretam, sed Italiam fatis ipsi esse destinatam sedem. Sunt *divi* iidem qui Penates, et declarative dictum, *Penates* et *effigies sacræ divûm.*

152. *Insertas fenestras* simpl. dictum accipe pro, fenestras quæ sunt in pariete. Videri potest vocabulum nimis exile pro epica dignitate. Verum tenendum illud, fenestras esse aperturas in pariete; non quæ nos dicimus prætenta iis specularia: cf. ii, 482.

155. *Tua ad limina.* Atqui servabantur jam in Æneæ domo. Scilicet de ipso cubiculo *limina* accipienda.

156—160. *Nos—Idem tollemus* etc. *Tua arma,* non proprie, sed imperium, ductum; melius quam si turbam, quam ducebat, accipias: *sub te,* h. e. te duce. *Tollemus in astra* non ad Cæsaris apotheosin, sed, quod docet adjectum *Imperiumque urbi dabimus,* ad summum potentiæ fastigium refero. *Mœnia* refer ad Lavinium, ab Ænea conditum; *magna* enim sunt, proter magnarum rerum seriem ex hujus urbis primordiis ortarum: si tamen, quia *urbi,* quod modo antecedit, ad Romam potius spectare videtur, etiam *mœnia magna* de Roma acceperis, etsi hæc Æneas non condidit; potest tamen *parare* ea a poeta dici, quatenus ea omnia exsequitur quæ condendam urbem eventu antecedere fatale erat. *Magnis* h. e. nepotibus, ad tantam imperii opumque magnitudinem perventuris; nisi ducas a neutro, *magnis rebus, eventis.*

162. *Cretæ considere* pro in Creta, docte.

163—166. Iidem versus intexti erant supra lib. i, 530—533, ubi vide.

Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ:
Œnotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum, terrasque requirat
Ausonias. Dictæa negat tibi Jupiter arva.
Talibus attonitus visis ac voce deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar;
Tum gelidus toto manabat corpore sudor;)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes;
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro;
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.

167, 168. Dardani origo ex Italia secundum veterem mythum petita, et quidem ex Etruria, a Corytho s. Crotona urbe. *Iasius pater* si de Dardani patre accipias, habent verba *a quo* expeditam interpretationem. Sed magno cum consensu Italici et Græci mythi Iasium Dardani fratrem tradidere, cum quo is in Samothraciam abiit, ut adeo *pater* posteritatis respectu dictus sit. Igitur cum *a quo* necessario ad *Dardanum* referendum sit, sic locum expono, ut dictum sit pro, *a quibus*, seu, *Dardanus, cum Iasio, a quo Dardano* etc. *Princeps* h. l. auctor stirpis vel generis.

170, 171. *Corythum* de ipso rege ac conditore Cortonæ accipit Cluver. Ital. Ant. p. 592. Scilicet dictus conditor pro ipsa urbe, et h. l. pro tota Italia, saltem Etruria ac finitimo Latio. *Dictæa arva:* vid. Geo. iv, 152.

172—191. Æneas expergefactus visum religiose expiat, mox patri exponit; qui, antiquæ famæ recordatus, parere viso jubet. Ita Creta disceditur.

174. *Velatæ comæ.* Erat adeo Penatium caput vitta redimitum.

177. *Munera intemerata,* vinum purum, pure, rite libatum. Quod *munus,* mox *honos.*

180, 181. Agnovit duplicem Trojanorum ortum ac stirpem, alteram a Dardano, alteram ductam a Teucro; adeoque *ambigua proles* ipsi sunt Trojani, qui et Dardani et Teucri (et hi sunt *gemini parentes*) genus erant. Agnovit porro Anchises in interpretando Apollinis Delii oraculo, cum *antiqua mater* et *prima tellus* esset exquirenda, *se deceptum* esse *novo errore veterum locorum,* h. e. errore circa loca vetera interpretanda; quod duas terras, a quibus stirpis Trojanæ auctores olim originem traxisse vetus fama erat, nunc non distinxerat, sed alterius adventus, Dardani scilicet, ex Italia immemor, in altera terra, unde Teucer venit, tantum hæserat. Igitur *vetera loca,* terræ vetere aliqua fama celebratæ, tanquam eæ unde Trojani originem haberent; et *novus error,* quatenus a se nunc, adeoque seriore ævo erratum est circa hæc loca interpretanda: etsi *novus* solito more post *vetus* ornatus causa adjectum.

183—185. Cassandræ vaticiniis nunquam creditis egregie utitur poeta. *Tales casus,* hanc nostri generis fortunam, ut ad

Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait; et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
 Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undique et undique pontus;
Tum mihi cæruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tres adeo incertos cæca caligne soles
Erramus pelago; totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.

Hesperiam, unde Dardanus generis auctor erat oriundus, nobis sit revertendum. Nunc bene *repeto* memoria, eam *portendere*, prædicere, hoc esse *debitum*, fato, *generi* nostro, et eam multum memorare Hesperiam et novum regnum in Italia.

190. *Paucis relictis* recte. Nam mansit urbs Cretæ, Pergamum.

191. Ἡ δ' ἴθεεν κατὰ κῦμα aliquoties Homerus: vid. ad Iliad. α, 483.

192—195. Homius P. iii, c. 21, in his tautologiam inesse arbitratur. Videtur vir sagacissimus parum probare quæ pleniore copia a poeta elaborata sunt. Sane hæc, *et inhorruit unda tenebris* de mari nigrescente, et illa, *Noctem hiememque ferens* h. e. tenebris cœlum obducens, conjuncta sunt; nec tamen sunt eadem. Sed quis, nisi omni carminis suavitate sublata, poetæ neget hoc, ut rem primum simpliciter exponere, mox eandem ornatius, gravius, copiosius, declarare possit? modo illud teneas, fieri id non posse nisi in notionibus seu orationis partibus eminentibus inter cætera. *Inhorruit unda tenebris:* mare horret, exasperatur, fluctibus motis; quatenus ii nigri sunt, dicti sunt *tenebræ*. Tempestatem autem ortam puto cum flexu circa Peloponnesi promontoria; exemplo Homeri in Ulysse, Odyss. ι, 80; nam ibi mare undosum, æstus et procella, ex Ægæo Ionium mare petentibus etiamnunc sollicitudinem faciunt. *Cæruleus*, niger, *supra caput adstitit imber*, ex Hom. Odyss. μ, 405 sq. item ξ, 301 sqq. explicandum, unde totus locus hic et inf. v, 8 sqq. expressus: vid. sup. ad i, 114.

196, 197. *Magna æquora*, grande voc. h. e. magni fluctus; et *gurges* de mari sup. i, 118.

198—202. *Involvere diem nimbi:* procellæ adspectum cœli lucemque ac solem eripiunt. *Nox humida*, tenebræ ex pluvia: cf. sup. i, 88, 89. Fulmina *ingeminant* se *abruptis nubibus*. Fulmine *nubes, cœlum, rumpi, abrumpi, scindi, findi*, dicitur. Alias ipsum *fulmen rumpit* sc. se, erumpit. Hæc semel tenenda in poetis. *Cæcis in undis*, ignoto in mari, incerto. *Meminisse*, pro noscere, tenere cursum navis.

203. *Incertos soles*, dies, dixit, propter iter incertum. Servius obscuros, ut Æn. vi, 270, *incerta luna:* quod melius, adjuncto *cæca caligine*. Ante oculos autem locus Odyss. ε, 388 sqq.

205, 206. Pulchri versus ad sensus veritatem in prospectu terræ ex alto. Terra *aperit* montes dum in conspectum eos ad-

Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautæ
Annixi torquent spumas, et cærula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me littora primum
Accipiunt, Strophades Graio stant nomine dictæ,
Insulæ Ionio in magno; quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ, Phineia postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis et ira deûm Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.
  Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem. Tum littore curvo
Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant

movet, ex quo ipsa visa est. *Volvere fumum:* incensis passim ignibus in littoralibus habitationibus, ut fieri solet.

207, 208. *Vela cadunt*, demittuntur, ut, tanquam in locis vadosis, remis ad terram agatur navis. *Remis insurgimus*, dum elevatur corpus magnum ad nisum: exquisitius quam innitimur, incumbimus: cf. inf. 560; v, 189. Græcis *ἐμβαλεῖν ταῖς κώπαις*, sc. *τὰς χεῖρας*. *Spumas, cærula*, pro mari.

210. *Strophades* insulæ duæ in mari Ionio, ex adverso Peloponnesi ante Zacynthum sitæ; olim *Plotæ* dictæ. Sed, propulsis ex Phinei domo ad eas usque insulas Harpyiis, Boreæ filii *ὑπέστρεφον ἂψ ἐπὶ νῆα*, unde *Στροφάδες* dici cœperunt: vid. Apollon. ii, 285, 296 sq.

213. *Clausa domus* h. e. ex domo Phinei expulsæ a Zetho et Calai.

216, 217. Jam expressas videmus in nummis ac gemmis formas volucrum capite virgineo instructarum; quas variis modis interpretari solent viri docti, modo Sirenes, modo Stymphalides, modo Harpyias. Posterius hoc cum aliqua probabilitate statui posse videtur; conveniunt enim formæ cum exemplo Virgiliano, nisi quod *uncæ manus* absunt, et quod plerumque galea apposita est capiti. Sirenum species tam diversa est, ut eam cum Harpyiis confundi mireris. Sunt eæ virgines alatæ, inde a femoribus in volucres desinentes. Stymphalides nequidem in censum hunc referri debebant; sunt enim aves palustres longis rostris, nulla alia re notabiles. *Ventris proluvies* sic satis honeste pro sordibus effusis. *Uncæ manus*, ungues; *γαμψώνυχες* enim Harpyiæ: inf. 233, *pedibus uncis*.

219—221. Habuit poeta ante oculos episodium Odyss. *μ*, 262 sqq., qui locus conferendus, de armentis in insula Solis. *Læta armenta*, adspectu læta, *καλά*; ut *seges* et alia. *Caprigenumque pecus* ex Pacuvio et Attio ductum, pro capris. *Nullo custode*, scil. erant armenta consecrata alicui numini, *ἀνειμένα, ἀφιερωμένα*, h. l. Harpyiis, ut apud Homerum Soli. Unde Harpyarum ira inf. 247.

223, 224. *In partem vocamus*, honestius quam *participem facimus*. *In prædam vocamus*, parte carnium tostarum religiose apposita: ut in epulis mos erat carnium tanquam *ἀπαρχὰς* diis consecrare. *Toros*, ornat rem tenuem, cespitem.

225. *Lapsu*, volatu, ut sæpe; *adsunt*, advolant.

Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis;
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Littora, dat signum specula Misenus ab alta
Ære cavo. Invadunt socii, et nova prœlia tentant,
Obscœnas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt; celerique fuga sub sidera lapsæ
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta:
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis Furiarum ego maxuma pando.
Italiam cursu petitis; ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit:

231. *Aris* simpl. focis; sed alterum voc. gravius.

234. *Polluit* plus quam *contingit*.

238, 239. *Sonitum*, clangorem alarum. *Misenus* tubicen classis.

241. *Fœdare*, Græce, ut fœdent, cædant, vulnerent, *obscœnas*, fœdas visu olfactuque, *volucres pelagi;* ex alto enim advolant. Servius eo refert, quod Ponti et Terræ, seu, secundum alios, Neptuni proles habitæ fuerint. Sed Ponti dicendæ erant neptes, secundum Hesiodum, et hoc sequi possumus. Nec impedit, quod *Stygiis undis*, v. 215, provenisse dixerat; est enim hæc poetica forma, ubi de malæ rei origine agitur.

245, 246. Quem poeta in hoc secutus sit, ut unam Harpyiarum fatidicam induceret, non liquet. *Infelix vates* simpl. dira, sinistra. Servius, nuntia infelicitatis, ut Iliad. α, 106, *Μάντι κακῶν*. *Rumpit vocem*, sup. ii, 129.

247. Ingeniose ex eo, quod sup. 220 armenta mactaverant Trojani, petitur cum epularum fœdatio, tanquam pro vindicta et pœna, tum prædictio famis futuræ.

250—252. *Ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι* Iliad. α, 297, et alibi. Porro Apollinem, quæ dicit, a Jove habere, res nunc nota. Verba ex Æschyli fabula, *Ἱέρειαι* inscripta, petita esse vult Macrob. v Sat. extr. *Πατρὸς προφήτης ἐστὶ Λοξίας Διός·* et *ταῦτα γὰρ πατὴρ Ζεὺς ἐγκαθίει Λοξίᾳ θεσπίσματα.* *Furiarum ego maxima*, scilicet confusæ tandem fuere Harpyiæ cum Furiis.

253. *Ventis vocatis*, doctius quam ventum secundum nacti. Scilicet *vocant* ventum nautæ, dum velis excipiunt; ut apparet v. c. inf. v, 211; viii, 707, 708.

Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem,
Quam vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit; et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit: cecidere animi; nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
Sive deæ, seu sint diræ obscœnæque volucres.
Et pater Anchises, passis de littore palmis,
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Dî, prohibete minas! dî, talem avertite casum;
Et placidi servate pios! Tum littore funem
Deripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti; ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia regna,
Et terram altricem sævi exsecramur Ulixi.
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.

255—257. *Datam*, fatis concessam, vel prædictam: sic i, 382, *data fata secutus.* Sedes certas non invenietis, antequam mensas comederitis. Vaticinium hoc fuit inter veteres Græcos et Romanos celebratissimum. A quibusdam traditur Anchisæ olim a Venere datum esse; Æneæ autem, sive a Jove Dodoneo sive a Sibylla Erythrea prædictam rem, narraverunt alii. Poetæ inventum esse videtur quod Harpyiarum uni oraculum illud tribuit. Exitum sortis datæ vid. vii, 116. Vaticinii hujus celebritas monuisse videtur poetam, ut fabulam amplectaretur per se ineptam et epici carminis majestate indignam, quippe quæ ex vocabulorum lusu pendet: saltem illud ad poetam excusandum valere debet. *Nostræ injuria cædis* dictum eum vi; assumenda enim animo ultio et pœna huic injuriæ debita.

260, 261. *Exposcere pacem*, veniam eorum quæ in Harpyias peccaverant; placare eas, sive deæ sint seu monstra, et quidem *votis precibusque*, non *armis*. *Pax* est propitia, propensa, voluntas.

263—267. *Honores* ut modo v. 178: nunc ut diis supplicet et vota faciat. *Minas*, malum sinistro vaticinio denuntiatum. *Et placidi servate pios*, ornatus in tenui, pro *servate nos*. *Funem* τὰ πρυμνήσια vel τὰ πείσματα· at *rudentes excussi*, evoluti, antennarum sunt, ad vela pandenda. Non sine judicio et hic, et inf. 472, 473, et alibi, Anchisæ auctoritate res parari facit poeta.

270—273. *Nemorosa Zacynthus, Dulichiumque, Sameque.* Δουλίχιόν τε, Σάμη τε, καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος, Odyss. ι, 24. Ἐν ὑλήεντι Ζακύνθῳ occurrit et alibi. Σάμη lectum fuit a Virgilio, contra atque Apollodorus volebat ap. Strab. x, p. 453 D. Sane communius nomen *Samos* etiam apud Homerum, quæ deinceps Cephallenia. *Dulichium* est prope Cephalleniam, unde etiamnunc *parva Cephallenia* vel *Teaki* appellatur. *Neritos* Virgilio videri potuit diversa ab Ithaca insula, ut Melæ ii, 7, et hoc malim; potest tamen etiam Neritos, qui Ithacæ mons est, primo loco ad designandam Ithacam positus esse, quæ mox diserte et ipsa memoratur. *Scopulos Ithacæ* Iliad. γ, 200, 201. Ex eodem itaque loco fluxisse videntur *Laertia regna—Et terram altricem Ulixi.*

274, 275. Leucates, ὁ Λευκάτης, nobile amantum saltu promontorium Leucadis, seu Leucadiæ, olim peninsulæ, postea insulæ. *Hoc aperitur*, in conspectum venit,

Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi.
Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii. Juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas.
Ære cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
ÆNEAS HÆC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris:
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.

et Apollinis fanum. Manifestum est poetam hæc inseruisse in Augusti gratiam, a quo in victoriæ Actiacæ memoriam ludi Actiaci quinquennales instituti erant. Actium igitur, non Leucas, commemorandum erat. Quæ hic sequuntur, quod ad hoc fanum appulerint, urbemque intraverint, ludosque Actiacos celebraverint; meo qualicunque judicio ad alterum promontorium ipsis sinus Ambracii faucibus prætextum ducunt: in hoc sinu Actium oppidum et portus tutus et fanum Apollinis Actiaci. Fuit nobile hoc templum, idque, ut nunc ex h. l. intelligitur, in loco edito, ex more templorum. Itaque bene Pompon. Sab. *Apollo, id est, pars illa saxea in qua templum Apollinis erat.*

279. Antequam ludorum sollennia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est. *Lustramur Jovi,* invocato Jove, cui sacrum piaculare offertur. Quæritur tamen, cur Jovi, non Apollini, cui ludi ipsi instituti esse debuere? Varia commenta vides in Servianis. Sed primum ad observandum in promtu est, sollenne fuisse priscis hominibus, ut in sacris cuicunque deorum factis Jovem in partes vocarent. Porro expiationes et lustrationes proprie ad Jovem referuntur, quippe ultorem et vindicem cædis omnisque piaculi, quod expiandum est: cf. Apollon. Rhod. iv, 699, 700 sq. Piaculum in Harpyias commissum potes cum Servio sigillatim huc trahere. *Votis incendimus aras,* docte, pro, vota in aris vel impositum thus et victimam; uti dona de victimis, de libatione, et reliquis in sacris fieri solitis. Alii, *votis,* votorum persolvendorum causa. Nam *εἰς εὐχαριστίαν* instituti ludi, ideo subdit, *juvat evasisse tot urbes* etc.

280. Proprie ludi Actiaci celebrari dicendi erant. Sed exquisitius, quoniam locus hominum frequentia *celebrari* et ipse dicitur, *littus Actium* h. e. Actiacum, memoravit, et *ludos Iliacos* Trojano ritu habitos. Videntur autem jam antiquitus ludi ad Actium celebrati esse, quos poeta commode in rem suam vertit. Successere celeberrimi ludi Actiaci ab Augusto, ut diximus, in victoriæ Actiacæ memoriam instituti.

281. *Palæstras,* pro ludis gymnicis dixit. *Oleo labente,* exquisite, quod dilabitur, diffluit, corpori illitum.

283. *Fugam tenuisse,* ut inf. 686 *cursum tenere.* Bene Serv. *feliciter navigasse.*

284, 285. *Sol circumvolvitur annum, εἰς* vel *κατὰ,* sic ut annus absolvatur, peracto annuo solis cursu. *Magnum annum,* simpl. ad ornatum, quoniam multos dies intra se continet; ut jam alias notatum. *Asperat,* exasperat, *ἀγριοῖ,* procellarum ira.

286—288. De clipeis votivis, cum titulo inscripto, inter donaria suspensis res nota. Quis Abas ille sit, cujus gestamen, *φόρημα,* clipeus erat, inter interpretes non constat; et per se parum refert scire. Ducem fuisse Achæorum, fortasse ex Abantibus Eubœæ, ab Ænea cæsum et spoliatum, credere licet. *Adversis,* ornat; in templi aditu. *Carmen,* de uno versu, tenere te non debet. *Hæc arma,* hunc clipeum consecravit: *Αἰνείας ἀπὸ τῶν Δαναῶν·* ut in simili re sæpe.

289—293. *Portus* Portum Actiacum: vid. ad v. 274, 275. *Considere transtris:*

Protenus aerias Phæacum abscondimus arces,
Littoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti accedimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui; miroque incensum pectus amore,
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes et littora linquens.
Sollemnes tum forte dapes, et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum; viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit; magnis exterrita monstris
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit.
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius affers,
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit, et omnem

sæpe Homer. ἐπὶ κλησῖσι κάθιζον. *Feriunt mare*, ut toties τύπτειν ἅλα. *Abscondimus*, prætervehimur, Corcyram, eaque a tergo relicta adnavigamus littori Epiri. Proprie dicendum erat, *insula absconditur nobis*, oculis nostris. Dictum *abscondere* eodem modo ut sup. v. 275 *aperitur:* cf. inf. ad 411. *Aerias Phæacum arces*, montes Corcyræ, ὄρεα σκιόεντα Γαίης Φαιήκων Odyss. ε, 279. *Portu Chaonio*, est portus Pelodes ad Buthrotum Epiri, Chaonibus quondam habitatæ.

294 sqq. Audito, Helenum has terras tenere, ad eum visendum pergit Æneas; incidit in Andromachen inferias Hectori suo ferentem; comperit ex ea fortunæ casus quos illa subierat; et ex Heleno vate navigationis suæ ordinem usque ad novas sedes in Italia obtinendas edocetur. Mirationem facit, Helenum Trojanum Græcas urbes tenere, et regno ac conjuge Pyrrhi, qui Trojam everterat, potitum esse. Est hoc episodium inter felicissima et pulcherrima ad affectum et ad ornatum. Tragicum spiritum facile agnoscas. Converte narrationem in drama; finge Andromachen inferias ferentem te videre, finge loquentem audire. Si perveneris ad illa: *aut si lux alma recessit, Hector ubi est?* palpitare pectus in sinu senties. *Patrio marito*, ejusdem originis, sc. Trojanæ. Erat Helenus frater Hectoris. In *cessisse* argutantur interpretes. Nil aliud est, quam matrimonio teneri, haberi, vel relinqui, venire in potestatem alterius viri.

298. *Amorem* apud poetas esse cupiditatem et studium memineris.

301—305. Ornati versus. Andromache inferias ferebat Manibus Hectoris. *Dona* h. l. in re sacra de libatione. *Simois* erat simulatus, cf. inf. 349 sq. et 336, ut solebant coloniarum conditores patriorum locorum ac fluminum nomina transferre ad novas sedes. Hectori cenotaphium exstruxerat. *Geminas aras*, sive ut Ecl. v, 66, *Ecce duas tibi Daphni*, sive unam marito, alteram filio, Astyanacti. Probo posteriorem, quod *causam lacrimis*, adjectum est.

306, 307. *Troia arma*, viros Trojanos. *Monstris*, adspectu, qui ipsi monstri et prodigii instar erat.

310—312. Tune vere ades ipse? *affersne te* (cf. inf. 346) *mihi* tanquam *vera facies* viri cujus speciem habes? tanquam

Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem; vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita; nam vera vides.
Heu! quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?
Dejecit vultum, et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori; quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum,
Servitio enixæ, tulimus; qui deinde, secutus
Ledæam Hermionem Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.

verus nuntius tui? ut vere ille sis quem vultus nuntiat? *aut si lux alma*, vita, *recessit*, et hæc umbra Æneæ est, quæ mihi apparet, *Hector ubi est*, qui et ipse inter umbras versatur? *dixit, lacrimasque effudit* etc. In hoc Andromaches πάθει, piissimæ in mariti memoriam feminæ, quis non magnum poetam agnoscat?

313, 314. *Furenti*, impatienter dolenti, ut bene Serv. Omnino *furere*, *μαίνεσθαι*, infinitis locis simpl. est commoto esse animo, quacunque de causa. *Subjicio*, *ὑποβάλλω*, respondeo. *Hisco* exquisitius quam *loquor*.

315—318. *Extrema per omnia*, ad pericula et discrimina refer. *Dejectam*, *δεινότερον* quam privatam, viduatam, Hectore. Nam *dejicimur* gradu, spe, honore, omnique magna aliqua re, quando ea privamur. *Quis casus te excipit?* ad quam fortunæ conditionem redacta es? *Excipiunt nos* ea quæ nobis alia post alia accidunt et eveniunt. *Digna satis* s. te, s. priore illa fortuna; cum illa videatur meliore quam pro captivæ sorte uti.

319. *Connubia servas*, accipio, ut Gr. *φυλάσσειν* pro *ἔχειν*, de iis quibus tenemur et obnoxii sumus; pro, matrimonio juncta es, haberis. Voce *connubii* utitur honesta: vere enim, tanquam captiva, non conjux erat, sed corporis sui usum præbebat, concubinæ loco. Versus pulcherrimus habet tamen quod offendat. Rogat Æneas, an Pyrrho juncta sit Andromache. Atqui 296 jam audierat Heleno eam cessisse.

320—324. Andromache, casta et pudica femina, virique amantissima, non nisi per ambages respondet. Felicem prædicat Polyxenam, quæ ante Ilium ad Achillis tumulum in Sigeo mactata, servitutem morte anteverterit. *Sortitio* captivarum in partitione prædæ obvia in Homero et in tragicis. *Nec—tetigit captiva cubile* potuit respicere Homericum illud *λέχος ἀντιόωσαν* Iliad. *α*, 31 (h. e. *κατὰ, πρὸς, λέχος*), et similia. Solet fortuna captivarum plerumque a tristi hac necessitate designari.

325—327. At ego captiva Pyrrhi ex eo parere coacta: cf. Eurip. Androm. 109 sqq. *Enixæ* de partu accipiendum; nam Andromache serva Neoptolemo filium Molossum pepererat.

327—329. Is deinde Hermionem Helenæ filiam Sparta conjugem adduxit, meque Heleno in conjugium dedit: cf. Eurip. Androm. 1244.

330—332. Pyrrhum autem Orestes, cui Hermione illa, Helenæ filia, Ledæque adeo neptis, jam olim promissa fuerat, interemit *patrias ad aras*, Delphis, ante

Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
Aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius; superatne, et vescitur aura?
Quem tibi jam Troja * * * *
Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis;
Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles
Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans, longosque ciebat
Incassum fletus; quum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco, Scææque amplector limina portæ.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis:
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,

aram patri Achilli, tanquam heroi, factam.

333—336. Post cædem Neoptolemi pars Epiri, Chaonia, Heleno regnanda fuit tradita; *reddita* simpl. data; *pars* autem, respectu alterius partis Phthiæ in Thessalia. In v. 334, 335, poeta inservit argumento, ut Trojanorum nomen per totum terrarum orbem clarum ac celebre habeatur, dum fabulam hanc de Chaonum nomine amplectitur. Chaones enim longe ante Chaonem Trojanum et Helenum fuerunt, ex antiquissima scilicet Pelasgorum stirpe. *Addidit*, imposuit monti arcem Pergami nomine, tanquam in novo Ilio.

339—341. Affectus hæc muliebris plena, et Andromaches ingenio consentanea. De Ascanio sollicita est, ex tacita Astyanactis sui memoria: cf. inf. v. 489 sqq. *Superatne et vescitur aura* ex antiquo sermone: cf. sup. i, 546. Sane interrogationem illam, de desiderio amissæ matris Creusæ per se non malam, tamen hic forte abesse malis; vix enim Andromache Creusæ fatum rescivisse aut poterat, aut post illa v. 310 sq. 337 sq. debebat. Manifeste tamen poeta ponit, Creusæ fatum Andromachæ jam aliunde innotuisse; et recto ordine procedit interrogatio, primum de pietate in matris memoriam, tum de exemplo patris et avi, quam illud ad pueri animum vim habeat. Versus 340 mancus est relictus.

342, 343. Generosi versus! ex communi illa sententia, ut, qui magni viri filium se esse meminerit, plus ad virtutem incitamenti habeat. *In*, h. e. ad, *antiquam virtutem* int. majorum. *Avunculus Hector*, latius dictum pro consanguineo. Nam Ilus et Assaracus, a quo Hector et Æneas genus ducebant, erant Trois filii. Notatu dignum, quod hic in Servianis: *Quidam* avunculus *humiliter in heroico carmine dictum accipiunt.*

345, 346. *A mœnibus*, via ex urbe. *Se affert*, vid. sup. v. 310, inf. viii, 477, ut *ferre se*, *inferre se*, *efferre se*, *offerre se*. *Suos*, populares. Recte Serv. addit: *Et bene verba Heleno post Andromacham non dedit, ne frigeret; sicut in libro v Acestæ*, v. 41.

349—351. Cf. sup. v. 302. Trojam alteram adstare putasses. *Simulata magnis*, assimilata: cf. inf. iv, 512. *Amplector* sc. ut exosculari solent postes in patriam reduces.

354, 355. Nec moratur in convivii de-

Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Jamque dies, alterque dies processit; et auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres divûm, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
Fare age, (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscœnamque famem,) quæ prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem divûm, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,

scriptione poeta, nec plane intactum dimittit, sed obiter intexit pauca quæ ad convivii magnificentiam declarandam valere possint; et quidem religiosam rem, libationem, et vasorum πολυτέλειαν. Ultima tamen *paterasque tenebant* vereor ne frigeant, etiamsi ad sacrum factum revoces. Porticus autem puta aulam circumdedisse.

356, 357. *Auræ Vela vocant*, invitat ventus secundus, ut vela expandantur. Male hypallagen advocant. Variat hæc oratio poetica: modo *vela*, aut *nautæ*, ut sup. 253, *vocant auras* vel *ventos*, modo *auræ vela* vel *nautas;* et inf. 454 ipsa navigatio et *cursus vocat vela*.

359—361. Helenus *οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος* jam Homer. Iliad ζ, 76, *qui sentis*, intelligis, ad plura h. l. refertur, de quibus singulis diverso modo dicitur. Aliter sentit aliquis deum, aliter sidera et avium cantus. *Sentit vates Phœbum*, cum deum pectore recipit, seu, dei afflatu tactus, divinoque furore plenus, futura prædicit et oracula edit; hoc poeta exornavit: *qui numina Phœbi, Qui tripodas*, (tripodi insidens Delphis Pythia vaticinabatur,) *Clarii lauros*, (quatenus, ut fere omnia antiquissima fana, religionis et caloris causa, sacro luco inclusum erat templum Apollinis Clarii apud Colophonem,) h. e. qui vim divinam animo capis, quam Delphis Pythia, et apud Claron sacerdos, mente recipere solet. *Sentis sidera*, nosti quæ ex iis ad futura prævidenda intelligi possint. Hoc in Homericis occurrere in vatum laudibus non memini; neque astrologiæ omnino studium in vita heroica est frequentatum: at ostentorum et *διοσημείων* observatio fuit; licet adeo suspicari, *sidera* pro cœlo et aere esse posita. Reliqua ad auguria cum ex oscinibus tum ex præpetibus, h. e. ex avium cantu ac volatu, spectant.

362—364. *Namque omnem cursum mihi prospera dixit Religio.* Etiam hoc per hypallagen explicare volunt, pro, omnis religio prosperum dixit cursum: perperam. *Religio* accipienda est h. l. de oraculo et omnino de vaticinio; *prosperum* vaticinium est, quod prospera nuntiat. Totum qui superest cursum quo ille instituendus sit, (hoc v. 363, 364, ulterius declarat,) jam satis definiverunt prædictiones, quas adhuc accepi, lætæ illæ et secundæ. *Numine*, etiam hoc pro effato divino et sorte. *Repostas* exquisitius quam remotas, et *tentare* quam petere.

365—367. *Dictu nefas*, abominandum. *Prodigium*, eventum rerum prodigii similem. *Iras* h. e. calamitatem, malum ex *ira* Harpyiæ, boum cæde et Trojanorum armis læsæ, pœnasque et ultionem parantis: cf. sup. 234 sq. 245 sq. *Obscœnam famem:* quatenus ad ultima redacti etiam ea comedunt quæ nauseam faciunt. Sic, *obscœnus cibus*, et *obscœna pastu avis* upupa apud Plin. x, 29, s. 44.

369—373. *Pacem* benevolentiam dei, ut jam supra vidimus, dum oraculum expetiturus est. Sacrificantium et vatum habitus

Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:
  Nate dea, nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides; sic fata deûm rex
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo;
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cætera Parcæ
Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor,

vitta vel infula: *solvitur* h. l. illa, religioso more, sive animi respectu, quem jam ab omni terrena fæce vacuum deo soli vacare significabant, vel quatenus furor divinus et corporis agitatio vincula non ferebat. *Ad tua limina, Phœbe.* Erat igitur templum Apollinis in nova Troja, ad exemplum Pergamei fani. *Suspensum* h. l. modo minus vulgari pro perturbatum, percussum, dictum puto; adeoque *multo suspensum numine*, turbatum horrore ex præsentia dei: cf. inf. vi, 45—54. *Numen*, majestas, vis manifesta dei, quæ horrorem ac reverentiam facit. Sic *multum inesse, adesse, numen*, alibi dicitur. Satis quidem expeditum et illud, ut *multum numen* sint multa oracula, quæ jam ante acceperat (vid. v. 362), quibus *suspensus* h. e. sollicitus ac dubius ejus animus sit: mihi tamen hoc minus arridet.

374—376. Circes ap. Hom. μ, 37 sqq. exemplo, Helenum hic fata ac casus navigationis Æneæ prædicere facit. Ipsos autem casus omninoque Æneæ errores ad Ulyssis errores compositos esse, facile animadvertas. Inest tamen forte in his major suavitas ipsa rerum novitate et probabilitate: nam Homericis temporibus nondum illa maria Græcis multum erant frequentata; qua in re victus Virgilius ornatu et doctrina suæ caussæ consulere necesse habuit. *Majoribus auspiciis*, quam vulgo hominibus contingere solent; sunt simpl. *magna* h. e. magnarum rerum; adeoque magna fata; quod Livius pr. *ad majorum rerum initia ducentibus fatis.* Argutatur Servius. Melius idem *sortitur*, disponit, ordinat, *volvit vices*, moderatur vicissitudines rerum, *is ordo* fatorum *vertitur*, ita succedunt sibi fata.

377—380. *Tutior*, tutius, minore cum periculo, si rescivit quæ evitanda sint. *Hospita æquora*, maria navigantibus amica, quæ navigantes tutos ac salvos transmittant. Fata *scire prohibent*, h. l. *Parcæ;* apud Homerum Erinnyes. *Prohibent* te *scire* etc. Nam, ut Lucan. v, 176, *Nec tantum prodere vati, Quantum scire, licet:* vid. h. l. Servium, qui bene addit: *prohibet autem scire mortem patris—tempestatem ab Æolo immissam: amorem Didonis* (qui sane vix commode memorari poterat). *Novimus autem Junonem hoc agere, ut, si posset fieri, regnum Italiæ Libycas averteret oras. Inopinatum vero dolorem etiam Æneas conqueritur*, ut inf. v. 712, *nec vates Helenus —Hos mihi prædixit luctus.*

381—383. Poterat Æneas statim in orientali Italiæ extremæ littore considere, ex adverso Epiri. At totum illud littus a Græcorum coloniis tenebatur: cf. inf. 398 sqq. *Longa via dividit Italiam:* h. e. Italiæ illa pars quæ Æneæ petenda est, divisa, remota est, *longis terris*, sc. longo illo tractu inferioris Italiæ, *invia* vel difficulter emetienda; vel, quod præstat, plane non pervia, non adeunda Æneæ terrestri itinere, si eam partem adiisset quæ Epiro opposita est, quod fata vetabant. Cæterum in Virgilii verbis lusus inesse videri potest; *via invia—longa longis.* Alliterationi huic vetus sermo non tantopere adversabatur ut noster; quin in ornatu illa habebatur: *amabam amantem.* Φιλέων φιλέοντ', ἄγων ἄγοντα in ipso lyrico carmine est, Pind. P. 10, 103.

384—387. Ornate. Mare Siculum et Tyrrhenum est peragrandum. *Lentandus remus*, agendus, sed exquisitius; curvatur enim et flectitur vi undarum et nisu re-

Infernique lacus, Æææque insula Circæ,
Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto.
Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,

migis. Quoniam enim *lenta* quæ sunt facile flecti possunt, hinc *lentus* pro flexilis, et *lentare* flectere. *Inferni lacus*, Avernus inf. lib. vi. *Circes insula* vii, 10 sqq. *Ææa*, Colchica, ab Æa, Colchidis urbe. *Urbem componere*, nove dictum esse debet, pro ponere, condere, ut *templum componere* Ovid. i Fast. 708. Nisi est quod vulgo, res urbis componere, pacare, ordinare.

388. Ut ap. Homer. *Σῆμα δέ τοι ἐρέω*: et illud, *σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ σύνθεο*, vel *βάλλεο, σῇσι*.

389—393. Cf. inf. viii, 42, sqq. 81 sq. *Quum—jacebit;—Is locus:* pro vulgari, is locus in quo jacebit, erit novæ urbi destinatus. Usus et hic poeta est oraculo natura sua non adeo commendabili, celeberrimo tamen inter populares suos. Res ipsa multis in monumentis antiquis, gemmis, numis exhibita, ut exempla singula laudare velle ineptum sit. *Secreti fluminis* h. e. in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis, inf. viii, 82, *per silvam—viridi in littore.* Cæterum observandum, qua verborum dignitate ignobile argumentum poeta ornaverit.

394, 395. Harpyiæ prædictionem, sup. 255, 365, respicit. *Viam*, rationem et exitum oraculi, ipsæ res dabunt; et propitius erit Apollo, oraculi auctor.

397. *Nostri maris*, Ionii, inter Epirum et Italiam.

399. *Locri Epizephyrii*, in Bruttiis, ad littus Italiæ extremæ exterius, Locrorum Opuntiorum colonia, quorum erat urbs Naryx vel Narycium, ex adverso Eubœæ insulæ. Sequitur poeta eam narrationem, qua ex Locris, Ajacis Oilei sociis, fuisse crediti sunt, qui dispersa ad Caphareum promontorium classe, in Bruttios essent delati.

400, 401. *Sallentinorum*, qui ex antiquis Messapiis fuerunt, tractus erat in peninsula Calabria. Insederant eum mox Cretensium coloniæ; atque has ad Idomeneum Troja reducem, sed mox patria ejectum, nonnulli retulerunt. *Lyctus* aliquando inter insigniora Cretæ fuit oppida: Plin. iv, 12.

401, 402. *Petelia* vel *Petilia* in Bruttiis supra Crotonem a *Philoctete*, Herculis comite, condita (hoc enim est *subnixa muro)*, cum Troja redux, urbe patria, *Melibœa* Thessaliæ, per seditionem fugeret; cf. Strabo vi, p. 254 A, quo loco apparet, Lucanorum deinde primariam urbem eam fuisse. Philoctetes dux Melibœus, pro Melibœensis.

403—409. Expectandum erat, ut in hac Italiæ ora appellerent Trojani, et ex voto sacrum diis facerent. Hoc igitur certo ritu, velato capite, qui Romanorum mos erat, facere præcipit Helenus. Religionis sanctitatem cum judicio et hic intexit carmini Virgilius; mira enim talis loci suavitas debuit esse, si Romanorum quis in

Et positis aris jam vota in littore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu;
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Læva tibi tellus, et longo læva petantur
Æquora circuitu; dextrum fuge littus et undas.
Hæc loca, vi quondam et vasta convulsa ruina,
Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas,
Dissiluisse ferunt, quum protenus utraque tellus
Una foret; venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis

religiosi ritus originem incideret. Illustrationem loci pete ex inf. 543, 545; subest tamen et hic antiqua fabula de Diomedis vel Ulyssis in his locis occursu, quam Serv. ad h. l. attingit, et olim variis modis tractasse videntur poetæ et scriptores.

404, 405. Scilicet appulsa classe ad Italiam, in qua sedes habituri erant, vota solverent diis sacro facto inf. 543 sqq. *In littore*, ad castrum Minervæ, supra promontorium Iapygium: vid. inf. 531. *Velare* sc. memento; Græca ellipsi. Verius fortasse imperativa forma; ut inf. 545, *Et capita ante aras Phrygio velamur amictu.*

407. *Omina turbet*, captata ante rem sacram. Turbari malis ominibus sacrificii religionem, et, ut id caveatur, adoperto capite esse sacrificantes, notus Romanorum mos fuit, cujus originem poeta sive ex antiqua fama, sive ex ingenioso commento ab Trojanis repetit.

409. *In religione*, in observatione religiosi ritus; et *caste*, ἁγνῶς, ut sæpe, rite.

410—413. Flectendum in aditu freti Siculi et ad mare exterius avertendum cursum, et, quo tutior ille sit, Siciliam ab oriente circumeundam monet. Fretum appellat ex more *claustrum*. Proprie ea quæ densa sunt transitum occludunt; hinc *densa* poetis, quæ clausa plane, ut Gr. πυκινόν· v. c. πυκινὸν πῶμα· adeoque, ea quæ laxantur, aperiuntur, patent, *rarescere* dixit poeta. Poeticæ orationis genius ad oculorum sensus omnia revocat. Simili modo *coire*, *conjungi*, et rursus *discedere*, *sejungi*, et *disjungi*, dicuntur loca, quæ ingressum habent. Ita et *aperiuntur* ea quæ e longinquo in conspectum veniunt, ut sup. 275 *aperitur Apollo*, et inf. 530 *portusque patescit jam propior*. Contra ap. Lucan. iii, 7, de discedente, *et dubios cernit rarescere montes;* ubi idem est quod vanescere vel evanescere. *Dextrum littus* Italiæ. Servius: *nam de Ionio navigantes, si fretum petant, dextrum teneant littus necesse est.* *Pelorum angustum* docte dixit pro freto ipso promontorium illud alluente.

414 sqq. De Italia ac Sicilia magno motu terræ diremtis vide loca ap. Cluver. Sicilia i, 1. Creditum scilicet est, motibus concussum solum, quo continuabatur Sicilia cum Italia, subsidere cœpisse, ita ut mare irrumperet, et voraginem factam occuparet; quemadmodum Pontus Euxinus, locis depressioribus obrutis, mare Ægeum et totum forte mare Mediterraneum effecisse videtur, in quo veteris soli partes eminentiores nunc insulæ factæ sunt. *Ruina*, motu terræ.

416, 417. *Protenus*, continue, διηνεκῶς, cum esset una continens. *Venit* pontus in medium cum vi. Val. Fl. i, 590, *cum flens Siculos Œnotria fines Perderet, et mediis intrarent montibus undæ.*

419. *Littore*, mari, jam disjunctas; *æstu angusto*, h. e. freto, quoniam in iis angustiis mare æstuat.

420—423. Ex Homero adumbrata esse nemo dubitat, Odyss. μ, 73 sqq. 234 sqq.

Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, et naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circum flectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cæruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Unum illud tibi, nate dea, præque omnibus unum
Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnæ primum prece numen adora;
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis. Sic denique victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.

Variorum loca vides ap. Cluver. Sicil. i, 5. Firmaverunt ea alii, et nuper Spallanzani. Idem cum aliis docuit, *Charybdin* nihil aliud esse, quam impetuosiorem undarum fluxum a septentrione in austrum, ortis vehementioribus flatibus ab austro, qui illum repellant; *Scyllam* autem scopulum, humanæ forte olim formæ, ad littus Italiæ, versus Scyllæum oppidum. Canum latratum assimulant fluctus scopulo illisi; et lupos belluasque ex ea nasci narrare potuit antiquitas, quoniam loca plena sunt monstris marinis. De locorum facie agunt fere omnes qui ea loca adiere. *Dextrum* freti Siculi. *Implacata*, pro implacabilis, ut solent poetæ, sæva. *Sorbet*, *ἀναῤῥοιβδεῖ*, *in abruptum*, profundum adeoque præceps: cf. sup. i, 105 sq. *Erigit*, *ἀνίησιν*, emittit, sed cum vi: vid. Odyss. μ, 105, ubi *ter in die*, *τρὶς ἐπ' ἤματι*, id fieri ait: sed hoc idem omisit altero loco 289 sq., ut adeo nec in Virgilio omissum mireris: in quo sufficit, *ter deinceps* hoc fieri.

424—428. Cf. Odyss. μ, 93, 94, 99, 100. Prominere ait Scillam spelunca superiore corporis parte, et naves ad se attrahere. *Prima* superiore corporis parte; *postrema*, inferiore. *Pistrix* omnino pro bellua marina, *commissa caudas Delphinum utero luporum*, h. e. habens conjunctas delphinum caudas cum lupinis corporibus, in quæ virgineum pectus, corpus, desinit: simpliciter, fuit superne puellari corpore, desinente in belluam marinam, cum luporum marinorum protomis, sed caudatis delphinorum more. *Lupi* sunt qui paullo post, v. 432, *canes*. Cæterum ad Virgilii de Scylla versus Miltonum suos *de Peccato* (*of Sin*, Ἄτην dixeris) formasse, jam alii monuerunt.

429—431. Variavit Homerica l. c. v. 109, 110. *Metas Pachyni* docte, h. e. promontorium Siciliæ australe: *cessantem*, morantem, plus temporis in navigatione consumentem. *Vidisse*, modus loquendi ab Homero ductus l. c. v. 87, 88, et sæpe.

433 sqq. Magno cum apparatu monitum a vate et inferri et enuntiari observa: cf. inf. v. 546 sq.

438—440. In præcepto hoc de Junone omni studio placanda respexit poeta religionem, qua Romani aliquando Junonem præcipuo honore prosecuti sunt, et in Capitolio cum Jove et Minerva coluerunt: quo spectare videbimus et illa xii, 840, *nec gens ulla tuos æque celebrabit honores*. *Canere vota*, facile apparet esse, facere vota, preces. Dixisse videtur poeta ad eam rationem, qua vota formula sollenni, adeoque carmine, suscipiuntur. *Li-*

Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,
Divinosque lacus, et Averna sonantia silvis;
Insanam vatem adspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcunque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis quum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes,
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti;
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos;
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos.

bens est in formulis sacris *προθύμως*, adeoque nec parce nec supine. *Dominam*, deam, *δέσποιναν*. *Supera*, expugna sacris factis; hinc *victor*. *Fines Italos mittere*, dimitteris, discedes, Italiam adibis. Est Græcum *πέμπεσθαι* de navigatione. Vides in his poetæ artem. Præstruit enim et præparat sibi descensum, partim ad tempestatem lib. i, Junonis fraude excitatam, partim ad Didonis amores, quibus Juno impeditum Æneam retinere in Libya volebat, et ad incendium classis lib. v, 604.

441—443. Cf. inf. vi pr. *Divinos lacus*, Avernum, ut statim addit, *Averna*. Jam *Averna sonantia* pronum est in *silvis* intelligere. Sed de lacu, non de flumine, agitur. Itaque accipiendum, sonantia silvæ strepitu, qua ille lacus erat inclusus; nam inf. vi, 238, *lacu nigro nemorumque tenebris;* et sic vi, 704, *virgulta sonantia silvis;* adeoque est quod in vulgari, *Avernus inter sonantes silvas;* translato strepitu silvarum ad lacum quem eæ circumdant. *Divinos* autem *lacus* vel omnino sacros, consecratos, cum Servio, accipies, vel propter vicinam Sibyllam divinam vatem. *Insanam*, *ἐνθουσιάζουσαν*, *ἔνθεον*, quod semper substituendum, ut semel moneamus, cum de furore, insania, vatum agitur. *Rupe sub ima*, in antro, mox 450, *cavo saxo*.

444—446. *Notas*, literas, et *nomina*, verba, *mandat foliis*, scribit. *Carmina*, non versus, sed vaticinia. Natam hanc fabulam antiquissimis temporibus puta, quando scribendi materia erant palmarum aut aliarum arborum folia. Tum etiam antra erant pro domibus. *Digerit in numerum*, ordinat, disponit in ordinem, ut bene Servius, atque antro includit.

448—452. *Ventus tenuis;* ornat epitheton, a natura, puto, venti sumtum; saltem hoc dignius poeta, quam ut sit, si vel parum venti immissum fuerit. *Janua mota*, motaque cum ipsa aura. *Situs* positus et ordines foliorum, reponere ea in sua loca. *Inconsulti* h. l. quibus consultum, responsum non est.

453—455. *Dispendia* proprie sunt temporis. *Vocant auræ vela*, supra v. 356, cum ventus secundus spirat. Quoniam talis ventus cursum facit, et ad navigationem instituendam vocat, h. l. ipse *cursus* vela vocat *vi*, ex *βίῃ*, *βίηφι*, h. e. *σὺν βίᾳ*, *βιαίως* vehementer. *Sinus secundos* velorum docte dixit vento secundo inflatos.

457. *Ipsa canat*. Non foliis vaticinia mandet: vid. v. 445.

458—460. Vid. inf. vi, 83 sqq. Non

Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.
  Quæ postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
  Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
Cura deûm, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra
Provehor, et fando surgentes demoror austros?
Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes,

tamen satis diserte hæc ibi videri possunt exposita, *Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem;* nisi forte in illis, *Tu ne cede malis—via prima salutis—Graia pandetur ab urbe.* *Venerata*, poetarum more passive, ex antiquo sermone, vel invocata ac rogata, ut cursum secundum *det*, h. monstret, doceat, quomodo ille obtineri possit.

463—467. Munera hospiti ab hospite data animo tene: cf. Odyss. α, 309 sqq. inprimis ν pr. *Auro gravia:* signatur pondus ac perinde pretium. *Secto elephanto*, πριστοῦ ἐλέφαντος Odyss. σ, 195; τ, 564; h. e. ebore in lamellas secto adeoque omnino elaborato, polito; *gravia* nunc in ebore simpliciter copiose instructa, ornata. *Stipat* plus, quam in navim imponit, ut inf. 485 *onerat*. Tum ornatum verborum et munerum commendationem observa. *Ingens argentum* pro vulgari, ingens argenti pondus, aut, ut sequentia declarant, vasa ingenti argenti pondere. *Lebetas Dodonæos*, h. e. quales sunt in templo Jovis Dodonæi. Hoc, puto, simplicissimum. Porro *Loricam consertam hamis*, h. e. catenulis se invicem mordentibus, ἁλυσιδωτὸν, *auroque trilicem*, h. e. iisdem hamis triplicatis et quidem aureis. Ductum a textura, cum trinis filorum ordinibus textum fit, τρίμιτον· cf. inf. ad v, 259.

469—471. *Parenti* Anchisæ. *Duces*, magistros equorum, agasones. *Remigium*, est ipse remorum apparatus, ut viii, 80.

472, 473. *Anchisæ* auctoritate etiam h. l. res geritur: cf. ad v. 266, 267. *Velis* sexto casu accipias, ut sit naves instruere, adornare, velis vento excipiendo expansis. Sequitur autem in hoc historiæ fidem. Nam ex Epiro Trojanos colonos viam Æneæ ad Italiam monstrasse, antiqua ferebatur narratio.

474—481. *Honore*, verbis honorificis, alias *honor verborum*. *Conjugio*, honesto voc. utitur. *Bis*, semel excisa ab Hercule Troja, propter Laomedontis perfidiam. *Arripe velis*, versus hanc ab Epiri littore dirige naves: cf. inf. 532, ut tamen nunc quidem littora modo legas. *Quam pandit*, oraculo designat. *Provehor*, sermone progredior. *Demoror austros* orientes, h. e. vos demoror, quo minus austris utamini.

482—485. Poterat hæc supra subjicere

Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Accipe et hæc, manum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem
Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lacrimis affabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris æquor arandum;
Arva neque Ausoniæ, semper cedentia retro,
Quærenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus; melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Thybrim, vicinaque Thybridis arva
Intrâro, gentique meæ data mœnia cernam;
Cognatas urbes olim, populosque propinquos,

v. 470. Mira tamen cum arte utitur Andromaches affectu: cf. sup. ad. 337. *Digressu supremo*, exquisite, proprie est supremum, ultimum, digressus momentum. *Picturatas auri subtemine vestes* utrum de textili an de acu picto opere accipias, dubitare possis. Nam utroque modo *picta vestis* dicitur, interdum adeo simpliciter pro distincta coloribus et variegata. Si de texili opere accipis: *subtemen aureum* proprie dictum est; et Phrygia *chlamys* acu picta; *vestes* autem erunt stragulæ. Sin *pictas acu*, scilicet Phrygio opere, vestes accipere mavis; erit in illis ipsis *Phrygia chlamys; subtemen* autem simpliciter pro filo; et *textilia dona* (ex Homerico ἐσθῆτά θ' ὑφαντήν) mox ab his diversa. *Nec cedit honori*, si verum et a Marone profectum est, aut cum Servio explicandum, *tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est* honori non cedere, *parem esse meritis accipientis;* aut *non cedit honori* sc. munerum, quo prosecutus erat Helenus Anchisen; ut Andromache Ascanium nunc non minus honorifice muneribus hospitalibus impertiat. Possis etiam *verborum honorem* huc advocare ex v. 474; est tamen hoc longius petitum.

486—491. Reminiscitur et hic mater dulcissimi pueri, atroci morte sibi erepti. Locus inter paucos dulcissimi affectus, etiam sententiarum ac verborum dilectu, inprimis adjuncta declarantium, et multo magis si parentis sensum et affectum habeas. *Manuum monumenta mearum*, cum dignitate, pro manuum mearum opera, ex Odyss. ο, 126, Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν etc., qui locus Virgilio obversabatur. *Dona extrema tuorum*, popularium et amicorum. *Super*, quæ superes, περιοῦσα, περιγεγενημένη. *Sic oculos, sic* ex Hom. Odyss. δ, 149, 150, ubi Menelaus de Telemacho Ulyssi comparato: κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες etc. est autem exquisite dictum pro, *tales oculos habebat, tales manus* etc. *Pubesceret* ornatius quam *esset;* Eurip. Ion. 354, Σοὶ ταυτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.

492—496. Durum habeat pectus necesse est, cui hi versus miserationem nullam faciant. *Fortuna peracta*, proprie fortunæ cursus. *Semper cedentia retro:* inf. vi, 61, *Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.*

497—499. Cf. sup. 349 sq. *Quæ fuerit minus obvia Graiis:* h. periculis a Græcorum hostili impetu exposita. Sensum recte exponit Serv. *id est, quæ nullum patiatur excidium: obvia Graiis*, h. e. obnoxia, exposita eorum furori.

500—505. Ingeniose poeta alludit ad ea quæ paullo ante evenerant. Post pug-

Epiro, Hesperia, (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus,) unam faciemus utramque
Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes.
 Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta,
Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in littore sicco
Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
Explorat ventos, atque auribus aera captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,

nam Actiacam Octavianus Nicopolin condidit, contractis in eam Acarnanibus, eamque liberam et cognatam civitatem esse jussit. Hæc tanquam ab Æneа in antecessum constituta exponuntur. *Data* sc. fato *mœnia*, ut sup. 255. *Cognatas urbes populosque propinquos, Epiro, Hesperia,*—*utramque* (retulit ad sequens, pro *utrosque*, ex utraque civitate, Buthroto et Roma, a Lavinio oriunda) *faciemus unam animis Trojam. Populos Epiro, Hesperia,* accipio, populos in Epiro h. e. Epiri et Hesperiæ. Vides me apodosin post *cernam* statim auspicari. A *Dardano* autem Trojani omnes originem habebant (vid. not. ad v. 167) adeoque et illi qui Epirum, i. e. Buthrotum, cum Heleno tenebant, et hi qui cum Æneа Italiam petebant.

506—509. Postquam Buthroto solverant, legendo littus ad montes Ceraunios procedunt. Hic sub noctem descendunt in littus, scilicet, ut, cum mutandus jam esset cursus, ventum secundum excipiant. *Umbrantur* ex σκιᾶσθαι vel σκιάζεσθαι Homerico: cf. Odyss. γ, 487 et al. Quæ sequuntur, ex Odyss. ι, 168 sq. illustrantur.

510, 511. *Sortiti remos*, per sortem divisi ad officia remigandi, ut adeo pars in littore somno se recrearent, pars in navi ad remos pernoctaret; aut, quod verius esse arbitror, nos qui eramus *sortiti remos*, qui diem remos agitando exegeramus, *sternimur* etc. *Irrigat* sup. i, 691, Venus *Ascanio placidam per membra quietem irrigat*, infundit. At nunc est perfundit membra somno.

512—514. Trajectum ex Epiro ad Italiæ littus justa temporis quod ille poscebat mensura ut declararet poeta; media de nocte classis solvitur. *Necdum nox subibat orbem medium*, evecta erat cœlum, *acta horis*, exquisite pro horis exactis. Quem poetici sermonis usum nisi teneas, possis *noctem*, sive ejus *bigas ab horis actas*, suavi rerum imagine, intelligere. Media autem nocte, quando scilicet aura, inprimis in plagis maritimis, oriri vel mutari solet, ventus recte exploratur a gubernatore; et *auribus* auram *captat*, ex leni aeris motu in fluctuum ac velorum strepitu.

515—517. *Tacito cœlo*, quia noctu; et *notat*, ἐσορᾷ. *Gemini triones*, utraque ursa. Sed de hoc et de toto versu 516, vid. sup. ad i Æn. 744. *Armatum auro Oriona*, χρυσάορα, quia, ut bene Servius, et *balteus ejus et gladius clarissimis fingitur stellis*. Commentarii loco sit Aratus a Germanico versus, Phænom. 586 sqq. Lucan. i, 675, *Ensiferi nimium fulget latus Orionis*. Posuit autem poeta uno loco sidera, non quæ uno tempore conspicua sint, oriantur et occidant, sed e quibus partim tempestatis mutationes omnino ac vices veteres augurabantur, partim quorum conspectus, nisi puro ac sereno cœlo nullus est, cf. v. 518; adeoque, cum ea sidera omnia nunc Palinuro in oculos incurrant, securitatem cœli sereni inde captat.

518—520. *Cuncta videt constare*, composita et tranquilla esse; nihil, quod in-

Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
Quum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, implevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi:
Dî, maris et terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, et proras ad littora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
Objectæ salsa spumant adspergine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque ab littore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi

constantiam et varietatem cœli ominetur, occurrere. At Servius, *omnia videt habere cœlum quæ significant serenitatem. Dat clarum signum.* Quale hoc fuerit, quærunt interpretes, num face sublata, an tuba. Hoc haud dubie verum, et probat Burmann. *Castra* exquisite de copiis nauticis in littore tendentibus. *Velorum alas* h. e. extremas velorum partes, lacinias, angulos. Vulgo exponunt, quia vela navis alæ esse videntur.

521—523. Ad castrum Minervæ appellunt Trojani, sub Hydrunto, quo loco planum ac molle littus; hinc *humilem Italiam;* sive quia procul ex alto visentibus terra semper humilis videtur: cf. sup. ad. v. 76.

525—527. Aliter quam de corona vera crateri ex more sacrorum imposita vix hæc videntur posse accipi; etsi dubitatio animum subit, unde in alto florum copia fuerit. Sed hoc forte calumniari est: cf. sup. ad i, 724. Cum toto autem loco comparandus Pindarus in divino de Argonaut. carmine. Pyth. iv, in nona Strophe, *ἐπεὶ δ' ἐμβόλου κρέμασαν ἀγκύρας* etc. vss. 344 sq. Quod autem *in puppi* stat, hoc inde illustrandum est, quod in puppi tutela collocata erat, h. e. signum numinis cujus tutelæ navis erat credita, una cum foculo aut ara. Ad hanc igitur libatio et preces fiunt.

529, 530. Afferte, date, *viam*, navigationem faustam, *vento* h. e. vento secundo immisso; et adspirate, favete, propitii. Verba singula cum dilectu. *Portus patescit*, ad oculorum sensum: vid. sup. ad 411. *Portus* est Portus Veneris.

531. *Arx* pro monte (ut sup. 336) in quo templum Minervæ erat, quod Idomeneus condidisse ferebatur.

532. Ad verba cf. sup. v. 207.

533—536. *Portum Veneris* describit satis ornate. Situs est versus Orientem. Efficitur ille sinuoso maris flexu, scopulis utrinque procurrentibus in mare et incurvantibus se, ut utrinque pro mole sint portui prætenta; ad quam maris ex alto allisi fluctus extrorsum franguntur. *Euroo fluctu* ab Euro, ut, Arctous. *Scopuli turriti*, in turris modum alti, *demittunt brachia muro gemino*, ab utroque portus latere procurrentes in mare sensim decrescunt. Eadem fere sup. i, 162 sq. *Hinc atque hinc vastæ rupes* etc. *Brachia* bene tribuuntur scopulis, quoniam ambiunt portus latera, eumque a fluctibus et procellis tutum præstant: iidem sunt *murus*, cujus speciem habebant. *Refugitque ab littore templum*, dum ab alto intuentibus in ipso littore situm videbatur, propius accedentibus retrocedebat quasi, *quia situm est in colle, qui sensim crescit a littore*, ut bene Serv.

537—541. Anchisæ interpretatio ostenti et hic tribuitur. *Equos candidos*, quod fausti ominis est, conspectos interpretatur per bella primo in Italiæ aditu

Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur:
Sed tamen îdem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre;
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxuma, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.
  Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenûmque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur. Attollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna;
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad littora voces;
Exsultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.

gerenda, quæ tamen pacata rerum conditio excipiet. Remotiora sunt, si bella Italiæ cum Romanis gesta, ut olim faciebam, interpreteris; et 541 de Italia Romanorum armis pacata. Cæterum ornate pleraque. *Tondentes campum late*, pascentes late vagando. *Bello*, ad bellum: *curru*, h. e. currui. Fundus interpretationis, quam Anchises facit, in eo est, quod equi etiam jugum ferunt.

543, 544. Palladi sacrum faciunt, cujus templum in eo portu: vid. sup. 531. Hunc intrant, et terram capiunt, ita ut ea, tanquam hospitio, eos excepisse videri posset. *Ovantes* ornatius quam *nos*.

546, 547. *Dederat quæ maxuma* respicit sup. 435, *unum illud—præque omnibus unum*. *Præceptis* pro e præcepto Heleni. *Argivæ* vid. sup. i, 24; sed h. l. tantum ornat.

548—550. Item ex præcepto Heleni sup. v. 396 sqq. Potest sacro hoc facto occupatio Italiæ facta videri; sed similes juris gentium aut publici notiones inter veteres non fuere: fuit sacrum χαριστήριον. *Obvertimus* sc. pelago, ut vi, 3, *Obvertunt pelago proras;* contra qui appellunt, vela obvertunt littori. Pro antennis doctius *cornua antennarum*, κεραῖαι. *Velatarum*, h. e. velis indutarum, ut alias *veliferas*.

551. Obscurum est quorsum illa spectent, *si vera est fama*. In *Herculeo Tarento* subesse necesse est fabulam, nunc obscuram, de Tarenti originibus ab Hercule ductis; cum vulgo ad Tarantem, Neptuni filium, eæ referantur.

552. Tarentinum sinum a dextra prætergressis in prospectu erat *promontorium Lacinium,* tum *Caulonia* in monte sita, et *Scylacium*. Liv. xxiv, 3, *Sex millia aberat ab urbe* (Crotone) *nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Junonis; sanctum omnibus circa populis:* vid. ibi plura. *Attollit se*, quia appropinquantibus montes videntur surgere.

553. Versus austrum navigantibus primo loco *Caulonis arces* apparent, h. e. Caulon, vel Caulonia, in alto littore vel colle condita, Achæorum colonia. Mox *Scylaceum* vel *Scylacium*, olim *Scylletium*, in conspectum venit, in interiore sinu; *navifragum* h. l. dictum sive propter scopulosum littus, ad quod urbs illa sita, Atheniensium colonia; sive propter tempestates inter duo promontoria, Iapygum et Cocintum, frequentes et graves.

554—557. Scylacium sinum prætervectis jam e longinquo, tanquam in medio mari, *e fluctu*, Ætna Siciliæ *cernitur*, h. e. ex fumo et igni cognoscitur; auditur jam fragor maris ad scopulos Scyllæ allisi;

Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii; pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, et îdem
Subducta ad Manes imos desidimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit;
Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:

jamque apparet et oculis cognoscitur ingens maris æstus, quo Charybdin in propinquo esse intelligit Anchises. In toto loco ante oculos Ulysses Odyss. μ, 201 sqq.; sed, ut recte hæc teneas, cogitandum est, littus legendo Trojanos jam ad interiora freti Siculi pervenisse; ibi et Scylla et Charybdis haud longe aberant. Nunc vide ornatum verborum: *saxa pulsata* fluctibus: *fractas voces*, maris fragorem: *vada exsultant*, h. e. mare ex imo fundo sublatum in altum egeritur: mari e fundo exæstuante, *æstu*, arena miscetur aquæ.

559, 560. *Hos scopulos*, *saxa*, int. Scyllam. *Eripite* nos. Vulgaris orationis tædium excutit poeta et in hoc, quod pronomina omittit; interdum ad nostros sensus satis duriter. Sed lenius hoc quam supplere *remos;* ut sit, eripite remos, expedite. *Insurgite remis*, vid. sup. ad v. 207.

561—563. A littore Italiæ, cum in medio freto jam versarentur, cursum deflectunt, adeoque a dextra in lævam, ne in interiora freti æstu impulsa navis rapiatur. *Rudentem proram*, *ὀγκώμενον*, ut *gemere*, *βοᾷν*, *clamare*, h. e. stridere, impulsu fluctuum, ac sonare. Vox et inf. occurrit vii, 16.

564—567. Maris æstuantis et magnos fluctus moventis, propter vicinam Charybdin et Scyllam, agitationem et motum concitatissimum in transcursu sentiunt Trojani. Sed aucta hæc omnia in rerum miracula. Videntur autem v. 564, 565 ad Charybdin, et 566, 567 ad Scyllam sigillatim spectare. *Desidere*, ut *sidere*, *subsidere*, proprie de navibus mersis vel depressis. Fluctus cum fragore in cavernas littoris irruunt æstu maris propulsi; unde retroacti in alios fluctus supervenientes incidunt; quibus allisi undam in medio pressam ejaculantur. *Spumam elisam*, fluctuum ad cautem allisorum, *ἐπιβλύει ὕδατος ἄχνη*, Apollon. iv, 1238. *Rorantia astra*, aqua in altum sublata roris instar guttatim destillante, probasse videtur sæculi Augustei genius. Nostris hominibus vix placeant. Ita tamen veteres sæpissime: v. c. mox v. 574, *et sidera lambit*, de flamma Ætnæa.

568. Quam ornate! vesperi ventus, aquilo, cessat.

570. Subeunt Trojani portum Cyclopum. Proprie aqua est immota a ventis: inde eleganter portum ventis inaccessum extulit: *Portus ab accessu ventorum immotus.* Portum autem hunc, ut totum de Cyclopibus eorumque terra, locum Homero sublegit: Odyss. ι, 136 sqq. *Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος* etc. qui versus hujus sunt interpretatio. Portus ille Ætnæ profluviis totus nunc est oppletus. Cæterum e Virgiliana narratione apparet, poetam fuisse inter eos, qui insulam Caprariam et Cyclopum sedes ante Ætnam in littore occidentali collocarent; non ad Depranum et Erycem, ut alii et ipse Homerus.

571—577. Belli Trojani et ipsius Ho-

Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam exspirare caminis;
Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis immania monstra
Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra
Siderea polus; obscuro sed nubila cœlo;
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad littora tendit.
Respicimus: dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegumen spinis; at cætera Graius,

meri tempore Ætna nondum intestinis incendiis sæviisse videtur; saltem ille a satis multo tempore cessasse videri debet; (erant forte *antra Cyclopum* antiquioris incendii argumenta;) alioqui Homerus hoc naturæ portento ad poeticum ornatum tam accommodato, haud dubie esset usus. Ad poetæ nostri ductum Justin. iv, 1. *Horrificis tonat Ætna ruinis* h. e. fragore resonat; satis graviter. *Prorumpit*, emittit, ἀναπέμπει, antiquo loquendi modo: cf. sup. i, 246. *Turbine piceo et favilla:* h. e. globis fumi, cum cinere permistis, φλόγας καὶ λιγνῦς. Aliter non accipiam. *Favilla candens*, ut *canus cinis*, ornans epitheton a rei natura ductum. *Erigit eructans* ornatius quam eructat, ἐρεύγει, emittit, extrudit. *Liquefacta saxa*, h. e. in vitrum conversa, interdum admixtis metallis; unde ῥύακες illi, rivi igniti (*lava*). *Fundo*, ἐκ μυχῶν, ut Pindarus.

578—582. Nota vel ineptis hominum commentis fabula, quæ ex antiquo physica phænomena adumbrandi modo profecta est, cum ignem subterraneum cum fulmineo igni compararent: hunc itaque ignem in monstro, quod fulmine percussum erat, vivum ac perpetuum durare. Pro Encelado, quem tamen et alii agnoscunt, alterum gigantem Typhoeum vel Typhonem memorant Pindarus et Æschylus; at Virgilius hunc sibi servavit ad similem locum subterraneo igni notabilem inf. ix, 716, idque Homeri exemplo Iliad. β, 783: vid. ad Hygin. f. 152. Pari exemplo ad Phlegræos campos magno terræ motu collapsos gigantum pugna fuit traducta. Diod. v, 71. *Ætnam insuper impositam*, ὕπερθεν ἐπιτεθὲν ὄρος, *exspirare flammas caminis ruptis*, h. e. cavernis et receptaculis flammæ subterraneis, quæ nove *caminos*, fornaces, dixit. *Trinacriam intremere; et* (illum Enceladum) *cœlum subtexere fumo*, exquisite, ut *suffundere*.

583—587. *Monstra* h. l. monstrorum phænomenon, rem portentosam. *Sonitum*, fragorem montis. *Nec lucidus polus æthra Siderea* h. e. sideribus, nec cœlum stellis fulgentibus lucebat. *Et in nimbo*, nubilo aere, *tenebat*, occultabat, *lunam nox:* vid. Odyss. ι, 143, 144; quem totum locum Virgilius ante oculos habuit, laude tamen hactenus integra, quod Achemenidis persona inducta magnam legentibus mirationem rei novitate facit. Imitatorem nostri habes Ovidium xiv Met. 158 sqq., ubi ad Cumas alius Ulyssis socius substiterat.

588, 589. *Primo Eoo*, Lucifero, mane, ἠῷος ἀστήρ: cf. Geo. i, 288. *Umbram humentem*, uti amant poetæ, *noctem humidam* propter rorem.

593—595. Cf. vet. poeta de Thyeste

Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul; paullum adspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum; mox sese ad littora præceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen;
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo, hominum manibus periisse juvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni; atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
Nomen Achemenides, Trojam, genitore Adamasto
Paupere, (mansissetque utinam fortuna!) profectus.

ap. Cic. Tusc. Qu. iii, 12. *Immissa* in faciem, adeoque exquisitius quam *promissa barba. Consertum spinis tegumen,* vestem laceram ac detritam habebat, et, ne panni diffluerent, spinis pro filis consutam et sartam: cf. Ovid. Met. xiv, 166, ubi multa ex Virgilio adumbrata. Ex his ipsis tamen pannis agnoscebatur *Græcus esse*; scilicet si totum vestitum et habitum hominis reputares. *Patriis ad Trojam missus in armis,* Homerica oratio; nam sæpius similis forma, aliquem a patre ad bellum esse missum, occurrit. Adjicit Serv. *ex sequenti ejus confessione hoc didicit Æneas.*

599, 600. *Testor,* quæso, obtestor. *Hoc cœli spirabile lumen,* vitale, de quo spiramus. *Lumen* autem pro æthere, aura; ut etiam poetæ, *luminis aura,* quandoquidem lucem transmittit.

602—605. *Danais* (pro Danaicis) *e classibus,* pro unum e Danais. *Si sceleris tanta est injuria nostri,* ornate, si scelus meum tantum est. *Spargite,* cum vi, discerptum dispergite.

607. *Genibusque volutans Hærebat:* ad genua provolvens se inhærebat, *προσφὺς εἴχετο.*

611. *Dat juveni,* ut evitaret tenuem voculam *ei. Præsenti,* certo, *pignore,* quod manum dat, adeoque fidem, tanquam *ἰκέτῃ.*

613. sqq. Hoc de Achemenide episodium totum Virgilii ingenio deberi videtur, scilicet ut ita Homerica de Cyclope intexere suis versibus posset. Nam delectare solet et hoc, si fabulas, notas quidem nec novas, nova tamen cum variatione, novo cum ornatu, et in novo rerum vel narrationis ordine legimus. Temporum rationi quidem adversatur hoc episodium: Ulysses enim inter initia erroris sui ad Cyclopas venerat, at Æneas multo serius. Sed in talibus, quæ lectorem non offendunt, nisi molesta subtilitate aliena a re præsenti admiscentem, male poetas reprehendas.

614, 615. *Genitore paupere:* cum genitorem pauperem haberem: sup. ii, 87, *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.* Nescio tamen annon poeta sua potius tempora, quibus militia inter vitæ genera quæstuosa erat, quam Homerica respexerit; nam addit, *mansissetque utinam fortuna!* Cæterum hoc dictum est elegantius quam, Utinam pauper, adeoque domi, manere maluissem!

Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (dî talem terris avertite pestem!)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero quum corpora nostro,
Prensa manu magna, medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent
Limina; vidi atro quum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem: nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul, expletus dapibus, vinoque sepultus,
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum commixta mero; nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phœbeæ lampadis instar;

616—618. Cum Ulyssis socii, ne Polyphemus injuriam ulcisceretur, fuga se proriperent, Achemenides forte remansit. *Trepidi*, bene adjectum, præ festinatione. *Domus sanie*, pro saniosa, usu casus sexti paulo duriore.

620, 621. *Pestem*, pestilens et exitiosum hominum vitæ monstrum. *Nec visu facilis* h. e. cujus adspectum non facile aliquis ferat, (ἀπροσόρατος voce Orphica, δυσαντίβλεπτος· bene Serv. *Cujus possit etiam adspectus inferre formidinem*,) nec sustineat alloquium.

623—627. Cf. Odyss. ι, 288 sqq. *Corpora*, elegantius quam viros. *Resupinus*, bene nisum jacientis exprimit, dum ad colligendas vires corpus reducit ac recurvat. Homerus notionem magnitudinis et roboris in monstro tuitus est: Σὺν τε δύω μάρψας, ὥστε σκύλακας, ποτὶ γαίῃ Κόπτ'· tantæ erant vasti corporis vires! Reliqua a Virgilio ornatius exposita. Nisi et ipsum voc. *resupinus*, cum Servio, de jacente humi Cyclope accipere mavis; quo ipso magnitudo virtutis appareret, quod resupinus hoc facere potuit. Cf. Ovidii versus xiv, Met. 205 sq. ex h. l. expressos. *Exspersa* doctius, quam aspersa. *Membra fluentia tabo*, oratio poetica pro vulgari, defluente tabo. Cæterum hæc ad nostrum palatum haud esse comparata, facile sentias; nec essent, si nostro ævo scriberentur, sano judicio probanda. Sed hominum belli cædibus rapinisque assuetorum sensus potuit esse obtusior, stomachusque minus fastidiens; et poeta statim ab initio nos animo retinere voluit, totam narrationem ad sui carminis lectores, magis quam ad Didonis et Pœnorum auditionem, esse attemperatam.

629, 630. *Oblitusve sui est; sui*, cum vi, h. e. suæ astutiæ ac calliditatis; quæ ista ætate eadem cum sapientia habita, ut ex Homero observare in promtu est. *Sepultus*, motu et vita privatus erat.

531. *Inflexam* pro vulgari reflexam. *Jacuit immensus* præclare, cum notione vasti corporis.

634. *Sortiti vices* h. e. quod unicuique esset agendum.

636, 637. *Latebat* quanto ornatius quam *erat!* Vides eadem voce simul torvam frontem, horridas palpebras, hirsutum supercilium, λασία μὲν ὀφρῦς ἐπὶ παντὶ μεtώπῳ

Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab littore funem
Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva hæc habitant ad littora vulgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam lunæ se cornua lumine complent,
Quum vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,
Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad littora classem
Conspexi venientem. Huic me, quæcumque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite letho.
Vix ea fatus erat; summo quum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et littora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves: ea sola voluptas,

τώπῳ '*Εξ ἀντὸς τέτατai*, Theocr. Idyll. xi, 71. *Argolici clipei:* erat is Argivorum inventum. Fuit sane clipeus inde in communi Græcorum usu, aliquando etiam a Romanis receptus pro scuto: potuit tamen Argolicus clipeus peculiare quid habere; quod rotundus erat, cum alii clipei essent oblongi; scuta etiam oblonga quadrata. Etiam Dionys. Halic. iv, (p. 221, c. 16.) *'Αργολικὰς ἀσπίδας*. *Phœbeam lampadem* esse solem, non lunam, in aperto est.

641—644. *Qualis* Polyphemus est, tales Cyclopes multi in vicinia sunt, *habitant*. Est autem is poetarum mos, Græcis inprimis admodum frequentatus, in Pindaro vel centies observatus, ut evitetur tenuis oratio per verbum substantivum *est*, statim attributa substituunt; itaque h. l. pro *qualis est Polyphemus*, ornatius dixit poeta; *qualis claudit atque pressat;* plenior oratio erat, *qualis Polyphemus est, qui claudit.* Tenendum hoc est in aliis locis, in quibus eadem orationis forma occurrit. Sic sup. i, 498 erat, *Qualis exercet*, pro qualis est cum exercet. An vero talis verborum ornatus trepidanti Achemenidi satis conveniat, dubitare forte possis. Sed in his cum poeta quodammodo tacite convéntum est in hoc, ut ii, quos loquentes inducit, poetica oratione utantur. Quod nisi ita se haberet quomodo tragœdia scribi posset?

647—649. *Domos*, sc. *ferarum*, non otiosum post *lustra;* nam speciem rei clariorem exhibet, quam voc. proprium dabat. *Ab rupe Cyclopas* junge; prospicit in monte errantes: modo v. 644, *et altis montibus errant;* et inf. 655, *summo quum monte videmus;* item 675. *Victum infelicem*, simpl. miserum, tenuem. Argutum puto, de infelici arbore accipere. *Lapidosa corna*, ab osse quod in se habent.

653. *Addixi:* signato verbo exprimit desperationem, ait Servius; at quatenus? sc. est pro, me tradere decrevi, ut alias morti, servituti, malo, se quis addicit. Addicunt se proprie, qui se vendunt, ut gladiatores.

658. *Πέλωρ, πελώριον θαῦμα* apud Homerum. *Informe*, ut *ἄμορφον*, deforme. *Cui lumen ademtum* h. e. excæcatum; deformitas nova præter naturalem.

659—663. In *manu* truncus pineus *regit*

Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per æquor
Jam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito; tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextra affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus, et littora complent.
Cernimus adstantes nequidquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,
Concilium horrendum: quales quum vertice celso
Aeriæ quercus, aut coniferæ cyparissi
Constiterunt, silva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocumque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis.

eum, et *vestigia firmat*, firmum incessum præstat. Mox vero *ad æquora venit*, ubi ad altum usque mare processit; pro vasti scilicet corporis modo. *Inde*, ex æquore, aqua marina, abluit oculi vulnus.

667—669. *Sic merito*, *εἰκότως*. Nam supplicem, *ἱκέτην*, quis aspernari ausit! sive ut *merito* sit adverbium, sive quia ille meritus erat sic recipi. *Sonitum vocis. Vox* novo exemplo pro strepitu vel remorum vel undæ remis impulsæ, ut sup. 556, *fractæ voces* pelagi. Cum poeta plura audacius extulerit, facile et hoc feras. Sin ferendum esse neges, cum Burm. *vocem* de hortamine et celeusmate accipies. Discesserant quidem *taciti*, sed *certantes remos* ad hortamen, certe mutum, referri posse ille observat. *Vestigia* pro ipsis gressibus, notum.

670, 671. *Dextra affectare*, appetere, attingere, navem nostram. *Ubi—nec potis est, æquare fluctus Ionios sequendo*, accipi aliter non potest, quam de altitudine maris profundiore, quam pro monstri proceritate: qua æquus, par, ei non est. Nec, dum nos insequitur, par est molis suæ magnitudine altitudini maris, quæ eo major est, quo longuis a littore proceditur.

677. *Adstantes nequidquam*, quia nocere (nunc) non poterant. *Ætnæos fratres*, populares, gentiles. *Cœlo*, ad cœlum. *Concilium*, exquisite pro turba.

680, 681. *Coniferæ cyparissi*. Cupressus mas fert conos nuci pineæ non absimiles. *Silva Jovis*, declarant quercus, itaque *lucus Dianæ* ad cupressos erit referendus; adeoque de Diana infera vel Hecate aut Proserpina agi necesse est. Nam cupressus feralis arbor, alias Diti sacra. Potuisse dicas a poeta sic simpliciter ornari voc. *luci*, ut *Dianæ* esset, cui omnino saltus curæ sunt: esset tamen sic usus insolens cupressorum.

682, 683. Nos metu agitati, quocunque malumus cursum dirigere, quam in portu manere. *Rudentes excutere*, evolvere, explicare et intendere: vid. sup. 267. *Ventis secundis*, int. quo ventus ferret; non exspectare ventum quem cursus postulabat.

*Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
*Inter utramque viam, lethi discrimine parvo,
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achemenides, comes infelicis Ulixi.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.

684—686. E pluribus verborum juncturis quas hic facere possis, illa videtur verborum locique naturæ cæteris accommodatior: *ventos secundos*, qui tum a tergo spirabant, fac fuisse Notum vel Austrum; ab hoc rejici debuere versus Charybdin et Scyllam; *contra Heleni jussa* (monuerat is ne per fretum navigarent) *monent, ni* (h. e. *ne*) *teneant* (naves) *cursum inter Scyllam atque Charybdin, utramque viam lethi discrimine parvo* (per appositionem, utraque, et Scylla et Charybdis, esset iter periculosum, si per eam navigatio fieret); tamen, cum ventus versus has partes ferret, scilicet ab australi plagá spirans, *certum est dare lintea retro*, h. e. jam decreveramus, iterum mare Adriaticum repetere; cum, ecce, Boreas exoritur. *Heleni jussa*, vid. sup. v. 410 sq. 429 sqq. *Ni*, antique pro *ne*. *Teneant*, sc. naves. Hactenus versus infeliciter procusos interpretatus sum, quantum licuit. Verum rei criticæ usus facile eo adducit, ut tibi persuadeas tres versus hos esse ab interpolatoribus, et quidem pluribus eundem lapidem moventibus, profectos, qui, varia tentando, explere volebant versum imperfectum relictum, *Contra jussa monent Heleni;* nisi forte ne hoc quidem Virgilianum erat.

687. Venti poetis a montibus, tanquam sedibus, petuntur; itaque h. l. Aquilo a promontorio Peloro, ad fretum Siculum: hinc *angusta ab sede—Missus:* puto exprimi *ἱέμενος* vel *ἱέμενος*: is navem fert secundum littus Siciliæ orientale versus austrum.

688, 689. *Vivo ostia saxo Pantagiæ. Pantagias* (nunc *Fiume di Porcari*) parvus fluvius, brevi cursu, infra Leontinos, cujus ostium præruptis utrinque rupibus includitur: *vivo saxo*, ut i, 167, *vivoque sedilia saxo. Saxa rotantem Pantagiam* dixit Claudian. de R. P. ii, 57, in loco hinc expresso. *Megara* sunt h. l. Hyblensia, quia olim Hybla parva dicta, non longe a Syracusis, in sinu Megarensi, *Golfo di Augusta*, quem ab australi parte includit *Thapsus*, peninsula in mare procurrens, *plana, pæne fluctibus par*, ait Servius, qui insulam appellat; unde *jacentem* dixit poeta, h. e. humilem, non altam montibus.

690, 691. *Relegens retrorsum:* nam cum Ulysse a Lotophagorum inde insula, littori Africæ prætenta, Siciliæ littus orientale ad Cyclopas usque præternavigaverat. Itaque *littora* jam *errata*.

692—696. Insula *Ortygia*, et ex adverso *Plemmyrium* promontorium, ad aditum sinus et portus Syracusani. In eadem fons Arethusa, de quo et de fabula super ejus cum Alpheo Elidis fluvio congressu vid. sup. Ecl. x, 1 et 4. *Undosum* h. l. *περικύμον*, quod æstuantis maris fluctibus alluitur; unde et ipsum nomen *πλημμύριον*. *Occultas egisse vias subter mare*, *τὴν τε θάλασσαν Νέρθεν ὑποτροχάει*, Mosch. Idyll. viii. *Ore tuo*, eodem fonte; unde Pindaro Arethusa *ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφείου*, Nem. i, 1.

697. *Jussi*, admoniti, sed a quo? vel ab Achemenide, vel ab Heleno, vel ab Anchise, ait Servius. Hoc ultimum verum puto. Nam per totum librum eæ sunt Anchisæ partes, ut religiones et auspicia curet; at Helenus tantum de Junone placanda monuerat, v. 435.

698. *Helorus* fluvius in littore orientali,

Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus; et fatis nunquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxuma longe
Mœnia, magnanimûm quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus;
Et vada dura lego saxis Lilybeia cæcis.
Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu, genitorem, omnis curæ casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum

paullo supra Pachynum promontorium. Primum ille inter specus et exesas rupes procurrit, unde Silio *clamosus Helorus;* mox, ubi ad littus accessit, placido ac leni cursu incedit, et hieme, clauso maris fluctibus ostio, frequenter excrescit stagnatque, unde agri vicini pinguescunt plurimum: nunc *Atellaro*, et in inferiore parte *Abiso*. *Exsupero*, h. l. prætervehor.

699. *Pachynum*, promontorium Siciliæ ab australi parte (*Capo Passaro*). *Projecta saxa* expressit Gr. προβλῆτες σκόπελοι.

700, 701. *Camarina nunquam concessa moveri:* accipio, palus quam deus consultus vetabat movere, cum Camarenses canali ducto eam exsiccare vellent. *Moventur* ea in quibus aliquid molimur, novamus, mutamus. Servii verba apponam: *Palus est juxta ejusdem nominis oppidum; de qua quodam tempore, cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit:* Μὴ κίνει Καμαρίναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. *Quo contemto exsiccaverunt paludem, et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus, pœnas dederunt.* Sed quæ illa urbis expugnatio fuerit, nusquam declaratur. Ter Camarinam fuisse conditam, ex Thucydide aliisque docetur. Cæterum poetam hæc ex sua potius, quam Æneæ narrantis, persona dixit; quod de toto hoc loco non minus tenendum. Nam omnes illæ urbes et locorum nomina Æneæ temporibus recentiora sunt.

701, 702. De situ urbis et fluvii *Gelæ* camporumque res parum explorata. Acquiescit Dorvillus in Cluverii sententia, esse Gelam, qui nunc *Fiume di Terra Nuova*, campos autem Geloos, egregiæ fertilitatis planitiem, latius cis et ultra fluvium patuisse quam vulgo creditur. Sed, quorsum *Immanis* spectet, dubitari potest. *Magnam* interpretantur; sed urbis amplitudinem nemo veterum memorat. Proclive est, ad dominos referre, ut sæpe in urbium epithetis fit, ut ab incolarum vel dominorum moribus et ingeniis ducta sint. Gelæ tamen tyrannos sævos et immanes fuisse, unde doceri possit, mihi non satis constat. Igitur de tyrannis Gela oriundis, Hierone et Thrasybulo, Gelonis fratribus, Syracusarum tyrannis, erit accipiendum.

703, 704. *Agrigentum* in monte Acragante situm, maximis quondam opibus ex agri fertilitate et Carthaginiensium mercatu refertum; hinc civium magnificentia et luxus. Aluere iidem equos ad certamina Græciæ, et inter Olympionicas fuit Theron Agrigentinus a Pindaro celebratus; quanquam ad hunc solum respici a poeta non dixerim. Gratius Cyneg. 526, *per illos* (equos) *Cantatus Graiis Acragas. Quondam* paullo incautius adjecit poeta, contra temporum ordinem.

705. *Selinuntem* palmis agrestibus abundasse, ex Cicer. Verr. v, 87 satis constat. Ex nostro expressit, xiv, 200, Silius Ital., quem in toto hoc loco comparare juvabit. *Datis ventis*, orto vento.

706. *Vada dura saxis cæcis*, h. e. latentibus. *Dura* (ne *dira* conjectes) *vada* dixit, h. e. locum vadosum fundo saxeo, quoniam extrema Lilybæi promontorii ἄκρα plana atque depressa, ad tria millia passuum sub undis protenditur, in trium circiter cubitorum altitudinem tecta.

707. *Drepani—illætabilis ora.* Ager Drepanitanus sterilior, et fere arboribus et herbis destitutus; solum enim arenosum; et præterea multos in tractus aqua marina exæstuat, stagnandoque salem profert; et ob hunc ruris illius mœstiorem adspectum, non minus quam ob Anchisæ hic locorum amissi memoriam, ab Ænea Drepanitana ora vocari *illætabilis* videtur.

710. Mortem Anchisæ veteres scriptores tam diverse tradiderant, ut nihil

Deseris, heu, tantis nequidquam erepte periclis!
Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus appulit oris.
  Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat divûm, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

magis. Tumulum ejus in Ida pastores quotannis coronasse narratur; et sepulchrale monumentum etiamnum juxta Drepanum ostenditur; in Italiam eum adduxerant alii: ut adeo extra patriam eum obiisse inde probabile fit. Anchisæ obitum ante Æneæ ad Didonem adventum commode commemorat poeta; quas enim illi partes satis decore inter Æneam et Didonem tribuere potuisset?

712. Comparant Homerica Iliad. ρ, 407—410.

715. Redit ad lib. i, 34, *Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti.* Ex Odyss. η, 276, 277.

716. *Unus* sc. inter cæteros *omnes intentos.*

717. *Renarrabat* pro *narrabat*. *Fata divûm*, a diis decreta; fatales errores.

718. *Factoque hic fine quievit* ornate: et narrationis finem fecit. Nonnullis visum est verbum *quievit*, ut tautologia versus liberetur, intelligendum esse, somno se tradidit.

ÆNEIDOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Dido, amore Æneæ insaniens, animi sui morbum sorori aperit; ejusque consilium secuta, ad nuptias animum adjicit, 1—89. Juno quoque, ut Æneam facilius ab Italia averteret, agit cum Venere, ut ejus bona cum venia liceat Æneæ Elisam uxorem ducere; quoque id commodius fieri possit, se opportunitatem oblaturam ostendit—128. Postridie Æneas et Dido venatum proficiscuntur. Ibi, omnibus jam prædæ intentis, Juno subitam immittit tempestatem: comites alius alio diffugiunt: Æneas et Dido in idem antrum conveniunt, ibique infaustis ominibus conjunguntur—172. Interim Jupiter, Iarbæ Gætulorum regis, qui advenam sibi præferri iniquo animo ferebat, precibus fatigatus, Mercurium mittit ad Æneam, mandatque ut, relicta Africa, in Italiam naviget—278. Ille Jovis imperio morem gerens, quæcunque ad navigationem erant necessaria clam per socios parari jubet—295. Cæterum Dido, ubi classem instaurari sensit, suspicata id quod res erat, graviter cum ipso expostulat, precibusque et lacrimis tum per se ipsam, tum per sororem, eum ab incepto revocare conatur—449. Æneas, nave jam conscensa, iterum in somnis a Mercurio admonitus, intempesta nocte anchoras solvit, 554—583. Regina doloris impatiens mori decreverat, 450—473; et celans sororem quod meditabatur, exstructa in editiore ædium parte ingenti pyra, sacrum magicum, quo ab amore se solveret, paraverat, 474—521; ubi, recrudescente per noctem dolore furens, 522—553, et mane Trojanos discessisse videns, diris Æneam devovet, 584—629; ablegataque Barce, Sychæi nutrice, ne quid destinatæ morti impedimenti afferret, necem sibi consciscit.

At regina, gravi jam dudum saucia cura,
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.

Cum, si historicam fidem sequaris, Didonis ætas plus quam trecentis annis a Trojæ excidio Æneæque erroribus abfuisse vulgo narretur; modo in accusando modo in excusando poeta, qui Didonis amoribus Æneam implicuit, multi docti viri operam suam posuerunt. Si tamen in ipsas Carthaginis origines variasque super iis veterum narrationes accuratius inquirere voluissent, totum hoc poetæ peccatum et accusatione et defensione vacare, omninoque esse nullum, facile intellexissent. Tam diverse enim de condita Carthagine traditur, et in tam diversa tempora ejus incunabula rejiciuntur, ut vel historico minus subtili liberum fuisset eligere quod maxime sequi vellet. Condi quoque urbes dicuntur non uno sensu; nec modo primis jactis fundamentis, sed et mœnibus ductis, civitas nova colonia aucta denique et amplificata. Certis etiam temporum intervallis a Phœnicibus Africam occupatam, a Sallustio proditum, Bell. Jug. 22. Sæpius itaque haud dubie condita est Carthago, et possunt varie traditæ ejus origines ad certas

Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.

epochas revocari. In hoc scriptorum dissensu, tantaque rei obscuritate, quis hoc a poeta expectet ut temporum rationes subtilius quam ipsi historici fecerunt subducere sustineat? Monendum quoque quod, jam ante Virgilium, amores Didonis et Æneæ videri celebratos fuisse ab historicis Romanis.—Libri hujus præstantiam quis non sensit? quis non laudibus prædicavit? Est enim ad communem hominum affectum comparata res, amor infaustus et successu carens. Si de iis partibus carminis quæritur quæ Virgilio propriæ sunt, et ex quibus ejus ingenium et ars inprimis spectari simulque illud intelligi possit, quantum ad cujusque poetæ indolem ætas et temporum, in quæ incidit ejus vita, genius faciat; librum hunc primo loco excitandum esse arbitror. Nihil enim, in Homero certe, habuit quod sequeretur; nam alienissima res ab Homeri sæculo et moribus, delicias in amore facere, aut exquisitiorem aliquem affectum suscipere. Euripidis Alcesten in nonnullis ante oculos habere potuit. Etiam ex Nævii bello Punico eum nonnulla retinuisse suspicor: vid. Macrob. vi, 2 extr. Sed communi opinione Apollonium Rhod. secutus esse fertur jam in Servianis ad lib. iv pr. et Macrob. v, 17. Scilicet Medeæ amorem ad Didonem transtulit. Quæ tamen alia inde tollere potuerit, præter pauca quæ ad primos libri versus et passim alibi notavimus, vix quicquam occurrit; et Medeæ amor admodum diversus ab amore Didonis; in qua secundarum nuptiarum pudor, et regia dignitas, imperiumque in novo regno, inprimis vero animum superbia et ira exstimulant. Cæterum hunc Didonis amorem a tot aliis muliercularum amoribus, et a recentiorum studiis, quæ toties in tali argumento occupata fuere, admodum diversum esse facile intelligas. Quod qua potissimum ratione a poeta effectum sit, si forte quæras, quæri autem hoc potest, causæ rei mihi ex eo potissimum ducendæ esse videntur, quod amor a Didone et Ænea non leviter suscipitur, sed post multas magnasque molitiones ad amorem extinguendum frustra a Didone factas, et consociata Junonis ac Veneris ad eam impellendam opera, suscipitur; porro, quod partim novæ urbis incrementum, partim ærumnosæ navigationis finis ex eo captatur; quod is amoris affectus cum aliis, iisque gravissimis, affectibus conjunctus est; quod Didonis non modo decus ac fama, sed salus ac vita in eo agitur; quodque miserationi terror ipse est admixtus. Æneas quidem nostris moribus idonei amatoris personam male sustinere videri potest; nec potest negari, vix te ad libri quarti finem legendo pervenire, quin Æneæ feritatem et immanitatem exsecreris. Subsidit tamen ira, si fatorum necessitatem, vaticiniis et oraculis Æneæ satis declaratam, cogitas. Sed omnino res nostris moribus ac sensibus non est judicanda; et ex veteribus vitæ institutis multas excusationes res habebat, si amicam desereres. Majorem porro ex ipsa Æneæ truculentia et asperitate dignitatem carmen duxit; et deorum voluntate, fatorum ordine, ipsa in Didone amoris impotentia, et facta in eum finem Æneæ oratione v. 333 sqq., culpa ejus elevatur. Dignitati herois sui poeta providit etiam in hoc, quod, quo amoris æstu ille arserit, nusquam memorat, etsi is tantus esse debuit, ut Æneas omnem de monstrata a fatis in Italia sede cogitationem animo dimitteret. Dolorem vero ac sollicitudinem super discessu suo ac discidio paullo liberius manifestat. Vide v. 279 sqq. 393 sqq. 448 sqq. Et ipse discessus non nimis acceleratus, nec nisi novo Mercurii monitu factus v. 554 sqq., tacitam reluctantis affectus habet significationem. In quo vero summam artem declaravit poeta, est, quod episodium hoc, per se alienum a re, ut multi adeo conquesti sint, illud ad animum ab Æneæ persona ac rebus gerendis avocandum valere, cum consilio suo et cum ipso argumento tam arcte coagmentavit, ut Junonis fraudes ac consilia actionis epicæ, quod aiunt, novum nodum faciant, utque, ne interruptus et omnino interceptus Æneæ in Italiam adventus sit, jam metuere incipias. Mox vero, sublato eo quidem metu, Didonis diræ, quæ vaticinii speciem habent, super odiis perpetuis quæ inter Romanos et Carthaginienses intercessura erant, novam et inexspectatam suavitatem habent.

1—5. Splendida libri frons, et eximia gravissimi amoris declaratio. *At* respicit ult. vers. sup. libri: Æneas finem dicendi hic fecit (nam *quievit*, dormitum ivit, jejunius dictum esset); regina vero ex narratione multo magis fuit incensa amore viri, *cura*. *Vulnus*, quod ut alias, pectore, ossibus, nunc alitur *venis*, propter san-

Postera Phœbea lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum sic unanimam alloquitur male sana sororem:
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! quam forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset;
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychæi
Conjugis, et sparsos fraterna cæde Penates,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit: agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,

guinem amoris æstu concitatum; et occultus *ignis*, quem ne alienum putes a vulnere, Cupidinis *ἰοὺς πυρφόρους* cogites necesse est. Subjiciuntur nunc causæ amoris: *multa*, multum, *animo recursat* Æneæ virtus et Trojanorum clarum nomen, amoris scilicet et causæ et excusationes, ne contra dignitatem susceptus esse videretur. Amor autem hic, ut in memoriam revoces, is est quo Venus et falsus Ascanius Didonem incenderant sup. i, 673, 715 sqq.

6, 7. *Auroram* pro die, ut Homero Ἠὼς dicta est, propter reliqua accipio. *Lustrare* in his et similibus est obire. *Lampadem* pro face. *Humentem umbram:* vid. sup. ii, 8. Duo hos versus reprehendebat, tanquam alieni et nimii ornatus, Ill. Homius P. iii, c. 21, *Principior. Crit.* Videntur tamen ejusmodi temporis declarationes, quandoquidem apud Homerum et Virgilium toties recurrunt, in propriæ et simplicis orationis loco esse habendæ, et probandæ etiam hactenus, quod narrationis jejunitatem vel tenorem variant et ornant.

8. *Male sana*, insana, *μαινομένη*. Etiam amantissimam sororem exquisito vocabulo *unanimam* dixit. In oratione quæ sequitur observa amoris et pudoris pugnam, et inanem pervicaciæ ostentationem, victamque jamdudum ab affectu mentem. Quod Annam sororem Didonis inducit, non nutricem, ut fere Græci in tali re solent, admodum placet. Sed debet id Virgilius Apollonio Rhodio, qui Chalciopæ, Medeæ sorori, simile officium tribuerat; a quo et insomnia habet Didonis, et amoris confessionem sorori factam: vid. Apollon. iii, 616 sqq. 645 sqq. *Annam* jam Nævius memoraverat.

9. *Suspensam*, ornate adjectum, ad metum pertinet.

13. Invertit orationem: credo eum prolem deæ esse, quandoquidem fortitudo ac constantia in ferendis laboribus ac periculis generosam ac divinam originem arguit.

15—19. Eximio cum artificio singula posita. *Deceptam fefellit* poetica venustate plenius pro, morte mariti me fefellit, spem destituit. *Potui* exquisite pro possem, post, *si non pertæsum fuisset*. *Culpæ* cum dilectu h. l. pro amore.

20, 21. De Sychæi cæde, cf. sup. i, 349 sq.

23. *Agnosco* amoris, qualem olim expertus sum, signa.

24—26. *Τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών*,

Ante, pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit; ille habeat secum servetque sepulchro.
Sic effata sinum lacrimis implevit obortis.
  Anna refert, O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetua mœrens carpere juventa?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia nôris?
Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyæ, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infreni cingunt, et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?

Iliad. δ, 182 et al.: cf. Iliad. ζ, 464; ρ, 416. *Prius—ante quam*, ut Homer. *πρὶν—πρὶν ἤ*. Egregie ad majorem vim versus 26 adjicitur.

27—30. *Jura pudoris* int. vim et potestatem in se, qua a novo amore et a secundis nuptiis deterrita est. Vss. 28, 29 dulcissimi sunt affectus et magnæ dignitatis. Uni suo marito amorem suum se addixisse ait. *Sinum* manifeste pectoris sinus. *Δεύοντο δὲ δάκρυσι κόλποι*, Iliad. ι, 566. Hæ autem *lacrimæ* magnum facile poetam arguunt. Dum vult constans et aspera et ab amore intacta videri, ecce obortæ lacrimæ laborantem occulto affectu animum produnt: cf. Hor. iv, 1, 33 sqq.

31 sqq. Egregium suasoriæ orationis exemplum in poeta. *Anna refert* verba, respondet.

32. Proprie *carpitur*, consumitur, *ætas*, *juventa*, *vita*, *φθίνεται*, *κατείβεται αἰών*. Simplex oratio esset: consumesne ætatem vidua? at ornatior: consumerisne ipsa exigens ætatem perpetuo vidua? Jam melius dictum, *juventa*, pro ætate, et *mœrens perpetua juventa*, pro mœrens perpetuo in solitudine, *sola*. Imitatio Virgilii in Seneca Hippol. 446 sqq. *Ætate fruere—cur toro viduo jaces?*

33. *Veneris præmia* possunt per appositionem ad ipsos *natos* referri, tanquam matrimonii munera. Si tamen memineris *δῶρα Ἀφροδίτης* quo sensu dicantur, melius voluptates et oblectamenta conjugum intelliges.

34—36. *Manes sepultos* ex opinione, puto, de Manibus compositis et placatis, ubi justa persoluta essent; adeoque pro vulgari, Manes sepultorum. In v. 35, *mariti* pro procis. De *Iarba* vid. inf. 196, et Justin. xviii, 6. In *ægram* latet causa spreti adhuc amoris, quod recenti dolore erat afflicta, qui nunc resedit. *Mariti Tyro*, a Tyro, Tyrii, ut sæpe alibi.

37. Multa igitur bella ab Afris feliciter gesta fuere. Declarat poetice gentem bellicosam. *Terra Africa* antique.

40—44. *Gætulæ urbes*, ad terrorem *urbes* posuit, nam in mapalibus habitabant. Ita Serv. cf. Sallust. B. J. 21. Melius dices, poetam commune illud, et jam Homericum, *πόλεις* expressisse, quod simpliciter sedem et habitationem designat. Homericum est quoque illud *urbes—genus;* nam is, et ejus exemplo alii, sæpe *πόλεις* pro incolis vel populis, et vice versa populos pro insula vel terra et urbe: cf. sup. lib. i, 339, *fines Libyci*, *genus intractabile bello*. *Numidæ infreni*, equis sine frenis; res nota. *Syrtis* int. Afros Syrtium accolas. *Deserta siti*, inhabitabilis raritate aquæ. Significat autem Anna, a nulla parte quicquam auxilii ac præsidii Pœnis posse sperari. *Barcæi* a Barce, Cyrenaicæ urbe, per prolepsin hic nominati; nam multo seriores fuere urbis ori-

Dîs equidem auspicibus reor, et Junone secunda,
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrûm comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis
Indulge hospitio, causasque innecte morandi;
Dum pelago desævit hiems, et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.
  Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit;
Aut ante ora deûm pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.

gines, quippe a Batti demum nepotibus conditæ: vid. Herodot. iv, 160. *Late furentes Barcæi:* insederant ergo jam tum has terras barbari ferique populi late vagantes. *Germani minas:* cf. i, 361 sqq.

45. Junonem potissimum propitiam nominat, sive quia inter principes deos Carthaginiensium erat: (cf. sup. ad i, 15, et mox v. 59); sive quia conjugiis illa præest.

49—53. *Quantis rebus,* opibus, potentia. *Deos veniam poscere,* eos placare ac propitios reddere jubet; causam in illis quære, *quæ me insomnia terrent;* ad expianda scilicet insomniorum omina. *Sacris litatis,* nove hoc dictum (nam propric litatur diis per sacra s. sacris, victimis); sed Virgilii exemplo et alii dixere *litare victimas. Indulge hospitio,* hospitalitati, benevolentiæ in hospitem, da operam hospiti benevole habendo. Versus 52, 53 ad tempestatem spectant. *Desævit, ἀπομηνίει, aquosus Orion,* qui imbres et nimbos affert ortu suo. *Orion* bene memoratur: cf. i, 535. Dum *rates quassatæ* (vid. i, 551,) et nondum refectæ sunt; dum *non tractabile cœlum,* alias sævum, asperum, procellosum.

55. *Solvitque pudorem* male accipitur, quasi ad impudentiam sit prolapsa. Sed effecit, quo amori eam jam minus puderet succumbere.

56—59. Ut hæc rite perspicias, tenendum, primum de utraque sorore, tum de sola Didone agi; et a v. 60 duo esse, in quibus occupata est Dido, ut victimis cæsis deos sibi propitios reddat; et a v. 63 ut exta inspiciat. *Pacem,* veniam deorum, benevolentiam, v. 50. *Legiferæ Cereri,* Δήμητρι θεσμοφόρῳ. Vitæ cultu meliore invento jura ac leges sunt natæ, legitimaque cum his connubia. Cur *Phœbo* et *Baccho* nunc sacra fiant, tantum conjectando causa reddi potest; forte tanquam diis Carthagine olim cultis; etsi inter conjugales deos referri solent ex hoc loco. *Bacchum* jam lib. i, 734, memoratum vidimus. *Phœbum,* ut Solem, patrium Pœnorum numen esse puto, quod idem Saturno assimulabant Romani; etsi Apollinem etiam Carthagine cultum tradunt. De *Junone* cf. ad lib. i, 15. Accommodavit Deæ Cœlesti, quod Romani ac Græci Junoni suæ tribuebant, quæ ζυγία et γαμηλία erat.

62—64. Spectant ad extispicium, cujus causa victimæ cæduntur. Illa incedit ad *pingues aras,* a pinguibus victimis, τὰ πίονα μηρία Homeri; ipsa adstat victimis extispicii causa cæsis. *Instaurat diem donis,* h. e. sacrificiis; proprie *instaurantur sacra,* quæ iterum curantur, seu repetuntur; et est voc. sacrum; sic v, 94: sed

Heu vatum ignaræ mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? Est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens: qualis conjecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri lethalis arundo.
Nunc media Ænean secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam:
Incipit effari, mediaque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos;
Sola domo mœret vacua, stratisque relictis

h. l. *dies*, h. e. dies festus quo sacra erant facta; nova subinde sacra in alterum diem indicuntur; sc. ut exta meliora sibi contingant. Hinc *diem instaurare* Virgilii exemplo dixit etiam Statius et alii. Et tandem *instaurare* poetis omnino est facere, instituere; sic funus sup. iii, 62; epulas vii, 146; viii, 283; choros iv, 145. *Spirantia exta*, palpitantia. Impatientiam expectationis τὸ *inhians* exprimit. *Consulit* autem Dido *exta* super felici amoris successu.

65, 66. *Vates* generaliter qui futura aperiunt; h. l. extispices intellige, qui fausta omina renuntiat. *Ignaræ mentes!* cujusnam rei? infelicis puta exitus et eventus consiliorum et amoris Didonis. Vates, et in his extispices, memineris consultos esse super pace deorum exposcenda, malis ominibus, ut somniorum, ostentorum averruncandis, et mentis curis ac terroribus placandis; tum de consiliorum cœptorumque successu et eventu. Conjuncta hæc cum sacris, quibus id ipsum efficeretur, ut propitii curis et consiliis essent dii. *Delubra*, aditus delubrorum, sup. v. 56. Exclamationem hanc ex poetæ persona jam olim nonnulli reprehenderunt. Quod tamen in epico poeta reprehendi possit, non tam illud est, si *ex sua persona* affectum interponat, quam si *de sua persona* quicquam intertexat, quippe quæ a carmine epico, quod enthusiasmum spirare, adeoque in una re, quæ argumentum facit, occupata esse debet, aliena sit necesse est; nisi forte poetæ persona ad augendam carminis vim et ipsa valere possit, aut ille nova Musæ invocatione animum lectoris advertat. *Mollis flamma*, levis, adeoque mobilis.

68—73. Egregia perdite amantis comparatio, in qua ornanda recentiores passim poetæ laborarunt. *Agens telis*, agitans, urgens, ornate, ut alias, v. c. Geo. iii. 412. *Nescius* sc. non viderat telum vere in cervam descendisse; sed, frustra emissum credens, reliquerat. Capra forte melius a poeta fuisset memorata, quandoquidem ex Solino c. 17 constat, *agrum Creticum silvestrium caprarum copiosum fuisse, cervo eguisse.* Excusanda tamen talia in poeta, etsi non commendanda.

74 sqq. Totus locus qui sequitur ad v. 89, super amoris æstu, inter consummatissimos est et unicus, etiam post Apollonii insignem sententiarum copiam, et Valerii acumen, lib. vii; ac post innumeras recentiorum poetarum in hoc argumento contentiones. Brevitatem in summa rerum copia et dignitatem vix quisquam est assecutus, si forte affectum movere et aliis contigit.

75. *Sidonias*, Tyro advectas, vid. i, 368. *Urbem paratam*, egregie, ut non opus esset novam quærere per longos errores.

77. *Convivia quærit*, desiderii nota inest: moram impatienter fert dum cœnæ hora illucescat.

80—83. De nocte sera agi, qua a con-

Incubat: illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres; non arma juventus
Exercet; portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis

vivio sub noctem instructo sunt digressi, dubitari nequit: hinc et *cadentia sidera*, occidentia exeunte nocte. Itaque *lumen obscura vicissim Luna premit*, de occasu lunæ sub exeuntem noctem accipiendum esse manifestum fit: *premit*, occulit illa lumen suum, postquam per totam noctem illuxerat. *Stratisque relictis Incubat:* non uno modo hæc accipi possunt; aut de lecto, ad quem dormiendi causa illa se confert, aut de triclinio in quo accubuerat. Simplicissimum est dicere: de nocte agitur, convivis jam dimissis, unde *domo vacua*. Nunc *sola* illa *mœret stratis*, lecto, *incubans;* hoc ut poeta enuntiavit, *mœret et incubat stratis*, et quidem *relictis* a se; ut adeo amoris æstu jactata lectum suum reliquerit, mox iterum repetierit. Sane ea quæ antecedunt, *Sola domo mœret vacua*, eam per thalamos ac triclinia discursitantem indicare videri possunt; adeoque illa in eo triclinio, quo antea erant cœnati, lectum, quo cum Ænea accubuerat, agnoscit, iterumque ei incubat; quod amantes facere solent, et quod toties amantibus a poetis tribuitur. Epist. Ovid. x, 51 sqq. *Sæpe torum repeto, qui nos acceperat ambo —Et tua, qua possum pro te vestigia tango, Strataque, quæ membris intepuere tuis.* Strata de toro convivarum dicuntur. Est quoque *strata* lectus, ut inf. 392 dictus, quo sedent aut recubant in thalamo seu cubiculo: quandoquidem priscæ vitæ simplicitas eundem torum in eodem cubiculo et sedentibus et dormientibus destinabat. Fatendum tamen hanc poetæ rationem plus artis habituram esse quam simplicitatis; ut malim præferre id quod primo loco apposui. Præclare autem illud subjicitur, *illum absens absentem auditque videtque.*

84. *Gremio:* accubantium mensæ habitum animo reputa.

86—89. *Arma exercet* exquisitius quam, se in armis; et *pendent* pro sunt; et *minæ murorum*, muri alti, quasi altitudine sua minantes; hoc simplicissimum, et usu poetæ frequentatum: sup. i, 162. *Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur In cœlum scopuli.* De eminentiis murorum ac pinnis, ἐπάλξεσιν, acceperunt jam veteres; sed hoc sensu *minæ* technicum, adeoque vix poeticum, et seriorum quidem scriptorum vocabulum fuisse videtur. *Machina* simpl. moles, ædificium: sic melius puto, quam de tignis statutis et colligatis, quibus insistunt qui muros conficiunt.

90 sqq. Habuit poeta Apollonium Rhod. quem sequeretur in consiliis Junonis et Veneris conferendis: vid. lib. iii, pr., sed suo argumento et consilio præclare accommodavit singula. Juno tantum abesse videt, ut ex tempestate commota Trojanisque in Africæ littora ejectis quicquam sibi res procedant, ut potius Trojanis hoc ipsum hospitium saluti sit. Mutatis igitur ex re consiliis, servatos hos se invita Trojanos arcere saltem studet ab Italia; idque agit, ut Trojani cum Pœnis una civitate jungantur. Hoc se effecturam sperat, Æneæ cum Didone conjugio inito. Approbare hoc consilium parat Veneri; quæ, cum satis teneret, fatale esse Æneæ ut in Italia considat, et de Jovis voluntate omnia comperta haberet (sup. i, 258, *cernes urbem et promissa Lavini Mœnia*, etc.) dissimulat tamen, et dubitationis tantum loco hunc fatalem rerum ordinem memorat; cæterum rem Junonis arbitrio permittit, utque Æneas cum Didone congrediatur facile patitur, cum ad summam caussæ nihil inde mali timendum esset.

90, 91. *Peste*, exitioso morbo, amore; cf. i, 712. *Famam*, h. e. famæ curam; non illam jam malæ famæ metu revocari: cf. v. 170.

93—95. *Spolia* ornate pro victoria. *Puer*, παῖς, filius, res nota vel ex Hora-

Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo divûm si fēmĭna victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem æternam pactosque Hymenæos
Exercemus? Habes, tota quod mente petîsti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis: liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.
Olli (sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam
Esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Juno:
Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Æneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus

tio. *Numen*, sc. erit vestrum, h. e. vos dii, si circumveneritis duo unam feminam!

96—98. *Nec* planc ignara sum te suspectam habuisse Carthaginem; ne Trojanis exitium inferrent Pœni: cf. i, 671.

102. *Paribus Auspiciis*, bene Serv. *æquali potestate.* Non enim nunc nuptiarum auspicia intelligenda, sed a magistratibus, qui auspicia habent majora et minora, petitum, et ab imperio militari; nunc par et æquale tutelæ jus Veneri et Junoni in Tyrios et Trojanos fore.

103, 104. Magno cum spiritu ac fastidio connubium Didonis et Æneæ expressit Juno: *liceat Didonem servire*, in potestatem venire, nubere, *marito Phrygio*, externo et exsuli; de Phrygum contemtu ex gentis mollitie nunc nolim cogitari; et liceat eam *permittere dotales*, in dotem afferre, *Tyrios*, Carthaginis regnum, *dextræ tuæ*, tibi tanquam socrui a nuru.

105—107. *Simulata mente*, *δολοφρονέουσαν*, ut Homerus aliquoties. *Averteret* signantius quam transferret ad Libyam et Carthaginem. *Ingressa* simpl. orationem.

109. *Si modo—factum fortuna sequatur*: si modo, facto hoc quod vis, eventus optatus sequetur, *ἐὰν παραδραμεῖται* vel *συνδραμεῖται ἡ τύχη*, adeoque si res ipsa votis tuis respondebit.

110—113. *Sed incerta feror fatis*, h. e. sum de fatis: dubito, an Jupiter, qui fatorum auctor est, velit etc. Cum cæteris comparare solent Iliad. ξ, 211 sqq.

115. *Mecum erit iste labor.* Ex antiquo, puto, sermone. Imitatorem Burm. laudat Silium viii, 330, *Mecum erit hæc prorsus pietas.* Puto, pro mihi, apud me erit, *παρ' ἐμοὶ ἔσται*, mihi incumbet, curæ erit. Epit. Iliad. 93, *mecum labor iste manebit.* Alium usum insolitum *τοῦ mecum* vidimus sup. i, 675.

Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca:
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adversata petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
   Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis jubare exorto delecta juventus.
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum exspectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

120. Ergo habemus et hic Junonem *κεραυνοβόλον*: cf. sup. i, 42, de Minerva.

121. *Alæ.* Cum in venatione versemur, accommodatissima mihi semper visa est illa ratio, ut *alæ* de pinnis in formidine acciperentur; *hæ trepidant,* motu tremulo, *saltusque indagine* et plagis *cingunt.* Silii auctoritatem huic interpretationi laudari posse puto, lib. ii, 419, ubi h. l. respicit: *It clamor ad auras Latratusque canum, subitoque exterrita nimbo Occultant alæ venantum corpora silvis,* h. e. venantes latebant post alas indaginum. Possis etiam *Dum trepidant* absolute accipere, dum trepidatur, dum studio venandi omnes tenentur, dumque *alæ saltus indagine cingunt,* h. e. saltus retibus cinctus est: ita interpunges, *Dum trepidant, alæ saltusque indagine cingunt.* Forte hæc ratio omnium est maxime expedita.

128. Venus risit insidiosa Junonis oratione, quum scilicet ejus consilia eventum non habitura esse bene nosset: vid. ad v. 90. *Dolos repertos,* excogitatos a Junone, inventos, intellige, ut *consilia reperta* et similia. Et sic sup. ii, 164, *scelerum inventor Ulixes.* *Risit dolos* fuisset vulgaris ratio.

129. Homericum Ἠὼς *μὲν κροκόπεπλος ἀπ' ὠκεανοῖο ῥοάων Ὤρνυτο* passim obvium.

130—132. *Jubare* h. l. solis. *Massyli* h. l. simpl. de Afris. *Odora canum vis,* nota forma Homerica *βίη Πριάμοιο*; proprie canes robusti. *Fida canum vis* jam Lucretius præiverat. *Odorus* nove, qui odoratu excellit, sagax.

133. *Cunctantem.* Servius acute, morabatur studio placendi, accommodate ad illud Terentianum, *Dum moliuntur, dum comuntur, annus* est. Vereor tamen ut de hac elegantia cogitaverit Maro: *cunctantem* ex poetica ratione adjecit ornandi causa, cum *exspectant* posuisset.

137—139. Chlamyde est induta purpurea, cujus oras ambit limbus acu vel radio pictus et variegatus: cf. inf. v, 259. *Crines nodantur in aurum* doctius quam *auro,* aurea fascia, vel ut Serv. aureo reticulo, quod colligit comas. *Fibulam, περόνην,* non nisi in tunica vel chlamyde locum habuisse satis, puto, constat: itaque h. l. vestem chlamydem intelligemus, venatoribus gestari solitam. Fibula autem in humeris colligebat ac retinebat tunicam, etiam chlamydem; hanc interdum in pectore. Nec tamen talis fibula bene *subnectere* eam videri potest. Dicendum itaque,

Nec non et Phrygii comites, et lætus Iulus,
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt, pictique Agathyrsi;
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris: haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra,
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
Decurrere jugis; alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit; insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,

fibulam hic esse in balteo seu cingulo, quo tunica succingitur.

141 sqq. *Pulcherrimus,* Veneris munere puta: lib. i, 589 sqq. *Agmina jungit,* Trojanorum cum Tyriis. Scilicet dicendum est, esse exquisitiorem poetæ formam, *jungere agmen* vel *agmina,* pro adjungere se cum agmine suo: inf. xi, 145, *Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt Agmina,* adjungunt. Comparatio autem ita fit: *ipse infert se,* talis, *qualis* infert se *Apollo—; Ipse graditur—haud aliter.*

143—149. Locus exquisita doctrina expolitus. Æneas comparatur cum Apolline, festo die prodeunte ad choros ducendos. *Instaurare* cum dilectu; est enim voc. religiosum et sacrum. Ducitur chorus ab iis qui vel sacra curant, vel frugum primitias Delum apportant: sunt Cretenses, Dryopes, et Agathyrsi seu Hyperborei: ii *fremunt* circa aram, saltant ac cantant. *Picti Agathyrsi,* ut *picti Geloni,* Geo. ii, 115: Mela ii, 1, 2, 86, *Agathyrsi ora artusque pingunt.* Adveniens deus descendit de Cyntho, qui templo imminet, redimitus laurea vittæ aureæ innexa, et pharetra ex humeris pendente. Sed majus phantasma, quod *tela sonant ex humeris,* deo incedente, quodque crinem *fluentem,* effusum, qualis Apollinis est, ipse *premit fingens* fronde et *auro implicat,* vitta aurea, diademate.

149, 150. Duplex igitur comparationis momentum, et concitatioris incessus et pulchritudinis: tam alacri gressu, et ipse tam pulcher, incedebat Æneas.

152—155. *Dejectæ* h. l. quæ se dejecerant, quæ desilierant. Cervos alia parte ex montibus decurrentes per campos agminatim fugere ait. De cervis in Africa vid. sup. ad i, 184.

156—159. Juvenilem exsultationem facile sentis. Sed simul expendendus verborum dilectus: quam contemtim *pecora inertia!* Importunum est illud in memoriam revocare, quod Ascanius Paphum a Venere avectus erat lib. i, 691 sqq. neque nunc eum rediisse poetæ erat monendum, in re quæ ministerio divino non amplius indigebat.

160 sqq. In copia et ornatu brevitatem et vim agnosce. *Tecta* omnino loca quibus tegimur; arbores, cavernæ etc.

Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere: ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Juno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius æther
Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus lethi primusque malorum
Causa fuit. Neque enim specie famave movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem:
Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
  Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbes:
Fama, malum quo non aliud velocius ullum:
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
Parva metu primo; mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata deorum,

165. *Speluncam eandem Deveniunt.* Quod honesto nuptiarum ac conjugii nomine furtum hoc amantium prætenditur, id ad servandam personæ dignitatem in Ænea et Didone pertinet. Concubitum ipsum sileri nemo miretur, aut poetæ pudorem in eo multis verbis prædicet; quasi vero in epico carmine consuetudinis cum muliere descriptio accurata dari debuerit. Quod sub ingressum speluncæ non *pius Æneas*, sed *dux Trojanus* appellatur, eximio poetæ judicio factum Steelius post Addisonum observasse fertur; nimis argute utique. Nam epicis poetis talia pro simplici et proprio sunt nomine, quippe quæ tantum ad ornatum et varietatem valere debent.

166—168. Mala nuptiarum omina enarrare debebat poeta, et videtur enarrare: motum terræ, aeris fragorem vento concitati, fulmina, et per montium juga auditos clamores vel ululatus; quæ omnia, cum tempestate et procella magna interdum conjuncta, præclare ad deas pronubas, Tellurem et Junonem, et ad Nymphas, tanquam carmen nuptiale canentes, referuntur. *Prima* malim pro primum accipere. *Tellus*, interdum cum Vesta, inter deas nuptiarum auspices est memorata, ex disciplina Etrusca; nec mirum, si Tellurem genetricem et altricem omnium rerum cogites. *Ululatum* Nympharum Apollon. iii, 1217, memorat: *αἱ δ' ὀλόλυξαν Νύμφαι ἐλειονόμοι ποταμηΐδες·* ululant adeo præ terrore et sensu magni mali.

169. Dies *ἀρχέκακος* Homerico voc. Iliad. ε, 63.

170—172. *Species*, pro decoro positum videtur: fere ut, *speciosa res*, *speciosum nomen*. Non jam dedecoris vel infamiæ metu movetur. *Nec jam* clam amat, non celat amorem. *Prætexit culpam nomine* exquisitius quam vulgare *prætexere nomen culpæ*, obtendere, ad excusationem: vid. inf. 500.

173—188. Nobilissimus de Fama locus. Velocitatem monstri ait augeri ipso cursu; crescere et ipsam speciem; mox v. 180, addit esse illud alatum, toto corpore plumis, oculis, oribus, auribusque consitum; in cæteris v. 184 sq. assimulatur strigi. Paullo longius quam par erat poetam huic loco de Fama esse immoratum, judicabat Addisonus cum aliis. In his tamen tædium vix suboritur, nisi talibus descriptionibus nimis sæpe, et alieno loco, inculcatis. Poeta vero non in specie Famæ declaranda ad fastidium usque substitit, sed et facta ejus et mores et originem narrando descriptionis tædium temperavit. Fatendum tamen esse alia quæ subtiliori judicio vix satis se probent.

174, 175. Fama velocissima est: *malum*, ut pestis, res perniciosa, h. l. in personam versa, dea seu monstrum; est eadem *mobilis*, celeris.

176. Primum *parva metu*, metuens redargui, ait Cerda; cohibet se, *quod initio cautius loquatur*, ait Serv. mox sumta licentia altius exsurgit. Nimis argute. Cogitandum est de fama sinistrum aliquem eventum aut malum imminens nuntiante, unde *metus* animos incessit. Respiciunt hæc incrementa rumoris ex ipso progressu.

178—180. Geneologia antiqua, Hesio-

Extremam, ut perhibent, Cœo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis:
Monstrum horrendum, ingens; cui, quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio terræque, per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Ænean, Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim dea fœda virûm diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Inceditque animum dictis, atque aggerat iras.
  Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,
Excubias divûm æternas; pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.

deæ similis. Cœum Terra ex Cœlo, vid. Theog. 133, 134, vel ex Tartaro peperit. Sic et Gigantes ex Cœlo: Apollod. i, 6, 1, in quibus *Enceladus*. Propter corporis magnitudinem Gigantum familiæ facile Famam annumerare potuit. *Ira deorum*, irata diis propter Titanas in Tartarum conjectos.

183. Ornate pro, tot ora ei sunt et aures; tota est oculata, aurita, et vocalis.

184—186. Volatus ornate describitur, adjectis verbis *medio cœli terræque*. *Luce sedet* etc. strigi similem cogita vel buboni.

193. *Hiemem*. Non proprie accipiendum, ita ut Æneas totam hiemem apud Didonem exegerit. Verum, cum jam sub æstatem extremam hæc gererentur, ita ut hiemale tempus instaret, invidiose id jam fieri dicitur, quod fieri poterat, nisi alia incidissent. *Quam longa*, h. e. hiemem totam: cf. inf. viii, 86. *Hiemem fovere* exquisite, hiemale tempus luxui dare. Proprie foventur amores per hiemem.

194. *Regnorum*, Carthaginis illa, hic Italiæ. *Turpi cupidine*, inhonesto amore.

197. *Aggerat iras* exquisite pro auget.

198—202. Iarbas itaque Jovi Ammoni patri novas in his terris Numidicis religiones et sacra instituerat. Cæterum poeta huic homini Mauro ritum sacrorum Romanum aut Græcum tribuit; quod poetæ facere licet: faciunt idem historici, sed minus perite. *Garamantis Nympha* simpl. pro Libyca. *Rapta* ad stuprum. *Posuit et sacraverat* pro posuerat; nota enallage; junctura mox paullo durior: *sacraverat* ille ignem perennem in aris, et *solum pingue cruore pecudum*, h. e. sacrificia magno numero, et *limina florentia sertis*, h. festos sollennesque dies. *Centum* ut i, 416, Veneri Paphiæ *centum aræ calent thure*. *Vigilem ignem, Excubias divûm æternas*, egregie de igni perenni, ad quem alendum sacerdoti pervigilandum et excubandum est. Ignis hic æternus ex Jovis Ammonis religione petitus putandus. *Et variis florentia limina sertis* simpl. ad religionem in sollennibus sacris templorum fores corollis ornandi referendum.

Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina divûm,
Multa Jovem manibus supplex orâsse supinis:
Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
Adspicis hæc? An te, genitor, quum fulmina torques,
Nequidquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Femina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
   Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens, oculosque ad mœnia torsit
Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:

206—210. Tales preces sæpius occurrunt; sed, quod tam impiam vecordiam Iarbæ tribuit, hoc calidissimis et ferocissimis Afrorum ingeniis accommodate fecisse videri debet. *Maurusia gens*, Mauri, vel Mauretani, quibus h. l. Iarbas imperare traditur, Nomadum genus, sive improprie Mauri a poeta dicti (inf. 320 *Nomades*), sive ut illi ab initio illas terras tenuerint quas temporum successu Numidæ occuparunt; quanquam et hi origine Mauri esse potuere. Nam Numidarum nomen non tam stirpem quam vitæ genus, h. e. Nomadum designat. *Libationem* epulis factis omnino pro cultu sacro ac religione dixit, ut poeta. *Toris pictis*: vid. sup. i, 708, in domo Didonis, ubi tamen melius locum suum tueri videntur, quam inter rudes Mauros. *Cæci ignes* h. l. plus quam occulti, iuvisi; sed, vel qui vani, inanes sunt, vel qui temere et fortuito feruntur, quasi cæco impetu. Tonitrua *miscent*, h. l. turbant, animos; aut ignes, fulmina, *miscent*, s. adjuncta habent, s. faciunt, *murmura*.

212—214. *Littus arandum*, est littoralis plaga et ager in terra mari vicina. *Loci leges dedimus*, jus, imperium; adeoque locum possidendum: ita malim, quam locum sub certa lege. *Dominum*, non maritum, ut alibi sæpe, sed invidiose, participem regni, quin solum regem et dominum.

215—218. *Semiviro comitatu* dictum inprimis respectu sacrorum Cybeles. *Mæonia—Subnixus* respicit Phrygiam mitram, h. e. *pileum incurvum*, ut Servius habet, *de quo pendebat etiam buccarum tegimen*, binis vel ternis fimbriis seu fasciis descendentibus, quæ subter mentum colligari solebant; adeoque *subnixus*, mento ac crine subnixo, mitra; scilicet mitra subligatum habens *mentum crinemque madentem* unguentis. *Redimicula* sunt inf. ix. 616. *Mæoniam* pro Phrygia dixit, ut poeta, a vicina gente. Nam proprie Mæones diversi a Phrygibus. *Rapto potitur*, graviter pro stupro fruitur, ut Serv. *Famamque fovemus inanem*, opinionem de potentia dei. Hæc multo magis invidiosa in religione nóva, nuper demum inducta: vid. v. 198 sq. Fundus in nobilissimo loco Hecubæ Euripideæ v. 488 sqq. Ὦ Ζεῦ, τί λέξω; πότερά σ' ἀνθρώπους ὁρᾶν, etc.

219—221. *Aras tenentem*, ex ritu precantium. *Oblitos famæ melioris amantes*, egregie dictum, et ad sensum animi præclare: cf. sup. 170.

222, 223. Ex Odyss. ε, 28 sqq. 43 sqq. ubi

Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras:
Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
Promisit, Graiûmque ideo bis vindicat armis;
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem;
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget. Hæc summa est; hic nostri nuntius esto.
  Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit
Aurea; quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.

Mercurius ad Calypso mittitur, ut Ulyssem illa demittat, hæc expressa. *Voca Zephyros.* Ut *venti vocantur*, navi parata velisque expansis, sic h. l. *Zephyri* (omnino pro ventis), *pennis* sive alis aptatis a Mercurio pedibus, ad excipiendum ventum, quo per aerem feratur, volet.

225. *Fatisque datas* (vid. i, 382 et al. pro monstratas) *urbes*, urbem Romam.

227—231. Summa *δεινότης* horum versuum, inprimis 229 sqq. *Bis*, semel a Diomede Venus ipsa, Iliad. ε, 311 sqq. tum ab Achille Neptuni opera, Iliad. υ, 291 sqq. *Gravidam imperiis Italiam.* Poetice *imperiis* dictum pro *imperio*, quo terrarum orbem complexura erat Roma. *Gravida* igitur *imperiis* Italia, in qua magnum futurum erat imperium, ut inf. x, 87, *gravidam bellis urbem*, quæ bellum gerit. Licet quoque *gravidam imperiis* intelligere Italiam, quæ multos potentes et late imperantes populos protulit; ita conveniunt hæc dicta cum lib. i, ubi *Bellum ingens geret Italia, populosque feroces Contundet.* Videtur adeo hæc ultimo loco posita ratio esse præferenda.

232—237. Omnia cum dignitate efferuntur. *Si nulla*, si non—si ipse labores suscipere non vult pro sua laude ac gloria. *Invidet*, aufert, eum privat fatali sede. *Prolem Ausoniam*, progeniem, cui fata imperium Italiæ decreverunt.

238 sqq. Classicus de Mercurii officiis locus hic. Omnia nota et vulgaria sunt, et a poeta diserte expressa.

241—244. *Pariter cum flamine:* Homericum *ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο*, ut Odyss. ε, 46. *Evocat* v. c. Protesilaum. *Mittit*, ducit, Gr. *τὰς ψυχὰς πέμπει, ψυχόπομπος.* *Lumina morte resignat.* Quis verbi sensus sit, dubitatur. Ad sententiam loci tam accommodatum esset nihil quam Serviana ratio, qua per *claudit* redditum videas. Verum nec exemplum memoratur, in quo seu *resignare* seu simplex *signare* eo sensu adhibitum sit, nec alibi facile hoc Mercurii officium laudatur. Ad vulgarem verbi usum *resignat lumina* est, aperit, *morte* in morte: atqui hoc dices repugnare rerum naturæ, nam morte clauduntur oculi. Forte ita accipiendum erit: *morte*, mortuis. Potest tandem resignare accipi pro solvere, ademtis et subductis viribus: ut in vet. Epigram. *Et postquam fatis morientia lumina*

Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput, et vento pulsatur et imbri:
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit: hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit; avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
*Haud aliter terras inter cœlumque volabat;
*Littus arenosum Libyæ ventosque secabat,
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Ænean fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna,

solvit; et inf. v, 856. Nulla ratio satisfacit: præ cæteris tamen media illa ratio usui loquendi est consentanea.

245. *Illa fretus,* ut toties Homerus πεποιθὼς, cum *illa;* habens illam: *agit* ante se.

247—249. Famosum Atlantis nomen jam in vetere Græcia, navigantium, puto, fabulis, mox, ut cæteræ fabulæ Libycæ, in carmina epica de Perseo, Hercule, Argonautis receptæ et ornatæ. Obvia vel rudi hominum generi imago montis in viri effigiem conversi; hinc ducta frequens illa Atlantis tanquam vasti gigantis descriptio; cumque cœlum inniti videatur altissimorum montium vertici, hinc Atlas cœlum ferre creditus. Apud Pindar. Pyth. i, 36, Ætna οὐρανία κίων; et Homer. Odyss. α, 52—54 de ipso Atlante ἔχει δέ τε κίονας αὐτός. *Duri,* laboriosi, propter ærumnas quas tolerat. *Piniferum* vix proprie a poeta dici potuit; et dubites an Libyæ juga pinos alant: cf. Plin. v, i; Solin. c. 37.

252. *Nitens* h. l. de volatu. *Paribus alis,* leni volatu. Cogita de eo temporis momento, cum inhibetur volatus, ut subsidat ales.

253—255. Ante oculos Odyss. ε, 50—54, ubi avis λάρος expressa, quæ fulica esse putatur. *Ad undas,* versus mare Mediterraneum, quod Carthaginem attingit, ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ.

256—258. Si lectio sana esset, distinguere malim cum viris doctis post *Libyæ;* ut sit, Mercurius volabat *inter terras cœlumque* ad, vel versus, *Littus arenosum Libyæ;* ut v. 253, *ad undas.* Omissio præpositionis satis frequens poetæ; et sic aurium etiam fastidio occurritur. *Materno ab avo,* per Maiam, Atlantis filiam. Probabile videtur hos tres versus deberi inepto interpolatori; vel forte præstat dicere esse versus Virgilii, sed manum ultimam eos haud esse expertos. Sunt tam jejuni et salebrosi, ut vix de fraude facta dubitare liceat.

259—260. *Magalia:* vid. sup. i, 421. *Arces* pro munimentis urbis, et pro ipsa omnino urbe. *Fundantem,* fundamenta ponentem; proprie, fundamentis jactis inædificantem. *Tecta novantem,* privatas ædes novas educentem.

261—264. *Conspicit: atque illi.* Offendit hæc oratio tanquam paullo jejunior pro tali carmine; nec accurata illa vestitus descriptio in medio rerum cursu expectabatur. Est quidem hoc Homericum, ut structura reliquæ orationis relicta externam rei vel hominis speciem sensibus objiciat poeta; verum hoc fit, quoties id ipsum vim habet ad augendum, amplificandum, vel illustrandum; nunc autem quam vim habere potest hic ensis, hæc chlamys in designando Ænea occupato in ædificandis ædibus! *Stellatus* exquisite pro distinctus et fulgens, sc. in capulo et vagina. *Iaspide fulva,* epitheton non urgendum.

Demissa ex humeris; dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Exstruis? heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deûm tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum et terras qui numine torquet;
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice, cui regnum Italiæ Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas adspectu obmutuit amens,
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
Ardet abire fuga, dulcesque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?
* Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
* In partesque rapit varias, perque omnia versat, *
Hæc alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum,
Classem aptent taciti, socios ad littora cogant;
Arma parent, et, quæ sit rebus causa novandis,

Non enim inter præstantiores sui generis fulvæ numerantur: nisi *fulva* pro subviridi accipienda, ut inf. v, 309, *fulva oliva*. *Ardebat* ornate pro erat. *Telas* int. stamina. Erat igitur vestis hæc crassa, χλαῖνα, ipsius Didonis manibus texta.

265, 266. *Invadit*. Habitum futuræ orationis ostendit. *Serv.* Malim tamen simpl. pro *aggreditur dictis*, *alloquitur*, habere dictum. *Uxorius* cum dilectu dictum, ad Didonis arbitrium.

269. *Torquet* exquisitius quam movet, moderatur. Sic xii, 180, *Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques*, regis. *Numine* h. l. vi sua. *Teris otia*, exquisite ut consumitur teritur tempus.

274. *Surgentem* mavult dicere poeta, quam crescentem, ut i, 366, *surgentemque novæ Carthaginis urbem*; et iterum vi, 364, *per spem surgentis Iuli*.

279, 280. Homerica: Στῆ δὲ ταφών. Ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν—θαλερὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή: cf. Iliad. ω, 358 sq.

281—283. Egregii versus rerum varietate et verborum dilectu. *Heu quid agat?* ut ix, 399, et al. *Ambire* cum dilectu pro adire. Hor. i Od. 35, 5, *Te pauper ambit prece.*

285, 286. *Dividit* efficacius quam vertit, versat, volvit, ut v, 701, 702. Duo hi versus forte ex lib. viii, 20, 21 illati, ubi repetuntur. Conjectat Heinsius *Utque* Brunck. utrumque versum omisit, suo periculo.

287—291. Forma orationis poetam decet, pro, hoc optimum factu visum est, vocare Mnestheum—eosque jubere naves

Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Præsensit, motusque excepit prima futuros;
Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
Detulit armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Ænean compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperâsti, perfide, tantum
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret?
Troja per undosum peteretur classibus æquor?

clam instruere, socios navales convocare, expedire armamenta navalia, et dissimulare qua de causa hæc præter expectationem faciant.

293, 294. Pro, *tentaturum aditus—tempora—et modum* qui sit rebus agendis et consiliis accommodatus. *Aditus* ut inf. 423, de alloquio. *Mollissima*, quando de discessu consilium ei exponi posset mollissime, cum minimo ejus dolore.

296 sqq. Egregie omnia hæc ad affectus amoris veritatem, multoque magis in Didonis a v. 305 sqq. oratione.

297—301. *Excepit* auribus, sensu; animadvertit. *Furenti* pro ei. *Impia Fama*, h. l. sæva, dira. *Bacchatur* summa cum vi dictum pro discursitat.

301—303. Hæc sunt vetustiora illa Bacchi orgia ac sacra τριετηρικά, tertio quoque anno a Thebanis celebrata, a Thracibus in Græciam illata, diversa ab Atheniensium Dionysiis, et inter sacra rudium hominum enthusiastica primo loco numeranda. Extra urbem in monte Cithærone nocturnis discursibus religio hæc arcana a mulieribus quoque frequentabatur. Hinc singula in his versibus illustranda. *Commovere sacra* voc. proprium in sacris initio cærimoniæ facto. Scilicet proferuntur cistæ, vasa, instituuntur thyasi, chori. *Baccho audito*, dum clamatur, Io Bacche! *Orgia stimulant* Baccham, incenditur ejus animus inter sacras cæremonias, quas parari videt et audit.

305. Potuit poeta in hac Didonis expostulatione ante oculos habere alteram illam Medeæ apud Apollon. iv, 356 sqq.; diversa tamen Medeæ et Didonis conditio ac fortuna, nisi quod utraque pudorem violaverat. Compara cum iisdem Ariadnes querelas ap. Catull. lxi, 133 sqq.

309. *Hiberno sidere*, ut Geo. i, 1, *quo sidere:* quoniam ad siderum ortus et occasus navigatio fiebat; instante autem ea anni parte qua tempestates et procellæ crebriores esse solent: cf. sup. ad 52.

311—313. Atqui hoc, mari procellis turbato navigare, ne tum quidem faceres si reditus in patriam pateret.

Mene fugis? Per ego has lacrimas, dextramque tuam te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui,)
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum; miserere domus labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii; te propter eundem
Exstinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat, aut captam ducat Gætulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles; si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tamen ore referret;
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
  Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissæ,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.

315, 316. *Aliud nihil*, scil. quod sperare de me possis. *Incepti Hymenæi* sunt recentes, nihil aliud, adeoque ipsa novitate dulces.

317. *Aut si tibi fuit quidquam dulce* a me profectum, ex me, *quidquam meum.* Similis locus Pindari Ol. i, 121.

320—324. *Dicitur ingenti affectu hos versus pronuntiasse* (Virgilius), *cum privatim paucis præsentibus recitaret Augusto; nam recitavit primum libros tertium et quartum.* Hæc Serv. et ex eo Pompon. Sab.; et sunt sine dubio versus tales, ut vel legentis vel audientis animum commoveant. Profecit ex iis Ovid. Epist. Didus v. 121 sqq. *Fama prior*, quam habui ante tuum adventum. *De conjuge*, hoc solum nomen (sc. *hospes*) mihi restat de te, qui fueras antea conjux.

325—330. *Quid moror?* quin statim moriar. *Pygmalion dum mœnia destruat:* propter illa i, 360 sqq. *Luderet* ornate et suaviter pro esset. *Capta ac deserta* graviter pro relicta a te, cum respectu ad Iarbam v. 326, cui ne relinqueretur captiva abducenda verebatur.

331—333. *Immota*, ut nec adspiceret et miserationem Didonis vultu argueret. Unde 369, *Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?* *Curam*, h. l. dolorem. *Tandem*, ὀψὲ δὲ δὴ Homericum.

335, 336. Comparant Iliad. χ, 387, 388, verba Achillis de Patroclo. *Dum memor*, εἰσόκ' ἀϋτμὴ Ἐν στήθεσσι μένῃ Homericum, ut Iliad. ι, 605 et alibi.

339. *Prætendi*, accipiunt, prætuli. Sed non ipse sponsus faces fert. Malim eo sensu positum, quo v. 172, *prætexere;* ut se nunquam *tædas*, justas nuptias, *prætendisse*, præ se tulisse, suæ cum Didone consuetudini nomen justi matrimonii tribuisse, dicat; nec *hæc in fœdera*, h. e. in has leges, consensi, ut conjux essem.

Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte mea componere curas;
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent;
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque adspectus detinet urbis;
Quæ tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres divûm, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput,) celeres mandata per auras
Detulit. Ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis:
Italiam non sponte sequor.

340—344. *Meis auspiciis*, meo ductu, idem quod *sponte mea*, sed ornatius, meo lubitu ac voluntate. *Componere curas*, exquisite, res ordinare; nam *curæ* pro studiis, negotiis. Si mihi vivere liceret ubi vellem, tamen vel sic cæteris omnibus præferrem hoc, ut locum veteris Trojæ incolerem, urbemque eversam reficerem; tantum abest ut Carthagine vitam exigere malim. Argutantur interpretes. *Reliquias meorum* aliter vix intelligas quam cineres et ossa, adeoque loca ac sepulchra in quibus illa condita sunt. *Priami tecta manerent:* superessent adhuc, scil. restituta a me. *Recidiva Pergama:* delectatur hac voce Virgilius et alibi, sive a surculis sive a semine repullulascente petita: *recidiva posuissem*, restituissem, iterum excitassem. Tribus autem modis eandem rem declaravit.

345, 346. Omnino Apollinis oraculum Deli (sup. iii, 94 sqq.) acceptum significari Servius volebat, et cum eo alii. Ita tamen vix locum haberet, frigeret utique, repetitio illa, *Gryneus Apollo* (a Grynio Æolidis, cf. ad Ecl. vi, 72) et *Lyciæ sortes* (sup. 143). Malim itaque ad responsa Apollinis referre in utroque templo, et illo apud Myrinam Æolidis, et hoc ad Patara, accepto. Plura autem hujusmodi vaticinia ac sortes Æneæ in Italiam adventum prædixere. Ex iisdem priscis historiis ducta somnia v. 350 sqq.

347. *Hic amor*, cum vi dictum de patria: hanc desidero, hujus caritate ducor: sup. iii, 134, *Hortor amare focos.*

350. *Quæ invidia est?* quid vetat, quominus id fiat? ut passim φθονεῖν et invidere: cur tu non vis, non probas?

353. *Turbida imago*, turbata tristis: *admonet*, vel ad regnum fatale condendum instigat.

356—358. Adornata verba, ut Iliad. ω, 223. *Utrumque caput*, meum ac tuum. Hoc in verbis ad Didonem habitis magis consentaneum, quam si Æneæ et Ascanii intelligas. Formula jurandi satis est nota, nec de ea quæritur. *Manifesto in lumine*, ut solent dii mortalibus occurrere, ἐναργῆ, Homerica voce: ut Iliad. υ, 130; Odyss. π, 161.

360. Iliad. ι, 608. Μή μοι σύγχει θυμὸν ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων Ἀτρείδῃ ἥρωϊ φέρων χάριν. *Incendere*, quam opportune posi-

Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensâ profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admôrunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? Jam, jam, nec maxuma Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater adspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum littore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu Furiis incensa feror! nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres divûm fert horrida jussa per auras.
Scilicet is superis labor est; ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.

tum! commovere, luctu, dolore, et ira exasperare.

362—364. Egregia animi tumidi repræsentatio. *Aversa*, adeoque oblique, torve. *Luminibus tacitis*, h. e. ipsa tacens. Sic vii, 343, est *tacitum limen Amatæ*. Eodem sensu Apollon. ii, 49, *σῖγα ἐς αὐτὸν ἔχ᾽ ὄμματα*.

365 sqq. Orationis hujus, cum vehementissimis ac gravissimis affectibus insurgat, vim ac virtutem omnes satis animadvertunt, et unusquisque facile percipiat. Primæ lineæ in Patrocli ad Achillem verba sunt: *Νηλεὲς οὐκ ἄρα σοί γε*, Iliad. π, 33 sqq.

367. *Caucasus* et *Hyrcanæ tigres* poeticæ tantum Didoni, non veræ, conveniunt; nec Homerus ad talia deflexit.

368. Nam quorsum me contineo, quasi verendum sit ne eum ira exasperem? an majorem ullam injuriam ac contumeliam accipere, gravius quicquam et durius ex hoc homine audire possum (hoc est, *quæ me ad majora reservo*, ad majores injurias)? In sqq. etiam hoc observa, quam egregie hoc ad dolorem et animi æstum valeat, quod repente tertia persona utitur.

371. *Quæ quibus anteferam?* scil. tanquam leniora durioribus? Annon hæc extrema sunt? durissima et gravissima, quibus contumeliosius quicquam ne cogitari quidem possit? ut adeo illud locum habere nequeat, ferenda esse hæc tanquam modica, ne graviora experiar. Hanc sententiam mihi quidem locus, verba, et ipse affectus postulare videntur. Vulgo accipiunt vel, quæ prius, quæ posterius dicam? vel, quæ aliis majora dicam?

373—376. Divina plane hæc, sententiarum et verborum gravitate! Et omnino magna suavitas ad amantis deceptæ sensum in his querelis de perfidia et ingrato animo. Cæterum ante oculos fuisse videtur primum Calypso Odyss. ε, 130 sq. tum Eurip. Medea v. 476 sqq. *Regni in parte:* sup. 214, *dominum Æneam in regna recepit*. *Amissam classem* sc. renovavi et *reduxi;* classem, quæ in summo discrimine versabatur, ut jam pro amissa haberi posset, una cum Trojanis ad loca tuta reduci jussi. Cum hæc enumerasset in Æneam merita ac beneficia sua, dolore et furiis tantæ viri perfidiæ amens subjicit, *Heu Furiis incensa feror!* Nunc aliquamdiu oratione subsistere putanda; sicut omnino per intervalla singulæ sententiæ pronuntiandæ. Inprimis hoc tenendum v. 380, et post 381.

378, 379. *Horrida jussa*, quibus parere aliquis horreat, adeoque hactenus terribilia. *Quietos* pro *eos;* at quanta cum vi! Consentit Epicureum dogma, nec tamen ad hoc respexisse dici debet Dido. In sqq. artem poetæ animadverte in reddenda veritate sensuum amantis spretæ.

I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
Et, quum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero. Dabis, improbe, pœnas:
Audiam; et hæc Manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert;
Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore;
Jussa tamen divûm exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et littore celsas
Deducunt toto naves. Natat uncta carina;
Frondentesque ferunt remos et robora silvis
Infabricata, fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes:
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
Quum populant, hiemis memores, tectoque reponunt;
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris; pars agmina cogunt,

381. Comparant illa Agamemnonis, φεῦγε μάλ' etc. Iliad. α, 173.

382, 383. *Mediis scopulis*, vel in medio mari; vel potius, poetica ratione, inter scopulos, naufragio facto. Te *supplicia* esse hausurum, daturum pœnas. *Pia numina*, a miseratione.

384. *Sequar atris ignibus*. Multa argutantur passim interpretes. Præstat Furiarum faces huc revocare, ut Servius primo loco, *invocatas tibi immittam Diras*. Vocabis moribundus Didonem; tunc Furiæ sceleris in me commissi tibi obversabuntur; sive, Ego, etsi absens, tibi occurram tanquam ex Furiis una, et faces intentabo oculis.

385—387. *Anima seduxerit artus*, exquisite, sejunxerit. Vulgare est, animam ab artubus. *Audiam* apud inferos, te dedisse pœnas. Qui loquendi modus et alibi occurrit. Apud Pindar. Ol. xiv, 29, fama ad inferos parenti nuntiat victoriam filii.

388—392. Abrupto utique hoc sermone nihil disertius, nihil eloquentius, dici poterat. *Auras fugit*, lucem: *tædet cœli convexa tueri* inf. 451: in thalamum se recipere putanda. *Ægra* præclare, quippe mox deliquium animi passura; sed adhuc vires sumit ab iræ æstu. Reliquorum vide ornatum pro, suscipiunt eam et reportant in thalamum.

393—395. Ornate, quanquam eam solari cupiebat. Multum dolens (πολλά γ' ὀδυρόμενος) et amore ardens.

397—400. *Incumbunt*, non remis; sed omnino de studio: cf. inf. ix, 73. *Uncta*, pice delibuta. *Fugæ*, celeris profectionis, ut poetæ solent, etiam Græci in φυγή, φεύγειν.

402—407. Dignitate comparationem carere censuerunt multi. Forte quod car-

Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!
Quosve dabas gemitus, quum littora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori;
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna, vides toto properari littore; circum
Undique convenere; vocat jam carbasus auras;
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus, et tempora nôras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisæ cinerem Manesve revelli.

dinem comparationis non videbant in festinationis notione verti, non autem in ipso animantis genere. Bene Serv. *ad studium respicit comparatio h. l. non ad personas.* A parvis rebus et animalibus exempla passim petuntur. Noster autem oratione et dilectu verborum, quæ ab hominum vita transtulit, rei dignationem fecit: *populant, tecto*, pro caverna, *it campis agmen, prædam convectant, humeris obnixæ* etc. Notus Horatii locus i Sat. i, 35. *Calle angusto*, proprie ex formicarum natura. *Trudunt*, quæ portare non possunt. *Moras* exquisite pro tardos, morantes; et *opere* pro iis quæ opus faciunt, formicis.

409. *Littora fervere* (quod inf. 416 *properari*) doctius quam, Trojanos in littore; sic et v. 411 *misceri æquor*, pro clamores misceri in æquore.

413, 414. *Ire in lacrimas*, quod vulgari ratione procedere, descendere, ad lacrimas. *Animos* non male pro *iras* accipiunt nonnulli. Potest et altos, superbos spiritus declarare.

415. Servius ita accipit, ut *frustra* ex poetæ ingenio dictum sit: ut omnia experiatur, sed frustra. Alii jungunt, *frustra moritura*, sc. si quid intentatum reliquisset. Qui mala patitur quæ opera et studio suo avertere poterat, subit ea nullo cum fructu, frustra.

416—440. Commentum poetæ est ingeniosum, quod Annæ sororis ad Æneam allegatæ opera utitur Dido; tanto enim gravior esse debet dolor, quo magis omnia expertus fueris, etiam iis quæ indigna essent tentatis.

417, 418. *Convenere:* vid. sup. 289. *Vocat auras*, velum: vid. sup. ad 223. *Coronas* ex more in re læta, et h. l. in discessu optato, uti alias ex victo hoste, vel salvo reditu, vel festo die, et in re sacra.

419. *Si potui;* quod ad vulgarem modum diceres, *si debui.* Quandoquidem dolor hic mihi ab initio expectandus, metuendus erat, (nam prævidere hunc Æneæ discessum poteram ac debebam, quippe qui in Italiam tenderet,) itaque pectus puto satis me esse firmaturam ad eum perferendum.

423, 424. *Aditus:* sup. v. 293, *Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi Tempora, quis rebus dexter modus. Hostem* graviter, ex affectu; infestum, odiosum virum.

425—430. Color orationis frequens: Quid tantum in eum commisi, ut me fu-

Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Exspectet facilemque fugam, ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori;
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam (miserere sororis);
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam.
  Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit aures.
Ac velut, annoso validam quum robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant; it stridor, et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa hæret scopulis; et, quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas;
Mens immota manet; lacrimæ volvuntur inanes.
  Tum vero infelix fatis exterrita Dido

giat? Cf. Iliad. β, 308 sq. Similis locus sup. iii, 602. *Cinerem Manesve revelli*, docte pro læsi, violavi. Proprie revelluntur sepulchra; cum his et urnæ cinerariæ: cum cinere violantur Manes. *Dicta* sunt preces, ut sæpe latius genus pro angustiore. *Ventos ferentes* passim poetæ pro secundis.

431. Non jam conjugii, cujus spem et opinionem ab initio mihi ostendebat, fidem ut servet, oro, quandoquidem illam fefellit jam. Graviter singula!

433, 434. Petit tempus ad leniendam amoris vim, primumque impetum frangendum, donec ille cum tempore in dolorem subsidat; quod facere graves affectus solent; et ipsa mora discimus et assuescimus adversa perferre: docte dictum est *dolere* cum vi aliqua, moderate dolere, patienter ferre; ut oppositum sit, impatienter ferre.

436. Quam gratiam, quod beneficium, si mihi præstiteris, usque ad mortem grata ero. Hæc est sententia nude enuntiata; et ornatius, cumulatissime usque ad mortem gratiam referam. Hoc, ut poeta extulit: *cumulatam remittam* pro cumulate referam, et *morte*, in morte, antequam moriar, ita ut in morte plene illa repensa sit: vulgo, per totam vitam usque ad mortem.

437—440. Pervicacia Æneæ in consilio exsequendo, cum verba nuda non sufficerent, comparatione declaratur. *Fletus*, preces cum lacrimis, fert ad Æneam plus vice simplici. Hoc, puto, est *fertque refertque*. *Placidas*, translato epitheto a viro.

441—446. Ornatus verborum notabilis: *velut cum Alpini Boreæ*, ex Alpibus spirantes, potentius quam venti omnino, *certant eruere quercum validam annoso robore*, h. e. trunco. *It stridor*, pro fit. De vss. 445, 446, vid. sup. Geo. ii, 291. Sunt Homeri ῥίζαι διηνεκεῖς.

448, 449. *Curæ* sunt animi æstuantis motus; at *lacrimæ* Didonis et Annæ.

450—473. Hunc locum facile inter felicissimos et elaboratissimos referendum esse arbitror. Præsagia illa et ostenta, superstitio ad animos gravi mœrore per-

Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis quum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu,) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:
Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox quum terras obscura teneret:
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quærere terra:
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,

culsos tam accommodata, egregie hic commemorantur, temperanter tamen ac pudenter, cum alias poetæ in his luxuriari soleant; multo magis somnia v. 465—468, quæ ex recondita hominum gravi ærumna afflictorum observatione sunt depromta. Nil divinius illis: *semperque relinqui Sola sibi, semper* etc. Inter adversæ fortunæ beneficia referre forte possis et hoc, quod talium rerum ac talium in poetis locorum sensum et dulciorem habeas et altiorem.

450, 451. *Fatis exterrita*, consternata et mente dejecta malis suis; quæ doctius *fata* dixit quippe jam certa. *Orat* exquisitius quam optat, desiderat. *Cœli convexa*, ut sup. Ecl. iv, 50.

453—455. Inter sacrificandum vidit vinum, in ignem libatum, in sanguinem verti; at quam ornate singula, etiam propriis verbis! *Obscœnum* de re mali ominis et alibi notatum: Geo. i, 470; Æn. iii, 241. *Thuricremas aras* jam Lucret. dixit, ii, 743.

457—461. Hunc locum ante oculos habere debuit Popius in plenissima affectus summi Epistola Eloisæ v. 307 sqq. *Templum*, intellige sacellum Sychæi Manibus dicatum, forte cum ejus signo, ut Ovidius expressit Epist. vii, 99. Saltem fuit monimentum sepulchrale, quod religionem habuit. *Antiqui*, prioris. *Velleribus niveis*, infulis ac vittis laneis. *Fronde*, sertis.

462, 463. Plinius x, 12, s. 16, *Bubo funebris, et maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, deserta incolit; nec tantum desolata sed dira etiam et inaccessa; noctis monstrum; nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu.* Ex hoc loco illustra poetam.

466. *In somnis.* Nihil ad sensum verius; solent enim, si gravi ærumna ad insaniam usque æstuat animus, objici ejusmodi somnia; ut per horrendas solitudines, per deserta palatia, aut per porticus immensas, sine fine errare nobis videamur.

469, 470. Ex Eurip. ductum Bacch. v. 916 sqq. loco sublimi et terroris pleno, ubi contemtor Bacchi Pentheus in vesaniam actus, *καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, Δισσὰς δὲ Θήβας, καὶ πόλισμ᾽ ἑπτάστομον.* *Agmina* dixit, ut poeta, pro agmen Eumenidum.

471—473. Orestes Agamemnonis filius Clytemnestræ matris Furiis agitatus, dum matrem faces sibi et serpentes intentantem fugiens tecto prosilit, in foribus tecti Furias sibi occurrere, seque adeo undique terroribus mentis, parricidii in matrem commissi consciæ, exagitari videt. Verba sic expedienda: aut velut in scena Ores-

Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
Ergo, ubi concepit furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit; et, mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam (gratare sorori),
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta, solemque cadentem,
Ultimus Æthiopum locus est, ubi maxumus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.

tes furit a Furiis exagitatus, cum fugit matrem etc.

474—477. *Evicta*, ut poeta, pro simplici *victa* dixit. *Exigit* bene pro constituit, quod fit re exacta ac deliberata. *Spem fronte serenat*, exquisitius quam frontem serenat et explicat, spe nova ac meliore concepta vel ostensa: hoc transfertur ad ipsam spem, quæ serenior et lætior affulgere potest; adeoque Dido spem serenat, sereniorem ac lætiorem ostendit vultu. Ut *spem vultu simulat*, lib. i, 209.

478 sqq. Simulat Dido se parare sacrum magicum, quo aut Æneas iterum amori illigetur, aut ipsa amore solvatur. Est adeo sacrum quale in Ecl. viii vidimus. In toto hoc commento tam operose adornando et instruendo hæc respexisse videri debet Dido, ut sacrificio arcano parando, quo arbitris remotis sola operaretur, ad mortem sibi inferendam opportunitatem, silentium, et solitudinem haberet. Sed et illud furorem misere amantis arguit, quod vestes Æneæ et torum conjugalem secum comburi vult, quodque Æneæ gladio in se jugulando utitur. Quæ a v. 504—521 narrantur, ad præparandum et auspicandum sacrum pertinere puta: trahebat ac differebat illud sacrum suamque mortem regina, quamdiu Æneas præsens erat. Tenenda hæc, ut de summa et libri et narrationis constet. Quod sacerdotem arcani sacri ab Hesperidum hortis advocat, mirum videri potest, nisi forte Apollonii Medea, ad cujus amorem Didonis amor in Æneam accommodatus est a poeta, etiam hunc hortum cum dracone sacrisque magicis lib. iv, 109 sqq. accurate descriptis in poetæ ingenio sevit et instruxit. Enimvero tenendum præterea est extremam illam Africæ h. e. occidentalem plagam antiquissimorum poetarum fabulis esse celebratam. Accommodatissima igitur poetæ consilio et hic fuit illa terra, inprimis in narratione quæ ad Africam spectaret.

481. Extremum Africæ littus *Æthiopiam* nominat, et h. l. quidem occidentale, quæ proprie Mauretania est. De Atlante sup. v. 247: vid. ad i, 741.

482—485. *Torquet* ornatius quam cœlum sustinet; motu simul cœli diurno expresso: *aptum stellis*, exquisite; vulgari loquendi modo stellæ cœlo aptæ, h. e. affixæ sunt; tum et ipsum cœlum affixum et aptum, alligatum stellis, h. e. distinctum. *Massylam* anum solito more poeta omnino pro Libyca dixit, certo nomine pro indefinito posito. *Hesperidum hortos*, communi poetarum opinione intra Cyrenaicæ fines positos, in Mauretaniam ad Atlantis montis radices removit, quandoquidem antiquiores diverse de eorum situ tradiderant. *Sacros in arbore ramos*, sc. cum pomis aureis ramos, Veneri sacros. Certe violari eos nefas erat. Narrat autem poeta, si non ipsas Hesperidas deas, hortos tamen earum, quos *templum* appellat, tanquam locum iis sacrum, illo adhuc tempore superfuisse, iisque præfuisse sacerdotem feminam.

486. Pro offa ac cibo offertur *μάζα*, placenta mellita, aut si proprie dicta accipimus, mel liquidum cum papavere. *Incongrue*, jam Servius monuit, *videtur positum, ut soporifera species* (papaver)

Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manes: mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige, et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem,
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
Hæc effata silet; pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychæi.
Ergo jussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras

pervigili detur draconi. Nec tamen adeo absurdum, cum melle antiquitas in quotidiano victu uteretur, et papaver certe posterior Græcia in deliciis haberet, cibum serpenti lautiorem et dulciorem inde paratum dici, ut pascatur ille offis mellitis papavere mixtis; ut *soporiferum* tantum ornet. *Spargens*, h. e. objiciens, præbens, apponens.

487—490. *Curas* et hic de amore: *solvere* animos, proprium hac in re, ut *defigere*. Referuntur enim in re magica ea quæ ad amorem spectant, ad notionem illigandi et solvendi. *Vertere sidera retro*, cursum astrorum mutare, errantium inprimis. Tum illa evocat manes, sacris *noctu* ex more factis. *Videbis*, vulgo, videas.

492, 493. Sui ævi rationem in hoc habet poeta, quod Dido excusationem quærit, dum magicis artibus utitur. Bene Servius, *Cum multa sacra susciperent Romani, magica semper damnarunt.* A Didonis tempore ac more ista cura ac cautio aliena. Nec Homerum, si ea attigisset, ea excusatione usurum fuisse credere licet.

494—497. *Secreta*, secreto. Hoc jam notum esse debet. *Tecto interiore*, Romanus impluvium diceret; *sub auras*, sub divo. *Arma relicta* Burm. de ense pro munere ab Ænea Didoni dato accipere jubet. *Exuvias*, vid. inf. 648, 651. Scilicet in sacris magicis amoris extinguendi causa, abolentur ea quæ perfidi amantis contactu se commendare poterant; ut contra in revocando amatore sub limine ea condi vidimus Ecl. viii, 91. *Quo perii* cum dilectu posita vox et cum pudore.

499. *Pallor* ex conscientia cogitatæ mortis.

500—503. Annæ omnino fidem et benevolentiam majorem tribuit quam ingenii sagacitatem: itaque et hæc recte. *Novis prætexere funera sacris*, exquisitior ratio quam communis, *nova sacra*, insolitam religionem ac sacrificium, prætexere *funeribus*, funeri, h. e. morti obtendere, sacrum per simulationem instruere, eoque consilium mortis occultare; nec illa *mente concipit*, Didonem velle mori; *aut graviora timet* quam quæ contigerant *morte Sychæi.*

504 sqq. Exsolvere se amore vult Dido sacris magicis; in quibus illud inprimis factu opus erat, ut flamma abolerentur priscæ consuetudinis monumenta. In sacris magicis scrobs fieri solitus erat, quo lignorum strues cumulabatur. In eandem foveam victimarum cæsarum sanguis demittebatur. Erat enim illa pro ara, ἐσχάρᾳ. Nunc illi rogo, illi *pyræ*, pro victimis cremandis, imponuntur vestes et omnes reliquiæ e pristina consuetudine amatoria, cujus amore Dido liberari cupit, cum ipsa effigie Æneæ. At eriguntur aræ circa pyram, ad quas illa sacrum factura erat victimis.

Erecta ingenti, tædis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea; super, exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circum, et crines effusa sacerdos
Ter centum tonat ore deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni:
Falcibus et messæ ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus,
Et matri præreptus, amor.
Ipsa, mola manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta
Testatur moritura deos, et conscia fati
Sidera; tum, si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
  Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvæque et sæva quiêrant
Æquora; quum medio volvuntur sidera lapsu;

506—508. *Intendit locum*, pyram, *sertis*, exquisitius et hoc quam vulgare, *intendit serta per locum*. *Fronde funerea*, arborum frondes intellige quarum in magicis usus erat. Nam de funere poeta tantum ex eventu rem interpretatur. Pyræ imponit Dido ea quæ contactum corporis Æneæ senserant, vestimenta, tum ensem, et torum conjugalem, et in hoc *effigiem*, puta, ceream, quæ in talibus sacris igne liquefacta efficere debebat, ut ipse amator simili modo amore liquesceret ac contabesceret, Ecl. viii, 80; seu, quod v. 640 docet, ut perfidiam morte misera lueret.

509—511. *Sacerdos*, Massyla illa sup. v. 483, (*sacerdos* etiam illa dicitur quæ sacra peragit magica,) *tonat*, invocat, deos inferos, longo ordine eorum nomina recitans, qui in sacris mos erat. Etiam hoc ex more, quod ejusdem numinis plura nomina recitantur, ad vires et potestates numinis diversas declarandas; ut eadem Hecate *triceps*, *τρισσοκέφαλος*, etiam Diana *τριπρόσωπος*, *triplex*, *τρίμορφος*, *triformis*. Quod autem Maura anus nomina deorum Græca pronuntiat, id, communi Romanorum more apud poetas et historicos receptum, qui aut barbarorum religiones suis nominibus interpretantur, aut barbaris suas religiones tribuere solent, vitio verti poetæ nequit.

512—516. Effunditur, in rogum an in aras, aqua, quæ e Styge petita esse videri debebat. *Simulatos*, proprie h. l. quos fingebat *Avernales* (cf. Hor. Epod. v, 26), et ex locis inferis petitos esse. Æris proprius in re magica usus. *Pubentes herbæ χνοάζουσαι*, h. e. lanuginosæ. *Nigri cum lacte veneni*, int. succos venenatos herbarum vel seminum. *Nascentis equi de fronte revulsus amor:* hippomanes. Nota res: cf. sup. ad Geo. iii, 280. Ad hunc locum illustrandum sufficit Plin. viii, 42, s. 66. Vides poetæ verba, *et matri præreptus amor*, h. e. quod amorem conciliat, philtrum, caruncula quæ in philtrum adhiberi potest, præreptum, antequam equa fœta devoraverit.

517—521. *Mola manibusque piis:* manus pie precantis, mola salsa in ignem conjecta ad cœlum sublatæ. *Unum exuta pedem vinclis*, unum pedem habens nudum, ad religionem pertinere debuit. *Veste recincta*, soluta zona: *conscia fati Sidera* obtestatur, quæ se morti imminentem adspicerent. *Tum numen precatur, si quod habet curæ amantes non æquo fœdere*, h. e. qui mutuo amore non amantur. Erunt in his inprimis Juno, Diana, Venus habendæ. *Memor*, injuriarum amantibus factarum, h. e. ad puniendas eas intentum.

522—527. Suavissima noctis descriptio,

Quum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti
* Lenibant curas, et corda oblita laborum. *
At non infelix animi Phœnissa, neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ; rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes, atque ultima Teucrûm
Jussa sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet; ratibusve superbis
Invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An, Tyriis omnique manu stipata meorum,
Inferar? et, quos Sidonia vix urbe revelli,

quæ ipsam rerum quietem spirare videtur; hoc tamen inprimis laudanda, quod, cum sæpe in ea et alii poetæ laboraverint, huic inprimis loco illa convenientissima est, ut post illos in superiore loco prodigiorum et sacri magici terrores, nunc animum diverso modo afficiat; utque delenitum hac suavitate animum legentis miseræ Didonis summus amoris æstus animique cruciatus tanto magis percellant. Jam Jos. Wartonus hoc observavit. Noctis silentia miram suavitatem habent: *silvæ et æquora quiêrant*, cessante sub noctem vento: *fessa corpora*, docte, homines, nisi omnino animantia malis: *medio volvuntur sidera lapsu*, cursu per mediam cœli partem, ad rudes hominum sensus: *positæ*, compositæ, quiescentes, sopitæ.

528. Hunc versum, qui a codicibus præstantioribus, ut Mediceo, abest, quoque pecudibus et volucribus noctu *a curis* liberari tribuitur, a manu aliena additum esse censent viri docti.

529. Eadem antithesis ex Iliad. β pr. κ pr. ω, 677, notata a viris doctis, et hinc passim ab aliis alia. *At non* scil. carpit soporem, ἀωτεῖ. *Solvitur in somnos*, exquisite pro solvi somno, quiete. *Noctem* pro quiete noctis ac somno dixit. *Ingeminant curæ*, utpote in noctis solitudine.

533—536. *Insistit* mente et cogitatione, ut sit, ita apud se cogitat. Oratorie pathos in his Didonis verbis tractatum, facile nostrum quisque per se intelligit. *Irrisa*, ut irridear; epitheton ab effectu rei ex more poetarum. *Procos et Nomadum* vid. sup. v. 36, 37.

537. *Ultima Teucrûm Jussa*, sunt infimi generis hominibus dari solita. Bene Pompon. Sab. *Puta quod loquatur ad miserationem, quasi quod, si naviget cum Trojanis, sit futura serva.*

538—543. Quasi vero quicquam eo profecerim, quod ipsis ante auxilio fuerim, sc. e naufragio eos excipiendo. *Sinet* sc. me sequi classem. In vss. 540—543. verborum dilectum observa. Trojanos quasi perfidia et perjurio infames a Laomedonte denominat, cujus perjuria in Neptunum et Apollinem, mox in Herculem, nota sunt. *Ovantes*, lætantes; invidiose et hoc. Vidimus sup. 294, 295, Trojanos lætos imperio discessum parasse.

545. *Inferar*, sequar? quos paullo ante a Tyro excitavi, iterum navibus conscensis maritimis cursibus errare faciam? sc. ut cum Trojanis in Italia considant.

Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
Tu, lacrimis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere, more feræ, tales nec tangere curas!
Non servata fides, cineri promissa Sychæo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
  Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quæ te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces, jam fervere littora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper

548, 549. Quod ipsam sororem amantissimam accusat, summum affectum arguit, quo etiam in carissimos injurii esse solemus: Tu, o soror, permota lacrimis meis (vid. sup. v. 30), tu prima me in hæc mala impulisti, et Æneæ objecisti, homini in meum exitium facto.

551, 552. *More feræ.* Nihil amplius in sententiam est assumendum, quam abhorrens ab humaniore cum aliis consuetudine ac consortio natura. Quinctil. ix, 2, 64, de matrimonio justo acceperat, a quo alienæ sunt feræ. *Nec tangere*, attingere, sentire, *tales curas*, dolores animi. *Non servata* est, non servare licuit fidem etc. *Cineri Sychæo* h. e. Sychæio; ut *Dardana arma.*

554 sqq. Non tam ex Homeri imitatione, quam ut ex propiore hac causa et nova hac numinis monitione, ipse discessus aliquam dignitatem momentumque ac diversitatem a vulgari quoque discessu haberet. Vulgaris narratio ita instituenda fuisset: et jam Æneæ classis satis erat instructa, ut vento secundo sub noctem exorto solveret. At quam tenue hoc! Sin vero metus a Carthaginiensium incursu erat memorandus, Mercurii monitu multo magis res egebat apud poetam.

558. *Colorem* oris, qualis est pulchræ juventæ ex palæstræ sole et pulvere. Mercurium e pulcherrimis diis esse, nota res, inprimis ex operibus veterum.

560—563. *Hoc sub casu*, exquisite pro periculo ac discrimine. *Deinde* videtur otiosum esse; sed lubenter eo utitur poeta ad morem τοῦ εἶτα in argumentatione vel consecutione, ut inferatur aliquid: et cum hæc ita sint, *in tanto casu*, *εἶτα*, *deinde*, tu non cernis pericula, quibus circumdatus es? *Te circumstent*, jam Hom. περὶ γὰρ κακὰ πάντοθεν ἔστη, Odsys. ξ, 270. *Zephyros* simpliciter pro ventis dicit; ut solet in ventorum nominibus parum accurate versari Virgilius.

566, 567. Ornati versus! *Turbari trabibus*, impleri navibus, sc. Carthaginiensibus.

569. *Varium et mutabile* h. l. tantum eo pertinet, quod in muliebri animo sum-

Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.
Tum vero Æneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funes,
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet; rapiuntque ruuntque:
Littora deseruere; latet sub classibus æquor;
Adnixi torquent spumas, et cærula verrunt.
  Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Regina, e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et æquatis classem procedere velis,
Littoraque et vacuos sensit sine remige portus;
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas, Pro Jupiter! ibit
Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis!

mus amor in summam sævitiam et immanitatem verti potest, ut adeo Æneæ de salute cogitandum sit.

570. *Nocti se immiscuit atræ*, evanuit: sup. 278, *tali Cyllenius ore locutus Mortales visus medio sermone reliquit.*

571—575. *Subitis umbris*, potest forte accipi pro imagine, viso. Melius tamen in poeta pro caligine subito exorta abeunte deo, qui, ut mos est, in multa luce apparuerat, ut sup. 358, *deum manifesto in lumine vidi.* At nunc ille 570, *nocti se immiscuerat atræ. Corripit e somno corpus*, Lucretiana oratio, lib. iii, 164, h. e. levat, movet. *Sociosque fatigat*, hortatibus h. l., ut omnino de sæpius tentato motu dicitur poetis. *Funes*, retinacula: vid. 580: cf. iii, 639, 640, 667.

577—579. In *quisquis es* argutatur Servius, et cum ipso alii. Atqui *forma dei—Mercurio similis* supra erat; ipsum Mercurium esse nihil erat quod Æneam certum redderet. *Sidera dextra*, proprie quorum exortu venti secundi flant, ac prospera navigatio fit.

581—583. Ut in toto loco, ita inprimis in his versibus, vel verborum dilectu, vel asyndetis, vel ipsis verborum temporibus ipsoque numero festinatio exprimitur, ut facile observes. *Latet sub classibus æquor:* bona rei imago, qua et alii poetæ passim utuntur. Adspectui subducitur mare per naves æquatis proris procedentes. *Spumas*, mare spumans; *et cærula verrunt*, remis.

584, 585. Animadverso classis discessu, Dido in furorem acta iras, querelas, minas, diras miscet, quibus Æneam cum Trojanis devovet. Homerici versus Iliad. λ, 1; ω, 695, et alibi, verbis fere Lucretii lib. ii, 143. Cæterum locum hunc de Didonis novissimis fatis variare voluit Silius viii, 84 sqq. quæ comparet qui Virgilianum πάθος accuratius cognoscere vult.

586—588. Servius, *et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quæ, quasi amatrix, tota vigilaverat nocte.* Cf. Ecl. viii, 17—20. *E speculis*, ex edita ædium parte. *Æquatis velis*, æqualibus ordinibus; sed declaravit hoc a velis non obliquo vento, sed æqualiter plenis, leni ac secundo vento a tergo impellente: cf. inf. v, 844 et 232. *Vacuos sine remige*, ubertas est, qualis apud Soph. Antig. 440.

590—594. Magna est legentis expectatio, quæ, desperata jam salute omnique

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.—
Quid loquor? aut ubi sum? Quæ mentem insania mutat?—
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?
Tum decuit, quum sceptra dabas.—En dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penates!
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!—
Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?—
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna.—Fuisset;
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Implêssemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere exstinxêm, memet super ipsa dedissem.—
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Diræ ultrices, et dî morientis Elissæ,
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus

meliore spe sublata, futura sit miseræ reginæ oratio. Et pathos verbis inest summum; furit, minatur, se accusat, imprecatur. *Abscissa* simpl. evulsa, h. e. evellens. *Illuserit* post *ibit*, ut Geo i, 157, *Falce premes—vocaveris.* *Nostris regnis*, mihi, tanquam reginæ. Illusit autem discessu tuto et impune facto post tantas in me injurias. *Arma*, instrumenta navalia; et h. l. alii *expedient*—alii *deripient*, rapient, rapide educent.

596, 597. Variis modis hæc accipi possunt et vario cum affectu, sive *fata*, sive *facta* legas; et quia *facta* et Æneæ et Didonis esse possunt; et quia *tangunt*, *καθικνοῦνταί σου*, cum ea quæ attingunt, urgent, adsunt, tum, quæ animum movent, percellunt vel concitant, metu, terrore, odio, quocunque alio vehemente affectu. Sequuntur verba, *Tum decuit*, *quum sceptra dabas.* Ex pluribus hanc rationem probem. Exhorruerat illa modo ac damnaverat, v. 595, atrocitatem consilii; silet, et mox: Quasi vero nunc demum nefas ac scelus exhorrescendum mihi sit! Tum debebam exhorrescere, cum, defuncti mariti memoria animo expulsa, in thalami ac regni societatem perfidum hospitem recipiebam.

597—599. *En dextra fidesque*, sc. ejus *quem*, h. e. ita fidem servat is *quem aiunt portare* (pro portasse) *secum Penates.*

600—602. *Abreptum divellere corpus*, ornate, dilaniare eum. *Patriisque epulandum ponere mensis?* respicit Thyestæ vel Terei cœnam.

603—606. En affectum, qui altius assurgere aut procedere nequit. Ita v. 607 bene ad diras convertit se; at quanta cum arte illas ad religiosum ac sacrum aliquem horrorem attemperavit! *Quem metui moritura*, præclare, pro vulgari, quid mihi metuendum fuisset, cum mori decreverim! *In castra*, h. l. classem: cf. iii, 519. *Foros*, tabulatum, pro ipsis navibus. *Cum genere*, int. Trojanos. *Dedissem* in ignem.

607—612. Solis, tanquam dei *πανδερκοῦς*, adeoque et injuriæ inspectoris, ut in fœderibus ita in diris sollennis mentio. *Lustras* de cursu: vid. sup. v. 6. *Terrarum opera*, ut *ἔργα*, proprie de cultis locis. *Juno γαμήλιος (pronuba* v. 166,) h. l. est *interpres et conscia curarum harum*, hujus amoris aut conjugii, adeoque testis perjurii et injuriæ. *Interpres* etiam alias, cujus interventu aliquid efficitur, h. l. nuptiæ, quibus dea præest. *Hecate*, cui noctu sacra celebrantur cum ululatu, h. e. car-

Infandum caput, ac terris adnare necesse est,
Et sic fata Jovis poscunt, hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, quum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur;
Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.
Hæc precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.

mine, precibus, in triviis. Notus usus vocis *ululare*, ὀλολύζειν in sacris. *Diræ*, h. l. Furiæ. *Deos morientis Elissæ*, Genios Didonis et mox Manes intellexeram. At Pompon. Sab. *Manes Sychæi vocat.* Nec tamen video quid vetet, *deos ultores Elissæ* accipere. *Accipite, advertite, audite* de eadem re. *Numen* vestrum, h. e. vim ac potestatem deorum inferorum ulciscendi malos, *advertite malis*, contra improbos et impios Trojanos, *meritum*, quippe qui meruerunt vestrum numen, h. e. pœnam, a diis mali ultoribus infligendam. Exquisitior oratio quam illa, *advertere vultus, aures, animos;* ut Ovid. viii Met. 482.

612 sqq. Eximiam poetæ artem in subjungendis diris his, quibus Æneæ fata, post adventum in Italiam, mox temporum seriorum eventus bellaque inter Pœnos et Romanos gesta, ingeniose intexuit, ut tanto magis popularium suorum animos adverteret et delectaret, jam alii viderunt. Dirarum vero et imprecationum omnino inventum et usum a poetis Græcis accepit, in quibus frequens est, utpote vehementibus affectibus bene inserviens.

613, 614. Ante oculos fuere ex Odyss. ι, 532 sqq. diræ Polyphemi in Ulyssem: 'Αλλ' εἴ οἱ μοῖρ' ἐστὶ etc. Gravitatem orationis nota in verbis singulis, ut, *Infandum caput* pro eum, *terris adnare*, pro pervenire ad Italiam. *Hic terminus hæret*, si in Italiam, fatorum et errorum Æneæ terminum ac finem, pervenire Æneam fatale est: *hæret*, fixum et destinatum est.

615—621. Revocata sunt ad has diras ea quæ lib. vii sqq. memorantur, bella cum Latinis et sociis Rutulis, Æneæ profectio ad Evandrum auxilii petendi causa, relicto in castris Ascanio, quem interea oppugnat Turnus cum magna Trojanorum strage. Reliqua a v. 618 ad mortem Æneæ spectant; namque is quarto ut plerique tradunt, a fœdere cum Latinis anno, pugna cum Tyrrhenis facta, in Numicio flumine periit. *Audacis populi;* id est, Rutulorum, sicut semper inducuntur. *Audax* poetis est bellicosus, fortis. *Finibus extorris*, profectus ex castris in Latio positis. *Indigna*, miseranda, *suorum Funera*, inprimis Pallantis lib. x. *Pacis iniquæ:* vid. lib. xii, 823 sqq. Sed res in majus aucta. *Ante diem*, non obstat lib. vi, 764, *Quem tibi longævo Lavinia conjux Educet silvis regem.* Paucos saltem annos regnavit. *Inhumatus*, quoniam ejus corpus nusquam inventum est, ut adeo inter deos receptus diceretur, ut ex Livii i pr. notum. *Cum sanguine*, cum vita, sed multo majore cum vi. Servius: *quasi imprecationes ipsas suo consecraret sanguine.*

622—624. Odia inter Pœnos et Romanos, et bella perpetua de imperio. *Stirpem exercete odiis*, vexate. Nisi est exquisitior ratio pro vulgari, exercere odia in posteros. *Munera* int. inferias, quæ proprie *mitti* dicuntur. *Nec fœdera sunto*, quippe tertio rupta.

625—627. *Ultor*, Hannibalem ostendit, qui Italiam ferro ignique vastavit. *Ex ossibus* pro vulgari, ex cinere meo, h. e. post me veniat aliquis qui persequatur etc. *Dabunt es*, exquisitius quam, erunt. Bella scilicet ominatur sæpius renovata.

Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
Hæc ait, et partes animum versabat in omnes;
Invisam quærens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sychæi;
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic, corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat:
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis;
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait: illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paullum lacrimis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:

628, 629. Est poetica amplificatio odii et inimicitiæ; ut vulgo solemus dicere omnia inter Romanos et Pœnos fuisse infesta et contraria.

632. Ut sola et sine arbitris esset, cum mortem sibi inferre decrevisset, Barcen, quæ cum ipsa erat, foras ablegat.

633. Suam propriam nutricem Dido jam olim apud Tyrum sepeliverat. Ut alias *tumulo, sepulchro, urna, haberi, teneri* dicuntur defuncti; sic nunc *cinere in patria antiqua haberi* dicitur nutrix. Hunc versum ab interpolatore profectum censent plurimi; et sane in eo sunt plura quæ displiceant.

636. *Monstrata* a sacerdote, puto, *piacula*, piamina, h. l. purgamina, quibus in sacris magicis utebatur superstitio, h. l. ad mentem amore exsolvendam.

638—640. *Incepta* inde a v. 504 sqq. vid. notam ad v. 478 sqq. Cf. ad sequentia Silium viii, 116 sqq. *Rogum permittere flammæ* ambiguum esse potest, sitne *flamma Dardanii capitis*, an *rogus Dardanii capitis*. Video nunc hoc mollius esse: rogum cui imposuerat effigiem Æneæ, sup. 508, quasi caput ac vitam ejus devotura.

642—647. Notas extremi furoris observa. *Morte futura*, jamjam cummaxime constituta. *Sanguineam aciem*, ὄμμα ὕφαιμον. *Interiora domus limina*, limen interioris ædium partis. *Quæsitum*, paratum, acceptum, adeoque etiam datum: sup. 507 dixerat *ensem relictum;* scil. dono ac munere.

648 sqq. Magnum et novum πάθος in conspectu earum rerum quæ magnopere animum percellere debuere; magnum quoque artificium in dilectu rerum ac verborum. Expende singula. *Mente*, defixa in pristini amoris ac consuetudinis cogitatione. *Incubuit toro.* Comparant intpp. loca Soph. Trachin. 916 sq. et Eurip. Alcest. 173—186. Ac oratione quæ modo sequitur, nihil puto dici posse aut personæ ac tempori accommodatius, aut ad animum movendum potentius; illa vero v. 653—656 quam sublimia sententiis!

Dulces exuviæ, dum fata deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi;
Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimium felix, si littora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ!
Dixit; et, os impressa toro, Moriemur inultæ!
Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat. Atque illam media inter talia ferro
Collapsam adspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque deorum.

651—656. *Exuviæ—Accipite hanc animam*—quia iis incubans animam est expiratura. Male argutantur in *fortuna*, et ante in *fata deusque*. Est eadem notio bis, ter, iterata. Magni animi hoc esse puta, ut in novissimis rebus sese erigat, et suæ laudis conscientia ac rerum gestarum claritate fato ac diis invidiam faciat. Ingloria morior; at non vixi ingloria: *quem dederat cursum fortuna peregi:* sup. lib. iii, 493 dixerat, *Vivite felices, quibus est fortuna peracta Jam sua. Imago* *εἴδωλον*, umbra, *magna* rerum gestarum nomine ac fama. Splendidum et illud: *sub terras ibit*, moriar; petitum ab Ennio et Lucretio. *Ulta virum:* vid. sup. i, 360—364. *Pœnas recepi*, nove forte, nec tamen insolenter pro, cepi, sumsi.

659—661. Iterum animi magni et superbi hoc; ut, ingloriam et inultam se mori hoc vel maxime pungat. *Os impressa toro*, sc. percita furore, salute desperata et morte vicina: ore impresso, præ animi dolore in torum cui incubat immisso, hæc eloquitur. *Inulta moriar!* modo sic moriar, ut saltem ille hauriat etc. Inter hæc verba ensem ab illa pectori applicari puta.

662. *Dardanus* paullo insolentius pro Dardanius, sed et Homer. *Δάρδανος ἀνήρ*. *Ferat*, splendide: Ex meæ mortis indicio ac nuntio infaustum omen navigans ille secum auferat! Sit illi ferale hoc spectaculum pro sinistro vitæ omine.

663—665. Vide facinus declaratum ab iis rebus quæ maxime legentis animum impellant, et verbis ornatissimis. Non vident illam se transadigentem ferro, sed *ferro collapsam*, et hoc quanto plus quam transfixam! et *spumantem*, plus quam *tinctum* cruore ensem. Bene Serv. *Non induxit occidentem se, sed ostendit occisam. Comites* sunt familiares, famulæ, quæ in impluvium irrumpunt. Etiam hoc judicium poetæ declarat, quod de rogo incenso nil memorat; quem tamen incensum esse e lib. v pr. apparet. Scilicet vix commodo loco id inter cætera narrari poterat.

666—668. *Bacchatur* gravissimum, pro discurrit, differtur. *Tecta fremunt*, ut jam alias monitum, pro vulgari, lamenta fremunt in tectis.

669—671. Comparatio hæc et alibi obvia, accommodata tamen, et h. l. bene ornata, primo loco apud Homerum occurrit, Iliad. χ, 410, ut jam Macrobio notatum.

Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocâsses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Exstinxsti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date vulnera lymphis;
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridit sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque annixa levavit;
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.
  Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem

672 sqq. Egregie affectus veritas servata in Annæ luctu et verbis. Præivisse creditur Briseis Homeri in Patrocli funere, Iliad. τ, 282 sqq. Hæc autem omnia quæ effatur, ne a tempore et loco aliena sint, dum illa incedit prolata esse cogita: nam *trepido cursu ruit per medios*. Unde v. 685, *Sic fata gradus evaserat altos.*

679. *Idem dolor:* vulgare erat, vulnus.

680—683. *Struxi*, rogum, pete ex v. 676; eum jussu Didonis paraverat sup. 494 sqq. *Patriosque vocavi Voce deos*, h. e. ipsa sacrum jussu tuo paravi et rite auspicata sum, sollenni sc. precum carmine decantato: nam *Ergo jussa parat* sup. v. 503. *Sic ut abessem*, sejungerer a te, avellerer ac te carerem, *te posita*, mortua, ut ii, 664, et sæpe. Gravissima sunt hæc, quibus morte sua Dido omnia in commune exitium traxisse dicitur; quippe in urbe recens condita.

688. Est hoc mirum in modum ad affectum comparatum. Non injucundum fuerit comparare Eurip. Phœniss. 1438 sqq. inprimis 1446 sq. de Eteocle, et Ovid. Met. iv, 137 sq.

689. *Stridit vulnus*, sanguis ex vulnere erumpens.

691, 692. Oculi jam morte natantes et caligine obscurati diem recipere laborant, sed ægre colligunt solis radios. *Ingemiscit* ut moribunda; quod est inf. xii extr. *Vita cum gemitu fugit indignata sub umbras.* Et nunc puta oculos iterum claudi.

693 sqq. Nova hæc et insolens videri potest religio, quod Iris mittitur ad expediendam miseræ Didonis animam. Scilicet Iridi tribuit poeta, quod Mercurio supra tributum vidimus v. 244; quandoquidem a Junone illa mandata fert, et ejus ministerio plerumque Juno utitur; ut inf. v, 606; ix, 2; Iliad. σ, 166. Communiter tamen, ex poetæ religione, v. 698, 699, Proserpinæ eæ partes esse debebant. Junonem hac de re solicitam esse, nil mirum, cum ea Didonis et Pœnorum causam suscepisset. Unde vero hoc dicemus petitum, quod *crinis abscinditur?* E re sacra puto: nam victima consecratur deo, pilis e fronte evulsis et in ignem injectis (cf. inf. vi, 245; est id proprie *κατάρχεσθαι*); ab hoc momento victima deo dicta et sacra. Itaque et is qui moritur, crine abscisso, diis inferis, tanquam victima, consecratur, Jovique infero sacer est. Ornavit ergo poeta vulgare illud: quia morti haud

Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

matura erat, ægre anima a corpore sejuncta est. Res itaque numinis interventu egebat.

693—695. *Dolorem*, ἀγωνίαν. *Artus nexos*, corporis cum anima nexum, bene Cerda vidit, a palæstra et lucta esse petitum. Corpus quasi implicat et circumstringit animam, ne elabi illa possit.

696—699. Vide ad v. 693. *Merita nec morte*, nullo immani crimine commisso. Serv. opp. *subito accensa furore:* uti *non fato*, et *ante diem*, ὑπέρμορα Iliad. β, 155: ὑπὲρ μοῖραν Iliad. ζ, 488. *Accendimur* autem non modo *ira*, sed et dolore, et *furore*, ex indignatione et ira orto. *Caput damnaverat Orco;* h. e. vitam ejus, vel ipsam, morti devoverat: cf. ad v. 693.

702. *Supra caput adstitit.* Στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς, Iliad. β, 20 de Somno (adde Odyss. ζ, 21) omnes laudant. Sed talia delectant fortasse, at nihil illustrant.

704, 705. Iris crine rescisso Didonem diis inferis consecrat, quo ipso calor vitalis corpore solvitur. Comparant Geo. iv, 223 sqq. ubi de anima mundi agitur, e qua vita petitur. Nunc tamen vix illa doctrina locum habet. Exspiratur anima, adeoque in aerem abit. Atque ita quiescat in pace infausto amore liberata Dido!

ÆNEIDOS

LIBER V.

ARGUMENTUM.

Æneas, relicta Carthagine in Italiam navigans, vi tempestatis in Siciliam defertur; ubi, ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisæ patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit, ludosque apud tumulum ejus instituit, suaque victoribus præmia decernit 1—103. Navali certamine vincit Cloanthus—285. Euryalus Nisi dolo cursu superat—362. Entellus senex Daretem juveniliter se jactantem cestu vincit—484. Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen præmia, ætatis dignitatisque habita ratione, Acestæ decernuntur, cujus sagitta in aerem emissa subito exarserat—544. Ascanius in honorem Anchisæ avi, cum primæ nobilitatis pueris, equestres ludos pugnamque imaginariam exhibet—603. Interea Trojanæ mulieres, hortatu Iridis, longæque navigationis tædio, ignem in classem conjiciunt, quatuorque naves comburunt: cæteræ subita a Jove immissa pluvia incendio sunt ereptæ—699. Nocte sequenti Anchises, Æneæ filio in somnis apparens, Jovis verbis admonet, ut, Nautæ consilium secutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat; ipse cum juventutis robore integræque ætatis flore in Italiam naviget; Sibyllæque inprimis antrum adeat; illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suæ seriem omniumque instantium bellorum discat eventum—740. Monitis itaque paternis morem gerens Æneas, oppidum in Sicilia condit nomine Acestam; eo et matrum et senum bello inutilem coloniam transcribit: ipse cum exercitus robore Italiam petit—778. Interim Neptunus, Veneris precibus exoratus, naviganti Æneæ mare tutum præstat—834. Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; ejusque vicem supplet Æneas.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,

Pro episodio habendam esse majorem hujus libri partem, negari nequit; nec tamen alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Æneas: rejectus a cursu suo in Africam, nunc eandem navigationem repetit; et jamjam ad Italiæ littus appulsurus, iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa omnino in Sicilia erant Trojanorum et Æneæ vestigia; non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Æneas. Classis a Trojanis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Itaque poeta præclare eo rem adducit, ut Æneas patri inferias faciat, ludos funebres instituat, classe incensa partem comitum deponat in insula, et urbe nova condita cum reliquis discedat. Alia hujus libri suavitas ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. ψ Patrocli funus et

Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus; maria undique, et undique cœlum;
Olli cæruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum

ludos simili copia descripsit. Ut autem in ludorum cogitationem incideret poetæ ingenium, facere potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis clarum pugilatu nomen habebat. Judicium poetæ in hoc quoque agnoscendum, quod gravissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festivitas, certaminum eventus, ac præmiorum varietas.

1—4. *Interea:* vid. sup. iv, 584 sqq. Orto die naves solverant Trojani; abeuntes prospexit Dido, iv, 586; mox mortem sibi intulit in rogo nondum incenso. Servius: *circa primum ortum lucis navigavit—ergo tota die, dum se Dido interimit, dum fletur, paullulum provectus est, leniter spirantibus ventis: et flammas rogi circa vesperam vidit; quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur.* Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et altero mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Iliad. ψ, 226. *Medium* (vid. sup. iii, 664) *iter* (ut cursum, fugam): vulgarius esset, *mare altum.* At *certus;* itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi. *Aquilone* simpl. pro vento: cf. sup. iv, 562 et 310. Nam austro tum uti debuit.

5, 6. *Sed duri dolores magno amore polluto,* quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore læso; *notumque,* et, quod non ignorant, *furens quid femina possit;* hæc *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora, per augurium triste,* h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *Magno amore polluto:* amor violata fide ab altero amante *pollui* proprie dicitur ex adulterio, concubitu vetito: v. c. Hor. iv, 5, 21. Poeta idem nunc dixit pro fide amoris læsa omnino et violata ab Ænea. Ita *jura, fœdera* pollui dicuntur quæ violantur; quia eadem sacra ac sancta, casta, sunt.

7. Animum *ducunt per triste augurium,* ex pluribus indiciis præsagium eliciendo, omnia animo pererrando.

8—11. Iidem fere versus sup. iii, 192—195; ubi vide. Cf. Odyss. μ, 403; ξ, 303 sq. *Supra caput,* desuper, *καταιφῆθεν,* vel *ὑψόθεν.*

15—17. *Arma* h. l. vela contrahere jubet. Sic ὅπλα ap. Homer. Odyss. β, 390, 423 etc. *Obliquat sinus* velorum *in ventum,* vento adverso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. *Auctor* h. l. ornatus causa adjectum; quatenus aliquid spondet ac promittit.

19—21. Adversum igitur navigationi in Italiam ventum ab occidente habebant;

Sufficimus. Superat quoniam fortuna, sequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec littora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos;
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Æneas: Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere naves,
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri: fertur cita gurgite classis;
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ;
Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum
Gratatur reduces, et gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugârat

transversim ille spirans cursum retardabat. *Tendere tantum*, quantum adversa tempestas valet.

23—25. *Littora fraterna Erycis.* Eryx hic pugilatu nobilis, Veneris e Buta filius. In monte Eryce fuit templum Veneris antiquissimum, quod ad Phœnicum Astartes religionem non male Bochartus refert; vulgari tamen fama Trojanos conditores habere ferebatur. Æneam suum poeta auctorem templi facit, v. 759, 760; etsi de hoc scriptorum fides omnium non convenit. *Portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum, relictis sedibus in Italia ad Tiberim, Siciliam tenuissent, reliquis Siciliæ partibus depulsi occidentale tamen littus tenuere: cf. Thucyd. vi, 2; atque inter Sicanos hos Trojani consedisse memorantur. *Remetior* animo *astra servata* ante tempestatem, adeoque cum astris ipsum cursum ac navigationem hactenus factam.

28. *Flecte viam*, ut sup. iter, h. e. cursum, navem. Proprie flectunt vela ad alium cursum tenendum.

31. Versus ad Lucretianam formam lib. iv, 738, *Quorum morte obita tellus complectitur ossa.* Mox, *secundi Zephyri*, cursu jam versus ortum solstitialem inflexo.

35—38. Bis Æneam ad Siciliam accessisse narrat poeta: primum cum littus Italiæ inferioris et Siciliæ orientale prætervectus Drepani portum intrasset; et iterum cum Carthagine et ab Africæ littore evectus, ut Italiam peteret, ventis adversis ad Siciliæ littus occidentale esset rejectus. Tenebat tum ea loca Acestes: ab hoc Æneas benigne hospitio exceptus est. Erat enim ille Trojano sanguine oriundus, quippe e Trojana femina, de qua varie traditur, in Siciliam delata et a Crimiso fluvio compressa, susceptus. *Montis*, Erycem designare videtur. *In jaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, etiam apud Græcos, *ἐν ὅπλοις ὄντες*, pro *ἔνοπλοι, ὁπλῖται*; nunc tamen paullo durius, respectu tamen inprimis ad alterum habito, *in jaculis et ursæ exuviis*, *ἐν ἀκοντίοις καὶ ἐν ἄρκτου δέρματι ὤν*, *instructus jaculis et pelle.* Nec vero jungenda, *horridus in jaculis*. *Pelle Libystidis*, Libycæ, *ursæ*. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta: cf. inf. 300, 301.

39—41. *Veterum parentum*, quandoquidem a Trojanis originem ducebat. *Gaza agresti*, h. e. penu rusticano, explicatur per *opes*. Ornant *lætus* et *fessos*.

Clara dies, socios in cœtum littore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidæ magni, genus alto a sanguine divûm,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mœstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic dî voluistis) habebo.
Hunc ego, Gætulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ;
Annua vota tamen sollemnesque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine divûm,
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem:
Poscamus ventos; atque hæc me sacra quot annis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves: adhibete Penates
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.

44. *Tumuli ex aggere* (ornate pro ex tumulo) socios alloquitur, more militari.

45 sqq. Etsi et inferiæ hæ et ludi funebres plane ad Homeri exemplum a Virgilio instituuntur, tamen ingenium ejus in hoc agnoscas, quod iis rebus ad pietatem maxime Æneæ sui declarandam usus est. *Alto a sanguine divûm* propter Dardanum Jovis filium: vid. iii, 167. Solet autem ejus, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani, *Martis genus*, *Romulidæ* etc.

48. *Aras:* funus a sacrificio funebri designatur, quod ad rogum et cinerem urna condendum Manibus fiebat.

49 sqq. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cujusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Cæterum hi versus ornatissimi sunt, et πάθος habent: se diem celebraturum esse semper et ubique, in deserto, in mari, et mediis in hostibus.

51—54. *Gætulæ Syrtes* paullo latius dictæ, ex more poetarum. Nam Gætuli versus occidentem Africæ et in meridiem habitarunt. *Deprensus*, simpliciter de eo cui importuna res alieno tempore supervenit; pro vulgari, si versarer in navigatione, aut in solo hostili. *Pompas*, inferias, et parentalia ab apparatu sacrificii sollenni designat. Exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis*. Vulgo *dona*, h. e. sacræ res quæ offeruntur, *exstruuntur in ara*. *Suis*, h. e. debitis: cf. Ecl. iii, 62.

55—57. Quanto magis nunc, cum etc. *Sine mente*, *sine numine divûm*, sine consilio ac voluntate deorum.

58—60. *Honorem*, easdem inferias in honorem Anchisæ faciendas, *lætum*, alacriter, lubenti ac parato animo, celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratam pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus. Hoc minus vulgariter extulit: *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre* sibi (adeoque lubens ac propitius accipiat) hæc sacra *quotannis templis dicatis*. Habent tamen *venti*, aliquid a loco alienum; nam Anchisæ fiunt inferiæ, non sacra diis secundæ navigationi expetendæ.

62, 63. Ferales epulas celebrandas indicit, quod religionis genus erat, uti alias post rem sacram, ita nunc inferiis peractis:

Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu:
Cuncti adsint, meritæque exspectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cætera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti
Nequidquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit fines Italos fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Thybrim.
Dixerat hæc: adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina, traxit,

in iis libatio fit diis Penatibus et Trojanorum et Siculorum, communi epularum more.

64. *Si* pro cum, ut et alibi. *Nona*, ex more. Notum *novendiale sacrum*, nono a sepultura die. Alias ipsæ cæremoniæ sunt novendiales: vid. inf. 762.

66—71. *Prima*, primo loco. *Ponam certamina*, θήσω ἄεθλον, ἀγῶνα, instituam certamen navale, ii Geo. 530, *pecorisque magistris Velocis jaculi certamina ponit in ulmo*. Tum *qui pedum cursu valet* etc. h. e. porro certamina cursus, sagittandi, ac cestus. Nam hæc infra exhibita videbis. Jam poeticam orationem adverte. *Incedit*, pro *est* positum, ne offendat, jungenda teneas *qui viribus audax incedit, aut melior jaculis*. Tum *jaculo* et *sagittis*, h. l. de eadem re. *Crudo cestu*, e corio bubulo crudo: vid. inf. 404. *Palmæ*, victoriæ. *Favete*, εὐφημεῖτε. *Ramis* ap. poetam pro corollis frondeis.

72. *Velat* voc. sacrum de corollis, infulis, ac vittis: cf. xi, 101; vii, 154; viii, 276, 277. *Materna myrto* sup. Geo. i, 28 jam vidimus.

73. *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Ægesto vel Acesta Troja capta Siciliam petiisse ferebatur. *Ævi maturus* exquisite pro *maturus ævo*, vel ævo et ætate matura.

77—79. Inferiarum ritus: cf. Iliad. ψ, 170 sq. 219 sq. et sup. iii, 66, 67. *Carchesia*, vox ob dignitatem epicam dilecta, cum vasis genus esset memorandum. *Mero Baccho*, ex more; in sacris mero vino aquam miscere nefas erat. *Sanguine sacro*, victimarum. *Purpureos flores*, iterum sic vi, 885. Epitheton ornans adjectum a certo genere florum, puta violarum et aliorum rubentium fusco colore.

80, 81. Cf. Iliad ψ, 179 sq. *Animæque umbræque paternæ*, pro anima et umbra. Sed an hanc receperat Æneas? Atqui anima et Manes in inferis: vid. inf. 98, 99. Scilicet proprie *patris cineres* receperat: jam idem ille *patrem recepisse* bene dicitur; hoc autem idem poeta per *cineres, animam, et umbra* declaravit. Nec tamen hoc necesse; sed distingue: *salvete recepti Nequidquam cineres: salvete animæque umbræque paternæ*.

84—86. Comparant portentum simile ap. Homer. Iliad. β, 308 sq. Alio modo

Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras;
Cæruleæ cui terga notæ, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille jacit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet: cædit binas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, Manesque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt; onerant aras, mactantque juvencos:
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaethontis equi jam luce vehebant;

et præclare ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisæ inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive locorum sive hominum, tota antiquitas, inprimis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt. Plurium enim rerum symbolum ac nota habitus est serpens, v. c. ut τὸ ἐγχώριον, solum patrium, vitam, salutem, immortalitatem innueret. Itaque et h. l. et mox ad Genium seu loci seu Anchisæ ostentum refertur, v. 95. *Adytis* splendide ornat patris tumulum, tanquam locum sacrum ac templum, mox etiam (inf. v. 760, 761) fani religione consecratum. *Amplexus*, gyris ambiens. Septenarius numerus tanquam impar et sacer poni potuit. *Lapsus per aras.* Nihil antea de ara dixerat; sed eam inferiis faciendis extruere solenne erat: vid. sup. iii, 62 sq.

87—89. *Cui terga notæ cæruleæ* (pingebant, assume ex sq. *incendebat*), *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*, h. e. maculæ aureæ fulgentes (*with burnish'd neck of verdant gold*, ut Miltonus lib. ix, 501). Has etiam sic efferas: *fulgor macularum aurearum*, vel *fulgor macularum auri*, et *auro;* et hinc exquisitius poeta, *maculosus auri fulgor*. Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς, Iliad. β, 308. *Incendebat* ornate pro, inerat squamis. *Jacit colores*, dictum, ut jacere radios, lumen, ἵεναι, βάλλειν, mittere, emittere.

90—93. Serpens degustavit τὰς χοάς. *Agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu: sup. ii, 212, de binis serpentibus, *illi agmine certo Laocoonta petunt.* Quæ si cum h. l. compares, eodem modo possis accipere. *Levia pocula*, λεῖα, adeoque nitentia, puta ex ære esse. *Altaria*, pro dapibus appositis dixit.

94—99. *Instaurat* h. l. simpl. peragit. *Famulum parentis*, dictum pro Genio Anchisæ; θεράποντα, eum qui adest homini. Nam Genii ministerium præstant, quatenus genitos suscipiunt, tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes. Ab Etruscis religionem illam acceperunt Romani. *Cædit:* cf. Iliad. ψ, 166 sqq. *Fundebat:* ibid. v. 220. *Vocabat*, sup. iii, 67, *Inferimus—pateras, animamque sepulchro condimus, et magna supremum voce ciemus. Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur.

100—103. *Quæ cuique est copia.* Vulgare: pro, suis quisque copiis. *Onerant:* Geo. iv, 378, *Pars onerant mensas.* Alii parant epulas, quæ h. l. festæ sunt, ab inferiis diversæ; nam ex inferiis nihil gustatum meminimus.

105. *Phaethon* h. l. ipse sol; ut ap. Hom. sæpe 'Ηέλιος φαέθων.

Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat: læto complêrant littora cœtu
Visuri Æneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor, ex omni delectæ classe, carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmî;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Cærulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, immotaque attollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.

108. Pars visuri Trojanos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum.

109—112. Ex Iliad. ψ, 259 sqq. sed ornatiora. *Circum* nove dixit pro consessu, corona. Est Græcorum ἀγὼν de loco dictus, et de turba spectantium. *Pretium victoribus*, pro vulgari, victorum præmium; *sacri tripodes*, quorum usus fuerat vel futurus erat in sacris; *ostro perfusæ vestes*, purpura tinctæ, πορφυρόβαφοι; *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269, δύο χρυσοῖο τάλαντα, scil. et h. l. auri unum et argenti alterum talentum.

113. *Et tuba.* Romano more. Nam heroicis temporibus tubam nondum inventam esse satis constat.

114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Iliad. ψ, 270 sqq. Virgilius navale certamen bene substituit, ut rem variaret. Quatuor sunt naves. Varietatem et ornatum poeta ab eorum insignibus et a ducibus petivit. Mnestheus belluam marinam, Pristin, Gyas Chimæram, Sergestus Centaurum, et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poeta his ducibus nobilium Trojanorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia, et Cluentia gens originem ducere videri volebat. Mireris Gyam prætermissum, a quo jam Cerda vidit Geganios ab aliis deduci. Erat ea gens Albana: vid. Dionys. iii, 29. *Pares*, puta, magnitudine et bonitate. *Gravibus remis*, fortibus. Omnino si delectationem quæris, ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nominantur in sqq. insignia navium pro navibus: sic *Pristis, Chimæra.*

118—120. *Chimæra, Urbis opus.* Servius: *ita magna, ut urbem putares.* Vss. 119 et 120 classici sunt in triremis declaranda forma, et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. *Versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur. Etsi triremes serius inventæ, tamen Virgilius in his Homericam subtilitatem veritatemque non sequitur.

124—128. Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per cœlum nubibus obductum designat, *hiberni condunt ubi si-*

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater; unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cætera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaque brachia remis;
Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor:
Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virûm studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Littora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus

dera Cori) fluctibus sævientibus latet, undis submersus; cum mare est placidum, tunc ipse attollitur, et planities soli in mari eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus, Iliad. ψ, 326 sqq. *Olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem.

132—135. *Sorte*, etsi in eadem linea. *Populea fronde*. Servius: *quia ludi funebres sunt, et hæc arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret.* Ut in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum uncti sunt oleo.

136—138. *Intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intendunt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim incumbant remis. Ingrata tamen repetitio ejusdem vocis, *intenta, intenti*. *Corda pavor pulsans:* vid. sup. Geo. iii, 105, 106, *Quum spes arrectæ juvenum, exsultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* Ornatius extulit Homerica: *πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων.*

139—143. *Finibus*, quæ v. 132 *loca* sortiti erant. *Adductis lacertis*, simul cum adductis remis. *Tridentibus rostris*, trifidis.

144—147. Sumta, ut jam Macrobio notatum, comparatio ab Homero, Odyss. ν, 81 sqq. Omnia hic ornate. *Bijugo certamine* pro bigarum. *Campum Corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium. *Immissis* (in cursum) *jugis*, h. e. equis jugalibus admissis, dum freni laxantur. *Undantia lora*, exquisite pro effusis frenis. *Proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet.

149, 150. *Consonat*, exquisitius quam, *resonat*. *Littora*, in planitiem declivia, *inclusa* collibus his nemorosis. *Colles resultant clamore*, doctius quam, ut vulgo, si clamor resilit a collibus.

151. *Elabitur* egregie pro, præcurrit celeriter, primo ante cæteros loco.

Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant;
Quum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum:
Littus ama, et lævas stringat, sine, palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit. Sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menœte,
Cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitoque priorem
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genæ; segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociûmque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est

154, 155. *Tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro, tarda est. *Æquo discrimine*, pari momento, ut linea eadem incederent. *Locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato, locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum.

159. *Metam*, non ubi finirent cursum, sed circumflecterent: sup. 130, 131.

160—166. *Princeps Gyas* et *victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu. *Dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam, ut eam a sinistra haberent. *Littus ama:* tene cursum propius ad scopulum (quem *littus* appellat), nec verere ne remi a sinistra parte eum attingant. *Amare*, cupide tenere, amplecti, servare; ut in illo Horatii, *amatque janua limen*. *Palmula*, *ταρσὸς κώπης*. *Pelagi* sc. dextrorsum in altum evectus, adeoque *diversus*, in diversam partem, cum deberet lævam versus scopulum tenere.

170, 171. *Radit iter* (radit mare remis, ut alibi) *lævum*, a læva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimæra, qua Gyas invehitur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. *Priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata, quam circumvectus erat, *tenet æquora*, mare liberum, quo jam cursum a meta versus littus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai objurgatio ap. Homer. Iliad. ψ, 420 sqq.

172—177. Cf. Iliad. ψ, 385 sqq. *Decoris sui*. Servius: *inhonestum enim est irasci, duci præsertim*. Et *salutis sociorum*, sc. erepto gubernatore navis. *Ad littora*, ad scopulum, qui pro meta erat.

178, 179. *Gravis*, gravatus, adeoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua quam vestis imbiberat, (*fluens in veste* antique pro fluens veste; et hoc, pro veste

Jam senior, madidaque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
* Et salsos rident revomentem pectore fluctus.*
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quanquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum: tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburget

fluente aqua, vel aqua fluente e veste,) *vix tandem redditus est*, difficulter emergit.

182. Verbis Homericis, Odyss. ε, 322, 323. Sed versus hic ignavus, et vix dignus poeta.

183—187. *Extremis duobus:* vid. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, magna navi, Mnestheus veloci Pristi invectus. Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore adeoque breviore spatio (quod in re circensi sinistrum erat, unde h. l. ad navale certamen traductum, vid. v. 116) succedere, Pristin Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assecuta, ita ut anteriore navis parte Centaurum æquaret, et tantum non æquo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum antevertere Sergestus in animum induxit.

188—190. Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq. omnes observarunt intpp. *Socii navales*, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites. *Hectorei* simpl. Trojani. *Sorte suprema Trojæ*, excidio; haud dubie.

191—197. *Nunc illas:* similis adhortatio Patrocli ad Ajaces facta Iliad. π, 556 sq. *Syrtibus* vid. sup. i, 111. *Gætulas Syrtes* jam v. 51, dixerat. *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent, iii, 192 sqq. tum etiam *Maleæ* in extrema Laconia promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumvecti sunt. *Sequacibus undis*, convenit fere ῥεῦμα πολύκλυστον, παλιῤῥόθιον, dum fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est. *Quanquam o*, utinam vincerem! *Rediisse*, ornate pro esse; et *nefas* magna cum vi, pro opprobrio.

198—200. Cf. Iliad. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *Solum* h. l. mare. *Subtrahitur*, sulco facto: vid. v. 142, 143.

201—206. Multum ἐναργείας in h. l. *Honorem*, victoriam, ut anteverterent Cen-

Interior, spatioque subit Sergestus iniquo;
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Æquora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus;
Quem petit, et summis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.

taurum. *Interior:* vid. ad v. 187. *Spatio iniquo*, angusto. *Murex*, Servius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127). *Illisa pependit*, pro vulgari *illisa est*; sed suavius, quod sublimis et suspensa nutavit, libravit sese: cf. inf. x, 303, 304.

207, 208. *Morantur*, hærent; quippe dum navem retro agunt. *Trudes*, contos.

211, 212. *Agmine remorum*, ornate, totis remis. *Ventis vocatis*, expansis velis: vid. sup. iii, 253. *Prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus.*

213—217. Κοίλην πέτρην Χηραμὸν Iliad. φ, 494, 495. At quanto ornatius! *Exterrita tecto dat pennis plausum ingentem;* cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab. *cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum: inde ita quieta volat, ut non videatur movere alas. Iter liquidum*, aerem, *radit* ut ψαύειν et ψαίρειν, v. c. ap. Æschyl. Prom. v. 394. Sic *verrere* æquor. Vulgarius *secare;* nisi alterum illud eam vim habet, ut quasi aeris aliqua superficie leviter tantum perstricta incessum denotet.

218—222. *Ultima æquora* circa metam. *Brevibus vadis*, propius ad scopulum: vid. i, 111, 112, ubi *brevia et syrtes. Discentem* est experientem, conantem.

224—228. *Cedit*, h. e. præteriri se sinit Chimæra. *In fine*, totius cursus, sub reditum ad littus. *Sequentem*, Mnestheum qui insequitur Cloanthum, *urget. Studiis* h. l. proprie, ut in consessu ludorum circensium de favore spectantium: cf. Iliad. ψ, 448 sqq. et 767, 768. *Fragoribus* h. l. pro clamore et plausu.

Hi proprium decus et partum indignantur honorem
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris;
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocâsset:
Di, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit: illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in naves ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.

229—231. *Proprium decus* h. l. ut alias, pro parta jam et parata victoria. *Indignantur ni teneant*, doctior forma quam, *se non tenere, sibi eripi.* Sic εἰ, εἰ μή. *Pacisci* exquisite pro, reddere, impendere; ex vulgariore formula: redimere famam sempiternam morte. *Possunt, quia posse videntur* ad fiduciam certantium referre malim: efficiunt id quod facere student, seu in eo sunt ut id efficiant; quoniam sibi videntur id efficere posse.

232—238. Lineas apud Hom. ductas vide, Iliad. φ, 769 sq. ubi Ulysses in cursus certamine similiter vota facit. *Palmas utrasque* antique, pro *palmam utramque*. *Divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare*, h. e. invocare; sed dictum exquisite, ut *in partem prædamque vocare*, iii, 222, et ap. Ovid. Fast. v, 527, *juratus vobis in verba vocatis.* Nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea quæ voventur. *Voti reus*, uti Ecl. v, 80, *damnari votis*, quoniam *vota deberi, solvi*, dicuntur. *Porricere* voc. sacrorum proprium. *Liquentia* ornat, ut sæpe *liquidum* in *aqua, humor, fons.*

240—243. *Phorcum* (Φόρκος et Φόρκυς) Ponti et Terræ filium, Nerei fratrem, posuisse videtur poeta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen: cf. inf. 823, 824. *Panopen* vel *Panopeam*, unam ex Nereidibus sigillatim posuit, forte tanquam ex præcipuis unam: ut sup. i, 144, *Cymothoen.* *Portunum* bene memorat, tanquam poeta Romanus, qui Græcis est Palæmon, olim Melicerta. Erat *Inous* Melicertes Geo. i, 437. Cum clave eum fuisse exhibitum legitur apud Festum. *Pater* commune deorum nomen, etiam qui juvenili ætate exhiberi solent, *ut Bacchus pater.* *Impulit navem* ut sup. lib. i, 144, 145, in tempestate naves Trojanorum scopulis detrudebant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. *Manu magna*, significanter in numine; et memorabilis effectio, *illa Noto citius Ad terram fugit. Portu se condidit alto*, ornate pro, intravit.

244—248. *Ex more*, certe ludorum gymnicorum. *Advelat* ut exquisitior esset oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. *Dat optare:* cf. sup. i, 425, ut eligant ac dividant inter naves. *Magnum talentum*, non comparative, quoniam majus et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poeta; sed per se, quod multas minas intra se continet; ut *magnus annus, mensis* etc.

Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida
Veloces jaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis:
Longævi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; sævitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tænîs;

250—257. *Victor* primo loco Cloanthus; at v. 258, altero loco, Mnestheus, et v. 266, tertio, Gyas. Vestis auro intexta, ut viii, 167; igitur figuræ aureæ erant; prætexta limbo purpureo duplici intexto; quem quandoquidem cinctu et ipso amictu rugatur vestis, et alia parte defluit, alia attollitur, ornatissime descripsit. *Mæander* fluvius qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimus tum flexibus suis, tum poetarum in eo ornando arte. *Melibœa* insula, in Orontis Syriæ fluvii ostiis sita: scilicet in illo littore muricum frequentia nota est. Textura in ipsa veste ex auro, opere Phrygio. Argumentum, in antiquæ artis operibus obvium, non alienum erat ab hac textura, cum Ganymedes ad Æneæ genus spectaret. *Veloces jaculo cervos cursuque fatigat*, h. e. venatur, non ad picturam spectant, sed tantum poetice interposita sunt, cum in venatu raptus esset puer. *Armiger Jovis præpes* jungendum, suppleto, si placet, *ales*, de aquila; aut *quem præpes rapuit*, velociter. *Tendentes palmas*, graviter ferentes, ac deorum fidem implorantes. *Custodes:* vid. inf. ad 546. *Sævit latratus in auras*, ornate.

258—261. Altero loco victor Mnestheus. *Lorica* pro præmio etiam in ludis Achillis occurrit, Iliad. ψ, 560; ut et lebes, v. 613. *Hamis consertam auroque trilicem:* vid. sup. iii, 467: est ἁλυσιδωτὸς triplici annulorum serie. Ut trinis liciis, seu filis, texta vestis crassior ac spissior est ad corpus tuendum, sic trinis annulorum ordinibus constans thorax. *Decus et tutamen*, Hom. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *In armis*, vel inter pugnam, vel ejus armati. Sed illud præstat.

262—265. *Donat habere*, δῶκεν ἄγειν, Iliad. ψ, 612, 613. *Multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. *Vix illam—indutus at olim.* In memoriam revocandum, heroibus et omnino priscis hominibus tribui molem corporis, robur, ac vires ultra communem hominum sortem: bene itaque h. l. duorum e vulgo hominum vires longe superabat unus Demoleos. *Palantes agebat*, est Homericum κλονεῖν ὀρινομένους.

266, 267. Gyas tertio loco præmium tulit. *Aspera signis*, anaglypha, figuris eminentibus cælata.

269. *Puniceis tæniis:* atqui v. 110 *virides coronæ;* et inf. 494, *viridi Mnestheus*

Quum sævo e scopulo multa vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus Pholoe, geminique sub ubere nati.
  Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvæ; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;

evinctus oliva. At erant frondes puniceа tænia religatæ. Bene Serv. *significat lemniscatas coronas, quæ sunt de frondibus et discoloribus fasciis:* cf. Theocr. Idyll. ii, 122. Plin. xxi, 3.

271, 272. *Ordine debilis uno* proprie esset uno remorum ordine e ternis: sup. v. 119, 120. Sed *ordo* h. l. latius de latere dictum est, et nave scopulo admota ab uno latere omnino remi detersi fuerant. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poeta, frustra, puto, quæritur: unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. De Catilina cogitat Cerda, qui e gente Sergia erat.

273—279. Ornatus locus, in quo poeta profecisse videtur e Lucretio iii, 657, 663. *Viæ agger*, proprie editior viæ pars, h. l. simpl. pro via. *Gravis* est, qui gravem ictum infert; itaque melius jungitur *gravis ictu*, etsi *ictu* etiam ad *seminecem* referri potest: sed prius puto melius: vulgare erat, *gravi ictu;* et mox jungenda *saxo lacerum. Dat tortus*, facit. *Colla arduus attollens*, *αὐχέν' ἀνασχὼν* Callimach. in fragm. *Pars vulnere clauda retentat:* pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes.

280—285. Quod Sergesto etsi inferiori munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet, Iliad. ψ, 536 sqq. Quod autem Pholoen Cretensem nominat, hoc ut poeta facit, a quo nihil indefinite ponendum. *Ostia* h. l. portus. *Promisso*, vulgare fuisset *sperato. Operum haud ignara*, sæpe apud Hom. *ἔργ' εἰδυῖαν*, de lanificio et textura.

286—290. Totum hoc cursus certamen ex Hom. adumbratum, Iliad. ψ, 740 sqq. *Misso certamine*, dimisso, finito: proprie dimissis certantibus: cf. inf. 545. *Silvæ* in collibus, qui iidem *theatrum;* unde infra v. 340, *cavea. Circus* h. l. pro stadio. *Se tulit et consessu exstructo resedit:* cf. sup. v. 44. *Pretia* explicantur per *præmia:* res quæ pretio habentur, et nunc pro præmiis apponuntur.

Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique juventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius, simul et Patron, quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
Assueti silvis, comites senioris Acestæ;
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit:
Gnossia bina dabo levato lucida ferro
Spicula cælatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva:
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes; simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius: spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus:

296. In *pueri* argutantur Servius et alii: *amore pio pueri* exponunt, casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor et amicitia pietatem continere videtur; et *puer* spectat ad teneram ætatem.

299. *Tegea* Arcadiæ: Geo. i, 18, Pan erat Tegeæus.

302. Ex Ennio comparat Macrob. vi, 1, *multei aliei adventant, paupertas quorum obscurat Nomina.*

305—308. Ἀγέραστος Homericum. *Gnossia* (sup. iii, 115) *spicula:* vid. sup. Ecl. x, 59. *Bipennem* argenteo manubrio, signis cælatis, h. e. ornamentis exsculptis, ornato. *Unus hic* est idem et communis inter omnes *honos* seu præmium.

311—313. *Amazonia* et *Threiciæ*, epitheta ornantia a præstantissimo genere, ut mos poetis. Sed *Argolica galea* peculiare genus: cf. sup. ii, 389 sq. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cujus oram fibula gemmata est, qua ille ex humeris suspendi potest: *et fibula tereti gemma subnectit balteum*, nectit, oras colligat: vid. sup. iv, 139.

315—317. Omnia ornate, h. e. curritur: cf. Iliad. ψ, 753. *Simul ultima signant*, notant, oculis animoque designant metam.

319. *Fulminis alæ*, poetica ratione: est tamen etiam in numis fulmen alatum.

Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant; levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridesque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.

324—326. Expressa ex Iliad. ψ, 764, 765. Diores ita cursu æquat Helymum ut uno tantum ille passu prævertat. Itaque Diores sic instat, ut immineat ejus humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans ejus pedem citeriorem. Ita ad verbum *calcem calce* premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro, pedem pede. Et, si plus spatii superesset, nec curriculi metæ jamjam appropinquarent, aut illum cursu prævertisset, aut saltem æquasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de quo ambigerent alii.

327—332. *Spatio extremo*, extrema stadii parte. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *Levi sanguine* pro solo levi propter sanguinem. Sanguis superfusus madefecerat humum herbosam. *Vestigia titubata*, audacius, ut a poeta, pro pedibus titubantibus.

334. *Amores* male modo ad turpem modo ad magnum amorem trahunt. Nihil aliud est, quam poetica ratio pro vulgari, *amor* singulari numero.

338, 339. *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco, amoris beneficio et studio. *Tertia palma*, tertio loco victor, ratione poetica. *Palma*, ut *victoria*, et sæpe alia abstracta, pro victore. An dignitati epici carminis versibus maxime 333 et 557, 558 satis consultum sit, quæsitum est cum alias, tum nuper iterum, a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro decori sensu dijudicandam rem esse; quale autem Augustei sæculi de tali re judicium fuerit, ignoramus. Nostra quidem ætas facetias tales recte, puto, respuit.

340—342. Simile jurgium apud Hom. Iliad. ψ, 543 sqq. *Caveam*, voce a theatro ducta, bene dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles, ut 288 sq. videramus. *Ora prima patrum* et primo loco, ante alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant.

343, 344. *Lacrimæque decoræ* pueri supplicantis, ne sibi victoriæ honos eriperetur. *Veniens* simpl. pro, quæ est. *Venire* poetis pro esse. Veteres grammatici *veniens* h. l. proveniens, nascens, crescens interpretabantur; ut i Geo. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ.*

Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret; quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clipeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum:
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virûm se murmure tollit:
Solus qui Paridem solitus contendere contra;

345. Adjuvat Euryalum ejusque causam, et clamat Diores, qui in victoriæ tertium nunc locum successerat, et, si Salius victor renuntiatur, iterum ea excidisset.

348 sqq. Delectat mite Æneæ ingenium, vel Euryali respectu. Præiverat et hic Homerus Iliad. ψ, 538 sqq. *Palmam*, debitum cuique ordine suo præmium. Observa etiam copiam dictionis: *munera, præmia, palma, corona, honores, dona, promissa.*

355, 356. *Laude*, h. e. virtute in cursu. *Ni me—fortuna tulisset*, me a primo præmio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare, ni fortuna mihi eripuisset præmium.

359, 360. Clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur, et a loco quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario, et quod e manubiis erat.

362 sqq. Etiam apud Homerum πυγμαχία fit, Iliad. ψ, 561—699. Certavit cum poetarum patre Virgilius etiam in singulis, modo varietate modo ornatu. Poetæ studium in oratione varianda cognosce etiam in illo, quod dicere noluit *confecti cursus, et dona peracta.*

363—367. *Animus præsens* proprie in discrimine, qui sine perturbatione, quomodo periculo occurrat, aut hostem sustineat, videt. Debet igitur mox omnino dictus esse pro fortis, ut h. l. adsit is et cestu pugnet: at quam ornate! *evinctis palmis*, cestu; *attollat*, ut ἀείρειν voc. propr. hac in re. *Velatum*, ornatum. *Auro vittisque* seu vitta lamellis aureis distincta; seu ut cornua aurata sint; vittis cervici impositis, ritu religioso.

370—374. Paris, vulgo pro imbelli, ignavo, et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ, in certamine cum Menelao, ν,

Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prœlia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque improbus iste

765 sqq. λ, 580. A poetis tamen post Homerum multo majore virtute insignitus est; in prœliis enim post Hectoris fatum frequens ejus est memoria. Certaminibus autem inclytus factus est, vel ex eo, quod, inter pastores nutritus cum esset, certamine a Priamo instituto agnitus est, dum *omnia vicit*, *κατὰ πάντα ἆθλα*, ut est ap. Hygin. fab. 91. At Buten suaviter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Pollucem provocaverat, cum is ad Bithyniæ littus accessisset.

375—377. Stolide ferox homo egregie ante oculos nostros constitutus, ut nec minus in oratione quæ sequitur.

380. *Cunctos excedere palma*, pugilatu superior omnibus esse, cum nemo ad congressum prodeat.

387—389. *Entellum* inter heroes Siciliæ habitum fuisse, vel ex urbis Entellæ nomine conjectes. Sequitur Silius nostræ poetæ fidem, secundum quam Entellus inter cæteros Acestæ comites ante Æneæ tempora in Sicilam venerat. *Acestes graviter castigat*. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat, quippe senes ætate et auctoritate graves habentur. *Frustra fortissime* olim inter heroes, sc. quandoquidem nunc iners desides, ut ii, 348, 349, *Juvenes fortissima frustra Pectora*.

391, 392. Gravissima objurgatio: *magister Eryx* h. e. gloria hæc, quod Erycem heroem (sed majus, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti. Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe qui Herculem adeo provocavit, v. 412 sqq.

394—398. Talis excusatio frequens in Homero, inprimis Nestoris, vid. Iliad. η, 132 sqq. et Laertæ Odyss. ω, 375 sq.; sed

Exsultat fidens, si nunc foret illa juventas;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem: nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cestus
Projecit; quibus acer Eryx in prœlia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi; tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat:
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus;
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes;
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue cestus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque,
Exuit, atque ingens media consistit arena.

ornatu et orationis vi Virgilius superior: cf. inf. lib. viii, 560 sqq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim usus erat, cestus in medium projicit, magno poeta dignum est.

399, 400. Venissem equidem, haud inductus præmio, h. vel nulla præmii ratione habita. *Nec dona moror*, præmium non curo.

403. *Ferre manum in prœlia*, exquisite pro manus conserere; et *intendere brachia tergo*, pro inducere cestum.

404, 405. Nam cestus facti erant e corio septem magnorum boum, insuto plumbo ferroque. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus.

406—408. *Longeque*, valde, ut Serv. Scilicet in *recusat* latet notio τοῦ *refugit*. *Vinclorum volumina* int. lora quibus cestus circa brachium religaretur.

410—412. *Arma* non possunt esse alia quam ipse cestus: sic mox v. 424, 425. Nec Hercules aliter quam pugilatu cum Eryce pugnavit, vel numis testibus. *Germanus* Æneæ, eadem saltem matre genitus, quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is de quo v. 372) filius.

415, 416. *Æmula*, intellige, quomodo alias poetis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*, nondum cani erant sparsi per tempora. Ornatissime.

418, 419. *Sedet*, ut sup. ii, 660, *Et sedet hoc animo. Auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit. *Æquemus pugnas*, certamen, et nunc quidem arma, cestus. *Remitto*, cedo ac renuntio cestibus Erycis: sic et alias v. c. xi, 359, *Cedat jus proprium regi, patriæque remittat*.

421—423. Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65—74. Versus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. vi, 1. *Duplicem*, Homer. διπλῆν, duplicato panno.

Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant; vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se vulnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque aures et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adsultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,
Ipse gravis, graviterque, ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor cœlo, primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.

429—435. *Pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite; proprie *lacessere aliquem pugna, ad pugnam*, h. l. præludendo. *Immiscent manus manibus* pro conserunt manus. *Pedum melior motu:* sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, evitandis ictibus. *Vulnera* pro vulgari, *ictus;* hos per partes enumerat: cf. Apollon. ii, 82 sq. *Aures* pugilum fractæ ac tumidæ ex ictibus notæ nunc sunt ex Winckelmanni observatione super *κατεαγέναι τὰ ὦτα.*

437, 438. *Gravis* ætate et mole corporis. Nam alter contra agilior corpore. *Tela exit*, pro vulgari, ictus cavet, declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium.

439—442. Splendida comparatio a re multo majore et graviore, oppugnatione urbis vel castelli. *Molibus*, machinis.

444—447. *A vertice*, desuper: vid. ad ii Geo. 310. *Elapsus cessit*, elabitur: quod sup. *exit*. *Gravis, graviter*, ut Homericum: *μέγας μεγαλωστί.*

448, 449. Comparationem ap. Hom. obviam, Iliad. ν, 178 sqq. ξ, 414 sqq. ornavit nobilium Arcadiæ et Troadis montium nominibus; quæ et ipsa rebus dignitatem adjiciendi ars est.

450—455. Similiter Iliad. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod novas vires Entellus sumit, de suo Virgilius addidisse videtur.

At, non tardatus casu neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus;
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant; sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem imposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede deo. Dixitque, et prœlia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus,
Nate dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenili in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum adstabat pugnæ; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hic victor cestus artemque repono.

Studiis, præ studio; per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est. *Conscia virtus*, in prosa, virtutis conscientia.

461—467. Æneas idem facit quod Achill. Iliad. ψ, 734, 465 sq. *Infelix*, ἆ δειλέ. *Vires alias*, simpl. quam putaveras hujus hominis esse, h. e. tuis majores. *Conversa numina*, fortunam certaminis mutatam, averso numine te hoc audere.

471. *Vocati* non vacare putandum. Servius: *Bene eorum ostendit pudorem, vel quia erant occupati circa amicum.* Saltem prius admittere licet; non sponte, avidos, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, ut tollerent. Forte tamen argutum magis hoc, quam verum. Cœtu facto a præcone pronuntiatur victor et præmia tribuuntur. Sic sup. 244 sq. vocati victores præmia ferunt.

473 sqq. Novum hoc Entelli facinus et præter opinionem, adeoque jucundum cognitu.

476—484. Quæ mors destinata Dareti

Protenus Æneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea: et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare; qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsidit Acestes;
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto:

fuerit: ornate, sed multo magis ea quæ sequuntur. *Illisit cestum*, seu manum cestu munitam, ossibus. *Meliorem animam*, aptiorem. Ductum ab hostia succedanea. *Hic victor — repono:* a noto more, arte deposita, v. c. Hor. iii, 26, 3.

485—488. Idem certamen ap. Homer. Iliad. ψ, 850 sqq.; sed variavit multa Virgilius. *Manu* h. l. multitudine. Nisi malis accipere dictum, ut de heroibus solet, *magna manu*, χειρὶ παχείῃ. *Seresti*, sup. i, 611: ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. *Trajecto in fune*, funis trajicitur, transverse circumplicatur columbæ.

491—494. *Primus locus* eleganter pro prima sorte; et acclamatio faventium, *clamor secundus*; et *exit* sors, ἐξέθορε, ἐξόρουσε. *Victor*, secundo loco: sup. 258. Quod *evinctus* comas *oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat.

496—499. *Pandare*, Iliad. δ, 104. *Confundere fœdus*, turbare, vocab. propr. συγχέειν, ut ipse Hom. l. c. v. 269, ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευσαν. *Telum torsisti*. Pandarus emissa sagitta Menelaum vulneravit. *Manu*, sagitta manu emissa; quandoquidem manus pro ipsa opera et opere manuum dicitur.

501—506. *Pro se quisque*, καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος, h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. α, 272, καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν. *Timuit pennis*, pro vulgari, tremuit alis, h. e. plausit, trepidavit præ metu. Dictum adeo, ut, *increpare verbere*, *objurgare brachio*, *flagris*. Tenuius dictum fuisset, *tremuit pennis*. Totus locus resonuit *ingenti plausu*, alarum columbæ debet intelligi. Tenuius esset, si de plausu populi accipere malles.

507—511. *Acer* est epitheton ornans a virtute omnino petitum: cf. sup. i, 14 et

Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Jam vacuo lætam cœlo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes;
Qui tamen aerias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum; docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maxumus omen
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten

99. *Miserandus* σχέτλιος. *Nodos et vincula:* vid. Iliad. ψ, 865 sq.

512. Ἡ μὲν ἔπειτ' ἤϊξε πρὸς οὐρανὸν, *fugit in Notos et nubila,* h. e. in nubes et cœlum evolavit. Mox 517 idem: *in astris ætheriis* ornatius; et v. 525, *liquidis in nubibus,* h. e. aere.

513, 514. *Rapidus,* Hom. l. c. v. 870, Ἐπερχόμενος, rapide, confestim. *In vota vocavit.* Fratrem Pandarum tanquam heroem, invocasse puta; quod gravius est quam si ejus recordatione animum confirmasset, aut ejus Manes invocasset, ut sibi propitii essent.

519—523. Acestes artem suam in eo declarat, quod longissime in altum evolat sagitta. *Artemque arcumque sonantem,* arcus tractandi peritiam. *Monstrum magno augurio futurum.* Non primo satim obtutu occurrit, quid tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, protendere debuerit; et *docuit* tamen mox *exitus;* rem igitur, quæ vere evenit, ante oculos habuit poeta. Spectavit haud dubie poeta ad bella Romanorum cum Siculis. In Sicilia Romani bello a Carthaginiensibus et Siculis, inprimis Syracusanis, fuere petiti; sed horum opes consumtæ bello acceptis cladibus, ut nunc sagitta igni. Acestes, quippe qui urbem Siciliæ Segestam teneret, fata Siciliæ nunc augurio denuntiare recte potest. Quod sagitta exardescit, haud dubie melius ad portentum poeta retulit, quam ex hyperbolica celeritatis designatione repetiit; ut factum est in glande plumbea, inf. ix, 588, motus celeritate liquefacta. Portentum autem ignis aerii simile illi quod ii, 693, 694, ubi vid. not.

524—528. *Seraque,* quia antecedit, *docuit post exitus ingens,* necesse est ad tempora non illa quibus ostentum oblatum est, sed quibus eventum habuit, spectare. *Cecinerunt* est h. l. interpretati sunt. *Sero,* cum res ipsæ evenirent, ut eas jam olim illo ostento monstratas esse dicerent. Est ergo: etiam vates, etsi serius, et jam post eventum quem res habuit, casum ita interpretati sunt. *Exitus ingens* præclare de evento magno ac mirabili. *Volantia sidera,* stellæ cadentes vulgo dictæ, cum noctu tum interdiu occurrere solitæ. *Refixa,* decidua, nam alias stellæ dicuntur *fixæ* esse.

530, 531. *Nec maxumus omen Abnuit Æneas:* igitur accipit tanquam lætum? certe quod ille putabat; nam claritatem nominis, famam et laudem, omnino fortunam insignem, augurabatur ignis in aere exardescens.

Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis,
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori;
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade age, et Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis; quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:

532. Imitatur Hom. Iliad. ψ, 616 sqq. ubi Nestor simili modo præmium extra ordinem fert.

536, 537. Ad *cratera* saltem cf. craterem Sidonium Odyss. ο, 115. *Impressum signis*, anaglyphum signis expressis in argento vel ære. *Cisseus*, Thracum rex, cujus filia Hecuba: cf. inf. x, 705. De eodem Homerus Iliad. λ, 223.

541—544. *Prælato honori*, h. e. honori quem alter ipsi prætulerat, præripuerat. *Bonus* cum dilectu h. l. positum, ut ἐσθλὸς, εὐγνώμων. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco præmio donatur, Mnestheus. Omnino est, quod sup. 268, 269, *omnes donati ibant*. *Extremus* Hyrtacides.

545, 546. Nunc ludus Trojæ instituitur, a nobilibus pueris actus, sæpe ab Augusto exhibitus: cf. Suet. Aug. 43 et intpp. *Certamine misso*, ut ἀγὼν, pro certantium ac spectantium turba dimissa. *Custodem comitemque*, et inf. 562 *magistros*, ex suo ævo adscivit Virgilius, quo nobilibus juvenibus addebantur tales magistri vel custodes: Horatio *reges*, ut i Carm. 36, 8.

550, 551. *Avo*, in ludis in Anchisæ honorem habitis. *Circo* de spatio et loco in quo decursus equester fit, ut sup. 289 de stadio.

554—556. Ornatum verborum vide in *lucent* pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra, *fulgent*, *vagantur* etc. *Tonsa coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut inf. v. 673, intelligitur, corona super galeam imposita. Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus hæc caput ambiebat. *Tonsa corona*, h. e. ex arbore tonsa, cui frondes decerptæ: ut inf. *tonsa oliva*. *In morem*, ex more hujus ludicri.

Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
Pars leves humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnes pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cætera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ; veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis; signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris; rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus

558, 559. Ornate pro, torquem collo gestabant aureum: cf. inf. x, 137, 138. *Auri obtorti*, torti; ut *στρεπτός*.

560—567. Pueri fuere omnino xxxvi, cum trinis ductoribus in tres turmas descripti: unaquæque turma xii capitum. Sed ornavit poeta locum egregie eorum qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. Parvus hic Priamus, Politæ filius, Priami regis nepos. De Polite cf. sup. ii, 526 sqq. *Auctura Italos*. Servius: *Polites, de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit, et segregatus ab Ænea condiderit oppidum Politorium a suo nomine*. *Albas maculas* mox in aliqua præcipua parte declarari puta, in pedibus, quos poetica ratione, *primi vestigia pedis*, dixit, et in fronte.

568—574. Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. *Latini* simpl. pro Romanis, ut sæpe. Neque illa temere adjecta, *pueroque puer dilectus Iulo*; ut jam tum concordiæ inter Atiam et Juliam gentem tanquam prima semina jacta sint. *Sidonium equum* dicere potuit etiam qui ex Africa esset. *Esse* e Græcismo abundat: *δῶκε ξεινήϊον εἶναι*. *Trinacriis equis*. Provide hæc adjecta sunt: poterat enim quæri unde Trojanis classe advectis, inprimis ista ætate, tot equi suppetierint.

575—579. *Pavidos*, gloriæ cupiditate sollicitos, ut Geo. iii, 106, *Corda pavor pulsans*. Nec tamen injucunda res, si puerilis ætatis ingenuam verecundiam exprimi putes. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

580—585. Hunc locum cum subjuncta comparatione e pulcherrimis esse puto

Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et irremeabilis error:
Haud alio Teucrûm nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prœlia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, *luduntque per undas.*
Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes:
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.

vivida ad sensum repræsentatione rei ad eloquium difficilis. *Pares* loco, ordine eodem; *terni* tamen, h. e. ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; aut terni quique incesserunt, ita ut duodecim essent catervæ, trium unaquæque puerorum: mox iterum coeunt, *vocati*, a ducibus. *Infesta tela tulere*, ut alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. *Adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi h. e. obvii invicem sibi facti iterum deflectunt se, et in novos gyros discurrunt. *Alternis orbibus orbes Impediunt* præclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. *Sub armis*, ut sæpe apud poetam pro, armati.

588—591. Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. *σ*, 590 sqq. de Dædali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter ejus flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris. *Creta in alta*, propter Idam et alios montes; quanquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus cæcis* h. l. qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, æstimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando viii Met. 158 sqq. *cæca tecta* dixit. *Dolum*, h. e. iter dolosum, fallens. *Signa sequendi*, procedendi, ut poetis ἕπεσθαι, sequi, pro ire, h. e. notas viæ et itineris qua erat incedendum redituro.

592—595. *Vestigia impediunt*, cursus flexus implicant. *Per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Serv.) *nando Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas:* videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia; etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. *Luduntque per undas*, haud dubie melius esset sublatum; nam non esse profectum a Virgilio videtur, cum a præstantissimis codd. absit.

596—603. *Hunc morem—Retulit*, innovavit, repetivit. *Priscos Latinos* h. l. ut *antiqua Italia*, et sic *Latium antiquum* inf. vii, 38. *Docuit celebrare eo modo, quo* ipse celebraverat. *Honorem*, ludum ab origine sua in Anchisæ honorem institutum. Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat, *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur*, poeta dixisse videtur exquisitius: et nunc honor ille, seu ludicrum, *Troja, pueri* autem *agmen Trojanum* appellantur. Alii sic: *pueri Trojanum agmen*, Trojanorum hoc puerorum agmen, *Troja* appellatur. At prius lenius.

Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti;
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, et littora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum adspectabant flentes: Heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque deæ vestemque reponit:
Fit Beroe, Tmarii conjux longæva Dorycli;
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello

604 sqq. Novum avertendi Trojanos ab Italia consilium Junonis, incensis navibus: ad ductum historiæ etiam hoc, etsi variis modis fuit narratum. Sed poetam decebat hæc ad deæ Trojanis infestæ machinationes referre. Quod Iridis ministerio utitur Juno, Homeri exemplo fit: vid. sup. ad iv, 694. Apud eundem, Iliad. ψ, 198 sqq., ad Ventos ea mittitur, ut Patrocli rogum illi flamma involvant. Junoni autem ministra Iris data est more sollenni, non Mercurius. Transitum a lætis ad tristia, adeoque delectationem ex rerum varietate, facile unusquisque observet.

604—610. *Mutata novavit*, pro mutavit, ornate. Fortunæ autem *perfidia* ac *fides* proprio aliquo modo tribuitur, quatenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua. *Ventos adspirat eunti*, præclare pro, volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Ad Mercurium Jupiter sup. iv, 223, *Vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis*. Sunt autem modi volatum declarandi varii apud poetas. *Multa movens:* sup. iii, 34, *multa movens animo*, volvens; machinata: cf. x, 890. Porro *necdum antiquum saturata dolorem*. Erant sup. i, 25 sqq. expositæ caussæ; et hinc i, 4, *memorem Junonis ob iram* erat dictum. *Cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611—617. *Concursum:* vid. sup. 106, 107. *Desertos portus:* vid. sup. 286, 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitario in littore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Græcos quoque serior usus temperavit. Sed et illæ *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes: cf. inf. 652. Bene ad miserationem, *Pontum adspectabant flentes;* et quod statim querelas subjungit. *Urbem*, simpl. sedem.

619—621. *Vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Attamen sup. de Venere quoque i, 404, *pedes vestis defluxit ad imos, Et vera incessu patuit dea:* ut adeo etiam, tanquam ex deabus una, suam pallam haberet. Iris *fit Beroe*, ut Laodice apud Hom. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum sive ad Beroen referas parum interest. Vix tamen feminæ *nomen* tribui potuit. Præstat ergo ad maritum referre. *Genus*, nobilitas: *fuissent* pro *fuerant*.

623 sqq. Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In v. 623 sententia fere qualis sup. i, 94 sq. et iii, 321.

Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas,
Quum freta, quum terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates,
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: Hic quærite Trojam;
Hic domus est, inquit, vobis. Jam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxuma natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroe vobis, non hæc Rhœteia, matres,
Est Dorycli conjux. Divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui

628, 629. *Sidera:* aut tempestates ait, quæ ortu vel occasu siderum sæpe nascuntur; aut provincias, quæ sideribus subjacent. *Emensæ ferimur,* plenius quam emensæ sumus. *Mare magnum* simpl. vastum, immensum, nil amplius. *Volvimur undis,* graviter pro, navigamus.

630, 631. Vid. sup. ad v. 24. *Jacere muros,* exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta jaci* dicuntur.

634. *Hectoreos amnes,* exquisitius quam Trojanos, ut et alias. Ad sensum versus cf. lib. iii, 349 sqq. scilicet, non continget, ut nova Troja alicubi nobis condatur?

636—640. Somnium hoc præclarum, et consilio accommodatum poetæ commentum. *Tantis prodigiis,* rei per somnum tam manifeste monstratæ. *Aræ Neptuno.* Ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, unde aris adhuc titiones ardentes suppetebant: dicas quorsum? forte ad placandum deum et secundam navigationem expetendam.

641—643. Ornata oratio, utpote in re quæ mirationem facere debet. Est autem ea causa poetæ cur ornet, si phantasma aliquod in mentem alte descendere vult. *Connixa coruscat et jacit,* pro jacit simpl. Fert autem ita res, ut, dum vibras titionem, motu ipso flamma vires sumat.

647, 648. Servius ad h. l. *Non est dissuasio, ut quidam putant,* (scil. ne credant feminæ hanc esse Beroen neque ei fidem habeant,) *sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.* *Spiritus* ad dignitatem spectat: h. spiritus altus, magnus; sensus, adeoque gestus, et oris species, majestatem habens et numen.

Ægram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna;
Quum dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt. Furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per et remos et pictas abiete puppes.
Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra
Argivûm; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrûm.
Ast illæ diversa metu per littora passim

651. *Tali munere,* sacrificio et inferiarum cærimoniis tam sollennibus; ut ipse poeta interpretatur: *nec meritos Anchisæ inferret* (voc. proprio) *honores,* inferias.

654—658. *Oculis malignis,* h. l. simpl. torvis, transversis, quales alias maligni animi signum esse solent. *Fatis vocantia regna,* ut *fata vocant, terræ vocant,* sup. i, 610; ita nunc exquisitius *regna vocant fatis,* oraculis, vel ex fatorum ordine. *Paribus,* pariter libratis, *alis:* vid. sup. iv, 252: cf. Iliad. ε, 778. *Secuit arcum,* secando aerem fecit arcum; aut, quod malim, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, ἀέρα, petitum ab agrorum sulcis; ut sit, *incessit per arcum.* Nam per arcum, tanquam tramitem, evolare debuit: cf. sup. 609, 610.

660. *Focis penetralibus:* focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant.

662, 663. Præiverat Lucret. v, 784, 785, *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis. Pictæ,* vel colore inductæ, ut ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam tutelam in puppi aut parasemon in prora pictum.

664. *Cuneos theatri,* locum consessus: vid. sup. 287 sqq.

667—669. Ascanius, ut erat, cursum ad navale convertit. *Turbata castra,* classem: vid. sup. iii, 519. Ascanio autem egregie aliquæ partes hac in re tribuuntur, cum ex personæ dignitate tum ex ætatis alacritate.

674. *Belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex ii, 42, 324.

676—679. *Diversa littora,* diversas littoris partes, ut toties alibi. *Excussa pec-*

Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti, lucisque; suosque
Mutatæ agnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc, pater, et tenues Teucrûm res eripe letho.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix hæc ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora. Restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.
  At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat versans; Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas

tore Juno, præclare, furor a Junone injectus; ut *deus pectore accipi* dicitur.

680—683. Ornati versus. *Vires indomitas* ex Homerico *ἀκάματον πῦρ*. *Udo sub robore*, sub materia desuper aquis injectis irrigata, *vivit* (pulchre pro durat, ignem alit) *stuppa*, qua coassatorum tignorum juncturæ stipatæ sunt. *Vapor* pro flamma et igne, ut *ἀϋτμὴ* apud Homer.

685, 686. Æneam reprehendebat vir doctus, quod ad preces otiosas confugit, cum auxilium navibus ferre deberet. Non meminerat, v. 684, *Nec vires heroum infusaque flumina prosunt*. Præstruendum nunc erat prodigium, et causa idonea apponenda cur imber effusus incendia extingueret.

688. *Pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *lethum* docte pro excidio et interitu.

691, 692. Aut me fulmine feri: scil. ne exitium hoc adspiciam.

694—697. *Sine more*, immodice. Mihi videtur ita reddidisse poeta obvium illud ap. Aratum aliosque: *οὐ κατὰ κόσμον*, h. e. *ἀμέτρως*. At Servius, *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. *Densis austris*, pro nimbis quos austri agunt: hoc imbre *desuper* implentur naves.

701, 702. Homericum *διάνδιχα μερμήριξε*.

703. *Capesseret* de consilio ac conatu capessendi, occupandi.

704—709. Magni poetæ vim et indo-

Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deûm, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Ænean solatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur:
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem:
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et his habeant terris, sine, mœnia fessi:
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnes:
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ subito tales effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,

lem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicujus amici proficisci, et ab Anchisæ umbra per somnum oblata Æneæ approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautæ persona utitur, cujus nomen non obscurum inter eos Trojanos fuit a quibus Romanæ gentes originem repetebant. Fuit enim Nautia gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Minervæ Poliadis sacerdos Palladium secum Troja absportasse narrabatur. Hinc *Pallas* Nauten h. l. *docuit*, ut sæpe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. *Unum*, quod plenius effertur, quem unum omnium maxime Pallas docuit. Igitur hic Nautes *responsa hæc dabat* quæ mox exponit: *Nate dea.* Respondit autem, et interpretando vaticinatus est ea quæ vel ira deum portenderet, vel fatorum ordo posceret, ostento hoc incensarum navium. Aut *hæc* est Pallas, quæ Nautæ subjicere solebat ea quæ is vaticinaretur.

709. Adhibuit h. l. vatem poeta ex vetustiore more, quo vatum ac prophetarum ipsorumque deorum responsa non ubique futuros eventus prædicunt, verum plerumque monitis, hortatibus, consiliis continentur. Sane bene et sapienter monendo haud raro futuros consiliorum aut contrarios eventus ante oculos ponimus: idque si ἐνθουσιῶν, magno cum spiritu ac motu animi, aliquis facit, non mirum si in prædictionem res abiit.

710, 711. *Superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est omnis fortuna.* *Divinæ stirpis*, nam Dardanus ex Jove natus et Electra Atlantis filia; seu, quod forte præstat, quia mater eum ex Crimiso flumine susceperat.

713—718. *Superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiæ. *Acesta*, nota urbs Egesta et Ægesta, vulgo Segesta; quam poeta nunc ab Ænea, comitibus quos in Sicilia reliquerat in eam conscriptis, conditam narrat; vid. mox v. 755 sq.; nomine tamen non ab Ænea, sed ab Aceste, imposito.

721. Poetis nox iter per cœlum faciens media nocte culmen cœli tenet; ut sol medio die.

722 sqq. Quod non nisi Anchisæ auctoritate inclinatur ad Nautæ suasionem amplectendam, id toti consilio condendæ coloniæ Trojanæ auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *Facies* est εἴδωλον, simulacrum. *Cœlo delapsa*, ad sensum nostrum, de iis quæ subito apparent; nam ipse Anchises in Elysio agebat, ut ipse profitetur v. 735.

Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent, tristes umbræ; sed amœna piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale. Torquet medios Nox humida cursus;
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat: et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans cinerem et sopitos suscitat ignes;
Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
  Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium et cari præcepta parentis

726. *Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι*, Iliad. β, 27; ω, 173.

730. *Gens dura:* vid. inf. ix, 603—613. *Aspera cultu*, quæ cultu, habitu, vita aspera, fera, utitur.

731. *Ditis tamen ante.* Hujus ad inferos aditus prima semina jam lib. iii, 441 sqq. in Heleni vaticinio jecerat. Dicas forte, Quid tandem necesse fuit ut Æneas ad loca infera vocaretur, cum pater hoc ipso somno exponere ipsi omnia illa in Elysio docenda potuisset? Causa in promtu est: nec in viso nocturno tam amplus rerum ordo recte exponi potuisset; et excidissent tum illa omnia quibus lib. vi, inter potiores et diviniores carminis partes haberi meruit.

732. *Averna*, sc. stagna, jam lib. iii vidimus v. 442, pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*.

738, 739. Nox ad altissimum mediumque cœli culmen evecta jam declivi via fertur: cf. Geo. i, 250, ad quæ vide not. Sentit umbra orientis solis primos accessus, diluculo subeunte. Re ad sollennem solis cursum et equos revocata, sentit equos solis appropinquantes et jamjam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus frequens spectaculum, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma urgens: cf. Iliad. ψ, 380; Geo. iii, 111. *Sævus*, qui lucis usum eripit umbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est.

743—745. Rem exilem ornate efferri observa; interea ignem accendit, Penatibus ac Vestæ mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisæ umbra accipiunt. Malim de Penatibus accipere, qui pro Lare Trojæ haberi, atque ita poetæ appellari poterant. *Penetralia Vestæ* pro Vesta dixit, quæ intima ædium parte, velata et ab hominum adspectu intacta, servabatur. Æneam itaque cogita ad hoc ædium penetrale conversum sacra fecisse. *Cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, ut i, 292, *cana Fides;* vel quod e senioribus diis, qui jam ante Jovis pueri regnum cœlum tenuerunt, una est. Quod poeta thuris usum heroicis temporibus tribuit, in eo suis magis temporibus quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur.*

Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentesque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium et hæc loca Trojam
Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per littora fletus;
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres, ipsi quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestæ.

750, 751. *Transcribunt.* Qui deducendi, ex vetere in novam civitatem transcribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile onus. *Animos nil magnæ laudis egentes,* non desiderantes aut appetentes, non gloriæ cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo ærumnarum et laborum experte, contentos.

752—754. *Ipsi* socii reficiunt classem. *Reponunt* h. l. renovant, cum integris permutant. *Sed bello vivida virtus:* vim orationi addit inversio: sed tales, quibus sit vivida virtus ad bellum.

755, 756. Æneas sortito distribuit locum ædibus futuris. *Hoc Ilium, et hæc loca Trojam,* recordatione et repræsentatione ad animum veteris Trojæ, cum novam coloniam conderet, hanc pro Ilio et Troja esse vult. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditæ sup. iii, 300 sqq.

757, 758. *Regno,* nova regni sui accessione, nova urbe. *Indicit forum.* Æneas judicia constituit, rem judiciariam describit; et *patribus vocatis,* senatu lecto atque convocato, *dat jura,* ad senatum fert de novis legibus scribendis: sup. i, 426, *Jura magistratumque legunt, sanctumque senatum;* qui versus forte ex hoc nostro coaluit.

759—761. Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Trojanos conditores refertur. Anchisæ autem, tanquam heroi, flamen cum sacro luco constituitur. *Tumulo Anchiseo:* qui consecratus pro fano est, τὸ Ἀγχίσειον. *Lucus* est τὸ τέμενος. De *Idalia* Venere vid. ad i, 680 sq.

762—764. Intellige, consecrando Anchisæ sacello per novem dies fuisse sacra facta; *aris factus honos.* Sup. v. 64 et 104, luctu per novem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi. Cæterum inferiarum ritum ab Æneæ parentali sacro repetierunt vulgo Romani, ut intelligas ex Ovid. Fast. ii, 543 sqq. *Creber* primitiva vi, increscens.

767—771. Egregie ad humani animi

Tres Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
  At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:
Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes;
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec pœnam trâxe per omnem
Reliquias: Trojæ cineres atque ossa peremtæ
Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis

levitatem et inconstantiam! *Nomen*, ut ne auditu quidem tolerabile esset; et *fuga* ut jam sæpe pro erroribus. *Lacrimans* bene ex persona pii Æneæ. *Consanguineus* autem est ejusdem gentis.

772, 773. *Eryci* tanquam heroi: vid. sup. 392, 402, 412 sqq. *Tempestatibus.* Nota res vel ex Horat. Epod. x extr.: cf. sup. iii, 120. *Λύσασθαι τὰ πείσματα*, v. c. Orphic. 1239, et al.: vid. sup. iii, 639 et 667. *Ex ordine*, simpliciter pro deinceps, *καθεξῆς*, *ἐφεξῆς*.

774—776. Sollennis sacrificandi mos pro secunda navigatione. *Tonsæ olivæ*, ut *tonsa corona* sup. 556. Ornat epitheton; nam, dum corona fit, oleæ frondes decerpi eamque tonderi necesse est. Cur autem *oleagineam* coronam poeta nunc memoret, non exputo aliam rationem, quam quod, ut poeta, epitheton pro lubitu apponebat. Quod stat in prora (forte quia sub discessum e portu, cum alias in puppi sacra fiant) et totum sacri ritum ex h. l. tenebis: est enim classicus in hoc sacrorum more. *Porricit*, vocab. sacrum ac proprium.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris, secundo vento Cumas deferuntur Trojani, id nunc poeta inde ad finem libri ornat deorum interventibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis nunc indigebat, quo minus alias intelligi potuisset, cur Juno nullam novam nunc moram accessui in Italiam injecerit.

783, 784. Junctura durior, in pedestri oratione vix tolerabilis, epicam gravitatem habet. *Pietas* sc. Æneæ in illa placanda. *Fatisve infracta quiescit*, ornate pro, infringitur, flectitur, *fatis*, cum videat, fata a se interverti non posse.

785—788. *Urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse; nihil amplius. *Reliquias*, Trojanos urbe capta superstites, *trâxe per omnem pœnam*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, jactasse; ut duci, agi, per ultima, per cuncta supplicia, dicitur. *Trojæ cineres atque ossa peremtæ Insequitur* graviter dictum: classis vero conflagrationem maxime respicit. *Causas*: cf. sup. i, 8 sqq. x, 62 sqq. xii, 791 sqq.

789—792. Vid. sup. i, 50 sqq. *Molem* h. e. tempestatem; et *miscuit* vid. ibid. v. 133, 134.

793—795. *Per scelus actis matribus*

Exussit fœde puppes; et classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi: liceat Laurentem attingere Thybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis. Merui quoque: sæpe furores
Compressi et rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Æneæ mihi cura tui. Quum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret letho, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec dîs nec viribus æquis,
Nube cava rapui; cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret:
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta deæ permulsit pectora dictis,
Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cæruleo per summa levis volat æquora curru:
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis; fugiunt vasto æthere nimbi.

Trojanis, in scelus, pro vulg. ad scelus adactis. *Ignotæ* simpl. in aliena terra respectu Italiæ, quo tendebant.

796, 797. *Laurens Thybris* docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et *dare vela tibi per undas*, novum hoc; *dantur* proprie *vela ventis*; nunc ea Neptuno quasi creduntur; aut *tibi* est Græco more, per te, *σοὶ* pro *διὰ σὲ* tua opera, quantum per te licet.

800—802. Fas omnino est te confidere mare iri placatum et tranquillum. Venerem mari ortam, *Ποντίαν*, *'Αναδυομένην*, quis nescit?

803—809. Respicit, Iliad. *υ*, pugnam Achillis cum Ænea, v. 79 sqq., 158 sqq.; quem subducit victoris manibus Neptunus, v. 290 sqq.

810, 811. *Cuperem cum* etc. cum tamen Trojanos exosus essem; ut fuit Neptunus inter infesta Trojæ numina: vid. Iliad. *υ*, 34, et 313 sqq. Causam iræ enarrat idem *φ*, 446 sqq. unde h. l. *perjuræ*, a perjuro Laomedonte, mercedem ob muros extructos ab eo exactam negante.

813, 814. *Portus Averni*, Cumas, lib. vi, 2, adeoque Italiam. *Unus*, Palinurus; quod episodium nunc præstruit: idem *unum caput* v. sq.

816 sqq. Qui sequitur locus, ex ornatissimis est, exemplo haud dubie in priore parte Hom. Iliad. *ν*, 123 sqq. Omnino hoc poetis sollenne, deos marinos inducere monstris marinis alludentibus circumdatos navigantibus conspectos. *Auro* jugo aureo. *Feris* pro equis.

Tum variæ comitum facies; immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis:
Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocius omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus: una ardua torquent
Cornua, detorquentque. Ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam cœli nox humida metam
Contigerat; placida laxârant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Quum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris

822—826. *Tum variæ comitum facies*, exquisitius quam comites varia facie et adspectu; nam *cete*, belluæ marinæ, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente, Odyss. γ, 448 sqq. Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*. *Glauci chorus*, ut *Phorci chorus* sup. v. 240. *Senior*, ut omnes omnino dii marini, quod docent theogoniæ, quibus rerum origo ab aqua petebatur. *Inous Palæmon*, Melicerta Inus filius. *Phorci exercitus*, deos marinos intellige. *Melite* ap. Hom. Iliad. σ, 42, et Hesiod. Theogon. 246, inter Nereides occurrit. De *Panope* cf. sup. ad v. 240.

829—832. Nihil puto aliud declarari, quam in summa maris cœlique tranquillitate ventum jam ante secundum increbuisse, eoque facto nunc solis velis navigasse Trojanos, remisque otium fecisse. Itaque in omnibus navibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur. *Intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. i, 126 constat. *Una omnes fecere pedem.* Satis constat *pedes* et Gr. πόδας nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, forte et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; et vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti, vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis. *Facere pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa declarant, quæ declarandi causa adjecta: *pariterque*, nunc *sinistros*, *nunc dextros solvere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *una ardua torquent Cornua, detorquentque.* Sic venti sui, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recte a puppi flare incipiunt, v. 844, *Æquatæ spirant auræ.*

833. De *Palinuro* Iasi filio memorat, quippe in Italicis fabulis nobili. Si quæras quid poeta episodio hoc de Palinuro, quod a rei summa alienum videri potest, spectaverit; a doctrina poetæ tale consilium repetendum esse videtur, quod Palinuri memoria in Italiæ Trojanorumque ad eam accessus originibus et historiis non erat obscura; promontorio etiam, ab ejus nomine insignito, ad sinum Veliensem, celebris: rem itaque satis memorabilem omittere noluit; eamque lib. vi, 337 sqq. inseruit, nunc præstruxit.

835. Noctem deam curru vectam cogita, eamque et in altum cœli evectam. *Meta*, pro summa, celsissima parte, in vertice cœli.

838 sqq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum: hoc ut poeta ornavit. Antiquior hæc est Somni advocandi ratio, quandoquidem apud Homerum Jupiter de Olympo Somnum mittit, Iliad. β, 6 sq. Somnus *Lethæa aqua adspergit oculos* Palinuri, ut eum sopiat. Apud alios poetas

Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori:
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Ænean credam quid enim fallacibus austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus;
Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequidquam sæpe vocantem:
Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,

afflatu alarum suarum consopit quos vult Somnus, vel cornu suo soporem effundit. Potest tamen Somnus h. l. inductus videri in re satis tenui, et ad summum carminis consilium nullius momenti. Equidem tota navigatio versus Italiam eo carere poterat; sed poetæ erat intexenda antiqua fama, de qua paullo ante dictum ad v. 833.

840—845. *Tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia loca. *Phorbantem* forte ex Iliad. ξ, 490 petiit poeta. *Æquatæ auræ*, opp. vento obliquo. *Furari* exquisitius quam subtrahere, subducere: *κλέπτειν*.

847—851. *Vix attollens lumina.* Bona Servii nota: *numinis præsentia prægravatus; nam et sequens ejus oratio turbata est; quod et semiplenæ indicant elocutiones. Mene jubes ignorare* (pro vulgari, nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum? h. e. quam facile illud turbetur. *Mene huic confidere monstro?* ipsam maris insolitam tranquillitatem, subdolam tamen et insidiosam, per *monstrum* declaratam puta. *Quid enim* h. l. est quomodo vero? vulgaris ordo esset, *quid enim? Æneam credam austris? Et cœli toties deceptus*—et quidem, qui toties deceptus sim serenitate cœli?

854—856. Tandem somno oppressus obdormiit. *Ramum* proprie accipito. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius x, 355 sqq.; et poterat facile in id phantasma incidere poetæ ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, forte ab noctis roscido aere ducta: cf. sup. ad i, 691. Aspersione aquæ Lethææ *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poetis dicitur, qui resistit, reluctatur. *Natantia*, nota nunc elegantia de incerto motu: vid. Geo. iv, 496.

857—861. *Vix laxaverat—et projecit*, poetica structura, ab Homero petita, pro, cum projecit, scil. Somnus Palinurum, et mox 861 avolavit. *Cum puppis parte*, bene Servius: *pro œconomia, ut triduo natare potuerit:* vid. vi, 349 sqq.

Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:
O nimium cœlo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena!

863. *Interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant.

864—866. Respicitur in *difficiles quondam* Homeri locus Odyss. μ, 39 sqq. 166 sq. Teneant adolescentes, non longe a Capreis in Pæstano sinu tres esse Sirenum petras (νήσους Σειρηνούσας) adversus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; narratas in iis esse antiquissima fama Sirenes, ab Homero duas, ab aliis tres; templum quoque et sacra iis eo in loco constituta narrari in Mirabil. Auditionib. c. 110. Fuit ex iis Parthenope inprimis celebrata urbis nomine.

870, 871. Æneæ verba sunt: vid. lib. vi, v. 1. *Serenum* h. l. etiam de pelago; nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit, *cœlo sereno pelagoque placido*.

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Cumas advectus Æneas, antrum Sibyllæ petit, peractoque de more sacrificio, Phœbi oraculum consulit; ibi et instantia pericula et futuri belli eventum discit 1—155. Miseni cadaver in littore inventum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit—235. Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit; quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce per Averni fauces ad inferos tendit—336. Palinurum, quod sepulchri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit; eumque una in ulteriorem ripam trajicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur —383. Post hæc Stygem trajectus Æneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium, eorumque qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum qui amoris impatientia manus sibi consciverant—449. Ibi Elisam conspicatus cum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum ejus effugit—476. Inde progressus Deiphobum in sedibus eorum qui bello aliquando claruerant multis vulneribus lacerum conspicit, necisque ejus indignum modum ab ipso edocetur—530. Relicto deinde ad lævam Tartaro, sceleratorumque pœnas a Sibylla edoctus—627, ad Ditis ipsius mœnia contendit, aureumque ramum in ipso regiæ limine defigit—636. Post hæc ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musæo ad patrem suum perducitur—678. Ibi Anchises Æneam filium animarum originem, purgationem, et consummationem edocet, eique Albanorum Romanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Julii Cæsaris et Augusti laudes descendit—860; Marcellumque Octaviæ filium, immatura morte præreptum, miris in cœlum laudibus effert—887. Inde per eburneam portam ad superos egressus, socios revisit, relictisque Cumis Caietam petit.

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas;
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Hoc episodium libri sexti ab argumenti Æneidis summa alienum, paullo longius petitum, et in magna suavitate narrationis cursum sistere, impetum inhibere, nonnulli censuerunt. Hoc vero est poetam in ordinem cogere, ad annalium formulam revocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poetæ epici artificia, cum in una actione detexenda carmen epicum coerceatur, ut, variandæ narrationis depellendique subeuntis fastidii causa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendat. Maronis autem mos ille est perpetuus, ut, dum miratione rerum novarum et insolitarum animos audientium teneat, vaticinia, somnia, etiam mortuorum responsa, futuræ sobolis recensum, in subsidium adhibeat.

Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Anchora fundabat naves, et littora curvæ
Prætexunt puppes. Juvenum manus emicat ardens
Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, silvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit; magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.

Neque vero tam otiosum est hoc episodium quam alterum paullo ante de Palinuro. Nam in ipso ad Italiam accessu, de rerum eventu in nova sede capienda Sibyllam consulere non ineptum erat; cumque illa Anchisen in inferis consulendum esse diceret, necesse erat responso obtêmperare. Animadvertendum porro est, primum Æneæ ad Italiam aditum hac narratione majestatis religiosæ vim et honorem accipere; nec alienum ab Æneidis argumento posteritatis recensum haberi posse, inprimis ex Romanorum, quibus suam Æneidem condebat poeta, animis et judiciis. Vidit præterea Virgilius, pro heroibus quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingressæ sint, in alio loco degentibus, commode uti posse, ut Æneæ posteros et res Romanas carmini intexeret. In hoc etiam ingenii sui felicitatem declaravit, quod, cum in eo ævo viveret quo Græciæ doctrina satis jam vulgata erat, non in fabulis Homericæ ætatis acquievit; sed novum fere necyiæ ornatum, eumque eximium, paravit; et hoc inprimis consecutus est, ut non modo, Homeri exemplo, eos qui ante Æneam obiissent, verum posteritatem quoque in Æneidem inferre, reique novitate, tantorumque virorum nominibus, auctoritatem carmini et suavitatem comparare posset.

1. Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum. Novum clavum ei quem Palinurus secum avellerat (sup. v, 858, 859) substitutum fuisse, non dubitandum: sed hoc non est *classi immisit habenas;* verum simpliciter, excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis et navem regebat Æneas, qui in Palinuri locum successerat. Nota metaphora ab aurigatione; quam sup. v, 662 de flamma vidimus: *furit immissis Vulcanus habenis.*

2. *Euboicis Cumarum oris.* Liv. viii, 22, *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* Vid. Cluver. Ital. ant. lib. iv, p. 1102. Habet res difficultates, quæ tamen ad poetæ lectionem nihil faciunt. A seriore certe tempore ad antiquorum Æneæ ætatem Cumas a Chalcidensibus conditas retraxit Virgilius.

3, 4. *Dente tenaci:* sup. i, 169, *unco non alligat anchora morsu. Fundabat* exquisitius quam, firmabat, tenebat.

6—8. Similia Æn. i, 174 sq. et Geo. i, 135. Σπέρμα φλογὸς ap. Homer. notum. *Pars densa ferarum Tecta rapit silvas: rapit* cursu, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquæ investigent, vel ferarum prædam ad epulas exquirant. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *æquora rapere* navis.

9—12. Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit ad Cumas, monti impositum, et ad subjacens Sibyllæ antrum tendit Æneas. Fuit hoc templum ex antiquissimis, Dædali illud opus habitum (v. 14 sqq.), statuaque dei colossea nobilitatum. In ascensu ad templum *lucus Triviæ* fuit (v. 13) in quo ipso templum illud Apollinis videtur fuisse conditum. Dum Æneas hic moratur, arcessita ab Achate Deiphobe (v. 35) *Teucros vocat in alta templa* (v. 41), Sibyllæ antrum, μαντεῖον. Huc accedit ex Heleni (iii, 441 sqq.) et umbræ Anchisæ monitu, v, 731 sqq. *Arces:* erat templum in montium jugis; hinc *Apollo altus.* Porro *Sibylla horrenda,* epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda: cf. vii, 172. *Mentem animumque* Homerico more κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν. *Inspirat magnam mentem,* seu indit mentem valde commotam, ἐνθουσιῶσαν, ut *inspirare amorem, ignem* Æn. i, 688; sive afflat ejus mentem, movet, incitat furore: et hoc melius.

13. Iter ad Apollinis templum (*aurea*

Dædalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus lethum Androgei: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, suppôstaque furto
Pasiphae, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ;

tecta) erat per lucum, quo illud ambiebatur; ex more vetere. Quod ad agri Cumani topographiam pertinet, hæc sunt monenda. Procurrit inter Puteolos et Cumas angustus ager in promontorium Miseni desinens. Puteolano sive Baiano sinui imminet lacus Avernus, adeoque Cumis ille a tergo situs. Colles qui lacum ambiunt silva olim inaccessa consiti erant ad convalles decurrente; et hi sunt *luci Averni* (v. 118, 139, 201) in quibus aureæ frondis arbor (v. 138 sqq. 186). Sacer autem lucus ille Hecatæ (v. 13), seu Proserpinæ, ut Homerus ait; promiscue enim in rebus inferis Hecate, Proserpina, Diana, Luna nominari solet. Contagium tetri aeris fama olim in miraculum auxerat, ut aves adeo supervoliantes fœtore enectas decidere affirmarent. Colles variis perfossi specubus vias habuerunt subterraneas, caliginosas et tetras. Locus igitur apprime idoneus ab hominum animos religionum terroribus sollicitandos. Quo factum est ut Manium sedes et ipsi inferi, quibus evocandis sacra in his locis fiebant, hic esse vel crediti sunt vel a poetis narrati. Tota loci facies nunc quidem quam maxime est mutata: cf. *Addison's Remarks*, p. 167.

14, 15. Fuisse famam antiquam apparet, templum Apollinis Cumanum a Dædalo esse exstructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud se miræ vel præclare artis haberent, ad Dædalum retulisse; habuitque adeo forte horum populorum ars ædificandi et sculpendi originem suam e Creta. Communis narratio est, Dædalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poeta Dædalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Præclare Servius: *Dædalus vero primum Sardiniam, ut dicit Sallustius lib. ii Historiarum, post delatus est Cumas: et templo Apollini condito, sacratisque ei alis, in foribus hæc universa pinxit. Præpes*, celer, velox.

16—19. *Ad Arctos:* cf. Geo. i, 245, 246. Sane Dædalus volatu versus septemtrionalem plagam contendit dum Cumas advolavit. Scilicet fuere plures olim de Dædali erroribus per aerem narrationes, quibus ille etiam remotiorem septentrionalem plagam adiisse ferebatur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. *Enavit* usitata illa metaphora inter volatum et navigationem: cf. Geo. iv, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. i, 301. *Chalcidica arce*, Cumis. *Levis*, ornat epitheton volantem. *Sacravit* tanquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum qui ex mari erant servati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest.

20 sqq. Possunt hæc, si paullo severius agas, a re aliena videri; et videtur poeta argumenti, quod a multis Græcis poetis tractatum fuit, dulcedine et copia abreptus esse. Sed observa quam callide narrationem in sculpturæ argumentum mutavit; et ad hoc cognoscendum otium fecit Æneæ, præmisso Achate ad arcessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, antiquitas probare solebat. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. vii, 456 sqq. et viii, 133 sqq. *Septena corpora natorum*, pro, nati, elegantius, ut sæpe. *Stat*, adstat, *urna:* graphice hoc ad sortitionem eorum, qui mittendi erant, declarandam. Jam, v. 20—22, in unis forium valvis expressas puta Athenas, Androgei necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Dædalum.

23—26. *Gnosia tellus*, ut *Gnosia regna*

Hic labor ille domus, et inextricabilis error:
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis; ni jam præmissus Achates
Afforet, atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum,

jam vidimus iii, 115. *Elata mari*, perpetuum insularum epitheton, *alta; respondet*, in alteris valvis ex adversa, opposita, parte expressa est. *Crudelis amor*, violentus: eodem modo *sævum* et sic porro dictum accipe pro magnus, nimius. *Suppôsta furto Pasiphae*, pro supposita tauro adultero, *per furtum*, κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musæi formula. Nolim tamen putare ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse; sed Pasiphae v. c. demulcens taurum *inest* tanquam pars argumenti expressa. *Veneris monumenta nefandæ*, nefandi amoris. Videtur fabula simpliciter ex symbolo aliquo antiquitus in Creta obvio ducta, quod figuram humanam cum capite tauri exhibebat.

27—33. Labyrinthus Dædali opus, in Pasiphaes gratiam susceptum, ut Minotaurum in eo absconderet. Sic Ovid. viii Met. 157. Apud Homerum vero Dædalus in Ariadnæ gratiam chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur, Iliad. σ, 591 sqq. Homeri locum respicit Virgilius h. l. et sup. v, 588 sqq. at idem noster rem hactenus variavit, ut nunc Dædalum narret in *reginæ*, regis Minois filiæ, Ariadnæ, gratiam Theseo iter per Labyrinthum filo monstravisse, quod inventum alii poetæ simpliciter ad Ariadnæ sollertiam referunt. *Doli* et *ambages*, flexus viæ et errores Labyrinthi: hos *resolvit*, reditu et egressu monstrato. *Cæca*, etiam h. l. obscura, ambigua, δυσνόητα; regit ille glomere iter incertum. Versuum 30—33 de Icaro suavitatem et vim facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. *Quin*, καὶ μὴν καὶ, et *vero sane* reliqua signa perlustrassent.

36. Deiphobe Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur. Sibyllam ab hac sacerdote diversam esse habendam censuerunt nonnulli; nam usque ad v. 55 de Deiphobe agi; tum Sibyllam, esse enim hanc Phœbi vatem v. 77 vaticinari v. 82—155, hinc iterum succedere sacerdotem v. 244, eamque excipi a Sibylla a v. 258 sqq. ad finem. Quod si nonnulla satis commode in istam virorum doctorum sententiam accipi possunt, tamen alia in multo duriorem quam vulgaris est rationem deflectuntur, ut vix ita videatur poeta obscuritatis reprehensione liberari posse. Editur a sacerdote Sibylla responsum, ut Delphis a Pythia furore correpta, postquam adytum ingressa est. Etiam apud Ovidium, Met. xiv, 104, 106 sqq., qui locum hunc Virgilii expressit, ad unam feminam omnia referuntur.

41. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox urbi conditæ pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllæ*, in latere ejus montis excisum, non longe ab eo loco abesse debuit. Ad hoc nunc ex Apollinis templo abducit Æneam Sibylla. *Alta templa* nunc non sunt Apollinis ædes, sed antrum Sibyllæ.

42—44. *Euboicæ rupis*: montium Cu-

Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait: deus, ecce deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando
Jam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis dirêxti tela manusque
Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repôstas
Massylûm gentes, prætentaque Syrtibus arva;
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dîque deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
Præscia venturi, da, non indebita posco

manorum (vid. ad v. 2), in quibus est antrum, excisum in latere montis; doctius, *latus excisum in antrum*. *Aditus*, puta, subterranei meatus, *σύριγγες*, ut in Ægypto appellabantur. Quod si itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia efferetur, remeabat vox per infinitos hos canaliculos, seu spiramenta et exitus; quæ res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit.

45—50. Tempus ad oraculum precibus poscendum, ut ex v. 51 apparet: *deus, ecce deus;* sentit enim illa furore divino se corripi sub templi aditum. *Nec comtæ mansere comæ:* atqui erant illæ resolutæ, ut in sacris mos erat, igitur nunc non mansere ut erant, in suo positu naturali, sed aut factæ sunt horrentes; aut jactatæ, quod malim. *Majorque videri, μείζων εἰσιδεῖν*, ut solent majora visu esse quæ animum sensusque miratione percellunt. *Nec mortale sonans,* adeoque divinum quid: vid. v, 649.

51—53. *Cessas in vota,* ad vota, exquisitius dictum, quam cessas facere vota. *Enim*, ut alias, pro, vero, scil. nisi vota feceris. *Attonitæ magna ora domus*, interioris majoris antri, tanquam adyti, fores: *attonitæ;* ut rei inanimatæ tribuatur sensus idem qui est in iis qui repente revelli fores audiunt. Scilicet debebat esse *attonito* tibi propter fores, ubi revellentur: transfertur doctius epitheton ad *fores*.

56. Semper a Trojanorum partibus stat Apollo in Homero.

57. Fundus Iliad. χ, 359. Est inter memorabiliora factum hoc Apollinis, quod sive suo sive Paridis telo Achillem occidit; ejus enim morte fatum Trojæ primum differebatur, tum autem ille multo gravius sæviturus fuisset in Trojanos urbe capta quam mox factum est.

58—62. Omnia in majus aucta. Pro Pœnis *Massylos* tanquam vicinos, et *Syrtes* tanquam Africæ adjacentem oram. *Penitus repôstas gentes;* positas, habitantes in interiore Africa. *Italiæ fugientis,* vid. sup. v, 629. *Trojana fortuna*, adversa scil.

64. *Quibus obstitit;* quæ consiliis nostris obsistunt, invisa sunt.

66—68. *Da*, fac, effice, ut passim, v. c.

Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantesque deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata,
Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
  At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavinî
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.

xii, 97. Pro *fac nos considere*, quam graviter ista, v. 67, 68!

69, 70. Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Æneas ex posterorum persona vota faciat, jam Servius notavit. *Festos dies*, ludos Apollinares ab eodem institutos.

71—73. Libros Sibyllinos et quindecim viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi; ut ex Sueton. notum, Octav. 31; Tibull. ii, 5, 1, *Phœbe fave, novus ingreditur tua templa sacerdos;* hæc igitur sunt *penetralia*.

74—76. Exsequitur Æneas Heleni præceptum sup. iii, 443 sq. 457. *Ipsa canas*. Nunc igitur more suo relicto non foliis inscribit dicta, sed ore profert.

77—80. Ornate omnia: a domandis equis translata verba, ad vatem, quæ nollet deum recipere, ἐνθουσιάζειν, cum divina vis crederetur corpus mortale, tanquam sui non capax, graviter vexare. *Bacchatur* pro simplici discurrit. *Fingitur* equus a magistro *premendo*, h. e. pressus frenis, compressus, coercitus; ergo *fingit premendo* pro premit. Est autem brevitatis laus in *tanto magis:* subintell. sed quanto magis illa bacchatur, adeoque reluctatur, *tanto magis* etc.

81, 82. *Ostia domus*, aditus ad interiores recessus antri: vid. sup. 45 sqq. Putanda autem nunc est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto hæc vociferari, voce per cava antri resonante; Æneam autem ante fores substitisse. Quod sequitur vaticinium est inter insigniora poetæ loca, cum sententiarum gravitate, phantasmatum sublimitate, et doctrinæ poeticæ copia, tum verborum pondere, dignitate, et ornatu; etiam orationis nova inflexione et variatione: ut plerumque loca quæ vaticinia exponunt, felicissimæ artis in poetis esse solent; quandoquidem poeticum spiritum nihil est quod æque recipiat quam futurarum rerum descriptio.

83—86. Dicta hæc secundum Heleni prædictionem sup. iii, 458 sqq. *In regna Lavinî*, ad Lavinium; hoc tandem manifestum de aditus ad Italiam loco vaticinium. Reliqua egregie ad horrorem, partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Trojanis, quarum quanta vis ad Æneæ animum ipsa recordatione esse debebat!

87—89. Jam Homero frequentata rei

Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Juno
Usquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentes Italûm, aut quas non oraveris urbes!
Causa mali tanti conjux iterum, hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; sed contra audentior ito,
Qua tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
  Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quiêrunt;
Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mî facies inopinave surgit.
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso;
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat: doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas, et mille sequentia tela,
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum

imago. Iliad. η, 329. *Dorica castra*, sup. ii, 27, ubi vid. not. Eadem calamitatum series renascetur. *Alius Achilles*, Turnus Veniliæ filius.

90. *Nec Teucris addita Juno Usquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrob. Sat. vi, 4, unum ex iis locis esse docet in quibus vestustum verbum servaverit poeta: *addita, id est, affixa, et per hoc infesta. Hoc jam dixerat Lucilius lib. xiv, his versibus: Si mihi non prætor siet additus atque agitet me*, etc.

91—97. *Quum tu* pro vulgari, *tum tu. Oraveris:* vid. lib. viii, scil. Evandrum et Agyllinos Etruscos. *In rebus egenis*, angustis, periculosis. *Conjux* Lavinia, ut olim Helena. *Qua* via et ratione, quo modo, ῇ. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri.

100—103. Eventa rerum obscuris verbis prodit. *Involvere obscuris*, est obscurare; ut *involvere caligine, nocte. Ea frena furens*, de concitato animi impetu, ut alias de cursu. *Ea*, τοῖα, tam valida. *Stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit. Sed plus inest alteri verbo; continuato sc. ictu.

104, 105. *Facies* est species, genus; *surgit*, exquisite, evenit, occurrit. Scilicet audierat Æneas omnia a patre, v, 730, 731, et Heleno iii, 458. *Peregi* pro vulgari, exegi, perpendi.

106, 107. *Janua regis*, h. e. palatii vel regni aditus. *Tenebrosa palus Acheronte refuso.* Fuit in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia*, ad quam Virgilius respicere debuit: etsi in ea designanda usus forte est iis quæ de Acheronte in inferis narrari solent; cui *æstus* tribuitur inf. v. 296, 297, ita ut ex inferis partibus exundet, supraque crateris sui labra exuberet, *refusa sit*, aqua.

Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere; potes namque omnia: nec te
Nequidquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit Manes arcessere conjugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mî genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divûm,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dîs geniti potuere. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano juvat indulgere labori;
Accipe, quæ peragenda prius. Latet arbore opaca

116. *Mandata dabat*, sup. v, 735.

118. *Hecate:* nam sup. 35, *Phœbi Triviæque sacerdos.*

119, 120. Aut supplendum alterum membrum: *quidni et mihi adire inferos liceat?* aut jungenda: *miserere—si potuit.*

121—123. Ut cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux, Jove patre natus, hoc a diis consecutus est, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri apud deos interim versari liceret. Hinc alternis sedes mutatæ. Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere: vid. inf. 392 sq. Theseum sic memoravit poeta, ut de solo aditu inferorum ageret.

124. *Aras tenebat.* Notissimus precantium mos. Erat autem ara in pronao: nam omnis sacrificii ritus factus passim ante ædem memoratur.

126, 127. *Avernus* pro locis inferis. *Patet janua Ditis*, accessu libero et expedito.

129. Pauci *ἥρωες διογενεῖς*, si fuerint *θεοφιλεῖς* et *καλοκἀγαθοί.* *Æquus* propitius h. l.

131, 132. *Silvæ* memoratæ tenebrarum et caliginis significandæ caussa; ducta imagine ab Averni lacus situ. *Cocytum, Stygem, Acherontem*, promiscue ponit poeta; etsi aliis locis diversos facit amnes. *Sinu* præclare, de cursu fluvii qui ambit locum, sinuoso.

134, 135. *Bis:* nata rei perceptio hæc ex Homericis Odyss. *μ*, 22. *Σχέτλιοι—Δισθανέες* etc. Sed admirari licet, cum Æneas esset futurus deus, cur dicat *bis.* Solvitur hoc quia apud Homer. (Odyss. *μ*, 600 sq.) Ulysses vidit umbram Herculis apud inferos. Recte; quandoquidem et heroum inter deos receptorum umbræ in locis inferis habentur. Etsi nec hoc necesse; nam Sibylla Æneæ, viventis tum, fata post mortem ignorare potuit. *Insanus labor* pro vulgari, magnum ausum, cœptum, ardua res.

Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu. Namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem;
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulchro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
  Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.

137—139. Ornate, pro ramus aureus cum foliis aureis; et latet in densa silva. *Vimen* est ipsius rami, virga. Nec tamen ipsam arborem auream credere necesse est; non magis quam Hesperidum arborem mala aurea ferentem. *Juno inferna*, Proserpina, alias Stygia, ut *Jupiter infernus*, *καταχθόνιος*, de Plutone. Rami hujus aurei causas varias, mysticas quoque, veteres et recentiores excogitarunt. Metalli mutandi rationes hic quæsivere nonnulli. A Dianæ Aricinæ sacris res repetitur apud Servium. Latere aliquid occultæ religionis ex initiis Eleusiniis Warburtonus conjectat. Suspicatus sum a ramo *ἱκετείας* notionem hanc profectam; ut adeo *aureum ramum* præferens Æneas ad Proserpinam supplex accedat. Aureum vellus in media silva, Apollod. Rhod. iv, 122 sqq.; nam et is sacer Hecates lucus erat: deorum autem omnia aurea. Ex vetustiore carmine hoc petitum esse ex illo versu suspicor, 409, *donum fatalis virgæ longo post tempore visum.* Igitur jam Hercules seu Theseus ramum aureum prætulerant manibus cum ad inferos descenderent.

140. *Telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra.

143—147. Ornate; in rami avulsi locum alius succrescit. *Rite carpe*, junge; et *si te fata vocant*, si fatale tibi est inferos adire.

149—155. Ante oculos Iliad. χ, 386. Observa verborum proprietatem. *Pendes* pro vulgari hæres. *Sedes* de sepulchro alii, alii de terra admodum dure accipiunt. Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem; at justis acceptis ad loca infera admissi quietem recipiunt. Piaculare sacrum non tam ad purgandam classem a contactu insepulti cadaveris valere debet, quam ad placandos inferos, quos est accessurus: omnino enim ad inferos non nisi expiati et placatis Manibus accedunt heroes ap. cæteros quoque poetas. *Prima* est pro, prius, ante.

157. *Cæcos*, ignotos, obscuros, *eventus* animo versantem Æneam cum Achate bene ante oculos sistit.

Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Misenum in littore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Æoliden; quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta:
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulchri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex;
Fraxineæque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
Nec non Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis;

160, 161. Pro vulgari, sermones serebant super variis rebus. Cæterum miror cur non in Palinuri insepultum corpus incidat Æneæ cogitatio.

162. De Miseno narrationem intexuit poeta propter fabulæ apud Italos auctoritatem. Quod eum tubicinem nobilem fuisse tradit, in hoc Homeri sui auctoritatem deserit; cum Trojanis temporibus nec tubam nec lituum inventum fuisse satis constet. Maluit igitur et hic tragicos sequi. Tritonem cantu provocat Misenus. Hoc adumbratum ex similibus narrationibus apud veteres poetas, et in vulgari priscorum hominum sermone frequentatum, ut ille qui in arte sua excelleret, modo artem a diis accepisse, modo ea arte cum diis contendere diceretur. *Æolidem* appellat Misenum, Æoli filium, tanquam ejusdem Æoli Trojani quem in pugna cum Latinis occubuisse narrat xii, 542 sqq.

170—174. *Non inferiora secutus* docte et Græcorum more, pro inferiorem, *τὰ ἥττω*, pro *τὸν ἥττονα*. Æneam Hectori æquiparat, ut inf. xi, 289. *Concham* paulo durius pro tuba vel lituo posuit. *Demens* Homericum *Νήπιος*! Iliad β, 38, et sæpe al. *Exceptum*, cf. sup. iii, 332, ut *ὑποδέχεσθαι* insidiis. Puta autem Misenum scopulo promontorii insidentem tuba cecinisse: hoc poeta tanquam ad provocandum Tritonem factum interpretatur.

177. *Aram sepulchri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formæ similitudine. Ara est omnis basis, et h. l. ipsa pyra, cui imponitur cremandum. Iterum poeta multum ornatus in re tenui cumulavit.

180—184. *Piceæ* proprie in rogis locum habent. *Accingitur*, *ὁπλίζεται*, accingit se. Sagaciter autem poeta excogitavit opportunitatem reperiendæ arboris mirabilis, in studio materiæ conquirendæ ad rogum Miseni.

Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam immensam, et sic voce precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est!
Vix ea fatus erat, geminæ quum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus vestigia pressit;
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aera lapsæ
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Æneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
    Nec minus interea Misenum in littore Teucri

187—189. *Si nunc*, utinam nunc, ut Gr. εἰ, εἰ γάρ. *Se ostendat*, appareat etc.; nec tamen dubitandum, etiam alteram vaticinii partem hac arbore inventa eventum esse habituram, *quando* etc.

190 sqq. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cummaxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius quam Veneris matris aves? etsi omnino faustum et lætum hoc auspicium.

195—198. *Ubi humum opacat*, ornate, ubi aureus ramus est. *Quæ signa*, quale augurium, quid ostendant.

201—204. Arbor stabat in ipsa valle: vid. v. 139. *Sedibus optatis* eleganter, arbore quam volatu petierant. *Auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reverberatione exquisite.

205—209. De visco, frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis arboribus, ramis enasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Notæ sunt antiquorum, maxime a Druidis vulgatæ, superstitiones. *Brumali frigore*, tunc enim maturum est. *Quod non sua seminant arbos*, ex vetere opinione, falsa tamen. Satis nunc constat plantam esse parasiticam, cujus semina aves appetunt, et interdum rostro asportata in ramis arborum et cortice deponunt. *Croceo fœtu*, ex natura visci.

211. *Cunctantem*, nunc ornat; ut *tenax*, *lentus*: cf. Geo. ii, 286.

Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram; cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et ungunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt; pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium, et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit;
Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Corynæus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ;
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aerio; qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis propere exsequitur præcepta Sibyllæ.

213—217. *Ingrato*, gratiam nec sentienti nec referenti. *Frondibus atris Intexunt latera*, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium; ut tristis adspectus esset. *Et ferales ante cupressos Constituunt:* parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus in tropæorum vel ferculorum morem, quibus affixa essent arma.

218. Cf. Iliad. σ, 349 sqq.; Odyss. ω, 44 sq. *Ahena undantia*, aquam effervescentem in ahenis. *Expediunt:* cf. i, 177.

220—225. Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant, eique impositum cremant. *Velamina nota* aliter vix accipias quam, quibus ipse dum viveret usus erat. *Subjectam tenuere*, h. e. subjiciunt, subdunt; *more parentum*, more patrum, majorum. In ignem conjici puta thus, oleum; sed quid *dapes?* Verbo, puto, sacrificali corpora boum, suum, ovium, tanquam victimarum, cæsa et in ignem injecta, significat.

226. Verba ex Iliad. ι, 212. Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη.

227, 228. Rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *Cadum* dixit pro urna: φιάλην memoraverat Homer. Iliad. ψ, 253, et λάρνακα, ω, 795. *Corynæum*, quoniam poetæ omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota *urnam* h. l. ex ære.

229—231. Exquisitius *circumferre socios unda*, quam *undam circa socios*. Lustratio hæc facto funere sollennis. *Felix oliva*, quia etiam *infelix oleaster*, silvestris arbor, Geo. ii, 314. *Novissima verba*, nota res: Vale, Ave.

232—235. *Imponit* pro, ponit, facit, in illo loco, tumulum terra aggesta; ἀμφὶ πυρὴν, in loco quo rogus arserat. Tum *imponit* huic sepulchro, h. e. tumulo, *sua arma, remumque, tubamque*, sollenni more a multis illustrato, etiam ex sepulchris.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit, ex præcepto v.

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis; talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua sætas,
Ignibus imponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante dea. Procul o, procul este, profani,

153. *Spelunca* Averno imminens (hinc *tuta lacu*), et alia quam quæ supra v. 42, memorata est. *Volantes*, volucres. Sacrum parat sub ipsum speluncæ ingressum.

242. Totum versum ab alia manu insertum credere fas est, certe ab epica ratione alienum.

243 sqq. Totus hic sacrificii diis inferis facti apparatus ductus ex Homer. pluribus locis: inprimis Odyss. κ, 517; λ, 25.

244—249. *Invergit* elegantius quam infundit. *Et summas carpens.* Pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Jam inter victimæ consecrationem, quæ fit vino in caput libato, et pilo evulso et cremato, concipiuntur preces. Itaque h. l. subjicitur *Voce vocans Hecaten.* Inde *Supponunt cultros*, ex religione in sacris inferis notissima, ut prona et cernua mactaretur victima diis inferis. *Suscipiunt*, pro *excipiunt* vulgari. Sic i, 175, *suscepitque ignem foliis*, pro excepit.

250, 251. *Mater Eumenidum.* Nox et Noctis *soror*, Terra; adeoque ex Chao. *Sterilem vaccam*, ex religionis præscripto, στεῖραν βοῦν. Odyss. λ, 30.

252—254. *Nocturnas aras* simpliciter quia sacrum noctu fit; ut diis inferis fieri fas erat. *Inchoare*, verbum sacrorum: saltem exquisite positam pro facit. *Aram* autem puta in scrobe excisam, ut in sacris inferis. *Solida viscera*, totam victimam. *Viscera* pro carnibus et crudis partibus etiam alias occurrunt; sup. i, 211: mox pro iisdem *exta*. Diis enim inferis fiunt *holocausta*. Itaque ad flammam alendam oleum infunditur.

255—258. Tempus a media nocte intelligendum esse, et res et sacri hujus mos docet. Quæ autem sequuntur, terræ motus et inferarum canum latratus, alias signa esse solent Hecates adventus in sacris quæ ad Manes evocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur quam, placatam esse sacro Hecaten, Æneamque adeo ad loca infera admitti. *Adventante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites: cf. Apollon. iii, 1211 sqq. Theocr. Id. ii, 35, 36. *Canes* sunt inferni canes Hecaten comitantes. *Juga silvarum* sunt juga montium silvis consita.

258. *Procul o, procul este, profani.* An

Conclamat vates, totoque absistite luco:
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
  Dî, quibus imperium est animarum, umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,
Pandere res alta terra et caligine mersas.
  Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna:
Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in silvis; ubi cœlum condidit umbra
Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas,
Terribiles visu formæ; Lethumque, Labosque;
Tum consanguineus Lethi Sopor; et mala mentis
Gaudia; mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

formula hac initiorum satis sollerter hic poeta usus sit, dubito. Nemo enim aderat qui amoveri posset, præter socios Æneæ. De monstris infernis intelligit Cerda; at quis ea per *profanos* designata credat? Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. Sed si hæc verba pro formula exordii sacri sollenni accipere licet, qua nihil aliud nisi audientiam sibi vates facere velit; vix est quod poetæ sollertiam reprehendas. Nec vates nosse forsan poterat an in Æneæ sociis nullus *βέβηλος*, s. *ἀλιτήριος*, profanus versetur.

264—267. Sane poeta nunc ipsum se prodit, et audientium animos in se convertit; etsi ejus nulla omnino recordatio in oratione esse debebat, quippe qua error ille gratissimus, quo ipsis rebus quæ aguntur interesse volumus, non audire res gestas narratu poetæ, tollitur. Habet tamen insignem vim ad animos excitandos, et horrore quodam sacro imbuendos, subita hæc deorum inferorum et Manium appellatio. *Chaos* bene invocatur, ex quo Nox nata et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus præ cæteris: cf. inf. 550 sqq. *Sit, numine vestro, Pandere:* liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet, h. e. cum venia vestra.

268—272. *Obscuri* poetico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte. *Domos* simpl. pro locis. *Incertam lunam*, nubilo cœlo, unde *lux maligna*, parca, infirma, ac tenuis; ut contra *benignus* interdum est largus, multus. Sic *incerti soles* sup. iii, 203.

273—281. Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea quæ vel mortem arcessunt, vel morti sunt vicina, vel in morte sunt. Præivit Hesiod. Theog. ubi de Tartaro, 744, in cujus aditu, *Νυκτὸς ἐρεμνῆς οἰκία δεινὰ ἕστηκεν* etc. Observatur a Servio *Orcum*, h. e. Plutonem, ad imitationem *τοῦ Ἅδου* pro loco poni sic, ut Jovem pro aere. *Curæ*, conscientiæ. Juven. xiii, 193, *quos diri conscia facti Mens habet attonitos, et surdo verbere cædit.* Itaque *ultrices*. Tum *malesuada Fames*, quæ suadet rapinas, scelera. *Turpis Egestas*, deformis, sordida. *Con-*

In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens; quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent:
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert;
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
   Hinc via, Tartarei quæ fert Acherontis ad undas:
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat

sanguineus Lethi Sopor, ex Iliad. ξ, 231, Ὕπνος κασίγνητος θανάτου. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *Mala mentis Gaudia*, adeoque mentis quæ et ipsa *mala* et scelesta esse debet. Est sane ἐπιχαιρεκακία, nec tamen forte eo sensu quo est, *malis alienis;* sed omnino, cum male factis gaudent facinorosi. *Adverso in limine*. Repetit poeta, quod supra posuerat, *primis in faucibus Orci*. *Thalami*, cubicula, ferreis claustris seu foribus.

282—284. Mirum phantasma, quod *Somniis* sedem assignat in ulmo. Sed diis alatis, levibus, vagis, bene ea convenit. *Somnia* in Orci aditu collocare, poetis sollenne est. *Vulgo*, passim, catervatim, ut bene Serv.

285—289. A Somniorum ludibriis facilis fuit poetæ ingenio progressus ad phantasmata et monstra. Sed ea jam antiquiores in his locis collocasse ex Aristoph. colligo in Ranis 143. *In foribus stabulant*, accommodate ad feras, pro, sunt in primo aditu. *Scyllæ biformes*, superne puellari specie quæ in belluam marinam desinit: vid. ad Ecl. vi, 74. *Centumgeminus* ut *trigemini* pro trinis ita pro centumplex, seu centenis capitibus instructus, seu centum manuum respectu, quia ἑκατόγχειρος, ap. Homer. Iliad. α, 402. *Gorgones* in Hade jam Odyss. λ, 632. *Forma tricorporis umbræ* ornate, pro tricorpore Geryone, τρισώματος ap. Æschyl. Agam. 879.

290—294. Ad ductum Homeri Odyss. κ, 535 sqq. *Offert*, exquisite pro intentat: et *tenues vitas*, εἴδωλα vita utentia, animas. Non admodum diverse *tenues vitas* dixit in ortu animarum Geo. iv, 224. *Sine corpore* vero: habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, umbratica, εἴδωλα; hinc mox 303, *corpora*. *Cava sub imagine formæ*, sub forma corporis cava, h. e. inani, non solida.

295—297. Non subtiliter et ad historici diligentiam nomina fluminum inferorum posuit Virgilius, sed poetæ more ea variavit. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; etiam flumen mox *lacum* et *paludem*. Porro *Acheron* h. l. in *Cocytum* se immittit, contra quam ap. Homer. Odyss. κ, 513 sq. *Cœno*, mox *arena;* non diversum. *Æstuat* seu ut sit simpl. fluit; seu quia vorticosus amnis est. *Cocyto eructat*, in Cocytum, scilicet, per Stygem. In hac narratione poeta primo loco videtur *Acherontem* ponere adeundum, vorticosum flumen, qui *eructat arenam Cocyto*. Alter fluvius *Cocytus* est, qui et ipse ambit regna infera. Tertia et interior *Styx* est, tarda et paludi similis; unde passim *palus, lacus*. Ternos hos fluviorum anfractus trajectu opus; etsi, ubi de Charontis transvectione agitur, non facile poetæ de triplici amni cogitant, et melius unum tantum fluvium nominant, plerumque Stygem aut Acherontem.

298—304. Ornate singula; et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt. *Stant lumina flamma* pro vulgari, flamma stat, est, in oculis; sunt lumina flammea. *Amictus:*

Terribili squalore Charon; cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Jam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimûm heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in silvis auctumni frigore primo
Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore:
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longe submotos arcet arena.
Æneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dî cujus jurare timent et fallere numen.

lacerna videtur designari, pallioli genus, nodo adstringi solitum. *Subigit*, agit: vid. Geo. i, 201, 202. *Velis ministrat*, ministerium præstat, operatur velis; vela curat. *Ministerium* voc. nauticum. *Ferruginea cymba* est *κυανέη*, colore ex aere aquisque contracto. *Cruda senectus* frequentatum jam Græcis *ὠμὸν γῆρας, ὠμογέρων*. De vectore Charonte multa commenta est antiquitas. Neque adeo ex Ægyptia religione et lacu Mœride illum adumbratum esse necesse est; quin potius Græculi seriores Ægyptiam priscam religionem in hanc partem interpretati esse videntur.

306—308. Jucunda enumeratio, inprimis v. 308, adumbrata ex Odyss. λ, 38—41. Occurrit eadem Geo. iv. 475 sqq. sed ornata ibi nova comparatione, v. 473 sq.

309—312. Comparatio duplex, multis post Virgilium frequentata, fluxit ex Homero. Supplendum autem ap. animum: tanta turba, tam multi, *Quam multa*. *Ad terram* de calidiore plaga accipe, quam volatu petierant, et de adventu ad eam trans mare, in littore puta Africæ.

313—316. *Transmittere cursum*, h. e. transire. Scilicet vulgari more, *transmittimus* (nos trans) *amnem cursu*, h. e. navigatione, hinc ipse amnis *transmittitur cursu;* tum vero doctius, ipse *cursus transmittitur*. *Submotos arcet* in littore, plenius, pro submovet. Ut Palinuri mentionem facere posset, sagaciter intertexta sunt hæc de negato parti umbrarum trajectu.

320—324. *Ripas hæ linquunt*, iterum recedunt, non admissæ in cymbam. *Remis vada verrunt*, simpl. dictum pro, navigant trans fluvium. *Cocytum* et *Stygem* appositione dixit; etsi vere diversos amnes. *Dî cujus*, ex Odyss. ε, 185, 186. *Jurare et fallere*, pejerare.

Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille, Charon; hi quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quiêrunt.
Centum errant annos, volitantque hæc littora circum:
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Oronten;
Quos, simul a Troja ventosa per æquora vectos,
Obruit auster, aqua involvens navemque virosque.
  Ecce gubernator sese Palinurus agebat;
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra;
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, deorum,
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,

325—330. *Inops*, cui nemo opem tulit, justa persolvit. *Ripas et fluenta transportare*, ut vulgare, trajicere. De re vid. Iliad. ψ, 71—74. *Centum errant annos.* Nescio, an de suo posuerit Virgilius, animas insepultorum per C annos errare non admissas ut trajiciantur. *Stagna revisunt:* cum ante rejecti, submoti recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, trajiciuntur.

332. *Multa putans*, miro acumine Servius: *Bene animo quasi rei præsago: ipse enim Æneas insepultus jacebit: ut iv*, 620, *mediaque inhumatus arena.*

333—336. De his vid. sup. i, 113 sqq.

337—339. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus, Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Carthagine, post discessum tamen ex Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis: vid. sup. v. sub fin.

343—346. Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πρὶν ex Æschylo laudant. *Promissa fides*, eventus. *Fides* apud poetas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quæ præstita in veritatem et eventum certum abit.

348—351. Deus seu idem Apollo, seu omnino numen, deus aliquis, *me* non *mersit*, submersit; quin ad Italiæ littus enatarem. Cogitandum, Palinurum gubernaculo secum revulso in mari insidentem natasse. Suavis autem fidei et amoris affectus in sqq. *Maria aspera juro* etc.

Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hibernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terræ: jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putâsset.
Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit, (neque enim, credo, sine numine divûm
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem,)
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas;
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit quum talia vates:
Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque severum
Eumenidum adspicies, ripamve injussus adibis?
Desine fata deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus:
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent;

353. *Armis* pro gubernaculo h. l. *Excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari, *magistro excusso;* translato verbo ad locum unde motio fit.

355—359. Compara locum de Ulysse Odyss. ε, 388 sqq. *Summa sublimis ab unda,* ibid. 393, *μεγάλου ἀπὸ κύματος ἀρθείς.* Palinurus navi excussus ad littus Lucaniæ enataverat, sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. *Cum veste gravatum,* aut ut ea et ipsa undis haustis gravaretur, aut ut *cum* abundet, uti interdum in poetis solet.

360—366. *Prensantem:* ab Homerico Ulysse ε, 428, 434. *Me* corpus esse facile unusquisque videt. *Portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum promontorium aliquando condenda, ubi cadaver jacebat.

367—371. *Diva creatrix,* mater Æneæ, Venus; ut *creare* pro parere. *Innare* doctius quam ingredi flumen, adire, navigare per flumen. *Sedibus:* de recepta in locis inferis umbra: vid. ad v. 152. *Saltem,* quia nautæ semper vagantur. Versus 370 ex Iliad. ψ, 75 subnatus: *καί μοι δὸς τὴν χεῖρ', ὀλοφύρομαι,* Patrocli umbra.

374—380. *Amnem severum* (h. e. tristem, horrendum) *Eumenidum* docte dixit, eodem modo ac si deorum inferorum, Proserpinæ vel Hecatæ, appellares. *Cape memor,* tene memoria. *Nam* ut *γὰρ* ab initio orationis, pro *δὴ,* sane, scilicet. *Sollemnia mittent,* *πέμψουσι χοὰς, ἱερὰ,* et si-

Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.
  Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque;
Dîs quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullæ hic insidiæ tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)

milia, inferias ferent. Cum a barbaris, Lucanos edunt, qui serius ea loca incoluerunt, occisus esset Palinurus, postea ii pestilentia laborantes, a deo consulto responsum acceperunt, placandos esse Palinuri Manes.

385 sqq. Charon umbras, non corpora, vehere solitus, ægre ut Æneam transvehat adducitur.

392—397. Servius: *Lectum est et in Orpheo, quod, quando Hercules ad inferos descendit, Charon territus eum statim suscepit. Ob quam rem anno integro in compedibus fuit. Ideo ergo* non lætatus, *scilicet propter supplicium suum. Euntem,* *ἰόντα* pro *ἐλθόντα*, adeuntem loca infera. *Dîs geniti.* Theseus a Neptuno, Pirithous a Jove: vid. Iliad. ξ, 317, 318, et al. Fundus fabulæ Iliad. θ, 367 sqq. De Cerbero vid. inf. ad v. 417. *Dominam,* *δέσποιναν*, proprie de Proserpina.

398. *Amphrysia vates.* Longe petitum epitheton cum Servio vocat Burmannus. Enimvero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliæ fluvio, ad quem Apollo pavit greges (vid. Callim. H. in Ap. 48, et sup. Geo. iii, 2)? cum alia esset Amphrysus, vel Ambrysus, in Phocide in Delphorum vicinia, ut adeo idem sic ac Delphica vates, Cirrhæa vates.

400—402. Nec, ne Cerberus abducatur, aut Proserpina rapiatur, verendum tibi est. *Servet limen.* Servat domum, limen, thalamum, ex veteri vivendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit: cf. vii, 52, 53. *Licet servet,* noto more poetarum pro vulgari, *licet servare;* per nos, per Æneam licet.

405. *Pietatis imago:* apud animum cogitatio.

Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt:
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
Ingentem Ænean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
  Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,

409—413. *Longo post tempore visum;* igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. *Juga longa,* ζυγὰ, transtra, h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *Laxatque foros,* tabulata vacuat: proprie turba et multitudine *arctari* locus dicitur, inde nunc *laxari.* Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. *Ingentem Æneam,* quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit? Ita de heroibus ubique Homerus et poetæ.

414. *Cymba sutilis* sive ex coriis sive vitilis et juncea. Si Charontem Ægyptiorum animo habuit, de papyracea cymba, *barin* Ægyptii vocant, cogitare potuit.

417—420. Canis palatio Orci et Proserpinæ additus custos est, priscæ vitæ more, jam ap. Homerum, Iliad. θ, 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule adductus. *Trifauci:* inf. *tria guttura pandens.* Nunc in adeuntem Æneam insurgere putandus est, nondum fato defunctum. *Offam* intellige globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papavere aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificam haberet. Hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis:* has de papavere videas exponi. Μελιττοῦτα Cerbero objici solita, nota res.

422—425. Hinc *resolvitur* somno corpus, ἀναλύεται, ut Apollon. *Totoque ingens extenditur antro.* Sic sup. iii, 631, *jacuitque per antrum Immensus,* de Polyphemo. *Custode sepulto,* sc. somno. *Irremeabilem* undam. Naturam Stygis communem exprimit epitheton.

426 sqq. Hinc ad 540, de prima locorum inferorum regione agitur. Locorum inferorum descriptionis hæc sunt summa capita. Via prima per speluncam, mox per immensas silvas, ducebat ad amnem. *In primo Orci aditu,* citraque Acherontem, *Luctus, Curæ, Morbi* etc. sedem habere dicuntur, elegante mytho; hæc enim sunt mala quibus Mors arcessitur, quæque illam vel antecedunt vel comitantur. *In medio Somnia* in ulmo nidulantia. In his monstra antiquissimorum vatum collocantur, *Centauri, Scyllæ, Chimæra* etc. et omnino hoc proclive fuit poetarum animis ut in aditu ad umbrarum loca phantasmata ista collocarent. Perventum est ad *amnem;* quem 385 *Stygem,* 295 *Acherontem* vocat. Trans amnem, adverso littore, *Cerberi antrum* est; quod prætergressus Æneas ad *prima loca* devenit, ubi *infantes,* et qui *insontes* aut *mortem illatam accepere,* aut *sibi ipsi intulere.* Non procul hinc *campi lugentes,* seu lugentium sedes; quas tenent illi qui luctuosa morte interiere: ex his inprimis memorantur

Infantumque animæ flentes, in limine primo;
Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.
Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi lethum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem

heroinæ, et feminæ claræ veteris ævi; inter eas etiam misere amantes. Contigua illis, et in extrema *camporum lugentium* parte, sita est sedes *virorum bello clarorum*, et inter pugnandum cæsorum. Ita excipiunt se loca eorum qui morte haud matura interiere, infantum, heroinarum, heroum: commune omnibus hoc, quod debitum vitæ tempus non exegerunt. Hinc *duæ viæ*. A sinistra *Tartarum* ostentat et describit Deiphobe; non autem intrat. In hunc transtulit omnia poeta quæ veteres de Tartaro, in quem Titanes fuerant detrusi, fabulati sunt. Nunc diversa loca videmus esse Elysium et Tartarum. Jam ad *Plutonis regiam* perventum est. Sapienter hanc omnino prætermisit poeta. Intrat tamen Æneas vestibulum regiæ, lustrat se, et ramum aureum in foribus figit. Præter regiam Plutonis via non longa ad Elysium ducit. De hoc satis dictum ad v. 637 sqq. In ejus convalle *Lethe* est, ad quam convocantur animæ novum corpus ingressuræ.

430. *Hos juxta.* Quid in sedibus his assignandis secutus sit poeta, non liquet. Suspicor tamen fuisse Pythagoreum aliquem auctorem, qui, quæ alii summatim extulerunt, subtilius prosecutus erat. Hoc unum inter *infantes* et *iniquo judicio* aut *sua manu interemtos* commune intercedere videtur, quod mortem fatalem anteverterunt, et *immatura morte* obierunt; adeoque interiora quoque inferorum ingredi prohibentur. Warburtonus multa satis argute super causis harum sedium datarum comminiscitur.

431. *Nec vero hæ sine sorte datæ* etc. h. e. non sine judice sortito dato; sed judicum sortito datorum sententiis. E sequentibus enim apparet sortem non de ipsa sententia accipi posse. *Quæsitor,* seu judex quæstionis, ut Romæ in causa capitali prætor, *movet urnam,* sortitur judices; tum citat reos ad judicium, *silentum Concilium vocat, vitasque et crimina discit,* audita utriusque partis oratione, et testibus interrogatis.

432. Minos, e Maronis mente, in primo ad inferos aditu, cognoscit de advenientium animarum causa, v. 432; Rhadamanthum vero in Tartaro constituit, v. 566; non tam judicem qui quæstionem exercet, quam ut Triumvirorum capitalium more sententias judicum exsequatur, et supplicium sumat. Mythus hic aliter ab Homero tractatur. Nam is Minoem obiter inter cæteras animas nominat, θεμιστεύοντα, adeoque judicem; eo scilicet, ut id agat apud inferos quod in hac vita persequi erat solitus; ut alii heroes alia. At Rhadamanthus in Elysio versatur, tanquam pius heros: Odyss. δ, 564.

434—439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes,* nullo crimine polluti, sed vitæ tædio, propter ærumnarum molem qua oppressos se videbant. *Projecere animam,* cum dilectu, quasi rem vilem. At illa facti pœnitentiam declarantia, *Quam vellent æthere in alto,* ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta, Odyss. λ, 488—490, habent vim nescio quam ad animi affectum. *Fas,* jura inferorum. *Styx novies,* hoc est sæpius, flexibus suis regna infera ambire dicitur.

Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit: curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaen; his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc femina, Cænis,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido
Errabat silva in magna; quam Troius heros,
Ut primum juxta stetit, agnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat, per nubila lunam,
Demisit lacrimas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat exstinctam, ferroque extrema secutam:
Funeris heu tibi causa fui? Per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de littore cessi.
Sed me jussa deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egere suis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.

441 sqq. *Campi lugentes.* Ponitur hoc vulgo ab interpretibus, locum hunc amantes tantum feminas capere: verum, quantum intelligo, omnino invito poeta. Heroinas memoravit priscis mythis celebratas, quarum nomen insigni aliquo facinore clarum fuit; nefarium amorem Phædræ in Hippolytum privignum, et Pasiphaes libidinosum amorem nemo ignorat; Procris de mariti fide male sollicita infelici casu interiit; contra Evadne et Laodamia fide et constantia in maritorum funere claræ sunt; Cænis mira sexus in virilem mutatione et factis, quæ sub Cænei nomine edidit, notabilis. Late vero patentes campos facit, ut solitudinem in iis, quam quærunt, habeant amantes.

445—449. Alias nunc heroinas subjungit poeta, et diversas a misere amantibus. De his omnibus Apollodor. Hygin. Ovid. Metamorph. consulendos esse ut moneam non necesse est. *Mœstam* ut Hom. *στυγερὴν*, h. e. *μισητὴν*, exprimere voluerit, necesse non est, etsi *στυγερὸν* eo sensu poni nemo facile dubitet.

450 sqq. Episodium hoc de Didone, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Ajace Odyss. λ, 542 sqq. effinxit.

452—454. Suavis comparatio, Didonis ægre per umbram visæ cum nova luna; petita ab Apollon. iv, 1479, 1480, ut jam alii notarunt.

456. *Nuntius* ex flammis lucentibus: sup. v pr.

459. *Et si qua fides tellure sub ima est:* si quid apud inferos aliud, quod fidem facere juranti potest; id enim et ipsum *fides* dici solet: cf. sup. ii, 142.

462. *Situs* est incultæ telluris nec manuum opera motæ squalor et horror, quo fit ut obducatur solum sentibus, dumis, filice: aspera itaque loca et horrida (*αὐχμηρὰν χώραν*) ex cultu neglecto, adeoque ex situ, qui *εὐρὼς* est; exprimit enim Homericum *'Αΐδεω δόμον εὐρώεντα.*

Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter. Jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclitus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci,
Dardanidæ; quos ille omnes longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextra lævaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.

465. *Siste gradum.* Hoc vero præclare ex Odyss. λ, 560; et omni oratione disertius mox silentium, ex v. 562.

467, 468. *Torva tuentem,* ὑπόδρα ἰδοῦσαν. *Lenibat dictis animum,* lenire studebat eam iratam, et torvis obliquisque oculis adspicientem. Jam vero *lenire* ejus *animum,* dicere poterat lenire eam *animo* et (quoad) *animum* (κατὰ) θυμὸν, φρένας, ut sæpe Homerus. At *lacrimas ciebat,* ipse fundebat Æneas.

477—480. Æneas nunc peragrat campum priscorum heroum. *Datum* simpl. accipe, qua via patet, ducit. *Molitur iter,* peragit. Scilicet ut ap. poetas *moliri,* movere, et agere, facere, est primum de re magnæ molis, tum de quacunque re. *Arva ultima,* in his locis quæ citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum sunt. *Pallentis,* tanquam umbræ, adeoque pro *et Adrastus.*

481—485. *Fleti ad superos,* apud vivos, inter homines. *Caduci,* pro πεσόντες. *Longo ordine* pro vulgari, ingenti multitudine. *Etiam—etiam* simpl. pro etiamnum.

489—493. Inter feliciores hujus libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Æneæ virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in præclarum hoc φάντασμα incidit: vid. Odyss. λ, 604, ubi de Her-

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum vasta te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem
Constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant: te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quæ Priamides: Nihil o tibi, amice, relictum;
Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nôsti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo:
Illa, chorum simulans, evantes orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.

cule inter Manes. *Ceu quondam:* vid. Iliad. *θ*, 75; *ο*, 320 sqq. *Exiguam vocem*, *τρισμὸν* intellige: vid. Odyss. *ω*, 5 sqq.

494 sqq. Sequitur episodium de Deiphobo, in quo argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desideres; nullam enim suavitatem habet videre aut cogitare hominem membris mutilatis, *λωβητὸν ἠκρωτηριασμένον, αἰκισθέντα*, insigniter tamen a poeta ornatum.

498—501. *Vix agnovit et compellat*, noto narrandi more Homerico, pro, cum compellaret. *Notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium esse solent: inf. 688, *notas audire et reddere voces. Genus*, *γένος*, oriundus, ut et supra. *Optavit*, ex *προείλετο*, puto, h. e. statuit, induxit in animum, ausus est.

505—508. Sane consentaneum hoc Æneæ pietati. *Nomen* loco inditum, *et arma* in tumulo constituta et fixa ex more. *Locum servant*, insigniunt, monumentum faciunt. Aut igitur fingit poeta, aut acceperat in Rhœteo locum esse *Δηϊφόβου σῆμα* dictum. *Te* de corpore. *Ponere*, h. l. humare, condere.

510—512. *Funeris*, cadaveris; umbræ, non ipsi cadaveri. *Monumenta*, *δείγματα*, indicia, in me, sceleris sui. *Lacænæ*, Helenæ. De ejus in excidio Trojæ fatis vid. ii, 567 sqq. Ait illa apud Euripidem in Troad. 966 se post Paridis mortem a Deiphobo raptam esse; at alii *ἀριστείας* præmium eam a Priamo assignatam esse narraverunt.

515—519. *Saltu venit super*, h. e. supergressus est, parte murorum dejecta, *ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε*. Illa v. 517 sqq. ingeniosum poetam decent. Flamma seu face ex arce ab Helena sublata Achivis signum datum. Probabilitas affertur major, institutis in publica lætitia sacris Bacchicis,

Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit:
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo: comes additus una
Hortator scelerum Æolides. Dî, talia Graiis
Instaurate; pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu divûm? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem:
Et fors omne datum traherent per talia tempus;

thiaso bacchantum ducto. Helena igitur circumducebat Trojanas matronas *evantes orgia*, ex orgiorum more, *εὐαζούσας τὰ ὄργια*, evando celebrantes, h.e. *ὀργιαζούσας*, inter faces jactatas. *Summa ex arce*, ad Helenam refer.

520. *Confectum curis somnoque gravatum.* Comparant interpp. Odyss. ζ, 2.

524. *Emovet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent æquali.

528, 529. Suave hoc et Homericum (vid. Odyss. θ, 517, 518) quod nec ab hoc facinore Ulysses abest. *Æolides* ille, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ductum, Æoli filio, a quo Anticlea mater ante nuptias cum Laerta factas fuerat compressa.

530. *Instaurate*, docte, retribuite, rependite. *Pio ore*, si pœnas justas peto.

531—534. Mira videri potest appellatio, num errore maritimo ad loca infera delatus sit. Sed cogitandum est de aditu, qualis Æneæ fuit, per Avernum, postquam ad Cumanum littus appulerat. *An quæ te fortuna fatigat* paullo durius dictum pro, *an fortuna* (sexto casu) *venis, quæ te fatigat*, h. casu adverso; fortuna infesta huc adductus. *Loca turbida.* Cogitandum est Chaos ad loca infera referri sòlitum: et *aer turbidus* pro obscuro.

535—539. *Hac vice sermonum* Guellius illustrat per Homericum Νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν ἀμειβόμεθα. Ex altero versu se non expedit Burmannus, neque ego me, neque alius, quem quidem norim. Restat itaque ut fateamur, aut nos non satis commodam interpretandi poetæ rationem tenere, aut poetam sibi ipsi haud constare, aut poetam omnino temporum rationes haud curasse. Et ultimum hoc præstare cæteris mihi videtur, nec certas temporum notas eum apponere voluisse. De verbis singulis tantum monebo. *Axis* haud dubie poetis pro cœlo omnino dictus, ut et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente evecta decursum per cœli convexum versus occidentem, eodem modo atque is qui subsequitur illam, Sol. Auroræ decursum hunc puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu enim factum erat sacrum; iter autem ingressi erant ad infera loca jam sub diluculi tempus, *primi sub lumina solis et ortus*, v. 255. Igitur Aurora jam cœli partem aliquam (nam ex vulgari poetarum usu, quo intra fines omnia sunt *media*, id quoque *medium cœlum* poetæ dici potest) cursu exegerat, ut nox nunc prorsus depulsa esset; itaque poeta ait, *Nox ruit, Ænea.* De reditus ad superos tempore nil memorat poeta. Itaque nec de eo laborandum. Sed ex sacrorum Manibus factorum more, orto die sive hoc sive alio, Æneas infera loca relinquere debuit; ut vicissim cum ortu solis Manes ad infera loca redire solent.

Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit,
Hac iter Elysium nobis; at læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne sævi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.—
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro;
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ;
Vis ut nulla virûm, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera; tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urgentur pœnis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclite Teucrûm,

540—543. Inter hæc in bivio erant constituti, altera via præter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *Ambas*, simpl. pro, duas. Plutonis regiam intellige per *Ditis mœnia:* cf. inf. 630 sq. *At læva malorum Exercet pœnas:* locus ponitur pro illis qui exercent, exsequuntur pœnas.

544, 545. *Ne sævi* pro vulgari, ne irascere. *Explebo numerum.* De reditu ad umbras, a quibus discesserat, est intelligendum; numerus earum ejus discessu uno capite erat deminutus. *Reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium.

548—552. De Tartaro vid. ad v. 426 sqq. Omnino ille in toto hoc loco carceris faciem habet. Cura ejus mandata Rhadamantho v. 566; pro carnifice est Tisiphone 571; pro janitore Hydra 576. *Sub rupe sinistra:* rupem ex Homero traxit, ubi inter Stygem et Cocytum *Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων*, Odyss. κ, 515. *Mœnia* h. l. de loco qui includitur muris, ut alias pro urbe. *Triplicem murum* suppeditavit Hesiod. Theog. 726. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. Lost*, B. ii, 644 sqq. *Columnas* de postibus accipio.

554—556. *Stat ad auras*, educta est; altitudo portæ sollenni forma loquendi redditur: esse eam eductam *in auras*, *in cœlum;* adeo nullus inde reditus ad superos. Quod *turrim* appellat, puta esse ædificium ingens, in altum eductum, pro carcere aut ergastulo, sed illud magis ad rem habendum: *δεσμωτήριον*. Tisiphones vestem cruentam ex Homero petiit Iliad. σ, 538. *Vestibulum* simpl. pro aditu. Numerosissimi versus; sed et mirus dilectus rerum, quæ auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. viii, 240 sqq., nota.

Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me quum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa deûm pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sævior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.

563. *Insistere,* ingredi; *limen* pro limini, vel in limine. *Sceleratum* est sceleribus contaminatum, adeoque impurum, incestum; itaque pii, *casti,* arcentur ab hoc loco.

564, 565. Præest Sibylla luco Averno, ut sacerdos; nam sacerdotes *præfici, præesse,* ut *sacris,* ita *templo* dicuntur. *Deûm pœnas,* quas dii nocentibus statuerunt. *Me per omnia duxit,* seu narrando et percensendo singula; ut ipsi *percurrimus, perlustramus,* singula, ita alii nos ducunt per partes; seu ut Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus duxerit.

567—569. *Dolos,* scelera dolo malo commissa. Porro fateri cogit *piacula,* crimina, *commissa apud superos,* in vita, *quæ quis distulit,* sc. *fateri,* adeoque occultavit, h. e. effecit ne in judicium adduceretur et puniretur; in *seram mortem,* h. e. non reus factus est, neque adeo pœnam eorum persolvit dum viveret: *furto lætatus inani,* quod latere deos et impune sibi abire putabat commissa; sed temere. Ita puto hæc expedienda esse.

570—572. Tisiphone, carnificis seu servi publici loco, reos damnatos ad carcerem raptat. *Quatit sontes flagello,* docte. Proprie *quatitur flagellum,* quo sontes percutiuntur. Tisiphone altera manu hydram, altera titionem quatit. *Agmina sororum* de Furiis.

573—577. Tisiphone servat vestibulum, aditum Tartari v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho statim manus injicit, et ad Tartari portam, quæ semper clausa habetur, eos agit, inclamatque sorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus nunc singula. *Cernis,* pergit Sibylla, *custodia qualis,* quæ custos, scil. Tisiphone, *vestibulo,* ad aditum, *sedeat; facies quæ limina servet;* nam *intus,* intra portam, *sævior* facies, Hydra, sedem habet. *Custodia* est ipsa illa Tisiphone. Hydra simpliciter pro serpente monstroso.

579. *Cœli suspectus,* h. e. prospectus per aerem a terra *ad Olympum, ad cœlum;* nam ex Tartaro prospectus ad cœlum esse nequit; quippe cum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus jaceat. Tartari igitur, qui sub Hade, isque sub terra est, si eum ingressus fueris, tanta in profundum est altitudo, ut spatium ejus sit bis tantum, quantum inter terram et Olympum, prospectu e terra per aerem facto.

580, 581. Hesiod. Theog. 129 sq. Titanas γηγενεῖς designat. *Fundo volvuntur in imo,* præclare, ut ad imum Tartarum detrusos exhiberet.

Hic et Aloidas geminos, immania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graiûm populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, divûmque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum pulsu simulârat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis
Lumina; præcipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat; per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tondens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos super atra silex jam jam lapsura, cadentique

582—584. De Oto et Ephialte, Alœi filiis, videndus Homer. Odyss. λ, 304—319. Spectat hæc et sequens fabula ad mythos stirpis Æolicæ, quos genus mythorum rudius et antiquius constituere deprehendo.

585, 586. De *Salmoneo* vid. Apollod. et Hygin. cum Schol. Pind. Pyth. iv, 253. *Vidi dantem pœnas, dum imitatur;* pro, dantem pœnas, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluit. *Sonitus Olympi* tonitrua.

588. *Mediæque per Elidis urbem* novam urbem a Salmoneo conditam, Salmoniam, ad Alpheum, adeoque in media Elide sitam, intellige: si ipsam urbem Elidem declaratam esse contendis, ut *Elidis urbs* dicta sit pro Elide; tum dicendum, poetam parum accurate per prolepsin urbem serius conditam memorasse.

590—594. *Demens!* ex Νήπιος Iliad. β, 38, et al. Σχέτλιος, ὃς etc. Iliad. ε, 403, de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. *Ære et pulsu equorum:* æreo curru, et forte æreis laminis in solo substratis, quas equorum ungulæ pulsarent. *Non ille faces:* hoc valde suave ad deprimendum Salmoneum. *Turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellæ cum eo esse conjunctæ.

595—600. Etiam in *Tityo*, ut in Aloidis, vasti corporis robur, et nata inde insolentia, ὕβρις, declarata a veteribus poetis. *Alumnum* accipiam pro filio, ut Homer. γαίης ἐρικυδέος υἱόν. *Per novem jugera,* antiquo sermone ad corporis vasti speciem declarandam hoc valere potuit. *Vultur:* in Homero duo vultures, ad terrorem majorem. *Fœcunda pœnis viscera,* præclare, jecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut iterum erui possit. *Epulis,* ad epulas. *Rimantur:* de animantibus pabulum e terra eruentibus. Sic cygni *rimantur prata,* Geo. i, 384.

601—607. Fabulam affert a vulgari narratione diversam: Ixionem et Pirithoum ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Lacum Tantali, in quo stans ille perperam affectabat aquas et poma apud Homerum, eleganter in mensam opiparam mutavit Maro. Assidet *Furiarum maxuma,* seu Megæra seu Alecto, et vetat epulis, frui. *Genialibus toris:* quoniam geni-

Imminet assimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu; Furiarum maxuma juxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxuma turba est:
Quique ob adulterium cæsi; quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi pœnam exspectant. Ne quære doceri,
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum
Districti pendent: sedet, æternumque sedebit,
Infelix Theseus: Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magna testatur voce per umbras:
"Discite justitiam moniti, et non temnere divos."

alibus epulis, h. e. opiparis, lautis, quæ ad hilaritatem invitant, habendis positi sunt: vid. ad Geo. i, 302. *Lucent fulcra* pro sunt: torus aureus est. Lecti substructi sunt pedibus aut fulcris, h. e. quocunque alio basis genere; pro *lecto* aureo poeta *fulcra* posuit.

608—613. Hos versus equidem sententiarum et verborum gravitate commendatissimos esse velim. Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus supplicia in eo constituta sunt, recensum facit paullo ampliorem: commemorat impietatem erga eos quibus pietatis sensus debetur; avaros duros et inhumanos; adulteros; perduelles. *Pulsatusve parens*, h. omnino male habitus, mulcatus. Est *αἰκία γονέων*. *Et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. *Repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex *ἔθεντο*, statuerunt, tribuerunt; nisi mavis esse pro, seponere. *Ob adulterium cæsi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. *Arma impia;* haud dubie bellorum civilium: de iis accipiendum qui patriæ bellum inferunt, non qui propulsant. *Nec veriti dominorum fallere dextras. Domini* non modo servorum sunt, sed et de libertorum patronis bene idem dixit poeta. Qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos.

614, 615. Noli quærere *quam pœnam* exspectandam habeant; aut *quæ* pœnæ *forma, fortunave*, quod miseriæ genus, *viros mersit*, illos excipit, manet. Ductum hoc ex vulgari, *mergi miseriis*.

616. *Radiisve rotarum Districti pendent*, ornate; rotæ illigatis membris distinentur, *ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται*, petitum a tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit.

617—620. Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata, v. c. Ovid. Met. vii, 433 sq. Noster poeta hoc sequitur, ut Theseus, ob raptum Proserpinæ, *sedeat*. Hoc habitu pœnitentiæ et summi mœroris sensum prodi puta. Sed miraculum rei additum est in eo, quod Theseus saxo insidet, nec inde levare corpus potest. Liberatus tamen et reductus ex inferis Theseus ab Hercule; Pirithoo relicto, cum terræ motus Herculem absterruisset. *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quæ Minyadem Bœotiæ inhabitavit et propter impietatem a deo abolita fuit. Verum non de Phlegyis Maronem, sed *de Phlegya*, Ixionis et Coronidis, e qua Æsculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit, accipi-

Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit, fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat; et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
  His demum exactis, perfecto munere divæ,
Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit
Purpureo; solemque suum, sua sidera nôrunt.

endum. Phlegyas igitur deorum contemtor, apud inferos ad justitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu: *Discite justitiam moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est.

621, 622. Ex L. Vario pæne integros traductos esse, Macrob. vi, 1 testatur. Quod adjecit, *dominumque potentem* patriæ *Imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberæ civitati induxit. *Potentem* ornat. *Leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit:* recte Servius, *quia incisæ in æreis tabulis leges affigebantur parietibus.*

625—627. Ex Iliad. β, 488, notissimo loco: cf. Geo. ii, 103 sqq. *Ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta: ἀτειρής.

629—632. Plutonis regiam non intrat Æneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. *Mœnia educta Cyclopum caminis*, h. e. ferro cuso et ferruminato in Cyclopum fabricis. *Adverso fornice portas*, ornate; porta proprie ipsis erat adversa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata. *Perfice munus*, sic poeticus sermo fert; proprie doni deportatio perficiebatur. Etiam sic mox 637, *perfecto munere divæ*, h. e. muneris dedicatione; alioqui *munus* generaliori notione pro negotio hic accipi possit. *Hæc dona* int. de eodem munere Proserpinæ dicando.

635, 636. Adumbrata res haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, περιῤῥαίνονται; quod purgationis symbolum fuisse, facile intelligitur. Adeundum autem Æneæ nunc erat Elysium, locus, si quis alius, sanctus et castus. *Ramumque adverso in limine figit.* In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua lustralis et rami lustrales, notæ res sunt. Sed quod ramum in pariete seu poste figit, ad dedicationem doni spectat.

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium, sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis collocatum, omnia quæ sub mitiori cœlo amœnitatem loci facere possunt, jam ab Homero Odyss. δ, 563 sqq. et ab Hesiodo Ἔργ. 170 sq. *Sedes beatæ* ipsi sunt luci amœni, et campi, æther purus et cœlum serenum; rivi et ripæ gramineæ; studia ex prisca vita, inque his choreæ ad citharæ cantum, et epulæ.

640, 641. *Largior æther*, egregie, patentior, liberior, nullis nubibus, nulla caligine inductus. Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε, Aristoph. Ran. 155. *Lumen purpureum*, pulchrum, *solemque suum.* Poeta solem Elysio suum, præ-

Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virûm miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quæ gratia currûm
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repôstos.
Conspicit, ecce, alios dextra lævaque per herbam
Vescentes, lætumque choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus; unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi;
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat;
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti;

stantiorem puta nostro sole, ut cætera, assignat. *Nôrunt*, vident, qui in Elysiis sunt, habent.

644. *Pedibus plaudunt choreas*, elegantius quam ducunt, scil. cum pedum plausu.

645—647. Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus *ἀοιδὸς*, lyricen, qui seu accineret seu præiret cantu tanquam choragus. Quis vero magis conveniens Orpheo, qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. vetere philosophorum more ac sermone per poetica phantasmata exposuerat? *Longa cum veste*, citharœdorum aliquando, antiquiore autem ævo *ἀοιδῶν*, vatum, habitus *ποδήρης* palla. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter instituta orgia et teletas. Orpheus illis saltantibus et cantantibus *obloquitur* (transitive h. l. dictum, facit loqui, *φθέγγεσθαι*, sonare, pulsat) *numeris*, numerose, *septem discrimina vocum*, fides, lyram *ἑπτάχορδον*, *eademque* modo digitis modo pectine pulsat; quod ab doctiore jam arte petiisse videtur, dum temperatur cantus modo plectro modo digito.

648, 649. *Pulcherrima proles*, pulcherrimi h. l. de corporis dignitate. Sed insederat Virgilio hoc epitheton ex loco Homeri, quem expressit Iliad. *υ*, 231 sqq. *Ἶλος τ' Ἀσσάρακος τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων* etc. *Nati melioribus annis*, de heroum atque etiam de aurea ætate.

651—655. Sectantur animæ artes prioris vitæ, communi populorum opinione, etiam borealium. Ad meliorem nostri ævi philosophiam Elysii voluptates accommodatæ sunt in Telemacho lib. xix. *Procul miratur*, pro conspicit: *θηεῖται* Homericum. *Currus inanes*, simplic. quoniam adstant vacui dominis. *Tellure repôstos*, ut alibi, conditi, mortui.

657—659. *Vescentes*, quis hoc putet satis digne dici posse pro, epulas celebrantes! iidem *ἀείδοντες Παιήονα*, ut Iliad. *χ*, 391 Achivi, et quidem in grato nemore, per quod, ut amœnitas loci major esset, descendit amnis. Amnes sub terra ferri vidimus jam Geo. iv, 366 sqq. Eridanus est fabulosus antiquissimorum mythorum amnis, quem ad geographicas rationes certas revocare non magis licet, quam Hyperboreos aut Indos. *Superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit, *plurimus;* dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam.

660—665. Locus de piorum turba e nobilioribus, et quem a generosiore animo

Inventas aut qui vitam excoluere per artes;
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,
Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum; et facili jam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,

vix puto legi posse, quin incalescat, et magnæ virtutis amore inflammetur. *Sacerdotes casti*, qui sacra caste, pure, ac pie curabant dum viverent. Mox *vates* sintne poetæ an conjectores, dubitari potest. *Pii* in hoc ipso quod *Phœbo digna* loquuntur, ita ut vere pronuncient se canere dei afflatu impulsos, dum grandia, sublimia, præclara canunt. At, *quique sui memores alios fecere merendo* ornate: magnæ illæ et divinæ animæ, quæ bene de genere humano meritæ sunt. *Merendo*, idem, quod in vulgari sermone, demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. *Omnibus his.* Certe declarat hoc insigne, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est.

666 sqq. Quod Musæum potissimum nominat poeta, mirantur intpp. Homerus sane Æneæ in inferis occurrere non potuit: turbatæ fuissent temporum rationes. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus vero jam sup. v. 119 memoratus esset, vix alius præter Linum vel Musæum surrogari potuit. Magna autem fuit Musæi auctoritas propter religiones et teletas institutas; et facile nunc ejus commemoratio h. l. opinionem movere potest, poetam de initiis cogitasse, cum ex nobilissimis hierophantis unum commemoret.

667, 668. Bene hoc ex heroum ætate et opinione. Ad verba, cf. Iliad. γ, 226, 227.

674—678. Ornate, pro ripis: *recentia* sunt *rivis*, h. e. virentia propter vicinas aquas. *Sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musæus ipse; ubi ex summo collis vertice locum ostendisset, tum Æneas et Sibylla altera parte collis descendunt, discessu scilicet a Musæo facto. *Campos nitentes*, pro amœnis nunc dixit: sup. Geo. i, 153, de cultu dictum erat, *nitentia culta*.

679 sqq. Artificium poetæ egregium in hoc. Traduxit enim et convertit in rem suam vetus illud philosophantium placitum, quo animæ jam ante vitæ hujus ingressum existere putantur. Jam iis certus locus erat assignandus. Ita opportunitas data mythis, partim ut locum accuratius declararet, partim ut statueret, animas eas jam antea humana corpora animasse, vitaque functas in ea loca descendisse. Hic rursus nova conjectandi necessitas, quomodo animæ, corporis contagio contaminatæ, vitiis et erroribus liberari possunt, aut iisdem in locis, aut antequam ea in loca pervenissent.

680, 681. *Inclusas*, collectas in hunc locum. *Recolimus* animo proprie præterita; hic simpl. recensere, exquirere et addiscere futura facta et res fortiter gestas.

Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean, alacris palmas utrasque tetendit;
Effusæque genis lacrimæ; et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, et quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
  Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant:

683. *Manus* seu virtutem seu facta intellige; nam jejunum esset de turba ac numero accipere.

688. *Vicit iter*, pro, fecisti iter motus pietate, mihi jam probata. Nunc pietas effecit, ut difficile hoc iter ingredi auderes.

690. *Sic equidem ducebam.* Æneam vivum ad loca infera descensurum esse, Anchises jam ante prævidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat, ut ad se videndum descenderet: cf. sup. 115.

692. *Quas ego te terras.* Anchises obierat in Sicilia anno sexto errorum; inde Æneas in Africam dejectus, redux inde Siciliam iterum adierat, unde soluta classe nunc ad Cumas appulerat.

694. *Libyæ regna:* justus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius.

696. *Sæpius occurrens:* v. c. sup. v, 731 sq. Nam semel memorari satis erat.

700—702. Cf. Geo. iv, 499. Vid. ii, 792, ubi iidem tres versus.

703 sqq. Hæc jam manifeste ex Platonicis mythis; quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit; Platoni tamen peculiaris fuisse videtur illa doctrina de bibenda ante reditum Lethe.

704, 705. *Virgulta sonantia silvis:* dicta pro virgultis silvarum sonantibus, adeoque omnino, silvæ sonantes, vento motæ. Habet autem Elysium suas auras, suos Zephyros. Lethe in finibus Elysii, *prænatat*,

Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complêrint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram
Jampridem, hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum lætere reperta.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo,
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
  Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,

præterfluit. *Gentes* majus sunt, nam in gente populi: vid. inf. x, 202.

707—709. Optimum est statuere, illa, *strepit omnis murmure campus*, apodosin facere; et jungere, *Ac strepit omnis murmure campus*, ex animarum discursatione, *veluti in pratis*, ubi—. Ornata vero comparatio ex Apollonio ducta i, 879 sq. *Strepit murmure campus* doctius quam vulgare, apes strepunt per campum.

711. *Porro* simpliciter potest jungi, *causasque requirit porro*, vel *porro* sc. rogat quæ sint etc. Sed doctior ratio est: *quæ sint ea flumina porro*, *πόῤῥω*, h. e. *πόῤῥω*, *πόῤῥωθεν παραῤῥέοντα*, longo inde cursu prætexentia campum.

713. *Altera corpora*. Cum sint aliæ animæ quæ prima vice corpus intrant, aliæ, corpore solutæ, et in loca infera deductæ, quæ posthac purgatæ in novum corpus intrare coguntur; nunc de altero hoc genere cogitandum.

714—718. *Ad undam:* latices potant, ad amnem in littore constitutæ procumbentes. Dictum *ἐναργέστερον* quam simpl. bibunt Lethen. *Securos*, ab effectu; nam ex oblivione malorum tranquillitas oritur, cujus comes securitas. *Italia reperta*, h. e. accessu ad Italiam, post longos sc. errores.

719—721. Inest nescio quæ vis et *δεινότης* eximia in hac Æneæ oratione, cum indignatione aliqua rogantis; suavitas autem tanto major, si Homerici Achillis (Odyss. λ, 487) indignum vitæ amorem memineris. *Ire sublimes*, redire, *ad cœlum*, h. e. ad vitam. Sic jam supra, *ad auras superas*, et alibi.

724 sqq. Hic poeta veterum philosophorum doctrinam, inprimis Pythagoreorum et Platonicorum, sed suo ingenio et ad poetices naturam accommodate, exponit. *Animam mundi* omnia permeantem describit; quam æthereæ et igneæ naturæ credidisse videtur: *Igneus est ollis vigor et cœlestis origo.* Ductæ ex hac mundi anima *vitæ animantum hominumque*, tanquam particulæ decerptæ; ut adeo per hanc ipsam ex divina natura emanasse videri debeant; multoque magis animæ hominum ratione præditæ, habent æthereaam naturam; sed corporis contubernio ætherea vis obtunditur ac debilitatur, unde animorum perturbationes et cupiditates. Vitia vero hæc a corporis contagio contracta animæ sese tam alte insinuant, ut ne tum quidem, cum a corpore morte sejuncta est, ex anima excedant: itaque in inferis locis purgatione opus est, qua vitia ista eluantur. *Spiritus* et *Mens;* ut *Ψυχὴ* et *Νοῦς*, h. e. anima mundi, quæ omnia permeat; cumque universum semel sub *corporis* specie repræsentasset, recte pro partibus *artus* posuit. Sic de terra Geo. ii, 325—327. *Cœlum* pro aere dictum vix dubites; et *campos liquentes*, pro mari, ut, æquor aquarum. *Titania astra.* Dictum

Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt clausæ tenebris et carcere cæco.
Quin et supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni:
Quisque suos, patimur, Manes: exinde per amplum

poetico more pro, *astrum Titanium*, h. e. Titan, Hyperion, seu Sol, ut iv, 119. *Magno se corpore miscet* dictum doctius quam corpori miscetur, inditur.

728, 729. Inde, ex hac Mente Mundi, omnia *sunt*, h. e. animam et vitam habent: cf. Geo. iv, 219—226. Novus usus vocis est *æquor marmoreum*, resplendescens a sole, ex Homerico ἅλα μαρμαρέην Iliad ξ, 273; unde et *marmor* pro mari, ut Geo. i, 254.

730—734. *Ollis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tanquam ex igni scintillæ, petitis, et in humanum corpus traductis, inest ignea vis (qualis ætheris est) et ætherea natura. Ornatus valde locus. *Noxia corpora*, præclare, quandoquidem vim divinæ flammæ obtundit terrestris natura corporis. *Moribunda*, pro vulgari, mortalia. *Hinc metuunt cupiuntque*, a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis. Porro corporis tanquam carcere *inclusæ lucem non dispiciunt*, prospiciunt; ornate pro, carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque assimulatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Observa quod ad *clausæ* 734, subjectum paullo longius repetendum est ex 720, *animæ;* cum intervenissent jam *semina*, 730, 731.

735—739. Adeo materiæ, terrestris corporis, sordes inolescunt animabus, ut iis ne dissolutis quidem a corpore elui illæ facile possint. Itaque purgationes fiunt operosæ aqua, aere, igni, in locis inferis. Ornate autem omnia. Contagium corporis dictum, *malum, corporeæ pestes, vetera mala, scelus;* intelligendæ autem perturbationes et cupiditates (v. 733), iræ, metus, tristitiæ, et sic porro. Secundum semel institutam rei adumbrationem, iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes, sordes, maculæ, κηλῖδες, ulcera, cicatrices, μώλωπες, οὐλαί, στίγματα.* Noster autem poeta cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit, cui jam in sacris et initiis assueti erant veterum hominum animi. Eadem purgatio mox designatur per *pœnas, supplicia.* At v. 738, inversa est oratio. Debebat sequi, *nec excedunt,—sed penitus inoluerunt, concreverunt;* unde 746, *concreta labes*, quæ *eluitur* et *exuritur* 742. Hoc ita extulit: nec mirum est, seu, *necesse est, multa,* multum vitii, *diu*, per tam longum vitæ tempus, *concreta inolescere penitus modis miris.*

740—743. A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aere, aqua, igni.

743. *Quisque suos, patimur, Manes.*

Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus;
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises; natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem;
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.

Vexatus locus. Simplicissima ratio est: patimur supplicia hæc omnes, non quidem quales nunc sumus, animæ corpori inclusæ, sed *quoad* (*κατὰ*) *suos quisque Manes;* pro vulgari, nostrum omnium Manes patiuntur, omnibus Manibus ista patienda sunt. Nam purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniant Manes; hi sunt qui purgantur, qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cujusque parte, purgationes illas tormentorum similes.

745—747. Igitur aut nova in Elysio fit, aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absolvitur. *Perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *Purumque Ætherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et judicio animi, et hinc pro animo) ex æthere deductam; cumque idem æther sit ignis purissimus, explicative subjicit, *atque aurai simplicis ignem*. De igni *auram* proprie dici, ut de luce, supra vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem ætheream restituitur.

748, 749. *Ubi mille rotam volvere per annos*. De sensu constat ex v. 745, *perfecto temporis orbe*. Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: ubi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, *κύκλος*. *Volvere rotam*, est, exegerunt animæ tempus in orbem rediens. *Deus evocat*, non hic de Mercurio agitur; sed est *ὁ δαίμων*, indefinite.

752 sqq. Transmigratione animarum in nova corpora semel posita, nihil opportunius quam earum ante ingressum in vitam novam recensus, et factus a progenitore stirpis, et expositus filio ac stirpis ejusdem auctori; et vulgari de Julia gente opinioni consentaneus, Augustoque adeo populoque Romano tam commendabilis; descensu quoque ad inferos facto in loco tam accommodato ex vulgari opinione de Averno: omnia tam præclare conspirant ad probabilem aliquam rerum rationem, ut quid in cæteris poetis cum hoc comparandum esse putem, habeam nihil. Virgilio sane omnino major laus inventa aliorum ornandi quam nova excogitandi convenit. Homerum haud dubie ante oculos habuit; at ab Homerica necyia, quantus artis et ingenii progressus ad Æneidis librum sextum!

753—755. Ornate singula. *Conventus in medios*, in mediam turbam. *Sonantem*, de strepitu, ex Odyss. *ω*, 5, *ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο*: cf. Hor. i Serm. 8, 41; et sup. v. 707 sqq. *Adversos* ornat epitheton. Scilicet ex adverso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit.

756—759. Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum. *Qui maneant*, expectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda. *Nostrum in nomen ituras*, pro vulgari, futuras ex nostra gente. Sic *ire* sæpe, et *ἔρχεσθαι*. Quod autem Anchises hæc exponere, et futuras res prædicere potest, ad divinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat.

Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca: primus ad auras
Ætherias Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua posthuma proles;
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem;
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, adspice, vires!
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
* Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos *
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque:
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stant vertice cristæ,
Et pater ipse suo superûm jam signat honore?

760—766. Gens Julia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit, et Albam Longam condidit: cf. sup. Æn. i, 267 sqq.; sed reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia posthumus Æneæ natus erat. Hæc est fama quam h. l. sequitur poeta. Alii Ascanii filium et successorem Silvium faciunt. Alii aliter tradunt. Fabulæ de Silvio in silvis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis, et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammæ. *Hastam puram*, *δόρυ ἀσίδηρον*, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albæ Longæ rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Silvius.

767—771. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine suo recitat. *Proximus* ergo, qui adstat. Meminit Capyos, quod Capys Assaraci filius Æneæ fuerat avus. Itaque Anchises refricat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas Trojanæ gloria gentis*, ut Homero *μέγα κῦδος Ἀχαιῶν*. *Si unquam*. Servavit illustrationem ex antiquioribus Servius: *Recepit autem a tutore, qui ejus invasit imperium: quod ei vix anno quinquagesima tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit. Ostentant vires*, sunt viri fortes, forti et valido corpore animi virtutem prodentes.

772. Qui memorati adhuc fuerant, erant rebus bello gestis clari; qui sequuntur, artibus pacis. Itaque coronis civicis illi insignes prodeunt. Coronam civicam, hoc est, querceam, gestant, scil. ob cives servatos, et de republica bene meriti.

773 sqq. Ab Alba Longa xxx colonias in Latio et extra Latium deductas novimus ex Dionysio lib. iii, 31, p. 172; plerasque saltem novis colonis frequentatas.

775. Hic versus occurrit in nullo codice nec in edd. vett. Ne versuum numerus deminutus turbas faciat, maneto, sed notatus.

778—781. *Avo comitem sese addet*; secundum Servium, *avito sese junget imperio*, h. e. una cum avo regnabit donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fert; *socium regni* dixisset. *Sese addet*, ut nunc legitur, erit, una cum ipso in vitam prodibit. Sed melius puto legi, *addit*, una cum

En, hujus, nate, auspiciis illa inclita Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iuli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, divi genus: aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; super et Garamantas et Indos
Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

patre incedebat anima Romuli. *Quem* Rhea Silvia, Trojana stirpe oriunda, partu edet. *Educet*, ut modo v. 765, cum deberet esse, pariet. En bellicosum viri ingenium, quod jam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *Stant*, sunt, ut alibi quoque. *Et pater superûm*, Jupiter, *ipse eum jam signat honore suo.* Quis ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verus sit, vix definias. Simplicissimum videtur sic accipere: videsne, ut animam aliquando in corpus prodituram Jupiter jam hinc divina corporis majestate conspicuam reddit? scilicet ut, in immortalium numerum eam aliquando receptum iri, jam nunc manifestum sit. Ipsa galea perpetuum Romuli insigne.

782—788. Versus ornatissimi. Quam magnifice pro, condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales. Augusta imago Cybeles per Phrygiam invectæ (ex ritu sacrorum), quæ est *deûm mater*. Assimulatur Roma, quæ tot magnos ac divinos viros tulit. *Supera alta tenentes*, Homericum, ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες.

789—791. Etiam ordinem rerum facit admirabilem: quod primo loco gentem Juliam memorat, cum in Marcello oratio summi affectus plena substitura sit. *Huc converte* oculos etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *Ventura sub axem*, sub cœlum, in vitam, ut jam toties vidimus in hoc libro.

792 sqq. In Augusto vero repræsentando se ipsum superavit poeta. Pacem terrarum orbi redditam; prolatos imperii fines; vaticinia quibus terris promissus fuit; expeditiones in terras longinquas, et itinera ad constituendas provincias in iis ipsis annis quibus hæc scripsit Maro suscepta; quam gravia hæc omnia laudum argumenta, et quam splendide verbis et rerum phantasmatibus declarata!

794. *Latio:* debebat sequi per appositum, *arvis;* sed variavit: *per arva regnata quondam Saturno;* quæ sunt ipsum Latium.

795—798. Fines imperii in Africa et Asia dilatatos intellige; etsi rebus in majus auctis. *Super* (ultra) *Garamantes:* victi hi sunt a L. Cornelio Balbo. *Super Indos*, spectat partim ad signa a Phraate reddita U. C. 734; partim ad Indorum legationem ad Augustum missam, cum in Syria versaretur. Jám debebat sequi, *proferet imperium—et super eam terram quæ jacet extra sidera.* Sed inversio facta enthusiasmum adjuvat. In sqq. australes Africæ plagas designari manifestum est. Respici a Marone Candacen victam et Æthiopiam supra Ægyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit. *Ubi Atlas axem*, cœlum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem; *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe seu cœlo stellæ aptæ sunt, in eo fixæ.

Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divûm, et Mæotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacârit nemora, et Lernam tremefecerit arcu;
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?

799—801. Splendide et hoc enuntiavit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac præsagiis fuit ostensa; quodque in remotissimis quoque terris ejusmodi signa animadversa fuerunt. *Turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt qui perturbantur, ut sæpe alibi. Adulationis genus isto tempore non obscurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac præsagia, quibus ipsis jam olim imperium aut insignis aliqua felicitas fuisset ostensa.

802—804. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, comparatione facta cum *vago* (apud Hor. iii Od. 3, 9) Hercule et Baccho. *Æripedem*, Græcis *χαλκόπους*. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerva viva capta esse: vid. Apollod. ii, 5, 3; aut igitur alium auctorem secutus, aut locutus est parum accurate: *figere* pro capere.

805, 806. De Bacchi ex India triumpho agit, in ea Nysa urbe cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. *Qui flectit juga*, bijuges tigres, *pampineis habenis*, pampino circumvolutis et implexis.

807, 808. Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: cum tibi tanta sit præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est, gloriam. Virtus* dicta esse potest pro gloria virtute parta, ut contra *κλέος* pro virtute dicitur: ita pro simplici, strenue res gerere, poeta ornate dixit, *virtutem*, nominis gloriam, *extendere factis*. Si vero *virtutem* proprie dictam malis, *extendere* dictum est pro vulgari, exercere, ea uti, adeoque *per facta*. *Extendere* enim modo ad numerum, modo ad temporis intervallum, modo ad res refertur.

809—812. Numa rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul*. Anchises et hanc et reliquas animas prospectabat e longinquo 754. *Sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, vid. ad Geo. ii, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore.

813—815. Liv. i, 22, Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Desueta triumphis*, ornatius quam, bellis.

816, 817. De Anco Marcio, quasi is favorem populi captavit, adeoque superbior in patres fuit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Livius et Dionysius cæterique sequuntur qui ad nos pervenerunt.

818, 819. *Ultor Brutus*, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est.

Consulis imperium hic primus sævasque secures
Accipiet; natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores;
Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.

Fasces receptos, regiam dignitatem et imperium a regibus in consules translatum.

820—824. Bruti factum qui reprehenderent, jam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adjectum, *utcumque ferent*, in quamcunque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id quod patriæ amor et gloriæ cupiditas suadebunt.

825, 826. *Decii*, pater et filius, qui se pro patria devoverunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Drusi*, Liviæ causa laudati; ex iis M. Livius Salinator bello Punico secundo clarus, et M. Livius Drusus trib. pl. *Referentem signa Camillum;* recepit signa a Gallis, capta in pugna Alliensi.

827—830. De Cæsare et Pompeio. *Paribus armis*, utpote uterque Romanus; ut Geo. i, 489, *paribus concurrere telis* Romanos viderunt Philippi. *Nocte*, ante ingressum vitæ, quæ supra *lux* erat, v. 761; et mox, v. 829, *lumina vitæ*.

831—836. Julius Cæsar in Pompeium arma movebat e Galliis. Etsi vero Ravennæ tum subsistebat cum una legione, tamen cum major copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monœci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monœci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicæa sitis, qui nunc *Monaco* est. Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? *Ne assuescite bella*, pro vulgari, assuescere bellis. *Tuque prior* ad clementiam Cæsaris referuntur. Cur Cæsarem potissimum appellat, causa allata est in hoc ipso, *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium.

837, 838. Ad L. Mummium Achaicum hos versus pertinere, dubitari nequit. Mummium potissimum commemorat, non tam insigniore aliquo inter cæteros magnos viros merito, quam quod *Achivos*, Græcos, bello Achaico confecto, profligavit, re ad hominis Trojani sensum grata.

839—841. Quæ sequuntur, ad eundem Mummium ne referas, vel *τὸ ille* intercedit, quod diversum aliquem designat. Minimæ difficultates sunt, si L. Æmilium Paullum, Persei victorem, Æneæ ab An-

Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, cœlique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit:

chise ostendi putes. Cogitandum autem nos in vaticinio versari, neque adeo ad proprietatem orationis et historiæ subtiliter omnia esse revocanda. Ad tempora belli Trojani a poeta accommodata sunt reliqua; itaque Perseum victum appellavit *Æaciden*, ab Achille oriundum. Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidæ erant, neminem vidi docere. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quæ erat Neoptolemi Epiri regis filia. Sufficit per solitas vaticinii ambages v. 839—841 hoc unum declarari: Ille alter, Paullus Æmilius, Græciæ opes jam ante priorem illum, Mummium, franget. *Æacides*, Perseus ab Æmilio victus. *Eruet ille*, Paullus Æmilius, *Argos, Mycenas, ipsamque Epirum;* ut Paulli incredibilis immanitas respiciatur, qua una die tota Epirus direpta et lxx oppidorum muri fuerunt diruti.

842—845. Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est major, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est. De A. Cornelio *Cosso*, spoliis opimis claro, vid. Liv. iv, 19, 20. *Gracchi genus*, respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum bello Punico secundo clarum. *Scipiadas*, int. Africanum majorem et minorem; nam adjectum, *cladem Libyæ*, Carthaginis alter victor, alter eversor. *Fulmen belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum fuisse ex locis apparet a Cerda aliisque laudatis. Fulmini assimulavit bellatorem jam Homer. Iliad. ν, 242, ἀστεροπῇ ἴκελος. *Parvo potentem Fabricium* in parva re domestica divitem; uti *contentus parvo* aliquis dicitur.

846, 847. *Fessum*, me longa oratione, cum de Fabiis tot dicenda restent.

848—854. Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Græcis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur. Græci præstabant artium elegantia; ex iis poeta æris fundendi marmorisque sculpendi artem memorat. Felix idem est in verborum dilectu: *æra spirantia*, statuæ quæ vivos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. Græci porro præstabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt causas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis unum genus posuit Maro, astrorum scientiam: *cœli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphæra cœlesti, *radio*, virga, petitum a figuris geometricis, quæ in pulvere ducebantur. At Romanis proprias artes esse contendit, ut imperent terrarum orbi; et aut in fœderum æquas leges recipiant qui se ad eorum amicitiam applicant, aut eos qui arma sumant debellent. Tantum verba subjiciunt, *pacis morem imponere*, h. e. legem, fœderum leges et conditiones: *parcere subjectis;* nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent, et ab opibus eorum auctis utilitatem sibi ipsis promittere possent.

855 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de Marcello, Octaviæ filio, ad quem ut deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico secundo clarum induxit.

Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, et dejecto lumina vultu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam impune tulisset

Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto habet Pseudodonatus in Vita Virgilii § 47: vid. et Serv. ad v. 862.

856—860. *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Eadem sunt v. 860, *Tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli instituto Jovi Feretrio ferebantur spolia opima. Sed potuit serioris ævi religio Romulum Jovi adjungere. *Tumultu* potest proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. *Eques* ex poetico sermone ad majorem dignitatem pro, bellator, dux. Occurrit et alibi.

861—867. Summa populi Romani de M. Marcelli, Augusto ex sorore nepotis, virtutibus suscepta erat expectatio. *Frons læta parum*, omen mortis immaturæ. *Quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiæ vis postulare videtur, nove h. l. *instar* positum esse, pro exemplo magnæ dignitatis, specie augusta corporis. *Nox* (pro Morte) *circumvolat caput.* Nocti, Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res est.

868 sqq. Quantopere omnia hæc ad affectum accommodata et dicta sint, monere necesse non est.

872—878. *Propria*, perpetua. *Campus aget gemitus virorum*, noto more pro, in campo agetur, erit gemitus (ut *ἄγεσθαι* pro *ἔχεσθαι, εἶναι*) in funere Marcelli. Sed *funus* seorsum memoravit, et præclare ad Tiberim retulit: quanto cum apparatu funus factum videbis, cum ille tumulabitur! Funus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. *Tumulum recentem*, mausoleum Augusti in campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto suo consulatu (U. C. 726,) exstruxerat. *In tantum spe tollet avos:* pro vulgari, in tantam spem tollet eos; tantam de se spem faciet, ut et Gr. *ἐλπίσιν ἐπαίρειν*.

879, 880. Egregia inversio, dum post illa, neminem Romanorum cum ipso posse

Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore;
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ Somni portæ; quarum altera fertur

comparari, pergendum erat, *non jactabit se tantum ullo alio alumno Roma* nec pietate, nec fide, nec virtute.

883, 884. *Si qua* via ac ratione *fata rumpas*, fatorum ordinem dissolvere, tam durum fatum effugere tibi liceat, tu ad M. Marcelli, bello Punico secundo clari, nomen ac gloriam es perventurus. Nomen autem non nisi in fine demum memoratum, pleno jam erumpente animi affectu.

884—886. *Manibus date lilia* etc. molliora forte sunt, quam pro Anchisæ herois persona et temporibus: Virgiliani potius ævi habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcherrima. *Animam accumulem donis*, nota elegantia pro vulgari, dona, flores, in animam cumulem. *Inani munere*, eo sensu, quo lib. xi, 51, 52.

888. *Aeris in campis latis*. Cum *aeris campi* insolenti modo dicantur, malebam Græce dictum, pro locis caliginosis, h. e. inferis. Sic ἀὴρ, ἠερόεις sæpe. Sentio tamen et hoc molestiam habere: cum a campis Elysiis caligo abesse debeat, et sup. 640 lectum esset, *Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo, solemque suum et sidera nôrunt*. Dicamus ergo hoc dictum esse de locis qui tali aere pro cœlo fruuntur; et est idem ac prospectus lati, ut in campis, seu campestri regione.

891, 892. *Viro* pro, ei. *Laurentesque docet populos:* nota inversam orationem, pro, quæ bella gerenda cum Laurentibus, h. e. Latinis, ad Latini urbem.

894 sqq. *Sunt geminæ Somni portæ* etc. Cum non facile eadem via, qua ad inferos deduxerat, reducere Æneam poeta posset, ingeniose satis exitum reperit per *portas Somni*, hoc est, *Somniorum* in noto loco Homeri Odyss. τ, 562 sqq. Quod inventum, si ex animi sententia dicendum est, omnino parum felix et idoneum esse videtur; cum ne ad mythicam quidem veri probabilitatem quidquam in eo sit. Postquam *eburnea porta* falsa exire somnia dixit, subjicit, Æneam cum Sibylla eadem porta esse emissum; quo in eam sententiam adducit lectorem, velle eum intelligi, falsa esse omnia quæ dixit. Quæ si poetæ mens fuit, nihil unquam a quopiam poeta magis sinistrum profectum esse arbitror; cum omnis ex præstantissimo episodio percepta voluptas hoc uno versu perimatur et juguletur. Non tamen defuere qui, cum consilium hoc poetæ propositum fuisse putarent, eum non modo defenderent, verum adeo egregie laudarent, quippe qui tam perspicacis animi fuerit, ut Manes et Orcum fabulas esse videret. Alii vulgarem de poetæ studio philosophiæ Epicureæ opinionem in partes vocarunt. Nolim equidem poetæ causam defendendam suscipere; hoc tamen mihi satis intelligere videor, acumen illud, quod Virgilio nimis liberaliter de suo tribuunt viri docti, ut callide monere voluerit, ista omnia de inferis narrata pro somniis et fabulis se habere, ab eo esse alienissimum. Nec in verbis quidquam est quod eo nos inducat, nec in sententiis, nec in poetæ consilio. Sed ipsa res deduxit eum in talem locum, unde pedem referre non tam facile erat. Educendus erat Æneas ex locis inferis per aliam portam quam qua subierat. Incidit poeta in portas Somni. Eæ duplices sunt; altera per quam *veris umbris* exitus datur; per hanc Æneas et Sibylla, quæ non erant *veræ umbræ*, emitti nequibant: restabat itaque ut per alteram portam di-

Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris;
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit;
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum.
Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.

mitterentur. Atque hoc poeta posuit, aut parum memor quid inde sequeretur, si eadem illi porta cum Somniis vanis et falsis educerentur; aut fuit hoc inter ea quæ Maro emendaturus erat, si licuisset. Non equidem aliquis in numerato habere potest ea quæ Maronis, dum hæc scriberet, animo sunt obversata: hoc tamen summis nonnunquam ingeniis evenire solet, ut, cum se laqueis certis induerint, et caliginem sibi offundi passi sint, ita cæcutiant, ut etiam id, quod aliis minus acutis et ingeniosis in oculos incurrat, animadvertere nequeant; qua quidem re vanitati horum hominum tanquam alæ addi solent, quibus illi evolantes summa ingenia infra se posita et humi repentia despectui habeant. Quidni enim poeta Æneam educebat eadem porta qua puræ animæ in corpora nova sunt exituræ? Aut si duas portas commemorasse opus esset, quidni illas piorum vel impiorum Manium exitui destinabat?

895—897. *Veris umbris*, pro somniis, vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum umbræ somniantibus offerunt se, interdum ut Furiarum loco pœnas expetant. Altera porta meliore quidem est materia, sc. eburna, sed ex ea non ipsæ umbræ, sed earum phantasmata seu Larvæ, procedunt: Horatii *vana imago, quæ porta fugit eburna, somnium ducens*, iii Carm. 27, 41. *Nitens*, ornat; *perfecta*, *τετυγμένη*, vel ut Homer. *αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται*. *Manes*, h. e. inferi, *mittunt:* ex inferis ad homines (namque id est *ad cœlum)* procedunt hac altera porta *falsa insomnia*, non ipsæ umbræ, sed phantasmata umbrarum seu Larvæ.

900, 901. *Viam secat: τέμνειν ὁδὸν*, nota res; quasi sulco pedum ducto. *Recto limite*, ut recta via.

ÆNEIDOS

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

Caietam, nutricem suam, Æneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Caietam appellat—5. Inde Circes sedem prætervehitur—24; secundoque vento ad Tiberis ostia defertur; adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur—36. Digressione de prisco Latii statu, et de prodigiis quibus Trojanorum adventus denuntiatus fuerat, facta—106; pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum: et cum Æneas ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendæ locum peterent: interea castra metatur—159. Latinus, legatione benigne audita, præter postulata, Laviniam filiam suam, quam, et ex Fauni patris sui oraculis et augurum responsis, externo viro tradere jubebatur, ultro Æneæ conjugem offert—285. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat—340; quæ primum Amatam Latini uxorem—405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet—474: atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quæ tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Trojanos impetum faciunt—510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus; qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum injuriamque manu vindicandam exstimulant—590. Verum cum ille, et fatorum et fœderis nuper cum Trojanis initi memor, adduci non posset ut illis bellum indiceret, Juno ipsa belli portas aperuit—622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio—654: item Aventinus, Herculis ex Rhea filius,—669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres—677: Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima (803—817): aliique complures; quorum recensus inde a v. 678, ad finem libri subjicitur.

Tu quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;

Omnia commemorare quæ super sex posterioribus Æneidis libris a viris doctis disputata sunt, infinitum esset. Solet fere unusquisque acceptum hoc ab aliis tradere, inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico, et ornamentorum varietate; nec mirum esse si hæc ita se habeant, cum ultimam manum poetæ carmini fatum inviderit. Me dissimillimum esse eorum profiteor qui

Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quiêrunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.

cæca Virgilii admiratione capti sint; tamen jure meo me hoc pronuntiare arbitror, in his argutationibus pauca esse quæ viro intelligenti se probare possint. Actionem, aiunt, ab hoc libro procedere alteram, a priore diversam; quod ab unitate carminis epici omnino abhorret; idque ipsum poetam non ignorasse, cum ordiatur narrationem, v. 44, 45, *Major rerum mihi nascitur ordo; majus opus moveo.* Quod, si quid aliud, frustra sumitur. Nam antequam ad Italiam accederet Æneas, iter Troja factum erat commemorandum; et quod in Africam defertur classis, quod iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Trojani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur; ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent quam difficultates quæ escensu in Latino littore facto suboriuntur. Quod diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiæ laudem pertinet. Bellum, aiunt, propter puellam Æneæ nunquam visam geri; quod verum non est. Geritur bellum super Trojanorum sedibus in Latio: accedit Laviniæ conjugium tanquam pignus fœderis cum Latino de his sedibus concessis facti. In Latino, ut videtur, multa sunt quæ personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas quam ut consiliorum populi principes bellique duces erant. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus, isque cum Ænea comparandus. Causas belli, aiunt, nimis esse exiles ac tenues: cervam, puellæ Silviæ delicias, casu a Trojanis cæsam. Nec tamen causa hæc belli fuit, sed exasperatis jam Latinorum animis prima, qua erumperent iræ, occasio. Belli exordia omnino ad Junonis artes et ad evocatæ Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Trojanos prohibent. Potuere utique esse in Æneide quæ minus se probarent Vario, Tuccæ, Mæcenati, vel Augusto; sunt quoque passim notata a nobis nonnulla parum subtiliter digesta: sed hæc profecto quæ nostri ævi critici reprehendenda putarunt, ista ætate vix in vituperium venerunt, et ex nostræ vitæ fastidio et stomacho ducta sunt. Si sex posteriores libri non æque delectatione tenent animos magnæ lectorum partis, ac priores; causam ejus rei facile assequor. Ad sex posteriores libros intelligendos, doctrinæ haud vulgaris copia rerumque antiquæ Italiæ scientia requiritur; is autem qui in rebus versatur parum notis, adeoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, non facile ejus rei causam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei quæ tædium afferebat reperit: adeo difficile est in se descendere, et judicii sui causas exquirere occultas.

1, 2. *Caietæ*, quæ in his locis moritur, memoria in Æneæ erroribus non obscura erat; et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. Varie tractatam esse fabulam ex eo apparet, quod alii Æneæ, alii Creusæ, alii Ascanii nutricem Caietam ediderant. Nutricis autem in vetere vita, ut educandis pueris præcipua opera, ita magna erat reverentia, ut parentali ea pietate coleretur. Res inprimis in tragicis obvia. Facit etiam hic justorum nutrici persolutus honos ad Æneæ pietatem declarandam. Hæc et similia cogitare debet is, cui hæc Caietæ memoratio nimis videtur esse tenuis et epico spiritu indigna.

3, 4. Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro, honos adest adhuc, superest, servatur sedi tuæ; tumuli tui extat adhuc memoria: *sedes* pro sepulchro, ut vi, 152. *Honos* pro titulo et nomine, seu inscripto seu fama vulgato, supra vi, 507. Alterum, *ossa nomen signat*, eodem fere redit: *nomen* est titulus sepulchri, *signatque* adeo *ossa* quæ in eo condita sunt. *Hesperia magna* epitheton ornans. *Si qua est ea gloria.* Interpretes a Servio inde accipiunt quasi dictum sit, si quis sensus ejus gloriæ ad inferos est. Bonus sensus. Verba tamen hoc tantum subjiciunt: quantacunque ea gloria est.

7—9. *Tendit iter velis*, per vela vento

Proxima Circææ raduntur littora terræ;
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iræque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Sætigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes
Delati in portus, neu littora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Quum venti posuere, omnisque repente resedit

data, docte, ut *cursum, gressum tendere* aliquis dicitur, pro vulgari, tendere cursu. Sub noctem, ut sæpe Apollonius, ventus secundus increbrescit; et luna favet navigationi (*non negat cursum*) splendore suo, qui egregie describitur: *splendet tremulo sub lumine pontus.*

10. Circes insula, facta postea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita est fabula ex Odyss. *κ*. *Ææa insula Circes*, lib. iii, 386. Quomodo veteres in hoc incidere potuerint, ut Circen ex Æa, Colchorum urbe, translatam in insulam hanc collocarent, vix assequatur aliquis, nisi antiquioris Græciæ ignorantiam geographiæ animo teneat. Jam fuit fabula aliqua perantiqua de Circe Solis filia, cui insula in hoc mari assignari cœpta, eamque adiisse narrati sunt Argonautæ. Circe veneficiis celebrata est; fuit enim hoc antiquorum temporum, et etiamnum inter populos barbaros res est sàtis frequens, ut passim in minus notis locis crederentur esse populi vel familiæ vel homines, qui veneficiis et magicis artibus pollerent. Fabula de Circe una ex iis esse videtur quam Homerus ab antiquiore aliquo poeta tractatam acceperat. Virgilius narrationem Homericam, copiose ab hoc poetarum heroe tractatam, leviter attigit.

11—14. *Divitem* cur appellet Circen, causam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*), quam Homer. quoque Odyss. *κ*, 210, 211, et 311 sqq. ei tribuit. *Inaccessos lucos*, h. l. silvam, ad quam raro accedunt homines, solitariam. *Resonat*, resonare facit. Vulgarius, personare. De cantu Circes nota res ex Odyss. *κ*, 221 sqq. qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homer. positi sint, Odyss. *ε*, 61, 62, ex eodem loco v. 57—61 repetiit reliqua de foco et de textura. *Urit in lumina*, ut pro lumine esset; ita *εἰς*, pro *ad*. *Cedrus* autem Græcorum et Romanorum, e juniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: *ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν*. *Telæ* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix *ἐποίχεται κερκίδι*, percurrit pectine.

15—18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares, Odyss. *κ*, 212 sq. et Apollon. iv, 672 sqq. *Formæ luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam jam alibi vidimus; et *præsepia* pro caveis.

19—24. *Induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum*, pro vulgari, induerat eos formis ferarum. *Quæ ne monstra*, rem monstro similem, ut mutarentur in feras. *Pii*, *θεοφιλεῖς*, adeoque diis curæ. *Fuga* pro celeri cursu et navigatione; et *prætervexit* eos per *vada fervida*, mare æstuosum, ut circa promontoria solet.

25—28. Valde operosum cultum adje-

Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ:
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;

cisse videtur poeta his versibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia et verborum pondere, inprimis v. 28. *In lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi; vento cessante, qui navem ageret. *Posuere* scil. se, quievere. Porro *marmor* pro mari dici notissimum est: a Græcis ductum esse manifestum fit.

29—35. Simili cum judicio ornata sunt hæc, cum jam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur; itaque locorum faciem exhibet poeta jucundissimam. *Lucoque*, per lucum. *Flectere iter*, cursum, navem. Facit vero hæc Æneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusæ monitum lib. ii, 781, 782. Factus escensus ad ripam fluminis in agro Laurentino; erat autem ille olim lauris consitus.

36. Appellunt tandem Trojani ad Italiam, secundum Virgilium ipsa Tiberis ostia ingressi. Escendisse Trojanos ad littus Tiberis orientale locus v. 29—36 diserte docet. A læva seu orientali fluminis littore patuit silva lauris frequens. Tenebant hæc loca Aborigines rege Latino, ipsi Laurentes dicti. Nomen urbis Laurentum, ab inventa, dum condebatur, lauro, ut v. 59—63 narratur. Æneas, copiis eductis, oratores Laurentum ad regem Latinum legat: interea castra munit v. 157—159, quæ Turnus oppugnat lib. ix. Non longe a castris his versus orientem aberat Laurentum, eo loco situm qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* vocatur. Ad dextram versus littoralem plagam aperiebat se camporum planities, in qua equestris pugna facta, et in qua concurrunt Turnus et Æneas, pugna facta quæ Æneidem absolvit. A Laurento, paullo altius in mediterranea, tria millia passuum a mari, Lavinium ab Ænea fuit conditum. A Roma aberat millia passuum viginti. Numicius amnis inter Laurentum ac Lavinium defluit, alteri huic tamen propior. In hoc fluvio Æneas, pugna ad eum seu cum Etruscis seu cum Rutulis facta, interiisse, certe oculis sublatum esse creditus est. Fontem fluvii lacum vel stagnum fuisse tradunt, ex vii, 150. Haud longe a Numicii fonte, nec nisi sex millium passuum intervallo, Juturnæ fuit lacus et fluvius, quem ex montis Albani radicibus prodeuntem in occidentem ferri, inde in Tiberim deferri, eique, quinto milliario ab Ostia, septimo ab urbe Roma, misceri tradit Cluver. p. 722. Ab his inde locis surgit campus in clivum, qui ad montem Albanum ducit, in quo triginta a Lavinio annis condita est ab Ascanio Alba Longa.

37—39. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poetis res est. *Erato* pro Musa qualicunque. *Quæ tempora rerum* fuerint, non tam, quibus temporibus, quam quo rerum statu ac conditione Æneas advenerit.

44. *Hesperiam.* Primum observandum est, Virgilium Latii res non persequi nisi quatenus ad Aborigines spectant. Porro tenendum, Aborigines hos, seu Ausones,

Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divûm, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia: petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens; quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos;
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrâsse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.

dispersis per Italiam sedibus, et in plures populos ac nomina divisos, habitasse. Qui illi fuerint, quæstio est inter veteres et recentiores variis modis agitata. Ut adeo Aboriginum nomen ad unum aliquem non valde potentem aut late habitantem populum spectasse necesse est. Mature cum barbaris illis promiscue habitarunt Pelasgi. Qua origine illi fuerint, nondum quicquam satis explorati habeo. Ex Thraciæ quidem locis eos in Græciam descendisse satis liquet, et a Phœnicibus eos habuisse literas. Pelasgorum tres fuerunt in Italiam deductæ coloniæ, ut vulgo narrant; una ab Œnotro ex Arcadia, septemdecim ætatibus ante bellum Trojanum; altera e Thessalia, Deucalioneo ævo; et tertia ab Evandro, sexaginta annis ante bellum Trojanum. Nec tamen Aborigines propterea Pelasgicæ stirpis habendi sunt; sed ad Ausonum nomen pertinuerunt: ab hac communi Ausonum stirpe ortum duxere tot nominibus diversi Italiæ populi, permixti quidem illi passim cum Pelasgis, forte etiam cum aliis qui a Gallis, Liguribus, et Liburnis populis orti erant.

45—49. Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, mox cum Crono comparari solitum. Ab hoc *Picus* procreatus, ex hoc *Faunus*, Latini pater. *Faunus* numen antiqui Latii fatidicum: vid. inf. 81 sqq. *Marica* nympha Latii, cujus religio apud Minturnenses servata est, luco ad Lirim fluvium consecrato. Perhibetur Saturnus tanquam gentis conditor. Est et Janus inter mythos Latinos referendus, deusque eorum domesticus. Dubitatum est inter Janum et Saturnum, uter altero esset antiquior. Plerique tamen Janum priorem Italiam obtinuisse narrant, et advenam Saturnum ab eo esse exceptum. Ex Venilia susceptum Jano filiam Canentem in matrimonium accepisse narratur Picus. Ex Pici filio Fauno et Marica Nympha Latinus natus est, quo regnante Æneas ad hæc loca venit.

52—58. Lavinia *servabat sedes* exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro, erat in domo paterna unica filia et heres; nihil amplius. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductæ etiam hæc pars conveniret; tum ut Turnum præstantissimum adolescentem cum ratione aliqua Æneæ posthabitum narraret.

59—63. Revocandæ in animum arbores et luci in impluviis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti. *Sacra comam*, frondibus intactis. *Metus* pro religione, ut *horror* et similia. *Laurentes* dicti Aborigines, qui hæc loca ad orientalem Tiberis ripam incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia; et

Hujus apes summum densæ (mirabile dictu),
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex îsdem, et summa dominarier arce.
Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea; nemorum quæ maxuma sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.

ager usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus*, silvis et paludibus frequens. Translatum interdum nomen ad totum Latium. *Primas arces*, cum primum urbem conderet. Secundum poetam adeo Latinus urbem condidit, et nomen imposuit a lauro: facile adeo intelligitur, *Picum*, qui ante Latinum vixit, *Laurentem* v. 171 appellari poetico epitheto, non nomine historico. Quod laurum Phœbo consecrat, ingeniose poeta adjicit, respectu ad suorum temporum religionem habito.

64—70. Examen apum, laurum *βοτρυδὸν* insidens, præclare ornavit: vid. Geo. iv, 656—658. Est autem illud inter dira omina: vid. Plin. ix, 17, 18: superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnæ multitudinis ingruentis opinione profecta. *Partibus ex isdem*, a mari infero.

71—80. Prodigium hoc flammæ frequens: supra vidimus lib. ii, 680 sqq. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia. *Nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quæ præter naturam fit; contra *fas* de naturæ more et constantia. *Comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem;* nunc Lavinia *ignem comprehendit crinibus*. Verba v. 74 sunt ex Lucret. vi, 154, *Terribili sonitu flamma crepitante crematur*, de lauro: at hic visus est virginis ornatus cremari flamma: nam *ipsa visa est cremari* (*κατὰ*) *ornatum*. *Coronam insignem gemmis*, regium insigne; corona enim sacrificantium vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

81—84. Fauni oraculum in luco Albuneæ poeta narrat, sive ex vetere memoria, sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur Albulæ aquæ, sulfureæ illæ et medicatæ. Ex Albulæ fluminis fontibus major *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota i Carm. 7, 12. Subjacebat fonti *lucus* Albuneæ sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. *Alta Albunea*, fons in lacu inexploratæ altitudinis. *Nemorum quæ maxuma sacro Fonte sonat*, h. e. quæ Albunea maxima per illa nemora, in isto nemore, sacro fonte manat. A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit.

Hinc Italæ gentes, omnisque Œnotria tellus,
In-dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis:
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans jam Fama per urbes
Ausonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
  Æneas, primique duces, et pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis, (sic Jupiter ille monebat,)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.

85—91. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Græcia. Potest quidem poeta videri ad Amphiarai (vid. Pausan. i, 34) potissimum hoc Fauni oraculum assimulasse: idque nos doctrinæ copia in hoc poeta credere facit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. *Incubare*, *ἐγκοιμᾶσθαι*, voces propriæ de iis qui dormiunt ad accipienda responsa. *Œnotria tellus*, latiore sensu h. l. *Dona*, victimam, sacrificium, ut toties alibi. *Acheronta*, deos inferos et Manes. Notatu dignum in hoc Fauni oraculo, primo quod et ipse sacerdos incubuit, et is qui consulebat; tum, quod necyomantiæ aliquam speciem illud habuisse videtur. Quod vero v. 95 *ex alto vox reddita luco est*, Italicis religionibus consentaneum est, in quibus voces ex luco auditæ auctoritatem habebant.

96—101. Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est; inprimis nomen Latinum *sanguine*, progenie, Æneæ nobilitatum. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate: *connubia*, *thalami*, *externi generi*. Illa autem v. 99 sqq. magnifica: *omnia sub pedibus vertique regique videbunt*, h. esse. *Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis: vid. sup. iii, 255—257. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adjecerit poeta; vitatis verbis propriis quæ exiliora erant pro carmine.

109—115. *Adorea liba*, placentæ, pro-

Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris;
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad littora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,

prie de farre, quæ pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Hæc liba nunc mensarum vicem præstant, quibus *epulas*, cibos, *imponunt*, poma agrestia: *sic Jupiter ille monebat;* animis, ut ita facerent, subjiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis: hoc *augent* Trojani *pomis*, imposita pomorum strue: eadem paullo post *exigua Ceres*, *orbis fatalis crusti*, *et patulæ quadræ*. Mox *penuria edendi*, est penuria ejus quod edendum esset, comedi posset. *Violare*, eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. In poetica tamen oratione omnino esse potest, frangere, comminuere.

116—119. Bene certo homini, et maxime Iulo, partes dicentis dat; etsi inter cætera hoc quoque traditum accipere potuit. *Alludens*, pro arridens, subridens; aut simpl. ludens, jocans, ad socios. *Tulit finem*, significavit Trojanis, finem adesse. Sed vaticinia dicuntur efficere ea quæ monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. *Eripuit* simpliciter dicti, quod Æneas subjicit, celeritatem declarat; *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. *Stupefactus numine*, h. oraculo.

121, 122. *O fidi Trojæ salvete Penates.* Hæc perpetua Æneæ religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi* Penates, per somnum, Æneam Italiam esse aditurum, lib. iii, 147, 162, 167. *Hic domus, hæc patria est*, vestra, unde olim Trojam estis advecti.

122—125. *Genitor mihi talia.* Tribui h. l. Anchisæ vaticinium supra a Celæno, Harpyiarum una, acceptum (iii, 255 sqq.) mox ab Heleno confirmatum (lib. iii, 394), omnes intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisæ omnino partes vaticinorum interpretandorum dantur a poeta et aliis; igitur is Celænus verba disertius exposuit, et sæpe in ore habuit, atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt quæ Anchises natum in locis inferis docet, vi, 891—893. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam secundis curis intexuisse, et morte præventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. *Accisis dapibus*, exquisite pro consumtis.

127—129. *Moliri aggere tecta*, ornate, urbem ædificare, quod fit vallo ducto. *Exitiis*, ærumnis.

Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem,
Invocat, et duplices Cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, et fines, et littora gentis
Diversi explorant: hæc fontis stagna Numicî,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur

133, 134. Expectabas hoc a religioso homine Ænea, ut a religione initium faceret; inprimis cum sollenne hoc sit ut preces et sacra faciant, cum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. *Reponite*, pro apponite, ponite, poetica ratione, ut Geo. iv, 378: et *pateras libare* magis poeticum quam, vinum.

136—140. In precibus quæ sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nomina deorum ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturæ partes, vires et elementa fere in precum, fœderum, vel jurium jurandorum formulis ponunt. In v. 139, domestica numina subjicit, *ex ordine* ἐφεξῆς, deinceps. *Duplices Cœloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141 sqq. Augurium lætum, tonitru cœlo sereno. Hoc v. 146, *omen magnum*.

150, 151. *Diversi*, secundum illa v. 132, *a portu diversa petamus.* Hinc itaque ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. *Numicii fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo et tacito motu amnis ferebatur, ulva ipse et limo obsitus.

152—155. *Delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus. *Ramis velatos Palladis: ἱκετηρίας*, frondes oleagineas vittatas manibus præferre putandi sunt. *Velari*, proprie de corollis et vittis, quæ ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui præferebantur a supplicibus et tenebantûr manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsæ obtegebantur, unde *manus velatæ;* et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. Pacem, fœdus et amicitiam, ut et alibi.

Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum; primasque in littore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum prævectus equo longævi regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro: Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,

157—159. Castrum hoc Trojæ est, seu *Troja nova*, a parte dextra Tiberim præcingens, adstantibus subductisque a tergo navibus, a sinistra campus ad mare pertingens. *Molitur locum*, exquisite poetico more pro, moliri tecta in loco, h. exstruere. *Primas sedes*, int. in prima littoris parte. *Pinnas* pro muris, et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

162—165. Ad Laurentum urbem missa legatio. Priscæ vitæ ritu, ut in loco Hesiodi, (Scut. 285, 286,) ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis juventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est ut suavem narrationem faceret. *Domitant currus*, pro equis jugalibus. *Spicula*, int. jacula; et epitheton *lenta* ad materiem refer. *Lacessunt*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem provocant se et lacessunt qui pugnant.

170—172. Pici hæc regia in arce Laurenti, diversa utique a Latini regia, v. 59 sqq. descripta, et improprie dicta *regia*, h. e. ædificium magnificum; nam fuit templum, quod pro curia esset. *Urbe summa*, ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Iliad. χ, 172, h. e. in ἀκροπόλει. Circa domum illam lucus erat (v. 172) more veterum in templis et in principum ædibus. Alterum hoc ex lib. ii, 299, 300 de Anchisæ domo meminimus.

173, 174. Hic regnum auspicari solebant reges. *Omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut majorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. *Attollere fasces* pro eo quod sequitur, ut præferantur novo regi.

175, 176. Est hoc templum pro prytaneo, curia, aut simili æde publica, in qua sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *Ariete cæso*, proprio aliquo sacrorum inter Latinos more, epulæ sacræ instituuntur; si publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

177—181. Etiam hæc signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa

Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equûm domitor; quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divûm patriaque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Littus ad Ausonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrâstis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos

inter columnas ponere. Italus autem et Sabinus h. l. inter Latini majores memorantur, tanquam agnatione juncti. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro;* nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator—falcem:* haud dubie ad Sabinum spectant hæc. *Falx,* puta ad amputandas frondes adjecta; *aliique ab origine reges,* h. e. prisci.

183—186. Respicitur *antefixorum* habendorum mos apud Romanos, cum in fastigiis non modo templorum, sed et privatarum ædium, affixa essent fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum. In eo quod *rostra* subjicit, historiarum fides non est deposcenda; nam navales pugnas vix fecerunt Latini. Possint naves ληστρικαὶ in littore oppressæ intelligi.

187—191. Inter signa veterum heroum Pici inprimis statua conspicua, quam facile erit ex h. l. exprimere et delineare. Prisca aliqua gravitas imagini inest: *trabeatus* est, qui veterum regum erat habitus, cum *lituo* (ut adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit), et prisco armorum genere *ancili. Succinctus trabea et lituo,* nota forma qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur: lituo *instructus* saltem erat, vel *insignis, conspicuus. Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, inprimis in urbe condenda. *Picus equûm domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Vid. Ovid. Met. xiv, 320 sqq. qui copiose fabulam persequitur, qua Picus a Circe in venatione conspectus, cum ejus amorem sprevisset, in picum mutatus fertur. *Conjux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. viii, 18.

192. Excepti h. l. legati in *templo,* inde a v. 170 descripto, ex more. Et sic supra lib. i, 505 sqq. Dido publica negotia exequebatur in templo.

195 sqq. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *Auditique advertitis æquore cursum,* eleganter pro, noti estis. Sequentia iis similia quæ ap. Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq.

202—204. Dicta sunt secundum vss.

Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrârit ad urbes,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum divorum altaribus addit.
  Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ littusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo: rex ipse Jovis de gente suprema
Troius Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Summovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.

Ovidii Met. i, 89 sqq. de aurea ætate. Itaque Latini justi nec necessitate ulla nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et juste vivunt, institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra morem subsistunt.

205—209. Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur ejus rei memoria. *Auruncos* dixit, tanquam communis cum Aboriginibus stirpis homines. E pluribus de Dardano mythis poeta arripuit hunc, quo is dicebatur ex Tyrrhenis profectus Samothraciam et Troadem adiisse. *His agris*, paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriæ oriundus ferebatur. *Urbes Phrygiæ*, loca ad incolendum idonea, et a Teucro passim inhabitata, sub Idam.

210, 211. Pro deo nunc colitur. *Accipit* pro accepit; adeoque est pro habet, poetico more; et *addit*, regia cœli, quæ eum accepit, *altaribus deorum numerum:* addit, annumerat eum diis, quæ causa est ut novum sacrum prioribus adjiciatur, adeoque novum templum, nova ara exstruatur.

212. Ilioneus etiam lib. i, 521 ad Didonem verba facit.

215 sqq. *Sidus* pro tempestate: *littus fefellit*, ignoratio littorum: *regione viæ*, pro, navigatione regenda. *Afferimur* pro exiliore, accedimus. In v. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, inprimis v. 222 sqq., Trojano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. *De gente suprema*, de prima origine et stirpis exortu a Jove: *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est, vexati, calamitatibus afflicti.

225—227. Ornate, pro omnibus gentibus: *si quem* (quemcunque) *summovet—dirimit*, simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto; et, poetico more, sig-

Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
Dîs sedem exiguam patriis littusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numicî.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, quum jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,

nate extremas terrarum oras ad Oceanum et ultra Libyæ deserta nominat. *Refusum Oceanum*, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt etiam *tellus extrema refuso Oceano*, fines terrarum quos ambit Oceanus, quatenus amnis instar terrarum orbem includit. *Plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis æstu; *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*.

229. Magna suavitas in extenuatione ejus quod petunt, *Dîs sedem exiguam*, tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dîs patriis;* a religione Penatium præclare facit initium ad movendos animos.

231—235. *Feretur* pro tenui voc. *erit*. *Trojam*, magna cum vi, pro Trojanis; ut toties *Trojam, Ilium, in Italiam inferri* vidimus. *Fides*, dextra data, ad fœdera spectat, in quibus servandis strenuo fortique animo ac manu opus est.

240—242. *Imperia deorum* sunt monita, ut jam alibi vidimus, et mox *jussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt interpretes: in hanc nos terram, unde orti sumus, repetit, revocat Dardanus et quasi vindicat. *Numicium* a fonte iterum designat, quoniam Lavinium urbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, ut poeta, fluvium ad designandam terram.

243—248. *Dat* sc. Æneas. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere: cf. i, 647 sqq. *Hoc libabat:* craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tanquam dramatice res repræsentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est. *Jura daret.* Jus dicere munus veterum regum. Sedent autem jus dicturi cum sceptro. *Tiaras* impropie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit: vid. sup. iv, 216. *Sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiæ* vulgo dictæ, a Trojanis mulieribus acu pictæ, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta*.

Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dî nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte:
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis:
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent,
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.

254—258. *Fauni sortem*, sup. v. 95 sqq. *Paribus auspiciis*, communicato regno: sic iv, 102, *Communem hunc ergo populum paribusque regamus auspiciis.* *Quæ viribus*, h. fortitudine et virtute bellica; ut sit Βίηφιν Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.

260—267. *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, lubens accipio, ut sæpe. *Uber agri*, ubertas: vid. sup. i, 531. *Pacis*, fœderis, et *tyranni*, regis, utrumque docte dixit, ut poeta.

268—273. Heroicæ vitæ mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent aut filiæ aut patres, jam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 sqq. *Monstra*, ostenta divinitus missa, sunt quæ sup. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiæ meæ advena sit. *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat: opto* nihil aliud quam, eligo, amplector, generum probo, quia eum fato destinatum generum esse auguror.

275—279. Quod rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in majus et amplificata sunt, ut narratio gravitatem et carmen dignitatem haberet. *Ordine*, 'deinceps, omnibus et singulis; nihil amplius. *Ostro pictisque tapetis*, h.

Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem;
Illorum de gente, patri quos dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat;
Et lætum Æneam classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi—
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem

vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis;* unde mox, *tecti auro.* Petiit autem ex Homero, apud quem *οἱ τάπητες πορφύρεοι* occurrunt etiam inter munera, Iliad. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phaleræ intelligendæ. *Aurum sub dentibus* quis non videt esse frena?

280—283. Æneæ mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Iliad. ε, 265 sqq. Nunc Circe, ingeniosa Solis filia, uni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creavit,* h. e. furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis.

284, 285. Jungenda, *sublimes in equis,* ut sæpe, non, *sublimes donis dictisque;* sed *donis dictisque* pro, post talia dicta, seu cum talibus donis dictisque.

286—291. Nova *περιπέτεια* et rerum conversio inexpectata, cum jam ad eventum perducta viderentur Trojanorum fata. Iterum Junonis odio et ira poeta utitur. A Pachyno usque Siciliæ promontorio prospicit Latium; sc. supra illa loca in aeris regione invecta. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. *Fixa dolore,* transfixa; ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur.

293 sqq. Nolim poetæ nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud, *fata contraria fatis nostris;* est enim in fatis Junonis ut fata Trojanorum intercipere haud possit. Sed quæ sequuntur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troja viros?* luxuriantis sunt ingenii. Sed, ut in cæteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, inprimis Euripidis, rhetoricos spiritus æmulatus est.

304 sqq. Cf. lib. i, 39—49, non satis variata re. Utroque loco ad majores iras se exacuit Juno, exemplis aliorum deo-

Immanem Lapithûm valuit; concessit in iras
Ipse deûm antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea! Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum:
Hac gener atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales;
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
 Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.

rum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapithorum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. xii Ovidii narratio peti potest. Vulgo tamen causa ab ebrietate ducitur; quod ipse Maro sequitur Geo. ii, 457. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita tamen h. l. a Servio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. ii, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter cæteros deos solus præteritus, in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt.

305—307. *Concessit in iras*, ad pœnam et vindictam. *Quod scelus* pro vulgari, quo tamen scelere aut Lapithæ aut Calydonii tantam pœnam meruerant? Scilicet *pœnam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est; ut adeo scelus dictum sit cum notione pœnæ.

308, 309. *Quæ potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. *Potui linquere* mera periphrasis simplicis formæ, *quæ liqui*.

314—317. *Immota manet fatis conjux*, exquisitius pro manent immota fata de Lavinia ab Ænea conjuge ducenda; conjugium hoc interverti nequit; ut lib. i, 257, *manent immota tuorum Fata tibi.* Dicta autem hæc secundum doctrinam Homericam: infectum fieri aut tolli id quod fatale est nequire, at differri posse. *Merces* pro malo et pernicie. *Coeant* est conjungantur fœdere et matrimonio Æneæ et Laviniæ.

319—322. *Bellona pronuba*, graviter dictum si e Junonis persona proferri memineris; nam proprie *Juno pronuba* est. Non tantummodo Hecuba, *Cissei* filia, *face prægnans*, cum facem utero gerere somniaret (cf. inf. x, 704, 705,) *enixa est ignes jugales*, conjugales, peperit matrimonio filium qui Asiæ incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus Æneas, (exquisitius, *quin idem Veneri partus suus,)* et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestæ tædæ in Pergama recidiva*, h. e. nova hæc Troja, seu restituta Trojanorum fortuna, iterum experietur tanquam alterum Iliacum excidium. *Recidiva Pergama:* cf. ad iv, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest.

323 sqq. Sequitur locus de *Allecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Junone, et Amatæ, Latini uxori, mox Latinis quoque matribusfamilias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus. Poetæ ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiæ ex poetica ac mythica doctrina veræ deæ apud

Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris; cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimos armare in prœlia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
 Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ;
Quam super adventu Teucrûm Turnique hymenæis
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic dea cæruleis unum de crinibus anguem

inferos collocatæ, ut supra vidimus vi, 280, immissæ Oresti et Herculi.

328, 329. *Tot sese vertit in ora*, ad declarationem *τοῦ monstrum* pertinere putandum. Non vultus mutationes, pro vario mentis habitu intelligere velim; sed *in tot ora*, sc. *sæva*, in tot horrendos vultus, in terribiles ac minaces oris habitus; ex eo quod subjicitur, *Tam diræ facies.* Sæpius enim sic epitheta ex sequentibus retrahenda sunt ad priora.

330—334. *Acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *Virgo sata Nocte.* Eumenides *ἀεὶ παρθένους* esse, nota res. *Hunc mihi da proprium;* pro vulgari: singulare hoc mihi præsta, mea gratia suscipe. *Infracta cedat loco*, cumulate pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres, imminuatur. *Connubiis ambire Latinum*, docte, translatum ad socerum quod puellæ debebatur: nam *ambire puellam*, *conjugium puellæ*, propria sunt; doctius *ambire puellam connubio;* nunc ipsum *patrem puellæ*. Prohibe ne Æneas matrimonio jungatur Laviniæ.

336—339. *Versare:* exagitare, vexare. Tu in ipsis ædium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est, *inferre verbera* (pro flagris perpetuum poetis) *et faces tectis: tibi nomina mille*, *πολυώνυμος*: deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. *Disjicere* fortius, quam dirimere, rumpere; et *crimina*, quam causæ.

341—343. *Gorgoneis Allecto infecta venenis.* Ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: exin Alecto, quæ caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusæ caput cingunt. *Tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. Sed de solitudine est accipiendum, quæ cum cura et dolore mentis tacito bene convenit.

345—351. Proprie dicimur *coquere iram pectore;* tum vero exquisite ipsa *ira*

Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit;
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam;
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrimans Phrygiisque hymenæis:
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret natæque tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes!
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis;
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.

dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. e. agitare, vexare. *Huic*, in hanc. *Levia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adjuvet. *Fallitque furentem*, latet eam dum volvitur. Bene Servius: *sine accipientis sensu*. Nisi malis jungere: *fallit inspirans*, *ἔλαθεν εἰσπνέων*. Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura aliqua, pectus reginæ, circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet.

352—355. *Tænia vittæ*, h. e. vitta; nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *tænias* dixit, tortiles et serpentibus similes. *Lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatæ pectus. Ornat epitheton *udum* a natura rei tractum; nihil amplius. Ovid. modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit, ii Met. 198. *Pertentat sensus*, subit; *et ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur: eadem vulgari oratione, ambire et involvere rem dicitur.

359—362. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus, sed breviter enumeratis. *Exsulibus Teucris* gravius quam Teucro; ut sup. 98, *Externi veniunt generi*, et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris miseret—Perfidus—prædo*.

363. *At non sic*, ut vulgo: quasi non simili modo Paris etc. *Penetrat:* præterita res in præsens adduci potest, inprimis a poeta.

366. *Consanguineo;* filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ.

367—372. Callide elevat id quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim ex-

His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat;
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Impubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ: non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Euœ Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
Fama volat; furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit, nova quærere tecta.

ternos habendos omnes qui non Latini regno subsint: Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argivis. Turni originem poeta a Danae, Acrisii regis Argivorum filia, Persei matre, repetiit. Hæc enim, vitio a Jove accepto, intra arcam a patre inclusa inque mare præcipitata fuit, et inde ad Seriphum, unam ex Cycladibus, extracta. Accessit hinc alia fabula, Danaen fuisse ad Italiam delatam, ibique eam Ardeam condidisse. Ex Servii ad lib. vii, 372 narratione, Danae ad Italiam delata, *regi* (addunt alii Pilumni nomen, Rutulorum regem Pompon. Sab. edit) *oblata fuit, qui eam sibi fecit uxorem, cum qua etiam Ardeam condidit; a quibus Turnum vult* (poeta) *originem ducere*. *Mediæ Mycenæ:* ex media Græcia ejus stirps ducta est.

373—377. Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra stare* (pro vulgari, resistere); cumque venenum (docte, *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatæ præcordia penetravit etc. *Monstra*, sunt terrores et phantasmata furentis animo objecta. *Sine more*, sine modo ac lege, discurrit per totam urbem.

378—383. *Turbo*, lignum illud conoides quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui ahenus vel alterius materiæ circulus est. *Torto sub verbere*, flagello, mox *habena*. *Vacua circum atria*, ornate, ante domum. *Exercent*, agunt, versant. Turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagæ*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas.

385 sqq. Inter eos homines qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminæ, ut iræ furore acta, cum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret, adeoque in silvas abduceret.

390, 391. *Etenim molles:* certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare. Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere, lustrare choro*, h. e. choros circa Bacchum ducere tanquam in medio stantem; dum Bacchico furore correpti præsentem eum sacris adspiciunt. *Pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et jactari solitam notum est.

392—396. Idem furor Bacchicus cæte-

Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ;
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet;
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini;
Protenus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros; quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundâsse colonis,
Præcipiti delata Noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat; induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ:
Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;

ras Latinas matronas invadit. *Nova tecta,* silvarum recessus. *Pellibus.* Pelles sunt nebrides; *hastas pampineas,* pampinis tectas. *Pinum,* facem pineam. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt.

402, 403. Si cura est, si jus maternum in filias tuendum vobis putatis. *Capite orgia* exquisite, ut suscipere sacra, h. celebrare, agere: at quo tandem consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum alieno viro vindicent.

406—409. Ad Turnum nunc Alecto procedit, postquam consilia Latini ab ea turbata eoque ipso causæ belli satæ erant, quo verendum erat ne Latini domus everteretur. *Acuisse,* pro excitasse. Nota Furiam alatam, ut jam ap. Eurip. Orest. 317.

410—414. Danae igitur Acrisii filia cum Argivis fugæ comitibus navi vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur: vid. ad 367—372. Locus quondam a majoribus dictus est Ardea; et etiamnum nomen urbis magnum ac nobile manet; verum fortuna pristina urbis extincta est.

415—418. Alecto trinis modis furorem injicit; Amatæ per serpentem ex occulto immissum; nunc Turno per somnum sub specie anus oblata; tandem 475 sqq. *canibus* rabiem incutit. *Obscœnam* simpl. pro, turpem. Observa autem epicæ orationis ornatum in hoc, quod vulgare illud, assumit formam anus rugosæ, canæ, resolvit in verba, *arat, induit, innectit;* h. e. habet innexas, et sic reliqua.

419. *Fit Calybe, anus sacerdos Junonis templique:* si aliter jungis verba minus commode fit. Igitur sacerdos Junonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona

Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Cœlestûm vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invectas Thybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures.
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ verique effœta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, *queis bella gerenda.*

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.

vinctas haberet comas. Junonem autem merito posuit, quippe quæ Turni rebus studet, et cujus fuisse templum Ardeæ constat.

421—426. *Patiere fusos* Græce, pro, patiere effundi. De voce *transcribi* vid. sup. v, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros. *Sanguine.* Nam pro Latino sæpe pugnas suscepisse putandus est. *Tege pace Latinos*, scil. avertendo et repellendo hostes.

430—433. *Lætus* poetis est simpl. alacer. *Flumine pulchro*, est καλλίῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30, *amœnum.* *Cœlestûm vis magna*, magnum deorum numen. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma. *Dicto parere*, pro vulgari, promisso stare se velle profitetur.

435. *Vatem* simpl. pro sacerdote. *Orsa* pro vulgari, dicta; ut, *solio sic orsus ab alto.*

440—442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequidquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine:* addit *inter arma regum* ut appareat qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta, *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, unde in metum pronior illa ætas esse solet; *situs* pro longo ævo exquisite, accedente cogitatione desidiæ et inertiæ: *verique effœta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri judicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effœtus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic ætas illa inhabilis ad videndum verum, et ad veros timores dijudicandos et a falsis discernendos.

444. *Queis bella gerenda.* Hæc verba censent viri docti esse rescindenda, ut ab

At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quærentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu lethumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super: magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exsultantque æstu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit;
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.

aliena manu assuta. Saltem otiose subjecta sunt.

446—448. Exuit jam Erinnys anum, et vera forma adstat. Præclara autem rei exponendæ ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror invadit etc. *Tot Erinnys;* nam horrendi angues ex capite sibilant, et dira deæ facies vera apparet. *Tanta* pro talis.

451. *Verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furiis: vid. vi, 557, *Tisiphone—sæva sonare verbera.*

456. *Facem juveni conjecit:* injecit in juvenem, et in pectus infixit.

460. *Arma fremit*, plus est quam, deposcit, clamat.

461, 462. Elaborata oratio; pro, belli cupiditate et ira incenditur. *Amor ferri* et *insania belli* unum idemque declarant. *Scelerata insania*, quoniam ad cædes, rapinas, et *scelera* rapit, quæ proprie de bello dicuntur; at *super ira*, magis adhuc, quam amor pugnæ, sævit, furit ira.

462—466. Fundus comparationis in Homero, Iliad. φ, 362 sqq. Sed ornatu verborum superat Virgilius. *Costas* ollæ (sed gravius nominavit *ahenum*) dixit ut γάστρην τρίποδος Homer. Odyss. θ, 437. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquæ*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467. *Polluta pace*, violata jam a Latino, erepta sibi conjuge sperata.

470, 471. *Venire* est gravius quam, esse; ut alibi monitum. *Divos in vota vocavit*, invocavit votis: cf. ad lib. v, 234.

472—474. Rutuli se acuunt ad bellum,

Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
Arte nova; speculata locum, quo littore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent; quæ prima laborum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Commovere canes; fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti deus abfuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.

alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Trojanos cervus venatione interemtus. Reprehensum hoc jam apud Macrob. v, 17, et hinc a multis, tanquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de causis belli in Trojanos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiæ seu Furiæ artibus. Nec tamen cerva hic belli est causa, sed occasio tantum et initium. *Animis audacibus implet.* Homericum: *θάρσους πλῆσεν φρένας*, ut Iliad. ρ, 583. Facit nunc Alecto quod Eris Homerica, Iliad. δ, 444, *νεῖκος ὁμοῖιον ἔμβαλε* etc. *Arte nova*, cum alia fraude, novum dolum meditata.

481, 482. *Prima laborum Causa fuit:* primum initium calamitatum quæ insecutæ sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt qui sequuntur. *Tyrhidæ pueri*, pro Tyrrhei filii. Tyrrhus erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est. *Soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia.

490—492. *Χειροήθη* et *ὁμοτράπεζον* fuisse dicit: cf. Guell. *Ipse*, *αὐτὸς*, pro *αὐτομάτως*.

493—495. Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab æstu recreabat. Ergo jam *defluxerat:* et sane canes eum reficientem se commoverunt, excitarunt.

498, 499. Turbas faciunt in *erranti*. Res expedita erit, si cogites inverso sensu dictum: *erranti deus abfuit*, ita ut aberraret. Nunc negationem addidit: *nec deus*

Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis)
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; qua protenus omne
Contremuit nemus, et silvæ intonuere profundæ:
Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ: nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve præustis,
Sed ferro ancipiti decernunt; atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent

abfuit, adfuit fortuna, *dextræ erranti*, sic ut ea non aberraret. Servius ad Alecto refert; ut sit ἡ θεός. *Acta venit* plenius pro adacta est.

500 sqq. *Nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervæ, placidæ et mansuetæ feræ, notabilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

505—509. *Pestis*, Furia. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem præustam? *Cuneos coactos* pro adacto cuneo dixit.

512—515. *Stabulum*, pastoris tugurium. Scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo, vel incursu. *Profundæ* cum dilectu. In intimis magnæ silvæ recessibus audiebatur vox.

516, 517. *Triviæ lacus* est Lacus Aricinus cum nemore et templo Dianæ nobilissimo: cf. inf. v. 762. Nunc *Lago di Nemi*, non longe a vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus. In proximo *lacus Velinus*, amne Velino inter montium juga super Reate stagnante.

521, 522. *Indomiti agricolæ*. Ornans epitheton: simpliciter accipio duros, asperos. *Nec non et Troia pubes*. Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Trojani. Vulgari oratione, copiæ effundunt se, effunduntur, ἐκχέονται.

525, 526. *Seges*, pro agro; isque adeo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur, et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquisitæ est venustatis. *Horrescit ensibus* terra, ager, acies.

Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
Fluctus uti primo cœpit quum albescere vento,
Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhî fuerat qui maxumus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert; justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
  Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et cœli convexa per auras
Junonem victrix affatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coeant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros;
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causæ; pugnatur comminus armis:

527. *Sole lacessita* venuste pro percussa radiis.

528—530. Sæpius ornata a poetis comparatio, primum quidem ab Homero, Iliad. δ, 422 sqq. Eandem elaboratius extulerat Maro, Geo. iii, 237 sqq. *Primo vento:* cum primum aura mare impellit, fluctusque ciet spumeos.

533, 534. *Vulnus* pro sagitta, ut ii, 529; et *inclusit*, pro interclusit, *iter vocis udæ*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udum*.

535—539. Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat, et miserationem facit: cf. Iliad. ε, 612—614. Quod *ditissimum* eundem et *justissimum* exhibet, ad primæ vitæ mores comparatum est. Illud vero ad miserationem præclare, *Dum paci medium sese offert*, ut jam Macrob. iv, 4 monuit.

540—543. *Æquo Marte*, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. *Sanguine bellum imbuit.* Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554, *sanguis novus imbuit arma)*, inducebantur, trahebantur, prima cæde facta, ad bellum. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. *Per auras, cœli convexa*, junge, verbo motus omisso, v. c. evecta.

546—549. *Dic*, ironice, tanquam ἀδύνατον. *Hoc addam, in bella feram*, rapiam; doctius quam, ad bellum accendam.

552, 553. Dignitatem orationi Junonis inesse facile agnoscas. *Stant belli causæ.* Burmannus: certæ, fixæ sunt. *Stare* omnino pro esse, ut Gr. ἑστηκέναι usurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum, *stant prœlia*, et similia. Uti autem hac voce possunt poetæ, quia

Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia, et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras
Haud pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio, sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens:
Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces; queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
  Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
Almonem puerum fœdatique ora Galæsi;
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,

stare dicitur illud quod constitutum, paratum, effectum est.

559. Reliquos belli casus ipsa moderabor: et sane inf. 572 extremam bello imponit manum.

561. Nova Furiæ species, quod non modo alata est, (ut sup. 476,) verum quod serpentes alis implicitos habet. Etsi res ita accipi potest, ut angues, qui pro comis sunt, inter volatum vento impulsi inter alas commotas strideant.

563—571. *Amsancti vallem* ad Hirpinos spectare, post Ciceronis et Plinii disertam fidem, non est quod dubitari possit. *Italiæ medio* non debebat urgeri; est simpl. in Italia. *Sub montibus*, qui tamen situ paullo remotiores sunt: sed silva olim inde a montibus ad planitiem protendi potuit. In vallis medio, amnis fertur cum impetu et fragore. *Hic specus horrendum:* non addit, an amnis illud fecerit. *Latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tanquam latus lacus facit. *Saxis et vertice*, h. e. vorticibus aquarum, vorticoso amne, inter saxa fundi. Potuit hic olim specus esse odorem sulfureum exhalans. *Numen invisum, μισητόν. Levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim quas abominamur gravant nos.

573—576. Præclare hæc ad *πάθος* movendum.

577—579. Medias inter criminationes, quas in Trojanos jacit, metum injicit fore ut cæde et igni omnia misceantur. *Se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580—582. Auctoritate reginæ commoti

Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deûm, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit,
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res;
Multa deos aurasque pater testatus inanes,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus:
Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

filii seu propinqui feminarum, quæ Baccharum more *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, thiasos in silvis agunt, coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super *Marte* seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poetæ *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur; est igitur precibus flagitare: cf. inf. viii, 94, et sup. i, 280.

583, 584. *Contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniæ comas: sup. v. 64 sqq. *Contra fata deûm*, Fauni oraculum v. 81 sq. *Perverso numine*, pro adverso, irato, Serv. Nescio tamen, annon potius esse debeat, perversa, conturbata et infirmata deorum voluntate.

586—590. Imago rei ad sensum obvia, et a multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Incurrit in oculos vitium quod vss. 586, 587 insidet. Aut versum priorem aut hunc alterum esse spurium persuasum habebat Heins.; quanquam de hoc altero id censere malebat. Equidem ita existimare malim, esse utrumque inter versus nondum a poeta absolutos. Cum alterum adjecisset, priorem mox morte præventus mutare nequiit.

591 sqq. Latinus rex, cum diu restitisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat, easque partes Turno concedit.

593—595. *Auras*, cœlum, manibus sublatis obtestatur. *Inanes*, epitheton perpetuum aeris et ætheris. *Frangimur fatis:* Fato se vinci ait, quatenus non suum, sed cæcum turbæ consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. *Sacrilego—sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt fœdusque ictum violant. *Has pœnas*, docte, pro scelere hoc pœnas.

598, 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, præterquam, ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia expedita est; sed de verbis ambigi potest: ego *omnis*, totus, sum *in limine*, aditu, *portus;* in portu jam tantum non navigo. *Funus* pro ipsa morte.

600. Quod Latinus regni munia prorsus deserit, tenendum est, ad Turni nomen illustrandum ita res attemperatas esse, ut is summam imperii tenere videatur. Facile enim intelligitur, cum semel Turnus ad Æneæ virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas partes ageret, et alterius auspiciis res gereret.

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, quum prima movent in prœlia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa:
Sunt geminæ Belli portæ, (sic nomine dicunt,)
Religione sacræ et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cætera pubes;
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.

601 sqq. Egregium et epicæ majestati consentaneum poetæ commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Jani reserandi arcessere, tum ad deæ ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur.

601—603. *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia. *Protinus* h. l. jugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *Urbes Albanæ*, coloniæ. Nam Alba xxx oppidorum Latinorum mater. *Maxuma rerum;* res maxima. *Cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in prœlia Martem* nove dictum: vulgo *movetur bellum, Mars;* nec quicquam adjicitur: tum quoque *moventur arma*, pro quibus *Martem* dixit; nam adjecit *in prœlia*.

604—606. Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii Romani majestas præclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare. *Auroram sequi* magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. *Parthosque reposcere signa:* non dubitare licet poetam in Augusti gratiam illa adjecisse. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης, πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607—610. Vides hic exemplum fabulæ veteris nova interpretatione interpolatæ. Romæ Jani templum conditum, ex Numæ, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poeta, remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Jano. Contrario commento Horatius Janum clausis foribus cohiberi, tanquam pacis auctorem et custodem, ii Epist. i, 255, *claustraque custodem pacis cohibentia Janum. Belli* autem *portæ* proprio nomine dictæ videntur. *Ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis. *Nec custos absistit:* videri potest Jani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse.

611—615. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat consul trabeatus. *Trabea Quirinalis*, dicta, puta, quod uti regibus, ita ipsi Romulo, trabeæ fuerat usus. Plinus viii, 48, s. 74, *Trabeis usos accipio reges.* Recte itaque Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat, sup. v. 187, 188. *Cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. *Vocat pugnas:* ut sup. v. c. iii, 253, *vocantur venti*, velis expansis excipiuntur, ita nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. *Conspirant cornua:* classicum canitur.

616—622. Orationis copiam observa et ornatum in singulis: cf. sup. ad v. 601.

Tum regina deûm cœlo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante:
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars leves clipeos et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures;
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento:
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos; clipeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete,

623—625. *Inexcita atque immobilis ante:* nam v. 45, *Rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. Pulverulentus;* nil frequentius hac imagine motæ pugnæ vel cursus concitatioris, vel industriæ et studii: *κόνις, ἐγκονεῖσθαι, κονίσαλος.*

629—631. Verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes confluxisse, verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem numerat ut poeta, cui omnia definite efferenda sunt. Debuit tamen harum Latii urbium præcipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerii et Antemnarum, ad orientem autem Latii, Atinæ in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia, partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* cives *Crustumeros* dixit: nisi *Crustumeri* fuit pro *Crustumerii;* quod verum esse suspicor.

632—639. *Alii* galeas cudunt, aut *salignas Umbonum crates,* scuta de vimine facta, coriis inductis. *Recoquunt,* instrumenta illa rustica liquefacta recudunt. *It tessera,* signum bello, h. e. diditur, distribuitur. *Trilicem aureis* lamellis, triplici ordine sibi innexis.

641 sqq. Enumerationem quæ sequitur, Homerici navium catalogi exemplo esse adumbratam, obvium. Ab eodem Homero, Iliad. β, 484, petita est Musarum invocatio; et recte, tanquam in rebus a prisca memoria repetitis. Cum Græcarum urbium et populorum enumeratio, tanquam in re communi Græciæ consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur, multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii urbes pleræque aut solo erant æquatæ, aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetæ commemorare paucas, et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis, inprimis de iis qui eas condiderant. Quod ad ordinem quo urbes recenset poeta attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, non tamen videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi. Primum illud observatione dignum, quod in Turni partes, quem a Græca origine genus ducere memoraverat, adduxit eos populos quibus Græcæ origines vulgo tri-

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complêrint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
  Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni:
Lausus equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
  Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram:
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,

buebantur. Vetus Græcorum odium adversus Trojanos, nupera Trojæ clade nondum expletam, sed eo magis in eos qui superstites profugerant inflammatum, causas auxilii ferendi præbet idoneas. Et Græca origo Latinos movet, inf. lib. viii pr., ut Diomedis auxilia petant.

641—644. *Pandite Helicona:* adeste et dicite: ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. *Quibus Itala:* sunt hæc in laudibus Italiæ: *jam tum,* præclare dixit, ad laudem sui ævi, tacita quidem comparatione: quos populos bellantes habuerit.

645, 646. Ex Homero conversi, Iliad. β, 485 sq. Κλέος, *fama,* et doctius *famæ aura.*

647—650. Quod Mezentium Agyllæ Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. *Tyrrhenis ab oris Mezentius,* oriundus ex Etruria. Pulsus enim Cære apud Rutulos tunc agebat. *Lausus, quo pulchrior alter.* Imitatio Homerici Nerei, Iliad. β, 673, 674. *Corpore Turni* pro *Turno,* nota ex Græcis forma.

651—654. Idem Lausus *equûm, domitor,* ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum;* quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. Agyllæ seu Cære tyrannidem tenuerat. *Nequidquam* jungam cum *secutos,* qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi. *Dignus patriis qui lætior esset Imperiis,* ornate; dignus, qui meliore patre gauderet: ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium.*

655 sqq. Aventinum tanquam unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam ludis curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum v. 657, quod ferri potest; sed cum paullo post v. 666, eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetæ diligentiam et judicium desiderare; nam diversorum vitæ priscæ temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare.

655—658. *Insignem palma currum* simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, quæ præmium cursus obtinuerant. Lauri vel palmæ insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulchro Pulcher Aventinus:* cogitandum est de pulchritudine herois, qui robore corporis omnes mortales superavit. Tragicorum more clipeum dat Aventino insignitum hydra. *Centum angues cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari, *hydram centum cinctam serpentibus.* Cæterum poetæ de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum,* at lib. vi, 576, *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit.

Mixta deo mulier; postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis,
Terribili impexum sæta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
  Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu, duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
  Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:

659—662. Bellum poetæ commentum a Rheæ Silviæ, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem actis per Italiam Geryonis armentis cum Rhea sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. *Mixta*, *μιγεῖσα θεῷ*. *Laurentia arva*, ut poeta, latius dixit; nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules.

664, 665. *Gerunt* scil. Aventini comites. *Pila* bene memorat, tanquam Romanorum et Italorum telum. De dolone unice amplectendum est quod e Varrone affert Servius, esse ingentem contum cum ferro brevissimo. *Mucronem teretem* ex usu loquendi non nisi de gladio exiguo accipi posse puto. *Sabellum veru*, verutum, jaculi seu teli missilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σαύνιον* dictum. Jam, cum Samnites Sabinæ gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastæ genus sollenne esse, aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum*. Nisi commune fuit populorum Latii et reliquæ Italiæ. Sic Geo. ii, 168 *Volscos verutos* vidimus.

666—669. *Tegumen leonis*, cui nunc *sæta* tribuitur, ut inf. 790 bovi, sunt exuviæ: has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis. Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit. *Albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In cæteris scabra est oratio. Præstat distinguere post *capiti*, ut sit, *ipse pedes*, sc. pugnat, *torquens tegumen—indutus* (illud s. illo) *capiti*, (indutum caput habens eo:) *sic regia tecta subibat Horridus*.

670—673. In condenda urbe Tibure tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi filii. *Gentem*, ut poeta, narrat, cum *urbem* dicere debebat; quod passim obvium. *Primam ante aciem: προμάχονται*, heroum Homericorum exemplo, procurrentes ante aciem.

674—677. *Nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliæ montes, ex quibus Othrys et Homole sunt, inhabitabat gens fera et silvestris, fabula eam locis intra nubes editis habitantem a nube repetiit, quam Ixion pro Junone erat amplexus. *Cedunt virgulta*, sc. perrumpentibus. Tum *virgulta* pro silvis.

678—680. De Præneste fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis Cæculo, cum infans esset, in

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve sonant: pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti: vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros

foco reperto, et pro Vulcani filio habito. *Genitum inter pecora* jungere fas est, non, *regem inter pecora.*

682—685. *Altum* a situ. *Gabinæ Junonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Juno Lanuvina*, et hic *Gabina.* Qui *Hernica saxa colunt.* Si verum est quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum* seu Marsorum lingua, *herna*, saxa vocata fuisse; docte poeta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam divitem cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, xii, 532, 533, *Surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis:* ergo fertilis est. Jam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli præterquam Trerus et Cosa. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus, Privernum prætergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit.

686. *Sonant* eleganter pro, *sunt.*

688—690. Seu ut lupi exuviæ caput tegant, cf. v. 666; seu ut galea e lupina pelle facta sit. Lævum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, *καρβατίνῃ*, tectum. Alibi lævum autem pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum legimus, quod ipse status pugnantis postulare videtur, quandoquidem pedi lævo insistit, eumque anteriore in vestigio ponit, is qui aut funda glandem, aut qui jaculum emittit, aut arcu sagittam. Probabile adeo fit eos scuto usos, quo lævum crus tectum esset. *Vestigia instituere*, statuere, ponere pedem, de gradu militum pugnantium.

691, 692. *Messapi* obscura est fabula; sufficit eum fuisse bellatorem invulnerabilem. *Equûm domitor*, ut v. 651 *Lausus. Fas, δυνατόν*: invictus igni et ferro.

695—697. Quæ sequuntur urbes, in Etruriæ parte ad Tiberim vergente quærendæ sunt. *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio*, s. *Flavina*, dudum e medio sublata. *Mons Soracte* (cf. inf. xi, 785 sqq.); *lacus Ciminius* cum monte et saltu Ciminio e Liv. ix, 367 noto; tandemque *Capena*, Faliscis contermina, cum luco Feroniæ in agro Capenate sito: vid. Liv. xxvi, 11; i, 30; Dionys. iii, 32; Silium xiii, 84 sqq. Quod autem *Æquos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Æquum Faliscum;* ab Æquis enim vel Æquiculis et Æquanis traxerant illi nescio quid.

698. *Æquati numero*, æqualibus numeris h. ordinibus. Notabile adeo fuit, hos certis ordinibus incedere, et inter incessum cantus habere.

699—702. Comparationem ex Homer. Iliad. *β*, 459 sqq. et Apollon. iv, 1300 sqq. adumbratam esse in oculos incurrit.

Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aeriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad littora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hibernis conditur undis;
Vel quum sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.

Virgilio propria vis in illis, *cum sese e pastu referunt, et dant modos per longa colla. Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. *Pulsa*, scil. modis, sono.

703—705. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. *Miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. Vix hoc commode satis ad cygnos referri potest: malim de avibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus: vid. sup. vi, 310. Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad ordines incedentium æquatos spectet, an ad *modos canoros* et carmina. Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam judicet. Omnino tamen illa, *Nec quisquam putet—sed*—pro variatione formulæ comparandi habenda memineris; nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam, *et erat agmen simile agmini volucrum.*

706—709. Commode gentis Claudiæ originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso arripuit; etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus ejectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. *Prisco de sanguine Sabinorum* jungunt fere post Servium alii omnes; nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi junctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc.

710—716. *Prisci Quirites*, h. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis. *Mutusca* est Trebula Mutusca. *Nomentum*, sup. lib. vi, 773, inter colonias Latinas nominatum; est ab eo via Nomentana dicta. *Rosea*, seu *Campi Roseæ*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, summa fertilitate celebres. *Hortinæ classes* simpl. pro copiis, a classibus, quæ populi partes sunt. *Populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso.

718, 719. Mare tempestatibus vexatum sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme, circa Decembris initia.

720, 721. *Sole novo*, prima æstatis parte, scilicet *sol* nunc est pro æstivo tempore, solis æstu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetæ facit Phry-

Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
  Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos; vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora; quique Cales linquunt; amnisque vadosi
Accola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello.
Lævas cætra tegit; falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Œbale, quem generâsse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboûm Capreas quum regna teneret
Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex;
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.

giæ et Lydiæ, quam Hermus alluit, vicinia. Cæterum observandum est, aut v. 718 (id quod facere præstat) cum superioribus jungi et *tam multi* suppleri; ut sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus vel aristæ sunt. Aut distingui potest 717 post *nomen*. *Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit, tam multi erant in eo agmine; pro quo subjicitur declaratio, *Scuta sonant* etc.

723—728. *Halesus* adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus; oriundus is ab Agamemnone, seu inter ejus comites olim habitus, et post ejus cædem Italiam profugus. *Rapit Turno,* nota elegantia, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium juga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetæ; nam *æquora* nulla alia sunt quam camporum.

730—732. *Aclides,* seu *aclydes,* jacula, *flagello,* amento, h. e. loro aptata, illigata, quæ emitti et retrahi possent. *Falcati cominus enses* scil. armant, ex anteced. *tegunt;* sed simplicius est accipere, *falcati enses* ipsis sunt *comminus,* quoties comminus pugnatur.

733—735. *Teleboæ,* relicta Tapho, quæ una ex Echinadibus insulis Acarnaniæ objectis erat, Capreas occupasse dicuntur. Rex eorum Telon, ex Nympha, Sebethi fluvii ad Neapolin filia, suscepit Œbalum, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis et extrema Campania occupavit. *Capreas, Teleboûm regna,* insulam quam Teleboæ incoluisse dicuntur.

738—740. *Sarrastes,* Sarni fluvii (quem olim *Sarrum* pronuntiatum esse apparet) accolæ. *Æquora* camporum, ut v. 728. *Quos despectant mœnia:* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. *Avellana nux* huic urbi nobilitatem facit.

741, 742. *Cateia,* teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. Vocem Celticam esse, quæ omnino longius hastæ genus designet, docuere viri docti. *Suberis cortex,* recens detractus, in galeam inflecti et formari videtur.

Et te montosæ misere in prœlia Nersæ,
Ufens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro;
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius; insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circum
Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ

744—749. Sequuntur *Æqui* vel *Æquiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersæ*. *Æquicula* (sc. gens; nam hæc jungenda; sic *Æquicula rura* Silius dixit adjectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis, declarat *gentem horridam et venatui* deditam. Hinc etiam rapto vivebant cum unde viverent partum et conditum non haberent: cf. ix, 609 sqq. 613.

750—755. *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe præcipua, pro *Marsis*. Ducit hos sacerdos *Umbro*, cujus soror fuit *Anguitia* Nympha, cujus nemus paullo post v. 759 occurrit. Marsi nobiles serpentum incantationibus. Umbronem *sacerdotem*, quam regem, adducere maluit poeta, quoniam incantationem ei fama prisca tribuerat, qua ille notior erat. *Fronde—et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua sacerdos ornatum caput habuit apud Marsos. *Graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. *Manuque*, de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit.

756—760. Suavis hæc rei serius gestæ anticipatio, ut et mox orationis conversio, v. 759, 760: cf. Iliad. β, 858 sqq. *In vulnera* docte poetæ dicunt, pro, ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium juga; ad quem *lacus Anguitiæ* fuit.

761—764. In *nemore Aricino* Diana peregrino more culta, quem Scythicum ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia nympha susceptum, et in Egeriæ luco ad urbem Ariciam educatum. *Pulcherrima bello* jungunt interpp. Ergo erit, insignis, clara, conspicua, ex καλός. Præstat forte, *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim jungere tertio loco *bello insignem*, ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriæ* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est. *Humentia littora*, ad lacum Aricinum, *ubi ara pinguis et placabilis Dianæ*. Jejuna hæc; nec epitheta bene conveniunt: *ara* si *pinguis* bene dicta est, propter victimas; non eadem bene est *placabilis*, sed Diana est placabilis. Saltem *et* deletum malim.

765—773. *Arte novercæ*, dolo, τέχνῃ

Occiderit, patriasque explêrit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria et superas cœli venisse sub auras,
Pæonîs revocatum herbis et amore Dianæ.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat;
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod littore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes;
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam sætis obsita, jam bos,

Phædræ. *Explêrit sanguine pœnas*, nove dixit, ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. *Turbatis* pro consternatis. *Ad sidera rursus* ornate pro revixisse. *Pæoniis herbis* simpl: pro medicantibus, medicis, a Pæone deorum medico, Apolline. De Æsculapio Phœbi filio, quod mortales in vitam restituerat, a Jove fulmine percusso, obvia est fabula.

775, 776. *Relegat*, mandat, tradit, commendat. Alii *nemori relegat*, segregat. *Ignobilis*, in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille.

778—781. *Unde etiam templo.* Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset: causa ab Hippolyti quadrigis rapti fortuna arcessitur. *Haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783. *Ipse.* Turni generis splendorem egregie ornavit poeta. Originem a Danae, Acrisii regis Argivorum filia, Persei matre, repetiit: vid. ad v. 367—372; fabulam vulgarem secutus qua Ardea a Danae condita credebatur. Ejus pater est Daunus, rex Rutulorum, *Dauniæ gentis;* mater vero Venilia, illustre nomen a Venilia dea ductum. *Vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum, movet, agit se, pro incedit; ut *στρέφεσθαι*. *Supra est*, *ὑπερέχει*.

785—788. Galea, Chimæra ornata, furente in prœlio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimæram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Est autem *galea crinita triplici juba*, *ἔχουσα τρεῖς λόφους*, quam *τρυφάλειαν* dictam volunt pro *τριφάλεια*. *Illa*, Chimæra, non galea, etsi paullo durius.

789. In clipeo expressa Io cum Inacho fluvio; nam ab hoc ducebat genus Turnus. *Sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta.

Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cælataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis; Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici;
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numicî
Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Femineas assueta manus; sed prœlia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus

793—795. *Nimbus peditum, νέφος πεζῶν* Iliad. δ, 274 et al. *Argiva pubes:* pertinet ad originem Turni, et colonos Argivos qui cum Danae ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. *Sicanos*, int. reliquias ex iis quæ ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur.

796, 797. *Sacrani* Ardeatium agmen videtur fuisse, dictum seu a vere sacro, cum gravi pestilentia laborantes Ardeates ver sacrum diis vovissent, a quo illi orti; seu quod genus hominum fuit Magnæ deum matri consecratum: obscura enim rei est memoria. *Sacrumque Numici Littus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, *δῖος*.

799. *Anxur* Volscorum nomine Jupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; ut adeo cum Vejove comparari possit, de quo Ovid. Fast. iii, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinæ, nomen dedisse videtur: cujus ager h. l. per arva, *queis Jupiter Anxurus præsidet*, declaratur.

800—802. Ad tertium inde lapidem *Feroniæ lucus*, fons, et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Junone comparata, et pro Jovis Anxuris conjuge habita. *Satura palus* circa Ufentem amnem ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quæ, viginti trium urbium, quas traditum est Volscorum fuisse, solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant.

803—807. De Camilla vid. inf. xi, 535 sqq. Penthesileæ exemplo eam poetæ ingenio esse subnatam nullus dubito. *Florentes ære catervas.* h. splendentes, fulgentes. Sic *ἀνθηρὸς* et *ἀνθεμόεις* pro *αἴθων*, et *τὸ ἄνθος*, *τὸ ἄνθεμον* de fulgore auri: unde Pind. Ol. 2, 130, *ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει*. *Sed assueta pati prœlia dura*, virgo cum esset, etc.

808—811. Velocitatis denotationem temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. υ, 226—229, de equabus Erichthonii. *Ferret iter*, docte, ut *ferre pedes;* cum alias *pedes ferant* aliquem.

812 sqq. Ornate, quæ simpliciter Homerus dederat *Τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο* Odyss. β, 13; ρ, 64. *Ut*

Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

regius ostro velet: sc. apud se reputans, et cum miratione memorans ut—. Indutam illam puta chlamyde purpurea: is est *regius honos, qui velat humeros ostro,* dum ipse ex *ostro* est. *Leves,* pulchros. Accipio *fibulam* de acu: in media fibula est acus, quæ mordet laciniam. *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poetæ præstantius genus designare: sic *arcus Cretici.* E *myrto* hastilia vid. Geo. ii, 447; et *pastoralis myrtus* de jaculo quo pastores utuntur.

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudine ad belli societatem impellat—17. Quibus rebus permotus Æneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur in quibus postea Roma condita fuit; Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat—100. Evander Æneam, adventus ejus causa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, causam a Caci nece repetitam 185—267, ritusque sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obiter hospiti recenset 310—369. Postridie Æneas, equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus præerat Pallas, unicus Evandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit; cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant 454—519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur 370—453, eademque a Venere ad Æneam deferuntur; qui armorum pulchritudine delectatus, cum cætera omnia tum clipeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur 520 ad fin.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

Etiam hic liber bello parando consumitur, inprimisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Æneas Evandrum adit. Hoc viam munit episodio elaboratissimo de Evandro, quo fabulas veteres Italiæ et origines coloniæ Arcadiæ in Palatino monte exponit; quæ res, etsi ad nostrum sensum parum jucundæ, Romanis haud dubie fuerunt cognitu jucundissimæ. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Æneæ, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1, 2. *Ut belli signum.* Mira res videatur, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Sed poeta ad priscas ætates singula componere debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis antiqui ævi summa rerum erat apud populum; ejusque voluntatem seu impetum exsequebatur rex. Bellum adversus Trojanos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: cf. vii, 600, *Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.* Turnus succedere in partes Latini debuit; quo assumto in carminis argumentum, nactus est heroem quem ornaret poeta,

Utque acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
Contemtorque deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat:
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat; et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat;
Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe

et quem Æneæ opponeret. *Signum* puto per ipsa illa *cornua* v. sq. explicari; sic sup. vii, 513.

3—5. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma in medium produxit, extemplo totum *Latium* ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *Concussit*, concitavit adhuc otiosos. *Impulit*, movit, adeoque manu tractavit et protulit.

9. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Græcam, quæ Turno tribuitur. Diomedis autem in eos, qui Troja capta profugerant ejusque iræ se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poeta, quantum ex Servio colligas. Hunc, inquit, fuisse constat Argivum; nam Tiburs est, ut indicat locus xi, 757. Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *Urbs Diomedis* Argyripa est.

12. *Et dicere se posci regem fatis:* sup. vii, 272, *hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo fatis proprio.

16. *Ipsi*, qui jam antiquus ejus sit hostis.

20, 21. De verbis cf. sup. iv, 285, 286.

22—25. Comparatio sublecta est Apollonio Rhodio iii, 754 sq., ornata a Marone. Laudata comparatio multis, quippe in qua observata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea proptera, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente præclare expressa est. *Imagine lunæ* est pro ipsa luna, cujus sane imago in aquæ superficiem incidit ab eaque redditur.

26—30. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur. Sub dio Æneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra,* dicitur.

Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et iræ
Concessere deûm.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum;
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,

31—34. *Deus loci* ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis esse debuit prætexta. *Tenuis carbasus glauco amictu*, pro glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum injecta in signis veterum.

36—38. *Trojanam ex hostibus urbem Qui revehis nobis:* idem orationis color qui in illis, *Ilium in Italiam portans;* tua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Trojanorum. *Revehis* autem propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia: vid. sup. iii, 167 sqq. *Exspectate* propter deorum vaticinia; nempe *exspectata* quæ prædicta sunt.

40, 41. *Iræ concessere* h. resederunt. Si dicas, necdum tamen Junonis iram in Trojanos cessisse seu placatam fuisse; si quidem compares ix pr. x, 62, vanam eam esse reputa.

42 sqq. Hoc jam Helenus vates prædixerat lib. iii, 388 sqq.

47, 48. *Ex quo:* ex quo tempore, quando; cum aliquando. Scilicet *hic* non est urgendum, in loco suis inventæ; sed in his terris xxx annis elapsis Ascanius Albam Longam condet. Nisi dixeris, poetam verba, *hic locus urbis erit*, de Lavinio accipi voluisse, et *ex quo* supplendum esse *loco;* ut sententia sit: hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur; et ex hac urbe post xxx annos Ascanius progressus novam urbem condet Albam Longam. Aberat ea a Lavinio xii millia passuum. Versus omnino non satis expoliti sunt. *Clari cognominis*, ab *alba* sue nominatam, et xxx inde anno conditam.

51 sqq. Evander inter fabulosos heroes est de quibus tamen certior et liquidior aliquando fama fuit; nec dubitare licet eum auctorem fuisse coloniæ Pelasgicæ ex Arcadia in Italiam seu casu seu consilio profectæ. Literas secum attulisse ferebatur, et artes, et vitæ humanioris instituta alia. Tractus ille ad quem accessit, circa Tiberim, a feris hominibus per silvas errantibus tum habitatus esse narratur. De tempore accessus ejus ad Italiam satis inter scriptores convenit, factum eum esse lx annos ante Trojam captam, sub Fauno Latinorum rege. *Evander* cum matre Carmenta seu Nicostrata, vate, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa

Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum:
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cæruleus Thybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit.
Surgit, et, ætherii spectans orientia solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effundit ad æthera voces:
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, et tandem arcete periclis.

Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat jam in Arcadia Pallantium pagus, et inter proavos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetæ: *genus a Pallante*, h. e. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. Evander, gente Pelasgica oriundus, vix videbatur bonæ spei ac fiduciæ locum relinquere Trojanis, si repente in eum incidissent. Sed poetæ placuit alia ratio, ut per somnum hæc denunciaret; utque, propter Latinorum in advenas Arcadas odia, communi periculi metu Trojanos et Arcades, Pelasgicæ licet stirpis, in fœdus et societatem adduceret. Et vero Achæi, si propius inspexeris, qui Trojam expugnaverunt, diversi stirpis sunt.

53. *In montibus*, ne arguteris: est in monte Palatino.

57. *Ripis* sane parum commodum, secundum: intra ripas, alveo. *Recto flumine* recto fluminis itinere.

59—61. *Primisque cadentibus astris*, sub primum diluculum; nam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur: vid. ad lib. ii, 8, 9. *Junoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat lib. iii, 435 sqq. *Victor* h. omnibus ex voto peractis.

64. *Cæruleus.* Atqui, flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *Cœlo gratissimus*, *θεοφιλής*.

65. Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur tanquam præsens, *exit* pro *exibit*. *Celsis caput urbibus* poetica oratio, pro, *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur.

66. *Lacus* vel pro alveo; vel, quod malim, pro profundo, vel fundo fluvii, adeoque pro ipso amne.

67—69. Ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Homer. *Rite undam Sustulit*, manus lavit, tanquam precaturus. Nihil amplius.

71—73. *Genus amnibus unde est:* quatenus Nymphæ fontium sunt deæ. *Arcete periclis*, liberate, finem laborum facite.

Quo te cunque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocunque solo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in littore conspicitur sus;
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxuma Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo
Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ;
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virûm, fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore silvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem;
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.

74—78. Expressit Statius iv Theb. 832, *quacunque domo gelida ora resolvit* etc. *Lacus*, uti v. 66, pro ipso amne. Nisi docte de ipso fonte dixit, quo aquarum scaturientium copia colligitur in lacum: cf. ad Geo. iv, 319. *Corniger Hesperidum:* fluviorum Italiæ princeps. *Numina*, tuum monitum per somnum.

84. *Enim* asseverative, ut *vero*, pro utique, τοί γε δὴ; nec vacat, quod putant grammatici.

87. Potest jungi, *ita ut*. Sed fortasse magis poeticum: *ita substitit;* eo modo, sicut erat, cum ita factum esset. Sequitur, *ut* adeo *mitis* et in morem stagni etc.

90—93. *Rumore secundo*, cursu secundo, etsi amne adverso (nam solvunt littore Laurentino in ostiis Tiberis et superiora fluminis petunt): fere quod x, 687, *Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo.* *Rumor* enim, secundum Guellium, dictum olim est de murmure aquæ carina et remis percussæ, qua navis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquæ. *Unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit. *Carinas pictas:* vid. ad v, 663.

94—96. *Remigio noctemque diemque fatigant*, est epica audacia. *Cœlum clamore*, *silvas venatu*, *nivem cursu*, *amnem remis*, *fatigare*, passim in poetis. Est scilicet, quod satis constat, proprie *fatim agere*, valde, crebro, movere, tractare, agitare rem, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. Porro poetæ tempori tribuunt, tanquam actum ab eo, id quod in tempore fit. *Placido æquore*, al-

Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis;
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicunque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenûm, cui me Fortuna precari,

veo fluvii: *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas.

102 sqq. Egregia carminis œconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento, per se tenui et pauperi, copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Æneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species objicitur augusta religionibus, et hominum sæculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de cæso ab Hercule Caco, tanquam sacri instituti causa et origine.

103—105. Herculi cum cæteris diis. *Pauper senatus:* explicuit Silius i, 609, *castaque beatos Paupertate patres.*

108. *Tacitis remis,* nullum aquarum strepitum moventibus; in amne placido: ut modo v. 86—89 vidimus.

111. *Sacra* sunt h. l. eadem quæ modo *mensæ*, scil. epulæ sacrorum, quibus peracto sacrificio tum vacabant, quasque mox instaurant 172, 175. *Vetat,* scil. quia sacra turbare et interrumpere nefas erat: cf. inf. 173.

115. *Puppi.* Scilicet, cum v. 101 *proras advertissent,* ut ad littus accederent, mox navi inhibita et in puppim retro remis acta puppim obvertebant littori.

117—119. *Tela inimica Latinis* memorat propter v. 55, *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis major esse debuit v. 109. Graviter et illud, *Quos illi bello profugos egere,* cum Latini tantum nollent sedem Trojanis in suo agro concedere. Additur invidiæ causa *superbo,* ipsi superbi, superbe, ὑβριστικῶς. *Ferte hæc,* nuntiate.

124. *Dextramque amplexus inhæsit,* pro, dextram amplexus est, eique inhæsit, (ex Homerico, ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρί,) et hoc

Et vitta comtos voluit prætendere ramos;
Non equidem extimui, Danaûm quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant, nihil afore credunt,

pro simplici, manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate.

128. *Comtos*, simpl. pro ornatos. A religione ritum ductum esse manifestum fit, e vittis seu infulis laneis obvolventibus ramum oleagineum. Adeoque ἱκέτης, supplex factus, per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino fœderis, pacis, et legationis symbolum est factum.

130. *Ab stirpe geminis conjunctus Atridis.* Cognationis gradus esse potuere plures; nec dici potest quemnam poeta secutus sit, quo cum Atridis conjunctus esset Evander. Omnino utrumque genus a Jove ducebatur. Tum a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridæ oriundi erant; ab iisdem Atlantis filiabus, Pleiadas vocant, alia cognatio mox v. 134 sqq. inter Evandrum et Æneam deducitur; nam Dardanus Electra et Jove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. Præclare autem et ingeniose poeta hac generis conjunctione utitur ad causas amicitiæ inter Evandrum et Trojanos serendas.

131—133. *Mea virtus*, respicit illud, *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meæ virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divûm* a Sibylla accepta. *Cognati patres*, per Atlantis filias, Dardanus a Jove et Electra, Mercurius a Jove et Maia natus, ut modo vidimus, et ut mox disertius narrat. *Conjunxere* h. adduxere me, ut me tibi adjungere studeam. *Volentem*, Homerico more, quo ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ obvium est.

134—136. Dardanus: cf. lib. iii, 167 sq. *Advehitur Teucros* h. ad Teucros; s. Troadem, quam Teucer tum tenebat, advectus est; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, Ilus autem filius Ilium: hactenus itaque poeta dicere potuit, *Iliacæ primus pater urbis et auctor.*

143—145. Præclari versus. Hunc amo amplectorque Æneam! Junge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *Pangere* proprie non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea quæ decreta sunt, etiam sunt pacta. *Per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? *Meum objeci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Odyss. β, 237, et ψυχὰς παρθέμενοι Odyss. γ, 74.

146. *Gens Daunia*, sive a patre Turni Dauno, sive a vetere illo Dauno Apuliæ conditore, a quo ea Daunia dicta est.

Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
Jam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Pheneï sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetæ commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones sororis, Telamoni Herculis sodali nuptæ, visendæ causa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evander ejus notitiam habere posset. Sane quidem qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat; sed facere hoc debito loco et tempore, id vero est quod ingenium poetæ commendare debet.

160. *Vestibat flore*, *πύκασεν*. Fundus in Homero Odyss. λ, 318, 319.

165, 166. *Pheneum* posuit priscam Arcadiæ urbem, passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tanquam sedem majorum. *Insignem pharetram:* ex noto ritu *τῶν ξενίων*, munerum hospitalium, ex quorum pretio et arte tanto major honos accrescebat ei qui ea acceperat.

171. *Auxilium* et *opes*, h. ea quibus ad bellum gerendum Trojani instrui et ornari poterant.

177—179. Nolim jungere *præcipuum toro*, quod impedit reliqua; sed *accipit*

Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: Non hæc sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc adspice rupem;
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei. Nam maxumus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,

præcipuum: reliquos Æneæ socios in gramine collocat, Æneam autem, præcipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus: cf. inf. 367, 368. *Invitat solio,* ad solium. *Aræ sacerdos,* non enim templum erat Herculis, sed ara, maxima dicta.

181—183. Onerant canistra donis *laboratæ Cereris,* frumenti elaborati, labore confecti panis; *viscera* autem sunt pro carnibus. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum *νῶτα διηνεκῆ,* Iliad. η, 321. *Lustralibus extis,* aliter accipi vix possunt quam quod eorum usus aliquis præcipuus in lustrationibus erat: non quidem tum, nam heroicis temporibus in epulis sacris exta apponebantur, ut h. l., sequentibus tamen ætatibus, quibus exta inspiciebantur et cremebantur; a Romanis autem etiam in sacris expiatoriis immolari ea solita esse satis constat: v. c. in Fordicidiis, Ovid. Fast. iv, 637, 638, 670 sq.

184. *Amor edendi.* Quis non videt Homericum *ἔρον ἐδητύος?* cf. i, 216.

187—189. *Vana superstitio* deserens priscorum deorum cultum, a vetere religione desciscens, et *vana,* temere innovata, nullo certo animi judicio. *Novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit *Herculi Servatori, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ.*

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit, ornata a poetis Romanis variis modis. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *aram maximam* fieri soliti origo repetita.

194—199. *Facies Caci* pro Caco. *Superbus* est sævus, atrox. *Magna se mole ferebat,* simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro, *incedebat:* sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad *ἐνάργειαν* facit.

202. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratæ ab Hercule Italiæ vestigia ubique ostentabant. Adeo *via Herculea* inde ab Italia usque ad Celticam fuisse narratur.

Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentes; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, quum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
Robur; et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat

206—208. *Intractatum* pro vulgari intentatum; nam junctum τῷ *inausum*. *A stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant. *Avertit*, abigit, ut i, 528, *raptas ad littora vertere prædas*.

209, 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. *Versa viarum indicia*, sunt vestigia pedum.

216. Herculem cum armentis puta progressum jam ab altera montis parte processisse. *Colles clamore relinqui*, h. a bubus; superari boum clamore et mugitu: ut ultra colles procederet auditus mugitus, et usque ad Caci speluncam perveniret. Ita passim *relinquimus* eum quem superamus, inprimis cursu; et *loca relinquimus* per quæ transimus, adeoque clamor relinquit montes quos superat, ultra quos auditur. Obvia magis, tenuis tamen esset oratio, si acciperes, *colles relinqui* a bubus discedentibus *cum clamore*.

219, 220. *Furiis*, per furias, iram. *Arma* sunt ipsa clava, de qua inf.

226, 227. *Ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit et aditum obstruxit. *Postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *objice*, saxo illo objecto pro obice; quod idem v. 231, *saxea limina*. Catenas ferreas, ab usu istius sæculi alienas, bene temperavit poeta adjecta artis Vulcani memoratione.

Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit: impulsu quo maxumus insonat æther;
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, dîs invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens

236, 237. Stabat saxum, sed prominens, *πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς*, in tergo antri versus Tiberim, et in ripa fluvii ita situm, ut ad lævam ei amnis esset; amni ex adverso, ita ut a dextra ripa ei esset, stetit Hercules et saxum labefactavit, ita ut illud in amnem prolaberetur.

242. *Regia* ut de Æoli antro *aula* lib. i, 140.

245. *Dîs invisa:* argutatur Burmannus, post Ruæum et alios, dum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. ii, 574. Sed in loco Homerico quem poeta expressit, Iliad. *υ*, 65, satis manifesta sunt *οἰκία—τά τε στυγέουσι, θεοίπερ*, h. *abhorrent, aversantur, δεδοίκασι*. *Super* pro desuper.

248—250. *Insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Frequens et obvius apud poetas usus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *Molaribus* simpl. pro grandibus saxis; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis.

256—258. *Animis*, præ ira. *Undam*. Geo. i, 472, *Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam*. Ornate omnia. *Nebula* pro, qua parte specus densissimus est fumus. Ut *mare*, *ignis*, æstuat, sic nunc *fumus*.

260—263. Elidit fauces Caci arcto brachiorum nodo constricti; more Herculis, quo leo et Antæus fuit occisus. *In nodum*

Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque sætis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
*Hanc aram luco statuit, quæ Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quæ maxuma semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper Olympo:
Jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
*Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,

doctius quam nodo, per nodum. *Complexus corripit* ornate pro complectitur. *Abjuratæ rapinæ;* respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum perjurio negasse se boves apud se habere.

268—270. Hinc sacrum celebrari cœpit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus. Narrata res a Liv. i, 7, et ix, 29. *Custos*, antistes, quæ curaret sacrum. Inversa autem oratio pro, Potitius et Pinarius, seu Potitii et Pinarii. In eodem sacro, *capite* erant *aperto* qui sacra faciebant: unde mox, 274, 277, coma frondibus cingitur.

271, 272. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271, 272 ejiciendos tanquam commentitios, et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse jejunius et poeta magis indignum quam, *quæ Maxuma semper Dicetur nobis, et erit quæ maxuma semper.*

273—275. *Tantarum in munere laudum. Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules: cf. sup. 185 sqq. Sequitur locus de libatione. *Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum præbeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo. *Communem deum* Trojanis et Arcadibus, communi fœdere junctis, hospitibus et amicis.

276, 277. Caput cinxit *populea* corona; quod *populus Alcidæ gratissima* et quidem alba: hoc norunt omnes. *Bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis.

278. *Scyphus*, proprie h. l. dictus, in re Herculi sacra: notante Macrobio v, 21.

280. *Devexo Olympo:* cœlo, circumacto motu diurno, inclinante se; ut ii, 250 *Vertitur interea cœlum.*

282—284. Religiosum ritum describi in aperto est, quo ignis in ara instaura-

Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque Œchaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres
Hylæumque, Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.

tur, et circum aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant—Tum Salii ad cantus incensa altaria circum* saltant. Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum, quas easdem more inusitato per *mensam secundam*, seu *mensæ secundæ dona* declarat. *Pellibus in morem cincti:* ex vita antiqua, qua pellibus incincti esse solebant homines, mansit hic mos sacri in Lupercis; uti 285 Salii huic sacro adhibiti sunt. *Oneratis lancibus* ad thuris copiam refert Cerda: sane thus etiam lance apportabatur, non modo acerra. Servius exta h. l. lancibus apponi ait; idque sequi præstat. Ita dum exta cremantur in ara, epulæ interea instaurantur. Fatendum tamen, versus 283, 284 nec sensu nec structura satis congruere, ideoque ejiciendos.

285—287. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numæ instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur, a saliendo; omnis enim olim res sacra cum tripudio et cantu conjuncta erat. *Chorus* h. l. est *περιβώμιος* et *ἐγκύκλιος*. De populea corona vid. ad v. 276. Illud quoque notabile, quod Salii seniores et juniores memorantur.

288—292. Quæ sequuntur hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta præclare in hymni formulam conversa, v. 293 sqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. *Elidebantur oculi*, alibi *fauces*, tum *anima*, nunc ipsi *angues*. *Œchaliam:* quo nomine urbes fuere Messeniæ, Thessaliæ, et Eubœæ. *Fata Junonis*, quæ Junonis odium fecerat. Fatale enim erat, ut Hercules Junonis ira tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exsolvere eum et liberare valeret.

293, 294. Observandum artificium poetæ, quo præclare oratio variatur, et in hymni formulam convertitur, ita ut ipsa narratio dramatis naturam induat: ut Hor. ii Carm. 19, 17: etiam recentiores, v. c. Milton. Par. L. iv, 724. *Nubigenas* Centauros: vid. Geo. ii, 456. *Cresia prodigia*, *τέρας*, taurus Cnossius, quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut, etsi de uno tantum proprie dictum, pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam secutus est.

296, 297. Descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret, Iliad. θ, 368, Odyss. λ, 622.

298—304. *Facies*, monstra, quæ in inferis occurrebant: Æn. vi, 285 sqq. *Hydra Lernæa* jam ibi commemorata: nunc *Typhœus* additur, quem in Tartarum ful-

Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Ænean juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum,
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque auditque virûm monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virûm truncis et duro robore nata;
Queis neque mos neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes nôrant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademtis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis

mine detrusum ediderat quoque Hesiod. Theog. 853 sqq. Orionem in inferis collocabat Homerus. Ad communem interpretum sensum jungimus vss. 298—300 cum antecedentibus. Alioqui alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhœum accensere solent poetæ, alterum ad Hydram Lernæam apud Nemeam occisam referri poterat. *Arduus* præclare adjectum; stans enim erectus vasta corporis specie terrere poterat ille. *Rationis egentem*, consilii inopem, de ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ, ex pavore: h. terrore perculsum. *Dexter*, propitius. *Spirantem ignibus* doctius quam ignes exspirantem.

307—310. *Rex obsitus ævo:* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus, obrutus, gravis ætate*. *Faciles* epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles.

314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiæ status describitur. *Indigenæ Fauni Nymphæque* non modo ἐγχώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς, scilicet designantur Genii locorum. Suaviter autem poeta extulit hoc: loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. Antequam Saturnus (sive verum id, seu, quod probabilius fit, symbolicum est nomen) in eam terram, quæ mox Latii nomen obtinuit, veniret, vasta silvarum solitudo, lacus et aquarum colluvies, passim ignes subterranei, late omnia tenebant; nec homines in iis nisi rari et palantes ac feri. Aborigines hos fuisse manifestum est, communi hoc verbo appellati, ad Ausonum tamen nomen ac genus referendi, qui ab origine coluere loca citra Tiberim. Cum temporis successu mores legesque illi accepere advenarum opera. Eas Pelasgos primos Dionysius, Trojanos Sallustius, intulisse aiunt; sed communiore fama cultum meliorem primi homines a Saturno accepisse traduntur; in cujus personam Romani transtulerunt aureum sæculum. Ab hoc Saturni profugi et latentis in his terris adventu *Latii* nomen repetiit poeta. In partem beneficii cultus melioris allati advocatur ab aliis Janus, qui Saturnum hospitio accepisse dicitur.

315—318. *Truncis et duro robore*, pro truncis roborum. *Mos*, certum vitæ institutum, lex quædam vivendi; præclare autem mitior vitæ cultus declaratur his, *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι, quibus feros homines assuefacere difficillimum est. *Rami* h. fructus arborum. Porro jung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum præbet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319 sqq. Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo*. *Saturnus* tamen numen Latinorum patrium, forte a *satu*, seu satione rerum, inprimis frugum. Sed comparatus ille cum *Chrono* fabulas Græcorum in se derivandi opportunitatem dedit.

321—325. *Indocile*, pro fero et agresti

Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula: sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Thybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta; dehinc progressus monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicæ; cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et lethum docet hospitis Argi.

accipe. *Leges dedit*, h. mores et instituta: cf. vii, 203, 204. *Aurea sæcula* observa per *pacem* declarari.

326—330. *Decolor ætas* respectu auri, colore vitiato, dum ærea vel ferrea ætas succederet. *Manus Ausonia.* Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habuit qui et hos in Italiam venisse traderent; seu quod *Sicanos* cum *Siculis* confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse constat. *Saturnia tellus* proprie ita dicta fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; *clivus Saturnius* is olim dictus. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari cœpit. Ipsum *Italiæ* et *Œnotriæ* nomen primo ad sola loca circa sinum Lameticum spectabat. *Thybris.* Sumsit et hoc poeta de Tiberi a rege ita dicto ex multis aliis commentis super nomine Tiberis.

333. De Evandri adventu vid. sup. v. 51 sqq. *Pelagi extrema*, mare ultimum, longinquum, saltem ex sensu et notione priscæ Græciæ, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat.

337—341. *Aram* Carmentis seu Carmentæ, quam se vidisse testatur sub *portam Carmentalem* Dionys. lib. i, 32, ad radices Capitolii. *Portam* per appositum *honorem Nymphæ Carmentis, vatis fatidicæ. Cecinitque.* Ingeniose hæc a poeta intexta sunt, ex instituto præcipitandi Æneidis argumentum per vaticinia. *Pallanteum*, Palatium: cf. sup. v. 54.

342—344. *Retulit* est, appellavit. *Lupercal* sub monte Palatino. *Dictum Panos Lycæi* Lupercal, nomen gerens Panis Lycæi; ab urbe et monte Arcadiæ ductum nomen. *De more Parrhasio*, h. Arcadico, ad exemplum Panis Lycæi nomine ab Arcadibus ducto.

345, 346. *Nemus Argileti* sub Capitolio. *Testatur* simpl. pro monstrat. *Hospitis*

Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus: Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem, quum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque Foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit

Argi: adoptavit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Evandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus cæso.

347 sqq. Locus splendidus de Capitolio, in quo *τὸ εὐφαντασιῶδες* in signis futuræ majestatis loci in promtu est sentire. *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis in Capitolio sæpius occurrit: vid. inprimis Propert. iv, 1, et Tibull. ii, 5, 23 sqq. *Aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. *Dira,* magna, admirabilis: scilicet ea quæ dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate, venire solet.

353, 354. Hæc Jovis ægida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata: Iliad. δ, 167, de Trojæ excidio: *Ἔσσεται ἦμαρ* etc. *Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης —Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσιν. Τῆς δ' ἀπάτης κοτέων*; ergo de irato Jove, ad incutiendum terrorem vibrante ægidem ante ora Trojanorum. Similiter Jupiter fugat Achivos Iliad. ρ, 593. Simili modo h. l. ægidem concutit et fulminat; et alterum quidem facit læva, fulmen jacit dextra. Pro fulmine posuit adjunctum *nimbos* et propter hos ægis *nigricans,* nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

355—358. Habet nescio quid religionis veneranda hæc antiquitas ruinæ duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Fuit enim fama vetus de Janiculo et arce Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Janiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto.

359—361. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris ætatis comparata. *Lautis Carinis:* qui in iv Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Cœlium procedens, Pompeii, Antonii, aliisque magnificis domibus ornatus; unde *lautæ* Carinæ.

362. *Ut ventum ad sedes,* Evandri domum in Palatino monte, seu Palatio, quod Pallanteum dixit poeta.

364, 365. Nihil magnificentius his versibus dici potest. *Aude contemnere,* quasi rem arduam et difficilem: ita ut virtute opus sit animi ad expellendum amorem divitiarum. *Et te quoque dignum finge deo.* Compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *Non asper,* non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus.

366—368. E more prisci ævi: cf.

Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores:
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjux.
Adspice, qui coeant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam; notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.

Odyss. ξ, 48. *Ænean ingentem* alius reddidisset per, inclinato capite subeuntem angustas fores. De *Libystide ursa* vid. ad lib. v, 37.

370 sqq. Qui sequitur locus, meo judicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericæ sunt vestigia. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret, Iliad. σ, multo majorem habet suavitatem, ex simplicitate priscæ vitæ ibi adumbrata: habet etiam causam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam præcederet saltem locus egregius lib. xii, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his ut divina arma opponerentur, erat quod expectabas.

373—379. *Dictis divinum adspirat amorem;* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaves ex ore loquelas funde*, lib. i, 40. *Debita:* potest ex sqq. *inimicis ignibus* adjungi; idque melius. Servius: *fataliter ad exitium destinata.* Latet vero in hoc causa cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit. *Natis;* solito more pro uno, Paride.

381—383. *Rutulorum oris;* pro Latinis, a populo finitimo. *Et* (te) *sanctum mihi numen Arma rogo;* non *o sanctum numen;* sed *et rogo numen tuum mihi sanctum arma*, h. te; sed blandiore oratione effert, te, mihi semper venerandum, αἰδοῖον.

387. *Niveis lacertis;* quippe dea λευκώλενος.

390. *Labefacta per ossa;* in quibus medulla liquefacta, soluta, consumta est.

391, 392. Præclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur,

Sensit læta dolis et formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est;
Quidquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
  Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.

sed sic sæpe poetæ) dixit: ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco.*

393—397. *Læta dolis*, est sane δολοφρονέουσα, Iliad. ξ, 329, sed ornate, læta successu doli et fraudis suæ. *Formæ conscia*, sentiens quam vim forma ad mariti animum nunc habeat. *Æterno amore;* potentius verbum quam, antiquo, pristino. *Quid causas:* quid tam longe repetis argumenta, quibus me moveas? *Similis si cura fuisset:* si tale quid tibi cordi fuisset; si voluisses: etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Æneæ vel Paridi, arma pararem.

398, 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: vid. sup. vii, 313.

401—404. *Quidquid curæ*, operæ, *possum promittere—animæque valent:* scil. promitto. Latet hoc ipsum in verbis, *absiste precando Viribus indubitare tuis*, ut hoc pro apodosi sit. Electrum Homeri exemplo Odyss. δ, 72 docte posuit; tanquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest: vid. Plin. xxxiii, 4, s. 23. *Ignes animæque:* ventus flatu suo flammam alens augensque: *animæ, spiritus quo fabriles inflari folles solent.* Serv.

405, 406. *Fundi*, κεχύσθαι, dicuntur qui procubuere, jacent, recubant: v. c. *fusi per herbam.* Igitur *infusus gremio conjugis* Vulcanus *petivit soporem.* Tum junge, *petivit* soporem *per membra*, qui per membra diditur.

407—414. Præclare ornata et ad miserationem composita comparatio. *Ubi prima quies—expulerat somnum:* "ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem iterum obdormiscendi cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit." *Burm.* Surgit Vulcanus eo tempore, quo lanifica pauper ad lucubrandum surgit. *Tenuique Minerva*, h. lanificio tenuem victum præbente. *Ut possit*, h. ut habeat unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia. *Haud secus:* illo tempore, haud secus nec segnior, surgit Vulcanus.

Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis;
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant; quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque angues, ipsamque in pectore divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.

416. Cum poetæ veteres loca et insulas Vulcano assignassent, quæ subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est), licuit poetæ unam ex Æoliis vel Vulcaniis ponere, Hieram, quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tanquam singulari, Liparæ proximam, monte mirabilem qui nocturnas flammas evomit.

417—423. *Erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium. *Antra Ætnæa* simpl. pro ignivomis. *Referunt gemitum;* repetunt sonum, h. resonant per antra ictus incudum. *Stricturæ*, quas ornate *Chalybum* dixit (Geo. i, 58,) non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quæ proprie metalla dicuntur unde æs excoquitur, sed μύδροι, massæ ferri, quæ procuduntur. *Hoc* antique pro *huc*.

424, 425. Libera quidem erat nominum informatio, sed Brontem et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Theogon. 140, Callim. in Dian. 69. Pyracmon aliunde accepit.

426—428. Nota inversam orationem pro, parte jam polita, parte adhuc imperfecta. *Fulmen—quæ plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima: frequens poetarum figura. Variant hæc orationem, et delectant.

429—432. Ingeniose in fulminis materiam vertit ea ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus*, h. constrictus et coactus in grandinem: inf. ix, 671; nubem, ignem, et ventum. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, ἀκτίνων, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, sæpe in clipeis, inprimis in numis, occurrunt; etsi alibi alia forma tribuitur.

433, 434. Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici sæculi more bellandi. Quod ait, *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru si invectus fuerit, ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. viii, 3, *Ut belli signum—Utque acres concussit equos*, etc. *Instabant currum*, ut festinare aliquam rem: proprie, instamus operi faciendo, properando.

435—438. Expeditior ratio, si totum

Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum;
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
  Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris;
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Præcedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,

locum de thorace interpreteris, cujus extremæ oræ anguibus connexis et implicitis inter se sunt cinctæ, in medio Gorgone posita. *Turbatæ,* iratæ. *Vertentem lumina,* de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; aut potius de inversis, dejectis, et occlusis, quippe in capite reciso.

440. *Ætnæi Cyclopes:* cf. ad v. 419. In sequentibus felix notatio brevitate et celeritate verborum observetur.

448. *Septenos orbibus orbes impediunt,* ornate pro, faciunt; illi orbes sunt laminæ æreæ aliæ super aliam impactæ, ut septemplex esset clipeus.

449—453. Eosdem versus in Georgicis vidimus iv, 171 sq.

454 sqq. Artem poetæ in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit.

456—459. *Sub culmine,* in domo vel casa Evandri. Suntne galli gallinacei intelligendi? Hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poetis advocantur. Sed avium cantus cum solis ortu renovati intelligendi sunt: nec accipienda verba, quasi cantus avium ejus somnum interpellaverit; sed sub lucis ortum et volucrum cantum eum evigilasse. *Tyrrhena vincula:* ornatus causa Tuscum calceamentum posuit. Simili ornamento patrium, Arcadicum, seu *Tegeæum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit.

460. Ornatus versus: amictus pelle, ex dextro humero retorta in lævum latus: habitu signorum Herculis.

461—463. *Limine ab alto,* perpetuo et proprio liminis epitheto; nam alioqui alienum erat a casa exigua altum limen. *Secretum:* partem ædium interiorem, ad quam Æneam vesperi deduxerat. Geo. iv, 403, *In secreta senis ducam.*

Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxume Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro: quam fors inopina salutem
Ostentat; fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes, quid facta tyranni
Effera! Dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus; et sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros

465—468. Ut ὄρθριος ἥκων, ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. *Agere se*, movere se, agi, ferri, pro incedere: cf. inf. ix, 696. *Mediis Ædibus:* etiam hoc ad formam ædium heroici ævi, ut ex Homeri lectione constare potest; in quibus e vestibulo introeuntem δόμος (pro eo Romanorum *atrium* fuit) excipiebat per totas ædes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus.

472. *Pro nomine tanto.* Satius est ad Evandri et Arcadum nomen referre, pro fama quæ te ad nos adduxit.

475. *Opulentaque regnis castra:* volebat dicere, *opulenta regna* (pro regno opulento), apposite ad *ingentes populos.* Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum*, vel *opulentis regnis;* hinc exquisitior forma suborta, *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. Opes veterum Etruscorum satis notæ.

478—480. Agylla, s. Cære, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Græcis innotuit. *Saxo vetusto;* antiquo opere. *Ubi* proxime ad Agyllam seu Cære spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur poetæ, ex vulgari veterum opinione.

482—484. Mezentii, regis Cæretanorum, *superbo*, crudeli, imperio infame nomen poeta adscivit. *Dî capiti*, uti ii, 190; vi, 529, 530.

Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis:
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ littore puppes,
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virûm, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrûm atque Italûm fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis

495. *Præsenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt, et quidem classem pararunt, qua in altum evecti littus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498—500. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Cæretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Æneæ adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro jungenda lib. vii, 96 sqq. *Flos veterum virtusque virûm* h. l. robur populi qui antiquam originem habet.

504—507. *Hoc campo* δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Cære locata. *Regni coronam;* novum hoc, sed dictum, ut *regni insignia;* et subjectum hoc idem, tanquam genus, enumeratione partium (coronæ et sceptri) facta. *Mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni. *Succedam*, eo consilio, ut succedam.

508—511. *Sæclis effœta*, simpl. pro annis. *Ni mixtus:* ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriæ seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus.

512, 513. Qui *genus*, ortum, ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis ætate, et quem *numina*, vaticinium designat. *Ingredere*, ut Geo. i, 42, *Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe rem.

515—517. Præclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. i, 269 sqq. Silius iv, 430, 431.

518, 519. Quadringentos equites mit-

Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant;
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et divæ promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virûm galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant.

tit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur cur Arcades equites potissimum poetæ placuerint; cum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint.

520—523. Ex veteris Italiæ religione, et poetæ nostri perpetuo more, res aliter vix expediri Æneæque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo commento id constituit, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis cœlitus a Venere allatis retulit: non dicam equidem, an satis feliciter. *Ni—dedisset;* nova forma orationis, in qua miror interpretes non hæsisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat, *cum signum Venus dedit.* Dixit *cœlo aperto,* ut Geo. i, 293 *aperta serena,* cum nubes dicantur cœlum obducere: cf. mox v. 527, 528.

526—529. Clangor armorum, quæ movebantur per aerem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubæ. *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba,* a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius, *Tyrrhenus clangor tubæ. Pulsa,* impulsa, allisa sibi invicem: *tönare,* pro simplici sonare.

531—533. *Agnovit divæ promissa parentis,* et v. 534, *Hoc signum* etc. Bene Servius: *κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse.* Clarior res apud Homer. vid. Iliad. σ, 189. Cæterum poetam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subjici quæ v. 608 usque ad finem libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis rebus cognoscendis quæ de clipei argumento narrantur, quam cupiditate per illa, quæ interjecta sunt, repressa et obtusa. *Ego poscor Olympo,* tertio casu, pro *ab Olympo:* me Olympus poscit, me vult, respicit; h. ad me ostentum aeris spectat, nihil est quod vos terreamini.

537—540. *Eheu quantus equis, quantus adest viris Sudor,* Hor. i Od. xv, 9. *Poscant acies:* eant nunc et flagitent bellum: cf. sup. vii, 317, ubi eadem sententia alio modo reddita.

Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penates
Lætus adit; mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cætera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
  Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:

541—544. Surgit Æneas et ad focum ædium accedit, Penates precatur. *Herculeis sopitas ignibus aras* doctius dictas esse, quam *ignes sopitos in aris*, vel *ignes aræ*, in promtu est intelligere. Hercules fuit Evandro Penatium loco, Geniusque adeo seu Lar domesticus. *Larem hesternum* si, ut olim ipse faciebam, jungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno in foco ante Larem; juncta ut sint, *ignes in ara et Larem hesternum excitat;* attamen perquam durum est *Larem* ita dictum esse. Sin junxeris, *aras excitat, hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in junctis, sine ulla vi et sine more, *Penatibus et Lare.* Bene dixit *parvos Penates* Evandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. *Adit*, *προσέρχεται*, precando. Puta, hæc fieri in suscipienda profectione et adeundo discrimine.

546, 547. Navi a littore Laurentino amne adverso Pallantium pervenerat Æneas sup. v. 90: nunc ea navi partem sociorum redire ad Ascanium jubet; altera parte sibi adjuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Cære ad Tarchontem (*Tyrrhenum regem*), proficiscitur. *Qui sese in bella sequantur:* paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur, sed ad auxilia et societatem Cæretanorum parandam. Dicendum forte, poetam omnino viros fortes declarare voluisse, quorum adeo id proprium esset ut Æneæ latus tegerent in discrimine belli. An *bella* pro castris ad Cære? An magis consentaneum, et in hoc acquiescam, dicere poetam respexisse ad id quod futurum erat, ut ii, una cum Etruscis, navibus vecti ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent?

549—552. *Segnis*, ut bene Servius explicat, *sine remigio;* cum antea adverso flumine venissent. *Ascanio;* remanserat is apud Trojanos in castris sub Tiberis ostia. *Exsortem*, eximium, *ἐξαίρετον*. Adducitur equus Æneæ præcipuus.

554 sqq. Non male sequentia ad sensuum et affectuum naturam in tali rerum articulo efficta et exposita: matrum timor; Evandri senis vota ac preces; totus discessus.

556, 557. *Propiusque periclo It timor*, impeditum est, quocunque te verteris: proprie *propius ire periculo* esset propiorem esse periculo, instante jam discrimine; *propius ire*, ut *propius esse*, ap. Silium i, 13, *propiusque fuere periclo, Queis superare datum*, de Romanis tantum non in ultimum discrimen adductis. At h. l. accipiendum erit, *timor it propius*, timor fit propior, h. magis instat, fit gravior, acrior, *periclo*, cum periculo, periculo instante.

O mihi præteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma movenda;
Ter letho sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduâsset civibus urbem.
At vos, o superi, et divûm tu maxume rector
Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum;
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris;
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo; gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
   Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,

561. Ut sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι.

563—567. Fabulam de *Herilo*, Prænestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. *Feronia:* vid. sup. vii, 800. *Terna arma movenda*, ut ter reviviscens ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. Nisi forte melius sic interpungas et accipias: *Nascenti cui tres animas—dederat: terna arma movenda, Ter sternendus erat. Cui tunc tamen—*. Erat ter cum eo pugnandum, ter arma in eum movenda, ter erat vincendus. Itaque Evander ter vita et armis exuerat.

569. *Finitimus*, qui est in finitima urbe.

572 sqq. Habent hæ preces tanto plus suavitatis, quod tanquam præsensione aliqua tacita imminentis filio fati factæ videntur. Nam interimitur Pallas libro x.

576. *Venturus in unum*, iterum eum revisurus et conventurus.

578. *Sin;* nota εὐφημία.

581. *Sera;* ergo erat τηλύγετος, in senectute patris natus.

588—591. *Picta arma* sunt auro argentoque distincta. *Perfusus Oceani unda* non alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus:* quia est stella Veneris, *Ex-*

Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem.
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrâsse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus ætherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En, perfecta mei promissa conjugis arte

tulit: splendidus versus de ortu in extrema cœli ora, qua mare ambit.

594. *Per dumos;* per virgulta, silvas. *Meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viæ.

596. Versum felicem, ipso verborum sono rem referentem, mirati sunt multi. Odimus subtilitatem molestam in talibus. Ipsum inflammati impetum ingenii in hæc natura ducente incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit? *Putrem,* in pulverem resolutum, pulverulentum, quod jam vidimus Geo. i, 44, 215.

597—599. *Cæritis:* Cære, urbs Agylla, et qui eam incolit, Cæres: unde potest accipi *Cæritis* urbis et *Cæritis* fluminis. Fluvius est Cæretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus. Situm autem locorum hujusmodi esse putabimus: defluit per agros, urbe in alto posita, amnis, cui lucus adjacet; agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: hoc est *colles cavi inclusere* (includunt) et *nemus nigra abiete cingunt* (pro cingit) *undique* lucum prope amnem. At *colles cavi?* non, ut vulgo dicuntur, saxa cava, exesa, cavernosa, v. c. sup. 248, *Inclusumque cavo saxo;* sed qui cavam vallem efficiunt, quam includunt.

601. *Lucumque diemque:* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenæ Pelasgi, et sollenne annuum Silvano instituisse.

603. *Tuta castra.* Castra epitheto ornare volebat poeta a castrorum natura petito: tuentur enim castra, quovis modo facta, eos qui in iis excubant.

606, 607. *Bello lecta:* vid. sup. ad v. 547. Æneas cum suis in luco consederat.

608 sqq. Haud dubie Maro, si carmini absolvendo vitæ usus contigisset, melius hunc locum constituisset. Jam supra, dum Evandri hospitio utebatur Æneas, arma cœlo delapsa memoraverat, re in prodigium versa 524 sqq. Nunc in luco ad Cære cum sub arbore consedisset Æneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Iliad. σ, 615, 616, et τ, 3. *Nimbos* pro nubibus, aere.

610—612. *Secretum* docte pro solum, in secreto loco, apud fluvium. *En perfecta:* cf. Iliad. τ, 10, 11. *Arte promissa:* cf. ad 531, 534.

Munera; ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prœlia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem; qualis, quum cærula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget:
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.

617, 618. *Honore* dictum pro munere, ut γέρας. *Expleri nequit:* sive ut jungas *donis et honore*, *donis* h. adspectu donorum; sive, quod præstare videtur, *expleri* absolute, nam *obtutu*, *videndo*, ex cæteris adjunctis facile intelligitur.

620—622. *Flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis. *Sanguineam*, rutilam; ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Iliad. σ, 609.

625. *Clipei non enarrabile textum:* argumentum clipei tam varium et copiosum, ut enarratu difficile videri debeat.

626 sqq. Sequitur locus de clipeo Æneæ nobilissimus. Præiverat Homerus clipeo Achillis, Iliad. σ, et Hesiodus, aut quisquis ille fuit, clipeo Herculis. Sed ingenii vim adhibuit Maro in ornando eo quod ab aliis jam occupatum fuerat; nec ea ingenii infima laus est. Quæ in hoc episodio inprimis probanda sunt, hæc esse arbitror: primum, quod argumentum elegit consilio carminis lectorumque Romanorum ingeniis accommodatum; cum Homerus tantum mirabilia vel adspectu aut varietate grata sectatus esset: fecit id porro summa cum majestate verborum, sententiarum, et phantasmatum; consecutus etiam est novas mirationis causas per expositionem rerum futurarum, quarum cognoscendarum animus humanus avidissimus est. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset cum pugna Actiaca, de qua v. 676 sqq. Exterior autem ora in plures areas seu regiones discreta, quarum argumenta, omissis aliis, ita apponit, ut sint: I. Lupa Romulum et Remum lactans: v. 630. II. Raptæ Sabinæ, bellum inter Romanos et Sabinos, fœdusque inter Romulum et Tatium factum: 635. III. Meti supplicium: 642. IV. Roma a Porsenna obsessa, cum Coclitis et Porsennæ facinoribus: 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum, 652; et arce jamjam capta, excitati anseris strepitu Romani ad propugnandum irruentes. VI. Urbs et religionibus et sacris celebris, adeoque pace florens: 663. VII. Catilina in Tartaro: 666; VIII. et Cato in Elysiis: 670.

630—634. Illa de lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vi-

Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post îdem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat:
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
* Romuleoque recens horrebat regia culmo. *
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ;
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;

vidis imaginibus suavibusque sententiis sunt narrata.

635—641. *Sine more,* sine lege, *ἀκόσμως,* incomposite, temere. *Caveam,* h. l. in circo dixit: *magnos Circenses ludos* dixit, quæ Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum successerunt Circenses. *Romam et Sabinas addiderat,* subitoque *consurgere bellum,* pro consurgens bellum, h. e. unde bellum consurgeret. *Curibus severis* ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. *Porca cæsa,* ex more.

642—644. Liv. i, 27, 28. Docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu dictis,* pro, quod in fide non manserat. *Mendacis,* proprie perfidi.

646—651. Liv. ii, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. *Pontem* sublicium, evellens trabes sublicis impositas. *Vinclis ruptis,* simpl. de custodia accipiendum.

652. Liv. v, 47. *In summo* non clipei, sed *in summo arcis Tarpeiæ.*

654. Visebatur porro in Capitolio, præter templum, casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat.* Totus hic versus scrupulum injicit. Romuli casam in Capitolio fuisse nemo dubitet. Sed mentionem ejus hic factam vides tam importune, ut nihil magis; nam nec structura nec sententia ullo eum versum vinculo comprehendit. Alienum itaque et mala manu illatum esse arbitror.

655—658. Quæ sequuntur, poetica sunt, non quæ facile ab artifice in metallo effingi potuerunt. Tum anser volitans ad nostrum sensum displicere potest; forte non æque ad Romanorum sensus. *Tenebant,* de conatu, ut sæpe: jam in eo erant, ut tenerent. *Et dono noctis opacæ* paullo otiosius adjectum videtur. *Dono* h. beneficio, munere.

659—662. Habitus Gallorum bene ex-

Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant cærula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prœlia Cæsar
Cum patribus, populoque, Penatibus et magnis dîs,

pressus, etsi alieno forte loco. Notæ eorum comæ rutilæ, saga virgata, aurei torques, gæsa, scuta vasta. *Aurea vestis:* vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis. *Lactea colla* proprie de Gallis. *Candidi pene sunt Galli omnes,* nota vox Ammiani. *Duo gæsa,* e more.

663—666. Religiosa spectacula immiscet poeta: mota ancilia, Lupercalia, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quæ pilentis vehi licuit: vid. Liv. v, 25, 9. *Mollia* pilentia appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. *Apex* laneis vittis ornatus flaminum proprius.

666—670. Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, præclare tamen ea ornavit. *Catonem piis jura dantem* tanquam alterum Minoem vel Rhadamanthum quis non miratus est? Pro Catilina erant haud dubie quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudentem poeta Marium vel Syllam, Cinnam aliumve, qui rempublicam everterat, nominasset: contra Catilinam scelus manifestum et confessum. *Pendentem scopulo,* puto tanquam equuleo distentum; tracta rei facie a Prometheo rupi alligato: pro vulture Furiæ assident. *Minacem scopulum* tanquam ruiturum et ruina eum sua oppressurum. *Dantem jura,* judicem constitutum, ut alterum Rhadamanthum. De Catone Uticensi agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit.

671—674. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante et belluis argenteis in mari ex auro facto: naves effictæ ære.

675—677. *In medio* clipei, non maris: *Actia bella,* pugnam Actiacam. *Totumque instructo Marte,* h. classe instructa, *videres Fervere Leucaten:* locum ex vicinia posuit, ut tanto major rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non de iis quæ antecesserunt.

678, 679. In sqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, sed artis vel carminis rationes et opportunitates videtur secutus. Nam classi universæ M. Agrippa præfuit. Octavianus autem Cæsar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summæ ubique

Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dîs Agrippa secundis
Arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis et littore rubro,
Ægyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque (nefas) Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos;
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.

prospicere satagebat. *Italos* præclare, ut *barbaricas opes* Antonii, v. 685, opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu: *Cum patribus, populoque, Penatibus et magnis dis:* ut causam reipublicæ a senatu populoque Romano commissam tueri videretur Augustus. *Penatibus et magnis dis:* explicative alterum adjectum, pro, et cum Penatibus, magnis diis: cf. sup. ad iii, 12.

680, 681. *Geminas cui tempora flammas Læta vomunt.* Perperam ad oculos Augusti fulgentes refert Servius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis cassidem, Iliad. ε, 4 sq. *Læta* ad splendorem spectat; ut lib. i, 591. Sed cur *geminas flammas* dixit? Accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. In vertice *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente sidere), stella Julia, Cæsaris capiti appingi solita: in memoriam stellæ crinitæ, in quam inter ludos funebres habitos anima Cæsaris abiisse credita est.

682—684. *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. *Navali corona,* quæ eadem *rostrata,* rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. Doctius autem dixit *tempora rostrata.*

685—688. Ex adverso expressus Antonius: *ope barbarica,* cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, præter legiones, quas habebat. *Victor ab Auroræ populis et littore rubro:* h. Eoo, Indico, magnifice, ex sollenni poetarum more. Vult prœlia cum Parthis, quibus oriens tum parebat, dicere, inter quæ nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima,* in remotissimo oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa. *Vehit,* ducit copias ex Ægypto et Asia.

689—691. *Reductis remis* proprie: Ovid. Met. xi, 461, *reducunt ad fortia pectora remos.* Tum *ruere* videtur dictum transitive, sc. mare remis et ipsa carina, ut sup. i, 35, *spumas salis ære ruebant. Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946, B. C.

693—695. *Tanta mole.* Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes. *Stuppea flamma:* ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent. *Telis* accipio de machinis ad missilia emittenda. *Nova cæde,* sc. inter hos ipsos ignes missiles, et navium incendia.

696, 697. Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Ægyptios in bello. In ludibrium versa re sistrum memoratur quod ipsa, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Ægyptiorum frequens. *Necdum respicit angues:* necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit, aut cogitat.

Omnigenûmque deûm monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
Tela tenent. Sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, dîs Italis votum immortale sacrabat,
Maxuma tercentum totam delubra per urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.

Sequitur forte Virgilius famam aliquam, duos eam angues sibi admovisse.

698—703. Prœlium deorum artifex effinxerat in ære: ab una parte pugnabant dii Ægyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Furiæ, Discordia, Bellona. *Latrator Anubis*, capite canino. *Cælatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur, et *cælare* sic proprie in ære dicitur. *Ex æthere Diræ*, adeoque volantes. *Bellona* cum flagello passim obvia.

704, 705. Homero sublecta et hæc Apollinis species, Iliad. π, 700 sqq.; sed præclara cum arte et solertia. Eam autem imaginem facile menti objicere potuit signum in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii.

707, 708. Prima regina fugam circumspexit. *Ventis vocatis* per vela expansa: vid. ad lib. iii, 253; *et laxos* intendere funes, adeoque vela explicare et expandere.

709, 710. *Pallentem morte futura;* quasi præsensione mortis hanc fugam consecuturæ. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit artifex reddere. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatræ secundus.

711—713. Poeticum visum magnum et præclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Jam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quæ pro latebris nunc erant.

714—716. Tandem triumphus Augusti erat repræsentatus in clipeo. Fuit is triplex in trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. *Votum immortale sacrabat:* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero, unde *trecena* dixit. Quæ per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poeta sub unum tempus.

717—719. Vivide lætitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: omnibus in templis *matronarum supplicantium cœtus* et *aræ, ante quas* victimæ immolabantur.

Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis;
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Vulcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Attollens humero famamque et fata nepotum.

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum jam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini, et prospectat (exquisite *recognoscit*) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronæ aureæ, *dona populorum*, ducuntur captivi una cum signis Fluviorum. *Aptatque superbis postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curavit.

724, 725. Vides poetam carmini dignitatem et majestatem parare ex nominum novitate, vel peregrinitate, vel vetustate. *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africæ pars, a Cyrenis usque ad Æthiopiam; et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniæ rex. *Discinctos Afros;* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. *Lelegas Carasque,* ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiæ. Leleges cum Caribus oram Asiæ maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus ejecti ad interiora recesserunt.

726—728. *Euphrates ibat jam mollior undis,* h. leniore amne, ut domitum se ac subjugatum, h. e. populos accolas victos et subjectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur quæ victa ac contusa coercitaque sunt; sic *molles animi, mollia corda. Morini* et *Rhenus* triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremæ oræ Galliæ Belgicæ ad fretum Britannicum populo, et nonnullis Galliæ Germaniæque populis, rebellionis sociis, triumphatum fuit. *Rhenus bicornis,* Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahæ,* Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. *Pontem indignatus Araxes:* nihil amplius quam ut flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet.

729. Malim *clipeum, dona parentis,* matris Veneris, jungere, quam *talia dona parentis.*

731. *Famamque,* κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus, non in verbis nec in animo Virgilii. Poeticus sermo ita fert, ut, si quis clipeum cui facta præclara et fata nepotum insculpta sunt, sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris injicitur) dicendus sit; res ita efferri possit, sustulisse eum *famam et fata nepotum.*

ÆNEIDOS

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

Absente Ænea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendæ occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet—32. Qui cum suis se mœnibus continerent, neque æquo loco facerent dimicandi potestatem; ut illis spem omnem fugæ intercluderet, classem exurere conatur—76. Erat ejus classis materia ex Idææ Matris luco cæsa: quapropter matris precibus adductus Jupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit—122. Post hæc, imminente jam nocte, Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum præficit—167. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Æneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, conjunctissimum amicorum par—313; qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant—366. Verum cum, instante jam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viæque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur—437. Nisus quoque, cæso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit—445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur; ubi a Trojanis e mœnibus agnita ingentem in urbe luctum excitant—502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur—589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittæ ictu interficit—663. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti cæde propellunt—690. Ejus rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit—733, Trojanosque in fugam convertit—777: tandem hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quæ fluvio alluitur—789: et, ut erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos revertitur—ad fin.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Æneæ absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Trojanorum, hoc, epico more, deæ Iridis a Junone missæ monito tribuitur; Homeri exemplo, Iliad. σ, 166 sqq. Ad poetæ artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliæ personæ et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad*

Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petît Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; oneravitque æthera votis.

Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum. Inique clamant nonnulli ultimos libros rerum novitate et varietate carere. Argumenti natura, hac in parte Homerico usu extenuata et exhausta, abnuebat ea quæ in poeta desideranda esse arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea quæ poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime; ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud præclare exputatum, quod hoc libro res absente Ænea geritur, ut ejus adventu nova rerum expectatio fiat.

1. *Diversa penitus:* valde diversa, i. e. longius remota a castris; vel apud Pallanteum; vel in Etruria, ubi tum Æneas.

3, 4. *Parentis Pilumni,* h. e. abavi: vid. inf. x, 619. *Sedebat:* spectat simpliciter ad solitudinem. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus?

7. *Volvenda dies,* quæ volvitur: vid. i, 269.

9—11. *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes,* designat Etruriam ab Corytho, conditore Cortonæ. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem.

13. *Turbata arripe castra,* invade, occupa: scilicet ut rapere poetis est pro capere. Dixit autem *castra* Trojanorum, v. 8 *urbem,* alibi *muros, aggerem.* Nam Æneas in littore, urbem, *novam Trojam,* condiderat; quam (ut sup. vii, 157) *Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit.*

15. *Secuit* arcum pro, meavit per arcum cœli, incessit, tanquam Iris, arcu facto, pro tramite. Ducta loquendi forma a navigatione, *τέμνειν ἅλα,* sulco facto in fluctibus, hinc *terram,* tum ipsam *viam.*

21. Non novum est ostentum, *palantes polo stellas* videre medio die; et est h. l. interdiu oblatum auspicium; nunc tamen ornant hæc cœlum, quod disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere), et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit. Si itaque ruptis nubibus in interiora perrexit, stellas apparere, nubibus remotis, necesse fuit.

22—24. Quod religio facere jubet, omine accepto, etiam viso et ex somnio: scilicet lustrandi causa.

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest; maculis quem Thracius albis

25—27. Agmen ordine, lento gradu et composite incedens, _fluminis lato alveo inter ripas devoluti_ speciem præ se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. De _Messapo_ vid. ad vii, 691. _Pictai vestis_, qui, ut Etruscorum, ita aliorum Italorum mos esse debuit, ut vestibus variegatis colore et textura uterentur.

29. Versus haud dubie ex lib. vii, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit; et deest plerisque libris optimis.

30, 31. *_Septem surgens amnibus:_ ad ostia referri solet ut septem ostia habeat Ganges; sed repugnat veterum fides et opinio; repugnat quoque vox _surgens_. Sin ad fontes revoces, convenit voc. _surgens_, de scaturigine proprie dici solitum. At talis fontium numerus alibi non memoratur. Superest ut _amnes_ sint alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus et per planitiem locorum delatus fertur; quod cum fide veterum convenit. In locis planis fertur jam _sedatis amnibus_, sedate ac tacite; etiam aucto solitis anni vicibus alveo: quo ducere videtur voc. _surgens_, increscens aquarum auctu et eluvie ultra ripas facta. Potest tamen esse simpliciter pro, incedens: etsi notionem auctus adjunctam esse videam. Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacite. _Per tacitum_, ex sup. _it_, incedit tacite; ut, per silentium, per noctem.

35. _Ab adversa mole_, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13,) ab ea parte qua Latini accedebant.

38, 39. Recipiunt se Trojani intra vallum et muros.

41. Si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret.

44. _Monstrat_ h. l. hortatur, suadet, impellit.

48—50. In verbis _et urbi Improvisus_

Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
En, ait. Et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono: Teucrûm mirantur inertia corda;
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille asper et improbus ira
Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis,
Invadit; sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urget præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris

adest, forte *et* vacare videri potest. Enimvero jungenda, *Turnus viginti* equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* In *equo Thracio* non hærendum, cujus generis equorum copia in Latio vix tum esse potuit; sed ornat epitheton.

57. *Castra fovere*, pro vulgari, se in castris tenere: vid. ad Geo. iii, 420. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 sqq. *Nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat. *Ira sævit* melius, quam *improbus ira* jungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *sævit* nudum et tenue relinquatur. *Improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. *Absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *sævit in absentes*, quod imitati passim sunt alii: Stat. ii Theb. 133, Valer. Flac. iii, 589, ubi vid. intpp. *Rabies fatigat*, ornate: fames et sitis excruciat eum.

67, 68. *Quæ via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros*, facultatem et modum suppeditet eliciendi eos. *Æquor* camporum haud dubie.

70—72. Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. o, 716 sqq. *Fervidus* ut *fervidus instat* ix, 350, x, 788, et al.

74. *Accingitur facibus*, armatur, instruitur. *Focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; adeoque nunc tædas seu stipites in foco ardentes.

77 sqq. Fabulam quæ sequitur, tanquam absurdam et epica gravitate indignam,

Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deûm fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Jovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi, multos dilecta per annos,
* Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
* Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:*
Has ego Dardanio juveni, quum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,

reprehendere in promtu est. Nec nos infitiamur, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret.

79. *Prisca fides facto, sed fama perennis*, non capiunt Servius et alii. *Fides* est ejus qui aliquid tradit, vel rei quæ narratur, quæ alias *auctoritas:* adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto*, h. facti, *prisca est fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus; sed constante fama ad seriores ætates propagatam.

80—84. *Ida* mons et ipse sacer magnæ Matri deum, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiæ mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idæa dea* appellata est. Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. Puta adjectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat, domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere.

85—87. Ad hos versus neminem offendisse miror; esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohærere cum cæteris, ad sensum proclive est. Quorsum memoratur *lucus in arce*, cum in Ida ad Antandrum classis ædificata esset. Nec satis consentaneum, si *pineam silvam* dixit, eandem facere *Nigricante picea et aceribus obscuram*. Præstabat delere duo versus, tanquam aliunde in margine appictos; mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has:* saltem includere eos parenthesi, tanquam a poeta narratore ad interpretationem insertos.

94—97. *Quo fata vocas?* invertis, mutas; uti fata *verti*, *flecti*, *mutari*, dicuntur; aut *quid petis istis* trabibus seu navibus (h. in earum gratiam). *Immortale fas;* h. l. pro conditione; ut jus. *Certusque incerta;* ut ab initio statim certum et exploratum habeat Æneas, in periculis instantibus se incolumem fore.

98, 99. *Defunctæ*, quod plenius vi, 83, *magnis pelagi defuncte periclis*. *Olim quæcunque evaserit undis*. Non enim omnes evaserant; sed unam Orontis tempestas merserat mari, i, 113; quatuor aliæ incensæ a mulieribus in Sicilia, v, 699. Ergo ex xx navium numero, non nisi xv incolumes Tiberim intraverant.

Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse deas; qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complêrant; quum Turni injuria matrem
Admonuit, ratibus sacris depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus: maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, deæ pelagi; genetrix jubet. Et, sua quæque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum)
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
  Obstupuere animis Rutuli; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:

105, 106. *Amnes rapidos et atros* voluit dicere. *Torrere* proprie est calefaciendo siccare; tum cremare, ardere, et fervere. Jam quæcunque *fervent* seu calore, seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrere*. Ita tandem *flumina torrentia* sunt ferventia *rapida*. *Annuit* etc. Inferiora hæc Homericis, Iliad. *α*, 528 sq. Ἦ καὶ κυανέῃσιν etc.; at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

110—114. *Hic primum. Primum* refertur ad v. 112, *tum* vox audita. *Nimbus Idæique chori*, paullo durius, sed, ut poeticam orationem decebat, junctum: visus nimbus, nubes transcurrere per cœlum, et visi sunt chori, h. e. chorus, qui matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Etiam in sacris adventus deæ, etsi non visæ, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. Incedit dea *ab Aurora*, ab Oriente, relicto Berecynto et Ida. *Agmina complet*, proprie aures, loca in quibus illa agmina habentur. Tum dea Teucros vetat *trepidare* et navibus defendendis operam dare.

118. *Puppes*, non proræ; nam puppes sunt ad littus versæ: vid. vi, 3—5.

121. *Quot prius.* Notatus versus, tanquam alienus, et ex lib. x, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest.

122. *Reddunt se*, iterum emergunt, prodeunt.

124. *Messapus* memoratur, quia is inter primos infesti Rutulorum exercitus duces erat, viii, 6.

126—133. Audacia Turni præclare a poeta inter metum cæterorum declaratur.

Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est:
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troes. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periise semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, lethi discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo:

Non tela: perituri sunt, antequam nos telis et igni eos petamus. *Rerum pars altera,* pro vulgari, altera res, alterum. Alterum, mare, ipsis interclusum est, combusta classe; alterum, terra, in nostra est potestate; nam, Trojanis vallo inclusis, Rutuli loca vicina obsident ac tenent. *Tot millia, gentes Italæ,* per appositionem, pro vulgari, tot millia gentium Italicarum, s. Italorum, in armis sunt adversus Trojanos.

135. Turnus simpliciter de fatis in Æneæ gratiam a matre Venere quocunque tandem modo ordinatis cogitare potuit. Quod illa Jovem precibus exoraverat, rescivimus nos, a poeta nobis proditum.

138, 139. Non solus Menelaus raptum conjugis Helenæ ulciscitur. Reliqua,

140—145. Paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur: sed, dicat aliquis, satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium affuturum esse. Ita vero satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenæ ea mala experti sint, ut *modo non omne* h. e. totum genus femineum perosi esse debeant; tantum abest, ut novum raptum, Laviniæ, meditentur. *Quibus hæc.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, hæc fossa, fiduciam: an non multo munitiora Trojæ mœnia eversa viderunt? Argutum et bellum etiam illud 143, *Lethi discrimina parva:* quod de navigantibus simplicius Homer. Iliad. *ο*, 628, τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται.

146, 147. Animosius quam Homericus Hector, Iliad. *μ*, 440.

148. Respicit Turnus arma a Thetide Achilli apportata, et classem Achivorum.

150. Insidias per noctem non struemus: ut *furtum* toties.

151. Versus totus remoratur impetum loquentis Turni, ita ut orationem liberatam eo esse pervelim.

Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontesque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus;
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tenendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,

155. *Quos distulit Hector:* docte pro vulgari, quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem: cf. xi, 288 sqq.

156—158. Priscæ ætatis mos et militiæ observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum castra oppugnant, Iliad. θ, sub fin.

160. *Flammis* int. vigilias.

161, 162 sqq. cf. Iliad. ι, 85 sq. Agmen igitur mille quadringentorum et decem quatuor hominum fuit delectum.

164, 165. Alternis excubias et alia munia militaria obeunt. *Et vertunt crateras ahenos*, inclinant vinum in pocula infundendo.

168—171. *Armis alta tenent*, h. e. vallum (poeta per muros declarat) et turres armati occupant. *Pontes et propugnacula jungunt;* ut *amnis ponte jungitur*, ripis ponte junctis, ut transitus pateat, sic *propugnacula junguntur pontibus*, ut ad ea pateat aditus. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur: potest adeo dici de muro, turri. Jam genus est munimenti semicircularis ante vallum seu murum castrorum, quod ponte jungi cum vallo necesse est. *Tela gerunt:* congerunt et apportant missilia.

173—175. *Rectores juvenum*, sunt duces militum, quos designaverat Æneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret adversi quod operam militarem postularet. *Vices, quod* explicative: hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari, per vices exercet id, quod etc.

176—449. Pervenimus nunc ad episodium, Æneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo; cujus suavitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiæ sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; præclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri

Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadûm, Trojana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, Dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt, (nam mihi facti
Fama sat est,) tumulo videor reperire sub illo

et Aletæ senis benevolentia in eos. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. κ, poetæ ante oculos fuisse non dubito; sed quod amoris mutui affectus, mox metus de juvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetæ, ingenio deberi videtur. Accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis; est in iis Nisus. Unum est quod paullo severior aliquis judex reprehenderit, quod ad carminis summam episodii nulla vis et effectus est.

177. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet?

180. *Trojana neque induit arma,* otiosum videri debet post illa, *non fuit Æneadûm;* sed redemit culpam poeta Homerica forma, ἐδύσατο τεύχεα, et similia. Non fuit alius inter Trojanos qui in armis erant.

181, 182. *Juventam primam* ausus est dicere pro lanugine pubertatis. *Amor unus,* idem utriusque et mutuus.

184, 185. Versus alti et gravis sensus. Ἐνθουσιῶσι homines, aut animo magnæ rei imagine inflammato, aut perturbatæ per causam seu externam seu internam et obscuram mentis affectu commoti; ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. *Dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido.

191. *Dubitare* est deliberare, animo agitare et volvere.

193. Quod nunc in votis habetur, est, ut sint qui portent ad Æneam certa, quo ille reditum maturaret, ubi Trojanos obsideri accepisset; ergo et hic *reportare* pro simplici, referre, nuntiare. Æneam autem adhuc apud Evandrum morari credebant.

194. Præmium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Dicas: at inf. 234 sqq. nihil tale postulat Nisus. Verum antevertit ejus postulata generosa voluntate Ascanius pollicendo præmia v. 252 sqq.

195. *Tumulo videor reperire sub illo.* Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est. Agrum Ostiensem et ostia Tiberis ad animum revoca. Castra Trojanorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita, cf. ad vii, 157 sqq.; fossa et vallo illa munita et turribus; a dextra mœnia ad amnem pertingebant. Ab eadem parte a tergo navium erat statio, sup. v. 69. Castra, Romanorum in morem quadrata, in extrema littoris parte quingentis ab amne passibus posita fuisse apparet; fronte castrorum in interiores

Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis hæc adspicit æquis.
Sed, si quis (quæ multa vides discrimine tali),
Si quis in adversum rapiat, casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum
Mandet humo solita; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulchro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris;
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: Causas nequidquam nectis inanes,

terras versa. Jam porta, *quæ proxima ponto*, v. 238, illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium s. *Pallanteum*, urbem Evandri, reperiri non dubitabant. Successerat audacia in trajectu per Rutulos facto, et læva, v. 372, viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt. A Laurento urbe via secundum littus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur Nisus et Euryalus fugiunt in silvam, v. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur, v. 387 sqq., sed Euryalum se non subsecutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur.

197. *Laus*, κλέος, factum præclarum; atque etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut inf. v. 252.

200—204. *Fugis* pro vulgari, recusas, refugis. *Non—sublatum:* educatum se in bello ad Trojam gesto innuit. Pro vulgari, non ego talis sum. *Nec*, et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi:* ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adjungere. Igitur jam experimenta virtutis satis clara ediderat juvenis fortissimus. *Fata extrema*, fuga ex urbe Trojæ, errores.

205, 206. Versus omnium, quos memini, sententiæ generositate et magnanimitate præstantissimi. Esse autem *bene emere*, æquo vel vili etiam pretio emere, notum est.

209. *Æquos* esse propitios, in promtu esse debet.

213—215. *Raptum* non, occisum, sed ereptum, subductum corpus e pugna. *Absenti* de eo accipio, cujus corpus non extat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est.

217, 218. *Quæ te sola.* Mansit in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba: cf. lib. v, 715 sq. 767. Inter longævas itaque matronas sola Euryali mater fuit, quæ in Sicilia manere nollet. *Mœnia Acestæ*, Segestam urbem.

219—223. *Nectis causas* ductum est eo, quod prætexere causas aliquis dicitur.

Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt, servantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cætera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset:
Stant longis annixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus æquis,
Æneadæ; neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur: si fortuna permittitis uti,
Quæsitûm Ænean ad mœnia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,

Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi ad *regem*, Ascanium, *ἄνακτα*, tendunt.

224—228. Orditur narrationem eodem modo quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione, Iliad. κ, 1 et 195 sq.

229, 230. Egregia concilii ista heroum ætate habiti adumbratio; cujus passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant longis annixi hastis:* vid. v. c. Iliad. θ, 493 sqq. *Castrorum et campi medio;* campus nunc explicative de castris, quæ in campi planitie erant.

232, 233. *Rem magnam* se afferre, et *pretium moræ fore*, scil. quam suo adventu afferant consiliis; seu simpl. *mora* pro tempore quod nuntio audiendo impensuri sint. *Trepidos* pro festinis, ut ante, *alacres* pro concitatis, poni a poeta memoria tenendum: item, mox 236, *ferre* esse nuntiare.

237. *Insidiæ* h. l. ad clandestinum egressum referendæ sunt. Porta igitur, quæ ad mare ducebat, duas vias ostendebat, quarum altera Laurentum et per castra Rutulorum ducebat, qui ab his partibus venerant ad oppugnanda castra; altera ad lævam, et a tergo castrorum in interiores terras.

240—243. Si fortuna permittitis uti nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castra clam erumpamus; *mox cernetis Æneam quæsitum*, h. e. inventum, *hic affore* reducem. *Fortuna*, occasione, inquit Burman. ut Serv. Recte quidem; sed fortuna multo latius patet, multoque ornatius et potentius verbum est.

244. Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur; ut sit: nos, venatu ulterius provecti, in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum, Evandri urbem, in edito loco positum.

Venatu assiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Dî patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum tales animos juvenum, et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrimis atque ora rigabat:
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dî moresque dabunt vestri; tum cætera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor (quæcunque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis): revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentes,

249. *Certus* est is cui certum, decretum, aliquid est, adeoque constans, firmus, fortis.

252. *Laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis.

255. *Integer ævi.* Ascanius est integra ætate, adolescens, inprimis respectu parentis: decedit annis, ætati, vitæ, tanquam summæ nobis destinatæ, pars aliqua quotannis, seu quotidie; ut apud Horatium aliquoties: ii Carm. 5, 13, Art. 175. Pueri aut juvenis in ἀκμῇ constituti quodam modo est summa annorum integra, nondum imminuta. Itaque h. l. ornat epitheton; nihil amplius.

257. *Vos—Nise*, ut inf. 525 *Vos, o Calliope;* nota figura.

259. *Assaraci Larem;* non tanquam Assaracus Lar fuerit, sed pro *Lare majorum*, inter quos fuit Assaracus: doctius hunc unum memoravit poeta, ut sup. i, 284 *domum Assaraci*, dixerat.

260. *Fides* exquisite pro spe et voto sæpe ponitur: quæcunque mihi fortuna, et quæcunque mihi fides seu spes est: erat autem et fortuna et spes in desideratissimi parentis reditu posita.

264—266. *Devicta genitor quæ cepit Arisba.* Repetit hoc poeta ex rebus, quæ Trojanum bellum antecesserant. Potuit igitur narrationem de Arisba ab Ænea capta sequi, quæ cum pluribus aliis de rebus Trojanis narrationibus intercidit. *Magna talenta* e poetica ratione, ut ornet. Nam, quod partes in se continet, totum *magnum* est respectu partium. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere.

267. *Capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat, et terram in Latio, quam inhabitent Trojani, et prædam sortiri, dispertiri, contigerit.

269—271. Turnus *aureus*, aureis in armis. Habebis equum exsortem, γέρας ἐξαίρετον, et Turni spolia.

Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram: tibi maxuma rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum: fortuna, secunda
Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo: Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrimas: ante omnes pulcher Iulus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem

272, 273. Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetæ simpliciter sunt feminæ; non gravidæ. Quod adjecit *suaque omnibus arma,* obscurum esse potest, si servos cogites. Sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque adeo spoliaverat: hos assignabit cum armis.

274. Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati refert. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum inf. v. 388, *ubi tum rex stabula alta Latinus habebat,* h. armenta pascebat.

277. *Accipio,* facio; *et complector te pectore toto, comitem* junge.

279, 280. *Tibi maxuma rerum verborumque fides* erit et habebitur; tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat.

281, 282. Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita mea sit consentanea; sive bona sive adversa fortuna in eo exequendo usus fuero. *Tantum* scil. dico, profiteor de me, polliceor.

283 sqq. Ad pietatis sensum præclare quæ sequuntur sunt comparata.

294. Locus, suavissimi affectus plenus. Conscientia ac cogitatio, adeoque imago pietatis suæ in patrem Æneam, acriter pungit animum Ascanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem percepto. *Imago patriæ pietatis* in Ascanii mente.

298. *Nec partum—manet:* et ipsi im-

Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptârat eburna:
Dat Niso Mnestheus pellem horrentesque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt; quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
　Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos littore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.

putabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quæ te genuit: vel ut Serv. *debet ab omnibus coli, quæ talem creavit.*

303 sqq. Hæc ex heroicæ vitæ more illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat.

313. *Nubibus:* dant ventis, auris, ut toties.

315. Impeditam sententiam facit vox *ante.* Servius, etsi durius, vult ut *ante* respiciat *inimica,* in quo vis lateat, perniciosa ipsis, unde redituri non erant; igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* Præstat interpretari: antequam ad Æneam pervenirent.

317—319. *Arrectos currus* sublato in altum jugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Vina,* vasa vini.

321—324. Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta præstet. *Consule,* prospice, provide. *Vasta dare* pro facere, vastare. *Vocem premit:* submissa voce loquitur.

325, 326. Ornate, docta verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte*

Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla:
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus; felix, si protenus illum
Æquâsset nocti ludum, in lucemque tulisset:
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros: Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat;
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat; ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat

extructis ipse Rhamnes proflabat somnum. Posuit autem tapetes pro pulvinis qui tapetibus instrati sunt.

329—334. Remum (quem expresse non nominat), cum trinis famulis, ejusque armigerum (*θεράποντα*) et aurigam (*ἡνίοχον*) opprimit. *Sanguine singultantem truncum*, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem. Doctius quoque dixit *singultantem sanguine*, pro *singultantem sanguinem*.

335—338. Lusibus et jocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus, *multo deo victus*, obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset, et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset.

339—342. Homericum locum, Iliad. *κ*, 485, 486, ornavit: *turbans*, consternans pecudes, ut tumultuetur per ovile. Spectat autem comparatio, etsi paullo durius, ad Nisum: simili modo furebat Nisus. Tum subjicitur, *Nec minor Euryali cædes.*

343—346. *Sine nomine*, *νωνύμους*, obscuros, ignobiles. *Nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate. *In medio* vel de loco vel de tempore. *Magnum se post cratera tegebat.* Non Virgilius credi potest finxisse ea, quæ ad sensum uniuscujusque obviam reprehensionem haberent. Statuendum itaque est, craterem cum ipso abaco, aut mensa, cui ille impositus erat, esse intelligendum.

348—350. *Multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine; ut *φόνος*. Tum *purpuream animam* dixit sanguinem vitalem, cum quo vita efflatur. *Et cum sanguine mixta vina refert*, *ἀναφέρει*, rejicit. Sensum igitur fœdæ et ingratæ rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitavit. Non jungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et occulta cæde.

351—356. Messapus excubiis erat præfectus, sup. 159 etc. *Ignem extremum* quis dubitet jungere, ut *lumen extremum*, jam jam fere consumtum et deficiens? *Religatos rite*, equos rite alligatos, uti res pos-

Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri),
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio quum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;
Hæc rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
   Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.

cebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. *Pœnarum* h. l. pro cæde ad ulciscendum hostem facta; cædes satis multæ factæ sunt.

357 sqq. Omissis cæteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus.

259—265. *Phaleræ.* Euryalus induisse videtur illas phaleras una cum balteo. Itaque h. l. saltem pro viri ornamento erit accipiendum, et quidem viri e curru pugnantis: etsi quale id fuerit nusquam declaratum reperio. Quid si h. l. apposita sunt, *phaleræ et aurea bullis cingula*; ut phaleræ late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Balteus ille olim Cædici fuerat, qui eum miserat Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, *ξεινήϊον*; Remulus moriens nepoti reliquit; quo aliquando in pugna cæso, balteo illo potiti sunt Rutuli. Atque hi, vel in prædæ parte, vel ut *ἀριστεῖον*, balteum Rhamneti dederant. *Dat habere*, *δῶκεν ἔχειν* *δῶκε φέρειν* Homer. simpl. dedit. *Nequidquam aptat*, non fruiturus: puta respectu calamitatis quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur, v. 384. *Habilem*, aptam capiti.

367 sqq. Subticuit poeta sapienter nonnulla quæ ex ipsa narratione intelliguntur. Præcesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Trojanorum expugnanda. Interea in urbe Laurentum coguntur copiæ. Ad earum adventum accelerandum miserat Turnus ad regem Latinum; a quo, dum cæteræ copiæ satis instructæ sint, præmittuntur trecenti equites. In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus.

371. *Murosque subibant.* Res sic expedienda: Rutuli obsidebant vallum et portas castrorum Trojanorum, adeoque turma, quæ ad exercitum mittebatur, *castris propinquare murosque subire* dici poterat, qui ab exercitu oppugnabantur.

372. *Lævo limite:* sc. in *bivio portæ quæ proxima ponto*, v. 238. Nisus et Euryalus tendunt læva versus Tiberim et Palatium Evandri: cf. sup. 196.

374—379. Variavit ingeniose quod ap. Homerum est Iliad. *κ*, 258, ubi Diomedes

Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State, viri; quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complêrant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus; qui post Albæ de nomine dicti
Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quàve sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; quum clamor ad aures
Pervenit, ac videt Euryalum; quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?

ad speculandum exiturus multo cautius ac prudentius galeam sumit ἄφαλον καὶ ἄλοφον. *State viri:* res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. *Tendere:* recte explet Serv. verbis tendere adversus aliquem, hoc est, respondere. *Divortia* doctius, quam diverticula.

385. *Fallitque timor regione viarum* h. via, periphrastice; ut aberraret a via. *Regio viæ*, et poetice, *viarum*, pro ipsa via. Timor ipse, ne in hostes incideret, a via qua elabi poterat abducit.

386—388. *Imprudens*, Euryalum remanere non animadvertens. *Lacus Albanus* aliquantum sane a castro Trojanorum, seu Nova Troja, abfuit; et majore forte intervallo quam ut paucis horis, a media nocte ad diei ortum, eo usque procurrere et rursus inde silvas repetere potuerit Nisus. Enimvero nec geometrica subtilitate in poeta hæc exigenda sunt, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longo etsi intervallo adhuc dissitum, tamen prætergredi, versus Tiberim tendens, et a tergo relinquere eumque evadere, etsi aliquot millibus eb eo abesset. Ad oculorum sensum hæc in locorum planitie sunt dijudicanda. *Stabula:* cf. ad v. 274. Cæterum tota hæc narratio egregie ad expectationem movendam est comparata.

396—398. Euryalum ignoratione viarum tenebrisque oppressum, inopinato hostis adventu turbatum, frustraque modo hoc modo illud conantem, dum nunc fugam nunc arma parat, capiunt et abducunt.

Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu, dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi;
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat: et toto connixus corpore ferrum
Conjicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me (adsum qui feci), in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; cœlum hoc et conscia sidera testor:

402. Consilium Nisi ex v. 409, declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se conjicerent; ita liberandi Euryali copiam fore. Et successisset res, nisi morte Euryalo intentata in apertum ille prorupisset.

404—409. Formula precum sollennis, et nota vel ex Iliad. λ, 39 sq. ε, 115 sqq. Odyss. δ, 763 sq. et alibi. *Præsens*, propitia, ut alibi monitum. *Auxi*, aut alia ipse tuli, addidi, aut, quæ vox sacra est, auxi, struxi, apposui. *Tholus* est interius tectum rotundæ ædis in testudinem concameratæ: *fastigium* est in aditu et super foribus. *Sine*, *ἔασον*, ut Iliad. θ, 242, 243: sollennius erat *δός με*, *da*, *fac*, *me*.

414. Iliad. ξ, 437, *κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν*. Lucret. ii, 354, *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen.*

415. Geo. iii, 506, *imaque longo Ilia singultu tendunt.*

417. *Summa telum librabat ab aure.* Cogita statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu.

418, 419. Homericum vulnus, v. c. Iliad. δ, 502, et υ, 473. *Tepefacta:* sæpe ibidem, Iliad. π, 333, 422.

424 sqq. Observa hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa *Me, me*, etc. ad 430 usque, quis non æstuet juvenilis animus inter legendum! Naturalis verborum ordo ex animi perturbatione mutatus est: *me*, aut me petite, aut retrahendum *in me* convertite.

Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus letho, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti quum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo;
Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.

433. *Volvitur*, provolvitur, concidit, cæsus, moriens: pro hoc dixit *letho*.

435—437. Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum præter verborum ornatum. Nam præclarum illud *succisus aratro* a Catullo mutuatus est, Carm. xi, f. et lxii, 39 sq.; alterum de papavere totum Homericum est, Iliad. θ, 306, 307.

444, 445. Versus præclari et facto et verborum dilectu: nunc enim recte memorata *placida* mors, et *quiescere* in amici complexu.

446—449. Splendididissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Splendor autem et pondus in ornamentis ac verbis. *Domus Æneæ*, gens Julia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *Immobile saxum:* quippe *æternum* Capitolium; et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii jaciendis non cessit loco. *Pater Romanus* est Jupiter Capitolinus, non Augustus: is non æternum habiturus erat imperium.

452. Cf. Iliad. κ, 528 sq.

455, 456. *Tepidaque recentem cæde locum:* docte et eleganter, propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens cæde*, doctius dictum est, quam *locus recenti cæde*, in quo cædes recens facta. At *cædes tepida* propter tepentem adhuc cruorem, *φόνος, αἷμα λιαρόν*. Ita et mox *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro *rivis sanguinis*. Nec tamen infitiandum, paullo tumidius et tragice hoc dictum esse.

Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prœlia cogit,
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, (nam dextera cingitur amni,)
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti: simul ora virûm præfixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date præda Latinis

460. Homericus versus, Iliad. λ, 1.

463, 464. Debebat esse, *acies in prœlia cogunt et acuunt: rumoribus* docte videtur positum pro hortatibus, vocibus.

468, 469. De situ locorum vid. sup. ad v. 195. Poetam puta in Rutulorum, castra adorientium, agmine versantem nunc sinistram versus mare, dextram partem versus Tiberim memorare. *A læva parte* castrorum, quæ in mare conversa erant, porta erat, a qua duplex via ducebat, altera secundum littus, adeoque versus Laurentum, altera in interiora agri, qua retro ad Tiberim versus collem Palatinum perveniri poterat. Firmant Trojani præsidiis vallum ab læva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, quam Virgilius perhibet, poterant: collocant ea in ipso vallo seu muro et turribus, quas fossa ambit.

473 sqq. Comparant Andromachæ trepidationem et luctum, Iliad. χ, 447 sqq. et Iliad. ζ, 388 sq.

479. *Prima agmina* haud dubie jungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli.

485. Ex prisci ævi atrocitate, satis nota vel ex Iliadis primis versibus, visum est infaustissimi casus esse, si cui funus duci nequiret. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex Homero, v. c. Odyss.

Alitibusque jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro:
Aut tu, magne pater divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo;
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus; torpent infractæ ad prœlia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit. Sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros,

ω, 291 sqq. Iliad. χ, 86 sqq.: cf. inf. x, 557 sqq.

486. *Nec te tua funera.* Ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic jubet, ut *tua funera* sit appositum voc. *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus. Friget tamen vel sic locus. Probabile videtur legendum esse *funere;* nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum, *nec te produxi funere.* Locum esse corruptum nullus dubito, atque eum inter ea esse referendum censeo in quorum corruptelis omnes codices conspirant.

488. *Veste tegens.* Minus bene de veste funebri, ἐντάφιον dicitur, cogitant intpp. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat, sed ei vestem ornatiorem parabat.

491, 492. *Hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica, v. 465. *Hoc sum secuta?* ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere. *Funus* est cadaver.

500. *Incendentem luctus.* Uti *ardere* dicuntur ea quæ in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur; sic *incendere* est excitare, augere: cf. x, 895.

503, 504. Præclare ad revocandum a mœrore, et recipiendum ex tam longa narratione animum, utitur versibus ad movendos animos idoneis. Priores lineas ductas esse ex illo Ennii, *at tuba terribili sonitu taratantara dixit,* omnes monuere. *Increpuit sonitum* ut, sonuit sonitum: sed variando; sonando emisit, fecit.

505 sqq. Cæterum novam Trojam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea præbere posset: vii, 157, *Ipse humili designat mœnia fossa, Moliturque locum, primasque in littore sedes Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.* Itaque libro nono ex Æneæ præcepto non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poetæ mente, fossa ducta cum aggere seu vallo, ex humo aggesta, vallis seu stipitibus præfixis: vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere; alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admovere tentent.

Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnes
Ferre juvat subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt. Nam, qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes;
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit: quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentes oras evolvite belli.
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento

512. *Infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitioso.

515—517. Rupta ac soluta testudine, missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant, v. 519, 520.

518. *Cæco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixerat: pugnæ tectæ opponitur pugna aperta.

521. Tandem in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Trojanis irruunt Rutuli.

522. *Pinus* nulla alia est quam ardens, quæ pro face esset.

525 sqq. Præclare hæc: facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus. *Oræ* videntur dictæ simpl. pro partibus, ut *fines*, de toto loco, spatio. *Bellum* est pugna, quæ quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis exponere possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὣς, πάντ' ἀγορεῦσαι, Iliad. μ, 176.

529. Abest hic versus melioribus libris cum Mediceo; et recte judicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. vii, 645.

530—533. *Pontibus:* vid. sup. v. 170. Fuit turris sejuncta a vallo seu muro, et ante vallum posita, ponte juncta cum vallo; trabibus illa coagmentata, ita ut igni consumi posset. *Defendere* sc. turrim.

536. *Et flammam affixit lateri*, ergo tur-

Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris
Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi; quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas;
Ut fera, quæ, densa venantum septa corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus inter et hostes,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociûmque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,

rim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhæsit fax allisa et affixa.

539—544. *Pestis* de incendio, ut v, 683. Dum omnes in alteram turris partem, quæ intacta ab igni est, concedunt: illa, quæ solo imposita et superstructa erat, utpote lignea et mobilis, inæquali pondere inclinatur et corruit. Videntur sequentia ad hanc rerum faciem esse revocanda. Turrim ligneam nunc corruentem ferri in præceps in partem oppugnatoribus adversam. Ii qui in turri sunt affliguntur gravi turris ruina solo, partim hastis suorum mutuo transfixi: hoc est *veniunt ad terram.*

545 sqq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens, Iliad. ζ, 23 sq. tanquam regis, seu viri principis Phrygii, pro quo Mæonium dixisse videtur, e serva filium.

547, 548. *Vetitis armis:* quæ tractare nondum posset propter teneram adolescentiam; nam erat *primævus. Parmaque inglorius alba.* Morem, nescio quem, respexit poeta, quo picta, ac cælata argumento, scuta virtutis et clarorum facinorum erant insignia ac præmia. Itaque Helenor, etsi mox fortiter in hostes irruat, tum tamen prima militiæ stipendia meriturus, ipse ἄσημος, nullis clipei insignibus discerni et dignosci posset. Contra, v. 582, Arcentis filius *clarus* chlamyde purpurea dictus.

549 sqq. Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in præceps data, extra vallum desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant. Alter Lycus v. 556 sq. in aggerem et murum vibrato in altum corpore escendere conatur, ut se intra urbem recipiat. Ad 551 sq. comparandus Iliad. μ, 41 sq. ν, 164 sq. cf. inf. xii, 4 sq. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus seu vallum Achivorum, cujus pinnas Sarpedon manu convellit, Iliad. μ, 397.

558—562. *Tecta* pro valli superiore parte, ut v. 568, *fastigia.* Hinc *penden-*

Sperâsti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit; ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo affixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ lethali vulnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum matris luco, Symæthia circum
Flumina; pinguis ubi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,

tem, nam prehenderat manu superiora muri ut saltu se in altum libraret; *et magna muri cum parte* uti Homer. l. c. *ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ᾽, ἡ δ᾽ ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.*

566. *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

567, 568. Cum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde cæteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt, eoque res succedit, ut fossam humo aggesta expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes jactant faces.

575. *Stantem pro turribus* pro vulgari, stantem in summa turri.

577, 578. Manum admoverat lateri vulnerato, abjecto *tegmine*, scuto: eaque re latus nudavit: itaque demens. *Alis allapsa sagitta* ornate, pro allapsa est. Quia toties *πτερόεντες ὀϊστοὶ* apud Homerum, item *alata, ales sagitta* occurrunt: nunc velocem motum et volatum teli per *alas* expressit, ut sup. lib. v, 319, *Fulminis alæ*.

580. Rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582—585. Ad variandam et ornandam narrationem nunc miserationem excitat brevi episodio; mox Numanus Remulus indignationem injicit vecordi superbia elatus. *Ferrugine clarus Hibera*, purpura indutus Hispana, quæ est nigricantis coloris. Arcens Siculus est. Est autem in orientali Siciliæ parte *Symæthus fluvius*, circa quem lucus fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. *Lucum matris* appellat: simplicissimum esset accipere matrem nympham, nomine non appellatam, cujus ille lucus erat. Verum doctrina poetæ matrem Ennæam intelligere jubet, Cererem (ut sæpe *Μήτηρ καὶ Κόρη*). De *Palicis* loc. class. ap. Macrob. v, 19.

Ipse ter adducta circum caput egit habena;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencûm

588. *Liquefacto plumbo.* Erat plumbum funda emitti solitum fere olivæ simile. Poeta haud dubie secutus est vulgare loquendi genus ex vulgi persuasione, celeri ac fulmineo motu plumbum emissum in aere incalescere et liquefieri. Lucret. vi, 176, *ut omnia motu Percalefacta vides ardescere: plumbea vero Glans etiam cursu longo volvenda liquescit.*

589. Poeta non satis attendit se in oppugnatione murorum versari. Nam *arenam* vix bene, saltem parum proprie, de homine in muris aut vallo stante, posuit.

594. *Sociatus habebat* pro vulgari, sibi nuper sociaverat.

595—597. *Digna atque indigna relatu,* fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam v. 603 sqq. virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Trojanos jacit. *Novo regno,* docte pro matrimonio cum regiæ stirpis femina inito; nova enim sponsa erat regina. *Ingentem se ferebat,* h. e. incedebat, homo vasto corpore, cum clamore.

598, 599. In *iterum* et in *Phryges bis capti* Servius et alii Trojam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Trojani tertio, bis jam antea expugnati. Sane inf. xi, 402, eodem modo dicitur gens *bis victa,* ut duplex clades, sub Laomedonte et sub Priamo intelligenda esse videatur. Et Silius i, 43 *Dardaniam et bis numina capta Penates.* Hæc nisi forent, ex ipso loco et sententia *bis captos Phryges* dicerem, qui antea urbe capta profugi nunc tolerant alteram hanc in castris obsidionem post illam ab Achivis factam. Lusum in hoc jam supra vidimus: *Num capti potuere capi,* vii, 295. *Muros prætendere Marti,* pugnæ; quia vallo et muris continent se, et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes.

600—602. Invidiose respectu Laviniæ, quam Turno ereptum ibat Æneas. *Fandi fictor* docte, qui fingit fanda h. e. qui ficta fatur.

603—605. Locus qui sequitur egregius et ornatus est de veteris Italiæ disciplina et vita quæ in Sabinis diutissime viguit. *Silvasque fatigant,* multum pererrant. Sic *quatere, movere, turbare* dicimur silvas, feras: vid. viii, 94.

609. Hasta inversa, σαυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus.

Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes
Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice, vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro.
  Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum: sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta;
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro

612. Etiam senes armati sumus et militamus.

614—616. Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricæ propior tractatio. Phryges cum Trojanis permisceri, et tanquam ab eadem stirpe profectos haberi, jam alias vidimus. Iidem mollitie et luxu infames: quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, inprimis pauperum colonorum, qui e Græcia advenerant, judicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica: Odyss. θ, 248, 249, de Phæacibus, et Iliad. ω, 261; tum in illis, *O vere Phrygiæ*, Iliad. β, 235, η, 96. *Vestem* aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. *Tunicæ* manicatæ, χειριδωτοί: cf. Stat. vii Theb. 657. Tum *mitræ quæ ridimicula habent* int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malæ ac tempora teguntur: cf. sup. ad lib. iv, 216. Male plerique omnes *mitras* Græcorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt.

617—621. Sacra magnæ matris deum in Dindymo, Phrygiæ monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη. *Canentem* simpl. dicentem, ut ipsa res docet.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poeta potuit. Fecit autem Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat, Iliad. δ, 116, etiam preces 119: cf. xi, 857 sqq.; Apollon. iii, 275, 285 sqq. Ex hoc illud habet, *diversaque brachia ducens*, in diversam partem, ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσι. *Nervo equino:* ut corda arcus sive ex setis sit, sive ex tendinibus ac nervis equinis.

626—628. *Dona*, sacrificium. *Pariter caput cum matre ferentem:* æqualem matri.

631, 632. *Sonat una.* Λίγξε βιὸς etc. Iliad. δ, 125. *Adducta*, adducto arcu concitata. Nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu, ad

Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis:
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dîs genite, et geniture deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.
Nec te Troja capit. Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, et sæva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Æneada, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis:

quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. *Horrendum stridens* jungenda.

634—637. Schema traductæ narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici: cf. Clark. ad Iliad. δ, 303, ο, 348. *Animos ad sidera tollunt* audacter poeta novavit; successu, gloria, ac virtutis seu conscientia seu opinione ferocientes et exultantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut cœlum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638, 639. Apollo gentis Juliæ inprimis studiosus: ita Actiaca victoria ad eum referebatur viii, 704 sqq., et Palatinum templum in ejus honorem factum. *Ausonias acies urbemque*, oppugnationem castrorum seu urbis Trojanorum, novæ Trojæ.

641. *Mactus laude, virtute*, et qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum lætitiæ inde capiens: et sic nihil est, quod melius vocem reddat, quam *ὀνήμενος* in illo Homerico Odyss. β, 33. *'Εσθλός μοι δοκεῖ εἶναι ὀνήμενος*, qui fructum inde capiat, cui bene sit, bene eveniat! Unde vulgare Græcorum *ὄναιο*, ut h. l. *ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς*. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! læti sit ominis!

642, 643. *Geniture deos*, propter Julium Cæsarem et Augustum. *Jure omnia bella.* Merito hoc tuæ genti debetur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. *Gente Assaraci* ad splendorem orationis pertinet. *Bella fato ventura:* bona determinatio, inprimis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus.

644. *Nec te Troja capit:* majore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus ad quas nunc Trojani redacti sunt.

645. *Spirantes auras*, flantes, *πνεούσας αὔρας* accipe.

651. Butæ similis etiam canis, et armis, quæ ille gestabat: *arma sæva sonoribus*, h. e. sonore, sæve, terribiliter sonantia Butæ sunt.

655. *Et paribus non invidet armis:* hoc sublime et magnificum: suæ sagittandi peritiæ, suæ virtuti, Ascanii futuram virtutem æquiparat deus Apollo.

Cætera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, quum Jupiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et cœlo cava nubila rumpit.
  Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aeriæ liquentia flumina circum,

657. *Medio sermone;* simpliciter: antequam plura subjiceret, discessit.

659—661. Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat; adsciverat humanam, ut cum mortali agere posset. *Numen* declaratur per *dicta;* jussa, auctoritas.

664, 665. *Totis per propugnacula muris*, per loca murorum e quibus propugnatur, adeoque simpliciter per muros. De voce vid. sup. ad 170. *Acres:* ipsi arcus intendunt acriter, et jaciunt tela amentis religata.

668—671. Ornavit Homericos versus Iliad. μ, 156—161. *Hædis pluvialibus;* propter Hædos. Bene et clare Servius: *Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quæ hædi vocantur, et capram—quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri.* De occasu Hædorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur. Quod alias austris insurgentibus, id nunc Jovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *cœlo cava nubila rumpit.*

672. Ingeniose est usus loco Iliad. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypœten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit, in luco Jovis Idæi; parentibus silvestrem in nemoribus Idæis vitam agentibus.

674. *Ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν* Iliad. ε, 560. Cum montis autem cacumine comparatur Polyphemus Odyss. ι, 191, 192.

675. *Commissa*, haud dubie, credita, custodiæ eorum a duce mandata: et sup. 176, *Nisus erat portæ custos. Mœnibus*, in mœnia. *Pro turribus, ἀντὶ πύργων*, tanquam binæ turres.

679. Ornavit poeta adjunctis a certo genere ac loco petitis circa Padum et

Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphid-
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem, [num;
Non jaculo; neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro

Athesim. *Flumina liquentia;* ut fons liquidus: epitheton ornans.

684, 685. Qui hic nominantur e Rutulis sunt.

688. *Animis discordibus;* ornate, pro iis. Tum magis increscunt iræ Trojanis. Jam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691 sqq. Semper inhæret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. Hic nuntio accepto, portam valli Trojanorum patere, eo accurrit, castra irrumpit, et Trojanos ad summum discrimen adducit.

697—700. *Thebana de matre;* oriunda ex Thebe Mysiæ urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cujus filia Andromache erat. *Cornus:* vid. Geo. ii, 447, 448. *Aera tenerum;* alias tenuem; spectatque hoc nec minus ad aeris naturam, cum impulsui cedit et pervius est. *Stomacho;* Græcus sermo est, dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam; tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris,* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem.

702. *Manu;* ense, vi oppositi: nam v. 698, *jaculo* Antiphaten prostraverat.

703—705. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut jaculi vulnus nimis leve, nec mortem allaturum fuisset. *Dedisset* pro reddidisset. *Phalarica* est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta.

707—709. *Lorica fidelis* (quæ munit,

Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis impôsta Typhœo.
  Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnæ;
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;

tutum reddit, bona adeo et idonea) *squama duplici et auro,* duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit xii, 375. *Ipse ingens intonat super clipeum:* potest ita, cum Julio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc clipeum ingens intonat super,* sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. x, 488, *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit novam, per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus prætoria inædificata erant, et temperati aeris et prospectus causa, partim quibus portus Julius muniebatur: vid. sup. Geo. ii, 161—164. *Euboico littore,* propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. *Pila saxea molibus magnis,* h. alte aggestis cæmentis constructa, quæ in pontum jaciunt. Est *ante* ex πρὸ vel πρὸ πρὸ, procedendo a littore. Erant autem hæ structiones ac moles ex saxis ac cæmentis pulvere Puteolano solidatis confectæ. Eum enim solidescere sub aqua nota res est.

715, 716. Ruina molis facta, vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* promontorio Campaniæ Miseno objecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Ænaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit. Ut tamen verbo hic moneamus: Typhoeus fulmine fuit percussus εἰν 'Αρίμοις. Quærendi autem *Arimi* et τὰ Ἄριμα ὄρη in Cilicia, quoniam in eo tractu erant loca terræ motibus et incendiis occultis fœdata: quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata res est ab aliquo poeta ad insulam Pithecusam, quæ et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *Cubile,* ut Pind. Ætnam στρωμνὰν Typhoei Pyth. i, 54. Homerus εὐνὰς dixit Arimos montes.

717—720. Homerica conversio fortunæ certaminis; Homericum quoque phantasma est hoc, quod Mars ἑτεραλκέα νίκην ipse machinatur. *Stimulos vertit,* plus quam adhibet: vid. lib. vi, 101. *Atrum Timorem:* epitheti vis, pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. *Conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

726—730. Occlusa porta multos suo-

Ast alios secum includit recipitque ruentes,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis offulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis annixus viribus hastam.
Excepere auræ vulnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subîsset,

rum excludit; hostes, qui irruperant, includit. Νήπιος etc. Iliad. β, 38, et sup. vi, 590, *Demens qui nimbos* etc. *Pecora inertia*, oves.

731—733. Præclare hæc in majus aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma præcipuo aliquo lævore ac fulgore splendere debuisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit adeo audacia: *nova lux oculis offulsit*, affulsit, adeoque effulsit. *Mittunt* scil. se, mittuntur: durum tamen hoc.

737. *Dotalis regia*, Laurentum.

742. Ut illud lib. ii, 547, *Referes ergo hæc—Degeneremque Neoptolemum narrare memento.*

745, 746. *Juno detorsit.* Præivit exemplum Apollinis Iliad. θ, 311, et Minervæ Iliad. υ, 438 sqq., ubi dea πνοῇ ἦκα μάλα ψύξασα avertit telum Hectoris ab Achille.

748. *Neque enim is teli nec vulneris auctor* ut tu effugere illud possis: immo vero infertur telum et vulnus a viro fortissimo.

757—759. Καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Iliad. θ, 217 sq. Si meminisset Turnus

Rumpere claustra manu sociosque immittere portis;
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde, in muris Martemque cientes,
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos, atque arma virûm, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus

portam castri Trojani revellere ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis.

760. At ille occæcata mente ad cædem faciendam ruit.

762, 763. Ordo est, inquit Servius, Excipit (in se irruentem) et succidit poplitem. *Raptas* scil. de hostilibus cadaveribus.

765 sqq. Phegeum, parma transfixa confossum, et Alcandrum et cæteros pugnam agitantes in muris *aversos* cædit, at Lynceum *adversum*.

767. Cum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit, ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur; Servius inde apparere ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. Sed quia inde ornatus existit? Scilicet ad *ἐνάργειαν* narrationis et ad animum in rem præsentem deducendum valet, si non omnino cæsos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris.

772—773. *Felicior*, peritior, ut alibi quoque. *Manu* vacat, sed adjectum, quoniam de peritia agitur. Ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. λ, 260. Suaves versus de Crethea lyrico, quorum præclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro iv, 213 sqq. (lib. v, 239).

776, 777. Proprie *intenduntur nervi* seu fides, sed cum iis ipsis intenduntur *soni*, pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. *Equos* ut Homericum *ἵππους*, currus dixit: non equestres cursus: nam adjecit *arma* et *pugnas*.

778. *Tandem.* Bene Servius: *Servat τὸ πρέπον, ne præsentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur.*

781, 782. Ajacem hic reddit ex Iliad. ο, 732 sqq. Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον, etc.

Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque:
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere; aeriam cœlo nam Jupiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clipeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;

786. *Infelicis patriæ* in nova Troja redditæ. *Veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt.

789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Ajacis illum nobilem discessum (Iliad. λ, 543 sqq. 555 sqq.) superatum dicam.

790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos et Rutilos reputes, castra ad Tiberim pertingebant.

794, 795. *Acerba tuens, δριμέα δερκόμενος.* Sed de terribili aspectu eadem verba jam posuit Lucret. v, 34. Nec ira aut virtus patitur Turnum dare terga; nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere per tela virosque; h. e. per incumbens Trojanorum agmen conglobatum.

802, 803. Ergo tacite intelligi vult poeta, Junonem pugnæ huic interfuisse præsentem. Quod sæpe monuimus, poetam deorum interventu minus feliciter uti quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Non audet Juno vires sufficere Turno contra Trojanorum agmen, ut adhuc fecisse intelligenda est, ex v. 764. *Sufficere, ὑποσχεῖν*, pro *παρέχειν*, ut jam Æn. ii, 618.

805. *Ni Turnus cedat.* Pendet *ni* a voc. *haud mollia*, dura, minantia.

806, 807. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Ajacem ex Iliad. π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. *Tantum—sic;* pro vulgari: *nec clipeo* excipiens tela, *nec dextra*, pugnans ense, satis resistere valet: —adeo obruitur telis.

809. *Fatiscunt æra*, cedunt ictibus; ga-

Discussæque jubæ capiti: nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis;
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

lea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur: cf. ad Geo. i, 180; itaque cum dilectu adjectum epitheton *solida*.

813, 814. *Sudor piceum flumen agit;* hoc est, ut Servius interpretatur, sordidum; pulvere et cruore.

816. *Suo cum gurgite*, aut ut vacet *cum*, ut sæpe, aut ut capiatur ac si esset *in*. Ut Græcis poetis σὺν pro ἐν. Usus ubique obvius.

817, 818. Scilicet secundo flumine, parvo intervallo, delatus ad suos pervenire debuit. *Mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquæ refert. *Abluta cæde:* ornamentum ex adjunctis arreptum est; nihil amplius. *Cæde* h. sanguine.

ÆNEIDOS

LIBER X.

ARGUMENTUM.

Jupiter, convocato deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur—15. Ibi Venus de Trojanorum periculo insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit—62. Juno contra malorum omnium causam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam rejicit—95. Frustra itaque tentata reconciliatione Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam læderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua æquitate omnia fatis esse permissurum—117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt: non minore animo obsessi se ad defensionem parant—145. Dum hæc in Latio geruntur, Æneas, rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, triginta navium classe ad suos revehitur—214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur—255. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magno utrimque detrimento pugnatur—364. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur—509. Cujus rei dolore percitus Æneas, magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit—601: Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias conjungit—605. Quibus rebus permota Juno, et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, præsenti eum periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine, quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad littora Ardeæ proxima devehitur—688. Interim Mezentius, Jovis monitu pugnæ succedens, magnum tam Trojanorum quam Etruscorum numerum prosternit—761; donec ab Ænea hastæ ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, ægre se ad obligandum vulnus ex acie recipit—795. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Ænea interficitur—832. Ejus rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in prœlium redit; ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit—ad fin.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divûm pater atque hominum rex

1. Dum hæc geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poetis, inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam ædium priscæ vitæ: adeoque in eo sunt portæ; ingens atrium, quo negotia vitæ et conventus adeuntium agun-

Sideream in sedem; terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidûm adspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse:
Cœlicolæ magni, quia nam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum læti componite fœdus.
Jupiter hæc paucis; at non Venus aurea contra

tur; ab utraque parte thalami seu minora cubicula singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim majorum deorum sunt cubicula; in media autem domus parte quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem et situm Olympi variavit. Cum ad conventum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Concilia deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quæ ante oculos Maroni fuisse probabile fit; sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Iliad. θ, 2, 51; υ, 4 sqq. *Omnipotentis Olympi:* insolentior paullo translatio epitheti a diis ad ipsum Olympum.

5. *Tectis bipatentibus.* Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipatentem, non aliter accipies quam ut sit, quod ab antica et a postica parte aditum habet, templorum more, quæ ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι dicuntur. Alii bipatens esse putarunt, quod habet fores binis valvis apertas.

6 sqq. Jupiter hortatur deos ut contentiones inter se pro Trojanis et Latinis deponant. Oratio majestatis plena, ipsa brevitate et antiquæ orationis studio: sie *versa retro* pro mutata; *iniquis* pro infestis.

8. Nusquam, si bene meminimus, poeta commemoravit in superioribus, Jovem interdixisse ne dii bellum inter Trojanos et Latinos foverent. Nec præter Venerem et Junonem alii dii eam rem curasse videntur. Refero hunc, et fere omnia loca in quibus deorum interventus exponitur, inter ea, quæ Æneidem nondum absolutam arguunt.

9, 10. Quis metus, cujusnam mali aut periculi depellendi, adduxit ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. *Ferrum lacessere*, poetæ idem est quod alias movere, Lucretii exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit*, lib. iv, 1033.

11—13. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*, magnifice; quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. *Exitium et Alpes apertas* junxit; hæc enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum causa et origo fuit, quod Alpes perviæ erant factæ. Ad vulgarem morem oratio fuisset hæc: cum Carthago immittet exercitum, qui Alpes trajiciet cum exitio Romanorum. Poterat poeta hoc ipsi trajectui tribuere, doctiusque ipsas Alpes commemoravit transitas.

14, 15. *Res rapuisse.* *Rapere res* est raptim, turbate, agere, exequi. Sic *consilia rapta.* Quid si h. l. accipias: tum licebit præcipitare res, temere ex odiis, non consilio, agere? Dictum fere quomodo *iter, cursum, rapere*, raptim agere. Porro *placitum fœdus.* Placita sunt omnia pacta, in quæ consensere plures, h. e. quod iis placuit.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris; ut faciat miserationem pro Trojanis, et indignationem adversus Junonem. *Venus aurea*, notissima res, χρυσῆ Ἀφροδίτη, ex Homero. Exponitur vulgo, pulchra. Verum est, ex antiquissima religione, auro ornata. *Potestas* est pro potens: abstractum pro concreto.

Pauca refert:
O pater, o hominum divûmque æterna potestas!
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli; Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros;
Quin intra portas atque ipsis prœlia miscent
Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? Muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troes
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quæ superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in littore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet, et superis immissa repente
Allecto, medias Italûm bacchata per urbes.

19. *Namque.* Solus enim tu restas, quem implorare possim, cum fere omnes dii in favorem Junonis concesserint.

24. *Mœrorum,* antiqua pronuntiatione pro *murorum;* ut inf. 144, et xi, 382. Cur tamen non nisi in his locis poeta antiquatum hoc nomen retinuerit, cum in aliis locis *muros* communi more eloquatur, equidem non expediam; nisi forte *agger mœrorum* ex Ennio aut alio vetere poeta desumtum servavit.

25—28. *Nunquamne:* an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant? nec non alter exercitus et Diomedes surgit *Ætolis ab Arpis,* ab Ætolis sub Diomede insessis, ad quem belli societate jungendum missi erant a Latinis legati: cf. sup. viii, 9; et xi, 225 sqq.

29, 30. Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti: vid. Iliad. ε, 334 sqq. *Demoror:* ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit ne a mortali iterum vulnerer!

33, 34. *Tot responsa* scil. deorum, ut ix, 134. *Manes* Hectoris lib. ii, 294, 295; Creusæ ii, 780; Anchisæ v, 729 sqq.; nisi descensum ad inferos maxime respexit.

36—38. Facit invidiam Junoni commemorandis ejus in Trojanos machinationibus: primum incensæ in Siciliæ littore classis, lib. v, 606 sqq.; porro in Æolia insula, quod adit Æolum lib. i, 50 sqq.; et Irim ad Turnum missam lib. ix pr.

39. *Nunc etiam:* ex quo tandem Trojani ad Italiam appulerunt. Antea *mare terrasque metu cœlumque* fatigabat Juno lib. i, 280. Nunc et orcum adit ad Allecto excitandam: vid. supra vii, 323 sq.

40, 41. *Sors rerum;* pro vulgari, pars, portio: loca infera. *Bacchata per urbes,* vagata: vii, 342 sqq.

Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio Teucris quam det tua conjux
Dura; per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcunque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum. Magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ;
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius, cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoenta
Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?

42. *Super imperio*, a Jove promisso, sup. i, 257 sqq.

44. *Si nulla;* ut i, 233, quibus *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.*

47. *Ascanium:* sc. *cui regnum Italiæ Romanaque tellus debentur:* iv, 275, et a quo gens Julia oriunda.

48. *In undis.* Erat nunc in eo ut rediret ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata, iterum conscendenda fuisset Æneæ navis, et errandum per ignotum mare.

50. Ascanium saltem liceat *tegere, subducere; ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν.* Iliad. λ, 163, ε, 318.

51, 52. Repete supra dicta ad lib. i, 680, 681. *Domus Idaliæ* terræ, *τῆς Ἰδαλίας.* Sic *lucos* Idaliæ dixerat. *Domus* pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quæ ipsis sacratæ sunt, in quibus templa eorum sunt.

53, 54. Respicit Jovis verba paullo ante v. 12: cf. Æn. i, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia: *magna ditione*, potenti imperio, et *premat* pro teneat. *Nihil inde:* ab Ascanio, et ejus posteris, nulla esto mora coloniæ Tyriæ, quo minus imperium Italiæ consequatur.

58—62. *Recidiva Pergama*, renascentia, restituta: cf. iv, 344; vii, 322. Tota conclusio orationis, qua expostulat Venus, egregia est vi ac nervo, quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quam *παθητικῶς cineres patriæ* memorat! *solum, quo Troja fuit:* ut lib. iii, 11. Scilicet præstabat sic in urbis solo æquatæ ruinis remansisse. Illa vero sublimiter: redde nobis Trojam antiquam! præstabat sic in Troade remansisse, et iterum easdem ærumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem, et easdem injurias inferrent quas Troes antea erant experti.

63 sqq. In oratione hac Junonis, nescio annon poeta paullo nimis *ῥητορικῶς* versetur. Summa sententiæ redit ad notum illud: *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?*

Ænean hominum quisquam divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; esto:
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostri,
Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est?
Æneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?

67, 68. *Fata* maligne interpretatur Juno *Cassandræ furias*, h. vaticinia, quæ adeo primo omnium loco Æneam ad iter suscipiendum adigere debuere.

69. *Ventis: ῥητορικῶς* de navigatione in Tiberi, qua Evandrum et inde Etruscos petiit Æneas.

71. *Agitare* ad utrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare*, movere, sollicitare, societatem et fœdus ciere, expetere; pro vulgari, permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi causa societatem ineant. *Fides* est societas, fide interposita facta: cf. ad ix, 79.

74 sqq. *Indignum est—Quid;* pro: Si indignum est; an minus indignum, an tolerabilius est? *Trojam*, Trojam novam, castra.

76—78. *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni majores habitus: *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatæ Latino nuptæ. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et defendere terram suam adversus advenas (lene verbum: *consistere* delegit): contra, Trojanos advenas bellum intulisse Latinis. *Quid*, an minus indignum est? *Atra face:* in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Trojanos moti, dum ea cumulat quæ in bello fieri solent, etsi a Trojanis ea facta esse nondum constat. *Face* itaque proprie.

79. *Legere*, eligere, sumere. *Gremiis* socerorum, adeoque parentum. *Pactas* aliis; scil. Laviniam. Decet numeri enallage iram, et habet vim.

80. Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Trojanis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum, *præfigere puppibus arma.*

81—83. *Tu potes:* ad Iliad. ε, 315 sqq. Ænea Diomedi erepto spectat: Veneri imputatur, quod a Neptuno in ejus gratiam factum Iliad. υ, 321 sqq. *Proque viro—ventos inanes*, auram, ἠέρα. *Convertere classem.* Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: sup. ix, 82.

86, 87. Si, quod ipsa dixisti, tibi est

Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.
  Talibus orabat Juno; cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario: ceu flamina prima,
Quum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente deûm domus alta silescit;
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta:
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum, nec vestra capit discordia finem;
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,

Paphus, quo eum incolumem abducere possis, quid *urbem* Latini, adeoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sc. quæ illa gerit; multa bella gerentem.

88—90. Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem malorum quæ Trojani experiuntur esse causam, Paridis adulterio. *Vertere fundo* pro vulgari, funditus evertere. *Res fluxas,* infirmas Trojanorum in Latio res. *An is qui;* absolute dictum; sed interpretandum de Venere, quæ belli Trojani auctor fuit Helena rapta: mox statim redit ad proprium, *quæ fuit causa* etc.

91. *Fœdera solvere furto,* ut solveretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Trojanos et Græcos, abducta furtim Helena. *Furtum* pro raptu.

92. Gravi et odiosa voce usa est dea, *expugnavit,* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset ac bellum inferre.

97—99. *Ceu flamina prima.* Ad comparationem hanc cf. Geo. i, 356—359; at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost,* ii, v. 284 sqq. *Deprensa,* intercepta, impedita, inclusa: proprie deprensus aliquis est ex insperato; ut de navibus Geo. iv, 421, et de Caco Æn. viii, 248, 249, tum simpliciter, ut h. l. oppressus, inclusus.

100—103. *Rerum cui summa potestas:* οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον. Iliad. β, 118. Splendidos hos versus quilibet facile mirabitur. *Tremefacta solo tellus:* adjectum *solo* spectat ad poeticum ornatum; pro vulgari, solum telluris, solum terræ. *Zephyri posuere* se, quievere: *premit pontus æquora:* sternitur, tranquillatur mare. Ductum ex eo more loquendi, quo *æquora ponti* dicuntur, et, quod *premere se,* comprimere se, dici potest.

105. *Quandoquidem Ausonios.* In hoc animorum æstu Jupiter tandem decernit, et profitetur, se fatali rerum ordini omnia permissurum esse.

107. Quam utraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum prædictarum et expectatarum alterutri sibi præcident (qua spe excident), seu Trojani seu Rutuli, juxta et eodem loco habebo: sive (quod Venus putat) fatis suis iniquis, sive (quod Juno v. 68,) stultitia Trojanorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troja nunc oppugnetur. Nec Rutulos seu Latinos a fatis impendentibus libero, non intercedo, quo minus fortunam sibi debitam consequan-

Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;
Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadûm vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,

tur. Experiatur utraque pars seu tristia seu læta pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo: evenient, quæ fata ferent. *Quam quisque secat spem:* quam alteruter fortunam aut habet, aut sibi ipse præcidit et evertit. Sic *secare* est incidere, intercipere spem: ut ap. Hor. *spem incidere, spem longam resecare.* Respiciunt autem hæc ad spem Veneris de futuro Iuli in Italia regno, quam incidi et interimi necesse erat, si castra a Turno expugnabantur: cf. sup. 42, 50.

109—111. Jungo *castra tenentur obsidione Italorum:* seu *fatis*, quod fata iniqua, quod Venus volebat, prosequuntur Trojanos etiam in medium Latium; *sive errore malo Trojæ* (h. Trojanorum, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandræ:* vid. sup. v. 67, 68. Porro, v. 111, *Nec Rutulos solvo*, obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis, quæ proxima sunt: non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna* quæ eos manet: *nec* h. non magis Rutulos quam Trojanos.

112, 113. Omnibus æquus ero; neutri parti studebo. Nihil obstabit fatali rerum ordini; pro, ego non obsistam. Abhinc igitur reliqua Æneidis putanda sunt fato geri; quod differri quidem Jovis consiliis, non autem tolli omnino et intercipi poterat.

114. Docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra*, h. alta aqua nigra defluens flumen.

117. *Medium.* Hic Romanum agnosce: tanquam magistratum, consulem, deducunt Jovem dii.

118, 119. Interea castra oppugnata ægre defendunt Trojani. *Et mœnia cingere flammis*, immittere undique ignes.

125. *Prima acies:* in acie prima, *πρόμαχοι.*

128. Modestius hoc visum Mæcenati, tumidius quod Homerus dixit, Odyss. ι, 481, Polyphemum in naves *κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο* jaculatum esse. Senec. Suas. i. Sed Mæcenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Trojano Maronem.

Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,
Mæonia generose domo; ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,

131. *Moliri ignem.* Narrantur adeo Trojani etiam parare ignes missiles de vallo.

132—138. Ornatus locus de Iulo, in Juliæ gentis gratiam. *Veneris justissima cura,* quem merito amabat Venus, quia ei debebatur imperium; vel simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi jussus abstinere pugna (sup. ix, 661, 662) adeoque hinc sine armis, poetæ *sine galea,* tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. *Caput honestum,* pulchrum. *Qualis gemma.* Emicat inter cæteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente: κειμήλιον aliquod Homericum seu ἄγαλμα, ornamentum, cogitat poeta. *Aut collo aut capiti decus,* sive ut monili sive ut diademati inseratur gemma. *Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, juxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens. Retulit autem, inquit Servius, comparationem ad candidum vultum, *qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret; sed quod supra posui, inter cæteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. *Fusos crines.* Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. *Molli auro,* ductili; ex bractea aurea.

139 sqq. Ornat porro locum binis aliis præclaris viris commemorandis, ne, quod poetæ turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula.

140, 141. *Mæonia generose domo:* natus nobili genere in Lydia. Quo vero jure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poeta, mirari licet. Mæones illo tempore non adeo barbari erant. Sed hunc morem esse barbarum poeta nusquam dixit: et cum Rutulos veneno inungentes vidissent tela, Trojani etiam sibi hoc licere in hostes putarunt. In Odyssea α, 260 sqq. Ulysses narratur Ephyram profectus, ut venenum quo tela sua inungeret sibi pararet.

143. Iterum studet gentis Memmiæ nomini: vid. v, 117.

145. *Capys—Capua:* ex opinione illa veterum nota, a Græcis seu Trojanis conditoribus repeti urbium Italiæ origines. De Capua a Capy condita cf. Liv. iv, 37.

146, 147. Dum ita pugnabatur utrinque, interea Æneas Cære redux, unde auxilia adducebat, e portu Cæretano solvens, mari iter faciebat cum navibus; inde ab viii extr. *Conferre manus, arma;* hinc etiam *pugnam. Media nocte,* quæ diem pugnæ memoratæ insecuta est. Adest Æneas cum classe postero die orto, et pugnam novam in escensu facit: inf. 260 sqq.

Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora: Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit jussis gens Lydia divûm,
Externo commissa duci. Æneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Affixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
  Massicus ærata princeps secat æquora tigri:
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas; queis tela, sagittæ

152—155. *Quæ sit fiducia*, h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam; posse adeo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. *Libera fati*, a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum asciscere debuerant, supra viii, 495. *Fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *obligatur* is qui aliquid ex deorum jussu facere debet: *liberatur*, cum res vel conditio eventum habet. *Gens Lydia*, Etrusci.

156—159. Navis Æneæ, quæ primum locum tenet, habet insigne seu parasemon in extrema prora leones binos, matri Idææ sacros, sub monte Ida. Ea navis *subjunctos* habet leones *rostro*, adeoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; igitur *subjuncta* non urgendum est, sed est, appositos, additos. Sedet *hic*, h. in navi, Æneas cum Pallante. *Ida profugis gratissima Teucris*: cf. sup. lib. iii, 5, 6. Illud forte paullo obscurius est qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adjunctos habere leones. Unde porro hæc navis cum insigni ex Trojanis religionibus petito Æneæ apud Cæretanos statim parata et ad manus fuit? Dicendum, Cæretanos jam ante ad bellum instructos classem in promtu habuisse; Æneæ autem navem festinanter ornasse.

160—162. Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Juvenis discendi cupidus ex Ænea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quærit, quibus navis cursus per noctem regitur, modo res gestas et fata Æneæ.

166 sqq. De copiis ex Etruria, et de urbibus unde adducuntur, hæc habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus;* qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniæ. Infra v. 655, *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur; quem sub Massici imperio egisse necesse est. Alteram ex Populonio et Ilva, s. Æthalia insula, ducit Abas; tertiam ex Pisa Asylas; quartam ex Cære et vicinis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185, et e Mantuanis v. 198. Classis omnino erat xxx navium v. 213. Copiæ autem mille sagittarii a Massico ducti; nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture. *Ærata tigri*, pro navi cum insigni tigridis in prora. Sub Massico *manus*, turma, *mille juvenum* erat.

Corytique leves humeris et lethifer arcus.
Una torvus Abas; huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divûmque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ;
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transîerim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ:
(Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.)

171—174. *Aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. *Puppim* pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem arma insignia huic turmæ, respectu ad ferri metalla, quibus olim Ilva clara erat, habito. *Populonia mater* h. l. patria. *Ilva*, Elba. *Generosa metallis* pro fœcunda, adjecta notione præclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet, comparatione declarata cum Chalybum fodinis.

175—178. *Hominum divûmque* est *interpres:* accipio, ut sit inter deos hominesque, tanquam medius et arbiter. *Parent* ei fibræ pecudum et cet., quatenus eas pro lubitu interpretatur, in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere* et *moderari* dicimur ea quorum scientiam habemus; ut sidera is qui eorum nomina et cursum tenet. *Rapit*, pro vulgari, ducit: sup. vii, 725, *Mille rapit populos.*

179, 180. *Pisæ Alpheæ* s. Pisa, ab iis condita qui Pisa Elidis profecti erant; unde *Alpheæ ab origine*, pro, ab origine Alphea, seu Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca.

181—184. *Equo fidens*, pro habens. *Versicoloribus armis*, e diversis metallis. Asturem sequuntur trecenti ex Cære, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis. Sed cur tam pauci ex urbe tam opulenta Cære? Quia mille hinc abduxerat Mezentius, sup. vii, 652, 653. *Adjiciunt* tercentum viros *ii qui sunt Cærete domo* etc. h. qui domo sunt Cæretani, h. e. ei additi sunt, eum comitantur. Burm. supplet *adjiciunt se. Intempestæ Graviscæ* aeris intemperie, cum in humili ac palustri loco essent sitæ.

185 sqq. Obscurior locus, seu ex interpolatione, quod equidem suspicor, seu propter obscuriorem fabulam a poeta aliter quam ab aliis tractatam. Ut locus nunc se habet, ut aliquo saltem modo expediatur illud, *Crimen amor vestrum;* statuere necesse est, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosecutos esse; quo ducere videtur voc. *vestrum.* Mox tamen non illi, sed Phaethon amatus fertur a Cycno: itaque quocunque te vertas, versu illo servato, res non procedit. *Cupavo* et *Cinyras* vix videntur posse conjungi, tanquam Cycni filii: itaque aut sustinenda est pronuntiatio post *Cinyra: Non ego te Transîerim Cinyra; et* (pro *nec te*) *paucis comitate Cupavo, Cujus:* aut accipienda et scribenda sunt: *Cinyra et paucis comitate Cupavo,* ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. Extruso versu, *Crimen amor vestrum,* reliqua expedita sunt. *Cupavo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187, in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phae-

Namque ferunt, luctu Cycnum Phaethontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mœstum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam;
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua dives avis: sed non genus omnibus unum;
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires:
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.

thontis, quem amaverat, casu. *Inter populeos frondes umbramque sororum*, populos (nigras, αἰγείρους), electrum sudantes, in quas Phaethontis sorores fuere mutatæ; ex nonnullorum saltem narratione. Mox v. 192 ferunt Cycnum *duxisse*, induxisse sibi, nactum esse, *senectam canentem molli pluma*, candidas plumas, quæ pro canis essent.

194. *Æquales catervas:* h. turmam æqualium: nisi potius est, æquali numero; alios tercentos ex v. 182.

195—197. Cum navi vectum dicere vellet, quæ Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra projiceret.

198—200. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum xii transpadanarum, adeoque etiam Mantuæ. Ocnus dux, Mantus nymphæ et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno quem poetæ in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam.

201—203. Mantua, potens olim copiis urbs, quæ tamen non ejusdem erant generis, sed ex trinis gentibus ac populis xii constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat; copiæ autem illæ erant Etruscæ. Videamus singula: *dives avis*, non est, quæ multos avos habet, sed quæ avos claros habuit, adeoque aliquando potens fuit. Est adeo h. l. Mantua, ut bene Servius explicat, majoribus præpotens; h. e. habens majores potentes. Constabat tamen agmen e diversis populis; *sed non genus omnibus unum: omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen*, quod Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tanquam latius sub se continet populos. Populi igitur erant xii in trinas gentes divisi. Mantua vero horum xii populorum, qui Etrusci erant, h. e. xii coloniarum in dicta posthæc Gallia Cisalpina sitarum, caput erat. *Vires*, copiæ.

204—206. *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversum Mezentium ductis. *Mincius ducebat*. Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium. Is supra quoque Geo. iii, 15, *tenera prætexit arundine ripas;* ubi vid. not. et ad Ecl. i, 52. *Patre Benaco;* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*), aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit.

207—211. Sequitur Aulestes *gravis*, puto propter navem mole sua gravem, in navi c remorum. Hoc extulit magnifice:

Hunc vehit immanis Triton et cærula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
 Jamque dies cœlo concesserat; almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor

Aulestes assurgens verberat fluctus centena arbore, centenis remis. *Assurgere, insurgere, consurgere*, vocabula, de nisu ejus, qui aut magna vi ictum infert, aut incumbit, protrudit, impellit. Navis hujus parasemon in prora Triton est buccinam inflans. *Frons laterum tenus*, exquisite pro ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus.

212—214. Suavissimæ modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. i, 542, 543, Ἀφρῷ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κελαινὴ ἐκήκιεν ἅλμη, Δεινὸν μορμύρουσα ἐρισθενέων μένει ἀνδρῶν. *Trojæ* novæ. *Campos salis ære secabant*, ut jam lib. i, 35.

215, 216. Salebrosum, si quis alius, in Marone locum evecti, libero jam nunc incedimus campo. *Dies;* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Æneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant: sup. inde a ix, 459. *Almaque curru Noctivago Phœbe*, ἅρματι νυκτιπόλῳ.

218. Utrumque docte ut poetam decet: *clavum regit:* proprie navem regimus clavo: tum *velis ministrat*, pro, ministrat, ministerium præstat nauticum, ad vela: cf. sup. ad vi, 302.

219—224. *Medio in spatio.* Nam sup. ix, 122, novæ Nymphæ, *pontoque feruntur;* qui totus locus huc animo revocandus. *Suarum comitum;* quia cum eo venerant naves: cf. sup. ix, 80. *Numen habere maris* exquisite pro, numina esse: sup. ix, 101, 102, *magnique jubebo Æquoris esse deas. Lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant.

226. *Puppim.* Æneas clavum regebat.

229. *Velis immitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic *immittere habenas, frena*, alibi: cf. sup. v, 146, 147.

231. *Perfidus*, quandoquidem fœdere jam inter Latinos Trojanosque facto bellum moverat.

Quærimus. Hanc genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putâris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat; et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas
Ocior et jaculo et ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps; tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat

234, 235. *Hanc genetrix faciem refecit,* fecit, mutavit; nihil amplius. *Dedit,* fecit ut.

237. *Horrentes Marte Latinos;* erunt igitur horrendi, qui horrorem faciunt, bello, pugna; cujus significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Æneidis fassus sum cum *horrentia Martis arma* explicarem. *Horrent* omnia quæ superficiem habent inæqualem et asperam. Quibus opponuntur ea quæ nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse, atque hinc squalere interdum; nec hic aliter dictum: sed *Latini horrent Marte* h. armis: exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas; dum stant in acie densis ordinibus et pugnant.

238—240. *Jam loca jussa tenent.* Ad artificium narrationis et suavitatem ex brevitatis studio hoc referamus, quod nunc illud innuit, quod facile intelligi potest: conscendisse Æneam naves in portu Cæretano, equitatu in littore præmisso, qui ne castra intrare posset, Turnus objecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, cum his equitibus Tiberis trajiciendus esset, qua parte aut quo paratu id factum sit: ne Turnus ab escensione in alterum littus eos prohiberet. *Jungant* se, ut solet Maro.

247. *Modus* est, quod bene monuit Servius, moderatio: *Impulit navem libramento peritiæ* (malim *libramenti peritia*) *et moderationis, quippe quæ fuerat navis:* h. e. cum ipsa Nympha fuisset navis.

249, 250. *Inde aliæ,* sc. naves, *celerant cursus,* cum Æneæ navem evolare vident. *Omine,* ostento, prodigio. Mox v. 255, simili metonymia *augurium* dixit.

253—255. *Turrigeræ urbes:* hinc ipsa Cybele turrita; est enim mater Terra, sup. lib. vi, 786; cui curæ sunt, quæ amas, *ad frena leones,* frenari solitos. *Pugnæ princeps, πρόμαχος,* h. l. opitulans. *Tu rite propinques augurium:* h. e. fac ostentum hoc rite eventum suum habere. *Propinquare,* admovere, adducere. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, sæpe pro eventu. Est igitur: fac eventum ostenti haud longe abesse.

256, 257. Ornate *revoluta ruebat,* pro

Matura jam luce dies, noctemque fugârat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris: spes addita suscitat iras;
Tela manu jaciunt: quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad littora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor;
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præcipere, et venientes pellere terra.
* Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:*

revolvebatur, redibat; *ruebat* pro veniebat, ut sup. ii, 250, *ruit oceano nox.* *Matura luce:* adulto die.

258 sqq. Parat nunc Æneas escensionem facere. Occurrit Turnus. Fit pugna in littore, ad prohibendos Trojanos ne escensionem faciant; quod novum pugnæ genus poeta ingeniose commentus est. Edicit, ut ad signa conveniant Trojani; ut *animos aptent armis,* pugnam expectent, eique se accingant.

261. *Clipei* a Vulcano fabrefacti usus nunc a poeta non male in medium adducitur. Apud Homerum splendidior locus est, cum Achilles sola oris majestate Teucros terrefacit, Iliad. σ, 203, 215.

265, 266. *Noti* pro quibuscunque ventis hibernis dicti sunt. *Dant signa,* edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos adesse. *Clamor secundus,* lætus.

269. *Totumque allabi classibus æquor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur affluere ad littus cum *classibus.*

270, 271. De summo armorum Æneæ, quæ a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est. *Apex:* cogitavit λόφον, conum, cui crista inserta; designat tamen totam omnino galeam ære coruscantem.

272—275. *Liquida nocte:* translate ab aere liquido, pro clara. *Ille nascitur,* oritur, *ferens,* h. e. ille ortu suo fert, *sitim morbosque,* nimium æstum et febres. Adjecta hæc ad exornandam et amplificandam comparationem. *Lævo lumine,* noxio, ut *infelix.* *Contristat cœlum,* magna cum vi pro, fulget. Quomodo nostri poetæ excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost,* lib. ii, 708 sqq. ubi cometen exustum igni et consumtum ab Ophiucho flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit.

276, 277. Turni et animus et oratio digna heroe. *Littora præcipere,* ante capere, occupare.

278. Abest hic versus Mediceo et aliis Heins., in aliis superiori præponitur; ut satis constet esse huc retractum ex sup. ix, 127.

Quod votis optâstis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi egressique labant vestigia prima.
Audentes Fortuna juvat.
Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
  Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus littora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu;
Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso;
Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarcho; socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,

279. *Perfringere*, grave verbum, pugnare cominus, cum adhuc castra oppugnassent: ductum ab eo, quod *perfringere aciem*, perrumpere, pugnantes dicuntur.

280—282. *In manibus Mars ipse.* Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; *in manu pugna*, pugnandi opportunitas est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *Referto* animo, memor esto, quod modo præcessit. *Laudes*, præclara facta.

288—290. *Pontes: τὰς ἐπιβάθρας* et *ἀποβάθρας* navium dixit. *Servare recursus Languentis pelagi.* De refluxu reciprocantis maris accipi nequit; nam eum profecto nunc non expectarunt: sed sunt *loca vadosa* littoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus. *Recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenæ spatium; is locus, qui fere in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *brevia:* cf. sup. i, 111; v, 221. Non autem animo dimittendum, agi hæc in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum flumini, turbatumque, et vento adverso spirante adactum, retundit flumen veniens, et intra ostia late immittitur. *Per remos alii:* assumendum, terræ se credere saltu, remis pro contis littore infixis, quibus nixi in littus prosiliunt.

291, 292. *Qua vada non spirant*, aqua non æstuat, nullos fluctus movet, adeoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. *Crescenti æstu*, accipe de provolutis latius maris fluctibus, qui si locum littoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant, adeoque *crescere* videri possunt: *æstum* autem pro fluctu, ut poeta, dixit.

295. *Tollite*, attollite remos puta; *ferte*, impellite, agite navem; mox v. 300, *inferre* littori.

301—303. *Siccum* de littore, ut Geo. i, 363, *In sicco ludunt fulicæ;* et Homerus, ξηρὸν, pro χέρσον, Odyss. ε, 402. *Innocuæ*, illæsæ; passive. *Dorso iniquo:* dor-

Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in littore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virum qui maxumus ultro
Ænean petit: huic gladio perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta,
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit letho: nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves quum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon;
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci

sum est durior arena (θὶν), quæ remeantibus fluctibus plerumque densatur, et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur: *iniquum*, noxium, exitiosum; uti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. *Pendet anceps sustentata*, suspensa, se librat, agitat; quoniam sulcum nullum impressit, nec firmata carina stabilem habet sedem. *Fatigat fluctus* navis, dum allabentes ac recedentes eos agit, versat (cf. ad lib. viii, 94), adeoque librata ipsa in diversas partes versatur: hoc magis poeticum, quam si *fluctus fatigat* navem.

307. *Unda relabens*, fluctus littus alluens et ex allisu remeans: qui facit ut pedem in lubrico figere nequeant.

310—314. Prudenter poeta primum Æneam fortiter pugnantem inducit. *Turmas agrestes*, Latinos: cf. sup. vii, 573, 582. *Omen pugnæ* ad sqq. spectat: *stravit Latinos*. *Ærea suta*, thoracem sutilem ex ære, hoc est, ex æreis lamellis vel catenulis. Suberat thoraci. *Tunica squalens auro*, aurea. *Squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento, inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, ut auri. Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere. De voce *haurit*, pro transfodit, hausto sanguine, sup. ad. ii, 600. *Apertum:* si per thoracem adactum ferrum fuit, nudatum corpus esse non poterat: sed voc. ornat; dum vulnus infligitur, aperitur ea corporis pars.

316. *Phœbo sacrum* quippe deo medico, cujus ope ex matris utero esset servatus.

317. *Nec longe:* pro, nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique.

321. *Usque quum*, usque dum; tamdiu quam.

325, 326. *Nova gaudia*, deliciæ; quem primum tunc amare cœperat. *Securus*, oblitus, in morte, non curans nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat.

Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clipeoque resultant
Irrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graiûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit. Illa volans clipei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Ænean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threicios Boreæ de gente suprema,
Et tres quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso

331. Ea quæ stringere poterant corpus, *deflexit*, ut Juno, lib. ix, 745, 746, in Turno.

333—335. *Suggere tela mihi:* puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas et diligenter servatas Æneam secum attulisse.

339—341. Impetum et vim jactus, adeoque robur Æneæ, declarat poeta: *Mæonem clipeo*, thorace et pectore transfixo occiderat; nunc hasta alia ab Ænea emissa Alcanoris brachium transfigit, et *trajecto lacerto* ejus *ea fugit protinus*, porro, ulterius abit, *servatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex jactu fortis viri habebat. Uno verbo, brachium Mæoni suppositum transfigitur hasta, et tantum non rescinditur. Reliqua ad ornatum adjecta. Ita sententiam constituo ut duæ sint hastæ ab Ænea emissæ. *Dextera moribunda;* qualis esse solet moribundi hominis, languida: pendet *nervis*, per nervos, h. e. tendines, ligamenta et musculos.

342, 343. Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in sq. *Figere contra*, πῆξαι ἀντικρὺ, in adverso Æneæ corpore.

345—347. *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat. *Fidens primævo corpore*, juventa. *Hasta graviter pressa*, impressa, dum ille ἐπερείδει, ut Homer. Iliad. ρ, 47, et alibi.

350, 351. *Tres Threicios Boreæ de gente suprema.* Duplex suppetit interpretatio, nec definire licet utra sit verior; ad sensum tamen meum præstat posterior: *Boreæ gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciæ partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreæ de*

Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prœlia ceu tollunt, animis et viribus æquis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra:
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ
Concurrunt; hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostes
Est via. Qua globus ille virûm densissimus urget;
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ: pelagus Trojamne petemus?
Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,

gente suprema h. ultima, antiquissima; ut *gens* pro genere sit. *Ismara* pro Ismaria. Mons et urbs Thraciæ Ismarus.

356. Comparatio prœliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Iliad. π, 765—771.

359. Meliore interpunctione lectionem, prisca auctoritate pollentem, vindicatam esse puto: *Stant venti obnixi; omnia* stant obnixa *contra*.

362 sqq. Arcades, equites ex Pallanteo ducti et a Pallante præmissi (vid. sup. 238, 239), alia ex parte Rutulos adorti erant, et duce Pallante pugnabant ea parte littoris qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnæ parum assueti essent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat.

365—367. *Latio*, Latinis et Rutulis. *Queis—quando* paullo durius structa oratio; quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos ut equis descenderent. *Rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii.

369 sqq. Oratio Pallantis plena fiduciæ et indignationis, sed qualis juvenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *Devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata. *Subit*, succedit, *æmula laudi*, qua virtutem paternam ego æmulor.

374. *Hac vos patria alta reposcit:* aut pro, *poscit*, ut eo subeatis, invadatis hostem; aut *reposcit*, vel ut e fuga conversi eo subeatis, aut ut inde victores fugato hoste redeatis. Hoc postremum forte præstat.

378. Num mare fuga petemus, an novam *Trojam*, castra Trojanorum? atqui via ad hanc interclusa est, hoste objecto; et obsidentur castra a parte copiarum a Turno relicta sup. v. 286.

Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit. Hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam;
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Cædit semanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos;

382, 383. Verbo: vulnus hasta factum qua parte spina per medium dorsi procedit; quæ discrimina costarum facit, s. costas intervallis diremtas inter se.

384. *Super* aut est, super hoc, dum in eo est occupatus, aut desuper. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo; sed id antevertit Pallas.

388, 389. Sequitur poeta et h. l. fabulam antiquam, quam Servius narrat. Rhœtus Marubiorum (Marsorum, vid. sup. vii, 750) rex, Anchemolo filio Casperiam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, pœnæque et iræ paternæ metu ad Daunum confugerat, Turni patrem.

391, 392. Fuit ergo Daucus aliquis, cujus filii Larides et Thymber. *Error:* ut ne a suis quidem parentibus discerni possent.

399 sq. Pallas Rhœtum, *præterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur hasta trajecit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat.

404. Quod *Rutulorum arva* pro solo, et quidem Latino, posuit, ornatus causa fecit.

405—407. Puta silvam esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro de leguminum calamis Geo. i, 76, et de herbis ibid. 152. *Dispersa* epitheton ab eo quod sequitur sumtum: quod se dispergit incendium; non quod diversis locis pastor fecit. *Correptis mediis:* eleganter ad interiora penetrare dixit.

408—410. Ornatissima, comparatione

Ille sedens victor flammas despectat ovantes:
Non aliter sociûm virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celârat Halesum;
Ut senior letho canentia lumina solvit:
Injecere manum Parcæ, telisque sacrârunt
Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.
Extremi addensent acies: nec turba moveri

incendii cum pugna facta; unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exultantes, dicere ausus est. *Victor;* voti compos, ἐπιτυχών: et *in unum* locum. Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta late extenditur, et nunc pugna semel a Pallante incepta, mox ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur.

411—415. Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine: vid. paullo ante v. 352. *Seque in sua colligit arma:* post scutum se clausit. Est συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι, ὑπ' ἀσπίδος. *Elatam in jugulum*, puta, Halesi, quem Strymonius ense vel hasta petebat, jugulo suo vulnus minantem.

417—420. Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cujus fata prævidebat, eduxit, quoad viveret, in silvis. *Lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; canent enim supercilia, tempora, ipsæ genæ. In altero juris, in altero sacrorum vocabulo usum poetam observat Servius: *Manus*, inquit, *injectio, quotiens, nulla judicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba juris. Alterum ductum ex eo, quod diis vel Manibus sacrati dicuntur quibus moriendum est. *Tela Evandri*, Pallantis hasta, quia, a patre acceptam attulerat.

424, 425. Halesus, clipeum prætendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastæ pateret.

426—428. *Lausus*, Mezentii filius nunc prodit; amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis juvenis: is *non sinit agmina esse perterrita* morte Halesi. *Pars ingens belli*, h. pugnantium. *Nodum pugnæ*, a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, ἑτεραλκέα νίκην sua virtute facit. *Moram.* Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector:* cf. sup. ad ix, 155.

432, 433. Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines,

Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii formæ; sed queis fortuna negârat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnæ;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At, Rutulûm abscessu, juvenis tum, jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu.
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut letho insigni. Sorti pater æquus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire
Comminus. Utque leo, specula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in prœlia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,

adeoque condensant aciem, ut arma vix moveri possent.

439—443. Ut Pallanti dignus adversarius objiciatur, evocatur Turnus. *Soror alma*. Juturna nympha; de qua tamen nondum mentio facta: sed vid. inf. xii, 139 sq. In memoriam revocandum est, binis cum maxime locis pugnari: primo qua parte Æneæ classis appulerat, hic Turnus pugnabat; altero loco, ubi Pallas cum equestri turma pugnabat equis relictis, v. 362 sqq. Ad hanc igitur pugnam advolat Turnus; itaque *ut vidit socios* suos qui hac parte pugnabant, jubet eos pugnam cum Pallante soli sibi servare. *Debetur* a fato. *Parens* meus, Daunus; Servius tamen de Evandro, Pallantis patre, exponit.

444—447. *Cesserunt æquore jusso:* doctius dictum quam *jussi ipsi:* campo, quo ipsi jussi erant cedere. Pallantis personam egregie tuitus est poeta: immota juveni mens in tanto discrimine etc. *Omnia* dixit pro, totum Turnum.

449, 450. Ornatius quam Homericum Iliad. χ, 253, ἕλοιμί κεν, ἤ κεν ἁλοίην (h. e. ἀλφῴην). Sententiam alibi aliter variavit Homerus: Iliad. ν, 487; ο, 502, 511. *Sorti pater æquus utrique*, scil. ferendæ par est: is est pater, qui utramque fortunam, et victoriæ et mortis gloriosæ, æquo animo ferat. Respicit enim ad verba Turni v. 443, *cuperem ipse parens spectator adesset.*

453. *Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita enim heroicæ vitæ lex fert.

454—456. Comparationes multæ similes sunt apud Homerum; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς prospicit, et quod taurum videt *meditantem in prœlia*, h. exercentem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando.

457, 458. Ubi intra teli jactum venisse

Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas quas advena adîsti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot gnati cecidere deûm; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:

Turnum videt, prævertere et occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adjuvet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460—463. De hoc sup. viii, 362, 363. *Cernat Turnus* se spoliari, et ferat, sustineat, videre me victorem.

467—469. *Stat,* est, præfinita, constituta est, *sua cuique dies,* τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. *Irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit. *Famam extendere factis,* τὸ κλέος: est idem quod alias, *vitam extendere factis, meritis.* Color ex Homero, Odyss. τ, 328—334. Sententia ex intimo animi humani sensu petita est: in tanta vitæ brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquamdiu superesse mortalium quisque exoptat inter suos, inter amicos et populares; factis autem præclaris ac virtutibus generosissimus quisque idem consequi cupit.

473. *Rejicit,* quasi retro jacit; pro vulgari, retorquet, avertit: tanquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest.

475. De hoc versu valde ambigo; inutile enim et otiosum hoc intulit poeta. Ensis nondum poterat esse usus; expectandum enim ut alter hastam emitteret, donec propius accedere et comminus pugnare possent.

476—478. *Tegmina humeri* seu *humerorum* non esse possunt thorax, ut vulgo accipiunt, nam hasta mox per clipei oram venire narratur; itaque *tegmina humerorum* ad ipsum illum clipeum referemus: hasta volans desuper per summam clipei oram incidit et penetrat, donec corpus Turni stringat. Bis igitur idem dixit: *tegmen summum humerorum* et *oras clipei;* et qua superior clipei pars attollitur, eminet ante humerum, dicta illa est *surgere.* Tenendum autem animo, ἄντυγα clipei tenuiorem esse umbone, faciliusque perforari posse. *Strinxit de corpore:* Græcum ἐπέγραψε τοῦ σώματος, sc. μέρος τι.

479, 480. *Hic Turnus.* Pallas, exiguarum virium conscius, corporis partem nudatam petierat; contra Turnus, viribus confisus medium Pallantis clipeum trajecit.

Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot æris,
Quum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum;
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super adsistens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas: una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et quum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque

483—485. Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur: tot laminas ferri et æris; *tot tauri terga*, h. e. coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam ac pectus perforat telum. *Pectus ingens* Pallantis, tanquam fortis et magnanimi juvenis.

488, 489. *In vulnus*, hastæ gravi pondere. *Terram petit*, puto simpliciter esse pro, labitur ore humi afflicto; concidisse, *ore cruento;* nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit.

490. Ferocitas veteris ævi ex Homero adumbrata, ut insultet cæso victor: at non in hoc versu; nam *super adsistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri jacenti.

492. *Qualem meruit:* vel qualem Evander meruit ut sibi remitterem filium, vel qualem Pallas meruit ut se remitterem, h. ut dignus erat audax adolescens; quod, sequentibus consentaneum, pro vulgari dictum est: remitto Pallantem, qualis, quomodo, meruit remitti: *οἷος* pro *ὡς*: scilicet, sic, ut corpus humi mandandum concedatur.

495. *Lævo pressit pede*, qui est spoliantium corpus mos, ut arma exuant; etsi h. l. unum tantum memoratur hoc, ut balteum exueret.

497—499. Brevitatis et varietatis adeoque et suavitatis studio, structuram orationis, quam orsus erat poeta deserit, et a quarto ad primum casum transit. Erat enim *impressa manus juvenum*, exsculptum balteo *nefas Danaidum*, nocte nuptiali suos sponsos interimentium. Quod artificis nomen adjicit, ut poeta, facit Homeri quoque exemplo; artis enim præstantiæ fidem hoc facit.

501 sqq. Quæ hic, etiam v. 507—509, de suo adjecit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipant, animum expectatione futurorum erigunt. Hinc poetæ certatim hoc artificio usi sunt.

Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Quum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos!
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ, tenui discrimine lethi
Esse suos: tempus, versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam:
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manes, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrûm
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Æneas contra cui talia reddit:

510, 511. Pugnabat Æneas in altero agmine 310—361. *Tenui discrimine lethi*, modico mortis interstitio. *Lethum* pro exitio, strage copiarum.

513, 514. *Latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere: vid. Gronov. ad Taciti German. 29.

516. *Mensæ, quas.* Respicit sup. viii, 102, 175 sq.

518. *Ufens;* is scilicet de quo sup. vii, 745; viii, 6. Malim tamen de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipere.

520. *Captivoque* h. e. captivorum, eleganter pro, et quorum sanguine etc. In ulciscendo Pallante, et mox in eo sepeliendo, Achillem, qui Patrocli cædem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse constat. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos juvenes inferias Pallanti destinat et lib. xi, 81, 82 immolat Æneas. Nondum igitur ea ætate metuendum fuit Maroni ne displiceret immane facinus lectoribus; nec Æneas, ubi summa cum crudelitate supplicem Magum v. 523 obtruncat, et Tarquitii cadaveri insultat v. 555 sq. ad Romanorum sensus videri debuit inhumaniter egisse; etsi boc ad nostrum sensum aliter se habet.

521—523. *Mago*, in Magum, ut toties, *subit*, *ὑπέδραμε*, *supervolat* *ὑπέρπτατο*. *Et genua amplectens.* Apud Homerum plus miserationis: altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet.

526—528. Male vero poetam ad grammaticam subtilitatem revocant intpp. post Servium, ut tria genera auri, argenti, ærisque; *signatum* (in numis), *factum* (in vasis et signis), *infectumque* (rude, grave, in massis), exprimere debuerit. *Argentum cælatum* est in vasis, opere ectypo ornatis, ut *aurum factum* quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus dixit.

Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veste atque insignibus armis;
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro dejecerat orbem:
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha creârat,
Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
Loricam clipeique ingens onus impedit hasta:
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis

532—534. *Parce gnatis tuis,* pro, serva. *Belli commercia,* redemtionem captivorum. Eandem Anchisæ Manium et Iuli sententiam esse aio.

537—542. *Nec procul Hæmonides—Quem congressus agit;* more haud insolito, structuram mutavit; cum esse deberet, nec procul Hæmonidem agit. *Ingentique umbra tegit,* sc. super adstans et inclinans se, ut spolia legat. Ordo verborum simplicior erat: *lapsum immolat, superstansque ingenti umbra tegit.* Arma detracta dat Seresto absportanda: ex more, v. c. Iliad. π, 663—665.

543—549. *Instaurant acies,* succedunt in pugnam cum Ænea. *Cæculus* supra vii, 678, 681. *Umbro* ibid. 750, 752. Brevitati studens poeta, non addit Cæculum et Umbronem fuisse cæsum: pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum jam ante cæsum dicat, et narrationem de eo subjungat, nam *dejecerat* sc. *Dardanides,* Æneas. Absciderat is Anxuris manum una cum clipeo, quam tenebat. Etsi sic parum placet *Et totum clipei orbem:* cum sit *sinistram et* totum *clipeum* dejecerat. *Dixerat ille,* sc. Anxur. *Cœloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre cœlo,* pro ad cœlum efferre, alias jam vidimus poetæ frequentatum de arrogantia et superbia: et fortasse ille arrogantiorem se gesserat; dum de Ænea victoriam et longam vitam sibi promiserat.

550—554. *Exsultans* simpl. prosiliens, prodiens. *Ille,* Æneas (non Tarquitus), *hasta reducta,* quam reduxerat adeoque magna cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus,* transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic ut infixa hasta hæreret nec retrahi facile posset: hinc Æneas arrepto statim ense caput dejicit. Est autem exquisite dictum, *loricam et clipeum impedit hasta,* pro vulgari, *hastam impedit lorica:* nam hasta impedita et fixa tenetur: sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moveri potest: cf. inf. 794, 795. Sed in his quæ reciproca sunt, po-

Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulchro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protenus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, et tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,

etæ illud sequuntur quod minus vulgare est.

558—560. *Onerabit:* scilicet sepulchrum h. l. est tumulus, *τύμβος*, impositus corpori, quod alias inde tumulo *premi* dicitur. *Pisces lambent*, sanguinem haurient.

561. *Prima agmina Turni*, vel *προμάχους*, qui pugnant ante ordines, vel qui in prima acie, *ἀριστεῖς*.

564. *Ausonidûm.* Ausonidarum; *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus ætatibus mansere. Jam in his locis inter Tarracinam et Caietam juxta mare *Amyclæ* fuerunt, a serpentibus deletæ, seu viperæ seu hydri illi fuere, incolentibus urbe excedere coactis. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ ab Achæis habitatæ ac diu fortiter propugnatæ tandem a Doriensibus expugnatæ sunt; hostium enim adventu sæpe temere nuntiato, cum vere hostis venisset, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est.

565—569. Splendida comparatio. Qui primus nunc deductus erat in prœlium Æneas, quanta virtute, quo furore fit conspicuus! *Pectoribus* addit, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhoeus, et tot alia monstra. *Tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, ut non unam manum putares, *toto* etc.

572. *Longe gradientem;* longis gradibus incedentem. Magnificum vero et hoc de Ænea, et mox *ingens apparuit.*

581. Congressus quidem est Æneas cum Diomede, Iliad. ε, 217, 275 sqq., et

Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri: sed non et Troius heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum lævum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ, pectus, mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux,

cum Achille, Iliad. υ, 79 sqq. Sed neutrius pugnæ exitus is fuit, ut poeta eum hic respexisse videri possit. Itaque Cerda est audiendus, qui sententiam eo retulit, ut omnino Latinos præferat Achivis Liger, Latium Troadi; esse ipsi rem nunc cum fortioribus viris, quos non tam facile effugiturus sit; ut supra Turnus, lib. ix, 154, 155.

586. *Pendens in verbera.* Hic Lucagus gladio pro flagro usus est, dum, moræ impatiens, equos ipse incitat, fratre Ligeri eos regente. Notabile autem hoc, quod Lucagus in curru stans, non hasta, ex perpetuo heroum more, sed ense utitur.

591. *Pius* epitheton nullam vim habet.

592—594. Non proditus es hosti aut fuga aut consternatione equorum: *nulla fuga segnis equorum*, sc. quoniam hos incitaverat, v. 586, *aut vanæ umbræ* exemplo Niphæi, v. 572—574, sed sponte desiluisti de curru. Similis sarcasmus, Iliad. π, 745—750.

604. Artificium narrationis velim observari in judicio et dilectu rerum quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros; sed his nunc recte caremus; itaque satis erat binis versibus moneri nos de exitu oppugnationis.

606 sqq. Eo jam res erat adducta, ut Turnum Æneas assequeretur adeoque pugna inter eos fieret. Hæc ex rerum in Æneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc usus est, ut epicus poeta Homeri exemplo semel instituerat facere. Juno, salute Turni in tempus tantum a Jove impetrata, Turnum elusum per εἴδωλον Æneæ pugna educit.

607—610. Amare hæc ad Junonem.

Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes: non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Juno submissa: Quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis lethi tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
Et Juno allacrimans: Quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!

Non vivida virtus: immo vero Æneæ virtus pugnam restituerat. *Dextra viris*, virorum, ut solet poeta.

611, 612. *Pulcherrime* h. l. notabile, inter blanditias. *Tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba.

613, 614. *Vis in amore mihi*, pro, si tuo in me amori esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: *Si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, ut olim inter amoris nostri primordia. *Namque* non vacat, sed asseverat: scilicet, utique, *γάρ τοι γὰρ δή*.

617, 618. *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat: pro, nunc vero ei pereundum est in Trojanorum gratiam; etsi ille etc. *Deducit nomen* h. stirpem, genus.

619, 620. *Et tua larga Sæpe manu.* Frequens ad exorandos deos, et ad hominum, qui sacris factis tanquam donis et muneribus numen placari posse putant, rudia ingenia accommodatum argumentum, cujus prima exempla in Homero Iliad. θ, 238 sq. et 203 sq.

622 sqq. Juno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Jupiter sic, ut in præsens modo tempus fata Turni differri patiatur: cf. sup. vii, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus, Iliad. π, 439 sqq. *Caduco*, exquisite, mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est.

623—626. *Meque hoc ita ponere sentis:* sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *Ponere* docte *τιθέναι* pro *διατιθέναι*, ordinare, constituere. *Vocat* exquisitius quam *licet:* nihil ultra. *Venia*, concessio: quod concedam, indulgeam.

628, 629. Belli exitum fatalem immutatum non iri Jupiter pronuntiaverat: de Turno nil meminerat. Juno itaque Jovem cætera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, ut Turno vita esset incolumis. *Quid si*, valet idem, quod, cur non? quid ni? *τί οὖν; εἰ καί*, quid mali inde futurum esset, si; reditque adeo sententia ad optativam: o si! *Gravaris*

Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protenus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque jubasque
Divini assimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago

sc. dare. *Rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat: enimvero, *nunc, manet* etc.

630, 631. *Aut ego veri:* nisi admodum fallor, a vero aberro. *Vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* Græce dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri, h. vero. *Quod, καθ' ὃ*, qua in re tamen utinam frustra metuam et utinam tu consilium de Turno mutes.

634. *Nimbo succincta*, nube. *Hiemem agens*, turbinem, procellam. Novum hoc ad deæ præsentiam designandam, sed in *ἐπιφανείαις* deorum in templis non insolens.

636. In simulachro Æneæ conflando habuit Apollinem Homericum quem sequeretur, qui Æneæ *εἴδωλον* objicit Diomedi, Iliad. ε, 449 sqq.

638, 639. *Telis* h. l. pro armis, paullo durius; nisi de valida Æneæ hasta accipere præstat. *Jubas* pro galea cum crista. *Inania verba* ipse mox interpretatur: *dat sine mente sonum.*

641. *Figuras, εἴδωλα.* Ante oculos erat Lucret. i, 133 sq.

648. *Turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv. Perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu.

652. Nec sentit et intelligit, suam exultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens. Nisi mavis gaudia esse dicta pro ipso simulachro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653—655. Stabat forte navis ita admota littori saxoso, ut pons applicitus esset. *Crepido saxi*, ornate de littore, quatenus eminet. *Rex*, ex more veteris ævi pro viro

Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat, rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prœlia poscit;
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ;
Quum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid ago? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti,
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, sævisque vadis immittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et littora nando
Curva petat, Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxuma Juno
Continuit; juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.

ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum sub Massico duce totius agminis: cf. v. 166.

660. *Æquora revoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a littore accipio.

666. *Ingratus salutis* ad Græcum morem, ἀχάριστος σωτηρίας, sc. ἕνεκα: quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo ante, *veri vana*.

668. Vir fortis fugæ flagitium appellat *crimen* et *pœnam*. Tota oratio gravissima et affectus plena.

675—678. In pudore sollenne hoc jam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών; nec argutandum in eo quod nunc mari fertur: cf. sup. ad iv, 24, 678. Immittite navem in vada Syrtis, in Syrtin vadosam.

681—683. Sollenne est poetis: *Induere se telo* et *in telum*, mucrone infixo et visceribus recepto, ut corpore quasi condatur et tegatur. *Fluctibus*, in medios fluctus an in medium, h. altum, mare se jaciat.

686—688. *Animi miserata*: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *juve-*

At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expôstaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque; una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,

nem repressit miserata (eum) *animi. Æstu;* an h. l. vento? usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento; *æstus*, motus maris ex natura sua. Erit ergo *æstus secundus* h. l. qui non in altum abripiebat, sed littori admovebat navem. *Urbem*, Ardeam.

689. Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cujus facta strenua narrantur. *Jovis monitis*, impulsu: cf. sup. ix, 184, 185: adde Servium, qui multa argutatur super viro impio a Jove monito. Atqui antiquiores poetæ multa impia et scelesta, intercedente deorum opera, facta narrant; cum id solum reputarent, ut rei miræ et insolitæ causa et auctor inventus esset.

691. Tyrrheni in Æneæ acie, qui sub Tarchonte tenebantur, agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696—699 occiduntur.

693. *Velut rupes* Iliad. ο, 618 sqq. sed majore cum ornatu: cf. sup. vii, 586 sqq.

702—706. Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus qua Paris ab Hecuba: commentum poetæ ad variandam narrationem; quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante, Iliad. σ, 251. *Face prægnans Cisseis:* vid. sup. vii, 319, 320. *Ignarum* h. l. pro ignotum; passive, ut et alibi in poetis, v. c. Ovid. Met. vii, 404, *Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus jacet: cf. Guell. ix, 12 f. Quod si vetus hæc auctoritas non esset, mallem dicere, *ignarum* esse fati sui, uti quoque Serv.

707 sqq. Exquisite ornatus locus, quem jam Homerus tractaverat Iliad. λ, 414—419 tam præclare, ut vix contendere cum eo quemquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum hæc attulit, quod cum ibi simpliciter esset memoratum prodire aprum ex alto fruticeto, accurate loca descripsit aprorum frequentia nobilitata, in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons est, tum in *palude Laurentia*, ubi, Horat. ii Serm. 4, 42, *aper Laurens, ulvis et arundine pinguis.* Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt, ut v. 710. Ornatiora quoque sunt vss. 712, 713 quam apud Homerum. *Irasci*, v. 712, de virtute et audacia pugnantium, quæ facit, ut cominus congrediantur vel cum vitæ periculo; et mox, *est iræ* poeta primus novavit, pro vulgari, esse odio.

Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant;
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenæos:
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro;
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.

719, 720. *Corythi fines.* Cortona. *Graius homo.* In hoc aut eandem fabulosam a Corytho Cortonæ originem respexit poeta; aut id quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam, Umbrorum urbem, captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam ætatem annos servasse.

721. *Miscentem,* perturbantem; non aliter: *κλονέοντα* redditum puta.

722. Quæsito artificio omnia dicta sunt, pro, gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam.

723—729. Egregie variata comparatio, cui similem jam sup. ix, 339 sq. vidimus. *Peragrans stabula impastus,* circumiens jejunus, qui frustra stabula lustravit. *Stabula alta:* epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *Surgentem in cornua cervum.* Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. i, 189, 190. Dictum arbitror pro, surgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus *ἐναργείας* habet, erigere se in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. *Improba,* immodicæ voracitatis.

731. *Infracta tela* sunt fracta. Sæpe vero hasta in vulnus adacta in ipso ferro, qua ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere.

732, 733. *Fugientem,* aversum, ut tergum petere posset hasta. Bene Serv. monet, non h. l. ignavi hominis fugam esse, sed necessitate factam. Firmat hoc quod sequitur, *seque viro vir contulit,* et v. 732. Accipio fugere simpl. pro, ante alterum incedere. *Cæcum vulnus,* quod averso infligitur adeoque non prævisum.

734, 735. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem cædere, eum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. *Furto:* non dolo ac fraude præstantior vir.

Tum super abjectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me divûm pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis;
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit: at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longe fallente sagitta.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera; cædebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno:
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam

736—738. *Abjectum*, h. l. prostratum. *Conclamant secuti* jung.

739 sqq. Affectus plena hæc morientis verba; et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In utroque Homerus præivit in Hectore et Achille Iliad. χ, 358—366, et in Sarpedone et Hectore Iliad. π, 851—861. *Eadem arva tenebis:* hoc eodem solo prosternere.

743. *Ast de me divûm pater viderit:* ex vulgari loquendi ratione eorum qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis hæc permissa sunto. Volunt tamen intpp. per ironiam in Jovem dictum: scilicet ut constet sibi Mezentius, *deorum contemtor*, sup. vii, 648, et *cui dextra deus est*, paullo post v. 773.

747—749. Latina nomina Latinos, Græca Trojanos, designare videntur.

754. *Longe fallente sagitta*, feriente e longinquo incautum: vid. sup. ix, 572.

755—832. Locus de pugna Æneæ cum Mezentio, interventu Lausi intercepta, et Lausi morte. Comparant Iliad. λ, 70 sq.

758. *Iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. Tum inflexit orationem, pro vulgari, miserantur iram et labores tantos eorum.

760. Nominat inter cæteros deos duas deas, quibus potissimum pugnæ exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc, Ἔρις, Ἐνυώ, Κήρ, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, cf. Hesiod. Scut. 248 sq.

Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxuma Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum
Æneæ. Dixit; stridentemque eminus hastam
Injicit: illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Adspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,

763. *Turbidus:* quod alias sæviens, furens: ingreditur tam magnus, *quam magnus Orion*. Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus. Nata fabula a sidere hujus nominis ejusque ortu. Orion oriens ἐπ' Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, ut rem Theocr. effert vii Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. iii, 664.

765—767. *Nerei stagna* supra ad lib. i, 126. *Aut* (cum) *ingreditur*—Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571.

771. *Mole sua stat* sumtum a rupe, quæ suo pondere librata firmum situm habet. De magnæ molis homine stante nescio quam bene dicatur.

775. Cum alii tropæa in deorum honorem consecrent; Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut adeo ille tanquam tropæum adstet.

777—779. Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei (quem divina arte factum, Ἡφαιστότευκτον, memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse, transversim actam, et in Antorem adstantem aberrasse. *Missus*, profectus, ut bene Serv.: cf. vi, 812, 813.

781, 782. Versus dulcissimi. *Alieno vulnere*, quod Silius viii, 630, *telo non in sua vulnera misso*.

783—785. Homeri vestigia jam veteres hic agnoverunt, Iliad. γ, 355 sqq. 361 sq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici ære, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus. *Tribus tauris*, coriis taurinis.

789 sqq. In hoc loco de Lausi in Me-

Ut vidit, Lausus; lacrimæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
Jamque assurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur;
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille

zentium patrem pietate Antilochum, Nestoris filium, ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cujus similis pietas apud Græcos poetas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiunt. In hoc vero poetæ acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis sævi et injusti; quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturæ affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: tanto magis movemur pietatis hoc affectu in homine qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat.

791—793. Observandus locus etiam propterea, quod poeta epicus suam ipse personam prodit et interponit: nec indecore aut absurde; advertit enim animum lectoris, dum ipse poeta miseratione contactum se significat. *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta esse debet. Si qua serior ætas fidem habebit tantæ Lausi pietati et virtuti. *Opus* pro facinore.

794—797. *Inutilis,* vulnere debilitatus: *illigatus* sc. hastæ, quæ clipeo transfixo in inguen penetrarat: cf. Iliad. ε, 664. At Æneas *assurgit dextra,* insurgit ad ictum ense inferendum, manu elevata ac reducta.

802—806. *Tectus tenet se:* sub clipeo, quo missilia excipit. Sic sup. v. 412, *seque in sua colligit arma:* cf. Iliad. ν, 405. Præclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius. *Diffugit,* aoristo modo ut toties. *Tuta arce,* latebris, refugio, cavo ripæ vel antro.

807—809. *Exercere diem,* opere faciendo: exquisite, pro, exercendo opere transigere diem: ut noctem producere cœna, extendere sermone, diem fatigare remigio, sup. viii, 94, ubi vid. not. *Nubem belli,* de pugnæ mole et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Serv. *Bellantium impetum sustinet, donec deferbeat.*

811. Ut ingenium, sic oratio Æneæ diversa ab ea qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior, 442 sq. 490 sq.

Exsultat demens: sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt; validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris;
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit;
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
  Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco. Procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.

815. *Parcæ fila legunt. Proprium*, inquit Servius, *fuerat*, *rumpunt*. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana e colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcæ *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso absoluto ea rumpant.

817—820. *Transiit et parmam:* describit nunc tanti vulneris modum disertius. *Minacis* pro, ejus, sc. Lausi. *Tunicam.* Decens in Etrusco juvene vestis auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. *Per auras, ad Manes*, sunt Homerica, Iliad. π, 856, 857; nihil amplius: nec in his oppositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821—824. Ad miserationem egregie facit ipsa Æneæ miseratio, et respectus Ascanii, et in alterius fortuna cogitatio de casu qui sibi accidere posset. *Patriæ pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem susceperturus sit in simili casu. Ea quæ recordamur, poetæ per *imaginem* efferre licet animo objectam: vid. sup. ad ix, 294.

825. *Pro laudibus istis*, ista virtute, h. l. virtus qua, ut patrem servaret, ipse vitæ discrimen adiit.

827, 828. *Arma habe tua.* Magnus scilicet honos in illo ævo habitus, si victum victor non spoliaret. *Te remitto parentum manibus et cineri*, h. e. ad sepulchrum patrium, ut te inferant. *Si qua est ea cura:* simplicissimum est, sive ad ipsum Lausum cæsum hæc inter cætera referre, si modo tu hoc curas, si sensum hujus rei habes; sive ad eos quorum ea cura esse debebat, ut sit, remitto te iis quibus ea cura est; h. e. quibus id curæ est, ut te recipiant.

832. *Comtos de more* Etruscorum.

833—836. Sequentia de Mezentio tanquam in tabula exhibita sunt. Declaratur locus, positus, actio ipsa. Similis locus Iliad. ε, 692 de Sarpedone. *Vulnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida

Stant lecti circum juvenes: ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exsilium infelix! nunc alte vulnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in ægrum
Se femur; et, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Alloquitur mœrentem, et talibus infit:
Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)

aqua. *Procul*, modo juxta, ut Ecl. vi, 16. Saltem *procul* h. l. est paullo longius inde. Servio videtur novasse h. l. poeta *acclinis* et *propexam barbam:* equidem novatum dicerem primo loco *quiescunt*, jacent, de armis seu clipeo.

838. *Colla fovet:* sustinet caput arboris trunco. *Fusus barbam*, habens barbam, eamque propexam, fusam in pectus, non otiosum est, sed ad *ἐνάργειαν* narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso recubat. *In pectore*, pro in pectus, antique.

843 sqq. Magnum poetam in his agnosce, quod arte sua effecit ut Mezentii, tam invisi hominis, miseratione animos nostros tangeret.

847—849. *Hostili succedere dextræ*, sup. v. 797, 798. Æneæ manum ad ictum patri inferendum sublatam subierat Lausus et vulnus moratus fuerat, dum pater asportaretur: nunc *succedere dextræ*, est dextram h. e. vulnus excipere alterius loco. *Tua per vulnera*, pro vulnere.

850—855. *Exsilium* præclare memorat; hoc enim primum erat quod in Mezentii fortuna occurrere poetæ animo debuit, eum regno pulsum exulare. *Nunc alte vulnus;* loquitur de proprio vulnere. *Crimine*, criminatione et odio; te infamem et odiosum feci meis sceleribus. *Debueram*, si debebam pœnam civibus meis; si merebar mortem; utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem superstite te! At nunc vivo, te erepto!

857, 858. *Vis alto vulnere tardat:* h. vis ademta, virium defectus, per altum vulnus, tardat. *Haud dejectus*, animo haud dejecto.

860. Displicuit hæc ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra ætate. Sed in naturæ humanæ indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus quibus diu assuevimus, tanquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur.

861. *Res si qua diu mortalibus ulla est*,

Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit; et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus;
Atque hic Ænean magna ter voce vocavit.
Æneas agnovit enim, lætusque precatur:
Sic pater ille deûm faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, sævissime, nato,
Terres? hæc via sola fuit qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divûm parcimus ulli.
Desine. Jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens; ter secum Troius heros
Immanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua;

scil. in fluxa hac rerum conditione. Gravis sententia, et h. l. affectus plena.

867 sqq. Ad ἐνάργειαν a poeta subjecta sunt, ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

871. Pudor, furor, luctus, una et conjunctim (hoc enim est *uno in corde*, si poeticæ hoc extuleris) eum inflammant.

872. Versus haud dubie ejiciendus; nam adversatur loci rationibus; tum inf. xii, 668 iterum occurrit: tandem deest in antiquissimis Rom. Medic.; at in Menag. legebatur post v. 875.

874—877. *Agnovit enim*, utique; δὴ γάρ τοι, enimvero. Faxint vero dii ut tecum congredi liceat! *Altus* Apollo est magnus, ut jam aliquoties novavit Maro. *Subit* h. l. simpl. it, occurrit.

879—881. *Hæc via sola fuit qua perdere posses*, sc. nato erepto, filii morte. *Nec divûm parcimus ulli*; ut ab eo auxilium expectemus: *parcere*, pro vereri, metuere, adeoque omnino curare. *Desine* terrere.

885—887. Lævam in partem non modo ob naturalem equi flexum in lævum, sed ideo maxime equitabat, ut ipse lævæ clipeo tectus, et dextra expedita, Æneæ, qui ei semper a læva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Æneas clipeum circumfert, et hunc quidem oneratum infixis hastis: is exceperat et sustinuerat tela.

889. *Pugna iniqua*, contra equitem ipse pedes.

Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troesque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prœlia veni;
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulchro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

892—894. Quod natura in tali vulnere fert poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: simul præ dolore calcibus calcitrat; sic eques effunditur, et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur. *Tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie: cf. inf. xi, 637—639. Inter multa inania Cerda laudavit Livii locum viii, 7, *Spiculum inter aures equi fixit* etc. Adde Silium lib. ix, 594 sqq. *Calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, ut præ dolore calcitret? *Implicat:* hoc ipse poeta dilucidat: *cernuus incumbit armo* suo equus, (quis enim aliter accipiat?) domino *ejecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *Cernuus*, proprie de præcipitato, qui *κυβιστᾷ*.

895. *Incendunt* pro *implent*. *Incendere* poetis est augere, magnum facere quid. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, cœlo*, h. magnum clamorem movere. Sic *incendere luctum* sup. ix, 500, ubi cf. notam; *vires* v, 455. Jam poeta hoc ipsum doctius transfert ad cœlum, quod hactenus proprie adeo incendi dici potest quatenus res, magno motu accepto, omnino *incalescunt, fervent*. Hinc *fora fervent clamoribus, theatra strepitu*.

899. *Hausit cœlum*, s. hausit oculis, quod malim; seu cœlum pro aura, anima, quam recepit. Sic expeditius esset forte jungere, *auras hausit, suspiciens cœlum:* nisi oratio sic nimis tenuis efficitur pro epico carmine.

901, 902. Interfice me: mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta: Non erit crimini me interfecisse, *nullum in cæde nefas; nec sic—Lausus*, sc. ut ne me interficeres, aut ut ego mortem deprecarer. Imo vero, dum superstes Lauso esse non sustinet, mori decreverat. *Nec tecum*, h. nec Lauso a te cæso pugnæ hæc conditio nobis proposita est.

903. *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro, *per veniam, si qua est. Venia*, gratia, beneficium, ut jam alibi vidimus.

905. *Defende furorem:* propulsa (ut jam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quominus corpus meum insepultum abjiciant et male mulcent.

906. *Et me consortem nati*, pro vulgari oratione, *consortem sepulchri nato*, posuit exquisitius. In toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poetam tragico affectu et carminis dignitate epica fatendum est.

ÆNEIDOS

LIBER XI.

ARGUMENTUM.

Occiso Mezentio victor Æneas Marti tropæum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompæ apparatu ad Evandri urbem remittit; ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur—99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant; quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturæ honore prosequuntur—224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens auxilia sibi denegata renuntiat—295. Ea spe destitutus Latinus, concilio convocato, de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Æneam mittendos censet—335. Ibi Drances et Turnus pro inveterato inter ipsos odio se mutuis conviciis proscindunt—444. Interim Æneas, bipartito divisis copiis, levis armaturæ equites planis itineribus ad urbem præmittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit; cujus rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur, paranturque ea quæ ad urbis defensionem putantur pertinere—485. Turnus, cognito per exploratores Æneæ consilio, bifariam et ipse suas copias partitur; equitibus Messapum et Camillam præficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Æneæ ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit—531. Interponitur episodium de Camilla—596. Interim equestre prœlium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur—647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum ejus pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta trajicitur—835. Quam tamen sacræ virginis cædem Aruns non diu tulit inultam; nam et ipse paullo post ab Opi, Dianæ ministra, sagitta trajectus offensi numinis pœnas persolvit—867. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Trojani urbis oppugnationem parant—895. Ejus calamitatis nuntio ab Acca, Camillæ comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Æneas; et, quoniam imminente jam nocte prœlium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt—ad fin.

OCEANUM interea surgens Aurora reliquit.
Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Æneæ exercitus merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Æneidis constituit. Hoc, quod per se parum fœcundum erat et jejunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia ornavit poeta: funere Pallantis, sepultura cæsorum, reditu legatorum

Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
Vota deûm primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis; clipeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantes:
Maxuma res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest: hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Annuerint superi, pubemque educere castris,
Impediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus; qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis

Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Æneam mittendis, et, in ipso accessu ad urbem, Camillæ pugna et cæde.

1. Altero mane post superioris diei pugnam, cujus exitum non diserte memoravit, sed Mezentii cæde territos Rutulos in fugam se dedisse facile unusquisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad eventum festinat, et, quæ ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reservavit, quis pro certo affirmet? Certe formula *interea* parum opportuna esse videtur, si ultimos versus superioris libri cogites.

2, 3. *Curæ præcipitant*, potentius quam, urgent, premunt, ut impenderet tempus humationi cæsorum militum. *Funere*, dolore ex funeribus suorum, inprimis Pallantis.

4. *Eoo*, Lucifero, ut sup. iii, 588. Ad religionem autem Æneæ hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota *(vota deorum)*, et nunc quidem tropæo in Martis honorem constituto.

6—9. *Tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *Tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas. *Bis sex;* ad fastidium argutantur int. Illata fuere vulnera per totam pugnam: vid. sup. x. 691, 692, 715, 716.

14—16. Similis oratio Achillis victo Hectore Iliad. χ, 391—394, ubi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *Maxuma res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *Primitiæ*, sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια; ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *De rege superbo*, Mezentio, non Turno. *Mezentius hic est:* mea virtute de Mezentio nihil superest quam hoc tropæum, hæc ejus arma trunco imposita. Dictum acutius, puta cum gestu.

19—21. *Ubi primum vellere signa Annuerint superi.* Verba Romana; et captis auguriis id fieri solitum: sed hic poeta ornatus causa tantum posuisse videri debet: cum primum licebit agmen ducere. *Sententia*, sensus animi: *segnis*, pro segnitie, cunctatione; quod adjuncta efficiunt, *segnis metu* et *tardet*.

23. *Qui solus honos.* Notissimum illud Homericum, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων, Iliad. π, 675 et alibi.

Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
  Sic ait illacrimans, recipitque ad limina gressum;
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulûmque manus, Trojanaque turba,
Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis;
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, quum læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam; cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acres esse viros, cum dura prœlia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.

25. *Hanc patriam*, novas sedes in Latio.

29, 30. *Ad limina*, in receptis castris, seu nova Troja. *Ubi*, in vestibulo, ex more.

32. *Armiger*, *ὀπάων*, ut jam supra, et *comes*, *θεράπων*.

35. *Iliades*, matronæ Trojanæ. Mos autem perpetuus veteris ævi, ut lamenta super mortuo facerent feminæ: idem mos barbarorum ac ferorum populorum.

36 sqq. Ad naturæ veritatem hoc, quod Æneæ adventu renovatur luctus.

40. *Levi*, pulchro, puerili: nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere.

47. *Mitteret in magnum imperium*, respectu puto fatorum et vaticiniorum de initiis potentis imperii, quod in Italia conditurus esset Æneas. Sollenne vero nostro poetæ, ut ex hac ipsa prædictione petat ea quæ ad amplificandam rerum tenuitatem vim habere possint; ut paullo ante, *Invidit Fortuna mihi, ne regna videres.* Igitur nunc pro vulgari, mittere ad debellandos Latinos et novas sedes in Latio parandas.

51, 52. *Nil jam cœlestibus ullis Debentem.* Animose dictum! Referendum autem ad v. 50, *vota facit cumulatque altaria donis*, atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Adeo juveni justa persolvimus, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluere. *Vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic vi, 886, *inane munus.*

Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Hæc mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
  Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis; solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas; quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro:
Harum unam juveni supremum mœstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu:
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;

54. *Hi nostri reditus*, a nobis promissi. Et sequitur: *Hæc mea magna fides? At non pudendis* (sed pulchris et honestis, adverso corpore, cf. Iliad. ν, 288 sq.) *Vulneribus pulsum*; πληγέντα, percussum.

56. *Sospite—nato*, scil. cum infamia, turpi fuga e pugna servato; cujus dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat.

66. *Obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent.

68—71. Obvia comparatio, et multis frequentata ac variata (cf. sup. ix, 435—437), sed h. l. suavissima, ornamentorum copia et dilectu: *virgineo* pollice, florem, *seu—seu—*, et qui nondum marcidus elanguit: *Cui neque—recessit;* nec tamen pristino vigore nitet: *Non jam mater.*

73—75. Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate, seu muneris auctore. *Læta laborum*, adeoque illa sibi placens in opera sua et operis successu; quo ipso intelligitur præclari fuisse artificii opus.

77. *Obnubit*, sc. altera veste caput velavit: videtur et hoc ad religionem pertinuisse, cum Manibus et diis inferis nunc consecratus esset Pallas.

81, 82. De juvenibus his, quos inferiis

Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cætera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxume Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.

Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;
Nullum cum victis certamen et æthere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit:
Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.

destinaverat, vid. sup. ad x, 518—520. *Cæso sanguine* audacter pro, cæsorum; ut ibidem, *captivo sanguine*.

83, 84. Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma cæsorum truncis infixa vel perticis, cum titulis, seu nominibus eorum quorum arma fuerant.

87. *Sternitur et;* pro, nunc—*nunc* stratus et projectus humi; ut solebant facere doloris impatientia animique impotentia.

88. *Currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna usus erat, nisi navibus venisset, et statim unus equus subjiceretur: nunc hosti erepti currus intelligendi: cf. lib. x, 399, etc.

91. *Nam cætera Turnus victor habet.* Supra x, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum subticuit.

96. *Nos alias hinc—vocant.* Egregie hæc ad effectus et ad rerum veritatem; idemque cum sapientiæ præceptis conjunctissimum: obtemperandum est naturæ in gravi casu; est flendum, elugendum; tum animo composito ad vitæ officia redeundum.

101. *Velati* ἐστεμμένοι, gestantes ramos vittatos manibus: vid. ad lib. ii, 249; v, 72, 366; vii, 154, 287. *Veniam* sc. hanc, ut redderet; mox *pacem*, indulgentiam, concessionem.

Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his mecum decuit concurrere telis:
Vixêt, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas. Olli obstupuere silentes;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, bellîne laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi. Quærat sibi fœdera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et mœnia complet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.

112. *Nec veni*, pro venissem; *οὐδ' ἦλθον ἂν, εἰ μή*.

115. *Huic se opponere morti;* se objicere, periculum mortis subire: *huic*, qua hi cæsi occubuerunt. At ille videri tum poterat navi aufugisse, sup. x, 665 sqq.

121—124. *Conversi—tenebant:* pro vulgari, conversos oculos. *Et crimine*, crimen pro criminatione. *Armis* pro factis, rebus gestis.

130, 131. Quin nos parati sumus in extruenda urbe fatis tibi in Latio destinata ipsi operas nostras adjungere.

133, 134. *Pace sequestra*, h. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit ejus de quo convenitur vel ejus arbitrio constituitur. *Pax*, pactio, tutos præstabat h. l. et Latinos et Trojanos, ut permixti discurrerent. Numerum xii dierum ab Homero arripuit Iliad. *ω*; nec aliud quid quærendum. *Per silvas;* itidem ut Iliad. *η*, 419.

135—137. Similia sup. lib. vi, 180 sq. *Olentem cedrum*, odoratam. De hac cedro, quæ ex juniperorum genere est, satis dictum sup. ad lib. vii, 13 et Geo. ii, 443.

Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta repôsto
Procubuit super, atque hæret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.
Cautius ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.

142, 143. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exequias facere mos erat; quod tamen in nobilium funeribus non æque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis qui ex prœliis reportabantur.

146, 147. *Succedere tectis* h. l. ingredi urbem. *Incendunt clamoribus urbem*, clamores per urbem: vid. ad x, 895.

152, 153. Turbata oratio dolore loquentis. Si vera est lectio, ita, ut fecimus, interpungenda, et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! *Ut velles*, utinam voluisses, *credere te Marti*, pugnæ, periculo, *cautius!* Etiam in sqq. sententiæ abruptæ dolorem acuunt.

156—160. *Primitiæ juvenis*, juvenilis virtutis, factorum. *Belli propinqui*, finitimi, ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset. *Sanctissima conjux*, casta. *Vivendo vici mea fata.* Simpl. accipio: vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur, mihique adeo ipse supervixi, ut pater superstes essem nato. *Fata* pro morte, quam ex naturæ lege jam dudum subire debuisset, ætate adeo provecta.

162. *Obruerent:* utinam me ipsum obruissent!

166—168. *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. *Volscorum*, ut poeta, omnino pro hostibus dixit; nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla. *Juvabit*, juvato, solatio esto, filium non

Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis.
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera letho.
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera causa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro;
Nec fas; sed nato Manes perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in littore Tarcho
Constituere pyras. Huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter mœstum funeris ignem

cecidisse nisi aditu jam Teucris in Latium patefacto: sc. per prœlium secundum.

172. Obscura est hujus versus sententia. Ratio quidem grammatica sic accipere jubet: Nihil se honori funebri, quem Trojani nato persolverant, addere posse. Spolia et exuvias eorum quos Pallas interemerat, esse pro maximis decoribus. Illi, inquit, quos tua dextera, o Palla, letho *dat*, dedit, *ferunt magna tropæa* tibi, afferunt; tropæa magna ducuntur in pompa funebri eorum qui a filio meo cæsi fuere: vid. sup. 83, 84. Est alius modus, isque melior, si ita verba jungas: *magna tropæa ferunt* (sc. Troes et Tyrrheni, eorum) *quos dat*, dedit, *tua dextera letho*. Ait Evander, insignius se funus filio parare haud posse, quam hoc ipsum quod ducitur, spoliis hostium cæsorum tanquam pompa funebri ductis: quibus accessuræ fuissent Turni exuviæ, si Pallantis vires animum æquassent.

173, 174. Atque etiam tu esses tropæum, s. truncus armis indutus, Turne: pro, tropæum de te esset factum, si fuisset par ætas et robur Pallanti. Scilicet quod Turnus non interemtus fuit a Pallante, non virtutis, sed virium in Pallante ex ætatis imbecillitate defectu factum.

175. Quid vos retineo a bello prosequendo?

177. Vitam mihi adeo invisam esse necesse est, ut eam quocunque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, causa est *dextera tua;* spes de virtute tua, qua Turni cæde Pallantis mei mortem es ulturus. Hanc dextram, hanc ultionem debes patri filioque.

179—181. *Tibi fortunæque hic solus locus vacat meritis:* ad meritum, ut de me mereamini. Hæc una ratio est, qua et tu mereri de me, et fortunæ ego aliquid debere possim. *Sed quæro*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (hoc, de Turno sumtam esse pœnam), *Manes sub imos:* nimirum in morte; quam sibi brevi obeundam esse auguratur.

182. *Miseris*, *δειλοῖσι βροτοῖσι*, alias generaliore epitheto, nunc proprio, ærumnosis, sc. propter hoc quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores*.

184 sqq. Ritus funebres ævi heroici expressit. *Ignibus atris* propter fumum, non aliter: patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat. Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur. Præiverat Virgilio Apollonius i, 1059, iv, 1535.

Lustravere in equis; ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It cœlo clamorque virûm clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni; galeas, ensesque decoros,
Frenaque, ferventesque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Sætigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes. Tum littore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virûm terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
Cætera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
Præcipuus fragor, et longi pars maxuma luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum

191. Non visum est fidem excedere hoc *humectari humum lacrimis:* ex Iliad. ψ, 15, *Δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο τεύχεα φωτῶν. Clangor tubarum.* Tubas ex suo ævo adscivit Maro.

195—197. Alii arma, quibus ipsi mortui usi erant, in ignem conjiciunt: ea, *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia quæ ad honorem funebrem spectant: *non felicia*, quibus illi, mortui, se defendere nequiverunt. *Morti* tanquam deæ. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimæ hæ mactari solent.

202. Usque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem cœlum circumagatur ab occidente versus orientem. Rem ipsam eodem modo expositam vides Iliad. ψ, 154, 226 sq. ω, 788 sq. Interdiu struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, ut h. l. v. 210, ubi rogi refrixerant, legebantur cineres.

203—206. De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo humatione modo crematione in usum recepta. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *Avecta tollunt*, ornate, avehunt: sc. sublatos in currum. *Urbi*, Laurento.

207. *Cædis*, cæsorum. *Nec cum numero*, non numero inito; *nec cum honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur; quod honorificum fuisset.

211, 212. *Ruebant*, de cineribus eruebant, pro, legebant. *Fotus* audacter de pyra. *Tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

213. *In tectis*, per appositum, *urbe, Latini:* pro in tectis, domibus, urbis.

215 sqq. Enumeratio apta et omnibus poetis frequentata. Exempla vel Cerda dabit.

Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenæos:
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce, super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri,
Admonet ira deûm, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maxumus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnes;

219. *Primos honores*, ut præferatur in Laviniæ matrimonio, cumque ea in regni successione.

220—224. Cf. quæ supra ex Ænea audierat Drances v. 115 sqq. Contra etiam multæ sententiæ diversæ erant pro Turno; eumque et regina Amata, quæ ei studebat, et fama magnarum rerum gestarum sustentabat. *Obumbrat* eum, tuetur, defendit.

225 sqq. Insuper, super hæc omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi: vid. sup. lib. viii, 9 sqq.

232, 233. *Ira deûm* (propter adversam belli fortunam, unde etiam subjicitur *tumuli ante ora recentes*,) *admonet*, *numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Æneam fatalem*, fatis ei sedem in Latio esse destinatam.

234—238. Comparant locum de simili concilio Iliad. β, 51 sqq. et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Iliad. ζ, 667 sqq. *Imperio accitos*, cum iis imperatum esset ut venirent. *Primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum qui auxilio venerant. *Sceptris* pro sceptro.

243. *Diomede*, accus. Græc. Διομήδεα, Διομήδη. *Argiva castra* pro urbe, Argyrippa, ut toties novam Trojam Trojanorum castra dicta vidimus.

Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerat Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros,) infanda per orbem
Supplicia et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervæ
Sidus, et Euboicæ cautes, ultorque Caphereus.
Militia ex illa diversum ad littus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulixes.

245. *Contigimus manum* ad dextram datam refer, ut sup. viii, 124, in accessu ad Evandrum. *Ilia tellûs,* Ilium urbs, ut toties *gens, urbs, terra,* poetis permutantur.

246, 247. Argos Hippium in Peloponneso designat, cujus nomine novam in Apulia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, tandemque hinc Arpi. *Patriam* autem *gentem* seu urbem Argos appellat poeta improprie; fuit enim Diomedes Ætolus; sed Adrasti filia, Ægialea, ducta in regno Argivorum successerat. *Victor,* armis cum Dauno adversus Messapios junctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. *Gargani Iapygis:* Iapyx, pro Iapygius. Patuit autem Iapygiæ nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *Arvis Gargani;* paullo latius, in tractu terrarum quæ ad eum montem pertingunt.

252—254. *Saturnia regna,* quibus olim regnavit Saturnus; et hoc respectu *fortunatæ:* cf. viii, 324, 325. *Antiqui Ausonii;* ab Ausonibus enim oriundi, et ipsi Ausonum pars, Latini: *Ausonios* autem (populos, viros) dixit pro Ausonibus. *Lacessere bella,* ut, movere bellum; *ignota,* pro bello dubii et incerti exitus.

256, 257. Ne memorem, ut omittam, ea quæ urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt; quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille,* cum execratione. *Premat* sc. mersos.

258—260. *Supplicia et pœnas:* atrocibus vocabulis utitur, pro malis et ærumnis, quasi hæ pro pœna excisi Ilii fuerint; et ante *violavimus* dixerat, tanquam in sacrilegio. Servius laudat Pacuvii illud, *Si Priamus adesset, et ipse ejus commiseresceret.* Vides qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit. *Triste Minervæ sidus.* Quod simplicissimum est hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disjecta est, Minervæ ira fuit concitata. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem a Minerva commotam *sidus Minervæ* appellare, nullo respectu alio habito. *Ultorque Caphereus;* promontorium Euboeæ versus orientem, ὁ Καφηρεὺς, propter latentia sub unda saxa et vortices, marisque æstum, inprimis propter naufragia Græcorum a Troja redeuntium, infame. *Ultor* omnino ornat, tanquam calamitosum saxum; nisi malis ad Ajacis naufragium referre, quo Minerva eum ulta est. Res ipsa sæpe a poetis in memoriam revocatur: vid. Propert. iv, 1, 114 sq.

262 sqq. In sequentibus noli nimis

Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes littore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter:
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, quum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Ænean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.

subtiliter quærere, unde Diomedes in littus Calabriæ ejectus hæc omnia resciscere potuerit. Poetæ licet hæc sumere ac ponere. *Atrides*, Menelaus; de cujus erroribus vid. Odyss. δ, 81 sqq. 351 sqq. *Ad usque Protei columnas;* novavit paullo audacius poeta pro finibus Ægypti; nam Proteus ad Pharum insulam agebat: sed, ut majore animum phantasmate percuteret, *columnas* dixit *Protei*, ut extremas terræ plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *Exsulat*, errat.

264. *Regna Neoptolemi.* Novum regnum Pyrrhi in Epiro: vid. sup. iii, 296, 319. *Versos Penates Idomenei*, eversam domum et regnum: vid. sup. iii, 121 sqq.

265. *Libycone habitantes littore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini; sed Maro habere hoc potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus quæ Achivorum a Troja redeuntium casus narrabant.

266—268. De Agamemnone, qui Clytæmnestræ et Ægisthi insidiis periit. *Prima intra limina* puto dictum pro, in primo statim limine, h. e. primo ædium ingressu, cum vix domum intrasset. Victorem Trojæ insidiis excepit adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis, ex quibus aliquis ex improviso adoritur, invadit et intercipit rem.

269, 270. *Invidisse deos*, sc. an referam! *Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, et ubi uxor degebat, unde copias eduxerat, non Ætoliam, unde genus ducebat: inprimis cum sup. v. 243 *Argiva castra* memorasset.

271—274. Aves Diomedeæ, certum avium genus conspici solitum in insulis Diomedeis, quæ littori Apuliæ, contra montem Garganum, objacent. Aves has, in iis locis adhuc frequentes, *Artenas* appellant.

275—277. *Speranda*, metuenda, ut toties; vel simpl. cogitatione præcipienda, expectanda: sup. iv, 419, *hunc ego si potui tantum sperare dolorem. Violavi.* Ingeniose hæc repetiit ex Iliad. ε, 330 sqq.: cf. sup. x, 29.

282—284. Congressi Diomedes et Æneas, singulari certamine; sed in pugna hoc sæpius factum supponere et fingere licet poetæ. *Quantus in clipeum assurgat.* De eo qui gladio infert vulnus alias dictum vidimus: *assurgere*, vel *insurgere*, erigi, *in ictum, in hastam, in ensem;* at h. l.

Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graiûm
Hæsit, et in decumum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis;
Hic pietate prior. Coeant in fœdera dextræ,
Qua datur; ast armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis
Audîsti, et quæ sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor: ceu, saxa morantur
Quum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quiêrunt,
Præfatus divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, quum muros assidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Prœlia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem, si quam adscitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque. Sed hæc, quam angusta, videtis.
Cætera qua rerum jaceant perculsa ruina,

in clipeum, quia elato in altum clipeo hastam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet.

287—290. *Dardanus* pro Dardanius: et hoc pro Dardaniis, Trojanis. *Quidquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est;* quæ mora excidii facta; *hæsit*, retardata est, substitit victoria Achivorum, et *retulit vestigia*, relapsa est, adeoque dubia et incerta fuit Hectoris et Æneæ opera.

295. *Quæ sit magno sententia bello. Bello* paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro, de bello.

296—298. Sollennis hæc comparatio, præeunte Homero Iliad. β, 144 sqq., ubi non minus est ornata; sed Maro phantasma variavit: pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat sup. lib. x, 96—99. *Clauso gurgite*, præcluso aquarum cursu saxorum objectione.

301. *Præfatus divos*, præclare, more antiquo, etiam a Romanis servato, in senatu et comitiorum habendorum causa factis verbis.

302 sqq. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunæ dejectus, pacem cum Ænea suadet ineundam. *Statuisse*, pro deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret: sup. vii, 591 sq.

304. *Quum muros assidet hostis.* Facile intelligitur, rhetorico more hoc dici factum, quod minantur Trojani facere.

305. *Gente deorum*, σὺν παισὶ θεῶν: Ænea.

307. *Possunt absistere*, simpl. pro absistunt; s. pro non possunt sibi temperare, ne rebellent.

309—311. Nunc unumquemque in se

Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso. Potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, fines super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro;
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant, et fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos.
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantes aurique eborisque talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.

omnem spem repositam habere necesse est; non alienam opem expectare. Pergit inde: Sed hæc ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua videtis. Nam reliqua omnia, quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est: h. oculis manibusque tenetis, tanquam quod certissimum est: Græce, πρόχειρόν ἐστι. *Cætera;* exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt infra v. 419, 420 Turni verba, *opes*, *intacta juventus*, *auxilia.*

312, 313. *Quæ plurima,* h. quanta maxima: ὅση πλείστη. *Corpore regni,* pro viribus, copiis.

316—321. Suadet Latinus cedi Trojanis agrum ad Tiberim; quem his notis designat: *est antiquus ager mihi,* h. non nostra demum memoria occupatus et cultus; *longus in occasum,* non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat, et late versus orientale Tiberis littus procedit *usque ad Sicanorum fines,* quos versus Romam a poeta poni credibile fit. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur partim pascebatur: v. 318, 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quandoquidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Quod tandem Latinus ait sibi *esse agrum* v. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata agri portio, τέμενος, ut vel ex Homero notum, Iliad. μ, 313.

324. *Aliam gentem;* iterum pro terra.

327—329. *Complere* proprium vocabulum de sociis et copiis navalibus; ut πλήρωμα. *Navalia,* res navales, ceram, funes, vela, et alia hujusmodi. *Manus,* operas.

331—334. *Prima de gente;* primis de gentibus, ex nobilitate. *Pacis ramos:* vid. sup. 101. *Auri talenta* et *eboris sellam:*

Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat
Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenæis
Des, pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat, jus proprium regi patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis, o Latio caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,

videri debet implicita inter se collocasse. Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita apud Romanos, Albanos, Etruscos, adeoque h. l. recte et apud Latinos.

338. *Lingua melior*, fortior, quam manu. At *largus opum* alienum ab h. l. videri potest, sive ut dives sit, sive liberalis. In verbis Turni, quibus respondet, est v. 378 *Larga—copia fandi.*

340, 341. Poetam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Julius tamen Sabinus, nescio unde, hæc annotavit: *filius sororis Latini, patre rustico.*

342. *Onerat*, docte pro auget, accumulat odia in eum.

345—347. *Mussant*, cunctantur, non audent dicere. *Flatus*, *φύσημα*, de arrogantia. Ad eandem et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros*. *Ob auspicium:* auspicia et ductus belli.

350, 351. *Consedisse luctu*, in luctum esse demersam: sup. ii, 624, *considere in ignes Ilium;* it. ix, 145. Saltem *considere luctu* dictum erit ut collabi, concidere, jacere, calamitate, dolore. *Et cœlum territat armis:* tanquam qui provocat.

352, 353. *Unum etiam*. *Etiam* h. l. pro adhuc est. *Dici*, destinari, promitti.

357. Quod si, quominus hoc facias, Turni metu teneris.

359. Invidiose: *regi* Latino *patriæque*, populo Latinorum, *remittat jus proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint eam matrimonio jungere cui velint.

Turne; simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en, supplex venio. Miserere tuorum:
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, quum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis; circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum

363. *Pacis pignus*, Laviniæ conjugium cum Ænea.

364. *Invisum:* haud dubie pro, inimicum, active.

366. *Pulsus abi;* pugna victum te fatere ac cede.

369. *Dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi.

372. Expressit vulgare Græcorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος: quasi tam viles habiti, ut projiciantur vel insepulti.

374. *Martis:* patriæ virtutis.

376 sqq. Ad verba comparant Iliad. α, 188, et sup. lib. vii, 445, et ad v. 378, Iliad. β, 796. Cæterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, sæculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declaravit Maro.

380—382. Sed nunc non tempus est orationi in curia faciendæ. Magna loqueris, dum intra mœnia tutus ab hoste lates, necdum, murorum oppugnatione facta, fossæ sanguine cæsorum implentur.

383. Cum itaque muris adhuc hostis distineatur. *Proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα; quæ cum ita sint. Mox *quando*, pro quandoquidem.

389. *Imus.* Quin imus. Age eamus adversus hostem!

Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere septus.
Nulla salus bello? Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel quum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum;
Oremus pacem, et dextras tendamus inertes.
Quanquam, o, si solitæ quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.

393—395. Omnia in majus aucta. Arcadas dixit, cum de uno duce Evandro cogitaret.

399. Pergit in repellendis Drancis verbis; et nunc ad v. 362, *Nulla salus bello. Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Æneæ et tibi. Vertant dii in tuum caput!

400—402. Perge itaque, quod facis, metum de Trojanis ingravare, etc. *Gentis bis victæ*, ab Hercule primum, (cf. sup. ad ix, 599, *Bis capti Phryges*); contra deprimere res Latinorum.

403—405. Ῥητορικῶς hæc vel maxime. Auget scilicet per ironiam quod Diomedes belli societatem detrectaverat: erat is inter Græcorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Amnis et Hadriacas:* h. et terrorem, quo Diomedes audito Æneæ nomine percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id quod populis vel regibus proprium est terris, tandem et fluviis, tribuere, notum est; itaque h. l. terror ad fluvium Aufidum translatus, phantasmate poetico.

406, 407. *Vel quum se.* Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis pro, cum tu fingis te: *vel* refer ad 401, *Ne cessa turbare metu* fingendo. *Artificis scelus* pro, artifex. *Jurgia* sunt minæ v. 348: et criminationes exacerbat simulato pavore. Noli tamen timere.

410 sqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare. *Tam deserti;* propter Diomedem, qui solus negavit auxilia.

415—418. Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quæ sic procedere debebat: Quanquam, nisi inertis-

Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine; sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas; cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis ævi
Retulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto;
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. Solum Æneas vocat. Et, vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.

simi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. h. e. debebamus mortem præferre tali dedecori. Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *lætus laborum* sup. v. 73), felix in malis suis et calamitatibus.

419, 420. Respicit Latini verba supra 309—311. *Urbes Italæ:* iterum respectu Diomedis, tanquam Græci et exteri hominis. *Supersunt,* superabundant.

425—427. *Labor ævi,* pro ævo simpliciter, cum notione ærumnæ quæ in ævo toleratur adjecta: die et ævo, h. e. temporis vicissitudine multæ res mortalium in melius mutantur. Ad ornatum spectant adjuncta, *ævum varium,* in quo fortuna varia jactamur. *Labor,* *πόνος,* ærumna; *mutabilis,* in meliorem fortunam mutari solita: *alterna* potest esse dicta ipsa Fortuna; nisi malis *alterna* (*κατὰ*) *lusit et rursus in solido locavit,* in firmo, tuto, *ἐν τῷ σταθερῷ,* antea in lubrico labantes. *Ludere,* præter expectationem aliquid inferendo, mutando: plerumque in deterius; h. l. in melius. *In solido,* in integrum, in incolumem statum, restituit.

428, 429. *Ætolus et Arpi:* sup. 239 sq. *Messapus,* de quo lib. vii, 691 sqq. et alibi. *Tolumnius:* cf. inf. xii, 258. *Felix* autem, h. potens, florens opibus, videtur infelicitatem Diomedis respicere.

430—433. Et parata erit gloria ipsis Latinis. *Florentes ære,* fulgentes.

435—437. *Tantumque bonis communibus obsto:* et in tantum obsum commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa respublica. *Tanta pro spe,* ut solus dicar servasse rempublicam.

442—444. Solus cum Ænea vult congredi Turnus, etiam ea de causa, ne cum Drance quicquam sive secundæ sive ad-

Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes; castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juventus:
Flent mœsti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras:
Haud secus, atque alto in luco cum forte catervæ
Consedere avium, piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Immo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.

versæ rei communicet, utque is et a calamitate et a felicitate sua absit. Et *vocet Æneas*, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec Drances potius morte luat* sua, occidat, communi clade, *si hæc ira deorum est* (h. si eventus erit belli hujus infaustus), nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (*κλέος*) et gloriam (*κῦδος*, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut *αἴρεσθαι κῦδος*).

445 sqq. Cum solertia et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque conciliorum exitum facit non prævisum; partim instruxit et præparavit inde a v. 434 sqq. pugnam inter Æneam et Turnum, in qua narrationis et carminis tela olim erit detexenda. Artem poetæ observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore et pedestri rerum narrandarum structura avocato. Nam secundum hanc res sic erat exponenda: Æneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse, pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum. Poeta vero singula singulis locis commode dicenda servavit: vid. inf. v. 511 sqq.

452, 453. *Et arrectæ stimulis iræ:* de virtute bellica; exasperati sunt animi. Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h. e. movetur. Et *stimulus durus*, qui adeo penetrat, infixus hæret. *Fremit arma*, pro vulgari, cum fremitu postulat.

457, 458. *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus: in septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septentrionem versus erat *Volana*, alterum a meridie *Padusa* prope Spinam a mari exceptum. Creditur esse illud quod nunc *il Po d'Argenta* appellatur. Ostium hoc *amnem* dixit, et quidem *piscosum*. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *stagna*, quæ *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cygnis: hos *raucos* vocavit simpliciter, a clamore vel cantu.

459. Concilium habete *arrepto tempore*, *εὐκαίρως*, *ἐν καιρῷ*, cum irrisione.

462. *Sese corripuit*, *ὤρνυτο*, *ὡρμήθη*, *ἔσσυται*. Ex his ac similibus ductum videtur *rapere*, *corripere*, pro movere, adeoque *se*, ut *eripere se*. Jam sup. vi, 472, *Tandem corripuit sese, atque inimica refugit In nemus.*

463—467. Festinationem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum

Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cætera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque asciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum thure vaporant;
Et mœstas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prœlia Turnus.
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe jam præcipit hostem:
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,

esse locuturum non prædictum est. *Equitem in armis*, pro armatum. *Messapus*, Græce, pro Messape, et *Coras*, pro Cora, *cum fratre* Catillo: vid. sup. vii, 672. *Qua jusso*, pro jussero: ut, levasso, declarasso, amasso et al.

472. *Urbi* erit, in urbis, regni, utilitatem.

473—476. Ante portas fossas faciunt, et vallum ducunt saxis stipitibusque humo aggesta. Cum autem res ad summum discrimen adducta esset, *(labor ultimus vocat omnes,)* procurritur in muros, ut Trojæ, cum prœlium cum Achivis propius urbi admotum esset, factum esse narrat Homerus.

477, 478. Manifesta vestigia Iliad. ζ, 86 sqq. Illud autem miror, quod Palladem jam tum coli a Laurentibus tradidit, quam Trojanos primum intulisse communis fama obtinebat. *Subvehitur:* supra viii, 666, *castæ ducebant sacra per urbem Pilentis matres in mollibus.*

480—482. Κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα; oculis dejectis: cf. Ruhnk. ad H. in Cer. 194. *Succedunt* sc. templum, intrant. *De limine*, est pro, ingressæ templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt qui deos adeunt, nec interiora intrant, ut nos.

483—485. Preces fere ad verbum conversæ ex Homerico l. c. v. 305—307. *Effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessæ muros.

487 sqq. Æmulatur et h. l. Maro Homerum. Sed orationem egregie ornavit et variavit: *thoraca indutus ahenis Horrebat squamis*, pro thoracem induerat ex ære in squamarum speciem contextum; *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat.

Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut, assuetus aquæ perfundi flumine noto,
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo, et Æneadûm promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo superans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburnique manus: ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in prœlia dictis

497. *Luxurians;* reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exultante, ferociente. *Alte* autem possis jungere, *arrectis alte;* ut Homericum ὑψοῦ κάρη ἔχει. Forte tamen sic languescit versus, et jungenda sunt *alte Luxurians,* etsi insolentius dictum videri possit, pro alte exultans.

500. De Camilla vid. vii, 803, et modo v. 432. *Desiluit,* honoris causa factum volunt. *Cohors* pro turma; nam equitum h. l. est.

507. *Horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam quæ *admirationem, stuporem, horrorem,* faciunt, ad idem fere genus referri possunt.

510. *Partire,* respicit illud *Solaque Tyrrhenos,* v. 504. In illis, *quando animus est supra omnia,* expressit magnanimam: adeoque int. supra pericula, fortunæ casus, et sic porro; non aliter.

511—515. *Fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quæ nuntiantur, fidem facti faciunt. *Improbus,* accipio pro, audax: proprie, qui nimium audet. *Quaterent campos,* ad incessum equorum referri præstat. Lucr. ii, 326 *equites—mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos.* Servius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, revocat. *Ardua montis deserta:* necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. *Furta,* pro insidiis.

520. Adversus equitatum Æneæ, in quo turmæ Arcades ab Evandro missæ, et Etruscæ erant, per planitiem camporum

Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi
Armorumque dolis; quam densis frondibus atrum
Urget utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota jacet, tutique receptus;
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum;
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
   Velocem interea superis in sedibus Opim
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat, et has tristes Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias. Neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas

incedentem mittitur Messapus, qui nunc non suas copias sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, et cum eo Camilla.

522 sqq. Insidiarum locus et ratio hujusmodi animo repræsentanda. Via Trojanorum agmini pedestri, quod Æneas ipse ducebat (cf. ad 445, 446) erat facienda per montium juga et saltus: in his erat *vallis*, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quæ ex adversa venienti Æneæ parte in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvæ. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo et Camilla duce præmittit, ut manus cum præmisso ab Ænea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua Camilla cæsa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillæ cæde equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abjecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitum sistat, urbemque, ne primo incursu capiatur, præsidio firmet. Quo facto Æneas liberas saltus angustias superat: v. 896 sqq.

523—529. *Quam—atrum:* silva densa, per quam, *qua*, angusta semita est. *Aditus maligni*, angusti, exigui; non, obscuri. *In speculis;* in collis vertice, ut σκοπία. *Ignota* Trojanis. Erat is planus, adeoque omni ex parte opportunus, seu ad procurrendum, 528; seu ad propulsandum hostem, si superare collem vellet; sive *instare jugis*, de jugo desuper urgere hostem assultantem.

532. Recte Servius transitum tanquam abruptum et nimis tritum reprehendit. *Opim* autem h. l. Nympham edidit in Dianæ consortio; cum alias ipsius Dianæ nomen fuerit. Juvat autem illud notare, Dianam h. l. cum Nymphis suis, quibus silvæ solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde v. 595, 596, Opis devolat in terram.

536. *Nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianæ et Nympharum utitur.

539 sqq. Quæ sequitur narratio de Camilla ex antiquis Italorum fabulis seu annalibus petita, et egregie ad epicam poesin accommodata, cum ea τὸ τερατῶδες habeat, dum sævi tyranni animum filiæ magno amore contactum exhibet. *Metapus*, de quo hic agitur, rex Priverni, quod Volscorum oppidum fuit (nunc vicus *Piperno*), *pulsus* erat *ob invidiam viresque superbas*, h. e. potentiam libertati civium infestam. Camilla filia secum ducta, Amaseno trajecto, in silvis educavit filiam suam Dianæ consecratam. Non importuna est fabula ad variandam narrationem de bellico apparatu; et tenet animum expectatione fatorum Camillæ. Interea huic episodio ultima poetæ manus non admota

Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prœlia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caròque oneri timet. Omnia secum
Versanti subito vix hæc sententia sedit:
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextra ingenti librans ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ; rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor

esse videtur, cum narratio cum ipso Æneidis argumento omnino non satis coaluerit.

543. Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus ætatibus attulit, ut, pro *Casmilo Camillus*, pro *Casmila Camilla* diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tanquam *ministrum* deorum.

544. *Juga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata.

549. *Ruperat*, eruperat se.

551. Cum omnia secum versasset, *vix hæc sententia sedit subito*, quæ subito animum subierat.

552—559. *Robore cocto*, igni durato, præusto. *Telum immane—Huic;* nota structuræ immutationem, quæ vel ob negligentiæ speciem suavitate non caret. *Clausam*, involutam cortice. *Habilem*, ita ut haberi, tractari, pro jaculo emitti cum hasta posset: sic i, 318, *habilem arcum* vidimus; *ensem* ix, 305; *galeam* ibid. v. 365. De alligata porro puella ingeniose v. 558, 559, *tua tela tenens supplex*. Hasta autem illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit. *Famulam* dixit consecratam; quia ministri deorum, ὑπηρέται, δοῦλοι, diis se consecrant.

560—563. *Dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. *Sonuere undæ;* h. aer super undis, sibilo per hastam trajectam facto. Hastam autem sic missam puta, ut alteri littori ea infigeretur. *Infelix;* vel respectu præsentis Camillæ fati, vel quod jam illa ætate tantum vitæ discrimen adiret.

565—568. *Victor* compos voti (ut sæpe, v. c. viii, 61), scil. flumine trajecto, et

Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum. Sola contenta Diana,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi, comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape, et ultricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violârit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli delapsa per auras

filia servata. *Donum Triviæ*, ex voto; quam Dianæ voverat. *Manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert accipit.

569—573. Non *pastorum ævum*, ut Serv., pro pastorali vita; sed *in montibus pastorum*, qui a pastoribus habitabantur. *Dumi, lustra*, pro silvis. *Armentalis equa*, ἵππος ἀγελαία. *Lacte ferino;* quia *ferus* etiam de equo. Proprie erant *vestigia prima*, in quæ, quibus institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro vulgari, ut primum infans pedibus institit.

577—580. *Tigridis exuvias* commemorat dignitatis causa; nec quærere licet unde fugitivus Metabus eas nancisci potuerit. *Strymoniam gruem:* vid. sup. Geo. i, 120.

581. *Tyrrhena per oppida.* Amaseno trajecto Metabus ad Campanorum fines accedere debuit: hos insedere olim Etrusci.

590, 591. *Hæc cape:* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. *Sacrum corpus:* auguste, pro, qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deæ consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtæ causa. Nam, qui sacra violant, a diis puniuntur.

594—596. *Patriæ*, Græce; in patriam,

Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis;
Compositi numero in turmas. Fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Adventusque virûm fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, cœlumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.

vel in patria terra. *Delapsa per auras:* volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit:* involuta *turbine*, nigra nube.

597—599. *Manus Trojana;* de pedestri agmine, quod Æneas ducebat, accipe, ut sequentia de equitatu. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis, sup. 450, 517; isque per campos incedebat; hinc *æquore toto. Numero:* ad numerum suum militum, quos quæque turma habere debebat; unde etiam *numeri*, ipsæ cohortes, turmæ.

599—601. 'Εναργεστάτη descriptio equorum generosiorum incedentium. *Insultans:* vid. Geo. iii, 117. *Pugnat* spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur, et repugnant: hinc *Huc obversus et huc.*

601, 602. Poeticum hoc phantasma satis notum. De hoc igitur nihil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quam sup. vii, 525, *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis,* atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens: hinc subjicitur, *campique armis sublimibus ardent. Ardent,* exquisitius quam refulgent.

605, 606. Aliæ sunt *hastæ,* alia *spicula* h. jacula: his eminus, illis cominus, pugna fit. Igitur hastas *reducunt,* ut cum impetu immittant; jacula *vibrant,* rotant.

607—611. *Adventus virûm ardescit,* h. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, major majorque ad aures accidit et increbrescit quo propiores invicem sibi turmæ fiunt. Etenim, quæ augentur, inprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere, dicuntur. Progressus utriusque exercitus eo jam factus erat ut intra teli jactum ventum esset: quando utraque acies substitit. *Cœlum obtexitur umbra:* cf. inf. xii, 578, *et obumbrant æthera telis.* Etiam vulgari sermone tritum.

612—617. *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. *Ruinam dant,* ruunt. *Perfractaque—rumpunt* pro, perfringunt, pro, illiduntur invicem; scilicet hasta neuter alterum attigerat, itaque ipsi equi concitati summo impetu in se ipsos irruunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo dejicitur.

Extemplo turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt: princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis:
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
Saxa fugit, littusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos;
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prœlia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum
Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Dejicit Herminium; nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos

620—622. *Troes* nunc, mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, ut supra v, 265. *Asylas*, qui Pisa Etruriæ copias adduxerat: sup. x, 175 sqq. *Colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia;* ut Geo. iii, 204, *molli collo:* et *mollia crura* ibid. v. 76.

624 sqq. Comparatio ornatissima. Non autem ad æstum maris crescentis et decrescentis trahendum est; sed de motu maris littus alluentis, et alternis accedentis ac recedentis. Ornatum observa in singulis. *Alterno gurgite*, unda, fluctu. *Arenam extremam*, in interiore littore: *perfundit sinu*, fluctu in sinum undas jam languentes curvante. Nunc *pontus*, unda, *æstu*, vicissitudine maris æstuantis, graviter commoti, *rapidus retro* (παλιῤῥόθιον κῦμα, v. c. Odyss. ε, 430; sic malo quam retro fugit); *atque resorbens* (se, ἀναῤῥοιβδῶν) *fugit saxa revoluta*, h. per quæ unda revolvitur, ἀνακυλίνδεται, *et relinquit* pontus *littus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631, 632. *In tertia prœlia:* eleganter pro, tertio. *Legitque virum vir* h. e. percussit.

636. *Orsilochus* ex Trojanis est: vid. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo qui supra ix, 592, 593 memoratus. Ad reliqua v. 637—640, cf. sup. x, 890 sq. de simili vulnere.

640—644. *Catillus*, qui Tiburtes agebat: adeoque Iolas et Herminii inter Trojanos et Etruscos referendi. *Nec vulnera*

Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset;
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras:
Quales Threiciæ cum flumina Thermodontis
Pulsant et pictis bellantur Amazones armis;
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primum patre; cujus apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.

terrent; tantus in arma patet, arte cohærent cum illis, *nudo cui vertice fulva Cæsaries, nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera, s. in tela hostilia.

645. *Duplicat virum:* recte Guell. accipit et cum eo Cerda, incurvat, ut reddatur Homericum ἰδνοῦν. 'Ιδνώθη τε πεσὼν Iliad. ν, 618. Ut iis accedendum sit, facit adjectum *dolore.*

646, 647. Hæc ad reliquos pugnantes spectant: mortem dant et accipiunt.

648 sqq. De Camilla episodium est inter elaboratiores carminis partes. *Unum exserta latus,* mammam: inf. 803, *sub exsertam papillam:* sup. i, 492, *aurea subnectens exsertæ cingula mammæ.* Disputant intpp., utram exseruerit. Cerda ait lævam, nam dextra in Amazonibus erat exusta. Recte. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem mammæ: in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac statuis. *Pugnæ,* ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum. *Spargens denset:* id est, dense spargit, jacit.

653, 654. *In tergum pulsa recessit:* etiam hoc a vulgari ratione deflexit; nam vulgare est, si tergum vertit, dat. *Spicula fugientia,* ipsa fugiens.

659. *Threiciæ Amazones,* pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, tanquam poeta, jure suo. *Cum flumina Thermodontis pulsant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Geo. ii, 11, 12, aliæ arbores *campos et flumina late Curva tenent.* Mihi tamen cum ipsa res persuadet agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: Pros. Rapt. ii, 62—66.

660—662. *Bellantur* pro bellant. Sic *nutritor* pro nutrito Geo. ii, 425. *Pictis armis,* auro argentoque distinctis, maxime pelta: cf. sup. ad viii, 588. *Se refert,* redit. *Tumultu ululante,* invertit, cum ipsæ ululent cum tumultu, pro tumultu ululantium. *Martia Penthesilea* proprie.

666—669. *Eunæum* int. e Trojanis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos v. 673 sqq. iterum Trojanos; e quibus *A-*

Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super; quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus. Ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putâsti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protenus Orsilochum et Buten, duo maxuma Teucrûm
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;

mastrus, Hippotæ filius. *Mandit humum:* quod alias *mordere:* vid. sup. 418.

671. *Habenas dum colligit, revolutus equo suffosso*, ut equum ex vulnere cernuum retrahat.

674. *Sequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐφερειδομένη puella. Hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677, 678. *Ornytus* ex Etruscis. *Armis ignotis;* novis h. l. inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuvias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea; ut vii, 666, 667, Aventinus, *tegumen torquens immane leonis, Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti. Iapyge* pro Iapygio, Apulo: vid. sup. ad v. 247.

682—684. *Sparus:* rusticum telum in modum pedi recurvum. *Vertitur*, versatur. *Exceptum*, assecuta fugientem. *Excipere* a venatione ductum.

690—695. Butes diversus forte ab eo qui lib. ix, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique v, 372. At *Orsilochus* e Trojanis sup. 636, 692. *Sedentis* in equo. Non enim inter hæc omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *Lucent*, eleganter pro, apparent nuda, e quidem in levo humero. Orsilochum se insequentem ipsa fugit, ita tamen, ut in orbem equum circumflectat, ipsa quidem *gyro interior*, adeoque ab læva Orsilochi; quo facto cursu æquato illa ejus lateri juncta, dextra sublata Orsilochi capiti ictum bipenni infligit.

Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus hæsit
Appenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnæ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
Dixit. At illa furens, acrique accensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentâsti lubricus artes;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisque adversa prehensis

696—698. *Securim Congeminat*, pro, ictum, vulnus. *Oranti et multa precanti*, hoc non video quam commode a poeta adjectum sit. Orsilochus ipsam aggressus erat; nunc arte Camillæ præventus fugiebat: quis hic erat supplicandi locus?

699 sqq. Quod sequitur episodium novitate et varietate præclarum, et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: forte quia montium latebris hostium incursus eludere, eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. Liguriæ autem magna pars per ipsa Appennini juga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, Græce.

701—704. *Haud Ligurum:* h. fraude, quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior. *Evadere pugnæ*, Græce pro vulgari, pugna; et *ingressus*, pro pedestri aggressus, moliens.

705—708. *Forti equo.* Epitheto primum observant usum Ennium (apud Cic. Cat. 5), tum Lucret. iii, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. *Dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate. *Mecum crede solo:* desiliamus uterque de equis et pugnemus pedites. *Laudem*, decus ex victoria, κλέος. *Ventosa*, vana, inanis gloriatio (de pugnæ equestris successu, cujus major pars equi præstantiæ, cui insides, debetur), ut simpliciter ornet epitheton: non male comparant ἠνεμόεν φρόνημα, apud Sophoclem, Antig. 534. *Cui ferat:* an tibi ferat.

710—714. Stat in *armis paribus*, sicut etiam illum congressurum putabat. *Parma pura.* Epitheton arbitror simpliciter ornare: ut sit parma sine insigni et ornatu. *Ferrata calce;* hoc de suo ævo sumsit poeta. Heroum vita κέντρον, stimulum, norat, non calcar.

716—719. *Lubricus*, fallax. *Ignea.* A Catullo sumtum jam alii observarunt lxiv, 337, *Flammea prævertet celeris vestigia cervæ:* de Achille. Ut alias ὀξύς, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro ce-

Congreditur pœnasque inimico ex sanguine sumit:
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in prœlia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prœlia pulsos.
Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes, et plenæ pocula mensæ;
Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor; cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus æquore Tarcho,

ler. *Transit equum cursu:* hæc de ejus celeritate præstruxerat sup. lib. vii, 808, 809.

721. *Sacer ales,* accipio dictum propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. *o, 524* sq. *Sacra* autem diis ea quoque quæ ad augurium spectant et divinationem quamcunque.

724. Versus inservit exornandæ comparationi; huncque ornatum de suo addidit Maro.

725, 726. Homericum esse, *Οὐδ' ἀλαοσκοπίην εἶχε,* quilibet facile videt; h. e. omnino vidit oculis suis Jupiter.

728. *Suscitat, ὦρσεν, ὄτρυνεν.*

732. *O nunquam dolituri,* dedecoris, infamiæ sensum habituri.

736. Egregie in rem suam vertit poeta famam de veterum Etruscorum luxurie: alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum. Bacchum cum judicio videtur nominasse, nam Bacchi sacra et initia cum in reliqua Italia, tum inter Etruscos vel maxime viguisse, jam olim ex tanto vasorum et sarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, suspicati sumus. Amaritudo dicti sic satis intelligitur, si cogites eos fugere in prœlio cum femina.

739. *Haruspex secundus,* si secunda nuntiat ex extis inspectis: ubi autem litatum est, epulæ sacræ subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco, adeoque et epulæ: etiam hoc ex veterum more; quod servatum inprimis in sacris rusticis.

741, 742. *Moriturus et ipse;* animo, h. animi proposito. *Turbidus* h. l. ira, ut alibi. *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat viii, 9, et xi, 242.

Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus lethale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus urget obunco
Luctantem rostro; simul æthera verberat alis:
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat:
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum; quem pellis, ahenis
In plumam squamis, auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,

748—750. *Partes apertas* in jugulo, ut e sqq. apparet: cf. Iliad. χ, 321 sqq., sup. v. 692, 693. *Rimatur.* De voce, cf. sup. vi, 599, Geo. i, 384. *Vim viribus exit:* fallit, evitat, avertit.

751—755. *Volans alte* jungendum, est ὑψιπετὴς αἰετός. *Unguibus hæsit* est ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι, inhæret draconi, unguibus infixis. *Urget,* instat tundendo et percutiendo draconem rostro.

758. *Eventum* pro successu, fortuna, dixit; et *Mæonidæ,* ut viii, 499, 479, a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine.

759, 760. *Fatis debitus:* vid. sup. 590—592. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Æneæ adduxerat. *Jaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum, vid. mox v. 767) *et multa* cum *arte circuit* Camillam Aruns *prior:* quod ad *velocem* spectat; prævertens eam, dum lateri semper adhæret.

761, 762. *Quæ sit fortuna facillima,* eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem jactus aliquo fortunæ munere successum suum habet. *Furens,* utpote in pugna, ardens.

767. *Certam,* cujus ictum certum destinaverat.

770—772. Hærent in his intpp. Mihi sic jungenda videntur: *pellis* ferina *auro conserta,* h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis ahenis in plumam squamis,* h. cum squamis, habens squamas in plumæ modum ex ære factas, seu habens laminam æream, in squamas elaboratam, quæ plumarum speciem præferrent; huic autem laminæ pellis, ne corpus æris rigore læderetur, pro stragula substrata erat subjecta. Plumæ igitur esæ ipsæ squamæ sunt; a forma dictæ. *In plumam:* ut vi, 42, *Excisum Euboicæ latus*

Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore;
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur; et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias, pulsæve tropæum
Virginis, aut spolia ulla peto. Mihi cætera laudem
Facta ferent. Hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.
Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras:
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,

ingens rupis in antrum. Peregrina ferrugine et ostro, h. purpura ferruginea. Ut *ferrugine clarus Hibera* sup. ix, 582. *Clarus* h. l. conspicuus.

775—777. *Cassida:* forma hæc vocabuli etiam apud Propertium occurrit. Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, ut adeo ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextæ faciunt laminæ aureæ; jungendum enim, *sinus crepantes fulvo auro. Nodum* de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde. Tandem interior vestis seu *tunica* erat opere Phrygio: cf. sup. iii, 483, 484. Ad Phrygium amictum etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur: *et erant barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum.* Bene autem Servius: *Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa.* Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc v. 782 *Femineo amore*, impatienti.

785. De Soracte monte, et Hirporum familiis, quæ Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii vii, 2, et Salmas. Exerc. Plin. p. 59.

786—788. *Primi* præcipue inter cæteros; quod vulgo, inprimis. *Acervum* pro strue lignorum dixit: et quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem, *pineus ardor. Premimus vestigia*, plantas: ut *ponere, imprimere*, h. incedere pedibus, *multa pruna*, in prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cujus verba Servius servavit. Sacri hujus origo ignoratur.

790—793. *Pulsæ*, aut impulsæ, prostratæ, aut fugatæ, et h. l. victæ. *Inglorius* ut δυσκλεής de Agamemnone Iliad. β, 115.

794, 795. Ad Homerica, Iliad. π, 249 sqq. *Mente*, γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato.

Annuit oranti; reducem ut patria alta videret,
Non dedit, inque Notos vocem vertere procellæ.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acres oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnes exterritus Arruns,
Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos,
Occiso pastòre, lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exsánguis; labuntur frigida letho
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex æqualibus unam,
Alloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer:

797. *Patria alta.* Ornans epitheton satis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo obversari obscuram notionem magnæ alicujus et præclaræ rei.

799 sqq. Egregie animus Camillæ imperterritus describitur: inprimis v. 801, 802.

803, 804. Hasta, *alte acta, bibit cruorem,* Homericum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi jam Macrobius vi, 6, putabat; quod tamen paullo diversum est. Argutantur intpp. dum de mamma Amazonum exusta cogitant: est *mamma* exserta, humero dextro nudato.

809 sqq. Hæc comparatio tam egregie ornata et ad naturam animantis propius adducta (inprimis v. 812, 813,) est, ut inter præstantiores numeranda sit.

810—814. *Sese abdidit,* abdere solet, abdit, fugit, ex Græc. aoristo. *Conscius audacis facti,* quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *Caudam pavitantem,* quæ est feræ pavitantis, *remulcens,* reflectens, [illegible]; sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere.

821—823. *Ante alias sola fida* quæ erat: quod communius solet dici, *una ante alias fidissima. Hactenus potui,* viribus valui; pro vulgari, nunc vires deficiunt, vel deficio jam.

825. Animum generosum Camillæ fa-

Succedat pugnæ Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum letho posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ.
  At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte; neque hoc sine nomine lethum
Per gentes erit; aut famam patieris inultæ.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:

cile unusquisque miretur, quæ in ipsa morte non de sua sed de reipublicæ salute cogitat.

829—834. *Exsolvit se.* Proprie anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et sup. iv, 703, *teque isto corpore solvo:* Iris allocuta Didonem moribundam. *Captum letho caput*, h. victum, adeoque languens. *Omnis copia* h. copiæ, totus exercitus.

836. Exsequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana sup. v. 587 sqq. *Custos*, Dianæ comes, famula, ut lib. v, 546, Epitydes *custos comesque* Iuli; viii, 270, *domus Herculei custos Pinaria sacri*, de sacerdote.

843. *Desertæ in dumis* venustius ex poetica ratione quam, in dumis desertis, h. silvis.

846. Non erit hoc lethum ignobile, nec habebis *famam inultæ*, ignominiam, h. non morieris inulta; non narrabitur de te, tulisse eum impune qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato.

849—851. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exemplum etiam apud Homerum Iliad. η, 86 sqq. β, 603, ψ, 245 sq. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus.

854—857. *Vana tumentem* (κατ') ἐνόσια

Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni; capias ut digna Camillæ
Præmia. Tune etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ:
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros lethumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres
Femineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,

οἰδαίνοντα. *Diversus*, in diversa, *ἑτέρωθι.* *Digna Camillæ præmia*, pœnam meritam Camillæ morte. *Tune etiam telis moriere Dianæ?* Ut verba sunt, sensus erit: etiamne Dianæ telis opus erit ut tu pereas?

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias hæc est sagittatio, qua dea ulciscebatur mortem Camillæ, cujus admiratio adhuc animos nostros tenuit; ornata ea est a poeta exemplo Homerico in Pandaro Iliad. δ, 116 sqq. *Threissa*, Opis, forte tanquam una e puellis Hyperboreis. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia, v. 659. *Infensa*, infenso animo, qui vires novas adjiciebat. *Æquis* pro æque, æqualiter dextra pectus ac læva sagittæ cuspidem: scilicet dextra nervum tetenderat, ita ut mammæ admotus ille esset; læva tenebat arcum ea parte qua sagitta arcui imposita erat a nervo impellenda.

866. *Obliti*, negligentes, h. e. non curantes præ fugiendi studio.

868—870. *Levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, quatenus expeditior est ad iter, fugam, pedite. *Manipli.* De signiferis accipiunt Servius, Cerda; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet: h. l. turmæ equitatus. *Desolati*, ut, *vastatæ cohortes*, ex dispersione et fuga.

872—874. Trojanos lethum inferentes. *Languentibus*, fessis.

875. *Campum putrem*, qui in pulverem resolvitur, ut jam sup. viii, 596. Mox *e speculis*, de muris, unde prospiciunt.

880—884. *Super* a tergo, ut alibi quoque; premit fugientes hostis. *Nec mœni-*

Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes; oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruina,
Volvitur; immissis pars cæca et concita frenis
Arietat in portas et duros objice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ), ut videre Camillam,
Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
   Interea Turnum in silvis sævissimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse; metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (et sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat;

bus, urbe, portis, ex more loquendi; non, pro, muris.

885, 886. Paullo obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes*. Simplicissimum hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos isti accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur cædes, partim eorum qui vi ab ingressu portæ fugientes prohibere volunt, partim eorum qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt.

888. *Urgente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat.

891 sqq. Affectum Latinarum matronarum aut ex hoc profectum dicere necesse est, quod Camillæ corpus deportatum ex pugna conspiciunt; quam cum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsæ partim miseratione, partim patriæ defendendæ studio inflammantur: aut Camillam pugnantem ipsæ de muris prospexerant. Hoc si sequaris, interpretatio ita instituenda est: cum matronæ Latinæ viderunt Camillam *summo certamine;* in extremo discrimine (ut sup. v. 476 *labor ultimus)*, adeoque etiam viderunt eam cadere; ipsæ incensæ arma sumunt, et hostem propugnare volunt.

892. *Monstrat amor verus patriæ*, sc. *amor verus patriæ monstrat Camillam* sc. pugnantem et occumbentem pro patria: quo exemplo inflammatæ ipsæ arma capiunt. Ita *virtus* aliquem *monstrat*, insignem reddit, ut conspiciatur inter cæteros et noscatur.

893—895. Junge *stipites robore duro*, quibus et *sudibus* pro ferro utuntur. *Præcipites*, ut *trepidæ*, festinationem ac studium declarat.

897. *Nuntius*, pro re nuntiata. Hoc facile quisque videat. Malim illud observatum, *Nuntius implet Turnum*, ut absolute, *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: usum esse poetam more suo; et id quod adjiciendum erat, *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes resolvisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert juveni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat quæ turbet ejus animum. *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901—904. Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλὴ, Iliad. α, 5. Pertinet autem

Quum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt;
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas et prœlia tentent;
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

hoc, ut toties vidimus, ad epicam œconomiam, ne casu factum videatur, sed Jovis voluntate. *Sæva*, infesta, adversa: at mox *sævum Ænean*, fortem, ut i, 99 et al. Locorum notationem vid. sup. 522, 527 sqq. et nota ad e. l. *Saltus apertos* non obsessos amplius, vacuos ab hoste.

910, 911. *Ænean in armis* junge, armatum, cum agmine armatorum. *Flatus*, hinnitus.

912—914. *Ineant, tentent;* iniissent, tentassent, ni tinxisset, h. mersisset, equos Phœbus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet. Monuere olim grammatici ap. Servium *tingat* humiliter dictum esse. Poterat simile quid moneri in *ineant pugnas et prœlia tentent.* Potest tamen defendi hoc, cum et discrimen habeant illa duo, et jungi fere sic soleant ab Homero: πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.

ÆNEIDOS

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

Attritis duobus adversis prœliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, ubi omnem spem suam in se sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Ænea dimicare statuit; ejusque rei Æneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem—106. Accipit conditionem Æneas, sollennique utrimque sacramento fœdus sancitur—215. Id Junonis impulsu, 134—160, a Juturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur—243: primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta trajicit—276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit—310. Æneas quoque, dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, prœlio excedere cogitur—323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendæ occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit—383. Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur—429. Refectis viribus Æneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit—445. Verum cum Turnus sui copiam non faceret (Juturna enim, quæ, excusso Metisco auriga, currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)—485; cæde multorum facta—553, oppugnandæ urbis consilium capit; admotoque ad mœnia exercitu, in propugnacula proximaque ædificia ignem conjicit—592. Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit—613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Æneam ex præscripto fœderis ad singulare certamen provocat—696. Ea pugna superior Æneas, cum victi hostis precibus jam pœne ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus balteo quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat—ad fin.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,

Tela jam detexta, et rebus ad novissimum momentum adductis; cum pugna altero die expectanda sit qua Turnum esse casurum facile quilibet prævidet; nova tamen rerum momenta excitavit poeta, variavitque narrationem mirifice. Pugnæ utriusque exercitus substituitur certamen inter Æneam et Turnum sin-

Se signari oculis; ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant spectentque Latini),
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
  Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius æquum est

gulare. Fœderis conditiones erant ut Trojani in Latio sedes certas accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato fœdere. Ita nova rerum conversio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Æneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si unquam, se jactantem videmus. Præter spem Æneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram expectationem intercipit Juturnæ fraus. Ad ultima perventum, cum Æneas ad urbem exercitum ducit, eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam, et victus interimitur. In his multa deorum interventu incidunt, quibus erigitur animus ac novitate delectatur.

1. *Infractos.* Monuerunt nunc satis multi *infractum* esse valde fractum: *in* in his habet vim Græcorum *α* intensivi; si modo utrumque intendit, nec potius, ut sæpe fit, otiosum vacat et *a* et *in*.

2, 3. *Sua nunc promissa;* de meliore armorum successu, et de pugna cum ipso Ænea ineunda, vid. xi, 436 sqq. posci, expectari, ut iis satisfaciat. *Ultro;* nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis.

4 sqq. Sumta comparatio ab Homero, Iliad. ε, 136 sqq. υ, 164 sqq. quæ inter splendidissima Homeri loca sunt. Ut leo vulnere accepto multo magis furit, sic Turnus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur: hoc enim est *attollit animos, et gliscit violentia Turno accenso.*

6, 7. *Movet arma,* a virorum pugna petitum; nihil amplius; ad pugnam se parat: cf. Geo. iii, 236. *Gaudet,* gravius quam, solet: voluit *exultare, γαυριᾶν,* exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. *Fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *Latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus est: translate, ab iis qui vias obsident prædandi causa.

11—13. Repetit Turnus quæ jam sup. xi, 434 sq. dicta, dum se pugnæ singulari cum Ænea obtulerat. Respicit sup. xi, 115 sq. Æneæ verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Æneæ translata. *Retractent,* revocent, recantent recedendo ab iis de quibus jam conventum erat; nam sequitur *recusent. Concipe fœdus,* verbis conceptis.

15—17. *Desertorem Asiæ,* invidiose, quasi transfugam; supra vii, 359, *exsules Teucros* dixerat Amata. *Sedeant spectentque Latini,* ad ignaviam exprobrandam accommodatum. *Crimen commune,* criminationem Turni ab omnibus factam (cf. sup. xi, 215 sqq.) abolere vult. Aut ille vincat me: *victos,* victum me.

18 sqq. Decorum ætatis, *τὸ ἦθος,* in Latini sermone, hoc est, prudentia, moderatio, et lenitas, in oculos incurrunt.

19. *Quantum ipse,* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc.

Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mœstæ lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma impia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum accire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicet
Italia; ad mortem si te (Fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, ægrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me

22. *Sunt tibi—Sine me;* hæc jungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea præmittit quæ dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cujus ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est: mihi aurum est, et animus largiendi tibi quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me: *animus,* propensa voluntas): sunt aliæ puellæ tuis nuptiis non indignæ: verbo, adsunt omnia quæ moderatis votis satisfacere possint; sed meæ filiæ conjugio potiri non potes.

27—29. *Veterum procorum:* respectu advenæ Æneæ dicti *veteres,* indigenæ illi. *Cognato sanguine,* quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatæ.

30, 31. *Vincla omnia rupi,* religionis et fœderis. *Promissam eripui genero.* Nam Æneæ per legatos promiserat filiam.

35. *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *Recalent* pro *calent;* aut *recalent,* iterum calent, magna quod bis victi pugna.

37—39. Cur toties consilium muto, fœdere cum Trojanis semel sancito? Si, quod vides mihi faciendum esse extincto te, ad societatem cum Trojanis antea initam redeundum est; cur idem non facio te vivo et incolumi?

44. *Longe Dividit:* ne dubita sic jungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento.

46. *Exsuperat,* felix dilectu vocabulum, pro vulgari crescit, prævalet.

Deponas, lethumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris.
At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum (spes tu nunc una, senectæ
Tu requies miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit);
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
Flagrantes perfusa genas; cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa

49. *Lethum pro laude pacisci,* ἀντὶ κλέους mortem recipere, non recusare; h. letho redimere laudem, gloriam. *Lethum* autem, cujus saltem discrimen subibat pugna suscepta: cf. inf. 74. Supra v, 230, eodem sensu *vitam pro laude, pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest: adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam.

51—53. *Nostro vulnere,* quod ego infero. *Longe illi erit:* formula minarum frequens, inprimis poetis. Distinximus post *tegat;* quo facto loci difficultas sublata est: *Longe illi dea mater erit;—et vanis* (h. e. in vanum) *sese occulat* (pro occulet) *umbris,* quibus ille antea nubè a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat.

54—59. *Nova pugnæ sorte.* Nova pugnæ conditione, novo genere; singulari sc. certamine. *Moritura,* tanquam quæ mori decrevisset, nisi ille flecteretur: cf. xi, 741, et sæpe. *Honos;* αἰδὼς; passive, qui habetur, reverentia. *Imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus,* dignitas, auctoritas. *In te omnis domus inclinata recumbit;* ornate, nititur: tu columen es, tanquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρήμῃ.

60—63. *Teucris* pro Teucro, Ænea, positum esse unusquisque videat. Sed quorsum factum? ut a vulgari oratione recederet. Ita mox, *hæc lumina* pro, hoc lumen, vitam. *Captiva* ad invidiam adjectum: satis erat victa, cujus propositum exitu caruit; vel obnoxia, quæ, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64 sqq. Præclare τὸ ἦθος in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem sive ex antiqui ævi more, sive ex carminis œconomia, Laviniæ nullæ præcipuæ partes esse in rerum actu poterant; multo magis in rubore puellæ acquiescere debuit poeta. Erubuisse autem putanda est cum præsente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Ænea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniæ, in utrum illa animo inclinaret, nihil usquam si bene memini, poeta meminit.

65, 66. Non est hypallage, quod volunt, inepta figura; sed utrumque dici et animo repræsentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor sanguine moto calorem.

67—69. *Violaverit,* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, corrumpere, dicitur. *Rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum

Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam:
Ne, quæso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Quum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit;
Non Teucros agat in Rutulos. Teucrûm arma quiescant,
Et Rutulûm. Nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
   Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit;
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubræ cornua cristæ;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.

autem, *Indum sanguineo veluti—Alba rosa:* qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores:* talis color erat in virginis ore.

70, 71. Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniæ amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam conjectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt.

72—76. *Omine tanto;* ipsis lacrimis ominosis in exitu ad pugnam. *Neque enim Turno mora libera mortis:* si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras injicere. Vera igitur altera apud Servium ratio: *neque enim in potestate mea est, moram inferre venientibus fatis. Haud placitura,* tanquam ignavo Æneæ, qui retractare vellet dicta.

83—86. Poetico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreæ sede, cujus uxor Orithyia ex Attica. *Lacessunt plausa,* ornate pro, plaudunt: cf. Geo. iii, 186. De voc. *lacessere* vid. ad x, 10.

87—91. *Squalentem auro,* splendentem. *Albo orichalco.* Cum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas; etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poetæ *ὀρείχαλκον.* Æris genus aliquod pallidius fuisse ex hoc Virgiliano loco colligitur. *Aptat habendo,* ad habendum, h. e. ut habere eum commode manu ac tractare possit; explorat an habilis sit ensis. Deinde capiti aptat galeam. *Cornua cristæ* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, quæ explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit ac nutat: tales *λόφοι,* ex comis s. *φάλοις* suis prodeuntes, potuere per cornua designari. *Tinxerat,* ad temperandum, seu indurandum ferrum. *Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio, an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas: argute tamen et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est et ipsis diis sacer et horrendus; verum etiam quoniam et ipse *ἄφθιτος* amnis erat et incorrupta, atque ab omni vi secura reddebat ea quæ in eo mergebantur.

Exin, quæ mediis ingenti annixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maxumus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit. Da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines
Vibratos calido ferro myrrhaque madentes.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis:
Mugitus veluti cum prima in prœlia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, quum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant;
Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis

92—94. Ad veteris ævi morem omnia: vid. Odyss. α, 127. *Actoris Aurunci spolium.* Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit pocta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse.

99, 100. Perpetua in Trojanos tanquam molles homines jacta probra: partim ex fama de Trojanorum opulentia, partim ex permutatione Trojanorum cum Phrygibus facta.

101, 102. De ira nil frequentius his: sed *scintillæ* h. fulgores, *μαρμαρυγαὶ*, rem augent mirifice.

107—109. *Sævus*, fortis. *Acuit Martem:* ut *acuisse furores* vii, 406. Doctius enim poetæ dicunt *θήγειν*, h. e. *ὀξύνειν*, *παροξύνειν*, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. *Fœdere;* pugna singulari ex fœdere.

111, 112. *Fata docens.* Non veretur hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitæ discrimine ad pugnam procedit. *Viros:* intelligitur missos legatos; etsi sup. v. 75 tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Ænea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

113—115. Bene Servius: *Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in* iv, 522 *noctem, ubi Dido pervigilans deliberat.* Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in ævum Conderet humanis,* quoque summa belli et carminis exitum suum inveniret. Ordo: *Postera vix summos spargebat—Campum—Rutuli Teucrique parabant;* pro, cum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei. *Lucemque elatis naribus efflant.* Exquisitius vocabulum captavit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos solis ignem efflare, *πῦρ πνέειν*, commune est: Ovid. Met. ii, 119, 154, 155.

116—120. In sqq. potuit ante oculos versari simile inter Trojanos et Achivos

Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et dîs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidûm, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti,
Prospiciens tumulo campum adspectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,

fœdus de pugna singulari Iliad. γ, 314 sqq. Campum *parabant*, instruebant, æquando, purgando ab arbustis etc. In *ara*, quæ h. l. e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii* autem *communes*, per quos utrique juraturi erant Latinus et Æneas. *Limus* est subligare, *περίζωμα*, quo cincti erant ministri sacrorum.

121, 122. *Pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium (cf. Geo. i, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut supra Aventini copiis lib. vii, 664.

127, 128. Mnestheum, Asylam, et Messapum excitat nominatim, primum ut poeta, quandoquidem singula enarrata plus *ἐναργείας* habent quam summatim annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit præcipua. De Mnestheo Trojano vid. sup. ad lib. v, 116, 117, de Asyla Etrusco, lib. x, 175—178. Messapus in Latinorum auxiliis erat: cf. sup. vii, 691.

131 sqq. Ornate: cupiditate spectandi domo egressæ feminæ, pueri, et senes, ædium tecta et muros ascendunt.

135. *Neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit.

138, 139. Juturna proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus, et in Tiberim delatus. Habita nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diva deam*, h. dea deam, nihil amplius; nec audiendi grammatici qui distinguunt.

141—144. *Sacravit:* cum dilectu positum verbum, pro, *dedit*. *Decus fluviorum*,

Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cœlique lubens in parte locârim:
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu, pro germano si quid præsentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea; quum lacrimas oculis Juturna profudit;
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno:
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
  Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Sætigeri fœtum suis, intonsamque bidentem,

pro aquarum, fontium. *Ingratum cubile:* h. invisum, quatenus stuprum Junoni invisum a Jove in eo exercetur.

151—155. Comparant Iliad. γ, 305—307, saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos quibus favent, ab iis recedere monet: vid. Stat. vii Theb. 789, et Iliad. χ, 213. *Decet*, plus est quam licet, *ἔοικεν*. *Forsan*, ut forte possit fatorum ordo mutari. *Honestum*, pulchrum, ex *καλόν*.

157—160. *Si quis modus*, exquisite pro, quocunque modo: etiam docte mox *excutere*, pro concutere, turbare, *συγχέειν*. *Incertam:* s. utrum tentaret quod Juno jusserat, s. de eventu incerta. Nam v. 153, *forsan miseros meliora sequentur*.

161 sqq. Multum superavit Maro Homerum in sollennibus fœderis exponendis: cf. Iliad. γ, 259 sqq. *Ingenti mole*, magna molitione, apparatu.

164, 165. Corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductæ argumentum. *Specimen*, documentum. *Solis avi:* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito; scil. Faunum vel Picum e Circe sublatum.

167. Habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus* h. l. vel divinus vel fulgens, coruscus; sideris instar; *ἀστερόεις*; frequens poetis; alterum hoc cum *flagrans* convenit.

170. In fœdere jungendo, porca mactatur more Romano: cf. sup. viii, 641; agna Trojano et Græco: vid. Iliad. γ, 246 sq.

Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis, et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores;
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontesque, Fluviosque voco, quæque Ætheris alti
Religio, et quæ cæruleo sunt numina ponto:
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno;
Convenit, Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem
(Ut potius reor, et potius dî numine firment);
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra deosque dabo: socer arma Latinus habeto;
Imperium sollemne socer: mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus,

172—174. Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam injiciunt victimæ, pilos e fronte ejus exscindunt ense, (cf. sup. vi, 245, 246,) quos in flammam conjiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri hæc ad consecrationem victimæ putanda sunt. Inde inf. 213, *rite sacratæ pecudes.* Græcis uno verbo est *κατάρχεσθαι.* *Pateris altaria libant,* exquisite, libando rigant.

179—184. *Jam melior,* propitia, placata; ad Heleni monitum respicere putatur sup. lib. iii, 435 sqq. *Torques* h. l. regis, moderaris, proprie, flectis, ut currum. *Quæque Ætheris alti Religio.* Variavit orationem; h. Ætherem invoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem ætheris esse necesse est: hinc suum *quæque* etc. petiit. *Convenit: συγκεῖται*; conventum esto in hoc, ut.

187, 188. *Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem:* est doctior loquendi ratio pro vulgari, si annuerit Victoria, faverit, nostræ pugnæ; quod fit fausto ejus exitu: nunc, cum pro pugna Mars memorari soleat, pro pugnæ eventu secundo *nostrum Martem* dixit, h. exitum secundum, qualem nos optamus. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnæ, in noto illo denotat: *æquo Marte,* ut sup. vii, 540 et al. *Reor* h. l. pro spero.

189 sqq. Hæc egregie ex eo quod vere factum esse ex historiis constat adumbrata sunt.

190—193. *Paribus legibus.* Hoc jam præmunierat poeta oraculorum veterum auctoritate: cf. sup. vii, 256. *Sacra deosque,* intell. Penates ac Vestam. Latinus habebit summum imperium cum jure belli; ut adeo sub eo legibus suis vivant Trojani. *Sollemne* accipio legitimum: ut solent ea, quæ legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi.

Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera, juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deûm infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignes et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, cœlumque in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Nunquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Cum semel in silvis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.

198—203. Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat. *Vim deûm*, deos inferos et Ditem; nihil amplius: *κράτος θεῶν* pro *θεοὺς κρατεροὺς*. *Fulmine*, tanquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Jove perjurii ultore cogitare. *Medios ignes*, in medio positos, ut sæpe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tanquam sequestres et conciliatores pacis. *Volentem* bene adjectum; nam potest fœdus rumpi eo nolente et invito, ut factum sup. vii, 586 sqq.

204, 205. Non, si vis ulla terram, mare, cœlum, ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undæ. *Effundat tellurem in undas*. Constituenda est notio *τοῦ effundat* ex altero *solvat*. Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis major diluat et effundat in mare: tanquam glebam illam, *βῶλον ὑγρὰν* Medeæ ap. Pind. Pyth. iv, 67 sq. *Cœlum in Tartara solvi*, h. resolutum cum Tartaro misceri.

206—211. Vix necesse ut moneamus hæc ex Iliad. *α*, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. *Cum semel*, *ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν* (h. stirpem, unde recisum fuit) *ἐν ὄρεσσι λέλοιπε*. *Matrem*, de terra, ut sup. xi, 71. Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Vis autem comparationis in hoc: ut hoc sceptrum, hæc hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc fœdere recedam.

214, 215. *In flammam jugulant*, ut sæpe jam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro, in flammas projiciunt jugulatas. *Cumulantque oneratis*, cumulate imponunt aris: *viscera* sunt exta, quorum primitias (*ἀπαρχὰς*) lanci impositas ad aram allatas in flammam immittebant cremandas: non vero ut lancibus super flammis tanquam coquenda exta apposuerint: cf. Geo. ii, 194.

218 sqq. *Ut propius cernunt*, scil. pugnam, *non viribus æquis* ineundam. *Adjuvat*, facit ut ita iis videretur; auget metum.

Adjuvat, incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda;
In medias acies, formam assimulata Camerti;
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis,
Jam magis atque magis; serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini.
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum cœlo; quo non præsentius ullum

222 sqq. Sic apud Homerum, Iliad. δ, 86, Pandarus Minervæ monitu fœdus turbat.

229, 230. In laudem dictum ne dubita: pro his, pro omnibus his viris fortibus, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus æqui.*

232. *Fatalis manus.* De Trojanis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias, propter copulam, quæ hoc ad Etruscos revocat; quos vel omnino epitheto hoc ornavit ut sint agmen dirum, tetrum, exitiale; vel ut intelligas fatis debitam manum, ut *fatis debitus Arruns*, xi, 759. *Infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium, viii, 492 sq. Sed totum versum suspectum haberi necesse est; quem aliquis subjunxit, qui Etruscorum auxiliorum mentionem factam desiderabat. Certe sententia commoda expediri vix potest.

234. Augusta rei species, *superos, quorum se devovet aris;* sententia tamen obscurior. *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is qui aut sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet, adeoque pro aris: ut sup. xi, 440, *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo:* vobis tuendis, pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Erit igitur *aris deorum* absolute, pro *in aris*, ad aras; devovet ille se, vitam suam, morti, pro Latinis, fœdere facto ad aras deorum: re omni in majus aucta.

238. *Juvenum sententia*, ut γνώμη, pro animo.

244 sqq. In his manifesta vestigia Ho-

Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
Littoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri; subito quum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali, cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam, (mirabile visu,)
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt; donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi.
Accipio, agnoscoque deos: me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves, et littora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida creârat

merici prodigii, Iliad. μ, 200 sqq. *Præsentius;* h. non aliud tam clarum et manifestum unquam visum fuerat a Latinis. *Monstro,* h. l. ostento, augurio ipso. *Aves.* Fuere cygni, ut ex sqq. patet: hos, quam ornate designavit! *littoreæ aves,* pro flumineis, palustribus.

252. *Convertunt clamore fugam:* redeunt cum clamore, ait Servius, quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilæ adventu cygnis: ut sit pro, convertunt se a fuga. Nec improbo: nisi malis fugam de volatu simpliciter accipere; sic *convertimus iter,* non modo, quod mutamus, ut sup. v, 582, sed etiam simpliciter, ut sit dirigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem, aquilam, quam persequuntur.

256. *Penitus:* in interiora nubium.

257, 258. *Salutant;* venerantur, cum acclamatione omen accipiunt. *Expediunt* ad arma capienda, *manus,* quas, utpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant.

260. Pro vulgato, accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, ut aquilam de Ænea, cygnum de Turno, accipiat.

268, 269. *Certa,* directo. *Simul hoc, simul:* variat id, quod alias est *simul simulque,* ἅμα τε καί. *Cuneos,* e theatro petitos, ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit.

270 sqq. *Hasta—transadigit unum costas.* Secundum exemplum in Iliad. δ, 132. *Laterum juncturas* aliter vix accipere licet, quam ut sint *latera,* h. oræ baltei, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet,* colligit, jungit: hincque ornate *juncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium,* in medio corpore, ea ipsa parte qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. *Balteus* ita *teritur,* adstrictu fibulæ, in alvo.

Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum, ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras; it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; hæc melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara

277 sqq. Prœlio jam pedestri et equestri justo descripto, restabat poetæ, ut tumultuariam pugnam describeret. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum, Ovid. Met. xii, 210 sqq.

280, 281. *Inundant* campum, felix voc. ad copiam declarandam. *Agyllini*: cf. sup. viii, 478 sqq. *Pictis Arcades armis*: ad diversorum metallorum mixtionem retuli lib. x, 181 *versicoloribus armis*. Nisi simpliciter *γραφὰς ἀσπίδων* designare voluit: quæ tamen *picta* quidem sed non *versicoloria* possunt dici *arma*.

286—290. *Pulsatos divos*, gravius verbum posuit, quod *αἰκίζεσθαι* Græcis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut fœderibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur; quippe quæ h. l. attulit Latinus et secum revehit. *Infrenant currus*, ut *ἅρματα*, pro equis jugalibus: cf. i Geo. 514, et al. ut contra Homer. *ἵπποι* pro curru. *Subjiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano: cf. Ecl. x, 74; Geo. ii, 19; iv, 385; iii, 241. *Regis insigne*, diadema. Fuit Aulestes inter Æneæ auxilia.

290. *Confundere fœdus* ex Homerico *συγχέειν ὅρκον*, pro turbare. *Proterret* elegans et efficax verbum, pro, proturbat: irruit in eum. *Involvitur aris*: in sinciput et tergum. *Telum trabale*, magnum, instar trabis.

296. *Hoc habet*; sollenne verbum de accepto vulnere. *Hæc melior* fere ut lib. v, 483, *Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*

Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
Cæsariem læva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens terræ applicat ipsum;
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges: mihi jus concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus. Ego fœdera faxo
Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Attulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,

300 sqq. Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed de vulneribus ferendum hoc est; et alibi factum jam vidimus, ut varia, interdum satis mira et prodigiosa vulnera narrentur. *Occupat* cum adjuncto accipiendum: occupando ferit. Videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis (saltem barbam more Etrusco alebat, secus Trojani), fugisse; tum alter, Corynæus, qui e Trojanis fuisse putandus, a tergo comam corripit, et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum cædit. At Alsus Rutulus, v. 306, 307, ex fuga conversus, Podalirii Trojani os securi elata ferit.

312. *Nudato capite.* In causis rei argutantur intpp. Præstat saltem Servii ratio: scilicet deposita galea, ut posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non impositam capiti nisi ultimo loco, et re ad discrimen adducta; in negotiis vitæ communibus incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, ut h. l. *manum inermem.*

316, 317. Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam fœdus, pugna cum Turno ineunda ex fœderis conditionibus, sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achivos et Trojanos turbatæ morem hæc esse adumbrata, jam monitum est; sed pleraque docte variata. *Alis allapsa* jungendum, h. advolavit. Docet alter locus, sup. lib. ix, 578, *alis allapsa sagitta, et lævo infixa est lateri manus. Pulsa*, pro, emissa: sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *Quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno. *Pressa*, suppressa. *Nec quisquam jactavit.* Oblique hoc ipso amplificat Æneæ laudem ac virtutem.

Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet:
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora letho;
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos; illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, dei comitatus, aguntur:
Talis equos alacer media inter prœlia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus: eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis;
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prœlia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis;
Nomine avum referens, animo manibusque parentem;
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus:

326—330. Nunc recedente Ænea Turnus conscenso curru redintegrat pugnam, multis virtutis editis speciminibus. *Superbus*, nunc pro, animosus, audax; et *molitur* pro movet, adeoque tractat, regit. *Hastas raptas*, correptas, arreptas. Curru vectus non poterat hastas e vulneribus eductas et raptas jacere.

331 sqq. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et gravitate non minus insignem, Iliad. η, 298 sqq. Marti sedes proprie assignata Thracia. *Sanguineus:* gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Ita Servius: qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, αἱματόεις. *Concitus*, concitate, *clipeo increpat*, docte pro clipeum movet, quatit, rotat; quod faciens alliso clipeo sonitum facit. *Bella movens*, faciens, pugnans. *Thraca*, ex Θρήκη, pro Thracia. *Circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici obvia res est), Ira, Insidiæ.

337—340. Talis rerum species sæpe ab Homero oculis objicitur: vid. Iliad. λ, 531.

342. *Congressus* cum illo, cominus.

345. Ut seu pedites seu ex equo pugnarent.

346, 347. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornavit, tanquam avo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσιν: sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poetæ, inprimis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem. *Antiqui* pro nobilis et magni.

Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto;
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tingit jugulo; atque hæc insuper addit:
En, agros, et, quam bello, Trojane, petîsti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt.
Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus,
Qua venti incubuere; fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.

352. *Nec equis adspirat Achillis*, mutato tempore, pro *adspiravit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*: ut jam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos.

354—360. Per longum spatium jaculo insecutus e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque*: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu gladium illius manu extorquet, quo eum jugulet. Desiliit Turnus curru, ut sæpe pugnantes de curribus cominus congressuri, v. c. Iliad. γ, 29, inf. v. 681. *Tingit* ensem *jugulo*, immittit alte in jugulum, ut sanguine tingatur. *Metire Hesperiam jacens.* Amara irrisio: *metire* agros corpore, quos novis colonis Trojani metiri et assignare volebant.

365—370. Velut Boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Trojanos agit. *Edonus* Boreas, Thracius. Incumbunt autem aquilones mari *Ægæo* inprimis graviter, sunt enim hi etesiæ. *Fugam dant*, faciunt. *Conversæ*, seu versæ in fugam, seu turbatæ; ex κλονεῖσθαι. Poterat poeta vulgari more efferre: *fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis.* Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis, cristam *volare adverso curru* absolute posuit: dum currus adversus ventum fertur.

371, 372. Vero proximum est jungere, *spumantia frenis ora*, h. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet.

374—376. Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet jugis* ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis

Ille tamen clipeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota præcipitem et procursu concitus axis
Impulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.
   Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
Interea Ænean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides; acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera, lætus Apollo
Augurium citharamque dabat celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.

luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter hæc *lancea consequitur retectum*, h. in loco corporis patenti nec clipeo tecto percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem* ibat, qui adeo alius ac diversus ab Turno esse debuit. Tum equis ejus manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit. *Bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus, seu ex lino seu ære (bracteolis, catenulis, squamis) factam; ut *trilicem* sup. iii, 467, v, 259; ubi not. *Degustat*, ut bibere: sic jam γεύεσθαι pro stringere Iliad. υ, 258.

379—382. *Rota et axis procursu concitus*, Turni puta. De vulneris sede ac modo in ipsa cervicis vertebra illati, cf. sup. xi, 691—693.

383 sqq. Redit ad Æneam vulneratum, cujus curationem, ut epicum poetam decebat, mirabili modo factam exponit.

386—390. *Nitentem* (quoad) *gressus alternos cuspide*, ἔγχει ἐρειδόμενον, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto. *Sævit*. Bene, inquit Servius, viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur: ipse telum tractat, labefactat: fracto ligno poscit ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur.

391 sqq. Iapis, Iasi filius inducitur exemplo Machaonis vulnus Menelai sanantis Iliad. δ, 213. Antonium Musam, cujus artem Augusti valetudo tantopere celebravit, sub aliena persona ut laudaret consilium fuisse Maroni suspicati sunt nonnulli. Fit tamen hoc parum verisimile; omninoque parum probari posse censeo genus hoc referendi loca poetarum ad certos homines per allegoriam et allusionem. Sufficit poetam Iapidem suum ad Homericorum medicorum exempla induxisse.

394—397. *Dabat*, dare volebat: nam Iapis, optione sibi a Phœbo data, prætulit et *maluit* medicam *artem* (quam, ut poeta, *usum* dixit) addiscere. *Ut depositi proferret fata parentis*, ut patris sui jam conclamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est *proferre vitam*, h. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter, maluit *mutas agitare inglorius artes*. *Mutæ artes*, non sunt artes quæ silent, sed quæ silentur; et faciunt, ut ii, qui eas tractant, et ipsi sileantur; adeoque obscuræ; unde *inglorius*. Ars medica nullam famam dabat, inprimis ex

Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Æneas, magno juvenum et mœrentis Iuli
Concursu, lacrimis immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubres
Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longævus Iapis
Ignorans; subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo vulnere sanguis.
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta

istius, quo poeta vivebat, sæculi opinione, cum medicinam tantum servi vel liberti ac Græci exercerent. At in vita heroum artes augurandi, jaculandi, et canendi claritatem dabant.

400—403. *Immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu:* egregie ad ἐνάργειαν narrationis. *Pæonium*, Apollineum. *Multa*, multum, *manu trepidat:* novavit egregie, pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione.

405. Pro vulgari: viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat: frustra omnia experitur Iapis, nulla via res successum habet.

406—408. *Horror*, nunc pro causa horrendi, terror. *Malum* cum dilectu: est pugna, fuga, terror. *Jam pulvere cœlum stare vident.* Aer pulvere plenus et quasi condensatus potenter sic describitur a poetis. Præiverat Ennius: *stant pulvere campi:* h. e. stat pulvis in campis, qui escenderat in aerem.

412, 413. De Dictamno (*Δίκταμνος* et *Δίκταμος*, a Dicte monte Cretæ, qui Idæ partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii. Inter *origana* retulit Linnæus. *Pubera folia* sunt efflorentia, exuberantia; nihil aliud.

416—419. Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina Iapis, hanc poeta a Venere allatam narrat; quæ succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus aquæ infundit, qua Iapis vulnus abstergit ac fovet. Ornavit poeta singula, utpote in re mirabili: pro aqua *amnem;* pro vase *labrum splendens* ære, seu lebetem; pro miscere *inficere* ponit, et sic porro. *Ambrosiæ* succus, qua dii utuntur, pro unguento est, quod vulnus levat et lenit. *Panacea*, πανάκεια, est inter fabulosos succos.

Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro! Quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
Non hæc humanis opibus, non arte magistra,
Proveniunt: neque te, Ænea, mea dextera servat;
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est;
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,

425. Exclamationis repentinæ vim facile sentis. Egregium narrationis hoc artificium.

428, 429. *Proveniunt*, pro vulgari, fiunt, eveniunt. *Agit*, non accipio cum Servio, Apollo facit hæc, nam id tenue; sed *προπέμπει*, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*.

430—432. Mira festinatio etiam in Ænea; et præclare tempus præteritum, *incluserat*. *Est habilis lateri*, *ἄρηρε*, *εὖ ἀρηρὸς* (*ἐστιν*), *ἥρμοστο*, vel ut Iliad. γ, 332, 333, thorax *ἥρμοσε δ' αὐτῷ*, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori. *Habilis hasta* supra fuit, quæ manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quæ membris commode respondet.

433 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiæ gravitate, vi, ac veritate; quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Iliad. ζ, 474 sqq., tum Ajacis ad Eurysacem apud Sophocl. 1647 sqq.

435, 436. *Verum laborem*. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, *καρτερίᾳ*, *ἀνδρείᾳ*. Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore, exemplum veræ virtutis me tibi habe propositum; at fortunæ secundæ exempla pete ab aliis. Altero loco, *Fortunam ex aliis*, vocabulum *discere* non æque appositum erat. Forma tamen orationis inde existit exquisitior pro vulgari: utere fortuna meliore quam ego expertus sum.

437. *Defensum dabit*, pro defendet. *Magna inter præmia ducet*, per magna belli decora, victorias. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebo, si te defendero.

438—440. Versus aurei, infigendi puerorum animis quibus illustres parentes providentiæ munere contigerunt. Similes erant, sup. iii, 342, in Andromaches verbis de Ascanio.

444, 445. Vulgare est: pulvis miscetur, turbatur in campo: et quia obscurat aerem, hinc cæcus; ut solet poeta pro eo, qui visum eripit, cæcum dicere. *Excita*, doctius quam concita.

Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris, heu, præscia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad littora venti:
Talis in adversos ductor Rhœteius hostes
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini quum divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas;

450. *Rapit*, ducit concitate; elegantius quam ducit. *Atrum* ad pulverem refer.

451 sqq. Comparatio ex Homero ducta; sed variata egregie et ornata novis accessionibus: Iliad. δ, 275 sqq. *Abrupto sidere*, magnifice pro abrupta nube, quæ nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *Dabit ille:* tempore futuro hæc ἐναργῶς extulit; quo ipso nos in expectationem rei rapit tanquam adhuc futuræ.

456—458. *Ductor Rhœteius*, Trojanus: vid. sup. iii, 108. Densentur, ut cuneatim dimicent. *Gravem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet, nec refert; nam simpliciter ornat: fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Qui cædunt, *Thymbræus* et cæteri, e Trojanis sunt.

465. *Tela ferentes*, inferentes, ut sup. quoque xi, 872, h. adortos se, contra stantes.

468. *Juturna virago.* Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius, adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: ut παρθένος, παρθενική.

473—475. Exemplum hujus comparationis, quantum quidem constat, ante Ma-

Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ; insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat; irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,

ronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is unde ductum est intercidit, est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. *Nigra hirundo.* Dicam hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quæ dorso nigro cærulescente est: et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent, *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna sonat;* quæ in urbe non facile quæras. Suavis versus 475: *parva* cum dilectu; ut *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem: *nidis loquacibus* pro pullis.

480—482. *Nec conferre manum;* cum Ænea. Nam alios persequitur. Ut *legere vestigia, oras, vias,* est persequi, sic *legit* h. l. *Æneas tortos orbes,* obliquas et implicitas vias pererrat ac pervagatur. *Disjecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines.

483, 484. Quoties e longinquo Turnum animadverterat, eumque insequebatur sic ut jam aggredi vellet etc. *Tentare* h. l. pro assequi, attingere: saltem in eo esse ut assequaris. Videtur autem Æneas (cf. v. 465) pedes incedere.

491—494. *Se collegit in arma,* int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens. Insidiis subactus,* ira propter insidias sibi factas victus.

500—502. Erant superanda nunc tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Æneæ et Turni. Hinc invocatio dei alicujus.

503, 504. Pro vulgari: Fierine potuit,

Jupiter, æterna gentes in pace futuras!
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros), haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mœstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequidquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prœlia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci

ut gentes duæ mox in unum coalituræ tam atroci pugna concurrerent?

505, 506. *Ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros*, h. e. Æneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, consistere fecit: sollennis orationis inversio, pro communi, ad eam primum pugnam Teucri, fuse adhuc per ordines ruentes, substiterunt.

507. *Excipit in latus* docte, pro, excipit, vulnerat, in latere. *Qua fata celerrima*, *ὅθι—μάλιστά τε καίριόν ἐστι*. *Crudum* pro cruento.

513—516. *Ille*, Æneas. *Mœstum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. *Nomen Echionium:* quoad nomen, nomine, Echionis filium. Ita tandem fieri potest, ut nomen per filium explicetur; uti et *genus* mox. *Hic*, Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Patara cum templo Latonæ et liberorum.

517—520. Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum: idque eo sagacius fecit quod statim atrox rerum facies succedit. *Lerna* autem etsi Argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiæ multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. Hic jam variavit ea quæ sup. lib. ii, 304 sqq. posuerat, ubi vide notam. Silvam lauream intellige: posito generi subjungit formam seu speciem, ex more; pro virgultis laurorum, lauris, doctius dixit *virgulta lauro*, ut *virgulta sonantia silvis*, sup. iii, 442, vi, 704. *Quisque suum populatus iter:* graviter pro, decurrens, sed cum vastatione agrorum.

526—528. *Per prœlia*, ordines pugnantium, aciem. *Fluctuat ira:* petita rei imagine ab aqua effervescente et æstuante; quæ, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, ut erumpat. Hinc plenum aqua vas *rumpitur;* vocabulo sollenni de copia. Sic *rumpuntur horrea messibus*. Itaque nunc *rumpuntur pectora*,

Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora et juga subter
Provolvere rotæ; crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorum, proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graiûm fortissime, Creteu,
Eripuit Turno: nec dî texere Cupencum,
Ænea veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora; nec misero clipei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles:
Hic tibi mortis erant metæ; domus alta sub Ida;
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equûm domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ.
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genetrix pulcherrima misit,

exæstuante ira, quam vix continere possunt.

529—534. *Hic*, Æneas esse debet, nam Latinum occidit: et cf. inf. v. 638. *Sonantem* h. crepantem, jactantem, dixit; ut alias *sonare* est loqui, commemorare. *Actum*, exactum, ductum, procedens; omnes ejus majores regia fuerant dignitate. *Turbine* docte pro jactu, sed cum rotationis notatione. Provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis. Ita *lora* et *rotæ* eum provolverunt subter juga, currum. Equi *nec memores domini* ad miserationem dicti sunt.

535—539. *Ille*, Turnus. *Aurata ad tempora*, aurata galea tecta. *Fixo* h. l. transfixo. Græcum Cretea puta fuisse ex Arcadibus. *Dii sui* s. propitii, ut alibi; seu, quorum in tutela erat; seu, quod suspicari licet, quod ille sacerdos erat.

542—545. Æolus ex Lyrnesso Mysiæ sub Ida, qua parte postea Æolis regio patuit: ut videatur poeta fabulam ignoratam etiam h. l. esse secutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia.

546—548. *Mortis metæ; θανάτου τέλος*, vel *τέκμαρ*; quatenus ipsa mors pro meta est. Alias etiam *vitæ meta* recte dicitur. *Hic tibi mortis erant metæ.* Comparant colorem orationis cum Iliad. *η*, 104, *υ*, 390. Sed proprie huc spectat Iliad. *π*, 787, *ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή*. *Conversæ* h. l. inter se ad pugnandum.

554. *Hic mentem misit*, consilium immisit, indidit Venus: *pulcherrima*, tantum ornans epitheton. In sqq. cum jam novissima totius belli et carminis parentur; ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poeta, ut omnia essent

Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille ut, vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; adspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit; quo cætera Teucrûm
Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora. Jupiter hac stat.
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum prœlia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi.
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum; densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad prœlia cogi;

ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora; utque perepetia aliqua etiam hæc esset, cum antea Trojanorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos.

560. In sqq. adumbratur allocutio militum. Brevitas et asperitas in ea commendanda venit.

565—568. *Jupiter hac stat:* hac parte, h. pro nostra parte. Respicit scilicet fœdus a Latinis violatum. *Causam belli,* Servius ait, quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert: ut inf. v. 600. Immo vero, ut in *regna ipsa Latini* pro regia, graviore usus est verbo poeta, pro auctore belli, h. urbe Latinorum, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit. Sic et v. 572 accipiendus. *Urbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum.

572, 573. *Caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. *Fœdusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum fœderi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id quod fœdere jam pepigerant Latini.

575—577. Ipsi certatim, certantes inter se, *Dant cuneum,* faciunt; ut toties *dare* nostro poetæ. *Scalæ improviso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, *apparuerunt,* prolatæ, admotæ sunt. *Primos:* qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes.

Bis jam Italos hostes; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem;
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
  Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat, crimenque, caputque malorum;
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis lethi trabe nectit ab alta.

582. Variat orationem: *hæc jam altera*, pro bis ruptum fœdus, bis Italos hostes factos.

585. Trahunt regem ad muros, haud dubie dedendæ urbis et renovandi fœderis causa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Geo. iv, 229. *Vestigavit* est pro invenit: et ἀορίστως accipiendum, in latebra, antro, detegit. *Trepidæ rerum*, sollenni ornatu pro *trepidæ* simpliciter: trepidæ de rebus; propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutæ, ἀμηχανοῦσαι.

591, 592. Tantum ad exornandam comparationem valere debent. Studium ornatus videmus vel in his, *fumus amarus, ater odor*. Omissa in fine applicatio comparationis: similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatæ. *Fessos* dixit, sc. malis, et jam animis fractos.

600. *Caput;* auctorem, ut sup. xi, 361 de Turno, *o Latio caput horum et causa malorum*. *Crimen*, reum, qui culpam meruit.

603. Mortem Amatæ jam expectare nos fecerat sup. v. 62, 63. Nec pro odio illa suo in Æneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est dijudicandum; est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragœdiis Græcorum frequentatum. Nobile adeo lethi genus ex antiquo more, inprimis in feminis. Sic Jocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta, Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Ulyssis, Anticlea, ap. eund. Sic Clite ap. Apollon. i, 1063. Sic Phædra et aliæ. Hanc adeo mortem prætulit poeta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem Amatam sibimet conscivisse*. *Nodum lethi* egregie dixit pro nodo lethifero; et *lethum informe* pro turpi, fœdo, eximie.

Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ;
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cætera circum
Turba, furit: resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
* Multaque se incusat, qui non acceperit ante
* Dardanium Ænean, generumque asciverit ultro. *
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis et illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prœlia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, et dudum, agnovi, quum prima per artem
Fœdera turbâsti, teque hæc in bella dedisti;

611. Pathos habet versus, et miserationem facit. *Immundo* simpliciter ornat, ut Geo. i, 81. Scilicet *κόνιν αἰθαλόεσσαν* reddidit, quæ non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Iliad. σ, 23, de Achille), sed et de pulvere occurrit Odyss. ω, 315.

612, 613. Hi duo versus desiderantur in Rom. Medic. et aliis vetustis, translati huc ex lib. xi, 471, 472, omissi etiam a Cuninghamo, Brunckio, ed. Parm.

614—617. Revocandum in animum, quod Turnum Juturna ad extremos ordines deduxerat, sup. 483 sqq. Tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunæ, sed processus, procursus equorum, cujus velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. *Cæcis terroribus*, quorum causam ignorabat.

621. *Diversa ab urbe*, in diversa parte sita: clamor enim ei a tergo oritur.

629, 630. *Mittamus funera;* alias adjectum, neci, Orco: et *mittamus funera Teucris*, pro Teucrorum funera, h. corpora. *Numero* sc. funerum, h. cæsorum.

632—634. Non est acerbe a poeta exi-

Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri lethum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? Vos o mihi Manes
Este boni, quoniam superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
  Vix ea fatus erat; medios volat, ecce, per hostes
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italûm, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges

gendum, ut argumenta exponat diserte quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato et a causis obscuris inde a v. 225 sqq. Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid esse quod deam argueret. *Fallis*, λανθάνεις, latere vis.

646—648. *Usque adeone mori.* Neronis voce celebratum hemistichium ap. Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi: *boni*, propitii. Sententia fere eadem quæ sup. xi, 51, 52, quoniam deorum superorum voluntas, numen, aversum est: vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. *Culpæ*, ignominiæ, fugæ.

650 sqq. Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Æneæ occurrat, permovet, nova res: Sacæ vulnerati et orantis miseratio.

654. *Fulminat:* grave vocabulum, cujus vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat. Voce jam Geo. iv, 561 usus est: cf. inf. v. 700.

657. *Mussat* h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quæ sup. xi, 345 et 454 atque inf. 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere.

659. *Tui fidissima*, pro vulgari, in te, tibi; ad formam illius, tui amantissima, inflexum. *Exterrita:* quod sup. 599 dixerat, *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta.

Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti;
Ardentes oculorum orbes ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus, et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis;
Perque hostes, per tela ruit; mœstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac, veluti montis saxum de vertice præceps
Quum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,

664. *Deserto in gramine*, extremo campo.

668. *Furias* ad desperatas Laviniæ nuptias refer.

669. *Umbræ*, quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur.

672—675. Turrim, diversi generis ab ea quæ supra ix, 530 fuit narrata, ex seriore ævo heroicæ vitæ intulit poeta. Admovebatur illa muris ab oppidanis, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. *Tabulata* sunt turris contignationes: vid. sup. ii, 463, 464. *Vortex flammis volutus* elegantius quam vertex flammarum. *Pontesque* quibus discursus fieret per turres et muros: vid. sup. ix, 170 et 530.

680. In archaismo in *furere furorem* nemo hærebit. Sed quam vim h. l. habet *ante?* Servius exponit: *prius quam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam:* digna grammatico interpretatio, non poeta. Cerda *priusquam moriar* supplet; quod æque putidum. Atqui in his et similibus obmutescunt summi viri. Nisi vitio coinquinatus est versus, est utique inter eos quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, complevit. Alias facile poterat succurri: *sine me furore, alma, furorem*, vel *sine me insanire furorem.* Certe *ante* prorsus alienum. Sine me, o soror, indulgere furori huic meo, hoc est, iræ, virtuti, ut congrediar cum Ænea, etiam si fatalis mors instet.

684 sqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poetæ obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius, eam jam ab Homero tractatam Iliad. ν, 137 sqq. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantasmatum dilectus simulque *ἐνάργεια.*

685—687. Variat orationem pro vulgari: avulsum vento seu imbre seu ve-

Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quæcumque est fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
  At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatque moras omnes; opera omnia rumpit;
Lætitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coïisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant. Fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,

tustate. *Sublapsa vetustas* saxi, pro saxo sublapso vetustate; traducto attributo. *Actu*, exquisite, impetu, impulsu. *Mons* pro saxo, ut augeat phantasma: *improbus*, ingens.

694. *Verius* est, justius est, me unum pro omnibus rupti fœderis pœnam luere. Nota nunc vocis *verus* significatio vel ex illo Horatiano, *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697—703. Præclarus locus: primum in exhibenda impatientia moræ et festinatione, tum in phantasmate miræ heroum magnitudinis et speciei corporis. *Præcipitatque moras omnes*, omnia, quæ eum morari poterant, festinanter agit. *Intonat armis*, tantus corporis specie *quantus Athos.* Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanæ phantasma: *dilated stood, Like Teneriff or Atlas unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd.* Parad. Lost, iv, 986. *Quum fremit* ventorum procellis; hinc et *coruscæ* ilices, variante variato arborum motu luce et umbra. Sic sup. i, 164, *silvis scena coruscis.*

709. *Cernere*, decernere.

712—714. *Invadunt Martem:* elato spiritu, pro, incipiunt pugnam. *Clipeis atque ære sonoro:* utrumque de clipeis collisis. *Fors et virtus.* Non fors Turni, Æneæ virtus: sed pugnantes non modo virtutem præstant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant.

715 sqq. Ornatissima comparatio; fa-

Quum duo conversis inimica in prœlia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis: ingens fragor æthera complet.
Jupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere lethum.
Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,
Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, præcipitem, quum prima in prœlia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;

cile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Ornat notionem silvæ positis nominibus celebriorum silvarum, Silæ in Bruttiorum agro, et Taburni in Samnio.

717—719. Valent hæc ad pugnæ atrocitatem declarandam. *Mussantque*, anxii expectant: cf. sup. 657. *Nemori*, pro pascuis, saltu; ut Geo. ii, 120: cf. Geo. iii, 220.

725—727. Apud Homerum Jovem fata Hectoris et Achillis, Iliad. χ, 209 sqq. Achivorum et Trojanorum, Iliad. θ, 69, libra expendere, notum est: sed ibi alterutrius exitium jam instare declaratur; quod secutus est Miltonus in præstantissimo loco lib. iv, 996 sqq. Maro ad diversum phantasma interpretes avocare debebat: ad magnitudinem pugnæ, et expectationem exitus quam ea faciebat. Non modo homines suspensi expectant, sed ipsi dii; ipse Jupiter libra pugnantium fata trutinat, sed æqua adhuc lance, nec in alterutram partem propensa. *Quem damnet labor, quo vergat pondere lethum:* prægnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie, utra lanx pondere vergat, eoque ipso mortem denuntiet. *Lethum* itaque pro ipsa lance dixit. *Quem damnet labor* sic accipio, ut eandem sententiam more suo bis exponat poeta: quem *damnet*, sc. letho, utrum e duobus morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu, quod præstat, *labor* simpliciter pugna, ut πόνος, μόχθος. Est ergo vulgare: uter, lance alterutra depressa, morti destinetur.

728, 729. *Impune putans* id sibi futurum; tuto se illaturum ictum. *Consurgit* sup. xi, 284, *quantus in clipeum assurgat*, pro insurgit.

732—734. Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum: et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga sibi consuluisset. *Ni fuga subsidio subeat*, potest duplici modo expediri: aut, ut jungas *subsidio subire*, subsidio venire, esse; aut nisi, id quod auxilio, *subsidio*, fuit, fugæ cogitatio subiisset ejus animo. Capulum mutilum *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris; (vid. sup. hoc lib. 89, 90;) sed mox, eo deposito, ad fœdus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro*, sup. v. 165.

Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Vulcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes:
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quanquam tardata sagitta
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu, canis et latratibus, instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripæque lacusque
Responsant circa, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra, præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
Præmia; sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis ubi figere dona solebant

739—743. *Arma dei ad Vulcania:* novatum docte, pro, ad arma dei Vulcani, vel arma divina Vulcani. *Futilis*, pro vulgari, fragilis. *Orbes:* vid. sup. v. 481. *Implicat*, pro facit, implicito cursu.

745. *Vasta palus*, non Juturnæ, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis; ut omnino Laurentina regio erat, et etiamnunc est, palustris: vid. sup. ad x, 709.

746. Genua tardata *sagitta*, vulnere: sup. v. 319.

750. *Aut puniceæ.* Geo. iii, 372, *Hos non—Puniceæ agitant pavidos formidine pinnæ:* ubi vide.

752. *Insidiis:* sunt illæ ipsæ lineæ pinnis ac formidine distinctæ, quas expavescens cervus non transilit.

753. *Umber*, canis ex Umbria.

756. *Lacus*, cf. 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem.

763—765. *Retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. *Levia aut ludicra:* scil. qualia erant in certaminibus ac ludis seu *στεφανίταις*, seu *χρηματίταις*.

766—772. Vim poeticam Maroni pro-

Laurenti divo, et votas suspendere vestes;
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat; huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene; colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer, et instat;
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.
  Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?

priam in oleastro hoc ornando agnosce. Simpliciter declarandus erat locus quo hasta hærebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Iliad. χ, 145. *Lignum*, arbor. *Nullo discrimine*, adeoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. *Puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. *καθαρὸς χῶρος*, ut Iliad. ψ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. iii, 582. *Hasta stabat*, ex jactu sup. 711.

774—778. Eadem in hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropæo, Iliad. φ, 174 sqq. *Colui—honores:* ut, sacra colere, religiones colere.

781—783. Quam ornate, non potuit evellere hastam! *Discludere morsus roboris*, ejusdem radicis seu trunci qui ferramentum hastæ arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. Sic *mordet fibula*.

785—789. Facit Juturna, quod Pallas in Achillis gratiam Iliad. χ, 267. *Arduus*, ut alias, elatus animo, fidens, audax.

791 sqq. Novo invento poeta nos, cum jam pugnam Turni et Æneæ instaurari expectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis. Hoc fere modo Odyssea ad finem properat, ω, 471 sqq. *Omnipotentis* Olympi, qui est deorum omnipotentium: cf. sup. ad lib. x, 1.

794, 795. Fatale esse, ut ait Æneas deus Indiges, ἐγχώριος, scis ipsa.

Mortalin' decuit violari vulnere divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris:
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel undis,
Trojanos potuisti; infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos:
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter, et Turnum et terras invita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in prœlia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:

797—799. Prior versus spectat ad id, quod paullo ante vulnus inflictum erat Æneæ. Ambiguum esse potest, sintne jungenda *vulnere divûm*, deorum, ut sit vulnus a deo illatum, ita *vulnere mortali* dictum erit nova acceptione pro vulnere mortifero; an *divum*, quarto casu acceptum, deum aliquem violari *vulnere mortali*, a mortali illato; et tum *deum* accipies aliquando futurum, Æneam. Ita vero argumentatio est valde levis: indignam rem esse *divum*, futurum deum, vulnere a mortali illato esse ictum. Vis argumentandi requirit hoc: a deo mortalem vulnerari indignum est. Junonis fraude per Juturnam illatum erat vulnus Æneæ, et hactenus *vulnere divûm* violatus erat *mortalis*. Apertior utique sententia esset, si scriptum foret *mortalem*. Inducor ut credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro lethali dicere. Ita tandem sententia digna poeta exit. Erat utique quod miraretur Jupiter, Junonem, cum sciret ipsa Æneam immortalem futurum, tamen putasse se assecuturam hoc, ut ille telo percussus vulnere lethali occideret.

801, 802. *Nec te edat dolor:* alias, animum tuum. In sqq. *et mihi curæ Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent*, est reiteratio antecedentis enuntiationis: *nec* toties me querelis tuis fatiges. Fraus est facta in eo, quod *et* subjunctum est, cum negativa *nec* repetenda esset. Atqui hoc novum non est. Sic inf. 825, *aut* pro nec. *Recursent*, iterentur.

803—805. *Terris agitare.* Consilia Junonis: primum per tempestatem immissam, sup. i, 37 sqq.; alterum *infandum accendere bellum*, sup. vii, 286, 316; tertium ad Laviniæ nuptias cum Ænea pactas et Junonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, scil. luctu, maxime ex Amatæ suspendio, quocum squalor ac deformitas conjuncta.

808, 809. Hoc non respicere potest ea quæ hoc libro de Junonis descensu in montem Albanum, et acceptis Jovis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata, sup. v. 133, 159, 160; sed ad locum lib. ix, 802 sqq., ubi Iris a Jove missa Junonem vetat pugnæ interesse.

810—812. *Nec tu*, scil. nisi hoc ita se haberet. Starem in acie *flammis cincta:* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Trojanos sæviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur. Nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris: quod an usu poetarum probetur, haud novi. Fulminis usui vix locus est. *Traheremque Teucros inimica in prœlia:* pro, Teucros aggrederer; nam qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit, trahitque in pugnam.

Adjuro Stygii caput implacabile fontis;
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Quum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component, quum jam leges et fœdera jungent;
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
Adjiciam; faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;

816, 817. Res per se notissima: sed ornatum est egregie *caput fontis Stygii*, pro simplici Styge. *Una superstitio*, h. quæ maxima jurisjurandi inter deos est religio: jusjurandum sanctissimum. Est idem ac si Juno diceret, obstringo me jurejurando sanctissimo. *Est reddita*, pro facta est. *Superstitio* pro religione satis frequens.

820. *Pro majestate tuorum.* Bene Serv. *Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat; inde ait* tuorum; *nam et Latinus inde originem ducit.* Sup. vii, 48, 49.

822—825. *Leges* sunt fœderis conditiones. Argute poeta rem facti jam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum; mansit sermo Latinus, vestitus Latinus: nec Trojani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet, ut fere fieri solitum.

827. Sint Romani potentes, sed tanquam Itali, non tanquam Trojani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Trojanorum.

830. Tu, cum sis germana Jovis soror, tantas iras in mortales exercere potes, ut ne nomen quidem gentis exosæ ferre possis?

832—834. Iram perperam susceptam, conceptam. *Me remitto:* dictum ut, remittere animum, ab ira. Remittit se qui mollescit, adeoque concedit, nec amplius contendit. Uti se remittunt ea quæ laxantur, solvuntur. Ausonios, ut *Ausonidas*, dixit pro Ausonibus, ut poeta.

835—837. Permixti cum tanto populo Trojani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine. *Subsidere* de iis quæ in commixtione infimum locum occupant, ut in elementis terra subsidit. *Adjiciam.* Sacra tantum ac religiones Trojanorum adjungam Italicis, Penates Latio inferentur; faciamque ut uterque populus Latini sint, adeoque ὁμόγλωσσοι.

839. *Supra ire deos pietate* non est ur-

Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat;
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæ Jovis ad solium, sævique in limine regis,
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
Si quando lethum horrificum morbosque deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur.
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum immedicabile, torsit;
Stridens, et celeres incognita transilit umbras:
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
Alitis in parvæ subitam collecta figuram,

gendum: significat tantum præstantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi quæcunque excellunt et præstant aliis, non modo paria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur.

841, 842. *Mentem retorsit*, inflexit, mutavit. *Excedit cœlo.* Quo igitur illa abiit, si cœlo excessit dea? Erit *cœlum* h. l. de nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam, æthere pendens: cf. sup. 792, 796, 810. Inde illa abiit ad suum *θάλαμον*, cubiculum, quod Homerus memoravit Iliad. ξ, 166 sqq.

845—850. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. *Cognomine*, pro nomine. *Diræ* est nomen illarum pestium, h. exitiosarum dearum. *Geminæ—et Megæram.* Docte sic variavit poeta, quod vulgo erat, sunt tres Diræ. Tum unum tantum nomen ponit: etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonem quis non facile supplet animo? *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam sup. vii, 331, vi, 250 ediderat. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. *Paribus*, pro pariter, pari omnes modo. *Ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum movet. *Apparent* vox propria, de ministerio, unde apparitores. *Acuunt metum:* terrent mortales miseros.

853—856. *Unam.* Cum poeta vix dignum sit indefinite loqui, Megæram designasse dicendus est: *unam illam. Turbine* simpl. pro motu. Volat Megæra tanquam sagitta arcu emissa. *Per nubem,* auget phantasma, pro per aerem.

857—859. Parthos sagittis venenatis usos esse firmat Servius Lucani auctoritate lib. viii, 303, 304. *Fel veneni*, ornate, ut virus, i. e. succus amarus, noxius. *Armatam*, tinctam. *Telum immedicabile*, quod vulnus insanabile facit. *Umbras* pro aere dixit.

862. Habet hæc Megæræ in bubonem mutatio aliquid quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poetæ certatim transtulere præsagia bubonum et noctuarum. *Alitis parvæ.* Videtur recte monitum a Servio, hoc alie-

Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per umbras;
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem agnovit et alas,
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam duræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscœnæ volucres: alarum verbera nosco,
Lethalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit!
Quo vitam dedit æternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, Manesque deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
  Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur:

num esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poeta noctuæ genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt: cf. Plin. x, 12, s. 16; et sic sup. iv, 462, 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem, parvam respectu deæ. *Subitam*, pro subito. Scilicet *subitam*, in quam subito *collecta*, conversa, est. *Colligere* de re in minorem speciem mutata.

864. *Importuna*, nocte intempesta, importuna.

869. *Stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Melius ad *alas* retrahi poterit.

873 sqq. *Duræ* mihi, quæ sustineo fratrem cernere in ultimum discrimen adductum.

876. *Obscœnæ* male ominatæ. *Terrete volucres;* invidiose dixit, nam una est, inquit Serv. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures, poneret, sæpe vidimus: v. c. 799.

877. Intelligo, nec latet me, fieri hæc Jovis numine ac voluntate.

878—880. *Reponit* doctius quam rependit. Expostulationes similes apud poetas sæpe occurrunt, ut et querelæ de immortalitate seu inutili, seu votis infesta. Et habent illæ aliquid quod ad miserationem egregie facit.

882. *Quidquam meorum*, quicquam meum, ulla mea res: nunc immortalitas.

885, 886. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit; quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit. Simile exemplum Tiberis se in fluvium immittentis vid. viii, 66.

887 sqq. Major est totius loci suavitas,

Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnes tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumve cava te condere terra.
Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; dî me terrent, et Jupiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus:
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque immane moventem:
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:

si quis Hectoris cum Achille pugnam mente teneat. Grave autem pathos in illis inest, *Non me tua fervida terrent dicta.* Sunt autem *fervida dicta* superba, arrogantia. *Jupiter hostis* est infestus.

896 sqq. Hasta emissa, cum altera deficiat, sæpe (v. c. Iliad. ξ, 409 sqq. η, 264) sic heroes Homerici saxa jaciunt. Ad talem morem hæc quoque exigenda sunt. Turnus autem etsi ensem receperat, (v. 785) hasta erat destitutus (vid. v. 711) quam eminus in Æneam mitteret; nec igitur cominus congreditur. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat.

898—890. *Litem:* remotius posuit; pro, fines, adeoque litem de finibus. *Vix illud:* ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus eorumque robore incredibili. Nota exempla Homerici Diomedis et Ajacis, Iliad. ε, 303, 304, μ, 445: utroque loco verecundius, *οὐ δύο γ' ἄνδρε.*

901. *Manu trepida,* festina adeoque non satis firma, *torquebat.* Servius: *Bene imperfecto usus est tempore; quia non est perfectum quod voluit, ut v.* 903, 904, 907. Nimis argute: vid. v. 394 *dabat* pro dederat.

903, 904. Non hæc Turnum, præ metu, mentis male compotem, *ἄπορον,* arguunt, sed, quod v. 913, 914, diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia injicit, viresque adeo corporis debilitat. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit,* vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium.

906. *Lapis viri* (pro ejus) est lapis ab eo projectus. Poterat *viro* dicere, ut esset *viro volutus,* h. e. a viro; sed alterum maluit. *Inane* de aere nunc non primum occurrit, nec ejus epitheton *vacuum:* utrumque Lucretio sublectum.

908 sqq. Egregie ornavit comparatio-

Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos adspectat, et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, et clipei extremos septemplicis orbes;
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia conjux:

nem per se jucundam, ex Iliad. χ, 199 sqq. Est Apollonii similis locus lib. ii, 278.

913. Quamcumque viam iniit vulgari modo dices.

914, 915. Dictum exquisitius pro sollenniore, vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus.

919—921. *Coruscat*, vibrat, πάλλει Homerus, Iliad. χ, 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, hastæ sic vibratæ cum Lucifero. *Fortunam*, h. locum in corpore quem fortuna dabat. Tum omnibus corporis viribus emittit hastam.

924, 925. Hasta trajicit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricæ oram, et in femore sedet. Sup. lib. x, 587 sq. simile fere vulnus fit. Scilicet, quod jam alii viderunt, noluit poeta vulnus lethale esse, ut locus esset iis quæ sequuntur; quibus ad tragicæ fabulæ exitum epos suum propius adduxit; simili fere more quo Achillis vulnus Hectori ita illatum est, ut verba adhuc facere posset, Iliad. χ, 328. *Septemplicis*. Ajacis *σάκος ἑπταβόειον* quis nescit?

927. *Duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu: cf. sup. xi, 645.

928. *Consurgunt gemitu Rutuli*: sollenni poetæ more, quo a vulgari orationem abducit, pro, *gemitus Rutulorum consurgit*.

930 sqq. Vides Hectorem ne sepultura careat, supplicantem, Iliad. χ, 338 sqq. *Oculos* convertit, *manus protendit*, sed illud latet in hoc: ut toties fit.

933, 934. *Fuit et tibi talis*. Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum præstantissimum, *Μνῆσαι πατρὸς σεῖο* etc. Iliad. ω, 486.

935. *Et me, seu corpus*. Viro forti digna oratio: aperte mortem non deprecatur; vitæ tamen usum nec renuit.

Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, et ira
Terribilis, Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

938. *Acer in armis* jungenda esse monet Servius, nescio an satis bene. Præstaret *stetit in armis* jungere. *Acer*, δριμὺς, truculento vultu. Æneas stabat tenens clipeum et ensem, strictum, ut ex v. 950 apparet.

940—944. Hæc jam præparaverat sup. lib. x, 495 sq. 500—505. Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tanquam rem in qua nunc rerum cardo vertitur, et quæ luculentius animo erat repræsentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poetica forma dictum, pro, et bullæ, ornamenta nota, fulserunt in cingulo. Præclarum hoc inventum suppeditatum forte erat Maroni a tragicis, in quibus legerat Achillem, in Hectoris pedibus religandis, usum esse eodem balteo quem Hector ab Ajace acceperat; qui idem dato ab Hectore gladio se jugulavit.

945. *Oculis hausit.* Jam sup. iv, 661, *Hauriat hunc oculis ignem:* traductum ab auribus, iv, 359, *vocemque his auribus hausi:* petitum ab aura, quam spiritu ducimus, haurimus; hinc haurimus etiam alia quæ per auram sensus feriunt; tandem est simpliciter accipere; sic transfertur ad animum: x, 648, *animo spem turbidus hausit inanem.* Convenit *bibere*, *imbibere*, ut i, 789 *longumque bibebat amorem.* *Monumenta doloris* h. l. quæ memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte.

947. *Meorum* graviter, pro uno ex suis, ex amicis: Pallante.

949. *Immolat*, non sibi, sed, diis inferis. *Scelerato ex sanguine.* Poetis omne facinus atrox, audax, sævum, est *scelus;* ideoque Turnus *sceleratus* qui cædem Pallantis commiserat.

952. Versum Homericum esse expressum, Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Iliad. χ, 362, 363, jam notavit Servius. *Indignata cum gemitu* pro gemens, mœrens: ὃν πότμον γοόωσα anima: cf. sup. xi, 831. Jamque cum Turni morte fœderis supra concepti conditiones v. 187 sqq. exitum habent: Lavinia in matrimonium accepta, Æneas Trojanos in Latinum nomen adjungit, novam urbem Lavinium condit, jusque socero in regno succedendi consequitur: adeoque Æneas accepit *sedem in Italia*, *intulitque deos Latio*, ut lib. i, 5, 6 fore poeta prædixerat.

Omnino si de arte quæritur, ab ingeniosis inventis profecta, et judicii maturitate et severitate temperata; nihil video quod cum Marone comparari possit; multoque hac parte inferior est Ilias Æneide.

FINIS.

INDEX.

Numerus prior Ecl. vel Geo. et sine litera præfixa librum Æn. indicat; posterior ubique versum

8, 562. accendam animos amore 7, 550. accenderit sol æstus G 4, 401. quæ causa ignem 5, 4. accendere cedrum G 3, 414. Martem cantu 6, 165. bellum 12, 804. accensa est spes 5, 183. accensus rumore 4, 203. furiis 12, 946. accensa super his 4, 364. furore 4, 697. comas, coronam 7, 75. dolore 11, 709. luctu 12, 277. accenso Turno 12, 9. accensi talibus firmantur 9, 788. monitu 10, 397. rogos 11, 188. pectore matres 7, 392.

accessus v. accedo.

accidit hæc fortuna 12, 593.

accido. accisam ferro ornum 2, 627. accisis dapibus 7, 125.

accinge te pugnæ 11, 707. accinxerat ensem lateri 11, 489. accingunt se prædæ 1, 210. omnes operi 2, 235. accingitur armis 6, 184. ense 7, 640. facibus 9, 74. accingor ferro 2, 671. accingar dicere pugnas G 3, 46. accingier magicas artes 4, 493. accincta ferro Juno 2, 614. flagello Tisiphone 6, 570.

accipere sceptra 7, 173. Tarquinium ejectum 8, 647. orantes mœnibus 11, 885. frenum 12, 568. accipiebat rex illos in porticibus 3, 353. accipiens sonitum 2, 308. præmia 5, 309. accipies hunc cœlo 1, 290. te pectore toto 9, 277. accipiat tempestatum potentem G 1, 28. me ratibus, noctem oculis 4, 531. 541. accipiet deum vitam E 4, 15. reduces 3, 96. secures 6, 820. Metabum tectis 11, 568. cladem 12, 604. accepit flammam 8, 389. paludem 6, 414. sortem 5, 491. vocem matris 12, 64. accipit mentem in Teucros benignam 1, 304. toro Ænean 8, 178. fusos crines 10, 138. ensem jugulo 10, 907. formam aratri G 1, 170. accipiunt inimicum imbrem 1, 123. semina G 1, 216. vulnera tergo 3, 243. auras follibus G 4, 172. 8, 450. Alciden lacu 6, 393. accipimus hunc genitum 7, 48. en accipe E 6, 69. carmina E 8, 11. monumenta 3, 486. fidem 8, 150. insidias Danaum 2, 65. accipite hæc 4, 611. hanc animam 4, 652. hæc animis 5, 304. 10, 104. Ænean 8, 73, accepta dis Rhodia G 2, 101.

accipiter sacer ales 10, 921.

acciri Ænean exposcunt 8, 192. accitos imperio 11, 235. accitu genitoris ire 1, 677.

acclinis arboris trunco 10, 835.

acclive tumulis solum G 2, 276.

accolit gens Nilum G 4, 288. Capitoli saxum 9, 449.

accola Vulturni 7, 729.

accommoda fraudi vallis 11, 522. accommodat ensem lateri 2, 393.

accubet nemus umbra G 3, 334. juxta Furiarum maxima 6, 606.

accumbere divum epulis 1, 79.

accumulem donis animam 6, 885.

accurrit 5, 451. 10, 352.

acer rusticus G 2, 405. equis Pelops G 3, 8. equus G 3, 119. 1, 444. 4, 156. Romanus G 3, 346. Molossus G 3, 405. Gelonus G 3, 441. Oronteus 1, 220. metus 1, 362. Ganymedes 5, 254. Eryx 5, 402. Mnestheus 5, 507. equo 5, 662. Coras, 7, 672. Romulus 8, 342. Serestus 9, 171. 9, 779. anhelitus 9, 814. 3, 682. Turnus 10, 308. Lucagus 10, 577. Mezentius 10, 897. Messapus 11, 518. Aconteus 11, 612. Atinas 11, 869. Æneas 12, 783. acer bellis 10, 411. acre genus luporum G 3, 264. virum G 2, 167. acri amore 12, 392. dolore 7, 291. 11, 709. fuga G 3, 141. remige 5, 116. Lycurgo 3, 14. viro 8, 441. acres apros E 10, 56. arcus 7, 164. 9, 665. stimulos 9, 718. viros 11, 48. oculos 12, 102. acrior asilus G 3, 154. Mnestheus 5, 210. Entellus 5, 454. Nisus 9, 416. cura G 3, 538. potentia solis G 1, 93. acrius incumbunt G 4, 248. 9, 791. acerrimus Ajax 2, 414. Nisus 9, 176. Camers 12, 226.

acerbus dies 5, 49. vulnus 11, 823. casu, 5, 700. funere 6, 429. 11, 28. acerbi quidquid est 12, 678. animis 5, 462. fatis 11, 587. pestis G 3, 419. acerba sonans G 3, 149. tuens 9, 794. odia 10, 904. fremens 12, 398. acerbat crimen 11, 407.

acerno solio 8, 178. trabibus 2, 112. 9, 87.

acerra plena veneratur 5, 745.

Acerris vacuis G 2, 225.

acervum magnum alterius G 1, 158. farris G 1, 185. 4, 402. stragis 6, 504. cædis 11, 207. scutorum 8, 662. cædis Rutulæ 10, 245. Rutulorum 10, 509. stragis Teucrorum 11, 384. pascitur 11, 786. numeros impressit acervis G 1, 263.

Acestes onerarat vina, etc. 1, 195. clarus 1, 550. 5, 106. horridus in jaculis etc. 5, 36, 61, 63. castigat Entellum 5, 387. attollit eum 5, 451. ausus juvenum tentare laborem 5, 499, 519. gaudet regno 5, 757.

Acestam urbem 5, 718.

Acetes v. Acœtes.

Achæmenides 3, 614, 691.

Achaica manus 5, 623. castra 2, 462.

Achates 1, 174. 188. perculsus 1, 513. compellat Ænean 1, 581. conclamat Italiam 3, 523. fidus 6, 158. 8, 521, 586. Achatæ femur perstrinxit 10, 344. Achate, quis jam locus etc. 1, 459.

Acheloia pocula G 1, 9.

Acherontis avari strepitum G 2, 492. undas 6, 295. Acheronta affatur 7, 91. movebo 7, 312. Acheronte remissos manes 5, 99. refuso 6, 107. rupto 7, 569. sub imo honos 11, 23.

Achilles iterum ad Trojam, etc. E 4, 36. cristatus 1, 468. vendebat corpus Hectoris 1, 484. sævus 1, 458. 2, 29. Larissæus 2, 197. 11, 404. non talis in hoste 2, 540. alius Latio partus 6, 89. Priami regnorum eversor 12, 545. Achilli currus G 3, 91. 10, 581. immitis 1, 30. 3, 87. exuvias 2, 275. armipotentis 6, 840. equis 12, 352. Achilli impar congressus 1, 475. hic inventum 9, 742. magnum 11, 438.

Achilleæ stirpis fastus 3, 326.

Achivi inclusi ligno 2, 45. Achivum telis elapsus 2, 318. ductor 11, 266. Achivos si uno ordine habetis 2, 102. in medios torsisti etc. 5, 197. Achivis mediis elapsus 1, 242. principibus permixtum 1, 488. Trojamque aperiret 2, 60. cæsis insignis 6, 838.

Acidaliæ matris memor 1, 720.

acidis sorbis G 3, 380.

acies ferri 2, 333. 6, 291. 11, 862. falcis G 2, 365. stellis obtusa G 1, 395. sanguinea 4, 643. 7, 399. juvenum 5, 563. per medias G 4, 82. quemque secutæ 7, 643. æra-

adjungit his Hylan etc. E 6, 43. aliud majus 12, 244. vites ulmis G 1, 2. sibi gentes 7, 238. viro 7, 13. me socium rebus 9, 199. adjungi generum 7, 57. adjuncta lateri castrorum classis 9, 69.
adjuro caput Stygii fontis 12, 816.
adjuvat Diores 5, 345. incessu tacito 12, 219. fors ausum 10, 458.
adlabitur classibus æquor 10, 269. adlabi rates 8, 108. adlabitur Cumarum oris 6, 2. aures matris fama 9, 474. mare æstu 10, 292. adlapsa sagitta 9, 578. 12, 319.
adlacrimans 10, 628.
adligat quos palus tarda unda G 4, 480. naves anchora unco morsu 1, 169.
adloquor divos extrema hora E 8, 20. quod te, hoc est 6, 466. adloquitur illum Venus 1, 229. coram parentem 8, 123. etc.
adludens nec plura 7, 117.
adluit mare supra infra G 2, 158. 8, 149.
admirantur illum omnes G 4, 215. admirans numerum comitum 2, 797. venerabile donum 6, 408. admiranda spectacula G 4, 3.
admiscere saporem gallæ G 4, 267. stirpem admisceri Phrygiam 7, 579.
admittier orant 9, 231. admissi revisunt stagna 6, 330. pennis admissis 11, 272.
admonet me imago patris 4, 353. Phlegyas omnes 6, 619, ira deum 11, 233. admonuit Cynthius E 6, 4. vesper G 4, 187. Sibylla 6, 538, 293. injuria Turni 9, 109. bijugos telo 10, 587.
admorso in stirpe G 2, 379.
admovit labra poculis E 3, 43. 47. te oræ ventus 3, 410. pecus aris 12, 171.
adnare terris 4, 613. terræ 6, 358. adnavimus oris 1, 538.
adnixus Triton 1, 144. urget 5, 226. intorquet hastam 9, 744. hasta columnæ, 12, 92. nautæ adnixi 3, 208. torquent spumas 3, 583. hastis 9, 229.
adnuis quibus arcem cœli 1, 250. adnuit petenti 4, 128. per ripas etc. 9, 106. 10, 115. his Juno 12, 841. Martem Victoria 12, 187. adnuerint superi vellere signa 11, 20. adnue cœptis G 1, 40. 9, 625.
adolere penates flammis 1, 704. honores Junoni 3, 547. altaria tædis 7, 71. verbenas E 8, 65.
adolescit prima ætas novis frondibus G 2, 362. ignibus aræ G 4, 379. cum adoleverit ætas 12, 438. adultos fœtus G 4, 162. 1, 431.
Adonis formosus E 10, 18.
adopertus purpureo amictu 3, 405.
adorea liba 7, 109.
adoro vos, venti 10, 677. adorat Cererem G 1, 343. numen Junonis, 1, 48. 3, 437. sidus 2, 700.
adorti deducere 6, 397. nefas 7, 386.
adparat 10, 453. 11, 117. scindere vallum 9, 147.
adparere incipit E 9, 60. Nisus G 1, 404. domus intus 2, 483. rari nantes 1, 118. etc.
adpellat victorem Acesten 5, 540. urbem Acestam 5, 718.
adpello. adpulit 3, 715. vectos oris tempestas 1, 377. ignarum deus 3, 338. classem exercitus 7, 39.
adpetii cœlestia corpora 11, 277.
adplicat oris 1, 616. ipsum terræ 12, 303. ensem 10, 536.
adpone pabula G 4, 380. epulandum Ascanium 4, 602.
Adrasti pallentis imago 6, 480.
adrexit comas 10, 726. animos 12, 251. adrectus uterque 5, 426. quadrupes 10, 892. pectore 11, 639. animum his dictis 1, 579. littore currus 9, 317. auribus adstant 1, 152. hastis 9, 465. cervicibus 11, 496. squamis 11, 754. pectora 2, 206. spes G 3, 105. comæ 4, 280. mentes 5, 643. iræ 11, 452. acies 12, 731.
adripe Ausoniam velis 3, 477. castra 9, 13. ipsum pendentem 9, 561. bijugos 10, 595. locum 11, 531. adrepta tellure 10, 298. tempore 11, 459.
adscendere muros scalis 9, 507. urbem Buthroti 3, 293. in vestram 2, 192. adscendebant collem 1, 419. cubile Jovis 12, 144. adscensu supero fastigia 2, 303.
adscire generum 11, 472. 12, 613. socios 12, 36. adscitis Ætolum armis 11, 308.
adsensere omnes 2, 130.
adsensu nemorum G 3, 45. rauco 7, 615. vario 10, 97.
adservabant prædam 2, 763.
adsidet 11, 304.
adsidua fuligine E 7, 50. ver G 2, 149. sale 5, 866. cantu 7, 12. venatu 9, 245. tinnitu 9, 808. vocibus 4, 447.
adsidue G 2, 441. 4, 248. 8, 55. veniebat E 2, 4. uri illudunt G 2, 374.
adsimilis cadenti silex 6, 603.
adsimulat jubas divini capitis 10, 639. adsimulata formam Camerti 12, 224.
adsistunt 12, 790. adsistens super 10, 490.
adsperge sapores G 4, 62. virus pecori G 3, 419.
adspergine spumant cautes 3, 534.
adspernabere nec curam lentis G 1, 228. nec tu adspernata vocantem G 3, 393. haud adspernanda precantes 11, 106.
adspicere Didonem collapsam 4, 664. hæc oculis æquis 4, 372. 9, 209. pugnam 12, 151. adspicimus te post multa funera? 2, 285. Spartam 2, 578. nostrum dedecus 12, 642. dextram inermem 12, 734. adspice, aratra referunt etc. E 2, 66. ut antrum sparsit etc. E 5, 6. qui coeant populi 8, 385. num nostrum telum etc. 10, 481. illum contra 11, 374. etc.
adspectat arces 1, 420. castra Dardanidum 10, 4. Rutulos 12, 915. stabula G 3, 228. flentes pontum 5, 615. silvam 6, 186. supera convexa 10, 251. campum 12, 136.
adspectus Libycæ urbis 4, 348. mortales 9, 657. adspectu primo 1, 613. conterritus 3, 597. obmutuit 4, 279. nostro ne subtrahe te 6, 475. subito territus 11, 699.
adspirat fortuna labori 2, 385. ventos eunti 5, 607. dictis divinum amorem 8, 373. equis Achillis 12, 352. adspirant auræ in noctem 7, 8. adspirate canenti 9, 525. adspirans amaracus 1, 694.
adstare sedes relictas 3, 123. effigies divum 3, 150. adsto adrectis auribus 2, 303. 1, 152. adstat donum pugnæ 5, 478. Lavinia 7, 72. hasta 12, 93. adstitit imber supra caput 3, 194. 5, 10. adstant armati 9, 677. adstans equus 2, 328. fratres 3, 677. adstantibus squamis G 3, 545.
adstringit venas G 1, 91.
adsuesce vocari votis G 1, 42. colla servitio G 3, 168. adsuescite bella animis 6, 833. mensis sociorum 8, 174. cer-

nere facta 8, 517. adsuetus succedere tecto G 3, 418. mensæ herili 7, 490. bellis 9, 201. perfundi flumine 11, 495. malo G 2, 168. silvis 5, 301. imperiis 7, 487. dat tibia cantum 9, 618. parvo juventus G 2, 472. 9, 607. venatu gens 7, 746. calathis virgo 7, 806. ripis volucres 7, 33.

adsultibus urget 5, 442.

adsum Æneas 1, 595. ab sede dirarum sororum 7, 454. qui feci 9, 427. adsumus, haud equidem reor 5, 57. adsunt portis 2, 330. adero 4, 125. umbra 4, 386. aderit jam tempus E 4, 48. Priami de sanguine Pyrrhus 2, 662. improvisi 2, 182. huc ades E 2, 45. o Melibœe E 7, 9. etc. adsis o Tegeæe G 1, 18. utinam adforet Æneas 1, 576. ipse Hector 2, 522. præmissus Achates 6, 35. adfore generos externis ab oris 7, 270. Ænean cum spoliis 9, 243. vim verbo 10, 547. etc.

adsurgere in auras G 3, 109. querelis 10, 95. adsurgit Tmolius G 2, 98. septem in ulnas G 3, 355. non adsurgunt turres 4, 86. iræ 12, 494. adsurrexerit viro Phœbi chorus E 6, 66. adsurgens fluctibus G 2, 160. Orion 1, 535. Aulestes 10, 208. dextræ 10, 797. condidit ensem 9, 348.

adterat herbas bucula G 4, 12. adtrivere alas apes G 4, 204. adtritus vomer G 1, 46. ansa E 6, 17.

adtingere telas G 3, 562. Tybrim 5, 797. dextras 9, 558. adtigit herbam E 5, 26. vinum summo ore 1, 737. arva 7, 662. adtigerit morantem Aurora 4, 568. lumina vitæ 6, 830. proram 6, 659. adtactu nullo volvitur 7, 350.

adtollere molem 2, 185. arcem 3, 134. se terra visa est 3, 205. oculos 4, 688. fasces 7, 173. se a tergo 9, 321. fatales moles 11, 130. adtollat brachia 5, 364. adtollit globos flammarum 3, 574. se Punica gloria 4, 49. sese in auras 4, 176. æquævum amicum 5, 452. alas 7, 561. capita cœlo 9, 682. se in femur 10, 856. animos 12, 4. adtollunt regem humeris G 4, 217. adtollens ora pallida 1, 354. sese cubito 4, 690. sibila colla 5, 278. lumina 5, 847. facem 6, 607. fata nepotum 8, 731. iras anguis 2, 381. adtollitur saxum 5, 127. adtolluntur arenæ 9, 714. adtolli malos jubet 5, 829.

adtondent virgulta capellæ E 10, 7. adtondens vitem rusticus G 2, 407.

adtonitus stupet G 2, 508. visis talibus 3, 172. monitu deorum 4, 282. fatis conjugis 12, 610. domus 6, 53. hydri G 3, 545. matres 5, 659. animis 5, 529.

adtorquens emittit jaculum 9, 52.

adtraxerit quæ causa Arpos 11, 250. adtractus ab alto spiritus G 3, 505.

adtrectare sacra 2, 719.

adulter 11, 268. Dardanius 10, 92. adulterium cæsi ob 6, 612.

adurat frigus G 1, 93.

adusque columnas Protei 11, 262.

advehitur Teucros Dardanus 8, 136. advectus ad oras 3, 108. oris 10, 655. classis 5, 864. Ænean 3, 11. huc 1, 558.

advelat tempora lauro 5, 246.

advenit Camilla 7, 803. tempus pugnæ 10, 11. advenisse diem, viros 7, 145. 168. Tyriam qui adveneris urbem 1, 388.

advena 4, 591. 10, 460. 12, 261. possessor agelli E 9, 2. exercitus 7, 38. adiit 10, 516.

adventat sub finem 5, 328. ad urbem 11, 514. adventare externum virum cernimus 7, 69. adventante dea 6, 258. Euris G 4, 192.

adventus virum ardescit 11, 607. adventum miratus 5, 36. dei 8, 201.

advertere puppim 6, 410. terræ 7, 35. proras 8, 101. 10, 293. agmen urbi 12, 555. advertite animis quæ dicam 2, 712. malis numen 4, 611. mentes 5, 304. æquore cursum 7, 196. mentem huc 8, 440. adverte, docebo 4, 116. 8, 50. advertuntur arenæ 5, 34.

adversa procella 1, 103. porta 5, 552. fortuna 9, 283. virgo 11, 719. adversa sub fronte 1, 166. quercu 8, 616. mole 9, 35. hasta 10, 579. adversa si quando vocarent 9, 172. pectora 10, 571. ora 12, 651. obluctor arenæ 3, 38. faciem 10, 699. arces 1, 420. ora juvenci 5, 477. arbore mali 5, 504. tergum Sulmonis 9, 412. tempora 9, 588. pectus 11, 667. frontem 12, 307. Ænean vidit 6, 684. amnem 8, 58. hostem 11, 370. se 11, 742. in adversum nitens 8, 237. rapiat 9, 211. adverso occurrit 10, 734. flumine G 1, 201. astro G 1, 218. agmine 2, 727. sole 4, 701. 5, 89. limine 6, 279. antro 6, 418. fornice 6, 631. pectore 9, 347. 12, 950. ore 9, 443. Marte 12, 1. equo 12, 291. curru 12, 370. aggere 12, 446. venti confligunt 2, 416. apparent 11, 605. adversos hostes E 10, 45. vultus 6, 755. in adversos egit 9, 761. tendit 10, 412. imus 11, 389. cornibus G 2, 526. postibus 3, 287. Eois 6, 832. etc.

adversata petenti 4, 127.

advocat socios 5, 44. arma omnia 8, 250.

advolat 10, 511. 12, 293. leo 10, 456. Æneas 10, 896.

advolvere 6, 182. focis ulmos G 3, 378.

adyto canit ex 6, 98. patrio 7, 269. adytis penetralibus 2, 297. relictis 2, 351. Minervæ 2, 404. incensis 2, 764. reclusis 3, 92. ab imis 5, 84.

Æacides (Achilles) 1, 99. 6, 58. Pyrrhus 3, 296. (Perseus) 6, 840.

Ææa Circes, 3, 386.

ædes cavæ ululant 2, 487. divitis domini 12, 473. resonant 12, 607. ædibus vomit undam etc. G 2, 462. clausis cunctantur G 4, 258. in mediis 2, 512. residunt 8, 468. adstabat 12, 93.

ædificant equum 2, 16.

Ægæo alto 12, 366. Neptuno 3, 74.

Ægæon 10, 565.

æger ago E 1, 13. curis 1, 208. anhelitus 5, 432. anhelans 10, 837. amorem G 4, 464. femur 10, 856. amantem 1, 355. Beroen 5, 651. nulli flexere mariti 4, 35. quid sollicitas 10, 612. sub morte G 3, 512. corpora 2, 566. 3, 140. genua 5, 468. succidimus 12, 910. sues G 3, 496. mortalibus G 1, 237. alius color G 4, 254. ægre rimantur terram G 3, 534. ægrescit medendo 12, 46.

ægida concuteret 8, 354. Palladis arma 8, 435.

Ægyptus non sic regem etc. G 4, 210. omnis eo terrore 8, 705. fœcundat Nilus G 4, 291. vehit Antonius 8, 687.

Ægyptia conjux 8, 688.

Ægle E 6, 20.

Ægon E 3, 2. Lyctius E 5, 72.
æmulus Triton 6, 173. æmula Pristis 5, 187. senectus 5, 415. spes 10, 371.
Æneas Sylvius 6, 769.
Æneas et Æneadæ passim.
Æneadæ urbs 3, 18.
Æneia nutrix 7, 1. hospitia 10, 494. puppis 10, 156.
Æneida, sit satis 9, 653.
aeni trepidi G 1, 296. undantis 7, 463. aena locant 1, 213. 5, 102. undantia flammis 6, 218. aena luce 2, 470. thoracas 7, 633. crateras 9, 165. nodis 1, 295. foribus 1, 449. in falcibus 4, 513. labris 8, 22. squamis 11, 487. 770.
Æolus rex 1, 52. sedet celsa arce 1, 56. hæc contra 1, 76. se jactet 1, 141. Æole 1, 65. 12, 542.
Æolia excitos ventos 10, 38. Æoliam venit 1, 52. juxta 8, 416.
Æoliis oris 8, 454. procellis 5, 791.
Æolides hortator scelerum 6, 529. Misenum Æoliden 6, 164. Clytium 9, 747.
Æqui Falisci 7, 695.
Æquicola 7, 747.
æquor v. post æquare.
æquus uterque labor G 3, 118. Jupiter 6, 129. sorti utrique 10, 450. Acerris Clanius G 2, 225. aer avibus G 3, 546. æquum est parere E 5, 4. consulere 12, 20. æqui servantissimus 2, 427. æquo fœdere 4, 520. discrimine 5, 154. Marte 7, 540. campo 9, 56. solo 11, 706. æqui viribus 12, 230. æquis passibus 2, 724. oculis 4, 372. 9, 209. nec dis nec viribus 5, 809. mentibus 9, 234. animis 10, 357. ducibusque et viribus 10, 431. manibus 11, 861. cæstus 5, 424. solo culmina ponam 12, 569. Palladis 1, 479. gentem 7, 203. leges 11, 321. æquius fuerat 11, 115. æque negant G 2, 215. juvenem exquirunt G 3, 118. non felicibus auspiciis 11, 32. celebrabit honores 12, 840.
æquævum regem 2, 561. amicum 5, 452.
æqualis chorus G 4, 460. Paridis 10, 703. ævo 3, 491. fidi 5, 468. catervas 10, 194. ex æqualibus unam 11, 820.
æquiparas voce magistrum E 5, 48.
æquare labores lachrimis 2, 362. fluctus sequendo 3, 671. luctus 10, 755. æquabat operum laborem justis partibus 1, 508. æquabis pedibus arenas G 2, 232. opes regum animis G 4, 132. animos Olympo 6, 783. ludum nocti 9, 338. æquat ducem passibus 6, 263. amorem 6, 474. tecta cœlo 8, 100. te cœlo laudibus 11, 125. æquemus pugnas 5, 419. æquet numerum cum navibus 1, 193. æquant sata sulcos G 1, 113. æquante ventos sagitta 10, 248. æquata cœlo machina 4, 89. spirant auræ 5, 844. numero 7, 698. examine 12, 725. rostris 5, 232. velis 4, 587. æquanda cylindro area G 1, 178.
æquor stratum E 9, 57. fervet G 1, 327. indignatum G 2, 162. altum G 4, 528. ferro scindimus G 1, 50. immensum spatiis G 2, 541. maris arandum 2, 780. 3, 495. salis 3, 385. effundat Teucros in 9, 68. procedit in 10, 451. æquoris oram E 8, 7. arenæ G 2, 105. æstu 3, 397. deas 9, 102. æquore tingi G 1, 246. proscisso G 1, 97. non ex ullo plura plaustra G 2, 205. toto agit Daren 5, 456. cesserunt 10, 444. fremit sonipes 11, 599. aperto 12, 333. extremo 12, 614. campi 7, 781. æquora ventosa G 1, 206. verrens Aquilo G 3, 201. per aperta volans G 3, 195. diversa petit 12, 742. ponti G 1, 469. etc.
æquoreum genus G 3, 243.
aer non æquus G 3, 546. in nubem cogitur 5, 20. aeris vitio E 7, 57. in campis 6, 888. aera auribus captat 3, 514. nigrum comprenderit G 1, 428. summum arboris G 2, 123. per vacuum G 3, 109. temperat vesper G 3, 336. tenuem G 4, 311. magnum 1, 300. tenebrosum 5, 839. liquidum 6, 202. tenerum 9, 699. aere in liquido G 1, 404. toto G 3, 367. obscuro 1, 411. quieto 5, 216. densior grando G 4, 80.
aerii mellis G 4, 1. montis E 8, 59. 8, 221. ulmo E 1, 59. rupe G 4, 508. nubem 7, 704. Irim 9, 803. sede 12, 810. palumbes E 3, 69. grues G 1, 375. Alpes G 3, 474. arces 3, 291. quercus 3, 680. 9, 679. auræ 5, 520.
æs fluit rivis 8, 445. æris metalla G 2, 165. rauci canor G 4, 71. tot ferri terga tot æris 10, 482. ære gravis dextra E 1, 36. formosum pedum E 5, 90. renidenti G 2, 282. navali G 3, 29. nexæ trabes 1, 449. rauco 2, 545. cavo 3, 240. 286. ciere viros 6, 165. simularat fulmen 6, 591. canoro 9, 503. triplici 10, 784. sonoro 12, 712. æra sudant G 1, 480. Ephyreia G 2, 464. dissiliunt G 3, 363. crepitantia—stridentia G 4, 151. 173. 8, 451. micantia 2, 734. Corybantia 3, 111. spirantia 6, 848.
ærata Tigri 10, 166. securi 11, 656. peltæ 7, 743. acies 7, 703. 9, 463. classes 8, 675. proræ 9, 121. 10, 223. tegmine 10, 887. postes 2, 481.
æreus temo G 3, 173. ensis 7, 743. clypei 12, 541. puppis 5, 198. rota 5, 274. vectes 7, 609. galea 5, 490. 10, 835. limina 1, 448. cornua 7, 615. scuta 10, 313.
æripedem cervam 6, 803.
Æsculapius Phœbigena 7, 773.
æsculus G 2, 16. 291.
æstas torrida E 7, 47. pulverulenta G 1, 66. mollior G 1, 312. alienis mensibus G 2, 149. præterit G 2, 322. incumbens scopulis arentibus G 2, 377. frondosa G 3, 296. læta G 3, 322. liquida G 4, 59. septima G 4, 207. tertia 1, 265. prima 3, 8. seram G 4, 138. serena 6, 707. etc.
æstus E 3, 98. Tyrrhenus G 2, 164. furit arenis 1, 107. furit ad auras 2, 759. per æstum E 5, 46. æstum secabant 8, 674. æstu rapido E 2, 10. medio, G 1, 297. incanduit G 3, 479. æquoris 3, 397. angusto 3, 419. miscentur arenæ 3, 557. exultant latices 7, 464. crescenti 10, 292. secundo 10, 687. æstu irarum 4, 532. 564. curarum 8, 19. 12, 486. resorbens saxa pontus 11, 627. æstus incendia volvunt 2, 706. æstus levaret 7, 495. æstibus mediis G 3, 331. æstifer canis G 2, 353. æstiva luce—solem G 4, 52. 28. nubibus G 4, 312. æstiva tota G 3, 472. æstuat ager G 1, 107. ignis fornacibus G 4, 263. gurges 6, 297. specus atra nebula 8, 258. pudor in corde 10, 870. 12, 666.
ætas Cumæi carminis E 4, 4. firmata E 4, 37. omnia fert E 9, 51. adolescit G 2, 362. desinit ante decem etc. G 3, 60. mobilis G 3, 165. quarta G 3, 190. veniet 1, 283. om-

869. agnovi dudum 12, 632. agnovere deum 9, 659.
ago capellas E 1, 13. quid ago 10, 675. agit agmen 12, 457. agunt otia G 3, 377. furentem in somnis 4, 465. flumen piceum 9, 814. hunc campo 10, 540. æquore toto 12, 502. agit morbos ante metumque G 3, 552. nova quærere tecta 7, 393. limitem ferro 10, 514. omnia secum G 3, 344. præcipitem toto æquore 5, 456. Pristin remige 5, 116. reginam stimulis 7, 405. se in auras palmes G 2, 364. venena membris G 2, 130. undam fumus 8, 258. exul Gætulis Syrtibus 5, 51. cervum 7, 481. aget currum ad Capitolia 6, 837. campus quantos gemitus virum 6, 874. spumas ore G 3, 203. agens hiemem G 3, 469. 10, 634. Italos in prœlia 8, 678. tigres de vertice 6, 806. agentem carmine quercus G 4, 510. hæc dubiis de rebus 11, 455. egit circum caput G 2, 392. 9, 587. 11, 579. sol hiemem G 4, 51. furor ardentem 9, 761. deus in fraudem 10, 73. egerit hostes fuga G 3, 120. egere boves ad flumina E 5, 24. me jussa deum 6, 463. nos facta deum 7, 240. profugos illi 8, 118. me matris monitu 8, 335. Rutulos Thusci 11, 629. egerimus noctem 6, 514. egisse vias subter mare 3, 695, agebat nubila ventus G 1, 421. ratem Sergestus 5, 272. tauros hac Alcides 8, 203. ver orbis G 2, 338. vitam Saturnus G 2, 538. Troas palantes 5, 265. se Palinurus 6, 337. se matutinus 8, 465. se primus 9, 696. age diem E 8, 7. potum pastas capellas E 9, 24. ergo age G 1, 63. en age G 3, 42. etc. puppes diversas 1, 70. agam pelago 4, 546. agat nubes ventus G 1, 462. res casus 9, 723. Teucros in Rutulos 12, 73. heu quid agat 4, 283. 12, 684, agamus quod instat E 9, 66. inter agendum E 9, 24. miscet agens 1, 191. agens cervam telis 4, 171. agmen 7, 707. agentes frigora ventos G 1, 352. agitur spina per lumbos G 3, 87. regina per urbes 7, 384. stipitibus 7, 524. Turnus furiis 12, 101. agetur Tros Tyriusve mihi nullo discrimine 1, 574. agimur auguriis divum 3, 5. agi res tempus 5, 638. aguntur iræ circum 12, 336.
actus clamoribus 2, 128. tempestatibus 3, 708. erroribus 6, 532. fatis uterque orbis 7, 223. habena turbo 7, 380. de montibus aper 10, 708. arundo per uterum 7, 498. phalarica modo fulminis 9, 706. hasta per armos 11, 644. Juno furore 10, 63. nox horis 3, 512. pars diei melior 9, 156. sitis venis omnibus G 3, 483. testudine 2, 441. 9, 505. tormento ponderis 11, 616. imbrem cœlo G 2, 334. nihil omnibus impensis 11, 227. genus per reges Latinos 12, 530. classem aquilonibus 1, 321. Irim nubibus 9, 18. 10, 38. errore viæ 7, 199. fatis 1, 32. vento et fluctibus 1, 333. prodigiis 6, 379. actæ furore 5, 659. actos casibus 1, 240. animis in funera 7, 42. ad sidera pinus 11, 136. imbribus G 1, 418. matribus 5, 793. his actis 6, 236. 12, 843. Circensibus 8, 636.
actu magno mons fertur 12, 687.
agitare chelydros nidore G 3, 415. currus G 3, 181. greges G 3, 287. gentes quietas 10, 71. ævum sub undis 10, 235. artes mutas 12, 397. feras 11, 686. Trojanos terris 12, 803. agitat dies festos G 2, 527. molem 6, 727. agitate fugam 2, 640. urbe hostes 2, 421. agitant pavidos formidine G 3, 372. cursu onagros G 3, 409. sub legibus ævum G 4, 154. choros G 4, 533. equum 11, 770. aves 12, 248. agitabat feras insidiis 7, 478. stimulis 11, 337. agitabo ad flumina currus G 3, 18. quæ agitet fortuna 3, 609. agitans discordia fratres G 2, 496. agitatus furiis scelerum Orestes 3, 331. scenis Orestes 4, 471. furiis amor 10, 872. agitata freta G 1, 357. per orbem Camilla 3, 694. numina Trojæ 6, 68.
agitator aselli G 1, 273. equorum 2, 476.
Agragas mons et civitas 3, 703.
agricola, agrestis v. ager.
Agrippa 8, 682.
Agyllina ex urbe 7, 652. urbis sedes 8, 479. Agyllini 12, 181.
ah silice in nuda reliquit E 1, 15.
ahenus v. aenus.
Ajax acerrimus 2, 414. Ajacis Oilei 1, 41.
ala Camillæ 11, 604. 868. alæ dum trepidant 4, 121. Evandri 11, 835. 12, 551. alarum remigio 1, 301. verbera 12, 876. alas pandere ad solem G 4, 27. eripe regibus G 4, 106. adtrivere G 4, 203. exuit Amor 1, 689. quatiunt Harpyiæ 3, 226. velorum pandimus 3, 520. commovet columba 5, 217. sparsit coloribus Circe 7, 191. adtollit Alecto 7, 561. addidit timor pedibus 8, 224. instigat vocibus Tarchon 11, 730. addidit Nox 12, 848. Diræ agnovit Juturna 12, 869. alis supervolitaverit tecta E 6, 81. densis increpuit G 1, 382. insignibus G 4, 82. stridentibus 1, 397. pernicibus 4, 180. sublimem portant 4, 240. paribus nitens Cyllenius 4, 252. fulminis 5, 319. plaudentem columbam 5, 515. sustulit se dea 5, 657. 9, 14. tollitur 7, 408. concitat se Alecto 7, 476. fuscis Noctis 8, 369. adlapsa sagitta 9, 578. 12, 319. æthera verberat 11, 756. clypeum everberat 12, 866.
alatis plantis 4, 259.
ales exterrita 5, 506. se sustulit 5, 861. accipiter 11, 721. Jovis 12, 247. alitis figuram 12, 862. alitibus præda jaces 9, 486. linquere 10, 559. alitis austri 8, 430.
alituum genus 8, 27.
aligeri agminis 12, 249. Amorem 1, 663.
alipedes instratos ostro 7, 277. alipedum equorum 12, 484.
alacer Mezentius 10, 729. Turnus 12, 337. alacris Dares 5, 380. Anchises 6, 685. alacres 9, 231. silvas E 5, 58.
Alba longa 1, 275. 5, 597. 6, 766. 770. 8, 48.
Albanum nomen 6, 763.
Albanus mons 12, 134. at tu dictis, Albane, maneres 8, 643. lacus Albæ de nomine dicti 9, 388. urbes 7, 602. patres 1, 7. reges 12, 826.
Albula vetus nomen Tybris 8, 332.
Albunea sub alta 7, 83.
Alburnum circa G 3, 147.
albus Nar 7, 517. olor 11, 580. lana G 2, 465. sus 3, 392. 8, 45. hedera E 7, 38.

Arcadii magistri G 4, 283. regis 8, 573. sanguine 5, 299. telo 10, 425. Gylippo 12, 272.
arcet se nostris complexibus 5, 742. Trojanos urbe 11, 826. Troas Latio 1, 31. finibus 1, 300. œstrum pecori G 3, 155. equos fontibus G 3, 131. furor a præsepibus G 4, 168. 1, 435. arcebant vincula palmas 2, 406.
Arcens 9, 581. 583.
arcessere vitas G 4, 224. Manes 6, 119. Acesten 5, 746. tempus pugnæ 10, 11.
Arcitenens pius 3, 75.
Archetium 12, 459.
Archippi regis 7, 752.
arcta vincla 2, 146. parietibus G 4, 297. compagibus 1, 293.
Arctos duas G 1, 245. gelidas 6, 16. Arcton claram G 1, 138.
Arcturi sidera G 1, 204. sub ipsum G 1, 68. canit 1, 744. notat 3, 516.
arcus ingens bibit G 1, 381. propaginis G 2, 26. Ityræus G 2, 448. trahit varios colores 5, 88. flexus 5, 500. acris 7, 164. 9, 665. fatifer 9, 631. lethifer 10, 169. aureus 11, 652. 774. laxus 11, 874. arcum Daphnidis E 3, 12. corripuit 1, 187. habilem 1, 318, in arcum curvatus portus 3, 533. sonantem 5, 521. mille coloribus 5, 609. ingentem secuit 5, 658. 9, 15. intendebat 8, 704. suspendit 11, 575. ut contenderet 12, 815. arcu adducto 5, 507. parato 5, 513. converso 11, 654.
Ardea 7, 411. 631. 9, 738. 12, 44.
ardea volat supra nubem G 1, 364.
ardet Penthesilea 1, 491. Ucalegon 2, 311. amans Dido 4, 101. Æneas àbire fuga 4, 281. Ausonia 7, 623. dolor ossibus 9, 66. apex capiti 10, 270. in arma 12, 71. spe fervidus 12, 325. ardebat Alexin E 2, 1. Sirius Indos G 4, 426. læna murice 4, 262. mens amore 8, 163. ardemus scitari 2, 105. ardent altaria fibris G 3, 490. refecti furiis G 3, 512. campi armis 11, 602. arserit Troja igni 2, 581. arundo 5, 525. Itala terra armis 7, 644. arsere cometæ G 1, 488. ardens Scorpius G 1, 34. aper G 4, 91. Laocoon 2, 41. Pyrrhus 2, 529. serpens 5, 277. virtus 6, 130. ardenti sole E 2, 13. testa G 1, 391. ardentem Vestam G 4, 384. nubem 7, 142. pugnas G 3, 46. oculos G 3, 505. papulas G 3, 564. maculis apes G 4, 99. equos 1, 472. clypeos 2, 734. faces 5, 637. tædas 9, 568. socios 11, 200. orbes oculorum 12, 670. lumina 2, 405. stellis 4, 482. extis 6, 254.
ardescit tuendo 1, 713. adventus virum etc. 11, 607.
ardor habet omnes 4, 581. agit 7, 393. pineus 11, 786. ardorem mentibus addunt di 9, 184. ardore dehiscunt terræ G 3, 432.
arduus mundus G 1, 240. æther G 1, 324. 10, 102. equus G 2, 145. 2, 328. anguis G 3, 439. coluber 2, 475. Cyclops 3, 619. Acragas 3, 703. serpens 5, 278. 11, 754. Entellus 5, 480. pars arduus equis 7, 624. Typhœus 8, 299. Agrippa 8, 683. Turnus 9, 53. Jupiter 10, 3. sonipes 11, 638. ardua palma G 2, 67. bos G 3, 58. cervix G 3, 79. Neritos 3, 271. insula 8, 417. ardua deserta G 3, 291. amantes dumos G 3, 315. latera 3, 665. 4, 246. capita 5, 428. terrarum 5, 695. cornua 5, 831. Pergama 6, 515. tecta 7, 161. 512. supera 7, 562. montis 8, 221. 11, 513. mœnia 12, 745. astra 12, 892.
area æquanda cylindro G 1, 178. teret culmos G 1, 192. fruges G 1, 298. gemit tunsis frugibus G 3, 133.
aret ager E 7, 57. liber in ulmo E 10, 67. pellis G 3, 505. arebant herbæ G 4, 427. arentem rivum 3, 350. silvam 12, 522. ripæ G 3, 555. rosas G 4, 268. arva G 1, 110.
aridus fragor G 1, 357. viator G 4, 98. sola G 1, 79. prata G 1, 289. nubila G 3, 197. febris G 3, 458. nutrimenta 1, 175. ora 5, 200.
arena bibula G 1, 114. sicca G 1, 389. summa G 3, 195. sparsa G 3, 234. jejuna G 3, 493. nigra G 4, 291. optata 1, 172. media 4, 620. spissa 5, 336. fulva 5, 374. ignota 5, 871. arena alios arcet 6, 316. multa 7, 31. mixta 12, 340. arenæ male pinguis G 1, 105. nimbus G 3, 110. aggere 1, 112. hospitio 1, 540. adversæ 3, 38. notæ 5, 34. arenam spargat E 3, 87. sterilem G 1, 70. nigram G 3, 241. eructat 6, 297. extremam 11, 626. arenæ turbentur G 2, 106. miscentur 3, 557. adtolluntur 9, 714. arenas æquabis G 2, 232. flaventes G 3, 350. arenis thuriferis G 2, 139. furit æstus 1, 107.
arenosum littus 4, 257.
Arethusa E 10, 1. 3, 696. velox—caput extulit G 4, 344. 351.
argentum circumdatur auro 1, 593. ingens mensis 1, 640. 3, 466. argenti rivos G 2, 165. spumas G 3, 449. pondus 1, 359. talentum 5, 112. 248. cælati 10, 527. argento lento 7, 634.
argenteus anser 8, 655.
Argi 8, 346. Argileti 1, 345.
Argis caris 1, 24. victis 1, 285. repetant omina 2, 178. Inachiis 7, 286. Argos reminiscitur 10, 782. remeassem ad 2, 95. transtulit omnia 2, 326. eruet 6, 838.
Argiva phalanx 2, 254. juventus 7, 672. pubes 7, 794. Juno 3, 547. Helenæ 1, 650. ensem 2, 393. castra 11, 243. Argivum classem 1, 40. castra 5, 672.
Argolici clypei 3, 637. reges 8, 374. ignes 10, 56. terrores 9, 202. mari 5, 52. telis 2, 177. galea 5, 314. latebras 2, 55. urbes 3, 283.
argilla tenuis G 2, 180.
argitis minor G 2, 99.
Argo altera E 4, 34.
arguit timor degeneres animos 4, 13. quisquam pulsum 11, 393. nulla dies dissimilem 9, 282. argue me timoris 11, 384. nec vos arguerim 11, 164.
argumentum ingens 7, 791.
argutæ serræ G 1, 143. ilice E 7, 1. fistula E 7, 24. hirundo G 1, 377. nemus E 8, 22. caput G 3, 80. pectine G 1, 294. 7, 14. olores E 9, 36.
Argus custos virginis 7, 791.
Argyripam 11, 246.
Aricia mater Virbii 7, 762.
aridus v. post areo.
aries ipse E 3, 95. mutabit vellera E 4, 43. candidus G 3, 387. mersatur G 3, 446. ariete crebro labat janua 2, 492. cæso 7, 175. pulsabant muros 12, 706.

arietat in portas 11, 890.
Arion E 8, 56.
Arisba devicta 9, 264.
arista molli E 4, 28. pingui G 1, 8. aristæ densæ 7, 720. aristas post aliquot E 1, 70. teneras 7, 809. aristis gravidis G 1, 111. solis G 1, 220. primis G 2, 253.
Aristæus pastor G 1, 14. G 4, 317. 350. 437.
Ariusia vina E 5, 71.
arma duris agrestibus G 1, 160. virumque cano 1, 1. capio, nec sat rationis in armis 2, 314. in arma feror 2, 337. in Dardana suscitat deos 2, 618. in media ruamus 2, 353. in desueta 2, 509. in arma viros movebit 6, 815. sese exhortantur 7, 472. vocat 7, 694. ardet 12, 71. se collegit 12, 491. arma victricia secutus 3, 54. capessant 3, 234. Troia 3, 597. exercet 4, 86. colligere 5, 15. nostra recusat 5, 417. fulgentia 6, 490. impia 6, 613. capta 6, 860. sub arma coactam 7, 43. arma velit 7, 340. fremit 7, 460. impulit 8, 3. socia rogantes 8, 120. rapit 8, 220. omnia advocat 8, 249. Jovis fugiens 8, 320. arma viro facienda 8, 441. arma rutilare vident et pulsa tonare 8, 529. Vulcania 8, 535. terna movenda 8, 565. radiantia 8, 616. Trojana induit 9, 180. cruenta 9, 753. lecta 10, 541. levia 10, 817. gravia 10, 836. fulgentia 11, 5. minetur mihi 11, 348. premere 11, 402. paria facta manibus Vulcani 11, 439. poscunt 11, 453. inferat 11, 467. inspoliata 11, 594. movet, 12, 6. impia sumsi 12, 31. arma quiescant 12, 78. arma viro properate 12, 425. ferunt 12, 586. armis discordibus G 2, 459. in patriis acer G 3, 446. paribus se immiscuit G 4, 245. amissis 1, 474. maximus 2, 339. densis circumfundimur 2, 383. incurrimus 2, 409. juvenilibus 2, 518. in sumtis spem ponit 2, 676. diffideret 3, 51. potens 3, 164. instruit socios 3, 471. comitantibus 4, 48. paribus palmas intexuit 5, 425. accingitur 6, 425. spoliata 6, 353. insignis 6, 403. indutus 6, 479. egregius 6, 769. pugnatur 7, 553. felicibus 7, 745. quibus arserit terra 7, 644. circumsonat murum 8, 474. sævis gentem tenuit 8, 482. totidem animas exuit 8, 565. in pictis conspectus 8, 588. variis 8, 685. optimus 9, 40. acerrimus 9, 176. in quibus ibat 9, 269. vetitis 9, 547. egregiis 9, 581. pulcher 9, 684. positis 10, 52. insignibus 10, 170. versicoloribus 10, 181. aptent animos 10, 259. vastis 10, 768. hostilibus 11, 83. versis 11, 93. ingentior 11, 124. præstantibus insignes 11, 291. adscitis 11, 308. exutos 11, 395. sublimibus ardent 11, 602. ignotis 11, 677. muliebribus 11, 687. Phrygiis 11, 769. variis 12, 123. cœlestibus 12, 167. fusis circum complectitur 12, 433. fulminat 12, 654. horrendum intonat 12, 700. sævis certandum est cominus 12, 890. armorum sonitum G 1, 474. horror 2, 301. facie 2, 412. gratia 6, 654. tegmina 9, 517. dolis 11, 523.
armat se spoliis 2, 395. agmina 7, 648. agrestes 9, 11. fratres in prœlia 7, 335. ferrum veneno 9, 773. calamos 10, 140. armantur equi bello 3, 540. armatum Oriona 3, 517. peditem 6, 516. milite 2, 20. 11, 516. armati terram exercent 7, 758. armatam facibus matrem 4, 472. sagittam 12, 847. classes G 1, 255.
armiger Automedon 2, 477. Jovis 9, 564. 5, 255. Anchisæ 9, 648. Evandro 11, 32. Remi 9, 330.
armipotens Deiphobe 6, 500. Mars 9, 717. Tritonia 11, 483. diva 2, 425. Achilles 6, 840.
armisonæ Palladis 3, 544.
Armenias tigres E 5, 29.
armenta nec metuent E 4, 22. si nunquam fuissent E 6, 45. læta G 2, 144. 3, 220. repetunt Venerem G 2, 329. bellum minantur 3, 540. regia 7, 486. quina 7, 539. armento sortire sobolem G 3, 71. si quando vocabat E 2, 23. propius stabulis tenerent G 1, 355. tulit Eridanus G 1, 483. amnis 2, 499. tueri studium G 2, 195. tenuant macie G 3, 129. exterrita—pasces G 3, 150. 155. clausa stabulis G 3, 352. hinc arcessere vitas G 4, 223. immania G 4, 395. saturata 8, 214. passim videbant 8, 360. involvens mons 12, 688.
armentalis equæ 11, 571.
armentarius Afer G 3, 344.
armo dextro G 3, 86. ejecto 10, 894. armos calcari bus foderet 6, 882. inhorruit 10, 711. per armos 11, 497. 644.
aro. arat terram Capua G 2, 224. frontem rugis 7, 417. saltus littusque 7, 798. arant Thraces 3, 14. ara nudus G 1, 299. arando imitamur G 2, 204. mansuescit G 2, 239. arandum maris æquor 2, 780. 3, 495. littus 4, 212.
arator curvus E 3, 43. robustus E 4, 41. iratus G 2, 207. tristis G 3, 517. durus 1, 517. omnis diffugit 10, 804.
aratrum collo timuisset E 6, 50. aratri unci monstrator G 1, 19. curvi formam accipit ulmus G 1, 170. amor omnis huc cessit 7, 635. aratro depresso ingemere taurus G 1, 45. verso in obliquum G 1, 98. incurvo G 1, 494. urbem designat 5, 755. aratra suspensa E 2, 66. defixa in opere medio reliquit G 3, 519. aratris incumbere G 1, 213. centum vertebat terram 7, 539.
Arpi 11, 428. Arpos quæ causa adtraxerit 11, 250. ab Arpis surgit 10, 28.
arrigo etc. v. adr.
ars 12, 518. artis res G 2, 174. suæ non immemor G 4, 440. Pelasgæ 2, 106. repertorem 7, 772. arma 8, 377. per artem movit agros G 1, 122. tentamenta 8, 143. hanc excudit G 4, 315. hic repono 5, 484. ostentans 5, 521. arte in hac G 4, 294. laboratæ vestes 1, 639. divina 2, 15. Pelasga 2, 152. Sinonis 2, 195. multa 5, 270. 705. pererrat omnem locum 5, 442. nova 7, 477. morsus levabat 7, 755. magistra 12, 427. qua lucem morer 12, 874. vales 12, 892. artes variæ G 1, 133. 145. quæsitæ G 3, 549. hæ tibi erunt 6, 853. mille nocendi 7, 338. quascunque G 2, 52. alias G 3, 101. novas 1, 651. inventas 6, 663. patrias 11, 716. suas—mutas 12, 393. 397.
artificis scelus 2, 125. 11, 407. manus 1, 455. 12, 210.
artus trepidi 3, 627. terreni 6, 732. artus Terei E 6, 78. tremit G 3, 84. depascitur febris G 3, 458. adduxerat sitis G 3, 483. discissos laniabant G 3, 514. fessos G 4, 190. sale tabentes 1, 173. per artus sudor iit 2, 173. serpens de-

ater sanguis G 3, 221. turbo 1, 511. Hector 2, 272. cinis 4, 633. vapor 7, 466. fumus 9, 239. cruor 11, 646. odor 12, 591. Ditis 6, 127. vulneris 9, 700. turbinis 10, 603. nemus 1, 165. latus 7, 565. timorem 9, 719. veneno 2, 221. tabo 3, 626. vespere 5, 19. sinu 6, 132. lumine 7, 456. felle 8, 219. cruore 9, 333. fluctus 5, 2. ignes 8, 198. Styx G 1, 243. tigris G 4, 407. nox 1, 89. tempestas 2, 516. dies 6, 429. silex 6, 602. hiems 7, 214. Alecto 7, 329. seges 7, 525. palus 7, 801. nebula 8, 258. domus 8, 262. caligo 9, 36. vorago 9, 105. picis G 1, 275. nocti 4, 570. nubi 10, 664. formidinis 12, 335. nubem G 2, 308. ingluviem G 3, 430. favillam 5, 666. humum 10, 730. venena G 2, 130. nubila 5, 512. serpentibus G 1, 129. imbribus G 1, 236. speluncis 1, 60. nubibus 4, 248. ignibus 4, 384. frondibus—faucibus 6, 215. 240. hiatibus 6, 576. facibus 9, 74.

Athesim propter amœnum 9, 680.

Athos quantus 12, 701. Atho dejicit G 1, 332.

Atina potens 7, 630.

Atinas acer 11, 869. 12, 661.

Atii Latini 5, 568.

Atlas maximus docuit Iopan 1, 741. Atlas axem humero torquet 4, 481. Electram edidit 8, 136. Maiam generat 8, 140.

Atlantide Electra 8, 135. Atlantides Eoæ G 1, 221.

atque superba pati E 2, 15. atque illum in præceps G 1, 203. etc.

atqui non Massica Bacchi G 3, 526. etc.

atria patescunt 2, 483. ampla 1, 726. vacua 2, 528. 7, 379. alta 4, 666. 12, 474.

Atrides Menelaus 11, 262. Atridæ magno mercentur 2, 104. gemini 2, 415. 500. 8, 130. non hic 9, 602. Atridas 1, 458. solos 9, 138.

Atronium 10, 753.

atrox inimicus G 1, 407. Juno 1, 662. Volscens 9, 420.

attero etc. v. adt.

Atys 5, 568. 569.

avari agricolæ votis G 1, 47. Acherontis strepitum G 2, 492. Pygmalionis opes 1, 363. avarum littus 3, 44.

auctor v. augeo.

audeo 11, 503. audes majora viribus 10, 811. si quid præsentius 12, 152. audet tentare fluvios G 3, 78. majora pro vita 12, 814. audere in prœlia 2, 347. audent cum talia fures E 3, 16. audendum dextra 9, 320. audendi auctor 12, 159. audentem extrema 2, 349. audentes fortuna juvat 10, 284. audentior ito 6, 95. ibo in casus 9, 291. ausim deponere E 3, 32. ausus et ipse tentare 5, 499. sperare 1, 452. recludere sanctos fontes G 2, 175. nihil iste 9, 428. viribus imparibus 10, 458. ausa hoc Juno in regnis tuis 5, 792. mater persequitur te 9, 217. ausi immane nefas 6, 624. etc.

auso potiti 6, 624. ausis pro talibus 2, 535. 12, 351. fortibus 9, 281.

audax juventa G 4, 565. viribus 5, 67. Pallas 8, 110. populi 4, 615. Rutuli 7, 409. facti 11, 812. Turnum 9, 3. Nymphæ 12, 786. Rutuli 9, 519. cœptis 9, 625. G 1, 40. malis 7, 114. animis 7, 475.

audire frenos sonantes G 3, 184. annales laborum 1, 373. veras voces 1, 409. laborem 2, 11. preces 4, 612. sonitus tubarum 7, 628. adventum pedum 11, 911. audit saxa longe 3, 556. amores E 8, 23. neque currrus habenas G 1, 514. vocatus Apollo G 4, 7. dolos 6, 567. varias voces 7, 90. equos, strepitus 9, 394. audiit Eurotas E 6, 82. auditur vox etc. G 4, 72. sonus gravior G 4, 260. clarior ignis 2, 705. audito Baccho 4, 302. signo 5, 316. auditi advertitis cursum 7, 196. ictus referunt gemitum 8, 420. audita si rite recordor 3, 107. sit fas loqui 6, 266. auditis si credimus 8, 140. sic reddidit 11, 251. etc.

aveho. avexerat alias oras 1, 512. avexere numen 2, 179. avectos hostes 2, 43. corpora 11, 205.

avellere Palladium 2, 165. avulsus complexibus Iuli 4, 616. jugis ornus 2, 631. humeris caput 2, 558. saxum vento 12, 685. rupem 8, 238. navem 10, 660. ramo 6, 143. saxis saxa 2, 608. viscera montis 3, 575. membra 9, 490.

avena tenui E 1, 2. pastoris Siculi E 10, 51. avenæ seges G 1, 77. avenæ steriles E 5, 37. G 1, 154.

Aventinus pulcher 7, 657. Aventini collis 7, 659. montem 8, 231.

Averni portus 5, 813. facilis descensus 6, 126. graveolens 6, 201.

Averna sonantia 3, 442. alta 5, 732. Avernis fretis G 2, 164. stagnis G 4, 493. lucis 6, 118. 564. imis 7, 91. Averni fontis 4, 512. 6, 242.

avertere sensus sacris magicis E 8, 66. stimulos amoris G 3, 210. æstus G 3, 459. regem Italia 1, 38. curas dictis 4, 394. prædas 10, 78. averte dolorem ferro 4, 547. regnum Italiæ Libycas oras 4, 106. avertes glaciem G 3, 320. Indum Romanis arcibus G 2, 172. talem casum 3, 265. pestem 3, 620. se ex oculis 4, 389. tauros a stabulis 8, 208. incendia Teucris 9, 78. prora avertit 1, 104. avertitur fontes equus G 3, 499.

aversus sol 1, 568. refugit ministeria 7, 618. aversum juvenem G 4, 423. astro G 1, 218. aversi tenuere facem 6, 224. currus 12, 485. aversa diva 1, 482. mens deæ 2 170. voluntas superis 12, 647.

aufert se ex oculis 4, 389. caput domino 9, 332. te bello 10, 508. auferte labores 8, 439. metus 12, 316. abstulit amores meos 4, 29. atra dies infantes 6, 429. animam hosti 9, 443. ensis caput 10, 394. Pallanta 11, 28. me malus error E 8, 41. nox cœlum 3, 198. Proserpina crinem 4, 699. colorem rebus 6, 272. se ex oculis 11, 814. aufertur juvenis 11, 713. Opis 11, 867. ablata pennis refugit 3, 258.

Aufidus amnis 11, 405.

augent Cereale solum pomis 7, 111. auxi dona meis venatibus 9, 407. auctura Italos progenies 5, 565.

auctor certissimus G 1, 432. prudens G 2, 315. quis? 2, 150. ego audendi 12, 159. Dardanus 3, 503. Jupiter 5, 17. Acestes 5, 418. ultimus 7, 49. Potitius 8, 269. Apollo 8, 336. 12, 405. vulneris 9, 748. certior 10, 510. non futilis 11, 339. auctorem frugum G 1, 27. teli 9, 421. auctoribus fatis 10, 67.

augur Apollo 4, 376. Rhamnes 9, 327. Tolumnius 12, 258. 460.

augurat si quid veri mens 7, 273.

augurium docuere parentes 1, 392. vestrum hoc 2, 703. da, pater 3, 89. triste 5, 7. suum 7, 260. rite propinques 10, 255. salutant 12, 257. dabat Apollo 12, 394. augurio magno 5, 523. depellere pestem 9, 328. auguriis agimur 3, 5.

augustum tectum 7, 170. mœnia 7, 153.

Augustus Cæsar 6, 793. 8, 678.

avidus molior 3, 132. refringit ramum 6, 210. pugnæ 9, 661. 12, 430. confundere fœdus 12, 290. avidum caput G 3, 553. avidæ juvencæ G 2, 375. medullæ G 3, 271. avidi conjungere dextras 1, 514. avidos cursus 12, 909.

avis candida G 2, 320. avem contingere 5, 509. dejecit 5, 542. fecit Circe 7, 191. aves multæ glomerantur 6, 311. vagantur 11, 273. avium concentus G 1, 422. domos G 2, 209. custos G 4, 110. millia multa G 4, 473. catervæ 11, 457. avibus prædam fert G 2, 60. aer non æquus G 3, 546. aves terrebis G 1, 156. maternas 6, 193. littoreas 12, 248. invalidas 12, 262. avibus resonant virgulta G 2, 328.

aviaria G 2, 430.

avius lupus 11, 810. avia longe volat 12, 780. virgulta G 2, 328. sequor cursu 2, 736. nemora 7, 580. per avia quærit aditum 9, 58.

aula vacua G 4, 90. si quis luderet etc. 4, 328. aulai in medio 3, 354. aulas penetrant G 2, 504. et cerea regna G 4, 202. in illa 1, 140.

aulæa G 3, 25. aulæis superbis 1, 697.

Aulestes gravis 10, 207. 12, 290.

Aulide 4, 426.

Auni filius 11, 700. fallaci 11, 717.

avolat juvenis 11, 712.

aura dulcis spiravit G 4, 417. discolor 6, 204. quatit cristam 12, 370. adtulit clamorem 12, 617. aurai simplicis ignem 6, 747. auræ memor 11, 801. auram in tenuem 4, 278. patentem 7, 230. aura vescitur? 3, 339. auræ ceciderunt E 9, 58. omnes terrent 2, 728. vela vocant 3, 356. crebrescunt 3, 530. æquatæ spirant 5, 844. adspirant in noctem 7, 8. discerpunt mandata 9, 312. excepere vulnus 9, 745. stridunt hastilibus 12, 691. auras spirantes 9, 645. captavit naribus G 1, 376. ad auras se agit G 2, 363. tulerunt G 2, 422. provocet cursibus G 3, 193. odor adtulit G 3, 251. exceptant G 3, 274. follibus accipiunt G 4, 171. superas G 4, 486. tenues G 4, 499. vitales 1, 387. in ætherias G 2, 291. aerias 5, 520. cœli 7, 768. 11, 595. luminis G 2, 47. auris tepentibus G 2, 330. popularibus gaudens 6, 817. dubiis committitur 11, 560. etc.

auriga fertur equis G 1, 514. aurigæ Metisci 12, 624. 737. 784. 469. aurigæ concussere lora 5, 146. properi 12, 85. aurigam nactus sub equis 9, 330. sororem 12, 918.

auris. aurem vellit E 6, 3. fidam 5, 547. ab aure librabat 9, 417. aures hirtæ G 3, 55. demissæ G 3, 500. aures aratri G 1, 172. ad aures referatis E 3, 73. maternas G 4, 349. vulgi 2, 119. occupat 3, 294. subrigit 4, 183. duras 4, 428. placidas 4, 440. circum errat 5, 435. vulneret nuncius 8, 582. adlabitur 9, 474. auribus micat G 3, 84. adrectis 1, 152. aera captat 3, 514. vocem hausi 4, 359. raptis populata tempora 6, 497.

auritos lepores G 1, 308.

Aurora redit a nobis G 1, 249. linquens cubile Tithoni G 1, 447. nona G 4, 544. 552. rubescebat 3, 521. dimoverat umbram 3, 589. relinquit Oceanum 4, 129. adtigerit te 4, 568. extulerit diem 5, 65. lucem 11, 182. roseis quadrigis 6, 535. bigis 7, 26. rubebit 12, 77. referens opera 11, 182. Auroræ filius 1, 751. populis 8, 686. Auroram vehebant equi 5, 105. sequi 7, 606. Aurora veniente 10, 241.

aurum fulvum 7, 279. tortile collo 7, 352. nil valuisse 11, 228. in aurum crines nodantur 4, 138. auri amore 1, 349. pondus 1, 359. fames 1, 57. subtemine 3, 483. talentum 5, 112. circulus 5, 559. aura—discolor per ramos refulsit—species 6, 204. 208. metallum 8, 445. dives 9, 26. talenta 9, 265. pondera 10, 527. auro turbidus Hermus—fluxit G 2, 137. 166. libamus G 2, 192. illusas vestes G 2, 464. defosso incubat G 2, 507. ex auro faciam G 3, 26. pharetra 4, 138. auro squalentibus maculis G 4, 91. ardentes G 4, 99. incinctæ Nymphæ G 4, 342. naves onerant 1, 363. corpus vendebat 1, 484. circumdatur argentum etc. 1, 593. cœlata facta 1, 640. rigentem pallam 1, 648. vestem 11, 72. fulvo 11, 776. captivo 11, 779. coronam 1, 655. pateram 1, 728. barbarico 2, 504. crateres solidi 2, 765. vi potitur 3, 55. consertam loricam 3, 467. armatum Oriona 3, 517. insignis sonipes 4, 134. implicat crinem 4, 148. discreverat telas, 4, 264. squamam incendebat fulgor 5, 87. ductores effulgent 5, 132. volitant 12, 126. lato 5, 312. velatum juvencum 5, 366. in auro casus effingere 6, 32. auro patriam vendidit 6, 621. nubem ardentem 7, 142. tecti equi 7, 279. insignibat clypeum 7, 790. crinem internectat fibula 7, 816. intertextam chlamydem 8, 167. recocto 8, 624. effulgere fluctus 8, 677. irrigat culta Pactolus 10, 142. tunicam squalentem 10, 314. multo cælaverat 10, 499. molli neverat 10, 818. suras incluserat 12, 430. 11, 488. crinali 11, 576. loricam 12, 87.

auratus Eridanus G 4, 371. ensis 9, 304. aurati radii 12, 163. aurata tempora 12, 536. trabe 2, 448. aurato Apolline 10, 171. aurata chlamyde 5, 250. fronte 9, 627. pharetra 11, 859. auratis cornibus G 1, 217. porticibus 8, 655.

aureus esto E 7, 36. sol G 1, 232. Saturnus G 2, 538. ramus 6, 187. non deficit 6, 137. 144. Turnus 9, 270. 11, 490. umbo 10, 271. arcus 11, 652. gens E 4, 9. Phœbe G 1, 431. fibula 4, 139. regia 7, 210. cæsaries—vestis 8, 659. imago 8, 672. galea 9, 50. Venus 10, 16. cassida 11, 774. a sponda 1, 698. virga 7, 190. thalamo 8, 372. solio 10, 116. mala E

B.

C.

Dardanidæ 6, 481. frondes G 1, 368.
casus mihi cognitus urbis 1, 623. quis te excipit 3, 317. attulit honorem 5, 201. te rapiat 9, 211. qui agat res 9, 723. laudem 12, 321. casus omnis levamen 3, 709. duri solatia 6, 377. casum Amyci 1, 221. insontis amici 2, 93. 5, 350. urbis captæ 2, 507. talem avertite 3, 265. infandum 9, 578. mortis duræ 10, 791. sub casum hiemis G 1, 340. casu viri tanto 1, 614. sub hoc potes ducere somnos? 4, 460. casu non tardatus 5, 453. concussus 5, 700. 869. percussus iniquo 6, 475. casus idem 3, 504. attulerint vivum 6, 531. quicumque sequuntur factum 9, 299. casus abies visura marinos G 2, 68. nostros apibus vita tulit G 4, 251. evaserat omnes G 4, 485. tot volvere 1, 9. per varios 1, 204. 10, 352. tuorum dic nobis 1, 754. nostros 2, 10. renovare 2, 750. Cassandra canebat 3, 183. tantos 3, 299. effingere in auro 6, 32. in omnes comitem 9, 277. ferre libet 9, 514. Iliacos 10, 61. superavimus 11, 244. expendere 12, 21. casibus tot actos 1, 240. exhaustos 1, 599.
cado aeno 6, 228. cadis onerarat vina 1, 195.
Cææ dumeta G 1, 14.
Cæculus 7, 681. 10, 544.
cæcus amore auri 1, 349. cæci amoris G 3, 210. scelus 1, 356. consilium 7, 591. vulnus 10, 733. lateri 2, 19. Marte 2, 335. 9, 518. igni 4, 2. pulvere 12, 444. murmure 12, 591. nox G 3, 260. 2, 397. caligo 3, 203. 8, 253. alvus 9, 152. venatrix 11, 781. pars 11, 889. fores 2, 453. cæci furore 2, 244. ignes in nubibus 4, 209. ruunt 12, 279. tumultus G 1, 467. eventus 6, 157. spiramenta G 1, 89. freta G 2, 503. spicula G 4, 237. vada 1, 536. saxa 5, 164. vestigia 6, 30. murmura 10, 98. undis 3, 200. latebris 3, 232. 424. parietibus 5, 589. umbris 7, 619.
Cædicus 9, 362. 10, 747.
cædere agnam tempestatibus 5, 773. quinas bidentes 5, 96. cædunt vina securibus G 3, 364. rudentes cervos G 3, 375. cæditur tilia G 1, 173. caper omnibus aris G 2, 381. fluvialis arundo G 2, 415. cæduntur vigiles 2, 266. calcibus arva 10, 404.
cæso ariete 2, 175. vitula G 4, 546. virgine 2, 116. porca 8, 641. manus juvenum 10, 498. oleæ G 2, 312. ovium 7, 87. ob adulterium 6, 612. juvenci 8, 719. G 3, 23. juvencis G 2, 537. G 4, 284. 3, 369. 5, 329. custodibus arcis 2, 166. 9, 151. Achivis 6, 837. Volscorum millibus 11, 167. hostibus 12, 338.
cædes miserrima oritur 2, 411. 11, 885. nec minor Euryali 9, 342. cædis nostræ injuria 3, 256. insana cupido 9, 760. Rutulæ acervos 10, 245. cædem suscitat 12, 498. cæde cruentus 1, 471. furentem vidi 2, 500. Pyrrhi 2, 526. e recenti digressum 2, 718. boum 3, 247. fraterna 4, 21. Pelasgum 6, 503. recenti tepebat humus 8, 196. arva rubescunt 8, 695. ingenti peracta 9, 242. nimia 9, 354. una 9, 453. tepida 9, 456. fervere nova 9, 693. suorum audita 9, 778. abluta 9, 818. sternere viros 10, 119. tanta 10, 426. nova te, Turne, quærens 10, 515. nullum in cæde nefas 10, 901. cædes quantæ miseris 8, 537. cædes infandas 8, 483. inter cædes 8, 492. 709. 11, 648. 729.
cælo v. cœlo.
Cænis juvenis quondam, nunc fœmina 6, 448. Cæneus 9, 573.
Cæritis amnem 8, 597.
Cærete domo 10, 183.
cærula nubes 8, 622. colla 2, 381. vada 7, 198. freta 10, 209. cærula spumabant 8, 672. verrunt 3, 208. 4, 583.
cæruleus color denuntiat pluviam G 1, 453. Proteus G 4, 388. imber 3, 194. 5, 10. currus 5, 819. crinis 7, 346. Tybris 8, 64. pontus 12, 182. gremium 8, 713. glacie G 1, 226. vitta 3, 64. canibus 3, 432. Scylla 5, 123. nota 5, 87. puppi 6, 410.
Cæsar quem mox quæ sint etc. G 1, 25. regia cœli nobis invidet G 1, 503. Asiæ jam victor in oris G 2, 170. quot annos abest ab origine Tithoni G 3, 48. Trojanos origine 1, 286. hic etc.—Augustus 6, 790. 793. 8, 678. invectus triplici triumpho 8, 714. Cæsaris astrum E 9, 47. pugnas G 3, 47. Cæsare exstincto G 1, 466.
cæsaries aurea ollis 8, 659. fulva 11, 643. cæsariem nitidam G 4, 337. decoram 1, 590. læva corripit 12, 302.
cæstu crudo G 3, 20. 5, 69. cæstus manibus inducere 5, 379. geminos 5, 401. Herculis—æquos 5, 410. 424. libravit 5, 479. repono hic 5, 484.
cætera ætas G 3, 62. pars 2, 207. 8, 548. pubes 5, 74. 7, 614. juventus 5, 134. legio 9, 368. 12, 562. manus 11, 467. Italia 12, 40. turba 12, 606. rura E 5, 58. carmina G 3, 3. armenta G 3, 162. respondent dictis 1, 585. bella 2, 438. cætera Graius 3, 594. animalia 9, 224. parce, puer, bello 9, 656. facta 11, 791.
Caicus Mysus G 4, 370.
Caicus conclamat 9, 35. Caici arma 1, 183.
Caieta 7, 2. Caietæ portum 6, 901.
Calabris in saltibus G 3, 425.
calamo agresti E 1, 10. labellum trivisse E 2, 34. calamos cera conjungere E 2, 32. inflare leves E 5, 2. hos tibi dant E 6, 69. non passus inertes E 8, 24. fragiles sustuleris G 1, 76. leves aptare G 2, 358. armare veneno 10, 140. calamis æquiparas magistrum E 5, 48. arcum et calamos Daphnidis E 3, 13.
calathis ferunt lilia E 2, 46. fundam nectar E 5, 71. exportans pastor G 3, 402. colo calathisve Minervæ 7, 805.
Calchas quinquies 1, 100. 185.
calculus dumosis arvis G 2, 180.
calent aræ thure 1, 417. calentia membra 12, 297.
calefacta per ora cucurrit rubor 12, 66. corda tumultu 12, 269.
calidum flumen 9, 414. telum 10, 486. animis equum G 3, 119. sanguine 9, 422. cerebro 11, 698. ferro 12, 100. latices 6, 218.
calor relaxat vias G 1, 89. vere redit ossibus G 3, 272. remittit mella G 4, 36. dilapsus 4, 705. intravit medullas 8, 390. reliquit ossa 9, 475. calorem frigusque inter G 2, 344. calori decedere G 4, 23. calore cum magno magna tritura G 1, 190. calores Austrinos G 2, 270.
Cales qui linquunt 7, 728.
caligine picea G 2, 309. cæca 203. 8, 253. res mersas 6,

Canopi gens fortunata G 4, 287.

cantharus pendebat E 6, 17.

cana Fides 1, 292. pruina G 2, 376. Vesta 5, 744. 9, 259. gelu G 3, 442. fluctu 8, 672. montibus G 1, 43.

canent dum gramina G 3, 325. canebat senectus 5, 416. canentem senectam 10, 192. canentia salicta G 2, 13. nemora lana G 2, 120. lumina 10, 418.

canities plurima mento 6, 300. canitiem galea premimus 9, 612. sibi promiserat 10, 549. deformat pulvere 10, 844. turpans 12, 611.

Capenos lucos 7, 697.

caper meus fuit E 3, 23. vir gregis E 7, 7. cæditur G 2, 380. capro occursare E 9, 25. caprum E 3, 17. 22. capris sufficere arbuta G 3, 300. feris 12, 414.

capellam lupus sequitur E 2, 63. ite capellæ E 1, 75. 10, 77. referent ubera E 4, 21. dum odio sunt E 8, 33. attondent virgulta E 10, 7. nec fronde saturantur E 10, 30. capellas æger ago E 1, 21. a flumine reice E 3, 96. distentas lacte E 7, 3. pasce E 9, 23. urentes culta G 2, 196. hirtas G 3, 287.

capræ dejectæ vertice saxi 4, 152.

capream fugacem 10, 725. capreæ sequaces G 2, 374.

capreoli E 2, 41.

caprigenum pecus 3, 221.

Capreas Teleboum regna teneret 7, 735.

Caphareus ultor 11, 260.

capillo purpureo G 1, 405. capillos comtos turpantem 10, 832.

capistris mollibus G 3, 188. ferratis G 3, 399.

capio arma 2, 314. capit virgam 4, 242. locum 5, 185. tumulum 6, 754. se 7, 466. finem 10, 106. cepit quæ te dementia E 2, 69. incautum amantem G 4, 488. animum 5, 465. hæc illum regia 8, 363. ceperat me annus etc. E 8, 39. cepissent fors præmia 5, 232. capiere insidiis G 1, 426. num capti potuere capi 7, 295. cape saxa manu G 3, 420. carchesia Bacchi G 4, 380. comites 2, 294. sacra manu 2, 717. dona extrema 3, 488. socium consiliis 5, 712. dicta 6, 377. clypeum 10, 242. hæc 11, 590. capite orgia 7, 403. capitur locis 8, 311. captus amore E 6, 10. 12, 392. spe inani 11, 49. non capta viderer 4, 330. captæ urbis casum 2, 507. urbi superavimus 2, 643. capto tende vim G 4, 399. illudere 2, 64. captum herba E 6, 59. letho 11, 830. te, Luna G 3, 392. Didonem ducat Iarbas 4, 326. tempore 11, 783. oculis talpæ G 1, 183. amore G 3, 285. dolis 2, 196. bis Phryges 9, 599. 635. carmine Nymphæ G 4, 348. oppida 12, 22. formidine 2, 384. cupidine 4, 194. terras 1, 396.

capessere jussa 1, 77. arma 3, 234. Italiam 4, 346. Italas oras 5, 703. Tyrrhena regna 8, 507.

captare feras laqueis G 1, 139. auras navibus G 1, 376. sera auribus 3, 514. captabis frigus E 1, 53. frigora E 2, 8.

captiva vestis 2, 765. tetigit cubile 3, 324. sanguine 10, 520. auro 11, 779. currus 7, 184. captivos dabit 9, 273. Ænean videbo 12, 63.

Capua dives G 2, 244. 10, 145.

capulo tenus abdidit ensem 2, 553. applicat 10, 536. ignotum aspexit 12, 734.

caput extulit E 1, 25. G 2, 341. G 4, 352. 1, 127. apri E 7, 29. trans jace E 8, 102. objectare fretis G 1, 386. periclis 2, 751. honestum egit G 2, 392. ornatus foliis olivæ G 3, 21. turpe bovis G 3, 52. argutum G 3, 80. timidum abdidit G 3, 422. avidum effert G 3, 553. a cervice revulsum G 4, 523. acris equi 1, 444. avulsum humeris 2, 558. inter nubila condit 4, 177. 10, 767. piniferum 4, 249. utrumque testor 4, 357. tuumque 4, 493. damnaverat Orco 4, 699. utroque jactantem 5, 469. unum pro multis dabitur 5, 815. celsis urbi domus exit 8, 65. per hoc juro 9, 300. ipsi aufert 9, 332. demisere papavera 9, 437. invisum hoc 9, 496. pariter cum matre ferentem 9, 628. huc atque illuc pependit 9, 755. detectus 10, 133. caput malorum 11, 361. 12, 600. captum letho 11, 830. belli 12, 572. Stygii fontis 12, 816. quassans 12, 894. capitis honore agresti E 10, 24. vittas 3, 371. injuria 4, 354. flammæ 4, 640. jubas 10, 639. capiti delapsa serta E 6, 16. subduxerat ensem 6, 524. tegumen indutus 7, 668. habent 7, 689. ipsius di reservent 8, 484. huic insultans 8, 570. discussæ jubæ 9, 810. ardet apex 10, 270. capiti Dardanio cane talia 11, 399. capite superant 2, 219. nudata 12, 312. capitum fœtus triginta 3, 391. 8, 44. cristæ 7, 185. tegmina 7, 632. 742. turba 8, 300. ad capita terram deducere G 2, 355. alta cornibus 1, 188. velamur ante aras 3, 545. cœlo ferentes 3, 678. dat in naves 5, 62. ardua abduxere 5, 428. aspera montis 6, 360. alta cristis 9, 678. intonsa 9, 682. curvata 11, 861. abscissa 12, 512.

Capitoli immobile saxum 9, 448. Capitolia ad alta 6, 837. hinc ducit 8, 347. celsa tenebat 8, 663.

Capys 2, 35. 6, 768. 9, 576, 10, 145. Capyn si videat 1, 183.

Caras, Lelegas, Gelonos 8, 725.

carbasus inflatur Austro 3, 357. vocat auras 4, 417. velabat eum 8, 34.

carbaseos sinus 11, 776.

carcere effusi currus G 3, 104. frenat 1, 54. ventorum 1, 141. effusi ruunt 5, 145. cæco clausæ 6, 734. carceribus sese effudere quadrigæ G 1, 512.

carchesia Bacchi G 4, 380. duo libans 5, 77.

cardo stridebat foribus 1, 449. cardine tanto rerum 1, 672. a cardine postes vellit 2, 480. emoti procumbunt 2, 493. verso 3, 448. 7, 621. horrisono 6, 573. converso 2, 724.

carduus E 5, 39. segnis G 1, 152.

carere dolis 2, 44. Latio 4, 432. tali munere 5, 651. carebunt pluvia ventisque G 1, 435. lacrimis 5, 173. peste 9, 540. matre 12, 209. carentes honore mortis 6, 333. carentum luce corpora 4, 255. simulacra G 4, 472.

carex. carice pastus acuta G 3, 231.

carecta post latebas E 3, 20.

carina uncta natat 4, 398. nec tota etc. 5, 186. Stygia 6, 391. longa 5, 158. 10, 197. sulcum premat 10, 296. pressæ carinæ G 1, 303. non mil-

499. cœlatus ferro Mavors 8, 701. cœlata urna 7, 792. bipennis 5, 307. cœlatum opus E 3, 37. argentum 10, 527. cœlata facta 1, 640.
cœlum vertitur 2, 250. undique et undique pontus 3, 193. non tractabile 4, 53. et undique maria 5, 9. remugit 9, 504. tonat 9, 541. 12, 757. cœli spatium pateat E 3, 105. varium morem G 1, 51. mobilis humor G 1, 417. regia G 1, 503. 7, 210. regionem G 2, 269. indulgentia G 2, 345. vias G 2, 477. porta G 3, 261. hora G 3, 327. morbo G 3, 478. regem G 4, 152. ruina 1, 129. vertice 1, 225. arcem 1, 250. corrupto tractu 3, 138. spirabile lumen 3, 600. convexa 4, 451. 7, 543. rabiem 5, 802. minas 6, 113. 10, 695. meatus 6, 850. orbem 8, 97. decus 9, 18. de parte serena intonuit 9, 630. in parte locarim 12, 145. cœlo credunt G 4, 192. alto succedere G 4, 227. hunc olim accipies 1, 289. palmas tetendit 2, 688. capita ferentes 3, 678. æquata machina 4, 89. it clamor 5, 451. 11, 192. confise 5, 870. se credere 6, 15. educere aram 6, 178. gratissimus amnis 8, 64. æquavit tecta 8, 99. ostenduntur rapinæ 8, 264. adtollunt capita 9, 681. animum ferebat 10, 548. deberi Ænean 12, 795. cœlum profundum E 4, 51. G 4, 222. 1, 58. quinque tenent zonæ G 1, 233. rescindere G 1, 280. 6, 583. per cœlum vellera ferri G 1, 397. contristat Auster G 3, 279. fugit vipera G 3, 417. reclusit sol æstiva luce G 4, 52. quid me sperare jubebas G 4, 325. terramque miscere 1, 133. in cœlum minantur scopuli 1, 163. tollimur 3, 564. fatigat metu 1, 280. tonitru ciebo 4, 122. vertice fulcit 4, 247. numine torquet 4, 269. condidit umbra 6, 271. ad cœlum hinc ire etc. spiritus intus alit 6, 724. medium video discedere 9, 20. testor 9, 429. questibus implet 9, 480. clamore incendunt 10, 895. invertit nox 11, 202. territat armis 11, 351. pulvere stare vident 12, 407. de cœlo tactas quercus E 1, 17. demittitur progenies E 4, 7. decesserat umbra E 8, 14. deducere lunam E 8, 69. labentem annum G 1, 6. dubio G 1, 252. sereno G 1, 260. 487. labi stellas G 1, 366. medium sol orbem hauserat G 4, 426. aperto 1, 155. 395. 8, 523. nox præcipitat 2, 5. tacito 3, 515. obscuro 3, 586. refixa sidera 5, 527. maria miscuit 5, 790. Ereboque potentem 6, 247. lapsa ancilia 8, 664. concesserat dies 10, 215. lux dimoverat umbram 11, 210. excedit Juno 12, 842.
Cœloque Ereboque duplices parentes 7, 140.
cœlestis origo 6, 730. cœlestum vis magna 7, 432. dona mellis G 4, 1. corpora 11, 276. cœlestibus animis 1, 11. haud invisus 1, 387. prodigiis 6, 379. ullis nil debentem 11, 51. armis 12, 167.
cœlicolæ si voluissent etc. 2, 641. non ipsi valeant 6, 554. magni 10, 6. cuncti fremebant 10, 97. Jovem medium ducunt 10, 117. cœlicolum regi 3, 21. cœlicolis 2, 592. cœlicolas nepotes 6, 788.
cœlifer Atlas 6, 797.
cœni odor gravis G 4, 49. cœno turbidus gurges 6, 296.
Cœo sororem progenuit 4, 179. Cœum creat G 1, 279.
coeo v. post cœtus.
cœpit Damon E 8, 16. fluctus albescere G 3, 237. 7, 528. morbus crudescere G 3, 504. Ilioneus 1, 521. cœpti fiducia belli 2, 162. cœptæ turres 4, 86. carmina E 8, 12. juga silvarum moveri 6, 256. operum 3, 20. labores 1, 439.
cœptis audacibus adnue G 1, 40. 9, 625. immanibus 4, 642. his quid struat 8, 15. ingentibus 9, 296. 10, 461.
coercet quot Styx G 4, 480. 6, 439. coercent postrema Tyrrhidæ juvenes 9, 27.
cœtum celebrate 1, 735. in cœtum advocat 5, 43. cœtu cinxere polum 1, 398. complerant littora 5, 107.
coeunt inter se G 4, 73. undique 7, 582. curvata capita 11, 860. coit formidine sanguis 3, 30. in præcordia 10, 452. omnis manus in unum 9, 801. socium virtus 10, 410. coeant mercede suorum 7, 317. in amicitiam 7, 546. qui populi 8, 385. coirent inter se capita 11, 860. in fœdera 11, 292. coiisse 12, 709.
cogitet quid Auster G 462.
cognato sanguine 12, 29. cognati patres 8, 132. cognatas urbes 3, 502.
cognoscere præsentes divos E 1, 42. quæ sit virtus E 4, 27. matrem risu E 4, 60. tenues curas G 1, 177. rerum causas G 2, 490. casus nostros 2, 10. tantos 3, 299. cognoscite carmina quæ vultis E 6, 25. fletus gnati G 4, 375. nate dea vosque etc. 5, 474. mœstum in umbra 6, 340. cognitus mihi casus 1, 623.
cognomen Iulo 1, 267. cognominis clari Albam 8, 48. cognomine dicunt Hesperiam 1, 530. 3, 163. lætam gentem 3, 133. Xanthum 3, 350. Tybrim 7, 331. Diræ 12, 845. cognomine terra gaudet 6, 383.
cogere oves E 3, 98. pecus E 3, 20. stabulis E 6, 85. frigore G 1, 36. mella favis G 4, 140. concilium 11, 304. 460. intra limina 11, 235. coget consumere mensas 7, 125. coges me mori E 2, 7. mortalia pectora 3, 56. 4, 412. equos ad juga 7, 639. acies in prœlia 9, 463. rumpere silentia 10, 63. cogant socios ad littora 4, 289. coge gradum conferre G 3, 169. bis gravidos fœtus G 4, 231. moliri talia 1, 563. agmina 4, 406. descendere in preces 5, 782. auxilia 8, 7. cogemur parere dominis severis 12, 237. ad prœlia cogi 12, 581. cogente nullo 12, 423. cogentibus nullis G 2, 10. cogendæ in sulcum arbores G 2, 62. coactam sub arma Hesperiam 7, 43. per inane semina 6, 31. lacrimis 2, 196. cuneis 7, 509. 12, 457.
cohibet spelunca Scyllam 3, 424. Ardea Turnum 9, 738. cohibete iras 12, 314.
cohors Amiterna 7, 710. ad terram defluxit equis 11, 500. cohortes explicuit legio G 2, 279.
collapsa cervix 9, 434. Dido 4, 664. collapsum in tecta ferebant 8, 584. cineres 6, 226. artus 9, 753. morbo ossa G 3, 485. membra 4, 391. 9, 708.
Collatinas arces 6, 774.
colligere pluviam E 9, 63. revertentes ignes G 1, 427. se in spiram G 2, 154. sitim G 3, 327. arma 5, 15. se in sua arma 10, 412. 12, 491. habenas 11, 776. collecta nodo sinus 1, 320. rabies edendi

servas? 3, 319. per nostra 4, 316. Nomadum 4, 535. talia 7, 555. bello poscunt! 9, 600. petentem 12, 42. connubiis operata juventus 3, 136. Latinis 7, 96. ambire 7, 333. felicibus 12, 821.

Conon E 3, 40.

conor. conatus ter 2, 792. 6, 700. 9, 685. convellere silvam 3, 25. bis 6, 32. conata adtollere oculos 5, 688. lacessere Teucros 11, 585. 842. conati imponere etc. G 1, 281.

conatibus in mediis succidimus 12, 910.

consanguineus lethi sopor 6, 278. Acestæ 5, 771. Turno 7, 366. Rutuli 12, 40.

consanguinitate propinquum 2, 86.

conscendit scopulum 1, 180. rogos 4, 646. classem 9, 155. medium cœli orbem 8, 97. equos 12, 736. æquor 1, 381.

conscius quærere arma 2, 99. æther 4, 167. audacis facti 11, 812. conscia mens recti 1, 604. Juno 4, 608. virtus 5, 455. 10, 872. 12, 668. fama 10, 679. conscia numina veri 2, 141. agmina 2, 267. sidera 4, 519. 9, 429.

consequitur Gyan 5, 153. Chimæram 5, 224. Hippocoonta 5, 494. columbam 11, 722. hunc lancea 12, 375. consequimur cuncti 2, 409.

conserere Ismarâ Baccho G 2, 38. consevimus agros E 1, 73. consita freta terris 7, 127. conserimus prœlia 2, 398. dextram 9, 741. consertum spinis tegumen 3, 594. hamis loricam 3, 467. 5, 259.

consideo. consedit solio avito 7, 169. sub ilice E 7, 1. toro herbæ 5, 388. consedimus in molli herba E 3, 55. inter ulmos E 5, 3. lentis armis 12, 237.

consessum caveæ 5, 340. omnem 5, 577. consessu 8, 636. exstructo 5, 290.

consido. considere regnis 1, 572. in ignes 2, 624. 9, 145. Cretæ 3, 162. Latio 6, 67. mensis 7, 176. considunt transtris 5, 136. 4, 573. tectis 10, 5. castris 11, 915. consident sedibus G 4, 65. scopulo G 4, 436. rupe 3, 245. puppi 5, 841. Itala urbe 10, 780. consederint arvis 4, 39. flumine pulchro 7, 431. alto in luco 11, 457.

considant 11, 323. consedisse urbem luctu 11, 350.

consilium quod dabatur? 2, 656. consilium vultu tegit 4, 477. vertisse 7, 407. cæcum 7, 592. habebant 9, 227. consilio 7, 216. versare dolos 11, 704. consilia in melius referet 1, 281. nova 1, 658. consiliis habitus auctor 11, 339.

consistere pontibus G 4, 27. prima terra 1, 541. hac 1, 629. Ausonia 6, 808. mentem 6, 643. Latio 8, 10. consistit media arena 5, 423.

consonat omne nemus 5, 149. 8, 305.

consortem me 10, 906. consortia tecta urbis G 4, 153.

conspicere hanc classem 3, 652. te nequivi 6, 503. auctorem teli 9, 420. locum insidiis 9, 237. conspexere virum pietate gravem 1, 152. conspicitur sus 8, 83. conspectus in ostro G 3, 17. in armis 8, 588.

conspectum reddite 9, 262. ad conspectum ire 6, 108. e conspectu telluris G 1, 34. in medio 2, 67. vix exierat 11, 903.

conspirant cornua adsensu 7, 615.

constare cœlo sereno 3, 518. quæ animo sententia constet 5, 748. constitit rota Ixionii orbis G 4, 484. vertice cœli 1, 226. inermis 2, 68. Cyllenius 4, 253. in digitos 5, 426. constiterunt cyparissi 3, 681.

consternere terram 12, 543. 4, 444.

constituit quærere 1, 309. signum nautis 5, 130. juvencos 6, 244. constituunt cupressos 6, 217. mœnia 12, 194. pyras 11, 185. constituam taurum ante aras 5, 237.

constructam ponto pilam 9, 712. mella G 4, 213.

consuescere in teneris multum G 2, 272. consueta antra G 4, 429. membra 10, 867.

consulere æquum est 12, 21. exta 4, 64. lucos 7, 83. in medium 11, 335. rem nulli obscuram 11, 344. consule longe 9, 322. consultus vates G 3, 491.

consulta petis 6, 151. ad tua revertor 11, 410.

consul reserat limina 7, 613. consulis imperium 6, 820. consule dignæ silvæ E 4, 3. te E 4, 11.

consumere mensas 7, 116. 125. tecum consumerer ævo E 10, 43. consumta nocte 2, 795. arundine 5, 527.

consurgit mundus G 1, 241. fluctus 7, 530. senior 8, 457. in ensem 9, 749. 12, 729. consurgunt cuncti 8, 110. in arma 10, 90. tonsis 10, 299.

contactu immundo 3, 227.

contagia pecoris E 1, 51. dira serpant G 3, 469.

contego. contexit caput amictu 12, 885.

contemnere ventos G 2, 360. 3, 77. favos G 4, 104. opes 8, 364.

contemtor divum 7, 648. 8, 7. lucis animus 9, 205.

contemplator G 1, 187. 4, 61.

contendere alternis versibus E 7, 18. frustra E 7, 69. bello 4, 108. cursu 5, 291. contra Paridem 5, 370. cursum ad Palinurum 5, 834. Marte 9, 518. arcum 12, 815. contendunt petere littora cursu 1, 158. ludo 6, 643. contende cellis Falernis G 2, 96. tenacia vincla G 4, 412. telum in auras 5, 520. contenta cervice trahunt G 3, 536. contenta tela 5, 513.

contentus hac galea 5, 314. non patriis arvis 7, 737. contenta mens quiete 9, 187. sola Diana 11, 582. fuga 11, 815.

conterritus adspectu 3, 597. turbatis equis 9, 123. sorte regina 12, 54.

contextus trabibus equus 2, 112.

conticuit Æneas 3, 718. Sibylla 6, 54. conticuere omnes 2, 1. Teucri 2, 253.

continet imber agricolam G 1, 259. prehensum dextra 2, 593. gradum 3, 598. Juno Turnum 10, 686.

continuo G 1, 60. 169. etc.

contingo. contigit quis adpetere etc. 1, 96. victori 9, 268. ut Turno contingat conjux 11, 371. contingere ramos E 8, 40. eos 1, 413. vittas divæ 2, 168. funem 2, 239. igni 2, 649. Italiam 5, 18. avem 5, 509. mensas 6, 606. manum 11, 245. contingit nondum hiemem G 2, 322. ora genitoris 6, 109. nares odore 7, 480.

contiguum 10, 457.

conto ratem subigit 6, 302. contis detrudere 9, 510. contos acuta cuspide 5, 208.

contorquent spicula 7, 165.

D.

devovi hanc animam vobis 11, 442. se aris 12, 233. devota pesti Phœnissa 1, 712.
deus, divi, dea, passim.
dia Camilla 11, 657. sub dio G 3, 435.
divini Alcimedontis E 3, 37. ruris G 1, 168. decoris 5, 647. odorem 1, 403. poeta E 10, 17. carmine E 6, 67. divinitus sit ingenium G 1, 415.
dexter rebus modus 4, 294. abis mihi 5, 162. dextra sidera 4, 579. fortuna 2, 388. etc.
dextra gravis ære redibat E 1, 36. dat letho 11, 172. frigida bello 11, 339. dextram jungere dextræ 1, 408. affectare 3, 670. repressit 12, 939. dextra cadet nostra 1, 334. defensa 2, 291. Æneæ magni 10, 830. etc.
Diana exercet choros 1, 499. Dianæ genitor 7, 306. arma 11, 652. tria virginis ora 4, 511. sola contenta Diana 11, 582. Dianam coluisse 11, 843. etc.
dicunt quam Romam urbem E 1, 20. dic quo pignore certes E 3, 31. alternis E 3, 59. facta E 4, 54. versus E 5, 2. laudes E 6, 6. amores E 10, 6. pugnas G 3, 46. dicemus honorem Baccho carminibus G 2, 393. dicendum quæ sint agrestibus arma G 1, 160. dictu mirabile G 2, 30. etc.
dicto citius 1, 142. paret 1, 695. dicta tristia reportat 2, 115. dictis regit animos 1, 153. pectora mulcet 1, 197. matris respondent 1, 585. amicis fatur 2, 147. demere curas 2, 775. adspirat amorem 8, 373. etc.
dicabo propriam 1, 73. dicatis templis 5, 60.
Dictæi regis G 2, 536. antrum G 4, 152. Nymphæ E 6, 56. saltus 4, 73. arva 3, 171.
dictamnum 12, 412.
didita terris fama 8, 132. diditur rumor 7, 144.
Dido nescia fata 1, 299. imperium regit 1, 340. regina incessit 1, 496. bibebat amorem 1, 749. infelix uritur 4, 68. decrevit mori 4, 475. recens a vulnere errabat 6, 450. Sidonia Dido 11, 74.
diducitur animum in curas 5, 720. diductas littore urbes 3, 419. choris 5, 581.
Didymaonis artes 5, 359.
dies optima quæque fugit G 3, 66. infanda aderat 2, 132. summa venit 2, 324. processit 3, 356. volvenda adtulit 9, 7. multa rettulit in melius 11, 425. diem reducit Aurora G 1, 249. messis prædisce G 1, 253. componet 1, 374. noctemque discernere 3, 201. instaurat 4, 63. dies hœdorum servandi G 1, 205. diebus longis carpent G 2, 201. certis repetunt G 2, 329. etc.
diurnis horis G 3, 400.
differt Aquilo hiemes atque nubila G 3, 197. distulit ulmos in versum G 4, 144. distulerant piacula in mortem 6, 569. Metium quadrigæ 8, 643.
difficiles terræ G 2, 179. scopulos 5, 865. obitus 4, 694. difficile est exquirere G 2, 256.
diffideret armis Priamus 3, 51.
diffidit tempora plumbo 9, 589.
diffugiunt silvis armenta G 3, 150. visu exsangues 2, 212. diffugit campis arator 10, 804.
diffundit odorem ambrosiæ G 4, 415. diffundere dederat comam ventis 1, 319. animam in arma 10, 908. diffusos corymbos E 3, 39.
digerit carmina in numerum 3, 446. digesta seges G 2, 267.
digitus. in digitos constitit 5, 426. semianimes micant digiti 10, 396. digitis pulsat 6, 647.
dignus tu vitula et hic E 3, 109. cantari puer E 5, 54. aratro honos G 1, 507. digno conjuncta viro E 8, 32. dignum finge deo 8, 364. dignæ consule silvæ E 4, 3. dignas grates 1, 600. digna cothurno carmina E 8, 10. dignior vita ætas 9, 212.
dignor me haud tali honore 1, 335. non dignatur sternere 12, 464. dignetur se jungere viro 4, 192. dignata cubili dea E 4, 63. ludere Thalia E 6, 1. haud est dignatus 10, 732.
digrediens adfabar 3, 492. digressum e bello et cæde 2, 718. digressu supremo mœsta 3, 482. fundebat dicta 8, 583.
dilapsus abibit in aquas G 4, 410. calor 4, 705. cadavera tabo G 3, 557.
diligit ignes Venus 8, 590. dilectus puer Iulo 5, 569. Creusæ 2, 784. Thetidi alcyones G 1, 399.
diluit labores boum pluvia G 1, 326. Baccho favos G 1, 344.
diluvio 7, 228. 12, 205.
dimensum certis partibus orbem G 1, 231. numeris omnia G 2, 284.
dimittam tutos auxilio 1, 571.
dimovit terrram aratro G 2, 513. umbram polo 3, 589.
Dindyma alta 9, 618. 10, 252.
dinumerans tempora 6, 691.
Diomedis equi 1, 752. urbem 8, 9. 11, 226. sqq.
Dionæi Cæsaris E 9, 47. mater 3, 19.
Diores 5, 297. 324. 12, 509.
Diræ ultrices sedent 4, 473. 610. Dirarum sororum ab sede 7, 324. 454. Diræ tristes 8, 701. geminæ pestes 12, 845.
dira cupido G 1, 37. vox 3, 228. fames 3, 256. cometæ G 1, 488. facies 2, 622. contagia G 3, 469. etc.
Dircæus Amphion E 2, 24.
diremit prœlia voce 5, 467.
dirige gressum 1, 401. tela 6, 57. spicula 7, 497. directæ acies G 2, 281.
dirimit plaga Solis 7, 227.
diripuere constructa mella G 4, 214. dapes 3, 227. rates navalibus 4, 593.
diruta ripis arbusta 10, 363.
Dis. Ditis alta ostia G 4, 467. sævi spiracula 7, 568. duri sacraria 12, 199.
discedere me flevit E 3, 78. discedat scena G 3, 24. discedens sol E 2, 67.
discessu ferre dolorem 6, 464, mugire boves 8, 215.
discernere diem noctemque cœlo 3, 201. telas auro 4, 264. discerneret litem arvis limes 12, 898.
discerpunt omnia auræ 9, 313.
discerptum juvenem G 4, 522.
discinctos Afros 8, 724.
discindit amictus purpureos 12, 602. discissos dentibus artus G 3, 514.
discludere Nerea ponto E 6, 35. morsus roboris 12, 782.
discet mentiri colores E 4, 42. mitescere deus E 10, 61.
disco non ignara mali succurrere miseris 1, 630. spes

E.

fastidia superba pati E 2, 15. longa tulerunt E 4, 61.
fastigia rerum sequar 1, 342. tecti supero 2, 302. prensant 2, 444. ad summa volvitur ignis 2, 758.
fateri subigit 6, 567.
fatigat cœlum metu 1, 280. equos 1, 316. cervos cursu 5, 253. Martem 7, 582. diem remigio 8, 94. terga hasta 9, 610. fluctus 10, 304.
fatiscit victa pulvere area G 1, 180. jactata tellus G 2, 249. fatiscunt rimis 1, 123. æra saxis 9, 809. fessi rerum 1, 178. discedere bello 2, 109. fessos artus G 4, 190. fessas naves 1, 168. fessis messoribus E 2, 10. dulcis sopor E 5, 46. da mœnia 3, 85.
fatum v. for.
fauces Abydi tentantur G 1, 207. angustæ ferunt 11, 525. obsessas premit lingua G 3, 508. Tænarias ingressus G 4, 467. ad fauces Averni venere 6, 201. pestiferas aperit 7, 570. bivias obsidam 11, 516. faucibus obesis angit G 3, 497. siccis exspectant catuli 2, 358. vox hæsit 2, 774. effundens 6, 241. in primis Orci 6, 273. evomit fumum 8, 252.
favet frumentis G 2, 223. ore 5, 71. favens Tegeæe adsis G 1, 18. Tyrii 1, 735. faventum studiis 5, 148.
favor Euryalum tutatur 5, 343.
favillam atram volitare 5, 666. bibulam lavere 6, 227. favilla candente fumantem 3, 573.
Fauni fatidici oracula 7, 81. veteris 7, 254. Fauni ferte pedem G 1, 11. indigenæ 1, 314. Faunos ludere E 6, 27. silvicolæ Fauno 10, 551. Fauno Picus Pater 7, 48.
favorum crates G 4, 214. favos dilue lacte G 1, 344. contemnunt G 4, 104. munire G 4, 179. adedit stellio G 4, 242. favis emissa juventus G 4, 22. pressis cogere mella G 4, 141. ponunt fundamina G 4, 161.
fax. facem ducens stella 2, 694. faces novas incide E 8, 28. inspicat G 1, 292. volant 1, 150. sævas collucere 4, 567. deus ministrat 5, 640. facibus armatam 4, 472. accingitur atris 9, 74.
febris arida depascitur artus G 3, 458.
felix hostia G 1, 345. morte tua 11, 159. limum G 2, 188. operum dies G 1, 276. ramis G 2, 81. Zephyris 3, 120. non felicia tela 11, 196. felicius veniunt uvæ G 1, 54. auspiciis 11, 32.
felle exarserat atro 8, 220. veneni 12, 857.
femina videndo urit G 3, 216. dux facti 1, 364. agit palantes 11, 735.
femineo ululatu 4, 667. amore 11, 782. pœna 2, 584. agmina 11, 663. plangoribus 2, 488.
femur perstrinxit Achatæ 10, 344. in ægrum attollit 10, 857. per medium transit 12, 926. a femore ensem eripit 10, 788.
fenestram ingentem dedit ore 2, 482. fenestras quatuor addunt G 4, 298. per insertas fundebat 3, 152. per cavas 9, 534.
ferali carmine 4, 462. cupressos 6, 214.
feretrum molle texit 11, 64. feretro ingenti subiere 6, 222. reposto procubuit 11, 149.
ferit cornu E 9, 25. feriant littora fluctus E 9, 43. venam G 3, 460. ferit pede terram G 3, 500. in puppim pontus 1, 115. sidera clamor 2, 488. retinacula ferro 4, 580. fœdus 10, 154. terram fronte 10, 349.
fermento imitantur pocula G 3, 380.
ferant sese obvia vestigia E 6, 57. fert omnia ætas E 9, 51. fert fama salutem 1, 463. fertur equis auriga G 1, 514. feror in flammas 2, 337. ferendo superanda est fortuna 5, 710. ferentes dona timeo 2, 49. ventos 4, 430. etc.
ferax oleo terra G 2, 222. feraces plantæ G 2, 79. G 4, 114.
fertilis ubere campus G 2, 185. pomis arbos G 4, 142. nimium tellus G 2, 252. uvæ G 2, 191. juvencis seges G 4, 128. Ausoniæ arva 9, 136.
Feronia 7, 800. 8, 564.
ferrum mittunt Chalybes G 1, 58. ferro crimen refellam 12, 16. etc.
ferrata calce 11, 714. orbes G 3, 361. postes 7, 622. trudes 5, 208. capistris G 3, 399.
ferreus somnus 10, 745. vox G 2, 44. progenies G 2, 341. seges 3, 45. turris 6, 554.
thalami 6, 280. jura G 2, 501.
ferrugine obscura texit G 1, 467. Hibera clarus 9, 582. peregrina 11, 772. ferruginea cymba 6, 304. hyacinthos G 4, 183.
fervet fretis spirantibus æquor G 1, 327. fervere omnia nimbis G 1, 455. opus G 4, 169. littora flammis 4, 567. Marte Leucaten 9, 677. fervet omnis semita opere 4, 407. ferventes rotas 11, 195.
fervidus axis G 3, 107. ira Tirynthius 8, 230. instat furto 9, 350. fervida fata 7, 24. dicta 12, 894.
fervore furentes 10, 578. fervoribus instat G 3, 154.
ferulas florentes quassans E 10, 25.
ferus Jupiter 2, 326. montes E 5, 28. fructus G 2, 36. corda 6, 49.
feræ immissæ silvis G 2, 342. ferarum spelæa E 10, 52. lustra G 2, 471. deserta 3, 646. debellator 7, 651. vastator 9, 771. feras ludere E 6, 27. captare G 1, 139.
ferino lacte 11, 571.
feritate manus non dedisset 11, 568.
feroces turmas G 3, 179. populos 1, 263. corda 1, 302.
Fescenninas acies 7, 695.
fessus v. fatisco.
festina 9, 488.
festinant jussa 6, 177. festinem advertere G 4, 117.
festa fronde 2, 249. 4, 459. diebus G 1, 268. 6, 70.
fibræ apparere minaces G 1, 484. fibris amaris intyba G 1, 120. impositis ardent G 3, 490.
fibula aurea subnectit 4, 139. 7, 815. 12, 274.
Fidenam urbem imponent 6, 773.
fidibus canoris fretus 6, 120.
fidus Achates 6, 158. Oronte 1, 113. ensem 6, 524. responsa 2, 377. sacris silentia 3, 112. littora 5, 24. fidissima spes 2, 281.
fidit pugnam committere 5, 69. fidens animi 2, 61. equo Astur 10, 181. fidentem fuga Parthum G 3, 31.
fides cana 1, 292. intemerata siqua manet 2, 143. tellure sub ima est 6, 459. fidem rupere G 4, 213. serves 2, 161. supplicis erubuit 2, 541. novavit 5, 604. accipe 8, 150.
fidelis lorica 9, 707.

non sponte 11, 828. fluenti rivo E 8, 101. fluentes Baccho vites G 2, 190. ramos G 2, 370. sinus 1, 320. fluentia membra tabo 3, 626. fluxas res 10, 88.

fluctus sinum trahit G 3, 237. fluctum ad sidera tollit 1, 103. fluctu percussa E 5, 83. jactante saburram G 4, 195. ab Eoo curvatus 3, 533. tumenti suspensa 7, 810. cano spumabant 8, 672. secundo labitur 10, 687. fluctus insani feriant littora E 9, 43. mulcere 1, 66. vastos volvunt 1, 86. fluctus inter terram aperit 1, 107. motos componere 1, 135. vastos sorbet 3, 422. æquare sequendo 3, 671. atros secabat 5, 2. salsos revomentem 5, 182. albescere vento 7, 528. effulgere auro 8, 677. irarum volvis 12, 831. fluctibus adsurgens G 2, 160. vastis acti 1, 333. tumidis tunditur 5, 126. sub imis audiit 5, 239.

fluctuat irarum æstu amor 4, 532. animo 10, 680. curarum æstu 8, 19.

fluenta Aniena erumpunt G 4, 369. rauca transportare 6, 327. Tiberina 12, 35.

fluidus liquor G 3, 484. cruorem 3, 663.

fluitantia transtra 10, 306. ratem 5, 368.

flumen calidum volvitur 9, 414. flumine reice capellas E 3, 96. adverso subigit lembum G 1, 201. sacro perfusi G 2, 147. herboso pascentem G 2, 199. largo humectat 1, 465. montano torrens 2, 305. vivo abluero 2, 719. conceptum 5, 38. pleno stringentem ripas 8, 62. noto aquæ perfundi 11, 495. flumina inter nota E 1, 52. frigida E 5, 25. inter valles decurrunt E 5, 84. torrentia curant ripas E 7, 52. sicca videas E 7, 56. requierunt cursus E 8, 4. trudunt glaciem G 1, 310. cava crescunt G 1, 326. curva tenent G 2, 11. subterlabentia muros G 2, 157. amem G 2, 486. secundum plena G 3, 144. objecta retardant G 3, 254. tranant G 3, 270. manabunt mammis G 3, 310. summa libant G 4, 54. cava coquebant G 4, 428. infusa prosunt 5, 684. servat Charon 6, 298. ignota precatur 7, 138. fluminibus nascuntur salices G 2, 110. sonoris 12, 139.

fluvius se condidit lacu 8, 66. fluvium inducit satis G 1, 106. in liquentem transformat G 4, 442. tumentem leniit 8, 86. fluvio salubri mersare gregem G 1, 272. amœno prorumpit 7, 30. opaco succedit 7, 36. innare 8, 93. fluvii sensere alnos G 1, 136. currunt in freta 1, 607. fluviorum rex Eridanus G 1, 482. fluvios piscis amabit E 5, 76. tentare minaces G 3, 77. ministrant G 3, 126. innare rapaces G 3, 142. præbere recentes G 3, 301. fluviis dulcibus perfundunt G 3, 445. sistere aquam 4, 489. fluvialis arundo G 2, 414. lymphæ 4, 635. fluvialibus undis 9, 70.

focos amare 3, 134. diripuere 9, 75. focis suspensa G 1, 175. advolvere ulmos G 3, 378. munera libo 3, 178. rapiunt ignem 5, 660.

fodere cubilia talpæ G 1, 183. calcaribus armos 6, 882.

fossa humili designat 7, 157. fossæ implentur G 1, 326. inundant sanguine 10, 24. fossarum moras 9, 143. fossas superant 9, 314. ingentes tenent 9, 470. aggere complent 9, 567. fossis rura natant G 1, 372.

fossor movens jugera G 2, 264.

fœcunda tellus G 1, 67. fœcunda viminibus salices G 2, 446. fœcunda pœnis viscera 6, 598. fœcundis imbribus G 2, 325. fœcundat Ægyptum arena G 4, 291.

fœdam tempestatem G 1, 323. vestigia 3, 244. fœdissima proluvies 3, 216. fœde exussit puppes 5, 794.

fœdare latebras ferro 2, 55. omnia contactu 3, 227. pectora pugnis 11, 86. fœdans unguibus ora 4, 673. sanguine ignes 2, 492.

fœdus confundere 5, 496. placitum componere 10, 15. reposcite flammis 12, 573. fœdere pacto exercentur G 4, 158. certo premere 1, 62. æquo amantes 4, 520. fœdera æterna imposuit G 1, 60. tyranni rupta G 4, 493. jungi 4, 112. solvere 10, 91. pepigit 10, 902.

fœnilia bruma claudes G 2, 321.

fœtu largo pubescit G 2, 390. gravescit G 2, 429. pecorum exuberat G 2, 516. fœtus arborei virescunt G 1, 55. superant G 1, 189. ovium tueri G 2, 196. dant aliæ alios silvæ G 2, 422. varios ponit G 2, 521. edunt G 4, 199. gravidos cogunt G 4, 231. amissos queritur G 4, 512. enixa 3, 391. decerpserit 6, 141. fœtibus mutatis requiescunt arva G 1, 82. fœtus binos alit E 3, 30.

fœta armis machina 2, 238. vaccæ G 3, 177. fœtas graves tentabunt pabula E 1, 50. Austris loca 1, 51. apibus G 4, 139.

fœturæ habilis G 3, 62. E 7, 36.

folia haud ullis labentia ventis G 2, 133. foliorum luxuria G 1, 191. foliis spargite humum E 5, 40. decussit mella G 1, 131. depectant vellera G 2, 121. superat amaris G 2, 314. ornatus olivæ G 3, 21. e foliis natos legunt G 4, 200. suscepit ignem 1, 175. nomina mandat 3, 444.

follibus auras accipiunt G 4, 171. 8, 449.

fomite rapuit flammam 1, 176.

fontis Stygii caput 12, 816. fontem irriguum bibant G 4, 32. superare Timavi 1, 244. fonte lavabo E 3, 98. quo te cunque lacus tenet 8, 75. fontes inter sacros E 1, 53. muscosi E 7, 45. sanctos recludere G 2, 175. deerunt gregibus G 2, 200. liquidi adsint G 4, 18. fontibus inducite umbras E 5, 40. rumpuntur amnes G 3, 428. restinguere ignes 2, 686.

for. fatur talia 1, 131. fari quo sanguine cretus 2, 74. fabor 1, 261. fandi data copia 1, 520. fictor 9, 602. fando temperet a lacrimis 2, 6.

fatum inexorabile G 2, 491. ineluctabile posuit 8, 334. indulget 8, 512. fati nescia 1, 299. fato prudentia major G 1, 416. urgenti incumbere 2, 653. erepta 2, 738. revoluta 6, 449. fata resistant G 4, 455. crudelia vocant G 4, 496. ostendunt sedes 1, 205. crudelia gemit 1, 222. immota manent 1, 258. data secutus 1, 382. Trojæ ferebant 2, 34. deum rex sortitur 3, 375. viam invenient 3, 395. 10, 113. canit 3, 444. divum renarrabat 3, 717. obstant 4, 440. impia tangunt 4, 596. trahunt retra-

huntque 5, 709. arcana sacrabo 6, 72. flecti precando 6, 376. ostendent terris 6, 870. nepotum adtollens 8, 731. quo fata vocas 9, 94. nova condere 10, 35. paria prospectant 10, 740. fatorum numine E 4, 47. arcana 1, 262. comites 2, 294. Priami finis 2, 554. ordo 5, 707. fatis in pejus ruere G 1, 199. invisum G 4, 324. ora resolvit G 4, 452. acti 1, 32. contraria fata rependens 1, 239. futuris aperit ora 2, 246. defensus iniquis 2, 256. dare vela 3, 9. Iliacis exercite 3, 182. incerta feror 4, 110. exterrita 4, 450. infracta 5, 784. da regna 6, 67. melioribus utere 6, 546. frangimus 7, 594. instantibus eripe 10, 624. urgetur acerbis 11, 587. ad sidera tolli 12, 795.

fatalis machina 2, 237. telum 12, 919. virgæ 6, 409. Ænean 11, 232. moles 11, 130. arva 5, 82. 4, 355. manus 12, 232.

fatidici Fauni 7, 62. vatis 8, 340. Mantus 10, 199.

fatifer arcus 9, 631. ensem 8, 621.

foras fer cineres E 8, 101.

forcipe tenaci G 4, 175. 8, 453. 12, 404.

fores imas obsedere 2, 450. foribus superbis vomit G 2, 461. stridebat aenis 1, 449.

forma torvæ bovis optima G 3, 52. viri nova procedit 3, 591. dei obtulit 4, 556. formæ spretæ injuria 1, 27. formam aratri accipit ulmus G 1, 170. mortalem eripiam 9, 101. forma pulcherrima 1, 72. insignis 5, 295. formas rerum sumere E 6, 36. se vertet in omnes G 4, 411. omnes scelerum comprendere 6, 626.

formare ad usum agrestem vitulos G 3, 163. classem 9, 80.

formosi pecoris E 5, 44. Alexin E 2, 1. pedum E 5, 90. Amaryllida E 1, 5. formosior hedera Galatea E 7, 38. formosissimus annus E 3, 57.

formica populat acervum 4, 402. G 1, 186. extulit ova G 1, 380.

Formidinis atræ ora 12, 335.

formidine perpetua solvent E 4, 14. pavidos G 3, 372. nova percussa G 4, 357. nigra caligantem G 4, 468. deposita fatur 2, 76. captos 2, 384. ancipiti pressus 3, 47. falsa ludit 7, 442. crimen acerbat 11, 407. septum 12, 750. amens 12, 776.

formidatus nautis Apollo 3, 275.

fornace vasta liquescit 8, 447. fornacibus clausis æstuat ignis G 4, 263. recoquunt enses 7, 636. ignes anhelat 8, 421.

fornice adverso 6, 631. saxi 10, 806.

fors omnia versat E 9, 5. inopina 8, 476. et virtus miscentur in unum 12, 714. forsan meminisse juvabit 1, 203. forsitan E 6, 59. G 2, 288. fortasse animum ferebat 10, 548.

fortes tauri G 1, 65. coloni G 3, 278. ad aratra juvencos G 3, 50. Mycenas G 3, 121. ulmis G 2, 83. seræ ad fortia vires 8, 509. fortissima pectora 2, 248.

fortuna laborum præsens G 3, 452. domus stat G 4, 209. eodem insequitur 1, 240. miserum finxit 2, 89. adspirat labori 2, 385. monstrat iter 2, 387. dum fuit 3, 16. Teucrum recessit 3, 53. peracta est 3, 493. sequatur factum 4, 109. pugnæ anceps 4, 603. superat 5, 22. novavit fidem 5, 604. reservat exitio 5, 625. omnis superanda ferendo est 5, 710. fatigat 6, 533. mersit viros 6, 615. juvat audentes 10, 284. indigna implicuit bello 11, 108. alterna 11, 426. dura 12, 677. spondet salutem 12, 637. fortunam sortitus oculis 12, 920. fortuna uti 9, 240.

fortunata gens G 4, 287. Pasiphaen E 6, 46. senex E 1, 47. puer E 5, 49. nemorum 6, 639. nimium agricolas G 2, 458. gentes 11, 252. fortunatus laborum 11, 416.

Forulos colunt 7, 714.

Forum insanum vidit G 2, 502. Foro Romano mugire armenta 8, 361. indicit 5, 758.

foros complebunt G 4, 250. laxat 6, 412. implessem flammis 4, 605.

fovet Neæram E 3, 4. ora G 2, 135. colla 10, 838. fovit humum coluber G 3, 420. larem sub terra G 4, 43. progeniem G 4, 56. gentem 1, 281. gremio 1, 718. complexu 8, 388. cupidine bellum 10, 93. castra fovere 9, 57.

foveis abscondere G 3, 558.

fraga nascentia legitis E 3, 92.

fragrantia thymo mella G 4, 169.

frango. fregisti arcum E 3, 12. glebas rastris G 1, 94. fruges saxo G 1, 267. fregere glandem sub ulmis sues G 2, 72. frangunt silvas Euri G 2, 441. frangentur doli G 4, 400. remi 1, 104. frangenda bidentibus gleba G 2, 400. fracta remurmurat unda 10, 291. fractæ opes 3, 53. sonitus G 4, 72. remos 5, 209. res miserabere G 4, 240. ad littora voces 3, 556. cacumina E 9, 9. glebis G 3, 161.

fragili cicuta E 5, 85. ramos E 8, 40. lauros E 8, 82. calamos G 1, 76.

fragmenta ramea subjiciunt G 4, 304. fragmine montis ingenti sternit 9, 569. 10, 698. fragmina remorum impediunt 10, 306. mucronis 12, 741.

fragor aridus audiri G 1, 358. pelagi cecidit 1, 154. increpat ingens 8, 527. æthera complet 12, 724. fragore subito intonuit 2, 692. magno cedunt 7, 678. fragoribus resonat æther 5, 228.

fragosus saxis torrens 7, 566.

frater Æneas jactetur 1, 667. Pygmalion destruat 4, 326. fratres Liger et Lucagus 10, 575. etc. fratres conjuratos G 1, 280. Ætnæos 3, 678. unanimos 7, 335. fratrum sanguine perfusi G 2, 510. fraterna morte G 3, 518. cæde 4, 11. fines 5, 630. littora 5, 24.

fraus innexa clienti 6, 609. perferet incolumem 11, 717. fraudis vestigia priscæ E 4, 31. fraudi accommoda vallis 11, 522. fraudem G 1, 465. fraude cœli deceptus 5, 851. fraudare regno 4, 355.

fraxinus in silvis pulcherrima E 7, 65. icta sonat 11, 136. fraxineæ trabes 6, 181. sudes G 2, 359.

fremunt circum claustra venti 1, 56. fremet ore cruento furor 1, 296. fremebant ore Dardanidæ 1, 559. tecta ululatu 4, 668. saxa 7, 590. littore puppes 8, 497. lætitia Teucri 8, 637. fremit sonipes 11, 496. 599. fremunt saxa tormento 12, 922. frementem equum G 1, 12. bello Italiam 4, 222.

G.

recipit 11, 29. gressu Iuli gaudens 1, 690. gressus glomerare G 3, 117. gressus inferret G 4, 360. effingit euntis 10, 640. alternos 12, 386.

gradum continuit 3, 598. celerabat 4, 641. revocare 6, 128. siste 6, 465. conferre 6, 478. gradus evaserat altos 4, 685. gradibus compositis sonare G 3, 191. surgebant 1, 488. nituntur 2, 443.

Gradivum patrem venerabar 3, 35. Gradive rex 10, 542.

Græcia campos Elysios miretur G 1, 38. cæstu decernet G 3, 20. lugeret versis fatis 11, 287.

Graius homo 10, 720. Graia ab urbe 6, 97. Graiæ acies 2, 593. Graii fugerent 1, 467. Graiorum jura 2, 157. Graium fortissime Creteu 12, 538. Graiarum jubarum 2, 412. Graios amissos 2, 148. Graiis matribus 2, 786. Graiugenum domos 3, 550. optime 8, 127.

gramen cerinthæ ignobile G 4, 63. graminis herbam E 5, 26. gramen carpere 9, 353. in gramine sopor E 5, 46. gramine viridi vestit G 2, 219. in læto pingues G 2, 525. viridissima G 3, 144. in deserto versas 12, 664. gramina saturantur rivis E 10, 29. injussa virescunt G 1, 56. deerunt gregibus G 2, 200. canent G 3, 325. fugiens per gramina rivus G 4, 19. mala pastus 2, 471. per summa volaret 7, 809. incognita 12, 415.

gramineum campum 5, 287. aggere 7, 106. sedili 8, 176. cespite 11, 566. aras 12, 119. palæstris 6, 642.

grandes guttæ G 2, 245. horrea E 5, 36. lilia E 10, 25. ossa G 1, 497. saxa G 4, 26. frumenta 4, 405. notis G 3, 227. grandior fœtus esset G 1, 195.

grandævus Aletes 1, 121. grandævis oppida curæ G 4, 178.

grando horrida salit G 1, 449. pluit densior G 4, 80. grandine commixta nigrantem 4, 120. multa præcipitant nimbi 9, 669. effusa 10, 803.

gratus parentibus error 10, 392. grata mensæ dona 8, 283. grati patriam referemus 11, 127. gratior Phœbo pagina E 6, 11. umbra pecori G 5, 402. virtus 5, 344. gratissimus cœlo amnis 8, 64. regi augur 9, 327. populus Alcidæ E 7, 61. statio mergis 5, 128.

gratia inaratæ terræ G 1, 83. facti stat 4, 539. quæ curruum fuit vivis 6, 655. facti abolescit 7, 232. infelicis manet 7, 402. partum talem manet 9, 298.

grates persolvere dignas 1, 600. dicere 11, 508.

gratare sorori 4, 478. reduces 5, 40.

gravis ære dextra E 1, 36. cantharus E 6, 17. cantantibus umbra E 10, 75. æstas G 2, 377. morbo G 3, 95. gemitu spiritus G 3, 506. Marte Ilia 1, 274. annis Aletes 9, 246. grave robur aratri G 1, 162. Martis opus 8, 516. gravem pietate virum 1, 151. gemmis pateram 1, 728. gravi veterno G 1, 124. gravi saucia cura 4, 1. graves fœtas E 1, 50. chelydros G 3, 415. terras G 3, 526. graves oculos 4, 688. labores 6, 56. gravia auro dona 3, 464. arma 10, 836. gravibus rastris G 1, 496. volemis G 2, 88. remis 5, 114. gravior sonus G 4, 260. ævo 2, 436. graviora passi 1, 199. timet 4, 502. manent 6, 84.

graveolentia centaurea G 4, 270. graveolentis Averni 6, 201.

graviter frendens G 4, 452.

gravidus autumno ager G 2, 5. gravidi nodis stipitis 7, 507. gravidam segetem G 1, 319. imperiis Italiam 4, 229. bellis urbem 10, 87. pecori G 3, 155. ubere G 3, 319. pecudes G 2, 150. vento G 3, 275. fœtus G 4, 231. fruges G 2, 424. aristis G 1, 111.

gravabit nec me iste labor 2, 708. gravantur papavera pluvia 9, 437. gravaris voce 10, 628. gravatum veste invasisset 6, 359. somno habuit thalamus 6, 520. nodis robur 8, 220.

gravescit fœtu nemus G 2, 429.

Graviscæ intempestæ 10, 184.

gregis spem E 1, 15. vir E 7, 7. custos E 10, 36. gregem hœdorum compellere E 2, 30. suppleverit E 7, 36. balantum mersare G 1, 272. utrumque in pascua mittes G 3, 323. de grege deponere E 3, 32. grege in magno aliquam E 6, 55. greges albi G 2, 146. balantum illi fuere 7, 538. greges compulerant E 7, 2. lanigeros agitare G 3, 287. albos lege G 3, 386. gregibus tauri decus E 5, 33. superat juventas G 3, 63.

gremium in conjugis descendit G 2, 326. cæruleum vocantem 8, 713. gremio accipiet 1, 685. fovet 1, 718. telluris sternimur 3, 509. detinet 4, 84. complectitur 5, 31. conjugis infusus 8, 406. gremiis abducere 10, 79.

grues Strymoniæ officiunt G 1, 121. aeriæ fugere G 1, 375. dant signa 10, 265. gruibus ponere pedicas G 1, 307.

Grynæus Apollo 4, 345. nemoris E 6, 72.

gryphes jungentur equis E 8, 27.

gubernator vocabat cursum 3, 269. Palinurus 5, 12.

gubernaclo subit 5, 176. gubernaclum revulsum traxi 6, 349.

gurges turbidus æstuat 6, 296. gurgitis ima G 4, 321. gurgite Carpathio G 4, 387. alto E 6, 76. sub gurgite pascit phocas G 4, 395. gurgite medio volveret G 4, 524. in vasto nantes 1, 118. jactamur 3, 197. imo sorbet 3, 421. curvato tollimur 3, 564. in medio victor 5, 160. remos legunt 5, 209. amissum 5, 814. flavo accepit 9, 816. mersum 10, 559. alterno procurrens 11, 624. tingat equos 11, 913.

gustassent pabula 1, 473.

guttæ grandes ibunt per vimina G 2, 245. liquuntur sanguine 3, 28. guttis paribus lita G 4, 99. grandibus humectat 11, 90.

guttur sanguine siccum angit 8, 261. gutture presso ingeminant G 1, 410. ovantes G 1, 423. trajecto rapit animam 10, 348. guttura tria pandens 6, 421.

Gyas 5, 118. 152. 169. 1, 222.

Gyaro celsa revinxit 3, 76.

gyrum carpere G 3, 191. gyro in magno exercent 7, 379. ingenti volat 10, 884. eludit 11, 695. gyros dedere G 3, 115. gyros septem traxit 5, 85.

H.

Habena actus 7, 380. adducta egit 9, 587. tereti egit 11, 579. habenas audit currus G

1, 514. dare laxas 1, 63. effundit 5, 818. immittit 6, 1. rerum reliquit 7, 600. colligit 11, 670. celeres detorquet 11, 765. linquebat 11, 827. manibus molitur 12, 327. undantes flectit 12, 471. irarum effundit 12, 499. habenis laxis immissus G 2, 364. domitus G 3, 89. liber G 3, 194. immissis furit 5, 662. pampineis juga flectit 6, 805. pressis pugnat 11, 600. datis referuntur 11, 623. conversis aufertur 11, 713. adductis subsistit 12, 622.

haberet tempora messor E 3, 42. Phyllida solus habeto E 3, 107. laudes E 5, 11. munus extremum morientis E 8, 60. honoratum 5, 50. tecta consortia G 4, 153. omnes ordine habetis 2, 102. habebat somnus animalia 3, 147. domos suspectas 4, 97. equum victor habeto 5, 310. hunc medium habet turba 6, 668. res inopes 8, 100. primi fines habuere 8, 602. Rutulos habeat fiducia 9, 188. consilium de rebus 9, 227. nullo discrimine habebo 10, 108. exuvias quercus habebit 10, 423. arma humeris 10, 701. spem in armis 11, 308. habet fortuna regressum 11, 413. habendi amor G 4, 177. habendo pecori cultus G 1, 3. aptat 12, 88. habendo manibus lentescit G 2, 250. aptat 12, 88. habenti invidit G 2, 499. habitura concilia G 1, 24. habitus auctor consiliis 11, 339. habitæ Graiis oracula quercus G 2, 16.

habitum virginis gerens 1, 315. habitu vestis variæ 8, 723. habitus locorum prædiscere G 1, 52. Dardanios vidit 3, 596.

habilis fœturæ ætas G 3, 62. vigor G 4, 418. lateri clypeus 12, 432. habilem arcum 1, 318. vagina ensem 9, 305. galeam 9, 365. natam hastæ circumligat 11, 555. habiles terris vites G 2, 92.

habitare casas E 2, 29. habitarunt di silvas E 2, 60. urbes 3, 106. collem 8, 352. vallibus imis 3, 110. habitantur mœnia Graiis 3, 398. ad hæc littora habitant 3, 643. pallentes habitant morbi 6, 275. sub alto pectore 6, 599. habitans ripis G 3, 430. habitantes littore Locros 11, 265. habitata mapalia G 3, 340.

hactenus indulsisse vacat 10, 625. hac celebrata tenus 5, 603. etc.

Hadriacas undas 11, 405.

Hæmi campos G 1, 492. vallibus G 2, 488.

hærent ossibus E 3, 102. parietibus scalæ 2, 442. in limine 2, 674. hæsit vox faucibus 2, 774. conterritus 3, 597. hæret curru resupinus 1, 476. hæret in obtutu defixus 1, 495. hæret lateri arundo 4, 73. immobilis solo 7, 250. sub gutture vulnus 7, 533. hasta cerebro 9, 419. postibus 9, 537. pede pes densusque viro vir 10, 361. lacrimansque gemensque 11, 150. manu victoria 11, 290. aspectu territus 11, 699. unguibus 11, 752. in corpore ferrum 11, 864. spe in nubibus 12, 796. hærent pectore vultus 4, 4. hærentem ossibus hastam 10, 384.

halant aræ sertis 1, 417. halantes floribus horti G 4, 109.

halitus tenuis subibit G 2, 350. extremus errat 4, 684. sese faucibus effundens 6, 240.

Halesus 7, 724. 10, 411. 424.

Halym, Halium 9, 765. 767.

Hamadryades nobis placent E 10, 62.

hamis levibus consertam 3, 467.

Hammone satus 4, 198.

Harpalice Threissa fatigat equos 1, 317.

Harpyia Celæno 3, 365. Harpyiæ 3, 212. 226. 249.

haruspex longævus retinet 8, 498. secundus sacra nuntiet 11, 739.

hasta volans diverberat umbras 8, 411. stridens iit per tempus 9, 418. levis strinxerat 9, 576. portæ infigitur 9, 746. missa fugit 10, 340. tremebunda supervolat 10, 522. per oras clypei subit 10, 588. acta tremit 11, 644. missa sonitum dedit 11, 799. sub papillam perlata 11, 803. frustrata 12, 96. cerebro stetit 12, 537. hastæ missæ credidit 10, 457. spatium quantum satis 10, 772. mediæ circumligat 11, 555. hastam ingentem contorsit 2, 50. trementem 2, 175. sceleratam intorserit 2, 231. magnam corripuit 10, 335. hærentem receptat 10, 383. validam direxerat 10, 401. emittit 10, 474. infensam contenderat 10, 521. stridentem conjicit 10, 645. ingentem quatiens 10, 762. validam 12, 93. coruscat 12, 431. hasta versa inscribitur 1, 478. premit 2, 530. hasta pura nititur 6, 760. versa fatigamus 9, 610. rigida terit 10, 346. reducta impedit 10, 553. adversa apparuit 10, 579. infesta subit obvius 10, 877. incumbens 11, 674. arduus 12, 789. hastæ terra defixæ 6, 652. exitium torquentes 12, 924. hastas lentas intexere E 5, 31. pampineas gerunt 7, 396. raptas ingerit 9, 763. tergo decutit 10, 718. protendunt 11, 605. tellure defigunt 12, 130. hastis densis horruit G 2, 142. longis adnixi 9, 229. in arrectis præfigunt capita 9, 465. horrentibus rapit 10, 178. horret 11, 601. incurrunt 11, 613.

hastile torquens 9, 402. contortum immittit 11, 561. hastilia virgæ aptare G 2, 358. crispans 1, 313. tertia adgredior 3, 37. cornea 5, 557. lenta spargens 11, 650. hastilibus validis fœcunda myrtus G 2, 447. stridunt auræ 12, 691.

hausere lucem pecudes G 2, 340. hoc animo hauri 12, 26. haurit corda pavor G 3, 105. pateram 1, 739. vocem auribus 4, 359. oculis ignem 4, 661. strepitum 6, 559. de gurgite lymphas 9, 23. latus apertum 10, 314. spem turbidus 10, 648. auras 10, 899. exuvias 12, 946. hauserit ensis 2, 600. hausurum scopulis supplicia 4, 383.

haustu aquarum sparsus G 4, 229. haustus ætherios esse apibus G 4, 220.

hebet sanguis senecta 5, 396. hebetat visus 2, 605. hebetant artus 6, 732.

Hebrus flevit G 4, 463. Œagrius G 4, 524. Hebri gelidi flumina 12, 331. Hebrum bibamus E 10, 65. volucrem prævertitur 1, 317.

Hebrum sternit humi 10, 696.

Hecate ululata per urbes 4, 609. te lucis præfecit Avernis 6, 118. Hecaten tergeminam tonat 4, 511. voce vocans 6, 247.

Hector telo jacet 1, 99. mœstissimus ante oculos visus 2,

J.

terras 1, 224. inter tela famulos 9, 329.

jacit in hac arte salutem G 4, 294. jacitur anchora de prora 3, 277. jacit flores 5, 79. muros 5, 631. tela manu 10, 264. hastam 10, 783. jacto semine G 1, 104. lapides E 6, 41. cuspide 10, 733. seminibus G 2, 57. ponto jaciunt 9, 712.

jactus. inter jactum teli 11, 608. jactu sagittæ vincere G 2, 124. pulveris quiescent G 4, 87. se dedit in æquor G 4, 529.

jacto incondita studio E 2, 5. ad sidera voces E 5, 62. lapides in orbem vacuum G 1, 62. cinerem per agros G 1, 84. odorem G 2, 132. se jactet in aula 1, 140. ad culmina flammas 2, 478. jactamur gurgite vasto 3, 197. jactat alterna brachia 5, 376. inter se vulnera jactant 5, 433. lucem sub nubila 7, 527. ignem ad fastigia 8, 491. jactatus terris et alto 1, 3. fatis 4, 14. jactata manibus tellus G 2, 249. recumbit G 3, 86. jactatum vento 1, 182. periclis 6, 693. jactati undis 1, 442. jactatos æquore Troas 1, 29. jactanti talia 1, 102. jactantem pectore curas 1, 227. utroque caput 5, 469. jactante fluctu G 4, 195. jactantior Ancus 6, 816.

jactura sepulchri facilis 2, 646.

jaculum emittit 9, 52. intorquens 10, 323. jaculi velocis certamina G 2, 530. jaculo melior 5, 68. jaculo fatigat 5, 252. celerem 9, 178. bonus 9, 572. conjecto sternit 9, 698. vitam dedisset 9, 704. ocyor 10, 248. de corpore rapto 10, 342. insignis 10, 754. stridente 11, 563. levi secutus 12, 354. jaculis acutis increvit 3, 46. in jaculis horridus 5, 37. defendere 10, 130. instant 10, 713. oneravit 10, 868.

jaculatus puppibus ignes 2, 276. jaculata e nubibus ignem 1, 42.

jam jam lapsura 6, 602. jamdudum incumbere G 1, 213. jampridem satis luimus G 1, 501. etc.

janua labat 2, 493. letho patet 2, 661. turbavit frondes 3, 449. regis dicitur 6, 106. Ditis noctes atque dies patet 6, 127. janitor ingens antro latrans 6, 400. janitor Orci super ossa recubans 8, 296.

Janus custos absistit limine 7, 610. pater 8, 357. Jani bifrontis imago 7, 180. Janum juro 12, 198.

Janiculum huic nomen fuit 8, 358.

Iapetum creat G 1, 279.

Iapidis arva Timavi G 3, 475.

Iapyge ferri fecerat 8, 710.

Iapyx Garganus 11, 247. equus 11, 678.

Iapix Phœbo dilectus 12, 391. 420.

Iarbas 4, 36. 196. 326.

Iasius pater 3, 168.

Iaside Palinure 5, 843.

iaspide fulva stellatus 4, 261.

Iberos impacatos G 3, 408. v. Hiberus.

Icarus 6, 31.

icta securibus ilex 6, 180. bipenni fraxinus 11, 135. Turnus 12, 926. fœdus 12, 314.

ictum venientem prævidit 5, 444. cuspidis medicari 7, 756. ictu gravis 5, 274. ab ictu capita abduxere 5, 428. icta lacessant 7, 165. uno dejectum 9, 770. vibranti transverberat 10, 484. furit 11, 638. certo contorquens 12, 490. medio deserit 12, 732. ictus validi gemitum referunt 8, 419. ictus ingeminans 5, 457. ictibus vastis tremit 5, 198. verberat auras 5, 377. densis pulsat 5, 459. sufficit umbo 9, 811. ventos lacessit 12, 106.

Ida venatrix miserat 9, 177.

Ida super imminet 10, 158. Idæ Phrygiæ pice G 4, 41. summæ jugis 2, 801. Ida frondosa 5, 252. in magna 4, 449. Cretæa 12, 412.

Idæum currus tenentem 6, 485.

Idæus mons 3, 105. parens 10, 252. nemus 3, 112. Jovem 7, 139. silva 2, 696. chori 9, 112. pices G 3, 450. urbes 7, 207. cyparissis G 2, 84. Alcanor 9, 672. terra 11, 285. pinus 10, 230. tympana Matris Idææ 9, 620.

Idaliæ lucos 1, 693. Veneri fundatur templum 5, 760. super Idalium recondam 1, 681. 10, 86. Idaliæ domus 10, 52.

Idomeneus Lyctius 3, 401. 122. Idomenei versos penates 11, 265.

Idumeas palmas G 3, 12.

jecur immortale Tityi 6, 598.

jejuna glarea G 2, 212. sanie G 3, 493. jejunia referant G 3, 128.

ignarus vatum 8, 627. rerum 8, 730. abest 10, 85. non ignara mali 1, 630. ignara futuri 4, 508. Minervæ operum 5, 284. nocendi 5, 618. deorum superstitio 8, 187. pericli 9, 287. ignari ante malorum 1, 198. locorum 1, 332. viæ 3, 569. loci 2, 284. ignaræ vatum mentes 4, 65.

ignava hiems G 1, 299. pecus G 4, 168. ignavi dicta retractent 12, 12. fame apes G 4, 259. nemora G 2, 208. ignavia tanta venit animis 11, 733. ignavius carpentem G 3, 465.

ignis meus Amyntas E 3, 66. plurimus E 7, 49. cœli erret G 1, 337. excidit G 2, 303. in medio G 2, 528. magnus furit G 3, 99. sacer edebat G 3, 566. rapidus æstuat G 4, 263, deficit 2, 505. clarior auditur 2, 705. edax volvitur 2, 758. fornacibus anhelat 8, 421. oculis micat 12, 102. subitus adparuit 12, 576. ignis liquidi semina E 6, 33. rutili radios 8, 430. per ignem excoquitur vitium G 1, 87. ignem removit G 1, 131. ignem excuderet venis silicis G 1, 135. spirantes G 2, 140. collectum volvit G 3, 85. in ignem ruunt G 3, 244. versat G 3, 258. in ignem transformat G 4, 424. foliis suscepit 1, 175. occultum inspires 1, 688. æternum effert 2, 297. reponimus 3, 231. vigilem sacraverat 4, 200. infensum corripit 5, 641. depulit 5, 726. rapiunt focis 5, 660. naribus spirantes 7, 281. implicat 7, 355. igni liquescit cera E 8, 81. exiguo properata G 1, 196. ab igni torrida G 1, 234. fruges torrete G 1, 267. rutilo immiscerier G 1, 454. dedere G 3, 378. multo pinguia G 4, 268. oculos suffecti 2, 210. relucent 2, 312. arserit 2, 581. contigit 2, 649. cæco carpitur 4, 2. conjiciunt 11, 194. ignes æterni 2, 154. ingeminant 3, 199. fulsere 4, 167. cæci terrificant animos 4, 209. præsagi fulminis 10, 177. immissi 12, 521. ignes Phyllidis habes E 5, 10. ad ignes seros pervigilat G 1, 291. revertentes colligit G 1, 427. nocturni pascuntur G 2, 433. infandos prohibe

L.

283. labantem animum 4, 21. labantes juncturas 2, 463. labantia corda 12, 223.

labi cœlo stellas præcipites G 1, 366. labentur aquæ G 2, 349. labitur infelix G 3, 498. pectore vultus E 1, 64. pennis 4, 223. fluctu æstuque secundo 10, 687. labuntur ab æthere plumæ 11, 724. lumina 11, 818. labitur exsanguis 11, 818. labens Cocytus 6, 132. labentis domus 4, 318. labenti dextram tendit 11, 672. labentem annum G 1, 6. pietas texit 2, 430. super culmina cernimus 2, 695. labente oleo 3, 281. die 4, 77. vado 11, 628. labentia ventis folia G 2, 133. cœlo sidera 3, 515. labentibus lustris 1, 283. annis 2, 14. lapsus ad ossa dolor G 3, 457. per aras anguis 5, 86. inter vestes et pectora 7, 349. lapsi generis G 4, 249. lapsa plaga ales 1, 394. de cœlo stella 2, 693. lapsum in viscera malum 7, 374. equi cervice 12, 364. lapsi per funem 2, 262. lapso semianimi supervenit 12, 356. lapsorum miseret 5, 354. lapsa ancilia cœlo 8, 664. lapsis rebus G 4, 449. lapsura silex 6, 602.

lapsantem sanguine traxit 2, 551.

lapsus subjiciunt 2, 236. lapsu petunt 2, 225. horrifico adsunt 3, 225. medio volvuntur 4, 524. equi jacentem 10, 750.

labefactus animum amore 4, 395. labefacta per ossa 8, 390. jugera G 2, 264.

Labici picti scuta 7, 796.

labor alternis facilis G 1, 79. improbus omnia vincit G 1, 145. frumentis additus G 1, 150. omnibus impendendus G 2, 61. curandis vitibus G 2, 397. redit actus in orbem G 2, 401. durus uterque G 2, 412. equi primus G 3, 182. in tenui G 4, 6. magnus prohibere G 4, 106. omnibus unus G 4, 184. omnis effusus G 4, 492. exercet 1, 441. me gravabit 2, 708. superis est 4, 379. ille domus 6, 27. Iliadum vester 7, 248. ævi mutabilis 11, 425. vocat ultimus omnes 11, 476. quem damnet 12, 727. laboris plena regio 1, 460. labori blando superesse G 3, 127. primo adspirat 2, 385. finem impone 2, 619. furare oculos 5, 845. insano indulgere 6, 135. præsens succurrere 9, 404. laborem concede E 10, 1. longum cantu solata G 1, 193. inceptum decurre G 2, 39. operum adde G 2, 343. præcipuum a teneris impende G 3, 74. ingratum trahit G 3, 97. experiuntur G 4, 156. operum miratur 1, 455. æquabat 1, 507. supremum audire 2, 11. longum fugæ linque 3, 160. fugiasque ferasque 3, 459. molitur 4, 233. juvenum tentare 5, 499. pelagi perferre 5, 617. da proprium 7, 331. durum flevissem 8, 380. sortiti 8, 444. quemvis durare 8, 577. exorsa 10, 111. mecum partire 2, 510. verum disce 12, 435. labore duro manum terat G 4, 114. labores illum mutare possunt E 10, 64. versando terram experti G 1, 118. lunæ monstrant G 2, 478. infandos miserata 1, 597. per multos jactatam 1, 628. solis canit 1, 742. post varios hominum urbisque 2, 284. boum sternit 2, 306. æquare 2, 362. tantos superare 3, 368. humanos respicit pietas 5, 688. graves miserate 6, 56. duros perferre 6, 437. fusos patiere 7, 421. exercere 8, 378. cœptos auferte 8, 439. graves præbuit 10, 321. tantos mortalibus esse 10, 759. quantos patiare 12, 33. laborum imprudens G 2, 372. fortuna G 3, 452. fine G 4, 116. nostrorum annales 1, 373. tantorum miserere 2, 143. auxilium 3, 145. requies 3, 393. oblita 4, 528. facies 6, 103. belli mirer 11, 126. fortunatus 11, 416.

laboranti similis G 3, 193. laboratæ Cereris 8, 181. arte vestes 1, 639.

labra admovi E 3, 43.

labris plenis spumat G 2, 6. aenis repercussum 8, 22. teneris ubera immulgens 11, 572. splendentibus 12, 417. labellum calamo trivisse E 2, 34.

labrusca silvestris antrum sparsit E 5, 7.

Labyrinthus in Creta 5, 588.

lac non defit E 2, 22. præceperit æstus E 3, 98. lactis pressi copia E 1, 82. sinum E 7, 33. amor G 3, 394. lac concretum G 3, 463. lacte favos dilue G 1, 344. saporem referunt G 3, 397. tepido 3, 66. veneni 4, 514. ferino nutribat 11, 571. lactea cervix 10, 137. ubera G 2, 525. colla 8, 660. lactentia frumenta G 1, 315.

Lacedæmona penetrat 7, 363. Lacedæmonios Hymenæos 3, 328. Lacænæ Tyndaridis 2, 601. Lacænis virginibus bacchata G 2, 487.

lacerum liquit 5, 275. 6, 495. funus 9, 491.

lacerasse nautas canibus E 6, 77. manu loricam 12, 98. quid laceras 3, 41.

lacerto adducto torquens 9, 402. trajecto missa 10, 339. lævo dependet parma 11, 693. lacertos aptant G 4, 74. exuit 5, 422. palmis percussa 7, 503. lacertis adductis 5, 141. contorquent 7, 164. niveis fovet 8, 387.

lacerti terga picti absint G 4, 13. virides E 2, 9.

lacessas voce E 3, 51. lacessit ventos ictibus G 3, 233. pugnam 5, 429. cursu ictuque 7, 165. ferrum 10, 10. voce 10, 644. clamore 10, 716. bella 11, 254. manibus 12, 85. pectora equorum 12, 85. ferro regna 12, 186. lacessita sole æra refulgent 7, 527.

Lacinia diva se adtollit 3, 552.

lacrimam Narcissi ponunt G 4, 160. lacrimæ rerum sunt 1, 462. volvuntur inanes 4, 449. decoræ 5, 343. genis effusæ 6, 686. per ora volutæ 10, 790. in lacrimas ire 4, 413. lacrimas Creusæ pelle 2, 784. demisit 6, 455. ciebat 6, 468. nequeam perferre parentis 9, 289. dederunt 9, 293. effudit inanes 10, 465. oculis profudit 12, 154. lacrimis amor saturatur E 10, 29. oculos suffusa 1, 228. a lacrimis temperet 2, 8. vitam damus 2, 145. coactis 2, 196. æquare labores 2, 362. effusi 2, 651. sacraverat aras 3, 305. obortis adfabar 3, 492. evicta 4, 548. morata 4, 649. caruere genæ 5, 173. flectere 8, 384. vultum rigabat 9, 250. spargitur tellus 11, 191. accepit vocem 12, 64. prosequere 12, 72. tempus 12, 156. immobilis 12, 400.

lacrimabilis gemitus 3, 39. bellum 7, 604. lacrimosis vocibus 11, 274.

lacrimans agnoscit 1, 470.

fossis G 4, 42. collocat G 4, 423. cæcis 3, 232. latebroso in pumice 5, 214. 12, 587. flumina 8, 713.
laticis fertilis G 2, 192. laticem Lyæum 1, 686. latices exultant æstu 7, 464. laticum honorem 1, 736. Lenæos infundere G 3, 509. nigrescere sacros 4, 454. Averni simulatos sparserat 4, 512. calidos expediunt 6, 218. securos potant 6, 715.
Latium petamus 1, 554. in Latium tendimus 1, 205. Latio deos inferret 1, 6. arcebat 1, 31. regnantem 1, 265. pulchro careat 4, 432. sequaci dare terga 10, 365. Latinum genus 1, 6. urbe 11, 100. Latini impune mixti 11, 134. priscos celebrare 5, 598. avos 6, 876. fortes 7, 151. horrentes 10, 237. fines 11, 588. infractos 12, 1. connubiis 7, 96. canibus 9, 485.
Latini urbem 6, 892. etc.
Latonæ 1, 502. genus duplex 12, 198. Latonia Delos G 3, 6. custos nemorum 9, 405. voces dabat 11, 534. virgo 11, 557.
latrat Hylax in limine E 8, 107. latrans æternum janitor 6, 401. latrante Lycisca E 3, 18. monstris E 6, 75. undis 7, 588. latratus canum sævit in auras 5, 257. latratu turbabis G 3, 412. trifauci personat 6, 417. latratibus instat canis 12, 751. latrator Anubis 8, 698.
latronis telum 12, 7.
latam alvum G 4, 94. amnem G 1, 141. ferro 1, 313. ore 2, 482. limite 9, 323. sedes 12, 607. campos G 1, 492. populos 1, 225. humeros 2, 721. freta 2, 312. arvis 8, 605. late G 2, 281. G 1, 116. etc.
latus haurit apertum 10, 314. lateri longo modus G 2, 54. cæco includunt 2, 19. nostro adglomerant 2, 341. adcommodat ensem 2, 393. abdidit ensem 2, 553. hæret arundo 4, 73. cavo ingeminant 5, 434. refunditur 7, 590. subligat ensem 1, 459. castrorum adjuncta 9, 63. adfixit 9, 536. accinxerat ensem 11, 489. habilis clypeus 12, 432. latus niveum fultus E 6, 53. in latus impulit 1, 82. undis dat 1, 105. contorsit 2, 51. Hesperium abscidit 3, 418. fessum mutet 3, 581. excisum rupis 6, 42. nemoris urget 7, 566. pugnæ 11, 649. ense ferit 12, 304. in latus excipit 12, 507. latere in montis exesi G 4, 419. latera ima solvuntur G 3, 523. intexunt 6, 216. laterum compagibus 1, 122. objectu 1, 160. tenus 10, 210. junctura 12, 274. latera ardua tinxit 3, 665.
Lavini promissa 1, 258. sede 1, 270. regna 6, 84. Lavina littora 1, 2. Lavinia respicit arva 4, 236.
Lavinia conjux 6, 764. virgo 7, 72. nomen urbi dabit 12, 194.
lavo. lavabo omnes in fonte E 3, 97. lavit corpora sanguis G 3, 221. æquore currum G 3, 359. inde cruorem 3, 663. vino favillam 6, 227. ora cruor 10, 727. colla armosque 12, 722. lavandi studio G 1, 387.
Laurens habet ora 10, 706. Laurentis nomen 7, 63. Pici regia 7, 171. Laurente Marica genitum 7, 47. Laurentem Tibrim 5, 797. Laurentes populos 6, 892. muros 10, 671. Laurentibus miseris instant 8, 537. agris 11, 431. Laurentia palus 10, 709. castra 10, 635. agmina 11, 909.
laurus Parnassia umbra se subjicit G 2, 19. veterrima aræ incumbens 2, 513. sacra comam 7, 59. lauri baccas G 1, 306. nemus 6, 658. laurum uro E 8, 83. lauro simillima arbor G 2, 131. sacra redimitus 3, 81. viridi tempora advelat 5, 246. viridanti cingit 5, 539. virgulta sonantia 12, 522. lauri munera sunt E 3, 63. illum flevere E 10, 13. lauros fragiles incende E 8, 82. laurus Clarii sentis 3, 360.
laurea Phœbo gratissima E 7, 62.
laus. laudis antiquæ res G 2, 174. amor 5, 394. magnæ egentes 5, 751. laudi sunt præmia 1, 461. patriæ æmula 10, 371. laudem sperate G 3, 288. habet victoria 2, 584. primam concedit 9, 655. ferat gloria 11, 708. facta ferent 11, 791. casusne deusne adtulerit 12, 321. laude insigni ferebat 1, 625. laborem molitur 4, 233. pro laude pacisci 5, 230. coronam meruit 5, 355. pudicitiæ celebres 6, 775. laudes manebunt E 5, 71. laudum amor G 3, 112. cupido 5, 138. tantarum munere 8, 273. laudes legere E 4, 26. Herculeas ferant 8, 287. referto 10, 282. laudibus blandis magistri gaudere G 3, 186. cœlum æquem 11, 125.
laudes pocula E 3, 48. carmina E 5, 55. ultra placitum E 7, 27. laudato ingentia rura, exiguum colito G 2, 412. laudabor pœnas sumsisse 2, 586. spoliis aut letho insignis 10, 450. pacem laudate sedentes 11, 460.
Lausus 7, 651. 10, 426. 863.
lautis Carinis 8, 361.
laxos circlos G 3, 166. funes 8, 708. arcus 11, 874. laxis habenis G 2, 364. compagibus 1, 122.
laxant arva sinus G 2, 331. claustra 2, 259. rudentes 3, 267. membra quiete 5, 836. foros 6, 412. curas somno 9, 225. laxata voci via 11, 151.
lebetas Dodonæos 3, 466. ex ære 5, 266.
lectum jugalem super imponas 4, 496.
Ledæ donum 1, 652. Ledæam Hermionen 3, 328. Helenam 7, 364.
legati responsa ferunt 11, 227. legatos pepigi 8, 142. remissos fari jubet 11, 239.
legio longa cohortes explicuit G 2, 280. comitatur agrestis 7, 681. sortita periclum 9, 174. campis instructa 9, 368. vallis obsessa 10, 120. procedit 12, 121. concurrit 12, 563.
lego. leguntur vaccinia E 2, 18. mala E 2, 51. laudes E 4, 27. legis oram E 8, 7. serta mihi E 10, 41. legunt corpora matrum G 3, 51. virus novercæ G 3, 282. villis greges G 3, 386. ore natos G 4, 201. jura magistratusque sanctumque senatum 1, 426. legit pars cetera pontum 2, 208. legunt vela socii 3, 532. sorte loca 5, 132. in gurgite remos 5, 209. adversos ordine 6, 755. de classe biremes 8, 79. virtute præstantes 8, 548. vestigia retro 9, 393. legit virum vir 11, 632. obvius orbes 12, 481. legentes miseros fallunt G 2, 152. lecta manus 10, 294. custodes 2, 762. proceres 10, 213. juvenes 5, 729. bidentes 4, 57. ex arbore mala E 3, 70. Ponto venena E 8, 95.

nifesti 3, 151. complent 3, 645. torvo cernimus 3, 677. manifesto vidi 4, 358. novo spargebat terras 4, 584. quarto prospexi 6, 356. vestit purpureo 6, 640. supremo 6, 735. fulvo involvi 7, 76. primo solis 7, 130. atro fumantes 7, 457. immisso trepident Manes 8, 246. micans 8, 392. lævo contristat 10, 275. demisso venerans 12, 220. spoliatum 12, 935. lumina mundi clarissima G 1, 6. sera accendit vesper G 1, 251. fundunt G 2, 432. flammantia torquens G 3, 433. somno tegeret G 4, 414. natantia condit somnus G 4, 496. regnis defixit 1, 226. ardentia tendens 2, 405. somno declinat 4, 185. morte resignat 4, 244. immota tenebat 4, 332. flexit 4, 369. adtollens 5, 847. natantia solvit 5, 856. defixus 6, 156. flammæ stant 6, 300. vitæ adtigerint 6, 829. vultu dejecto 6, 863. nocturna 7, 13. orientia solis spectant 8, 69. Gorgona vertentem 8, 438. rara micant 9, 189. canentia solvit 10, 418. volvit 10, 447. morientia ferant 10, 465. in æternam noctem clauduntur 10, 746. ducum cecidisse 11, 349. labuntur frigida letho 11, 819. invisa relinquam 12, 63. ad solem conversi 12, 172. luminibus adrectis arsere 2, 173. tacitis 4, 364.

Luna dies ordine dedit G 1, 276. moneret menstrua G 1, 353. fratris radiis obnoxia G 1, 396. revertentes colligit ignes G 1, 427. roscida saltus reficit G 3, 337. plena se per fenestras fundebat 3, 152. obscura lumen premit 4, 81. candida cursus negat 7, 9. Lunæ labores G 2, 478. tacitæ silentia 2, 255. cornua 3, 645. globum 6, 725. radiantis imagine 8, 23. Lunam cœlo deducere E 8, 69. errantem canit 1, 742. per incertam 6, 270. per nubila vidisse 6, 454. altam suspiciens 9, 403. lunas sequentes respiciens G 1, 424.

lunatis peltis 1, 490. 11, 663.

luo. luis commissa G 4, 454. peccata 10, 32. luat morte 11, 444. supplicium 12, 841. fœdus 12, 695.

lupini tristis calamos G 1, 75.

lupus capellam sequitur E 2, 63. triste stabulis E 3, 80. pecori insidias meditatur E 5, 60. oves fugiat E 8, 52. insidias explorat ovilia circum G 3, 537. insidiatus ovili 9, 59. Martius agnum rapuit 9, 566. conscius audacis facti caudamque remulcens 11, 811. lupi malæ 11, 681. lupum sequitur leæna E 2, 63. lupi raptores 2, 355. luporum genus acre G 3, 264. incursus G 3, 407. utero 3, 428. magnorum formæ 7, 18. lupos prædari G 1, 130. acuunt balatibus G 4, 435. lupis ululantibus G 1, 486.

lupæ nutricis tegmine 1, 275. lupam fœtam procubuisse 8, 631.

lupatis duris parere G 3, 208.

Lupercal monstrat 8, 343.

Lupercos nudos extuderat 8, 663.

lustra ferarum G 2, 471. deserta 3, 647. invia 4, 151. horrentia 11, 570.

lustris labentibus veniet 1, 289.

lustro tua vestigia E 2, 12. agros E 5, 75. singula 1, 453. lustrabunt umbræ convexa 1, 608. lustrat atria saucius 2, 528. lumine 2, 754. lustramur Jovi 3, 279. lustres æquora tutior 3, 377. metas 3, 429. lampade terras 4, 6. opera omnia flammis 4, 607. consessum oculosque 5, 578. studio recolens 6, 681. te choro 7, 391. lumine corpus 8, 153. muros turbidus 9, 58. certus incerta pericula 9, 96. choreis 10, 224. in equis ignem 11, 190. atria pennis hirundo 12, 474. lustrandum navibus æquor 3, 385.

lustralibus extis 8, 183.

luto croceo mutabit E 4, 44. lutea Aurora 7, 26. luteola caltha E 2, 50.

lux hæc toto longior anno E 7, 43. alma data est 1, 306. Dardaniæ 2, 281. ultima vocat 2, 668. tertia classem sistet 3, 117. recessit 3, 311. alma suscitat 8, 455. nova oculis offulsit 9, 110. inimica propinquat 9, 355. crastina spectabit 10, 244. gelidam dimoverat umbra 11, 210. reddita menti 12, 669. lucis piget 5, 678. cupido 6, 721. radiis 7, 142. contemtor 9, 205. luci dividit orbem G 1, 209. sub lucem G 1, 445. lucem hausere G 2, 340. in lucem emissa G 3, 351. lucem dant erranti 2, 569. albescere 4, 586. invisam abrumpere 4, 631. quæsivit 4, 692. perosi 6, 435. sub nubila jactant 7, 527. in lucem tulisset 9, 338. relinquo 10, 855. almam extulerat 11, 183. naribus efflant 12, 115. exterrita fugit 12, 660. tibi morer 12, 873. luce æstiva reclusit G 4, 52. carentum G 4, 255. obliqua G 4, 298. sub ipsa G 4, 490. clara refulsit 1, 588. aena coruscus 2, 470. multa cucurrit 2, 694. sedet custos 4, 186. optata fruatur 4, 619. sub maligna 6, 270. insperata deprensum 8, 247. circumdare 9, 153. retectis rebus 9, 461. matura 10, 257.

lucent in equis 5, 554. fulcra toris 6, 603. virgatis sagulis 8, 660. lucebat semita per calles 9, 383. ebur 10, 137. via flammarum ordine 11, 143. lucentem globum 6, 725.

lucescere solem E 6, 37.

lucidus Anguis G 1, 205. orbis G 1, 459. æthra 3, 585. spicula 5, 306.

Lucifer nascere E 8, 17. jugis Idæ surgebat 2, 801. unda Oceani perfusus 8, 589. Luciferi sidere G 3, 324.

lucifugis blattis G 4, 243.

Lucina fave E 4, 10. Lucinæ labores G 4, 340. Lucinam pati G 3, 60.

luxu nimio obtusior G 3, 135. regali splendida 1, 637. captos 4, 193. regifico paratæ epulæ 6, 605.

luxuria foliorum exuberat G 1, 191. luxuriem segetum depascit G 1, 112. luxuriat toris pectus G 3, 81. luxurians fremit equus 11, 497.

Lyæum laticem 1, 686. Lyæo patri mactant 4, 58. G 2, 229.

Lycæi viridis summa G 4, 539. gelidi saxa E 10, 15. saltus G 1, 16. amnes G 3, 2.

Lycaon Cnossius mira arte fecerat 9, 304. Lycaonis Arcton G 1, 138.

lychni incensi dependent 1, 726.

Lyci fata 1, 222. Lycum G 4, 367.

Lycia ab alta 10, 126. fratres missos 12, 516. hiberna 4, 143. Lyciæ sortes 4, 346. pharetram 7, 816. sagittæ 8, 166. cornu 11, 773. Agis 10, 751. Lycios et Orontem 1, 113. 6, 334.

vendis explebit 1, 269. exactis completur 5, 46.
menstrua Luna G 1, 353.
mentiri colores E 4, 42. mentita tela 2, 422.
mentum subnixus mitra 4, 216. disjicit 12, 307. mento pendent palearia G 3, 53. præcipitant flumina 4, 250. canities jacet 6, 299. menta tondent G 3, 311. incana 6, 810.
mephitim sævam exhalat 7, 84.
mercedis aliud erit E 6, 26. mercede pro qua G 4, 150. multa domandæ G 2, 62. coeant 7, 317.
merces mutabit E 4, 39.
mercentur magno Atridæ 2, 104. mercati solum 1, 367.
Mercurius vobis pater est 8, 138. Maia genitus ad Didonem mittitur 1, 301. Mercurio similis 4, 568.
meruisset carminibus caprum E 3, 22. ut caderem 2, 434. meremur pietate 2, 690. merui de te bene 4, 317. laude coronam 5, 355. qualem meruit, Pallanta remitto 10, 492. merendo fecere memores 6, 664. merentem Laocoonta expendisse scelus 2, 229. merentes pœnas 2, 585. ut merita es morere 4, 547. meritæ palmæ 5, 70. meritum malis numen 4, 611. merita morte peribat 4, 696. ira 8, 501. meritos juvencos G 2, 515. honores 3, 118. urbes 12, 852. meritis tropæis 11, 224. merito famæ pars G 2, 40. arguet pulsum 11, 392. est fiducia 11, 502.
meritum pœnas suscitat G 4, 455. meriti non immemor 9, 226. meritis gravem 1, 151. debere 11, 179.
mergite Cerealis culmi G 2, 517.
mergo. mersit deus æquore 6, 348. vitæ exsortes funere 6, 429. fortuna viros 6, 615. funere dies 11, 28. mersas caligine res 6, 267.
mersare gregem fluvio G 1, 272. mersatur gurgite aries G 3, 447.
mergi aprici 5, 128. celeres G 1, 361.
meropes absint stabulis G 4, 14.
mero implevit pateram 1, 729. cruento commixta frusta 3, 633. libans 5, 77.
Messapus 7, 691. 8, 6. etc.
meta hæc longarum viarum 3, 714. metam viridem constituit 5, 129. tenebant 5, 159. mediam cœli contigerat 5, 835. metæ mortis 12, 546. metas rerum pono 1, 278. Pachyni lustrare 3, 429. ad metas ævi pervenit 10, 472. ad metas campi Elei sudabit G 3, 202. metis relictis tenet æquor 5, 171.
Metabus (Camillæ pater) 11, 540.
metallum auri fluit rivis 8, 445. metallo simili frondescit virga 6, 144. metalla æris G 2, 165. metallis inexhaustis generosa 10, 174.
Methymnæo palmite G 2, 90.
metior. metitur æquor curru G 4, 389. metire Hesperiam jacens 12, 360.
metito postremus G 2, 410.
metunt flores G 4, 54. proxima quæque gladio metit 10, 513. messæ herbæ 4, 513.
messis spicea inhorruit G 1, 314. messis duo tempora G 4, 231. diem G 1, 253. messem in triticeam exercebis humum G 1, 219. messes satas traducere E 8, 99. immensæ ruperunt horrea G 1, 49. suas mirantur Gargara G 1, 103. surgere G 1, 161. interfice G 4, 330.
messor quæ tempora haberet E 3, 43. messorem induceret arvis G 1, 316. messoribus fessis E 2, 10.
Metium distulerant quadrigæ 8, 642.
metor. metabere agros G 2, 277.
metuet amores E 3, 110. metuent armenta leones E 4, 22. metuit pampinus Austros G 2, 333. metuendus Jupiter uvis G 2, 419. metuenda vis apibus G 4, 37. metuens formica senectæ G 1, 186. pericli 5, 716. metuentes æquore tingi Arctos G 1, 246.
metus acer tyranni 1, 362. agit 3, 682. habitat in faucibus Orci 6, 270. prohibet 6, 808. quis suasit 10, 10. inter metum spemque 1, 218. metum agit G 3, 552. miscent operi 8, 431. ad mœnia ferri 11, 900. solatur 12, 110. acuit 12, 850. metu parce 1, 251. fatigat cœlum 1, 280. perculsus 1, 514. parva Fama 4, 176. pulsa gloria 5, 395. diffugiunt 5, 676. ingenti trepidare 6, 491. servata 7, 60. duplicant vota 8, 556. mutum 9, 341. versi 10, 573. tardet 11, 21. cunctatur 12, 916. metus omnes subjecit G 2, 491. solve 1, 463. finge 7, 438. auferte 12, 316.
Mezentius 7, 648. 10, 785—907. 11, 7.
micat auribus G 3, 84. ore linguis G 3, 439. ignibus æther 1, 90. gemma 10, 134. micant peltæ 7, 743. lumina 9, 189. digiti 10, 396. micans rima 8, 392. micantia æra 2, 734. fulmina 10, 733.
migrate coloni E 9, 4. migrantes naves 4, 401.
miles impius habebit novalia E 1, 71. Ulyssi temperet a lacrimis 2, 7. milite armato complent uterum 2, 20. circumfuso volitabant 11, 546.
militiam tolerare 8, 515. militia correpta 11, 261. 585.
Milesia vellera G 3, 306. G 4, 334.
milio venit annua cura G 1, 216.
mille agnæ E 2, 21. carinæ 2, 198. 9, 148. millia multa se condunt G 4, 473. inter media sævit 10, 761. millibus in mediis ardet 1, 491.
minæ murorum ingentes 4, 88. minas tollentem G 3, 421. minas prohibete 3, 265. germani dicam 4, 44. pelagi cœlique ferebat 6, 113. supera votis 8, 60. maris perfert 10, 695. minis belli terrere 8, 40. Laurentum mota 8, 371.
minantur in cœlum scopuli 1, 162. minatur ornus tremefacta 2, 628. minantur bellum armenta 3, 540. casum 8, 578. minatur saxum undis 10, 196. Lauso Æneas 10, 810. mortem 10, 900. minans urbi machina 2, 240. minanti similem 8, 649. minantem Lapithis cratera Hylæum G 2, 457.
minacis arma 10, 817. fibræ G 1, 484. fluvios G 3, 77.
minitans excisurum urbem Æneas 12, 762.
Mincius prætexit arundine ripas E 7, 13. ingens errat G 3, 15. velatus arundine glauca 10, 206.
Minerva oleæ inventrix G 1, 18. Minervæ invisa aranea G 4, 246. innuptæ donum 2, 31. adytis 2, 404. arce 3, 531. operum ignara 5, 284. templa 6, 841. sidus 11, 259. Minervam contra tela tenent 8, 699. Minerva tenui tolerare vitam 8, 409.

fama Dido 4, 170. fletibus 4, 438. movet gloria 4, 272. se remigio navis 5, 280. palmam nemo 5, 394. pietatis imago 6, 405. urnam Minos 6, 432. sermone 6, 470. opus 7, 45. regem purpura 7, 252. Acheronta 7, 312. pubem portis 7, 429. movet decus formæ 7, 473. cantus 7, 641. armenta stabulis 8, 213. ora 9, 470. Manes 10, 40. moveor nil super imperio 10, 42. movit animum dulcedine 11, 538. movet arma leo 12, 6. movendus pulvis G 2, 419. movenda arma 8, 565. movens jugera fossor G 2, 264. multa animo 3, 34. moventem se vasta mole Polyphemum 3, 656. motus tumultu Æneas 6, 317. mota minis Venus 8, 371. motos componere fluctus 1, 135.

motu terra tremit G 1, 329. magno incessit discordia G 4, 68. aquarum stupefactus G 4, 365. pedum melior 5, 430. misceri 12, 217. tanto concurrere 12, 503. motus det incompositos G 1, 350. concipiunt G 1, 420. animorum quiescent G 4, 86. futuros excepit 4, 297. motibus insolitis tremuerunt G 1, 475.

mobilis humor G 1, 417. ætas G 3, 165.

mobilitate viget Fama 4, 175.

motare cacumina quercus E 6, 28. motantibus Zephyris E 5, 5.

mucro intepuit 10, 570. parman transiit 10, 817. mortalis dissiliit 12, 740. mucronem strictum coruscat 10, 652. Æneæ subiit 10, 798. extorquet 12, 357. mucrone corusco 2, 333. tereti pugnant 7, 665. recludit pectus 12, 601. sese induat 10, 681. ducto petebat 12, 378. ferit 12, 511. mucronibus strictis obsedere 2, 449. horret seges ferrea 12, 663.

mugire adytis cortina 3, 92. terram 4, 490. solum sub pedibus 6, 256. discessu boves 8, 215. Carinis armenta 8, 361. per æthera clangor 8, 526.

mugitus boum absunt G 2, 470. tollit taurus 2, 223. mugitibus falsis E 6, 48. concussus æther G 3, 150. crebris sonant ripæ G 3, 554.

mulcere fluctus 1, 66. pectora dictis 1, 153. æthera cantu 7, 34. iras arte 7, 755. mulcens fessum dictis 5, 463. mulcentem tigres carmine G 4, 510.

mulget oves E 3, 5. hircos E 3, 91. mulctra spumaverit G 3, 309. ad mulctra venit E 3, 30. mulctralia nivea G 3, 177.

Mulciber finxerat Afros 8, 724.

mulier mixta deo 7, 661. muliebribus armis 11, 687.

multatam morte Camillam 11, 839.

multum est in teneris consuescere G 2, 272. multo Baccho G 2, 190. nocte G 4, 180. vi 1, 271. multa gemens 4, 395. multum latrante E 3, 18.

multiplicem loricam 5, 264. sermone 4, 189.

mundus arduus consurgit G 1, 240. mundi orbis E 6, 34. lumina G 1, 5. crescentis origine G 2, 336. mundum nutantem adspice E 4, 50. mundo toto surget gens aurea E 4, 9.

munire favos G 4, 179. Albam vi 1, 271.

munimen ad imbres G 2, 352.

munus extremum morientis habeto E 8, 60. non hos quæsitum in usus 4, 647. instituit 6, 142. magnum fore sperans 6, 526. susceptum perfice 6, 629. muneris promissi memor 8, 464. munere tali majus E 5, 53. vestro mutavit glandem arista tellus G 1, 7. divum concessæ G 1, 238. niveo lanæ fefellit G 3, 391. quamque suo G 4, 178. promisso donat 5, 282. amici victor 5, 337. præstanti donat 5, 361. perfecto devenere 6, 637. inani fungar 6, 887. in munere laudum cingite comas 8, 273. munera sordent E 2, 44. curat E 2, 56. Phœbo sunt lauri E 3, 63. Veneri sunt parta E 3, 68. Massica Bacchi G 3, 527. ad hæc collectum G 4, 40. erepta ruinis ferre 1, 647. intemerata libo 3, 177. ferimus templis 4, 217. optare juvencos 5, 247. certa manent 5, 348. digna dabis 5, 354. inibo 5, 846. portantes 11, 333. nota potentum 12, 519. muneribus certes E 2, 57. plena G 2, 5. magnis cumulat 5, 532. decorate supremis 11, 26.

munuscula fundet E 4, 18.

murice rubenti mutabit vellera E 4, 44. Tyrio ardebat 4, 262. fulgenti picta 9, 614. in acuto obnixi 5, 206.

murmur raucum ciet G 1, 109. nemorum increbrescere G 1, 359. serpit per agmina 12, 239. illætabile impulit aures 12, 619. murmuris ventosi auræ E 9, 58. murmure magno fremunt 1, 55. misceri 1, 124. intremere 3, 582. magno virum se tollit 5, 369. strepit campus 6, 709. cæco sonant 12, 591. murmura inania miscent 4, 210. cæca volutant 10, 109. murmurat unda sub pectore 10, 212.

murus. muri cum parte revellit 9, 562. murum circumsonat armis 8, 474. muro circumdedit G 2, 535. subnixa 3, 402. gemino demittunt 3, 535. triplici circumdata 6, 549. subibant 7, 161. tenetur 10, 236. murorum minæ 4, 8. moles 11, 130. agger 11, 382. aggeribus 10, 24. muros subterlabentia flumina G 2, 157. ducere 1, 423. circum Iliacos raptaverat 1, 483. intra muros duci 2, 33. in muros fabricata machina 2, 46. scandit machina 2, 234. circum patrios 2, 278. hostis habet 2, 290. quatit 2, 610. urbis molior 3, 132. jacere 5, 631. tutos servarent 9, 43. tuenti 9, 65. igni circumdare 9, 153. milite servent 9, 161. subibant 9, 371. ascendere scalis 9, 507. defendere 9, 511. fuga tenet 9, 557. prætendere morti 9, 599. per muros agmina vertit 9, 800. credere puero 10, 70. cinxere corona 10, 122. obsessos concredere 10, 286. adsidet hostis 11, 304. muris cingere E 4, 32. impingeret 5, 805. disjectis 8, 355. in muris stant matres 8, 592. patriis cohibet 9, 738. imminet hostis 10, 26.

murali tormento 12, 921.

mus exiguus fecit horrea G 1, 181.

musam sylvestrem meditaris E 1, 2. agrestem meditabor E 6, 8. pastorum dicemus E 8, 1. Musa solatur amorem 10, 191. Musæ Sicelides E 4, 1. dulces me accipiant G

vultus 1, 684. paludes G 1, 368. auras G 3, 251. fulmina E 1, 52. pabula G 4, 266. munera 12, 519. vocibus 6, 499. notior canibus Delia E 3, 67. notissima fama insula 2, 21.
notavi locum E 3, 68. alterna E 5, 14. ævum G 3, 100. oculos 5, 648. tempora ferro 12, 174. sidera 3, 515.
notas inurunt G 3, 158. foliis mandat 3, 444. notis grandibus maculosus G 3, 427.
nothum Sarpedonis Antiphaten 9, 697. nothos creavit Circe 7, 283.
Notus Eurusque ruunt 1, 85. in saxa torquet 1, 108. Zephyrusque confligunt 2, 417. violentus vexit 6, 355. Noto eodem compulsus 1, 575. citius fugit 5, 242. præcipiti delata 7, 411. Noti vela tendunt 3, 269. Notos fugiunt 10, 266. ante Notos volant 12, 334.
novus positis exuviis anguis 2, 473. progenies E 4, 7. solem E 6, 37. novum lac E 2, 22. nectar E 5, 71. sidus G 1, 32. vere E 10, 74. sole G 1, 288. musto G 2, 8. errore 3, 181. arces 1, 298. faces E 8, 29. lites E 9, 14. fruges G 1, 22. herbas G 1, 90. frondes G 2, 82. artes 1, 656. carmina E 3, 86. vina E 5, 71. consilia 1, 657. fata 10, 35. comitum 2, 796. frondibus G 2, 362. criminibus 2, 98.
novissima verba 4, 650.
novitas regni cogit 1, 563.
novavit fidem fortuna 5, 604. transtra 5, 752. tela incudibus 7, 629. novamus honores 8, 189. novandis rebus 4, 290. novantem tecta Ænean 4, 260.
novales tonsas cessare G 1, 71. novalia culta miles habebit E 1, 71.
novellas vites E 3, 11.
novem per ora 1, 245. fratrum corpora 12, 270. dies 5, 762. per jugera 6, 596. novies interfusa 6, 439. G 4, 480. nona Aurora G 4, 544. 5, 64. 104. dies G 1, 286.
noverca injusta E 3, 33. novercæ arte conciderit 7, 765. monstra 8, 289. incestare thalamos 6, 389. novercæ sævæ infecere pocula G 2, 128. malæ legere G 3, 282.
nox colligat pluviam E 9, 63. Nox intempesta 12, 846. intempesta silet G 1, 247. incubat atra ponto 1, 89. humida præcipitat 2, 8. ruit oceano 2, 250. circumvolat 2, 360. abstulit cœlum 3, 198. acta subibat 3, 512. tenebat lunam 3, 687. operit terras 4, 352. terras teneret 4, 461. subvecta tenebat polum 5, 721. torquet cursus 5, 738. metam contigerat 5, 835. abstulit colorem rebus 6, 272. Ænean reliquit 8, 67. testis 9, 288. invertit cœlum 11, 201. noctis umbra E 8, 14. humor G 1, 290. serenæ insidiis G 1, 426. obscurum G 1, 478. illius cladem 2, 361. soporæ locus 6, 390. signa 7, 138. dono defensi 8, 658. fraude 9, 397. opacæ iter 10, 162. nocti seræ decedere E 8, 88. se immiscuit atræ 4, 570. æquasset ludum 9, 338. fidere 9, 378. noctem requiescere E 1, 80. æternam timuerunt G 1, 468. ludo ducunt G 3, 379. in noctem siletur G 4, 190. flet G 4, 514. sub noctem cura recursat 1, 662. unam falle 1, 683. funalia vincunt 1, 727. sermone trahebat 1, 748. per noctem delitui 2, 136. diemque discernere negat 3, 201. ad profundam Erebi adigat 4, 26. accipit oculis 4, 530. ferens imber 5, 11. morantur 5, 766. per profundam cogunt 6, 462. insomnem egerimus 6, 513. in noctem adspirant auræ 7, 8. invocat 7, 138. fatigant 8, 94. fumiferam glomerat 8, 255. addens operi 8, 411. insomnem ducit 9, 166. fugarat dies 10, 257. in æternam clauduntur 10, 746. reducat 11, 914. nocte sub pura E 9, 44. obtenta densantur tenebræ G 1, 248. gelida G 1, 287. multa se referunt G 4, 180. ingenti circumdata G 4, 497. consumta reviso socios 2, 795. tegentur opaca 4, 123. sub silenti lenibant curas 4, 527. suprema fama tulit 6, 503. prementur animæ 6, 828. sata 7, 331. placida jaceres 7, 427. liquida rubent cometæ 10, 272. sub jugali cæsa 10, 497. noctes sine sidere 3, 201. atque dies patet janua Ditis 6, 127. tres hibernas vexit 6, 355. noctibus obstet mora G 2, 482.
nocturnus lupus G 3, 538. Cithæron 4, 303. Bacchi G 4, 521. furem G 3, 407. ignes G 2, 432. Manes 4, 490. aras 6, 252. pensa G 1, 390. lumina 7, 13. bella 11, 736. triviis G 3, 609.
noctivago curru 10, 216.
noctua exercet cantus G 1, 403.
noxa v. noceo.
nubes se scindet 1, 587. cærula inardescit 8, 622. nubis aquosæ 8, 429. nubi atræ se immiscuit 10, 664. nubem supra altam volat G 1, 364. in nubem conditus G 1, 442. ruit atram G 2, 309. obscuram trahi G 4, 60. erumpere 1, 580. prorumpit atram 3, 572. in nubem cogitur aer 5, 20. volucrum urgeri 7, 705. inter nubem rutilare arma 8, 528. pulveream sequuntur 8, 593. glomerari 9, 33. belli sustinet 10, 809. nube sub alta relinquunt vitam G 3, 547. cava amicti 1, 516. sub nigra figit 5, 516. cava rapui Ænean 5, 810. sedens 9, 640. feminea tegat 12, 52. facta premunt 12, 254. nubes sub pedibus videt E 5, 57. collectæ glomerant G 1, 324. serenas agat G 1, 462. eripiunt cœlum 1, 88. collectas fugat 1, 143. nubibus submotis E 6, 38. æstivis effusus G 4, 312. e nubibus jaculata ignem 1, 42. abruptis ingeminant ignes 3, 199. atris cinctum 4, 248. trahit arcus colores 5, 88. in liquidis arsit arundo 5, 525. sub nubibus secuit arcum 5, 658. donant mandata 9, 313. demissa 10, 73. subnubibus dant signa grues 10, 265. ruperat imber 11, 548. in gelidis hæres 12, 796.
nubigenæ 7, 674. 8, 293.
nubila pendent G 1, 214. agebat G 1, 421. inter densa rumpent radii G 1, 445. arida differt G 3, 198. cœli G 4, 166. per inania sese librant G 4, 196. turbida tranat 4, 246. in atra fugit 5, 512. per nubila vidisse lunam 6, 454. sub nubila jactant lucem 7, 527. inter liquida se referunt 7, 699. cava rumpit 9, 671. inter nubila condit caput 10, 767. fugit 12, 256.
nubilis annis filia 7, 53.
nudus lapis E 1, 48. ara G 1, 299. jacebis arena 5, 871. membra Pyracmon 8, 425. tempora Turnus 11, 489.

O.

P.

paleam levem volitare G 1, 368. palea teret area culmos G 1, 192. jactantur inanes G 3, 134.
palearia pendent G 3, 53.
Pales agros reliquit E 5, 35. magna G 3, 1. veneranda G 3, 294.
Palici ara 9, 585.
Palinurus 3, 202. 562. 5, 12. 833. Palinuri nomen 6, 381.
paliurus acutis spinis surgit E 5, 39.
pallæ longæ tegmine 11, 567. pallam auro rigentem ferre 1, 648. palla succincta cruenta 6, 555. scissa gaudens Discordia 8, 702.
Pallas E 2, 61. exurere classem potuit 1, 39. Tritonia 2, 615. Palladis æquæ templum 1, 479. arte 2, 15. auxiliis 2, 163. armisonæ numina 3, 544. ramis 7, 154. turbatæ arma 8, 435.
Palladia silva G 2, 181.
Palladium fatale avellere 2, 166. 183. Palladii furta 9, 151.
Pallas huic filius 8, 104—587. hastam emittit 10, 474. te vulnere immolat 12, 948. Pallantis nivei ora 11, 39. Pallanta intactum optaverit 10, 504. a Pallante profectum 8, 51.
Pallantea mœnia 9, 196. 291. Pallanteum urbem posuere 8, 54. nobile 8, 341.
Pallenen patriam G 4, 391.
pallentis Adrasti 6, 480. olivæ E 5, 16. morte futura 8, 709. hedera E 3, 39. morbi 6, 275. violas E 2, 47. herbas E 6, 54. umbras G 3, 357. animas 4, 243. simulacra G 1, 477. ora 10, 822.
pallor occupat ora 4, 499. in corpore fuit 12, 221.
pallidus Orcus G 1, 277. Aurora G 1, 446. Tisiphone G 3, 552. morte futura 4, 644. pallida ora miris modis 1, 354. fame 3, 217. tabo ora 8, 197. regna 8, 245.
palma ardua nascitur G 2, 67. vestibulum inumbret G 4, 20.
palmes agit se lætus ad auras G 2, 364. in palmite læto turgent E 7, 48. Methymnæo de palmite G 2, 90.
palmosa Selinus 3, 705.
palmula cautes stringat 5, 163.
palma tertia 5, 339. palmæ Olympiacæ præmia G 3, 49. gloria G 3, 102. meritæ præmia 5, 70. subiit 5, 346. palmam movet 5, 349. relinquunt 5, 472. palmæ pretium victoribus 5, 111. palma cunctos excedere 5, 380. amissa 5, 519. insignem 7, 655. palmas Idumæas tibi referam G 3, 12.
palmas invalidas tendens G 4, 498. duplices tendens ad sidera 1, 93. exutas sustulit 2, 153. teneras arcebant 2, 406. amborum innexuit 5, 425. utrasque tetendit 6, 685. inermes 10, 596. jaculo oneravit 11, 574. palmis pectora tunsæ 1, 481. passis 3, 263. evinctis 5, 364. percussa lacertos 7, 503. cavis undam sustulit 8, 69.
palumbes raucæ E 1, 58. aeriæ E 3, 69.
palus pascua junco obducat 1, 49. exusta G 3, 432. inamabilis unda G 4, 479. tenebrosa 6, 107. Asia 7, 702. jacet atra 7, 801. Laurentia 10, 709. paludis humorem G 1, 113. placidæ morem 8, 88. paludi altæ crede G 4, 48. paludem objectam transire G 4, 503. Stygiam 6, 323. multam accepit 6, 414. paludes notas G 1, 363. paludibus crassis G 2, 110. palustrem ulvam G 3, 175.
pampinus uvas defendet G 1, 448. Austros metuit G 2, 333. pampineas hastas 7, 396. habenis 6, 805. autumno G 2, 5. umbras E 7, 58.
Pan E 2, 21. E 4, 59. E 10, 26. G 1, 18. Panos Lycæi more 8, 344.
panaceam odoriferam spargit 12, 419.
Panchæis ignibus G 4, 379. Panchaia G 2, 139.
Pandarus 5, 496. 9, 672. 735.
panditur locus G 1, 34. pandunt pennas alcyones G 1, 398. alas ad solem G 4, 28. pandere juventa G 4, 284. mœnia 2, 234. rem ordine 3, 179. ostia 6, 109. res caligine mersas 5, 267. brachia 6, 282. limina 6, 525. Helicona 7, 641. portas 12, 584. panduntur ad ventos suspensæ 6, 740. panditur domus foribus revulsis 8, 262. domus Olympi 10, 1. pandit viam victoria 12, 626. via salutis pandetur ab urbe 6, 97. pandens fame guttura 6, 421. pandentem sinus Nilum 8, 712. passis crinibus 1, 480. palmis 3, 263.
pandis lancibus G 2, 124. carinas G 2, 445.
Pangæa alta G 4, 462.
pango. pepigi per artem 8, 144. fœdera 10, 902. pepigere dies bis senos 11, 33. quæ pepigere recusant 12, 13.
Panopeæ G 1, 437. 5, 240. 825.
Pantagiæ ostia 3, 689.
pantheræ terga 8, 460.
Panthus telis elapsus 2, 318.
papaver Cereale tegere G 1, 212. vescum premens G 4, 131. soporiferum spargens 4, 486. papavera summa carpens E 2, 47. urunt somno perfusa G 1, 78. demisere caput 9, 436.
Paphus celsa 10, 51. Paphum abit 1, 415. Paphiæ myrtus G 2, 64.
papillam exertam 11, 803. 862.
papulæ ardentes G 3, 564.
par ventis imago 6, 702. ætas 11, 174. parem annum G 1, 258. pares cantare E 7, 5. horas G 1, 208. junge G 3, 169. paribus nodis E 5, 90. telis G 1, 489. guttis G 4, 99. auspiciis 4, 102. alis 4, 252. magistris 4, 562. armis 6, 827. clypeis 10, 568. pariter considere 1, 572.
parcite procedere E 3, 94. carmina E 8, 109. parcebant flatibus Euri G 2, 339. futuro G 4, 239. metu 1, 257. generi 1, 526. voci iræque 2, 534. sepulto 3, 41. parcere subjectis 6, 854. natis 10, 532. parcendum teneris G 2, 363.
parco sale G 3, 403. res 12, 147. apibus G 1, 4. parcius objicienda E 3, 7.
Parcæ numine fatorum concordes E 4, 47. mœnia dant 5, 789. tempora debita complerant 9, 107. fila legunt 10, 815. Parcarum dies et vis inimica 12, 150. Parcas volvere 1, 22.
parere tibi æquum est E 5, 4. lupatis G 3, 208. præceptis 2, 607. dicto 3, 189. imperio 4, 238. consiliis 5, 728. cui parent armenta 7, 485. sidera 10, 176. dominis superbis 12, 236. parens dicto 1, 695.
parietibus arctis premunt G 4, 297. hærent scalæ 2, 442. cæcis textum 5, 589.
pario. insontes peperere lethum 6, 435. patriam nobis 11, 25. parta quies 7, 598.

partum honorem 5, 229. parto fruuntur G 1, 300. triumpho 2, 578. parcere 8, 317.

partus idem Veneri 7, 321. partum talem manet gratia 9, 298. partu nefando creat G 1, 278. prolem dabit 1, 274. edidit 7, 660. uno eodemque tulit 12, 847.

parturit arbos E 3, 56. ager G 2, 330.

parens magna frugum G 2, 173. terra 4, 178. cara 9, 84. Idæa deum 10, 252. parentis facta E 4, 26. cari cura 1, 646. jussa time 2, 606. divini ossa 5, 47. divæ promissa 8, 531. dona 8, 729. lacrimas 9, 289. mœsti mandata 10, 840. longævi miserere 12, 43. depositi fata 12, 395. miseri 12, 932. parentem te faciat 1, 75. exoptatum 2, 138. ætate fessum 2, 596. confectum 4, 599. regum 6, 765. parentes miseri G 3, 262. vani augurium docuere 1, 392. tanti genuere 1, 606. ora G 4, 477. veterum decora 2, 448. immemor 5, 39. religione 7, 172. parentes geminos agnovit 3, 180. duplices invocat 7, 140. parentibus error gratus 10, 392. orbi 11, 216.

Paris Dardanius E 2, 61. culpatus 2, 602. rapto potitur 4, 215. pastor Phrygius 7, 363. Paridis judicium 1, 27. tela manusque 6, 57. comitem 10, 702. Paridem contendere contra 5, 370. Parin creat 10, 705.

parma lacerto dependet 11, 693. parmam ferens 2, 175. mucro transiit 10, 817. parma alba inglorius 9, 548. confixa 9, 765. protectus 10, 800. pura 11, 711. parmas rejiciunt 11, 619.

Parnassi juga E 10, 11. ardua G 3, 291. Parnassia rupes E 6, 29. laurus G 2, 18.

paro. parant retinacula viti G 1, 265. parabitur imber G 1, 429. seges arboribus G 2, 266. convivia tectis 1, 638. mihi sacra 2, 132. parant arma deosque 2, 181. defendere 2, 447. mœnia magnis 3, 160. propugnacula bello 4, 88. cursum parari 4, 299. rite incepta 4, 638. hoc ignes aræque parabant 4, 676. abitum pararet 8, 214. se pugnæ 10, 259. dicta contra 10, 585. arma animis 11, 18.

paratus in utrumque 2, 61. neci acies 2, 334. agmen 5, 548. urbem 4, 75. arcu 5, 513. ponte 10, 654. parati respondere E 7, 5. animis opibusque 2, 799. paratæ naves 1, 362. luxu epulæ 6, 604. sedes 1, 557. paratis bellum inferre 3, 248. rite rebus 4, 555. thalamis 7, 97. parans innare 11, 549.

Paron niveam 3, 126. Parius lapis G 3, 34. 1, 593.

Parrhasio de more 8, 344. Evandro 11, 31.

pars ultima vitæ maneat E 4, 53. surgunt de semine G 2, 14. famæ maxima G 2, 40. altera curæ superat G 3, 286. quorum magna fui 2, 6. cætera pontum legit 2, 207. regnorum reddita 3, 334. certare parati 5, 108. pacis erit dextram tetigisse 7, 266. imperfecta manebat 8, 428. altera ademta est 9, 131. acta diei melior 9, 156. ingens belli 10, 427. belli haud temnenda 10, 737. maxima luctus 11, 214. cæca et concita 11, 889. partem aliquam referatis E 3, 73. hanc adspice G 4, 2. divinæ mentis apibus esse G 4, 220. in partem vocamus 3, 223. partem magnam haberes 6, 31. partem voti audiit, partem dispersit 11, 794. in omnem lugentem 6, 440. posuere 6, 611. patriæ traheret 8, 511. in partem residunt 9, 540. parte plus justa G 1, 35. alia fugiens 1, 474. ferox 5, 277. puppis revulsa 5, 158. polita 8, 426. alia agens 8, 682. diversa geruntur 9, 1. sinistra 9, 468. alia horrendus 9, 521. de parte serena intonuit 9, 630. mutata 11, 543. in parte cœli locarim 12, 145. partes naturæ accedere G 2, 483. in partes rapit varias 4, 286. in omnes versabat 4, 630. in ambas via se findit 6, 540. easdem petere 7, 69. cunctatur in omnes 10, 717. rimatur apertas 11, 748. partibus certis dimensum G 1, 231. æquabit justis 1, 508. ex isdem 7, 70. æquis pependit 9, 754. diversis immissi 12, 521.

partim infodiunt 11, 204. resultant tela 11, 204.

partiri limite campum G 1, 126. in socios 1, 194. laborem 11, 510. curas 11, 822. partito agmine 5, 562.

Parthenios saltus E 10, 57.

Parthenope dulcis G 4, 564.

Parthenopæus inclytus armis 6, 480.

Parthus Ararim bibet E 1, 63. telum immedicabile torsit 12, 857. Parthum fuga fidentem versisque sagittis G 3, 31. Parthi leves G 4, 314. Parthorum populi G 4, 211. Parthos reposcere signa 7, 636.

parva metu Fama 4, 176. gratia 9, 299. Iuli 2, 563. alitis 12, 862. urbi 3, 276. trabea 7, 187. discrimine 3, 685. nepotes G 2, 514. natos 8, 413. parvis magna componere E 1, 24. Curibus 6, 812. parvo potentem 6, 844. adsueta 9, 607. parvulus Æneas 4, 328.

minor neque ipso monte G 3, 240. minorem germanam Turni 9, 593. minores Italiam dixisse 1, 533. 5, 823. minus lædat E 9, 64. minime quod reris 6, 97.

parum læta frons 6, 863.

parumper pulsus dolor 6, 382.

pascentur in æthere cervi E 1, 60. pascitur longum agmen 1, 186. pineus ardor 11, 787. pascite vitulam lectori E 3, 85. apes thymo E 5, 77. oves E 6, 5. filicem G 2, 189. pascat animum prospectus G 2, 285. pascuntur ignes G 2, 432. armenta sole recens orto G 3, 155. pasce sero catulos G 3, 406. frondibus et victu G 3, 528. sub gurgite phocas G 4, 395. animum pictura 1, 464. flammam circum pectora pasci 2, 684. pascunt herbæ 3, 650. sacrum tibi pascere crinem 7, 391. spes inanes 10, 627. pastus frondibus G 3, 231. gramina coluber 2, 471. silva 10, 710. pastæ vaccæ E 9, 31. tauri E 7, 39. pascentem cycnos campum G 2, 199. pascentes capellas E 3, 96. pavere cœli regem G 4, 152.

pastor Corydon E 2, 1. ab Amphryso G 3, 1. Aristæus G 4, 317. Phrygius 7, 363. pastoris Siculi avena E 10, 51. pastorem Polyphemum 3, 657. pastore occiso 11, 811. pastorum Musam E 8, 1. 23. regna G 3, 477. numerus 7, 574. ævum 11, 569. pastoribus incautis G 2, 303.

pastorale signum 7, 513. myrtum 7, 817.
pascua junco obducat E 1, 49. in sola relegant G 3, 213. in pascua mittes G 3, 323. pascua prosequar G 3, 381.
pastus. e pastu decedens G 1, 381. referunt sese 7, 700. in pastus tendit 11, 494.
Pasiphae 6, 25. 447. E 6, 46.
passim curamus 3, 510. soluti 6, 652. errantes E 4, 19.
passibus æquis sequitur 2, 724. timidis vadentem 6, 263. rapidis feruntur 7, 157. longis absunt 11, 907.
Patavi urbem 1, 247.
pateant arces hospitio 1, 298. patuit incessu dea 1, 405. janua letho 2, 661. noctes atque dies janua Ditis 6, 127. Tartarus in præceps 6, 578. penitus patuere cavernæ 8, 242. patet tantus in arma 11, 644. patuerunt æquore campi 12, 710. patens in pectore vulnus 11, 40. patenti pelago G 2, 41. patentem auram 7, 230. patentes campos G 4, 77. aditus 9, 683. portas 9, 693.
patefactus equus 2, 259. patescunt insidiæ 2, 309. atria 2, 483. portus 3, 530.
patulæ fagi E 1, 1. G 4, 566. naribus G 1, 376. puppibus G 3, 362. quadris 7, 115.
pater huic adsit E 4, 56. Lenæe G 2, 4. omnipotens G 2, 325. Tiberinus G 4, 369. divum 1, 65. optime Teucrum 1, 555. maximus 3, 107. Saturnius 4, 372. Neptune 5, 14. urbis Dardanus 8, 134. Romanus 9, 449. patris Chaonii glandes G 2, 67. summi tela 1, 665. magni imperio 4, 238. Fauni responsa 7, 102. patri sancto 5, 603. Quirino 6, 860. patrem Oceanum G 4, 382. Gradivum 3, 35. patres sancti G 2, 473. Albani 1, 7. Aurunci 7, 727. cognati 8, 132. patrum jejunia G 3, 128. cura G 3, 138. religione 2, 715. patres Sidonios 4, 682. patribus vocatis dat jura 5, 758. Latinis 12, 211.
patria ducem reposcit 10, 374. patriæ fines E 1, 3. diversæ arboribus G 2, 116. legibus 2, 159. littora 3, 10. otia 6, 814. amor 6, 824. amor verus 11, 892. viscera 6, 834. infelicis miseretque pudetque 9, 786. cineres insedisse 10, 59. patriam fugimus E 1, 4. jacentem quærunt G 2, 512. sustinet G 2, 514. in patriam rediens G 3, 10. revisit G 4, 390. nimborum 1, 51. Italiam quæro 1, 380. antiquam videndi 2, 137. cadentem ulcisci 2, 576. auro vendidit 6, 621. nobis sanguine peperere 11, 25. patria excedere 1, 357. incensa 3, 325. excussos 7, 299. pulsum 8, 333. amissa 12, 236.
patrius amor 1, 643. pietatis 9, 294. nemus G 1, 16. honorem 5, 601. sidus 8, 681. sermonem 12, 834. ore 2, 658. ex adyto 7, 269. sistro 8, 696. sepulchro 10, 558. mucrone 12, 736. vi 2, 451. terra 6, 508. sede 7, 192. palæstras 3, 281. ad aras 3, 332. pœnas 7, 766. preces 8, 574. di G 1, 498. cultusque habitusque G 1, 52. ad Argos 2, 95. muros 2, 279. enses 7, 636. Manes 10, 524. carminibus G 2, 394. finibus 1, 620. mensis 4, 602. dis 7, 229. imperiis 7, 654. arvis 7, 736.
paternæ formæ 10, 188. virtutis 12, 225. insigne 7, 657. arte 8, 226. urbe 10, 705. paternæ animæ umbræque 5, 81. sedes 11, 44. paternis regnis 3, 121. sceptris 10, 852.
patrui limen 6, 402.
pateram gravem implevit 1, 729. spumantem hausit 1, 739. pateras sanguinis inferimus 3, 67. pateris libamus et auro G 2, 192. vina fundebat 5, 98. suscipiunt cruorem 6, 249. altaria libant 12, 174.
pati fastidia E 2, 15. patietur humus rastros E 4, 40. hymenæos G 3, 60. lituos G 3, 183. verbera G 3, 208. extrema 1, 219. fata paterentur ducere vitam 4, 340. quisque suos patimur Manes 6, 743. patiuntur in alto multa nautæ 7, 200. labores incassum 7, 421. prœlia 7, 807. patiar quemvis durare laborem 8, 577. jussa aliena 10, 866. quicquid acerbi est morte pati 12, 679. digna indigna 12, 811. passus inertes calamos E 8, 24. multa bello 1, 5. passi graviora 1, 199. vulnera 6, 660. patiens operum juventus G 2, 472. Phœbi 6, 77. manum 7, 490. patientem vomeris G 2, 223.
paucis docebo 4, 116. responsum reddidit 6, 672.
pavidum se fingit 11, 406. pavidam urbem 9, 473. pavidi trepidare metu 2, 685. pavidæ matres 2, 489. pavidos formidine agitant G 3, 372. agrestes 8, 349.
pavitans 2, 107.
pavor humilis corda stravit G 1, 331. corda haurit G 3, 106. novus insinuat 2, 229. ossa reliquit 3, 57. ingens rumpit somnum 7, 458.
paullum hæsit 3, 597. morata 4, 649.
paulatim abolere 1, 720. sese tollit 7, 529. E 4, 28.
paulisper inibo 5, 846.
pauper pater 2, 87. senatus 8, 105. domus 12, 519. tuguri E 1, 69. horti E 7, 34. Evandri 8, 360. genitore 3, 615. terra 6, 812. pauperiem perferre 6, 437.
pausia bacca amara nascuntur G 2, 86.
pax. pacis spes 3, 543. iniquæ leges 4, 618. pignus 11, 363. paci morem imponere 6, 853. se offert 7, 536. pacem petens G 4, 535. exposcere 3, 261. divum exorat 3, 370. exquirunt 4, 56. æternam exercemus 4, 99. reportant 7, 285. compositam disjice 7, 339. gerant 7, 444. fertis 8, 114. manu orare 10, 80. ab rege petendam 11, 230. fœdere jungas 11, 356. te poscimus 11, 262. rumpet 11, 222. connubiis component 12, 821. pace placida compostus 1, 249. facta 5, 587. in longa regebat 7, 46. tege 7, 426. polluta 7, 467. sequestra 11, 133. in æterna futuras gentes 12, 504.
pacarit nemora 6, 804. pacatum orbem E 4, 7.
paciferæ olivæ 8, 116.
peccare fuisset satis 9, 140. peccata luant 10, 32.
pectebat ferum 7, 489. equorum comantia colla 12, 86.
pectine telas percurrit G 1, 294. 7, 14. eburno pulsat 6, 647.
pectus amore incensum 3, 298. exsaturabile 5, 781. anhelum 6, 48. pectus animosum luxuriat G 3, 81. signata manibus G 4, 15. tacitum pertentant 1, 502. percussa decorum 4, 589. fœcundum concute 7, 338. sub altum abit 9, 700. inermum dat telo 10, 425. perforat ingens

10, 485. recludit 10, 601. fer in hostem 11, 370. transverberat 11, 667. honestum percussit 12, 155. pectore vultus labatur E 1, 64. trudentes G 3, 373. sublato G 3, 426. in angusto versant animos ingentes G 4, 83. sub pectore vulnus servans 1, 36. pectore transfixo exspirantem 1, 41. curas jactantem 1, 227. imo trahens a pectore vocem 1, 371. tunsæ pectora palmis 1, 481. ab imo pectore dat gemitum 1, 485. placido cœpit 1, 521. versat consilia 1, 657. toto hæret 1, 717. ficto fatur 2, 107. vocem rumpit 3, 246. pulchro virgo 3, 426. vivit sub pectore vulnus 4, 67. magno persentit 4, 448. noctem accipit 4, 530. questus rumpebat 4, 553. nefas versat 4, 563. stridit sub pectore vulnus 4, 689. voces referebat 5, 409. sonitus dant 5, 434. voces effundit 5, 482. excussa 5, 679. deum excussisse 6, 78. sub pectore stimulos vertit 6, 101. firmo opus 6, 261. sub alto habitat 6, 600. volvit sortem 7, 254. pectore dicta effundit 7, 292. toto percepit 7, 356. accensas 7, 392. sub pectore tædas fixit 7, 457. secant pectore pontum 9, 103. toto accipio 9, 276. proflabat 9, 326. in adverso 9, 347. sedato subridens 9, 740. semifero sub pectore murmurat 10, 212. robur concipis 11, 368. adrecto 11, 639. volvis sub pectore fluctus 12, 831, sævo fatur 12, 888. sensus vertuntur 12, 914. pectora motus concipiunt G 1, 420. mœrentia mulcet 1, 197. trajecta nudavit 1, 355. obtusa gestamus 1, 567. improvida turbat 2, 200. adrecta 2, 206. tremefacta 2, 228. fortissima frustra 2, 349. mortalia cogis 3, 56. fœdans pugnis 4, 673. Teucrorum ducunt 5, 7. dictis permulcet 5, 816. inter levia lapsus 7, 349. ad pectora pressere 7, 518. pectora turbatus 8, 29. bello fortia 8, 151. villosa tuendo 8, 267. certa tulistis 9, 249. candida rumpit 9, 432. transfossi 9, 543. sub pectora stimulos vertit 9, 718. violenta conciliet 10, 151. adversa tendit 10, 571. cara sororum 11, 216. terror habet 11, 357. vulgi concussa 11, 452. quadrupedantum pectoribus rumpunt 11, 615. plausa lacessunt 12, 86. motu misceri 12, 217. nescia vinci 12, 528. dedit obvia ferro 12, 541. pectoribus pecudum reclusis 4, 64. demissa 7, 278. ignem arsisse 10, 567. tunsis 11, 38.

pecus felix E 1, 75. infelix oves E 3, 3. omne tenendum G 2, 371. omne mutum metu stat 12, 718. pecoris vicini contagia E 1, 51. nivei dives E 2, 20. magistro E 3, 101. formosi custos E 5, 44. generosi pullus G 3, 75. pecori succus subducitur E 3, 6. fesso dulce salix E 3, 83. insidias meditatur E 5, 60. solstitium defendite E 7, 47. ros gratissimus E 8, 15. habendo cultus G 1, 3. signum impressit G 1, 263. notus sinister G 1, 444. aptius uber G 2, 233. frondem sufficiunt G 2, 435. equino delectus G 3, 72. dixere maritum G 3, 125. gravido G 3, 155. habendo vitulos submittere G 3, 159. virus adspergere G 3, 419. opportuna seges G 4, 129. pecus coge E 3, 20. molle lædat G 3, 299. omne fluviis profundunt G 3, 445. ignavum arcent G 4, 168. caprigenum 3, 221. manditque trahitque 9, 341. aris admovit 12, 171. pecorum fœtu G 2, 517. balatu G 3, 554. cultu G 4, 549. pecora inter inertia 4, 158. agrestia 7, 679.

pecudem nigram mactavit 3, 120. pecudes umbras et frigora captant E 2, 8. lætæ G 1, 423. locutæ G 1, 478. bis gravidæ G 2, 150. lucem hausere G 2, 340. pecudum pestes G 3, 471. custodia G 4, 327. pectoribus 4, 63. cruore 4, 201. nigrarum sanguine 5, 736. genus 6, 728. fibræ 10, 176. tempora 12, 174. pecudes lanigeras claudit 3, 642. ducat 4, 636. sacratas jugulant 12, 214.

pecuaria in venerem mitte G 3, 64.

peculi cura E 1, 33.

pedum sume E 5, 88.

pejor, pessimus v. malus.

pelagi volucres G 1, 383. fragor 1, 154. gemitum 3, 555. tempestatibus 3, 708. imperium 5, 235. laborem 5, 617. minas 6, 113. erroribus 6, 532. securi 7, 304. rupes 7, 586. extrema 8, 333. alta 9, 81. languentis recursus 10, 289. pelago lina trahit G 1, 142. parabitur imber G 1, 429. patenti da vela G 2, 41. prospectum petit 1, 181. sonanti premit 1, 246. remenso 2, 181. prima fides 3, 69. erramus 3, 204. desævit hiems 4, 52. decurrit aperto 5, 212. sereno confise 5, 870. proras obvertunt 6, 3. innare 8, 691.

Pelasgæ artis 2, 106. 152. 83. pube 9, 154. reges 1, 624. Pelasgum cæde 6, 503. Pelasgos veteres 8, 600.

Pelethronii Lapithæ G 3, 115.

Pelias vulnere tardus 2, 436.

Pelides Neoptolemus 2, 263. Pelidæ genitori 2, 548. forti 5, 808.

Pelion altum G 3, 94. G 1, 281.

pellacis Ulyssi 2, 90. pellacia fugam reperit G 4, 443.

Pellæi Canopi G 4, 287.

pellis aret G 3, 502. fulva leonis obit totum 8, 553. obeat circumdata tauri 10, 483. juvenco erepta 11, 679. squamis conserta 11, 770. pellem integram G 4, 302. pelle leonis insternor 2, 722. ursæ horridus 5, 37. lupi de pelle tegmen habent 7, 688. pellibus albo sparsis E 2, 41. pictis G 4, 342. incubuit stratis 7, 88.

pello. pelle lacrimas 2, 784. regno Harpyas 3, 249. timorem 5, 812. pulsus amor G 4, 325. Europa atque Asia 1, 385. corde dolor 6, 382. ob invidiam 10, 852. pulsa metu gloria 5, 495. palus 7, 702. pestis 11, 793. pulsæ virginis 11, 790. pulsam hiemem G 4, 51. pulsum Niphaten G 3, 30. vulneribus 11, 56. pulsæ ad sidera valles E 6, 84. pulsa arma 8, 529. pulsos volutabris apros G 3, 411. in prœlia reficit 11, 731.

pulsu sonant G 4, 49. equorum 6, 591. pedum 7, 722. gemit 12, 334. crebro incita 12, 533.

pulsabit rastris galeas G 1, 496. sidera 3, 619. pulsatur imbri caput 4, 249. pulsat creber ictibus 5, 460. pectine 6, 647. Olympum Phœbe 10, 216. ariete muros 12, 706. pulsatus parens 6, 609. pulsati clamore colles 5, 150. pulsata saxa 3, 555. pulsatos divos 12, 286. pulsans corda pavor G 3, 106.

Pelops G 3, 7. Pelopea mœnia 2, 193.
Pelori angusti claustra 3, 411.
peltæ æratæ 7, 743. lunatæ 1, 490. 11, 663.
Pelusiacæ lentis G 1, 228.
Penates socii 3, 15. Phrygii 3, 148. fidi Trojæ salvete 7, 121. certi tibi 8, 39. Penates miseros petit G 2, 505. certos novere G 4, 155. victos portans 1, 68. raptos veho 1, 378. Libycos populare 1, 527. flammis adolere 1, 704. patrios 2, 717. Teucros commendo 2, 747. Iliacos 3, 603. cæde sparsos 4, 21. patrios 4, 598. epulis adhibete 5, 62. ex hoste rapti 5, 632. victos inferre 8, 11. parvos adit 8, 543. per magnos 9, 258. versos referam 11, 264. penatibus nostris succede 8, 123.
pendere in arbore poma E 1, 38. de rupe E 1, 77. pendebit sentibus uva E 4, 29. cantharus ansa E 6, 17. fibula pinu E 7, 24. nubila pendent G 1, 214. pendet vindemia arboribus G 2, 89. pendent nati circum oscula G 2, 523. palearia G 3, 53. ad limina G 4, 257. summo in fluctu 1, 106. amplexu colloque 1, 715. umbone 2, 446. narrantis ab ore 4, 79. in verbera 5, 147. ab alto malo 5, 511. in limine 6, 151. pependit ramo examen 7, 67. pendebant ora pallida tabo 8, 197. pependit caput humero ex utroque 9, 755. dorso puppis 10, 303. pendent exuviæ per dorsum 11, 577. pendentem scopulo 8, 669. ubera circum pueros 8, 632. pumice tecta G 4, 374. scopulis 1, 166.
pendere pœnas 6, 20. 7, 595.
Penei genitoris undam G 4, 355. Peneia Tempe G 4, 317.
Penelei dextra 2, 425.
penes te 12, 59.
penetrant auras et limina G 2, 504. sinus 1, 243. ad urbes extremas 7, 207. Lacedæmona 7, 363.
penetrabile frigus G 1, 93. telum 10, 481.
penetrali in sede 4, 504. penetralibus tectis extulit G 1, 379. adytis 2, 297. focis 5, 660.
penetralia regum apparent 2, 484. Vestæ veneratur 5, 744. regnis manent 6, 71. penetralibus altis 7, 59.

penitus inclusas 6, 679. patuere 8, 242.
pennæ præpetis omina 3, 361. pennæ puniceæ agitant G 3, 372. olorinæ surgunt 10, 187. pennas pandunt G 1, 398. pennis secat æthera G 1, 406. coruscant G 4, 73. stridentia G 4, 310. refugit 3, 258. labere 4, 223. croceis roscida 4, 700. plausum dat 5, 215. tremuit 5, 505. inter tendere 6, 240. aufertur 11, 867. æthera obscurant 12, 253. atria lustrat 12, 474.
pennata fama 9, 473.
penso longo exercet famulas 8, 412. pensa nocturna carpentes G 1, 390. mollia devolvunt G 4, 548. revoluta 9, 476.
Penthesilea furens 1, 491. Martia 11, 662.
Pentheus demens 4, 469.
penum struere 1, 704.
penuria adegit edendi 7, 113.
peplum ferebant 1, 480.
peragat inceptum 4, 452. dona 5, 362. animo peregi 6, 105. cursum 4, 653. iter inceptum 6, 384. peragenda accipe 6, 136. peracta fortuna 3, 493. peracta cæde 9, 242.
peragrant silvas saltusque 4, 72. G 4, 53. deserta 1, 384. peragrans stabula leo 10, 723.
percepit pectore flammam 7, 356. percipe porro 9, 190.
perculit 5, 374. perculsus lætitiaque metuque 1, 513. perculsa ruina jaceant 11, 310.
percurrit pectine telas 7, 14. G 1, 294. nomina 6, 627. lumine nimbos 8, 392.
percussit pectus manu 12, 155. percussus amore G 2, 476. casu iniquo 6, 475. nomine Pallas 8, 121. percussa tridenti tellus G 1, 13. formidine mater G 4, 357. palmis lacertos 7, 503. percussum virga 7, 190. percussa manu pectus 4, 589. percussa mente 4, 292. percussæ pectora matres 11, 877. percussa fluctu littora E 5, 83.
perdere gentem 7, 304. perdita procumbit E 8, 88.
perduxit quo discordia cives E 1, 73. ad stabula 6, 60.
peredit amor tabe 6, 442. peresa illuvie vellera G 3, 561.
peregrina ferrugine 11, 772.
peremtæ Trojæ 5, 787. matre 10, 315. peremtum morte 6, 163. plagis G 4, 301. cæde 9, 453.
perennis fama 9, 79.
periisse hominum manibus 3, 606. merita morte 4, 696. semel sat est 9, 140. periturus in agmen se injecit 2, 408. perituræ Trojæ 2, 660. regna G 2, 498. periture 11, 856.
periclum unum et commune 2, 709. pericli metuens 5, 716. fuga 8, 251. quodcunque est 9, 287. memor 9, 479. periclum sortita 9, 174. periclo propius it timor 8, 556. pericula te circumstent 4, 561. pericula per tanta 1, 615. prima vito 3, 367. incerta lustret 9, 96. sub tanta missum 9, 483. in aperta mittunt 9, 663. per exhausta terræ 10, 57. prima belli tentare 11, 505. periclis caput objectare 2, 751. tantis erepte 3, 711. quantis jactatum 6, 693. arcete 8, 73. sævis servate 8, 188.
pererrat totum luminibus 4, 363. arte locum 5, 441. omnem circuitum 11, 766. pererrato ponto 2, 295. pererratis finibus E 1, 62.
perferre laborem G 2, 343. ad limina 1, 389. pertulit ullos sortitus 3, 323. lacrimas 9, 289. dolorem 9, 426. perfertur nuntius 9, 692. minas perfert 10, 695. vires 10, 786. nato sub Manes 11, 181. mandata 11, 825. ictum 12, 907. perlata sub papillam hasta 11, 803.
perficere est animus 4, 639. munus susceptum 6, 629. perfecta argento cymbia 5, 267. elephanto 6, 896. bello discordia 7, 545. perfecto honore 3, 178. munere 6, 637. orbe 6, 745. perfecta canebat E 9, 26. argento pocula 9, 263. arma 9, 357. perfectis ordine votis 3, 548. rebus 8, 307.
perfidus reliquit pignora E 8, 91. prædo 7, 362. Rutulus 10, 231. ensis 12, 731. perfide 4, 305. 366.
perflant terras turbine 1, 83.
perfossum sex locis thoraca 11, 10.
perforat pectus 10, 485. inguen 10, 589.
perfringere dextra 10, 279. perfracta pectora 11, 614.
perfundere amurca semina G 1, 194. pecus fluviis G 3, 446. nectare Vestam G 4,

laria G 2, 502. audacis bello 4, 615. populum late regem 1, 21. sub religione tueri 2, 118. communem regamus 4, 102. exstinxsti 4, 682. infusum decedere 5, 552. volentem deponunt 5, 750. in populo coorta seditio 1, 148. populo portendere 7, 80. populi Parthorum observant G 4, 211. circum volabant 6, 706. coeant 8, 385. supersunt 11, 420. quaterni sub gente 10, 202. populorum dona 8, 721. populos propinquos cernam 3, 502. volentes G 4, 562. misceri 4, 112. sermone replebat 4, 189. imperio regere 6, 854. amborum regum exscindere 7, 316. per feroces agitur 7, 384. resides in arma vocat 7, 693. feroces rapit 7, 725. ditione premebat 7, 738. in pace regebat 8, 325. ingentes jungere 8, 475. Latinos adspectat 10, 4. populis amor nullus 4, 624. vocatis jura daret 7, 247. ab Auroræ victor 8, 686. caput 10, 203.

populat acervum curculio G 1, 185. ferro penates 1, 527. vi littora 12, 263. suum populatus iter 12, 525. populata auribus tempora 6, 496.

popularibus auris gaudens 6, 817.

porca cæsa jungebant fœdera 8, 641.

porriciam exta in fluctus 5, 238. 776.

porrigitur per novem jugera corpus 11, 597. pocula porgite dextris 8, 274. porrecta sub axem Rhodope G 3, 351. porrectum extendit 9, 589.

porro hinc accepit Roma 5, 600. quæ sint ea flumina requirit 6, 711. percipe 9, 190.

Porsenna 8, 646.

porta cœli tonat G 3, 261. qua data 1, 83. adversa ingens 6, 552. portæ limine 2, 242. Scææ limina 3, 351. custos 9, 176. bivio 9, 238. portæ subeuntem 9, 570. infigitur hasta 9, 746. portam Carmentalem monstrat 8, 338. tenebant 9, 183. recludunt 9, 675. ad portam ruit 9, 695. torquet 9, 724. porta emittit eburna 6, 899. portæ belli clauduntur 1, 294. panduntur 2, 27. sunt geminæ Somni 6, 894. belli geminæ sunt 7, 608. morantes manu impulit 7, 621. portarum vigiles 2, 335. claustra 7, 185. portas miratur 1, 442. Scæas tenet 2, 612. conspicio 6, 631. tristes recludere 7, 617. per omnes se condunt 9, 39. objiciunt 9, 45. excubiis obsidere 9, 159. explorant 9, 169. ad portas prosequitur 9, 309. præbere patentes 9, 693. ad portas ruere 11, 142. portas præfodiunt 11, 473. patentes irrupere 11, 879. in portas arietat 11, 890. ad portas discurrunt 12, 577. portas pandere 12, 584. portis erumpunt G 4, 78. recipi 2, 187. patentibus accipiunt 2, 266. bipatentibus adsunt 2, 330. moveri 2, 429. clausis 8, 386. socios immittere 9, 758. circum omnibus instant 10, 118. effunde sub altis 11, 485. propinquabant 11, 621. plenis se fundunt 12, 122. sublimibus adstant 12, 133.

portitor Orci G 4, 502. Charon 6, 298. 326.

portendere debita 3, 184. bellum populo 7, 80. portenderet ira deum 5, 707. fatis portendi 7, 256.

portenta deum obstant 7, 58. casum ferant 8, 533. visu horribili sequuntur 11, 271.

porticibus longis 2, 528. vacuis 2, 761. 12, 476. in amplis accipiebat 3, 353. auratis 8, 656.

porto. portantur opes pelago 1, 363. portat te septima æstas 1, 755. sublimem 4, 241. equus 5, 566. somnia insonti 5, 840. tibi dona 10, 881. prædam ovans 11, 758. portanda dabat mandata 9, 312. portans Ilium in Italiam 1, 68. sinu 11, 544. portantes munera 11, 333.

Portunus euntem impulit 5, 241.

portus propior patescit 3, 530. curvatus in arcum 3, 533. ab accessu ventorum immotus 3, 570. me accipit 3, 707. sese extulit 12, 441. portum tetigere G 1, 303. petit 1, 194. ad portum se fert 6, 901. portum relinquit 7, 7. portu tuto accipit 3, 78. Chaonio subimus 3, 292. progredior 3, 300. Ausonio considere 3, 378. alto condidit 5, 243. a portu diversa 7, 132. sedetis 7, 201. portus memorem G 2, 161. Emathiæ revisit G 4, 390. effodiunt 1, 427. relinquo 3, 10. vicinos invadere 3, 382. ad portus ruit 3, 676. vacuos sensit 4, 588. tangere 4, 612. petunt 5, 32. amicos intramus 5, 57. desertos videt 5, 612. require Velinos 6, 366. in portus delati 7, 22. tenebunt 9, 98.

poscunt semina terræ G 2, 324. causas 1, 414. supplex numina posco 1, 666. pateram 1, 728. precibus oracula 3, 456. deos veniam 4, 50. ventos 5, 26. posceret ordo fatorum 5, 707. tempus spectabula 6, 37. indebita 6, 66. sibi honorem 6, 589. contra fata 7, 584. numina poscunt 8, 512. poscor Olympo 8, 533. poscant acies 8, 540. scalas in mœnia 9, 524. bello connubia 9, 600. absentem in prœlia 10, 661. posci in certamina 11, 221. pacem te poscimus omnes 11, 362. poscunt bella manus 11, 379. sibi pretium 12, 350. poscens meliora G 3, 456. poscente nullo G 1, 128. poscentibus fatis 8, 477.

possessor agelli diceret E 9, 3.

possum. non omnia possumus omnes E 8, 63. quid Troes potuere? 1, 232. quis fallere possit amantem 4, 296. possunt quia posse videntur 5, 231. potes omnia 6, 117. num capti potuere capi 7, 295.

potens armis atque ubere glebæ 1, 531. nimium visa 6, 872. avis atavisque 7, 56. promissi 7, 541. Atina 7, 630. seditione 11, 340. virtute propago 12, 827. potentem tempestatum te G 1, 27. solem G 2, 373. Vestam 2, 266. dominam 3, 438. cœlo Ereboque Hecaten 6, 247. parvo Fabricium 6, 844. dextram 7, 234. potentum limina 12, 519. potentes tempestatum di 3, 528. potentibus herbis 7, 19. 12, 402.

potentia solis acrior G 1, 52. mea magna solus 1, 664. Romana cœlo æquavit 8, 99. dura egit 10, 72.

potestas datur dextram adfectare 3, 670. exsuperare 7, 591. deo permissa 9, 97. nulla exire 9, 739. respirare 9, 813. divum æterna 10, 18. potestates herbarum scire 12, 396.

potis 3, 671. est tendere contra 9, 796. non potis est vis ulla tenere 11, 148.

potior soboles G 4, 100. sententia 4, 287.

præscripsit nomen E 6, 12.
præsens fortuna G 3, 452. in pectore virtus 5, 363. succurre 9, 404. præsentis terræ 5, 656. lethi 10, 622. præsenti pignore 3, 611. Marte 8, 495. præsentem mortem 1, 91. præsens minatur exitium 12, 760. præsentia numina G 1, 10. ora 3, 174. præsentes divos E 1, 42. præsentius si quid audes 12, 152. signum 12, 245. præsentia Turni urget 9, 73.
præsensit regina dolos 4, 297.
præsepia tauri repetent E 7, 39. ad satura servant G 3, 214. ad plena animas reddunt G 3, 495. fugit equus 11, 492. præsepibus herbas ferat G 3, 395. immotis G 3, 416.
præsertim G 2, 310.
præses belli Tritonia virgo 11, 483.
præsidet arvis 3, 35. Apollo 6, 9. stagnis fluminibusque 12, 140.
præsidium perdis 11, 58.
præstat fluctus componere 1, 135. magnum præstet Achillem 11, 438.
prætans animi juvenis 12, 19. præstanti corpore G 4, 550. munere 5, 361. forma 7, 483. præstantes virtute legit 8, 548. præstantibus armis 11, 291.
præstantior alter 6, 164.
præsumite spe bellum 11, 18.
prætendere sepem segeti G 1, 270. fumos manu G 4, 230. tædas 4, 339. ramum 8, 116. morti muros 9, 599. prætenta insula 3, 692. prætenta Syrtibus arva 6, 60.
præter solitum G 1, 412. vada 7, 24.
præterea 11, 78. 7, 183.
prætereo hæc G 4, 148. præterit æstas G 2, 322. hos cursu 4, 157. victam Centaurus 5, 156. præteritos annos 8, 560.
præterlabare pelago 3, 478. tumulum 6, 875.
prætervehor ostia 3, 688.
prætexere funera sacris 4, 500. puppes 6, 5. arundine ripas E 7, 12. G 3, 15. nomine culpam 4, 172.
prætoria ad ipsa densæ G 4, 75.
prævalidam G 2, 253. 190.
prævectus equo 7, 166.
præveniens diem age E 8, 17.
prævertitur Hebrum fuga 1, 317. animos prævertere amore 1, 721. cursu ventos 7, 807. equos vento 12, 345.
prævidit venientem 5, 445.
præustis sudibus 7, 524.
prato quiescunt 10, 836. prata sat biberunt E 3, 111. mollia E 10, 42. G 3, 521. arida tondentur G 1, 289. Caistri G 1, 384. carpere G 3, 142. coloribus rubeant G 4, 306. recentia incolimus 6, 674. per prata E 7, 2. in pratis flos G 4, 271. ac veluti in pratis apes 6, 707.
pravi tenax 4, 188.
prece numen adora 3, 437. accendit 10, 368. preces nostras audite 4, 612. fudisset 5, 234. descendere in omnes 5, 782. in preces cessas 6, 51. fer rite 8, 60. patrias audite 8, 574. immiscet 10, 153. magnas valuisse 11, 229. precibus humanis mansuescere corda G 4, 470. flecteris 2, 689. exposcere 3, 261. si quis locus 4, 319. sub precibus venia latet 10, 626. inflectere 12, 800.
precari veniam 3, 144. numina 3, 543. justumque memorque precatur 4, 521. precatur flumina 7, 137. cui me fortuna precari voluit 8, 127. fœdus infectum 12, 242. precando animum tentare 4, 113. flecti fata sperare 6, 376. absiste 8, 403. precati superos 5, 529. precantis miserere 10, 598. precantem dextram 12, 930. precantia verba 7, 237.
precise G 2, 95.
prehensum dextra continuit 2, 592. prehensis frænis 11, 719.
prendimus arcem 2, 322. saxo volitantia 3, 450. oras 6, 61. tecta manu 9, 558. cursu 12, 775. prensa manu corpora 3, 624. prensos boves G 1, 285.
prensant fastigia dextris 2, 444. forcipe ferrum 12, 404. prensantem umbras vidit G 4, 501. manibus invasisset 6, 360.
premeretur caseus urbi E 1, 35. premes falce umbras G 1, 157. virgulta G 2, 346. ad retia cervum G 3, 413. premit fauces lingua G 3, 508. mella G 4, 101. ventos imperio 1, 54. fœdere certo 1, 63. arva pelago 1, 246. servitio 1, 285. sentibus anguem 2, 380. hasta 2, 530. Luna lumen premit 4, 81. fronde crinem 4, 148. curam sub corde 4, 332. rostro 5, 187. vestigia 6, 197. jacentem quies 6, 521. prementur nocte animæ 6, 828. premit ore monitus 7, 103. premunt te jussa parentis 7, 368. pressere matres ad pectora natos 7, 518. telis inclusum 8, 249. urbem obsidione 8, 647. vocem 9, 324. galea canitiem 9, 612. telis leonem 9, 793. premat Ausoniam Carthago 10, 54. arva jugo 10, 78. æquora pontus 10, 103. ferro flammaque 10, 232. sulcum carina 10, 296. premunt numina 10, 375. sub corde gemitum 10, 465. vestigia pruna 11, 788. premit agmine turba 11, 880. hostem 12, 254. oculos quies 12, 908. premendo fingit 6, 80. premens ignem G 3, 85. angues 8, 289. prementem clamore cursum 1, 324. pressus formidine 3, 47. pressa corona coma 5, 556. est gloria facti 12, 322. pressi lactis E 1, 82. pressa graviter hasta 10, 347. presso gutture G 1, 410. sub vomere G 2, 203. solo 5, 331. ore 6, 155. pressæ carinæ G 1, 303. pressis mammis G 3, 310. favis G 4, 140. habenis 11, 600.
pressabimus ubera palmis E 3, 99. 3, 642.
pretium victoribus 5, 111. moræ fore 9, 232. poscere 12, 350. pretio posuit 4, 212. inductus 5, 399. leges fixit atque refixit 6, 622. redemtum 9, 213. adfecit 12, 352. pretiis invitat 5, 292.
Priamus 1, 458. infelix 3, 50. ferro occiderit 2, 581. Priami natarum maxima 1, 654. fatorum finis 2, 554. gestamen 7, 246. de gente 9, 284. regnorum eversor Achilles 12, 545. Priamum manus tendentem 1, 487. Laomedontiaden 8, 158. super Priamo 1, 750. nomen avi referens 5, 564.
Priamides heros 3, 346. Helenum 3, 295. Deiphobum 6, 494. Priameia virgo 2, 403. 3, 321. sceptra 7, 252.
Priapus E 7, 33. G 4, 111.
pridem. jam pridem G 1, 503.
primus Oriens G 1, 250. humum fodito G 2, 408. ille dies 4, 169. seges G 2, 266. quies 1, 723. labes 2, 97. lues 7, 354. origo 7, 371. juven-

tas 8, 160. littoris G 2, 44. pedis 5, 566. coronam 5, 355. urbem 6, 811. ante aciem 7, 531. sidere G 3, 324. somno 1, 470. Eoo 3, 588. frigore 6, 309. lumine 7, 134. terra 1, 541. juventa 7, 51. lampade 7, 148. lanugine 10, 324. juvenumque senumque 9, 309. ora G 3, 399. examina G 4, 21. exordia 4, 284. peto 5, 194. ad prima tenax G 2, 134. primos trucidant 2, 494. ortus 4, 118. fasces 7, 173. furores 7, 406. juvenum 9, 785. sedes 7, 158. aristis G 2, 253. ominibus 1, 345. ab annis 2, 87. in faucibus Orci 6, 273.

primævus Helenor 9, 545. flore 7, 162. corpore 10, 345.

primitiæ hæc sunt 11, 16. juvenis miseræ 11, 156.

primum effulsit 9, 110.

prior parte 5, 187. adloquitur 6, 341. pietate 11, 292. prioris fortunæ 7, 243. priorem locum 5, 155. præterit 5, 170. priorum virum 8, 312. priores procos 4, 534.

prius steterant 9, 121.

princeps Palinurus 5, 833. turmas inducit 11, 620. a principe genus 8, 168. principibus Achivis permixtum 1, 488.

principium a te E 8, 11. generis a Jove 7, 219. pugnæ jaculum 9, 53.

prisca fides 6, 879. fraudis E 4, 31. honorem 8, 339. de sanguine 7, 706. Quirites 7, 710. Latinos 5, 598.

pristinus conjux 6, 473. pristina gloria 10, 143. in pristina vires rediere 12, 424.

Pristis 5, 116. 218.

pristis. in pristim desinit alvus 10, 211.

Priverno urbe excederet 11, 540.

pro se quisque 5, 501.

proavi nomine 8, 54. proavos petamus 3, 129. a proavis genus ingens 12, 225.

probet misceri populus 4, 112. auctor 5, 418. majora audere probavi 12, 814.

Procas Trojanæ gloria gentis 6, 767.

procax. procacibus Austris 1, 536.

procedere nimium E 3, 94. menses incipient E 4, 12. processit Vesper Olympo E 6, 86. astrum E 9, 47. dies 3, 356. forma 3, 592. velis procedere classem 4, 587. longius 5, 461. procedunt limine custodes 8, 462. in æquor 10, 451. processerat ordo 11, 94. legio 12, 121. castris 12, 169. in processu crudescere G 3, 504.

procella velum adversa ferit 1, 103. procella ferimur 7, 594. procellæ vocem vertere 11, 798. procellis abruptis G 3, 259. creber 1, 85. Æoliis miscuit 5, 791.

proceres Danaum 6, 489. Trojæ 8, 587. lecti navibus ibant 10, 213. Myrmidonum 11, 403. proceres ad delectos populi 3, 58.

proceras alnos E 6, 63.

Prochyta alta tremit 9, 715.

proclamat voce 5, 345.

Procne manibus pectus signata G 4, 15.

Procrim cernit 6, 445.

procudit arator dentem G 1, 261.

proculcat pulsu ungula 12, 534.

procumbit in ulva E 8, 87. culmus aristis G 1, 111. monte G 3, 240. ad aram 2, 426. procumbunt postes 2, 493. certamine 5, 198. procumbit humi bos 5, 481. procumbunt piceæ 6, 180. fessum procubuisse 6, 504. procubuit sub ætheris axe 8, 30. cum fœtu sus 8, 83. procubuere somno vinoque sepulti 9, 190. procubuit pondere turris 9, 541. moriens 11, 418.

procurate corpora læti 9, 158.

procurrere longius audent 9, 690. procurrens gurgite pontus 11, 624. telum contorsit 12, 267. procurrentibus saxis 5, 204.

procursu concitus 12, 379. rapido invadunt 12, 711.

procurva littora 5, 765. falcem G 2, 421.

procus. procorum veterum 12, 27. procos priores 4, 434.

prodire volando 6, 199. in æquor 10, 693.

prodit se pondere G 2, 254. ob iram prodimur 1, 252. prodere voce 2, 127. genus 4, 231. conjugium 4, 431. prodidit immemorem galea 9, 374. fuga currus 10, 593. te ad mortem 12, 42. prodentia ventos murmura 10, 99.

proditione sub falsa 2, 83.

prodigium canit 3, 366. prodigia Cressia mactas 8, 295. prodigiis tantis mora 5, 639. acti cœlestibus 6, 379.

prodigus ne obsit G 4, 89.

producere vitam 2, 637. funera 9, 487. producit corpora tellus 12, 900.

prœlia horrida miscent G 2, 283. ad prœlia ventum est G 3, 98. dicam G 4, 5. ineunt G 4, 314. tentant 2, 334. in prœlia audere 2, 347. multa congressi 2, 397. instaurata revisam 2, 670. prima in prœlia tollit 5, 375. acer 5, 402. voce diremit 5, 467. in prœlia armare 7, 335. Martem movent 7, 603. dura pati 7, 806. in prœlia cogit 9, 463. ad prœlia torpent vires 9, 499. prœlia tollunt 10, 357. meditantem 10, 455. in prœlia poscit 10, 661. ad prœlia veni 10, 901. prœlia fatigant 11, 307. in prœlia cingitur 11, 486. hortatur 11, 520. tertia congressi 11, 631. sæva suscitat 11, 727. pulsos 11, 731. in prœlia ciet 12, 103. fertur 12, 346. per prœlia ruunt 12, 526. prœlia nostra pati 12, 570. miscet 12, 628. inimica in prœlia incurrunt 12, 716.

Prœtides E 6, 48.

profani procul este 6, 258. profanos bello fecere 12, 779.

profatur breviter 1, 561. 4, 364.

proferet imperium 6, 796. depositi parentis fata 12, 395.

proficio. profeci nil testibus illis E 8, 19.

profectus Trojam paupere genitore 3, 615. profecta urbe 1, 340. profectum ab sede 7, 209. genus 8, 51.

profecto ne quære 8, 532.

proflabat pectore somnum 9, 326.

profluet humor G 4, 25.

profudit lacrimas oculis 12, 154.

profugus fato 1, 2. linquens hymenæos 10, 720. profugos bello egere 8, 118. profugis opponere 7, 300. Teucris 10, 158.

profundi saltus G 2, 391. cœlum E 4, 51. G 4, 222. pontum 5, 614. noctem 4, 26. 6, 462. profundo vela dabit 12, 263. Manes G 1, 243. silvæ 7, 515.

progenuit sororem 4, 180.

progenies nova cœlo demittitur E 4, 7. ferrea caput extulit G 2, 341. ancturа Italos 5, 565. omnis Iuli 6, 791. septem numero 10, 329. progeniem parvam revisere

proteret equo 12, 291. agmina curru 12, 330.
Proteus cæruleus G 4, 388. Protei columnas 11, 262. Proteu G 4, 447.
protinus 6, 33. E 1, 13. G 4, 1.
protrahit vatem in medios 2, 123. protrahitur pedibus cadaver 8, 265.
proturbant glomerati hostes 9, 441. eminus hostem 10, 801.
provehimur portu 3, 72. ultra 3, 481. pelago 3, 506. provecti huc 2, 24.
proveniunt hæc arte magistra 12, 428.
proventu oneret G 2, 518.
provisa repones G 1, 167.
provocet cursibus auras G 3, 194.
provolvere rotæ 12, 533. provolvens truncum 10, 556.
prudens auctor G 2, 315.
prudentia G 1, 416. 3, 433.
pruina cana concreta G 2, 378. pruinæ gelidæ id curant G 2, 263. pruinas ad medias extende G 1, 230. pruinis circumfusa G 3, 368. Riphæis viduata G 4, 518.
pruna multa premimus 11, 788. prunas subjiciunt verubus 5, 103.
pruna cerea addam E 2, 53. ferentes cornos G 4, 145. prunis rubescere corna G 2, 34.
psythia G 2, 93. de vite G 4, 269.
pubes agrestis Cererem adoret G 1, 343. omnis succedunt 2, 477. cætera sequitur 5, 74. Dardana impellunt 5, 119. Trinacria consurgunt 5, 450. cætera fertur equis 5, 573. Titania 6, 580. Laomedontia 7, 105. Troia 7, 521. Argiva 7, 794. omnis facibus accingitur 9, 74. pubis robora 8, 518. pubem Sabellam extulit G 2, 167. collectam 2, 798. armari 7, 429. educere castris 11, 20. pube tenus 3, 427.
pubentes herbas G 3, 126. 4, 514. puberibus foliis 12, 413. pubescit vinea fœtu G 2, 390. ævo æquali 3, 491.
pudet 9, 598. 12, 229. pudeat (ne) G 1, 80. extremos rediisse 5, 196. patriæ 9, 787. pudendis vulneribus 11, 55.
pudicitiæ laude 6, 775. pudicitiam servat G 2, 524.
pudor 4, 27. si quis E 7, 44. extinctus 4, 322. incendit vires 5, 455. iraque monstrant 9, 44. armat in hostes 10, 398. ingens in corde æstuat 10, 871. pudorem solvit 4, 55.
puella moritura G 4, 458. puellam mala miratam E 6, 61. puellæ pensa carpentes G 1, 390. innuptæ G 4, 476. puellas Dryadas E 5, 59.
puer formose E 2, 17. parve E 4, 60. fortunate E 5, 49. improbus ille E 8, 49. aratri monstrator G 1, 19. dictus Hylas G 3, 6. Ascanius 1, 267. pueri indue vultus 1, 684. regius 5, 252. miserande 6, 883. venerande 9, 276. virtute macte 9, 641. Dardanius 10, 133. puero nascenti fave E 4, 8. puerum nostri generis edunt E 8, 45. Astyanacta 2, 457. Almonem 7, 575. puero Iulo dilectus 5, 569. pueri sacra canunt 2, 238. equis exercentur 7, 162. ludo intenti 7, 379. Tyrrhidæ 7, 484. parentibus orbi 11, 216. pueros ubera circum pendentes ludere 8, 632.
puerile agmen 5, 548. tela 11, 578.
pugna aspera surgit 9, 667. anceps 10, 359. tristis committitur 11, 589. crudescit 11, 833. vocet aspera Martis 12, 125. impar 12, 216. loco statuit ruentes 12, 506. pugnæ fortuna 4, 603. honorem 5, 365. se credere 5, 383. adstabat 5, 478. simulacra 5, 585. exordia 7, 40. prima funera 7, 542. sententia 7, 611. eventum 8, 16. avidum 9, 661. diræ subducere 10, 50. parent 10, 259. omen 10, 311. nodumque moramque 10, 428. desistere 10, 441. se aptat 10, 588. succedit 10, 699. occurrere 11, 528. evadere 11, 702. pedestri accinge 11, 707. requiem sperabant 12, 241. majoris imago 12, 560. honore 12, 630. pugnam faciam G 3, 26. ad pugnam proludit G 3, 234. exierint G 4, 69. committere 5, 69. tristem vidisset 5, 411. lacessunt 5, 429. ad pugnam acrior redit 5, 454. parari 9, 158. invadere 9, 186. pugna raptum 9, 213. excedere 9, 789. iniqua congressus 10, 889. magna victi 12, 34. defendite 12, 265. pugnæ sanguine crudescunt 7, 788. pugnas ardentes dicere G 3, 46. Iliacas videt 1, 456. æquemus 5, 419. obibat 6, 167. vocat 7, 614. canebat 9, 777. ad tales impellite 11, 278. spectat interrita 11, 837. ineant 11, 912. exosa 12, 818.
pugnabis amori 4, 38. pugnent ipsi nepotes 4, 629.
pugnatur cominus armis 7, 553. mucrone veruque 7, 665. pugnat habenis sonipes 11, 600. pugnando vulnera passi 6, 660. pugnata ordine bella 8, 629.
pugnatori juvenco 11, 680.
pugnis pectora fœdans 4, 673. 11, 86. 12, 871.
pulcher Ganges G 2, 137. Apollo 3, 119. Iulus 7, 107. Aventinus 7, 657. Æquicolus armis 9, 684. Proserpina 6, 142. mortem G 4, 218. urbem 4, 266. pectore 3, 426. corpore 5, 344. Hercule 7, 656. origine 1, 286. libertate 6, 822. tapetas 9, 358. artus 9, 433. pulchrior alter non fuit 7, 649. pulcherrimus ante omnes 4, 141. pulcherrima Naiadum Ægle E 6, 21. in silvis fraxinus E 7, 65. rerum Roma G 2, 534. forma 1, 72. Dido 1, 496. genetrix 4, 227. proles 6, 648. corpora 12, 270.
pullis maculis infuscet G 3, 389.
pullus pecoris generosi G 3, 75.
pullulat silva ab radice G 2, 17. atra colubris 7, 329.
pulmone in fixo tepescit ferrum 9, 701. tumido ensem recondit 10, 387.
pulvis inscribitur hasta 1, 478. caligine turbidus 11, 877. pulveris exigui jactu G 4, 87. pulvere hiberno lætissima G 1, 101. victa G 1, 180. summo signent vestigia G 3, 171. ab alto venit G 4, 96. cruento ater 2, 273. mixto undantem 2, 609. currus domitant 7, 163. nigro glomerari 9, 33. multo deformat 10, 844. in ignoto linquunt 11, 866. fumantes campos 11, 908. fœdare crines 12, 99. cœlum stare 12, 407. cæco miscetur 12, 444. immundo perfusam 12, 611.
pulveream nubem 8, 593.
pulverulentus equis furit 7, 625. æstas G 1, 66. pulverulenta agmina 4, 155. terga 12, 463.

Q.

R.

674. cæde locum 9, 445. recens orto sole G 3, 156.
recenset numerum G 4, 436. 6, 682.
recidere ceras G 4, 241.
recidiva Pergama 4, 344. 7, 322. 9, 58.
recincta veste 4, 518.
recipit se in secreta G 4, 404. effigiem portis 2, 187. in regna Ænean 4, 214. pœnas a fratre 4, 656. recepto rege 1, 553. receptos socios 1, 583. receptas fruges 1, 178. sudore multo phaleras 9, 458. receptus tuti 11, 527.
receptet se stella G 1, 336. hastam 10, 383.
reclamant æquora G 3, 261.
reclinant scuta 12, 130.
recludere fontes G 2, 175. recluditur dente tellus G 2, 423. reclusit sol luce cœlum G 4, 52. thesaurus tellure 1, 358. ensem 4, 646. pectus mucrone 10, 601. reclusis adytis 3, 92. pectoribus 4, 63.
recognoscit dona 8, 721.
recolens studio 6, 681.
recondat Venerem interius G 3, 137. sede sacrata 1, 681. Penates valle 2, 746.
recoquunt fornacibus enses 7, 636. recocto electro 8, 624.
recordor rite audita 3, 107. vocem Anchisæ 8, 156.
rectus, rector. v. rego.
recubans E 1, 1. solo sus 3, 392. 8, 45.
recumbunt campo nebulæ G 1, 401. in armo G 3, 86. recumbit in humeros cervix 9, 434.
recurrens sol 7, 100.
recursus ineunt 5, 583. pelagi 10, 288.
recursat sub noctem cura 1, 662. animo virtus 4, 3. curæ 12, 802.
recurvo cornu 7, 513.
recuses forte E 3, 29. prodere 2, 126. recusent genua cursum 12, 747. quæ pepigere 12, 12.
recusso utero 2, 52.
redarguerit dies verba armis 11, 688.
reddemus vota Nymphis E 3, 75. pro carmine dona E 5, 81. responsa G 3, 491. animas ad præsepia G 3, 495. auras follibus G 4, 172. reddi huc omnia G 4, 225. voces 1, 409. reddant di præmia 2, 537. corpus sepulchro 2, 543. reddite me Danais 2, 669. honorem 5, 342. promissa viro 5, 386. redditus fundo Menœtes 5, 178. reddita Eurydice G 4, 486. oculis Creusa 2, 740. lux menti 12, 669. divis superstitio 12, 817.
redeo. redibat dextra ære gravis E 1, 36. Aurora G 1, 249. agricolæ labor G 2, 402. in tecta G 3, 316. in sese G 4, 443. victis virtus 2, 367. rediisse extremos pudeat 5, 196. rediens deducam Musas G 3, 11. redeuntis 4, 556. redituræ parenti 10, 507.
reditus sanguine quærendi 2, 118. hi nostri 11, 54. in patriam 10, 436. pro reditu votum simulant 2, 17.
redimibat cui infula tempora vitta 10, 538. redimitus tempora quercu G 1, 349. lauro 3, 81.
redimicula mitræ habent 9, 616.
redimo. redemit fratrem morte 6, 121. redemtum pretio mandet humo 9, 213.
redolent thymo mella G 4, 169. 1, 436.
reducit Aurora diem G 1, 249. reducitur æstas G 3, 296. solem 1, 143. numen 2, 178. reductos sinus G 4, 420. 1, 161. valle 6, 703. remis 4, 689.
reduci tibi polliceor 9, 301. reducem videret 11, 797. reduces socios 1, 390. ludunt 1, 397. accipient 3, 96. gratatur 5, 40.
refello dicta 4, 380.
referunt aratra juvenci E 2, 66. ad aures E 3, 73. ubera domum capellæ E 4, 21. ad sidera valles E 6, 84. numerum E 6, 85. in ordine E 7, 20. referet carmina Menalcas E 9, 51. præcepta G 1, 176. sacra Cereri G 1, 339. signa sol G 1, 440. diem sol G 1, 458. referto vallos sub tecta G 2, 409. palmas G 3, 12. patriam Epirum G 3, 121. referant patrum jejunia gnati G 3, 128. in lacte saporem G 3, 397. referri resoluta huc omnia G 4, 225. referebant Eurydicen ripæ G 4, 527. consilia in melius 1, 281. exacta sociis 1, 309. dicta parenti 3, 170. spolia 4, 93. refert mutari pabula G 3, 528. neque refert comprendere G 2, 104. referens horresco 2, 204. relatum condet diem G 1, 458. relatam classem 1, 390. relatu indigna 9, 595.
reficit saltus luna G 3, 337. refecti furiis ardebant G 3, 511. animis 12, 788. refectæ vires G 3, 235.
refigo. refixit leges pretio 6, 622. refixum clypeum 5, 360. refixa cœlo sidera 5, 527.
refingunt regna G 4, 202.
reflexi animum 2, 741. reflectas orsa in melius 10, 632. colla 11, 622. reflexa cervice 10, 535. reflexam cervice 8, 633.
refluit amnis exterritus 8, 240. refluentibus undis G 4, 262.
reformidant ferrum G 2, 569.
refringit cunctantem 6, 210.
refugis G 1, 177. refugit luctu animus 2, 12. in silvam 3, 258. ab littore templum 3, 536.
refulget rosea cervice 1, 402. in luce Æneas 1, 588. per ramos aura 6, 204.
refunditur lateri alga 7, 590. refuso ponto G 2, 163. Acheronte 6, 107. refusa vadis stagna 1, 126.
refutet Fors dicta 12, 41.
reget virtutibus orbem E 4, 17. orbem sol G 1, 231. animos dictis 1, 153. res hominum imperiis 1, 230. vestigia pinus 3, 659. populum auspiciis 4, 102. spiritus artus 4, 336. vestigia filo 6, 30.
recti conscia mens 1, 604. rectis pedibus 8, 209. littore 6, 901. flumine 8, 57.
rex fluviorum Eridanus G 1, 482. Æolus 1, 52. hominum 1, 65. Æneas 1, 575. deum 3, 375. regis Dictæi sceptrum G 2, 536. inferni janua 6, 107. regi Cœlicolum 3, 21. Threicio 3, 51. regem Tartara sperent G 1, 36. cœli pavere G 4, 152. sufficient G 4, 202. tremendum G 4, 469. late populum 1, 21. Teucrorum 1, 38. dedit 1, 62. Acesten 1, 558. rege incolumi mens omnibus una est G 4, 212. reges canerem E 6, 3. examina ducent G 4, 21. Pelasgi 1, 624. regum purpura G 2, 495. limina G 2, 504. facies G 4, 95. opes G 4, 132. consiliis 2, 88. veterum penetralia 2, 484. regibus incessit discordia G 4, 68. eripe alas G 4, 106.
regifico luxu 6, 605.
regina deum 1, 9. incedo 1, 46. sacerdos 1, 273. reginam furentem 1, 660.

S.

dunt 2, 339. sociat reliquias Danaum urbe, domo 1, 600. vinclo 4, 16. natam connubiis 7, 96. sociatus thalamo 9, 594.
sodalis morte 10, 386.
sol decedens duplicat umbras E 2, 67. aureus regit orbem G 1, 231. exoriens signa dabit G 1, 438. discutit umbras G 3, 357. egit hiemem G 4, 51. accenderit æstus G 4, 401. igneus hauserat orbem G 4, 426. jungit equos 1, 568. circumvolvitur annum 3, 284. ruit 3, 501. solis rapidi potentia G 1, 92. occasum G 1, 402. defectus G 2, 478. labores 1, 742. soli hiberno opponere G 3, 302. solem novum lucescere E 6, 37. sensit G 1, 48. rapidum G 1, 424. certissima signa sequuntur G 1, 439. potentem illudunt G 2, 373. æstivum G 4, 28. reducit 1, 143. ad solem arduus 2, 475. geminum ostendere 4, 170. sole corusco rubens G 1, 234. novo irrorat G 1, 288. sub alio jacentem G 2, 512. fatigant G 3, 132. recens orto G 3, 154. cadente G 3, 401. sub sole exercet 1, 431. adverso trahens colores 4, 701. soles condere cantando E 9, 52. properent se tingere G 2, 481. solibus maturis coquat G 1, 66.
solstitium defendite pecori E 7, 47. solstitia humida orate G 1, 100.
solatur Pasiphaen amore juvenci E 6, 46. famem concussa quercu G 1, 159. occasum Trojæ 1, 239. fessos opibus 5, 41. curas tela 9, 489. solando lenire 4, 394. solans testudine amorem G 4, 465. solata laborem cantu G 1, 293.
solamen humari quicquid est 10, 493. hoc erat 10, 859. mali oves 3, 661.
solatia tecum rapta E 9, 18. victo proponit 5, 367. casus cape 6, 377. exigua luctus 11, 63.
solennes pompas G 3, 22. aras 2, 202. dapes 3, 301. solennia vota E 5, 74. solenne imperium habeto 12, 193. tumulo solennia mittunt 6, 380. non hæc solennia 8, 185.
soleo. solebam parvis componere magna E 1, 24. canto, quæ solitus E 2, 23. præter solitum læti G 1, 412.

solers custodia G 4, 327.
solidam glaciem G 3, 365. in solidum finditur G 2, 79. in solidum demitti puteum G 2, 321. solidum nodis et robore 11, 553. in solido locavit 11, 427. solido robore G 2, 64. elephanto G 3, 26. cornu G 3, 88. adamante G 6, 552. solidi auro crateres 2, 765.
solidanda creta area G 1, 179.
solium 12, 849. solio subnixa 1, 506. avito 7, 169. acerno 8, 178. alto 8, 541. aureo 10, 116.
sollicitus monstris rex 7, 81. sollicitam urget timor 9, 89. mare G 4, 262. amores E 10, 6.
sollicitare freta remis G 2, 503. ea cura quietos 4, 380. spicula dextra 12, 404. sollicitanda tellus G 2, 418.
solum durare E 6, 35. pingue invertant G 1, 64. adclive G 2, 276. scindendum G 2, 399. mercati 1, 367. præpingue 3, 698. subtrahitur 5, 199. mugire 6, 256. solo alnos erigit E 6, 63. emicuit 2, 174. vellitur arbos 3, 27. ingreditur 4, 177. viridi sedere 6, 192. tremefacta tellus 10, 102. sola saturare fimo G 1, 80.
solvo. solvent formidine terras E 4, 14. juga tauris E 4, 41. vota nautæ G 1, 436. solvere colla G 2, 542. mares G 3, 64. agmina G 3, 424. latera G 3, 523. corpora in Venerem G 4, 199. crates G 4, 214. solvuntur per pellem viscera G 4, 302. frigore membra 1, 92. solvite corde metum 1, 562. se luctu 2, 26. pudorem 4, 55. amantem 4, 479. in somnos 4, 530. te corpore 4, 703. soluto risu G 2, 386. solutæ crinem Iliades 3, 65. solutos maniplos G 1, 400.
solus tibi certet Amyntas E 5, 8. sola India fert ebur G 2, 116. soli cantare periti Arcades E 10, 32.
Somnus levis 5, 838.
somnus condit lumina G 4, 496. habebat animalia 3, 137. ferreus 10, 745. 12, 310. somni horas G 1, 208. somnum inire E 1, 56. per somnum eructans 3, 633. somno jacentem E 6, 14. mollior herba 7, 45. Lethæo perfusa G 1, 78. incepto tegeret G 4, 408. se sternunt G 4, 432. primo prodita 1, 470. sopitum 1, 680. sepultam 2, 265. excutior 2, 302. volucri simillima 2, 795. dulci declinat lumina 4, 185. laxabant curas 9, 225. lenibat curas 4, 527. corripit corpus 4, 572. gravatum 6, 520. vinoque sepulti 9, 189. soluti 9, 236. somni dulces G 1, 342. somnos molles carpere G 3, 434. salubres abrumpit G 3, 530. suadent sidera 2, 9. in somnos solvitur 4, 530. ducere 4, 560. in somnis venit imago 1, 353.
somniferi cantus 7, 758.
somnia fingunt E 8, 108. vana tenere 6, 283. deludunt sensus 10, 642.
sontem animam 10, 854. sontes quatit Tisiphone 6, 570.
sonus gravior auditur G 4, 260. excitat omnis 2, 728. sono signant ora 2, 423. sonum arma dedere G 3, 83.
sonant carmina ipsæ rupes E 5, 64. amnes mugitibus G 3, 555. sonaret littus Hyla E 6, 44. unda ponto G 2, 163. ungula cornu G 3, 88. immane per saxa G 3, 239. vox hominem 1, 328. sonuerunt æthere nimbi 2, 113. tela humeris 4, 149. sonat icta securibus ilex 6, 180. sonandum magno ore G 3, 294. sonans acerba musca G 3, 149. saxosum Hypanis G 4, 370. mortale 6, 50. sonanti pelago 1, 245. sonantem silvam G 1, 76. Ascanium G 3, 269. sonantes lucos E 10, 58. frenos G 3, 184. scopulos 1, 200. sonantia silvis Averna 3, 442. virgulta 6, 704.
sonitus fit in æthere G 4, 79. pedum adesse visus 2, 732. sonitum armorum G 1, 474. plausæ cervicis G 3, 186. sensit G 4, 333. acrem flammæ dabit G 4, 409. arma dedere 2, 243. accipiens 2, 308. pedum tremisco 3, 648. ad sonitum vocis vestigia torsit 3, 669. increpuit terribilem 9, 503. sonitu terrebis aves G 1, 156. cum sonitu trahit ruinam 2, 466. sonitus clarescunt 2, 301. sonitus fractos imitata tubarum G 4, 72. canoros secutæ G 4, 151. imitatur Olympi 6, 586.
sonipes stat insignis auro 4, 135. insultans 11, 600. arduus 11, 638.

sonorem dant silvæ G 3, 199. sonore magno 7, 462. sonoribus sæva arma 9, 651.

sonoras tempestates 1, 53. ære 12, 712. fluminibus 12, 139.

Sophocleo cothurno E 8, 10.

sopor quale fessis E 5, 46. occupat artus G 4, 190. complectitur 2, 252. irrigat 3, 511. consanguineus Lethi 6, 278. soporem placidum carpebant 4, 522.

soporæ noctis 6, 390. soporatum vi Stygia 5, 855. melle offam 6, 420. soporiferum papaver 4, 486.

sopitum somno recondam 1, 681. sopitos sensus 10, 642. ignes 5, 743. 8, 410. ignibus aras 8, 542.

Soractis arces 7, 696. sancti 11, 785.

sorbet in abruptum fluctus Scylla 3, 422.

sorbis acidis imitantur vina G 3, 380.

sordent munera E 2, 44.

sordidus amictus 6, 301. rura E 2, 28.

soror et conjux 1, 47. 10, 607. sororem unanimam 4, 8. sorores Nymphas G 2, 494. sororum dirarum 7, 454.

sors hæc rerum intentata manebat 10, 46. debita senectæ 11, 165. sortis futuræ nescia 10, 501. sorti cecidit G 4, 165. sortem dejectam accepit 5, 490. miseratus iniquam 6, 332. sorte datum 1, 139. trahebat 1, 508. tulit 2, 555. legunt 5, 132. suprema delegi 5, 190. sortes jussere 4, 346. ponam 6, 72. sortibus ductis urna stat 6, 22.

sortire sobolem armento G 3, 71. fata 3, 376. remos 3, 510. sortiti corpora includunt 2, 18. vices 3, 634.

sortitus ullos 3, 323.

spadices honesti G 3, 82.

spargat arenam pedibus E 3, 87. antrum racemis E 5, 7. humum foliis E 5, 40. nuces E 8, 30. molam E 8, 82. humum floribus E 9, 20. juvenem per agros G 4, 522. voces in vulgus 2, 98. in fluctus 3, 605. lumine terras 4, 584. corpus lympha 4, 635. Vulcanum tectis 7, 77. coloribus alas 7, 191. spargens mella sacerdos 4, 486. sparsus haustu aquarum G 4, 229. per orbem gens 1, 602. temporibus senectus 5, 416. sparso cerebro 5, 413. ad pugnam arena G 3, 234. cæde Penates 4, 21. Cycladas 3, 126. manus 4, 665. sparsis pellibus E 2, 41. sparsuros sanguine flammam 11, 82.

Sparta G 3, 405. 10, 92. 2, 577. Spartanæ virginis arma 1, 316.

sparus agrestis armat manus 11, 682.

spatium cœli pateat tres non amplius ulnas E 3, 105. spatium totum 12, 907. in spatia se addunt G 1, 513. iniquo subit 5, 203. ad spatia maxima sudabit G 3, 203. spatia corripiunt 5, 316. in sua 12, 129. spatiis æquor immensum confecimus G 2, 541. exclusus iniquis G 4, 147.

spatiatur arena cornix G 1, 389. ad aras Dido 4, 62.

specie movetur 4, 170. speciem hanc non tulit 2, 407. species animorum vertuntur G 1, 420. variæ ferarum eludent G 4, 406.

specimen dabit G 2, 241. tulit 2, 407. Solis avi 12, 164.

spectes ad vitulam E 3, 49. spectat Olympo Ceres G 1, 96. spectans orientia lumina 8, 68. spectata labore semina G 1, 197.

spectator ipse adesset 10, 443.

spectacula admiranda dicam G 4, 3. ista hoc tempus non sibi poscit 6, 37.

specula de montis deferar E 8, 59. ab alta dat signum 3, 239. e speculis vidit 4, 586. 11, 877. et vertice montis 11, 526.

speculari aquas G 4, 166. a tumulo 11, 853. speculatus cœlo Eurytion 5, 515.

speculator adiret castra 12, 349.

specus ingens G 4, 412. 8, 258. specubus defossis G 3, 376. specus atri vulneris 9, 700.

spelæa ferarum E 10, 52.

spelunca Caci 8, 193. cohibet Scyllam 3, 424. speluncam devenient 4, 124. spelunca commota 5, 213. speluncæ tegant G 3, 143. speluncis clausos lacus G 4, 364. abdidit atris 1, 60.

Spercheos ubi G 2, 487.

spernis me animo E 3, 74. spretæ injuria formæ 1, 27. spretæ munere matres G 4, 520. spretos amnes G 4, 233.

spes libertatis erat E 1, 33. restat Iuli, 1, 556. videndi patriam 2, 137. Danaum stetit 2, 162. sublapsa referri 2, 169. fidissima Teucrum 2, 281. tanta nepotum 2, 303. opis dabatur 2, 803. pacis 3, 543. accensa est 5, 183. spes sibi quisque—spem ponite 11, 308. spem gregis reliquit E 1, 15. anni credere terræ G 1, 224. in spem gentis submittere G 3, 73. corripiunt G 3, 473. gentis educunt G 4, 162. vultu simulat 1, 209. metumque inter dubii 1, 21. ponis in armis 2, 676. dedit 4, 55. fronte serenat 4, 477. spe carminis luserat E 6, 18. vana 1, 332. præcipit hostem 11, 491. moratur 4, 235. spes juvenum adrectæ G 3, 105. discite vestras 3, 103. respice Iuli 4, 274. pascis inanes 10, 627.

sperent Tartara regem G 1, 36. sperate laudem coloni G 3, 288. cœlum G 4, 325. salutem 1, 451. deos memores 1, 543. dissimulare 4, 305. dolorem 4, 419. quid speraret habebat E 2, 2. quid non speremus amantes E 8, 26. sperans fore 6, 526. speranda hæc mihi fuerunt 11, 275.

spicea messis G 1, 314.

spicula Cydonia torquere E 10, 60. exacuunt G 4, 74. cæca relinquunt G 4, 237. lucida dabo 5, 307.

spina duplex agitur G 3, 87. spinis paliurus E 5, 39. consertum 3, 594. spinos pruna ferentes G 4, 145. spineta occultant lacertos E 2, 9.

spira. in spiram se colligit G 2, 154. spiris ingentibus ligant 2, 217. 12, 848.

spiravit crinibus aura G 4, 411. vertice odorem 1, 433. non spirant vada 10, 291. di spirate secundi 3, 529. spirare Zephyros 4, 562. spirantis graviter thymbræ G 4, 31. spirantem ignibus 8, 304. naribus ignem G 2, 140. spirantia signa G 3, 34. exta 4, 64. fretis G 1, 327. spirabile lumen 3, 600. spiracula Ditis 7, 568. spiramenta cæca relaxat G 1, 90. tenuia

T.

V.

X.

FINIS.

OXONII, TYPIS HENRICI COOKE.